

100 .YIL

**Gaziantep University
Journal of Social Sciences**

Special Issue of the 100th Anniversary
of the Republic
October 2023

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

ISSN: 1303-0094

e-ISSN: 2149-5459

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Assistant Editors

PhD. Candidate Cansu YASAV
Res. Asst. Zümrüt BELLUR MÜBAREK

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Senem KURTAR
Prof. Dr. Atınc OLCA Y
Assoc. Prof. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Mesut ŞÖHRET
Assoc. Prof. Mustafa CAN
Asst. Prof. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Gülşah Gaye FİDAN
Asst. Prof. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Eray Sinan DEMİRHAN

Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Nuri YAVAN
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Erol ERKAN
Assoc. Prof. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Naile ASKER
Asst. Prof. Dr. İsmail YILMAZ
Asst. Prof. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 22, Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic, October 2023

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XXII
Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic, 2023

Reviewers List

Assoc. Prof. Ahmet İLYAS	Prof. İrfan YAZICIOĞLU
Prof. Ahmet ŞAHBAZ	Assoc. Prof. İrşad Sami YUCA
Assoc. Prof. Ali DOĞANER	Asst. Prof. İzzettin ULUSOY
Assoc. Prof. Ali İNANIR	Prof. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Asst. Prof. Aslı KÖSE	Asst. Prof. Mete Han ARITÜRK
Lec. Dr. Ayşegül ALTINOVA ŞAHİN	Prof. Metin AKSOY
Assoc. Prof. Bahattin DEMİRTAŞ	Assoc. Prof. Metin SÜRME
Prof. Bahri ATA	Assoc. Prof. Murat ASLAN
Assoc. Prof. Banu ALAN SÜMER	Assoc. Prof. Mustafa DUMAN
Prof. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Prof. Mustafa METE
Prof. Berna BALCI IZGI	Prof. Mustafa MÜJDECİ
Assoc. Prof. Bilal ALTAN	Assoc. Prof. Müge MANGA
Dr. Bilge ÇİPE	Assoc. Prof. Nasrullah UZMAN
Asst. Prof. Burcu TURAN TORUN	Asst. Prof. Neşe SALİK ATA
Assoc. Prof. Cebail TELEK	Asst. Prof. Okan ÇOLAK
Assoc. Prof. Cengiz ŞAVKILI	Asst. Prof. Olcay KAHRAMAN
Asst. Prof. Cesim BEHREMEN	Assoc. Prof. Orhan Veli ALICI
Assoc. Prof. Didem DOĞANYILMAZ DUMAN	Assoc. Prof. Ozan ORMECİ
Assoc. Prof. Doğan Şafak POLAT	Assoc. Prof. Ökkeş NARİNÇ
Assoc. Prof. Eda DİNERİ	Assoc. Prof. Ömer Faik ANLI
Prof. Erbay ARIKBOĞA	Asst. Prof. Ömer Faruk KIRMIT
Assoc. Prof. Erdal ALANCIOĞLU	Prof. Ömer Faruk SÖNMEZ
Assoc. Prof. Ersan EROL	Asst. Prof. Özgür TEMİZ
Assoc. Prof. Fatma Betül TATLI	Lec. Dr. Pınar KIZILHAN
Assoc. Prof. Fazilet Ahu ÖZMEN AKALIN	Prof. Ramazan ÇAĞLAYAN
Assoc. Prof. Hakan KARAASLAN	Asst. Prof. Recep ŞEHİTOĞLU
Prof. Hakkı UYAR	Assoc. Prof. Serdar YURTSEVER
Assoc. Prof. Halil ÖZCAN	Assoc. Prof. Sibel ÖZAFŞARLIOĞLU
Asst. Prof. Harun ÇAKAN	Asst. Prof. Süleyman Emre ZORLU
Asst. Prof. Hasan Deniz PEKŞEN	Assoc. Prof. Şerif Onur BAHÇECİK
Lec. Dr. Hasan KARAKUZU	Res. Asst. Uğur ÜLGER
Assoc. Prof. Hülya DERYA	Assoc. Prof. Yiğit Anıl GÜZELİPEK
Prof. Hüseyin Ağır	Assoc. Prof. Yunus Emre TEKİNSOY
Prof. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	Assoc. Prof. Yusuf BOZGEYİK
Prof. Işıl BAYAR BRAVO	Assoc. Prof. Zeynep KÖSE

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXII

Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic
2023

CONTENT

Editör'den / From Editor

Yavuz Sinan ULU

PHILOSOPHY

- Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Etik Çalışmaları** 1-24
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Harun TEPE
- Cumhuriyet Düşüncesinin Felsefi Temeli Olarak Aristoteles'in
Politeia Öğretisi** 25-37
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Erman KAR
- Cumhuriyet'in 100. Yılında Ülkemizde Felsefe Çalışmaları ve
Hilmi Ziya Ülken** 38-54
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Elife KILIÇ
- Türkiye Millî Eğitim Şuraları Eğitim Programlarına İlişkin Kararlarının
Felsefi Yönden İncelenmesi: Cumhuriyet'in İlk Yüzyılına İlişkin Dönemsel
Bir Analiz** 55-85
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yusuf SÖZER

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin Kurucu Temel İlkesi: Milliyetçilik 86-126
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nurullah ÇETİN

100 Yıllık Cumhuriyet'te Âşık Veysel'in Tarihe Düştüğü Notlar 127-145
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sertan ALİBEKİROĞLU

HISTORY

**Cumhuriyet'e Giden Süreçte Modern Eğitim Anlayışının İlk Yansımaları:
İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi** 146-168
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mensure KIZIL ÖZTÜRK

**Demokrat Parti Döneminde İzmir'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları
(1950-1960)** 169-189
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Cengiz ŞAVKILI & Oğuz KÖSELER

**Lozan Barış Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesine Yönelik
Görüşmelerde Kürt Meselesi** 190-205
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fuat UÇAR

**Ortak Kimlik Hafızasının Oluşturulma Sürecinde Cumhuriyet Bayramı
Kutlamaları: Gümüşhane Örneği (1933-1940)** 206-226
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Uğur UÇAR

Turco-Greek Battles in 1921 in the British Press 227-240
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mekki ULUDAĞ

**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları Açısından
Hilâl-i Ahmer Mecmuası** 241-250
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nasrullah UZMAN

**Türk Dünyasından Türkiye'ye Yapılan Göçler: 1931-1982 Dönemi
İncelemesi** 251-269
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Erhan YOSKA

Türkiye Cumhuriyeti'ne Giden Yolda Mondros Mütarekesi, İşgaller ve Türk Millî Mücadelesi'ndeki Siyasi Çözüm Düşüncesi 270-293
(Review Article/Derleme Makalesi)
Serdar YURTSEVER

ECONOMICS

Cumhuriyet'in Kuruluşundan Bugüne Türkiye'de Dış Borçlanma 294-322
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Dilek AKBAŞ AKDOĞAN

100 Yıllık Türkiye Ekonomisi: Enflasyon ve Dış Ticaret Dengesi'nin Yapısal Değişim Analizi 323-338
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Almila BURGAÇ ÇİL & Hüseyin Mahir FİSUNOĞLU

Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de İşsizlik ve Ekonomik Büyümenin Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı ile İncelenmesi 339-354
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gülferah ERTÜRKMEN

Economic and Structural Development of Turkey's Tourism within Development Plans During First Century of The Republican Era 355-372
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Halil İbrahim KARAKAN

Circular Economy, Solid Waste Recovery, and Growth: An Empirical Analysis for Sustainable Development in the 100th Anniversary of the Republic 373-385
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Seyit Ali MİÇOOĞULLARI & Maya MOALLA

Türkiye'de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi 386-398
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ferid ÖNDER

1929 Küresel Çöküşüne Karşı Türkiye'nin Ekonomik Başarısı: Cumhuriyet Dönemi Devletçilik Analizi 399-411
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Taner AKÇACI & Göksel TÜRKER

BUSINESS & FINANCE

- Değişime Direncin Akreditasyon Algısına Etkisinde Örgütsel İletişimin İlimlaştırıcı Rolü** 412-433
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih BIYIKLI & Melike FİDAN
- Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Kapsamında Türkiye İşletmelerinde Cinsiyet Eşitliği ve Cam Tavan Sendromu** 434-452
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sercan EDİNSEL & Mehmet Alper AKDEMİR

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Uluslararası Düzen ve Kemalist Kalkınma Stratejisi Üzerine Bazı Düşünceler (1923-1938)** 453-477
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mustafa TÜRKEŞ
- Cumhuriyet'in 100. Yılında Büyükşehir Belediye Meclisleri: 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimleri Öncesi Bilanço** 478-499
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Tolgahan AYDINER
- Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dış Politikasına Dair Bir Değerlendirme: Güvenlik Arayışından Güvenlik Sağlayan Küresel Oyunculuğa** 500-518
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hüseyin BAĞCI & Murat DEMİREL
- Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılında Kamu Diplomasisi ve İletişim Stratejisi** 519-544
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Asiye Gün GÜNEŞ GÜLAL & Fulya AKGÜL DURAKÇAY
- Türk İnkılabı Kavramının İnşası: Afyon Halkevi Dergisi Taşpınar Örneği** 545-562
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Şenol GÜNDOĞDU
- Cumhuriyet'ten Günümüze Siyasi Yönetimde Kadının Değerlendirilmesi** 563-578
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Lina KARABETYAN

Cumhuriyet'in 100. Yılında Siyasi Partilerin 2023 Seçim Beyannameleri Üzerinden Türkiye Siyasetine Karşılaştırmalı Bir Bakış 579-601
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Dilhan APAK & Şirin DUYGULU ELCİM
Özlem İNGÜN KARKIŞ & Nihan AKINCILAR KÖSEOĞLU

The First Century of Turkish Foreign Policy 602-641
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mesut ŞÖHRET

Cumhuriyetimizin Yüzüncü Yılında Asker-Sivil İlişkilerine Yeniden Bakmak: Sivillerin Darbe Destekleri ve Cunta Girişimleri 642-665
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Özgür Mutlu ULUS

LAW

Cumhuriyet'in 100. Yılında Şûra-yı Devlet 666-678
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ayşe Almila TANRIVERDİ

TOURISM, HOSPITALITY AND SPORTS

Kurtuluş Savaşı'ndaki Kadın Kahramanların Cumhuriyet Dönemi'ndeki Tematik Bir Müze Bağlamında İncelenmesi 679-699
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zeynep YAMAÇ ERDOĞAN

Cumhuriyet Dönemi'nde Turizm Eğitimi 700-737
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Müjdat ERTÜRK

Turizm Politikalarının Sürdürülebilir Turizm İlkeleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında 41 Yıllık Turizm Politikaları) 738-752
(Review Article/Derleme Makalesi)
Cüneyt TOKMAK

Cumhuriyet... Halk egemenliği ve millî iradeyi merkeze alan yönetim şekli olarak tanımlanabilecek bu kavram, bu tanımın çok ötesinde bir anlam alanına sahiptir. Etkisini hayatımızın her alanında hissettiğimiz Cumhuriyet'in anlamını ve değerini, yetiştirdiği şahsiyetler aracılığıyla somutlaştırabiliriz. Cumhuriyet, Şehit Kâmil'in inanç dolu cesur yüreğinde filizlendi. Şahin Bey'in, Yüzbaşı Kılıç Ali'nin, Karayılan'ın, Aslan Bey'in, Binbaşı Hamdi Bey'in, Gördesli Makbule'nin, Kara Fatma'nın, Şerife Bacı'nın, Halime Çavuş'un ve Nezahat Onbaşı'nın azmi, cesareti ve kararlılığıyla var oldu. Mehmet Akif Ersoy'un dizeleriyle istiklâlîni haykırdı. Sabiha Gökçen ile göklerde süzüldü. Safiye Ali'nin ellerinde şifa buldu. Halide Edip'in kaleminde romanlaştı. Semiha Berksoy ve Leyla Gencer'in sesinde sanat oldu. İlk kadın muhtar Gül Esin ile demokrasi zaferi kazandı. Süreyya Ağaoğlu, Nebahat Sarıyal ve Suat Berk ile adaleti sağladı. Şehit öğretmenler Neşe Alten, Aybüke Yalçın ve Necmettin Yılmaz ile ölkemizin dört bir yanındaki çocukların yolunu aydınlattı ve onları geleceğe hazırladı. Naim Süleymanoğlu ile dünyaları kaldırdı. Afet İnan ve Halil İnalçık ile tarih yazdı. Aziz Sancar'ın buluşlarıyla Nobel ödülünü aldı. Filenin Sultanları'nın başarılarıyla şampiyon oldu. Şahika Ercümen ile derin denizlere daldı, rekorlar kırdı. Daha niceleriyle nice başarılar elde etti ve etmeye de devam edecek. Tüm bu isimlerin ilham kaynağı olan, Türkiye Cumhuriyeti ile özdeşleşen ve onu en iyi şekilde temsil eden şahsiyet ise şüphesiz ki Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'tür. Onun önderliği ve aydınlık zihniyetiyle kurulan, esarete ve cehalete karşı verilen savaşın adı olan Cumhuriyetimizin 100. yılı kutlu olsun. Nice yüz yıllar boyu, yaşasın Cumhuriyet!

Ölkemizin dört bir tarafından onlarca akademisyenin makaleleriyle katkıda bulunduğu bu sayımızda Siyasi Bilimler ve Uluslararası İlişkiler'den dokuz, Tarih'ten sekiz, İktisat'tan yedi, Felsefe'den dört, Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor'dan üç, Türk Dili ve Edebiyatı'ndan iki, İşletme-Finans'tan iki, Hukuk'tan bir olmak üzere sekiz alandan; dördü İngilizce, otuz ikisi Türkçe toplam otuz altı makale yer almaktadır.

Felsefe alanından Harun Tepe'nin makalesinde Cumhuriyet'in ilk yüz yılında ölkemizde yapılan etik çalışmaları ele alınmaktadır. Erman Kar, cumhuriyet düşüncesinin felsefi bir temeli olarak ifade edilen politeia kavramını Aristotelesçi siyaset felsefesi doğrultusunda ele almayı amaçlamaktadır. Elife Kılıç'ın çalışmasında Cumhuriyet dönemi felsefe çalışmalarında özellikle kırılma noktaları baz alınıp incelenmiş, bu dönemi en iyi yansıtan ve çalışmalarıyla önemli katkılar sunan Hilmi Ziya Ülken'in felsefesine değinilmiş, daha sonra da Cumhuriyet dönemi felsefe alanında ortaya çıkan sorunlar ve önerileri üzerinde durulmuştur. Yusuf Sözer ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılına yayılan Millî Eğitim Şuralarının eğitim programlarına ilişkin kararlarını idealist, realist, pragmatist, natüralist, politeknik, varoluşçu ve yapılandırmacı felsefelere göre tek parti (1923-1950), çok partili (1950-1980), otoriter (1980-2000) ve teknolojik atılım (2000-2023) olmak üzere dört dönem çerçevesinde incelemiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı alanında Nurullah Çetin, Cumhuriyet'in kurucu ilkelerinden biri olan milliyetçiliği, çok boyutlu olarak değerlendirmiş ve Atatürk'ün bu konudaki fikirlerini analiz etmiştir. Sertan Alibekiroğlu ise Cumhuriyet'in kimi siyasi olaylarını, inkılaplar ve kurumları ile içinde yaşadığı toplumun karşılaştığı doğal afetlerin, hastalıkların Âşık Veysel'in şiirlerine yansımalarını, Âşık Veysel'in bu olaylara karşı bakış açısını ve toplumsal tarih ile millet hafızasına katkılarını irdelemiştir.

Tarih alanında Mense Kızıl Öztürk, 1892 yılında teşkil edilen İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin açılması ile ilköğretim düzeyinde bir kız okulunun eğitime dâhil edilmesi ve Osmanlı eğitim tarihinde usul-i cedit ile yeni öğretim ilke ve yöntemlerinin kullanılarak öğretmenlik mesleğinin icra edilmesi konularını Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında değerlendirmiştir. Cengiz Şavklı ve Oğuz Köşeler Demokrat Parti Döneminde İzmir'deki, Uğur Uçar ise 1933-1940 yılları arasında Gümüşhane'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını ayrıntılı olarak incelemiştir. Fuat Uçar, Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar meselesini, Mekki Uludağ 1921 yılında Millî Mücadele dönemi Batı Cephesinde Türk-Yunan savaşında yaşanan gelişmeleri İngiliz basınındaki haber ve yazılar esas olarak değerlendirmiştir. Nasrullah Uzman, Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın tarihçesi, fiziki yapısı, içeriği ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi açısından kaynak değerini incelerken Erhan Yoska, 1931-1982 yılları arasında Türk dünyasından Türkiye'ye Türk soyuna ve kültürüne bağlı olan mültecilerin, ortak kültür ve etnik bağlar perspektifinde gerçekleştirdiği göçleri incelemektedir. Serdar Yurtsever derleme çalışmasında Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadar uzanan süreçte yaşananları kapsamlı olarak ele almıştır.

İktisat alanında Dilek Akbaş Erdoğan çalışmasında, Türkiye'nin dış borçları hem miktarı hem de kompozisyonu dönemlerin değişen koşullarına bağlı olarak incelemiştir. Almıla Burgaç Çil ve Hüseyin Mahir Fisunoğlu çalışmalarında bir asırlık Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı ve dış ticaret dengesindeki yapısal değişimleri

dikkate alarak incelemeyi ve ekonomi politikalarındaki rejim değişikliklerinin etkili olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Gülferah Ertürkmen, çalışmasında Cumhuriyet'ten günümüze Türkiye'de işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1923-2022 dönemi için analiz etmiştir. Analiz yöntemi olarak Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden faydalanmıştır. Halil İbrahim Karakan, makalesinde Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan beş yıllık kalkınma planlarının Türkiye'deki turizm sektörü üzerindeki etkisinin kapsamlı bir analizini sunmuştur. Seyit Ali Miçooğulları ve Maya Moalla, Türkiye ekonomisinin döngüsel ekonomi perspektifinde katı atık geri dönüşümü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ferid Önder, "Türkiye'de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi" başlıklı makalesinde Türkiye'de, uzun dönemde demokrasinin ekonomik büyümeye pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. İktisat alanında son olarak Göksel Türker ve Taner Akçacı'nın çalışmalarında, 1929 Küresel Krizi'ne karşı Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı ekonomi politikaları ve elde ettiği başarı üzerinde durulmuştur.

İşletme-Finans alanında Fatih Bıyıklı ve Melike Fidan değişime direncin akreditasyon algısına etkisinde örgütsel iletişimin ılımlaştırıcı rolünü irdelerken Sercan Edinsel ve Mehmet Alper Akdemir çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin cam tavan sendromu açısından tüm dünya ülkeleri içindeki durumunu tespit etmeyi ve bunu yayımlanan istatistiki veriler ile açıklamayı amaçlamışlardır.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında Mustafa Türkeş, çalışmasında Kemalist kalkınma stratejisinin üçüncü bir yol olmadığını, kapitalist sitem içinde alternatif bir kalkınma stratejisi olduğunu savunmuştur. Tolgahan Aydın, büyükşehir belediye meclislerinin mevcut durumunu; Murat Demirel, Türk dış politikasının 100 yıllık seyrini neden-sonuç ilişkileriyle incelemenin güçlüğüne rağmen tarihsel süreci dikkate alarak Türk dış politikasının 2023 yılındaki portresini betimleyici bir alt yapı ile yeni bir çerçevede yorumlamışlardır. Asiye Gün Güneş Güllal ve Fulya Akgül Durakçay Cumhuriyet'in 100. yılında iletişim araçlarının kamu diplomasisinde kullanılmak üzere kurumsallaştırılması ve kurumların Türkiye'nin imajını yaymadaki rolünü ele almışlardır. Şenol Gündoğdu, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen köklü dönüşümlerin halk tarafından benimsenmesi ve bu doğrultuda halkı "terbiye etmek" için kurulan en önemli oluşumlardan olan Halkevlerine ve bu dönüşümleri meşrulaştırmak için oluşturulan Türk İnkılabı kavramına Afyon Halkevi dergisi Taşpınar bağlamında odaklanmıştır. Lina Karabetyan, Cumhuriyet'ten günümüze siyasi yönetimde kadınların durumunun değerlendirilmesini yapmış ve kadınların siyasi yönetime katılımında karşılarına çıkan engelleri ve çözüm önerilerini ortaya koymuştur. Nihan Akıncılar Köseoğlu, Dilhan Apak, Şirin Duygulu Elcim ve Özlem İngün Karkış Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye siyasetinin vaat edilen hedeflerle nasıl şekilleneceğini partilerin 2023 seçim beyannameleri aracılığıyla karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Mesut Şöhret'in çalışmasında kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında yaşanan değişimler dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemlerde meydana gelen önemli gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlediği politikalar ortaya konularak analiz edilmeye çalışılmıştır. Özgür Mutlu Ulus ise Cumhuriyet'in ilk yüzyılında yaşanan askerî darbeleri asker-sivil ilişkisi bağlamında değerlendirmiştir.

Hukuk alanında Ayşe Almıla Tanrıverdi, Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Şûra-yı Devlet'i, cumhuriyet kazanımları temelinde incelemiştir. Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor alanından Zeynep Yamaç Erdoğan, Kurtuluş Savaşı'ndaki kadın kahramanların Cumhuriyet Dönemi'ndeki tematik bir müze bağlamında incelemiştir. Müjdat Ertürk, Türkiye'de gerçekleştirilen turizm eğitiminin tarihçesi, yapısal durumu, yaygın ve örgün turizm eğitimi çalışmalarını ele alırken Cüneyt Tokmak, Türkiye'nin son 41 yıldaki turizm politikalarını sürdürülebilir turizm ilkeleri çerçevesinde değerlendirmiştir.

Bu sayının hazırlanmasında büyük emekleri olan editör yardımcılarımız Arş. Gör. Zümrüt Bellur Mübarek ve Cansu Yasav'a, yayın kurulumuzun muhterem üyelerine, değerli alan editörlerimize, kıymetli yazarlara, makaleleri objektif olarak değerlendirerek görüş ve yorumlarıyla sayımıza destek olan saygıdeğer hakemlerimize ve kapak tasarımı için Abdülkadir Üstündağ'a teşekkürü bir borç biliriz.

Özel sayımızı başta Cumhuriyetimizin kurucusu ulu önder Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve vatani uğruna canını vermekten çekinmeyen kahraman şehitlerimiz olmak üzere Cumhuriyet'i kuran, koruyan, yaşatan, yükselten ve gelişmesi için her türlü çabayı gösteren herkese ve ebediyete intikal etmiş bütün Türk büyüklerine ithaf ediyoruz. Aziz ruhları şad olsun.

Doç. Dr. Yavuz Sinan ULU
Baş Editör

From Editor

Republic... This concept, which can be defined as a form of government centered on popular sovereignty and national will, has a meaning far beyond this definition. We can concretize the meaning and value of the Republic, whose influence we feel in every aspect of our lives, through the personalities it has raised. The Republic sprouted in the brave heart of Martyr Kâmil, full of faith. It came into existence with the perseverance, courage and determination of Şahin Bey, Captain Kılıç Ali, Karayılan, Aslan Bey, Major Hamdi Bey, Gördesli Makbule, Kara Fatma, Şerife Bacı, Halime Çavuş and Nezahat Onbaşı. It shouted its independence with the verses of Mehmet Akif Ersoy. It soared in the skies with Sabiha Gökçen. It found healing in the hands of Safiye Ali. It became a novel in Halide Edip's pen. It became art in the voice of Semiha Berksoy and Leyla Gencer. It won democracy victory with the first female headman, Gül Esin. The Republic ensured justice with Süreyya Ağaoğlu, Nebahat Sarıyal and Suat Berk. With the martyred teachers Neşe Alten, Aybüke Yalçın and Necmettin Yılmaz, it illuminated the path of children all over our country and prepared them for the future. It lifted the world with Naim Süleymanoğlu. It made history with Afet İnan and Halil İnalcık. It received the Nobel Prize with the discoveries of Aziz Sancar. It became a champion with the success of the Sultans of Net. It dived into the deep sea with Şahika Ercümen and broke records. Many more have achieved and will continue to achieve many more successes. The person who is the source of inspiration for all these names, who is identified with the Republic of Turkey and who represents it in the best way is undoubtedly Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK. Happy 100th anniversary of our Republic, which was founded under his leadership and enlightened mentality and is the name of the war against bondage and ignorance. Long live the Republic for many centuries!

In this issue, to which dozens of academics from all over our country contributed with their articles, there are thirty-six articles from eight fields, including nine from Political Sciences and International Relations, eight from History, seven from Economics, four from Philosophy, three from Tourism, Hotel Management, Hospitality and Sports, two from Turkish Language and Literature, two from Business Administration-Finance, and one from Law, four in English and thirty-two in Turkish.

Harun Tepe's article from the field of philosophy deals with the ethical studies conducted in Turkey in the first hundred years of the Republic. Erman Kar aims to examine the concept of politeia, which is expressed as a philosophical basis of republican thought, in line with Aristotelian political philosophy. In Elife Kılıç's study, especially the breaking points in the philosophical studies of the Republican period are analyzed, the philosophy of Hilmi Ziya Ülken, who best reflects this period and makes important contributions with his works, is mentioned, and then the problems and suggestions that emerged in the field of philosophy in the Republican period are emphasized. Yusuf Sözer analyzed the decisions of the National Education Councils in the first century of the Republic of Turkey on educational programs according to idealist, realist, pragmatist, naturalist, polytechnic, existentialist and constructivist philosophies within the framework of four periods: single party (1923-1950), multi-party (1950-1980), authoritarian (1980-2000) and technological breakthrough (2000-2023).

In the field of Turkish Language and Literature, Nurullah Çetin evaluated nationalism, one of the founding principles of the Republic, in a multi-dimensional way and analyzed Atatürk's ideas on this subject. Sertan Alibekiroğlu analyzed some of the political events of the Republic, the reforms and institutions, the natural disasters and diseases faced by the society in which he lived, their reflections on Âşık Veysel's poems, Âşık Veysel's perspective on these events and his contributions to social history and national memory.

In the field of history, Mensure Kızıl Öztürk evaluated the opening of the İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi, which was established in 1892, and the inclusion of a girls' school at the primary level in education, and the practice of teaching profession by using the new teaching principles and methods in Ottoman education history in the light of Ottoman archival documents. Cengiz Şavkılı and Oğuz Köşeler examined the Republic Day celebrations in İzmir during the Democratic Party Period. Uğur Uçar examined the Republic Day celebrations in Gümüşhane between 1933 and 1940 in detail. Fuat Uçar evaluates the issue of minorities in the Lausanne Peace Conference, Mekki Uludağ evaluates the developments in the Turkish-Greek war on the Western Front in 1921 during the National Struggle period based on news and articles in the British press. While Nasrullah Uzman examines the history, physical structure, content and source value of Hilâl-i Ahmer Mecmuası in terms of the History of the Republic of Turkey, Erhan Yoska examines the migration of refugees from the Turkic world to Turkey between 1931 and 1982 in the perspective of common culture and ethnic ties. Serdar Yurtsever has comprehensively analyzed the events from the Armistice of Mondros to the proclamation of the Republic.

In the field of economics, Dilek Akbaş Erdoğan analyzed Turkey's external debt in terms of both the amount and composition depending on the changing conditions of the periods. Almıla Burgaç Çil and Hüseyin Mahir Fisunoğlu, in their study, aimed to analyze the structural changes in the inflation rate and foreign trade balance in the Turkish economy for a century and to reveal whether the regime changes in economic policies were effective. Gülferah Ertürkmen analyzed the relationship between unemployment and economic growth in Turkey since the Republic of Turkey for the period 1923-2022. She utilized Toda-Yamamoto and Fourier Toda-Yamamoto causality tests as the analysis method. Halil İbrahim Karakan presented a comprehensive analysis of the impact of the five-year development plans implemented during the Republican Era on the tourism sector in Turkey. Seyit Ali Miçooğulları and Maya Moalla examined the relationship between solid waste recycling and economic growth in the circular economy perspective of the Turkish economy. Ferid Önder, in his article titled "Empirical Analysis of the Relationship between Democracy and Economic Growth in Turkey", concluded that democracy has a positive and statistically significant effect on economic growth in Turkey in the long run. Lastly, in the field of economics, Göksel Türker and Taner Akçacı's studies focus on the economic policies implemented by the Republic of Turkey against the 1929 Global Crisis and its success.

In the field of Business-Finance, While Fatih Bıyıklı and Melike Fidan examined the moderating role of organizational communication in the effect of resistance to change on the perception of accreditation, Sercan Edinsel and Mehmet Alper Akdemir aimed to determine the status of the Republic of Turkey among all countries of the world in terms of glass ceiling syndrome and to explain this with published statistical data.

In the field of Political Science and International Relations, Mustafa Türkeş argued that the Kemalist development strategy is not a third way, but an alternative development strategy within the capitalist system. Tolgahan Aydın analyzed the current situation of metropolitan municipal councils; Murat Demirel, despite the difficulty of analyzing the 100-year course of Turkish foreign policy with cause-and-effect relationships, interpreted the portrait of Turkish foreign policy in 2023 in a new framework with a descriptive infrastructure by taking into account the historical process. Asiye Gün Güneş Gülal and Fulya Akgül Durakçay discussed the institutionalization of communication tools to be used in public diplomacy in the 100th anniversary of the Republic and the role of institutions in spreading Turkey's image. Şenol Gündoğdu focuses on the People's Houses, which were one of the most important organizations established to adopt the radical transformations carried out in the Early Republican Period by the public and to "educate" the public in this direction, and the concept of Turkish Revolution, which was created to legitimize these transformations, in the context of Afyon People's House magazine Taşpınar. Lina Karabetyan evaluated the situation of women in political administration from the Republic to the present day and put forward the obstacles and solutions for women's participation in political administration. Nihan Akıncılar Köseoğlu, Dilhan Apak, Şirin Duygulu Elcim and Özlem İngün Karkış aimed to reveal comparatively how Turkish politics will be shaped by the promised goals in the 100th year of the Republic through the 2023 election manifestos of the parties. In Mesut Şöhret's study, the changes in the foreign policy of the Republic of Turkey since its foundation are analyzed by dividing them into periods. The policies pursued by Turkey in the face of important developments in these periods are presented and analyzed. Özgür Mutlu Ulus evaluated the military coups in the first century of the Republic in the context of military-civilian relations.

In the field of Law, Ayşe Almıla Tanrıverdi examined the Şûra-yı Devlet in the centennial year of the Republic on the basis of the achievements of the Republic. Zeynep Yamaç Erdoğan from the field of Tourism, Hotel Management, Hospitality and Sports examined the heroines of the War of Independence in the context of a thematic museum in the Republican Era. Müjdat Ertürk analyzed the history, structural status, non-formal and formal tourism education activities in Turkey, while Cüneyt Tokmak evaluated Turkey's tourism policies in the last 41 years within the framework of sustainable tourism principles.

I would like to thank our assistant editors, Research Assistant Zümür Bellur Mübarek and Cansu Yasav, who contributed to the publication process of this issue, the honorable members of our editorial board, our valuable field editors, valuable authors, our esteemed referees who supported our issue with their opinions, comments by evaluating the articles objectively and Abdülkadir Üstündağ for the cover design.

We dedicate our special issue to the founder of our Republic, the great leader Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK and our heroic martyrs who did not hesitate to give their lives for the sake of their homeland, to all those who established, protected, maintained, raised and made every effort for the development of the Republic and to all Turkish elders who have passed away. May their holy souls rest in peace.

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Chief Editor

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Etik Çalışmaları

Ethical Studies in Turkey in the First Century of Turkish Republic

Harun TEPE^{a*}

^a Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ankara /TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8546-4298

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Ekim 2023

Kabul tarihi: 16 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Türkiye'de Etik,

Hilmi Ziya Ülken,

Takiyettin Mengüşoğlu,

Nurettin Topçu,

Bedia Akarsu.

ÖZ

Bu yazıda Cumhuriyet'in ilk yüz yılında ülkemizde yapılan etik çalışmaları ele alınmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim için Avrupa'nın farklı ülkelerine gönderilen öğrencilerden oluşan birinci kuşak felsefecilerin etik çalışmaları Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu ve Nurettin Topçu'nun eserlerinden yararlanılarak anlatılmıştır. Bedia Akarsu ve birinci kuşak felsefecilerin öğrencilerinden oluşan ikinci kuşak etik çalışmaları ise İoanna Kuçuradi, Betül Çotuksöken ve Ahmet İnam'ın görüşleri üzerinden ele alınmıştır. Üçüncü kuşak felsefecilerin etik görüşleri olarak ise Demet Kurtoğlu Taşdelen, Hakan Poyraz, Harun Tepe ve Süleyman Dönmez'in etik çalışmaları üzerinde durulmuştur. Türkiye'de bu dönemde yapılan etik çalışmalarının, etkisinde oldukları farklı gelenek veya yaklaşımların sonucu olarak üç kümede toplandıkları görülmüştür: Analitik veya Metaetik Yaklaşım, Kıta Avrupası Geleneği ve İslam Felsefesi Geleneği. Kuşkusuz bu sınıflamaları zorlayan kimi çalışmalarla da karşılaşmıştır. Hilmi Ziya Ülken ve Bedia Akarsu'nun temsil ettiği kimi ilk ve ikinci kuşak felsefeciler batıdaki teorik etik sorunlarını ve tartışmalarını ülkemize taşırlar. Ontolojik ve antropolojik yaklaşımla insana ilişkin etik sorunları ele alan Mengüşoğlu yeni bir etiğin ana hatlarını ortaya koyarken, Kuçuradi bu yolu izleyerek yeni bir değer ve etik görüşü geliştirir. Kuçuradi'nin Kant, Nietzsche, Hartmann ve Mengüşoğlu'nun düşünce çizgisinden hareketle geliştirdiği ve *İnsan ve Değerleri* ile *Etik* başlıklı kitaplarında ortaya koyduğu görüşler, bu dönemin en öne çıkan ve tartışılan değer ve etik görüşleridir. Betül Çotuksöken'in kendi geliştirdiği antropontoloji görüşünün bir devam olan etik görüşü, Ahmet İnam'ın gönül, can ve aşk kavramları etrafında şekillen insan ve etik görüşü, Demet Kurtoğlu Taşdelen'in kendini varedebilme etiği, Süleyman Dönmez'in Türk Ahlak Felsefesini geliştirme çabaları anılabilecek diğer etik görüşlerdir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 6, 2023

Accepted: October 16, 2023

Keywords:

Ethics in Turkey,

Hilmi Ziya Ülken,

Takiyettin Mengüşoğlu,

Nurettin Topçu,

Bedia Akarsu.

ABSTRACT

This paper attempts to provide a general overview of ethical studies published in the first century of the Turkish Republic in three generations. Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu and Nurettin Topçu are some of the eminent first-generation Turkish philosophers who have been sent to several European countries such as France, Germany and Italy for their postgraduate education. They mainly introduced ethical theories to Turkish philosophy circles. Nurettin Topçu, who wrote his dissertation on the concept of revolution in France, emphasizes in his writings the close relation between morality and religion and puts forth a religion based ethical account of morality. The problem of morality or of value constitutes a central issue in Ülken's studies; he asserts that the subject matter of moral philosophy is to study action, particularly the agent of an action, as well as the realm of values underlying an action. Mengüşoğlu applied an ontological and anthropological approach to ethical issues and wrote an article entitled "A Critical Preparation for a Philosophical Ethics." As the representative of the second generation of Turkish philosophers, one can name, for example, İoanna Kuçuradi, Ahmet İnam and Betül Çotuksöken. İoanna Kuçuradi introduces a theory of value and a new theory of ethics following the footsteps of the philosophers Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche, Nikolai Hartmann and Takiyettin Mengüşoğlu. The fundamental characteristic of her ethics is its starting point, namely, the action of a person, as well as its reliance on values or on the value knowledge of human being. Kuçuradi's ethics differs from other theories of ethics in respect of the peculiarity of its object. An action does not consist of a behavior; a behavior or doing is merely the last stage of an action. In each action there are two further steps, which come before doing (or not doing), namely, the stage of evaluation, and experience in a particular sense. Kuçuradi argues that an action cannot be evaluated simply in terms of the determination of the will underlying an action, in the way in which Kant considers it to be the case. Betül Çotuksöken, one the eminent Turkish philosophers of the second generation, promotes an ethics of anthropontology, which is a natural extension her account of the human being, which she refers to as anthropontology. Ahmet İnam tries to develop an account of ethics based on the concepts as love, heart (gönül) and life (can), and this account of ethics finds its roots in the Anatolian ground, namely, from the Turkish culture(s). The third generation of Turkish scholars are represented in this paper with the names of Hakan Poyraz, Harun Tepe, Demet Kurtoğlu Taşdelen and Süleyman Dönmez, taking into consideration their works on various ethical issues.

EXTENDED ABSTRACT

This paper attempts to provide a general overview of ethical studies published in the first century of the Turkish Republic. My goal is to draw a sketch of the studies in ethics conducted in Turkey in this period and show the contribution, if any, of the Turkish philosophers to ethics as a discipline of philosophy. Hilmi Ziya Ulken, Takiyettin Mengüşoğlu and Nurettin Topçu are some of the eminent first-generation Turkish philosophers who have been sent to several European countries such as France, Germany and Italy for their postgraduate education by the government of the then-young Turkish Republic. They not only introduced ethical theories and studies to Turkish philosophy students and intellectuals of the young republic but also addressed the social and cultural problems of their country from their ethical point of view and contributed to the development of ethics in Turkey. Nurettin Topçu, who wrote his dissertation on revolution in France, emphasizes the close relation between morality and religion and puts forth a religion based ethical account of morality. Although ethics has now become a social science severed from religion, he stresses its firm relation with religion because of the concept of divinity it relies on. However, his account of ethics involves nationalistic ideas as the religious or Islamic one. Topçu also tries to combine religious and nationalistic ideas with universalistic or European ideas and believes in the universality of ethics.

The problem of morality or of value constitutes a central issue in Ulken's studies. He is opposed to reductionism in ethics, which reduces ethics to epistemology as well to the natural sciences, searching for its foundations in the natural sciences. He asserts that the subject matter of moral philosophy is to study action, particularly the agent of action and the realm of values that underlies an action.

Mengüşoğlu, a fervent exponent of the ontological and anthropological approach in philosophy, applied this approach to ethical issues as well as to epistemological and anthropological ones and wrote an article entitled as "A Critical Preparation for a Philosophical Ethics", which in turn paved the way for his pupil Ioanna Kuçuradi to develop a new theory of ethics. Mengüşoğlu criticizes the current ethical theories that consider ethical issues from the view point of epistemology and reduce human being to an epistemological subject. To overcome this difficulty Mengüşoğlu takes as a starting point not ethical theories but rather ethical phenomena. The realm of ethical phenomena consists of actions and activities of the human being and of the principles (or values), which determine them. The realm of ethical phenomena exists independently from being known by someone, so that an ethical theory grounded on the ontological and anthropological basis may be able to consider ethical reality, i.e. the actions and the values.

As the representative of the second generation of Turkish philosophers, such as Ioanna Kuçuradi, Ahmet İnam and Betül Çotuksöken, they are primarily followers or pupils of the aforementioned first-generation philosophers. Ioanna Kuçuradi, a pupil and a follower of Takiyettin Mengüşoğlu, introduces a theory of value and a new theory of ethics, following the footsteps of the philosophers Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche, Nikolai Hartmann and Takiyettin Mengüşoğlu. Kuçuradi's ethics relies on a theory of value in ontological and anthropological nature. The fundamental characteristic of her ethics is its starting-point, namely an action of a person, as well as its reliance on values. The distinctive characteristic of Kuçuradi's ethics is the object, namely the ethical relationship, on one of side of which always stands a person who acts in an ethical relation to others. Kuçuradi's ethics differs from other theories of ethics because its object in ethics is the ethical relationship in its singularity, and she also considers an action as something more than a mere behavior or attitude. An action does not only consist of a behavior; rather, a behavior or doing consists only the last stage of an action. In each action there are two further steps, which come before doing (or not doing), namely, the stage of deliberation and experience in a particular sense. Kuçuradi argues that an action cannot be explained considering only the determination of the underlying will of an action, as Kant considers it to be the case. Such an explanation is deficient, even though the will is very important and indispensable for understanding or evaluating an action. She insists on reminding us of a remark by Albert Camus: Good will may be as harmful as bad will unless it is enlightened by knowledge.

Betül Çotuksöken, one the eminent Turkish philosophers of the second generation, promotes an ethics of anthropontology which is a natural extension or side product of her account of human the being, which she refers to as anthropontology. Ahmet İnam tries to develop an account of ethics based on the concepts as love, heart (gönül) and life (can), and takes its roots from the Anatolian ground, namely, from the Turkish culture(s). The third-generation Turkish scholars are represented in this paper with writings of Hakan Poyraz, Harun Tepe, Demet Kurtoğlu Taşdelen and Süleyman Dönmez.

Giriş

Genel olarak felsefe çalışmaları gibi Türkiye’de etik çalışmaları da Cumhuriyet’le başlamasa bile Cumhuriyet’le birlikte ivme kazanmıştır. Bunda Aydınlanmacı bir ruhla hareket eden başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet’in kurucu kadroları belirleyici olmuştur. Cumhuriyet’in imparatorluktan ulus devlete, tebaadan yurttaşlığa geçiş projesinin bir parçası olarak Batının bilim, felsefe ve sanatıyla ülke insanını karşılaştırma düşüncesiyle Avrupa ülkelerine eğitim yapmak üzere çok sayıda öğrenci gönderilmiş, Doğu ve Batı klasiklerini çeviri çalışmaları başlatılmış ve okullarda Cumhuriyet’in bu hedefini gerçekleştirmeyi sağlayabilecek bir müfredat uygulamaya konulmuştur. Felsefe eğitimi almak üzere Fransa, Almanya, İsviçre ve İtalya gibi ülkelere gönderilen öğrenciler bu projenin bir ayağını oluşturmuşlardır. Türkiye’de etik çalışmalarını ele alan bu yazıda görüşlerine yer verilen düşünürlerden Takiyettin Mengüşoğlu ve Nurettin Topçu da Avrupa’ya gönderilen öğrenciler arasında yer almışlardır. Felsefe eğitimi için ilki Almanya’ya, ikincisi ise Fransa’ya gönderilmiş; Mengüşoğlu insan felsefesi ve etik, Topçu ise ahlak felsefesiyle ilgili görüşleriyle Türkiye’de etiğin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Cumhuriyet’in 100. Yılında Genel Görünüm

Ülkemizde felsefe çalışmalarında kimi ayrışmaların olduğu, felsefecilerin farklı dernek ve dergiler etrafında çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Bunu “farklı mahalleler”de yapılan felsefe çalışmaları olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Cumhuriyet’in 75. Yılında mensubu olduğum Türkiye Felsefe Kurumu öncülüğünde Türkiye’de Felsefenin durumunu ortaya koyan çalışmalar yapılmış, ayrıca 2003 yılında Türkiye Felsefe Kurumu’nun da üyesi olduğu FISP (Uluslararası Dünya Felsefe Dernekleri Federasyonu) ve TFK tarafından İstanbul’da düzenlenen Dünya Felsefe Kongresi’nde de Türkiye’deki felsefe çalışmaları disiplinler bazında ele alınmıştır. Bunun gibi *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin 2011 yılında bir sayısını (Cilt 9, sayı 17) Türk Felsefe Tarihini ayırdığı, ülkemizdeki felsefe çalışmalarını bu alanda çalışan felsefecilerin yazılarıyla ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Bu örnek bize aynı konuya ilişkin farklı çalışmaların yapılabildiğini ve birisinde kapsanan çalışmaların ve kişilerin diğerinde nasıl tamamen dışarda bırakılabildiğini de göstermektedir¹. Bu nedenle genel olarak felsefede, felsefenin temel alanlarından biri olan etikle ilgili ülkemizde yapılan çalışmalarda da, farklı geleneklerden veya farklı yaklaşımlardan söz etmek mümkündür.

A) Teolojik ve Felsefi Etikler

Burada belirleyici olan ya da dikkat edilmesi gereken şey, söyleyen kişinin kimliğinden, siyasal görüşlerinden ziyade, yaptığı şeyin felsefe olup olmadığı, etik söz konusu olduğunda ise yapılanın felsefi etik veya ahlak felsefesi olup olmadığıdır. Özellikle etik gibi pratik bir alan söz konusu olduğunda konu çok kolay bir biçimde dinsel veya kültürel olan öğelerle karışabilmekte, daha çok belli bir kültürel ortama, belli bir dinsel pratiğe veya inancıya, geleneğe ait olan şeylerle bilgisel olan etik arasındaki ayrım belirsizleşebilmektedir. Ülkemizde de teolojik nitelikte, daha çok İslam ahlakını esas alan çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bunların büyük bölümü ilahiyat fakültelerinde yapılmış çalışmalar olmakla

¹ Buna verilebilecek bir örnek, bu yazının ileriki bölümlerinde daha ayrıntılı değinilecek olan alt başlığı *Türk Ahlak Felsefesine Giriş* olan bir çalışmada Türkiye’de etik ve değer felsefesi konusundaki çalışmalarının göz ardı edilmesi veya görmezden gelinmesi (veya bilinmemesi) pek mümkün olmayan İoanna Kuçuradi’den hiç söz edilmemiş olması, çalışmada onun hiçbir çalışmasına atıfta bulunulmamasıdır.

birlikte, bir kısmının da felsefe bölümlerindeki öğretim üyeleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Bunların dışında yazının ileriki kısımlarında da yer verilecek olan felsefi bakışla teolojik bakışı bir araya getirmeye çalışan kimi çalışmalarla da karşılaşılmaktadır.

Daha çok belli bir yerde ve zamanda geçerli olan değer yargularından oluşan ahlak ile insanın yapısında temelini bulan etik fenomenlerin birbirinden ayrılması bu nedenle hayati bir önem taşımaktadır. Bu nedenle etikte adlandırma sorunu sözcük seçiminin ötesinde bir sorundur. Bilgisel olanla olmayanın, değer yargıları ile değerlerin, insanın olduğu her yerde aynı olan sevgi, saygı gibi etik fenomenler ile belli bir yere ve zamana ait değişken yaşam anlayışlarının ayrılmasıdır söz konusu olan.

B) Ad ya da Adlandırma Sorunu

Benim yukarıda açıklanan nedenlerle “etik” sözcüğünü tercih ettiğim bu alandaki çalışmalar kimi zaman ahlak felsefesi olarak adlandırılmakta, kimi zaman ise bu konularda yazarlar yazılarına veya kitaplarına etik ve ahlak felsefesi başlıklarını birlikte vermeyi tercih etmektedirler. Yapılan şey etik fenomenlere felsefeyle bakılması olduğunda başlık veya başlık olarak seçilen sözcüğün ne olduğu pek önemli olmamakla beraber, günümüzde “ahlak” deyince bunun çağrışımlarının etikten ve etik sorunlardan çok farklı olabilmesi nedeniyle, diğer birçok dilde de aynı olan “etik” sözcüğünün kullanılması daha sorunsuz görünmektedir. Ama bu konuda tercihim ve benim gibi “ahlak felsefesi” yerine “etik” sözcüğünü kullanmayı tercih edenler, zaman zaman aşağıdaki türden eleştirilerle karşılaşmaktadırlar.

Görüldüğü üzere etik kavramı, Harf İnkılabı öncesinde ve inkılabtan sonraki ilk yıllarda, Fransızca bir felsefe kavramı olarak bilinmekte ve sözlüklerde yer almaktaydı. Ancak Türkçe telif literatüründe görünür olması 60’lı yılları bulmuş, 70’li yıllara doğru işlenip kullanılmaya başlanmıştır. İoanna Kuçuradi’nin başını çektiği Hacettepe Felsefe çevresinin etik terimine daha çok rağbet ettiğini, bilhassa Kuçuradi’nin öğrencisi Harun Tepe’nin çalışmaları yoluyla da etiği ahlâk terimi yerine ikame edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Burada Kuçuradi ve Tepe’nin genel olarak tezleri; (a) Ahlâkın, kurallar bütününe ifade eden, moral’in karşılığı, normatif bir kavram olduğu ve bu nedenle felsefeyle ilgisinin olmadığı, (b) Ahlâk felsefesinin de tıpkı ahlâk gibi normatif olup ölçü koymaya çalıştığı, bu nedenle etik faaliyetinden ayrı olduğu, (c) Etiğin, eyleme ilişkin sorunlarda mümkün mertebe doğrulanabilir-yanlışlanabilir bilgiler ortaya koymaya çalışan, gerektiğinde normların temellendirmesini de yapan felsefe dalı olduğudur (Özturan, 2011, s. 175).

Yukarıda da açık bir biçimde dile getirildiği gibi, sorun temelde bir adlandırma veya sözcük tercihi sorunu değildir. Yoksa aynı fenomeni adlandırmak üzere şu veya bu sözcüğün kullanılması yazarın kendi tercihidir. Öte yandan benim önerim ahlak teriminin yerine etik teriminin kullanılması değildir. İnsan doğasında veya yapısında temelini bulan ve bu anlamda “evrensel olan” etik fenomenler ile daha yerel veya bölgesel -bunun doğal sonucu olarak da göreceli- olan ahlakların farklılıklarına dikkati çekmek; bu nedenle ahlak felsefesi yerine etik sözcüğünü kullanmaktır. Ama İngilizcedeki *Moral Philosophy* ve *Ethics* adlandırması nasıl birbirinin yerine ve aynı fenomenleri veya onlara ilişkin bilgileri adlandırmak için kullanılıyorsa, Türkçede de kullanılmaktadır. Kullanılması bunun etiğin bir bilgi alanı olduğunun farkında olunması, ondan bilgiler beklenmesinin akılda tutulması durumunda bir sorun da değildir. Hümeıra Özturan’ın yukarıda alıntılanan yazısında büyük oranda doğru bir biçimde aktardığı gibi, etik felsefenin bir alt alanı, bir felsefe disiplini olarak şu veya bu yerel ahlakla, belirli bir ahlakın değer yargılarıyla ilgili bir disiplin değildir. Tek tek kişilere şunu yapın bunu yapmayın diyecek bir otorite de değildir. Normlar üzerine çalışmalar yapsa, normların ya da ilkelerin nasıl türetildiğini, onların bilgisel temelleri olup olmadığını araştırırsa da normlar ortaya koyan bir alan da değildir. Ondan olsa olsa etikten değerlerin, değer yargılarının ne olduğu, değer yargılarının neden bilgi olmadıklarının, neden doğru değerlendirmeyi sağlayamayacaklarının gösterilmesi beklenebilir. Felsefece bakışın temel özelliği olarak etikten, bu alana ilişkin fenomenler ve onlara ilişkin bilgiler hakkında benzerlik

ve farklılıkları ortaya koyması beklenebilir. Değer yağlarından oluşan bir ahlak ise kişilere -o ahlakın mensuplarına- neyin iyi neyin kötü olduğunu, neyin yapılması neyin yapılmaması gerektiğini söyler. Kendi değer yargılarının tartışıp sorgulamaksızın en doğru yargılar olduğuna inanır. Onlara göre, bu değer yargılarına uygun eylemde bulunanlar iyi insanlar, bulunmayanlar ise kötü insanlardır. Ahlaklar gerek aynı zaman diliminde bölgeden bölgeye, gerekse aynı yerde zaman içinde değiştikleri için de göreceli olmaları doğaldır. Tüm bu nedenlerle ahlaklar ile bir felsefe disiplini olan etik arasındaki farkın ortaya konulması etik çalışmalarını için çok önemlidir. Etik fenomenler üzerine bilgi ortaya koymaya çalışan felsefe disiplininin etik veya ahlak felsefesi olarak adlandırılması daha ikincil bir sorundur. Yapılan şey felsefe ise, bu alanda felsefi bilgi ortaya koyma çabası ise sorun yoktur.

Türkiye’de Etik Çalışmalarında Farklı Gelenekler ve Yaklaşımlar

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde yapılan etik çalışmalarını merkeze aldıkları yaklaşımlar açısından kabaca üç kümede toplamak mümkündür. Kuşkusuz her kümeleme çalışmasında olduğu gibi kimi çalışmaların birden farklı kümede yer alması ya da hiçbir kümeyle tam uygun olmaması gibi durumlar burada da söz konusudur. Ama ülkemizde etik çalışmalarının genel durumunu ortaya koymak için bu türden sınıflamaların durumu görmeyi kolaylaştırdığı da açıktır.

Ülkemizde etik ile ilgili çalışmalarını, felsefede egemen yaklaşımlara veya felsefenin köken aldığı kültürel coğrafyalara göre üç kümede toplamak mümkün görülmektedir. Bunlardan ilki Anglo-Sakson felsefe geleneğinden gelen Analitik Etik ya da Metaetik çizgisinde yapılan etik çalışmaları; ikincisi Kıta Avrupası felsefe geleneğinden beslenen Aristoteles, Kant, Nietzsche, M. Scheler ve N. Hartmann gibi düşünürlerin çizgisinde yapılan etik çalışmaları; üçüncüsü ise inançları merkeze alan veya dinsel motifler taşıyan teolojik etik çalışmalarıdır.

A) Analitik Etik ya da Meta-etik: Türkiye’de Dil Çözümlemesi Merkezli Etik Çalışmaları

Ülkemizde analitik etik çizgisinde yapılan ilk çalışmaların başında Adnan Onart’ın 1965 yılında tamamladığı *Ahlak Felsefesinde Doğalcılık: Hobbes. Schlick* başlıklı doktora tezi gelmektedir. Onart’ın yine bu çerçevede anılabilecek bir diğer yazısı da 1976’da yayımlanan “*Ahlak Felsefesinde Doğalcılık Nedir, Ne Değildir*” başlıklı yazısıdır. Uluğ Nutku’nun 1984’te yayımlanan “*G. E. Moore’un ‘Naturalistçe Yanıltmaca’ Yanıltmacısı*” başlıklı yazısı da eleştirel bir yaklaşımla G.E. Moore’un görüşünü ele alan bir çalışmadır.

Harun Tepe’nin W.K. Frankena’nın normatif-etik meta etik biçiminde, ikili etik görüşünü eleştirel bir biçimde ele aldığı, 1992’de *Etik ve Metaetik 20. Yüzyıl Etiğinde Normatiflik Tartışması* başlığıyla yayımlanan çalışması onun yüksek lisans tezidir. Hakan Poyraz’ın “Dünya görüşümüz, düşünce ve gramer yapılarını belirler” (Sapir-Whorf Tezi) düşüncesinden yola çıkan ahlak dili üzerine çalışmalarının ilk ürünü 1995’te tamamladığı *Dil Açısından Ahlak Felsefesi ve R. M. Hare* başlıklı doktora tezidir. Tez 1996’da *Dil ve Ahlak* başlığıyla yayımlanır. Poyraz, normatif etikten meta etiğe, oradan da uygulamalı etiğe varan ahlak felsefesi yazılarını ise 2015’te yayımlanan *Ahlak Yazıları* kitabında toplar. Bu yazılarıyla Hakan Poyraz’ın bakışının analitik etik çizgisinden uygulamalı etiğe doğru evrildiğini söylemek mümkündür.

“*Ahlak Kuramında Gerçekçilik*” (1993), “*Çağdaş Bilgi Kuramında Temel Yaklaşımlar*” (1997) ve “*Törebilimde Değer ve Ölçüt Sorunu*” (1998) başlıklı çalışmalarıyla Erdal Cengiz ile “*Wittgensteinci Bir Etik Dilinin Olanakları Üzerine*” başlıklı doktora teziyle

(ODTÜ; 2008) Sibel Oktar'ın çalışmalarını analitik ya da metaetik çizgide ülkemizde yapılar çalışmaları içinde anmak gerekir.

B) Kıta Avrupası Merkezli Etik Çalışmaları

Ülkemizdeki felsefe çalışmalarında olduğu gibi etik çalışmalarında da İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümünün belirleyici bir rolü olmuştur. Bölümün Fransa ve Almanya'da eğitim alan hocaları doğrudan etikle ilgili çalışmalar yapmamış olsalar da uğraştıkları alanlar itibarıyla etikten uzak kalamamışlardır. Takiyettin Mengüşoğlu'nun felsefi antropoloji çalışmaları *Değişmez Değerler Değişen Davranışlar* başlıklı etiğe hazırlık niteliğinde bir yazıyla sonuçlanmış. Doktora eğitimini Fransa'da yapan Nurettin Topçu ise tezini etik alanında yapmıştır. Platon ve Aristoteles'ten Kant'a filozofların etik görüşlerini ele alan ve bu alanda uzun yıllar ana başvuru kaynağı olan *Ahlak Öğretileri* kitabıyla, Türkiye'de etiğin yaygınlaşmasında etkili olan kişi ise yine aynı bölümün öğretim üyelerinden Bedia Akarsu olmuştur.

Mengüşoğlu'nun öğrencisi olan ve onun insan görüşüyle açtığı yoldan yürüyerek *İnsan ve Değerleri; Etik; Ahlak, Etik ve Etikler* kitaplarıyla yeni bir değer ve etik görüşü ortaya koyan İoanna Kuçuradi; dil-anlam-insan bağlamındaki çalışmalarına bir etik görüş ekleyen ve *Antropontoloji Işığında Etik* kitabını yazan Betül Çotuksöken; *18. Yüzyıl İngiliz Felsefesi'nde Etik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgili Sorunu* başlıklı doktora tezini 1979'da bitiren Necla Arat yine İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü'nün hocalarıdır. Yüksek Lisans ve/veya Doktora tezlerini etik üzerine yazan ve etik konusunda yazılar yazan Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü'nden Abdullah Kaygı, Harun Tepe (*Etik ve Metaetik, Teorik Etik, Pratik Etik, Hukukta ve Yargıda Etik*), Taşkır Ketenci (Hartmann Etiğinde Değerler Kavramı, Çağdaş Felsefede Akıl Eleştirisi ve Kant Etiği), Yavuz Adugit (*Etikte Akıl-Duygu Çatışması Akılcı Perspektif*), Berfin Kart Tepe (*Etikte Öznellik Nesnellik Tartışması, Erdem Etiği Aristotelesçi Kökenlerinden Günümüze*) de İstanbul Üniversitesinde yetişen İoanna Kuçuradi'nin Hacettepe'deki öğrencileri olarak etik çalışmalarını sürdürmektedirler.

Ayrıca *Kendini Varedebilme Etiği* kitabıyla Demet Kurtoğlu Taşdelen; etik içinde değerlendirilebilecek olan gönül ve aşk felsefesi konusundaki yazılarıyla Ahmet İnam; *Ahlak Yazıları* kitabını yayıma hazırlayan ve *Ahlak Felsefesine Giriş* kitabını yazan Lokman Çilingir; *Çağdaş Fransız Felsefesinde Etik* kitabını yazan Veli Urhan; *Duygu ve Etik* kitabının yazarı Nurten Gökalp; Duygu Kuramı üzerine yazılar yazan Aslı Yazıcı (Sartre'in fenomenolojik Duygu Kuramı ve "William James'in Descartes'in Duygu Kuramını Eleştirisi); "Ahlak ve Farklılık" yazısıyla Zeynep Direk, "Erdem Ahlakı: Son Dönem Tartışmalara İlişkin Eleştirel Bir Deneme"nin yazarı Sedat Yazıcı; çalışmaları daha çok insan felsefesi başlığa altına konulabilse de etik kesişimleri olan Uluğ Nutku ve yazıları bilgi felsefesiyle başlayıp özgürlük ve insanla biten, etik sorunların kökeninde insanın bencilliğinin yattığı iddiasını dile getiren Vehbi Hacıkadiroğlu, adlarından söz edilmesi gereken diğer kişilerdir. Bu listenin tam olmadığını, tamamlanmaya açık olduğunu da eklemek gerekir. Zira etik ana ilgi veya çalışma alanı olmasa da çoğu felsefecinin etikle ilgili ya da etikle kesişen çalışmaları olduğunu söylemek yanlış olmaz.

C) İslam Ahlak Felsefesi Merkezli Çalışmalar

Türkiye'de İslam ahlak felsefesiyle ilgili çalışmalar, bunların en azından bir kısmının felsefe içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu bir yana, az değildir². Bunların

² İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ile İlmî Etüdler Derneği (İLEM)' tarafından ortaklaşa yürütülen İslam Ahlak

çoğu İlahiyat Fakültelerinde görevli hocalar tarafından yapılmakla birlikte kimilerinin de felsefe kökenli hocalar tarafından yapıldığı görülmektedir. Doktora eğitimi için Fransa'ya gönderilen ve "Türkiye'nin ilk" veya döneminin "tek ahlak felsefesi" hocası olduğu söylenen Nurettin Topçu yazılarında dinsel motiflerin yer aldığı kişilerin başında gelmektedir. Bu yazının ileriki bölümlerinde görüşleri daha geniş ele alınacak olan Nurettin Topçu ülkemizde özellikle dinsel referanslı çalışmaların da merkezinde yer almaktadır.

Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi (1978), *Din Felsefesi* (1996), *İslam Felsefesi Yazıları* (2000), *İslam'ın Evrenselliği* (2000) kitaplarının yazarı olan Mehmet S. Aydın bu konuda akla ilk başta akla gelen hocaların başında gelmektedir. *Ahlak Felsefesi* ve *Ahlakın Dini Temeli* kitaplarının yazarı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Recep Kılıç; *Etik ve Tasavvuf Felsefi Diyaloglar* kitabının yazarı Kenan Gürsoy; *Ahlak Yeni Bir Yaklaşım* ve yayıma hazırladığı *Ahlakın Temeli* kitaplarıyla Ömer Türker; *Ahlakın İnsani ve Dini Temelleri* kitabıyla Şahin Filiz; *Ahlaktan Felsefeye Felsefeden Ahlaka* (2017), *Etik ve Etik Sorunlar* (Yay. Haz.) kitaplarıyla Celal Türer; "Saf Ahlaktan Saf Din İnancına" (Ahlak Felsefesi Yazıları) yazısıyla Lokman Çilingir; *Ahlak ve Etik, İslam'da Ahlakın Şartı Kaç: Dört Temel İslami Erdem, İslam Ahlak Felsefesine Giriş* kitapları ve *Ahlakın Temelleri ve Hakla Kal Önerisi* (Ahlakın Temeli) yazısıyla Cafer Sadık Yaran; "İnsan Olmak ve Ahlak" (Ahlakın Temeli) yazısıyla Tahsin Görgün; "Yeni Bir Ahlak Nazariyesi: Tarihin Bir Türevi Olarak Ahlak" (*Ahlakın Temeli*) yazısıyla İhsan Fazlıoğlu; "Cennetten Yeryüzüne İnme Ayetleri İtibarıyla Ahlak Tecrübesinin Kuruluşu", (Ahlakın Temeli) yazısıyla Ahmet Ayhan Çitil anılması gereken diğer felsefe ve ilahiyat hocalarıdır. Bu listenin de en az diğer listeler kadar eksik olabileceğini, burada yer alması gereken başka hocaların da olabileceği muhakkaktır. Türkiye'de İslam Ahlak Felsefesi alanında yapılan tezleri saptamaya yönelik 2015'te yapılan bir çalışmada bu alanda 128 yüksek lisans, 40 adet doktora tezinin yazıldığı saptanmıştır (Gülaçar, 2015). Bunların tümü ahlak felsefesi çalışması olmasa bile onunla kesişimi olan çalışmalardır. Bu da özellikle İslam Ahlak Felsefesiyle ilgili çalışmaların ayrıca ele alınmayı gerektirecek kadar çok sayıda olduğunu bize göstermektedir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Türkiye'de Etik Çalışmaları

A) Cumhuriyet'in Birinci Kuşak Felsefecilerinin Etik Çalışmaları

Birinci kuşak etik çalışmaları Cumhuriyet'in kuruluşuyla eğitim için Avrupa ülkelerine gönderilen hocaların eğitimlerini tamamlayıp yurda dönmeleri ve kendilerinin yazılar yazmaya ve öğrenci yetiştirmeye başlamalarıyla oluşan kuşaktır. Bu kapsamda burada çalışmaları etik ya da etiğe yakın konular olan Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Topçu, Takiyettin Mengüşoğlu ve Bedia Akarsu'nun görüşlerine yer verilmiştir

Hilmi Ziya Ülken: Değerlerden Aşk Ahlakına

Kendisi de bir dönem İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji ve Ahlak profesörü olan Ülken'in gerek *Ahlâk* adlı kitabında gerekse *Bilgi ve Değer, Aşk Ahlâkı* gibi etikle ilgili yazılarında, sosyolojik, psikolojik ve felsefi çözümler içi içe ya da yan yanadır. Bu aslında onun önemli bulduğu etik görüşlerinin kimilerinin de ana özelliklerinden biridir. Onun *Ahlâk* adlı kitabına yazdığı önsözde de açıkça belirttiği gibi, F. Rauh, Gurwitch, Polin, Cournot,

---

Düşüncesi Projesi kapsamında Ömer Türker'in editörlüğünde hazırlanan *Ahlakın Temeli, İslam Ahlak Literatürü: Ekoller ve Problemler, Ahlak Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler* gibi eserler ve bu çerçevede hazırlanan İslam Ahlak Düşüncesi Katalogu bu konudaki çalışmaların sayısı ve nitelikleri konusunda bize ayrıntılı bilgi vermektedir.

Reichenbach, P. Janet, idealist diyalektikçiler B. Croce, Hamelin ve Le Senne, doğalcı diyalektikçiler G. Sorel, P. Naville ayrıca Max Scheler ve N. Hartmann onun sık sık kendilerine başvurduğu, kendilerinden yola çıkarak kendi görüşlerini oluşturduğu düşünürlerdir. Bu listede felsefeciler yanında sosyologlar da yer almakta, burada adları anılan kimi felsefeciler de çözümlemelerinde sosyolojik ve psikolojik unsurlara geniş yer vermektedirler.

Hilmi Ziya Ülken'e göre ahlâk felsefesi pratik felsefenin bir kısmıdır. Bu nedenle ahlâk felsefesine girmek için, onun pratik felsefe içindeki yeri belirtilmek ve onun pratiğin diğer kısımlarıyla bağlantıları gösterilmek durumdadır. Ahlâkı onlardan (yani siyaset, iktisat ve hukuktan) ayıran özellikleri aramak demek, ahlsal kesinliği hüksal ve estetik kesinlikten ayıran temel özellikleri saptamak demektir. Bunu yapmak, yani ahlsal kesinliğin sınırlarını çizmek ise, Hilmi Ziya Ülken'e göre ahlâk felsefesinin ilk işidir (Ülken, 1946, s. 1).

Onun ahlâka ilişkin farazî bir tanım dediği belirleme ise şöyledir: "Ahlâk, insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçütleriyle ölçülemeyen *hareket*lerimize ait değerlerin toplamıdır" (Ülken, 1946, s. 9). Ahlâkı meydana getiren değerlerse otonomdurlar, bu nedenle onlar fiziksel ve metafizik gerçeklere indirgenemezler. Onların da kendilerine göre bir gerçekliği vardır. Bu ahlsal gerçekliğin kişi üstü ve yansız bir bilinç tarafından işlenmesi gerekmektedir.

Ahlâkı ontolojiye ve bilgi kuramına indirgemeye çalışanlara olduğu kadar onu bilimlere indirgeyen, onun temellerini doğa bilimlerinde arayanlara da şiddetle karşı çıkar Ülken. Ahlâk felsefesi her iki indirgemenin de uzak kalmak durumundadır (Ülken, 1946, s. 10). Ahlâk felsefesinin yapması gereken şey, eylemi, eylemi gerçekleştireni, eylemin temelinde yatan değer dünyasını incelemektir.

Hilmi Ziya Ülken ahlâkı ele alırken merkeze eylemin, -onun deyişiyile- ahlaki hareketin (*action morale*) alınabileceği gibi, eylemini gerçekleştirenin, -onun deyişiyile- ahlâkî amilin (*agent morale*) de alınabileceğini, incelemenin her ikisine göre de yapılabileceğini söyler. Ona göre ahlaki hareket ahlâkın objektif yanısıdır. Onu oluşturan şeylerse, onlara yönelen bakışa göre değişmektedir. Kendiliğinden ya da doğal bakışa göre, ahlâklı hareketi oluşturan şeyler "isteme dayalı aksiyonlar" iken, refleksiyonlu bakışa göre "*gayeler, iyilikler, değer hükümleri*"dir.

Değerleri asıl kavrayan ve değerlendirmeyi sağlayan bizim *teesürî-filî* yaşamımızdır (Ülken, 1946, s. 152). Çünkü değerler ideal oldukları kadar realdirler de. Onları yalnız real ya da yalnız ideal olarak anlamak, değerlerin bu çifte karakterini görmemek, değerleri anlamamak demektir (Ülken, 1946, s. 159-160). Değerleri duygulara indirgemek isteyenler ya da duyguları mutlak olarak değerlerin veya ahlâklılığın temeli yapmak isteyenler de aynı yanılgıya düşmektedirler. Hilmi Ziya Ülken, bu nedenle, D. Hume, A. Schopenhauer ve M. Scheler gibi filozofların da aynı yanılgıya düştüklerini söyler. Ama onların söylediklerinin tersini söylemek, yani ahlâklılığın her türlü duyguya yabancı, sırf formal bir şey olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Zira ahlsal eylem ancak duygulara dayanarak gelişebilmektedir (Ülken, 1946, s. 181).

Hilmi Ziya Ülken, vasıta ve gaye olan değerlerle, gayesi kendi içinde olan değerleri, yani mutlak değerleri birbirinden ayırır. .... Mutlak değerlerin birinci şartı onun kendiliğinden olması ve yaşanmış bir duruma dayanmasıdır. İkinci şartı ise belirli bir amaç-araç sistemi içinde doğmasıdır. Doğanın sesi sosyal uyuşumlardan geçmeden mutlak değer olmaz demektir. Bu, değerlerin toplumsal koşulu olarak da adlandırılmaktadır. Mutlak değerlerin üçüncü koşulu ise onun mükemmel hâle gelmesi, mükemmel olmasıdır (Ülken, 1946, s. 274-275). Mutlak değerlerle, amaç-araç değerleri arasındaki bağlantıyı da şöyle dile getirmektedir Hilmi Ziya Ülken: "İçkin

değeri aşmadan amaç değerlere, onları aşmadan da mutlak değere varılamaz” (Ülken, 1946, s. 276).

Ona göre,

İçkin değerler bilinç verileri, yani değerün üç esaslı vasfından ikincisi olan doğal unsurlar ve içerik özelliği üstün değerlerdir. Bunlar teknik, sanat ve bilgi değerleridir. Teknikte madde, sanatta duyular ve duygular, bilgide kavramlar esas teşkil eder, fakat hepsi bilinç içeriğine dayanırlar... Onun için bu çeşit değerlere için değerler deriz (Ülken, Bilgi ve Değer, s. 399).

İkinci grup değerler ise aşkın değerlerdir.

Bunlarda duyu verileri, bilinç içeriği yalnızca bir vesiledirler. Fakat bu vesile az veya çok önemsiz bir dereceye inebilir. Bir insanla bir insan arasında ahlâki ilişkide bilinç verileri ya yazılmış bir sözleşmeye dayanan iki insanın bu sözleşmeye sadık kalması, ya gençlik ve aile hatıralarına sadık kalması ya da verilmiş sözlere sadık kalması ve vefalılık gibidir ki, bu sözler ve yazılar duyu verileridir, bilinç içerikleridir. Fakat asıl olan birbirine göre aşkın iki varlıktır, Ben'le Başkası arasında bir bağlantıdır ki, bu bir aşkınlık ilişkisidir. Bundan dolayı ahlâki alan aşkın bir değer alanıdır. Orada için olan bilinç içeriği yalnız basit bir vesileden ibarettir (Ülken, Bilgi ve Değer, s. 399-400).

Ülken aşkın değerler olarak ahlaki ve dini değerleri, için değerler olarak da teknik, estetik ve düşünsel değerleri, örneğin bilgiyi gösterir.

Hilmi Ziya Ülken'in aşk ahlâki görüşü de onun mutlak değer kabulüne dayanır. Organizmanın sonlu, sınırlı ve ölümlü olan arzuları üzerine hiçbir ideal kurulamayacağı gibi, toplumun değişik, görel ve indî değerleri üzerine hiçbir sabit ahlâk kurulamaz. Nasıl büyük dinler, ihtirastan doğmuşlarsa, insanî ahlâklar da aşk üzerine kurulmuşlardır. Eğer ahlâk benliğinden geçmek, bencilliği aşarak imanını bütün zamanlar, bütün mekânlar için düstur olacak bir fiil hâline koymak demekse, yine yalnız ihtiras ve yalnız aşk üzerine kurulan bir ahlâk olabilir; bu ahlâkın binası da yalnız insanlıktır (Ülken, 1971, s. 71).

Ahlâkın madde, hatta toplum üzerine kurulamayacağını söyleyen Ülken, bunu “çünkü ahlâk insan içindir; insanda başlayacak ve insanda hedefini bulacaktır” (Ülken, 1971, s. 89) biçiminde açıklar. Ona göre insan ruhunda hazlar ve arzular, sanal şeyler ve değerler gibi tatminle sona ermeyen, iğreti ve kesintili olmayan, zamanla ve mekanla değişikliğe uğramayan; devirlere, dillere, medeniyetlere, modalara göre değişmeyen, fikirlerin ve ihtiyaçların değişmesine rağmen her zaman aynı kalan bir güç vardır: Bu güce, yüksek ve insanî konulara çevrildiği, yükseldiği ve yüceltiği zaman “aşk” adını veriyoruz. Aşk ruhun kendiliğinden ve sonsuza dönük gücüdür. Aşk iledir ki ruh, doğanın birliğine uygundur. Aşk iledir ki ruh, otonomisini ve özgürlüğünü kazanmıştır. Canlı ve cansız doğanın, toplumun baskısından kurtulmuştur. Aşk iledir ki ruh, sonsuz varlıkla birleşen güç olmaya başlamıştır. Birlik ve bütünlüğe kapılarını açmış; feragate, fedayı nefse ulaşmıştır. Bunun için biz ahlâki yalnız ihtiras ve aşk üzerine kuracağız (Ülken, 1971, s. 89-90) demektedir Hilmi Ziya Ülken.

Nurettin Topçu: Evrenselden Yerele, Yerelden Evrensele Ahlak Felsefesi

Karaman'a göre Nurettin Topçu ülkemizin XX. Yüzyılda yetiştirdiği en önemli fikir adamlarından birisidir. Osmanlı imparatorluğunun yıkılış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde yaşamış ve geleneksel ile modern-batılı fikirleri tanımış olması bundan belirleyici olmuştur. Onu önemli kılan bir başka faktör de fikirlerinin son dönem düşünce dünyasında etkili olmasıdır. Nurettin Topçu *Ahlak, Ahlak Nizamı, İslam ve İnsan, İradenin Doğası*, özellikle de *İsyân Ahlakı* adıyla Türkçeye çevrilmiş olan doktora tezinde ahlak felsefesi üzerinde çalışmalar yapmıştır (Karaman, 2000, s. 5).

Din ve Ahlak ya da Din Temelli Ahlak

Nurettin Topçu, din ve ahlak ilk insanla birlikte ortaya çıktığı için, dinler tarihi ile ahlakın tarihinin aynı olacağını düşünür. Topçu ahlak dinden ayrı bir bilim hâline gelmiş olmasına rağmen, dayandığı kutsallık kavramı aracılığıyla dine sıkı bir biçimde bağlı olduğunu söyler. Ona göre ahlak ve din insan ruhunda aynı kaynaktan beslenirler: Her ikisi de niyete, yani insan vicdanındaki samimiyete göre hareketlere ahlaki açıdan değer verirler (Karaman, 2000, s. 29).

Topçu'ya göre din, insanlara ruh kuvveti kazandırmaktadır. Zira her dinin esasında bulunan ilahi iradeye iştirak ve ona teslim oluşun gerçek gayesi haddizatında ruhun yükseltilmesidir. Topçu bu duruma ahlaklılık demektedir. Ona göre bütün dinler insanlığın ahlakını yükseltmeye çalışmışlardır. Ama ahlakta pek çok derece vardır. En alt derece başkalarına zarar vermemekten ve karıncayı bile incitmemekten başlar, en yukarıda ise kulun iradesinin Allah iradesiyle kucaklaşması, yani birleşmesi vardır (Topçu, 2018, s. 18-19, 22-23; Karaman, 2000, s. 30-31).

Din gibi ahlakın da gayesi insan ruhunu temizlemek, yükseltmek ve sonsuza doğru yöneltmektir. İnsanın iç yapısı temel olarak, aşağı canlılarınkinden başka olmayan istekler, hırslar ve iştihalarla doludur. Dinin bizden istediği, yaşadığımız dünyada ve gelecek dünyada mutlu olmak için, bütün bu isteklerle iştihalarından kendimizi kurtarmaya çalışmaktır. .... Ahlakın bizden istediği de bundan başka bir şey değildir. Onun da gayesi insanın kötü huylardan, başkalarına zarar veren hallerden arınıp temizlenmesi, duygu ve düşünce yoluyla sefaletlerinin üzerine yükselmesi ve en yüksek iyiliğin barındığı sonsuza doğru yönelmesidir (Topçu, 2018, s. 32).

Topçu onu “bütün hür davranışlarımızda ve yalnız hür olan davranışlarımızda vicdanımızda doğan sorumluluk” (Topçu, 2018, s. 193) olarak tanımlar.

Millî Hayat ve Ahlak

Topçu ahlakın esasının içsel ahlak olduğunu düşünse de dışsal ahlaka, insanın içinde yaşadığı topluma, toplumun değerlerine de önem verir. Millî bir ahlaktan söz eder. Ona göre “Eğer millî ruh varsa millî ahlak da vardır. .... Millî ruhu yaratan ve yaşatan iki kaynak vardır: Millî birlik ve millî tarih.

... Bir milletin ahlaki yapısını tanıtan karakterler, millî birlikle millet tarihinin biresiminden meydana gelmektedir. ... Bizim millî tarihimizin içinde gelişen karakterlerimiz, İslâmın ahlak ilkelerinden hayat almıştır” (Topçu, 2018, s 206-207).

Topçu'nun düşüncesinde İslamiyet kadar önemli bir yer tutan diğer unsur ise Türklüktür.

Türklüğün hayranlıkla takip edilen ahlaki karakterinin özellikleri saptamaya girişir. Ona göre Türklüğün ahlaki karakterinin temel özellikleri şunlardır: “1. Mertlik, 2. Kuvvetlinin Önünde Boyun Eğmeyiş ve Zayıflara Yardım, 3. Haksızlığa İsyân, 4. Büyüklere Saygı, 5. Misafirperverlik, 6. Verdiği Sözü Tutmak, 7. Kendine Yapılan Kötülüğü Bağışlamak” (Topçu 2018: 208-211).

Topçu'nun düşüncesi yalnız Türk ve İslamiyet'in bir sentezi değil, aynı zamanda Batı düşüncesinin bir sentezidir. Etiğin evrenselliği düşüncesi bunun bir göstergesidir. Ahlaki değerlerin ve ilkelerin evrensel olduğunu, Mengüşoğlu'nun değişmez değerler değişen davranışlar düşüncesine benzer biçimde, bunun sadece uygulamasının ülkelere göre değişebileceğini söyler. “Ahlakın ilkeleri, bütün insanlar için aynıdır, değişmez, fakat bu ilkelerin uygulanması milletlere göre değişir. Her milletin kendi özelliğinden doğma karakter yapıları ortaya çıkar” (Topçu 2018: 211).

İsyan Ahlakı

Topçu'da devrim olarak da Türkçeye çevrilebilecek olan isyan düşüncesi sözcüğün genel olarak bilinen anlamından farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Onda isyan toplumsal bir nitelikten ziyade bireysel bir ruh durumunun adıdır. Bireyin nefesine, nefsin ihtiraslarına başkaldırmasıdır. Topçu "isyanı" şöyle tanımlar:

İsyan; fertte ve onun ihtirasında, kainatın ve kendisinin hiçliğini ortaya koyan küçümseme; aşk içinde sonsuza atılarak bedenini ve ruhunu hiçe sayarcasına ızdıraba adanan hareket" ve "insanın içindeki sonsuzluk iradesinin nefsin sefaletleriyle ihtiraslarına ve bunlardan doğan zulümlere karşı ayaklanmasıdır (Karaman, 2000, s. 113).

Onda isyan bir ahlak hareketidir, ama her isyan bir ahlak hareketi değildir.

...İsyan, aşk ile merhametimizi ezerek mahkûm edici kuvvetlere karşı olursa ahlak hareketidir; nefsin şahlanmasına karşı gelmek şartıyla meşru ve insanidir; sonsuzluk yolunu tıkayan, bütünü yok eden ferdi hırs ve iradelerin karşısına dikildiği ve hepsinde de ilahi merhamet kaynağından hayat aldığı takdirde ahlaki harekettir. Nefsin arzularından gıdalanırsa şer ve zulüm olur. Ve isyan ahlaki vasfını kaybetmemek için, hareketinin her anında ilahi merhamete bağlılığı muhafaza etmelidir (Karaman, 2000, s. 114-115; Topçu, 1998, s. 95).

Nefsin arzularına yönelen isyan, onlara karşı duran isyan aynı zamanda bağlılık da gerektirmektedir. İsyanın ahlaki niteliğe sahip olabilmesi için "ilahi merhamete bağlılığı" muhafaza etmesi gerekmektedir. Ancak tanrıya bağlı kalan bir isyan ahlaki kalabilmektedir.

Bedia Akarsu: Aydınlanma Olarak Felsefe ve *Ahlak Öğretileri*

Bedia Akarsu önce iki ayrı kitap hâlinde daha sonra birlikte yayımlanan *Ahlâk Öğretileri* adlı kitabıyla³, hem Sokrates'ten Kant'a ve J. S. Mill'e filozofların etik görüşlerini kendi dilinde okuyucuya sunmakta, hem de bu görüşleri değerlendirerek kendi görüşlerini aktarmaktadır. Kitap uzun zaman hem alanında tek yayın olması hem de etik görüşlerini geniş bir biçimde ve eleştirel bir gözle ortaya koyması nedeniyle, Türkiye'de etikle ilgilenenlerin ana başvuru kitabı olmuştur.

Akarsu'ya göre "etik ya da ahlak felsefesi, ahlak denen fenomen üzerinde bir düşünme, ahlak üzerine felsefe yapma"dır (Akarsu, 1982, s. 9). Ahlâk ise filozoflarla varolan bir şey değildir. Her insan belirli bir ahlâk içinde yaşamaktadır. Ama ahlâklar çeşitlidir. Çağlara, toplumlara ve çevrelere göre değişmektedir ahlâklar. Her bir ahlâk da kendi amacını üstün görmekte, kendi değerlerini baş değer ilan etmektedir. Bu durumda ortaya çıkan soru ise, ahlâkı incelemek isteyen kişinin nasıl hareket edeceği, hangi ahlâkı esas alacağıdır.

Bu yanıtlanması güç soru -sorunun yanıtlanması güçtür, çünkü belirli bir ahlâktan hareketle etik yapmak elverişli bir hareket noktası değildir- açık bırakılarak, ahlâk üzerindeki görüşlere bakılır. Ahlâk görüşlerinin ortak özelliği ise "ahlaklılık" diye bir şeyin kabul edilmiş olmasıdır. Bununla bağlantılı olarak her ahlâk görüşünün sorduğu ilk soru "insanın eylemlerini ahlâk bakımından değerli ya da değersiz kılan nedir?" sorusudur. Bu soruyu yanıtlamak için bakılan yere göre de ahlâk görüşlerini iki kümede toplar: 1. Eylemi, eyleme temel olan, eylemi ortaya koyan düşünüşün niteliğine göre değerli ya da değersiz bulan görüşler; 2. eylemin sonucuna ya da başarısına göre, bir eyleme değerli ya da değersiz diyen ahlâk görüşleri. İkincisinde eylemi ahlaksal bir eylem yapan, iyiyi ortaya koyması, iyiyi yaratmasıdır. Birincisinde ise eylemi iyi yapan eyleyen kişinin iyi düşüncesidir. Her iki bakışın dayanağını da "iyi" kavramı oluşturmaktadır. Ama bu "iyi" de nedir? Nasıl bilinebilir? Diğer kimi şeyler

³ *Ahlak Öğretileri*'nin I. cildi ilk kez 1965'te, II. cildi ise 1970'de yayınlanmış, 1982'de iki cilt birarada yayınlanmıştır.

gibi iyi anlayışı da kişinin içinde bulunduğu topluma, kültür dünyasına göre değişmektedir. Bu ise “mutlak ahlâk buyrukları var mıdır, yoksa bu buyruklar doğarlar ve yeniden yok mu olurlar?” sorusunu birlikte getirmektedir. Eğer ahlâk yasaları, doğadan değil, koyumlardan (*thesei*) ibaretse, bu durumda onlar uzlaşımsal olmakta, onların mutlaklığı da söz konusu olmamaktadır (Akarsu, 1982, s. 10-14).

Değerlerin göreliliği-mutlaklığı konusundaki tartışmayı -aslında yanlış sorulmuş bir sorunun yol açtığı bir tartışmayı- Bedia Akarsu, N. Hartmann’ın sorusunu değiştirerek yanıtlar. Ona göre sorulması gereken soru, Hartmann’ın sorduğu gibi “değerlerden sıyrılmış bir dünyada yaşanabilir mi?” sorusu değil, “insan değer koymadan, değerlendirilmeden durabilir mi?” sorusudur. En azından ikinci sorunun daha uygun olduğunu düşünmektedir Akarsu.

Özgürlük, ahlaklılık ve sorumluluk arasındaki zorunlu bağlantıyı bize anımsatan Akarsu, özgürlük olmadan da sorumluluk olamayacağına göre, ahlaklılıkla özgürlüğün aynı anlama geldiğini; felsefenin görevinin de insanları özgür kişilikleri olan yetişkinler hâline getirmek olduğunu söyler. Ancak gelişmiş, kişilik kazanmış insan, toplumun yasalarını, ahlâk kurallarını, buyrukları ve ilkeleri tartıp biçebilir, değerlendirebilir; gerektiğinde onlara karşı çıkabilir, onlarla savaşılabılır. Bu nedenle B. Akarsu, kişilerin özgür yetişmesini istemeyen bir toplumun ödev bilincini de uyandıramayacağını; bunun da sonunda o toplumun ahlakını, kültürünü, nihayetinde de toplumun kendisini yıkıntıya götüreceğini söylemektedir.

Takiyettin Mengüşoğlu: Felsefi Antropolojiden Etiğe

Etik çalışmaları üzerinde duracağımız bir diğer felsefecimiz daha çok insan görüşüyle tanıdığımız Takiyettin Mengüşoğlu'dur. Mengüşoğlu'nun bir etik kitabı yoktur; ama “Felsefi Etik İçin Kritik Bir Hazırlık” alt başlığını taşıyan 1965'te basılan bir yazısı⁴ vardır. Bu yazının önsözünde Mengüşoğlu, nasıl “*Kant ve Max Scheler'de İnsan Sorunu*” kitabı sistematik felsefi antropoloji için bir hazırlık olmuşsa, bu yazının da “Felsefi Etik” için bir ön hazırlık olduğunu belirtir. Ama antropoloji alanında yapılan hazırlık, yeni bir insan görüşüyle tamamlanmış olmasına karşılık, etik alanındaki bu hazırlık tamamlanamamış, onu izleyen ve kendisinin etik görüşlerini ortaya koyan bir yapıt yayınlanmamıştır. Bu nedenle Mengüşoğlu'nun etik görüşleri *Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar* başlığını taşıyan yazısı yanında *İnsan Felsefesi* kitabı ile diğer kimi yazılarından hareketle ele alınacaktır.

Mengüşoğlu'nun etik görüşünün temel özelliği ve daha önceki etik görüşlerinden ayrılan yanı, onun antropolojik-ontolojik temellere dayanmasıdır. Bu ise Mengüşoğlu'nun etik görüşünün etik fenomenleri nesne edinmesinden kaynaklanmaktadır. Etik fenomenlerin varolan fenomenler olarak köklerini insanın *somut* varlık bütününde bulmasıdır. Mengüşoğlu'na göre önceki etik kuramlarının yanlışı ise insanı parçalayarak ele almaları, akıl veya tin gibi tek bir kavramla açıklamaya çalışmaları, kısaca insanın varlıksal bütünlüğünü gözden kaçırmalarıdır (Mengüşoğlu, 1965, s. 5). Bu yanlış bakışın temelinde yatan şeyse, bu kuramların etiğe bilgikuramsal olarak yaklaşmaları; etiği yaşamdan kopararak etik sorunları yalnız bir bilgi sorunu olarak görmeleridir. Etiğin etik yargılarla özdeşleştirilmesine ve normlardan oluşan bir alan olarak görülmesine yol açan bu bakışın eleştirisi, etikte daha uygun bakışın nasıl olduğunun gösterilmesi, Mengüşoğlu'nun etik yazılarında yapmaya çalıştığı şeydir bu.

Bu tür görüşler etik alana baktıklarında da yine bütün olarak insanı değil, eylemde bulunan özneyi, öznenin bir yeteneğini “isteme”yi dikkate almışlar. “İsteme”ye de çeşitli anlamlar vermişlerdir-Örneğin Kant istemeyi pratik akılla bir tutmuştur. Çağımızda ise “özne”

⁴ Yazının ana başlığı ise “Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar”dır.

kavramı yerine “kişi” kavramı geçmiş, özne kişi olmuştur; isteme de -M. Scheler ile N. Hartmann'ın etiklerinde olduğu gibi- kişinin varlığındaki aktif bir yetenek olarak görülmüştür.

Kısaca etik, -“mutluluk nedir?”, “erdem nedir?”, “iyi-kötü nedir?” gibi- bilgikuramsal sorulardan hareketle değil, fenomenlerden, fenomenlerin betimlenmesi ve çözümlemesinden yola çıkılarak yapılabilir ancak (Mengüşoğlu, 1965, s. 19-20). Mengüşoğlu'na göre bizi etik bilgiye götürebilecek uygun yol budur.

Ahlâkların zamana ve mekâna göre farklı olabilme özelliğinden söz eden Mengüşoğlu, etiği ahlâktan ayırır. Ona göre etik “insanın hareket ve faaliyetlerini hususi bir problem sahası olarak araştıran, bu sahanın varlık-karakteriyle, onun temelini teşkil eden (yani bu sahayı tayin eden) prensiplerin varlık-karakterini, insanın hareket ve faaliyetlerinin bağlı veya müstakil olduklarını tetkik eden bilgi”dir (Mengüşoğlu, 1965, s. 15). Her insan eyleminin temelinde bu türden bir belirleyici bulunmaktadır; bu türden bir temele dayanmayan hiçbir insan eylemi yoktur. İnsan eylemlerine belirleyen bu temele de “değer” denildiğini söyler Mengüşoğlu. Bu “değerler” Mengüşoğlu etiğinin de temelini oluştururlar.

B) Cumhuriyet'in İkinci Kuşak Felsefecilerinin Etik Çalışmaları

Burada birinci kuşaktan hocaların öğrencileri olan ya da hocalarının açtıkları yoldan yürüyerek eserler veren hocaların çalışmaları ele alınmaktadır. Ahmet İnam, İoanna Kuçuradi, Uluğ Nutku, Necla Arat ilk akla gelenlerdir. Buraya yukarıda çalışmalarından söz edilen Adnan Onart'ı, tıp etiğinin ülkemizde yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında önemli katkıları olan Yaman Örs'ü de eklemek gerekmektedir. Öte yandan felsefeciler, alanları ne olursa olsun etikle ilgili konulara duyarsız kalamadıkları için bu listeye Hüseyin Batuhan, Afşar Timuçin, Ahmet Arslan gibi felsefecinin de eklenmesi mümkündür. Üniversitede felsefe eğitimi almayan, akademik kariyer yapmayan, ama özellikle yaşamının son dönemlerinde filozofça metinler üreten, etik sorunların temel nedeninin bencillik veya egoizm olduğunu, bunun da bir hastalık olduğunu sıkça dile getiren Vehbi Hacıkadiroğlu'ndan da mutlaka söz etmek gerekir.

İoanna Kuçuradi: Değer Teorisi ve Etik İlişkiden Doğru Eyleme

Kuçuradi etik ve değer görüşünün temel özelliklerinin başında, onun ontolojik bakışa dayanması ve yine ontolojik bakışa dayanan belli bir insan görüşünden yola çıkması gelir. Kısaca onun ontolojik ve antropolojik karakteridir. Bunu, hem onun değerlerin varlıksal yerini ve bilgisinin olanağını ortaya koyan çözümlemelerinde hem de etik ilişkinin çeşitlemelerini serimleyen etik görüşünde görmek mümkündür.

Değerlendirmeden Değerlere: Değer, Değerler ve Değer Yargıları

Kuçuradi'ye göre değer sorunu, hazır kavram ya da görüşlerden değil de fenomenlerden yola çıkılarak ele alınacaksa, yapılması gereken şey değerlendirme etkinliğinden yola çıkmaktır. “Çünkü değer sorunu konusunda fenomenlerin bize verdiği belki de tek ipucu budur. Böyle bir hareket noktasından yola çıktığımızda, şeylerin değeriyle ilgili sorunları, değerlerle ilgili sorunlardan -değeri değerlerden- ayırmak gerekliliği ortaya çıkar” (Kuçuradi, 1998, s. 7-8). Hep bir şeyin değeri olan “değer” ile “kişiler arası ilişkilerin temelinde” yatan veya insan başarıları olan “değerler”in aynı şeyler olmadıkları, bu nedenle her ikisine ilişkin soruların -bu arada soruların yanıtlarının- da farklı olacağı ortaya konulmaktadır.

“İyi nedir?”, “güzel nedir?”, “faydalı nedir?”, “doğru nedir?” gibi sorular sorarak değerlendirme etkinliğini belli açılardan sorun edinmek başka bir şey, saygı, dürüstlük, adalet, eşitlik gibi kişilerarası ilişkilerin temelindeki anlamla ilgili sorular ortaya koymak veya sanat, bilim, moral gibi insan başarılarının özelliklerini araştırmak başka şeydir. Kısaca değer sorunu deyince, aslında bununla değerlendirme sorunu kastedilmiş olabileceği gibi, değerler sorunu da

kastedilmiş olabilir. Bu ayrımlar yapılmayınca, değer sorunlarının çözülmesi, değer bilginisi ve değerlerin yapı özellikleriyle ilgili antinomik sorulara -“dürüstlük bir değer midir?”, “değerler mutlak mıdır görece midir?” gibi sorulara- yanıt vermek olanaksızdır.

Değer ve Değerler

Kuçuradi, kullandığı “değer” kavramını ekonomide kullanılan ve “kullanım değeri”, “değiş-tokuş değeri” anlamına gelen “değer” kavramından ayırmakla işe başlar (Kuçuradi, 1998, s. 38-39). Ona göre bu “değer” kavramı, “olsa olsa bir malın işlevini ya da işleviyle ilgili bir faydayı” bize anlatır. Bu da yalnızca insanla, insan ürünleriyle ilgili olan “değer”den oldukça farklıdır.

“‘Değer’ ile ‘değerler’ de ayrı ayrı şeylerdir. ‘Değerler’ bir şeydir, varolan imkânlardır; ‘değer’se bir şeyin değeridir -bir şeyin kendisiyle aynı cinsten olan şeyler arasındaki özel yeri-, bir şeyin bir çeşit özelliğidir” (Kuçuradi, 1998, s. 40). Örneğin

“insanın değeri” derken kastedilen, insanın, cins olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu ve bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlararası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir (Kuçuradi, 1998, s. 40).

Değerlendirme Biçimleri: Değer Biçme, Değer Atfetme ve Doğru-Yanlış Değerlendirme

Ezbere değerlendirmeler olan ve değerlendirilen şeyin değerini doğru değerlendirmesi -rastlantılar dışında olanaksız olan- değer biçme ve değer atfetme tarzındaki değerlendirmeleri bir yana bırakan Kuçuradi, nesne edindikleri şeye göre kimi farklılıklar gösteren *doğru-yanlış değerlendirme* adını verdiği değerlendirmeler üzerinde durur. Bunun için öncelikle, değerlendirilen her ne olursa olsun, değerlendirilen şeyin iyi anlaşılması; ikinci olarak bu nesnenin kendi alanında ya da benzerleri arasındaki yerinin görülmesi; sonuçta da onun insanın değeriyle ilgisinin kurulması gelmektedir.

Kuçuradi’nin değerlendirme görüşüyle ilgili ikinci bir temel nokta da onun tek başına davranışları doğru değerlendirmenin olanaksızlığına ilişkin saptamasıdır. “Bir davranışı soyut olarak, —yani onu yapanı ve yapıldığı durumu göz önünde bulundurmadan— doğru değerlendirmek olanaksızdır” (Kuçuradi, 1998, s. 62). Bunlara ancak geçerlikte olan bir ahlâka göre değer biçilebilir.

Kuçuradi Etiği: Etik İlişkiden Eyleme

Kuçuradi etiğinin diğer etik görüşlerinden en önemli farkı, onun özgün kılan yanı, “etik ilişki”yi ve teklifinde eylemi merkeze alması, oluşturucularıyla eylemi “etik ilişki”nin bir ögesi olarak incelemesidir. Kuçuradi etiğinin nesne edindiği şey, yalnızca davranış ya da yapma değildir. Ona göre bir davranış, yapma ya da yapmama olsa olsa bir eylemin, bir etik ilişkide yaşananların son halkasını oluşturabilir. Buna karşılık her eylem, bir etik ilişkinin ürünüdür. Her eylem bir kişi ilişkisinde oluşur. Bu ilişkide kök salar. Eylem, yalnızca bir davranış ya da yapma değildir; yapma (ya da yapmama) etik ilişkinin unsurlarından yalnızca biridir.

Kuçuradi etik ilişkiyi “*belirli bütünlükte bir kişinin* belirli bütünlükteki başka bir kişiyle ya da en geniş anlamda insanlarla -yüz yüze geldiği ya da gelmediği insanlarla- değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkisi, eylemde bulunarak yaşadığı her ilişki” (Kuçuradi, 1996. s. 3) olarak belirler. Bu tür ilişkide hem ilişkinin kendisi hem ilişkiyi kuran hem de ilişkinin öteki ucunda yer alanlar gerçek bir varolmaya sahiptir, yani her biri tek ve eşsizdir. Etik ilişki her şeyiyle bir kez, teklifinde yaşanır-onu nesne edinmenin güçlüğü de buradan kaynaklanmaktadır.

Kuçuradi etiği, etik ilişkinin nesne edinilebileceği tek yer olan “eylem”i -kişilerin başka kişilerle ilişkilerinde veya durumlarda eylemlerini- merkeze alır. Bir eylemin aldığı yolu, bir

eylemde yer alan olup bitenler zincirini, deyim yerindeyse bir film karesi gibi durdurarak, onun yapısını, oluşturucularını ortaya koyar -ama bu yalnızca biçimsel olanın serimlenmesi de değildir. Her eylemin, her kişinin, her durumun tekliği, biricikliği göz önüne alınırsa, bu oldukça güç, ama olanaklıdır; ancak oluşu bir an durdurmakla olanaklıdır. Kuçuradi etiği, bunun hem çok güç ve karmaşık olduğunun, hem de olanaklı olduğunu örneklemektedir bize.

Eyleyenin karşısında bulunanın, yöneldiğinin ne olduğuna göre, Kuçuradi iki ya da dört tür etik ilişkiden söz eder: Eylemde bulunan kişinin etik ilişkide olduğu ve eylemin yöneldiği, ya başka belirli bir kişidir (o zaman etik ilişki, kişi-kişi ilişkisidir) ya da bir insan durumudur - bir insanın ya da grubun durumu (bu durumda etik ilişki, kişi-insan durumu ilişkisidir). Aslında bu ikisi iki temel etik ilişki biçimidir. Ama bir de etik ilişkinin özel biçimleri olan, kişinin kendi kendisiyle ilişkisiyle, yargıcın etik ilişkisinden söz eder Kuçuradi (Kuçuradi, 1996, s. 12). Bu iki ya da dört ilişki olanağı, etik ilişkinin çeşitlemeleri olarak görülmektedir. Ama bu dört ilişkide ortak olan -son ikisinin özel durumları bir yana- bir yapı, kalıcı bir yan vardır. Bu, eylemin üç ana unsurudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, eylem yalnız bir yapma değildir. Her eylemde yapmadan önce gelen ve eylemi oluşturan iki unsur daha vardır: değerlendirme ve ilgili yaşantı aşamaları. “Böylece her eylem yalın veya karmaşık bir değerlendirme ve ilgili yalın veya çatışmalı yaşantıyı izleyen amaçlı bir yapma ya da yapmamadır”. Bu yapma bir “davranış”, yapmama ise bir “tutum” olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 1996, s. 13).

Kuçuradi eylemin bu karmaşık yapısını, önce kişi ile kişi ilişkisinde, sonra kişi-bir insan durumu ilişkisinde, son olarak da yargıcın etik ilişkisinde ve kişinin kendisiyle ilişkisinde ayrıntılı bir biçimde irdeleyerek, nesnenin doğasından kaynaklanan güçlükleri yenmeye, bize “eylem”i olduğu gibi göstermeye çalışır.

Örnek olarak kişi ile kişi ilişkisinde “doğru” ve “değerli” eylemin özelliği,

sırasıyla, diğer kişiyle ilgili doğru bir değerlendirmeye dayanması (bu ise kısaca şu demektir: değerlendirenin ilişkide olduğu kişinin eylemini veya tutumunu anlaması, onu nedenlerine niçinlerine bağlaması; bu eylemin yapıldığı koşullarda başka eylem olanakları bakımından özelliğini, yani onun değerini görmesi; son olarak da eylemin değerinin insanın değeriyle ilgisini kurması, yani o eylemle insanın değerinin nasıl korunduğunu ya da harcanmasına yol açıldığını, o eylemin değerliliğini-değersizliğini görmesidir.), yaşantıyı (kişinin beninin ya da “değerlilik tasarımları”nın değil), etik değerlerin ya da insanın değerinin bilgisinden kaynaklanan bir inancın belirlenmesi, diğer kişi için isteneni bir anlamın belirlenmesi, konuşmuş hedefin isteneni o koşullarda gerçekleştiren bir hedef olması ve bu hedefin, en azından, insanın değerini korumaya yönelik ilkelere dayanarak gerçekleştirilmiş olmasıdır (Kuçuradi, 1996, s. 80).

Tüm bu bilgiler ışığında Kuçuradi etiğinin temel özelliklerini, çağımız yaygın etik görüşlerden ayrıldığı yanları, onun diğer etik görüşleri arasındaki yerini ya da onun değerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Kuçuradi, etiği, çağımızda yaygın bir biçimde yapıldığı gibi, normatif etik- metaetik ikilemi dışında ele almaktadır. Etik kimilerince sıkça dile getirildiği gibi, normatif bir alan değildir; aslında böyle bir alan ne felsefenin bir bölümü olabilir ne de bilgi olarak adlandırılabilir. Nesnesi-yani hakkında konuştuğu bir varolan- olmayan normatif bir ifade, bilgi değeri taşımayacağından, bu tür ifadelerden oluşan bir alanın felsefe içinde yer alması da beklenemez. Ayrıca etiğin normatif olması, “gereklilikler” ortaya koyması beklentisi de belli bir etik anlayışına dayanan bir beklentidir. Üzerinde durduğumuz etik görüşü buna bir örnektir.

2. Bu etik görüşü, değer bilgisine, insanın değerinin bilgisine dayanan bir görüştür. Bu değer bilgisine sahip olmaksızın ne bir doğru değerlendirme ne de doğru eylem olanaklıdır-olsa da bu ancak rastlantı sonucudur. Bu nedenle onu, bir değer etiği olarak adlandırmak ya da değerlere dayalı etikler arasına koymak yanlış olmayacaktır sanırım.

3. Kuçuradi etiği, yalnız “yapma”ya değil, eylemi bütün olarak nesne edinmesiyle, kendisinin de çok önemli bulduğu Kant’ın iyi istemesinin, eylemden yalnızca "yapma" anlaşılınca nasıl yetersiz kaldığını göstererek, bir adım daha ileriye gitmektedir. Bu, Kuçuradi’nin *Etik* adlı yapıtının başına bir *motto* olarak koyduğu A. Camus'nün “iyi isteme”nin de bilgisiz olunca kötü isteme kadar zarar verebileceği saptamasında, somut ifadesini bulmaktadır: “Bir eylemin değerli olması için 'iyi isteme' tek başına yetmiyor; o bir eylemi değerli kılan noktalardan ancak bir tanesi” demektedir. İşte bu nokta, kanımca, Kuçuradi etiğinin hem dayandığı hem de eleştirisini kendisine çıkış noktası edindiği yer olmaktadır.

4. Kuçuradi etiği bir kişi etiği, kişiyi merkeze alan bir etikdir. Etiğin odağında eylemleriyle, başka kişilerle kurduğu ilişkileriyle, teklifinde kişi bulunmaktadır. Kişinin karşısına aldığı, yöneldiği şeye ilişkin değerlendirmeleri, bununla ilgili yaşantıları, sonuçta da “yapma”sı ya da yapmaması, teklifi olan, bir kez yaşanan şeylerdir. Bu nedenle, bilgi edinmenin sınırlarının zorlandığı bir alanda iş görülmektedir. Bu bize, bilgi edinmedeki güçlük, bilginin olanağının aynı şeyler olmadığını; felsefi bilginin de olanakların bilgisi olduğunu bir kez daha anımsatmaktadır.

Ahmet İnam: Gönül Felsefesinden Etiğe

Ahmet İnam’ın “can”, “gönül”, “aşk” kavramlarını merkeze alan çalışmalarını klasik anlamda etik yazılarının çerçevesine oturtmak güçtür. Onun böyle bir iddiası da yoktur. Onun yapmak istediği etikten daha kapsamlı bir çalışmadır⁵, Anadolu topraklarından ya da kültüründen bir felsefe çıkarmaktır. Başka bir deyişle, bu topraklarda yaşayan ve “gönül”, “aşk”, “sevgi”, “can” gibi kavramlarla görünür kılınmaya, çerçevelenmeye çalışılan bir anlayışın felsefesini yapmaktadır. Anadolu kültürünün gönül kavramı gibi kavramlarla çerçevelenmeye çalışılan anlayışın kendine özgülüğünü vurgulayarak, felsefenin belli bir coğrafyaya ya da kültüre özgü olmadığını, Anadolu topraklarının da Eski Yunan felsefesine olduğu gibi insanca bir bakışı kendisinde cisimleştiren bir anlayışa da ev sahipliği yaptığını göstermeye çalışmaktadır.

1999’da yayımlanan ve onun eğitim, çevre ve hayat konusundaki yazılarını bir araya getiren *Dünya Gönülden Gönüle* başlıklı kitapta, Ahmet İnam 1990 yılından sonra geliştirmeye çalıştığı gönül felsefesinin hazırlıkları yapmaktadır. Kitapta “*Gönlü zengin insanların yaşadığı bir kültürün insanlarıyız, sakın ola gönlümüzü yoksullaştırmayalım. Mustafa Kemal’i tedirgin etmekten kaçınalım*” demektedir.

2002 yılında basılan kitabında *Gönülden Bilime Yolculuklar başlıklı kitabında* ise İnam bilimin insan yaşamındaki önemine dikkati çeker, bilimin yaşamdaki sorunların çözümündeki yerine ışık tutar. Ona göre bilim, “insan olarak bilinmeyene yolculuğumuzda, çağımıza egemen olan anlayışların gittikçe uzaklaştığı bir biçimde; insan oluşumuzda, sanatın, inanç sistemlerimizin, felsefenin yanında, kendisinden çok şey öğrenebileceğimiz bir yolculuk arkadaşımız”dır.

Yine makalelerden oluşan ve 2006’da yayımlanan *Yaşam Bizi Çağırırken* başlıklı kitapta ise İnam bizi temel kavramları olan aşk, gönül, anlam ve can kavramlarıyla yaşama bakmaya çağırmaktadır. Kitaptaki yazılarla İnam, felsefe, bilim, sanat ve kültürün oluşturduğu

⁵ Onun doğrudan etik yaptığı, etikle uğraştığı bir yazısı *Ahlâk ve İçtenlik* başlıklı yazısıdır. İnam bu yazısında ahlak ve içtenlik arasındaki ilişkiyi, içten olmadan ahlaklı olup olmadığını sorgulamakta, “Sizi hiç kimse görmediğinde bile ahlaklı olabiliyor musunuz? Yoksa yaşadığınız ahlak başkalarının sizi beğenmesi için mi?” sorusuna yanıt aramaktadır.

dünyanın güzelliğini, onların nasıl bir bütün oluşturduklarını ve birbirlerini gerektirdiklerini ortaya koyar.

2007 yılında yayımladığı *Aşk Üstüne Denemeler*, aşk, sevgi, cinsellik konuları etrafında dönen makalelerden oluşmakta, İnam burada anlamların varlığımızın dışından gelmediklerini, aksine bizim üretimimiz olduklarını vurgulamaktadır. Kimi ilintili kavramlarla birlikte ele alınan kitabın temel kavramının ise aşk olduğu söylenebilir.

Bundan beş yıl sonra 2012’de yayımlanan kitabının başlığında ise onun felsefesinin temel kavramı olarak görülebilecek olan “gönül” kavramı karşımıza çıkar, hem de “can” kavramıyla birlikte. *Candan Gönüle* başlığını taşıyan kitap “gönül” ve “can” kavramlarını belli bir felsefe bakışı çerçevesinde inceleyerek, yazarın gönül evini oluşturmak için çıktığı düşünce yolculuğun ana çizgileri vermektedir⁶.

Betül Çotuksöken: Antropontoloji Işığında Etik

Petrus Abelardus’un Ahlak Anlayışı başlıklı doktora tezi onun Ortaçağ ve etikle ilgisinin başlangıcının çok eskilere dayandığını göstermektedir. Onun doktora çalışmasında da görülen Çotuksöken’in felsefe yapmasının da temel özelliklerinden ikisi, her filozofun bir insan kavrayışı ya da anlayışı olduğu ile insan dünyasının eylem ve ilişkiler açısından oluştuğudur. Çotuksöken’in sonraki yıllarda da insan ve insan dünyasına yönelik ilgisi hep sürmüş, antropontoloji görüşü, bir etik görüşünü de beraberinde getirmiştir.

Yazarın insanı anlamaya olan ilgisi artarak sürer. Çotuksöken çalışmalarında öznenin kendisine ilişkin yönelimi ve çoğunlukla da öznenin bir başka özneye yönelimi; öznenin, kendi eylemlerini olduğu kadar, hatta ondan da çok, öteki öznenin eylemini her yönüyle anlama çabasının, her şeyin üstünde olduğu vurgulanır. Öznenin en büyük eseri ise eylemleridir; her şeyden önce onun eylemini, eylemlerinden örülü ilişkilerini, içinde bulunduğu gerekli ve yeterli koşullarıyla birlikte, onların arasından yol olarak anlamak, en önemli şeydi. *Felsefenin Gör Dediği I: Antropontoloji ya da İnsan-Varlıkbilgisi* ve *Felsefenin Gör Dediği II: Antropontolojinin Işığında Etik ya da Ahlak Felsefesi* böyle oluştuğunu anlatır.

Ahlak felsefesinin esas konusu insan eylemleri ve insan ilişkileri olduğu için, öncelikle eylemi anlamak gerekir. Eylemlerde belirleyici olan da eylemlerin ardındaki istemenin dayandığı ilkelerdir. İnsan dünyası içindeki yönelimlerin dayandığı temel olarak ilkeler, “değerler”le ve hep gerilimli ilişkiler içinde olduğu “gereksinimler”le birlikte; ilkeler, değerlerle gereksinimler arasındaki gerilimde kendileri olmaya başlarlar. Burada önemli olan, gerilimli ilişkiler içinde olunduğunun bilinmesi, bunların muhasebesinin yapılması, başka bir deyişle hesabının verilmesi ve *insanca yaşamaya yol veren değerlerle örülü ilkeleri benimsemektir*. Çotuksöken kendisiyle yapılan bir söyleşide, hayatının uzun yıllarını bir üniversitede üst düzeyde görevlerde geçirmiş olmasının da ona kazandırdıklarıyla, birlikte yaşama ve iş yapmaya ilişkin etik ilkeleri şöyle dile getirir: “1- İşbirliği etiğine dayalı olarak hareket etme, 2- İş arkadaşlarına saygıyı her şeyin üstünde tutma, 3- Sistemli çalışma, 4- Zamanı kullanma konusunda ikeli davranma, 5- Kurumun (Üniversitenin) tüm paydaşlarına eşit yakınlıkta bulunma konusunda özen gösterme, 6- İletişim konusunda duyarlı olma, 7- Yeniliklere açık olan herkese destek verme” bunların başında gelmektedirler.

⁶ Ahmet İnam’ın görüşlerinin anlatılmasında Nurcan Demir’in, “*Ahmet İnam’ın Denemelerinde Gönül Kavramı*” başlıklı tezinden yararlanılmıştır.

C) Cumhuriyet'in Üçüncü Kuşak Felsefecilerinin Etik Çalışmaları

Hakan Poyraz: Dilden Kültüre Felsefe Bakışlar

“İnsanın Kendini Gerçekleştirilmesi Olarak Ahlak”

“Dünya görüşümüz, düşünce ve gramer yapılarını belirler” (Sapir-Whorf Tezi) düşüncesinden yola çıkan ahlak dili üzerine çalışmaları 1995'te “*Dil Açısından Ahlak Felsefesi ve R. M. Hare*” başlıklı doktora teziyle sonuçlanır. Tez 1996'da *Dil ve Ahlak* başlığıyla yayımlanır. Kitap 2016'da ikinci kez basılır. Normatif etikten meta etiğe, oradan da uygulamalı etiğe varan ahlak felsefesi yazılarını ise 2015'te yayımlanan *Ahlak Felsefesi Yazıları* kitabında toplar.

R. M. Hare, J. L. Austin'in kurduğu ve J. R. Searle tarafından geliştirilen söz edimleri kuramının ahlak felsefesine nasıl uygulandığını göstermek ister. Hakan Poyraz Dil ve Ahlak'ta ahlak sözcüklerinin birisine bir şey yaptırması açısından oldukça etkili ve işlevsel olan bu kuramı anlatır. *Dil ve Ahlak*'ın ikinci baskısına yazdığı Sunuş yazısında, *Dil ve Ahlak*'ta yerinde bitmiş bir tartışmayı felsefe kamuoyuna rapor eden tarihsel bir metin olarak niteler. Ama bu arada Analitik Etikte de bir dönüşüm yaşandığını, R.M. Hare'in meta etikçilerin sonuncularından ve etiği meta etik-normatif etik olarak ikili etik olarak ele alınların ise ilklerinden olduğunu söyler. Bu meta etik -normatif etik tartışması ise yeni bir etiğe Uygulamalı Etiğe kapı aralayacaktır. Uygulamalı Etik hem meta etik çözümlemeler hem de normatif etik kuramları gerektirdiği için ülkemizde de revaç bulmaya başlar. Bu konuda çok sayıda tez, hatta Hare üzerine bir doktora tezi de yazılır (Poyraz 2016: 14-15).

Poyraz kendi sorununu şöyle anlatır:

derdim, normatif kuram ve bunun uygulamalı etikteki sonuçları değil. Ahlak felsefesini ahlak kavramlarının anlamları üzerine bir üst dil olarak gören analitik felsefenin etik yapma tarzı idi. Hare aslında tam da merkezde duruyordu. Bütün meta etik kuramlarla hesaplaşan, onların eksik yönlerini gösterip doğru yönlerini içeren bir almaşık sistem kurma pahasına, meta etiğin sorunlarını onun üzerinden tartışmak olanaklı idi. Dönemin ruhu içerisinde ben de öyle yaptım (Poyraz 2016: 19).

Poyraz etik sorunlara felsefe bakışın günümüzde kürtaj, idam cezası, sivil itaatsizlik, ötanazi gibi konulara yönelmesi gerektiğini düşünür. Buna günümüzde verilen ad ise uygulamalı veya pratik etikdir.

Filozofun kavramsal cihazı demek olan felsefi çözümleme, bu aciliyet taşıyan sorunlara da uygulanmalı. Uygulamalı etiğin temel saiki budur. Uygulamalı etik, ahlak felsefesinin somut ahlaki konulara odaklanan kısmıdır, bu konular arasında kürtaj, idam cezası, sivil itaatsizlik, uyuşturucu kullanımı, ailevi sorumluluklar ve meslek eğiti de bulunmaktadır. Savaş adil olabilir mi? Ötanazi haklı olarak temellendirilebilir mi? Ne tür eylemler doğru ya da yanlıştır gibi etiğe dair sorular (Poyraz 2015: 19).

Demet Kurtoğlu Taşdelen: Felsefe Yolculuğu ve *Kendini Varedebilme Etiği*

Demet Kurtoğlu Taşdelen *Kendini Varedebilme Etiği* adını verdiği çalışmasında, evrensel bir etik için kendi deneyimlerinden yola çıkmakta ve kendi felsefe yapma biçimi olan performatif felsefe başlıklı alt bölüm ile etik görüşünün ana çizgilerini sunmaktadır.

Felsefe anlayışı ile büyük kesimler taşıyan etik anlayışı da kendisinin insan görüşüne dayanmaktadır. Etik görüşü tümüyle insana ilişkin saptamalarından yola çıkmakta ve kendi felsefe yapmasından hareketle insanda gördüğü bir olanağa işaret etmektedir: Kendini gerçekleştirme, varedebilme olanağına. Ona göre

İnsan eksik ya da tamamlanmamış bir varlıktır. Her birimiz insan olmayı sonradan öğreniriz. İnsan olmayı öğrenebilir kılmak, aynı zamanda insanın değişebilir-dönüşebilir yönünü öne çıkarmaktır. ... etik bilinç geliştirilebilir ve uyanık tutulması gereken bir bilinçtir. İnsan kendini başkalarıyla bir arada varedebilme yolunda sürekli geliştirmeye açık bir farkındalıkla yaşaması olanaklı bir varlıktır. Bu olanak herkese açıktır. Kişi bunun farkına vardığında ve bu olanağı gerçekleştirmek için çabalamaya başladığında,

yaşayarak ve düşünerek bir sürece adım atar. Şöyle diyecektir Bergson: ‘Bir bilinçli varlık için, varolmak değişmek, değişmek olgunlaşmak, olgunlaşmak da kendini sonsuzca yaratmaktır’ (Taşdelen 2020, Önsöz).

Felsefenin bize sağlayabileceği şey bu olanağı göstermektir. Bu da etik sorgulama ile başlar. “Etik sorgulama, kişinin kendisiyle olan ilişkisinde kendi tanıma yolunda sorduğu sorulara bir yanıt arayışındadır” (Kuroğlu Taşdelen 2020: 49).

Kitabının ileriki iki bölümünde de etiğin fizik-metafizik boyutu ile estetik boyutlarını ele alır. İnsanın temel gereksinimleri olan biyolojik, fizyolojik ve tinsel gereksinimler ya da gerçekler üzerinde durur. Dil ötesi gerçeklerin dilsel ifade edilişlerindeki sorunu tartışır. Bu da onu estetiğe, sanata götürür. Zira sezgiden zekaya doğru gitmenin bir modelini sunmaktadır sanat bize. Sanatçı gerçekliği sezgisiyle yakalayıp bunu sanat yapıtıyla ortaya koyan kişidir. Dolayısıyla sanat, gerçekliğin sezgisinin yakalanması anlamında bir köprü görevi görmektedir (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 163). Sanatçının sevgisi ile filozofun sezgisinde ortak olan şey gerçekliği olduğu gibi kavramaya yönelmiş olmalarıdır. Buradan yola çıkarak yazar, sanatın ve genel olarak estetiğin etik bilincin uyanıp gelişebilmesinde bir model olarak kullanılabileceğini düşünür. Kendi deneyimi ya da felsefede yürüdüğü yol da buna uygun olmuştur.

Bu nedenle yazar kitabının son bölümünde zihin-beden birlikteliğinde estetize olmuş bir etik görüşü geliştirir. Daha yerinde bir ifadeyle, etik bilincinin müzik ve dansla birleşiminin onu götürdüğü yer estetize bir etik anlayışı olmuştur. Bir ve birarada bir yaşam üzerine kurulu, ama aynı zamanda estetize bir etik geliştirebilmek için kişiler arasında ve/veya kişi ile başka varolanlar arasında gelişen düşüncelere ve bu düşüncelerin görselleştirilmelerine yönelir yazar (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 174). Bunu da yine Platon *Şölen* diyalogu üzerinden yapar. Buradan ulaşacağı son nokta ise performatif felsefedir. Etik bilinci geliştirmeye, kendimizi varedilmeye yönelik bir felsefe yapma biçiminin adıdır performatif felsefe. Hepimizi ayağı kaldırıp harekete geçirecek ve her birimizin yaşamımızın sorumluluğunu almamızı sağlayarak başkalarıyla ve çevremizle ilişkilerimizi arzuladığımız gibi kurmamız yolunda bize cesaretlendirecek şeydir. Yazar burada okuyucuyu performatif felsefe yapmaya, kendini bizzat değiştirip dönüştürmeye çağırır. Kitabının böyle bir dönüşüme aracılık etmesini ister. “Cesur ol ve kendini şaşırt!” der (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 190). Kitabını ve etik düşünmesinin son adımı şu tümceyle bitirir: “Felsefe yapıyorsanız bana kendinizi nasıl değiştirdiğinizi anlatın. Ben anlattım” (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 205). Felsefe yapmak kendini değiştirebileceğinin farkına varmak, buna cesaret etmek ve bunu gerçekleştirmektir. Bunu herkes kendisi yapabilir. Filozoflardan iyi bildiğimiz şeydir bu. Demet Kurtoğlu Taşdelen’in kendini varedilme etiği, işte bu anlamda felsefedir, bu tür felsefe yapmaya çağrıdır.

Harun Tepe: Etiğin Epistemolojik Temellerinden Pratik Etik Sorunlarına

Harun Tepe etik çalışmalarına W. K. Frankena’nın etik görüşü üzerine yazdığı yüksek lisans teziyle başlar. Bu çalışma daha sonra *Etik ve Metaetik 20. Yüzyıl Etiğinde Normatiflik Tartışması* başlığıyla yayımlanacaktır. Tepe kitabının alt başlığında da dile geldiği gibi, o dönem -sanım hâlâ bugün de- yaygın olan normatif etik-metaetik ayrımı üzerinde durmakta, normatif ve analitik olmak üzere ikili etik anlayışına karşı çıkmaktadır. Normatif denilen etiğin, norm koyan, buyuran bir etik olmadığını; norm koyma işinin kendisi önemli bir etkinlik olsa da bunun etiğin işi olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Etiğin işinin eyleme ilişkin doğrulanıp yanlışlanabilen bilgiler ortaya koymak olduğu, bu bilgilere dayanarak normlar getirilebileceği, ama bunun etikten beklenemeyeceği söylenmektedir.

Tüm felsefe çalışmalarında ontolojik yaklaşımla konuları ele alan, etik söz konusu olduğunda ise ontolojik ve antropolojik yaklaşımı benimseyen Tepe, etikle ilgili temel sorunların epistemolojik sorunlar olduğunu, uzun yıllar süren felsefenin “bilim olma” çabasına

benzer biçimde, etiğin de bilgi olma, bilgisel olma çabasında başarısız olduğunu düşünür. Bu nedenle etiğin doğrulanıp yanlışlanabilen bilgiler ortaya koyan bir bilgi alanı olduğunu göstermeye çalışır. Etik bilginin ve etikte doğruluk yanlışlığın diğer bilgi alanlarındaki bilgiden ve doğruluk-yanlışlıktan farkını ortaya koymak gerektiğini düşünür. Bu nedenle doktora çalışmasında felsefede doğruluk ve kesinlik sorunu üzerinde durur. Aristoteles'ten yola çıkan ve 20. Yüzyılda N. Hartmann ile onun ardılları sayılabilecek Takiyettin Mengüşoğlu ve İoanna Kuçuradi bilgide ontolojik bakışın etik bilgi sorununu aydınlatılabileceğini düşünür. Bilgi sorununa ancak bilgi nesnesinden hareketle bakıldığında, nesnenin yapısal özelliklerine göre bilgilerin farklılaşabileceğini, kesinliğin ancak belirli türden nesnelerin bilgisi için söz konusu olabileceğini göstermeye çalışır. Bu aslında Aristoteles'ten bu yana iyi bilinen, ama sıkça unutulmuş bir bilgidir. 20. Yüzyılın başında Mantıkçı Pozitivizmin etkisiyle felsefede ve etikte bilgiden söz edilemeyeceği, felsefenin yalnız dil çözümlemeleri yapabileceği görüşü egemen olur. Günümüzde de felsefede ve etikte sorunlara dil merkezli bakış, sorunları yalnız dilsel sorunlar olarak görme anlayışı yaygın ve egemen bakış açısıdır.

Tepe, etiğin daha teorik sorunlarıyla ilgili yazılarını bir araya getiren *Teorik Etik Etiğin Bilgisel Sorunları* kitabına yazdığı Giriş yazısında kendi bakışının çağın egemen bakışı olan post-modern özne merkezli bakışı karşısındaki durumunu dile getirir. Tepe günümüzde de etiğin en önemli sorununun olguları ya da fenomenleri göz ardı ederek etik yapmak, etiğin yalnızca dilsel söylem olarak görülmesi olduğunu düşünmektedir. Etik fenomenler de yaşamda her birimizin karşılaştığı etik sorunlar bir gerçektir. Felsefe onlara sırtını dönse de yok olmazlar. “Değerler yoktur” veya “değerler görecelidir” diyenler de yaşamlarında değerlendirmeler yapmakta, bazı eylemlere doğru veya yanlış, etik veya etik değil demektedirler.

Tepe meslek etiklerinin sayısının gittikçe artması, çeşitli mesleklerdeki etik sorunlar üzerine çalışmaların yoğunlaşmasıyla, kendisi de bu konularda çalışmalar yapar. Gazetecilikte, tıpta, mühendislikte, mimarlıkta, kütüphanecilikte, işletmelerde etik sorunlar üzerine yazılar yazar. Etik “pratik” denen sorunlar daha görünür olmaya başlamıştır. Bu etik sorunlara olan ilgi artışının da bir sonucudur. Tepe bu konulardaki yazılarını bir araya getiren *Pratik Etik Etiğin Pratik Sorunları* kitabına yazdığı Giriş yazısında bunu dile getirir.

Çevrenin kirlilik nedeniyle tüm canlılar için yaşanmaz hale gelmesi; ırkçılık ve ayrımcılık; terör ve her türlü şiddet eylemleri; bazı insanların yoksulluk nedeniyle temel ihtiyaçlarını gideremez, yaşamlarını sürdüremez halde olmaları; kimi insanların savaş, iç çatışmalar ve baskılar nedeniyle ülkelerini terk edip sığınmacı duruma gelmeleri, bugün kimsenin görmezlikten gelemeyeceği sorunlardır. Etiğin bu sorunlara sırtını dönmesi, bu sorunların etik boyutlarını görmezlikten gelmesi beklenemez. Bunlar her gün karşımıza çıkan ve her birimizi etkileyen sorunlardır. Yeni olansa bunların etik sorun olarak görülmeye başlanmaları ya da içlerinde taşıdıkları etik çekirdeğin farkına varılıp sorun edinilmeleridir (Tepe, 2016b, s. 14).

Süleyman Dönmez: Türk Ahlak Felsefesine Giriş Denemesi

Süleyman Dönmez'in *Türk Ahlak Felsefesine Giriş* adlı yapıtı, kitabın adının çağrıştırabileceği gibi, Türkiye'de ahlak felsefesi alanında ortaya konan çalışmalar üzerinden yazılmış bir giriş kitabı değildir. Dönmez bizde felsefenin batılı bir yaklaşımla yapılmasını sorunlu bulur; bizim doğulu olduğumuzu, doğunun kalbinin de Türklük olduğunu, Türkün de insanlığa kattığı kimi değerler olduğunu, kendi bakışının ise evrensel, estetik ve etik olduğunu düşünür. Yazar Türklüğün yaşam felsefesini ve ahlakını Batıyı oluşturan düşünüşe alternatif olarak görmekte ve temellendirmeye çalışmaktadır. Kitabın ana başlığı olan *Emanet Ahlakı*, onun ifadesiyle, Türkün gönül felsefesinin görünür hâle gelmesidir (Dönmez, 2015, s. 9).

Dönmez'e göre Anadolu-Türk Ahlak Felsefesi, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren sahip çıktıkları, İslamlaşmayla da manevileştirdikleri bir mefkûrenin ahlaki zemini. Dönmez'e göre, “Eylemden fikre, fikirden yaşamın kendisine uzanan ve sürekli

birbirini besleyen bu hareketin adı Türk cihan hakimiyeti mefkuresidir. Mefkurenin yaşama dönüşmesi ise emanet ahlakını doğurmaktadır. Emanet ahlakı, esasta bir gönül ahlakıdır” (Dönmez, 2015, s. 12).

Dönmez bir yandan rasyonel yeti olarak aklı eleştirirken, bir yandan da *nous* ile gönül arasında bir yakınlık, hatta özdeşlik görmektedir.

Oysa *nous* rasyonel akılla kavranabilen bir dünya değildir. ... *Nous* ne akıldır ne de akıl dışı. *Nous* gönüldür. Gönül aklı da içine alır. Gönül aklı anlar. Ancak akıl, aklı sadece fark eder. Yok diyemez. Varlığını da sınırları içinde ayan beyan ortaya koyamaz. İşte gönlün ne olduğu en açık şekilde Anadolu Türkünün yaşam felsefesinde ayan bulur (Dönmez, 2015, s. 54).

Dönmez gönülle bilmenin vicdanın da temelini oluşturduğunu düşünür. Vicdan

insana has bir iç olarak tezahür eder. Manevi bir duyustur. Vicdan ile hem iç haller ve hareketler tanır hem de onlar hakkında değer hükümleri verilir. İyi ve kötü hükmünü verirken vicdan devreye girer. Ahlakiliğin ölçüsü olur. İnançlarımızı görünür hale getirir. Şuurdan ya da bilinçten vicdana geçiş, insani anlamda bir yükseliştir. İnsanın ahlaki bir varlık olabilmesi vicdanına bağlıdır. Vicdan ahlakiliğin lazımıdır. İnsanın doğruluğu ise ahlakiliğinden ileri gelir (Topçu, 2018, s. 139-140).

Pek çok yazarın vicdanı iyi ve kötüyü ayırt etme yetisi olarak görürken, Dönmez Teoman Duralı’dan faydalanarak vicdanı kişinin Rabbiyle doğrudan kurduğu mahremane ilişki olduğunu söyler. Ona göre “Vicdan, içimdeki bendir. Aşkınılıkla kurduğum mahremane ilişkidir. Maddeyi mana gözüyle görebilmektir. Vicdanın Anadolu Türküne evrenin emanet olduğunu fark ettiren candır” (Dönmez, 2015, s. 104).

Süleyman Dönmez emanet ahlakının gönlü esas aldığını, gönlün ise içle ilgili olduğunu, ona Yunancada *nous* dendiğini söyler. Yunancadaki *nous* ve *logos* ikilisine Türkçedeki *us* ve *ög* ikilisinin karşılık geldiğini düşünür. *Us* dışı bakarken *ög* içe dönüktür. *Us* Kant’ın teorik aklına, *ög*ün ise pratik aklına karşılık gelmektedir (Dönmez, 2015, s. 86).

Türkler kainatı emanet olarak gören ve hıyanet etmeden emaneti korumayı ve abat etmeyi seçen istisnai bir millettir. Türkün âlemi kavrayışı, onu koruma ve yaşatma azmi ilahi bir şuurun yaşama yansıtılmasıdır. Türk ‘kızılma’ adımı verdiği bu cihanşümül idrakle bir ahlak medeniyeti kurmuştur (Dönmez 2015, s. 87).

Sonuç

Burada ele alınan çalışmaların etikle ilgili Cumhuriyet’in ilk yüzyılında yapılan tüm çalışmaları kapsamadığı, burada söz edilmeye hak eden başka etik çalışmalarının da olduğu muhakkaktır. Etik konular bu alanda uzman olmasa, etik literatürüne hâkim olmasa da herkesin söz söyleme hakkını kendisinde gördüğü, pratik sonuçları nedeniyle de bir şeyler söylemekten kendini alamadığı konulardır. Bu nedenle tüm etik çalışmaları, tüm etik konuşma ve yazıları kapsayacak bir çalışma yapmak oldukça güçtür. Bu yazıda ismi anıldığı hâlde görüşleri üzerinde daha uzun durulmayı hak eden felsefeciler olabileceği gibi bu yazıda hiç adı anılmayan kişiler de olabilir. Burada görüşlerini yayınlarıyla felsefe okurlarıyla paylaşan etik çalışmalarına yer verilmiştir. Bu çalışmalar çoğunlukla etik başlığı altında yayımlanan çalışmalardır, ama kimi zaman kendi çalışmalarına etik nitelemesinde bulunmayan çalışmalara, örneğin Ahmet İnam’ın yazılarına da burada yer verilmiştir. Bu türden çok daha fazla yazı veya çalışma olduğu, insan felsefesiyle, toplum ve siyaset felsefesiyle, hatta estetikle ve bilgi felsefesiyle ilgili çalışmalar yapanların da zaman zaman etik konularda yazılar yazdıkları, etik görüşler ortaya koydukları görülmektedir. Bunların tümünün ortaya konulması olanaksız olmasa da çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiği açıktır.

Bu yazıda Türkiye’deki etik çalışmaları üç kuşak olarak ele alınmıştır. Birinci kuşak ele alınan etik görüşleri üzerinde durulan ve çoğu eğitim için genç Cumhuriyet’in yurtdışına gönderdiği felsefeciler Batı’da aldıkları değer ve etik eğitimini ülkemize taşımışlar, ülkemiz

koşullarında ortaya çıkan sorunları bu etik donanımla ele almışlar ve Cumhuriyet'in özgür ve eşit yurttaş idealinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuşlar; cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Öğretmenler, Cumhuriyet sizden *fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür* nesiller ister" (Hâkimiyet-i Milliye: 26.08.1924) düşüncesinin hayata geçirilmesi için çalışmışlardır. Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, Macit Gökberk, Bedia Akarsu bunlardandır. Nurettin Topçu'nun çalışmalarında ise özgür irade, özgür insan düşüncesi ile Türk ve İslam düşüncesinin harmanlamaya çalıştığı görülmektedir.

İkinci kuşakta çalışmaları ele alınan İoanna Kuçuradi, N. Hartmann ve T. Mengüşoğlu'nun düşünce çizgisinden giderek ontolojik ve antropolojik yaklaşımla ortaya koyduğu değer ve etik görüşüyle günümüz etiğinin teorik sorunlarına da çözüm olabilecek özgün görüşler ortaya koymuştur.

Bu kuşakta görüşlerinden söz edilen Ahmet İnam'ın etik görüşlerinin onun bu topraklardan veya kültürden yola çıkarak geliştirdiği bir felsefe anlayışı olduğu söylenebilir. Betül Çotuksöken'in ise belli bir süredir felsefede özgün bir görüş olarak ileri sürdüğü antropoloji görüşüyle etik fenomenleri ele alarak buna dayalı bir etik geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Burada görüşlerine değinilen üçüncü kuşak etik çalışmalarından Demet Kurtoğlu Taşdelen kendi felsefe yolcuğundan hareketle, mevcut etik bilgileriyle de hesaplaşarak her kişinin kendini varedebilmesine ışık tutmaya dönük bir etik görüşü geliştirmeye girişmiştir. Bu kuşakta çalışmalarından söz edilen Hakan Poyraz ve Harun Tepe ise analitik etik çerçevesinde yazdıkları tezlerden yola çıktıkları etik yolculuklarında çağımızın pratik kimi sorunlarına ışık tutmaya çalışmaktadırlar. Bu bölümde son olarak görüşlerinden söz edilen Süleyman Dönmez'in ise Türk Ahlak Felsefesine Giriş yazısıyla, Batılı etik düşünceleriyle hesaplaşarak Türk ve İslam düşüncesinde somutlaşan bir ahlak görüşü ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1982). *Ahlak öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Arat, N. (1987). *Etik ve estetik değerler*, İstanbul: Say Yayınları.
- Aydın, M. (1981). *Kant ve çağdaş İngiliz felsefesinde Tanrı-ahlak ilişkisi*. Ankara: Umran Yayınları.
- Canatan, K. (2019). *Ahlak felsefesi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Cengiz, E. (1993), Ahlak kuramında gerçekçilik, *Felsefe Dünyası*, Sayı 7, ss. 56-59.
- Cengiz, E. (1997). Çağdaş Bilgi Kuramında temel yaklaşımlar, *Felsefe Dünyası*, Sayı 26, ss. 70-80.
- Cengiz, E. (1998). Törebilimde değer ve ölçüt sorunu, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 4, ss. 25-40.
- Çitil, A. A. (2016). Cennetten yeryüzüne inme ayetleri itibarıyla ahlak tecrübesinin kuruluşu, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Çotuksöken, B. (2021). *Felsefenin gör dediği 2: Antropolojinin ışığında etik ya da ahlak felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Demir, N. (2017). *Ahmet İnam'ın denemelerinde gönül kavramı*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili Edebiyatı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Direk, Z. (2016), Ahlak ve farklılık, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Dönmez, S. (2015). *Emanet ahlakı Türk ahlak felsefesine giriş*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Fazlıoğlu, İ. (2016), "Yeni bir ahlak nazariyesi: Tarihin bir türevi olarak ahlâk", Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.

- Görgün, T. (2016). “İnsan olmak ve ahlak”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- İnam, A. (1999). *Dünya gönülden gönüle*, Ankara: Metu Press.
- İnam, A. (2002). *Gönülden bilime yolculuklar kitabı*, Ankara: Hece Yayınları.
- İnam, A. (2007). *Aşk üstüne denemeler*, Ankara: Aşına Kitaplar.
- İnam, A. (2012). *Candan gönüle*, İstanbul: Bilsam.
- İnam, A. (2014). Ahlak ve içtenlik, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2014, Sayı 1, ss. 15-17.
- Karaman, H. (2000). *Nurettin Topçu'da ahlâk felsefesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (1996). *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (1998). *İnsan ve değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2009). “Ahlak ve kavramları”, *Uludağ konuşmaları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2020), *Ahlâk, etik ve etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kurtoğlu Taşdelen, D. (2020). *Kendini varedebilme etiği*, İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1965). *Değişmez değerler ve değişen davranışlar-felsefî etik için kritik bir hazırlık*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Mengüşoğlu, T. (1988), *İnsan felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Onart, A. (1965). Ahlak felsefesinde doğalcılık: Hobbes. Schlick. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Onart, A. (1976). Ahlak felsefesinde doğalcılık nedir, ne değildir, *Felsefe Arkivi*, 20. Sayı.
- Özturan, H. (2011). Etik ile ahlâk arasında: Türkçe ahlâk felsefesi literatürüne dair etik kavramı kullanımı üzerinden bir değerlendirme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 169-202.
- Özturan, H. (2016). “Ahlaki önermelerin kaynağı olarak akıl”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Nutku, U. (1984). G. E. Moore'un ‘Naturalistçe Yanıltmaca’ yanıltmacısı, *Felsefe Arkivi*, Sayı 25, İstanbul, ss. 87-93.
- Oktar, S. (2008). Wittgensteinci bir etik dilinin olanakları üzerine. (ODTÜ Felsefe Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Poyraz, H. (1996). *Dil ve ahlak*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Poyraz, H. (2015). *Ahlak felsefesi yazıları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Poyraz, H. (2016). “İnsanın kendini gerçekleştirme olarak ahlâk”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlâkın temeli*, Ankara: Nobel.
- Tepe, H. (1992). *Etik ve metaetik 20. yüzyıl etiğinde normatiflik tartışması*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tepe H. (2016a). *Teorik etik etiğin bilgisel sorunları*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Tepe H. (2016b). *Pratik etik etiğin pratik sorunları*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Tepe, H. (2022). *Hukukta ve yargıda etik hukukun etik temelleri*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Topçu, N. (1995). *İsyan ahlâkı*, Çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1997). *Ahlâk nizamı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1998). *İslam ve insan*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2018). *Ahlâk*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türker, Ö. (2016). *Ahlâkın temeli*, Ankara: Nobel.
- Türker, Ö. (2016). “Varolma çabası olarak ahlak”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Ülken, H. Z. (1946). *Ahlâk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 310.
- Ülken, H. Z. (1971). *Aşk ahlâkı*, 3. Baskı, Ankara: Demirbaş Yayınları.
- Ülken, H. Z. *Bilgi ve değer (Tarihsiz)*, Ankara: Aytemiz Kitabevi.

Yaran C. S. (2016), “Ahlâkın temelleri ve ‘hakla kal’ önerisi”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet Düşüncesinin Felsefi Temeli Olarak Aristoteles'in *Politeia* Öğretisi*Aristotle's Doctrine of Politeia As the Basis of Republican Thought*Erman KAR^{a*}^a Öğretim Görevlisi Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Çankırı / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6013-7805

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 22 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Aristoteles,

Politeia,

Cumhuriyetçilik,

Yurttaşlık,

Siyaset Felsefesi.

ÖZ

Sivil Cumhuriyet düşüncesinin felsefi temelleri Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde tartıştığı ideal yönetim biçimi hangisidir sorusuna kadar götürülebilir. Aristoteles'e göre monarşi, aristokrasi veya siyasal yönetim olarak adlandırılan *politeia* ideal rejimlerden birisi olarak işaret edilir. *Politeia*; anayasa, yasa ya da siyasi yönetim olarak tanımlanan, temelinde halk, yurttaş ve devlet bütünlüğü gibi ilkeleri barındıran kavramdır. Bu sebeple hem Roma siyaset felsefesi hem de modern siyaset öğretiminde önemli bir yeri olan cumhuriyet düşüncesinin temelleri Aristoteles'e kadar gitmektedir. Özellikle Aristoteles tarafından ortaya atılmış olan insanın sosyal bir varlık olduğuna dair iddia, cumhuriyet düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur. Halkın kendi koyduğu yasalara tabi olarak yurttaşlık sıfatına ulaşmasını öngören cumhuriyetçi düşünce, kişisel çıkar ve arzuların bir kenara bırakılmasını ve bütün halkın refahını sağlayacak reformu tesis etmeyi gerektirmektedir. Aristoteles, *Politika* adlı yapıtında ideal yönetimin vazifesi olarak eşitlikçi bir ekonominin ve tüm halkın yurttaş vasfında eğitim sisteminden eşit şekilde yararlanmasının gerekliliği üzerinde durur. Bu vurgu hem modern hem de tarihsel anlamda cumhuriyet düşüncesinin felsefi temelleri olarak kabul edilir. Bu çalışma, cumhuriyet düşüncesinin felsefi bir temeli olarak ifade edilen *politeia* kavramını Aristotelesçi siyaset felsefesi doğrultusunda ele almayı amaçlamaktadır. Bu sistematik meseleyi değerlendirmek amacıyla ilk olarak siyaset felsefesinin en önemli problemlerinden birisi olan ideal yönetim biçiminin, ideal rejimin hangisi olması gerektiği sorusu, Aristoteles'in politika öğretisi ile analiz edilecektir. İkinci olarak Aristoteles öğretisinde şehir devleti, yurttaş ve anayasal hak kavramları ekseninde ideal bir yönetim biçimi olarak işaret edilen *politeia* ya da siyasal yönetim, cumhuriyet düşüncesinin felsefi temeli olması bakımından irdelenecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 30, 2023

Accepted: September 22, 2023

Keywords:

Aristotle,

Politeia,

Republicanism,

Citizenship,

Political Philosophy.

ABSTRACT

The philosophical foundations of the idea of the republic can be taken as far as the discussion of the ideal form of government that Aristotle discussed in his work, *Politics*. According to Aristotle: monarchy, aristocracy or *politeia*, can be pointed out as one of the ideal regimes. *Politeia* is a concept that is defined as the constitution, law or political administration, which includes principles such as the integrity of the people, citizens and the state. For this reason, the foundations of republican thought, which has an important place in both Roman political philosophy and modern political doctrine, go back to Aristotle. Especially the claim that human being is a social being, which was put forward by Aristotle, led to the emergence of the idea of a republic. The republican idea, which envisages that the people attain the title of citizenship subject to the laws they have set, requires putting aside personal interests and desires and providing the reform that will ensure the welfare of the whole people. In his work titled *Politics* in Aristotle, he emphasizes an egalitarian economy as the duty of ideal government and the necessity of all people to benefit from the education system as citizens equally. This emphasis is accepted as the philosophical foundations of republican thought in both modern and historical sense. This study aims to deal with the concept of *politeia*, which is expressed as a philosophical basis of republican thought, in line with Aristotelian political philosophy. In order to evaluate this systematic issue, first of all, the question of which ideal regime, which is considered as one of the most important problems of political philosophy, should be, will be evaluated through Aristotle's political doctrine. Secondly, *politeia* or political administration, which is pointed out as an ideal form of government in the axis of the concepts of city-state, citizen and constitutional rights in Aristotle's teaching, will be examined in terms of being the philosophical basis of the idea of the republic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ermankar@karatekin.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The political control of the people subject to the laws determined by themselves and the definition of the republican doctrine as a citizen-centered form of government should be addressed through the question of what the ideal form of government should be. This question was analyzed in depth by Aristotle in his *Politics*. According to him, one of the three forms of government called monarchy, aristocracy or political management (*politeia*) should be specified as the most ideal form of government. *Politeia* also means constitutional government or constitution and is defined as a form of government that focuses on the welfare of the people regardless of and independent of individual interests or the wishes of a particular minority. In this respect, this form of government is considered as the basis of the idea of republicanism in political philosophy. Additionally, Aristotle's political philosophy aims not only to live as a living being or a biological creature, but also, they need to live well. In this respect, it is not sufficient to be a member of a family or a small community to achieve this target. Because small communities are not considered sufficient for the realization of a life form that is good for human beings. All realize the highest form of the good life, which is the necessity of being human, only in a political community, that is, in the state. The state is responsible for ensuring that its citizens achieve the best moral lifestyle. It is the primary duty of the state to educate people in a way that makes them virtuous and happy. In this respect, determining which is the ideal form of government firstly goes through questioning what the essence of the state is and examining its quality.

Although *politeia* is used together with the republic as the ideal form of government in some sources, it means constitutional government or political administration. According to Aristotle, this form of government is defined as a mixture of oligarchy and democracy. Because the ideal form of government should protect everyone's rights. Defending and protecting the rights of the people and a selected group, and therefore protecting the interests of the poor as well as the rich, is only possible with such a form of government. In this respect, *politeia* is both referred to as the state, political organization and used to describe a particular form of government. One of the main reasons why the political administration is shown as the ideal form of administration in terms of Aristotle is that it is suitable for the common interests and welfare of everyone. However, it would not be wrong to say that this form of government is close to partial democracy. Aristotle finds it more reasonable to include the ordinary majority in the administration rather than the virtuous few having a say in the administration. The problem of the ideal form of government is one of the most critical issues of political philosophy. This problem, which can be taken as far as Plato and Aristotle, is basically based on the possibility of the ideal form of government. In his work called *Politics*, which he presented as a historical review, Aristotle first gives the definition and principles of the Ancient Greek states, and then begins the analysis of which one would be ideal. The analysis in question was made in parallel with Aristotle's moral teaching and Aristotle concluded that the ideal state administration is *politeia*, that is, political administration. The concept of *politeia*, translated into Turkish as political administration, is accepted as the philosophical basis of the republican doctrine. Especially the claim that human being is a social being, put forward by Aristotle, gave rise to the idea of a republic. The idea of the republic, which envisages that the people acquire the title of citizenship with the laws they have made, requires that personal interests and desires be set aside and reform that will ensure the welfare of the whole people. Aristotle, in his work, emphasizes that an egalitarian economy is the duty of the ideal state and that all people should benefit from the education system equally as citizens. This emphasis is accepted as the philosophical foundations of republican thought in both modern and historical sense.

This study aims to deal with the concept of *politeia*, which is expressed as the philosophical basis of republican thought, in line with Aristotelian political philosophy. In order to evaluate this systematic issue, first of all, the question of how the ideal regime should be, which is accepted as one of the most important problems of political philosophy, will be evaluated through the problem of ideal management style, which is Aristotle's political doctrine. Secondly, *politeia* or political administration, which is shown as an ideal form of government in the axis of the concepts of city-state, citizen and constitutional rights in Aristotle's teaching, will be examined in terms of being the philosophical basis of the republican thought.

Giriş

Siyaset felsefesi, felsefenin pratik disiplini olarak tanımlanır. Varlık ve bilginin neliğine dair sorular soran ve onları olduğu gibi inceleyen teorik disiplinlerden farklı olarak siyaset felsefesi *olması gerekene* dair sorular sorar. Var olan yönetim biçimlerinin insan hayatı için önemi ve bu yönetim biçiminin nasıl geliştirilmesi gerektiğine dair sorgulamalarda bulunulur. Siyaset felsefesi insanı ilk aşamada ilgilendiren problemlere yanıt arar ve bunu bir arada yaşamak için neyin gerekli olduğu sorusu ekseninde yapar. Bununla birlikte siyaset felsefesinin temel sorularından birisi de ideal yönetim biçiminin hangisi olduğudur. Klasik siyaset felsefesinin en önemli düşünürleri Platon ve Aristoteles söz konusu soruyu analiz ederek siyaset öğretilerini temellendirirler. Özellikle, insanın doğası gereği sosyal ve siyasal bir varlık olduğu öğretisi Aristoteles tarafından ifade edilir. Dolayısıyla cumhuriyetçilik düşüncesinin temelleri, insanın politik bir varlık olarak tanımlanması bakımından genelde antik Yunan düşüncesine, özelde ise Aristotelesçi siyaset felsefesine kadar götürülebilir.

Bununla birlikte çağdaş siyaset felsefesinin problemlerinden birisi de demokrasiyi ve halk egemenliğini öncelikli gören yönetim biçimlerinin temellerini ortaya çıkarmaktır. Söz konusu probleme geçerli bir yanıt bulma arayışı ve çoğunluğun yönetimde söz sahibi olmasının getirdiği sorunları çözüme girişimi siyaset felsefesi tarihine yönelme ihtiyacı doğurmuştur. Bu sebeple cumhuriyetçi yönetim biçimi gibi çoğulcu ve halkçı bir siyaset rejiminin nasıl formüle edileceği ve nasıl daha iyi bir hâle, olması gereken forma ulaşacağı konusunda etik ve hukuk üzerine çalışmaların önemi artmıştır. Söz konusu ilgi çağdaş siyaset felsefecilerinin, klasik siyaset felsefesine Aristotelesçi ve Platoncu çalışmalara yönelmesinin sebebidir. Çünkü, özellikle Aristotelesçi siyaset anlayışı tüm yurttaşların toplumsal imkânlardan eşit derecede yararlandığı ve toplumsal normlar oluşurken söz sahibi olduğu bir sistem üzerine kurulur (Özkan, 2020, s. 138). Aristoteles'in ideal rejim olarak işaret ettiği yönetim sisteminin (*politeia*) temel amacı; iyi bir insanın (ahlaki anlamda iyi yaşamı kendisine erek, amaç edinmiş insan) yaşam koşullarını en iyi şekilde sağlayacak toplumsal düzeni kurmaktır. Çünkü politik toplumun amacı onu meydana getiren insanların ortak çıkarını sağlamaktır (Arslan, 2022, s. 286).

Halkın kendi belirlediği yasalara tabii olarak yönetilmesi ve cumhuriyet öğretisinin yurttaş merkezli bir yönetim biçimi olarak tanımlanması, ideal yönetim biçimi hangisi olmalıdır sorusu üzerinden ele alınmalıdır. Söz konusu soru Aristoteles tarafından *Politika* adlı eserinde derinlemesine analiz edilir. Filozofa göre monarşi, aristokrasi veya siyasal yönetim (*politeia*) olarak adlandırılan üç yönetim biçiminden birisi en ideal yönetim biçimi olarak işaret edilmelidir. *Politeia*, anayasal yönetim veya anayasa anlamına da gelmektedir ve bireysel çıkarlardan veya belli bir azınlığın isteklerinden ayrı ve bağımsız bir şekilde halkın kendi refahı üzerine odaklanan yönetim biçimi olarak tanımlanır. Bu bakımdan bu yönetim biçimi siyaset felsefesinde cumhuriyetçilik düşüncesinin temeli olarak değerlendirilir.

Klasik tanımı gereğince Cumhuriyet halkın kendi kendisini yönetmesi anlamına gelen, halk ve yönetim kavramlarından hareketle halkın yönetime dahil olmasını temele alan yönetim biçimidir. O hâlde halk, yurttaş, yurt, özgürlük ve eşitlik kavramlarının temelinde olduğu yönetim biçimi cumhuriyet ve bu yönetim biçiminin esas alınarak toplum yönetiminin idare edilmesi durumu cumhuriyetçilik olarak tanımlanır. Bu yönetim biçimine göre en üst erk, güç veya meşruiyet o toplumu oluşturan halka, yurttaşına aittir. Elbette siyaset tarihi boyunca cumhuriyet tanımına farklı kavramların dahil edilmesi ve bu durumun farklı toplumsal koşullar ile gerçekleşmesi bugünkü cumhuriyet anlayışını oluşturmuştur. Örneğin Antik Yunan medeniyetlerinde halkın yönetime dahil olması demokrasi üzerinden ifade edilirken, 17. ve 18. yüzyıllarda yasa kavramı ile birlikte hak, eşitlik ve özgürlük kavramları cumhuriyetçilik anlayışını oluşturur (Timuçin, 2023, s. 14).

Aristoteles'in *politeia* öğretisinin cumhuriyet düşüncesinin temeli olarak analiz edilmesinin nedenleri şöyle ifade edilebilir. Öncelikle Aristoteles, insan doğasına en uygun olabilecek, insan mutluluğunu en kesin şekilde tesis edebilecek olan yönetim sisteminin peşine düşer. İdeal olabilecek yönetim sistemleri de birbirlerinden söz konusu ereğe yakın olma derecesine göre farklılık gösterirler. Örneğin, monarşi tek bir kişinin ortak iyiyi amaçlaması, aristokrasi birden fazla entelektüel kişinin ortak iyiyi amaçlaması, *politeia* ise bütün yurttaşların kendi ortak iyilerini amaçlaması olarak tanımlanır. Dolayısıyla Aristoteles'in *politeia* kavramı yasaların üstünlüğü, liyakate dayalı dağıtıcı adalet ve yurttaşların yönetimde pay sahibi olması ile olan ilişkisi bakımından diğer yönetim biçimlerinden ayrılır. Bundan dolayı bu durum onun siyaset felsefesinin cumhuriyetçilik düşüncesinin temelleri olması bakımından takdire şayan taraflarından birisidir (Mayhew, 1997, s. 14). İkinci olarak halkın yönetimde söz sahibi olması halkın yine kendi yöneticisini belirlemesi anlamına geleceğinden diğer rejim türleri ile *politeia* arasında yönetici kimliği üzerinden de bir farklılık söz konusu olacaktır. Bu farklılık da cumhuriyetçi öğretinin felsefi ilk temellerinin *politeia*'da aranma gerekçesi olarak işaret eder. Monarşi ve *politeia* arasındaki farkı her ikisinin de yöneticisi üzerinden veren Aristoteles şöyle der "Hem kral hem siyasal yönetici aynı siyaset bilimi veya sanatına vakıftır ve yönetimleri bu sanata-bilime dayandırılır. Ancak kral sadece yönetici konumunda kalıp, yönetilen konumuna hiç geçmez iken; siyasal yönetici sırayla yöneten ve yönetilen konumlarında bulunur" (Aristoteles, 2010, s. 16). Kısacası Aristoteles'e göre siyasal yönetimin yöneticisi olma durumuna erişen bir kişi hem iyi bir insan hem gerçek anlamda siyasal yönetici hem de doğru bir rejimde iyi bir yurttaş olabilen kişidir. Siyasal yönetimin uyguladığı rejimde yönetilenler eşit ve hür yurttaşlar olup sırasıyla yönetip yönetilmelidir. Aristoteles'in Batı siyasal tarihinde cumhuriyetçi olarak anılmasının temelinde söz konusu yönetici tanımlaması da mevcuttur (Orhan, 2015, s. 635).

Son olarak *politeia*'nın cumhuriyet düşüncesinin felsefi temeli olarak ifade edilmesinin bir diğer önemli nedeni ise ortaklık tanımlaması üzerinden verilen eşitlikçi ve özgürlükçü vurgudur. Toplumda var olan bütün yurttaşların erişebilir olduğu yani kimsenin dışarıda bırakılmadığı, herkese ait olan eğitimsel ve ekonomik ortaklık; *politik ortaklık* olarak ifade edilir. Cumhuriyet düşüncesi de eşit ve hür yurttaşlık çerçevesinde oluşur. Bu çalışmada ilk olarak siyaset felsefesinin en önemli problemlerinden birisi olarak ele alınan ideal yönetim biçiminin, ideal rejimin hangisi olması gerektiği sorusu, Aristoteles'in politika öğretisi üzerinden değerlendirilecektir. İkinci olarak Aristoteles öğretisinde şehir devleti, yurttaş ve anayasal hak kavramları ekseninde ideal bir yönetim biçimi olarak işaret edilen *politeia* ya da siyasal yönetimin, cumhuriyet düşüncesinin felsefi temeli olması bakımından irdelenecektir.

Aristoteles'in Siyaset Felsefesi

Politika felsefesinin en önemli problemleri üç ayrı başlık altında sınıflandırılabilir. İlk problem ideal devlet düzeninin mümkün olup olmadığı problemidir. Tarihsel olarak Sofistlere kadar götürülebilen bu tartışmada siyasi düzenin insan doğasına uygun olup olmadığı idealize edilmiş bir politik düzenin olup olmayacağı sorusu üzerinden irdelenir. Bununla birlikte özellikle modern siyaset düşüncesinde eşitlik ve özgürlük gibi kavramların temele alınarak ideal devlet düzeninin mümkün olduğu görüşü kabul görmeye başlamıştır. İkinci problem ise ideal düzenin mümkün olduğu ön kabulüne dayanarak politik düzenin temeli üzerinden tartışılan doğa durumundan toplum sözleşmesine nasıl geçilmiştir sorusudur. Ve son olarak temel problem Aristotelesçi öğretinin de dahil olacağı ideal yönetim biçiminin hangisi olduğu sorusudur. Hem Aristoteles hem de Platon temelde ideal yönetim biçimi hangisi olmalıdır sorusu üzerinden siyaset öğretilerini oluştururlar. Bu soru aynı zamanda klasik siyaset felsefesini modern siyaset felsefesinden ayıran bir sorudur.

Örneğin, modern siyaset filozofları Thomas Hobbes (2020) ve J.J. Rousseau'ya göre (1990) insanın doğal durumdan (uygarlık öncesi) toplum sözleşmesine (uygarlık durumu) geçişi belli aşamalardan, yeni gereksinimlerden kısacası zorunluluktan meydana gelmiştir. Söz konusu zorunluluklar Hobbes'a göre (2020, s. 82) insanın vahşi doğanın şiddetinden kaçması adına uygarlığa sığınması yani daha mutlu bir yaşamı arzulaması sebebiyle olmuştur. Ancak Rousseau (1990, s. 146) bunun aksini iddia eder ve insanın mutlu olma sebebi olan doğa hâlindeki *doğal hakları*, eşitlik ve özgürlük gibi, garanti altına almak adına söz konusu sözleşmeye yöneldiğini iddia eder. Her iki modern siyaset öğretisinin de kesişim noktası doğa durumunun toplum, uygarlık ya da siyaset durumundan farklı ve bağımsız olduğudur. Oysa Aristotelesçi insan tanımlamasına göre insan doğası gereği siyasi, politik bir varlıktır. İnsanın doğar doğmaz bir aile içinde olması onun toplumla ilk tanışmasıdır. Aristoteles'e göre büyük bir hane (*oikos*) ile küçük bir *polis* arasında bir fark bulunmaz (Aristoteles, 2010, s. 9). Bir aile içinde olmak ve o ailenin bir bireyi olmak bir toplumun yurttaşı olmanın temelidir ve aile bireyi olmak toplum yurttaşı olmayı amaçlayan ve hedefleyen bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla yurttaşlık Aristotelesçi klasik siyaset felsefesinde doğal bir organizmanın parçası olmak ifadesi ile tanımlanırken, modern siyaset felsefesinde yurttaşlık vahşi, doğal, ilkel doğal durumdan farklı, toplum sözleşmesi imzalayan iradeye verilen isimdir.

Aristoteles'in siyaset öğretisi onun etik öğretilerinden ayrı ve bağımsız bir şekilde değerlendirilmez. Çünkü ona göre pratik disiplinler olarak hem politika hem de etik aynı amacın peşinde koşarlar. Bu amaç insan için iyi olan yaşamın gerçekleşmesidir. Ahlak felsefesinin temel sorusu bireysel açıdan iyinin ne olması gerektiğini sorgulamak ve gelip geçici olmayan mutluluğun nasıl mümkün olacağını analiz etmektir.¹ Bununla birlikte politikanın temel meselesi insanın iyi bir yurttaş olarak içinde bulunduğu toplumun en iyi, en ideal formunun hangisi olduğunun sorgulanmasıdır. Dolayısıyla her iki pratik disiplin de *iyi olanın*, ideal olması gerekenin ne olduğuna dair ortak bir sorgulama yürütür. Ancak bununla birlikte politika aynı amaç peşinde olsa dahi Aristoteles'e göre, etikten konusu gereği daha büyük önem arz eder; çünkü onun konusu toplum ve devlettir (Arslan, 2022, s. 277). İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliği onun rasyonel olmasıdır ancak bununla birlikte insanın sadece yaşamayı kendisine amaç edinmiş bir varlık olmaması da onu diğer canlılardan ayrı kılmaktadır. İnsan sadece canlı bir varlık olarak yaşamayı değil *iyi yaşamayı* da kendisine amaç edinmektedir. Bu bakımdan insanın sadece bir aile veya küçük bir topluluğun üyesi olması onun amacına erişmesi için yeterli değildir. Çünkü küçük topluluklar, insan için iyi olan yaşam formunu gerçekleştirmede yeterli görülmezler. İnsan, insan olması bakımından zaruri olan en yüksek iyi yaşam formunu ancak siyasal bir toplulukta yani devlette gerçekleştirir. Devlet yurttaşların ahlaksal anlamda en iyi yaşam formuna ulaşmasından sorumludur. İnsanları erdemli ve mutlu kılmak için onları eğitmesi devletin en birincil vazifesidir (Arslan, 2022, s. 280). Bu bakımdan ideal yönetim biçiminin hangisi olduğunu belirlemek öncelikle devletin özünün ne olduğunun sorgulanmasından, onun mahiyetinin incelenmesinden geçer.

¹ Aristoteles *Nikomakhos 'a Etik* yapıtının giriş bölümünü iyi kavramının tanımı ile açar. Ona göre iyi; her sanat ve araştırmanın aynı zamanda her eylem ve tercihin arzuladığı şey olarak ifade edilir (Aristoteles, 2009 , s. 9). Esas mesele insan için iyi olanın ne olduğunun sorgulanmasıdır. Aristoteles'e göre her insanın arzuladığı, bireysel olarak yaşamı için iyi olan şey *eudaimonia*'dır. Dilimize mutluluk olarak çevrilen kavram gelip geçici hazdan ayrı ve bağımsız olarak, kalıcı olan entelektüel bir temaşa olarak insanın arzuladığı peşinde olduğu yaşam olarak ifade edilir. Aristoteles şöyle ifade ediyor: "Adı konusunda pek çok kişi anlaşıyor hem sıradan kişiler hem seçkin kişiler ona mutluluk diyorlar, iyi yaşamayı ve iyi olmayı mutlu olmakla bir tutuyorlar" (Aristoteles, 2009 , s. 11).

Aristoteles'e göre bir şeyi tanımlamak onun özünün sorgulanmasıyla gerçekleşir. Doğada var olan her şeyin mahiyeti ve tanımı onun nelikliğini sorgulamak ve özünü irdelemek ile mümkündür. Aynı şey devlet, yurttaş ve ideal rejim meselesinde de söz konusu olacaktır. Örneğin, doğada var olan her şeyin özünü anlamak ve onun mahiyetine ulaşabilmek için onun ereğinin, nihai amacının ne olduğu sorusuna bir yanıt arandığı gibi, doğal bir olgu olarak aynı soru devlet için de sorulur. Devletin ereği ise bellidir, bu erek iyi yaşamı yurttaşlarına tesis edebilmektir (Arslan, 2022, s. 286). Aristoteles'e göre devletin görevi olarak ifade edilen iyi yaşam her ne kadar oldukça soyut bir kavram gibi görünse de devletin herkesin ortak çıkarını meydana getiren bir ilke ve kurallar bütünü altında oluşturulması ve bu kurallar bütünüünün normlar ve yazılı kanunlar üzerinden oluşturulması iyi yaşam ereğinin mahiyetini daha somut bir boyuta ulaştırır.

İdeal yönetim biçimi, ideal yaşamı ya da iyi yaşamı mümkün olduğunca herkes için sağlayabilen yönetim biçimidir. O hâlde toplumun ortak refahını göz önünde bulunduran ve insanların ortak çıkarına ve menfaatine uygun olan yönetim, yönetici ya da yasa iyi yasadır, iyi yönetimdir. Buna aykırı olan veya bütün bu ereksel düzene uymayan yönetim şekli ise kötüdür ya da Aristoteles tarafından *sapmış yönetim biçimi* olarak ifade edilir. Bu ifadenin en önemli sebebi kötü yönetim biçimlerinin amacına, nihai ereğine uygun olmamasından dolayı amacından sapmış yönetim şekilleri olarak değerlendirilmeleridir. Bu sebeple iyi bir devlet ancak tüm yurttaşların ya da üyelerin ortak iyiliğini ve mutluluğunu sağladığı ölçüde iyi bir devlet olarak tanımlanacaktır. Böylece insanın sosyal bir varlık olması hem diğerleriyle bir arada yaşama arzusu ile hem de iyi bir yaşama sahip olabilmek için doğal bir oluşum olarak içinde bulunduğu devletin kendi ereğine uygun bir şekilde yurttaşlara iyi bir yaşam sunması ile özetlenir. O hâlde devlet sadece yaşamı organize eden bir düzen değildir, eğer öyle olsaydı köleler veya hayvanlar da birer topluluk kurabilirlerdi (Poddighe, 2022, s. 289). Bu sebeple devletin amacı yaşamı *iyi* organize etmektir. Aristotelesçi siyaset öğretisi bu temel üzerinden oluşmaktadır ve ideal yönetim biçiminin hangisi olduğu problemi bu ölçütte değerlendirilmelidir.

Aristoteles'e göre her topluluk doğaldır, buna aile, köy ve şehir devletlerinin her biri dahildir. Her bir topluluk biçimi kendi iyisini amaçlar ve kendi nihai hedefine doğru ilerler. Aristoteles tarafından devletlerin veya toplulukların doğal bir organizma olarak değerlendirmesi de onların belli bir ereğe doğru ilerlediği fikriyle ilişkilidir. Çünkü her devlet temelde zaten iyi bir amaçla kurulmuştur. Tıpkı her insanın kendi eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışması gibi, topluluklar ve devletler de en iyi olana ulaşmayı kendilerine amaç edinirler (Aristoteles, 2010, s. 7). Örneğin aile topluluğu doğal bir oluşum olması açısından daha iyi bir topluluğa köy ve şehir devletlerine doğru hareket eden, onu kendi aktüel formu olarak gören bir doğaya sahiptir.² Bu sebeple içinden çıktığı daha eski topluluklar -aile ve köy gibi- nasıl doğalsa şehir devleti de öylece yetkinlikle doğaldır (Aristoteles, 2010, s. 9).

² Aristoteles varlığın oluş biçimlerini ele aldığı *Metafizik* yapıtında potansiyel olarak var olmak ve aktüel olarak var olmak ayrımında bulunur. Bir şeyin işlevi ya da amacı *energeia*- aktüellik ya da edimsellik olarak tanımlanırken, onun imkân hâlindeki, tamamlanmamışlık durumu potansiyellik ya da *dunamis* olarak ifade edilir (Aristoteles, 1996, s. 405). Örneğin bir tuğla yığını potansiyel olarak evdir, onun aktüel formu ev olarak inşa edilmesiyle mümkündür. Etik ya da politika söz konusu olduğunda ise var olan her şey gibi toplum ve bireyde kendi edimine, işlevine dair potansiyellik ya da imkân taşır. *Politika* boyunca Aristoteles, ideal olanın, insanın ve toplumun amacı olarak ifade edilebilecek aktüel anlamda, bütün imkânların gerçekleşme imkânını veren yönetim biçiminin incelemesinde bulunur.

Şehir devletleri de bireysel olarak insan için böylesi bir amacı temsil eder. İnsan bu topluluklarda yaşamayı kendisine ilke edinir. Bu yaklaşım ile birlikte modern siyaset felsefesinin en önemli problemlerinden birisi olan doğa durumu-toplum sözleşmesi ayrımına Aristotelesçi yaklaşım üzerinden bir itiraz gelmiş olur. Aristoteles'e göre insan doğa gereği bir topluluk içerisinde dünyaya gelir. Aile denilen bu topluluk insanın içinde bulunmayı seçmediği ancak doğası gereği arzuladığı topluluk içinde yaşamın doğal sonucudur. Dolayısıyla toplum sözleşmecisi modern siyaset filozofları, Thomas Hobbes ve J.J. Rousseau'nun söylediği gibi insan yalın-yalnız veya vahşi bir doğaya sahip olmak yerine doğal bir kurum ya da topluluk olarak tanımlanan ailenin içerisinde dünyaya gelir. Aile daha büyük toplulukları kendi ereği olarak görür ve şehir devletleri hem küçük ve ilk topluluk olarak ailenin amacı hem de erişmeyi ilke edindiği ereği olarak tanımlanır. Dolayısıyla şehir devletleri aile topluluğunun yetkinleşme sürecinin tamamlanmış hâli olması bakımından doğal sürecin bir parçası olarak tanımlanır.

Devletin doğanın bir parçası olarak ele alınması ve değerlendirilmesi Aristotelesçi insan tanımlamasına da paralel bir bakıştır. Çünkü insan doğası gereği toplum içinde var olmasından dolayı siyasal bir hayvandır, *zoon politikon*'dur (Aristoteles, 2010, s. 9). İnsanın siyasal bir hayvan olarak tanımlanması onun günümüzdeki anlamıyla politikayla uğraşan, siyaset yapan ya da siyasetin içinde olan profiline karşılık gelmez. Aristoteles'e göre insan doğası gereği bir şehir devletinde belli normlar bütünlüğünün oluşturduğu bir topluluk içerisinde yaşamayı arzular. Nihayetinde insan bir devlete bağlı olmadığı ya da devletin organik bir parçası olmak istemediği bir durumda ya tanrıdır ya da rasyonel olmayan bir hayvandır. Onu insan yapan ya da insan tanımına uygun yapan şey doğası gereği bilmek isteyen, sorgulayan, bilgiyi arzulayan bir varlık olmasıyla birlikte politik bir varlık olmasıdır. İnsan *polisi* olan, *polise* sahip olan ve bunu arzulayan bir varlıktır. Aristoteles'e göre (2010, s. 10) insan arının ya da topluluk içinde yaşayan (sürü hâlinde) başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda siyasal bir hayvandır. Bu sebeple, devlet dediğimiz birliğe katılma yeteneği bulunmayan herhangi bir varlık, örneğin sessiz bir hayvan ya da yetkinlikle kendi kendine yeten ve devlete hiç gereksinmesi olmayan bir varlık (örneğin bir tanrı) devletin bir parçası değildir. İnsan ne hayvan kadar kısıtlı ya da sınırlıdır ne de tanrı kadar güçlüdür. Dolayısıyla doğası gereği diğerleriyle bir arada yaşamak ister.

Öyleyse, işin başından şu kabul edilsin: Her insan, manevî ve zihnî iyilikten pay aldığı ve bunlara dayanan hareketleri yaptığı ölçüde mutlu olur. Tanrı'nın kendisi bunun doğruluğunun bir kanıtıdır. Tanrı, dışsal şeylerden ötürü değil, kendi içinden ve kendi doğası gereğince olduğundan ötürü, kutsal ve mutludur. Ve aynı nedenle iyi bahtlılık mutluluktan başka bir şey olmak gerekir; çünkü zihnin dışındaki şeylerin edinilmesi ya olayların akışının ya da bahtın bir sonucudur, fakat hiç kimse bahtın ya da iyi rastlantıların sonucu olarak dürüst yahut ahlâklı olmaz. Aynı şey, devlet için de eşit ölçüde geçerlidir: En iyi olan ve en iyi hareket eden şehir, mutlu şehirdir; iyi eylemlerde bulunmayanların mutlu olmaları olanaksızdır. (Aristoteles, 2010, s. 197).

Şehir devletin ereksel bir sürecin ürünü olmasından dolayı doğanın da organik bir ürünü olduğu iddiasını temellendirdikten sonra Aristoteles *Politika* yapıtının üçüncü kitabını esas üzerinde durulması gereken soru üzerinden kurgular: İdeal devlet biçimi hangisi olmalıdır? *Polis* devletin oluşumu insanın doğasının bir gereksinimi olarak doğal zorunluluktur. Peki insan doğası için en ideal denebilecek yönetim biçimi hangisi olmalıdır? Tıpkı Platon gibi Aristoteles de iyi rejim meselesinin peşindedir. Ancak aralarında önemli bir farklılık söz konusudur. Aristoteles politik olarak ideal olanın ne olacağı sorusunu doğaya yer açarak politikayı insan doğasını göz önünde bulundurarak tartışır. Tam da bu sebepten dolayı Aristoteles felsefesinde politika kendisine has bir gerçeklik olarak ele alınmak yerine insan doğasının bir amacı, bu doğanın ereksel bir uzantısı olarak değerlendirilir (Baştürk, 2021, s. 162). Aynı zamanda Platon'a göre devlette çokluk değil birlik önem arz ederken Aristoteles bu düşünceye karşı çıkararak doğru olanın ancak çokluktan yana olarak ve çokluğun refahını

gözeterek ortaya çıkabilecek bir anayasa saptamakla mümkün olduğunu söyler. “Platon için en iyi rejim, insan ve kent arasındaki ilişkinin hakikate uygunluğu ile ölçülür. Aristoteles için ise en iyi rejim tüm insanlar için ortak iyinin ifadesi olan politikanın diğer bir deyişle en genel düzeydeki ortaklık deneyiminin olabildiğince fazla sayıda insanın yine olabildiğince en ileri düzeydeki sorumluluk ve aktif katılımıyla tecrübe edilmesidir” (Baştürk, 2021, s. 191).

Aristoteles ideal rejimin hangisi olduğu sorusuna analogik bir akıl yürütme üzerinden yanıt verir. Bunu yaparken öncelikle *Politika* kitabı boyunca kendi yaşadığı dönemde var olan yönetim biçimlerini değerlendirir. Bu değerlendirme sonucunda ortak iyiliği amaçlayan yönetim biçiminin ideal olarak tanımlanması gerektiğini vurgular. Mutlak adalete uygun olan yönetim biçimleri *doğru ya da ideal olana en yakın olan yönetim biçimleridir*. Mutlak adalete uygun olmak bir yönetim biçimi için önemli bir kriter, yöneticiler içinse uyulması gereken önemli bir ölçüttür. Bu bakımdan bu ölçütten uzak olan, mutlak adalete uymayan ve ortak iyiliği hedeflemeyen yönetim biçimleri yanlış ya da sapmış yönetim biçimleri olarak isimlendirilir. Bu analogi bağlamında doğru anayasalar: monarşi, aristokrasi ve siyasal yönetim olarak adlandırılan *politeia*'dır. Sırasıyla her bir yönetim biçiminin ereksel nedeni, nihai amacı benzerlik gösterir ancak yönetim yöntemi ve yönetici sayıları bakımından farklılık mevcuttur. Ortak iyiliği amaçlayan tek bir kişinin yönetimi monarşi, azınlığın ortak iyiliği amaçladığı yönetim aristokrasi, bütün topluluğun iyiliği için yuttaşların her birinin uyguladığı yönetim biçimi *politeia* olarak adlandırılır. Her birinin ereksel nedenleri ortak olmasına rağmen içerlerinden en ideal olan nihayetinde herkesin refahına en uygun olan yönetim biçimi olacaktır (Aristoteles, 2010, s. 80-81). Bu üç yönetim biçiminin nihai ereğe uymayan, amaca hizmet etmeyen yurttaşların refahını düşünmeyen hâlleri ise sapma yönetimler olarak adlandırılır bunlar sırasıyla; monarşinin kötü hâli tiranlık, aristokrasinin oligarşi ve siyasal yönetimin ise demokrasi olarak ifade edilir.

Kıscacası Aristoteles'in siyaset felsefesi temelde insanın rasyonel varlık olmasına ve doğal bir arzu olarak doğal bir oluşumun (toplumun ya da devletin), doğası gereği peşinde olmasına dayanır. Bu çerçevede onun öğretisi ideal rejimin insan doğasına uygunluğu kriteri üzerinden tartışılır. Aristoteles ideal yönetim biçimi için demokrasi ve oligarşinin ortasında olan olarak tanımladığı anayasal düzen ya da siyasal yönetim olarak tanımlanan *politeia*'yı işaret eder. Ancak *Politika* yapıtında bunun neden en ideal yönetim biçimi olarak tanımlanmasına sıra geldiğinde Aristoteles öncelikle *polis* ve *polites* yani yurttaş kavramlarının tanımlanması gerekliliğine vurgu yapar. Çünkü anayasanın ya da *politeia*'nın iki önemli etkeni onlardır ve *Politeia* devlet ve yurttaş arasındaki bağ olarak tanımlanır. Bu sebeple yurttaş ve şehir devleti ifadelerinin analizi önem arz etmektedir.

Politik Bir Varlık Olarak İnsan: Yurttaş

İnsan doğuştan toplumsal ya da siyasal bir varlıktır. Bu aynı zamanda insanın kendi başına yaşayamayacağı ya da tayin ettiği amaçlarını gerçekleştiremeyeceği anlamına da gelir. Tam da bu sebeple insan dünyaya gelir gelmez bir topluluk içinde olmak ve bulunmak zorundadır (Urhan, 2016, s. 213). Aynı zamanda Aristoteles için de devleti oluşturan temel insandır. İnsan tek başına yeterli olmadığı için devlet ile dolayısıyla aynı toplulukta bulunduğu diğer insanlarla zorunlu bir ortaklık kurar. Çünkü insan diğer canlılardan farklı olarak iyi ve kötüyü ayırt etme yetisine sahip olan rasyonel bir varlıktır, insan kendisi için iyi olanı arzular ve diğerleriyle doğası gereği bir arada yaşamayı ister (Acar, 2018, s. 2221). Topluluk içerisinde olan insan doğal ve biyolojik varoluşunun yanında yurttaş sorumluluğuna sahip bir varlıktır. Bu sebeple ideal rejimin *politeia* olarak işaret edilmesinin temelinde yurttaş kavramı önemlidir.

Yurttaş, Aristoteles tarafından demokratik hakları olan ve adil bir yaşam isteminde bulunan birey anlamında kullanılır (Aristoteles, 2020, s. 70). Bu tanımlama cumhuriyetçi

yönetim biçimlerinde de insanın rolü ve tanımı açısından önem arz eder. Cumhuriyetçi yönetim biçimlerinde yurttaşlık, ilkesel olarak siyasal bir topluluğun içinde bulunan bireylerin her birine verilen eşit hak ve yükümlülük olarak tanımlanmaktadır (Günör, 2023, s. 90). Bununla birlikte Aristoteles anayasanın topluluk içerisindeki bütün insanları örgütlemenin bir yolu olarak tanımlanması gerektiğinin altını çizer. Devletin doğası tıpkı bir doğal varlığın incelenmesi gibi incelenmelidir. Parçalardan oluşan herhangi bir bütün gibi devlet de parçalara odaklanarak çözümlenmelidir, bu sebeple ilk olarak devleti meydana getiren parçalardan biri olarak yurttaş incelenmelidir (Aristoteles, 2010, s. 70). Aristoteles'e göre bütün nasıl ki parçalardan meydana geliyorsa devlet de aynı şekilde yurttaşların toplamı olan bir bütün olarak tanımlanır. Dolayısıyla devletin iyi bir şekilde kavranabilmesi ve ilkelerinin doğru anlaşılması onu oluşturan parçaların neliğinin bilinmesinden geçer. Yurttaşın devleti meydana getiren parçalar olduğu ele alındığında yurttaş tanımını iyi bir yönetim şeklinin tanımlanması için önem arz eder (Urhan, 2016, s. 217).

Her ne kadar ideal yönetim biçimini saptamanın ancak yurttaş tanımlamakla mümkün olacağını söylese de Aristoteles *Politika* boyunca tek bir yurttaş tanımını verme konusunda güçlük çeker. Bunun sebebi farklı anayasalarda, farklı amaçlarla devleti oluşturma biçimlerinin var olması dolayısıyla birden fazla yurttaş tanımı yapılmasıdır. Örneğin gündelik amaçlar söz konusu olduğunda ana-babası yurttaş olanların yurttaş olarak tanımlanacağını belirtir (Aristoteles, 2010, s. 71). Buna ek olarak yargıda görev alan, yetkiye katkı sağlayabilen yani siyasal ve yönetsel görevler alabilen de yurttaş olarak tanımlanabilir. Hatta Aristoteles'e göre yurttaşın mahkemeye gidebilen ve dava açabilen olarak tanımlandığını da görmekteyiz (Aristoteles, 2010, s. 70). O hâlde Aristoteles için de yurttaşlık siyasal hayatta var olan ve bu yaşam içinde olmayı arzulayan, bu yaşamı erdem olarak gören kişiler için kullanılır. Aristoteles için bu arzu insanın doğası gereği sahip olduğu bir özelliğidir. Dolayısıyla en ideal yönetim biçimi insanın bu doğal hakkını en iyi şekilde koruma altına alabilen yönetim biçimi olmalıdır.

Devlet veya toplum, insanın doğasını gerçekleştirebileceği ve ulaşmayı amaçladığı en yüksek iyinin aktüel hâle gelebileceği yerdir. İnsanın potansiyellerini doğasına uygun bir şekilde icra edebileceği yer şehir devletleridir. Bu durum politik bir eğilim olarak bir devlette yaşamayı doğal kılan bir diğer sebeptir. İnsan doğası gereği bir kentte yaşamaya yatkın ve bir kenti deneyimleyecek kapasiteye sahiptir. *Polis*'te yaşamını sürdürmek insan için geliştirilmesi gereken bir potansiyeldir. Yunan kültüründe şehirler insanların bir araya geldikleri yerler olmakla birlikte insanı daha iyi bir insana dönüştürme sorumluluğuna sahip olan doğal oluşumlar olarak da tanımlanırlar (Baştürk, 2021, s. 164). *Polis* devletleri Aristoteles için tıpkı aile, kabile ve köy gibi küçük toplulukların oluşumuna benzer şekilde doğal bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Hatta bu şehir devletleri kendinden önce gelen küçük toplulukların (aile, köy vb.) amacıdır ve onların doğası gereği erişmeye çalıştıkları yegâne erektir. Aristoteles şöyle der: "Biz herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününe o şeyin doğası deriz. İnsan, ev, aile her şey o olmayı- kendi doğasına ulaşmayı amaçlar" (Aristoteles, 2010, s. 9). Kısacası Aristoteles'e göre bir şeyin doğası onun ilk ya da ilkel hâline karşılık gelmez. Onun son durumuna ereksel nedenine karşılık gelir.

Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta vardır. Devletin doğal bir oluşum olarak tanımlanması onun belli ilke ve kurallara ihtiyaç duymayacağı anlamına gelmez. Aksine onun doğal yapısı, doğada var olan diğer şeylerde olduğu gibi de ele alınabilir. Doğal bütün varlıkların belli bir ereği ve amacı olduğu göz önünde tutulduğunda devletin de böylesi bir oluşum olduğu düşünülebilir. Ancak yine de devletin ilkeleri ve kaideleri tanrısal bir buyruk gibi karşımızda hazır bulunamaz (Ricciardelli, 2020, s. 43). Tam da bu sebeple devletin de tıpkı yurttaşın olduğu gibi belli bazı sorumlulukları ve yetkileri olmalıdır. Aristoteles ideal rejimin hangisi olacağını irdelerken öncelikle yurttaş ve şehir devletleri arasındaki karşılıklı sorumluluk

ilkesini ele alır. Bu karşılıklı sorumluluk ve bağlılık Aristotelesçi *politeia*'yı dolayısıyla modern siyaset öğretisinde cumhuriyetçiliği işaret edecektir. Bunun temellerini irdelemeden önce ideal bir devlet düzeninin görevleri Aristotelesçi şehir devleti anlayışı üzerinden ele alınmalıdır.

Yöneticilerin en temel vazifesi toplum içerisinde yaşayan yurttaşların bu dünyada erdemli ve mutlu olmalarını başka bir deyişle iyi yaşamalarını sağlamak ya da onlar için en yüksek iyiyi gerçekleştirmektir. Bu sebepten dolayı devletin en temel görevi yurttaşlar arasında dağıtıcı adaleti sağlamaktır. Çünkü Aristoteles'in *Etik* öğretisinde de defalarca vurguladığı gibi adalet erdemle birlikte ele alınır ve adalet erdemli bir yaşamın temelidir ve bu durum göstermektedir ki ideal bir yönetim yurttaşları arasındaki ortaklığı sağlamalıdır (Aristoteles, 2009, s. 116). Bu ortaklık öncelikle eğitim ve ekonomik eşitlik ve ortaklık olarak işaret edilir. Örneğin oligarşi ve demokrasi ile yönetilen toplumlarda olmayan güçlü bir orta tabakanın varlığına olanak tanıyacak bir gelir dağılımı sağlamak devletin temel görevidir. Aynı şekilde yurttaşların erdemli ve mutlu birer birey olmalarını sağlayabilmek adına güçlü bir eğitim sistemi düzenlemek de yine devletin vazifesidir (Urhan, 2016, s. 214). O hâlde Aristotelesçi ideal yönetim biçiminin belirleyici iki temel kriteri ekonomik ve eğitimsel eşitliği sağlamaktır. Bu eşitlik ise orta sınıfın güçlenmesi ve desteklenmesiyle mümkün olacaktır.

Bütün bu noktalar hakkın da varılacak yargı, tek bir temel ilkeler dizisine dayanmaktadır. *Ahlâk* yapıtımızda Erdem'in bir Ortalama ve mutlu yaşamın özgür ve engelsiz ve erdeme uygun bir yaşam olduğunu söylediğimiz zaman, bunda haklı idiysek, en iyi yaşam da orta yol olmalı — kutuplar arasında, her iki uçakilerin de erişmelerine açık bir ortalama. Aynı ilke, şehirlerin ve devletlerin iyilik ya da kötülüklerine de uygulanabilir olmak gerekir. Çünkü bir şehrin anayasası, gerçekte yaşama biçimidir (Aristoteles, 2010, s. 127).

Aristoteles ne zengin azınlığın ne de yoksul çoğunluğun değil sadece ortak çıkarların gözetilmesiyle oluşabilecek bir orta tabakanın güçlü olduğu adaletin kendisiyle tecelli ettiği bir yönetim biçimi olarak *politeia*'nın oligarşi ve demokrasinin uzlaşımı sonucu ortaya çıkacağını söyler (Urhan, 2016, s. 211). Özellikle ikinci misyon, Aristoteles tarafından insanın kendi iyisini gerçekleştirmesi açısından *Etik* çalışmalarında da önemle üzerinde durduğu bir etkidir. İnsanın erdemli bir varlık olması ancak ve ancak iyi bir eğitimden geçmesiyle mümkündür. Aristoteles için mutlu bir yaşam sürmek ancak erdemli olmak ile mümkündür. Erdem ise karakter ve düşünce erdemleri olmak üzere iki ayrı başlık altında sınıflandırılır (Aristoteles, 2009, s. 43). Karakter erdemleri insanın yapa yapa, eylemde bulunarak edindiği erdemlerdir. Örneğin insan iyi ve adaletli davranışlar sergileyerek iyi ve adil bir insan olabilir. Ancak insanın mutlu olması tek başına karakter erdemleri ile mümkün değildir. Aynı zamanda düşünce erdemleri, insanın doğası gereği rasyonel bir varlık olması bakımından kazanılması gereken erdemlerdir. Örneğin rasyonel çıkarımlarda bulunmak ve akıl yürütmek gibi erdemler, eylemi gerektirmekle birlikte eğitimi de gerektirmektedir. Etik ve politik bir varlık olarak insanın mutlu ve iyi bir yaşam sürmesi hazza dayalı bir yaşam tarzından uzak durması ve aklını etkin bir şekilde kullanabilmesiyle mümkündür. Bu da ancak insanın içinde bulunduğu devlet yönetiminin misyonunu yerine getirmesi yani yurttaşlarını eğitmesiyle mümkündür. Ölçülü ve iyi bir yaşama sahip olmak ancak erdemli bir hayat yaşama imkânının insana sağlanması ile mümkün olacaktır. Bu durum aynı zamanda bireysel anlamda insanın nihai hedefi, ereğidir.

Aynı şekilde ideal devlet düzeni de insanın söz konusu iyi yaşama ulaşması için oluşturulmalı ve gerekli olan eğitim bu düzlemde verilmelidir. Aristoteles bütün bu ortaklığı ve eşitliği sağlayacak olan yönetim biçimi olarak *politeia*'yı işaret eder. Ancak yine de altı çizilmesi gereken önemli bir nokta vardır. İyi bir devletin ya da ideal yönetim biçiminin ortaya çıkabilmesi için devlete katılanlar arasında bazı farklılıklar olmalıdır. Yani orta sınıfın yönetime dahil olması ekonomik veya yasal anlamda doğrudan eşitlik olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü devlet birbirinden farklı olan parçalar arasında kurulan bir denge olmak durumundadır. Ekonomik ve politik eşitsizlik kaçınılmazdır ancak devletin yegâne görevi söz konusu eşitsizliği

mümkün olabildiğince dengelemektir (Urhan, 2016, s. 213). Aristoteles bu durumu şöyle özetler: “Demokrasilerde, orta sınıfları sayesinde, bu bakımdan oligarşilere oranla daha güvenli ve daha sürekli dirler; orta sınıf, demokrasilerde her zaman oligarşilerdekinden daha kalabalık ve siyasetçe daha önemlidir. Çünkü, bir orta sınıfın desteği olmadan mülksüz sınıf salt sayısal ağırlığına dayanarak basa geçince işler kötü gider ve çok geçmeden hüsrana uğrarlar.” (Aristoteles, 2010, s. 128).

İdeal Yönetim Biçimi Olarak Aristoteles’in *Politeia*’sı ve Cumhuriyetçilik

Politeia bazı kaynaklarda ideal yönetim biçimi olarak cumhuriyet ile bir arada kullanılsa da anayasal yönetim ya da siyasal yönetim anlamlarına gelmektedir (Günör, 2023, s. 91). Bu yönetim biçimi Aristoteles’e göre oligarşi ve demokrasinin bir karışımı olarak tanımlanır. Çünkü ideal kabul edilebilecek olan yönetim biçimi herkesin hakkını korumalıdır. Seçilmiş bir zümrenin olduğu kadar halkın da haklarının savunulması ve korunması, dolayısıyla zenginlerin olduğu kadar yoksulların da çıkarlarının gözetilmesi ancak böylesi bir yönetim biçimi ile mümkündür. Bu bakımdan *politeia* hem devlet, siyasal örgütlenme adını taşıyor hem de belli bir yönetim biçimini anlatmak için kullanılıyor. Kısaca *politeia* muhalefeti ve sayısal azınlığı iktidarın ve çoğunluğun yanı sıra oligarşi ve demokrasiden farklı olarak daha sürdürülebilir bir düzeni ifade ettiğinden, iktidarın sınırlı ve ölçülü kullanıldığı düzen olması bakımından önemlidir. Bu bakımdan Aristoteles’e göre en iyi anayasa iki yanlış yönetim şekli olan oligarşi ve demokrasinin karışımı sonucunda ortaya çıkacak doğru bir yönetim şekli olan karma bir anayasadır (Urhan, 2016, s. 222).

Siyasal yönetimin Aristoteles açısından ideal yönetim biçimi olarak gösterilmesinin temel sebeplerinden birisi herkesin ortak çıkarlarına ve refahına uygunluğudur. Bununla birlikte bu yönetim şeklinin kısmi bir demokrasiye de yakın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Aristoteles erdem sahibi azınlığın yönetimde söz sahibi olmasındansa, sıradan çoğunluğun yönetime dahil olmasını daha makul bulur. Çünkü herkes erdemden bir şekilde, kısmen veya tamamen, pay almıştır. Erdemden kısmen pay almış olsa dahi sıradan çoğunluğun yönetime dahil olması ideal olana en yakın gibi görünmektedir (Urhan, 2016, s. 294). Bu bakımdan oligarşi ve demokrasinin bir karışımı olarak tanımlanan *politeia* aslında demokrasiye daha yakın bir yönetim biçimi olarak değerlendirilebilir. Eğer bu yönetim biçimi oligarşiye yakın olmuş olsaydı onu siyasal yönetim olarak değil aristokrasi olarak tanımlamamız gerekecekti. Aristoteles’e göre: “Bütün anayasal düzenin ne demokrasi ne de oligarşi olması istenmektedir. Amaçlanan şey ikisi arasında bazen siyasal yönetim *-politeia-* dedikleri orta bir düzendir” (Aristoteles, 2010, s. 43-44).

İdeal bir yönetim biçimi olarak Antik Yunan düşüncesinin temel kavramı ve siyasi yönetim biçimi olan *politeia*’nın cumhuriyetçi düşünce ile olan ortaklığını analiz etmek, cumhuriyet kavramının tarihsel kökeni ve tanımlamalarını ele almakla mümkün olacaktır. Cumhuriyet kavramı ile ilgili genel-geçer bir tanım vermek zordur. Çünkü kavramın ne zaman ortaya çıktığı ve ilk olarak hangi anlamlarda kullanıldığına dair bir uzlaşma mevcut değildir. Ancak cumhuriyet kavramının temelinde halk kavramının olduğu ortadadır. Çünkü bu kelime Arapçadan Türkçeye cumhur kelimesinden türeyerek girmiştir (Günör, 2023, s. 88). Dolayısıyla cumhuriyetçilik halkın refahı adına, yönetime yine halkın kendisinin dahil olması anlamlarına gelmektedir. Antik Yunan düşüncesinde de bu kavram demokrasi, özgürlük, halk ve yurttaşlık gibi kavramlarla, siyasal yönetim rejimi ile tanımlanır.

Politeia’nın cumhuriyet düşüncesinin felsefi temeli olarak ifade edilmesinin bir diğer önemli nedeni ise politik ortaklık olarak ifade edilen eşitlikçi vurgudur. Politik ortaklık, bütün yurttaşların erişebilir oldukları yani kimsenin dışarıda bırakılmadığı, tersine herkese ait olan eğitimsel ve ekonomik ortaklığı simgeler. Bu ortaklık cumhuriyet fikrinin de temelidir ve Roma

döneminin ünlü filozoflarından Cicero'nun devleti bir kamu mülkü olarak ifade etmesinin de zeminini oluşturur. Aristoteles politik ortaklık ifadesi ile kimsenin kendi şahsi mülkü olarak nitelendirilmeyecek bir şeyi kastetmektedir. Politik ortaklık, insanın amacını, nihai ereğini, yönelimini gördüğümüz bir yerdir. Bu aynı zamanda insanın politika aracılığıyla kavranabilir bir varlık olduğuna işaret eder. Çünkü politika, insanın doğasının ve amacının gerçekleştiği yer olarak insanın yöneldiği bir şeydir (Baştürk, 2021, s. 166).

İdeal rejimin hangisi olması gerektiği problemi aynı zamanda rejimde yetki sahibinin kim olacağı sorusunun da yanıtlanmasını gerektirir. Bu bakımdan cumhuriyet yetkinin en iyi azınlıktan ziyade çoğunlukta olması bakımından değerlendirilir. Ancak Aristoteles için söz konusu çoğunluk erdemli eylemlerde bulunabiliyorsa çoğunluğun yönetimine doğru ve makul olan olarak işaret edilebilir. Bu bakımdan Aristoteles çoğunluğun makul kriterler doğrultusunda yönetime dahil olması gerekliliğinin altını çizer. Bu anlamda ideal politik düzen ehil olan ve olmayanın eşitlendiği çoğunluk yönetimi yani demokrasi değil, erdemli olabilmeyi başarabilmiş bir azınlığın ortak iyiyi merkeze alan erdemli yönetimi yani cumhuriyettir (Baştürk, 2021, s. 197).

Sonuç

İdeal yönetim biçiminin hangisi olduğu problemi siyaset felsefesinin en kritik meselelerinden birisidir. Platon ve Aristoteles'e kadar götürülebilen bu problem temelde ideal yönetim biçiminin mümkün olduğu ön kabulüne dayanır. Aristoteles bir tarihsel inceleme olarak sunduğu *Politika* adlı eserinde öncelikle Antik Yunan devletlerinin tanımını ve prensiplerini verir ve ardından hangisinin ideal olacağına dair bir analize girişir. Söz konusu analiz Aristoteles'in ahlak öğretilerine paralel bir şekilde yapılır ve Aristoteles ideal devlet yönetiminin *politeia* yani siyasal yönetim olduğuna dair bir sonuca ulaşır.

Siyasal yönetim olarak Türkçeye çevrilen *politeia* kavramı cumhuriyetçi öğretinin felsefi temeli olarak kabul edilir. Modern siyaset düşüncesinin de ele alınan eşitlik ve özgürlük kavramlarının da temeli olan cumhuriyetçi düşünce toplum ve yurttaş arasındaki ilişkiye vurgu yapması bakımından Aristoteles tarafından ideal yönetim biçimi olarak işaret edilen *politeia* ile bağlantılıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aristoteles'e göre monarşi, aristokrasi veya *politeia* ideal bir yönetim biçimi olarak ifade edilebilir. Bunun en temel sebebi her üç yönetim biçiminin de ortak iyiyi amaçlıyor olmasıdır. Ancak ortak iyi için nihai hedef olarak değerlendirilen bu yönetim şekillerinden en kapsamlı olanı Aristoteles için en ideal olan olarak tanımlanacaktır. Monarşinin sapmış veya kötüye kullanılmış hâli olarak tiranlık tek bir kişinin yönetimi olmasından dolayı söz konusu kriteri karşılayamaz. Bu sebeple Aristoteles'e göre ekonomik ve eğitim eşitliğini sağlayabilecek bir yönetim biçimi en ideal yönetim olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlaması bakımından *politeia* demokrasiye yakın bir yönetim şekli olarak kabul edilse bile Aristoteles'te oligarşi ile demokrasinin bir karışımı olan ve orta sınıfın eşitlik ve özgürlüğü temelinde idealize edilmesi gereken bir yönetim şekli olarak işaret edilir.

Sonuç olarak felsefi anlamda cumhuriyet düşüncesinin temelleri sorgulanırken, Aristoteles ve Platon'un politika çalışmaları önemli bir rehber konumundadır. Bunun en önemli sebebi her iki düşünürün de yaşadıkları dönemde var olan bütün yönetim biçimlerini incelemeleri, dolayısıyla ilk olarak siyaset tarihine katkıda bulunmuş olmalarıdır. Bununla birlikte, özellikle Aristotelesçi yaklaşımın ideal rejim sorgulamasında cumhuriyetçi ilkeleri içeren önemli bazı kriterleri mevcuttur. Bunlardan ilki Aristoteles'in üzerinde sıklıkla durduğu yurttaş tanımıdır. Yurttaş, hem yönetime dahil olabilmeye kapasitesine sahip olabilen hem de yönetilmenin gerektirdiği bütün sorumlulukları yerine getiren aynı topraklar üzerinde yaşam süren toplulukların her bir bireyi olarak tanımlanır. Söz konusu tanım yönetime dahil olma vurgusu üzerinden modern cumhuriyet düşüncesinin izlerini taşımaktadır.

Antik Yunan medeniyetinin demokrasinin doğduğu topraklar olduğu göz önüne alındığında hem tarihsel hem felsefi anlamda ideal olabilecek bir yönetim biçiminin demokrasiden izler taşıması anlaşılabilir bir durumdur. Her ne kadar Platon filozof kral öğretisi ile bu görüşe katılmasa bile Aristotelesçi öğretisi ne tek kişinin ne de eğitimsiz çoğunluğun yönetimini işaret ederek yeni bir ideal rejim çerçevesi sunmaktadır. Monarşinin, toplumlarda ortak iyiliğin ve refahın peşine düşmediği durumlarda tiranlığa dönmesi Aristoteles'e göre olanaklıdır. Aynı gerekçe ile eğitim ve eşit ekonomik sistemin oluşturulmadığı, güçlendirilmiş bir orta sınıfın desteklenmediği salt demokratik sistemlerde de ayaklanma ve isyanın sonu topluma zarar verecek etkenleri doğurabilir. O hâlde ideal rejim, ekonomik anlamda sağlam politikalarla oluşan, orta sınıfın refahını ortak iyi uğruna destekleyici ve bütün bunları tek tek yurttaşların eğitilmelerini destekleyecek bir anayasa ile mümkündür. Aristoteles'in *politeia* olarak işaret ettiği ve tasvir ettiği söz konusu yönetim biçimi, günümüzde cumhuriyetçi anlayışa, tüm bu anlamlarıyla ve bu açılardan, karşılık gelmektedir.

Kaynakça

- Acar, H. (2018). Aristoteles'te uygulanabilir en iyi rejim olarak anayasal yönetim (*politeia*) kavramı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2219-2231.
- Aristoteles. (2009). *Nikomakhos'a etik*. (Çev. Babür S.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2010). *Politika*. (Çev. Tunçay M.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (Çev. Arslan A.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Arslan, A. (2022). *İlkçağ felsefe tarihi 3: Aristoteles*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baştürk, E. (2021). *Sokrates'ten Rousseau'ya politika felsefesi tarihi*. Ankara: Fol Yayın.
- Günör, R. B. (2023, Nisan). Cumhuriyet düşüncesinin felsefi temelleri hakkında bir inceleme. *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)*, 87-94.
- Hobbes, T. (2020). *Leviathan*. (Çev. Semih L.) Yapı Kredi Yayınları.
- Mayhew, R. (1997). *Aristotle's Criticism of Plato's Republic*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- Poddighe, E. (2022). Politeia and the Historical Account of the Polis in Aristotle. *En Araucaria*, 49, 287-305.
- Orhan, Ö. (2015). Aristoteles'te siyasal yönetim kavramı ve Politika'nın Türkçe çevirilerinin bir eleştirisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3), 607-653.
- Özkan, D. (2020). Aristoteles'te ahlaki bir eylem olarak yönetim ve politika. *Beytül Hikme*, 1, 135-156.
- Ricciardelli, F. F. (2020). *Republicanism: A theoretical and historical perspective*. Kent: Viella
- Rousseau, J. (1990). *Toplum sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol). İstanbul: Adam Yayınları.
- Timuçin, A. (2023). Cumhuriyet'in felsefesi. *Özne*, 38, 13-24.
- Urhan, V. (2016). Aristoteles'in siyaset felsefesinde anayasal yönetim. *Kaygı* (27), 211-229.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in 100. Yılında Ülkemizde Felsefe Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken

In the 100th Anniversary of The Republic, Philosophy Studies in our Country and Hilmi Ziya Ülken

Elife KILIÇ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6610-6487

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Eylül 2023

Kabul tarihi: 6 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Hilmi Ziya Ülken,

Türk düşüncesi,

Felsefe,

Gelenek,

Dil.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 11, 2023

Accepted: October 6, 2023

Keywords:

Hilmi Ziya Ülken,

Turkish thought,

Philosophy,

Tradition,

Language.

ÖZ

Cumhuriyet dönemi hem siyasi hem de sosyal olarak birçok alanda değişimlerin yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Söz konusu değişimlerin yansımaları, felsefe ve kültürel çalışmalarda da karşımıza çıkmış ve Batılılaşma başta olmak üzere, bu dönemde birçok yeni fikir akımının gelişip yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Batı karşısında diğer alanlarda olduğu gibi felsefede de açığı kapatmak temel amaç olduğundan hem felsefenin kurumlaşması hem de çeşitli eserler verilmesinin yanında bu alanda insan yetişmesi öncelikli durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi felsefe çalışmalarında özellikle kırılma noktaları baz alınmış, bu dönemi en iyi yansıtan ve çalışmalarıyla önemli katkılar sunan Hilmi Ziya Ülken'in felsefesine değinilmiş, daha sonra da Cumhuriyet dönemi felsefe alanında ortaya çıkan sorunlar ve önerileri üzerinde durulmuştur. Böylece, Cumhuriyet döneminde felsefedeki gelişim/değişim açığa çıkarılmış ve buradan yola çıkarak felsefenin durumuna yönelik belli başlı sorunlar ve çözüm önerileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu sorunlardan diyalog, dil, gelenek, İslam felsefesi ve kültürel miras değinilen temel sorunlar olarak ortaya konmuş ve bunların çözüm önerilerine yer verilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın, düşünce hayatımızda hem gelişmeleri hem de eksikleri görebilmek için felsefenin daha iyi noktalara gelmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Çünkü Cumhuriyet döneminden bu yana felsefe alanında karşımıza çıkan sorunlar, bugün de güncelliğini korumaktadır. Dolayısıyla bu sorunlara yönelik ortaya konacak çözüm denemeleri felsefenin ülkemizde daha çok derinleşmesini ve hak ettiği değeri görmesini sağlayacaktır.

ABSTRACT

The Republican era was a period of severe political and social changes in many fields. The consequences of these changes were also reflected in philosophical and cultural studies, paving the way for the development and formation of many new intellectual movements during this period, in which Westernization was at the forefront. As in other areas of the West, it is the main goal to bridge the gap in philosophy, as well as the institutionalization of philosophy and the production of various works, as well as the training of individuals in this area, emerge as a priority. In this study, the important turning points in philosophical research during the Republican era were examined, with emphasis on the philosophy of Hilmi Ziya Ülken, who best reflects this period and has made significant contributions through his work. Subsequently, the problems and proposals that arose in the field of philosophy during the Republican era were discussed. Thus, the development and changes of philosophy during the mentioned era were revealed and on that basis, great questions and solutions related to the state of philosophy were proposed. Among these issues, dialogue, language, traditions, Islamic philosophy and cultural heritage were identified as the main issues to be addressed and solutions offered. Therefore, it is hoped that this study will contribute to the perfection of philosophy, both in terms of the developments as well as the shortcomings of our intellectual life. Because the problems that we have encountered in the field of philosophy since the Republic period still remain current today. Therefore, attempts to find solutions to these problems will enable philosophy to deepen in our country and receive the value it deserves.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: elife.kilic@klu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Examining the state of philosophy in Türkiye is of utmost importance, as it allows us to identify shortcomings, locate the sources of problems, and propose solutions. Therefore, significant developments in the field of philosophy during the Republican era, the institutionalization of philosophy, influential ideas, and new perspectives, as well as the prominent figure Hilmi Ziya Ülken, who played a crucial role in the institutionalization and popularization of philosophy, have been addressed. Subsequently, building on these discussions, major issues in the field of philosophy and their proposed solutions have been highlighted.

In this way, an attempt has been made to understand the journey of philosophy in Türkiye since the establishment of the Republic, focusing on prominent trends, figures, and significant works. The roots of today lie in the past, and it is possible to find the foundations of today's problems in the past.

During the Republican era, it is observed that Türkiye lagged behind the global standards in many areas, and the primary goal was to bridge this gap with other countries. Since Western countries were perceived as more advanced, modernization and Westernization were seen as solutions to various issues, including philosophy, and this led to renewal movements and an increase in translations in many fields. Modernization was closely associated with Westernization, so the concept of Westernization, particularly Westernism, received more attention than other ideologies such as Islamism and Turkism. Within this context, some thinkers believed that Westernization was the key to progress, while others believed that preserving traditions and advancing in philosophy and science could coexist. However, there were also those who saw the importance of both approaches and believed that the real solution lay in preserving our culture and traditions while progressing.

In 1933, the field of philosophy gained autonomy within the University of Istanbul as an independent department. Efforts have been made to develop the field in various ways. This includes translating texts, mainly from French and later from English, dealing with copyright issues, and publishing original books for courses. Journals like "Felsefe Arşivi" (Archives of Philosophy) were created, and foreign scholars like Ernst von Aster were invited to participate. Organizations like the Turkish Philosophical Society were also established. During this period, a number of philosophers emerged, who developed unconventional perspectives, addressed the country's problems, and formed systems of thought that suited those challenges and brought their own cultural views on universal philosophical issues. Thinkers like Hilmi Ziya Ülken have made significant contributions and produced influential works in fields such as Islamic philosophy, Turkish thought, and contemporary Turkish philosophy. Their efforts have played an important role in institutionalizing and promoting this philosophy in Türkiye, deepening its origins and broadening its reach. The appearance of figures like Hilmi Ziya Ülken at this time can be seen as an indication of the relatively high level of philosophical development in Türkiye.

So why do pessimistic views prevail today about the state of philosophy in Türkiye, despite the institutionalization of Western-style philosophy and the enormous increase in publications during the Republican era? Is it really difficult to establish philosophical traditions and to cultivate philosophers, or is the problem related to our abilities or methods? Looking at the views of those with a pessimistic view, it is common to see that there are challenges in the formation of traditions, language problems, lack of dialogue, disregard for Islamic philosophy, issues related to Islam, regarding the non-use of our traditions and cultural heritage, and confusion between concepts. Some argue that these problems are due to the nature of philosophy, while others believe that philosophy in Türkiye is not yet rooted enough and therefore lacks a solid foundation. Some even argue that we may not be qualified to excel in philosophy.

It is really understood that philosophy is a demanding subject, because it involves exploring the relationship between human existence and the world, developing unique theories that are capable of provide solutions to problems and seek universality. Being a philosopher is not an easy task. In Türkiye, however, there are thinkers who can be judged in this context.

Although it is well known that the term philosophy in the Western sense is relatively new in Türkiye, ideologically, philosophy, culture and civilization all have deep roots. The inadequacy here is mainly because this cultural heritage has not been properly used, not connected with tradition. Moreover, the tendency to always approach philosophy from the perspective of Western philosophy and adapt their research to it, considering it as the only way to study philosophy, has also contributed to the formation of this perception. When it comes to whether we have the knowledge and mindset to engage in philosophy, a definitive "no" would be an overstatement. In terms of intellectual capacity, Türkiye has been and continues to produce high-achieving thinkers who have been active in this field for centuries. While it may not have made global breakthroughs or had a significant impact on the global philosophical landscape, Türkiye has seen remarkable developments in terms of intellectual growth. However, in order to establish a presence in the field of philosophy, it is important to correctly identify our problems and seek solutions. Key steps to achieving this include the importance of dialogue, engaging in collaborative efforts and collective brainstorming, and making effective use of our cultural heritage and traditions while addressing issues. Universal philosophical problems, conduct philosophical studies in Turkish as much as possible and enrich the language in this context, carefully draft philosophical terms and use it consistently. This approach involves a continuous process of self-reflection and self-criticism, similar to René Descartes' emphasis on constantly revising knowledge and correcting errors. Only through such a process can we better understand what has been achieved in the field of philosophy and what kind of reality we have there. In addition, it will allow us to address and fix any areas that may be missing. This approach is consistent with the philosophical concept of *perennis*, which emphasizes the enduring nature of philosophy.

Giriş

Kişi zihinsel gelişimini nasıl ki onun üzerine düşünerek kavriyorsa, toplumun da sorunlarını çözecek yeterlilikte olup olmadığı ancak özeleştirici yapılması ile anlaşılabilir. Cumhuriyet'in 100. yılında felsefede, bilimde hangi noktadayız ve bu bulunduğumuz noktadaki yeterliliğimize ilişkin değerlendirmelerimize felsefe bağlamında bakıldığında, Türkiye'de felsefecilerin bir kısmının görünen tablo ile ilgili iyimser olmasına rağmen önemli bir kısmı da kötümser bir yaklaşıma sahiptir.

Türkiye'de felsefenin durumuna bakmak hem bu alandaki zenginliği hem de sorunları görmek felsefenin geleceği açısından gerekli ve elzemdir. Medeniyetler beşiği olarak anılan Anadolu'da, önemli bir tarih ve kültüre sahip olan ülkemizde medeniyet olarak gelişmenin hatta üst medeniyet olmanın şartı felsefede, bilimde ileri olmak ve buna uygun zengin bir üst dil geliştirmektir. Bu zengin kavramlara sahip dil, ancak söz konusu tahayyül ve kavrayışları ortaya koyabilecek diğer yandan kendisi de bu gelişmelere ivme kazandıracaktır. Bu bakımdan felsefe ve bilimdeki gelişmeler, hem kendi tarihimizde önemli bir yerde durmak hem de insanlık tarihinde öncü olmak için önemlidir.

Bu gaye ile araştırmada, öncelikle Cumhuriyet dönemi Türkiye'deki felsefe çalışmalarında kırılma noktaları ve gelişmeler, daha sonra Cumhuriyet'ten bu yana felsefe çalışmalarında önemli bir etkisi olan ve yeni açılımlara yol açmış, felsefenin ana hatlarında eserler vermiş olan Hilmi Ziya Ülken, genel felsefe anlayışı ve katkıları bakımından ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır. Bu ilk iki bölümden yola çıkarak sonraki bölümde öne çıkan sorunlar ve önerileri üzerinde durulmuştur. Elbette felsefe gibi geniş bir alanda sınır çizmek, sorunları belirlemek ve önerileri ele almak kolay bir iş değildir. Hatta bunları yerine getirmenin de bir felsefe yapma tarzı olduğu, özellikle sorunları belirlerken ve çözüm önerileri geliştirirken kendi görüşümüz açısından yaklaştığımız unutulmamalıdır. Bu yüzden belirli olan bu dönem, özellikle kurumsallaşan felsefe, ortaya çıkan eserler, yapılan etkinlikler ve ülkemizdeki düşünürlerin bu konulara yaklaşımı üzerinden değerlendirilecektir. Eleştirel eserleri temel alıp ülkemizde felsefe ile ilgili yapılan çalışmalardan yola çıkarak bu sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Zikredilen konuda yazılan kaynaklar, felsefenin diğer konularında yazılan eserlerle kıyaslandığında sayıca az olsa da yine de bize fikir vermesi açısından önemlidir.

Böylece bu çalışma, ülkemizde Cumhuriyet döneminde felsefenin seyri hakkında bilgi vereceği gibi asıl olarak umulan hangi sorunların felsefe yapmada daha çok öne çıktığını bulmak ve buna yönelik çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, felsefe çalışmalarına bakmak, felsefede durduğumuz noktayı anlamak, hangi sorunların öne çıktığını ve nasıl çözüleceğine dair bir öneri sunmak gelecekteki çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Felsefenin Seyri

Cumhuriyet dönemine bakıldığında birçok alanda değişikliğin olduğu, yenilenmelere giden bir dönem olduğu görülmektedir. Elbette felsefe de diğer alanlar gibi bu değişikliklerden etkilenmiş ve yeni yönelimler kazanmıştır. Peki Cumhuriyet döneminde Türkiye'de felsefenin serüveni nasıl olmuş, kurumsallaşmalar varsa nasıl meydana gelmiştir? Bugün geldiğimiz noktada ortaya konulan felsefe çalışmaları tatmin edici midir yoksa filozof çıkaracak, dünyada yeni yönelimler oluşturacak seviyeye daha çok mu yolumuz var? Bu gibi sorulara cevap vermek, Türkiye'deki felsefe çalışmalarını ve durumunu mercek altına almak, demek olur. Aksi hâlde durduğumuz noktayı, eksiklerimizi veya avantajlı noktalarımızı göremeyiz.

Ayhan Bıçak'ın geçen sene kaleme aldığı *Türkiye'de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* adlı kitabı gibi eserler kendimizle yüzleştığımız, felsefenin ülkemizdeki durumunu, bu alandaki sorunları ve çözüm önerileri üzerine düşünmemiz hem sorunların açığa çıkması hem de çözüm

önerilerinin bulunup tartışılması açısından değerlidir. Bu yüzleşme olmadıkça, aynada felsefe yansımamızı görmedikçe, yaptığımızın felsefe çalışmaları olup olmadığını, kültürel toplumsal sorunlarımızı çözüp çözemediğimizi, dünyada felsefe alanında nerede durduğumuzu doğru bir şekilde çözümleyemeyiz. Cumhuriyet'in 100. yılında bu gaye ile felsefe çalışmalarına bakmak, sorunları görmek ve çözüm önerileri geliştirmek ülkemizde hem felsefe hem de felsefeyle ilişkili birçok alan için katkı sunacaktır. Sorun ve önerilere geçmeden önce, Cumhuriyet döneminde felsefe alanındaki değişiklikleri görmek ve Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği en üretken düşünürlerin başında gelen Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerine bakmak, konunun anlaşılması açısından oldukça faydalı olacaktır.

Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesi, siyasi ve sosyal ortamın yoğun etkisi altında şekillenmiş olduğu için dönemin düşünce dünyası felsefi, sosyolojik, siyasi veya psikolojik yaklaşımların hakimiyetinden ziyade felsefi-siyasi, felsefi, sosyolojik, felsefi-psikolojik, felsefi-dinî denilebilecek ana kesitlerin ağırlığı altında geçmiştir. Felsefi-siyasi olarak anlaşılabilir alan içinde de Meşruyet döneminden beri tartışılmalı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da etkisi hissedilen Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık gibi akımlar sayılabilirken, bunlarla beraber yine tartışma hayatında Liberalizm, Sosyalizm, Kapitalizm, Devletçilik ve Adem-i Merkeziyetçilik gibi doktrinlerin mücadeleleri de vardır (Bayraktar, 2016, s. 3). Bu akımlar beraberlerinde bilgi, değer ve dünya görüşü de taşıdıklarından hem bu döneme etkileri yoğun olmuş hem de farklı düşüncelerin gelişmesini sağlamışlardır. Türkiye'nin bilimde, felsefede ve teknolojiye geri kaldığının farkına varıp bunu çözmek gerektiğini düşünenler farklı yollar izlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Kimileri bu bağlamda çareyi tamamen Batı dünyasında görmüş ve ona ağırlık verilmesi, onun örnek alınması gerektiğini savunmuş kimisi de kendi geleneğimizi bırakmadan gelişmek gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla söz konusu akımlar aynı amacı taşıyan fakat çözümü farklı değerlerde gören aydınlardan oluşmaktadır.

Felsefi-siyasi sahaya örnek olarak birkaç isim söylemek gerekirse: Ziya Gökalp, Mehmet İzzet, Prens Sabahattin, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Remzi Oğuz, Mehmet Emin Erişirgil, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Şekip Tunç (Bayraktar, 2016, s. 4) sayılabilir. Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesi deyince önümüzde materyalist ve pozitivistlerin oluşturduğu bir grup ve karşısında da antimateryalist ve antipozitivistlerin oluşturduğu spritualist ikinci grup çıkar. Bu dönemki materyalist düşünceye sahip önde gelen isimlerden de Baha Tefik, Suphi Edhem, Memduh Süleyman, Doktor Edhem Necdet, Celal Nuri ve Abdullah Cevdet (Bayraktar, 2016, s. 19) sayılabilir.

Cumhuriyet sürekli kendisini dinamik bir gelişim içerisinde kurgulamak ve kurmak niyetinde olduğu için temel akıl ve bilimin yol göstericiliğini koyarak muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı hedeflemiştir. Muasır medeniyeti ile Batı medeniyetinin özdeşleştirilmesi, batılılaşma idealini gerektirmiştir. Oysa muasır medeniyetle Batı medeniyeti içerik olarak özdeş değildir. Batılılaşmak ideali, bilimde teknik açıdan ilerlemeyi hedef edinse de bu bir kültür, inanç ve yaşama biçimini de beraberinde getirmiştir (Bayraktar, 2016, s. 6). Dolayısıyla batılılaşmanın sadece teknik anlamda olması, arkasındaki zihniyetten soyutlanması mümkün değildir ve olmamıştır da.

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına denk gelen spritualist felsefenin temsilcileri olan düşünürler: İsmail Hakkı İzmirli, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, İsmail Fenni Ertuğrul, Mehmet Ali Ayni, Ferit Kam'dır. Bunlar da materyalist ve pozitivist düşünürlerle aynı kaygıyı taşıyor; şöyle ki mevcut yapı ile modern dünyanın gereklerinin giderilemeyeceği, birtakım reformlar yapmak gerektiğini savunmuşlardır. Fakat spritualistler bu noktada tarihle ve gelenekle olan bağı korumak bununla birlikte pozitif bilimlerdeki gelişmeleri de takip etmek gerektiğini iddia ediyorlardı (Bayraktar, 2016, s. 29-30). Cumhuriyet'in ilk yıllarında felsefede aktif olarak karşımıza çıkan bu akımlar, sorunların

farkında olan fakat farklı ölçütleri temel alan düşünürler tarafından savunulmuştur. Pozitivist yaklaşımın aksine spiritüalizmi savunanlar, elbette Batıdan bilimi ve teknolojiyi ihtiyaçlar doğrultusunda almamız gerektiğini savunmuşlardır fakat bunu yaparken geleneğimizi geride bırakmadan, bizi biz yapan değerleri koruyarak bilimlerdeki gelişmeleri takip etmek gerektiğini iddia etmişlerdir.

Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri belirginleştiren ana söylem Karakuş'a göre, "yeni insan ve yeni toplum" şeklinde özetlenebilir ve bu yeni kavramı millilik, medenilik, inkılapçılık, ilmilik ve laiklik gibi kavramlar barındırır. Tabi bu Batılılık ve millilik kavramları da toplumsal birçok düzenlemelere götürmüştür (Karakuş, 2003, s. 41).

Cumhuriyet döneminde etkili olan akımlardan biri olan pozitivism diğerlerinden daha fazla taraftar bulmuştur. Bayraktar'a göre, modernleşme dönemi Türk düşüncesine bakıldığında, Batı kaynaklı pek çok fikirle beraber bilimci, pozitivist ve profan felsefelerin girdiği ve hatta Meşruiyet, Cumhuriyet ve günümüze kadar gelen düşünce geleneğinde ağırlıklı olarak pozitivist paradigmanın düşünce dünyamıza hâkim olduğu (Bayraktar, 2016, s. 214) söylenebilir. Cumhuriyet'ten bugüne bakıldığında hemen her alanda bu kaygıyla sürekli hareket edildiği ve hep Batılılaşma çabası içinde bulunduğu görülmektedir. Her zaman Batı ile olan aradaki fark kapatılmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki alıntıda belirtildiği üzere başta askerlik alanında olmak üzere hemen her anlamda bir yenileşmeye gidilmiştir.

Batılılaşmak epistemik zeminde ve düzlemde bilginin profanlaşmasını beraberinde getirmiş ve bütünlük yerine ayrılık ve parçalanmışlık zihniyete egemen olmuştur. Bu bakış açısının yansımaları girişilen ıslahat ve teceddüt/yenileşme hareketlerinde de kendisini göstermiştir. Batı Medeniyeti ile açılan maddi mesafeyi kapatabilmek için, başta askerlik alanında, batılı yöntem ve kurumların mevcutların yerine ikame edilmesi yoluna gidilmiştir (Bayraktar, 2016, s. 214).

Batılılaşma serüveninde, bu düşünceden elbette felsefe de nasibini almış ve felsefe alanında hem tercüme hem de hem telif eserler artmıştır. Türkiye'de felsefenin Cumhuriyet'le beraber akademik bir kültür etkinliği olarak kurumsallaştığını söyleyen Taylan Altuğ, yeni Türk tininin şekillenmesinde felsefenin "akıl insanlığı"na giden yolu açtığını belirtir (Altuğ, 2003, s. 109). Bu yüzden felsefenin gelişmesi, bu alanda verimli eserlerin ortaya konulması hem felsefe ve bilim başta olmak üzere insanlık açısından son derece önemlidir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında felsefe alanında kurumsallaşmanın başka ayağı olarak da ilk felsefe dergisi sayılan *Felsefe ve İctimaiyat*'ın 1927 yılında yayınlanmaya başlaması ve 1928'de Hilmi Ziya Ülken'in başını çektiği "Felsefe Cemiyeti"nin kurulmasıdır. Felsefe açısından başka önemli bir gelişme de 1863'te kurulan Darülfünun'daki felsefe bölümünün Cumhuriyet'in ilk yıllarında lise müfredatının bir parçası olarak görülürken, 1933'te İstanbul Üniversitesi'nde, 1939'da Ankara Üniversitesi'nde müstakil bir bölüm olup felsefe alanında gerek öğrencilerin eğitimi gerekse ders kitaplarının yazımı olsun, kalıcı izler bırakmışlardır (Arslan, 2011, s. 58). Kurumsallaşmadan bir alanda yürütülen çalışmalar genelde dağınık ve düzensiz olur, bu yüzden üniversitelerde felsefe bölümünün özerk olması hem bu alanda daha fazla kişinin yetişmesine hem de yapılan çalışmaların daha düzenli yürütülmesine sebep olmuştur. Ayrıca ders kitabı ihtiyacı için de felsefe eserlerinin hem telif ve tercümelerine daha fazla ihtiyaç doğduğundan araştırmaların sayısı da artmıştır. Bu artış günümüze kadar artarak devam etmiş özellikle bugün üniversitelerdeki felsefe bölümlerinin sayısının çoğalması, söz konusu eserlerin de hem sayısını hem de niteliğini arttırmıştır. Niceliksel artışın bu kadar fazla olması, belki de artık dikkatin niteliğe, derinlikli çalışmalara kaymasına sebep olması gerektiğini daha fazla düşündürmektedir.

Türkiye'de felsefe alanında özellikle felsefe tarihi alanında üniversite reformundan sonra Felsefe Tarihi derslerini de veren Ernst von Aster'in etkisi vardır. O, 1936'da Türkiye'ye gelmiş, 1948 yılına kadar burada kalmış, hem verdiği dersler hem de Felsefe Tarihi'nin

Türkiye'ye yerleşmesine ve *Felsefe Arkivi Dergisi*'nin yayınlanmasında önemli rolü olmuştur (Bayraktar, 2016, s. 82) (Utku ve Kaya, 2011, s. 34). *Felsefe Arkivi* dergisi yayınlanmaya başladığı tarihten itibaren birçok önemli felsefe çalışmasına zemin hazırlamış, bir dönem gecikmeli yayınlanmak zorunda kalmış ve tekrar eski düzenli yayın sürecine dönmüştür. Halihazırda İstanbul Üniversitesi yayını olarak felsefe çalışmalarına katkı sunmaya devam etmektedir. Tabii artık çok fazla sayıda çıkan felsefe dergisinin ve bu alandaki çalışmaların düşünce dünyamıza önemli katkılar sağladığını da eklemek gerekmektedir.

1950-1980'li dönemde üniversitelerde kurumsal ve akademik bir hüviyete kavuşan felsefe bölümleri, kendi kadrolarını yetiştirmeye başlamış, felsefe eğitimi de Osmanlı zihniyet dünyasında yaşayan ilim adamı ve filozoflardan çıkıp tamamen Cumhuriyet neslinin eline geçmiştir. Hatta bu değişimin göstergesi olarak "Cemiyet" adı 1949'dan itibaren "Felsefe Derneği"ne dönüştürülmüş, ilk başkanı da Macit Gökberk olmuştur (Arslan, 2011, s. 58).

1974 yılında Ankara merkezli yeni bir oluşum (Felsefe Kurumu) ortaya çıkmış, bu kurum 1979'da Türkiye Felsefe Kurumu olarak değiştirilmiştir. Kurucuları arasında Fusun Altıok, Oruç Aruoba, Takiyettin Mengüşoğlu, Suat Sinanoğlu ve Cemal Yıldırım yer alırken, ilk başkanlığını da Nusret Hızır, genel sekreterliğini de İoanna Kuçuradi üstlenmiştir (Arslan, 2011, s. 58). Söz konusu kurum halen aktif olarak çalışmalarına devam etmekte hem yurtiçi kongre, sempozyum ve yayın gibi alanlarda katkı sağlamakta hem de yurtdışında felsefe etkinliklerine temsilciler göndererek felsefe çalışmalarını takip etmektedir.

2000'li yıllara denk gelen döneme bakıldığında ise en öne çıkan özellik Cumhuriyet dönemi boyunca belirli bir grup veya kuruma mahsus kılınan tek odaklı felsefi etkinlikten çok odaklı ve çok yönlü bir yapıya geçmesidir. Ayrıca yeni dönemin şekillenmesinde özel üniversiteler ve vakıf üniversiteleri bünyesinde kurulan ve sayıları hızla artan felsefe bölümleri ile sivil toplum kuruluşlarının organize ettiği kültürel etkinliklerin etkisi büyüktür. Böylece yeni düşünce kuruluşları ile felsefe bölümlerinin çoğalması, rekabetin artması ve uluslararası düzeyde ilişkilerin gelişmesi nitelikli ürünlere ihtiyaç duyulması, akademik üretimlerinin (makale, dergi, kitap) türü, sayısı ve niteliği de gelişip çeşitlenmektedir (Arslan, 2011, s. 59). Dolayısıyla 2000'lerden itibaren felsefe alanında hem nicelik hem de nitelik açısından çalışmalar artmış ve daha fazla üniversite ve özel kuruluşların desteğiyle felsefe etkinlikleri, diyaloglar çoğalmıştır. Bugün de bu çalışmalar hızla devam etmekle beraber istenilen noktada olup olmadığımız çeşitli düşünürlerce farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bunlara rağmen felsefe alanında yapılan çalışmalar dikkate değer bir gelişme göstermiş ve bu alanlara üstün gayret ve özveriyle katkı sunan felsefecilerimiz, düşünürllerimiz olmuştur. Bunlardan biri olan Hilmi Ziya Ülken bu dönemin önemli bir örnek şahsiyeti olarak görüldüğünden, onun çalışmalarını ve katkılarını incelemek, dönemi ve özgünlüğünü anlamak açısından faydalı olacaktır.

Hilmi Ziya Ülken ve Felsefe

Cumhuriyet döneminde felsefe anlayışlarını anlamının bir yolu da o dönemki felsefeci ve düşünürleri öğrenmektir. Ancak böylece yukarıda gördüğümüz dönemin gelişim ve kaynaklarının nasıl ortaya çıktığı, değişimlerin düşünürlere nasıl yansıdığı anlaşılabilir. Bayraktar'ın da belirttiği gibi Türk felsefesine ve Türkiye'de çağdaş düşünce tarihine meşruiyet kazandırmaya çalışan birkaç kişi içinde önde gelen kişi Hilmi Ziya Ülken'dir. O, *Türk Tefekkür Tarihi*, *İslam Düşüncesi*, *İslam Felsefesi ve Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* eserlerini yazarak bu alana adını koyan, alanı bir disiplin olarak kuran ve alanın prensiplerini belirleyen kişidir (Bayraktar, 2016, s. 215-216). O bu alanda geliştirdiği fikirleri eserleriyle ortaya koymuş ve Türkiye'de felsefenin gelişmesine özellikle de Türk Düşüncesi ve İslam felsefesine önemli katkılar sunmuştur. Dolayısıyla Hilmi Ziya Ülken'i anlamak aslında bir dönemi, o dönemin

aydınını anlamaktır. “Bir dönem için örnek Türk aydın tipidir. O nedenle, Hilmi Ziya’yı anlamak Türkiye Cumhuriyeti’nin son derece önemli yarım yüzyılı aşkın bir dönemini anlamak demektir” (Bulut, 2008, s. 515). Dönemi, dönemin sorunlarını, kaygılarını ve çözüm denemelerini anlamak için bu dönemde öne çıkan ve hatta etkin olan düşüncelere yön vermiş aydınları anlamak elzemdir.

Hilmi Ziya Ülken, siyasi olarak çalkantılı dönemde yaşamasına rağmen felsefe konularına ideolojik ve yanlı bakmamış, Türk düşüncesi, İslam felsefesi gibi alanlara eğilerek bu tartışmaların dışında kalmaya ve düşüncelerini ortaya koymaya gayret göstermiştir. Bu da onu örnek olarak seçmemizin sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Diğer sebepler ise, Cumhuriyet dönemini iyi yansıtmaması, esas olarak Türk düşüncesi üzerinde durması ve felsefenin hemen her alanında eserler yazmış biri olmasıdır. Bu yüzden onu, çalışmalarını, kaygılarını anlamak bu dönemki felsefeyi de kavramak açısından önemlidir.

... Cumhuriyet dönemi felsefe tecrübesinin en yakın şahidi ve etkin figürlerinden olan Hilmi Ziya Ülken felsefe meselelerine ideolojik ve siyasi tartışmalara itibar etmeksizin sakin ve bütüncül bir tavırla yaklaşılmaya çalışmış, Cumhuriyet döneminin hemen her disipline yansıyan ikilemleri, tartışma veya tereddütler sanki Ülken’in dünyasına hiç uğramamıştır (Arslan, 2011, s. 66).

O, dönemin yaygın düşüncesi olan Osmanlılık, İslamcılık ve Turancılığa karşı yeni yeni gelişen Anadoluçuluk fikrine yönelmiştir. Bu düşüncüyü Ülken daha sonra yazdığı *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde Memleketçilik şeklinde tanımlamış, *Anadolu* dergisi yazarlarından Mükrimin Halil Yinanç’ın düşüncelerine atıfta bulunarak şu şekilde ifade etmiştir:

Türklerin il ve ulusları dünyanın birçok yerlerine göç ederek ve yerleşerek devlet ve medeniyet kurmuşlardır. Türkmenler başlıca Anadolu, İran ve Azerbaycan’a yerleşmişlerdir. Türk tarihi deyince bizim tarihimize birlikte Azerbaycan’da, Irak’ta Suriye’de, İran’da, Türkistan’da, vb. devlet kuran Türk kavmine mensup il ve ulusların tarihi hatıra gelir. Anadolu’ya göç eden Türkler bu yeni vatanlarında haçlılarla, Bizanslılarla uğraşmışlar, en sonra kati surette yerleşmişlerdir. Sonra da bu Türkler yeni bir imparatorluk kurarak Rumeli’yi, Suriye ve Irak’ı elde etmişlerdir. Öyle ise tarihimizin adı Anadolu Tarihi’dir (Ülken, 1992, s. 478).

Çalışmasında Anadolu tarihini ortaya çıkaran Ülken, destanlar, şiirler ve mitlerin önemi üzerinde durmuştur. O, Anadolu kültür ve tarihinin bütün eski uygarlıkların mirasçısı olduğunu savunur (Artunkal, 1979, s. 1). Düşüncelerini 1920’li yıllar boyunca *Dergâh*, *Mihrab*, *Anadolu Mecmuası* gibi dergilerde yazdığı yazılarla yaymaya devam etmiştir. Onun buradaki özgünlüğü, felsefe sorunlarına kendi kültürel mirasından yola çıkarak yaklaşması ve bu malzemeyi kendi bakışıyla yorumlamasıdır. Anadoluçuluk akımında Hilmi Ziya Ülken’in ayrı bir yeri vardır ki o hocası Mehmet İzzet gibi millî ve millî hayat kavramlarını felsefi bir zeminde incelemektedir (Bayraktar, 2009, s. 70). Anadoluçuluk kavramını farklı bir tarzda kullanıp kültür ve gelenekle işleyerek geniş bir çerçevede ele almıştır.

Ülken, Anadoluçuluk fikrini, kimliğin temel kurucu öğeleri arasında sokmuştur (Vural, 2011, s. 523). O, modern Türkiye’de inşa edilmesi gereken millî kimliğe ilişkin düşünce geliştirmiş bu bağlamda hem geleneksel olan hem de modern olan, Doğu ve Batıyı da içeren, hem geçmiş hem de bugünü de içeren, bir metafizik üzerine inşa edilmiş tümel bir kimliği önermiştir. Düşünür, tek yanlı bir bakışa sebep olan pozitivizmi eleştirip pozitivizmi de içeren metafiziksel varlık ve bu varlık üzerine inşa edilmiş tümel bir kimlik kurgulamıştır ki bu tümel kimlik Anadolu coğrafyasındaki geçmişten bugüne var olmuş tüm kültürleri içeren modern kimlik dairesi onda aşk ahlakı olarak vuku bulmaktadır (Ergüç, 2019, s. 41).

Hilmi Ziya Ülken bir öğretmen olarak görev yaptığı yıllarda oldukça üretken olmuştur. 1928 yılında genel psikoloji ile ilgili “*Umumi Ruhiyat*”ı, 1931’de *Umumi İctimaiyat* ve aynı yıl ahlak anlayışını tanımladığı *Aşk Ahlakı* adlı eserlerini, 1932 ve 1933 tarihlerinde iki ciltten

oluşan “Türk Tefekkür Tarihi” adlı eserini, 1933’te *İnsani Vatanperverlik* adlı eserini yayımlamıştır (Kocadaş, 2008, s. 81) (Balakbabalar, 1975, s. VI). Özellikle *Umumi Ruhiyat* ve *Türk Tefekkür Tarihi* adlı eserleri Atatürk’ün dikkatini çekmiş ve bilimsel tetkiklerini geliştirmesi amacıyla devlet görevlisi olarak Almanya’ya gönderilmiştir (Arı, 1975, s. 47).

1935 yılında vatana geri döndüğünde Türk düşünce tarihi alanında yaptığı çalışmalar nedeniyle kendisine doçentlik unvanı verilmiş ve İstanbul Üniversitesi’nde göreve başlamıştır. Bu tarihten itibaren 1941’ e kadar doçent unvanı ile tarih, sosyoloji, felsefe ve mantık derslerini okutmaya devam etmiş, 1941’de Felsefe Tarihi kürsüsünde görev yapmakta olan Profesör Ernst von Aster, açık kadro bulunan felsefe profesörlüğü için Ülken’i teklif etmiştir. Ünvanını alan Ülken, bu tarihten sonra sadece Edebiyat Fakültesi’nde değil, İlahiyat Fakültesi’nde de felsefe derslerine girmeye başlamıştır. O, İslam felsefesi tarihine memleketçi, Türkçü yaklaşımı nedeniyle farklı bir bakış açısı getirmiş ve İslam felsefesinin bir takım oryantalist filozoflar tarafından Arap felsefesi olarak adlandırılmasına karşı çıkmıştır. Ona göre milliyetçiliğin henüz doğmadığı, millî şuurun henüz oluşmadığı dönemlerde ümmetçi düşünce nedeniyle eserler Arapça yazılmıştır. Ülken “İslam Düşüncesi” adlı eserinde “O devirde bir Türk mütefekkirinin Arapça yazması onun Arap kültürüne mal edilmesine sebep olamayacağı gibi, tersine olarak bugün Arap aslından olan bir mütefekkirin Türkçe yazması onun Türk kültürüne mal edilmesi için kâfi sebeptir.” (Ülken, 1995, s. 12) tespitinde bulunur. Ülken, Farabi ve İbn-i Sina gibi Türk düşünürlerin yanında, İbn-i Arabi gibi Arap mütefekkirlerin yetiştiği toprakların Anadolu olması sebebiyle bir Türk mütefekkirini olarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder (Alper, 2006, s. 126). Onun için Anadolu’da yetişen milletler birbirinden farklı olsa da düşünce köklerini bu topraklara salmış ve bu topraklardan beslenmiştir. O hâlde onlar da Anadolu’cu olarak nitelendirilebilirler.

Ülken, yaşadığı dönemin siyasi bunalımları arasında kendine yol bulmuş değerli bir düşünürdür. Kendisinin Türk düşünce tarihine getirdiği yeni bakış açısı onun varlık, bilgi ve ahlak felsefesinin birer yansıması olarak düşünülmelidir. Ülken, felsefe ile ilgili verdiği birçok eserinde doğrudan olmasa da yeri geldikçe kendi ontolojik görüşünü ifade etmekten geri kalmamıştır. Ancak onun varlıkla ilgili görüşlerini en iyi şekilde 1968 yılında yayınladığı *Varlık ve Oluş* adlı eserinden anlayabiliriz. Ülken’e göre, varlık meselesinin çözümü, *derinliğine felsefe* yapmaktan geçer. Derinliğine felsefe yapmanın önündeki en büyük engel, insan zihninin sürekli *dikotomilerle* uğraşmasıdır. Oysa bu dikotomiler evrenin kendisinde vardır ve kaynağı zihnimiz değildir. Tıpkı madde ve düşüncenin evrenin içinde iki ayrı zıtlık olması gibidir. Ülken bu zıtlıkların olması gerektiğini ifade eder.

Pekalâ tasarlayabiliriz ki bizim bütün ruhî gelişmemizde olduğu gibi canlı varlıkta da gelişme müphemden aydına, belirsizden belirliye, karmadan (mixte) karşıt kutuplara doğrudur. Bu ilk ve müphem hal (ambiguit) artık ne madde ne hayattır, o Yunan hylozoiste'lerin düşündüklerine yakın bir karışım (melange) halidir ki, bu zıt ve tamamlayıcı vasıfları kendinde birleştiren ilk varlık belki de evrenin (univers) birçok yerinde henüz aydınlığını kazanmamış, dikotomileri meydana çıkmamış olarak bulunmaktadır (Ülken, 1968, s. 16).

Burada temel sorun dikotominin varlığı değil bu ikilemin zihnimiz tarafından üretildiği görüşüdür. Çünkü ona göre, dikotomilere takılıp kalmak bizi gerçek felsefe yapmaktan alıkoyar. “Madde mi - ruh mu? Bir mi – çok mu? tecrübe mi - akıl mı? dogma mı - şüphe mi? mekanizm mi - gayelilik mi? mantık mı - sezgi mi? Zaruret mi - hürriyet mi? v. b. Bu zıt kutupları çoğaltmak kabildir. Bütün felsefi kriz onların bu tarzda konulmalarından doğuyor” (Ülken, 1968, s. 19). Bu tür felsefe yapanları problematik felsefeciler olarak niteleyen Ülken, “problematic felsefe”nin sorunları çözemeyeceğini hatta arttıracaklarını ifade eder. O hâlde derinliğine felsefe dikotomileri zihinde değil, varlıkta arayarak varlıkla ilgili sorunlara çözüm bulmaktır.

Derinliğine felsefe aynı zamanda ilk felsefe olarak düşünülmalıdır. İlk felsefe birleştirici bir unsur olarak ele alınmalıdır. Çünkü felsefe “Bir dünya görüşü, bir hayat anlayışı, bir görüş tarzı, problemin filan veya falan açıdan görülmesinden doğan bir doktrin değildir. Felsefe, kendisinden asıl problemlerin doğduğu, fakat onları daima ilk ve asli kökte birleştiren kesin ilk ilimdir” (Ülken, 1968, s. 28). İlk felsefe kavramında dikotomiler yani zıtlıklar önemlidir. Zihin zıtlıklardan ayrılarak daha kesin bir temel bulmaya çalıştıkça derinleşecek ve varlığın özünü kavrayabilecektir. Ülken ilk felsefeyi Platon’un *dyade* kavramından hareketle *dyadologique* olarak isimlendirir (Ülken, 1968, s. 23). *Dyade* kavramı Ülken’e göre bugünkü bilgimizde zıt ve tamamlayıcı olan gerçeklik dereceleri (Ülken, 1968, s. 493). O, bu görüşüyle Platon’un ideal varlık ve reel varlık görüşüne gönderme yapar. Çünkü Platon da aynı şekilde reel varlıkları, ideal varlığın farklı zıtlıklardaki kopyaları olarak ele alır. Bu nedenle Ülken varlık anlayışını gerçek varlık ve hissedilen varlıklar olarak ikiye ayırır. Ona göre gerçek varlık tektir, değişmez tüm zıtlıkları kendinde toplar ve bir bütündür. Oysa hissedilen varlıklar sürekli değişen ve bir oluş hâlinde bulunan varlıklardır. Ülken bu noktada varlık ve hissedilen varlık arasında oluş kavramını yerleştirir. Varlık, zaman üstüdür tüm zıtlıklar kendinde toplanır, hissedilen varlık zıtlıkların kendisidir, zamansaldır. Oluş ise hissedilen varlığın olma durumudur (Bayraktar, 2013, s. 21). Ülken’ in varlığa bakış açısı, oluş ile iki farklı varlık kavramına getirdiği bu birleştirici düşünme şekli, onun Anadoluçuluk fikrini temellendirmesinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki zamansallığı içine alan oluş fikri, Ülken’e göre varlığa gelen her nesnenin sürekli değişim ve gelişim içinde olduğunu kabul eder. Bu durumda Türk toprakları içinde yer alan Anadolu’nun zaman içinde gösterdiği her bir oluş biçimi ve bu oluş biçimlerinin ortaya çıkardığı farklı varlık tezahürleri, elbette Türk düşünce tarihi üzerinde etkili olacaktır. Bu nedenle Ülken’ in Anadoluçuluk düşüncesinde ideolojik Anadoluçuluk yoktur. O kültürel Anadoluçuluk’u savunur. Yüzyıllardır Anadolu’da yer alan Türkler geçmiş uygarlıkların mit, şiir ve destanlarından etkilenmiş, kendi kültürel kimliğini oluşturmuştur. Onun düşüncesine göre aynı topraklarda ortaya çıkmış geçmiş ve gelecek kültürler birbirinin tamamlayıcısı ve taşıyıcısıdır (Ülken, 1948, s. 271). Düşünür, ilgili kitabında Türk milletini; etnik kökeni bakımından Oğuz kavmini, vatanı bakımından Anadolu’yu, dini bakımından İslamiyet’i, medeniyeti bakımından modern medeniyetleri içine alan ve bu unsurların kaynaşmasından oluşan, bir vatan üzerinde kültür birliği kurmuş bir millet olarak tanımlamıştır (Ülken, 1948, s. 337).

Ülken, Anadoluçuluk fikrinin gelişmesinde kültürlerin etkili olduğunu, kültürlerin oluşmasında ise din, mitoloji, destan ve şiirlerin ayrı bir önemi olduğunu ifade etmektedir. Bizce bunun ontolojik bir alt yapısı olduğu gibi epistemolojik bir kökeni de bulunmaktadır. Ülken ontolojik olarak ilk felsefenin değerine değinmektedir. Aynı şekilde epistemolojik yaklaşımında da ilk felsefe önemlidir. O, bizi derin felsefeye yönlendirerek dikotomilerden uzaklaştıracaktır. Varlıkla ilgili araştırmalarda derin felsefe, metafiziğin soyut kavramları ve mantığın tümel kavramlarını tartışarak bir çatışkı hâline girer. Bu nedenle, epistemoloji varlığın kökenini aramakta bize yardımcı olacaktır. Çünkü epistemoloji bilinenin değil, bilenin tahlilinden yola çıkarak bunu yapmaktadır (Ülken, 2016, s. 17). Ancak bu durumda bilenden yola çıkmak bilginin nereden geldiğine, bilginin gerçekliğine yönelik yeni çatışkılar ortaya çıkarmıştır. “Epistemoloji bu karşıt görüşlerden bilincin a priori formlarını ortaya koyarak çıkmak istedi. Fakat bu çözüm yolu da bilginin göreliliğini (relativite) kabul etmeye, felsefenin sınırlarını daraltarak bilimler gibi göreliliğe bir alana bağlanmasına sebep oldu” (Ülken, 2016, s. 16). Bu noktada felsefeyi daraltacak bakış açısından kurtulmak için epistemolojik görüş fenomenolojiyi ortaya koymuştur. Fenomenolojik görüşte varlık gündelik hayatımızda sürekli karşılaştığımız varlıklardır. Bunlar aynı zamanda bilincimizde yer alır. İster bilinçte, isterse

nesnel olarak karşılaştığım varlık türüne ait bilgi olsun, her ikisi de bir bilgi türüdür. Fakat fenomenolojik görüşte önemli olan özel somut bilgilerdir. “*Bu bilgi doğrudan doğruya, insan olarak kendi varlığımıza aittir. Dışımızda değil, bizdedir: bunun için ona subjektif diyoruz. Kendi benliğimize ve kişiliğimize aittir*” (Ülken, 2016, s. 21). Dolayısıyla bir varlığın benim kullanımında olması onun benim için bir anlam taşıması demek olup varlığa ilişkin bilginin hedefi gerçek varlıkta veya bilinçte olan varlıktan farklıdır. “*Çünkü o bizimle kaimdir, zamanda gerçekleşir ve kişisel yaşayışımız sırasında her an onun gerçekleşmesi olarak meydana çıkar. Buna da yeni bir terimi kullanarak varoluş veya varlığa-çıkış (ex-istence) diyebiliriz.*” (Ülken, 2016, s. 21) Onun bu ifadesinden yola çıkarak toplumların ortaya koyduğu destan, mit, şiir ve din öğretilerinin neden önemli olduğu daha açık anlaşılmaktadır. Ülken Anadolu’da yer alan destan, mit, şiir, ezgi, türkü, sanat gibi unsurların varoluş sırasında ortaya çıkan kişisel yaşantıların süregelen zamandaki birikimleri olarak görmektedir. Bu nedenle köklerini Anadolu topraklarına bağlı bu varoluşların geçmiş ve gelecek izleri, Anadoluçuluk kavramının gelişmesinde epistemolojik yaklaşımının izlerini gözler önüne sermektedir.

Ülken ahlâk ve değer kavramları üzerine yazdığı notlarda değer kavramının akılsal olmak zorunda olduğu üzerinde durur. Her ne kadar değerler duyu ve sezgilerden yola çıkarsa da ona göre bir değer yargısının toplumsal bir nitelik kazanabilmesi için bir amaç sisteminde norm hâlini alması ve değer mantığında gösterilmesi gerekir. Bu nedenle toplum tarafından anlaşılamayan duyu ve sezgi düzeyinde kalan değerler yok olmaya mahkûmdur. “Değer insanların kapalı bilinçlerine değil insanlığa ait olduğu için, bildirilemeyen ve anlaşılamayan bir şey değildir.” (Ülken, 2016, s. 390) Değerin değer olması sürekliliğinden gelir, sürekli yapılan ve tekrarlanan eylemler ile toplumsal ahlak biçimlenir. Bu nedenle Anadolu toprakları üzerinde ortaya çıkan, gelişen, yetişen ve birbirini takip eden tüm kültürlerin değerleri aynı zamanda bu kültürlerle hizmet eden ve onların devamlılığını sağlayan Türk kültürünün de bir parçasıdır.

Ülken’in geliştirdiği Anadoluçuluk fikri sadece sosyoloji, edebiyat, tarih, coğrafya gibi bilimlerde kaybedilmiş veya yok olmuş bir çalışma değildir. Onun kültürel Anadoluçuluk fikri, Türk düşünce tarihinde çığır açmış; ontolojik, epistemolojik ve ahlâkî temeli olan bir felsefedir. Bu özellikleri ile Ülken sadece çok yönlü bir bilim insanı değil, aynı zamanda Türk toplumunun felsefî temellerini Anadolu topraklarında bulan, Cumhuriyet döneminin önemli düşünürlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Ayrıca o, Türkiye’de üniversite reformundan sonra felsefe tarihi kapsamında Türk ve İslam düşüncesini yeniden canlandıran düşünür kimliği ön plana çıkan bir akademisyendir (Bayraktar, 2016, s. 83). Üstelik bunu yaparken Antik Yunan, İslam ve Batı düşüncesinin çoğunu kaynak olarak kullanmış ve Aristoteles, Kant gibi birkaç filozofta ancak görülen eklektik bir felsefe yapma tarzı sergilemiştir (Çevikbaş, 2021, s. 599). Dolayısıyla o hem geliştirdiği özgün felsefe görüşleriyle hem de yazdığı eserleri ile Türkiye’de felsefenin kurumlaşp gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Ülken, ülkenin durumuyla ilgili olarak yapılması gerekenin çağdaş batı medeniyetini iyi bilmek, Türk tarihinin her yönünü iyice öğrenmek, Türkiye’nin mevcut toplumsal yapısını ve gösterdiği özellikleri tespit etmek bunlardan sonra da derinlikli bir çağdaşlaşma teşebbüsüne girişmek (Bulut, 2008, s. 511) olduğunu savunmaktadır. Tamamen Batılılaşmak yahut ona tümüyle sırtını çevirmekten ziyade kendimizi tanıyıp, kültürel değerlerimizin farkına vararak, bunları felsefe yapmada kullanmak gerekmektedir. Bu yüzden o Anadoluçuluk fikrini benimsemiş fakat buna felsefi bir zemin sağlamaya çalışmıştır.

Ülken, çalışmalarında sosyal sorunlarda bir tür toplum felsefesi yapmış, sorunların temeline inmeye çalışmıştır. Türkiye’nin o dönemdeki şartlarını, kültür ve düşünce yaşamını yazılarında değerlendirmiş ve Türk düşüncesine dikkat çekmiştir (Vural, 2011, s. 534-535). O

ayrıca, yeni kurulan Cumhuriyet’le birlikte felsefe kaynaklarının toplanması, tercüme edilmesi, bunlar üzerinde felsefi faaliyet yürütülmesi ve felsefi zemin oluşması noktasında büyük gayret göstermiştir (Vural, 2011, s. 536). Kendisi de bu amaçla felsefenin çoğu alanında eserler kaleme almış ve tercüme yapmıştır.

Ülken, kendi düşünce kökenlerinin nereden geldiğini bulmaya çalışırken kökenlerle çatışan, isyan edebilen, sabit noktalardan kaçan, toplumda yaşayan tüm sınıf ve cemaatlerin kimliklerini çözümleyen bir teori oluşturma noktasında çağdaş bir aydın olarak örnek olarak da gösterilebilir (Takış, 2007, s. 101). Düşünür, kendi kültür ve toplum mirasından yararlanmakla beraber yeri geldiğinde eleştirilerini de yaparak yol almalıdır ki bu özellikleri Ülken’de görmekteyiz.

Sorunlar ve Öneriler

Cumhuriyet’ten günümüze felsefe çalışmalarına ve bugün durduğumuz noktada felsefenin durumuna bakıldığında, bu durumdan memnun olanlar olduğu gibi karamsar yaklaşanlar da vardır. İki tarafın da kendilerine göre farklı gerekçeleri olsa da geline nokta önemli çalışmalar yapıldığı açıktır. Ancak konunun daha objektif ve etraflı ele alınabilmesi için felsefe alanındaki çalışmaların hem nicelik hem de nitelik bakımından ayrıntılı tahlillere ve bu konuda daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikardır. Yine de modern felsefenin Türkiye’deki seyri de felsefecileri hiç memnun etmemektedir (Bıçak, 2022, s. 277).

Türkiye’de felsefenin durumuyla ilgili kötü bir görünüm olduğu kanaatine sahip çoğu hocalar, ortada nesnel araştırmalar olmadığı için kendi izlenimlerine dayanarak yorum yaparlar. Türkiye’de felsefenin durumuyla ilgili son yıllarda çalıştay ve kongreler yapılmaya başlansa da doğrudan konuyla ilgili araştırmalar yok denecek kadar azdır (Bıçak, 2022, s. 275). Bunlara Ayhan Bıçak’ın 2022’de kaleme aldığı *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* adlı kitap çalışmasını da eklemek gerekmektedir. Eser, Türkiye’de yapılan felsefe çalışmalarına, felsefenin eleştirilerine ve gerçekliğine yönelik kapsamlı bilgi vermekte ve böylece kendimizi özeleştiriye tabi tutmamıza da olanak sağlamaktadır.

Felsefe alanında günümüzdeki çalışmalara ve geline noktaya bakıldığında, elbette eksikler olduğu ve daha derinlikli çalışmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Fakat bu sorumluluğu bilmekle beraber gayretle çalışan ve özverili çalışmalar ortaya koyan birçok felsefeci ve düşünürümüz de vardır. Bugün felsefe alanındaki sorunlara baktığımızda genelde ortak paydada buluşulan bazı sorunlar ilk sırada yer almaktadır. Elbette sorunlar bunlarla sınırlı değildir yahut sorunların önem sırası onları ele alan kişiye göre değişebilir. Fakat amacımız, burada öne çıkan ve ortak kanıyla belirlenen belli başlı sorunları ve önerileri üzerinde durmaktır. Felsefeyle ilgili sorunlar felsefeden ne anladığımızı ve felsefeyi nasıl tanımladığımızı göre değişmektedir. Bu yüzden felsefeden ne anladığımızı açıklamak, felsefe tanımımızı yapmak gerekmektedir. Felsefe; varlık, insan, bilgi gibi genel konularda sistematik, gerekçelendirilebilir, özgün görüşler geliştirmek, sorunları felsefi bakışla çözmek şeklinde tanımlanabilir. Düşünür, kendi kaygılarından yola çıkarak sorunlara evrensel nitelikte olabilecek çözümler sunmaya çalışır. Bu tanımdan ve felsefenin Türkiye’deki durumuna yönelik yapılan araştırmalardan yola çıkarak, felsefeyle ilgili en çok göze çarpan sorunlar olarak başta diyalog sorunu, dil sorunu, İslam felsefesi, gelenek ve kültürel malzeme ile ilgili sorunlar şeklinde sıralanabilir.

Cumhuriyet’in 100. yılında birçok alanla ilgili gelişme ve düşünceler tartışılırken kuşkusuz bu alanların çoğunun altında yatan felsefi düşüncelerin de en az diğer alanlar kadar hatta belki de onlardan daha fazla incelenmeye ihtiyacı vardır. Bu yıl 2-5 Şubat tarihleri arasında Türkiye Felsefe Kurumu bir kongre düzenleyerek hem felsefenin çeşitli alanlarındaki çalışmalar hem de çeşitli felsefe sorunları tartışılarak ele alındı. Türkiye’nin farklı

üniversitelerinden çeşitli felsefe akademisyenlerinin katıldığı bu kongre, ülkemizde felsefe çalışmalarının birbirinden haberdar olmasına yol açan çalışmalardan biridir. Fakat felsefecilerin daha çok bir araya gelmeye ve diyalog kurmaya ihtiyaçları vardır. Çünkü felsefe, diyalog ile kurulan ve gelişen bir etkinliktir. Hele de o alanda gelenek oluşturulmak isteniyorsa o hâlde hem yazında hem de gerçeklikte bir araya gelmek büyük önem taşımaktadır. Bu sorun ülkemizde felsefe çalışmalarıyla ilgili ilk sorunu oluşturmaktadır.

Doğan Özlem, Türkiye’de felsefecilerin bir araya gelip ortak yayın yapmadıklarını -bazı istisnalar hariç- belli noktalarda birleşip ekol oluşturmanın çok zor olduğunu bunun da sebebinin egosantrizm, kişisel hırslar, çekememezlikler gibi insani zaaf ve tarih bilincinden yoksunluk ile yeni ve moda olanı en geçerli saymak gibi sebeplere (Özlem, 2011, s. 375) bağlamaktadır. Son dönemlerde felsefe alanında ortak çalışmalar artmış olsa da Özlem’in bu eleştirisi hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Hiç kimsenin diğerini dinleme, anlama, kamuoyu önünde yazılı olarak eleştirme, değerlendirme zahmetine girmediği, herkesin kendi kulesinde felsefe yaptığı ve bunu da alışkanlık hâline getirdiğini (Özlem, 2011, s. 375) söyleyen Doğan Özlem, bunun da bir başka sorun olan ekolleşme, gelenek kuramama ile sonuçlandığını düşünmektedir.

Ömer Naci Soykan da felsefe, bir etkinlik olduğu için felsefi çevre içinde diyalogun şart olduğu ve Türkiye’de felsefe yapılacaksa bunun bir geleneğinin olması gerektiğini, gelenek için de sonraki kuşakların öncekileri okuması gerektiğini hiç değilse felsefi terminolojinin sürdürülmesi gerektiğini savunur (Kaya, 2020, s. 46-48). Görüldüğü üzere felsefenin doğası gereği diyalogu gerektirdiği ve bu diyalog, etkileşim olmadan diğer bir sorun olan gelenek oluşturmanın da zor hatta imkânsız olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bunun da çözümü için felsefecilerin birbirlerini takip edip okuması, eleştirmesi, katkı sunması, ortak çalışma yapması gerekmektedir.

Arda Denkel’e göre, ülkemizde felsefe çalışmalarının yeterli düzeyde olmamasının sebeplerinden biri felsefeye kültürümüz içinde özgür, dizgesel, eleştirel ve argümantatif bir düşünme biçimi olarak yer verilmeye başlamasının üzerinden henüz daha bir yüzyıl bile geçmediği, toplumun bazı kesimlerinde felsefeye hâlâ kuşkuyla bakıldığı bu yüzden onun emekleme dönemini yaşamasının normal olduğu yönündedir. Dolayısıyla ne felsefe eğitimimiz yeterli bir düzeye gelmiş durumda ne de genel olarak aydınlarımız felsefecilerimizden amatörlüğü aşan bir üretim beklemektedirler (Denkel, 1997, s. 71). Düşünce dünyamızın temel altyapısının tamamlanması için gereken şeylerden biri belli başlı yapıtların hızla tercüme edilmesi, ikincisi de üniversitelerde verilen felsefe eğitiminin de niteliğini arttırmaktır. Böylece yeni felsefeci nesiller, özgün düşünceler üretme olanağı bulacaklardır (Denkel, 1997, s. 81). Denkel’in eleştirilerine katılmakla beraber bugün artık felsefecilerimizden derin çalışmaların beklendiği ve önemli bir külliyatın oluştuğu -hâlâ istenilen düzeyde olmasa da- söylenebilir.

Türk felsefe hayatının bugünü söz konusu olduğunda içinde bulunduğu bazı sıkıntılar vardır. Bunların başında genel de terimler ve dil sorunu gelmektedir Türkiye’de son iki yüzyıldır devam eden batılılaşma çabaları, kendi kültürel kimliğimizle ilişkinin kopmasına veya bazen kutsallaştırılmasına sebep olmuştur (Karakuş, 2005, s. 3). Felsefe, kavramların teorik bakımdan en üst hâlini, soyut hâlini kullandığından dilin zengin olması düşünceyi de zenginleştirmektedir. Dil, bir ulusun tinsel mizacıdır (Altuğ, 2003, s. 104). Eğer bunu kabul edersek o hâlde, Türkçedeki felsefe yazımlarının artması, dilin doğru kullanımı ve zenginleştirilmesi hakikati ortaya koymaya, varlığı daha iyi tanıyıp açıklamaya da yardımcı olacaktır. Çünkü, İsmail Kara’nın da ifade tetiği gibi, dil, felsefe yapmanın zemini ve aracıdır (Kaya, 2020, s. 15). O hâlde zemin ne kadar sağlam ve genişse hareket kabiliyeti yani düşünce gelişimi de o kadar fazla olur. Dil ve düşünce arasındaki yakın bağ, doğrudan felsefe çalışmalarını da etkilemektedir. Bu da bir toplumun zihinsel düşünme ve yaratıcılığını,

kimliğini, varlığını ortaya koymasını ve sorunlarını felsefi zeminde çözümlemesini etkilemektedir.

Düşünce, kavramın dile gelmiş hâlidir, üstün kültür dilleri güçlü kavramların taşıyıcısıdır diyen Teoman Duralı, felsefe-bilimi de bu minvalde sıkı tarif edilmiş kavram bütünü olarak açıklamaktadır (Kaya, 2020, s. 35). Ona göre, düşünce ve dil bütünleşmiştir ve düşünceyi anlayabilmek için o dili çok iyi bilmek gerekir. Ayrıca dil, kültürün bir izahı, ifadesidir (Kaya, 2020, s. 37). Dil, düşünce ve kavram arasındaki ilişki görüldüğü üzere son derece açıktır. Dil, felsefe yapmanın imkânını ve zeminini oluşturduğundan buradaki eksiklikler de doğrudan düşünceyi ve felsefeyi etkileyecektir. Felsefe ve kültürün gelişip zenginleşmesinin şartlarından biri de dilden geçmektedir. O hâlde Türkçeyi doğru kullanmak, felsefe çalışmalarını özellikle Türkçe olarak gerçekleştirmek, gerektiğinde yeni kavramlar oluşturmak hem dili hem kültürü hem de düşünce ve felsefeyi geliştirecektir.

Felsefe, Türkçe yapıldığında, Türk felsefesine büyük katkısı olacaktır. Nermi Uygur'un ifadesiyle; "Felsefe ancak böylece Türkiye için bir varlık, Türk kültürü için bir etkinlik ve yaygınlık kazanabilir" (Uygur, 1988, s. 100). Demek ki Türkiye'de felsefenin gelişmesi, varlık kazanması Türkçe dilinin çalışmalarda kullanılmasına, dilin doğru kullanımına ve zenginleştirilmesine ihtiyaç vardır.

Türkiye'de felsefe ve Türk düşüncesi çalışmalarına bakıldığında göze çarpan sorunlardan biri de İslam felsefesi ile ilgili kısımdır. Bazıları İslam felsefesini, Türk düşüncesi ve Türk felsefesini anlamak için zaruri görse de İslam felsefesini Arap felsefesi gibi algılayan bu konuya ilgi duymayan bir kesim de vardır. Bunun çeşitli sebepleri olmakla beraber tarihsel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de Cumhuriyet dönemi felsefe çalışmalarına bakıldığında daha çok Batılı felsefenin örnek alınması sebebiyle bu alan biraz dışlanmış, bilinçli yahut bilinçsiz dışarıda bıkılmıştır, denilebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle daha az çalışılan bir konu olsa da zamanla bu alandaki çalışmaların arttığı söylenebilir. Hilmi Ziya Ülken, bu anlamda İslam felsefesi ve Türk düşüncesine ağırlık veren düşünürlerden biridir.

Ayhan Bıçak, Türkiye'de felsefe denilince Tanzimat sonrası tanışılan modern felsefenin anlaşıldığını ve felsefecilerin bir kısmının İslam felsefesinden söz ettiğini, ancak yaptıkları çalışmaların genellikle tanıtma amaçlı, tarihçilik ile nostaljik olmaktan ileri gidemediklerini (Bıçak, 2022, s. 277) söyler. Bu çalışmalar genellikle Kindi, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd gibi öne çıkan filozofların tanıtılmasından oluşmaktadır. İslam felsefesiyle ilgili yapılan tüm çalışmalara rağmen hiçbir zaman Batı felsefesi kadar ilgi görmemiştir ve bu alanda derinleşecek kadar külliyat da oluşturulmadığı söylenebilir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren ise söz konusu alanda tercümeleme oldukça artmış ve telif eserlerde de ciddi artışlar görülmüştür. Bu gelişmeler bu alanda da felsefenin daha iyi noktalara erişeceği konusunda umut beslemeye yol açmaktadır.

Bu sorunlarla beraber kültürel malzemenin yeterince kullanılmadığı ve bir gelenek oluşturulamadığına yönelik kaygılar oldukça fazladır. Türk düşüncesi denilen alan Türkiye'de biraz yetim kalmıştır (Bayraktar, 2016, s. 215). Gerçekten felsefenin durumu bu kadar kötü mü? Bu kadar kötü değilse, neden karamsar bir tablo var? Felsefeciler, bu tabloyu iyileştirmek için öncelikle bu kültürel malzemeyi kullanmak ve sahip olduğumuz düşünsel birikimimizi de hesaba katmak durumundalar. Aksi hâlde yapılan çalışmalar genelde taklit ve tercümelerden öteye gidemeyecektir. "Evrensel problemleri sorgularken ve irdelerken Felsefe ve Tarihinin engin birikimi ile birlikte kendi bilimsel, kültürel, dilsel ve düşünsel birikimlerimizi de hesaba katmak, tanımak, bilmek ve değerlendirmek zorunluluğu mevcuttur" (Bayraktar, 2016, s. 12).

Bu kültürel mirası kullanmak kadar kültürü zenginleştirmek de önemlidir ki telif eserlerin artması, felsefeciler arası iş birliklerinin çoğaltılması, ortak felsefe kavramlarını kullanmak da bu alanda iyi çalışmaların yapılmasını arttıracığı gibi felsefede derinleşmeyi de

sağlayacaktır. Gelenek oluşturmamanın yahut dünya çapında felsefede öncü ekoller geliştirememenin temelinde farklı zorlukları gören düşünürler de vardır.

Nermi Uygur da ülkemizde felsefenin durumuyla ilgili karamsar olanlardandır. O, hem vasat, dil bilmeyen, hevesi olmayan öğrencilerin olması hem de Türkçenin hızlı ve aksayan bir değişim içinde olması, felsefe kavramlarından yana karmakarışık olduğunu toplum ve devletin felsefeye değer vermemesi, gelenekten yoksunluk gibi sebeplerle bizde önde gelen filozof çıkmadığını ve çıkmayacağını söyleyerek filozof olmaya değil, adam gibi felsefeci olmaya bakalım, der (Uygur, 1988, s. 71-72). Ona göre filozof, deha olduğu için zaten çok rastlanan veya dünyaya sık gelen biri değildir. Ne olursa olsun ister kötümser ister iyimser bakanlar olsun felsefe için bir şeyler yapmak gerektiği çok açıktır ve herkesin kabul edeceği bir gerçektir (Uygur, 1988, s. 79). Uygur'un da benzer kaygılar taşıdığı gerçektir, özellikle felsefedeki kavram karmaşalığı ve felsefeye hevesli öğrencilerin olmamasından kaynaklı sorunlar devam etmektedir. Filozof noktasına gelirse, evet filozof olmak zordur, ancak Türkiye'de az da olsa filozof olma niteliğini taşımış/taşımaya değer felsefecilerin yetiştiğini de söylemek fazlaca bir yorum olmasa gerek. Bunlar arasında Cumhuriyet döneminde Hilmi Ziya Ülken, İsmail Tunalı, Arda Denkel, Ş. Teoman Duralı, hatta bu eleştirileri yapan Nermi Uygur gibi isimler örnek verilebilir. Fakat burada Uygur'un kast ettiği tarzda deha değil, kendi kültürel malzemelerini felsefi yöntemle ele alan, evrensel sorunları kendi özgün yaklaşımlarıyla inceleyen, bu felsefi olarak temellendirdikleri düşüncelerini yazarak kendilerinden sonraki çalışmalar için yol gösterici olan düşünürler kast edilmektedir.

Ayhan Bıçak, *Türkiye'de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* adlı eserde Türkiye'de felsefenin durumuna karamsar bakanların bir kısmının Türkiye'de kültürel bir temel olmadığını, temelsizlikte de olumlu sonuç beklenemeyeceğini iddia etmektedir. Bununla beraber bazılarının da felsefe yapmanın üst seviyede Batılı anlayışla mümkün olduğunu, bu yüzden ona yaklaşmayı önerdiklerini iletmektedir. Oysa ona göre, Batı dışında da felsefe yapılabilir ve karamsar anlayışlara karşı Türkiye'de felsefe yapılamayacağını düşünmek de felsefi bir hatadır (Bıçak, 2022, s. 283). Doğan Özlem ise soruna çözüm olarak kültürden yola çıkmayı aşağıdaki gibi belirtmektedir.

Her kültür kendi özgül hakikat anlayışını, nosyonunu geliştirir. Bizim bugün ihtiyaç duyduğumuz hakikat nosyonunu çok etnili, çok dilli bir coğrafyada ortak bir kültür dili çerçevesinde geliştirilmesi mümkün olan bir nosyondur (Kaya, 2020, s. 89).

Türk felsefesinin bir sorunu da felsefe eğitimiyle ilgilidir. Özellikle orta dereceli okullara bakıldığında burada okutulan felsefe derslerinin hem içeriği hem de üniversite sınavı için değeri açısından bakıldığında bir itibarsızlık örneği sunduğu görülmektedir. Başka bir sorun da üniversitelerde sosyal bilimlere başta olmak üzere felsefe dışındaki alanlarda yeterli felsefe dersleri verilmemesidir. Özellikle de ülkemizdeki bilim ve akademik kavrayış yüzeysel bir pozitivizm olarak kabul edildiğinden çoğu bölümde felsefe derslerine ihtiyaç yüksek derecededir (Karakuş, 2005, s. 8-9). Çünkü sosyal ve fen bilimlerinin teorik yapısıyla, felsefi kavrayış ve değerlendirmeleriyle ele alınıp incelenmesine ihtiyaç vardır ki ancak bu yapıldığında o alana ilişkin bir bilinç kazandırılabilir.

Nermi Uygur, Cumhuriyet'in 50. yılında Türkiye'deki felsefeyi değerlendirirken, felsefe bölümü okumaya gelen öğrencilerden ancak %10'unun severek geldiğini diğerlerinin üniversite dışında boşa kalmamak ya da yönetmelik zorlamaları ve bazen de rastgele geldiklerini, çoğunun felsefe okumak için gerekli kafa, bilgi ve ruh sağlığı açısından eksik olduklarını bildirmektedir (Uygur, 1988, s. 56-57). Üniversite öğrencileriyle ilgili bu saptamalar hâlâ geçerliliğini korumaktadır ve ülkemizde artan felsefe bölümü sayıları gönülsüz felsefe okuyanların sayısını iyice arttırmıştır. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'de

felsefenin durumunun çok da karamsar olmadığını, iyi çalışmaların yapıldığını, kurumlaşmanın hem üniversiteler üzerinden hem de özel kurumlar üzerinden devam ettiğini, çalıştay gibi etkinliklerin, yurtdışındaki akademisyenlerle irtibatın arttığını söylemek gerekmektedir. Hilmi Ziya Ülken de Türkiye’de felsefeye dair daha ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre Batı fikir dünyasına açılan pencere her zamankinden daha geniştir (Bıçak, 2022, s. 284). Dolayısıyla eksikleri görmekle beraber, asıl olarak neler yapılabileceğine odaklanmak, gelecekteki felsefe çalışmaları ve ülkemizin felsefe alanında varlık kazanması açısından son derece mühimdir ve asıl odaklanılması gereken nokta da kanaatimizce burasıdır. Kendinizin üreteceği felsefe olmadan ne var olmak ne de kendiniz olmak mümkündür. Felsefe bilimsel, dinî vb. düşünme biçimlerinden biri olsa da diğer düşünme biçimlerinin varlık şartı insanlığa katkıda bulunacak bir bilimin, kendi diliyle düşünmenin bir ödev ahlakının, özgürlük, demokrasi ve laikliğin ön koşuldur (Çevikbaş, 2010, s. 43). Çevikbaş’ın buradaki kaygısı felsefeye dışarıdan bakıldığında gereken derinliğin sağlanamaması ve varlıkta ancak konuk olarak yer alınabileceğine yöneliktir.

Her türden bağnazlığı bırakıp, bir Türkçe felsefe geleneği oluşturmak zorundayız, aksi takdirde felsefeyle olan tanışıklığımız eskiden olduğu gibi yine gelip geçici, eğreti ve “varlığın evindeki konukluk” düzeyinde olacaktır. Yapılması gereken şey, ciddi anlamda bir Türkçe felsefe dili oluşturmak, kültürümüzü kavramlaştırmak, “varlığı” Türkçeye çağırarak olmalıdır (Çevikbaş, 2010, s. 45).

Felsefe yapmada, felsefede gelenek oluşturmada ilk etapta gereken şeyin felsefe birikimi olmasına rağmen diğer taraftan bir toplumdaki felsefe etkinliğinin varlığı, niteliği ve devamlılığı felsefenin kendisi hakkındaki bilince de bağlıdır ki felsefi bilinç de ancak felsefenin bugünü ve geçmişi hakkındaki sürekli sorgulamalarla kazanılabilir (Karakuş, 2015, Sunuş, s. VII-VIII). Dolayısıyla sadece bilgi birikimine sahip olmak yahut sadece felsefi bakışla düşünceleri ortaya koymak yeterli değildir. Bununla beraber ortaya konan düşüncelerin sürekli sorgulanmasına ve bu düşüncelerin tartışılarak diri tutulmasına ihtiyaç vardır. Burada felsefenin felsefesinin yapılması yani metafelsefeye ihtiyaç vardır.

Bizim hâlâ 18. yüzyılın son yarısında kurgulanmış olduğu hâliyle felsefe okuduğumuzu söyleyen ve bunu sorgulayan Zeynep Direk, Batının Yunandan başlayıp çağdaş felsefeye kadar olan sürecinin aslında kendi kimliğini kurma girişimi olduğunu (Kaya, 2020, s. 129) bildirmektedir. Basmakalıp felsefelerden, basmakalıp felsefi yöntemlerden artık uzaklaşarak kendi kültürümüzü ana malzeme olarak da kullanıp kendi kimliğimizi oluşturmamız, kendimizle yüzleştikten sonra herhangi bir üstünlük yahut düşüklük kompleksine girmeden felsefe yapmamız gerekmektedir. Bunu yaparken felsefeyi sadece Batıdan aktarma yapmak olarak düşünmemek ve aynı zamanda dünyadaki etkin felsefe anlayışlarına da sırt çevirmemek önemlidir. Elbette tercümelemlerle felsefe birikimi arttırılmalı ve bu birikimi arttıran her çalışmayı kıymetli görmek gerekmektedir. Ancak felsefe sadece birikim değildir, o, kendinden yola çıkarak insanlığı, dünyayı içerecek şekilde sorunlara sistemli, temellendirilmiş, genel çözümler sunma uğraşısıdır. Her ne kadar felsefenin en çok öne çıkan özelliği olarak eleştiri kavramı kullanılsa da eleştirdiği, yıktığı barakayı kurandır filozof. Böylece çoğu soruna felsefi temellendirmelerle çözüm sağlandığı, insanlığa yeni bakış açıları, yeni fikirler sunduğu gibi filozof da temel kaygılarını, sorunlarını gidermiş olmaktadır.

Sonuç

Cumhuriyet’ten bu yana ülkemizdeki felsefe çalışmalarına bakıldığında bugün durduğumuz noktayla ilgili olumlu yorumlar olsa da genelde karamsar bir bakış olduğu fark edilmektedir. Bu karamsar bakış açısı ile felsefe çalışmalarını değerlendirenler aynı zamanda bunun nedenlerini de anlamaya çalışmışlardır. Felsefenin çoğu alanında hem nicelik hem de

nitelik bakımından önemli bir felsefe külliyyatı oluşmuş durumdadır. Bu külliyyat düşünce gelişimi ve filozof çıkarmak için yeterli midir? Araştırmada, bunlardan yola çıkarak öncelikle Cumhuriyet dönemi felsefe alanında kırılma noktaları ele alınıp nasıl bir süreç izlendiği anlaşılmalı çalışılmış ve daha sonra kendine özgü yaklaşımı ile Türkiye’de felsefenin kurumsallaşıp gelişmesinde öncü rol oynamış Hilmi Ziya Ülken’in öne çıkan düşünceleri açıklanmıştır.

Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarında bazı akımlar öne çıkmış olsa da Batıcılık felsefe alanında daha ağırlıkta olmuş ve çalışmalara yön vermiştir. Bu kapsamda hem tercüme artmış hem de telif eserler yazılmıştır. Batı felsefesi olarak bakıldığında bu yeni ve yabancı bir alan olduğundan ülkemizde kurumsallaşıp gelenek oluşturması oldukça zor bir durumdur. Felsefe ve bilimde öncü olmaya çalışmak, Batıyı ve Batı felsefesini örnek almayı bir bakıma zorunlu kılmış olsa da zamanla az sayıda olmakla birlikte farklı çalışmalar yapılmıştır. Hilmi Ziya Ülken gibi daha az sayıda düşünürler özgün ve herhangi bir yaklaşıma bağlanmadan felsefelerini geliştirmişlerdir. Çünkü bu süreçte çözümü Batıda yahut tamamen kendi geleneklerini kaynak almakta görenler olduğu gibi bunları eklektik bir şekilde ele almayı savunan düşünürler de olmuştur. Ülken de bunlardan biri olarak indirgemeci yaklaşımdan, Batı düşüncesi, Türk düşüncesi ve İslam düşüncesini dikkate alarak yeni bir yaklaşım sergilemiştir. Bu yaklaşım son yüz yılda ağırlıkta olsaydı dil, gelenek, İslam felsefesi, kültürel miras gibi bahsi geçen sorunlar daha küçük çapta olabilirlerdi. Felsefenin ülkemizdeki durumuyla ilgili karamsar bakanların çoğu bu sorunları vurgulayıp yeterince derin felsefe yapılmadığı veya filozof çıkarılmadığını savunmuşlardır. Elbette duruma olumlu veya daha ılımlı bakan düşünürler de vardır fakat burada karamsar bakış açısı ve nedenleri baz alınarak öne çıkan sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Felsefe alanında, gelenekle bağ kurmak, diyalog, dil, İslam felsefesi, kültürel mirasın kullanımı ve yer yer kişisel yaklaşımdan kaynaklı sorunlar son yüz yılda ve bugün de hâlâ sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bunların aşılması için de çeşitli çalışmalar yapılmış ve felsefe alanında özgün ve derin eserler de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu eser ve düşünürlerle bakıldığında, geleceğe dair umutlu bir bakış sergilemek, alanda daha iyi bir noktaya gelmek açısından yararlı ve gerekli görünmektedir. Burada sadece daha çok diyaloga, ortak bir dil geliştirmeye, kendi kültürel mirasımızı da felsefe sorunlarını çözmekte kullanmaya ihtiyacımız var. Bunlar yapıldığında karamsar bakış da azalacak, yerel, millî ve aynı zamanda evrensel olan teoriler de ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

- Alper, Ö. M. (2006). Hilmi Ziya Ülken’in İslâm Felsefesini yorumu: İslâm Felsefesi tarih yazımına bir örnek. *Journal Of Istanbul University Faculty Of Theology* (14), 123–46.
- Altuğ, T. (2003). Türkiye’nin tini ve felsefe. *Toplum ve Bilim* (98), 104–10.
- Arı, O. (1975). Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken. *Istanbul Journal of Sociological Studies* (13), 45–49.
- Arslan, İ. (2011). Türk’ ün felsefe ile yüzyıllık imtihanı; Felsefeye giriş kitapları üzerine bir inceleme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9(17), 49–103.
- Artunkal, G. (1979). Hayatı ve eserleriyle babam Ülken. *Istanbul Journal Of Sociological Studies* (17), 1-.
- Balakbabalar, M. (1975). Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX(1–4), V–XXII.
- Bayraktar, L. (2009). Bir düşünce ekolü olarak Anadoluculuk. *Felsefe Dünyası*, 49, 69–80.
- Bayraktar, L. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de felsefe*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.
- Bayraktar, M. (2013). Hilmi Ziya Ülken’in varlık anlayışı. *Felsefe Dünyası* (58), 15–26.

- Bıçak, A. (2022). *Türkiye’de felsefenin gerçekliği ve eleştirisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bulut, Y. (2008). Çağdaş Türk Düşüncesi İçinde Hilmi Ziya Ülken. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 499–516.
- Çevikbaş, S. (2010). “Felsefe(miz) Üzerine Bir Deneme (Türkiye’de Felsefe Nasıl Olanaklıdır?). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 39–47.
- Çevikbaş, S. (2021). Hilmi Ziya Ülken’in ‘felsefe, varlık ve yöntem’ anlayışı. *Özne* (34), 597–638.
- Denkel, A. (1997). *Düşünceler ve gerekçeler* (A. H. Atalay (Ed.)). İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Ergüç, V. (2019). Türk düşüncesinde kimlik kavramına özgün bir bakış: Hilmi Ziya Ülken örneği. *Muhafazakâr Düşünce*, 57, 29–42.
- Karakuş, R. (2003). *Felsefe tasavvurumuz*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Karakuş, R. (2005). Türk felsefesinin imkanı üzerine. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1–9.
- Karakuş, R. (2015). *Felsefe serüvenimiz* (2nd ed.). Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Kaya, M. C. (2020). *Türkiye’de/Türkçede felsefe üzerine konuşmalar*. M. C. Kaya (ed.). 5th İstanbul: Küre Yayınları.
- Kocadaş, B. (2008). Türkiye’de toplumbilimin öncülerinden: Hilmi Ziya Ülken. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(1), 80–95.
- Özlem, D. (2011). Doğan Özlem ile Türkiye’de felsefe üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9(17), 357–81.
- Takış, T. (2007). Hilmi Ziya Ülken. In M. Bora, Tanıl ve Gültekingil (Ed.), *Modernleşme ve Batıcılık* (4th ed., pp. 94–106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1948). *Millet ve tarih şuuru*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1968). *Varlık ve oluş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. 3rd ed. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1995). *İslâm düşüncesi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Bilgi ve değer*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Utku, A. ve Kaya M. C. (2011). Türkiye’de modern felsefe tarihi yazımının serencamı: Geç Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bir literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9(17), 11–48.
- Uygur, N. (1988). *100 Soru’da Türk felsefesinin boyutları*. 2nd ed. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Vural, M. (2011). Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye’de Felsefe Çalışmalarına Katkıları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9(17), 521–538.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Millî Eğitim Şuraları Eğitim Programlarına İlişkin Kararlarının Felsefi Yönden İncelenmesi: Cumhuriyet'in İlk Yüzyılına İlişkin Dönemsel Bir Analiz

Philosophical Analysis of Turkey's National Education Councils' Decisions Regarding The Curriculums: A Periodic Examination of The Republic's First Century

Yusuf SÖZER^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Batman / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3896-3967

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Eylül 2023

Kabul tarihi: 16 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Eğitim felsefeleri,
Millî Eğitim Şuraları,
Eğitim programları,
Eğitim kademeleri.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılına yayılan Millî Eğitim Şuralarının eğitim programlarına ilişkin kararlarını idealist, realist, pragmatist, natüralist, politeknik, varoluşçu ve yapılandırmacı felsefelere göre tek parti (1923-1950), çok partili (1950-1980), otoriter (1980-2000) ve teknolojik atılım (2000-2023) olmak üzere dört dönem çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamına temel ve ortaöğretim programları dahil edilirken yükseköğretim programları kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışma, açıklayıcı durum deseniyle gerçekleştirilmiş nitel bir araştırmadır. Çalışmada, 409 şura kararı felsefi analize tabi tutulmuş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Eğitim programlarının hedef boyutunda yetiştirilmek istenen insan tipine ilişkin olarak tek parti döneminde millî şuur sahibi, çok partili ve otoriter dönemde Atatürk İlke ve İlkelerine bağlı birey ve teknolojik atılım döneminde evrensel değerlerin eklendiği ideal birey yetiştirmeye odaklı olarak idealist; öğretim durumlarına ilişkin şura kararlarına ilk üç dönemde idealist, realist ve pragmatist ve ölçme değerlendirme boyutunda standartların belirlenmesi anlamında realist felsefenin ağırlık kazandığı görülmüştür. Eğitim kademelerine ilişkin şura kararları çerçevesinde, temel eğitimde toplum ve bilim kaynaklarını esas alan idealist ve realist; ortaöğretimde özellikle de mesleki ve teknik orta öğretimde üretici birey ve kalkınma ihtiyaçları doğrultusunda pragmatist ve politeknik felsefelerin baskın olduğu gözlenmiştir. Alan eğitimi programları çerçevesinde, mesleki eğitim her dönemde artan bir politeknik eğilim gösterirken, sanat, spor, ahlak ve değerler eğitimi alanlarında belli dönemlerde ağırlık kazanmış ve genel olarak idealist ve realist anlayışlar öne çıkmıştır. Teknolojik atılım döneminde, karar metinlerine yansıyan felsefi anlayışların daha fazla çeşitlendiği ve önceki dönemlerin toplumu önceleyen anlayışlarına karşıt olarak bireyi önceleyen natüralist, yapılandırmacı ve varoluşçu felsefelerin etki alanını genişlettiği sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 8, 2023

Accepted: October 16, 2023

Keywords:

Educational philosophies,
National Education Councils,
Curriculum,
Educational stages.

ABSTRACT

This study examines the curriculum decisions of Turkey's National Education Councils over four distinct periods of Turkish Republic: single-party (1923-1950), multi-party (1950-1980), authoritarian (1980-2000), and technological advancement (2000-2023). This qualitative explanatory case study examines 409 council decisions through philosophical analysis based on idealist, realist, pragmatist, naturalist, polytechnic, existentialist, and constructivist philosophies, and the following results were obtained: The curriculum was designed to instill national consciousness in individuals during the single-party period, followed by loyalty to Atatürk's Principles and Reforms in the multi-party and authoritarian periods and enlarging into universal values during the technological advancement period. The council's initial decisions on teaching status were focused on idealist, realist, and pragmatist philosophies, while realism took the lead in the assessment dimension. Primary education was geared towards idealist and realist approaches, utilizing societal and scientific resources. In the case of secondary education, vocational and technical education were the primary focus, with pragmatist and polytechnic philosophies being aligned with the needs of productive individuals and development. Within the framework of field curriculums, regulations have been proposed to support individuals' vocational training and their development in artistic, athletic, moral, and values-based aspects, varying by the periods. In the technological leap era, philosophical understandings in decision texts became more intricate. Contrary to previous periods that prioritized society over the individual, philosophies such as naturalist, constructivist, and existentialist, which can be characterized as reactive and prioritize the individual over society, have gained relatively more prominence compared to earlier times.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yusuf_sozer@yahoo.com

EXTENDED ABSTRACT

Education is an ever-evolving field that is influenced by various educational philosophies. In Turkey, the National Education Councils have played a crucial role in providing a philosophical foundation for curriculum development and its implementation in schools. These councils have been convening periodically since 1939, and 20 councils have been conducted up to 2023, bringing together experts, academics, teachers, and other stakeholders to improve educational policies in Turkey. The decisions made by these councils provide insights into the historical evolution of educational understandings in the country and, at the same time, the influence of globally dominant philosophical movements. However, these councils serve as a significant resource to understand how different educational philosophies are reflected in the education system of Turkey. Few studies have been conducted on how philosophical understandings are reflected in these councils.

In this context, this study was conducted to determine how idealist, realist, pragmatist, naturalist, existentialist, polytechnic, and constructivist educational philosophies were reflected in the National Education Councils' decisions directly targeting the curriculum improvements through the single-party period (1923–1946), multi-party period (1946–1980), authoritarian period (1980–2000), and technological advancement period (2000–2023) of the Republic of Turkey. Accordingly, the following sub-objectives were sought: (1) How were educational philosophies reflected in the decisions during the single-party period? (2) How were they reflected during the multi-party period? (3) How were they reflected during the authoritarian period? (4) How were they reflected during the technological leap period? (5) How did the reflected philosophical understandings change over the periods?

The study is qualitative research conducted in an explanatory case design. Council decisions of the specified periods were determined as the case frames and analysed with document analysis techniques. Key terms related to the specified philosophies were generated to assist in these analyses. National Councils' decision texts were filtered in two stages. Initially, decisions not falling within the scope of curriculum dimensions, programs related to educational stages, and specifically emphasised field education programs were eliminated. In the second phase, decisions were filtered based on whether they carried a qualified philosophical significance. The remaining decision texts were coded by two separate coders according to the determined key terms reflecting the philosophical characteristics. The reliability of the coder analysis was assessed and found to have a consistency with a coefficient of 84%. Then, the discrepancies in coding were discussed and placed under appropriate themes.

Decisions reflecting on curriculums from the founding period of the Republic to the present day reveal that the conditions of the period played a significant role, and globally dominant philosophies also influenced Turkey. The single-party period emphasised an ideal individual with national consciousness; the multi-party and authoritarian periods highlighted individuals characterised by Atatürk's Principles and Reforms, and the technological leap period introduced ideals of individuals with national values alongside universal values, peace culture, and inclusive understandings. While the idealist philosophy dominated educational objectives in every examined period, there has been an internal transformation of idealist expectations. The approach in the first period was principled and general, while subsequent council periods diversified recommendations in terms of content and environment arrangements, teaching technologies, and social activities. The findings revealed a strong increase in individual-centric philosophies, especially in the fourth period. Interestingly, while the realist perspective dominated in the first periods in terms of meeting international norms and standards, the technological leap period saw a significant weakening of the realist perspective in primary education decisions, with a strengthening of the naturalist perspective.

The National Council's choices in emphasising specific field curriculums also reveal the political and societal expectations. Vocational education has been a separate heading in council decisions since the second period, with efforts made in every period to enhance education's functions related to production and development. Elective course arrangements have activated the pragmatist perspective, while modular vocational course arrangements have activated the polytechnic perspective. Additionally, the ongoing search for an ideal individual and ideal society is evident in the periodically varying emphasis on Imam Hatip, art, sports, and values education, which aims to instil desired moral, physical, and affective qualities in society members.

In conclusion, the study provides valuable insights into the historical evolution of educational understandings in Turkey and the influence of globally dominant philosophical movements. The findings suggest that the decisions made by the National Education Councils are shaped by political and societal expectations and reflect the ongoing search for an ideal individual and society. By understanding the influence of different educational philosophies on these decisions, educators and policymakers can make informed decisions that align with their educational goals and objectives.

Giriş

Okullardaki eğitim süreçleri, eğitim programlarına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Eğitim programı, dersler aracılığıyla uygulamaya geçirilen öğretim programlarını da içeren, bunun yanında sosyal etkinlikler, kulüp faaliyetleri, bilimsel, sanatsal, sosyal, sportif gibi eğitsel niteliğe sahip bütün öğrenme yaşantılarını içerir (Demirel, 2004; Hordern ve Tatto, 2018).

Eğitim programları, temele alınan eğitim felsefelerinden çeşitli boyutları ile etkilenmektedir (Muir, 2005; Phillips, 2005; Stratford, 2019). Ülkemizde eğitim programı geliştirme ve programların uygulama süreçlerine felsefi altyapı kazandıran başlıca danışma organlarından biri Millî Eğitim Şuralarıdır ("T.C. Resmî Gazete", 2014). Bu şuralar, 1939 yılından itibaren belirli aralıklarla çeşitli uzmanların, akademisyenlerin, öğretmenlerin ve diğer paydaşların katılımıyla Türkiye'deki eğitim politikalarının belirlenmesi, mevcut durumun değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik stratejilerin oluşturulması amacıyla toplanarak tavsiye kararları açıklamaktadır (Deniz, 2001; Karataş, 2012; TTKB, 2022). Bu kararlar, Millî Eğitim politikalarına yön vermenin yanı sıra hangi eğitim anlayışlarının benimseneceğine, hangi alanlarda değişikliklerin yapılacağına ve ne gibi gelişmelerin beklenildiğine dair bir kılavuz niteliği taşımaktadır (Özkan, 2022).

Bu amaçla gerçekleştirilen şuralar, çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalarda şuralar çoğunlukla ders kitapları, okul yöneticiliği, öğretmenlerin mesleki gelişimi, din eğitimi, ahlak ve değer eğitimi, beden eğitimi, vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları gibi spesifik konular bağlamında incelenmiştir (Bulut ve Karataş, 2020; Demir ve Yılmaz, 2022; Eroğlu, Özbek ve Şenol, 2016; Gümüştül ve Göral, 2014; Merey ve Kaymakçı, 2018 Öz, 2014). Bununla birlikte, dönemseller bir perspektifle şuraların eğitim politikalarına etkisini inceleyen araştırmalar da bulunmaktadır (Deniz, 2001; Tofur, Alpay ve Yücel, 2016). Ancak, şura kararlarına hangi felsefi anlayışların nasıl yansıdığı üzerine oldukça az çalışmaya rastlanmıştır (Gomes, 2017; İşler, 2016).

Türkiye Cumhuriyeti'nin belirli dönemlerinde toplanan şuralara yansıyan eğitim felsefelerinin incelenmesi, tarihsel bir düzlemde ülkedeki eğitim anlayışlarının değişim/dönüşümünü anlamak bakımından önemli görülmektedir. İdealizm, realizm, natüralizm, pragmatizm, materyalizm, varoluşçuluk gibi eğitim felsefeleri, eğitim pratiği üzerinde uzun bir zamandır belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle küreselleşme çağında, bu felsefelerin eğitim üzerindeki etkisi daha da belirginleşmiştir (Phela vd., 2023). Bu doğrultuda bu çalışmada, idealist, realist, pragmatist, natüralist, politeknik, varoluşçu ve yapılandırmacı eğitim felsefelerinin Millî Eğitim Şuralarının eğitim programlarına ilişkin kararlarına dönemseller olarak yansıma durumları incelenmiştir.

Türkiye'de bu çalışmaya benzer olarak yalnızca bir çalışmaya rastlanmıştır. İşler (2016) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, 1946-2014 yılları arasındaki şura kararlarının eğitim politikalarına ve eğitim sistemine etkilerini eğitim felsefeleri açısından incelemeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada, her bir şurada ele alınan kararlar betimseller analize tabi tutularak belirli başlıklara indirgenmiş ve bu başlıklar üzerinden genel felsefi değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada, şura kararlarının önemli bir kısmının daimicilik, esasicilik ve ilerlemecilik eğitim felsefeleri ile ilişkilendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise 1939 tarihli ilk şuradan başlayarak günümüze kadar devam eden tüm şuraların eğitim programlarına ilişkin kararları felsefi bakımdan özellikle içerik analizine tabi tutulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda, içerik kodlamayı kolaylaştırmak amacıyla felsefi anahtar kelimeler üretilmiş ve analitik bir yaklaşımla felsefi analiz yapılmıştır. Bu yaklaşımın yorumlamalarda daha nesnel, gerçekçi ve gerekçeli sonuçlar vereceği umulmaktadır. Öte

yandan, üretilen felsefi anahtar kelimelere dayalı olarak metin, anahtar kelime, felsefi akım ilişkilerinin kurulduğu bu çalışma ile eğitimin çeşitli alanlarındaki metinleri felsefi açıdan inceleyen araştırmalar için örnek teşkil edecek bir çözümleme pratiği geliştirilmek istenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Millî Eğitim Şura kararları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüz yılında belirlenen dört dönem çerçevesinde incelenmiştir. Bu dönemler sırasıyla; 1923-1950 tek partili dönem, 1950-1980 çok partili dönem, 1980-2000 otoriter dönem ve 2000-2023 teknolojik atılım dönemi olarak belirlenmiştir. Bu dönemlerin belirlenmesinde eğitim şura kararları üzerinde etkili olabilecek siyasi ve toplumsal koşullar göz önüne alınmıştır. Cumhuriyet tarihinde eğitimi dönemler çerçevesinde inceleyen yazarlar, genel olarak siyasi anlayışlar ve uygulamaların ülkenin eğitim de dahil pek çok gelişim alanı üzerindeki baskın etkisi nedeniyle ilk iki dönem için tek parti ve çok parti rejimlerine dayalı olarak dönemleri sınıflamıştır (Deniz, 2001; Türkmenoğlu, 2007; Şimşek, 2013; Balcı, 2019; Akgül, 2020).

Bundan sonraki dönemlerin sınıflanışına ilişkin belirgin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Farklı alan araştırmalarında koalisyon hükümetleri dönemi (Aslan ve Bilge, 2009) odaklanılan konular çerçevesinde incelenen dönemler çeşitlenmiştir. Şen ve Akbaba-Altun (2022), şura kararlarının ilgili dönemin ruhuna göre değiştiğini ve dönemin ruhunu etkileyen faktörlerin politik, sosyo-ekonomik/konjonktürel ve askerî darbe/müdahale temelli olduğunu raporlamıştır. Bu doğrultuda, bu çalışmada 1980 askerî darbesi üçüncü dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde, askerî vesayet devlet kontrolünü tesis etmeye ve kontrollü bir liberalleşmeye odaklanması (Alptekin, 2018; Öztan, 2019), yine bu dönemde yükseköğretimde devlet kontrol ve denetiminin artırılmasına yönelik olarak Yüksek Öğretim Kurulunun kurulması, eğitimde devlet otoritesini daha belirgin hâle getirmiştir (Doğramacı, 1992). Bu tespitlerle de ilişkili olarak bu dönem, otoriter neoliberalizmin yükselmeye başladığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Oğuz, 2010; Karahanoğulları ve Türk, 2018; Doğdu, 2021). 1980-2000 aralığını kapsayan dönemde dikkat çeken otoriterleşme çizgisi nedeniyle, bu çalışmada, bu dönem için “otoriter dönem” nitelemesi kullanılmıştır. 2000-2023 yılları, dijital dönüşümün yaşandığı, internet teknolojilerinin hızla geliştiği ve bu çerçevede bilgi artış ve paylaşım hızının katlanarak arttığı, bu dönemde doğan çocukların teknoloji ile aşinalıklarından ötürü “dijital yerliler” olarak nitelendiği bir dönemdir (Bennett, 2012; Kavalcı ve Unal, 2016). Teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan hızlı değişim ve yeniliklerin eğitim ortamlarına uyarlanması ve eğitim paydaşlarının da bu değişime ayak uydurma gayretleri bu dönemin temel bir karakteristiğidir (Santosa, 2017; Akayoğlu ve diğerleri, 2020). Bu nedenle, bu dönem “teknolojik atılım dönemi” olarak değerlendirilebilir (Damar, 2022; Mishra, Yazıcı ve Cetin, 2016).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılını 1923-1950 tek partili dönem, 1950-1980 çok partili dönem, 1980-2000 otoriter dönem ve 2000-2023 teknolojik atılım dönemi olarak değerlendirilen dört dönem çerçevesinde Millî Eğitim Şuralarının eğitim programlarına ilişkin kararlarına idealist, realist, pragmatist, natüralist, varoluşçu, politenik ve yapılandırmacı eğitim felsefelerinin nasıl yansıdığını belirlemektir. Çalışma kapsamına, eğitim programları, temel eğitim ve ortaöğretim programları dahil edilmiş; yükseköğretim programları ise kapsam dışında tutulmuştur. Dahil edilen eğitim kademeleri, doğrudan Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) bünyesinde düzenlenmektedir; bu durum, MEB'in en yüksek danışma kurulu olan Millî Eğitim Şura kararlarının geliştirilmesinde ve uygulama sahalarına yansıtılmasında daha geçişken olabilecek bir zeminin varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık, yükseköğretim kademesinin düzenlenmesine Yüksek Öğretim Kurulu aracılık etmektedir. Bu

farklılık nedeniyle, yükseköğretim kademesi bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu doğrultuda, şu alt amaçlara yanıt aranmıştır:

1. Millî Eğitim Şuralarının eğitim programlarına ilişkin kararlarına (a) tek partili, (b) çok partili, (c) otoriter, (d) teknolojik atılım dönemlerinde belirli felsefi akımların (idealizm, realizm, pragmatizm, natüralizm, varoluşçuluk, politeknik, yapılandırmacılık) eğitim anlayışları nasıl yansımıştır?
2. Millî Eğitim Şuralarının eğitim programlarına ilişkin kararlarına yansıyan felsefi anlayışların dönemlere göre değişimi nasıldır?

Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, öncelikle araştırmanın inceleme çerçevelerini oluşturan dönemler, dönemin hâkim siyasi anlayışının ve toplumun dönemselleşen koşullarının eğitimde temele alınan felsefeleri etkileyebileceği değerlendirilerek her bir dönemin mevcut siyasi durum ve toplumsal koşulları çerçevesinde tanıtılmıştır. Öte yandan, Millî Eğitim Şuralarının amaç ve işleyişi, eğitim programları ve şura kararlarının analizlerinde başvurulacak temel eğitim felsefeleri ana hatlarıyla açıklanmıştır.

Analiz Çerçevelerini Oluşturan Cumhuriyet Tarihi Dönemleri

Bu çalışmada, felsefi çözümlenmeleri tarihsel bağlamıyla ele alınmanın daha nitelikli değerlendirmeler sağlayacağı düşüncesiyle Cumhuriyet tarihi, karakteristik özellikleri bakımından 4 dönemde ele alınmıştır. Bu dönemlerin belirleyici özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Tek partili dönem, Cumhuriyet'in kuruluş yılları ile devamında II. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1923-1950 aralığını içerir. Bu dönemde, Osmanlı sonrası eğitimde birçok atılım gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Atatürk, ülkenin kalkınmasının ancak eğitim yoluyla olabileceği düşüncesiyle Millî Eğitim şuralarına öncülük eden Maarif kongrelerinin toplanmasını sağlamıştır (Akyüz, 2021). Tek partili dönemin Millî Eğitim Bakanları Hamdullah Suphi Tanrıöver (1920-21 ve 1925), İsmail Safa Özler (1922-1924), Hüseyin Vasıf Çınar (1924 ve 1929), Mustafa Necati Uğural (1925-1929), Reşit Galip (1932-1933), Saffet Arıkan (1935-1938), Hasan Ali Yücel (1938-1946) önemli tespitlerde bulunmuş ve eğitim hareketlerine öncülük etmişlerdir ("MEB Önceki Bakanlar", 2023). Hamdullah Suphi, uygulamaya dönük eğitime, eğitimin yaygınlaştırılması ve sanat eğitiminin canlandırılmasına vurgu yapmıştır. Safa Özler, "*yarının düşünsel, hukuki, özellikle ekonomik inanışları ile doğacak yeni uygarlığı, gençlerimiz, kendine güven duygusuyla karşılayabilmelidir*" olarak ifade ettiği eğitim hedefiyle okullarda demokratik eğitim ilkelerinin ve uygulamalı eğitimin esas alınmasına yönelik bir genelge yayınlamıştır. Vasıf Çınar, ilkokulların azlığını, eğitimde fırsat eşitliğinin başlıca engeli olarak görmüş ve ilkokulların ülkenin en ücra köylerine kadar ulaşması için büyük bir gayret göstermiştir. Mustafa Necati, köylünün yaşam kalitesini artırmak için köy yatılı okulları açmış, ortaöğretimde karma eğitim ve parasız yatılı okuma geleneğini başlatmıştır (Binbaşı, 2009). Saffet Arıkan, köylere ivedilikle öğretici gönderilmesi için devlet çiftliklerinde altı ay süreli kurslar açılmasına ve bu kurslarda uygulamalı zirai beceriler, kıraat, pratik hesap-geometri, Türk tarihi ve vatan coğrafyası öğretilmesine yönelik genelge yayınlamıştır (Altunya, 2010). Hasan Ali Yücel, zümresel eğitimi reddederek bütün vatandaşların eğitim hakkına, bütün eğitim kademelerinin ücretsiz olması gerektiğine, ihtiyaç sahibi kabiliyetli öğrencilere burs verilmesine, eğitimde hümanist bir anlayışa ve yetişmekte olan nesle, onu milletimize ve bütün insanlığa faydalı kılacak her nevi medeniyet vasıflarının aktarılmasına, iş eğitimine, öğrenmeyi işe bağlamanın "yetişmiş birey" niteliğini tesis ettiğine vurgu yapmıştır (Binbaşı, 2009). Bu dönemde Dewey, Kühne, Buyse ve Malche gibi alanında öne çıkmış yabancı

uzmanlar görüşlerine başvurulmak üzere ülkemize davet edilmiştir (Ergün, 2021). Bu uzmanlar yaptıkları incelemelerde eğitimin iyileştirilmesine yönelik olarak “üretkenlik”, “iş eğitimi”, “eğitimin yaşama yönelik olması”, “öğrencinin etkinliği”, “bilginin pratik yönü”, “ulusallık”, “dil ve tarih bilinci”, “genel ve ortak eğitimde birlik”, “ulusal değerlerin eğitimle verilmesi”, “laiklik”, “kız-erkek öğrenci eğitiminde fırsat eşitliği” gibi kavramları vurgulayan raporlar sunmuşlardır (Güler, 2020). Tek parti döneminde eğitim ikliminin toplumun tamamını kuşatan demokratik, hümanist bir anlayışı ve eğitimi, bilimi, uygulamayı ve işe dönüklüğü yaygınlaştırmayı esas aldığı anlaşılmaktadır. Bu atmosferin önemli neticelerinden biri, ülkenin mevcut koşulları çerçevesinde bir yandan öğretmen eksikliğini kapatmak, diğer yandan köyleri kalkındırmak amacıyla eğitime erişim ve iş-üretim odaklı pragmatist bir eğitim hamlesi olan köy enstitülerinin kurulması olmuştur (Altunya, 2010).

Çok partili dönem, 1946’dan itibaren bir geçiş dönemi sonrasında 1950 yılında gerçek anlamda başlayabilmiştir. Bu dönemde muhalefetin kurumsallaşması ve demokratik zeminin güçlenmesine ilişkin sancılar bu dönemin temel karakteristiğidir (İşler, 2016). 1950-1960 yılları arası din eğitimi yaygınlaştırıldı. Üreterek öğrenme ve öğrenerek üretme özgün yapısına sahip Köy Enstitüleri kapatılarak ilkokul öğretmeni yetiştiren klasik okullara dönüştürüldü. Bu süreçte, tek parti döneminde olduğu gibi milliyetçi eğitim anlayışı sürdürüldü. 1960-1980 yılları arası, modern Türkiye tarihinin en çalkantılı yılları olmuştur. 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle başlayan, 12 Eylül 1980 darbesi ile sonlanan bu dönemin bir karakteristiği, emperyalizme bağlı kapitalist bir ekonominin tipik özelliği olan ekonomik kutuplaşma temelinde hâkim sınıfın ideolojisi ile siyaset ve kültür alanlarında demokratik ve sosyalist düşünce akımlarının yükselmesi arasında yaşanan gerilimdir (Kaplan, 2011). 1950-1980 yılları arası Türkiye’de eğitim ve ideolojiyi inceleyen Güven’e göre (2000), bu dönemde ortaya çıkan kutuplaşma ile uyumlu olarak muhafazakâr ve liberal istemler eğitim sisteminde kendine yer bulmuştur. 1961 anayasası ve planlı kalkınma çabaları bu dönemin önemli hamleleri olarak görülür. Birinci beş yıllık kalkınma planında gençlerin büyük bölümünün mesleki eğitime yönlendirilmesi (DPT, 1963); ikinci planda ortaöğretim programlarının sosyo-ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli olarak geliştirileceği belirtilmiştir (DPT, 1969). Üçüncü beş yıllık planda yapılan “Türkiye'nin bütünleşmesi ve teknoloji üretebilir hâle gelebilmesinin yolu yalnızca okullardan değil, okullar ile sanayinin birbirini tamamlamasından geçer” (DPT, 1973) vurgusu politeknik eğitimin güç kazandığına işaret etmektedir. Dördüncü planda, tüm yurttaşlara fırsat eşitliği sağlama ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesi hedefleri doğrultusunda bakanlığın yeniden yapılması önerilmiştir (DPT, 1979). 1960 ile 1980 yılları arası nitelikli ara işgücü için mesleki eğitime atfedilen öneme karşın planlardaki amaçların planlanan düzeyi aşan imam hatip okulları dışında gerçekleşmediği, eğitimin niteliğinin düşmeye ve eğitsel sorunlar birikmeye devam ettiği bir dönem olmuştur (Okçabol, 2005). Öte yandan, bu dönemin bazı olumlu gelişmeleri olarak Cumhuriyet’in başlangıcından itibaren ülkemize gelen uzmanların önerilerinin belli ölçülerde hayata geçmesi; meslek eğitiminde uzmanlığın temel alınması, ilk, orta ve yükseköğretimin ilişkilendirilmesi, okullarda tam gün öğretim yapılması, parasız yatılı okulların artması, beden eğitimi öğretmen okullarının açılması, sanat ve meslek liseleri ve yükseköğrenim programlarının açılması, ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesi, kadınların öğrenimine önem verilmesi (kız öğretmen okulları, kız liseleri ve kız sanayi liselerinin açılması) sayılabilir (Güler, 2020).

Otoriter dönem, yaşanan demokratik gerilimler ve sonrasında tırmanan politik kutuplaşmaların sonucunda gerçekleşen 12 Eylül 1980 askerî darbesinin de etkisiyle eğitimde disiplin, otorite ve kontrol odaklılığın yükseldiği bir süreçtir. Bu dönemde, MEB’in örgütsel yapısında denetimi artıran değişiklikler yapılmış, bazı rütbeli subaylar üst düzey görevlere atanmıştır. Bakanlık bünyesinde ilkesel denetim için Plan ve Prensipler Genel Müdürlüğü ve

mali denetim için genellikle askerî kuruluşlarda yer alan Komptrolörlük Daire Başkanlığı birimleri oluşturulmuştur. Öğrenci ve eğitimcilerin siyasal partilere üye olması yasaklanmış, bazı dernekler kapatılırken dernek kurma, özel izin ve şartlara bağlanmıştır. Çeşitli bakanlıklara bağlı olan yükseköğretim kurumları iptal edilerek diğer üniversitelerin bünyesine katılmış, öğretmen yetiştirme görevi üniversitelere devredilmiş ve üniversiteler 1981 yılında kurulan Yükseköğretim Kurulunun düzenleme ve denetimine tabi tutulmuştur (Okçabol, 2005). Bu dönemde, tüm eğitim kademelerinde öğrencilerde Atatürk ilkeleri ve milliyetçiliği idealini pekiştirmek ve üretime yönelik bilgi ve beceri kazandırmak esas alınmıştır (Akyüz, 2021). Öğretim programları ve kitaplar üzerinde sıkı bir denetim uygulanmıştır. Sıkı bir denetimle başlayan dönem eğitimi daha fazla merkezileştirmiş, siyasi gelişmeler çerçevesinde liberalleşme adımları atılsa da devlet otoritesi liberalleşme süreci üzerinde kontrolünü sürdürmüştür (Öztaş, 2019). Bu dönemde, dikkati çeken bir diğer husus, siyasi eğilimlerle Türk İslam sentezinin yükselmesi, bu kapsamda sınavlara hazırlayan özel kurslar, dershaneler hızla artmış. Eğitimin meslek ve hayata hazırlama fonksiyonları arka plana atılarak bir üst kademeye hazırlamaya indirgenmiş. Yerli ve yabancı birçok yazarın kitaplarının okullara sokulması yasaklanırken dinci yayımlar önerilmiştir (Okçabol, 2005). Bu durum, eğitimde evrensel değerlerin kazandırılmasından ziyade geleneksel ve muhafazakâr değerlerin ağırlık kazandığı şeklinde değerlendirilebilir. Dördüncü ve Beşinci Kalkınma Planlarında eğitimin ticari meta hâline gelmesi, cinsiyet, kır-kent ayrımlarının giderilmesi öngörülmüşse de bunun aksine gelişmeler ortaya çıkmıştır (DPT, 1979; 1985).

Teknolojik atılım dönemi, teknolojik gelişmelerin ve global etkileşimin çok hızlandığı ve eğitim düzenlemelerini önemli ölçüde etkileyen bir dönemdir. Öğrencilerin “dijital yerliler”, öğretmenlerinin ise “dijital göçmenler” olarak tarif edildiği (Agardı ve Alt, 2022) bu dönemde teknoloji yatkınlığı bakımından öğrenciler lehine bir durum ortaya çıkmış; bu durum, öğretmenin yeniliğin ve ilerlemeciliğin öncüsü olduğu anlayışını sarsmaya başlamıştır (“Nabi Avcı”, 2019). Bu dönemin en önemli hamlelerinden biri eski dönemlere yöneltilen eleştiriler ve yeni döneme uyum sağlama ihtiyacı doğrultusunda, eğitimde reform hareketinin bir parçası olarak eğitim programlarında 2004 yılından itibaren yapılandırmacı yaklaşıma geçilmesidir (Bıkmaz, 2006). Önceki döneme ilişkin olarak geleneksel yöntemlerin ağırlıklı olarak davranışçı yaklaşıma dayandığı (Turan, 2021), bunun öğrencileri pasif alıcılar olarak konumlandığı ve öğrenciler arasında eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini yeterince teşvik etmediği ileri sürülmüştür (Davutyan, Demir ve Polat, 2010). Ayrıca, eski yaklaşımların, bireysel farklılıkları göz ardı ettiği, öğrencileri Bloom taksonomisinin bilgi düzeyinde ezberci davranmaya teşvik eden sınav odaklı bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır (Baş, 2011). Bu eleştiriler karşısında, öğrencileri eğitimin merkezine almaya yönelik olarak yapılandırmacı anlayış hâkim kılınmak istenmiştir (Akpınar ve Aydın, 2010; Öztürk, 2014). Türkiye’de yapılandırmacı yaklaşıma geçiş sonrasındaki yapılandırmacılığa ilişkin uygulamaları konu edinen 90 araştırmanın bulgularını meta değerlendirmeyi tabi tutan bir çalışmada, yapılandırmacı yaklaşımın akademik başarıyı en fazla sosyal bilgiler dersinde olmak üzere genel olarak olumlu etkilediği, yapılandırmacı öğretim etkinliklerinin teknolojik boyutta çoklu ortamların oluşturulabildiği, problemlerin keşfedilerek çözümlenebildiği, öğrenenlerin yaratıcılığına, laboratuvar becerilerine, eleştirel, yaratıcı, yansıtıcı becerilerine, farklı bilişsel düzeylerine, araştırma, sorgulama, iş birliği ve merak duygusuna katkı sağladığı; sınırlılıklar yönünden ise sınıf mevcudunun fazla olması ve okulların fiziki yetersizliği, materyal araç-gereç eksikliği, teorik bilginin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ile karşılaşıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Batdı, 2023). Bu dönemde gerçekleşen diğer bir önemli adım, 2010 yılında FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) Projesi adıyla hayata geçirilmeye başlanan ve Türkiye'nin eğitim sistemini dönüştürmeyi hedefleyen kapsamlı teknoloji entegrasyon projesidir. Asrın projesi olarak anılan bu proje ile 559.691 derslik etkileşimli

tahtayla donatılırken (“TBMM Soru Önergesi”, 2023) öğretmen ve öğrencilere 2.101.957 tablet dağıtılmıştır (“TBMM Soru Önergesi”, 2021). Ekici ve Yılmaz (2013), FATİH Projesi’nin işleyişini Proje Yönetim Döngüsü ölçütleri çerçevesinde değerlendirdikleri çalışmalarında, FATİH Projesi’nin proje geliştirme mantığına göre tasarlanmadığı ve bu biçimi ile eğitim sistemi ile bütünleştirilemeyeceği sonucuna varmıştır. Bozkuş ve Karacabey de (2019) akıllı tahta ve tabletlerdeki uygulamaların daha da geliştirilmesi gerektiği, öğretmenlerin akıllı tahta kullanmak istemedikleri, tabletlerin öğretmenler tarafından amacına uygun olarak kullanılmadığı, içerik ve materyal konusundaki eksiklerden dolayı birçok öğretmenin şikayetçi olduğu, içeriklerin geliştirilmesi, çoğaltılması ve yenilenmesi gerektiği sonuçlarına ulaşmışlardır. Bu dönemde, eğitim programları bakımından bir diğer önemli adım da her kademedeki belirlenen kök değerler (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) çerçevesinde değer kazandırmanın; *"değer eğitiminin bütün eğitimin nihai gayesi ve ruhu olduğu, ayrı bir müfredat veya konu/öğrenme alanı olarak görülmemesi gerektiği, bu bakımdan okullar ve öğretmenlerin değerleri programların bütünlüğü bir parçası (mütemmim cüzü) olarak ele alması ve uygun yaklaşımları kullanarak öğrencilerine kazandırması"* görüşü ile programların odağına yerleştirilmesidir (TTKB, 2017). Eğitim içerikleri, uygulamaları, ders kitapları da dahil olmak üzere değer kazandırmayı merkeze alan bir anlayışla yenilenmiştir (Baykal, 2017; Topal, 2019; TTKB, 2017).

Eğitim programı kavramı

Eğitim programı, belirli bir eğitim sürecinde öğrencilere neyin, ne zaman, nasıl kazandırılacağını belirleyen plan ya da rehberdir (Smith ve Tyler, 2010). Bu plan, öğrencilerin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla hazırlanır ve eğitimde ulaşılmak istenen sonuçları tanımlar (Dewey, 1998). Eğitim programı temelde üç ana boyuta sahiptir. Bunlar, hedef, öğretim durumları ve ölçme-değerlendirme boyutlarıdır. Hedef boyutu, öğrencilerin belirli bir eğitim sürecinin sonunda neyi bilmesi, anlaması ve yapabilmesi gerektiğini (Bloom, 2001); öğretim durumu, bu hedeflere ulaşmak için hangi öğretim yöntemlerinin, materyallerinin ve aktivitelerinin kullanılacağını (Bruner, 1966); ölçme ve değerlendirme ise öğrencilerin bu hedeflere ne ölçüde ulaştığını belirlemek için kullanılan yöntem ve araçları içerir (Black ve Wiliam, 2009).

Eğitim programı, eğitim felsefesi ile yakından ilişkilidir. Eğitim felsefesi, eğitimin amacını, öğrencinin doğasını ve öğrenme sürecini tanımlar (Noddings, 2012). Bu nedenle, bir eğitim programı hazırlanırken, hangi eğitim felsefesinin benimsendiği bu programın içeriğini, yöntemlerini ve değerlendirme araçlarını doğrudan etkiler (Freire, 1970).

Felsefi analiz çerçevesine dahil edilen felsefeler

Çalışmada analizlere idealist, realist, pragmatist, natüralist, politeknik, varoluşçu ve yapılandırmacı felsefi akımlarının eğitime ilişkin anlayışları temel alınmış; buna karşın daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefesi akımları kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışmada temele alınan felsefi akımlar, hayatın pek çok alanı ile ilişkili olup eğitime ilişkin perspektifleri idealist eğitim, realist eğitim vb. ibarelerle ifade edilen ve bu akımların hayata ilişkin genel çerçeveleri içerisinde önemli ve geniş bir yer tutan anlayışlardır (Sönmez, 2002). Eğitim felsefesi akımları da özünde idealizm, realizm, pragmatizm, varoluşçuluk gibi ana felsefe akımlarına dayalı olarak gelişmiştir. Eğitim felsefeleri ana felsefi akımlara dayandığı için bu analizler sonucunda elde edilen bulguların hangi ana felsefi akımlarla ilişkili olduğu sorusu ortaya çıkabilir. Bu da ikinci düzey analizlere ihtiyaç duyulabileceğini gösterir. Bu çalışmada, iki aşamalı analizler yapmak yerine doğrudan temel felsefi akımların eğitime ilişkin anlayışlarını içeren idealist, realist, pragmatist, natüralist,

politeknik, varoluşçu ve yapılandırmacı eğitim alanlarının analiz çerçevesini oluşturması tercih edilmiştir. Böylece, felsefi akımların eğitim anlayışlarının şura kararlarına yansımalarını daha net bir biçimde tespit etmek amaçlanmıştır.

İdealist eğitim, öncelikle insanın ruhsal ve ahlaki gelişimine odaklanır. Amaç, insanın karakter gelişimini ve yüksek değerlere ulaşmasını sağlamaktır (Dash, 2015; Gordon ve White, 2009). İdealist eğitim felsefe, matematik, din, sanat, müzik, edebiyat gibi soyut derslere odaklanır (Beatty, Leigh ve Dean, 2008; Noddings, 2012). İdealizme dayalı eğitim programlarında, öğrencilerin özellikle düşünsel becerileri geliştirilmeye çalışılır (Carr, 2005).

Realizm, gözleme ve deneye odaklı bir felsefe olup öğrencilere objektif ve gerçek bilgileri sunmayı ve onların somut dünyayı anlamalarını sağlamayı hedefler (Dash, 2015; Miller, 2021). Bu anlayış, fen, tarih, coğrafya gibi somut gerçeklikle güçlü ilişkilere sahip derslerin önemini vurgular. Bilimsel standartlar ve disiplinler eğitim esastır. Böylece, öğrenciler daha donanımlı ve gerçekçi bir şekilde gelecekteki yaşam deneyimlerine hazırlanmış olurlar (Sönmez, 2002).

Pragmatizm; faydalı, işlevsel ve deneyime dayalı öğrenmeyi esas alır. Peirce, pragmatizmin temelini atmıştır. "Pragmatik maksim" olarak bilinen ilkesiyle, bir kavramın anlamının, onun pratik sonuçlarına bakarak anlaşılabilirliğini öne sürmüştür (Murphey, 1961). James, Peirce'in fikirlerini genişleterek inançların temelde eylem kuralları olduğunu ve bir inancın doğruluğunun onun yararlılığına göre belirlendiğini savunmuştur. Ayrıca, bireysel deneyimin rolünü vurgulamış ve gerçeğin sabit olmadığını, sürekli evrildiğini belirtmiştir (Sheehy, 2022). Dewey, pragmatik felsefeyi eğitim ve sosyal konulara uygulayarak daha da geliştirmiştir. Pragmatist yaklaşımda yaparak öğrenme ve deneyim esastır. Bu yaklaşımda öğretmen bir rehber olarak görülür. Sınıf ortamı demokratik ve iş birliğine dayalıdır (Dewey, 1916). Ayrıca, problem ve proje tabanlı öğrenme yöntemleri ön plandadır (Morgan vd., 2021; Mupfumira ve Nyaruwata, 2021).

Natüralist eğitim, öğrencilerin çevreye dair anlayış ve duyarlılık geliştirmesini hedefler (Uygun, 2009). Öğrencilerin toplumsal kalıplardan ve baskıdan uzak, kendi doğalarına uygun biçimde yetiştirilmesi savunulur (Melzer, 1990). Öğrencilerin kendilerini özgürce ifade etmesi teşvik edilir. Öğrencilere doğada gözlem, keşfetme ve yaratıcılık becerilerini geliştirmeleri için fırsatlar sunulur (Hart, 2013). Böylece öğrencilerin, çevreye karşı daha duyarlı ve sorumluluk sahibi bireyler olmaları beklenir (Fjørtoft, 2004).

Politeknik eğitim, uygulamalı bilimler, teknik sanatlar ve pratik eğitime odaklanır. Eğitimde kollektif anlayış ve üretici insan yetiştirme esastır; bu nedenle eğitim ortamında bireyden çok gruba ağırlık verilir (Sönmez, 2002). Bu anlayışta öğrencilerin belirli meslekler için teknik becerilerle donatılmaları hedeflenir. Bu doğrultuda, endüstri başlıca bir eğitim paydaşı olarak görülür (Fan, 2017).

Varoluşçu eğitim, bireyin varoluşunu, özerkliğini ve ahlaki sorumluluğunu vurgular ve bireylerin kendi öğrenme ve gelişimlerinden sorumlu olmalarını teşvik eder (Zhang, 2017). Öğrencilerin kendi var oluşlarının farkına varmaları için sınır durumlarda kendilerine özgü seçimler yapabilmeleri için özgürlük tanınır. Birey, özgürce yaptığı seçimlerin sorumluluğunu alır ve böylece öz farkındalığının gelişmesi hedeflenir (Besaha, 2021).

Yapılandırmacı eğitim felsefesi, öğrencinin bilgi üretmede aktif rolünü vurgular. Öğrenmenin, öğrencilerin ön bilgilerine dayanarak yeni fikirler oluşturduğu, yapıcı bir süreç olduğu kabul edilir (Koptseva, 2020). Öğretmen, öğrencilerin kendi öğrenmelerini yapılandırmaları için uygun düzenlemeleri yapmakla sorumludur. Yapılandırmacı yaklaşımlar, eğitimde kapsayıcılığı ve sosyal etkileşimi teşvik eder (Garrison ve Neubert, 2018).

Yöntem

Bu çalışma, açıklayıcı durum deseninde gerçekleştirilmiş nitel bir araştırmadır. Açıklayıcı durum deseni, belirli bir olayı, durumu veya fenomeni derinlemesine inceleyerek (Yin, 2014), bunların neden gerçekleştiğini ve sonuçlarını anlamaya yönelir (Baxter ve Jack, 2008). Bu araştırmada belirli felsefelerin kavramsal çerçeveleri ile şura kararları eşleştirilmek istendiğinden, belli bir olgunun gerekçelerini açıklamaya olanak tanıyan *açıklayıcı durum deseni* kullanılmıştır (Creswell, 2013). Açıklayıcı durum deseninde, durumların seçilmesi, veri toplama, veri analizi ve sonuçlarının sunulması adımları izlenir (Yin, 2014). Bu adımlar aşağıda açıklanmıştır.

Durumların Seçilmesi

İlk adım, incelenecek durumu belirlemektir (Creswell ve Poth, 2018). Bu çalışmada, dört tarihi dönem kapsamına giren Millî Eğitim Şura kararları birer inceleme durumu olarak belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: İncelenen Durum Çerçeveleri Kapsamında Yer Alan Şuralar ve Tarihleri

İncelenecek Durumlar	Millî Eğitim Şûraları	Şûra Tarihi
1. Durum Tek Partili Dönem (1923-1950) Şura Kararları	1. Millî Eğitim Şûrası	17-29 Temmuz 1939
	2. Millî Eğitim Şûrası	15-21 Şubat 1943
	3. Millî Eğitim Şûrası	2-10 Aralık 1946
	4. Millî Eğitim Şûrası	23-31 Ağustos 1949
2. Durum Çok Partili Dönem (1950-1980) Şura Kararları	5. Millî Eğitim Şûrası	04-14 Şubat 1953
	6. Millî Eğitim Şûrası	18-23 Mart 1957
	7. Millî Eğitim Şûrası	5-15 Şubat 1962
	8. Millî Eğitim Şûrası	28 Eylül-3 Ekim 1970
	9. Millî Eğitim Şûrası	24 Haziran-4 Temmuz 1974
3. Durum Otoriter Dönem (1980-2000) Şura Kararları	10. Millî Eğitim Şûrası	23-26 Haziran 1981
	11. Millî Eğitim Şûrası	8-11 Haziran 1982
	12. Millî Eğitim Şûrası	18-22 Haziran 1988
	13. Millî Eğitim Şûrası	15-19 Ocak 1990
	14. Millî Eğitim Şûrası	27-29 Eylül 1993
	15. Millî Eğitim Şûrası	13-17 Mayıs 1996
4. Durum Teknolojik Atılım Dönemi (2000-2023) Şura Kararları	16. Millî Eğitim Şûrası	22-26 Şubat 1999
	17. Millî Eğitim Şûrası	13-17 Kasım 2006
	18. Millî Eğitim Şûrası	1-5 Kasım 2010
	19. Millî Eğitim Şûrası	2-6 Aralık 2014
	20. Millî Eğitim Şûrası	1-3 Aralık 2021

Tablo 1’de görüldüğü gibi, birinci durum çerçevesinde dört şura, ikinci durum çerçevesinde beş şura, üçüncü durum çerçevesinde yedi ve dördüncü durum çerçevesinde dört şura yer almıştır.

Veri Toplama ve Analiz Süreci

Bu aşamada, araştırmacılar ilgili veri kaynaklarından veri toplarlar (Yin, 2014). Bu çalışmanın veri kaynağı, resmî dokümanlar olan Millî Eğitim Şuraları kararlarıdır.

Toplanan veriler, belirli bir durumu anlamak için analiz edilir (Stake, 1995). Bu çalışmada kararların çözümlenmesinde doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Doküman analizi, uygun verileri belirleme, geçerlilik ve güvenilirlik adımlarını da içerecek biçimde analiz etme işlemlerine uygun bir çerçeve sağlar. Bu çerçevede, (a) uygun belgeleri toplama, (b) belgelerin orijinalliğini sağlama, (c) kodlama ve temalaştırma prosedürü geliştirme, (d) verileri analiz etme işlemleri yapılmıştır (Forster, 1994; O’Leary, 2017): (a) ve

(b)'de ifade edilen “uygun dokümanları toplama” ve “belgenin orijinallliğini sağlama adımları,” şura dokümanlarının direkt olarak Talim Terbiye Kurulunun resmî internet sitesinden alınmasıyla sağlanmıştır (“Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şuraları”, 2022); (c) Kodlama ve temalaştırma prosedürü şu adımlara göre gerçekleştirilmiştir:

Şura kararlarının eğitim programları ile ilişki gösterme durumuna göre incelenmesi

Bu kapsamda, kararlar eğitim programlarına yönelik içerdiği anlamlar bakımından incelenmiş ve eğitim programları ile doğrudan ilişkili bulunmayan kararlar elenmiştir. Bu ilişkilendirmeyi netleştirmek ve uygun analiz çerçevelerine ulaşabilmek için üç kategori ve her kategori için belirlenen temalar ile sınırlandırılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Şura kararlarının süzüldeği kategoriler ve temalar

Kategoriler	Temalar
Eğitim programının öğeleri	<ul style="list-style-type: none"> Eğitim hedefleri Öğretim durumu (içerik, öğrenme etkinlikleri, öğretim teknolojileri, sosyal etkinlikler vb. alt boyutları) Ölçme-değerlendirme
Eğitim kademelerine ilişkin programlar	<ul style="list-style-type: none"> Temel eğitim kapsamında Okulöncesi ve ilköğretim programları Ortaöğretim kapsamında liseler ve yükseköğretime hazırlayan çeşitli programlar
Özel olarak vurgulanan alan eğitim programları	<ul style="list-style-type: none"> Mesleki eğitim Güzel sanatlar, imam-hatip, Türkçe ve yabancı dil programları, spor eğitimi, değerler eğitimi ara programları

Tablo 2’de görüldüğü gibi, eğitim programının öğeleri kategorisinde eğitim hedefleri, öğretim durum ve ölçme-değerlendirme temaları, eğitim kademelerine ilişkin programlar kategorisinde temel eğitim ve ortaöğretim temaları, özel olarak vurgulanan alan eğitimleri kategorisinde mesleki eğitim ve güzel sanatlar, imam-hatip, Türkçe ve yabancı dil programları, spor eğitimi değerler eğitimi ara program temaları bulunmaktadır.

Felsefi analiz için anahtar kelimelerin belirlenmesi

Çalışmada analiz çerçevesine dahil edilen felsefi akımların belirleyici karakteristiklerine ilişkin aday anahtar kelimeler üretilmiştir. Bu anahtar kelimeler alan uzmanı iki akademisyenin görüşüne sunulmuş ve önerilen ekleme ve düzeltmeler doğrultusunda Tablo 3’te sunulan hâlini almıştır.

Tablo 3: Temele alınan felsefelerin karakteristiklerini yansıtan anahtar kelimeler

Felsefe Akımları	Anahtar Kelimeler
İdealist	Değerler, ideal, zihinsel gelişim, ahlaki eğitim, daimî gerçekler, mantık, düşünce, teori, düşünme becerileri, entelektüel eğitim, felsefe, sosyal bilimler, etik, değerler eğitimi, din, inanç, maneviyat, metafizik, rol model öğretmen
Realist	Deney, gözlem, somut gerçeklik, standartlar, objektiflik, bilim, düzen-disiplin, doğa yasaları, rasyonellik, bilimsel disiplinler, pozitivism, ampirizm, disiplinler eğitimi, öğretmen merkezli
Pragmatist	Deneyim, problem çözme, iş birliği, toplumsal etkileşim, demokrasi, uygulama, değişim, esneklik, proje tabanlı öğrenme, uyum, işlevsellik, fayda, bilimsel yöntem, sosyal beceriler, öğrenci merkezli, öğretmen rehberliği
Natüralist	Doğa, duygusal gelişim, öğrenci merkezli, deneyim odaklı, özgürlük, bireysellik, çevre, içgüdü, doğal süreçler, duygusal zekâ, çocuk merkezli, çocuk doğası
Varoluşçu	Bireysellik, özgürlük, seçim, sorumluluk, varoluş, anlam, öz-bilinç, öz-farkındalık, insan odaklı, özgün düşünce, etik, özerklik, kişisel gelişim

Politeknik	Teknik beceriler, üretim, uygulama, mesleki eğitim, endüstri, iş birliği, teknik-teknoloji, el becerileri, mesleki standartlar, iş dünyası
Yapılandırmacı	Aktif öğrenme, öğrenme şemaları, bilgiyi yapılandırma, iş birliği, problem çözme, yansıtma, öğretmen rehberliği, bireysel farklılık, kapsayıcılık, öğrenme topluluğu

Tablo 3'te verilen anahtar kelimeler, karar metinlerinin hangi felsefi alanlar ile ilişkili olduğunu belirlemede referans sağlamıştır. Ancak, karar cümleleri okunurken veri kaybı yaşanmaması için bu anahtar kelimeler dışında kalan yeni ifadeler de üretilmiştir.

Felsefi analiz prosedürü

Felsefi analiz prosedürü çerçevesindeki işlemler iki kodlayıcı tarafından iki adımda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle karar metinleri okunarak kararlar belirlenen felsefe alanları doğrultusunda anlam yüklenme/yüklenmeme durumuna göre süzülmüştür. Bu aşamada iki kodlayıcı tartışarak kararların felsefi niteliği haiz olup olmama durumuna göre ayırtmıştır. Felsefi nitelik taşımadığı değerlendirilen kararlar kapsam dışına çıkarılmıştır. Bu inceleme sonucunda tek partili döneme ilişkin 38, çok partili döneme ilişkin 123, otoriter döneme ilişkin 171 ve teknolojik atılım dönemine ilişkin 177 karar ve toplamda 409 karar felsefi analize uygun görülmüştür. Ardından felsefi analiz adımına geçilmiştir.

Felsefi analiz kapsamında, her bir karar belirlenen anahtar kelimeler göz önünde tutularak dikkatle okunmuş ve felsefi kodlama yapılmıştır. Felsefi anlam çıkarmanın yorum zenginliğine dayalı olması, kodlamalarda bazı güçlüklerle yol açmıştır. Bu noktadaki başlıca güçlüklerden biri, incelenen ifadelerin anlamca birden fazla felsefi alanla ilişkilendirilebilmesidir. Buna yönelik olarak karar ifadelerinde bariz baskınlık gösteren felsefe belirlenerek karar bu felsefeye kodlanmıştır. Karar ifadelerine birden çok felsefenin belli düzeylerde yansıdığı değerlendirildiğinde ise bu karar ilişkili olduğu felsefi alanların tümüne kodlanmıştır. Tek bir felsefi alana yapılan kodlamalar için Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen kodlayıcı güvenilirliği formülü ile güvenilirlik analizi yapılmış ve güvenilirlik katsayısı %84 bulunmuştur. Böylece, kodlamaların güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Uzlaşmayan kararlar ise tartışılarak uygun kategorilere yerleştirilmiştir. Bundan başka, birden çok felsefi alana kodlanan kararlar teyit analizine tabi tutulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu amaçla iki kodlayıcı ilgili karara ilişkin yaptıkları felsefi ilişkilendirmeyi gerekçeleriyle açıklamış ve karşılıklı bir teyit süreci yürütülmüştür. Kararlar, üzerinde uzlaşılan felsefi alanlara kodlanmıştır. Diğer taraftan, yapılan kodlamaların dış kontrol mekanizmalarına açık olmasını sağlamak amacıyla yapılan kodlamanın ilişkili olduğu kararın orijinal kaynaktaki yerini gösteren bir karar kodlaması yapılmıştır. Bu karar kodlaması prosedürü aşağıda açıklanmıştır:

1. Alt bölümleri olmayan şuralar için Şi;j,k,l (i: şura numarasını gösterirken j,k,l gibi değerler karar numarasını göstermektedir) gösterimi kullanılmıştır. Birbirini takip eden kararlar virgülle ayrılırken şuralar noktalı virgülle ayrılmıştır.

Örneğin, Ş4:3; Ş5:47,48 → 4 nolu şuradaki 3. karar ile 5 nolu şuradaki 47 ve 48 nolu kararlar anlamına gelmektedir.

2. Alt bölümleri olan şuraların bölüm sıraları için önce romen rakamı bir alt düzey bölüm için ise büyük harf kullanılarak sıralı rakam ve harf atamaları yapılmıştır. Daha fazla alt düzey söz konusuysa aynı işlem ardışık olarak sürdürülmüştür. Böylece, ilgili sıra doğrultusunda alt bölümlerdeki kararlara atıf yapılması sağlanmıştır.

Örneğin, Ş9:II.A7,B4,5 → 9 nolu şuranın II. bölümünün A alt bölümündeki 7. karar ve B alt bölümündeki 4 ve 5. kararları göstermektedir.

Sonuçların Sunulması

Alt amaçların her biri ayrı bir durum çerçevesi olarak değerlendirilmiş ve felsefi analizler sonucunda ulaşılan bulgulara ilişkin ana temalar ve alt temaları, bu kategoriler kapsamına giren felsefi anlayışları, anahtar ifadeleri ve felsefi-karar sayılarını gösteren tablolar hâlinde sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmanın alt amaçları doğrultusunda ulaşılan bulgular bu bölümde sırasıyla sunulmuştur.

Tek Partili Dönemde Millî Eğitim Şura Kararlarına Yansıyan Felsefeler

Tek partili dönemde 4 adet şura gerçekleştirilmiştir. Bu şuralarda alınan kararların felsefi analizi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Tek Parti Dönemi Şura Kararlarının Felsefi Analizi Sonucu Ulaşılan Bulgular

Ana - Alt Kategoriler	Felsefi Anlayış	Karar Kodu	Anahtar İfadeler	Felsefi Karar (f)	
Eğitim Hedefleri	İdeal.	Ş2:1,5,6 7a,b,c,d; Ş3:6	Ana dil çalışmaları; millî tarih eğitimi; ahlâk eğitimi, ideal Türk çocuğu, Türk ahlakı; fikir, duygu eğitimi	8	
	Poli.	Ş4:4f	Mesleki bilgi ve beceriler	1	
	Nat.	Ş3:6	Sağlık, temizlik	1	
Eğitim Program Öğeleri	İdeal.	Ş2:4,7a, b,c,d	Ders kitaplarında tarihi ve millî kimlik; ahlak	6	
	Real.	Ş1:4,5; Ş4:1,2; Ş2:2	Standartlar, tek tip devlet kitabı; gerçekçilik; ders içerikleri	4	
	Prag.	Ş1:1; Ş2:1; Ş4: 4f	Eğitim ihtiyaçlarını karşılama; verimlilik, uygulama odaklılık	3	
	Poli.	Ş1:4; Ş2:3	Mesleki yeterlilik; mesleki teknik okula özgü kitap	2	
	Nat.	Ş1:2; Ş2:2; Ş4:4c	Serbest zaman etkinliği; çocuk düzeyine uygunluk, çocuğun doğasına uygun işleyiş	3	
	Yap.	Ş4:4e	Uyum	1	
	Var.	Ş2:7d	Kişisel sorumluluk, etik	1	
	Ölçme-değ.	Real.	Ş4:4g	Objektif değerlendirme	1
	Genel eğitim ilkeleri	İdeal.	Ş1:4,5	Merkeziyet, idealler	2
		Real.	Ş1:1,4	Gerçekçilik, yapısal düzenlemeler	2
Prag.		Ş1:3; Ş4:4a	İl ihtiyacına uygun planlama; demokratiklik	2	
Var.		Ş4:4a	Bireysellik	1	
Toplam Karar Sayısı:				38	

*İdeal: İdealist, *Real: Realist, *Prag: Pragmatist, *Nat: Natüralist, *Poli: Politeknik, *Var: Varoluşçu, *Yap: Yapılandırmacı

Tablo 3'te görüldüğü üzere, Tek Partili Dönem şuralarında eğitim programının hedef temasına ilişkin kararlarda 8 kez idealist; öğretim durumu temasındaki kararlarda 6 kez idealist, 4 kez realist, 3'er kez pragmatist ve natüralist anlayışlar öne çıkmıştır. Ölçme değerlendirme temasında 1 kez realist ve genel eğitim ilkeleri çerçevesinde ise 2 kez pragmatist anlayışlara rastlanmıştır.

Tek partili dönemde, eğitim programlarına ilişkin olarak alınan 38 kararın felsefelerine göre dağılımı şöyledir: kararlara 16 kez ile en çok idealizm yansırken bunu 7 kararla realizm ve 5 kararla pragmatizm izlemiştir. Öte yandan, natüralizm 4, politeknik 3, varoluşçuluk 2 ve yapılandırmacılık 1 karara yansımıştır. Öğretim durumu kararlarında, felsefi anlayışları çeşitlenmiş iken ölçme-değerlendirme boyutunda yalnızca realist anlayışa rastlanmıştır.

Çok Partili Dönemde Millî Eğitim Şura Kararlarına Yansıyan Felsefeler

Çok partili dönem kapsamında (1950-1980) 5 adet şura gerçekleştirilmiştir. Bu şuralarda alınan kararların felsefi analizi Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Çok Partili Dönem Şura Kararlarının Felsefi Analizi Sonucu Ulaşılan Bulgular

Ana - Alt Kategori	Felsefi Anlayış	Karar Kodu	Anahtar İfadeler	Felsefi Karar (f)		
Eğitim Programı Öğeleri	Eğitim Hedefleri	İdeal.	Ş7:1; Ş8:6; Ş9:1,2,7,10	Millî eğitim, temel ilkeler; Millî-ahlaki değerler, yurttaşlık; Atatürk İnkıpları ve Türk Milliyetçiliği	6	
		Real.	Ş9:4,5,10	Eğitim hakkı, genel kültür, bilimsellik	3	
		Prag.	Ş7:1; Ş9:3,11	istidat ve kabiliyet, verimlilik, planlılık; ilgi, yetenek, kalkınma; demokrasi bilinci, sorumluluk	3	
	Ölçme ve değer.	Var.	Ş9:3	Yönelme	1	
		Real.	Ş7:4,11; Ş8:41,42,43, 48; Ş9:55,64,65,66, 72,79,81	Ulusal standartlar; kalite, yönetmeliklerin düzenlenmesi, objektiflik, tutarlılık; geçerlik-güvenirlilik	13	
		Prag.	Ş9:61,74,82,83	Esneklik, iyileştirme	4	
		Yap.	Ş9:53,58,59,60	Gelişim dosyası, çok yönlü değerlendirme, paydaş katılımı	4	
	1. Kategori Toplam Karar Sayısı:				34	
	Eğitim Kademelerine İlişkin Programlar	Okulöncesi programı	Yap.	Ş9:A.II	Beden, zihin ve duygu gelişmesi	1
			İdeal.	Ş9:B.II	Millî ahlak anlayışı, iyi vatandaş	1
İlkokul programı		Real.	Ş5:2	Toplu öğretim	1	
		Prag.	Ş5:3; Ş7:2	Esneklik; planlama, uygulama, özel eğitime muhtaç çocuklar	2	
		İdeal.	Ş9:II.B.III.B4,5	Ahlak, din bilgisi	2	
Ortaokul programı		Real.	Ş9:II.B.III.B1,4	Gerçek dünya becerileri, genel kültür, akademik disiplinler	2	
		Prag.	Ş7:3; Ş9:II.B.III.B1,6	İlgi ve kabiliyetler, öğrenci merkezli, sosyal faaliyetler, seçmeli ders	3	
		Poli.	Ş7:3; Ş9:II.B.III.B18	Meslek eğitimi, öğrenci yetiştirme, iş eğitimi	2	
		Real.	Ş7:5	Genel kültür, akademik öğrenim, meslek öncesi bilgi, beceri	2	
Lise programı		Prag.	Ş7:5	Deneme, çok amaçlı lise	1	
		Var.		İlgi, yetenek, seçim	1	
		İdeal.	Ş8:22,23; Ş9:51,52	Dil ve edebiyat, sosyal bilimler, felsefe, ahlak, din	4	
Yüksek öğretime, hayata ve iş alanına hazırlayan çeşitli programlar		Real.	Ş8:15,17,18,20, 21, 22, 23; Ş9:25,30,38,40, 52	Hayata hazırlık, matematik ve fizik, tabiat bilimleri başarı şartları, kredi-denklik	12	
		Poli.	Ş8:15,27,28,30; Ş9:32,38	İş alanlarına hazırlık, meslek dersleri	6	
		Prag.	Ş8:16,19,31,32, 46;	Fırsat, imkân, yönelme, ekonomiklik; seçmeli dersler	11	

		Ş9:32,35,38,39, 40,41			
	Var.	Ş8:45; Ş9:28,30,42	Programlara dayalı yerleştirme; yöneltme	4	
	Nat.	Ş6:1	Yaşa uygun eğitim	1	
			2. Kategori Toplam Karar Sayısı:	56	
Alan eğitimi programları	İdeal.	Ş7:6,7,8,9	İyi ev kadınlığı, vatandaşlık nitelikleri	4	
	Real.	Ş6:5,8; Ş7:6,7,8,9	Mevzuat, düzenleme; gerçek yaşam koşulları;	6	
	Prag.	Ş7:6,7,8,9; Ş6:8a, 8.2,3	Bilgi ve beceri kazandırma, uygulama; esnek uygulamalar	7	
	Poli.	Ş7:6,7,8,9; Ş6:1,2,4,5,6,7, 8a,8o	Üretici birey; Mesleki eğitim, teknik yeterlilik, yönetmelik	12	
	İdeal.	Ş7:12,13	Kültürel ve evrensel değerler	2	
	Real.	Ş7:12,13	Kanun ve yönetmelik düzenlemeleri	1	
	İdeal.	Ş7:15	Din öğretimi, manevi değerler	1	
				3. Kategori Toplam Karar Sayısı:	33
				Genel Toplam Karar Sayısı:	123

*İdeal: İdealist, *Real: Realist, *Prag: Pragmatist, *Nat: Natüralist, *Poli: Politeknik, *Var: Varoluşçu, *Yap: Yapılandırmacı

Tablo 4’te görüldüğü gibi, bu dönemde, eğitim programlarına ilişkin kararlar üç kategoride toplanmıştır. İlk kategori olan eğitim programı öğelerinin: (a) hedef temasında idealizm 5, pragmatizm 3; (b) ölçme-değerlendirme temasında ise realizm 13 ve pragmatizm ile yapılandırmacılığın 4’er karara yansıdığı bulunmuştur. İkinci kategori olan eğitim kademelerinin temaları olan (a) okulöncesi programında 1 yapılandırmacılık, ilkokulda 2 pragmatizm ve 1’er idealizm ve realizm, ortaokulda 3 pragmatizm ve 2’şer idealizm, realizm ve politeknik, lisede 2 realizm ve 1’er pragmatizm ile varoluşçuluk, yüksek öğretime, hayata ve iş alanına hazırlayan çeşitli programlarda ise 12 realizm, 11 pragmatizm, 6 politeknik ve 4 varoluşçuluk odaklı karara rastlanmıştır. Üçüncü kategori olan vurgulanan alan eğitimi programları çerçevesinde (a) mesleki eğitim kapsamında 12 politeknik, 7 pragmatist ve 6 realist; (b) güzel sanatlar eğitiminde 2 idealist ve 1 realist; (c) din öğretiminde ise 1 idealist karar gözlenmiştir.

Tüm temalar dikkate alındığında “Yükseköğretime, hayata ve iş alanına hazırlayan programlar” kategorisinde 6 farklı felsefi anlayışla ilişkilenen kararlara rastlandığı, buna karşın imam hatip eğitiminin yalnızca 1 felsefi alanla ilişkilendiği bulunmuştur.

Çok partili dönemde, eğitim programları ile ilgili olarak felsefi akımlar ile ilişkilendirilen 123 şura kararının tümü göz önüne alındığında 40 kez ile en fazla realist, 32 kez ile pragmatist, 20’şer kez idealist ve politeknik, 6 kez varoluşçu, 4 kez yapılandırmacı ve 1 kez natüralist kararlara rastlanmıştır.

Otoriter Dönemde Millî Eğitim Şura Kararlarına Yansıyan Felsefeler

Otoriter dönem kapsamında (1980-2000) 7 adet şura gerçekleştirilmiştir. Bu şuralarda alınan kararların felsefi analizi Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Otoriter Dönem Şura Kararlarının Felsefi Analizi Sonucu Ulaşılan Bulgular

Ana - Alt Kategoriler	Felsefi anlayış	Karar Kodu	Anahtar İfadeler	Felsefi Karar (f)	
Eğitim Programı Öğeleri	İdeal.	Ş12:VIII,2,4,5,6,10	Atatürk İnkılap ve İlkeleri, çağdaş, sevgi, hoşgörü; milli kimlik ve değerler; muhafazakarlık ve yenilikçilik dengesi, milliyetçilik, vatandaşlık bilgisi	6	
	Eğitim hedefleri	Real.	Ş12:VIII	Toplumun ihtiyaçları	1
		Prag.	Ş12:VIII,7	Demokratik birey, uygulama becerisi, fayda	2
		Nat.	Ş15:A33	Yaratıcılık ve ifade becerileri	1
		Poli.	Ş12:VIII	Üretime dönük, kalkınma, işgücü	1
	Öğretim durumu (içerik düzenleme)	İdeal.	Ş12:VIII17,19; Ş15:A24	Din eğitimi ve öğretimi; güzel sanatlar; spor eğitimi	3
		Real.	Ş12:VIII1,18	Objektif temel kavramlar rehberi, matematik ve fen dersleri	2
		Prag.	Ş12:VII3; Ş15:A23	Disiplinlerarası, sarmal programlama, sürekli program geliştirme, seçmeli dersler	2
		Nat.	Ş12:VII8,20; Ş15:A20	Çocuğun ilgi, yetenek ve kapasitesi, sağlık bilgisi, yurt dışındaki işçi çocukların eğitimi, çocuk özelliklerine uygunluk	3
		Yap.	Ş12:VII9; Ş15:A16	İlköğretim programlarının bütünlüğü, bilişsel-duyuşsal-psikomotor gelişim	2
	Öğretim durumu (öğrenme etkinlikleri)	Prag.	Ş15:A6,17,34	Çevresel öğrenme olanaklarından yararlanma, bilgi yükleme yerine araştırma anlayışı, öğrenci merkezli eğitim	3
		Nat.	Ş15:A34	Öğrenci merkezli eğitim	1
		Yap.	Ş15:A34	Öğrenci merkezli eğitim	1
	Öğretim durumu (öğretim teknolojisi)	Real.	Ş12:IV2,5,10,18	Bilimsel yaklaşım, laboratuvar, kültür öğeleri	4
		Prag.	Ş12:IV7,8,9,17,20,25; Ş15:A13,14,22	Optimum yararlanma, laboratuvarlara işlerlik kazandırılması; radyo ve tv ile eğitim desteği; materyaller	9
	Öğretim durumu (sosyal etkinlikler)	Prag.	Ş16:A32	Demokratik kulüp etkinlikleri	1
	Ölçme-değer.	Real.	Ş12:D2; Ş15:A26,B55	Uzmanlar, merkezler; notla değerlendirme; başarı ölçümü, standartlar	3
		Prag.	Ş12:D1,4; Ş15:C5	Ölçmede karşılaşılan problemlere çözüm bulma, işlevsel-uyumlu sınav kapsamı	3
	1. Kategori Toplam Karar Sayısı:				48
Eğitim Kad. İlişkin Prog.	Okul öncesi eğitim programı	İdeal.	Ş10:2,5; Ş14:14,25,28,31,33,35	Okul öncesi eğitimi yaygınlaştırma	8
		Real.	Ş10:4,5,10	Kırsal, gecekondu, yasal önlemler, öğrenci gözlem	3
		Nat.	Ş10:10	Öğrenci gelişim dosyası	1
	İlköğretim programı	İdeal.	Ş10:16,17; Ş12:A1,9; Ş15:A2	Amaçlar, yaygınlaştırma, ahlaki eğitim, terbiye, zorunlu eğitim süresinin uzatılması (2+8+1)	5
		Real.	Ş12:A4,7,11	Düzen-disiplin, Öğrenci değerlendirme dosyası	3
		Prag.	Ş10:18,19; Ş12:A1,6,9,10,13,17; Ş15:A12,23	Yatılılık, taşınmalı sistem; demokrasi, gezici okul, işbirliği, araştırma, seçmeli ders (yöresel)	10
		Var.	Ş10:24	Rehberlik, yöneltme	1
		Poli.	Ş12:A19	Meslek kazandırma	1

Orta eğitim programı	İdeal.	Ş12:B2,20,29,C2,3	Millî kimlik, dini eğitim, Tevhid-i Tedrisat, millî hedefler	5	
	Real.	Ş12:B3,4,C3	Ülkenin ihtiyaçları, denge, ekonomik şartlar	3	
	Prag.	Ş10:32; Ş12:B6,8,15	Yerel ihtiyaçlar; esneklik, seçmeli ders ve kol faaliyeti	4	
	Poli	Ş10:32; Ş12:B13,14,16,18,19; Ş15:B4,6,7,C13	Meslek kazandırma, endüstriyel eğitim	10	
	Nat.	Ş12:B22	Özel eğitim	1	
	Yap.	Ş12:B25	Öğrenci merkezli, bireysel farklılık	1	
2. Kategori Toplam Karar Sayısı:				56	
Alan eğitimi programları	Mesleki eğitim	İdeal.	Ş16:A37,38,39,40,41,42,43,44,46,47,48,49,B13	Kadın ve engelliler için mesleki eğitim	13
		Real.	Ş16:A13,16,B12,14,31,32	Teknoloji ve eğitim, değerlendirme standartları	6
		Prag.	Ş16:A1,2,3,23,24,B1,2,3,5,6,7,8,9,10,13,33,45	Problem çözme, işlevsellik, yeni teknolojileri kullanma	17
	Poli.	Ş16:A21,25,37,40,41,42,B12,33	İş dünyası, kadın ve engelli mesleki eğitimi	8	
	Türkçe ve yabancı dil eğitimi	Real.	Ş12:V.A3,4,5,6, B1,3,4,5,10,11	Program hazırlığı, ders içeriği, diksiyon çalışmaları, dilbilgisi, kompozisyon, ölçme ve değerlendirme, ders kitapları	10
		Prag.	Ş12:V.A2,7,8,10, B2,6,7,8,9,12,13,14,15	Okuma alışkanlığı, basamaklı kur, kardeş okullar, yabancılara tanıtım	13
3. Kategori Toplam Karar Sayısı:				67	
Genel Toplam Karar Sayısı:				171	

*İdeal: İdealist, *Real: Realist, *Prag: Pragmatist, *Nat: Natüralist, *Poli: Politeknik, *Var: Varoluşçu, *Yap: Yapılandırmacı

Tablo 5'te görüldüğü üzere, eğitim programının boyutları kapsamında: (a) hedeflere ilişkin kararlarda 6 kez idealizm, 2 kez pragmatizm; (b) öğretim durumlarının sırasıyla içerik düzenlemesinde 3'er kez idealizm ve natüralizm, öğrenme etkinliklerinde 3 kez pragmatizm, öğretim teknolojisinde 9 kez pragmatizm, sosyal etkinliklerde 1 kez pragmatizm felsefesinin izine rastlanmıştır. Ölçme değerlendirme boyutuna ilişkin kararlarda ise 3'er kez realist ve pragmatist eğilimlerle karşılaşmıştır.

Eğitim kademeleri kategorisi altında ortaya çıkan temalar göz önüne alındığında okulöncesi eğitim programı temasındaki kararlarda sırasıyla idealist (8) ve realist (3), ilköğretim temasında pragmatist (10) ile idealist (5), orta eğitimde ise politeknik (10) ve idealist (5) felsefelerin öne çıktığı görülmektedir.

Bu dönemde, özel olarak vurgulanan alan eğitimi programları kategorisinde mesleki eğitim 17 pragmatist, 13 idealist, 8 politeknik felsefi karar ile yer alırken bir diğer tema olarak Türkçe ve yabancı dil eğitimi çerçevesinde 13 pragmatist ve 10 realist karara rastlanmıştır.

Üçüncü dönemde ele alınan 171 kararın 64'üne pragmatist, 40'ına idealist, 35'ine karara realist, 20'sine politeknik, 6'sına varoluşçuluk, 4'üne yapılandırmacılık ve 1'ine natüralist anlayışın yansıdığı bulunmuştur.

Teknolojik Atılım Döneminde Millî Eğitim Şura Kararlarına Yansıyan Felsefeler

Teknolojik atılım döneminde (2000-2023) 4 adet şura gerçekleştirilmiştir. Bu şuralarda çok kapsamlı kararlar alınmış olup bu alınan kararların felsefi analizi Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Teknolojik Atılım Dönemi Şura Kararlarının Felsefi Analiz Sonucu Ulaşılan Bulgular

Ana - Alt Kategoriler	Felsefi Anlayış	Karar Kodu	Anahtar Kelimeler	Felsefi Karar (f)
Eğitim Programı Boyutları	Eğitim Hedefleri	İdeal. Ş17:II.C76,83,9 7; Ş18:B23,24,27, 29	Barış; kitap sevgisi, millî menfaatler; özel günler ve haftalar; okul kültürü, sosyal değerler; ortak duygu ve değerler	7
		Yap. Ş18:B27	Kapsayıcılık	1
	Eğitim Durumu1: (İçerik düzenleme)	İdeal. Ş18:C26; Ş17:II.C76	Millî güvenlik, beden eğitimi	2
		Real. Ş18:D40	Ders kitaplarında doğru Türkçe	1
		Prag. Ş17:II.C66	Zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması	1
		Nat. Ş18:B18	Ders çeşidi ve haftalık ders saati sayısının azaltılması	1
	Eğitim Durumu2: (Öğrenme etkinlikleri)	Prag. Ş18:B1	Öğrenme kuramlarının kullanılması,	1
	Eğitim Durumu3: Öğretim teknolojisi	Prag. Ş17:II.C84,86	Eğitimde “e-öğrenme” ve media olanakları	2
	Eğitim Durumu4: Sosyal etkinlikler	Prag. Ş17:II.C80; Ş18:C24	Eğitim materyalleri; sosyal-sportif-bilimsel-sanatsal etkinlikler	2
	Ortam düzenleme	Real. Ş18:B1,C4	Sınıf mevcut standartları, ortam düzenlemesi	2
Prag. Ş18:B9,27,28		Branş dersliği, demokrasi, sosyalleşme	3	
Nat. Ş18:B3,10,12,1 4, 17,18,C35,D24,		Yaşam alanı okul, ders dışı etkinlik, informal öğrenme, esnek ve modüler sınıf, çanta yükünün azaltılması, çocuğa uygun ortam	8	
Yap. Ş18:B4		Bilişsel ve duyuşsal yönden dengeli gelişimi destekleyici ortam	1	
Ölçme-değer.		Prag. Ş18:D6	Seçme sınavlarında işlevsel sorular	1
	Yap. Ş18:B8; Ş20:I.Ç59	Portfolyo değerlendirme, öğrencilerin gelişim alanlarının izlenmesi	2	
Eğitim Kademelerine İlişkin Programlar	Okul öncesi eğitim	İdeal. Ş17:B-36,45,46; Ş19:IA2,4,7,8, 9 Ş20:I.A1,3,4,5,7 ,9,11	Zorunlu ve erişilebilir eğitim, okulöncesi eğitimin önemi, yaygınlaştırma, ahlak ve değerler eğitimi, kültür, sanat, spor, güzel Türkçe kullanımı	15
		1. Kategori Toplam Karar Sayısı:		
		Real. Ş17:40,42,43; Ş19:IA10; Ş20:IA8	Yasal düzenlemeler, tekli öğretim, özel kreşlerin yuvaların denetlenmesi	5
		Prag. Ş20:IA3,9,10	Gezici öğretmen, gezici sınıf, mobil anaokulu, aile ile iş birliği, güncellenme	3
		Var. Ş17:B44; Ş19:IA5,6	Erken rehberlik; yaratıcı düşünme; özerkleşme,	3
		Nat. Ş19:IA1; Ş20:IA2	Oyun temelli öğretim; okul psikolojik danışmanı, çocuk gelişim uzmanları	2
		Yap. Ş19:IA3; Ş20:I.Ç60	Yetenek gelişimini izleme, formatif değerlendirme	2
	İlköğretim	İdeal. Ş19:IB3,6; Ş20:I.C42,43,44 ,45,46,56	Sanat dersleri, din kültürü ve ah. bil. dersi, okuma kültürü, dezavantajlı okulları öncelikle donatma, ücretsiz kaynaklar, düşünme becerileri	8
		Real. Ş19:IB1	Tekli öğretim	1
		Prag. Ş17:C47,48,49, 56 ,57;	Performans izleme, aile ile iş birliği, meslek tanıtımı, sosyo-kültürel etkinlikler, trafik güv.,	10

		§19:I.B7; §20:I.C34,36,38, 51	demokrasi, yuttaşlık, uzaktan öğrenme, öğrencilere tablet, bilgisayarda vergi indirimi, burs desteği	
	Nat.	§17:C50,51; §19:I.B2,4,11; §20:I.C32,40,41 48,49,50,55,57, 58	Çocuk doğasına uygun program, seçmeli dersler, serbest etkinlikler, beslenme desteği, bahçe-oyun alanı, okul dışı öğrenme, spor salonu, yüzme havuzu, laboratuvar ve kütüphane kullanımı, bilim merkezleri, sağlık taramaları	14
	Yap.	§20:I.C47	Formatif değerlendirme	1
	İdeal.	§18:C14, §19:I.C3,4,6,D7, 8,9,10,12,15	Kızların ortaöğretime devamı, sanat dersleri, hafızlık eğitimi, Osmanlı Türkçesi dersi, önemli düşünürlerimizin tanıtımı, millî sanat faaliyetleri, din eğitimi, kutlu doğum haftası ve aşure gününün belirli gün ve haftalara eklenmesi	10
	Real.	§17:D59,60,61; §19:I.C1,2,9,10, D-11	Alanlara göre ders ağırlıkları, merkezi olgunluk sınavı; tekli öğretim, seçmeli ders saati oranı az, seçmeli fizik, kimya, biyoloji	8
	Prag.	§18:C27; §19:I.D1,2,3,4, 16,17; §20:I.C53	Zorunlu Demokrasi ve İnsan Hakları dersi; yaşanan ilin olanakları, seçmeli derslerin işlerlik kazanması	8
	Poli.	§19:I.D10	Mesleki eğitim alanında staj	1
	Var.	§19:I.C8	Rehberlik dersi konması	1
	Nat.	§19:I.D13	Yatay dikey geçiş-sınıf atlama	1
			2. Kategori Toplam Karar Sayısı:	78
Alan eğitimi programları	İdeal.	§20:II.A72,B85, 91,93,C95,96	Ahilik ve fütüvvet kültürü, sektörel mükemmeliyet merkezi, mesleki eğitime teşvik	6
	Real.	§20:II.A78	Mesleki standartlar	1
	Prag.	§20:II.A79,84,B 86,B92,93	Ulusal ve uluslararası faaliyetlere katılım, iş birlikleri, mezun takip sistemi	5
	Poli.	§18:C20,21,22, 23; §20:II.A65,66,6 7, 68,69,71,B89	İş dünyası, patent, faydalı model, marka tescili, modüler programlama, yurt dışı staj	11
	Yap.	§20:II.A73,C94	İzleme ve değerlendirme, kariyer planlama	2
	İdeal.	§18:D1,4,6,7,13	Yaygın spor kültürü, teşvik, engelli erişimi	5
	Real.	§18:D10	Sporcu öğrencilerin sigortalanması	1
	Prag.	§18:D4,14	Ortak kullanımlı spor tesisleri, ders süresinin kısaltılması	2
	İdeal.	§18:D20	Sanat insanı yetiştirme projesi	1
	Prag.	§18:D22,26	Sanat odaklı hizmet içi eğitim, formatör öğretmen yetiştirme	2
	Nat.	§18:D23,28	Sanat derslerinin artması, teşvik edici değerlendirme	2
	İdeal.	§18:D20,30,31, 32,33,39,42	Ulusal ve evrensel değerler, değer eğitimi bilinci, programlara yansıtma, seçmeli din eğitimi düzenlemeleri	7
	Real.	§18:D36	Örnek değer davranışlarını ödüllendirme,	1
	Prag.	§18:D34	Değer eğitiminde STK'larla işbirliği,	1
Nat.	§18:D38	Bilişsel, duyuşsal, psikomotor alan-değer ilişkisi	1	
Yap.	§19:I.C7	Değerlerin sarmal yaklaşımla kazandırılması	1	
			3. Kategori Toplam Karar Sayısı:	49
			Genel Toplam Karar Sayısı:	177

*İdeal: İdealist, *Real: Realist, *Prag: Pragmatist, *Nat: Natüralist, *Poli: Politeknik, *Var: Varoluşçu, *Yap: Yapılandırmacı

Tablo 6'da görüldüğü gibi, eğitim programının boyutları kategorisinde 8 tema, eğitim kademeleri kategorisinde 3 tema ve özel olarak vurgulanan alan eğitim programları kapsamında

ise 4 tema oluşturulmuştur. Sırasıyla her kategori çerçevesinde yer alan temalarda öne çıkan felsefi anlayış yansımaları şu biçimdedir:

Eğitim programları kategorisinin hedefler temasında 7 ve içerik düzenlemede 2 idealist, öğretim durumlarında 5 pragmatist ve 8 natüralist, ölçme ve değerlendirmede 2 yapılandırmacı anlayışa rastlanmıştır. Eğitim kademeleri kategorisinin okul öncesi eğitim temasında 15 idealist, ilköğretimde 14 natüralist ve 10 pragmatist, ortaöğretim kategorisinde 10 idealist ve 8'er realist ve pragmatist felsefe öne çıkmıştır.

Özel olarak vurgulanan alan eğitimi kategorisinin mesleki eğitim temasında 11 politeknik, spor eğitimi temasında 5 idealist, sanat eğitimi temasında 2'şer pragmatist ve natüralist, değerler eğitimi temasında ise 7 idealist anlayış yansımasına rastlanmıştır.

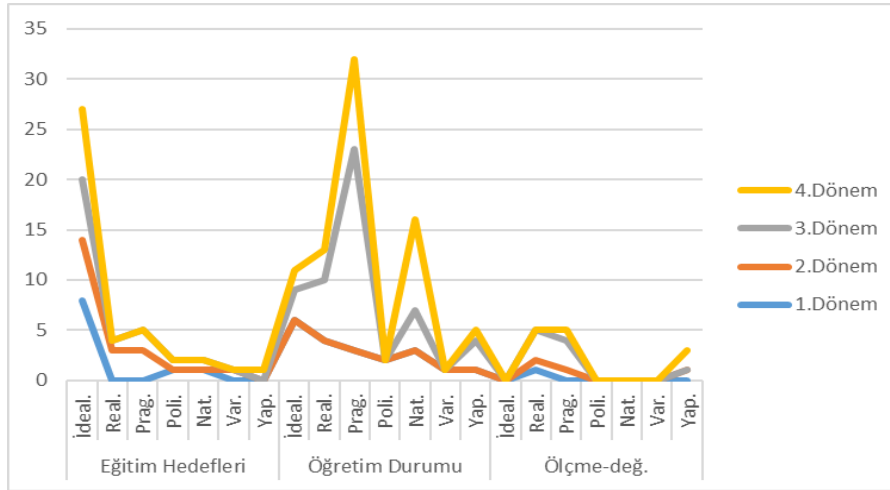
Dördüncü dönem çerçevesindeki temalarındaki kararlara felsefi kaynaklık yapan anlayışların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Özellikle eğitim kademelerinde yer alan okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretime yönelik kararların sırasıyla 6, 5 ve 6 farklı felsefi alana, yine değerler eğitimi temasında 5 farklı felsefi alana ilişkin kararlara rastlanmıştır.

Dönem kapsamında kodlanan 177 kararın tümü göz önüne alındığında 61 kez idealizme, 41 kez pragmatizme, 29 kez natüralizme, 20 kez realizme, 12 kez politeknığe, 10 kez yapılandırmacılığa, 4 kez varoluşçuluğa dayalı önerilere rastlanmıştır.

Şura Kararlarına Yansıyan Felsefi Anlayışların Dönemlere Göre Değişimi

Millî Eğitim Şura kararlarında dönemsel olarak yansıyan felsefi anlayışların değişimi sırasıyla eğitim programları boyutları, eğitim kademeleri ve özel olarak vurgulanan alan eğitim programları kategorileri sırasıyla aşağıda sunulmuştur.

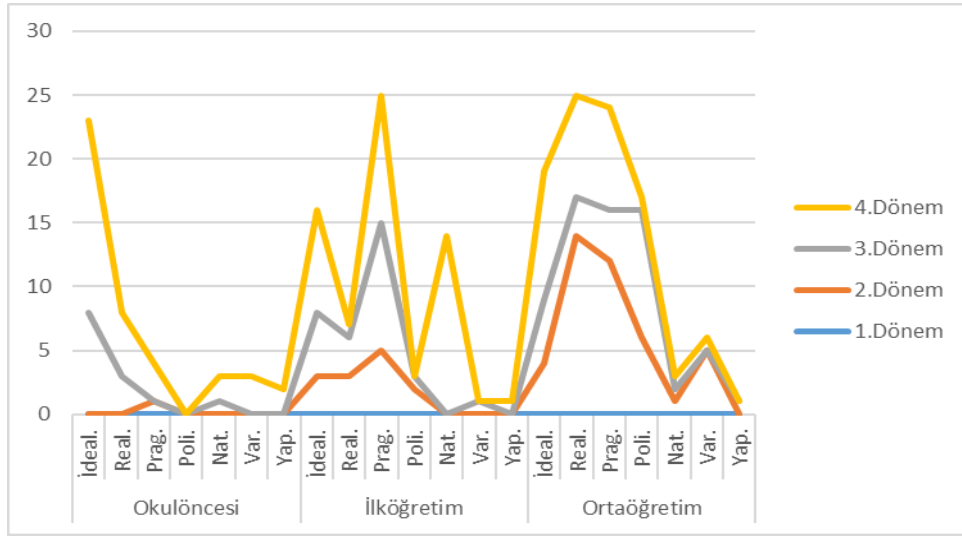
Eğitim programının öğeleri kategorisinde, eğitim hedefleri, öğretim durumları ve ölçme-değerlendirme boyutlarına yansıyan felsefi değişimlerine ilişkin analiz sonuçları Grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1. Eğitim Programı Boyutları Kararlarına Yansıyan Felsefelerin Dönemsel Değişimi

Grafik 1 incelendiğinde, bütün dönemlerde eğitim hedeflerindeki hâkim felsefenin idealizm olduğu ve dönemler ilerledikçe gücünü artırdığı; öğretim durumu temasında, birinci dönemdeki felsefi çeşitliliğin yerini 3. ve 4. dönemlerde pragmatizm ve natüralizm ekseninde bir yoğunlaşmaya bıraktığı; ölçme değerlendirme alanında diğer temalara göre nicel olarak zayıf kalsa da dönemler ilerledikçe idealizm, realizm ve pragmatizmin güç kazandığı ve son dönemle birlikte yapılandırmacı görüşlerin artış eğilimi gösterdiği saptanmıştır.

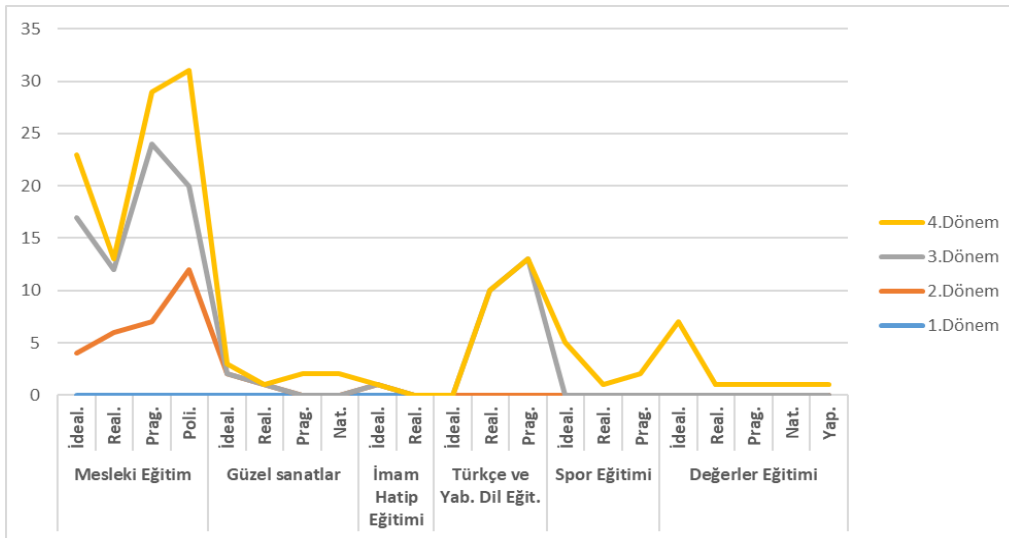
Eğitim kademeleri kategorisinde, eğitim programlarına ilişkin şura kararlarına yansıyan felsefelerin dönemlere göre değişimi Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2. Eğitim Kademeleri Programları Kararlarına Yansıyan Felsefelerin Dönemsel Değişimi

Grafik 2’ye göre, eğitim kademeleri çerçevesinde dönemler ilerledikçe her üç temada da kademeli bir karar artışı gözlenmektedir. Sırasıyla incelendiğinde (a) okulöncesi eğitim programına yönelik idealist, pragmatist, natüralist kararlar aşamalı olarak artmaktadır ve son dönemde özellikle idealist ve yapılandırıcı kararlarda dikkat çekici bir yükseliş gözlenmiştir; (b) ilköğretim programına yönelik kararlarda benzer biçimde idealizm, pragmatizm felsefeleri düzenli olarak artarken realizmin son iki dönemde sabitleşme gösterdiği, buna karşın son dönemde natüralist anlayışa dayalı kararların çarpıcı biçimde çoğaldığı saptanmıştır; (c) ortaöğretim programı kapsamında yine idealist, realist anlayışın yansıdığı kararlarda bir artış görülmekle birlikte asıl dikkat çekici artışlar zirvede birbirine yakın iki pik nokta oluşturan pragmatist ve politeknik anlayışlar da yaşanmıştır.

Özel olarak vurgulanan alan eğitimleri kategorisinde 2. dönemden itibaren mesleki eğitim teması ile birlikte farklı dönemlerde farklı temalar ortaya çıkmıştır. Bu temaların dönemlere göre değişimi Grafik 3’te sunulmuştur.

Grafik 3. Alan Eğitim Programları Kararlarına Yansıyan Felsefelerin Dönemsel Değişimi

Grafik 3’te görüldüğü üzere, 2. dönemden itibaren mesleki eğitim programına yönelik kararlarda idealist, pragmatist ve politeknik anlayışlar sürekli yükselmiştir. Dönemsel olarak ortaya çıkan sanat eğitimi (2. ve 4. Dönem) programına kararlarda idealist, pragmatist ve natüralist etkiler, imam hatip eğitiminde (2. Dönem) idealist, Türkçe ve yabancı dil eğitiminde (3. Dönem) realist ve pragmatist, spor eğitiminde (4. Dönem) idealist ve pragmatist ile değerler eğitiminde (4. Dönem) idealist anlayışlar öne çıkmıştır.

Tartışma

Çalışmanın belirlenen dört dönemi çerçevesinde ulaşılan bulgular ilgili dönemin koşulları dikkate alınarak tarihsel ve felsefi bir perspektifle aşağıda sırasıyla tartışılmıştır.

Tek parti döneminde eğitim programına ilişkin zayıf bir karar hacmi söz konusudur. Eğitim hedeflerinde Cumhuriyet’in kuruluş ve güçlenme döneminin karakteristikleriyle örtüşen idealist anlayış hâkim olmuştur. Cumhuriyet’in ideal bireylerinin yetiştirilmesi eğitimin başlıca amaçlarını teşkil etmiştir (Önal, 2010). Millî tarih bilincinin tek tip ders kitabı (devlet kitabı) yoluyla aktarılması önerilmiştir. Eğitim hedeflerinde görülen birleştirici millî payda anlayışına karşıt olarak öğretim durumlarına ve eğitimin genel ilkelerine ilişkin kararlarda felsefi bir çeşitlenme ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı zorlu ekonomik koşullar çerçevesinde okullaşmanın yaygınlaştırılması, eğitimin sürdürülebilirliği için esnek çözümlere duyulan ihtiyaç, uygulamaya klasik idealizm yerine pratik idealizm anlayışının (Spencer, 2015) yansımaya yol açmış olabilir. Buna karşılık, ölçme değerlendirme temasında değerlendirmelerin nesnelliğe dayandırılması kararı, realist-nesnel zeminin varlığını göstermektedir (Ranjitkar, 2021).

Çok partili dönemde, eğitim hedefleri temasında Atatürk İnkıpları ve Türk Milliyetçiliği, millî ve ahlaki değerler temelinde idealist anlayış öne çıkmış; demokrasi bilinci, ilgi ve yetenek, kalkınma gibi pragmatist öğeler de yer edinmiştir (Davutyan, Demir ve Polat, 2010). Ölçme değerlendirmede geçerlik, güvenilirlik, nitelik standartlarının belirlenmesi gibi realist unsurların yanında esneklik ve iyileştirme ile pragmatist, çok yönlü değerlendirme ve paydaş katılımı ile de yapılandırmacılığın izleri görülmektedir. Eğitim kademeleri kategorisinde okul öncesi düzey ilk kez ve yalnızca pragmatist bir düzlemde ele alınmıştır. Temel eğitim bağlamında ilkökul ve ortaokul eğitimine ilişkin öneriler millî ahlak ve iyi vatandaş kavramları ile idealist; toplu ve disiplinler öğretim karakteristikleri ile realist, esnek planlama ve uygulama, dönemin şartlarına uygun seçmeli dersler bağlamında pragmatist felsefelerle yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, modern Türkiye’nin kalkınma ile mümkün olacağı görüşünden hareketle (Keyman ve Kancı, 2011) ortaokul programında iş eğitimi, üretici anlayışı yansıtan politeknik eğilimler belirginleşmiştir. Bu dönemde iş alanlarının ve sanayinin ihtiyaç duyduğu bireylerin yetiştirilmesi büyük önem kazanmış; politeknik anlayış çerçevesinde pek çok mesleki ders modülü önerilmiştir.

Otoriter dönemde, eğitim hedeflerine ilişkin tavsiye kararlarda çok partili dönemde olduğu gibi Atatürk ilke ve inkıplalarına bağlı vatandaşlığın, millî kimlik ve değerlerin öne çıkarıldığı görülmektedir. Öğretim durumları kapsamı ile orta ve mesleki eğitim çerçevesinde yer alan kararların 84’ü pragmatist ve politeknik anlayışlara dayalıdır. Dolayısıyla, bu dönemin üretken, sanayi ve iş sahalarının istediği nitelikte birey yetiştirme anlayışı bakımından zirve noktada olduğu söylenebilir. Nitekim, Türkiye’de endüstri yaygınlaşmış ve yoğunlaşmıştır (Falcıoğlu ve Akgüngör, 2008; Ersungur ve Doru, 2014). Ölçme değerlendirme alanında realist ve pragmatist felsefeler ağırlığını korumayı sürdürmüştür. Okul öncesi eğitimin daha fazla önemsendiği, kararlarda ve kararlara kaynaklık eden felsefi anlayışlarda artış ile kendisini göstermiştir. İlköğretim ve ortaöğretim kademelerinde toplumun ihtiyaçlarını önceleyen idealist, realist, pragmatist ve politeknik felsefelerin hakimiyeti görülmüştür. Buna karşılık,

öğrenci merkezli anlayışı daha fazla yansıtan natüralist ve yapılandırmacı felsefelere dayalı kararlarda da bir artış görülmüştür. Ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik genel müdürlüğünün bu dönemde kurulması (1992) bireysel farklılıkların daha fazla önemsenmeye başladığının önemli bir göstergesi olabilir (Poyraz, 2006).

Teknolojik atılım döneminde, hedefler temasında millî değerlerin yanında barış, sevgi, hoşgörü gibi evrensel değerler de yer edinmiştir. Yine, bu dönemde değerler eğitimi teması belirli değerlerin programlarda daha fazla yer etmesine yönelik idealist bir perspektif sağlamıştır. Öğretim durumlarında natüralist anlayışın güçlü yansımaları gözlenmiştir. Ölçme-değerlendirmede ilk kez realist ağırlık yerini yapılandırmacılığa bırakmıştır. Dijital çağ kabul edilen bu dönemde bireysel öğrenme teknolojilerinin gelişmesi (Santosa, 2017), bilgi bombardımanı altındaki öğrencilerin ön bilgi şemalarının çeşitlenmesi (Johnson,2013), yeni bilgiler edinirken bunları ön bilgileri ile nitelikli bir biçimde eklemek suretiyle yapılandırmalarını, yeni, anlamlı ve özgün bilgi üretmelerini daha önemli hâle getirmiştir (Mertoğlu, Gürdal ve Akgül, 2019). Buna paralel olarak değerlendirilmede, öğrenme ürünlerinin ölçüldüğü realist değerlendirmeden süreç odaklı yapılandırıcı değerlendirmeye geçiş yaşanmaktadır. Yine, eğitim kademeleri kategorisinde yer alan temaların tümünde kararlara yansıyan felsefi anlayışların çeşitlilik gösterdiği, bu kapsamda idealist ve pragmatist anlayışlar gücünü korurken realist anlayışın nispeten zayıfladığı ve buna karşılık özellikle temel eğitime ilişkin kararlarda birey odaklı natüralist ve yapılandırmacı felsefelerin daha fazla alan kazandığı ortaya çıkmıştır.

Alan eğitimi programlarında, 2., 3. ve 4. dönemlerde mesleki eğitim daimî bir alan haline gelirken, 2. ve 4. dönemde sanat, 2. dönemde imam-hatip, 3. dönemde Türkçe ve yabancı dil ve 4. dönemde spor ve değerler eğitimi özel olarak vurgulanan alanlar olmuşlardır. Genç nüfusun yüksek olduğu ülkemizde bireylerin meslek edinmelerinin kritik önemde olması, şuralarda sıklıkla mesleki eğitime yönelik özel bir başlık açılmasına yol açmaktadır. 4. dönemin mesleki eğitim temasında, mesleki eğitimde ahilik ve fütüvvet kültürü kavramıyla ahlaki gelişimin vurgulandığı, geleneksel ve modern eğitim ideallerinin daha girift bir hâl aldığı görülmektedir (Güven, 2019). 4. dönemde değerler eğitimi temasında örnek değer davranışların ödüllendirilmesi, değerlerin sarmal bir yaklaşımla kazandırılması, çocuğun bilişsel, duyuşsal, psikomotor gelişim alanlarına özgü değer odaklı aktiviteler tasarlanması gibi kararlar söz konusu olmuştur. Değerlere ilişkin bu yaklaşım, özünde idealist anlayışa köklenen değerlerin diğer felsefi zeminlerle bağlantılarını daha net bir biçimde ortaya koymuş ve değerler eğitimi temasında idealist, realist, pragmatist, natüralist, yapılandırmacı olmak üzere 5 ayrı felsefi alanla ilişki kurulabilmesini sağlamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Millî Eğitim Şuralarının eğitim programlarına ilişkin kararlarının belirli eğitim felsefesi akımlarının nasıl yansıdığını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Cumhuriyet'in kuruluş döneminden günümüze eğitim programlarına yansıyan kararlarda dönemin koşullarının etkin bir rol oynadığı, dünyada hâkim felsefelerin ülkemizde de etkisini gösterdiği ortaya çıkmıştır. Tek partili dönemde millî şuurun güçlendirilmesinin yanı sıra eğitimde fırsat eşitliğini, hümanizmayı esas alan eğitimin mahallileştirilmesi ve yerel ihtiyaçların esas alınması yönünde atılan adımlar ve bunun bir meyvesi olarak köy enstitüleri gibi örnek bir uygulamanın ortaya çıkması (Binbaşı, 2009; Altunya, 2010), çok partili ve otoriter dönemde Atatürk İlke ve İnkılapları ile millî-manevi değerlere (Akyüz, 2021) ve mesleki eğitimin güçlendirilmesi (DPT, 1963; 1969; 1973; 1979), ancak siyasi kutuplaşma temelinde hükümetlerin eğitime ilişkin yaklaşımlarının tutarsızlıklar göstererek istikrar

kazanamaması (Kaplan, 2011), planlı dönemde DPT kalkınma planlarında yer alan eğitim hedeflerinin yeterince gerçekleştirilememesi, özellikle nicel gelişmelerin nitel gelişmelerle desteklenememesi (Okçabol, 2005), teknolojik atılım döneminde ise yapılandırmacılığa geçiş ve FATİH projesi gibi önemli hamlelerin sınırlılıkları olarak kronik sorunlar olarak nitelenebilecek sınıf mevcutları (Batdı, 2023), teknolojik hamlelerde uygulama altyapısı ve özellikle öğretmenlere yönelik oryantasyon desteği eksiklikleri ortaya çıkmıştır (Bozkuş ve Karacabey, 2019; Ekici ve Yılmaz, 2013). Bu dönemde, 2017 yılında program yenileme çalışmalarının odağına değerler kazanımının yerleştirilmesi, ilk dönemde kendisini hümanizma ve fırsat eşitliği sağlama mücadelesi ekseninde gösteren idealist çerçevenin değer odaklı bireysel gelişim ekseninde yeniden güç kazandığını göstermektedir. Eğitim durumları çerçevesinde ilk dönemde ilkesel ve genel önerilerle karşılaşılırken ilerleyen dönemlerde içerik ve ortam düzenlemeleri, öğretim teknolojileri, sosyal etkinlikler olarak çeşitlendiği ve idealist, realist ve pragmatist unsurların arasına 3. ve özellikle de 4. dönemde natüralist ve yapılandırmacı öğelerin katıldığı görülmüştür. Bu durum, eğitimde çocuğun doğasının ve bireysel farklılıkların daha fazla odağa alınmasını yansıtmaktadır. Ölçme değerlendirmeye ilişkin kararlarda ilk üç dönemde yalnızca öğrenme ürünlerine yönelik standartlar temelli realist bakış açısı hâkimken son dönemde değerlendirmenin öğrenme sürecinin bir parçası olarak görüldüğü biçimlendirici ve süreç temelli yapılandırmacı anlayışı öne çıkmaktadır.

Şuralarda okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretime ilişkin başlıklara ikinci dönemden itibaren rastlanmıştır. Okulöncesi eğitime ilişkin kararlar her geçen dönemde felsefi açıdan zenginleşerek artış göstermiştir. Benzer şekilde, ilköğretim ve ortaöğretim kararlarında bir çeşitlenme yaşanmaktadır. 2. ve 3. dönemde, temel eğitime ilişkin kararlarda idealist, realist, pragmatist anlayışlar ağırlıkta olup ortaöğretimde bu felsefelere politeknik anlayış eklenmiştir. 4. dönemde, birey odaklı kararlarda natüralist, yapılandırmacı ve varoluşçu felsefelerin gelişim gösterdiği ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren eğitim yapılanmasında uluslararası normların yakalanması bağlamında realist anlayış merkezdeyken teknolojik atılım döneminde yapılanmada belli bir eşiği aşan örneğin, ilköğretim düzeyinde realist anlayışa dayalı kararların zayıfladığı, natüralist anlayışın ise güç kazandığı görülmüştür.

Özel olarak vurgulanan alan eğitimleri kategorisinde seçilen alanlar bile kendi başına siyasi ve toplumsal beklentilerin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Mesleki eğitimin sürekli bir başlık hâline gelmesi, eğitimin üretim ve kalkınmaya ilişkin fonksiyonlarının her dönemde geliştirilmeye çalışıldığını, imam hatip, sanat, spor ve değerler eğitimi başlıkları altında toplum fertlerinin sahip olması arzulanan ahlaki, fiziksel ve duyuşsal nitelikler çerçevesinde bütüncül gelişim, ideal birey-ideal toplum arayışlarının sürdüğünü göstermektedir.

Çalışmanın sonuçlarına dayalı olarak şu öneriler geliştirilmiştir:

Eğitim programlarına ilişkin kararların zengin bir felsefi çeşitlilik göstermesinin, bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabileceği düşüncesiyle 6 şapkalı düşünme tekniğine benzer biçimde şura kararları üretilmeden önce 6 veya daha çok felsefi şapkalı düşünme tekniği gibi bir yaklaşım izlenerek kararlarda gözden kaçan nitelikler azaltılabilir.

Eğitimde yapısal düzenlemelerin tamamlanmasının bireye odaklı düzenlemelere geçiş daha olanaklı hâle getirdiği sonucuna varılmıştır. Bu anlamda, yapısal düzenlemelerin tamamlanmasının zaman aldığı dönemlerde alınan kararların “insan odaklı olmayan” belli standartların sağlanması olarak değil “bireyi daha fazla odaklı” bir yapılanma anlayışıyla hareket edilmesi önerilmektedir.

Bu çalışma, şura kararlarının açıklayıcı durum deseninde belirli felsefeler çerçevesinde irdelenmesi ile sınırlı kalmıştır. İleri araştırmalarda, şura kararlarına ilişkin felsefi alan

sınırlamasının yapılmadığı keşfedici durum deseninde araştırmalar yapılabilir. Yine, şura kararlarında gözlemlenen felsefelerin okullardaki koşullar çerçevesinde uygulamada nasıl bir felsefi değişime uğradığı izlenerek şura kararları ile uygulamada durumları arasındaki tutarlılık ve tutarsızlığın spesifik nedenleri incelenebilir.

Kaynakça

- Agárdi, I. ve Alt, M. A. (2022). Do digital natives use mobile payment differently than digital immigrants? A comparative study between generation X and Z. *Electronic Commerce Research*. <https://doi.org/10.1007/s10660-022-09537-9>
- Akayoğlu, S., Satar, H. M., Dikilitaş, K., Cirit, N. C. ve Korkmazgil, S. (2020). Digital literacy practices of Turkish pre-service EFL teachers. *Australasian Journal of Educational Technology*, 36, 85-97. <https://doi.org/10.14742/AJET.4711>
- Akgül, H. (2020). Demokrat Parti döneminde millî eğitim şûraları. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 631-647. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.688428>
- Akpınar, B. ve Aydın, K. (2010). Eğitimde değişim ve öğretmenlerin değişim algıları. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 71-80.
- Akyüz, Y. (2021). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000- M. S. 2021*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Alptekin, H. (2018). Türkiye’de sivil asker ilişkilerinde Özallı yıllara kurumsalcı bir yaklaşım: 1983-1993. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 141-156.
- Altunya, N. (2010). *Köy Enstitüsü sistemi toplu bakış*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Aslan, Y. ve Bilge, Y. (2009). Türkiye’de 1950-2006 döneminde bütçe gelir-gider yönetimi üzerine ampirik bir çalışma: Tek parti ve koalisyon hükümetlerinin karşılaştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (3), 265-288.
- Ballantyne, R., Packer, J. ve Sutherland, L. (2001). Students' interactions with one another and with the environment in an outdoor education program. *The Journal of Environmental Education*, 32(4), 12-21.
- Balcı, M. (2019). Tek parti döneminde eğitim şûralarının hükümetlerin eğitim politikalarına etkileri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 143-164.
- Baş, G. (2011). Türkiye’de eğitim programlarında yapılandırmacılık: Dün, bugün, yarın. *Eğitim Dergisi*, 32. <http://www.egitirim.gen.tr/tr/index.php/arsiv/sayi-31-40/sayi-32-ekim-2011/739-turkiye-de-egitim-programlarında-yapilandirmacilik-dun-bugun-yarin> (erişim tarihi: 5 Eylül 2023).
- Batdı, V. (2023). Yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarının karma-meta yöntemiyle incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 48(213), 85-112.
- Baxter, P. ve Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- Baykal, M. (2017). Türkiye yeterlilikler çerçevesinin öğrenci değerlendirme programı Pisa açısından değerlendirilmesi. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(8), 69-79.
- Beatty, J. E., Leigh, J. S. A. ve Dean, K. L. (2008). Philosophy rediscovered. *Journal of Management Education*, 33(1),99-114. <https://doi.org/10.1177/1052562907310557>
- Bennett, S. (2012). Digital natives. In *Encyclopedia of cyber behavior* (pp. 212-219). IGI Global.
- Besaha, I. (2021). Existentialist approaches in western European philosophy of law of the twentieth century: An attempt to classify. *Knowledge, Education, Law, Management*, 1(5), 174–181. <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.1.25>
- Bıkmaz, F. (2006). An analysis of the curriculum reform movement in Turkey. *International Journal of Educational Reform*, 15(2), 202–212.

- <https://doi.org/10.1177/105678790601500205>
- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Black, P. ve Wiliam, D. (2009). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5(1), 7-74.
- Bloom, B. S. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. Longman.
- Bozkuş, K. ve Karacabey, M. F. (2019). FATİH Projesi ile eğitimde bilişim teknolojilerinin kullanımı: Ne kadar yol alındı? *Yaşadıkça Eğitim*, 33(1), 17-32.
<https://doi.org/10.33308/26674874.201933191>
- Bruner, J. S. (1966). *Toward a theory of instruction*. Harvard University Press.
- Bulut, T. ve Karataş, İ. H. (2020). Milli eğitim şuralarında eğitim ve okul yöneticiliği. *Alanyazın*, 1(2), 108-130.
- Carr, D. (2005). *Making sense of education*. NY, USA: Routledge Falmer Taylor and Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203994702>
- Chawla, L. (1998). Significant life experiences revisited: A Review of Research on Sources of Environmental Sensitivity. *The Journal of Environmental Education*, 29(3), 11-21.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Sage publications.
- Damar, M. (2022). Dijital dünyanın dünü, bugünü ve yarını: Bilişim sektörünün gelişimi üzerine değerlendirme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Dijitalleşme Özel Sayısı*, 51-76. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1121818>
- Dash, N. R. (2015). *Philosophical foundation of education*. published by: directorate of distance ve continuing education Utkal University, Vani Vihar Bhubaneswar-751 007.
- Davutyan, N., Demir, M. ve Polat, S. (2010). Assessing the efficiency of Turkish secondary education: Heterogeneity, centralization, and scale diseconomies. *Socio-Economic Planning Sciences*, Volume 44(1), 35-44. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2009.06.002>
- Demir, F. ve Yılmaz, S. (2022). Milli eğitim şuralarında ahlak ve değer eğitimi ile ilgili alınan kararlara yönelik bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 80-104.
- Demirel, Ö. (2004). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme* (7. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Deniz, M. (2001). *Milli eğitim şuralarının tarihçesi ve eğitim politikalarına etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education*. <https://www.gutenberg.org/files/852/852-h/852-h.htm> (Erişim tarihi: 5 Nisan 2023).
- Dewey, J. (1998). *Experience and education*. Kappa Delta Pi.
- Doğdu, H. B. (2021). *1980 Sonrası Grev Yasaklarındaki Süreklilik ve Dönüşüm Üzerinden Türkiye'de Otoriter Neoliberalizmin Gelişimine Dair Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğramacı, I. (1992). The Role of Buffer Institutions in Higher Education, and the Turkish Experience. *Higher Education Policy*, 5, 43-45. <https://doi.org/10.1057/HEP.1992.49>
- DPT. (1963). *Birinci beş yıllık kalkınma planı: 1963-1967*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf (erişim tarihi: 1 Eylül 2023)

- DPT. (1969). *İkinci beş yıllık kalkınma planı: 1968-1972*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf (erişim tarihi: 1 Eylül 2023)
- DPT. (1973). *Üçüncü beş yıllık kalkınma planı.1973-1977*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf (erişim tarihi: 1 Eylül 2023)
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. 1979-1983*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf (erişim tarihi: 1 Eylül 2023)
- DPT. (1985). *Beşinci beş yıllık kalkınma planı. 1985-1989*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf> (erişim tarihi: 1 Eylül 2023)
- Ekici, S. ve Yılmaz, B. (2013). FATİH Projesi üzerine bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 27(2), 317-339.
- Ergün, M. (2021). *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Eroğlu, M., Özbek, R. ve Şenol, C. (2016). Öğretmenlerin mesleki gelişimine ilişkin milli eğitim şurası kararlarının incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 6(12), 81-88.
- Ersungur, Ş. M. ve Doru, Ö. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik kalkınma ilişkisinin ekonometrik analizi: 1980-2010. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 225-240.
- Falcıoğlu, P. ve Akgüngör, S. (2008). Regional specialization and industrial concentration patterns in the Turkish manufacturing industry: an assessment for the 1980–2000 period1. *European planning studies*, 16, 303-323. <https://doi.org/10.1080/09654310701814678>.
- Fan, D. (2017). Competence-based education in China’s higher TVET: The case of Shenzhen polytechnic. In *Technical and Vocational Education and Training: Issues, Concerns and Prospects* (pp. 429–448). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41713-4_20
- Fjørtoft, I. (2004). Landscape as playscape: The effects of natural environments on children's play and motor development. *Children, Youth and Environments*, 14(2), 21-44.
- Forster, N. (1994). *The analysis of company documentation*. Cassell, C. ve Symon, G. (Eds.). *Qualitative methods in organisational research, a practical guide* (s.147–166). SAGE publication.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Herder and Herder.
- Garrison, J. ve Neubert, S. (2018). Chapter 4: Constructivist and inclusive education: Exclusion and the present crisis of democracy. *International Research in Higher Education*, 3(1), 56. <https://doi.org/10.5430/irhe.v3n1p56>
- “Geçmişten Günümüze Milli Eğitim Şuraları”. (2022). <http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328> (erişim tarihi: 29 Aralık 2022)
- Gomes, E. C. (2017). Philosophy and its course in history of Brazilian education. *American Journal of Educational Research*, 5(7), 770-775.
- Gordon, H. (1983). Buberian learning groups: Existentialist philosophy as an Ariadne thread for education for peace—A final report. *Teachers College Record* (1970), 85(1), 73–87. <https://doi.org/10.1177/016146818308500101>
- Gordon, P. ve White, J. (2009). Philosophers as educational reformers: The influence of Idealism on British educational thought. Taylor & Francis e-Library. <https://doi.org/10.4324/9780203861141>

- Güler, O. (2020). Cumhuriyet Dönemi eğitim felsefesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gülşen, C. ve Özkan, E. (2016). Türk eğitim sisteminde Milli Eğitim Şûraları. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 8(32), 543-551.
- Gümüşgül, O. ve Göral, M. (2014). Millî eğitim şûraları kapsamında beden eğitimi dersi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 14-29.
- Güven, İ. (2000). *Türkiye’de devlet eğitim ve ideoloji*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güven, İ. (2019). Neo-conservative Islam and Transition of secular education in Turkey. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 18(53), 37-59.
- Hart, R. A. (2013). *Children's participation: The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care*. Routledge.
- Hordern, J. ve Tatto, M. T. (2018). Conceptions of teaching and educational knowledge requirements. *Oxford Review of Education*, 44(6), 686-701.
- İşler, H. (2016). The examination of educational philosophy of Turkish National Education Councils between 1946 and 2014. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Jacoby, T. (2005). Semi-Authoritarian Incorporation and Autocratic Militarism in Turkey. *Development and Change*, 36(4), 641-665. <https://doi.org/10.1111/j.0012-155X.2005.00428.x>
- Johnson, C.A. *The information diet a case for conscious consumption*. Ufuk Publishing, 2013.
- Kaplan, İ. (2011). *Türkiye’de milli eğitim ideolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karahanogulları, Y. ve Türk, D. (2018). Otoriter devletçilik, neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.
- Karataş, İ. (2012). Türk eğitim sisteminde toplumsal katılımı sağlamak için bir model önerisi: Yerel eğitim şûraları. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 151-166.
- Kavalcı, K. ve Unal, S. (2016). A research on comparing consumer decision-making styles and learning styles in terms of the generation y and z. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1033-1050.
- Kellert, S. R. (2005). *Building for life: designing and understanding the human-nature connection*. Island Press.
- Keyman, E.F. ve Kancı, T. (2011). A tale of ambiguity: citizenship, nationalism and democracy in Turkey. *Nations and Nationalism*, 17(2), 318-336. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2010.00462.x>
- Koptseva, N. P. (2020). Constructivist pedagogy in context of modern philosophy of education. *Perspectives of Science and Education*, 48(6), 40-54. <https://doi.org/10.32744/pse.2020.6.4>
- “MEB Önceki Bakanlar”. (2023). Önceki milli eğitim bakanlarının sıralı tam listesi. <https://www.meb.gov.tr/meb/> (erişim tarihi: 2 Eylül 2023)
- Melzer, A. M. (1990). *The natural goodness of man on the system of Rousseau’s thought*. London: The University of Chicago Press Ltd.
- Merey, Z. ve Kaymakçı, S. (2018). Millî Eğitim Şûraları’nda vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimine ilişkin alınan kararların değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 819-854.
- Mertoğlu, H., Gürdal, A. ve Akgül, E. M. (2019). Teori ve uygulamada yapılandırmacı yaklaşım. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 27, 145-165. <https://doi.org/10.17740/eas.soc.2019.V27-13>
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook* (2nd. Ed.), Sage Publications.

- Miller, A. (2021). *Realism*. Zalta, E. N. (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2017 edition). <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/realism/> (erişim tarihi: 10 Ocak 2023).
- Mishra, A., Yazici, A. ve Cetin, S. (2016). Software evolution in Turkey. *Technical Gazette*, 23(3), 929-935. <https://doi.org/10.17559/TV-20150303225032>
- Morgan, D. D., Litster, C., Winsall, M., Devery, K. ve Rawlings, D. (2021). “It’s given me confidence”: a pragmatic qualitative evaluation exploring the perceived benefits of online end-of-life education on clinical care. *BMC Palliative Care*, 20(1), 1-11.
- Muir, J. R. (2005). Is our history of educational philosophy mostly wrong? The case of Isocrates. *Theory and Research in Education*, 3(2), 165-195.
- Mupfumira, I. M. ve Nyaruwata, L. T. (2021). Challenges in the teaching and learning of textiles in the primary school curriculum in Masvingo district Zimbabwe. *Asian Journal of Contemporary Education*, 5(1), 12-22.
- Murphey, M. G. (1961). *The development of Peirce's philosophy*. Cambridge, Mass. Harvard University Press.
- “Nabi Avcı”. (2019). Akıllı tahta, öğretmenlerin otoritesini duman etti. *Yeniasya* https://www.yeniasya.com.tr/egitim/nabi-avci-akilli-tahta-ogretmenlerin-otoritesini-duman-etti_504944 (erişim tarihi: 15 Ağustos 2023).
- Noddings, N. (2012). *Philosophy of education*. Westview Press.
- Oğuz, Ş. (2010). *Türkiye’de otoriter devletçiliğin gelişimi: Seksenler dönüm noktası mı?*. Şen, B. ve Doğan A. E. (Derleyen). *Tarih, sınıflar ve kent* (197-221). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Okçabol, R. (2005). *Türkiye eğitim sistemi*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- O’Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project*. SAGE Publications Inc.
- Önal, İ. (2010). Tarihsel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme ve okuryazarlık: Türkiye deneyimi. *Bilgi Dünyası*, 11(1), 101-121. <https://doi.org/10.15612/BD.2010.258>
- Öz, A. (2014). Heyet-i ilmiye toplantıları ve millî eğitim şûralarında din eğitimi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(29), 129-156.
- Özkan, M. (2022). Millî eğitim şûra kararlarında okul kütüphaneleri: bir doküman analizi çalışması. *Bilgi Dünyası*, 1-26. <https://doi.org/10.15612/bd.2022.680>
- Öztan, G. G. (2019). Askeri disiplinden ‘kontrollü liberalleşme’ye: 12 Eylül restorasyonu ve eğitim tartışmalarındaki izdüşümü. *Toplum ve Bilim*, 148, 12-41.
- Öztürk, F. (2014). Türkiye’de ilköğretim fen bilgisi programında pozitivist bilim anlayışından postpozitivist/yapılandırmacı sürece geçiş. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 47(2), 117-136.
- Paul, G. ve Horstmann, R. P. (2023). *Idealism*. Edward N. Z. ve Nodelman, U. (Eds.). *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Spring 2023 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/idealism/> (erişim tarihi: 12 Nisan 2023).
- Phela, Y. J. P., Hasibuan, N., Rohy, A. R. W. ve Manodohon, M. A. (2023). Challenges of educational philosophy (humanism, idealism, naturalism, pragmatism, materialism, existentialism) and its impact on PAK in the era of globalization. *Formosa Journal of Multidisciplinary Research*, 2(5), 809–820.
- Phillips, D.C. (2005). The contested nature of empirical educational research and why philosophy of education offers little help. *Journal of Philosophy of Education*, 39(4), 577-597.
- Poyraz, C. (2006). Türkiye’deki rehberlik hizmetlerinin tarihsel gelişimi. *Hayef Journal of Education*, 3(2), 187-209.

- Ranjitkar, K. R. (2021). Understanding primary curriculum from philosophical perspectives. *Interdisciplinary Research in Education*, 5, 47–56. <https://doi.org/10.3126/ire.v5i1-2.34734>
- Sheehey, B. (2022). Reparative agency and commitment in William James' pragmatism, *British Journal for the History of Philosophy*, 30(5), 818-836. <https://doi.org/10.1080/09608788.2022.2032589>
- Santosa, M. H. (2017). Learning approaches of Indonesian EFL Gen Z students in a flipped learning context. *Journal on English as a Foreign Language*, 7(2), 183-208.
- Smith, B. O. ve Tyler, R. W. (2010). Basic principles of curriculum and instruction. University of Chicago Press.
- Sönmez, V. (2002). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Spencer, M. (2015). From practical idealism to the ideology of the market: Whitehall, Westminster and higher education 1963-1983. *International Journal of the Legal Profession*, 22(1), 27–49.
- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Sage publications.
- Stratford, R. (2019). Educational philosophy, ecology and the anthropocene. *Educational Philosophy and Theory*, 51(2), 149-152.
- Şen, S. ve Akbaba Altun, S. (2022). Dönemin Ruhunun Türk Milli Eğitim Şûralarına (1939-2014) Etkileri: Hermenötik Bir Analiz. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 23-45.
- Şimşek, E. (2013). Çok partili dönemde yeniden din eğitimi ve öğretimine dönüş süreci (1946-1960). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), 391-414.
- “TBMM Soru Önergesi”. (2021). FATİH Projesi kapsamında dağıtılan tablet sayısı. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y4/T7/WebOnergeMetni/b746e1bc-a345-457f-be43-844d631b333d.pdf> (erişim tarihi: 3 Eylül 2023)
- “TBMM Soru Önergesi”. (2023). FATİH Projesi kapsamında etkileşimli tahta ile donatılan derslik sayısı. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y1/T7/WebOnergeMetni/543e8eaf-6fa8-4c6d-9f4b-65241dbe8e7b.pdf>
- “T.C. Resmî Gazete”, Sayı 29054. (2014). Milli eğitim şurası yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023).
- Tanner, T. (1980). Significant life experiences: a new research area in environmental education. *Journal of Environmental Education*, 11(4), 20-24.
- Tofur, S., Aypay, A. ve Yücel, C. (2016). Comparative evaluation of the decisions of the Turkish national education council and indexes of the journal of announcements between 1980-2014. *Eğitim ve Bilim*, 41(186), 253-274.
- Topal, Y. (2019). Değerler eğitimi ve on kök değer. *Mavi Atlas*, 7(1), 245-254.
- TTKB. (2017). “Müfredatta yenilik ve değişiklik çalışmalarımız üzerine” basın bülteni. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara, Türkiye.
- TTKB. (2022). Geçmişten günümüze milli eğitim şuraları. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328> (erişim tarihi: 30 Aralık 2022).
- Turan, R. (2021). Türkiye’de yapılandırmacı yaklaşıma geçişin ilköğretim sosyal bilgiler dersi kapsamında tarih öğretimi üzerindeki etkileri (1998-2018). *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 153-187
- Türkmenoğlu, D. (2007). Tek Parti Döneminde ulus inşa politikalarının eğitim boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 159-174.
- Uygun, S. (2009). *Eğitimin tarihsel temelleri*. Ereş, F. (Ed.). *Eğitim bilimine giriş* (s. 153-195). Ankara: Maya Akademi Yayınları.

-
- Waite, S., Poland, P. ve Piggot-Irvine, E. (2013). Sustainability in practice: experiences of a social work field education programme in New Zealand. *Social Work Education*, 32(1), 129-144.
- Wilson, R. A. (1997). Introduction to Environmental Education. *International Journal of Environmental Education and Information*, 16(1), 1-8.
- Yavuz, A. (2008). Felsefeden yoksun bir eğitim olur mu? Olursa eğitim ne olur / nasıl olur? tarihsel gelişim sürecinde eğitim – felsefe – bilim ilişkisi üzerine bir analiz. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 358, 21-32.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Basım), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: design and methods*. Sage publications.
- Zhang, Y. (2017). Destruction and reconstruction of self---an authentic native son. *Iconf-EM 2016- International Conference on Engineering Management* (s. 214-218). Atlantis Press.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin Kurucu Temel İlkesi: Milliyetçilik

The Founding Basic Principle Of Our State Of The Republic Of Türkiye: Nationalism

Nurullah ÇETİN^{a*}

^a Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1849-3275

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Eylül 2023

Kabul tarihi: 21 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Milliyetçilik,

Atatürk,

Türkiye Cumhuriyeti Devleti.

ÖZ

23 Nisan 1920'de fiilen ve resmen kurulan, 29 Ekim 1923 tarihinde de rejiminin adı Cumhuriyet olarak belirlenen devletimizin altı temel kurucu ilkesi olmakla birlikte bunlar arasında en önde geleni milliyetçiliktir. Milliyetçilik diğer beş ilkenin de ana kaynağıdır. Milliyetçilikten kasıt Türk milliyetçiliğidir. Dolayısıyla milliyetçilik kapsayıcı ve kuşatıcı bir ilkedir. Atatürk Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bağımsız, millî bir Türk devleti olarak kurdu. Türk vatanını bölünmez tek Türk vatanı olarak tanımladı. Devletimizi temsil eden tek marşın İstiklal Marşı olduğunu Meclis kararıyla kayda geçirdi. Türk dili olan Türkçeyi tek resmî dil olarak belirledi. Devletimizi temsil eden tek bayrağın Türk bayrağı olduğunu ilan etti. Devletimizin bölünüp parçalanamaz tek Türk devleti olduğunu ısrarla vurguladı. Milletimizin adının sadece Türk milleti olduğunu perçinledi. Etnik kökenlerine bakmadan bütün vatandaşlarımızı Türk milleti çatısı altında topladı. Türk tarihini bir bütün olarak ortaya koydu. Müzik, resim, mimarlık, tiyatro, edebiyat gibi sanatın bütün türlerinde Türk millî ruhunun damgasını vurdu. Dış politikada Türk milletinin menfaatlerini tek belirleyici yaptı. Cumhuriyetimizin en önemli kazanımlarından biri, Türk milletine kendi millî kültürünü tanıtmayı, koruması, yaşatması, öğretmesi ve geliştirmesi olmuştur. Zira millet, kendine özgü kültürü olan topluluk demektir. Türk milleti de dünyanın en eski kültürüne sahip bir millettir. Biz millet olarak var olursak, bu ancak bizi diğer milletlerden ayıran, bize özgü millî kültürümüzü korumamıza ve yaşatmamıza bağlıdır. Bu çerçevede Atatürk, millî kültürün değerini kavramış ve yeni kurduğu devletin temelini Türk millî kültürünü koymuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 28, 2023

Accepted: October 21, 2023

Keywords:

Nationalism,

Atatürk,

The State of the Republic of Türkiye.

ABSTRACT

The State of the Republic of Türkiye was actually and officially established on April 23, 1920. The name of his regime became the Republic On October 29, 1923. Our state has 6 basic founding principles. The most prominent among these is nationalism. Nationalism is the main source of the other five principles. What is meant by nationalism is Turkish nationalism. Therefore, nationalism is an inclusive and encompassing principle. Atatürk established the State of the Republic of Türkiye as an independent, national Turkish state. He defined the Turkish homeland as the only indivisible Turkish homeland. He determined by the decision of the Parliament that the only anthem representing our state is the National Anthem. He determined Turkish, which is a Turkish language, as the only official language. He declared that the only flag representing our state is the Turkish flag. He insisted that our state is the only Turkish state that cannot be divided and broken up. He said that the name of our nation is only the Turkish nation. He gathered all our citizens under the roof of the Turkish nation. He revealed Turkish history as a whole. Turkish nationalism has become a determinant in all types of art such as music, painting, architecture, theater, literature. He made the interests of the Turkish nation the sole determinant in foreign policy.

EXTENDED ABSTRACT

The principle of Turkish nationalism is the main pillar in the establishment of the State of the Republic of Türkiye. Some people, institutions and sectors are working to eliminate this principle. But the Turkish nation will resolutely protect this basic principle of ours. In this article, it is emphasized how important the principle of Turkish nationalism is in the establishment process of our state.

In the last periods of the Ottoman empire, Turkishness was largely denied, ignored and forgotten. Turkishness was registered by Atatürk together with the Republic as the official identity of the State and the nation. Atatürk, together with the Republic, reminded the Turk that he was a Turk. He gave his Turkish identity in the name of the state. He made Turkish, the language of the Turks, the official language. He taught the people Turkish history, literature, culture and identity. He made the Turkish nation the master, not the slave of its homeland.

Atatürk said, "How happy I am for the one who says I am a Turk!" said. Accordingly, Turkishness became not only a biological identity, but also a sociological and official one. Turkishness has become the common identity name of all our citizens.

The common nation name of all our citizens who have adopted the Turkish language, the Turkish homeland, the Turkish flag, the Turkish state, Turkish art, literature, culture, tradition, custom, the common pride of history and the common vision of the future has become 'Turk'.

Atatürk: "The nation is a political and social union formed by citizens connected to each other through the unity of language, culture and country." said.

Atatürk put cultural nationalism at the basis of his understanding of nationalism. There are two concepts at the basis of the National Struggle and the new Turkish State to be established: 1. National sovereignty, 2. Turkish nationalism. Atatürk's Turkish nationalism is opposed to Communist internationalism, which aims to dissolve the Turkish nation into an ambiguous and abstract working class. He is also opposed to liberal cosmopolitanism.

Atatürk expressed our Turkish identity with its open borders as follows: "We are Turks, we are Turks in the full sense. That's it. That's it. It is enough to be a good Muslim for us. Our law is the same for Asia as for Europe. To have friends, to protect our full independence, to evaluate everything from the Turkish side. This is a realist view. It is a reaction to the ideology that destroyed the Ottoman Empire."

The Turks remembered that they were Turks together with the Republic and raised the values of Turkish national identity to the institutional level as a state organization. According to the structure of the Ottoman State, it was not a national state, but a state of nations. He also defined the nation according to religion: like the Islamic nation, the Isevi Nation, the Jewish nation. It had a cosmopolitan structure. Especially in the period after the Tanzimat (rearrangements) reform movements of 1839, the Crusader Western world and Russia applied an intensely nationalist policy on non-Turkish elements within the Ottoman Empire. Nationalism, a principle of the French Revolution, was applied by the West in two different dimensions.

1. Europe implemented it as a project of unification within itself, a project of nationalizing the tribes. In other words, they united hundreds of different European peoples such as Celtic, Gothic, Latin, German, Angl, Saxon, Frankish in common sociological, legal, political, geographical and cultural values such as one language, one flag, one state, one homeland, and turned them into a nation in a sociological sense. Thus, nations such as the French nation, the German nation, the English nation were born.

2. The same West used the principle of nationalism to break up the Ottoman Empire. He instructed the Greek, Bulgarian, Serbian, Armenian, him to this, "you are separate nations, leave the Ottoman Empire". The West has given both Christians and Muslims, who are Ottoman citizens, a tribal and racist social identity. They taught Greeks, Bulgarians, Serbs, Armenians, Greeks, Arabs, Albanians racism based on Turkish hostility to it, they created sharp and militant social structures around their race.

The purpose of the Imperialist Crusading West to turn these elements, which are citizens of the Ottoman Empire, into racist militant communities, was to instill Turkish hostility and to make them rebel against the Ottoman Empire, separate them and turn them into dependent statelets. With the Balkan Wars of 1912, they separated non-Muslim elements from the Ottoman Empire in this way, and with the First World War of Partition of 1914, Muslim elements were separated from the Ottoman Empire in this way.

The basis of unity and togetherness is the transformation of the crowd and the mass into a nation. A crowd or a mass means a group of people who are unrelated to each other in terms of heart, intention, thoughts, goals and business. A community consisting of people with purely individual feelings, thoughts, goals and jobs is called a 'crowd'. This structure is a loose fabric for the existence, continuation and survival of a state.

This structure is not like a body that is in an organic relationship and strict adherence to each other; it is like a body made up of cells that are separate and unaware of each other. Communities consisting of people who do not have common historical lives, common feelings, common thoughts, common deeds, common goals, common future visions, revolving only around their individual interests, cannot continue under the roof of a harmonious, harmonious state, they dissolve somewhere and fall apart.

Giriş

Cumhuriyetimizin en önemli değeri millî kimliktir, milliyetçi kimliğidir. Devletimiz, millî Türk devleti olarak kuruldu. Milletimizin adı “Osmanlı milleti”, “Anadolu milleti”, “Türkiye toplumu”, “Millet milleti”, “İşçi sınıfı” değil; “Türk milleti” oldu. 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle, 1924 Anayasası’nın 2. maddesine devletin nitelikleri, “Türkiye Cumhuriyeti Cumhuriyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçısıdır” biçiminde girmiştir. Dolayısıyla devletin temel değer ve ilkeleri arasında “milliyetçilik” önemli bir yer tutar.

Aynı anayasanın 88.maddesinde ise Türk kimliği vurgulanır:

Madde 88- “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla ‘Türk’ denilir. Türkiye’de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de doğup da memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmî olarak Türk vatandaşlığını seçen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatı, kanunda belirlenen hallerde kaldırılır.

Atatürk, değişik vesilelerle yaptığı konuşmalarda da kendisinin bir Türk ve Türk milliyetçisi olduğunu söylemiştir. Mesela şu sözlerine bakalım: “Benim hayatta yegâne övücüm, servetim, Türklükten başka bir şey değildir” (Bozkurt, 1955, s. 95). “Bu memleket tarihte Türk’tü, şimdi Türk’tür ve sonsuza kadar Türk olarak yaşayacaktır” (Toros, 1981, s. 31). “Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz” (Kocatürk, 2007, s. 316).

Atatürk 1923’te “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir. Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trakyalı hep bir soyun evlatları ve aynı cevherin damarlarıdır.” Diyerek bütün vatandaşlarımızı tek bir millet; yani Türk milleti çatısı altında birleştiren bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. “Ne mutlu Türküm diyene!” diyerek de Türklüğü bir millete aitlik ve mensubiyet duygusu ve şuuru olarak algılamıştır.

Osmanlı’nın son dönemlerinde büyük ölçüde inkâr edilen, yok sayılan ve unutturulan Türklük, Atatürk tarafından Cumhuriyet’le birlikte Devletin ve milletin resmî kimliği olarak tescillenmiştir. Atatürk, Cumhuriyetle birlikte Türk’e Türk olduğunu hatırlatmakla kalmadı; bu millî kimliğini devletin adına verdi, dilini resmî dil yaptı, tarihini, edebiyatını, kültürünü, kimliğini öğretti, vatanının kölesi değil efendisi yaptı.

“Ne mutlu Türk’üm diyene!” formülüyle Türk doğulabileceği gibi olunabileceğini de gösterdi. Türklüğü tamamen bir soy, kan ve ırk meselesi olmaktan çıkarıp, daha kapsayıcı bir millet adı ve kimliği hâline getirdi. Yani, hangi etnik gruba, hangi kavme mensup olursa olsun ortak hukukî, kültürel, sosyolojik, siyasi, ekonomik değerlerde buluşan, Türk dilinde, Türk vatanında, Türk bayrağında, Türk devletinde, Türk sanat, edebiyat, kültüründe, geleneğinde, göreneğinde, ortak tarih kıvancında ve ortak gelecek tasavvurunda buluşan vatandaşlarımızın tamamının ortak millet adının “Türk” olduğunu hem söyledi hem de resmî planda hayata geçirdi.

Atatürk: “Millet dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların meydana getirdiği siyasi ve toplumsal bir birliktir.” (İnan, 1988, s. 18) ifadesiyle kültürel milliyetçiliği milliyetçilik anlayışının temelini koydu. Atatürk, Türk milliyetçiliğinden Millî Mücadelenin en başlarında, ordu müfettişi olarak Samsun’da bulunduğu sırada Başbakanlığa gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli bir raporunda şöyle söz etmiştir: “Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır.” Demek ki Millî Mücadelenin ve yeni kurulacak Türk Devletinin temelinde iki kavram vardır: 1. Millî hâkimiyet, 2. Türk milliyetçiliği.

Atatürk, Türk milliyetini belirsiz ve soyut bir işçi sınıfı içinde eritmeyi hedefleyen Komünist enternasyonalizme ve uluslararası patronların sömürü düzenlerine engel olabilecek

milliyetçilik ruh ve şuurunu yok eden liberal kozmopolitizme ve milliyet ruhumuzu yok sayan, tamamen emperyalist Batının sömürü düzenine felsefi bir dayanak olan evrensel hümanizme karşı “Türk milliyetçiliği”ni hem bir fikir sistemi, hem de resmî anlamda bir devlet felsefesi ve ilkesi, bu ilkeye bağlı millî kurumları oluşturarak kabul etti ve uygulamaya koydu.

Atatürk Türk kimliğimizi açık sınırlarıyla şöyle ifade etmiştir:

Biz Türk’üz, tam manasıyla Türk’üz. İşte o kadar. Bize iyi Müslüman olmak kâfidir. Asya için Avrupa için bizim kanunumuz aynıdır. Dostlara sahip bulunmak, tam bağımsızlığımızı muhafaza etmek, her şeyi Türk cephesinden mütalaa etmek. Bu realist bir görüştür. Osmanlı İmparatorluğunu mahveden ideolojiye tepkidir (Karal, 1986, s. 122).

“Osmanlı Vatandaşlığı”ndan “Türk Milleti”ne:

Türkler, Cumhuriyetle birlikte Türk olduklarını hatırladılar ve Türk millî kimlik değerlerini devlet teşkilatı hâlinde kurumsal düzeye çıkardılar. Osmanlı Devleti yapısı itibariyle millî bir devlet değil, milletler devleti idi. Milleti de dine göre tanımlıyordu: İslam milleti, İsevi Milleti, Musevi milleti gibi. Kozmopolit bir yapıya sahipti. Özellikle 1839 Tanzimat reform hareketlerinden sonraki süreçte Haçlı Batı dünyası ve Rusya, Osmanlı Devleti bünyesindeki Türk olmayan unsurlar üzerinde yoğun olarak nasyonalist bir politika uyguladı. Fransız İhtilali’nin bir ilkesi olan Nasyonalizmi Batı, iki farklı boyutta uyguladı.

1. Avrupa, kendi içinde birleşme projesi, kavimleri milletleştirme projesi olarak uyguladı. Yani Kelt, Got, Latin, German, Angl, Sakson, Frank gibi yüzlerce farklı Avrupa kavmini tek dil, tek bayrak, tek devlet, tek vatan gibi ortak sosyolojik, hukuki, siyasi, coğrafi ve kültürel değerlerde birleştirerek sosyolojik anlamda millet hâline getirdiler. Böylece Fransız milleti, Alman milleti, İngiliz milleti gibi milletler doğdu.

2. Aynı Batı, nasyonalizm ilkesini Osmanlı Devleti’ni parçalamak için kullandı. Yunanlıya, Bulgara, Sırba, Ermeniye, ona buna “siz ayrı milletlersiniz, Osmanlı Devleti’nden ayrılın” diye talimat verdi. Batı, Osmanlı uyruğu olan hem Hristiyan hem Müslümanlara kavmiyetçi, ırkçı bir toplumsal kimlik kazandırdı. Yunanlılara, Bulgarlara, Sırpçılara, Ermenilere, Rumçılara, Arapçılara, Arnavutlara, ona buna Türk düşmanlığına dayalı ırkçılık öğrettiler, ırkları etrafında keskin ve militan toplumsal yapılar ürettiler.

Emperyalist Haçlı Batının Osmanlı Devleti uyruğu olan bu unsurları ırkçı militan topluluklar hâline getirmesinin amacı, Türk düşmanlığı aşlamak ve Osmanlı Devleti’ne isyan ettirip ayırmak ve kendilerine bağımlı devletçikler hâline getirmektir. 1912 Balkan Savaşlarıyla Müslüman olmayan unsurları, 1914 Birinci Dünya Paylaşım Savaşı ile de Müslüman unsurları bu yolla Osmanlı Devleti’nden ayırdılar.

1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile 1923’te ilan edilen Cumhuriyet arasındaki dönem, Türk olmayan unsurların hızla ırkçı bir yapı kazanmaları, Türklerin de aman ötekiler gücenmesin diye millet adları olan Türklüklerini söylemeyi unutturuldukları bir dönemdir. Osmanlı Devleti Osmanlılık siyaseti güderek, “Türk, Yunan, Bulgar, Arap, Ermeni filan demeyelim, Osmanlıyız diyelim” diye ucube bir millet anlayışı türetti. Farklı dil, din, mezhep, kültür, coğrafya sahiplerinin hepsini Osmanlı milleti, Osmanlı vatani, Osmanlı Devleti ve bayrağı altında toplamaya çalıştılar.

Bir aile, hanedan ve bu hanedanın devletine hizmet eden memur ve hizmetliler sınıfının adı olan “Osmanlı”yı, yapma bir millet adı olarak kullanmaya çalıştılar. Fakat işin ilginç tarafı bu uydurma “Osmanlı” millet adını Türklerden başka kimse kabul etmedi. Rum, “ben Rulum” dedi, Ermeni, Bulgar, Arnavut, Arap hepsi kendi adını kullandı. Ama Türkleri “aman Türk’üm deme, diğer unsurlar gücenir, darılır, sadece Osmanlıyım ya da Müslümanım de geç git” diye tembillediler. Türk de “peki öyle diyeyim” dedi ve Türklüğünü unuttu.

Bu konuda bazı ilginç olaylar var. Bazıları şöyle: Osmanlı Meclisinde Rum temsilcisi Boşo Efendi, Osmanlılığı kabul etmedi; hatta alay etti. Sadece Rumlar için değil, bütün Osmanlı için çalışması gerektiğini söyleyenlere şöyle dedi: “Osmanlı Bankası’nın sermayesi, yöneticileri ve bütün çalışanları yabancı olup yalnız adı Osmanlı’dır. Benim Osmanlılığım da Osmanlı Bankası’ninki kadardır”.

Bir başka olay:

Bursa Valisi Ahmed Vefik Paşa, kazalara teftişe çıkar. O devirde Osmanlı topluluğunda bulunan milletler, milliyetlerini açıkça söylerlerdi. Bunlardan 'Osmanlıyız' diyenler de olurdu. Ama 'Türküm' diyeni pek çıkmazdı. Şüphesiz imparatorluğun ana unsurunu Türkler oluşturuyordu. Ama bunlar Türklüklerini sanki bir suçmuş gibi saklardı. Devlet de Türklük ayırımı yapmayı, Türklük bilincini uyandırmayı politikasına uygun bulmazdı, bu yüzden, Devlet her dara düştükçe ona asker veren, vergi yetiştiren Türk unsuru ezilmiş ve sinmişti.

Paşa uğradığı ilçelerde halkla sohbet ederken onlara bazen milliyetlerini de sorardı. Bir gezisinde de karındakilerden milliyetlerini sordu. Herkes göğsünü gere gere, “Boşnağım. Arnavudum. Çerkezim” diyordu. Sıra bir kenarda sessizce duran bir ihtiyara gelmişti. Kısık bir sesle, ezile büzüle; “Türküm efendim” dedi.

Paşa; -Öyle niçin sıkılıyorsun? Türk olmak kabahat mı? Bak ben de Türküm deyince adamcağının dili çözüldü:

-Sahi mi Paşa, sen de Türk müsün? Demek Türkten de Paşa olurmuş ha...

Vali Paşa'nın gözleri dolmuştu, şöyle cevap verdi;

Paşa da kim oluyor? Türklere Padişah çıkar, Padişah... Anladın mı? (Aldan, 1986, s.205-208)

Ayrıca Osmanlı döneminde Türkler “etrâk-i bî-idrâk” yani “anlayışsız Türk” diye aşağılanıyordu.

“Millî” Kavramı:

Birlik ve beraberliğin temeli kalabalığın ve yığının millet hâline gelmesidir. Kalabalık ya da yığın, birbiriyle kalp, niyet, düşünce, amaç ve iş bakımlarından ilişkisiz insan topluluğu demektir. Salt bireysel duygu, düşünce, amaç ve iş sahibi kişilerden oluşan topluluğa ‘kalabalık’ deniyor. Bu yapı, bir devletin varlığı, devam ve bekası adına gevşek bir dokudur.

Bu yapı, birbiriyle organik ilişki ve sıkı bir bağlılık içinde olan değil; ayrı ayrı, birbirinden habersiz hücrelerden oluşan bir beden gibidir. Ortak tarihî yaşantıları, ortak duyguları, ortak düşünceleri, ortak işleri, ortak amaçları, ortak gelecek tasavvurları olmayan, sadece bireysel menfaatleri etrafında dönenip duran insanlardan oluşan topluluklar, uyumlu, ahenkli bir devlet çatısı altında devam edemezler, bir yerde çözülür ve dağılıp giderler.

Bu durumda yapılması ve olması gereken şey, böylesine kozmopolit, ortak değerlerden yoksun insan kalabalığını millet hâline getirmektir ya da var olan millet yapısını daha da güçlendirmektir. Bu bağlamda millet, millî olan yapıdır. Cumhuriyetimiz bunu sağlamıştır. Bunu açıklayalım.

Millet Kavramı:

Millet, ortak 1. kültürel, 2. sosyolojik, 3. hukuki ve 4. ekonomik, 5. siyasi, idari değerlerde buluşmuş, birleşmiş, anlaşmış, kaynaşmış, kenetlenmiş toplumsal yapının adıdır. Demek ki bir topluluğun millet olabilmesi için beş temel değerde birleşmesi gerekiyor. Türkiye’de en fazla karıştırılan ve tartışılan üç terim var: Irk, milliyet ve Turan.

Irk, insanların renkleriyle, dilleriyle ve bazı biyolojik özellikleriyle ilgili bir terimdir. Irk, insanların özgür iradeleriyle tercih ettiği bir kimlik değeridir, verili kimliktir. Allah nasıl

istemişse insanları öyle yaratmış ve bu yaratılmış hâline ırk denmiş. Yani Allah insanları Türk, Arap, Fars, İngiliz, Alman gibi değişik ırklar hâlinde yaratıyor.

İrk kimliği gayr-i iradîdir yani isteğe bağlı olan bir şey değildir. Hem isteğe bağlı değil hem de reddedilebilecek bir şey değildir. Allah insanların değişik ırklar hâlinde yaratılışını bir ayette açıkça belirtiyor: “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun varlığının ve kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır” (Rum Suresi, 22).

O hâlde insanların ırk kimliği ne üstünlük ne de aşağılık sebebidir. Yani ırk, başlı başına ne kutsallaştırılabilir ne de aşağılanabilir.

Bir de insanların “milliyet” kimliği vardır. İrk biyolojik kimlik, milliyet ise kültürel, sosyolojik ve hukuki kimliktir. İrk verili, milliyet kazanılmış kimliktir. Farklı ırktan olan insanlar ortak sosyolojik, kültürel ve hukuki değerlerde bir araya gelerek ve bu ortak değerleri benimseyip uygulayarak millet olurlar.

Tarih içinde millet kimliği değişiklik gösterebiliyor. İslam evrensel bir din olduğu için aynı dinden olanları bir millet kabul etmiş. Ayrıca tarihî ve siyasi zaruretlar neticesinde başka ölçütlerde birleşen insan topluluklarına da millet (ulus, nation) denmiş. Bu durumda şu tür millet türleri ortaya çıkıyor:

1. Dinî millet: Aynı dine inanan insanlar. Dilleri, devletleri, kültürleri farklı olabilir. Bu insanların millet olması için tek geçerli ölçüt, aynı dine inanıyor olmak.

2. Siyasi millet: Tek devlet, tek bayrak, tek vatan, tek dil, tek hukuk, tek eğitim, ortak gelecek tasavvuru değerlerini benimseyen ve yaşayan topluluğun adıdır. Bugün hemen hemen her devlet bu millet tipini barındırır. Bazıları “tek dil”i saymıyor, ama diğerlerini sayıyor. Tek dil olmadan siyasi millet olmaz. Toplulukları, fertleri, grupları siyasi millet yapan ortak değer, tek resmî dil ve tek eğitim dilidir. Aynı dili konuşmayan insanlar siyasi millet olamazlar.

3. Kültürel millet: Devletleri, coğrafi sınırları farklı olsa da dilleri, gelenekleri, görenekleri, duyguları, sembolleri, maddi ve manevi değerleri bir olan topluluklardan oluşan yapı. Biz Türkler genel anlamda, dünya çapında, evrensel planda ‘kültürel millet’, özel anlamda, Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde ‘siyasi millet’ kimliğine sahibiz. Yedi bağımsız devlet, onlarca özerk devlet, topluluk ve başka devletlerde yaşayan bütün dünya Türkleri bu anlamda kültürel bir millettir.

Şu hâlde insanlar ırklarını seçemez ama milletlerini seçebilirler. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde yaşayan insanların, vatandaşların tamamının adı “Türk milleti”dir. Bu millet tipi siyasi millettir. Şu hâlde Türkiye’de yaşayan bazı vatandaşlar, alt özel kimlik olarak farklı ırklara mensup olabilirler ama üst resmî kimlik olarak Türk milletine aittirler.

İrkçılık ise iki türlüdür: 1. Saldırgan ırkçılık, 2. Savunmacı ırkçılık. “Saldırgan ırkçılık” hiçbir zaman kabul edilemez ve hoş görülemez. Ama “savunmacı ırkçılık” masumdur.

“Saldırgan ırkçılık”, kişinin doğuştan getirdiği gayr-i iradî olan verili kimliğini yani biyolojik, genetik aidiyetini başka ırklardan üstün tutması ve kendisinde başka ırklara haksızlık ve kötülük yapma hakkını görmesidir. Avrupa ırkçılığı, Çin ırkçılığı, Rus ırkçılığı, İsrail ırkçılığı, Fars ırkçılığı, PKK ırkçılığı böyledir. Bu doğru değildir ve kabul edilemez.

“Savunmacı ırkçılık” ise ırkımıza yapılan saldırılar, kötülükler ve haksızlıklar karşısında kendimizi koruma ve savunma tedbirleridir. Bu doğaldır, haktır, görevdir hatta kutsaldır. Bu anlamda mesela Millî Mücadele döneminde İtilaf devletleri adlanan Haçlı Batılı devletler ülkemizi işgal ettiklerinde amaçları Türk ırkını yok etmektir. Bunu o zaman açık açık söylemişlerdi. O zaman biz Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde kutsal bir Millî

Mücadele cihadı vererek kendi ırkımızın yok olmaması için savaştık. Nitekim Mehmet Akif Ersoy Atamız, İstiklal Marşı'nda bu durumu “Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlal” (Kıyamete kadar Türk ırkı yok edilemeyecektir) diye veciz bir mısra hâlinde ifade etti.

Biz Türk'üz. Türklük hem ırktır hem milliyettir. Yani Türk doğulur da olunur da. Allah bizi Türk yarattı ve Allah başka ırkları da yarattı. Doğuştan insanlar hangi ırka mensup olursa olsun, eğer isterlerse Türk milliyetine mensup olabilirler ve kendilerini Türk kabul edebilirler. Irk kimliği verili kimlik, milliyet kimliği kazanılmış kimliktir.

Farklı bir ırka mensup olsa bile Türkçeyi, Türk devletini, Türk vatanını, Türk bayrağını, Türk kültürünü, Türk milletini benimsemiş kişi Türk'tür. Irk Allah'ın, milliyet ise insanların tercihidir. Atatürk “ne mutlu Türküm diyene!” derken buna vurgu yaptı. Bir Arap, bir Kürt, bir Çerkez “Ben şu ırktanım ama Türk milletine mensubum ve bu anlamda Türk'üm” diyorsa ki çoğu vatandaşımız böyle düşünüyor, o zaman o kişiler Türk'tür ve bizim “hayır sen şu ırkansın, Türk olamazsın” deme hakkımız yoktur.

Biz ulus, vatandaş ve halk değiliz; Türk milletiyiz. Türklerin Müslüman olmadan önceki toplumsal birlikliklerinin, boylar birliğinin terim karşılığı “bodun” (budun) idi. Bodun, bütün Türk boylarının sosyolojik anlamda toplamına verilen ad idi. Bu kan, soy, dil, kültür, coğrafya birliğini ifade ediyordu. Bodun'un kökü “bod”dur. Bod eski Türkçede “boy” demektir. Kelimenin sonundaki +un, çokluk ekidir. Bu durumda “bodun”, “boylar topluluğu” demektir. Moğolca bir kelime olan “ulus” da aynı manaya gelir. Fakat Türkler Müslüman olduktan sonra üst düzeyde bir toplumsal birlikliği ifade etmek için Arapça bir kelime olan “millet” terimini benimsediler. Millet teriminde belirleyici unsur din birliğidir. Dil birliği, siyasi birlik, vatan, kültür birliği gibi hususlar ikinci üçüncü derecede gelir. Nitekim genel anlamda İslam kültüründe “millet” terimi bütün Müslümanların toplamı için kullanıldı.

Bütün Müslümanlar “İslam milleti” idi. Osmanlı Devleti'nde de vatandaşlar dinî, kültürel ve idarî taksimatta “Hristiyan milleti”, “Yahudi milleti”, “İslam milleti” gibi din esasına dayalı bir ayırım vardı. Osmanlı Devleti'nde dil ve ırk farkına bakılmaksızın bütün Müslümanlar tek bir millet idi. Nitekim bu anlayış Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir bakıma kuruluş tapusu niteliğinde olan Lozan Antlaşmasında da karşımıza çıkar. Türkiye'de yaşayan bütün Müslümanlar etnik köken farklılıklarına bakılmaksızın tek bir millet kabul edildi ve bu milletin adı da “Türk milleti” oldu. O zamandan bu zamana hukuken ve siyaseten Türkiye'deki bütün Müslümanlar, “Türk milleti” diye bilinir. Hatta “Türk milleti” terimi içinde Müslüman olmayan azınlıklar da dahil edilmiştir.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurarken ana gövde olan Müslüman Türk milletini esas aldığı için milliyetçilik kavramının içinde İslam da vardı. Onun için millet ve milliyetçilik terimleri hem Arapça kökenli olması hem bu terimin Türklerin Müslümanlaşmasıyla birlikte kullanılır olması dolayısıyla İslami değerlere bağlı bir Türk toplumsal yapısını ifade ediyor.

Ulus ve Ulusalılık:

“Ulus” terimi, ilk başlarda millet terimi yerine kullanılıyordu. “Türk ulusu” tamlaması ile ‘Türk milleti’ aynı anlamda idi. Ama son zamanlarda bu kelimeye yüklenen anlam farklılaşmıştır. Özellikle İslam'a uzak ve soğuk bakan kesimler tarafından ‘ulus’ terimi İslamsız bir Türklüğü karşılamak üzere dönüştürülmüştür. Bugünkü anlamıyla ulusalılıkta İslami ruh ve değerler yoktur. Bugün itibarıyla bazı kişilerin ulusalılığı bir fikir ve siyaset anlayışı olarak benimserken İslam'la ilgisi olmayan bir toplumsal yapıyı esas aldıkları açıktır. Nitekim Milliyetçilerin İslam'ı öne çıkaran tavırlarıyla ulusalıların İslam karşıtı ya da en azından İslam'la alakası olmayan seküler ve profan tavırları bu ayrımı ortaya koyuyor.

Ayrıca Ulusalçılar Türk tarihini neredeyse sadece Cumhuriyet’le başlatma eğilimindedirler. Milliyetçiler ise tüm Türklük tarihini esas alırlar. İslam öncesi, İslam sonrası ve Cumhuriyet sonrası bütün Türk tarihini ayırmadan bir bütün olarak alırlar ve bu tarihsel sürecin birikiminin olumlu, iyi, güzel değerlerini alarak geleceğe taşımak isterler. Ayrıca Ulusalçılar daha çok Marksist sol ideolojik kökene bağlıdırlar ya da oradan gelirler. O ideolojiye ait terimleri kullanırlar.

Ayrıca budun ya da ulus, eskiden kabaca 1071 yılı öncesi süreçte sadece Türk boylarının toplamını ifade ediyordu. Millet ise Türklerin Müslüman olup Anadolu’ya gelmeleri, Anadolu’yu vatan edinmeleri sürecinde özellikle Yesevî dervişlerinin çabalarıyla buradaki başka bazı kavimlerin de Müslüman ve Türk olmalarıyla ‘Türk milleti’ teriminin dairesi genişledi.

Yani Ermeni, Rum gibi bazı kavimlerden olan bazı kişiler Müslüman olmakla birlikte Türk de oldular. Zaman içinde Kürt, Arnavut, Çerkez, Arap gibi unsurlar da Müslümanlık ve Türklük değerleri içinde yeniden şekillenerek “Türk milleti” oldular ve Türk milleti dairesini iyice genişlettiler. İşte şu anda Anadolu’daki toplumsal birlik yapımızın adı bu anlamda “Türk milleti”dir. Artık Türk, sadece bir kavim adı olmaktan çıkmış; toplumsal anlamda bir yapının, bir milletin adı olmuştur.

Halk Terimi ve Halkların Kardeşliği Safsatası:

Ayrıca yanlış kullanılan terimlerden biri de “halk”tır. Batı emperyalizminin propagandalarıyla yönlendirilmiş bazı ideolojik kesimler “halkların kardeşliği” gibi hem yanlış hem de kötü niyetli bir anlam yükleyerek kullanıyorlar. ‘Halkların kardeşliği’ ifadesiyle önce Türk millet birliğini etnik, mezhep ve coğrafya farklılıklarına göre ayırıyorlar, ayrıştırıyorlar; sonra bunları matematik anlamda toplamaya çalışıyorlar. Millet, organik toplamdır. Etnik siyasete dayalı halkların kardeşliği matematik toplamdır.

Yani millet, ırmakların denizde birleşmesidir, halkların kardeşliği ise elmanın, armudun, muzun, eriğin, portakalın yan yana getirilerek toplanmasıdır. Böyle bir toplam sağlıklı da değildir, anlamlı da. Mekanik, gevşek, ayrık bir toplamdır. Ama ırmakların denizde birleşmesi tamamen doğal, organik ve sağlam bir birliktir. Denizde birleşen ırmakları tekrar ayıramazsınız.

İşte şimdi bizim Türk millet birliğimiz böyledir, böyle olmaktan çıkarılmaya çalışılıyorsa da biz böyle yapmak zorundayız. Türk milletini idare eden siyasetçiler sorumlu davranıp böyle yapmak zorundadırlar. Yoksa her gün her yerde her konuşmalarında ülkemizde şu kadar etnik grup var deyip bir de adlarını tek tek saymanın anlamı yoktur ve zararlıdır.

Türkçede “halk” terimi, etnik grup ya da kavim manasında değildir. Bizde halk toplumsal ve ekonomik özellikler, bilgi ve kültür bakımından daha alt sınıflarda bulunan toplum kesimine denir. Yani fakir, eğitim, kültür seviyesi düşük, toplumsal konumu geri planda olan kitleye halk denir. Bir bakıma avam manasındadır.

Atatürk, “Türkiye halkı” ifadesiyle “Türk milleti”ni kastetmişti. “Bizim halkımız şöyle, bizim halkımız böyle” gibi ifadelerle kurulan cümlelerde genel toplum kitlesi kastedilir. Yoksa şu kavimden, bu kavimden, şu mezhepten, şu coğrafyadan bir toplum kesimi kastedilmez. O bakımdan “halkların kardeşliği” ifadesi sakattır, kötü niyetlidir, ideolojiktir, ayrımcı ve bölücüdür.

Ayrıca millet ile halk arasında bir başka temel fark vardır. “Halk”, sadece yaşayan toplum kesimini ifade eder ve bu terimle sadece bir kalabalık yığın kastedilir. “Halk” terimi daha soyut, daha ruhsuz, daha sıradan bir kitleyi adlandırmak için kullanılır. “Millet” ise hem

yaşayan hem ölmüş hem de doğacak nesilleri kapsayan çok kuşatıcı ve aynı zamanda ruhu, şuuru, değerleri, kültürü, medeniyeti olan bir toplumsal yapıyı ifade eder.

O bakımdan Türk milleti ifadesi halkın üstündedir. Halkı da kapsar. Yani Türk milleti ifadesi zengin, fakir, yönetici, yönetilen, ölmüş, diri, şu bölgeden, bu bölgeden, şu kavimden, bu kavimden, şu mezhepten bu mezhepten herkesi kapsar.

Vatandaşlık, Vatanseverlik, Yurttaşlık, Yurtseverlik:

Bir başka kavram kargaşası da “vatandaşlık” ya da “yurttaşlık” terimleri üzerindedir. Vatan Arapça, yurt Türkçedir. Vatanseverlik ya da yurtseverlik terimleri de kullanılıyor. Yurtseverlik Batı dillerinde patriotism terimiyle karşılır. Vatanseverlik son derece sığ, sınırlı, kuru ve maddi bir anlamı çağrıştırıyor. Yani vatanın sadece ekonomik değerlerini, arpasını buğdayını, elmasını armudunu, denizini, karını, güneşini, çiçeğini, böceğini sevmek manası daha çok öne çıkıyor. Bu manada ülkemizdeki birçok fabrikaları, iş yerlerini, limanlarını, topraklarını, bankalarını, sigorta şirketlerini satın alarak tatlı kârlarını kendi ülkesine taşıyan bir Avrupalı ve Amerikalı da vatanseverdir, hatta bizden daha çok vatanseverdir.

Ben bir Türk olarak vatanın sadece bekçiliğini, askerliğini, polisliğini, işçiliğini, emekçiliğini, güvenliğini, zahmetini paylaşıyorum ama bir yabancı, bütün nimetlerini ve safasını paylaşıyor. Bu durumda o yabancı benden daha çok vatansever olur. Vatandaş, aynı vatani paylaşan kimseler demektir. Burada din, dil, kültür, tarih, töre, gelenek, görenek, edebiyat, sanat, gelecek gibi değerlerde buluşmuş bir toplumsal kitle çağrışımı yok. Ülkemize Türklükle alakası olmayan milyonlarca yabancıyı doldurursunuz, onları da resmî düzeyde vatandaş yaparsınız. Ama onların vatanla ilgisi tamamen menfaate dayalı maddidir. Türk kimliği ile, vatanın tarihî, manevî, kültürel, millî boyutuyla, hafızasıyla bir ilgileri olmaz. Mesela Türk vatani için kanlarını, canlarını vermiş aziz şehitlerimiz onları hiç ilgilendirmez. İstiklal Marşı’mızın şu kıtası onları hiç ilgilendirmez ve etkilemez:

Bastığın yerleri ‘toprak!’ diyerek geçme tanı:
Düşün altındaki binlerce kefansız vatani!
Sen şehid oğlusun, incitme yazıktır atanı:
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatani.

Türk millet birliğini etnik, mezhepsel, coğrafi ya da sosyal ve ekonomik farklılıklarına göre ayırırsanız, bunlar arasında bir gönül ve ruh birliği, düşünce ve inanç birliği, bayrak ve kültür birliği kalmaz, onlar da yine salt menfaat vatandaşı olur. Belki anayasamıza ‘Türk milleti’ yerine “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı” getirilmek istenmesinin amacı budur. Vatanseverlikte ya da yurtseverlikte vatandaş vatani, parayı, nimeti sever ama; dini, kültürü, ortak millî değerleri, vatani savunmayı, vatan için ölmeyi ve diğer insanları sevmeyebilir.

Milliyetin temel unsuru “millî ruh” kavramıdır. Aynı millete mensup olan insanlar benzeri bir duygu, düşünce ve hayal sistemine sahiptir. Ortak duyarlılıklarda, ortak bir inançta birleşirler. Milletten evlatları birbirini severler, yardımlaşır, dayanışma içinde olurlar. İşte bunu yapan ortak millî ruhtur. Millî ruhu doğuran, üreten kaynak da ortak dil, ortak kültür, ortak medeniyet, ortak vatan, bayrak sevgisi, ortak siyasi teşkilatlanmadır. Milleti doğuran, yaşatan ve yaşatacak olan temel etken maddi değerler değil, manevî değerlerdir. Marksizme göre insanları bir arada tutan temel etken maddedir. Bizde ise manevi değerlerdir. “Türk milleti”ni kaldırıp yerine “vatandaşlık” koyarsanız o zaman manevî değerlerde birleşmiş bir yapıyı yıkıp yerine tamamen menfaate dayalı, maddî çıkara dayalı gevşek bir toplumsal birliktelik üretmiş olursunuz ki bu tehlikelidir.

Kavmiyetçiler, Türk düşmanlığına dayalı ırkçılık yaparak, demokrasi adı altında Türk millet birliğini ifade eden Türk milleti kimliğine savaş açarak milletimizi parçalamak istiyorlar.

“Vatandaşlık” ya da “yurttaşlık” terimleri, kişilerin kanun karşısında salt sorumluluk ve yetkilerini ifade eder. Yani kişinin sadece görünen ve madde planında devlete mensubiyetini ifade eder. Ama bunun içinde millî birlik ruh ve şuuru yoktur. “Vatandaş”ın dinî ve millî değerleri olmayabilir, ama “Türk milleti”, İslami ve millî değerleri olan Müslüman Türk topluluğudur. İkisi aynı şey değildir. ‘Vatandaş’, yurdun sadece ekonomik değerlerini sever, “Türk milleti” ise tarihini, dinini, dilini, kültürünü, edebiyatını, şarkısını, türküsünü, çilesini, savaşını, hatıralarını, hayallerini, ruhunu her şeyini sever.

Milliyetçiliğimizin İstiklalci Boyutu:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir istiklal savaşı sonucu kurulmuş, istiklalini yani bağımsızlığını her şeyden üstün gören bir anlayışla oluşturulmuştur. Başka devletlerin, odakların ve yapıların sömürgesi, esiri, kölesi olmamak, her kararını bağımsız iradesiyle kendisi almak, her işini bağımsız iradesiyle kendisi görmek ilkesi istiklalın temelidir.

Biz şanlı Millî Mücadelemizi “ya istiklâl ya ölüm!” uranına dayalı olarak Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğindeki Kuvayı Milliye ruhuyla her türlü yabancı emperyalist yapıya esir olmamak, Haçlı zihniyetiyle üzerimize çullanıp son bir darbeyle bizi tarihten silmek isteyen bu akbabalara yem olmamak, onların kırbacı altında köle gibi yaşamamak, şanlı ve asil bir ecdadın torunları olarak millî irademizin hükmettiği, kendi ülkemizde kendi kültürümüzü, kendimize ait her şeyi, dinimizi diyanetimizi hür bir şekilde yaşamak, kendi işimizi kendimiz görmek, kendi işimizin hem patronu hem amelesi olmak için verdik.

Türk milleti tam bağımsız ve bağlantısız kalabilirse yaşayabilir, tarihî yolculuğuna ancak böyle devam edebilir, yoksa silinip gider. Bizi siyasetten ekonomiye, eğitimden kültüre, medyadan tarıma kadar her alanda küresel emperyalizme bağımlı kılarak zaman içinde silinip gitmemizi isteyenlere fırsat vermeyeceğiz.

İnsanların fert olarak iyiliği, saadeti, asil bir hayat yaşaması, bu dünyada insan olarak var oluşunu tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi, dünya insanlığına da katkı sağlayabilmesi, tam bağımsız ve bağlantısız hür bir millet mensubu olarak yaşamasına bağlıdır. Tam bağımsızlık, insanî bir erdemdir. İnsandan başka diğer hayvanlar ehlileştirilince bağımlı hâle gelirler.

Bu bağımlılık, onların temel özellikleri olur. Köpek, eşek gibi hayvanlar sahiplerine, efendilerine ne kadar sadık ve bağımlı iseler o oranda sevilirler, sevinirler ve mutlu olurlar. İnsan ise hayvanlardan farklıdır. Kölelik, hür iradesini yok etmek anlamındaki bağımlılık, insanî bir özellik değildir. Köpekleşme bağlamındaki bir bağımlılık, insan olma onurunun yok olup gitmesi demektir.

İnsan, yaratılmışlık noktasında diğer yaratıklarla eşit konumda olduğu gibi yaratıcılıktan uzaklık noktasında da eşittir. Dolayısıyla insan, sadece yaratıcıya boyun eğer. Böyle bir boyun eğiş, ne kadar onur verici bir şey ise hemsini olan insanlara boyun eğmek de o oranda rezilce bir şeydir. İnsan ne kendi cinsinden olan insanların ne de maddî, dünyevî anlamda başka nesnelere kölesi ve bağımlısı olur. Öyle olursa insan olmaktan çıkar. Dünyadaki bütün milletler için genellenebilecek olan millî bağımsızlık meselesi de bu bağlamda irdelenmelidir. Bağımsızlık ruhu, tamamen zihinseldir. Zihinler bağımsız olursa millet de bağımsız olur.

Tam bağımsız ve bağlantısız bir millet, kendine güveni tam, özgüven sorunu olmayan, reşit olduğundan emin, ne yaptığını ve yapacağını bilen, tarihsel yolculuğunda şerefle, asaletle, alını ak, başı dik, vakarlı bir şekilde yürüyen ahenkli, bilgili ve bilinçli bir organizmadır. Tarih boyunca Türk milleti gibi tam bağımsızlık ruhuna sahip milletler olduğu gibi bağımlılığı karakter hâline getirmiş milletler de vardır.

Öncelikle hemen şunu vurgulayalım: Tam bağımsızlık, dünyadan yalıtılmışlık, dünyayla bütün ilişkileri kesmek, kapıları dış dünyaya kapamak, içe kapanmak değildir. Tam bağımsızlık, bütün dünya milletleriyle eşit şartlarda, adaletli ve insanî bir şekilde, kendini sömürmeden, ezdirmeden, aşağılatmadan, karşılıklı menfaat ilişkisine dayalı olarak medenice ilişki kurmaktır.

Tam bağımsızlık, bir milletin kimsenin iç ve dış işlerine müdahale etmesine izin vermeden kendi kendisini tamamen bağımsız ve hür iradesiyle yönetmesidir. Aldığı kararlarda, çıkardığı kanunlarda, yaptığı anayasada tamamen kendi menfaatlerini gözetmek, kendi iyiliğini göz önünde bulundurmadır, başka bir ülkenin sömürgesi gibi davranmamaktır.

Zihnini sömürge esaretinden kurtaramayan millet, bağımsız değildir. Kendi ülkesini iç ve dış düşmanların her türlü müdahalesine açık tutan, onun bunun yolgeçen hanı hâline getiren, bağımsız karar alma ve uygulama iradesini kaybetmiş, müttefik diye seçtiği ülkelerin emir eri hâline gelmiş, yine bu müttefik diye seçilen ülkelerin millet düşmanı olan terör örgütlerini silahlandırarak bölmeye, parçalamaya, kargaşalık çıkarmaya çalıştığı bir millet, bağımsız değildir.

Tam bağımsız bir millet, kendine özgü kültürü, düşüncesi, duyma, yaşama, davranma, yönetme, inanma, siyaset, hukuk, ekonomi biçimiyle özgün bir millî yapı ortaya koyan ve başka milletlerin de bu anlamda örnek alabileceği, gıptayla bakabileceği bir millettir. Kendi şahsiyetini bulmuş, reşit olduğuna inanmış, özgün üretimler peşinde olan, dünyayı her daim güzelleştirmeye, iyileştirmeye çalışan, dünya toplumuna artı değerler üreten millet, hür ve bağımsız millet denilmeye layık millettir.

Tam bağımsız millet, kendi yöneticilerini seçerken öncelikle, iç ve dış düşmanlar tarafından parayla, şanla, şöhretle, makamla, mevkiyle satın alınamayacak karakterde olmalarına, tam bağımsız ve bağımsızlıkçı olmalarına bakar. Para, kadın, şan, makam, etnik ırkçılık zaafı olan insanların yöneteceği millet, bağımsız olamaz. Emperyalist güç odaklarının, İsrail, Rusya, Çin, Avrupa Birliği ve Amerika kaynaklı küresel nitelikli fitne fesat şebekelerinin para ve propaganda imkânlarıyla desteklenmiş yerli işbirlikçilerinden oluşan kişi ve kuruluşların söz sahibi olabildiği bir ülke, bağımsız olamaz.

Emperyalist ülkelerin, içerdeki millet, devlet, Türk ve Müslüman düşmanlarına, bölücülere, yıkıcılara büyük imkânlar sunduğu, onların hamisi kesildiği, onları devleti ve millî birliği yıkmak adına tanklar, silahlar verdiği, pek çok haklar vaat ederek kullanabildiği bir ülke, bağımsız değildir.

Bir ülkenin kan dolaşımı demek olan ekonomisini küresel sömürü şebekelerine teslim etmiş, emperyalistlere ödeyemeyeceği kadar aşırı şekilde borçlanmış, özelleştirme adı altında ülkenin bütün önemli işletmelerini, kurumlarını, şirketlerini, fabrikalarını, limanlarını, gelir kaynaklarını yabancılara satmış bir ülke, bağımsızlığa veda etmiştir.

Ülke içinde yabancı sermaye hareketlerine sınırsız imkân sağlamış, para yönetimini yabancılara teslim etmiş, millî ekonomisini çökertmiş, sıcak paranın insafına terk edilmiş bir ülke ve millet, bağımsız olabilir mi? Üretim, gelir ve para kaynaklarının başına yabancılara getirmiş, millet evladını da buralarda sadece işçi, güvenlik görevlisi ve memur olarak çalışmak durumunda bırakmış bir ülke, acaba bağımsızlıktan ne anlıyor?

Dünyanın birçok yerinde böyle ülkeler var ve onlar kendilerini bağımsız zannediyorlar. Demokrasi adına bütün millî değerlerini, motiflerini tasfiye etmiş, ülke içinde kabile devletçiklerin, eyalet ve kantonların oluşumuna yol açan bir yasal düzenleme yapmış, dil birliğini, bayrak birliğini, vatan birliğini, kültür birliğini, hedef birliğini yok etmiş bir ülke bağımsızlığını çoktan kaybetmiştir.

Mensup olduğu büyük, sahih, evrensel medeniyetin temel ilkelerine, özlerine bağlı kalarak millî ruhunun özgün üretici cevherinden kaynaklanan bir kültür üretemeyen, emperyalist batının her saniye televizyon ve bilgisayar ekranlarından akan kokuşmuş cüruf kültürüne ve bilgi kirliliğine maruz kalan bir millet, bağımsız değildir; haddi zatında o, millet olmaktan da çıkmıştır.

Gâvur illerine gidip de oralarda kapalı kapılar arkasında milletten habersiz, milletin aleyhine olacak şekilde, milletin rızasını almadan gizli anlaşmalar yapan, kendine Amerika'dan, oradan buradan yabancı danışman tutan siyasetçilerin hâkim olduğu bir ülke, bağımsızlık meselesini hemen tartışmalıdır. Hukukunu, siyasetini, eğitimini, kültürünü, ekonomisini, kafasını, dinini, diyanetini, geleceğini, geçmişini yabancı devletlerin insafına teslim etmiş, bu durumu da uygar dünyayla birlikte hareket etmek, çağın gerisinde kalmamak olarak pazarlayanların itibar gördüğü bir millet, bağımsızlık kelimesini çoktan unutmuştur.

Emperyalist Batılı şer odakları, bir ülkenin bazı bölgelerine gidip, o bölge insanların kavmî, etnik, mezhepsel, coğrafi özelliklerini öne çıkarıyor, ayrılık noktalarını, biyolojik farklılıklarını kutsal bir hak olarak propaganda ediyor, onları güya himayelerine alıyor görünüyorsa, Avrupa Birliği fonları, Soros fonları, bilmem ne proje paralarıyla yardım etme, koruyup kollama adına onları sürekli devletlerine, asıl millet gövdesine karşı kışkırtıyorsa, bu anlamda o bölgelerde gazeteci, misyoner, araştırmacı, diplomat bilmem ne kılığında rahat rahat cirit atıyorsa o ülke, acaba bağımsızlık kavramına nasıl bir anlam yüklüyor? Emperyalist ülkelerin bölüp parçalama faaliyetlerine açık hâle gelmiş bir ülkenin bağımsızlığı çoktan tarih olmuştur.

Türk milletini, tarihini, değerlerini, dinini, diyanetini, kültürünü, medeniyetini orada burada sürekli kötüleyip alaya alan, bunlardan güya postmodern abuk sabuk metinler üreten, emperyalistlerin hoşuna gidecek şekilde konuşarak Türkleri barbar, yok Ermeni, yok bilmem ne katili diye suçlayan, her türlü eşkiyayı, bölücüyü, caniyi, teröristi masum insan hakları, kültür hakları savunucusu gösteren, böyle yaptıkça küresel emperyalist efendilerince ödüle ve paraya boğulan romancı, yazar, gazeteci, siyasetçi, bilmem necilerin en yüksek seviyelerde adam sırasına sokulduğu, ülkenin gururu sayıldığı bir ülkenin bağımsızlığını izah edecek bir akli tam adam varsa ortaya çıksın.

Kendi kendisini idare etmekten umudunu kesmiş, “biz adam olmayız, gelsin bizi başkaları adam etsin, yönetsin”, ruh hastalığına maruz kalmış insanların devlet yönetmeye soyunduğu ve bunların da devlet yönetmeyi yabancıların emirlerini uygulamak olarak anladığı bir ülkenin bağımsızlığı nasıl bir şey acaba?

Milliyetçilik İlkesi Doğrultusunda Gerçekleştirilen Yenilikler:

Atatürk, ilkelerinden biri olan milliyetçiliği tercih ederken bunun içini dolduran icraatlar yaptı. Milliyetçilik ilkesi anayasaya girmeden önce de devletin kuruluşundan; hatta Millî Mücadele'yi başlattığından itibaren Milliyetçi ruha uygun işler yaptı. Ona göre milliyetçilik, Türk milletini millî ve dinî değerleri etrafında bütünleştirmek, kaynaştırmak, uyumlu, ahenkli, ortak tarih kıvancı ile ortak gelecek tasavvuru olan organik bir toplumsal yapı inşa etmektir.

Atatürk, milliyetçiliği sadece patriotizm (vatanseverlik) anlamında kullanmadı. İşgal döneminde elbette sadece vatani işgalden kurtarmak düşünülür. Ama devleti kurduktan sonra Atatürk, Ziya Gökalp'ın “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” formülünü kurumsal planda gerçekleştirdi.

Mesela İslamlaşmak kavramının kurumsal şekli olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nı, İlahiyat Fakültesini kurdu. *Kur'an* tefsiri ve meali yaptırdı, hadisleri yayınlattı. Bunlarla Türk milletinin dinlerini öğrenmesini ve yaşamasını istedi. Ayrıca Türkleşmek kavramının kurumsal

şekli olarak da Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi kurumlar kurarak Türklerin dillerini, edebiyatlarını, kültürlerini ve tarihlerini araştırmalarını, incelemelerini, öğrenmelerini istedi. Dolayısıyla Atatürk'ün milliyetçilik ilkesiyle yapmak istediği İslamlık ve Türklük değerlerinde birleşmiş bir şuurlu millet inşa etmekte. Milliyetçilik ilkesine ve anlayışına uygun olarak yapılan işlere alt başlıklar hâlinde bakalım:

Resmî Marş Konusunda:

Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin resmî marşı “İstiklal Marşı”dır. İstiklal Marşımız her ne kadar Cumhuriyet'in ilanından önce 12 Mart 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilmişse de yeni kurulan millî Türk devletinin marşı olarak benimsenmiştir ve içeriği itibariyle de zaten milliyetçilik ilkesine uygun bir yapısı ve ruhu vardır. Atatürk'ün reisi olduğu meclis, Âkif'in şiirini büyük bir oy çoğunluğuyla Türk istiklal marşı olarak kabul etti. İstiklâl Marşımız, Anayasamıza göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez millî marşıdır. Resmî törenlerde marşın sadece ilk iki kıtası çalınmakta ve söylenmektedir. İstiklâl Marşımız, ay yıldızlı al bayrağımız göndere çekilirken çalınıp söylenmektedir.

Daha önce Osmanlı Devleti'nin marşları saltanat marşları idi, İstiklal Marşımız ise millî bir marştır. Bizde ilk marş, İtalyan bestekâr Donizetti'nin 1829'da Sultan İkinci Mahmud için bestelediği “Mahmudiye Marşı”dır. Bundan sonra hangi padişah tahtta ise onun adına marş yapıldı. Bunlar hep kişi merkezli, tahtta oturan padişahın kişisel anlamda üstün niteliklerini yücelten ifadelerle yer veren saltanat marşlarıdır. İstiklal Marşımız ise kişi merkezli değil, millet merkezli, yani bir devlet başkanının değil; Türk milletinin maddî ve manevî, millî ve dinî değerlerini öne çıkaran millî marştır, padişah marşı değil, millet marşıdır. Osmanlı Devleti'nin marşları padişahtan padişaha değişiyordu, İstiklal Marşımız ise kıyamete kadar Türk milletinin millî kimlik belgesi olarak kalacaktır.

İstiklâl Marşımız, bütün Türk milletinin ortak sözleşme metnidir. Bizi millet yapan temel bileşenlerimizden biridir. Marşımız, Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin üzerinde kurulduğu toprakların savaşla tekrar vatan yapılmasının bir belgesidir, devlet ve vatanımızın tapusudur. Zira bu metin, Türk milletinin var olma yok olma mücadelesinin en kızıştığı bir dönemde, Türk'ün tarihe karşı direniş kararlılığının zirvede olduğu bir sırada üretilmiş Türk millî ruhunun ortak heyecanının, ortak iradesinin, ortak hassasiyetinin bir ürünüdür.

İstiklâl Marşımız, Türk milletinin sonsuza kadar hür ve bağımsız bir millet olarak yaşama iradesini terennüm ediyordu. İstiklâl Marşımız, bizim hem millî hem de dinî değerlerimizi koruma, yaşatma ve geliştirerek devam ettirme azim ve kararlılığımızı yansıtır. İstiklâlimiz, vatanımız, hürriyetimiz, dinimiz, bayrağımız bizim millî değerlerimizdir. Millet olarak var olmamız ve tarihsel yolculuğumuz bu kutsallarımızın geliştirilerek korunmasına bağlıdır. İstiklâl Marşımız, işte bunun teminatıdır ve 12 Mart 1921'den beri Türk'ün özgürlük manifestosu olarak millete hep bir ağızdan okunmaktadır.

Bugün Türk milletinin topluca, hep bir ağızdan ve yüksek sesle okuduğu iki önemli metin vardır: Birisi, dinî kimliğimizin simgesi olan, İtrî'nin bestelediği ve bayram namazlarında okuduğumuz bayram tekbiri, diğeri de bütün resmî toplantılarda hep bir ağızdan okuduğumuz ve millî kimliğimizin vesikası olan İstiklâl Marşı'dır. Dolayısıyla biz hem Müslüman hem Türk'üz. Türk-İslam medeniyetinin çocukları olan Türk milleti, bu iki temel değerinden asla vazgeçmeyecektir. Biz, millet olarak tarihsel yolculuğumuzu Müslüman ve Türk kalarak devam ettirebiliriz. O yüzden Türk-İslam kimliğimize sıkı sıkı sarılarak sahip çıkmalıyız.

Bu bağlamda kültürel istiklalimiz millî ve dinî değerlerimizi kurtarmak, korumak ve geliştirmek anlamını taşıyordu. Türk milleti olarak bizim millî ve dinî, Türklük ve Müslümanlık

gibi iki başat kimlik değerimiz vardır. İşgalcilerin bir amacı da Türk milletinin hem İslami hem de millî kimlik değerlerini, sembollerini, değerlerini ve kurumlarını yok etmektir. Bu bağlamda ülkemizi tam bir Haçlı ruhuyla işgal etmişlerdir. İstiklal Marşımız da içeriği itibarıyla vatan, istiklal, bayrak, millet, hürriyet gibi millî değerlerimizin yanında ezan, iman, şahadet, mabet, din gibi dinî değerlerimizi kurtarmak, korumak ve geliştirmek gereği vurgularını içermektedir.

Mehmet Akif Ersoy, İstiklal Marşımızı yazarken hem işgal ve Millî Mücadele dönemi şartlarını gözetenerek tarihsel bağlamda, hem de geleceği düşünerek evrensel bağlamda bir marş üretmiştir. İstiklal Marşımız, 1921 yılı şartlarına hitap ettiği gibi günümüze de geleceğe de hitap eden, güncelliğini capcanlı diri tutan bir kimlik belgemizdir.

İstiklal Marşımız için beste yarışması açılmış ve besteye girecek mısraları belirleme komisyonu kurulmuştur. Atatürk, 1924'te bu toplantılardan birine katılır ve zabıtlara geçen şu konuşmasını yapar:

“Bu marş bizim inkılâbımızı anlatır. İnkılâbımızın ruhunu anlatır. Bunu ne unutmak ne de unutturmak lazımdır. İstiklâl Marşı'nda İstiklâl davamızı anlatması bakımından büyük bir manası olan mısralar vardır. Benim en beğendiğim yeri de burasıdır:

Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır; Hakk'a tapan milletimin istiklal.

Benim bu milletten asla unutmamasını istediğim mısralar işte bunlardır. Hürriyet ve istiklal aşkı bu milletin ruhudur. İstiklâl Marşı'nın bu pasajı asırlar boyunca söylenmeli ve bütün yâr ve ağyâr (dost düşman herkes) anlamalıdır ki Türk'ün her şeyi hatta en mahrem hisleri bile tehlikeye girebilir, fakat hürriyeti asla... Bu pasajı her vakit tekrar ettirmek bunun için lazımdır. Bu demektir ki efendiler: Türk'ün hürriyetine dokunulamaz!” (Çetin, 2021, s. 24)

Kültür Alanında:

Cumhuriyetimizin en önemli kazanımlarından biri, Türk milletine kendi millî kültürünü tanıtmayı, koruması, yaşatması, öğretmesi ve geliştirmesi olmuştur. Zira millet, kendine özgü kültürü olan topluluk demektir. Türk milleti de dünyanın en eski kültürüne sahip bir millettir. Biz millet olarak var olacaksak, bu ancak bizi diğer milletlerden ayıran, bize özgü millî kültürümüzü korumamıza ve yaşatmamıza bağlıdır. Bu çerçevede Atatürk, millî kültürün değerini kavramış ve yeni kurduğu devletin temelinde Türk millî kültürünü koymuştur.

Kültür, bir milletin ortak millî ruhuna, zevk ve anlayışına göre ürettiği maddi ve manevi, somut ve soyut nesnelere, değerlere, sembollere ve kurumlara toplamıdır. Türk milletinin binyıllar boyunca kendine özgü üretmiş olduğu, yaşadığı ve yaşattığı bir millî kültür havası vardır. Ancak özellikle Tanzimat'tan sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluncaya kadarki süreçte batılılaşma hareketlerinin yoğunlaşması üzerine Türkler, kendi millî kültür değerlerini kademe kademe unutmaya, terk etmeye, batılılara benzemeye, kozmopolitleşmeye çalıştılar. Bu durumun farkına varan Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür.” (1936) diyerek kültür emperyalizmine karşı millî Türk kültürünü canlandırma yolunda hem uyarılarda bulundu hem de resmî anlamda kurumsal nitelikli kalıcı adımlar attı.

Mesela bu bağlamda Atatürk, 16 Temmuz 1921'de Ankara'da düzenlenen Maarif Kongresinde yaptığı konuşmada Türk millî kültürünün değerini ve önemini şöyle vurgular:

“Şimdiye kadar sürdürülen eğitim yöntemlerinin milletimizin tarihî geriliğinde en önemli bir etken olduğu inancındayım. Onun için bir millî terbiye programından söz ederken eski devrin saçma sapan ve yaratılış özelliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden, doğudan ve batıdan gelebilen etkilerden bütünüyle uzak, millî ve tarihî karakterimize uyan bir kültürden söz ediyorum. Çünkü millî dehamızın tam olarak gelişerek

ortaya çıkması ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişi güzel izlenecek bir yabancı kültür şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür (harâset-i fikriyye) zeminle uygundur. O zemin (yer) milletin karakteridir.

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile taarruz eden genel olarak yabancı unsurlarla mücadele gereğini ve millî düşünceleri boğmaya çalışan her karşı fikre şiddetle ve özveri ile savunmanın gereği öğretilmelidir. Yeni neslin bütün ruhî güçlerine bu özellikler ve yeteneğin verilmesi önemlidir. Devamlı ve müthiş bir savaş şeklinde beliren milletlerin hayat felsefesi, bağımsız ve mutlu kalmak isteyen her millet için bu olgun özellikler şiddetle istenmektedir.

Atatürk, ülkemizin ilerleyebilmesini, mutlu ve müreffeh bir millet olarak varlığının devamını, milletimizin millî kültürle donanmış, meslek sahibi bireylerden oluşmasına bağlı görüyor: “Milletimizin dehasının gelişmesi ve bu sayede lâıyk olduğu uygarlık düzeyine ulaşması, hiç kuşkusuz ki, yüksek meslekler sahiplerini yetiştirmekle ve millî kültürümüzü yüceltmekle mümkündür” (1922).

Milletlerin kendi devletleri çatısı altında yaşayabilmeleri, ancak bağımsız olmalarına bağlıdır. Bağımsız bir millet ve devlet de ancak kendine özgü millî kültürüyle var olabilir. Nitekim Atatürk, bu konuda şöyle der: “Millî bağımsızlık, millî kültür ile eş değerdedir” (1923).

Atatürk, kendisine yöneltilen: “İşte memleketi kurtardınız. Şimdi ne yapmak istersiniz?” şeklindeki bir soruya şöyle cevap verdi: “Millî Eğitim Bakanı olarak millî kültürü yükseltmeye çalışmak, en büyük emelimdir” (1923).

Atatürk, kendi döneminde millî Türk kültürünü Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Ocakları, Halkevleri, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, ilkokul, ortaokul ve liselerle, gazete ve dergilerle, ayrıca başka değişik kanallarla hem derleyip toplayıp ortaya çıkarmada hem öğretmede hem yaşatmada ve yaymada çok büyük gayretler ortaya koydu.

Millî kültür bir milletin kendisidir, şahsiyetidir, özgün kimliğidir, ruhudur, özüdür, diğer milletlerden farklı olarak kendine ait yaşama düzeni, duyma ve düşünme biçimidir, maddi ve manevi değerler bütünüdür. Milletler birbirlerinden ancak kendilerine ait özgün ve üstün kültürleriyle ayrılırlar ya da seçilirler. Millî kültürden yoksun olan kalabalıklar millet olamazlar. Dolayısıyla onları bir arada tutan bir tutkal olan millî kültür olmadan o toplumsal yapı millî birlik hâlinde var olamaz. Kimlik zırhımız, Türk-İslam kültürüdür.

Engin tarihimizin ve atalarımızın bize emanet ettiği ve miras bıraktığı Türk-İslam kültür birliğimiz, korunmalıdır. Millî kültür birliğimiz için geçmiş-şimdi-gelecek bileşimi çerçevesinde Türk milletinin şahsiyeti demek olan Türk-İslam kültür değerleri tekrar canlandırılmalı ve geliştirilerek kültür birliğimiz sağlanmalıdır.

Türk yaşama biçimi, Türk musikisi, Türk resmi, mimarisi, tiyatrosu, Türk’ün millî hayatını, zihniyet ve değerlerini veren bir millî sinema, Türk edebiyatı, Türk gelenekleri, bayramları, törenleri millî kültür çerçevesinde geliştirilmelidir. Türk milleti, Türk-İslam zırhına sığınarak millet kimliğini koruyabilecek ve millî varlığını ancak Türk-İslam kültür değerlerine bağlı kalarak sürdürebilecektir.

Bugün Türk milletinin maddî ve manevî anlamda varlığına anlam katan, kimliğini ören, başka milletlerden özgün varlığıyla seçilmesini, üstün değerleriyle farklılaşmasını sağlayan, şuurlu bir millet olarak varlığını devam ettiren, onu ahenkli bir millî birlik içinde tutan ortak kültürel değer, ilke, sembol ve kurumları özenle canlı tutulmalıdır.

Somut ve somut olmayan bütün milli Türk kültürü, değer ve kurumları, gelenek temeli üzerinden yeniden ele alınmalı, işlenmeli, yenilenmeli ve işlevsel hâle getirilmelidir. Kültürde yabancılaşma ve kozmopolitleşmeye karşı millileşme programı uygulanmalıdır. Her türlü kültür emperyalizmine karşı Türk-İslam kültürü diriltilmeli, korunmalı, geliştirilmeli ve toplumsal dolaşımda işlevsel bir konuma yükseltilmelidir.

Millî kültürü içerdiren çürüten, yiyip bitiren yabancı kültür hâkimiyeti yok edilmelidir. Türk kültür ve sanatını temsil düzeyi yüksek sanatçılarımızı ve kültür adamlarımızı korumak, desteklemek ve tanıtmak, Türk devletinin vazifesidir. Değerli sanatçı ve kültür adamlarımızın tanıtılması bağlamında basın yayın organlarında kendilerine daha fazla yer verilmesi sağlanmalı, bunlar Türk çocuklarına örnek olarak sunulmalıdır.

Mesela bugün radyo ve televizyonlarımızda Türk Sanat Müziği, Türk Halk Müziği, Türk Tasavvuf Müziği, diğer geleneksel güzel sanatlarımız neredeyse hiç yok gibidir. Millî kültürümüze hizmet eden sanatçı, yazar ve kültür adamlarımız belediyeler, okullar ve diğer resmî ve sivil toplum kuruluşları tarafından tanıtılmalı ve eserlerini icra imkânı sağlanmalıdır.

Millî kültür ve sanat değerlerimiz, bunları üreten ve temsil eden sanat ve kültür adamlarımız yurt dışında çok iyi tanıtılmalıdır. Bu yolla, özellikle Batı dünyasında oryantalistlerin kasıtlı olarak ürettikleri “medeniyet ve kültür üretmeyen barbar Türk, yağmacı, talancı Türk” imgesi yok edilecektir.

Millî eğitimin ilk, orta, lise ve üniversite aşamalarında Türk kültürü ve sanatı hem tanıtılmalı hem öğrencilerimizin kabiliyetlerine göre bunları öğrenip icra etmeleri sağlanmalıdır. Bu bağlamda Millî Eğitim Bakanlığı ile birlikte bir düzenleme yapılarak okullarda okutulan resim, müzik, edebiyat, tarih gibi ders programlarında Türk kültür ve sanatına daha çok yer ayrılmalıdır.

Böylelikle Türk çocuklarına milliyet bilincini geliştirecek kültürel ve sanatsal alt yapı sağlanmalıdır. Milliyet bilinci eksik ya da hiç olmayan nesiller vatanlarına, milletlerine, devletlerine, bayraklarına, geleceklere sahip çıkmazlar.

Atatürk şöyle der:

Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, göreceklere eğitimin sınırı ne olursa olsun, en evvel, her şeyden evvel Türkiye'nin istikbaline, kendi benliğine, millî gelenek, âdet ve örflerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir.

Türk aydınlarının kendi kendisini bilmemesinden ve başka milletlerde şu veya bu sebeple üstünlük olduğunu sanarak, kendini onlardan aşağı görmesinden doğmaktadır. Bu yanlış görüşe son vermek için Türklüğümüzü bütün asaleti ve tarihi ile tanımak ve tanıtmak şarttır.

Dil Alanında:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, millî bir Türk devleti olarak kuruldu. Türk millî varlığının temeli ise dildir, Türkçedir. Türkçemiz ne kadar iyi, güzel, sağlam, zengin, zarif, işlek, işlevsel olursa millet olarak varlığımız o kadar sağlam ve devamlı olur. Bu bağlamda Atatürk'ün en çok üzerinde durduğu konulardan biri Türkçemizi korumak, geliştirmek, zenginleştirmek, sadeleştirmektir. Şöyle dedi:

Milliyetin çok belirgin niteliklerinden biri de dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden önce ve kesinlikle Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz (Kocatürk, 2007, s. 316).

Daha önce yazı olarak Osmanlı Türkçesi dediğimiz Arapça ve Farsça söz varlıklarının ağırlıkta olduğu, halkın anlamadığı bir dil kullanılıyordu. 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinin “Yeni Lisan” davasıyla başlayan Türkçemizi sadeleştirme, konuştuğumuz gibi yazma, yazdığımız gibi konuşma isteği Cumhuriyetimizle birlikte devletin resmî bir siyaseti

hâline geldi. Bu bağlamda kademe kademe Türkçemizin önce harflerini değiştirme, sonra kelimelerini sonra diğer bazı öğelerini sadeleştirme ve geliştirme çalışmaları yapıldı.

a. Harf İnkılâbı:

Biz dünya Türklüğü olarak en eski zamanlardan 9. yüzyıla kadar Göktürk, 9. yüzyıldan sonra Uygur, İslam'a girdikten sonra da Arap alfabesini kullandık. Arada Kiril alfabesi gibi başka alfabeler de kullandık. 24 Mayıs 1924'te Latin rakamları, 1 Kasım 1928'de de Latin harfleri tabanlı yeni Türk harfleri kabul edildi. Latin harfleri kaynaklı yeni Türk harfleri, Türkçemizin seslerini en iyi kodlayan, en güzel karşılayan, en doğru, açık ve sade biçimde temsil eden işaretlerdir. Yeni Türk harflerinin kabulü kanunu ile Arap harflerinden bugün kullandığımız yeni Türk harflerine geçtik. Harf inkılâbı düşüncesi aslında çok daha eskiye dayanır. Osmanlı döneminde III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan (1768-1822) Latin harflerini öğrendi ve bunlarla Türkçe yazılar yazdı. 1851'de Ahmed Cevdet Paşa, Arap harfleriyle gösterilemeyen Türkçe sesler için yeni bir yazım yolu arayışı içinde olmuştur. Maarif Nazırı Münif Paşa da 1862'de Arap harfleriyle okuyup yazmanın, eğitimin, kitap, dergi, gazete basmanın zorluğundan, özel isimlerin yazılmadığından, Arap harflerinin yeniden düzenlenmesi gereğinden bahseder. Ahundzade Mirza Fethali, 1863'te sadrazam Keçezizade Fuat Paşaya harflerin ıslahı projesini sundu. Latin harfleriyle ilgili çalışmasını da sadrazam Ali Paşa'ya sundu. Tabii bunlardan bir netice çıkmadı. Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ayırık harflerle yazılan, sessiz harflerin arasına sesli harfler koyduğu metinler yazdı.

Cumhuriyetle gelen harf inkılâbı, aslında sadece harf değişikliğinden ibaret değildir. Genel manada bakılınca bir bütün olarak dil inkılâbı olmuştur. Yeni alfabemize "Yeni Türk harfleri" denmesinin sebebi eski Türk harflerinin yenilenmiş şekli olduğu içindir. MÖ 600 yılında oluşturulan Klasik Latin alfabesinde 23 harf vardır. Sonradan buna 3 harf daha eklendi. Yeni Türk alfabesinde ise 29 harf vardır. Latin harflerinin yirmi biri, Roma devletinin öncüsü olan Etrüsk Devleti'nin Göktürk Runik harflerinden oluşan alfabesinden uyarlanarak oluşturulmuştu. Etrüskler, 2007'de yapılan DNA testi sonucu %97'si Türk olan bir halktır. Latin alfabesi, Fenike alfabesinin değil, Göktürk yazısıyla aynı kökenden gelen Futhark ve Etrüsk Runik harflerinin bir türevidir. Göktürk yazıtlarında ve İskandinav ülkelerindeki bütün yazıtlarda aşağı yukarı aynı olan, birbirine çok benzeyen runik harfler vardır. Dolayısıyla Batı dünyası, bizim harflerimizden esinlenerek Latin harflerini oluşturmuştu. Biz de bunları dilimize uyarlayarak, yenileyerek almış olduk; yani kendi malımızı, Göktürk harflerinin yenilenmiş hâlini aldık.

Atatürk, 8 Ağustos 1928'de Gülhane Parkı'nda yaptığı bir konuşmada şöyle dedi:

Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Bizim güzel, ahenkli, zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Yüzyıllardan bu yana kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bunun gereğini anlamak zorundayız. Dilimizi muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle mutlaka pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızın belirtilerine yakın zamanda bütün dünya tanık olacaktır. Ben buna kesin olarak eminim, siz de emin olunuz (Kocatürk, 2007, s. 257).

Osmanlı harfleri ile Yeni Türk harfleri arasındaki bazı farklılıklar:

-Osmanlı harflerinin her birinin başta, ortada, sonda 3 farklı yazılış şekli vardı ve bir sesin karşılığı bir harf değildi. Ünlülere göre değişiyordu.

-Dilimizdeki 8 ünlüyü karşılamak üzere Arap harflerinde sadece 3 harf vardı bu da hem yetersizdi hem karışıklığa sebep oluyordu. Arapçada sesli harfler yazılmaz, Türkçede ise yazılır.

-Harfler, var olan sesleri karşılamak üzere üretilir. Bazı Arap harfleri Türkçe için gereksizdir. Mesela Türkçede sadece z sesi vardır. Arapçada ise dat, zı, ze ve peltek ze vardır. Bunlardan dat ve peltek ze Türkçede kullanılmaz. “Zaman” kelimesinin başındaki z, Arapçada ze, “zâkir” kelimesinin başındaki z peltek ze, “zafer” kelimesinin başındaki z zı, “zahir” kelimesinin başındaki z dattır.

-Arapçadaki ayın, gayın, hı sesleri de Türkçe için gereksizdir. Zira bu sesler bizde yoktur.

-Arapçada büyük harf yoktur. Bu yüzden metin içinde özel isim olan kelime, yazılışa göre seçilemez, ancak ön bilgiyle fark edilebilir. Yeni Türk harflerinde ise özel ismi belirleyen büyük harf vardır.

-Arap harfleriyle yazılan bir kelime, birkaç farklı şekilde okunabiliyordu. Mesela kef, vav ve ze ile yazılan bir kelime “güz, göz, köz” gibi farklı okumalara uygun bir şekil idi.

-Osmanlı Türk yazısında bazı kelimelerin yazılışı başka, okunuşu başkaydı. Mesela beg yazılır ama bey okunurdu. Kökercin yazılır ama güvercin okunurdu. Değiştirdi yazılır ama değışti diye okunurdu.

Cumhuriyetimizin harf inkılâbı ile birlikte bu sıkıntılar ortadan kalktı. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kadınlar binde dört, erkekler %7 oranında okuryazarlığa sahipti. Harf inkılâbıyla birlikte okuma yazma oranı hızla arttı.

Türkçemizin bütün seslerini birebir olarak karşılayan, bir sesin tek bir harfle karşılandığı resimsel şekiller yani harfler, Atatürk'ün getirdiği yeni Türk harfleridir. Çocuklarımız eskiden medreselerde, mekteplerde Arap ve Fars harfleriyle okuma yazmayı ve Arapça, Farsça kelime ve tamlamalarla dolu olan Osmanlı Türkçesini yıllarca uğraştıkları hâlde öğrenemiyorlardı.

Nitekim bugün bile üniversite öğrencilerimize dört yıl boyunca Osmanlı Türkçesi ve metinleri okuttuğumuz hâlde tam olarak öğretmiyoruz. Halbuki bugün ilkökula giden çocuklarımız yeni Türk harflerini birkaç haftada söküp okumaya ve yazmaya başlıyorlar. Osmanlı Türkçesinin yazı dili olarak öğrenilmesinin zorluğu, hem harflerinin Türkçenin seslerini karşılamada sıkıntılı olmasında, hem de bol miktarda Arapça ve Farsça söz varlığına yer vermesindedir. Buna bir örnek verelim.

Harbiye mezunu bir binbaşı, 1919-1920 yıllarında Vahideddin döneminde Sadrazam olan Ali Rıza Paşa'ya çıkar, akranlarının albay ve general olduklarını, kendisinin ise hakkının yenerek hâlâ binbaşılık rütbesinde kaldığını söyler. Sadrazam da ona: “Peki, bunun bir sebebi olmak gerek. Sınıf arkadaşlarınız terfi edip de siz ne için mağdur olabilirsiniz”, der.

Binbaşı Hamid Efendi de: “Vallahi bunu ben de bilemiyorum Efendimiz! Bunun için “Şeverayı Devlete dava bile açtım”, der demez Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın birden kaşları çatılır: “Ne dediniz, ne dediniz? Şeverayı Devlet mi? Sizi niçin terfi ettirmediklerini şimdi anladım. Aslına bakarsanız size binbaşılık bile çok, pek çok. Koskocaman Şûra-yı Devlete (Danıştay) Şeverayı Devlet” deyip çıktınız. Anladım efendim, anladım, buyurun! der ve kapıyı gösterir (Akyavaş, 2010, s.311).

“Şevera” ve “şura” kelimeleri, yeni Türk harfleriyle gördüğümüz gibi böyle yazılır ve herkes bunları burada yazıldığı gibi okur ve karıştırmaz. Aynı kelimeler, Arap harfleriyle ise aynı yazılır. Her iki kelimenin yazılış şekli aynıdır. Harbiye mezunu koskoca binbaşı bile bu kelimeyi okuyamıyorsa varın siz gerisini hesap edin.

Mesela eskiden Osmanlı Türk harfleriyle yazılan ‘Anadolu Hisarı’ tabirini medresede Arapça okumuş bazı insanlar ‘innâ tûlî hisârâ’ diye okuyorlardı. Çünkü o harfler böyle de

okunmaya elverişliydi. Ayrıca o güzelim Osmanlı Türkçesini, terennümü musiki gibi olan o zarif Osmanlı Türkçemizi ayınları çatlata çatlata okuyorlardı.

Osmanlı Türk harflerini bırakıp yeni Türk harflerine geçiş yani harf inkılâbı dinden çıkmak değildir. Harf denilen şey, nihayet sesleri sembolize eden resimlerdir. Bunların kutsallığı filan yoktur.

b. Dil İnkılâbı:

Cumhuriyetimizin önemli kazanımlarından biri, yazı ve konuşmada anlaşılır ve ortak bir iletişim diline geçmemizdir. Osmanlı döneminde yazı dili ile konuşma dili ayrıydı. Yazı dilini ancak medrese eğitimi görmüş olanlar anlayabiliyordu, halk anlayamıyordu. Cumhuriyetimiz yazı dili ile konuşma dilini birleştirdi. Halkın anlamadığı yabancı dil unsurları atıldı, yerlerine Türkçeleri kondu. Türkçemiz söz varlığı bakımından zenginleştirildi.

Osmanlı döneminde halk, bugünkü gibi sade Türkçe ile konuşuyordu. Hatta Divan şairleri de üst devlet yöneticileri de gündelik hayatta, evde, çarşıda pazarda bugün halkın konuştuğu gibi konuşuyordu ama yazarken ağır ağıdalı bir Osmanlı Türkçesi kullanıyorlardı. Dolayısıyla konuşulan dil ile yazılan dil arasında uçurum vardı. Cumhuriyet'ten bir süre önce 21 Nisan 1911'de çıkmaya başlayan *Genç Kalemler* dergisinin yeni lisan hareketiyle birlikte Türkçemiz yavaş yavaş sadeleşmeye, yabancı söz varlıklarından arındırılıp konuşulduğu gibi yazılmaya başlanmıştır. Ama yine de eski alışkanlıklardan tam olarak vazgeçilmemiştir. Cumhuriyetle birlikte Türkçenin arındırılması ve zenginleştirilmesi, konuşma dili ile yazı dilinin birleştirilmesi daha da hızlandı ve nihayet bugün konuştuğumuz gibi yazıyor, yazdığımız gibi konuşuyoruz.

Osmanlı döneminde yazı dilimiz Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü idi ve ancak eğitilmiş insanlar anlayabiliyordu. Osmanlı yazı dilinde neredeyse üçte ikisi Arapça ve Farsça, üçte biri Türkçe söz varlığı vardı. Kanunları, resmî evrakı, edebî metinleri medrese eğitimi görmeyenler anlayamıyordu. Hatta eğitim görenler bile tam olarak anlayamıyordu. Zira aynı zamanda Arapça ve Farsça dilbilgisi kurallarını bilmek gerekiyordu.

Cumhuriyetin dil inkılâbına karşı çıkıp “Cumhuriyet bizim lügatimizi, alfabemizi, dilimizi, hasılı bütün düşünmemizi yok etmiştir. Türkçe ile bir düşünce üretemeyiz” diyenlerin özlediği, kalmasını istediği, hatta geri getirmek istedikleri Osmanlıcaya ait iki metin örneği veriyorum. Nefî'den bir beyit: “Girdi miftâh-ı der-i genc-i ma'ânî elime / Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil”.

Tanzimat Fermanının başından bir bölüm:

Benim vezîrim; Cümleye ma'lûm olduğu üzere Devlet-i Aliyyemiz'in bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyye ve kavânîn-i şer'iyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ve miknet ve bi'lcümle tebe'asının refâh u ma'mûriyeti rütbe-i gâyete vâsıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki, gavâ'il-i müte'âkibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ne şer-i şerife ve ne kavânîn-i münîfeye inkıyâd ü imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve ma'mûriyet bilakis za'f u fakra mübeddel olmuş

Bu metinleri bugünkü nesil anlayabilir mi? Bırakın sıradan geniş halk kitlesini üniversite mezunları, üniversite hocaları, aydınlar anlayabilir mi? Ya da bugün açık, anlaşılır, gelişmiş Türkçeyi bırakıp böyle bir Osmanlıcaya dönmek isterler mi? Bu metinlerin diliyle yazmaya ve konuşmaya zorlasak ne kadar başarılı olabiliriz? Ya da böyle bir dile dönmeyi kim kabul eder? Böyle bir dile dönmenin millete eziyetten başka faydası ne olacak?

12 Aralık 1928'de, daha önce olmayan bir *İmla Lugati* yayınlandı. Atatürk Türkçemizi derleyip toplama, zenginliklerini ortaya koyma, işleme, dilimizi yazı ve konuşma dili olarak daha işlevsel ve verimli hâle getirme çalışmalarına hız verdi. Onun Türkçemiz üzerinde

hassasiyetle durması önemliydi. Çünkü milliyetçilik temeli üzerine kurduğu devlet, millî Türk devletiydi ve milliyetçiliğin temeli de dildi.

Nitekim “Dil işlerini de düşünecek zaman gelmiştir. Ne dersiniz... Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun” dedi ve bu doğrultuda 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) kuruldu. Bu kurum Türkçemizin sözlük, terim, dil bilgisi, cümle bilgisi, köken bilgisi, yazım, anlam gibi konularını yeniden bilimsel yol ve yöntemlerle ele aldı. Türkçemizin tarihsel oluşum süreci, başka coğrafyalardaki varlığı ve başka dillerle karşılaştırılması üzerinde durdu.

Başka dillerde Türkçe ile ilgili yazılan yazı ve kitapların çevrilmesi, halk ağızlarından derleme, eski eserlerdeki Türkçe kelimeleri tarama çalışmaları yapıldı. Türkçe yazılmış eski kaynakların yayınlanması üzerinde duruldu.

Türk Dil Kurumu, Türkçemizi her yönüyle hem sadeleştirdi hem de geliştirdi. Anadolu ağızlarında kullanılan kelimeleri derledi. 13. yüzyılda başlayan Batı Türkçesinin eski eserlerini tarayarak Türkçenin zengin söz varlığını ortaya çıkarıp sözlüğünü yaptı.

Halk ağızlarından ve kaynak eserlerden derlenen Türkçe söz varlıkları roman, hikâye, şiir, gazete yazısı gibi türlerde kullanılarak genel dolaşıma, konuşulan ve yazılan Türkçeye kazandırıldı. Kurum ayrıca yayınladığı *Türkçe Sözlük*'te 122.000 civarında Türkçe kelimeye yer vermiştir. Bu gibi çalışmalar, Türkçenin aslında ne kadar zengin bir dil olduğunu, ama zamanında ihmal edildiğini göstermektedir.

Öte yandan Cumhuriyetle birlikte okuma yazma oranı hızla artmıştır. İlk genel nüfus sayımı, 1927 yılında yapıldı. Buna göre 1927 yılında okuma-yazma bilenlerin toplam nüfus içindeki oranı sadece %8 idi. Kadınlar arasında okuma-yazma bilenlerin oranı %1'in de altındaydı. 1935 yılındaki nüfus sayımında okuma yazma bilenler %19'a çıkmış.

Cumhuriyet rejimi, Türkiye’de tek dil Türkçe üzerinden dil birliğini sağlamıştı. Böylece Türkiye, birbirini anlamayan topluluklardan değil; herkesin birbirini kolayca anlayabildiği bir milletten meydana gelmişti. İletişimin kolaylıkla sağlanabildiği, tek dil Türkçe etrafında tek millet olma süreci bir hayli ilerlemiş; hatta tamamlanmıştı.

Atatürk’ün Türk Dil Kurumu’nu kurmasının sebep ve amaçlarından biri de Türkiye Türklüğü ile Orta Asya Türklüğünün dil birliğini sağlamak, ortak bir Türkçe oluşturmaktı.

Türkçemizin korunması, geliştirilmesi konusundaki Atatürk’ün şu sözlerinde ortaya koyduğu duyarlık önemlidir: “Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli alakalı olmasını isteriz.”

Millet olmanın ilk temel taşı, aynı dili kullanıyor olmaktır. Dil birliği olmadan millet olmaz. Farklı diller konuşan ve yazan insanlar, tek millet olamazlar. Tek millet olmanın temel şartı, tek dilde birleşmek, bir dili iletişim sistemi olarak kabul etmektir. Türkiye’de yaşayan her vatandaşın tek iletişim sistemi Türkçe olmazsa Türk milleti yani tek millet olamazlar.

Nitekim Başbuğ Atatürk bu meseleyi pekiştiriyor:

Türk demek dil demektir. Milliyetin çok belirgin niteliklerinden biri dildir. Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Türk milleti, geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde ahlakının, an’anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyoruz. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihmidir. Milliyetin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz (1931).

Millî bilincin ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için, dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz. (.....) Türk milletinin millî dili ve millî benliği, bütün hayatında egemen ve esas kalacaktır (1933).

Birbirini anlamayan, dertlerini birbirine aynı dilde anlatamayan, sevinçte ve tasada duygularını aynı dilde paylaşamayan insanlar, tek millet olamazlar. Ayrıca her bölgede farklı dillerin konuşulduğu ve yazıldığı ülkede tek millet olamaz. Bunun için Atatürk'ün "Bağımsız ve Millî Türk Devleti ve Tek Millet: Türk Milleti" projesinin ilk unsuru resmî dilin, eğitim dilinin, basın yayın dilinin, çarşıda pazarda, resmî ve özel kurumlarda kullanılan anlaşma dilinin Türkçe olmasını, Türkçenin resmî yazı ve kültür dili olarak temelinin de İstanbul Türkçesi olmasını sağlayan kurumsal nitelikli hukukî, resmî adımlar attı.

Tek dil Türkçe temel taşı hem anayasal düzeyde sağlama aldı hem de kurumsal planda perçinledi. Bu bağlamda Türk Dil Kurumu kanalıyla işi bilimsel, kültürel, edebî alanda kurumlaştırdı. Bugün Türkiye'mizde Türkçe, tek iletişim sistemi hâline gelmiştir. Atatürk'ün Türkçeyi tek dil yapmadaki ve bu dili de zengin, işlek, derin, kapsamlı bir yazı ve konuşma dili hâline getirmedeki başarısı yadsınamaz.

Atatürk, yazı ve konuşmalarında Türkçenin Türk milletinin tek dili olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Mesela bir yerde şöyle der:

Türk milletinin dili Türkçe'dir. Türk dili, dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yüceltmek için çalışır... Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği sayısız felâketler içinde ahlâkının, geleneklerinin, hatıralarının, çıkarlarının, kısaca bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin, kalbidir, zihnidir (1929).

Buradan hareketle Türkiye'de Türkçeden başka dillerin eğitim dili ve resmî dil yapılmasının kesin olarak yasaklanması gerektiğini anlıyoruz. Atatürk ayrıca Türkçenin zenginliğine, derinliğine vurgu yaparken bu zenginliği ortaya çıkarmak ve daha da geliştirmek için Türkçenin çok iyi kullanılması ve Türkçe adına çalışmaların yoğunlaştırılması üzerinde de durur: "Türk dili, zengin, geniş bir dildir. Her kavramı ifade kabiliyeti vardır. Yalnız onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde çalışmak lazımdır" (1930).

Atatürk'ün bu sözlerinden hareketle bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti, "Türkçeyi Koruma, Geliştirme ve Yayma Kanunu"nu çıkarmalı ve Türkçeyi iş yeri isimlerinden başlayarak ülkenin her yerinde tek geçerli dil hâline getirmelidir. Türkçemizi koruma, geliştirme ve yayma işi, sadece bireylere ve devlete düşmüyor; aynı zamanda ve belki de en çok basın yayın organlarına ve aydınlara düşüyor. Atatürk konunun hassasiyetini şöyle ifade ediyor:

Türk dilinin sadeleştirilmesi, zenginleştirilmesi ve kamuoyuna bunların benimsetilmesi için her yayın vasıtasından faydalanmalıyız. Her aydın, hangi konuda olursa olsun yazarken buna dikkat edebilmeli, konuşma dilimizi ise ahenkli, güzel bir hale getirmeliyiz (1938).

Türkçe bizim millî kimliğimizin temel taşıdır. Ayrıca biz Türkçemizle bağımsız bir millet ve devlet olarak varlığımızı koruruz. Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletine bir vasiyeti var. Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabının başına konmak üzere yazdığı yazıda diyor ki:

Millî his ile dil arasındaki bağ, çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin gelişmesinde başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurla (bilinçle) işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini (bağımsızlığını) korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır (2.9.1930).

Bugün Türk milletinin yabancı etkilerden korunması gereken üç temel değeri vardır: 1. Ülkesi, 2. İstiklali, 4. Dili.

1. Önce ülkeni yani vatanını Haçlı, Siyonist, emperyalist her türlü yabancı işgalcilere karşı koruyacaksın. Avrupa, Amerika, Rusya, Çin, o bu; kim olursa olsun hiçbir yabancı devlet ve odağa yani haricî bedhâha ve de en önemlisi yabancı devletlerin içimizdeki sözcülerine,

temsilcilerine, acentelerine, memurlarına, Türk düşmanlarına yani dahilî bedhâha Türk ülkesini, vatanını teslim etmeyeceksin.

2. Vatanı yani ülkeyi korumak yetmez. Asıl bu vatan üzerinde Türk milletinin bağımsız ve millî iradesiyle teşkilatlanan idare sistemi olan devletin ve onun ruhu, özü olan istiklalini yani bağımsızlığını koruyacaksın. Hiçbir devlet yöneticini, yabancı devletlerin sömürge valisi gibi iş görmeyecek. Hiçbir siyasetçi, Amerika'nın, Avrupa Birliği'nin, Rusya'nın, Çin'in ve İsrail'in değil; sadece Türk milletinin maşası olacaktır.

3. Vatan ve devletin istiklalini korumak da yetmez. Asıl olan, vatanın ve devletin ruhu olan dili, kültürü de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmaktır. Vatan ve devlet beden, dil ise ruhtur. Ruhu olmayan beden ayakta kalmaz. Dil bizim sözlüğümüzde iki anlama gelir:

1. Söz varlığı, 2. Gönül. İkisinin toplamı da millî Türk kültürüdür. Yani millî ve dinî değerlerimizin toplamıdır. Türk-İslam kültür ve medeniyet mirasımızdır. Bu iki anlamı birden genelleyerek bir açıklama yapacak olursak şunu anlarız: Türkçemiz Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca gibi bütün yabancı dillerin etkisinden, işgal ve istilasından kurtarılmalıdır. Türkçe bütün zenginliğiyle işlenmeli ve bütün Türk milleti arasında her türlü iletişimi sağlayacak şekilde dolaşıma sokulmalıdır. Türkçe, bütün resmî işlerde ve kurumlarda, bütün eğitim kurumlarında, bütün basın yayın organlarında, bütün evlerde, bütün sokaklarda, bütün meydanlarda; her yerde dalgalanan tek ses bayrağımız olarak kalmalıdır. Türkçenin dışında başka bir dilin hâkimiyetine izin verilmemelidir.

Dilin 'gönül' anlamı esas alındığında bunun daha önemli olduğunu görüyoruz. Türk gençliğinin gönlü, kalbi, ruhu yabancı gönüllerin yani Amerika, Avrupa, Rus, Çin, Arap, Fars gibi yabancı dillerin, yabancı gönüllerin, kültürlerin işgali altında olmamalıdır. Türk gençliğinin ruhu ve beyni yabancı devletlerin kültür, sanat, felsefe, siyaset, eğlence emperyalizmi ile işgal altında olmamalıdır. Türk gençliğinin gönlü, kalbi bundan böyle Türk ruhuyla atmalıdır. Atasının vasiyetine ihanet eden, atasını bırakıp gâvur peşinde koşan iflah olmaz. Diyen güzel demiş: "Atasını bilmeyen, it peşinde gezer".

c. Aşırı Öztürkçecilik ve Güneş Dil Kuramı Tartışması:

Cumhuriyetimizin dil politikası aslında daha önce 1911 yılında Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının başlattığı yeni lisan anlayışına dayanır. Yani dilimizdeki yabancı ekler, tamlamalar gibi dilbilgisi kuralları ve özellikleri, Türkçe karşılığı olan yabancı söz varlıkları atılacak, ancak Türkçemize yerleşmiş olan, halkın anladığı yabancı kelime ve terimler kalacaktı. İstanbul halkının konuştuğu gibi yazılacaktı. Bu tutum, anlaşılır halk diline dayalı dilde orta yolu esas alıyordu.

Bunun yanında dilimizdeki bütün yabancı söz varlıklarının tamamını atıp yüzde yüz Türkçe yapmak isteyen tasfiyecilerle; Arapça ve Farsça söz varlıklarının yoğun olduğu eski, ağır, ağırdalı Osmanlı Türkçesine bağlı kalan fesahatçılar da vardı. Cumhuriyet döneminde Türkçemizi sadeleştirme çalışmaları bağlamında tasfiyeciliğin devamı olmak üzere özleştirmecilik hareketi de görülür. Bunlar dilimizi yüzde yüz Türkçeleştirmek için daha önce olmayan yeni kelimeler üretmeye başladılar. Hatta öyle ki Türkçemiz bu tür kelimelerle anlaşılabilir, yapay bir dil durumuna düştü. Oldukça aşırıya kaçan bu uydurmacılık hareketinden bir süre sonra Atatürk de rahatsız oldu.

Aşırı özleştirmecilik işi, Türkçemizi anlaşılabilir hâle getirmişti. Halkın tamamı tarafından bilinen, yerleşmiş kelimelerin de Türkçesini üretmek, anlaşmayı zorlaştırmıştı. Nitekim "nifak soktu" yerine "ayırğa soktu", "aciz kaldım" yerine "eksin kaldım", "cömert insandır" yerine "akı kişidir", "amir adaletli olmalıdır" yerine "buyurman tüzemen olmalıdır" karşılıkları üretilmişti. Kazım Dirik bir akşam Atatürk'ün huzurunda bu uydurma dille

konusunca Gazi yüzüne bakmış, gülümsemiş, “Birbirimizi anlamaz olduk” demiş. O gecedan itibaren özleştirmecilik Gazi için iflas etmişti (Emre, 1956, s. 35).

Güneş dil kuramı kısaca şudur. Bazı bilim adamları bütün dillerin bir kaynaktan çıktığını iddia etmişlerdi. Bu bağlamda Viyanalı dilbilimci Dr. Hermann F. K1ıvergitsch, 47 sayfalık *Türk Dilindeki Bazı Ögelerin Psikolojisi* adlı bir tez yazar. Bunu Atatürk’e ulaştırır. Atatürk de “mühim görünüyor, dikkatle bakılsın” diye İbrahim Necmi Dilmen’e verir. Buna göre insan dış dünyayla, nesnelere sesler kanalıyla iletişim kurar.

İnsanlar önce güneşe bakıp ona isim vermiş, sonra onun ışığına, ısısına, hareketlerine göre diğer kelimeleri türetmiştir. Bütün diller, insanın güneş karşısındaki duygu ve düşüncelerinin ifadesinden çıkmıştır. Biz de ilk olarak ağ kelimesini ürettik. Bütün dünya dilleri bu kelimedenden doğmuştur. Buradan hareketle bütün kelimelerin kökeni Türkçe olarak açıklanmaya çalışıldı. Ancak bu kuramın bilimsel bir değeri olmadığı anlaşılınca 1937 yılından sonra terk edildi. Atatürk de bu kuramdan ve aşırı özleştirmecilikten vazgeçerek Türkçemizi kendi normal ve doğal gelişme seyrine bırakmış, dilimize dışardan müdahalelerin bir fayda vermeyeceğini anlamıştır. Ömer Seyfettin’in Yeni Lisan anlayışına geri dönmüş ve şöyle demiştir: “Kitap, kâtip, mektup benim, kalanları (yani ketebe, yektübü, lem yektüb, en yektüb gibi şekilleri) Arabındır. Kitaba bitik, kâtime bitikçi diyemezsiniz. Derseniz onlar yabancı olur. O gibi kelimeler Uygur sözlüğüne girer. Herkesin bildiği, söylediği, yazdığı kitap, kâtip, mektup Türkçedir” (Emre, 1956, s. 54).

Sanat Alanında:

Cumhuriyet döneminde sanatın her türüne büyük önem verildi. Zira sanat yoluyla duyguları eğitilmemiş insan topluluğu medenî bir millet hâline gelemmez. Atatürk sanatla ilgili olarak şunları söyler:

“Bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa tam bir hayata sahip olamaz. Böyle bir millet bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve hasta bir kimse gibidir. Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş olur.”

“Sanatkâr el öpmez; sanatkârın eli öpülür!”, “Hepiniz milletvekili olabilirsiniz, Bakan olabilirsiniz; hatta Cumhurbaşkanı olabilirsiniz, fakat sanatkâr olamazsınız.”, “Güzel sanatlarda başarı; bütün inkılâpların başarılı olduğunun en kesin delilidir. Bunda başarılı olmayan milletlere ne yazıktır. Onlar bütün başarılarına rağmen medeniyet alanında, yüksek insanlık sıfatıyla tanımaktan daima yoksun kalacaklardır.”

“İnsanlar olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapmaz, millet ki, heykel yapmaz, millet ki, tekniğin gerektirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur.”, “Sanatkâr, cemiyette uzun ve aşırı çalışma ve gayretlerden sonra anında ışığı ilk hisseden insandır”.

“Yüksek bir insan toplumu olan Türk Milletinin tarihi bir özelliği de güzel sanatları sevmek ve onunla yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, doğuştan gelen zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini ve milli birlik duygusunu devamlı olarak ve her türlü vasıta ve önlemlerle bağlayarak geliştirmek milli idelimizdir.”, “Milletimizin güzel sanatlara sevgisini her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür.”

Cumhuriyet döneminde sanat alanıyla ilgili olarak Maarif Vekâleti bünyesinde Sanayi-i Nefise Müdürlüğü kuruldu, Güzel Sanatlar Akademisi geliştirildi.

a. Müzik Alanında:

Bizim en eski zamanlarda, İslamiyet'ten önceki dönemlerde kendimize ait millî Türk müziğimiz, kendimize özgü kopuz (saz), çifte kaval, davul, boru, zil, pıpa, kithara (Türk kanunu) ve çevgan gibi çalgı aletlerimiz, Türk halk müziğimiz vardı. Din adamı olan şamanlar dinî müzik yapardı, davul çalarlardı. Cenaze törenlerinde davul eşliğinde sagu denilen ağıtlar söylenirdi. Tuğ takımı adında müzik toplulukları vardı. Kopuz adlı çalgısıyla çalıp söyleyen ozanlar oldukça fazlaydı. İslamî dönemimizde eskiden gelen Türk halk müziğimiz devam ederken ayrıca Klasik Türk müziği, Tasavvuf müziği, mevlid, ilahî gibi dinî müzik ve mehter müziği gibi müziklerimiz de ortaya çıktı. Saray konservatuvarı denebilecek Mızıkai Humayun vardı. Makam müziği yaygınlaştı. Müzik kuramıyla ilgili çalışmalar arttı. Cumhuriyet döneminde alaturka (Doğu), alafranga (Batı) ve millî müzik anlayışları vardı. Yeni Cumhuriyetimiz millî müziği esas aldı. Nitekim Atatürk, millî musiki konusunda şunları söyledi: "Birçok defa bu musikinin (Türk musikisinin) tam haysiyetini bulamıyoruz. İşte bu dinlediğimiz musiki hakiki bir Türk musikisidir ve hiç şüphesiz yüksek bir medeniyetin musikisidir. Bu musikiyi dünyanın anlaması lâzımdır. Onu bütün dünyaya anlatabilmek için, bizim milletçe bugünkü medeni dünyanın seviyesine yükselmemiz gerekir".

1 Kasım 1934 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, meclis kürsüsünden de şunları söyledi: "Arkadaşlar! Güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi biliyorum. Bu yapılmaktadır. Ancak bana kalırsa bunda çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğine ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletilmeğe yeltenilen musiki, yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır, bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusun ince duygularını düşüncelerini anlatan, yüksek deyişlerini, söyleyişlerini toplamak, onları genel musiki kurallarına göre işlemek gerekir, ancak Türk ulusal musikisi böyle yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür işleri bakanlığının buna değerince önem vermesini, kanunun ona yardımcı olmasını dilerim".

"Bu yaklaşım biçimi Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışının müzik sahasındaki bir yansıması olarak görülmektedir: Buna göre, Osmanlı müziği yeknesak, üzücü, hatta hasta bir müziktir ve millî değildir. Osmanlı'nın yönetici sınıfını oluşturan dar bir kozmopolit zümre tarafından" ilgi görmüş, halka ulaşmamıştır. Gökalp'e göre millî müziğin tek bir kaynağı olabilir: Köylerimizde dinlenen "saf ve temiz halk müziği". Osmanlılar tarafından yüzlerce yıl ihmal edildiği için "ilkel" ve "ham" kalan bu müziğin değer kazanabilmesi için Batı tekniğiyle işlenmesi gerekir (Özgürel, 2021, s. 162-163).

Bu çerçevede Ziya Gökalp'in Millî Musiki anlayışına uygun olarak musiki inkılabı yapıldı. Doğu ve Batı müziğine karşı yeni modern bir millî musiki anlayışı benimsendi. Buna göre halk müziğimizin melodileri toplanıp Batı müziği usulünce armonize edilerek hem millî hem de modern bir müzik yapılmaya çalışıldı. Anadolu'nun her yerinden 20 000 civarında ezgi derlendi. Nisan 1924'te Ankara'da Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti oluşturuldu. Eylül 1924'te Ankara Musiki Muallim Mektebi açıldı. Cumhuriyetimizin kültürel temellerini atan ve Atatürk'ün de bu konuda kendisinden çokça yararlandığı Ziya Gökalp, 'Türkleşmek, İslamlaşmak, Garplılaşmak' formülüne göre batılılaşmayı öz, esas, kültür, ahlak, din gibi alanlarda değil de medeniyet, yöntem, metot, usul, teknik alanında kabul etmek şeklinde yorumlamıştı. Müzikte de Türk müziğinin batılı teknikle işlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştı. Nitekim şöyle der: "Avrupa musikisi girmeden evvel memleketimizde iki tür musiki vardı. Bunlardan biri Farabi tarafından Bizans'tan alınan Doğu musikisi, diğeri ise eski Türk musikisinin devamı olan halk melodilerinden ibaret idi (...)"

Acaba bunlardan hangisi bizim için millîdir? Doğu musikisinin hem hasta olduğunu hem de millî olmadığını gördük. Halk musikisi millî kültürümüzün, batı musikisi de yeni

medeniyetimizin musikileri olduğu için her ikisi de bize yabancı değildir. O hâlde millî musikimiz memleketimizdeki halk musikisi ile batı musikisinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk musikimiz bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve batı musikisi usulüne göre armonize edersek hem millî ve hem de Avrupaî bir musikiye sahip oluruz” (Gökalp, 1972, s.131-133).

Ancak zamanın müzikçileri Gökalp’ı yanlış anladılar. Türk müziğini tamamen kaldırıp yerine bütünüyle Batı müziğini ikame edelim diye anladılar ve Atatürk’ü de yanlış yönlendirerek Türk müziğini yasaklattılar. 1925 yılında Maarif Vekâleti, İstanbul Belediyesine gönderdiği bir emirle Darüelhan’da doğu müziği öğretimini yasakladı.

1928 yılında Sarayburnu Gazinosunda Eyüp Musiki Mektebi öğrencilerinin konserinde Mısırlı bir sanatçıyı dinleyen Atatürk izlenimlerini duygu ve düşüncelerini şöyle aktardı:

Bilhassa sahneyi birinci olarak süsleyen Müniretül Mehdiye Hanım sanatkârlığında muvaffak oldu. Fakat benim Türk hissiyatı üzerinde gözlemim şudur ki, artık bu musiki, bu basit musiki, Türk’ün çok gelişmiş ruh ve hissini tatmine kâfi gelmez. Şimdi karşıda medenî dünyanın musikisi de işitildi. Bu ana kadar Doğu musikisi denilen terennümler karşısında kansız gibi görünen halk, derhal harekete ve faaliyete geçti. Hepsini oynuyorlar. Şen ve neşelidirler. Tabiatın icabını yapıyorlar. Bu pek tabiidir. Hakikaten Türk, fitraten şen, şatırdır. Eğer onun bu güzel huyu bir zaman için fark olunmamışsa, kendinin kusuru değildir. Kusurlu hareketlerin acı, felaketsiz neticeleri vardır. Bunun farkında olmamak, kabahattir. İşte Türk milleti bunun için gamlandı. Fakat artık millet hatalarını kanı ile tashih etmiştir; artık müsterihtir; artık Türk şendir; fitratında olduğu gibi. Artık Türk şendir, çünkü ona ilişkin tehlikeli olduğu tekrar ispat istemez, kanaatindedir. Bu kanaat aynı zamanda temennidir.

Bu doğrultuda Türk müziği 1 yıl, 10 ay, 4 gün radyolarda yayınlanmadı, bütün ülkede yasaklandı. 1926’da Türk müziği eğitime son verildi. Bu yanlış bir uygulamaydı. Nitekim milletimiz bütünüyle denilecek ölçüdeki bu yeni Batı müziğini benimsemedi. Çünkü Türk müziğinin ses yapısı farklıdır. Bir süre sonra işin yanlış olduğunu anlayan Atatürk’ün emriyle radyodan halk türküleri ve sazları çalınmaya başladı. 1943 yılında Türk müziği İstanbul Belediye Konservatuvarında yeniden başladı. 1976’da da bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı ile eğitimde yer aldı.

Atatürk’ün amacı, Türk müziği düşmanlığı değil, tam tersine batılı anlamda modern müzik yöntem, usul, aletlerine bağlı kalarak kendi müziğimizi, millî ruhumuzu yansıtan Türk müziğimizi daha ileri, daha gelişmiş bir seviyeye çıkarmaktı. Bu doğrultuda Ankara’da Millî Musiki ve Temsil Akademisi kuruldu. Bu kurum 1940’ta Konservatuvar oldu. Bu arada Türk sanat müziğimiz de Bizans’tan alınma değil; Uygur, Özbek, Arap, Fars, Hint müziklerinin karışımından oluşan ve Türk ruhunu terennüm eden millileşmiş bir sentezdir.

b. Resim Alanında:

Biz Türkler, tarih sahnesine çıktığımız günden bu yana resim sanatıyla ilgilendik. İslam öncesi eski dönemlerimizde kayalara, halılara, kilimlere, kumaşlara, derilere, değişik işlemler, insan ve hayvan resimleri ve bazı semboller çizdik. İslamî dönem Türk tarihinde ise resim daha çok minyatür, hat, tezhib gibi geleneksel sanatlardan ibaretti. Arada Fatih Sultan Mehmed’in yabancı resamlara portresini yaptırması gibi istisnalar da vardı. Tanzimat’tan sonra kademeli olarak Batılı anlamda resim sanatı girmeye başladı. Cumhuriyetten önce 1883’te kurulan Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi vardı. Cumhuriyet döneminde 1923’ten itibaren ise grafik sanatlar hızla ilerledi ve yayıldı. Galatasaray Lisesinde modern resim sergileri açıldı. Elif Naci, Mahmut Renda, Ali Çelebi, Zeki Kocamemi gibi resamlardan oluşan bir grup ‘Yeni Resim Cemiyeti’ni kurdular. Paris ve Münih’e resim eğitimi için öğrenci gönderildi. Bunlar dönüştü ‘Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği’ adı altında bir araya geldiler ve ilk sergilerini 1928 yılında Ankara Etnografya Müzesinde açtılar. Ayrıca ‘D Grubu’ adıyla bir araya gelen

Elif Naci, Nurullah Berk, Zeki Faik İzer, Abidin Dino, Zühtü Müridoğlu, Cemal Tollu gibi ressamlar da modern resmin öncüleriydi.

Atatürk, Turancı bir Türk milliyetçisi olarak CHP milletvekili ressam Ratip Tahir Burak'a Millî Eğitim Bakanlığının girişine, Türklerin Ergenekon'dan çıkışını temsil eden bir resmi yaptırdı.

c. Heykeltiricilik Alanında:

Balbal denilen heykel biçimindeki mezar taşlarının ve diğer bazı heykel örneklerinin çokluğu, İslam öncesi Türk tarihinde heykeltiricilik sanatının oldukça geliştiğini gösterir. Selçuklu döneminde değişik yapılarda insan, koç, çift başlı kartal ve arslan heykel ve kabartmalarını görüyoruz. Osmanlı döneminde heykel put sayıldığından yoktu. Ancak Sultan Abdülaziz'in Fuller adlı bir kişiye kendi heykelini yaptırması gibi istisnalar olmuştur. 1883'te Sanayi-i Nefise Mektebi kuruldu. Cumhuriyetin başlarında İhsan Özsoy, Behzat, Mahir Tomruk ve Nejat Sirel'den oluşan 4 heykeltıraş vardı. Cumhuriyet rejimi bu konuya da önem verdi. Bu çerçevede 1925 yılında Ali Hadi Bara, Zühtü Müridoğlu, Nusret Suman Paris'e heykeltiricilik eğitimi için gönderildi. Bunlar yurda döndükten sonra Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümünde hoca olarak çalıştılar.

Heykeltiricilik konusunda da Atatürk, İslam öncesi putçulukla günümüzdeki heykeltiriciliğin aynı şey olmadığını, heykel yapmanın puta tapmak anlamına gelmediğini, modern heykellerin atalarımızı hatırlatmaya vesile olan birer simge olduğunu 22 Ocak 1923 tarihinde Bursa'da bir sinema salonunda şöyle açıklar:

Anıtlardan bahseden arkadaşımızın maksadı heykel olsa gerektir. Dünyada medenî, ilerlemiş ve gelişmiş olmak isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir. Anıtların şuraya buraya tarihsel anı olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, dinî hükümleri lâıkiyle araştırıp incelememiş olanlardır. Cenab-ı Peygamberin İslâm dinini tesisinden bu ana kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hazret-i peygamberin ilahî emirleri tebliği esnasında muhataplarının kalp ve vicdanlarında putlar vardı. Bu insanları hak yola davet için evvelâ o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetinde idi. İslam hakikatleri tamamiyle anlaşıldıktan ve ortaya çıkan vicdani kanaat kuvvetli olaylar ile de iyice pekiştikten sonra birtakım aydın insanların böyle taş parçalarına tapacağını farz ve zannetmek İslam dünyasını küçük düşürmek demektir. Aydın ve dindar olan milletimiz ilerlemenin sebeplerinden biri olan heykeltıraşlığı en yüksek derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi atalarımızın ve bundan sonra yetişecek evlâtlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilân edecektir. Bu işe çoktan başlanmıştır. İnsanlar gelişmiş olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icab ettirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, gerçek nitelikleriyle medenî ve gelişmiş olmaya lâyıktır ve olacaktır (Ergün, 1982, s. 137).

Bu anlayış doğrultusunda Cumhuriyetin ilk heykeli olarak 3 Ekim 1926'da İstanbul Sarayburnu'nda Gazi Mustafa Kemal heykeli dikildi. 1937'de ayrıca Atatürk'ün emriyle Resim ve Heykel Müzesi açıldı.

ç. Tiyatro Alanında:

Cumhuriyetten önceki dönemlerde köy seyirlik oyunları, karagöz, meddah, orta oyunu, kukla, çengi gibi sözlü geleneğe dayalı ve daha çok güldürü amaçlı geleneksel Türk tiyatrosu vardı. Tanzimat'tan itibaren bizde batılı anlamda tiyatro görülür. Cumhuriyet döneminde bu kurum daha da geliştirildi. Cumhuriyetin, inkılapların halka yayılması, Türkçenin doğru telaffuzu ve kullanımı için tiyatro iyi bir araçtı. Hem eğiten hem eğlendiren hem millî bilinç aşıl原因an tiyatro oyunlarına ağırlık verildi. Atatürk bu sanata büyük önem verdi. Maarif Vekâleti bünyesinde tiyatroyla ilgili bir genel müdürlük kuruldu. İstanbul Konservatuvarında Tiyatro Meslek Okulu açıldı. Hem başka dillerden çeviri oyunlara yer verildi, hem de Türk sahne edebiyatı daha da gelişerek devam etti. Ankara'da bir büyük opera binası açıldı. Şehir

tiyatroları, özel tiyatrolar, çocuk tiyatroları kuruldu. Devlet tiyatroları yaygınlaştı. Üniversitelerde tiyatro bölümleri açıldı.

d. Mimarlık Alanında:

Mimarlık bizim kadim sanatlarımızdan biridir. Tarih boyunca kendimize özgü mimarî üsluplarımız olmuştur. Bu bağlamda Selçuklu ve Osmanlı dönemi Türk mimarlığı özgün bir değere sahiptir. Mimar Sinan gibi dev bir mimara sahibiz. Cumhuriyet döneminde Ziya Gökalp'ın geliştirdiği milliyetçilik akımına bağlı bir Millî Mimarî anlayışı benimsendi. Türk mimarlığında neo-klasik üslup geliştirildi, adeta bir rönesans bir millî mimarî yapıldı. Bu akımın önde gelen temsilcisi Mimar Kemalettin olmuştur. Bunun yanında Vedat Tek, A. Hikmet Koyunluoğlu, Emin Onat, Sedat Hakkı Eldem de sayılabilir. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında millî kimliğe uygun olarak tren istasyonu, kışla, iskele, okul, han, misafirhane, postane gibi eserler ortaya kondu.

e. Edebiyat Alanında:

Cumhuriyet dönemimizde harf inkılâbıyla, Türkçemizin yalınlaştırılmasıyla, halk ağızlarından derleme ve tarihsel kaynaklardan tarama çalışmalarına dayalı olarak zenginleştirilmesiyle, ifade kabiliyetinin genişletilmesiyle, tercüme faaliyetlerinin artmasıyla, basın yayın imkânlarının artırılmasıyla, eğitim kurumlarının, bilim, kültür, sanat kurumlarının artırılması ve yaygınlaştırılmasıyla birlikte Türk edebiyatı tür, kalite ve sayı bakımından oldukça gelişmiştir.

Cumhuriyet dönemimizde etkili olan Memleket Edebiyatı akımıyla birlikte Türk edebiyatı, İstanbul'dan Anadolu'ya yönelmiş, yüzyıllarca ihmal edilen Anadolu Türklüğü, coğrafyası, kültürü, tarihi, maddi ve manevi değerleri işlenmiştir. Hem millî edebiyatımız gelişmiş hem İslami hem evrensel edebiyat; hatta bize yabancı ideolojik edebiyatlar da gelişme imkânı bulmuştur.

Atatürk, 4000 civarında kitap okumuş, bunların çoğunun sayfa kenar boşluklarına not düşmüştür. Çankaya sofralarında bilim adamlarını, edebiyatçıları, gazetecileri toplamış onlarla sohbet etmiş, onlara değer vermiş, onlardan çok şey öğrenmiş, onlara çok şey öğretmiş; adeta Çankaya Köşkünü bir üniversite hâline getirmişti. Atatürk iyi bir edebiyatçıydı. Özellikle yazıları ve konuşmaları, onun büyük bir edebiyatçı olduğunun belgeleridir. Dili kullanışı, duygu ve düşüncelerini ifade edişi ve hitabeti, onun zengin bir edebiyat birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Atatürk askerlik, siyaset, ekonomi, kültür, bilim gibi alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da bize doğru hedefler göstermiş ufku geniş bir başbuğumuzdur. Dolayısıyla onun hayatını okumak, fikirlerini öğrenmek, uyarılarını dikkate almak, tavsiyelerine kulak tutmak demek, Türk'ün bu vatan topraklarında varlığının devam ve bekasına çok büyük katkı sağlamak demektir.

“Türk dili, Türk ulusunun yüreğidir, beynidir” (1933) diyen Atatürk, edebiyatın en temel aracı olan dile böylesine önemli iki değer yüklemektedir. Buna göre:

1. Türk dili Türk milletinin yüreğidir. Yani kalbinin, heyecanlarının, duygularının, bilincinin ifade alanıdır. Türkçemiz, bütün insanî ve millî duyguları zengin, zarif ve güzel bir kurgu ve üslupla ifadeye dönüştürmede çok etkili bir iletişim aracıdır.

2. Türk dili, Türk milletinin beynidir. Yani Türkçemiz aynı zamanda bilginin, aklın, felsefenin, ahlakî değerlerin de en güzel ifade alanıdır.

Dolayısıyla Türkçemiz hem duygunun hem aklın hem bilginin hem bilincin hem maddenin hem mananın en güzel ifade alanıdır. Türkçemiz, bütün bunları ifade etmeye en

elverişli zengin ve kıvrak dilimizdir. Atatürk'ün, zamanın Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a söylediği şu söz, edebiyatın gayesinin ne olması gerektiğini açıkça ortaya koyar:

Edebiyat, büyük insanlık ideali yolunda uyarıcı, hedeflendirici ve yürütücü olmalıdır. Türk çocuğu edebiyat sayesinde milletinin yüceliğini, sağlam karakterli olduğunu öğrenecek, inkılaplara bu yoldan bağlanacak ve onu koruyacak, yine bu yoldan iyi bir hatip olarak yetişecek, milletini peşinden sürükleyecektir (Kocatürk, 2007, s. 265).

Atatürk burada edebiyata, edebiyatçıya şu görevleri yüklemektedir:

A. Büyük insanlık ideali yolunda;

1. Uyarıcı olacak: Edebiyatçı uyarıcı olmalıdır. Yani insanları yanlışlar, kötülükler, çirkinlikler, haksızlıklar, olumsuzluklar karşısında uyarıcı, bilinçlendirici olmalıdır. Edebiyatın ilgi alanı sadece bireysel konularla, aşkla meşkle, çiçekle böceklerle sınırlı değildir. Edebiyatçı bireysel konuları bile duygusal derinlikli felsefi ve toplumsal bir bağlam içinde ele almalı, toplumsal sorunlara yapıcı anlamda yer vermelidir. Edebiyatçılar, şairler, romancılar, hikâyeciler toplumun vicdanıdır. Bütün kötülük ve çirkinlikleri ilk sezen, farkına varan ve bunlara karşı insanları bilinçlendiren aydınlardır. Nitekim Mehmet Emin Yurdakul bir şiirinde:

Unutma ki şairleri haykırmayan bir millet,
Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir;

Diyerek edebiyatçıların uyarıcı işlevine gönderme yapmaktadır.

2. Hedeflendirici olacak: Edebiyatçı, içine doğduğu toplumu ilk olarak yanlışlar konusunda uyaracaktır. Bununla görevinin bittiğini düşünmeyecek; yani sadece tepkisel bir tavırla yetinmeyecektir. Hemen arkasından ikinci görevi hedeflendirmektir. Yani çözüm ortaya koyacak, çözüme yönlendirecektir. Yanlışla karşı doğruyu, çirkine karşı güzeli, kötüye karşı iyiyi ortaya koyacaktır. Milletimizin önüne olması gereken doğru değerleri koyacaktır. Ancak edebiyatçıların görevi, sistem kurucu peygamberler, bilim adamları, filozoflar, siyasetçiler, idarecilerin görevi gibi değildir. Edebiyatçı, bu saydığımız figürlerden farklı olarak doğrunun, iyinin, güzelin ne olduğunu hissettirir, duyurur, işaret eder, yönlendirir. İnsanların doğruyu, iyiyi ve güzeli bulmasında yönlendirici, teşvik edici, harekete getirici, heyecana getirici bir role sahiptir. Çünkü edebiyatçı, yanlış hissedenden bir öncü aydın vicdanı olduğu gibi; doğruyu da sezen ve farkına varan yol ve yön göstericidir.

3. Yürütücü olacak: Edebiyatçı, uyardığı topluma bir hedef de gösterdikten sonra köşesine çekilip oturmaz. Görevi bitmemiştir. Üçüncü aşamada hem gösterdiği hedefler doğrultusunda toplumu harekete, eyleme geçirecek, hem de soyut olarak söylediği doğru, iyi ve güzel olan değerleri bizzat kendi hayatında, toplum hayatında ve devlet mekanizması içinde uygulamaya koyacaktır. Zira söylediğini yaşamayan, söylediği sözler doğrultusunda bizzat eyleme geçmeyen edebiyatçının etki alanı oldukça sınırlıdır.

B. Türk çocuğu edebiyat sayesinde:

1. Milletinin yüceliğini öğrenecek: Ta Orhun Abideleri'nden bugüne kadar tarih boyunca ortaya konmuş bütün edebiyat eserlerimiz, masallarımız, destanlarımız, efsanelerimiz, hikâyelerimiz, şiirimiz, romanımız hepsi bizim Türk milleti olarak ne büyük işler başardığımızı, nice büyük kahramanlıklar gösterdiğimizi hikâye ederler. Hem askerî alanda hem sanat, edebiyat alanında hem kültür ve medeniyet alanlarında hem devlet ve millet yönetiminde hem insanlık değerleri üretmede ve yaşamada nice üstünlükler, yücelikler gösterdiğimizi anlatırlar. Bütün edebiyat eserlerimiz, bizim tarihsel maceramızın romanlarıdır. Biz aslında pek çok bakımdan tarihimizi edebî eserlerimiz kanalıyla öğreniriz. Türk edebiyatını okumak demek, Türk tarihini, kültürünü, siyasetini, ahlakını, medeniyetini öğrenmek demektir.

2. Sağlam karakterli olduğunu öğrenecektir: Türk çocukları Türk edebiyatını okudukça bu edebiyatta kendilerine yer verilen Türk tiplerinin ne kadar sağlam, doğru, düzgün, dürüst, ahlaklı, erdemli bir karaktere sahip olduğunu öğrenecek ve kendisi de bu konuda atalarını örnek alacaktır. Zira masallarımızdan destanlarımıza, romanlarımızdan hikâyelerimize kadar bütün edebiyat eserlerimizde sağlam karakterli Türk figürünün işlendiğini görmekteyiz. Dolayısıyla edebiyat aynı zamanda kişilik ve kimlik inşasında, ahlaki değerler ve erdemler telkininde oldukça yapıcı, etkili bir role sahiptir.

3. İnkılâplara bu yoldan bağlanacak ve onu koruyacaktır: Türk çocuğu Türk inkılâbına Türk edebiyatı sayesinde bağlanacaktır. Atatürk'ün ortaya koyduğu inkılâplar dikkatle incelenince bunların üç temel değere bağlı olduğu görülür: 1.Ferdî, İnsanî, 2.Millî, 3.İslamî. Mesela saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması, tarikatların kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, laikliğin kabulü gibi inkılâplar bazılarının zannettiği gibi İslam'a aykırı ya da İslam dışı değil; tam tersine İslami nitelikleri olan inkılâplardır. Ayrıca harf inkılâbı, Türk dili, Türk tarihi çalışmaları ve bu amaçla kurulan kurumlar, millî nitelikli inkılâplardır. Takvim, saat ve ölçülerde değişiklik, kadın haklarının tanınması, eğitim ve öğretim inkılâbı gibi inkılâplar da evrensel nitelikli insanî inkılâplardır.

Türk çocukları edebiyat sayesinde bu inkılâpların önemini, işlevini, değerini anlayacaklar ve edebiyatın gücüyle koruyacaklardır. Zira ferdî, insanî, millî ve İslamî nitelikli bu inkılâplar sevilmeden, heyecanı duyulmadan, önemi ve değeri hissedilmeden yani gönülden, kalpten benimsenmeden yaşanamaz ve korunamaz. Bu işi yapacak olanlar da Türk edebiyatçılarıdır. Türk inkılâplarının en etkili, en güzel, en çarpıcı bir üslup ve kurgu içinde romanı, hikâyesi, tiyatrosu, şiiri yapılmalıdır.

4. Edebiyat yoluyla iyi bir hatip olarak yetişecek, milletini peşinden sürükleyecektir: Türk çocukları Türk edebiyatını okuyarak, Türk dilinin bütün zenginliklerine, inceliklerine, derinliklerine, edebî sanatlarına, kıvraklığına, kültürüne, folkloruna vakıf olacaktır. Dolayısıyla ne kadar çok kitap okursa, Türkçenin adeta çiçek açmış şekilleri olan Türk edebiyatının en seçkin ürünlerini ne kadar çok okursa dilini o kadar zenginleştirecek, söz varlığı dağarcığı o kadar genişleyecek, duygu ve düşüncelerini o kadar iyi, güzel ve parlak ifade edebilecektir. Türkçesi ve edebiyat bilgisi ne kadar zengin olursa o kadar etkili, çarpıcı, vurucu konuşacak yani iyi hatip olacak ve Türk milletini insani, millî ve İslami hedefler doğrultusunda etkileyip sürükleyecektir.

Tarih Alanında:

Türk tarihi, Türk millî mirasının önemli bir boyutudur. Daha önceleri Türk tarihi ile ilgili bilgiler ya yetersiz ya eksik ya da yanlış tanıtılıyordu. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Osmanlı soyu Oğuz Hana dayandırılıyordu. Zamanla bu millî tarih anlayışı unutuldu ve Tanzimat'a kadar bunun yerine İslam tarihi esas alındı ve Türklerin tarihi, Türklerin Müslüman olması ile başlatıldı. Tanzimat'tan sonra ise Osmanlılık siyaseti gereğince Osmanlı Hanedanı tarihi esas alındı. Medreselerde İslam Tarihi, mekteplerde ise Osmanlı Tarihi okutuluyordu. Meşrutiyetten sonra özel kişi ve kurumlar tarafından en eski zamanlardan başlayarak bütün Türklük tarihi yani millî tarih üzerine çalışmalar artmaya başladı. Batılı oryantalistlerin yazdığı tarihler taraflı, yanlı, ideolojik ve Türk düşmanlığı yorumlarına dayalıydı. Eskiden Türklük tarihi bilinci fazla yoktu. Halbuki kalabalıkların şuurlu bir millet olabilmeleri için başka pek çok unsurun yanında aynı zamanda sağlam ve doğru bir tarih bilgisi ve bilincine de ihtiyaç vardır.

Cumhuriyetimizle birlikte bütün Türklük tarihi, resmî devlet politikası olarak ele alındı. En eski zamanlardan başlayarak günümüze kadar gelen Türk tarihi kesintisiz bir bütün olarak kabul edildi. Türk tarihini bütün aşamalarıyla araştırma ve incelemeye önem verildi. Türk tarihi doğru ve eksiksiz biçimde yeniden yazılmaya başladı. Nitekim Atatürk "Tarih yazmak, tarih

yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.” Derken bunun önem ve değerini ortaya koydu. Tarih eğitimi Türk milletinin millî bilinç kazanması için çok önemli görüldü.

Türk milletinin özelliklerinden biri de ortak tarih birlikteliğine sahip olmasıdır. Millet, birdenbire ortaya çıkmaz. Uzun bir tarihî süreçte birlikte, ortak bir hayatı tecrübe ederek ve yaşayarak anlaşmış, kaynaşmış, dayanışma içinde bir millet hâline gelir. Bu bağlamda Türk milleti, dünyanın en eski; dolayısıyla da tarihi en uzun olan milletlerinden biridir. Yeni nesillerimize doğru ve millî Türk tarihi şuuru verilirse kaynaşmış, bir, beraber ve tek millet olmaları daha da perçinlenir. Ortak atalar, ortak tarihî maceralar, ortak tarihî kıvançlar, sevinçler, üzüntüler, zaferler, yenilgiler kültürü insanlarımızı birleştirir. Mehmet Akif’in de pek çok yapıtında yansımalarını gördüğümüz gibi: “Sanat ve ilim, insanlığın ortak üretimi olan evrensel değerlerdir; oysa kültür millîdir ve her milletin yaşayışını, zihniyetini ve geçmişini yansıtır. (...) Her millet kendisine hüviyet kazandıran bu değerleri korumalıdır.” (Özgürel, 2014, s. 143-151) Ortak tarih duygusu, Türk millet birliğinin temelidir.

“Evvelâ millete tarihini, asil bir millete mensup bulunduğunu, bütün medeniyetlerin anası olan ileri bir milletin çocukları olduğunu öğretmeliyiz.” (1930) diyen Atatürk, bu konuya çok önem vermiştir. Çocuklarımıza Türk tarihini bir ve bütün olarak, iyi ve sağlam bilgilerle, doğru ve etkili şekilde öğretmenin milletleşme sürecimizi tahkim edeceğini, güçlendireceğini anlamış ve bu doğrultuda önemli adımlar atmıştır.

Bu çerçevede Atatürk, genç Cumhuriyetimizin millî tarih görüşünü yansıtmak üzere doğru ve gerçek bilgilere dayalı, kendi bakış açımıza uygun, Türklerin dünya tarihi içindeki yerini doğru biçimde gösteren, parçalı değil bütün Türklük tarihine yer veren millî bir Türk tarihi yazılmasını istedi. Bu doğrultuda Türk Ocağı üyesi olan bazı tarihçiler tarafından yazılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı kitap, 1930 yılında ilk millî tarih kitabımız olarak basıldı. 1931 yılında da okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere 4 ciltlik *Tarih* kitabı yayınlandı.

Atatürk, Türk tarihi araştırmalarının doğru, bilimsel, geniş, ayrıntılı ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için 15 Nisan 1931’de ‘Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti’ (Türk Tarih Kurumu)ni kurdu. 2 Temmuz 1932’de I. Türk Tarih Kongresi toplandı. Bu çalışmalar kanalıyla Türk tarihinin en eski zamanlardan günümüze kadar geçirdiği bütün aşamaları, yaptığı bütün işleri araştırma, inceleme, yayma, öğretme çalışmaları başladı. Batılı oryantalist ve Osmanlı tarih tezlerine karşı Türk Tarih Tezi geliştirildi.

Atatürk’ün Türk Tarih Kurumu’nu kurma sebep ve amaçlarından biri de Türkiye Türklüğü ile Orta Asya Türklüğünün tarihlerini birleştirmektir. Emperyalist Haçlı Siyonist Batılı tarihçiler, yalan yanlış propagandalarıyla Türkleri yağmacı, talancı, zalim, barbar bir millet olarak göstermişlerdi. Ancak Atatürk’ün millî tarih çalışmaları, Türklerin kültür ve medeniyet üreten soylu bir millet olduğunu yerli ve yabancı araştırmacıların eserleriyle ortaya konmasına vesile oldu.

Ayrıca Atatürk, Türk tarihini araştırma ve inceleme çalışmalarına da bizzat katılmıştır. Şöyle der: “Ben fani bir insanım, bir gün öleceğim, büyüklüğüne ve üstün kabiliyetlerine inandığım Türk milletinin gerçek tarihinin yazılmasını sağlığımda görmek istiyorum. Onun için bu toplantılarda kendimden geçiyor, her şeyi unutuyor, sizi yoruyorum. Beni affedin” (1933).

Diğer yandan Türk tarihinin, sadece Türklerin Müslüman olmasıyla başlamadığı, daha eski zamanlara ait zengin bir Türk tarihi olduğu yani İslam öncesi, İslami dönem ve Cumhuriyet dönemi gibi tasnife göre bütünlüklü Türk tarihi olduğu ortaya kondu.

Batılı oryantalist tarihçilerin “Türkler barbardır, zalimdir, yağmacıdır” iftiralarına karşı Atatürk, net ve kesin olarak tepkisini ortaya koymuştur. Ona göre İslam öncesi Türk devletleri

de medenî idiler: “Milletimizin büyük kabiliyetleri tarihen ve mantıken sabittir. Milletimiz aleyhinde söylenenler bütünüyle iftiradır. Milletimizin zalim olduğu iddiası da sırf iftiradan, baştanbaşa yalandan ibarettir. Hiçbir millet, milletimizden daha çok yabancı unsurların inanç ve âdetlerine riayet etmemiştir. Türkler on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyetlerine belirti olmuş birer unsurdur. Sefirlerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın sefirlerini kabul eden bir Türk devleti, ecdadımız olan Türk milletinin teşkil eylediği bir devlet idi.”

Türk çocuklarına millî tarih şuurunu vermek demek, Türk tarihini İslam öncesiyle, İslam sonrasıyla, Cumhuriyet dönemiyle, Selçuklusuyla, Osmanlısıyla, Cumhuriyetiyle bir bütün olarak öğretmek ve sevdirmek demektir. Tarihimizde her devletin ve yöneticinin hatası olabilir, ama tarih, iyisiyle kötüsüyle, doğrusu ile yanlışı ile bizim tarihimizdir. Biz tarihimizdeki hataları bir tarafa bırakır, onlardan ders çıkarır; iyilikleri, güzellikleri, faydalı olan tecrübe ve değerleri alır kullanırız.

Atatürk, parçalı değil; bütün Türklük tarihini esas alır. Türk tarihinin her dönemini önemser. Bazı kötü niyetliler Atatürkçülük perdesi arkasına sığınarak Selçuklu ve Osmanlı düşmanlığı yapmaktadırlar. Atatürk'ün bu konudaki görüşleri ise bellidir. Şöyle der:

Milletimiz... Büyük güçlükler içinde bir imparatorluk vücuda getirdi ve bu imparatorluğu altı yüz yıldan beri tam bir ululuk ve büyüklükle sürdürdü. Bunu başaran bir millet elbette yüksek siyasî ve idarî niteliklere sahiptir. Böyle bir durum yalnız kılıç gücüyle vücuda gelemezdi. (...) Bizim milletimiz derin bir maziye sahiptir. Bu düşünce bizi elbette altı yedi yüzyıllık Osmanlı Türklüğünden, Selçuklu Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine eşit olan Türk Devletlerine kavuşturur.

Atatürk'ün millî Türk tarihi üzerine yaptığı çalışmalar, onun ölümünden sonra İsmet İnönü ile birlikte azalmış, tavsamış, geri plana itilmiştir. Okullarda Türk tarihinden çok Batı tarihi öğretilmeye başlamış, ayrıca içimizde Türk tarihini bilerek çarpıtan pek çok yerli oryantalist türemiştir. Batının algı yönlendirme memuru gibi çalışan, Türk, Atatürk ve Cumhuriyet düşmanlığı yapan bu yerli oryantalistler, Türk tarihi algısında çok kötü rol oynamışlardır.

Bunlar yaptıkları televizyon programları, çıkardıkları dergiler, gazeteler, yayınladıkları kitaplar, ansiklopediler, üniversitelerde verdikleri dersler kanalıyla güya kendilerince her fırsatta kötüledikleri 'resmî tarih' dışında gerçek tarihi ortaya çıkardıklarını iddia etmektedirler. Aslında ise hem yanlış tarih bilgileri vermektedirler hem de bu yanlış bilgilerden hareketle, Türk ve Atatürk düşmanlığı yapmaktadırlar.

Atatürk, hem bunlar hakkında hem Türklerin kendi tarihlerini iyi bilmezlerse, okumazlarsa o zaman emperyalist Haçlı Siyonist odakların Türk tarihiyle ilgili yalanlarına, iftiralarına inanabilecekleri hakkında, bu mankurtlaşmaya, kendi milletine ve tarihine düşmanlaşmaya karşı şöyle uyarıyor: “Milletin tarihini okumamış veya millî duygudan yoksun kalmış oldukları anlaşılan bazı şahıslar, yabancıların aleyhimize ileri sürdükleri suçlamaları reddetmedikten başka, vatanlarını kabahatli göstermekten çekinmiyorlar”.

O hâlde Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Kurumunun, Millî Eğitim Bakanlığının, basın yayın organlarının doğru millî Türk tarihi öğretimine önem vermeleri gerekiyor. Türk ve Atatürk düşmanlığına dayalı çukur tarih çalışmaları, Türk millet birliğini bölmeye, parçalamaya yöneliktir. Buna izin verilemez.

Her milletin tarihi bir bütündür. Hiçbir millet, kendi tarihini eksik, parçalı, kesintili öğrenmez. Doğrusu ile yanlışı ile, iyisiyle kötüsüyle her millet, kendi geçmişini, atalarını merak eder ve elemesiz, ayıklamasız olarak bilmek ister. Bu bağlamda Türk tarihi, maalesef talihsizliğe maruz kalmıştır.

Mesela Osmanlı dönemi tarihçiliğinde Türk tarihi, Türklerin Müslüman olmasıyla başlatılmış, İslam öncesi Türk tarihi üzerinde hemen hemen hiç durulmamış, yazılmamış ve öğretilmemiş. İslam adına takınılan bu tutum, haddi zatında İslam'a da aykırıdır. Zira *Kur'an*'da Müslüman olmayan eski kavimlerin, kâfirlerin, Allah'a isyan etmişlerin, Firavunların, Nemrutların ve başkalarının hayatı da ibret için anlatılıyor.

Tarih, esas itibarıyla ibret alınması gereken, olmuş geçmiş bir eski zaman sürecidir. İbret ve ders de daha çok olumsuz, kötü ve çirkin olan üzerinden alınır. *Kur'an*'da eski zaman hikâyelerine yani tarihe bol bol yer verilir. Genellikle de bir tarafta peygamberler, diğer tarafta onlarla ve tabii dolayısıyla ilahî mesajla mücadele eden kâfirlerin hayatı, kişilikleri, düşünceleri üzerinde durulur.

O hâlde Osmanlı dönemi Türk tarihçiliği bu anlamda yanlış bir tutum izlemiştir. Bütün Türklük tarihi Tanzimat'tan sonra ciddi manada gündeme gelmeye başladı. Biz Türklerin, nasıl bir hâlden gelip Müslüman olduğumuzu bilmemiz en doğal hakkımız. Bugün de maalesef bazı kişiler, İslam öncesi Türk tarihini bilmek istemezler ya da toptan reddiyeci bir tavırla görmezlikten gelirler, ya da aşağılarlar. Halbuki İslam öncesi Türk tarihinden de işimize yarayan çok yüksek değerler vardır.

Doğru olan tarihin bölünmeden, kesintiye uğratılmadan bir bütün olarak bilinmesidir. Zira bilgi ve değer üreten yöntemlerden biri de mukayeselerdir. İslam öncesi Türk tarihini de İslam sonrası Türk tarihini de bileceğiz ki mukayese ile değer, bilgi ve bilinç üretebilelim.

Biz batılı devletlerin sömürgesi olan bir devlet değiliz. Batılılar küsmesin, gücenmesin, rahatsız olmasın, kırılmasın diye Haçlı Batı emperyalizmine karşı verdiğimiz mücadele tarihini olabildiğince yok sayarak, sulandırarak, hümanistleştirerek vermeye çalışmak, kuşa çevrilmiş bir tarih öğretmek doğru değildir. Özellikle İslam taraftarı görünen bazı kesimler, Türklerin sadece Selçuklu ve en çok da Osmanlı dönemlerini esas alıyorlar. Tarihimizin aşağı yukarı 10. yüzyıldan 1923 yılına kadarki sürecini temel alıyorlar. 10. Yüzyıldan önceki Türk tarihi ile 1923 sonrası süreci ya yok sayıyorlar ya ağır eleştirilerle yargılıyorlar. Bu tutum sakattır.

Öte taraftan İslam'ı benimsememiş ya da reddetmiş veya İslam düşmanlığını dünya görüşünün merkezine yerleştirmiş bazı kesimler, Selçuklu ve Osmanlı dönemi Türk tarihini önemsemiyorlar, yok sayıyorlar ya da reddediyorlar. Bu kesimler, İslam öncesi Türk tarihi ile 1923 sonrası süreci asıl Türk tarihi olarak görüyorlar. Yani İslamsız Türklük algısı, daha baskın. Bu tutum da çok sakattır.

Bazı kesimler de 1923 sonrası Cumhuriyet sürecini, büyük Atatürk'ü ve Cumhuriyet tarihini çarpıtarak, bağlamından kopararak, tamamen batıcı ve dini reddeden bir laiklik anlayışına bağlı olarak algılama eğilimindedirler. Bunlar da Türk tarihini 1923 yılından itibaren başlatırken, aynı zamanda İslam'dan tamamen soyutlanmış batıcı ve dinsiz bir Türk tarihi üretme eğilimindedirler. Türkün Başbuğu büyük lider Atatürk'ü dinsiz laiklik ve batıcı eğilimlerine alet ediyorlar. Atatürk dinsiz değildi. Laiklik de din düşmanlığı demek değildir. Atatürk Müslüman Türk başçısıydı.

Dışarıdan batılı bazı oryantalist tarihçiler, içerden onların tercümcisi ve sözcüsü olan yerli oryantalist Türk tarihi yazarları, Türk tarihine genellikle olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşıyorlar. Kötü niyetli oryantalist tarihçiler, 'barbar Türk' imgesine bağlı bir Türk tarihi kurguluyorlar. Bunlara göre Türkler yakıp yıkan, katleden, zalim, merhametsiz, acımasız, kültür ve medeniyet üretmeyen; ama mevcut kültür ve medeniyet birikimlerini yok eden barbar bir topluluktur.

Bunlar İslam öncesi Türk tarihini ilkel, yağmacı, talancı bir topluluk olarak algımlarken, İslam sonrası Türklüğü de yine aynı şekilde kılıçla Hristiyan kesen bir topluluk olarak algılama

eğilimindedirler. Bu tarihçiler için Türk tarihi, savaş ve kılıçtan ibarettir. Ürettiği dev insanlık medeniyetini ya görmezlikten gelirler ya da itibarsızlaştırmaya çalışırlar.

Yerli oryantalistler de sanat bağlamında yaptıkları filmlerde ve yazdıkları romanlarda gerçek bir Türk tarihi değil de sulandırılmış, cinselliğe ya da kılıcından kan damlayan gaddarlığa dayalı bir ucube tarih sunarlar. Bunu da kurguya sığınarak meşrulaştırmaya çalışırlar. Neticede zihinlerde çarpık bir Türk tarihi algısı yerleşmiş olur.

Folklorik tarih anlayışına sahip bir kısım tarihçiler de İslamsız bir Türklük imgesi ortaya koymak için Türklerin İslam dışı gelenek görenek, âdet, halk edebiyatı, folklor birikimlerini esas alırlar. İslam dışı bir geleneksel halk kültür ve edebiyatını öne çıkarırlar. Aristokrat tarih anlayışına sahip bazı kesimler de Türk halk kültürlerini ilkel olmakla suçlayarak, bu birikimi reddederek, tamamen saray merkezli yüksek zümre kültürü ve yaşantısını öne çıkarırlar. Bu da eksik bir tarih algısıdır.

Hamasî tarih algısına sahip bazı kesimler, milliyetçiliği eksik ve yanlış anlayarak Türk tarihinin münhasıran ihtişamlı dönemlerini, savaşlarda elde ettikleri zaferleri, büyük komutanları ve kahramanları merkeze olarak bir tarih algısı üretirler. Bu da eksik bir tarih anlayışıdır.

Bunların karşısında doğru tarih anlayışı şudur: Türk tarihi bir bütündür, parçalanmaz. İslam öncesi Türk tarihini bilmek öğrenmek demek, Şamanist olmak, Maniheizt olmak, Gök Tanrı dinine inanmak demek değildir. O dönemden kalan millî secilerimizin faydalı olanlarını öğrenip günümüze uyarlamak demektir. Türk tarihi sadece iyi, güzel, olumlu, muhteşem değer ve özelliklerden ibaret değildir. Tarihimiz, olumlu olumsuz, iyi kötü bütün değerleriyle bizimdir. Tarihe sadece iftihar etmek, övünmek için değil, aynı zamanda yapılan hataları görüp ders çıkarmak için de bakılır. Bana göre tarihimizi yaptığımız hataları tekrar etmemek adına ibret ve ders alınacak bir süreç olarak değerlendirmek, daha gereklidir. Türk tarihi bugün bizim için güç kullanan iradeli kahramanları ve değer üreten maneviyat önderleriyle daha bir önemlidir. Marş söyleyen tarih bizim olduğu kadar, ağıt yakan tarih de bizimdir.

a. Atatürk'ün Tarih Tezi:

Atatürk, daha geniş ve daha eskiliğe dayalı bütün Türklük tarihini esas aldı. Atatürk'ün tarih tezi, Batı merkezli oryantalist tarih yazımına bir tepkidir. Batılı oryantalist tarihçiler, Türkleri kültür ve medeniyet üretmemiş, yağmacı, istilacı, barbar bir topluluk olarak gösteriyordu. Atatürk ise kurduğu Türk Tarih Kurumu'yla, yaptırdığı tarih kongreleriyle, yayınlattığı lise tarih kitaplarıyla Türklerin tarihlerinin hem çok eski ve uzun hem coğrafi alan itibarıyla geniş, hem de tarih boyunca dünya medeniyetine çok büyük katkılar sağlamış olduğunu ispatlamaya ve ortaya koymaya çalıştı.

Ata, tarihin derinlikleri içinde Türk milletinin köklerini arıyordu. Ayrıca o, 'ümme tarihini' yerine, 'millet tarihi' peşindeydi. Zira Osmanlıda ümme tarihi esastı. Tarih genelde İslam'la, özelde ise Türklerin Müslüman oluşuyla başlıyordu. Halbuki Türk tarihi çok daha eskiydi. Hem İslam öncesi Türk tarihini araştırmak, öğrenmek İslam'a da aykırı değildi. Zira *Kur'an*'da İslam öncesi Firavun medeniyeti gibi kâfir ve müşrik kavimlerin tarihi de anlatılıyordu. Dolayısıyla İslam öncesi Türklerin tarihini araştırıp öğrenmek ve öğretmek günah değildi. Atatürk, 1930-1937 yılları arasında "Türk Tarih Tezi"ni geliştirdi. Atatürk'e göre Türkler, Batılı oryantalist tarihçilerin söylediği gibi barbar ve yağmacı bir millet değil, kültür ve medeniyet üreten, dünya medeniyetine katkıları olan medenî bir millettir.

b. Dünya Medeniyetlerinin Kaynağı Meselesi:

Oryantalist Batı, kendine göre tamamen öznel nitelikte bir uygarlık tarihi tasnifi yapmıştı. Buna göre birbirini izleyen 4 uygarlık vardı. Bunlar: 1. Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları, 2. Klasik Yunan Çağı uygarlığı, 3. Orta Çağ İslâm Çağı uygarlığı, 4. Batı Avrupa uygarlığıdır. Bu tasnifte Orta Asya Türk uygarlığı yok. İşte Atatürk buna tepki olarak tarih araştırmalarını evrensel planda ve nesnel ölçütlere göre yürüttü. Bu bağlamda arkeoloji, antropoloji ve etnoloji verilerini esas aldı.

Bu araştırmalara göre Orta Asya'da Türkler çok eski zamanlarda uygarlıklar ürettiler, bu uygarlıklar göçlerle Mezopotamya'ya, Anadolu'ya, Mısır'a ve Avrupa'ya yayılmıştır. Yani dünya uygarlığının kaynağı aslında Türklerdir. Biz Türkler medeniyetsiz göçebeler değiliz. Türkler, Orta Asya'da ilk dünya medeniyetini kurdular. Orta Asya ilk medeniyet coğrafyasıdır. Orta Asya'da yaşanan iklim değişikliği sonucu kuraklığın artmasıyla biz 7 bin yıl önce Anadolu'ya geldik ve burayı yurt edindik. Anadolu'daki Eti, Mezopotamya'daki Sümer, Mısır ve Avrupa uygarlıklarının kaynağı Türklerdir.

c. Anadolu'nun Sahipliği Meselesi:

Oryantalist Batının tarih yazımında tamamen emperyalist maksatlı öznel bir yaklaşım da Türklerin Anadolu'ya ilk defa 1071'de geldiği, bundan önce Anadolu'nun sakinlerinin Türklerin dışında başkaları olduğu saçmalığı idi. Amaçları Anadolu'nun eski sahiplerinin Yunanlılar ve Ermeniler gibi kavimlerin olduğu, Türklerin ise burada işgalci ve Orta Asya'ya geri gönderilmesi gereken ve istenmeyen misafirler olduğu propagandasını yaymak idi.

İşte Atatürk buna da tepki koydu. Buna göre biz Türkler Anadolu'ya ilk defa 1071'de gelmedik. Çok zaman öncesinden itibaren biz Anadolu'nun asıl sahipleri idik. Nitekim bugün gelişen araştırmalar bunu desteklemektedir. Zira Orta Asya'daki arkeolojik verilerle Anadolu uygarlığı arasında çok büyük benzerlikler var. Biz çok çok zaman önceleri Orta Asya'da tarımda, hayvancılıkta ve madencilikte çok ileri bir uygarlık ortaya koymuştuk. Anadolu'da ilk uygarlığı Orta Asya'dan gelen Etiler kurdu. Böylece Anadolu'nun sahipliği meselesi halledilmiş oldu. Sümerbank ve Etibank isimlerinin verilmiş amacı da buna yöneliktir.

Bazı yer isimlerinin Yunanca değil Etice olduğu açıklanmıştır. Mesela Konya adı, Yunanca Iconium'dan değil de Etice Kuvanna'dan gelir. İzmir Smyrna değil, Etice olan İşmirigga'dan gelir. Güney Mezopotamya'da M.Ö. 4. binyıldan itibaren Sümerler Sümerce diye bir dil konuşmuşlar ve yazıya geçirmişler. Yazıyı bulan da Sümerlerdir. Sümerce heceli bir dildir ve Türkçeye benzer. Sümerceye ait 200 civarındaki kelime Türkçedir.

Milliyetçi Dış Politika Alanında:

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde bağımsız bir dış politikası yoktu. Avrupa devletleri, üzerine çullandıkları Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışıyorlar, istedikleri politikayı uyguluyorlardı. Dış müdahaleler çok fazlaydı. Osmanlı Devleti'nden ticari ve siyasi ayrıcalıklar aldıkları yetmiyormuş gibi toprak talebinde de bulunuyorlardı. En nihayetinde 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesinden sonra bizzat askerleriyle gelip ülkemizi işgal ettiler. Verdiğimiz kutlu bir Millî Mücadeleden sonra vatanımızı düşmandan temizledik ve kurduğumuz Türkiye Cumhuriyeti Devletimiz, tam bağımsızlık, kayıtsız şartsız millî egemenlik üzerine inşa edildi. Başka ülkelerin toprak bütünlüğümüze, millî sınırlarımıza, kendi millî egemenlik haklarımıza, içişlerimize müdahale etmelerine, Türk milleti birliğini etnik ve mezhep planında bölüp parçalama çalışmalarına izin vermemek, dış politikamızın esası oldu. Başka milletler, devletler ve uluslararası kuruluşlarla olan münasebetlerimiz barışçı siyasete ve daima milliyetçilik ilkesine bağlı olarak gelişti. Başka milletler karşısında Türk milletinin haklarını koruyan bir politika benimsenirken iyi komşuluk ilkesine de uyulmuştur. Millî dış

politikamızda “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesine bağlı olarak, hem başka milletlere saldırmamak, düşmanca davranmamak, hem de dışarıdan gelecek her türlü tehdit ve tehlikeye karşı milletimizi, devletimizi ve vatanımızı korumak ve başka devletlerin iç işlerimize karışmasına izin vermemek esas alınmıştır.

Atatürk, 28 Ocak 1920’de son Osmanlı Meclisinde kabul edilen Misak-ı Millî sınırları içinde kalan vatan topraklarının çok büyük bir bölümünü, bugünkü mevcut sınırlarımızı Lozan’da tescillemişti. Bir kısmını ise o günkü şartlar gereğince kurtaramamıştı. Misak-ı Milliye dahil olup da hâlâ mevcut sınırlarımız dışında kalan topraklarımızı da yeri ve zamanı gelince, şartlar ve ortam hazır olunca kazanmayı millî dış politikamızın temeli yapmış ve bunun için çalışmıştır. Ayrıca “Misak-ı Millînin kesin bir sınırı yoktur. Misak-ı Millî gerçek Türk menfaatleri neredeyse oradadır” (Turan, 1998, s. 54).

Atatürk her şeyden evvel Balkan ülkelerinin ve Arap devletlerinin kendi aralarında birleşip Türkiye’ye karşı düşmanca bir konuma gelmelerini önleyici tedbirler aldı. Bu bağlamda Balkan ve Sadabad Paktı önemlidir. Komşumuz Suriye Fransa’nın, Irak ise İngiltere’nin kontrolünde idi. Atatürk, Fransa ve İngiltere’nin bize dönük düşmanca yaklaşımlarını engellemek için 17 Aralık 1925’te Rusya ile Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşma, Atatürk’ün Rusçu olduğunu göstermez. Bu bir denge politikası idi.

Türkiye, barışçı amaçlarla milletlerarası bir kurum olarak kurulan Milletler Cemiyeti (Birleşmiş Milletler)’ne ilk davetli üye olarak 18 Temmuz 1932’de kaydoldu. Atatürk, millî dış siyaset ilkesine bağlı kalarak, bağımsızlığımızı yok edecek bizi sömürge ve köle edecek şekilde büyük devletlerle kayıtsız şartsız ittifak anlaşmalarına yanaşmadı. Zira ayıyla aynı çuvala girilmez.

a. Balkan Paktı:

Atatürk hem Batı hem de Doğu sınır güvenliğimiz için iki önemli anlaşma yaptı. Bunlardan biri Batı sınır güvenliğimiz için Balkan Paktıdır. Balkanlar Osmanlı Devleti’nin elinden alındıktan sonra küçük küçük devletçiklere bölündü. İtalya, Almanya, İngiltere ve Rusya Balkanları ele geçirme peşindeydi. 1933 yılında Faşist İtalya’nın, Nazi Almanya’sının ve Komünist Rusya’nın güçlenmesi Balkan ülkeleri üzerinde bir tehdit unsuruydu. Bizim için de tehdit olabilecek bu duruma engel olmak için 9 Şubat 1934 tarihinde Atina’da Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında dostluk ve dayanışma Balkan paktı imzalandı. Bir önsöz ve üç maddelik bir anlaşmayla bu ülkeler birbirlerine karşı sınır güvenliklerini güvence altına aldıklarını belirttiler. Ayrıca taraf ülkeler birbirlerine önceden haber vermeden bir askerî harekete kalkışmayacaklarının da güvencesini verdiler. Ancak bu pakt 1940 yılında dağıldı.

b. Sadabad Paktı:

Atatürk, Doğu ve güney sınırlarımızın güvenliğini sağlamak için de bir anlaşmayla güvenlik çemberi oluşturdu. Bu çerçevede 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran’da Sadabad Sarayı’nda İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında Sadabad Paktı imzalandı. Bu anlaşmaya göre taraf ülkeler birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklar, birbirlerinin sınırlarına saygılı olacaklar, sınır ihlalleri olmayacak, ortak konularda birbirlerine danışarak hareket edecekler, birbirlerine saldırmayacaklar, sınır boylarında yaşayan etnik ve dinî toplulukları birbirlerine karşı kışkırtmayacaklar, birbirlerinin rejimine saygı duyacaklar, aralarındaki anlaşmazlıkları görüşme ve barış yoluyla halledeceklerdi. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bölge üzerindeki Amerika ve İngiltere’nin emperyalist etki ve baskısı sebebiyle bu anlaşma bugün fiilen geçersiz hâle gelmiştir.

c. Turan Türk Birliği:

Atatürk'ün dış politikasının önemli bir boyutu da dünyadaki bütün Türk devlet ve topluluklarının, bütün Türk boylarının birleşmesiydi. Bu çerçevede Atatürk önce bütün Türk boylarının lehçelerinin, tarih ve kültürlerinin araştırılıp incelenmesini yani kültürel temellerin atılmasını sağlayıcı çalışmalar yaptı. Atatürk'ün kızılması Turan Türk Birliği idi. Onun döneminde Sovyetler Birliği ile olan siyasi, diplomatik münasebetleri sebebiyle bu fikrini dünya kamuoyuna resmen ilan edemedi; hatta Turancılığa karşıymış gibi bir görüntü vermek zorunda kalmıştı. Ama yakın çevresine daima Türk birliğini telkin etti.

Atatürk, Dünya kamuoyuna dönük olarak verdiği beyanatlarda söylem planında Turancılığa karşı olduğunu belirtir. Bunun sebebi de Sovyetler Birliği ile arasını bozmamaktır. Zira 16 Mart 1921'de Rusya ile Moskova'da bir barış antlaşması imzalandı. Buna göre her iki devlet birbirini resmen kabul edecek, her iki taraf da kendi toprakları üzerinde diğer tarafın rejimini yıkmaya dönük örgütlenmelere izin vermeyecektir. Buna göre o zaman Sovyetler Birliği Devleti'nin toprakları kabul edilen Türkistan'a dönük Turancı bir politikayı açık olarak ve resmî planda elbette uygulayamazdı. Bu, o zamanın politik ortamının ve durumunun bir gereği idi.

Mesela 1 Aralık 1921'de Mecliste yaptığı konuşmada şöyle dedi: "Panturanizm yapmadık. Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik ve yine düşmanlarımız 'öldürelim' dediler. Böylece düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize baskılarını artırmaktan ise doğal, meşru, yasal, legal sınıra dönelim. Haddimizi bilelim".

Ancak Atatürk eylem planında, geri planda Turan projesine uygun işler yaptı. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ve başka yerlerde yaşayan Türk kardeşlerimizin dillerini, kültürlerini, tarihlerini inceleme ve araştırma çalışmalarını teşvik etti. Afganistan Türkleriyle ilgilendi, onlara destek oldu. Azerbaycan'la yakın ilişkileri oldu. İran'la temasları oldu. İran Şahı Rıza Pehlevi ve Afganistan Şahı Emanullah Han'la sıkı ilişkilerinin sebebi, Orta Asya Türk dünyasına bu ülkeler kanalıyla ulaşmaktır.

Ayrıca mesela Türk Tarih Kurumunun hazırladığı 1932 tarihli Lise *Tarih* kitabında Türklüğün sınırları şöyle belirtilir: "Baykal Gölü havalisinden başlayarak Altaylar ve Orta Asya'dan itibaren, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Ege Denizi ve Tuna boylarına kadar olan geniş sahalar, binlerce ve binlerce seneden beri genel olarak beyaz olan Türklerle meskundur."

Atatürk, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu kanalıyla Turanın uzak coğrafyalarındaki Türk boylarının dillerini, kültürlerini, tarihlerini araştırmaya ağırlık verdi. Bütün Türklük tarihi üzerinde durdu. Ama onun mekân değiştirmesinden sonra İsmet İnönü ile birlikte CHP'ye musallat olan Batıcı, Yunancı, Latinci, Amerikancı, Avrupalı zihniyet, Atatürk'ün Turan Türk Birliği fikrini görmezden geldiler, unutturdular, sümen altı ettiler.

Muallim Nâcî'nin "Bir hakikat kalmasın âlemde Allahım nihân!" sözü gereğince Atatürk'ün Turancılıkla ilgili yaklaşımını içeren bir anıyı aktarıyorum:

1933 yılının 29 Ekim gecesi, Cumhuriyet'in 10.yılı'nın kutlaması yapılır. Atatürk ve arkadaşları Ziraat Bankası'nın balo salonunda iken Zeki isimli 25 yaşlarında bir doktor Atatürk'e şu soruyu sorar:

-Gazi paşam! Saltanatı kaldırdık, hilafeti meclisin manevi şahsiyetinin içine aldık; bunlar yapılan kadar bir milletin ideali olabilirler. Fakat, yapıldıktan sonra yeni bir düzen kurulur ve işler. Onun iyi işlemesi, kötü işlemesi ideal değildir, iyi işlemesini sağlamaya mecburuz! Yaptığımız öteki devrimler de yapıldıkları an ideal olmaktan çıkar. Artık ideallerimiz, yaşadığımız gerçekler haline dönüşmüştür. İyi ya da kötü sonuç vermesi bizim sorumluluğumuzun sonuçlarını belirler. Ama bir de milletlerin babadan oğula sıçrayan uzun vadeli idealleri vardır. Siz bize böyle bir ideal aşlamadınız! Yahut benim bundan haberim yok! Bunu bize açıklar mısınız Gazi hazretleri?

Atatürk bu soruya şöyle cevap verir:

-Bunlar vicdanımıza yazılmış gerçeklerdir; konuşulmaz, yaşanır! Elbet bu milletin bir ülküsü olacaktır ama bu ülküler, devlet tarafından açıklanmaz; millet tarafından yaşanır! Nasıl bakarken gözlerimizi görmüyor, onunla her şeyi görüyorsak, ülkü de onun gibi, farkında olmadan vicdanlarımızda yaşar ve her şeyi ona göre yaparız. Ben devlet başkanımı! Sorumluklarım vardır! Bu sorumluluklarım altında konuşamam! Bu konuda genç arkadaşlarımla ayrıca konuşacağım.”

Sonra Atatürk, halkın Cumhuriyet Bayramı'nı tekrar kutlar ve Dr. Zeki'yi yanına alarak Genel Müdürün odasına çıkar. Atatürk'ün arkasında duvarda bir Türkiye haritası vardır. Karşısında oturan Dr. Zeki'ye:

-Benim arkamdaki haritayı görüyor musun? Dedi.

-Evet pašam.

-O haritada Türkiye'nin üstüne abanmış bir blok var, onu da görüyor musun?

-Evet, görüyorum Paşa Hazretleri.

-Hah. İşte o ağırlık benim omuzlarımda üstündedir. Omuzlarımda üstünde olduğu için, ben konuşamam!

Düşün bir kere. Osmanlı imparatorluğu ne oldu? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ne oldu? Daha dün bunlar vardılar. Dünyaya hükmediyorlardı! Avrupa'yı ürküten Almanya'dan bugün ne kaldı? Demek hiçbir şey sür git değildir! Bugün ölümsüz gibi görünen nice güçlerden, ileride belki pek az bir şey kalacaktır. Devletler ve milletler, bu idrakin içinde olmalıydılar. Bugün Sovyet Rusya dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Devlet olarak bu dostluğa ihtiyacımız var!

Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir! Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler, avuçlarından sıyrılabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir! İşte o zaman Türkiye, ne yapacağını bilmelidir! Bizim bu dostumuzun yönetiminde dil bir, inanç bir, öz bir kardeşlerimiz vardır. Onları arkalamaya hazır olmalıyız!

'Hazır olmak' yalnız o günü susup beklemek değildir, 'hazırlanmak lazımdır.' Milletler, buna nasıl hazırlanırlar? Manevi köprülerini sağlam tutarak! Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür! Bugün biz, bu toplumlardan dil bakımından, gelenek, görenek, tarih bakımından ayrılmış, çok uzağa düşmüşüz! Bizim bulunduğumuz yer mi doğru, onlarınki mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur! Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz; bizim, onlara yaklaşmamız gerekli. Tarih bağı kurmamız lazım. Folklor bağı kurmamız lazım. Dil bağı kurmamız lazım.

Bunları kim yapacak? Elbette biz. Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz, 'Dil Encümenleri', 'Tarih Encümenleri' kuruluyor. Dilimizi, onun diline yaklaştırmaya, tarihimizi ortak payda haline getirmeye çalışıyoruz. Böylece, birbirimizi daha kolay anlar hale geleceğiz. Bir sevgi parlayacak aramızda, tıpkı bir vücut gibi, kaderde ve mutlulukta birbirimizi duyacağız ve arayacağız. Ortak bir dil amaçladığımız gibi, ortak bir tarih öğretimimiz olması gerekli. Ortak bir mazimiz var, bu maziye, bilincimize taşımamız lazım. Bu sebeple okullarda okuttuğumuz tarihi Orta Asya'dan başlattık! Bizim çocuklarımız, orada yaşayanları bilmelidirler. Orada yaşayanlar da bizi bilmeli.

İşte bunu sağlamak için de 'Türkiyat Enstitüsü'nü kurduk. Kültürlerimizi bütünleştirmeye çalışıyoruz! Ama bunlar, açıktan yapılmaz! Adı konarak yapılacak işlerden değildir. Yanlış anlaşılabilir gibi, savaşa da sebep olabilir. Bunlar, devletlerin ve milletlerin derin düşünceleridir!

İşitiyorum: Benim dil ve tarih ile uğraştığımı gören kısa düşünceli bazı vatandaşlarımız; 'Paşanın işi yok! Dil ile tarih ile uğraşmaya başladı' diyorlarmış. Yağma yok! Benim işim başımdan aşkın. Ben bugün çağdaş bir Türkiye kurmaya ne kadar çalışıyorsam, yarının Türkiye'sinin temellerini atmaya da o kadar dikkat ediyorum. Bu yaptıklarımız, hiçbir millete düşmanlık değildir. Barıştan yanayız, barıştan yana kalacağız!

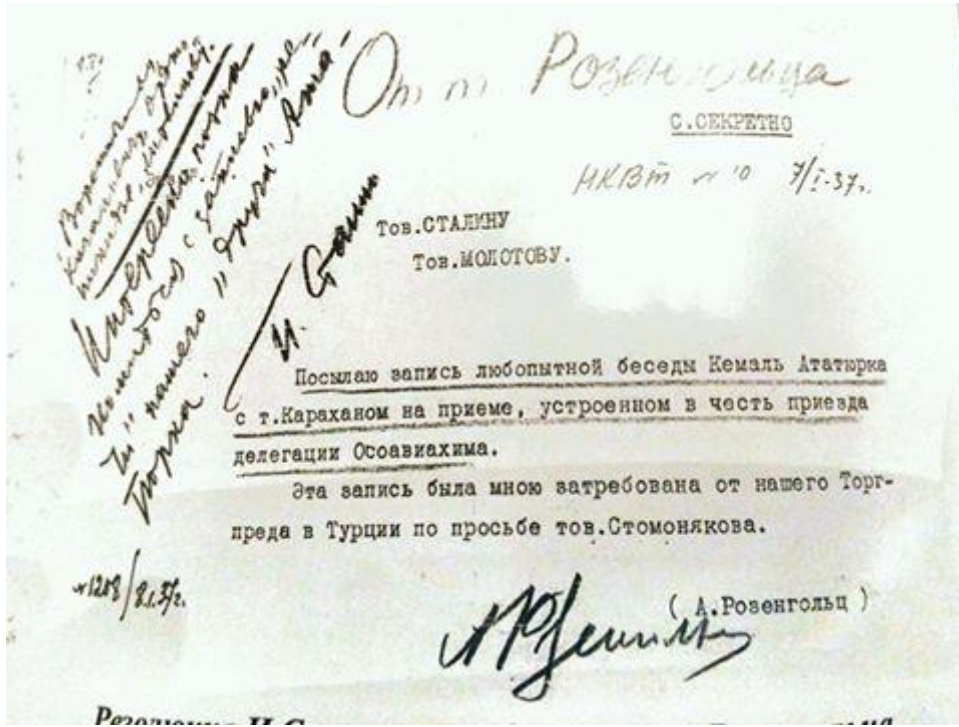
Ama durmadan değişen dünyada, yarının muhtemel dengeleri için hazır olacağız. Bunları sana, akıllı bir genç olduğun için söylüyorum. Açıktan söylemiyorum, kulağına söylüyorum. Sen bil, gerekçesini kimseye söylemeden böyle davran, çevrenin de böyle davranması için gerekeni yap! İdealler konuşulmaz, yaşanır! İşte senin sorunun karşılığını da böylece vermiş oldum!”

Gece ilerlemişti. Atatürk arkadaşları ile birlikte bulvara çıktığı zaman, taze bir sabah Ankara göklerinde ışımaya başlamıştı” (Bozdağ, 2019, s. 11-26).

Atatürk, Türk birliğini isteyen bir Turancı idi, ama ırkçı değildi. Nitekim şöyle der: “Biz Balkanları niçin kaybettik biliyor musunuz? Bunun tek sebebi vardır; bu da İslav araştırma

cemiyetlerinin kurduğu dil kurumlarıdır. Bizim içimizdeki insanların millî bilinçlerini uyandırdığı zaman, biz Balkanlarda Trakya hudutlarına çekildik. Türk Birliği'nin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapatacağım. Türk Birliğine inanıyorum. Yarının tarihi, yeni fasıllarını Türk Birliği ile açacak, dünya sükûnunu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türklüğün varlığı bu köhne âleme yeni ufuklar açacak, güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek” (Bozdağ, 2019, s. 138).

Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1936 yılında Ankara'da Sovyet Büyükelçiliği'nin verdiği bir resepsiyonda Sovyet elçisi Lev Karahan'la tartışmasında “Stalin’e söyleyin ki, ben sadece Türkiye Cumhuriyeti başkanı değilim. Ben Dünya Türklerinin Lideriyim!” dediğinin KGB kaydının kopyasıdır (Bakü KGB arşivi).

Ayrıca Atatürk, Turan Türk Birliğinin kurulabilmesi için gerekli kültürel altyapısını sağlamak üzere 1924 yılında 200.000 lira ödenekle Fuat Köprülü'ye Türkiyat Enstitüsü'nü kurdurdu ve ona şöyle dedi: “Size önem verdiğim bir görevi veriyorum. Bilgili ve özellikle zeki arkadaşlarımızı toplayın! Onlara görev verin, oralara gitsinler, oradaki insanlarla dostluk kursunlar ve toplumlar arasındaki benzerlikleri, kültür ve tarih beraberliğimizi hatırlatarak canlandırın! Siz onları memleketimize davet edin. Cumhuriyetimizi yakından görüp tanınsınlar. Oralarda gereken araştırmaları yapın, bilime hizmet edin! Ortak bir tarihten geliyoruz, birbirimizi tanımakta yarar var! Hadi göreyim sizi!” (Bozdağ, 1998, s. 62)

Atatürk Etnografya Müzesi de kurar. Bu müzenin açılışını birlikte yaptığı Afgan Kralı Emanullah Han'a şöyle der: “Görüyorsunuz Şah Hazretleri! Asya'da yaşayan Türk ve Müslüman ülkeler, siyasi coğrafya olarak ne kadar bölünmüş olursa olsun, kültürde tam bir bütünlük arz ediyor. Dünya dengesinde bu bütünlüğün büyük bir önemi olduğunu yakında herkes kavrayacaktır!” (Bozdağ, 1998, s.86)

ç. Atatürk Bozkurt İdi:

Atatürk, dünyadaki bütün Türklerin ortak millî simgesi olan bozkurtu Türk'ün millî sembolü olarak kullanmış ve buna önem vermiştir. Atatürk, aynı zamanda kendisi de bir bozkurttur. Ziya Gökalp, İstanbul'u işgal eden Haçlı orduları tarafından sürgüne gönderildiği

Malta zindanında arkadaşlarına şöyle söylemiştir: “Mustafa Kemal Paşa, Türk’ün efsanelerinde yaşayan Bozkurt gibi kurtarıcı bir şahsiyettir” (Ateşoğlu, 1960, s. 39-40).

Batılılar Atatürk’e “Bozkurt” lakabını takmışlardır. Nitekim Atatürk hayattayken, İngiltere’de Ekim 1932’de, bir İngiliz subayı olan Harold Courtenay Armstrong tarafından yayınlanan *Grey Wolf, Mustafa Kemal an Intimate Study of a Dictator*, adlı kitapta Atatürk, bozkurt olarak nitelendirilir. “Ona bozkurt diyorlar: Çünkü bozkurt, vakti ile Asya steplerine uzanan ırkın sembolüdür” (Garan, 1986, s. 51).

Lahey Sürekli Adalet Divanı (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) tarafından 7 Eylül 1927’de Büyük önder Mustafa Kemal Atatürk’e hediye edilen ve Atatürk’ün çalışma masasında bulundurduğu “bozkurt” heykeli Samsun Gazi Müzesi’nde sergilenmeye devam ediyor. Atatürk, Adalet Bakanı Mahmut Esat’ın soyadını “Bozkurt” koydu. 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti devlet armasının yapılması için bir yarışma açtırdı. Bu yarışmada Namık İsmail’in bozkurtlu arması birinci seçildi. Ankara Üniversitesi’nin diplomalarının alt köşesine “Kurtbaşı” amblemi koydurdu. Bir dönem, üniversite öğrencilerinin şapkalarında bozkurt figürü bir sembol olarak kullanılmıştır. Fuat Köprülü Atatürk’e, 12 Kasım 1924’te kurulan Türkiyat Enstitüsü’nün ambleminin nasıl olması gerektiğini sorduğunda Atatürk şu cevabı verdi: “Fuat Bey, Karlı Tanrı Dağları’nın önünde elinde meşale tutan bir ‘Bozkurt’ olsun. Bu meşale, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin ilminin ifadesi olsun. Ergenekon’dan çıkmamızda kılavuz olan Bozkurt, Türklüğün Anadolu topraklarındaki yeni devletinin kuruluşunu ifade etsin”. Türk Ocakları’nın amblemini “Bozkurt” yaptırdı. Bugün Ankara’da eski Türk Ocağı binası olan Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi konferans salonunun karşı duvarında bu bozkurt başı duruyor.

Atatürk, kendi döneminde kurulan Petrol Ofisi’nin armasını “Bozkurt” olarak tasarlattı. Bozkurt Atatürk, 1922 yılında Ankara Hükûmeti adına bastırıldığı pula, bastırıldığı ilk paralara (mesela 1927’de çıkarılan kâğıt paralara bakılabilir) Cumhuriyet döneminde okullarda “Bozkurt Cumhuriyet Marşı” okutuldu. İlk Cumhuriyet Marşı’nın adı “BOZKURT”tur. Bu marş, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı için Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün isteği üzerine yazdırıldı. Atatürk’ün döneminde ilkokul öğrencilerine öğretildi ve her sene 29 Ekim Cumhuriyet bayramlarında coşkuyla söylendi. Bu marş, Atatürk’ün vefatından sonra İsmet İnönü tarafından kaldırıldı. Atatürk CHP’si bozkurtluymdu, bozkurdu simge olarak kullanıyordu. Çünkü Atatürk, Türk milliyetçisiydi. Atatürk’ten sonra kaldırdılar. Atatürk, Türk İzci Ocağı bünyesindeki çocuklara “Yavru Kurt” sanını verdi. İlk yolcu gemisine Bozkurt adını koydu. Yerli malı olarak üretilmeye başlayan bir sigaraya 1935 yılında “Bozkurt” adını verdi ve bu sigaranın paket resmini “Bozkurt” yaptı. Çalışma masasında çağırma zili olarak kullandığı tunçtan bir bozkurt heykeline yer verdi.

d. Atatürk’ün Ortadoğu ve Araplara Bakışı:

Bazılarının dine karşı olmakla suçladıkları Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk, 1937’de bugünkü meselelerle ilgili olarak bakın ne demiş: “Ortadoğu’nun Batı emperyalizminin oyun sahası olmasına müsaade etmeyeceğiz. Arapların arasında mevcut olan karışıklığı ve hoşnutsuzluğu kimse bizim kadar bilemez. Biz vakıa birkaç sene Araplardan uzak kaldık. Fakat kendimize kâfi derecede güvenip gücümüzü birliğimiz için İslamiyet’in kutsal yerlerini Musevilerin ve Hristiyanların nüfuzunun altına girmesine mani olacağız.

Binaenaleyh şunu söylemek istiyoruz ki buraların Avrupa emperyalizminin oyun sahası olmasına müsaade etmeyeceğiz. Biz şimdiye kadar dinsiz ve İslamiyet’e lakayt olmakla suçlandık. Fakat bu ithamlara rağmen Peygamberin son arzusunu yani Mukaddes toprakların daima İslam hâkimiyetinde kalmasını temin için bugün kanımızı dökmeye hazırız. Atalarımızın Selahaddin’in idaresi altında, uğrunda Hristiyanlarla mücadele ettikleri topraklarda yabancı

hâkimiyet ve nüfuzunun altında bulunmasına da müsaade etmeyeceğimizi beyan edecek kadar bugün Allah'ın inayetiyle kuvvetliyiz.

Avrupa bu mukaddes yerlere sahip olmak için yapacağı ilk adımda bütün İslam âleminin ayaklanıp, icraata geçeceğine şüphemiz yoktur” (Atatürk, 1937, s. 438).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 23 Nisan 1920’de fiilen ve resmen kuruldu. 29 Ekim 1923 tarihinde de bu devletin rejiminin adı belirlendi. Yeni kurulan devletimizin en temel ilkesi milliyetçiliktir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bağımsız ve millî Türk devleti olarak kuruldu. Cumhuriyetimizin resmî kuruluş esaslarına göre tek resmî dilimiz vardır o da Türkçedir. Başka resmî dilimiz yoktur. Başka resmî dillerin olmasına gerek de yoktur. Tek bayrağımız vardır o da Türk bayrağıdır. Vatanımızın üzerinde başka bayrakların olmasına tahammülümüz de yoktur. Tek vatanımız vardır o da Türkiye’dir. Eyalet, federasyon, özerklik, kanton bölgeler ve şehirler yoktur. Bunların olmasını da kesinlikle kabul edemeyiz. Tek milletimiz vardır o da Türk milletidir. Vatandaşlarımız hangi etnik gruba ait olursa olsun hepsinin ortak adı Türk milletidir. Başka bir millet oluşturulmasına izin vermeyiz. Milletimiz çeşitliliği olan bir kuru kalabalık değildir. Milletimiz farklı milletlerden oluşan kozmopolit bir toplama değil, ortak sosyolojik, hukuki, kültürel, siyasi, ekonomik değerlerde birleşmiş, kaynaşmış, ortak geçmiş hatıraları ve ortak gelecek tasavvuru olan sınıfsız, imtiyazsız, şuurlu Türk milletidir. Tek devletimiz vardır o da Türkiye Cumhuriyeti Devletidir. Vatanımız üzerinde başka devlet ya da devletçiklerin üretilmesine kesinlikle izin veremeyiz. Devletimiz üniter ve millî bir devlettir. Vatanımız ve devletimiz tektir, bölünemez. Devletimizin adında Türk kelimesi yer alır. Atatürk işgalden kurtardığı vatan toprakları üzerinde Türk milleti için bağımsız ve millî bir devlet kuruverdi. Milliyetçilik, devletimizin altı temel niteliği arasında en önemlisidir. Atatürk, yaptığı bazı konuşmalarda kendisinin bir Türk ve Türk milliyetçisi olduğunu söylemiştir. Atatürk 1923 yılında şöyle dedi: “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir. Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trakyalı hep bir soyun evlatları ve aynı cevherin damarlarıdır.” Atatürk, bütün vatandaşlarımızı tek bir millet; yani Türk milleti çatısı altında birleştiren bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. “Ne mutlu Türküm diyene!” diyerek de Türklüğü bir millete aitlik ve mensubiyet duygu ve bilinci olarak algılamıştır.

Kaynakça

- Akyavaş, A. R. (2010). *Tarih Meşheri I*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aldan, M. (1986). Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa, *Türk İdare Dergisi*, S. 58, s. 205-208.
- Atatürk, M. K. (1937). Başbakanlık Resmî Arşivi, 27.7.1937 ve 438 - A Sayı
- Ateşoğlu, M. (1960). Atatürk’ün Türkçülüğü, *Türk Yurdu*, C.2, S.8 (290), Kasım-1960, s.39-40.
- Bozdağ, İ. (1998). *Atatürk’ün Avrasya Devleti*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bozdağ, İ. (2019). *Atatürk’ün sofrası*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Bozkurt, M. E. (1955). *Yakınlarından hatıralar*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Çetin, N. (2021). *İstiklal Marşımızı anlamak*. Ankara: İmbik Yayınları.
- Emre, A. C. (1956). *Atatürk’ün inkılâp hedefi ve tarih tezi*. İstanbul: Ekin Basımevi.
- Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk eğitimi*. Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- Garan, M. İ. (1986). *Milletlerin sevgilisi Atatürk*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1988). *Medenî bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün el yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1986). *Atatürk’ten düşünceler*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Kocatürk, U. (2007). *Atatürk’ün fikir ve düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

-
- Özgürel, E. G. (2014). Mehmet Akif Ersoy'un Safahat adlı eserinde Batı medeniyetini olumlayıcı yaklaşımlar. *Gazi Türkiyat*, 15 (2014), 143-151.
- Özgürel, E. G. (2021). *Yahya Kemal: Hayatı, sanatı, eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toros, T. (1981). *Atatürk'ün Adana seyahatleri*. Adana: Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları.
- Turan, R. (1998). "Misâk-ı Millî ve Atatürk'ün Lozan sonrası hedefleri". *Misâk-ı Millî ve Türk dış politikasında Musul*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1972). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

100 Yıllık Cumhuriyet'te Âşık Veysel'in Tarihe Düştüğü Notlar

*In 100 Years Of Republic Âşık Veysel's Notes To History*Sertan ALİBEKİROĞLU^{a*}^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5820-8723

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 11 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Sözlü tarih,

Ozanlar,

Âşık Veysel,

Cumhuriyet Dönemi.

ÖZ

Toplumların varlığını ortaya koyabilmesi, yaşaması ve sürdürebilmesi için köklere sahip olması gerekmektedir. Her toplum kendini bir tarihe, coğrafyaya, ataya bağlama ihtiyacı duyar. Bu bağlanma sonucunda başta dil olmak üzere toplumu bir arada tutan kabuller, inançlar, mitler ortaya çıkar. Toplumun bu temel taşları ozanlar tarafından işlenir ve yerine konur. Kullandıkları ana malzemeler toplumun dili, kabulleri, inanmaları ve mitolojileri olduğu için ozanlara toplum inşa ediciler olarak bakmak gerekir. Canlı birer organizma olan toplumlar zaman zaman ekonomik, siyasi, askeri, doğal afetler gibi olaylar sonucu coğrafya değiştirebilir, yeniden var olmaya çalışabilirler. Yeniden yazılan tarihte ve değişebilen coğrafyada toplumu ayakta tutmak ve varlığını devam ettirebilmek için yine ozanlar devrededirler. Türkler gibi tarihi ve coğrafi derinliği çok geniş zaman ve alana yayılan milletlerin sayısız savaş, doğal afetler vb. tahrip gücü yüksek olumsuzluklara rağmen hâlâ sağlam bir şekilde ayakta durmasında ozanların büyük payı vardır. Ozanlar, toplumların geçmişlerini geleceğe aktarmakla kalmaz, aynı zamanda bugünü de tarihe yerleştirerek toplumsal tarih ve millet hafızasını geliştirir. Son dönemde toplumun hafızasını geliştiren, tarihe not düşen ozanlardan biri de Âşık Veysel'dir. Veysel, genç Cumhuriyet'in kimi siyasi olaylarını, inkılaplar ve kurumları ile içinde yaşadığı toplumun karşılaştığı doğal afetleri, hastalıkları, salgınları, iyi ve güzel olan ile acı ve çirkin olanı da şiirlerinde işleyerek topluma karşı görevlerinden biri olan tarih haznesini geliştirme görevini yerine getirmiştir. Bu çalışmada Âşık Veysel'in şiirlerinde şahit olduğu olayların neler olduğu ve bu olaylara bakış açısı verilerek hedeflenmiştir. Tespit edilen metinlerin aynı zamanda birer sözlü tarih metni olduğu varsayımıyla Âşık Veysel'in penceresinden yakın tarihle ilgili bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 11, 2023

Keywords:

Oral history,

Bards,

Âşık Veysel,

Republican Period.

ABSTRACT

Societies need to have roots in order to reveal their existence, to live and to lead a life with their own way. In other saying, every society needs to attach itself to a history, geography and ancestor. As a result of this attachment beliefs, myths and especially language that hold society together emerge. Bards are one of the culture keepers who process and put in the place these cornerstones. Since the main materials they use are the language, beliefs and mythologies of the society, bards should be accepted as community builders. Societies, which are living organisms, can change geography from time to time as a result of economic, political, military, natural disasters and try to survive again. In the rewritten history and in the changing geography, the bards are again in action in order to keep the society alive and to continue its existence. Bards have a great share in the fact that nations like Turks, whose historical and geographical depths span a very large time and area, still stand firm despite many wars and natural disasters with high destructive power. Bards not only transfer the past of societies to the future, but also develop the memory of social history and nation by placing the present in history. Âşık Veysel is one of the bards who have recently improved the memory of the society and made a mark on history. Veysel fulfilled his duty to develop the historical repository, which is one of his duties towards the society, by dealing with some of the political events, revolutions, institutions and the natural disasters, diseases, epidemics in his poems. In this study, it is aimed to examine the events that Âşık Veysel witnessed and his point of view towards these events in his poems. Assuming that his poems are also oral history texts, it is aimed to make an evaluation about recent history from the perspective of Âşık Veysel.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: alibekiroglu@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

With the establishment of the Republic in 1923, Turkish people were introduced to great innovations in every field from economy, health to transportation, education to art. The subject of this study is that the folk poet Âşık Veysel, who admires the innovations and changes brought by the Republic, deals with the innovations, changes and events he witnessed in the history of the Republic in his poems.

The study aims to show how the Republic and its values are understood by the public through the poets who reflect the consciousness of the people, based on the poems of Âşık Veysel. People, who are living beings, need to be fed, resistant to diseases and strengthened in order to continue their existence. One of the elements from which people derive their strength is their history. There is no nation that does not rely on history and does not derive its strength from history. This fact is also included in the people's definitions. People in general: "A community of people, a nation, who mostly live on the same land and have a unity of language, history, emotion, ideals, traditions and customs." it is defined as. Naturally, the definitions used for the public may differ in different disciplines. For example, in sociology: "The term people is, at least, any person who shares a common factor." It refers to a group of people", these groups can be linked together by elements such as "a profession, a language or a religion".

The common acceptances of the people as a result of the unity of language, history, emotion, ideals, traditions and customs, and the oral culture created by reinforcing these with experiences, continue to exist in the consciousness of the people by being kneaded in the public memory for thousands of years and become the consciousness itself over time. This makes culture and history an inseparable whole. Identity and culture basically occur in the process of verbal communication and expression activity. Since culture takes shape in history, the formation of history and the view of history cannot be considered separately from folk memory. History generally deals with remains in three different ways: official history, alternative and oral history. Official history rather states that our experiences of the present are largely based on what we know about the past, and generally our images of the past are necessary to legitimize the existing social order and for the existing political power and those subject to it to continue their lives safely. Alternative history, on the other hand, claims that it helps the public to find the truth (!) in terms of cultural and national identity by pointing out the areas determined by political power and the opposite of what it shows. It is often in conflict with the official history. There are religious, ethnic and cultural references at the basis of this conflict. Alternative history is the reproduction of historical events by some groups (religious, ethnic, cultural, etc.) in line with their own beliefs and acceptances, against the historical narratives used by the official ideology in every field from education and training to state functioning.

Veysel was born in the autumn of 1894 in the Sivrialan village of Şarkışla district of Sivas. When Veysel was seven years old, he caught smallpox, which was one of the epidemics that could have dangerous consequences at that time, and he lost his eyesight due to his severe illness. After this incident, Veysel embraces life with an old three-stringed instrument that his father bought to pass the time and begins to build his own world. Veysel could not go to school because he lost his eyesight before school age. To learn how to play the saz, he goes to Molla Hüseyin for a saz course in his own village. This studentship is Veysel's first studentship. Veysel, who could not go to school because he was blind, built his education on the master-apprentice relationship and trained himself in playing and singing the saz, and continued to learn throughout his life. He continued to learn, especially during the years when he worked as an saz teacher at the Village Institutes, and closely followed and assimilated the virtues of the new Republic and the importance of Atatürk's Revolutions. It is possible to say that Veysel witnessed a period in which important events that deeply affected both the world and Turkey took place. These are: World War I and the disappearance of the Ottoman Empire, the War of Independence and the establishment of the new Turkish state, the declaration of the Republic, Atatürk's Revolutions, education and training mobilization, especially the opening of Village Institutes, the death of Gazi Mustafa Kemal, the transition to a multi-party system and meeting with democracy. , II. World War, Greek atrocities in Cyprus, etc. It is possible to see it in his poems. These events, especially the education and training mobilization and the opening of Village Institutes, had a great impact on the shaping of Veysel's world of thought. All these events are important factors in Veysel's embrace of the Republic.

Veysel's contact with Cumhuriyet schools began when he went to Erzurum upon the invitation of the principal of Erzurum Girls Teacher Training School. Later, he accepted the offer of his close friends Ahmet Kutsi Tecer and İsmail Hakkı Tonguç to teach at the Village Institutes, one institute each year. After that, he worked as an saz teacher in Adapazarı Arifiye (1941), Hasanoğlan (1942), Eskişehir Çifteler (1943), Kastamonu Gököy (1944), Yıldızeli Pamukpınar (1945) and Samsun Ladik Akpınar (1946) Village Institutes for six consecutive years. His years as a teacher contributed to Veysel learning about the Republic and revolutions by experiencing them. In this way, Veysel is one of the artists who reflect the events of the age they live in, the social situation of the people, their personal thoughts and world view; He became one of the minstrels who found a place in society in proportion to his approach to the issues and his ability to handle and reflect them in his poems.

Giriş

Kişi Halklar canlı varlıklardır. Varlıklarını devam ettirebilmeleri için beslenmeleri, marazlara, hastalıklara karşı dirençli olmaları, güçlenmeleri ve bu çabalardan hareketle geleceği kurmaları gerekir. Halkların canlılığının birincil unsurlarından biri tarihleridir. Sırtını tarihe dayamayan, gücünü tarihten almayan bir halk düşünülemez. İnsanlar gibi halklar da bir ataya, bir köke bağlanabilirlerse var olabilirler. Bu nedenle halkı tanımlayabilmek ve herhangi bir halkı anlayabilmek için öncelikle tarihine bakmak gerekir. Genel olarak ortak bir dil etrafında gelişmiş tarihî süreçte çeşitli mitler ve kabuller sonucu ortaya çıkan halk, tanımlanmak istenildiğinde de bu olgulardan hareketle tanımlanmaktadır.

Türkçe Sözlükte iki madde başında rastlanılan halk sözü Arapçadan alınmış olup, II. madde başında verilen anlamı “yaratmadır”. Söz, birinci madde başında aşağıdaki gibi açıklanır ve örneklendirilir:

1. Aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu, folk: Türk halkı. 2. Aynı soydan gelen, ayrı ülkelerin uyruğu olarak yaşayan insan topluluğu: Yahudi halkı. 3. Bir ülke içerisinde yaşayan değişik soylardan insan topluluklarının her biri: Bağımsız Devletler Topluluğunun halkları. 4. Belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü, ahali: “Bütün köy halkı orada idi.” -Ö. Seyfettin. 5. Bir ülkedeki yurttaşların bütünü, kamu: “Bilmiyorlar ki halk, halkın diliyle konuşan sanatkarla birliktedir.” -O.V. (URL1, GTS, 2023).

Halk sözünün yerine ulus ve millet sözleri de halk arasında çok kullanılır. Köken olarak Yine Arapçadan Türkçeye geçmiş olan millet sözünün Türkçe karşılığı olarak ulus verilmiştir. Millet / ulus ise Türkçe Sözlükte şu şekilde açıklanmıştır: “1. *Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus.*” (URL1, GTS, 2023).

Değişik disiplinlerde, doğal olarak, halk için kullanılan tanımlamalar farklılık gösterebilir. Örneğin Dundes: “Halk terimi en azından ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder” dedikten sonra bu grupların “bir meslek, dil veya din” gibi unsurlarla birbirine bağlanabileceğini, önemli olanın ne sebeple olursa olsun oluşan grubun “kendine ait bazı geleneklere sahip olması” olduğunu belirtir. Bu açıdan bakıldığında, genel olarak halklar sayıca büyük gruplar olmakla birlikte “Teorik olarak bir grup en az iki kişiden oluşmak zorunda” olduğu için halkın da iki kişiden oluşabileceğini ileri sürer (Dundes, 1998, s. 143). Bununla birlikte halk teriminin on dokuzuncu yüzyıl Avrupası toplumsal sınıflamasında “aşağı tabakayı oluşturan, genel nüfus içinde bir sürü, bayağı ve kaba bir grup”, seçkin sınıfın karşıtı olan avam tabakası vb. toplumsal tabakaları karşılamak için kullanıldığı da görülmektedir (Dundes, 1998, s. 139).

Bu yaklaşımlardan hareketle tarihini, kültürünü, mitlerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini hesaba katmamız neticesinde ulus ve millet sözleri ile de anlamdaş olacak şekilde halkı “dil, mit, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan, coğrafyası belli insan topluluğu” şeklinde tanımlamak mümkündür. Örneğin aşağıda bahsedeceğimiz sözlü tarih, sözlü kültür kavramları için dil, mit, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu ile oluşmuş ortak bilinç gereklidir. Bu açıdan bakıldığında kültürden bahsedilmesi ve buna göre de halkı “*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus.*” / millet olarak ele almak yanlış değildir. Çünkü “*Bir toplumun maddî ve manevî alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü. İnsanoğlunun yarattığı her şey. Bir toplumun yaşayış biçiminin tümü, vb.*” (Tezcan, 1997, s. 4; Çobanoğlu, 2002, s. 18) olarak tanımlanan kültürün oluşması için dil, tarih, duygu ve ülkü birliği gereklidir. Kültürün bütün ürünleri, onu meydana getiren toplumun kimliğini yansıtır. Kültürel kimlik sahibi toplumlar halkı meydana getirir. Halkların kültür unsurları binlerce yıl sözlü dil ile yaşatılıp, geliştirilip, taşınmıştır. İnsanlık tarihi için oldukça yeni olan yazılı kültür unsurlarının da çoğu ya sözlü kültürün yazıya aktarımı veya kaynağını sözlü kültürden alan yaratılardır. Bu bakımdan sözlü kültürü Yıldırım’ın: “*Bir milletin hayatında fertlerin sözlü ve*

yazılı geleneklerinde yer alan kabulleriyle, müştereklik gücüne erişen ve milli kimliği oluşturan maddi ve manevi faaliyetlerin bütünüdür” (Yıldırım, 1998, s. 38) şeklinde yazılı yaratıları da katarak tanımlamak mümkündür.

Halkın kabulleri ve bunların deneyimlerle pekiştirilerek oluşturulan sözlü kültür halk belleğinde binlerce yıl yoğrularak halkın bilincinde varlığını sürdürür ve zamanla bilincin kendisi olur. Bu yolla sözde vücut bulan düşünce zamanla gelişerek daha rafine hale gelir (Ong, 1995, s. 50-52). Cevdet Avcı'ya göre; “Tarihsel süreçte birey ve toplum üzerinde geleneğin belirleyici/şekillendirici rolünde etkili olan unsurlardan birisi, deneyimlenmiş bilginin aktarım biçimleridir. Özellikle yazı öncesi toplumlarda normlar, sözlü kültür ortamının kaidelerine bağlı olarak şekillenmekte ve kuşaklar arasında aktarılmaktaydı. Sözlü kültür ortamının kendine özgü kayıt ve aktarım biçimleri, düşüncenin ve bilginin kalıplaşarak taşınmasını sağlamıştır.” (Avcı, 2021, s. 20). İnsanın duygu, düşünce ve yaşantısını anlatma / paylaşma etkinliği çerçevesinde kurgulaması, bunu kültürel çevrede gerçekleştirmesi, böylelikle bireysel kimliğini oluşturması ve sosyalleşmesi insanı sürekli olarak anlatma etkinliği içerisinde bulunmaya zorlar. Kısaca kimlik ve kültür temelde sözlü iletişim ve anlatma etkinliği sürecinde gerçekleşir. Bunun sonucunda halkın belleğinde oluşan birikim ve bu birikimin geleceğe taşınması zamanla gelişir, güçlenir ve çeşitlenir (Ersoy, 2009, s. 21). Bu nedenle halk belleği genel olarak kültürü özelde ise tarihi oluşturur.

Kültür, tarih içerisinde şekil aldığı için tarihin oluşumu ve tarihe bakış halk belleğinden ayrı düşünülemez. Bununla birlikte kültür günceli de kuşattığı halde tarih güncel öncesi ile sınırlanmıştır ve bu yüzden tarih genel olarak, geçmişte olup biteni ve geçmişi konu edinen tarih bilimini karşılamak için kullanılan bir sözdür. Türkçeye yine Arapçadan geçmiş olan “tarih” sözü Batı dillerinde historia (Latince), storia (İtalyanca), historie (Fransızca), history (İngilizce), historie (Almanca) vb. şeklinde görülen Yunanca “istoria, istorien” sözünün karşılığıdır (Özlem 2001, s. 21). Istorìa, Eski Yunanda “bildirme, haber alma yoluyla bilgi edinme” (İyonya lehçesi), “görerek, tanık olarak bilme” (Attika lehçesi) anlamlarına gelmektedir. Söz bu anlam içeriği ile fizikten coğrafyaya, astronomiden bitki ve hayvan bilgisine ve giderek tüm doğa bilimlerini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Sözü ilk kez Herodotos (Herodot) “insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi” anlamında kullanmıştır. Bundan sonra söz, duyulan ya da tanık olunan insani ve toplumsal olaylar için de kullanılmaya başlanmış, böylece istorìa, insani-toplumsal olayları aktarma ve kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamını da kazanmıştır (Özlem, 2001, s. 22). Bu kazandığı yeni anlamıyla tarih / istorìa geçmişin bilgisini anlatır hale gelmiştir. Geçmiş, kalıntılar üzerinden bilinebileceği için tarihin görevi kalıntı bulmak ve değişik kalıntıların türlerinden öğrenmenin kesin ve ince yollarını bulmaktır (Thomson, 1983, s.9; Carr, 1993, s. 17). Tarih genelde üç farklı yolla kalıntıları ele alır, bunlar resmî tarih, alternatif / gayri resmi tarih ve sözlü tarih.

Resmi tarih daha çok, “günümüzle ilgili deneyimlerimizin büyük ölçüde geçmiş hakkında bildiklerimizin üzerine oturduğu ve genellikle geçmişle ilgili imgelerimizin, var olan toplumsal düzeni meşrulaştırması (Connerton, 1999, s. 11-12) gibi mevcut siyasal erkin ve ona tabi olanların hayatını güven içerisinde sürdürmesi için gereklidir. Resmi tarih aracılığı ile siyasal erk halka inanması gerekeni sunar. Bu sunu halka kültürel ve millî bilinç aşılmasını önceler ve kamu güvenliği için gerekli görülür.

Alternatif / gayri resmi tarih ise siyasal erkin belirlediği alanlar ile onun gösterdiğinin tersine olanı işaret ederek kamunun kültürel ve milli kimlik açısından doğruyu(!) bulmasına yaradığını iddia eder. Genelde resmi tarih ile çatışma halindedir. Bu çatışmanın temelinde dini, etnik, kültürel referanslar vardır.

Burada açıklamaya çalışılan alternatif / gayri resmi tarih edebi bir tür olan “ükronya / alternatif tarih” ile karıştırılmamalıdır. Tarih ve edebiyatta kullanılan ukronya / alternatif tarih;

“gerçek olduğu bilinen tarihin, farklı biçimde gerçekleştiğinde neler olabileceğine dair varsayımsal bir izdüşüm sunan anlatıları ifade eder” (Gür, 2022, s. 713). Bir başka ifadeyle aslında tarihte hiç yaşanmamış bir olayın gerçekleştiğini varsaymak ya da yaşanmış olayın etki ve sonuçlarını olandan farklı anlatmak, kurgulamaktır. Bilim kurgu eserlerinde kullanılır (URL2). Bilim kurgu eserlerinde başvuru ükronya/alternatif tarih varsayımsal “ya öyle olmasaydı” veya “ya şöyle olsaydı” gibi çıkarımlarla tarihî bir olayın yeniden kurgulanması ile orta çıkar (Gür, 2022, s.713). Bizim bahsettiğimiz alternatif tarih ise resmî ideolojinin eğitim ve öğretimden devlet işleyişine kadar her alanda kullandığı tarih anlatılarına karşı kimi grupların (dini, etnik, kültürel, vb.) tarihteki olayları kendi inanç ve kabulleri doğrultusunda yeniden üretmeleridir.

Kalıntıları ele almada tarihin başvurduğu diğer bir yol sözlü tarih alanıdır. Sözlü tarih, toplum üyelerinin birlikte yaşama, ülkü birliği, kabullenmeler sonucu oluşturduğu sözlü anlatılarla oluşan tarih türüdür. Genel olarak sıradan hayatlar ve kişiler merkeze alınır (Thompson, 1999, s. 18). Evrensel bir anlayış olarak geçmişin önemli sayılması, anayı-babayı-atayı tanıma isteği, gelenek ve görenekleri, kabul ve davranışları, yasa ve kurumları sahiplenme duygusu sadece tarihî süreçler ile ortaya çıktığından (Thomson, 1983, s. 5) sözlü tarih toplumların omurgasını oluşturur.

Sözlü tarih, yukarıda da değinildiği üzere, bir bakıma kültürün kendisidir. Kültürel üretimin çoğunun sözlü olduğu, tüm kültürler için yazının oldukça yeni ve kültürel dışı vurum araçlarından sadece biri olduğu düşünüldüğünde sözlü kültür ve onun dayandığı deneyim, gözlem, bilgi aktarımı yazılı belgeden daha önceliklidir. Bu bakımdan doğrudan alandan toplanan, gözlem yoluyla elde edilen kalıntılar tarih yazımında önemlidir. Çünkü, tarihî olayların mutlaka kültürde izler bırakması ve bu izlerin olguları art zamanlı olarak takip etmeye imkân tanınması tarihte zaman ve mekân kavramı ile tarih yazımında yeni bir bakış açısı kazanılmasını sağlar (Bloch, 2005, s. 27). Bu nedenle tarihin bilinmeyen ya da az bilinen dönemlerini anlayabilmek, açıklayabilmek için folklor / sözlü kültür malzemelerinden yararlanmayı esas alan sözlü tarih (oral history) çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu alan halkbilimi ve tarih disiplinleri arasında ortak çalışmalar içermektedir (Dorson, 2006, s. 19). Tarih yazımında folklor ürünlerinin kullanılması toplumsal bellekte korunan halk bilgisi ürünlerinin sağlayacağı avantajlarla daha sağlıklı tespitler yapılmasına imkân tanıyacaktır. Çünkü sıradan insanların günlük yaşamdaki en basitten en karmaşık olana, siyasetten ekonomiye, eğlenceden savaşa, kıtlıktan bolluğa, doğumdan ölüme tüm olaylar sözel bellekte yer almaktadır ve bunlar sözlü kültür ortamında yaşatılmaktadır. Bu açıdan sözlü tarih sözlü kültürün alt kadrolarından birini oluşturur (Yıldırım, 1998, s. 87-101).

Tarihî olaylar toplum içerisinde bazı etkiler, izler bıraktığı için bunların sözlü kültür üretimine etki etmesi doğal bir süreçtir. Bu ürünler ozanlar, ağıtçılar vs. kimselerce üretilir. Halk içerisinde sıran birinin bu kapsamda bir ürün üretmesi düşünülemez. Çünkü sözlü tarih de tıpkı yazılı tarih gibi bilgi, beceri, alışkanlık vs. gerektirir. Toplumsal belleğin oluşması ve gelişmesi için yetenekli bireylere ihtiyaç vardır (Çobanoğlu, 1998, s.155; Bayat, 2009, s.88). Çünkü, tarihin kurulması ve yeniden kurgulanması, toplumsal grupların belleğine işlenerek yol gösterici ve itici bir güç hâline gelmesi ve toplumsal grupların belleğinin biçimlendirilmesi güç ve karmaşık bir iştir. Bu açıdan tarih anlatıcısı önemli bir role sahiptir (Connerton, 1999, s. 27).

Bununla birlikte bir olayın halkın belleğinde yer edebilmesi için nesnel bir gerçeklikle zenginleştirilmesi gereklidir. Bu nedenle halkın tüm bireyleri tarihî olaylardan çıkardığı dersler ve sonuçlar yoluyla bir şekliyle kültürel belleğe yerleştirir. Zamanla bu halkın düşünceler siteminde bir yere sahip olur. Halk arasında kavramlar ve deneyimlerin paylaşımından ‘hatırlama figürleri’ ortaya çıkar (Assman, 2001, s. 41-42). Hatırlama figürleri toplumsal belleğinin büyük bir kısmını oluşturur. Sözlü tarih bu bellekte yaşar.

Sözlü tarih ürünlerinin genel olarak mitler, destanlar, halk hikâyeleri, atasözü, kahramanlar, kutsal mekânlar etrafında oluşmuş anlatılar vb. olduğu düşünülür (Ersoy, 2009, s. 29). Bunun yanında, Ortaylı'nın:

Sözlü malzemeler, kamuoyunu oluşturan araçlar arasında dedikodu kadar meddah hikâyeleri, kıssahanelerin anlattıkları menkıbeler, halk şairlerinin destanları, şüphesiz ki toplumsal hayatın yazılı belgeler dışında kalan yönlerini, çeşitli grupların kanaatlerini anlamak bakımından önemli malzeme teşkil ederler (Ortaylı, 2000, s. 38).

şeklinde örneklediği üzere halkı ilgilendiren her şey sözlü tarihin bir halkasını oluşturur.

Sözlü kültür ürünlerinin tarihe sunacağı önemli katkılardan biri de bir icra ortamına sahip olması nedeniyle donmuş haldeki yazılı belgelerden daha ayrıntılı kanıtlar ortaya koyabilmesidir. Yazı dili sabitlediği için yazılı metinler durağan bir yapıya sahiptir. Oysa icra ortamında anlatıcının ya da anlatıcıların sesi ve sesinin anlatı sırasındaki dalgalanmaları, yüz ifadeleri ve kol hareketleri vs. (jest ve mimik) anlatıya yazıda olmayan bir dinamizm ve anlam değeri katmaktadır. Bu durum icra ortamındaki anlatının sadece sözlerden ibaret olmayan, sözlerin dinamik halini de oluşturan “söylem tarzı”nı meydana getirmektedir (Sözen, 1999, s. 36). Söylem tarzı en bilindik haliyle ozanların, ağıtçıların aktarımlarında görülmektedir. Bu tarz sözlü tarihin oluşumu ve aktarımında temel unsurlardan biridir. 20. yüzyıl başlarında söylem yoluyla sözlü tarihe katkı sunmuş ozanlardan biri de Âşık Veysel'dir. Doğaner'e göre; “Hayat hikâyeleri sanatçıların sanatçı kişiliklerinin ortaya çıkış sürecini anlamamıza yardımcı olur. Bunun yanında hayat hikâyeleri aracılığıyla sanatçının yaşadığı dönemin toplum yapısı, kültürel özellikleri, ekonomik durumu hakkında zengin bilgiler edinebiliriz.” (Doğaner, 2019, s. 3). Bu açıdan Âşık Veysel'in doğumu, çocukluğu ve eğitim durumu hakkındaki bilgiler şiirlerini anlayıp değerlendirmede yol gösterici olacaktır.

Doğumu ve Çocukluğu

Veysel, Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Sivralan köyünde 1894 yılı güz ayında dünyaya gelmiştir. Babası, Şatıroğulları'ndan Ahmed; annesi ise Keçegiller'den Gülizar'dır (Özen, 1998, s. 11; Yalçın, 2000, s. 28; Alptekin, 2004, s. 15; Kaya, 2011, s. 19-20; Binyazar, 2015, s. 28; Işık, 2019, s. 22; Bekki, 2021, s. 18-19). Veysel yedi yaşındayken, o zamanlarda tehlikeli sonuçlar doğurabilen salgınlardan olan çiçek hastalığına yakalanır ve ağır geçirdiği hastalık nedeniyle gözlerini kaybeder (Kaya, 2011, s. 21; Binyazar, 2015, s. 29). Bu olaydan sonra Veysel, günlerini babasının vakit geçirmesi için almış olduğu eski bir üç telli sazla yaşama sarılır ve kendi dünyasını kurmaya başlar. Yakınında saz çalanların bulunması Veysel'i daha da heveslendirir ve zamanla önce uzaktan sonra doğrudan usta ve çırak ilişkisi de kurar (Kaya, 2011, s. 23).

Eğitim Durumu

Veysel, okul çağından önce gözlerini kaybettiği için okula gidememiştir. Arap harflerini ve bazı sureleri Kur'an kursuna giden ağabeyi Ali'den dinleyerek öğrenmiştir (Alptekin, 2004, s. 21; Kaya, 2011, s. 23). Veysel saz çalmayı öğrenmek için köylüsü Molla Hüseyin'e saz kursuna gider ve bu öğrencilik Veysel'in ilk öğrenciliğidir. Bu ilk öğrencilik deneyiminden sonra sazda ustalaşmak için Camşıhlı Ali Ağa'ya gider (Alptekin, 2004, s. 2; Kaya, 2022, s. 21). Görme engelinden dolayı okullu olamasa ve eğitimi usta çırak ilişkisi üzerine kurulu çalıp söyleme üzerine olsa da Veysel yaşamı boyunca, özellikle Köy Enstitülerinde saz öğretmeni olarak görev aldığı yıllarda öğrenmeye devam etmiş, yeni Cumhuriyet'in faziletlerini, Atatürk Devrimlerinin önemini yakından takip etmiş ve özümsemiştir. O, “okuryazar” olarak ifade edilemese de okuryazarlıktan daha zor ve sözlü geleneğin taşınmasının ana damarlarından olan “dinlersöyler” ozan olmayı başarmıştır (Alibekiroğlu, 2023, s. 303).

Veysel ve Dönemin Önemli Siyasi Olayları

Veysel'in hem dünyayı hem de Türkiye'yi derinden etkileyen önemli olayların yaşandığı bir devre tanıklık ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar: I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğunun tarihe karışması, Kurtuluş Savaşı ve yeni Türk devletinin kurulması,

Cumhuriyet'in ilanı, Atatürk Devrimleri, eğitim öğretim seferberliği, özellikle Köy Enstitülerinin açılması, Gazi Mustafa Kemal'in ölümü, çok partili sisteme geçiş ve demokrasi ile tanışma, II. Dünya Savaşı, Kıbrıs'ta Rum mezalimi, vb. şiirlerinde görmek mümkündür. Veysel'in düşünce dünyasının şekillenmesinde bu olayların, en çok da eğitim öğretim seferberliğinin ve Köy Enstitülerinin açılmasının etkileri büyüktür. Bütün bu yaşananlar Veysel'in Cumhuriyet'i sahiplenmesinde de önemli etkenlerdendir.

Özellikle, Erzurum Kız Öğretmen Okulu müdürünün daveti üzerine Erzurum'a gitmesi ile başlayan ve yakın dostu Ahmet Kutsi Tecer ile İsmail Hakkı Tonguç'un teklifleri ile her yıl bir enstitüde olmak üzere sırayla: Adapazarı Arifiye (1941), Hasanoğlan (1942), Eskişehir Çifteler (1943), Kastamonu Gököy (1944), Yıldızeli Pamukpınar (1945) ve Samsun Ladik Akpınar (1946) Köy Enstitüleri'nde aralıksız 6 yıl saz öğretmeni olarak (Öz, 1994, s. 22; Özen, 1998, s. 56; Alptekin, 2004, s. 30; Kaya, 2011, s. 30; Işık, 2019, s. 39; Bekki, 2021, s. 46) görev yapması ile devam eden gelişmeler Veysel'in Cumhuriyet'i ve devrimleri yaşayarak öğrenmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede Veysel, "... yaşadıkları çağın olaylarını, halkın sosyal durumunu, şahsi düşüncelerini, kanaatini, dünya görüşünü yansıtan sanatçı kişiler"den biri "konulara yaklaşımı ve onları şiirlerinde ele alıp yansıtabilme gücü oranında toplumda kendilerine yer bulan" (Kaya, 2011, s. 79) âşıklardan olmuştur.

Veysel'in Tarihe Düştüğü Notlar

Veysel, "aşk, tabiat, fikrî, dert, taşlama-yergi-eleştiri, dinî-tasavvufî-mistik, millî, kendisiyle ilgili, ünlü kişiler, kuruluş-tesis, gurbet, gönül, yurt-belde, öğüt, fanilik, zümre" gibi konulara (Kaya, 2011, s. 79-80) değinmiş ve bunlardan millî, kendisiyle ilgili, ünlü kişiler, kuruluş-tesis ile birlikte siyasi olaylar ve doğal afetler gibi konularda söyledikleri ile tarihe notlar düşmüştür. Cumhuriyet Destanı ile kuruluşuna tanıklık ettiği Cumhuriyet'in hangi şartlarda, ne bedeller ödenerek kurulduğu; Cumhuriyet'in faziletleri ve getirdikleri yenilikler başta olmak üzere, Menemen ve Şeyh Sait olayları gibi Cumhuriyet karşıtı girişimleri de dile getirerek yeni Türk devleti ve rejimin ozan gözüyle aktarımını gerçekleştirir:

Cumhuriyet Destanı

Türklerin ihyası Hazreti Gazi
Kurtardı vatanı düşmanımızdan
Canını bu yolda eyledi feda
Biz dahı geçelim öz canımızdan
...
Çekildi sancaklar dayanmaz canlar
Şarktan Garba gitti Türkteki şanlar
O kadar paşalar o zabitler
Ayrılmadı asla sağ yanımızdan
...
Ürümmler da toplanıyor etrafta
Uğrun uğrun haber gitti Yunan'a
Gazi Paşa gelmeseydi cihana
Düşman sarmış idi dört yanımızdan

Dumlupınar Sandıklı'nın cephesi
Dağları yıkıyor topların sesi
Kahraman askerin hücum etmesi
Cihan sele gitti al kanımızdan

Adana'yı işgal etti Fransız
Türkiye'ye meydan vermez amansız
Değnek ile kovalardık yalansız
Hâsılı çıkardık vatanımızdan
...
Nice devran sürdü ol padişahlar

Bir eser koymadı imanı yoklar
Rum Ermeni aradaki nifaklar
Şükr alçaklar çıktı öz yurdumuzdan

...
Menemen mes'lesi geldi meydana
Orda birkaçları uydu şeytana
Mehdi diye kendi kendin urgana
Taktı kurtulmadı darlarımızdan

Şeyh Sait de yüzün tuttu isyana
Milletini hor baktırdı vatana
Fakir fukarayı boyadı kana
Öyle şeyhler çoktur külhanımızdan

...
Gazi Paşa Hazretleri bir kişi
Ne kadar cesaret tuttu bu işi
Sarmıştı vatani düşman ateşi
Esirgedi bizi zıyanımızdan

...
Kurtardık vatani bu belalardan
Tren hattı küşat ettik her yerden
Terakki etti mektebimiz her birden
Teşekkür kazandık müşiranımızdan

...
Türkiye'yi adaletle yaşattı
Dağları deldirdi demir döşetti
Millete bir altın kemer kuşattı
Hâşâ nankör olman davranımızdan

Aşık Veysel bunu böyle söyledim
Benden de yadigâr bu kalsın dedim
Sözlerim yalan mı dinle efendim
Kürre-i arz doldu hep şanıımızdan (Kaya, 2011, s.260-262).

Deyim yerinde ise Cumhuriyet çocuğu olan Veysel'in Cumhuriyet döneminde gerçekleşen olaylarla ilgili tarihe düştüğü notlara diğere örnekler şunlardır:

Siyasi ve Toplumsal Olaylar ile İlgili

Bu Yolda

Demok(ı)rasinin budur rejimi
Vatan milletindir kim kovar kimi
Sıkma savcıları kovma hâkimi
Şekavet yok adalet var bu yolda

...
İradyo denilen milletin malı
Neşriyatlar tarafsızca olmalı
Hâkimiyet milletindir bilmeli
Esaret yok hep millet var bu yolda

...
Milletsiz bir devlet yoktur olamaz
Eğri bakan aradığın bulamaz
Hiçbir parti ebediyen kalamaz
Şikâyet yok nihayet var bu yolda

Veysel söyler ama duyulmaz sesi
Doğru söyleyene diyorlar asi
Böyle değil idi şu demokrasi
Tahkikat yok hürriyet var bu yolda

İlk kez 1994'te Şükrü Günbulut tarafından yayınlandığı bilinen (Kaya, 2011, s.138) bu şiirde Veysel demokratik hayata adımlar atıldığı dönemde yaşanan bazı aksaklıkları kendi penceresinden ele almaktadır.

Taşlama (II) şiirinde Kıbrıs'ta Rumlar tarafından Türklere yapılan kıyımdan bahsetmektedir:

Kıbrıs'taki olan haksız olaylar
Kemirir içimi kurt olur gider
İnsanlık dışında yapılan işler
Bütün milletlere dert olur gider
...
Türk milleti asla korkmaz düşmandan
Korkarız Allah'tan bir de vicdandan
Geçmeyiz namustan geçeriz candan
Kalan gazi ölen mert olur gider
...
Bakarsın binlerce York'ölür gider

Masum yavruların nedir günahı
Bu hareket gücendirir Allah'ı
Türk ordusu kullanırsa silahı
Tedavisiz derdin dört olur gider
...
Sanki din adamı o alçak papaz
Buladır dünyayı parmağı durmaz
Türkler haksız yere adam öldürmez
Bir gün Makaryos da mort olur gider

Veysel'in kafası kin ile dolu
Urumlar bu işi iyi bilmeli
Kıbrıs'a düşerse Türklerin yolu
Lefkoşe Türklere yurt olur gider (Kaya, 2011, s.292-293).

Veysel ömrü yetmediği için Kıbrıs Barış Harekâtı'nı görememiştir, ancak son dörtlükte "Kıbrıs'a düşerse Türklerin yolu / Lefkoşe Türklere yurt olur gider" dizeleriyle gerçekleşecek olan harekâtı öngördüğü anlaşılmaktadır.

"Durum" şiirinde 1960'lı yıllarda artan siyasi gerginlikler hakkında yakınmakta ve ülkedeki bunalımlı yılları tarihe not düşmektedir:

...
Bin dokuz yüz altmış yedi yılında
Çirkin sözler gezer halkın dilinde
Ud¹ edep kalmadı kızda gelinde
Büyükler küçüğe gelir minnete

Bakmaz mısın insanların işine
Kötülükler doğar peşi peşine
Mezhep kavgasına din dövüşüne
Sanki varıp sığmamışlar cennete
...
Kötülükler memlekete kök saldı
Fitnelik fesatlık arttı çoğaldı

¹ Ud: utanma, sıkılma

Bu işin ıslahı Allah'a kaldı
Ulu Tanrım yardım etsin millete (Kaya, 2011, s.169-170).

Kuruluş, Kurumlar ile İlgili

Veysel, Cumhuriyet'in özellikle eğitim-öğretim hamlelerini çok yakından takip etmiş, bunları desteklemiş, Köy Enstitülerinde saz öğretmeni olarak da görev almıştır. Bu nedenle eğitim-öğretim kurumları ve onların fonksiyonları ile ilgili pek çok not düşmüştür.

Halkevi (I) şiirinde;

Sarsılmaz Halkevi sağlam temeli
Işılar tutar halka yorulmaz eli
Halka hizmet kuruluşu emeli
Atatürk sesi var Halkevlerinde
...
Sosyal yardım kolu Türk müzik kolu
Çalışanlar için imkânlar dolu
Çalışmalı okumalı yazmalı
Atatürk sözü var Halkevlerinde

Asil Türk milleti çalışır Veysel
Çalışana ekmek çağırır gel gel
Asla mağdur olmaz çalışan bir el

İnanç var iman var Halkevlerinde (Kaya, 2011, s. 161) şeklinde Halkevlerinin kuruluş amacı ve içeriğini aktarır. Bu aktarıma Halkevi (II) şiirinde de devam eder, Halkevlerin programı hakkında bilgiler verir:

Halkevi (II)

Doğru bakıp görene
Halkın evi Hakk'ın evi
Hüsnüniyet olanlara
Halkın evi Hakk'ın evi
...
Halkevinin dokuz kolu
Bir kökü var bin bir dalı
Yaprak dahi köke bağlı
Halkın evi Hakk'ın evi

Teknik Araştırma Köy Kolu
Spor Temsiller dopdolu
Güzel sanatlar Mimari
Halkın evi Hakk'ın evi

O resimler o heykeller
Bahtiyardır yapan eller
Memlekete doğru yollar
Halkın evi Hakk'ın evi

Bir kolu var Edebiyat
Bir cevher ki yetmez fiyat
Ehl-i aşka verir kuvvet
Halkın evi Hakk'ın evi

...
Veysel böylece inandım
Aşkın ateşine yandım
Zannetmeyin ki aldandım
Halkın evi Hakk'ın evi. (Kaya, 2011, s. 205-206)

Köy Enstitülerine şiirinde ise Cumhuriyet'in başat eğitim-öğretim hamlelerinden olan Köy Enstitüleri ve buradaki çalışmalar ve çalışanların kimi nitelikleri hakkında notlar yer almaktadır:

Enstitü bir kovana misaldir
Her türlü çiçekten alır bal yapar
Yurdumuz içinde doğru bir yoldur
Memleket kanat takar kol yapar

Mahmudiye Hamidiye Çifteler
Enstitü köylere yapacak neler
Bu toplu fikirle dağları deler
Kimisi makine kimi bel yapar

İresim yaparlar plan çizerler
Çözülmedik düğümleri çözerler
Bir kısmı şairdir şiir yazarlar
Kimi saz düzenler kimi tel yapar

...
İnan ki her işi başarır insan
İnsana yoldaştır gayretle iman
Vatan sizden hizmet ister her zaman
Mârif sizi memlekete el yapar

...
Yiğitlik cesurluk yılmaz yorulmaz
Tembellere hazır sofraya kurulmaz
Veysel'in elinden hiçbir iş gelmez
Çalı gibi yaprak açar gül yapar (Kaya, 2011, s. 282-283).

Altı yıl öğretmen olarak görev yaptığı Köy Enstitülerini yuvası olarak kabullenen Veysel bir gün gelir yuvadan ayrılmak zorunda kalır. Bunu da şu şiirinde dile getirir:

Ayrılmazdım Enstitüden Yuvadan

Ayrılmazdım enstitüden yuvadan
Sılada yoluma bakanlarım var
Şarkışla tarafı bizim diyardan
Gönlümü gönlüme takanlarım var

...
Her sene Veysel'e yeni bir yara
Bilmem nasıl olur hal vara vara
Deli gönül bağlanmaz ya dilbere
Salınıp karşıma çıkanlarım var. (Kaya, 2011, s. 287).

Hastane (I) şiirinde de hem toplumsal inşayı hem de o yıllarda hastanelerin kimi illerde dahi bulunmadığı notunu düşmüştür:

Dertliler dermanı sende arıyor
Millete hizmetin var hastahane
Türlü türlü yaraları sarıyor
Var olsun hekimler nur hastane

...
Dertli olan gelir gelir yalvarır
Göz açılır kulak verir dil verir
Tedavisi bitenlere yol verir
Dünyalar durdukça dur hastahane

...

Hastahane büyük nimet Sivas'ta
Kolayca geliyor gidiyor hasta
Rabb'im kimseyi koymasın yasta
Her vilayet ister bir hastahane (Kaya, 2011, s. 164).

Savaş Konulu

Veysel, gözleri görmediği için okuyamadığı gibi askerlik gibi zorunlu hizmetini de yerine getirememiştir. Bu nedenle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarını yaşamakla birlikte bu savaşlarda yer alamamıştır. Bu durumu, vatanın savunması ve kurtuluşu için cephede yer alamamasını, “Düşmanı denize dökerken millet” dizesinde Kurtuluş Savaşı sonrası söylediği anlaşılan *Olaydım Cephede Kahraman Asker* şiirinde üzüntüyle dile getirmekte aynı zamanda düşmanların yenilgiye uğratıldığını da tarihe not düşmektedir:

Olaydım cephede kahraman asker
Çalışırdım memleketin işine
İçimde duygular uyanan hisler
Taşırırdı beni hudut dışına
...
İftihar ettiğim büyük muradım
Türk oğluyum temiz Türk'tür ecdadım
Şehit ismi yazılıydı soyadım
Kanım ile mezarımın taşına

Ne yazık ki bana olmadı kismet
Düşmanı denize dökerken millet
Felek kırdı kolum vermedi nöbet
Kılıç vurmak için düşman başına (Kaya, 2011, s. 166).

II. Dünya Savaşı sıralarında yazdığı anlaşılan *Koca Dünya Vaziyeti Değişti* şiirinde ise Türklerin savaşa girmediğini ve bunun önemini, savaştan bazı halkların isimlerini ve savaşın yıkımı karşısındaki durumlarını not düşmüştür:

Koca dünya vaziyeti değişti
Günde türlü türlü dolap dönüyor
İnsan kanatlandı göklere uçtu
Bilmeyenler eski dünya sanıyor
...
İngiliz Fransız Alaman Urus
Günde telef eder binlerce nüfus
Bu kadar milletler hep suçlu suçsuz
Ataş almış oylum oylum yanıyor

İrahat yok Londra'da Lozan'da
Avrupa As(1)ya hep kızıl kanda
Hamdolsun çok şükür şöyle zamanda
Her taraftan Türk'e rahat deniyor (Kaya, 2011, s. 311).

Doğal Afet ve Kazalarla İlgili

Aşağıdaki şiirlerinde Veysel'in memleketi olan Sivas ve çevresinde rutin bir sel felaketi yaşandığı anlaşılmaktadır. *Emeklerim Zay Eyledi Sel Benim* şiirinde selin, yılı belli olmamakla, birlikte ay ve günü “Sekizinci ayın yirmi ikisi” bellidir ve bu sel Veysel'in geçim kaynaklarından olan çiftçilikten o yıl için büyük bir zarar ettiğini anlatmaktadır:

Sekizinci ayın yirmi ikisi
Emeklerim zay eyledi sel benim

Sele gitti haslatım hepisi
Emeklerim zay eyledi sel benim
...
Bu sel bizi ne pek kötü beledi
Dümdüz etti patatesi milledi
Ne çapasın vurdu ne de belledi
Emeklerim zay etti sel benim
...
Deli gönül terk et diyor bostanı
Dört mısır alınca ne oldun yani
Sel için söyledim ben bu destanı
Emeklerim zay eyledi sel benim
...
Hava bozuk tehlikeli bu sırada
Az kaldı ki köyü yerinden süre
Tamah etti üç beş tane mısıra
Emeklerim zay eyledi sel benim
...
Sen bilirsin ülke senin el senin
Veysel derler bu söyleyen kul senin
Emir senin yağmur senin yel senin
Emeklerim zay eyledi sel benim (Kaya, 2011, s. 244-245).

Yine geldi çattı selin zamanı dizesi ile başlayan şiiri bölgedeki sel olaylarının rutinliğine tanıklık etmektedir:

Yine geldi çattı selin zamanı
Kınaman komşular korkuyom gayet
Dinlemiyor yalvarmayı amanı
Komaz ki şurada duram ırrahat
...
İrgat aldım emek verdim çalıştım
Türlü türlü cefalara alıştım
Ektim biçtim emeğinden vazgeçtim
Var mı benim gibi ehl-i kanaat
...
Yine havalandı gönlümün kuşu
Hiç hesaba sığmaz feleğin işi
Dünyada belalı Veysel'in başı
Herkes çilesini çeker nihayet (Kaya, 2011, s. 327).

Veysel'in sel felaketi ile ilgili yazdıkları Sivas ve çevresinin bu doğal felaketten pek çok kereler etkilendiğini göstermektedir. Veysel'in şiirlerinde doğrudan yer almamakla birlikte 25 Mayıs 1931 tarihinde Sivas-Samsun Demiryolu hattında meydana gelen ve Amasya istasyonu çevresinde etkili olan sel felaketinde 13 can kaybı yaşanmış, demiryolu hattının büyük bir kısmının kullanılamaz hale geldiği dönemin basın yayın organlarında yer almıştır (URL3).

Bu doğal afetler dışında Cumhuriyet tarihinin en acı olayları arasında yer alan Dumlupınar Denizaltısı kazası da Veysel'in içinde derin bir iz bırakmış, acı veren tarihî bir olaydır. *Dumlupınar Denizaltısı*'na adlı şiirinde 1953 yılında NATO tatbikatlarından biri olarak Ege Denizi'nde gerçekleştirilen tatbikattan dönüşte Dumlupınar adlı Türk denizaltı 4 Nisan 1953 günü Nara Burnu açıklarında Nabolant adlı İsveç bandıralı bir şileple çarpışır ve sulara gömülür. Bu kazada 86 kişilik mürettebattan sadece 5'i kurtulur (Kaya, 2011, s.178). Veysel bu olayı kendi gözünden şu şekilde tarihe not düşmüştür:

Dumlupınar Denizaltısı'na
Denizaltı Dumlupınar kazası
Yayıldı âleme duyuldu sesi

Çanakkale şehitlerin türbesi
Geldi denizaltı şurada kaldı
...
Bütün gazeteler hep yazar oldu
İsimler dillerde hep gezer oldu
Her Türk'ün kalbinde bir mezar oldu
Sanmayın şehitler orada kaldı

Bu vatan uğrunda canını veren
Karıymış sulara olmamış gören
Aman deyip Allah'ına yalvaran
İhtiyar babalar nerede kaldı

Vatan ağlar millet ağlar yıl ağlar
Deniz ağlar yolcu ağlar yol ağlar
Veysel ağlar sohbet ağlar dil ağlar
Tarihte bir büyük yara da kaldı (Kaya, 2011, s. 178).

Doğum, Ölüm ile İlgili

Veysel'in çok yakın dostu, Veysel'i bir bakıma keşfeden ve tanıtan kişi olan Ahmet Kutsi Tecer'in 1938'de dünyaya gelen oğlu Mehmet için bir şiir söylediği bilinmektedir. Veysel'in mahlas kullanmadan söylediği şiir şöyledir:

Mehmet Tecer'e Ninni
...
Kutsi Bey'in evladısın
Yalan dünyanın tadısın
Gönlümüzün muradısın
Nenni Tecer Mehmet nenni

Belерler kutnu kumaşa
Ömürlü ol binler yaşa
Bir gün gelin koşa koşa
Nenni Tecer Mehmet neni (Kaya, 2011, s. 203)

Bu şiirle Türkiye'de folklor araştırmalarında, halk müziğinin geleceğe taşınmasında önemli çalışmalarını bulunan A. Kutsi Tecer'in en azından Mehmet adında bir erkek çocuk sahibi olduğu not düşülmüştür.

Veysel'in tarihe ünlü kişilerin ölümü ile ilgili düştüğü notlardan en bilindik olanı *Ağlayalım Atatürk'e* adlı şiiridir. Bu şiirde Veysel, Atatürk'ün hayatından kesitler ile onun ölümü ve bunun etkileri, memleketteki matem havası ile kendi hisleri hakkında tarihe notlar düşmüştür:

Ağlayalım Atatürk'e
Bütün dünya kan ağladı
Başbuğu olmuştu mülke
Geldi ecel can ağladı
...
Doğu Batı Cenup Şimal
Aman Tanrı bu nasıl hâl
Atatürk'e erdi zevâl
Memur mebusan ağladı
...
Atatürk'ün eserleri
Söylenecek bundan geri
Bütün dünyanın her yeri

Ah çekti vatan ağladı

Fabrikalar icât etti
Atalığın ispat etti
Varlığın Türk'e terk etti
Döndü çark devran ağladı

...
Tiren hattı tayyareler
Türkler giydi hep karalar
Semerkant'la Buharalar
İştitti her yan ağladı

...
Zannetme ağlayan gülmez
Aslan yatağı boş kalmaz
Yalnız gidenler gelmez
Her gelen insan ağladı

Uzatma Veysel bu sözü
Dayanmaz herkesin özü
Koruyalım yurdumuzu
Dost değil düşman ağladı (Kaya, 2011, s. 173-174).

Veysel yakın arkadaşlarından olan Neyzen Tevfik'in ölümüne de kayıtsız kalmaz:

Neyzen Tevfik dünyasını değışti
Tel sustu dil sustu neyler nic'oldu
Ebedi yurduna vardı kavuştu
Ağlasın kemanlar yaylar nic'oldu

...
Ne dünyaya tapmış ne mala tapmış
Ne doğruyu koyup eğriye sapmış
Ne bir gece kondu ne saray yapmış
Dünya benim diyen beyler nic'oldu

Nice kahramanlar nice sultanlar
Gelmiş gitmiş bağı yanık ozanlar
Veysel der hani ya nerede onlar
N'oldu padişahlar soylar nic'oldu (Kaya, 2011, s. 331).

Yol, Köprü Gibi Ulaşım İlgili Olanlar

Bilindiği üzere genç Cumhuriyet'in hızla ve önemle üzerinde durduğu konulardan biri de ulaşım dır. Onuncu Yıl Marşı'nda "Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan" dizesiyle özlü bir şekilde ifade edilen bu konu Veysel'in de dikkatinden kaçmaz. O, *Köprü* şiirinde:

Kolay geçmek için Kızılırmak'tan
Alındı paralar cem oldu halktan
Gayret köylülerden izin Allah'tan
Tanrım var eylesin milletimizi
Yaptırdı köprüyü güldürdü bizi

Öğlen sonu kara haber yayıldı
İnsanlar ağladı hayvanlar güldü
Bu çirkin iş memlekete yayıldı
Kırılsın elleri kör olsun gözü
Yaktı köprümüzü yandırdı bizi

Fakir fukaradan alındı para
Yandı kömür oldu gitti sulara

Memlekete düşman bir yüzü kara
Kırılısın elleri kör olsun gözü
Yaktı köprümüzü yandırdı bizi

...
İbrahim Köker'in çektiği emek
Yandı ber-hevaya gitti diyerek
Onda hüsnüniyet o temiz yürek
Tanrım var eylesin milletimizi
Yapar köprümüzü güldürür bizi

Mehmet Tataroğlu İbrahim Köker
Yine bu dertleri Şarkışla çeker
Yılmaz Türk milleti yaptırır tekrar
Tanrım var eylesin milletimizi
Yapar köprümüzü güldürür bizi

Muhterem Başvekil Sayın Günaltay
Bir himmet ederse bu işler kolay
Bütçeden köprüye ayırsa bir pay
Tanrım var eylesin milletimizi
Yapar köprümüzü güldürür bizi

Veysel hayatımda bunu da gördüm
Yaram bir beş değil artıyor derdim
Sayın Başvekilim yaparsa yardım
Tanrım var eylesin milletimizi
Yapar köprümüzü güldürür bizi (Kaya, 2011, s. 208).

dizeleriyle, sırasıyla Kızılırmak üzerine yapılan köprünün halkın ulaşımı için önemini, nasıl ve hangi koşullarda yapıldığını, köprünün yapı malzemesini (yandığından ahşap malzeme olduğu anlaşılıyor), açılışından hemen sonra köprünün bir kundaklama sonucu yakıldığını, köprünün yapımında emeği olan siyasi ve bürokratların isimlerini (Mehmet Tataroğlu, İbrahim Köker) ve 16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Başbakanı olarak görev yapmış olan (Mehmet Şemsettin) Günaltay'ın ismini ve başbakanı beklenenleri tarihe not düşmüştür. Günaltay'ın başbakanlık dönemi dikkate alındığında köprü yapımı ve köprünün kundaklanmasının 1949-1950 yılları içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Kendisi ile İlgili Olanlar

Veysel'in pek çok şiirinde kendi hayatından kesitler bulmak mümkündür. Bu kesitlerden bazıları onun davranış ve düşüncelerinde önemli değişiklikleri aktardığı gibi aynı zamanda yaşadığı iyi ya da kötü, kolay ya da zor, eğlenceli ya da üzücü pek çok yaşanmışlığına da ışık tutmaktadır. Örneğin Parasını Çalan Hırsıza başlıklı şiirinde anlatılan olaylar yıllarca diyar diyar gezerken yanında yoldaşlık eden Cört İbrahim ile yollarını ayırmasının nedenini ve bunun gerçekleştiği yeri tarihe not düşmüştür:

Parasını Çalan Hırsıza

Parça parça olsun paramı çalan
Kimi gerçek dedi kimisi yalan
Dünyada görmedim böyle bir plan
Kapı kilitli cüzdan cepte para yok

Gezdim İstanbul'u İzmir Ankara
Şadırvanlı Han'da kaldı bu para
Bu nasıl dalgadır bu ne dubara
Kapı kilitli cüzdan cepte para yok

...

Bilsem gelmez idim ben bu Tarsus'a
 Bu gamlı gönlümü koymazdım yasa
 Haber verdim inzibata polise
 Kapı kilitli cüzdan cepte para yok
 ...
 Olan oldu Veysel boşuna yanma
 Sana kim dedi ki uyu uyanma
 Silaya gitmeyi severim amma
 Kapı kilitli cüzdan cepte para yok (Kaya, 2011, s. 219).

Veysel'in başından geçen bu olayın yaşandığı Tarsus, Mersin'in ilçelerinden olup, Şadırvanlı Han da günümüzde hâlâ otel olarak işletilen bir mekândır. Günümüzde aynı adla (Şadırvanlı Han) otel olarak kullanılan handa Veysel'in konakladığı oda Âşık Veysel Odası tabelası ile belirtilmiş ve hem Veysel'in konaklaması hem de başından geçen talihsiz olay not düşülmüştür (URL4).

Aşığın bir kış günü, Şarkışla ve köyü arasında yer alan Ateşlibeli dolaylarında donma tehlikesi yaşadığını da Şaştım Kaldım şiirinden öğrenilmektedir:

Bir cip verdi bize radar
 Haydi bindik dedik kader
 Gittik yarı yola kadar
 Şaştım kaldım nasıl edem
 ...
 Şarkışla ve köy arası
 İçimden çıkmaz yarası
 Ateşlibeli burası
 Şaştım kaldım nasıl edem

Adım atsam kar batıyor
 Ata binsem at yatıyor
 Ahmet elimden tutuyor
 Şaştım kaldım nasıl edem

Okul müdürü beraber
 Ort'okula etti haber
 Talebeler apar topar
 Kurtardılar şükür olsun (Kaya, 2011, s.232).

Dişlerini ücret almadan yapan Nüzhet Çubukçu'ya şiirinde Çubukçu'nun Sivas halkevi reisi (müdürü / başkanı) olduğunu anlıyoruz:

Nüzhet Çubukçu

Dişlerimi yeni taktı
 Nüzhet Çubukçu Çubukçu
 Kafamda bir iz bıraktı
 Nüzhet Çubukçu Çubukçu

Sivas Halkevi Reisi
 Memleketin iki gözü
 Hiç almadı paramızı
 Nüzhet Çubukçu Çubukçu

...
 Âlicenap insan imiş
 Canlar içinde can imiş
 Ehli kemal insan imiş
 Nüzhet Çubukçu Çubukçu

Elleri görmesin ağrı
Kalbi temiz özü doğru
Türk babası Türk'ün oğlu
Nüzhet Çubukçu Çubukçu (Kaya, 2011, s. 330).

Sonuç

Dede Korkut'ta "Kolça kopuz götürüp ilden ile bigden bige ozan gezer. Er cömerdin el nâkesin ozan bilür" (Ergin, 2008, s. 75) ifadesinde özlü bir şekilde anlatıldığı üzere ozanlar ve eserleri ilden ile çağdan çağa gezmekte, yaratıldıkları dönem hakkında bilgileri geleceğe taşımakta bu nedenle de her bir ozan tarihe not düşmektedir. Veysel de tarihe not düşme misyonunu yerine getirmiş nice ozanlardan biridir. Bu bakımdan Cumhuriyet çocuğu olan Âşık Veysel'in tanık olduğu olayları eserleri aracılığıyla tarihe not düşmüş olması Türk halkının kültürel belleğinin geniş parçalarından birini oluşturan sözlü tarihi için önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Veysel'in küçük yaşta gözlerini kaybetmiş olması, bundan dolayı okuyamaz olamaması ile birlikte yaşadığı dönemde ulaşım, haberleşme imkânlarının zorluğu da düşünüldüğünde Cumhuriyet'i anlama, kavramadaki isteği ve yeteneği eserleri üzerinden açıkça görülmektedir. Yine eserleri üzerinden toplumsal alanda ve kişisel deneyimleri ile elde ettiği bilgi birikimini görmek düşüncelerini ortaya koyduğu dil ve üslup özelliklerinden anlamak mümkündür. Bu durum tarihsel bağlamda Türk âşıklık geleneği içerisindeki sanatçı yaratıcılığı ve işlevlerine benzer biçimde Âşık Veysel'in 20. yüzyıldaki önemini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Alibekiroğlu, S. (2023). Âşık Veysel'de Türkçe, *Âşık Veysel*. İstanbul: İhlamur Kitap, s. 300-311.
- Alptekin, A. B. (2004). *Âşık Veysel*. Ankara: Akçağ.
- Assman, J. (2001). *Kültürel bellek, eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Avcı, C. (2021). *Kent ve medya ortamlarında âşıklık geleneği Ozan Ali Dağcı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bayat, F. (2009). Sözlü tarih kavramı: Geçmişin anlamlandırılması geleceğin kurulması. *Folklor/Edebiyat*, 57/1, s. 85-93.
- Bekki, S. (2021). *Halk müziğinin seyyar radyosu Âşık Veysel*. İstanbul: Muhitkitap.
- Bloch M. (2005). *Feodal toplum*. (çev. M. Ali Kılıçbay). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Binyazar, A. (2015). *Uzun ince yolda Âşık Veysel*. İstanbul: Doğan Egmont.
- Carr, E. H. (1993). *Tarih nedir?* (çev. Miskez Gizem Göktürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (çev. Şenel Alâeddin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (1998). Sözlü kompozisyon teorisi ve günümüz halkbilimi çalışmalarındaki yeri. *Folkloristik, Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: TDV.
- Çobanoğlu, Ö. (2002). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Doğaner, A. (2019). *Ozan Duranoğlu (Hayatı, Sanatı, Şiirleri)*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Dorson, R. M. (2006). *Günümüz folklor kuramları*. (çev. Selcan Gürçayır ve Yeliz Özay). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Dundes, A. (1998). Halk kimdir? (çev. Metin Ekici). *Millî Folklor*, S. 37, s. 139-153.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, R. (2009). *Sözlü tarih folklor ilişkisi*. Ankara: Akçağ.

- Gür, M. (2022). Edebî bir tür olarak Ükronya ve alternatif bir tarihin anlatısı: İzmihlâl, *Söylem Filoloji Dergisi*, 7(3), s. 711-725
- Işık, C. (2019). “Gerçek” *Âşık Veysel*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kaya, D. (2011). *Âşık Veysel*. Ankara: Akçağ.
- Kaya, D. (2022). *Âşık Veysel ile Veyseli tanımak*. (haz. Süleyman Şenel). İstanbul: İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- Ong, W. J. (1995). *Sözlü ve yazılı kültür / sözün teknolojileşmesi*. (çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). Osmanlı toplumunda yönetici sınıf hakkında kamuoyunun oluşumuna bir örnek: Menakıp-ı Mahmud Paşa-i Veli. *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleleri I*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öz, G. (1994). *Bütün yönleriyle Âşık Veysel-yaşamı sanatı şiirleri*. Ankara: Ayyıldız.
- Özen, K. (1998). *Âşık Veysel-Selâm olsun kucak kucak*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Özlem, D. (2001). *Tarih felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Sözen, E. (1999). *Söylem, belirsizlik, mübadele, güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Tezcan, M. (1997). *Kültürel antropoloji*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin sesi, sözlü tarih*. (çev. Şehnaz Layıkel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thomson, D. (1983). *Tarihin amacı*. (çev. Özbaran Salih). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yalçın, Ö. (2000). *Âşık Veysel*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). Tarih yazımı ve sözlü ortam kaynakları. *Türk bitiği. araştırma/inceleme yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

e-kaynaklar

- URL1: Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 07.10.2023)
- URL2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Alternatif_tarih (E.T. 07.10.2023)
- URL3: <https://kentvedemiryolu.com/25-mayis-1931-sivas-samsun-demiryolunda-sel-felaketi/> (E.T. 07.10.2023)
- URL4: <https://www.evrensel.net/haber/39761/kapi-kitli-cuzdan-cepte-para-yok> (E. T. 31.05.2023)

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'e Giden Süreçte Modern Eğitim Anlayışının İlk Yansımaları: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi*The First Reflections Of Modern Education in The Process Leading to The Republic: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi (The New Central School For Girls)*Mensure KIZIL ÖZTÜRK^{a*}^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Van / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0109-9471

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Eylül 2023

Kabul tarihi: 19 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet,

Eğitim,

İzmir,

Modernleşme,

Terakki-i İnas İbtidai Mektebi.

ÖZ

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, modern eğitim kurumlarının oluşturulmasında atılan en önemli adımdır. Nizamname kapsamında ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesi, kız rüşdiye ve kız öğretmen okullarının açılması, merkez ve taşrada yeni tarzda maarif kurumlarının tesisi, bilgi ve kültür seviyesi yüksek öğretmenlerin yetiştirilmesi gibi batılı tarzda kurumsallaşmaya gidilmesi çağdaş eğitim modelini ön plana çıkaran bir gelişmedir. Bu çalışmada, 1892 yılında teşkil edilen İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin açılması ile ilköğretim düzeyinde bir kız okulunun eğitime dâhil edilmesi ve Osmanlı eğitim tarihinde usul-i cedid ile yeni öğretim ilke ve yöntemlerinin kullanılarak öğretmenlik mesleğinin icra edilmesi konuları Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında ele alınacaktır. Ayrıca İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin kız öğrenci yetiştirilmesinin yanı sıra Darülmualimat bünyesinde yine kadın öğretmen eğitimi için de bir kurum hüviyetini taşıması; yapılan tayinler, mezun öğretmen kayıtları, mektebin idaresi, öğrencilere takdim edilen mezuniyet belgeleri ve talim heyetlerine dair bilgiler içerden cetvellerin incelenerek dönemin eğitim anlayışı ortaya çıkarılacaktır. Modern eğitim kurumlarının gelişiminde yeni usullerin uygulanması ve işleyişindeki bazı aksaklıkların da ele alınacağı İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi örneği dönemin toplumsal düşünce sisteminde ve eğitim anlayışında meydana gelen değişimler ile eğitimin kurumsallaşmasında nasıl bir sürecin işlediğine dair bilgilere ulaşılması açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminde bilgisi, düşünce yapısı ve eğitim anlayışıyla topluma dâhil olan çağdaş bir kadın figürünün oluşmasında söz konusu modern eğitim kurumlarının ciddi katkıları görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 10, 2023

Accepted: October 19, 2023

Keywords:

Republic, Education,

Izmir,

Modernisation,

Terakki-i İnas İbtidai Mekteb (The New

Central School For Girls).

ABSTRACT

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (The Regulation of Public Education) is the most important step taken in the establishment of modern educational institutions. Within the scope of the ordinance, making primary education compulsory, opening the new school for girls rüşdiye and girls teacher schools, establishing modern educational institutions in the centre and provinces training teachers with a high level of knowledge and culture, and western-style institutionalisation were important developments that brought the modern education model to the forefront. In this study, it is important that a girls school at the primary level was included in education with the opening of İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb (The New Central School For Girls) in 1892. In the history of Ottoman education, the issues of performing the teaching profession by using new teaching principles and methods will be discussed. These issues will be discussed by analysing the documents of the Ottoman Archives. However, it is seen that İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb was opened for the education of female students and female teachers. In this school, there are the appointments of teachers, records of graduated teachers, the administration of the school, the graduation certificates of the students and the committees in charge of the school. The implementation of new methods in the development of modern educational institutions and some of the problems in their functioning will be discussed with the example of İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb and the change in the social thought system of the period will be discussed. In the education system of the Republican period, the formation of a modern woman figure in the society with a knowledgeable, thoughtful and new understanding of education is very important.

^{*} Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mensurekizil@yyu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The development in the thought structure of the last period of the Ottoman Empire played a leading role in the adoption of modern education in the western style. Within the concepts of modernisation and modernisation, the foundations of new style educational institutions were laid and became a building block in the development and expansion of the modern education system in the Republican period. The most important step taken for the establishment of modern educational institutions is the 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (The Regulation of Public Education). Within the scope of the ordinance, making primary education compulsory, opening girls' rüşdiye and girls' teachers schools, establishing new types of educational institutions in the centre and provinces, training teachers with high levels of knowledge and culture and institutionalising in a western style were ordinary developments that brought the modern education model to the forefront.

In the process leading to the Republic, the implementation of the modern education approach in primary, secondary and higher education institutions within a phased programme was recorded as a strong preparatory phase in the formation of social dynamism and in reaching an advanced level of civilisation. Emphasis was placed on the education of girls. Western style modern educational institutions were taken as an example. It was aimed to train teachers for primary and secondary education institutions for girls and to open girls' teacher schools called Darülmuaallimat-ı Rüşdiye (Teacher Training Secondary Schools for Girls). In the modern understanding of education, especially with the idea of ensuring social development, it was deemed appropriate to open İbtidai Mekteb's at the new level of education at the first level. Thus, from 1872 onwards, İbtidai Mekteb's began to be built in provincial provinces, particularly in Dersaadet. Attempts to develop and modernise Turkish schools in Izmir coincide with the period after the 1870. With the 1871 Regulation on İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi (The Regulation of provincial public administration), Education Directorates were included in the provincial organisation. According to the records, the first ibtidai school opened in Izmir was the Teshiliye School in Tilkilik in 1873, and the second was the Namazgâh İnas İbtidai School in 1874. The first records of the Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb (The New Central School For Girls) are that it was opened in 1886 on Hacı İshak Street in the vicinity of Çivici Turkish Bath in Konak district. We believe that between 1885 and 1889, Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb was a school that remained in the process of transition to the new method of education due to lack of resources and qualified teachers. More detailed information can be found with the merger of Terakki-i İnas İbtidai and İnas Rüşdiye School in 1891. The expenses of the rüşdiye schools opened in Izmir in 1879-80 were covered from the Education budget. The fact that there is no record of ibtidai schools in the budget of Aydın province shows that the province had no interest in these schools. The salaries and expenses of the ibtidai schools in Izmir were mostly covered by the foundation revenues and some of them by donations collected from the public. In a document dated 10 August 1892 sent to the High School Administration, two female teachers who were active in the administration of the school draw attention. According to their diplomas, Ms. Fehime was the head teacher and Ms. Ayşe Sıdıka was the second teacher.

In this study, with the opening of Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb in 1892 the inclusion of a girls' school in education at the primary level and Ms. Ayşe Sıdıka, who is recorded as a female educator in the history of Ottoman education, using new teaching principles and methods, will be discussed in the light of Ottoman Archive Documents. In addition to the fact that Izmir İnas İbtidai Mekteb was an institution that trained women teachers within the Darülmuaallimat, the educational understanding of the period will be revealed by analysing the charts containing information about the appointments made, the records of the graduated teachers, the administration of the school the graduation certificates given to the students and the education commissions. The example of Izmir Terakki-i İnas İbtidai Mekteb in which the implementation of new procedures in the development of modern educational institutions and some problems in their functioning will be discussed, is important in terms of accessing information about the social thought system of the period, changes in the understanding of education and how the process of institutionalisation of education worked. In the education system of the Republican period, these modern educational institutions made significant contributions to the formation of a modern female figure who had a place in society.

Giriş

Osmanlı eğitim sistemi ve düşüncesindeki modernleşme, Sultan II. Mahmud döneminde devletin ihtiyacı olan yetişmiş insan gücünün karşılanması amacıyla Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ile devletin yönetim kadrosunda batı bilinci gelişen Osmanlı bürokratların yer almasıyla başlamıştır. Klasik Osmanlı eğitim kurumları olan sıbyan mektebi ve medreseler modern bilimler sahasında üstün konumunu kaybetmiş, okuma yazma ve temel dini bilgilerin verilmesinin dışında bir işlevi kalmamıştır. Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın 1838'de hazırladığı bir raporda, dini bilgilerin öğretimine ihtimam gösterildiği halde fen ve ilme gereken değer verilmediği ifade edilmiştir (Mahmud Cevat, 2001, s. 8). Bu bağlamda Sultan II. Mahmud döneminde açılan rüşdiyeler ve Sultan Abdülaziz döneminin ibtidaieleri ilköğretimin modernizasyonu için atılan en önemli adımlardır (Aydn, 2020, s. 178).

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle umumi devlet teşkilatında ve maarif vaziyetinde mühim değişiklikler yapılmıştır (Antel, 1940, s. 444-445). 1846'da *Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin* kurulmasıyla bir yürütme organı olarak çalışmaya başlayan *Mekâtib-i Umumiye Nezareti* de kurulmuştur. Aynı meclisin çabalarıyla 1 Haziran 1851'de eğitim faaliyetlerinin ülke genelinde yaygınlaştırılmasının yanı sıra ileride kurulacak Darülfünûn'da okutulmak üzere telif ve Arapça, Farsça ve Batı dillerinde yazılmış mühim eserleri tercüme etmek amacıyla "Encümeni Dâniş" (Osmanlı Bilimler Akademisi) kurulmuştur (Kayaoğlu, 1998, s. 63; Atuf, 1930, s. 90; Berkes, 2004, s. 235). Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşundan sonra 8 Nisan 1847'de yayınlanan talimatname ile altı yaşına giren her çocuğun mektebe gönderilmesine karar verilmiştir. Bu talimatname ile sıbyan mekteplerinin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenirken, öğrencilerin bilgi düzeylerine göre gruplandırılmalarına, kız ve erkek öğrencilerin cinsiyetlerine göre sınava girmelerine izin verilmiştir. Dört yılın sonunda yapılan genel sınavda başarılı olan öğrenciler rüşdiye mektebine geçmeye hak kazanacaktır. 1847 Talimatnamesi ile sıbyan mekteplerinde yalnız okuma değil yazı yazma dersinin de müfredata dâhil edildiği görülmektedir. 7-13 yaş aralığındaki öğrenciler gruplara göre çizgi çalışması, karalama gibi uygulamalarla yazı yazmaya geçiş sürecine hazırlanmıştır. Böylece okuyup yazabilen öğrencilerin öğrenmeleri kolaylaştırılmıştır (Akyüz, 2019, s. 163).

1859 yılına kadar kız öğrencilerin devam edebilecekleri sıbyan okullarının üzerinde hiçbir müessese yoktur. 20 Haziran 1862 tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanmış olan yazıda, kız rüşdiyelerinin açılması gündeme alınarak kurumun açılma gerekçelerine şöyle değinilmiştir;

Osmanlı Devleti'ni dinç ve sağlam bir halde ayakta tutacak, onu mamur kılacak biricik şey umumi terbiyedir. Şimdiye kadar açılmış olan okullar her ne kadar erkek çocuklara tanınmış bir hak ise de eğitim yapmak isteyen kız ve erkek, bir ayırım yapılmaksızın bu nimetten faydalanmalıdır. Kız çocuklarının daha iyi bir eğitim görmeleri bilgili ve görgülü bir kadın olarak yetiştirilmeleri anne ve babaya borçtur. Bu Müslüman kuralını her tarafa yaymak ve daha iyi bir eğitim almaları için kız çocuklarına ders verecek öğretmenler daha dikkatli olarak seçilmiştir. Bu sebepten kız çocuğu olanların durumu bilmeleri ve modern eğitim yaptırımları uygun olur (Takvim-i Vekayi, 20 Haziran 1862).

Tanzimatçıların çabaları doğrultusunda batılı tarzda açılan rüşdiyeler (ortaöğretim), imparatorluk genelinde yayılmaya başlamıştır. Rüşdiye mekteplerinin açılışı modernleşme sürecinde elzem görülen pratik ve pragmatik bir politikanın ürünü olarak oluşması açısından ilerleyici bir eğitim anlayışına rehberlik etmiştir (Şahin, 2018, s. 144). Ancak sıbyan mektepleri ıslah edilmeden üst kademenin geliştirilmesi çarpık bir eğitim sistemini de beraberinde getirmiştir. Bu konuda Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* adlı eserinde şöyle ifade eder: "*Mekâtib-i rüşdiye küşâd ile tarik-i terakkîde bir adım ileri atıldı. Lâkin işin ortasından başlanmış oldu. İbtidâ mekâtib-i sıbyan ıslah olunub da anlardan yetiştirilecek çocuklar için mekâtib-i rüşdiye küşâd olunmak lazım gelirken mekâtib-i sıbyan hâli üzerinde kaldı.*" (Cevdet Paşa, 1953, s. 11).

İlköğretimde en esaslı düzenlemeler, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra yapılmıştır. Bilhassa okulların yapım, onarım giderleri ile öğretmen maaşları konusunda bir değişiklik söz konusudur. Nizamnamenin sıbyan mekteplerine getirdiği en önemli yenilik ise program konusunda olmuştur. Nitekim belirlenen program, Elifba, Kur'an, tecvid, ahlak, ilm-i hal gibi dini bilgilerin yanında basit hesap, Osmanlı tarihi ve coğrafya ile yararlı bilgileri ihtiva etmektedir. Nizamnamede, kızların eğitimi hususunda inas mekteplerinin açılması, yöntemi, öğretmen atamaları ile öğretim programları hakkında detaylı bilgiler de yer almaktadır (BOA, Y.EE. 112/6). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Maarif Nezareti'ne bağlı "*umumi*", Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı "*hususî*" şeklinde sıbyan mekteplerini ikiye ayırmaktadır. Fakat bu ayırım mekteplerin yönetimi bakımındandır. Nizamnamede, sıbyan mektebi terimi kullanılıyorsa da artık Maarif Nezareti'ne bağlı olanlarına "*ibtidai mektep*", "*mekteb-i ibtidai*", "*usûl-i cedide mektebi*" denilmektedir (Ergin, 1940, s. 390; Koçer, 1991, s. 7).

Genel itibariyle Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, dönemin ileri Avrupa devletlerinin kanunlarına göre eksikliklere sahip olmasına rağmen Türkiye'deki modern eğitim sisteminin gelişmesi ve yaygınlaştırılmasında bir yapı taşı hüviyetindedir. 1872 yılındaki ibtidai mekteplerin kurulmasına kadar ilkokul düzeyinde eğitim veren kuruluşlar sıbyan mektepleridir (Koçer, 1991, s. 7). 1862'den itibaren ilköğretim düzeyinde batılı tarzda umumi mekteplerin kuruluşu, Tanzimatçıların üzerinde durduğu esas konu olmuştur. Sıbyan mekteplerinin usul-i cedid (yeni usul) yöntemlerle eğitim veren okullar haline getirilmesi için ıslahı düşünülmüşse de "*bu okulları olduğu gibi kabul eden halk tabakası, ulema ve medresenin tepkisinden çekinildiği için*" köklü bir değişim yapılamayacağı öngörülmüştür (Aydın, 2020, s. 188). 1869 Nizamnamesi ile birlikte sıbyan mektepleri müfredatına tarih, coğrafya, hesap gibi dersler dâhil edilmiştir. Batı usulüne göre dizayn edilmeye çalışılan dersliklerde öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi araç-gereçlerin kullanılmaya başlanması ise 1870'lere rastlamaktadır. 1863'den itibaren açılması düşünülen bu yeni okullar, "*Mekteb-i İbtidaiye*" adıyla ilk kez 1872'de faaliyetlere başlamıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre, derslerin düzenlenmesi ve Avrupa'dan getirilmesi zaruri görülen araç-gereçlerin temini için bir komisyon teşkil edilmelidir (Mahmud Cevat, 2001, s. 123). Maarif Nazırı Cevdet Paşa ve komisyon üyelerinin aldığı karar doğrultusunda, 1873'te İstanbul'daki Nûr-i Osmâniye Camii civarında bir ibtidai mektep, usul-i cedide öğretimini deneme yeri olarak açılmıştır. Bu ilk yeni usul ibtidai mektebi, "*Mekâtib-i İbtidai Numune Mektebi*" (örnek okul) adıyla İstanbul Süleymaniye'de öğretime başlamıştır (Ergin, 1940, s. 460-475).

Osmanlı maarif düzenlemeleri kapsamında 1881 yılı itibariyle "*Mekâtib-i Sıbyaniye*" idaresinin adı "*Mekâtib-i İbtidaiye İdaresi*" olarak değiştirilmiştir (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1300). Bu değişikliğin anlamı Maarif Nezareti'nin ilk ve ortaöğretimde usul-i cedide uygun eğitim ve öğretim yapan okullara ağırlık vermesidir (Kodaman, 1991, s. 31).

1884'te her vilayette bir maarif müdürü, bunların başkanlığında da Meclis-i Maarif denilen kurullar bulunmaktaydı. Bahsi geçen kurum ve yöneticilerin esas gayesi, vilayet merkezlerinde Darülmualimin (Erkek Öğretmen Okulu) ve Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu) açmak, sıbyan mekteplerini ıslah etmek ve usul-i cedideyi yaygınlaştıracak ehliyetli öğretmenleri görevlendirmektir. Dersaadet'de her düzeydeki okulun programını birleştirmek üzere özel bir komisyon oluşturulmuştur. 1892 yılına kadar Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin köklü sayılmayacak birkaç değişiklik dışında genel kapsayıcılığı korunmuştur. 1892'de ibtidai mektepleri için getirilen yeni programda: "*harflerin söylenişleri, noktalı ve noktasız biçimleri, harekeler ve işaretler, imlâ harfleri, harflerin bu imlâyâ göre okunuşu, yazılışı, bitişik biçimleri, hece ayrımları, şedde, hemze, tenvin işaretleri ve buna göre okunuşları, Şemsî ve Kamerî Arap harfleri, yazılış ve okunuşları ile sözlü sesli alıştırmalar*" ilk

kez öğretim kapsamına alınmaktaydı (Sakaoğlu, 2003, s. 109-110; Berker, 1945; Öztürk, 1996, s. 11). Bununla birlikte taşra rüşdiye mekteplerinin iç yönetmeliği de hazırlanarak ders müfredatı ve işleyişine dair önemli hususlara değinilmiştir.

1893 yılında, “*Dersaadet Mekatib-i İbtidaiyesi için Talimat-ı Mahsusa*” adıyla yayımlanan nizamname ile önemli bir yönetmelik daha yürürlüğe girmiştir. Bu belgedeki “*mevad-ı esasiye*” yani esas kaideler bölümünde okullara levha asılması, derse başlama ve okul çıkış saatleri, öğretmenlerin görevleri, okul yönetimi, kaydolacak öğrencilerin sağlık muayenesinden geçirilmesi, tutulacak defterler, öğretmen-öğrenci ilişkileri, disiplin cezaları, devam-devamsızlık konularına yer verilmiştir (Sakaoğlu, 2003, s. 110). 1891-92 yıllarında, altı yıllık program dâhilindeki ibtidai ve rüşdiye mekteplerinin ders programları belirlenerek öğretimde ilk ciddi düzenlemeler yapılmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde, kız ve erkek sıbyan okulları gibi rüşdiyelerin de ayrı açılması gerektiği belirtilmiştir. İlk kız rüşdiyesinin 1859 yılında açılarak kız çocuklarına okuma olanağı sağladığı görülmektedir. İnas rüşdiyelerinin kurulmasını içeren resmi bir yazışmada, “*Milletin saadeti cehaletten kurtulmakla gerçekleşir*” anlayışıyla daha önceden erkekler için teşkil edilen rüşdiyelerin önemine vurgu yapılarak bir başlangıç olarak da Sultanahmet’teki *Cevri Kalfa İnas Mektebi*’nin müstakil kız rüşdiyesi şeklinde açılması karara bağlanmıştır (Akyüz, 1999, s. 14). Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre, inas ibtidai ve rüşdiye mekteplerinde okulun bir müdiresi, muhtelif bilim ve sanat dalları için lüzumu kadar öğretmen, nakış ustası ve iki hizmetlisi bulunmalıdır. Mektepte öğretmenlik yapmak isteyen kadınlar, ibtidai ve rüşdiye mektebi şهادetnâmesine sahiplerse sınavsız olarak, aksi durumda maarif komisyonunun yapacağı imtihan neticesine göre alınacaktır. Darülmualimat mezunu kadın öğretmenler ise inas ibtidai ve rüşdiye mektepleri tayinlerinde önceliğe sahip olacaktır (Öztürk, 1996, s. 11). Sultan II. Abdülhamid dönemi başlarında, inas ibtidai (kız ilköğretim) okulunun sayısı 95 iken, sonlarında bu sayı 349 olarak hesaplanmıştır. İnas ibtidai ve inas rüşdiye (kız ortaöğretim) mektepleri özel okul olarak da açılmıştır. Bunlardan biri de “*Numune-i Terakki-i İbtidai Mektebi*” dir (Alkan, 2003, s. 62).

Tanzimat’tan Cumhuriyete kadar süren öğretmen yetiştirme faaliyetleri, özellikle ilköğretim kademesinde hiçbir zaman mevcut öğretmen ihtiyacını karşılamaya yetmemiştir. 1873’de Darülmualimat ilk mezunlarını vermiştir. Diplomasını alan 17 öğrenciden 6’sı kız rüşdiyelerine öğretmen olarak yerleştirilmiştir. Bunlardan, Fahriye Hanım Sultanahmet Kız Rüşdiyesi’ne birinci öğretmen, Münire Hanım ikinci, Hatice Rûveyde Hanım aritmetik öğretmeni, Fatma Nigar Hanım Eski Ali Paşa Rüşdiyesi’ne birinci öğretmen ve Zühre Hanım da rik’a öğretmeni olarak atanmıştır. Bahsi geçen Darülmualimat mezunları, tayin edildikleri okullar göz önüne alındığında, Türk eğitiminin ilk kadın öğretmenleri olarak zikredilmektedir. 1880’lerin başında taşrada açılmaya başlanan ibtidai inas mekteplerinde gerek idari kadroda gerekse öğretim kadrosunda kadın eğitimcilerin ağırlığı artmaya başlamıştır. 1880’lerden itibaren okuldaki öğrenci sayılarında da bir artış gözlenmektedir. 1870’de yalnızca 50 olan öğrenci sayısı 1883-84’te 142’ye, 1884-85’te 159’a, 1885-86’da 183’e, 1901’de ibtidai ve rüşdiye şubelerinden ibaret olmak üzere 350 ve II. Meşrutiyet dönemi başlangıcında 423’e çıkmıştır (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1301, s. 378; 1302, s. 400-401; 1303, s. 324-325). Bu istatistiğe göre geçen süre boyunca öğretme yetiştirme hususunda eğitilmiş öğretmenlerin imparatorluğun kısmi öğretmen ihtiyacını karşıladığı görülmektedir. Ancak bununla birlikte Darülmualimat mezunu olan kadın öğretmenler, inas rüşdiye mekteplerinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

1881-82 öğretim yılında ilk defa Fatma Zehra isimli bir kadın okul yönetiminin başına getirilmiştir (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1299, s. 260). Darülmualimat, inas ibtidai ve

rüşdiyelerine öğretmen yetiştirme yanısıra ülke kadınları arasına aydın ve kültürlü bir zümrenin katılmasına da olanak sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde çağdaş uygarlığın gereksinimlerini karşılamak üzere teşkil edilen modern eğitim kurumlarının varlığı Tanzimat ve sonrasındaki dönemlere tekabül etmektedir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de Türk millî eğitiminin teşkilatlanmasında bir dönüm noktası olmuştur. Nizamnamede, vilayet merkezlerinde bir Maarif Meclisi ve Maarif Komisyonu oluşturulması, ibtidai ve rüşdiye mekteplerinde yeterli öğrenim için itina gösterilmesi, okulların öğretmen maaşı vesair masraflarının karşılanması için bir maarif sandığı kurulup mektep vakıfları ve ahaliden bu sandığa gelir temin edilmesi için gerekenin yapılması buyrulmuştur (BOA, MF.MKT, 5/45). Bu hususun yerine getirilmesi için mektep açılacak vilayetlere “*Mekâtib-i İbtidaiye veya Rüşdiye Nizamnamesi*” adıyla bir yönetmelik gönderilerek maarif üzerine yapılacak her türlü adımda Maarif Nezareti'nin bilgilendirilmesi maddesine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda kasabalarda rüşdiye veya ibtidaiye mektebi olacak binaların tespit edilmesi ile yeni usul eğitim için mektep inşa çalışmalarına başlanmıştır (BOA, MF.MKT, 1/73).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi

İzmir'de Türk okullarının geliştirilmesi ve modernleştirme girişimleri 1870'lerden sonraki döneme rastlamaktadır. 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile maarif müdürlükleri vilayet teşkilatı içerisine alınmıştır (Kodaman, 1991, s. 75-76). 1872 Ekim'inde merkezi hükümetten valilere gönderilen talimatnamede, ilköğretim kademesine ayrı bir özen gösterilmesi konusuna değinilmiştir. Bu doğrultuda, 1874 yılı içerisinde İzmir'deki Türk okullarının yeniden düzene alınması için Aydın Maarif Vilayet Komisyonu oluşturulmuş ve biri Konak, diğeri Tilkilik civarındaki Türk mahallelerinde yeni usule uygun okul tesis etmek üzere iki arsa satın alındığı hükümete bildirilmiştir (Beyru, 2000, s. 302; Scherzer, 2001, s. 36). Kayıtlar dâhilinde İzmir'de açılan ilk ibtidai mektebi, 1873 yılında Tilkilik'teki Teshiliye Mektebi, ikinci mektep ise 1874'de teşkil edilen Namazgâh İnas İbtidai Mektebi'dir (Aydın Vilayet Salnamesi, 1307, s. 268-269). 1883 yılında Aydın vilayetinde açılan 28 ibtidai mektebinin yalnızca 8 tanesi İzmir Sancağında yer almaktadır. İzmir merkez başta olmak üzere civar kaza ve köylerde açılan ilk ibtidai mektepler de yalnızca Kuşadası ve Muğla'da teşkil edilmiştir (Aydın Vilayet Salnamesi, 1302, s. 259-261). XX. yüzyılın başlarında ise İzmir Sancağında 71 ibtidai, 15 inas ve 256 muhtelif ibtidai mektebi vardır (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1326, s. 348).

Osmanlı modern eğitim sürecinde yeni usul *Terakki-i İbtidai Mektepleri* için 1892 tarihinde çıkarılan talimatnamede, mekteplerin genel ihtivası ve öğretmen alımları için bazı düzenlemeler getirilmiştir (Mahmud Cevat, 2001, s. 314-317). Bu talimatnamenin 4. maddesine göre, ibtidai mekteplerine öğretmen tayin edileceklerin Darümuallimin-i İbtidai'den şadethâmeli (diplomalı) ya da bir sınav sonucunda yeterliliğini kanıtlamış olmalıdır. Bir diğerk düzenleme öğretmen atamalarında yapılmıştır. 7 Mayıs 1885 tarihinde Maarif Meclisi'ne takdim edilen bir arzda, İzmir civarında açılması planlanan inas ibtidaiileri için kadın öğretmene ihtiyaç olduğu belirtilmesine rağmen Darümuallimat'tan mezun olan talebelerin belli bir maaş karşılığında yalnızca istedikleri okula gitmeyi kabul ettikleri görülmüştür. Bu durum taşrada açılan ibtidai mekteplerinde ciddi öğretmen açıklarına sebep olmuştur. İzmir'de açılacak inas mektepleri için de yeni usule vâkıf öğretmen bulmada sıkıntılar yaşanmıştır. Bu düzenleme ile bazı inas ibtidai mektepleri için yeni usule hâkim, eğitim bilimleri konusunda iyi yetişmiş mezunlara ihtiyaç olduğunda İstanbul dışına tayin edilmeleri zorunlu duruma getirilmiştir (BOA, MF.İBT, 19/137).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi ile ilgili ilk kayıtlar, 1886'da Konak mevki Çivici Hamamı civarındaki Hacı İshak sokağında açıldığı yönündedir (Aydın Vilayet Salnamesi, 1313, s. 124; 1316, s. 98). Aydın Vilayet Salnamelerindeki bilgilere göre, 1891 yılında 64, 1893'te 210, 1895'te 115, 1898'de 184, 1901'de 136, 1908'de 242 kız talebe İzmir inas mekteplerinde öğrenim görmüştür (Aydın Vilayet Salnamesi, 1307, s. 268; 1313, s. 124; 1311, s. 136; 1316, s. 98; 1317, s. 86, 1326; s. 138). İzmir'deki ibtidai inas mektepleri için Darülmuallimat açılmadan önce İzmir İnas Rüşdiye Mektebi mezunları tayin edilmekteydi. Bu konu ile alakalı İzmir'de çıkarılan *Ahenk* gazetesinde Darülmuallimat, inas ibtidai ve rüşdiye mektepleri üzerine yazılar yayınlanmıştır (Ahenk, 9 Eylül 1903; Ahenk, 14 Nisan 1907).

İzmir Terakki-i İnas Mektebi örneğine göre, Maarif idaresinin ibtidai mekteplerine karşı doğrudan bir sorumluluğu bulunmamaktadır. İbtidai mekteplerindeki tayin, ödenek, bakım-onarım çalışmaları gibi konularda genellikle maarif vilayet komisyonlarının etkin olduğu görülmektedir. Vilayet komisyonlarının görevi, ibtidai mekteplerinin ve burada okuyacak talebelerin sayısını arttırmak, maarif giderlerini iyi idare ve muhafaza etmek, muallim maaşlarını düzenli olarak sağlamaktır.

1885-1889 yılları aralığında açılması planlanan İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin finansal kaynak ve nitelikli öğretmen yetersizliği sebebiyle yeni usul eğitime geçiş sürecinde kaldığı kanaatindeyiz. 1891'de Terakki-i İnas İbtidai ve İnas Rüşdiye Mektebi'nin birleştirilmesi konusunun gündeme alınması ile mektep hakkında daha detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda, Aydın Vilayet Salnamesine göre, 1891-1908 yılları arasında İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi öğretmenlerinin faaliyet dönemleri ve isimleri görülmektedir.

Tablo 1: 1891-1908 İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi Muallimleri (Tutsak, 2002, s. 135).

Tarih	Birinci Muallime	İkinci Muallime	Diğer Muallimler
1891	Ayşe Sıdika Hanım	Hafız Halime Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1893	Ayşe Sıdika Hanım	Hafız Halime Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1895	Ayşe Sıdika Hanım	Hafız Halime Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1896	Hafız Halime Hanım	Hacer Hanım/ Ziyeti Hanım	Nakış Muallimesi Madam Amalya
1908	Makbule Hanım	Saniye Nahide H./ Zehra Hanım	Nakış Muallimesi Madam Mersine/ Fahriye Hanım

1892'de İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin öğretime başlamasıyla birlikte mektebin devamı niteliğinde yeni usule uygun bir ortaöğretim kız mektebine ihtiyaç duyulmuştur. Bu hususta İzmir tüccarlarının inas rüşdiyesi açılmasına dair talepleri görülmektedir. Dönemin Aydın Maarif Müdürü Menemenlizâde Mehmet Tahir Bey, İzmir'de kızlar için bir inas rüşdiyesinin tesis ve teşkiline ihtiyaç olduğunu belirtmek üzere Dersaadet'de Maarif Nezareti ile görüşmüştür (BOA, MF.MKT, 119/110). Sultan II. Abdülhamid'in izni ile İzmir civarında yeni usulde bir inas rüşdiye mektebi açılması uygun görülmüştür. Mektebin bütçesi, 1884-1889 tarih aralığındaki maarif hissesi tahsilatından karşılanmak üzere, yüz beş bin kuruş olarak belirlenmiştir. Rüşdiye Mektebi'nin inşası için Aydın Meclis üyesi Abdülkadir Paşa ve Sadık Bey'in nezaretleri ile maarif idaresinde bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyonun aldığı karar doğrultusunda, İzmir'de keşif yapılarak harita üzerinde mektebin yeri belirlenmiş ve Aydın vilayet defterindeki 58 numaralı 12 Mart 1893 tarihli tahrirat ile Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. 7 Kasım 1893 tarihinde, İzmir'in Çivici Hamamı civarında İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne mahsus olan dört kısım hanenin İnas Rüşdiye Mektebi'ne dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bu durumda, maarif hazinesinden İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi için başka bir mülkün inşa edilmesi talep edilmiştir (BOA, MF.MKT, 191/61).

25 Aralık 1893 tarihli bir belgede, Rüşdiye İnas Mektebi'nin inşası için Maarif Nezareti'nden izin alınması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre, İzmir Terakki-i İbtidai Mektebi'nin bulunduğu mevkide henüz gerekli tüm izinler alınmadan mektep inşasına başlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü inşa edilecek mektebin yeri ve giderleri doğrultusunda usul ve nizamı riayet edilmesi gerektiği konusunda bir uyarı daha yapıldığı görülmektedir (BOA, MF.MKT, 191/61). İzmir'de Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nden mezun olanların inas rüşdiyesine devam edebilmesi amacıyla İzmir'de bir İnas Rüşdiye Mektebi inşa edilmesi hususunda, 23 Nisan 1894 tarihinde Maarif Nezareti'ne talepte bulunulmuştur (BOA, ŞD, 213/11; BOA, BEO, 456/34180). Aydın Vilayeti Maarif Müdüriyetinden Dersaadet'e yazılan bir belgede, İzmir İnas Rüşdiye Mektebi'nin açılması için Bâb-ı Ali'den izin alınması gerektiği konusu bir kez daha yinelenmiştir (BOA, MF.MKT, 197/74).

Maarif Nezareti'nden alınan izinler doğrultusunda, İzmir İnas Rüşdiye Mektebi için ayrılması düşünülen hanelerin hangi mevkide olacağı konusu üzerine yazışmalar devam etmiştir. Mektebin açılacağı mevki, İzmir şehrinin tam ortasında yer almaktadır. Buradaki talebelerin rahat bir şekilde mektebe gidip gelmeleri için müsait bir konumdadır. Aydın vilayetince yapılan keşfe göre, hanelerin mektebe dönüştürülmesi için yaklaşık yirmi bin kuruş muhtelif masraf, hanelerin yaklaşık değeri olarak seksen bin kuruş ile toplamda yüz bin kuruş civarında bir meblağ ayrılması gerekmektedir. İnşa faaliyetlerine kış ayı gelmeden başlanması konusuna da değinilmiştir. İzmir İnas Rüşdiye Mektebi'nin inşası için yapılan incelemeler neticesinde faaliyetlere başlanmıştır. Fakat yirmi bin kuruş olması beklenen muhtelif masrafın, elli beş bin beş yüz elli kuruşa çıkması ve hane bedeli olan seksen bin kuruşun da eklenmesiyle toplam masraf yüz otuz beş bin elli kuruş yirmi paraya yükselmiştir. Bunun üzerine, hanelerin inşasında kullanılacak elli beş bin kuruşun 1884 yılından 1889 yılına kadar ayrılan maarif hisse-i ianesi (eğitime katkı vergisi) bütçesinden, hanelerin bedeli olan seksen bin kuruşun dahi gelir getiren bir mülk tasfiyesinden azar azar tahsil edilerek mektebin açılması kararına varılmıştır. Aydın Vilayeti Meclis İdaresinin aldığı kararlarda; Ermeni Murahhası, Rum Başpiskoposu, Reis Müftü Efendi, Mektupçu, Defterdar, Naib, Aydın Valisi ve altıya yakın üyenin katılımı görülmektedir. Yeni usul mekteplerin açılmasında vilayet idare meclislerin etkinliğini göstermesi bakımından önemli bir husustur (BOA, MF.MKT, 197/74). Konunun baş muhasebeye iletilmesiyle yapılacak inşa ve masrafların zaruri olduğu, giderlerin vilayet hisse-i ianesi yardım bakiyesinden karşılanmasına izin verildiği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, 197/74).

Eğitim finansmanına bakıldığında, 1888'de kurulan Ziraat Bankası'nın bütün taşra şubeleri, aynı zamanda maarif hisse-i ianesinin toplandığı ve öğretmen maaşlarının ve idari harcama meblağlarının da ödendiği noktalar hâline getirilmiştir. Birkaç yıl sonra bu düzenleme değiştirilerek maarif sandıkları, başlıca kaynağı maarif hisse-i ianesi olan fonları, yerel eğitim harcamalarını karşılamak amacıyla bünyesinde toplama sorumluluğunu üstlenmiştir. 1896 tarihli "*Osmanlı Vilayetlerindeki Maarif Müdürlerinin Vazifelerine Dair Talimat*"ta belirtildiği üzere, maarif hisse-i ianesinin vilayet merkezindeki maarif sandığına aktarılmasının sorumluluğu vilayet maarif müdürlerine verilmiştir (Somel, 2015, s. 187).

Sultan II. Abdülhamid döneminde, yeni usul ibtidai mekteplerin açılmasındaki genel sorun kaynak yetersizliği olmuştur. Özellikle 1880'lerin ilk yıllarında, mali krizin sonuçları taşradaki maarif idarelerinde ağır bir biçimde hissedilmiştir. 1881'de Maarif Nezareti'nin Bâb-ı Ali'ye gönderdiği bir rapordan, Bâb-ı Ali'nin taşradaki rüşdiyelerin yazı muallimlerine ve bevvablarına (kapıcılarına) verdiği maaşı yüzde yirmi oranında azalttığını öğreniyoruz. Bu durumda yazı muallimlerinin çoğu istifa ederek, maaşların düşüklüğü yüzünden de yerleri doldurulamamıştır. 1881 Mayıs ayında maarif nazırı, sadrazamdan maaşları eski seviyesine getirmesini talep etmiştir. Bu mali krizle bağlantılı olarak, 1880-1881 devresinde vilayet

idareleri, rüşdiye muallimlerinin maaşlarını ya ödememiş ya da düzensiz ödemiştir. Öte yandan Bâb-ı Ali, Mart 1881'de ve yeniden Ocak 1882'de vilayet ve sancaklardaki idarecileri uyararak diğer memurlara ödendiği üzere muallimlerin de maaşlarının ödenmesini emretmiştir. Altı aylık bir gecikmeden sonra, 1882 yılının başlarında rüşdiye muallimlerinin ve taşradaki maarif görevlilerinin 1881'den kalma maaşları ödenmeye başlanmıştır. Bütün bu olaylar, Bâb-ı Ali'nin öğretmen maaşlarından tasarruf yapmaya çalıştığı, vilayet idarelerinin maaşları bile ödemediği 1880'lerin başlarında, Osmanlı merkez ve taşra idarelerinin mali açıdan çaresizliğini göstermektedir (Somel, 2015, s. 184-185). Eğitimde mali kaynak sorununun bir süre daha devam ettiğini görmekteyiz.

1890 yılındaki Aydın Maarif Müdürü, konu ile ilgili olarak Maarif Nezareti'ne bir yazı göndermiştir. Buna göre, Dersaadet'de darülfünun ve idadiler gelişirken finansal kaynak yetersizliği sebebiyle taşrada ilk kademenin yaygınlaşp geliştirilememesi, devletin öğretimi yalnızca büyük kent halkına götürmesi ile köylü kesimin bilgisiz kaldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Aydın Vilayetinde bazı köylülerin kendi aralarında para toplayarak hem namaz kıldırarak hem de çocuklarını okutmak üzere öğretmen tuttıkları, ancak bunların da eğitimsiz kişiler olduğu ifade edilmiştir. Çözüm için devletin ilkokulların yönetim işini halktan alıp kendisinin üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Akyüz, 2019, s. 228).

1890 ve sonraki dönemlerde maarif müdürlükleri ve teşkil edilen komisyonlar bünyesinde hazırlanan metinlerle yeni eğitim programları oluşturulmuştur. 1891 tarihinde Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğüne Menemenlize Tahir Bey atanmıştır. Meclis komisyon üyeleri; Mahmud Esad Efendi, Abdurrahman Efendi, Şerif Remzi Efendi, Nevzat Bey ve maarif muhasebe kalem memurlarından oluşmaktadır. Aydın vilayet meclis komisyonu, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin usul-i cedide uygun eğitim yapabilmesi için öğretmen tayinlerinde şahadetnâmeli olanlara öncelik tanınması gibi şartlar belirlemiştir (Tutsak, 2002, s. 99). Bununla birlikte Maarif-i Umumiye Nazırı Münif Paşa (1891-92) döneminde taşralarda telif ve tercüme olunan kitap ve risalelerin basılması için Dersaadet'deki Encümen-i Teftiş kuruluna müracaat edilmesi gerekmektedir. Aydın vilayetinden gelen talep doğrultusunda kitap ve risalelerin Maarif Meclisi tarafından kontrol edilerek sorumluluğun vilayet maarif müdürlüklerine verilmesi yönünde bir karar çıkarılmıştır (Mahmud Cevat, 2001, s. 244).

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1892 talimatnamesine kadar, inas ibtidai ve rüşdiyelerin ilköğretim ve ortaöğretim şeklinde tam anlamıyla ayrılmadığı, müfredattaki derslerin ortak oluşu dolayısıyla bir karışıklık durumu göze çarpmaktadır. Tam teşkilatlı bir eğitim-öğretim programının pratikte uygulanabilirliği konusunda birtakım eksiklikler görülmektedir. Mesela, eğitim süreleri altı yıl ve yedi yıl aralığında değişkenlik göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, 1891-92 eğitim-öğretim yılında ibtidaiye ve rüşdiye inas mekteplerinde her sınıfta bir hafta zarfında okutulacak dersler ve süreleri verilmiştir. İzmir Terakki-i İnas İbtidai ve Rüşdiyesi'ndeki idari yapının birleştirilmesi ile aynı dönemde uygulanan ders programı ve sürelerini görmemiz açısından tabloyu incelemek gerekir.

Tablo 2: 1891-92 Yıllarında Birleşik İbtidai ve Rüşdiye İnas Mektepleri Ders Programı (Mahmud Cevat, 2001, s. 247).**Her sınıfta bir hafta zarfında okutulacak dersler ve süresi**

Dersler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifbâ ve Şifâhi Malumat	18	-	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve tecvid	4	6	5	3	2	1
Ulum-ı diniye	-	2	2	2	2	2
Kırâat	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	1	1
Kavâid-i Osmaniye	-	-	2	2	1	2
Arabî	-	-	-	-	2	2
Farisî	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hatt	-	2	2	1	1	1
Dürûs-ı eşya ve malumat-ı nâfia	2	2	2	1	1	1
İdare-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
Ahlâk	-	-	-	1	1	2
Hıfzı's-sıhha	-	-	-	-	1	1
Hesâb	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	2	1
El Hünەرleri	2	2	2	2	2	2
Toplam	18	24	24	24	24	24

1890 yılı itibariyle İzmir Terakki-i İbtidai Mektebi ile İzmir İnas Rüşdiyesi'ndeki ders programlarında birtakim değişiklikler söz konusudur. Toplumsal yapıdaki modernleşmenin etkisiyle, programlarda farklı derslerin varlığı gözlenmektedir. Terakki-i İnas Mektebi'nde ibtidai ve rüşdi olmak üzere toplam altı yıllık bir eğitim verilmektedir. Buna göre, Tablo 2'de belirtilen programda, İdare-i Beytiye (ev ekonomisi) gibi günlük hayatta yararlı olabilecek bir dersin eklendiği görülmektedir.

Aydın vilayetindeki yeni usul modern eğitim kurumlarının yaygınlaşmasında, Hasan Fehmi Paşa'nın (1893-1895) valilik dönemi önemli bir yer tutmaktadır. "*Mekâtib-i İbtidaiye'nin usul-i ibtidaiyeye ifrağı için ittihazı lazım gelen tedâbir hakkında mülhâkata yazılan bâlâdaki tahrirat-i umûmiye merbut tarifnâme sureti*" ile başlayan yazıda, 1893 tarihli bir düzenleme ile Aydın vilayet dâhilindeki eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılması düşünülmüştür (Tunalı, 2006, s. 141).

Talim Heyetleri ve Mektep Muhasebe Kayıtları

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce Osmanlı Devleti'ndeki maarif kurumlarının mali kaynağı vakıflardı. Vakıflardaki sistemin bozulması, eğitim için ayrılan gelirlerin mevcut eğitim kurumlarının giderlerini karşılayamaz duruma getirmiştir. Bu dönemde açılan yeni mekteplere vakıf yoluyla gelir sağlamak mümkün olmadığından sıbyan mekteplerinde herhangi bir yenilik girişimi olmamıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 127. maddesine göre, maarifin gelirleri, devlet bütçesinden ayrılan meblağ (tahsisat-ı miriye), halkın yaptığı bağışlar, vakıf gelirleri, çeşitli yardımlarla oluşturulacaktır. Maarif gelirlerinden elde edilen miktar yeterli olmadığı için terakki-i ibtidai inas mektepleri için bir pay ayrılamamıştır. 1872 yılında, öşrün öşrü olarak nitelendirilen maarif vergisinin konulması ile 1877'den sonraki yeni usul mekteplerin açılmasında temel giderlerin Maarif Dairesi'nden karşılanmasına karar verilmiştir (Somel, 2015, s. 183).

1879-80 yıllarında İzmir'de açılan rüşdiye mekteplerinin masrafı maarif bütçesinden karşılanmıştır. Aydın vilayet bütçesinde ibtidai mektepleriyle ilgili bir kaydın olmaması,

vilayetin bu mekteplerle ilgisinin olmadığını göstermektedir. İzmir’de ibtidai mekteplerinin maaş ve masraflarının büyük oranda vakıf hasılatından bir miktarı da halktan toplanan bağışlar ile karşılanmıştır (Aydın Vilayet Salnamesi, 1300, s. 366). 1888-1893 yılları aralığında vakfa ait bazı mülklerin gelirleri İzmir ibtidai mektepleri için ayrılmıştır. Bunlardan biri de önceden vakıf arazisi olarak kullanılan Limoncular çarşısında, eğitim bütçesi oluşturmak için ayrılan mağazaların İzmir Osmanlı Bankasına kiraya verilerek bir gelir oluşturulmasıdır. Buradan sağlanan gelir ile İzmir’de yeni usule uygun ibtidai mektepler inşa edilmiştir. İzmir’de emsali olmayan bu mağazaların tamamına “*Maarif Hanı*” denilmekteydi. Maarif Hanı’nın inşası Vali Abdurrahman Paşa zamanında başlamış, 1893’de Hasan Fehmi Paşa’nın valiliği sırasında tamamlanmıştır (Tutsak, 2002, s. 111-112). Maarif için ayrılan aralarda dükkânların açılmasıyla birlikte iyi bir kaynak oluşturulmuştur. Böylece elde edilen gelirler, İzmir’de yeni usule uygun modern okulların açılması için kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’nin eğitim-öğretime başlamasıyla 1892 yılına ait öğretmen kayıtları ve maaş miktarlarını gösteren bir cetvel kaydedilmiştir.

Tablo 3: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi Öğretim Kurulu Tahsil ve Maaş Miktarları (BOA, MF.İBT, 29/53).

Mülâhazat	Maaşın Gelir Kaynağı	Tahsil Kurumu	Muallim Adları	Maaş Miktarı
Darülmualimat Şehadetnâme sureti iliştilirerek takdim edilmiştir.	Darülmualimat için oluşturulan Maarif bütçesi	Dersaadet	Ayşe Sıdika Hanım	700 kuruş
Ruşçuk’ta Kur’an-ı Kerim hafızı ve İbtidaiye mezunudur. Şehadetnâmesi yoktur.		Ruşçuk	Hafız Halime Hanım	260 kuruş
Rumca yazılı bir şehadetnâme vardır. Girit’te tahsil görmüştür.	Emlak ve arazi gelirinden sağlanmaktadır.	Girit	Ameliyat-ı Hayatiye ve Nakış Ustası Madam Amelya	260 kuruş
			Kapıcı Alaaddin Ağa	100 kuruş
Rüşdiye ve Darülmualimat şehadetnâmeleri sureti takdim edilmiştir.		Dersaadet	Eski Muallim Fethiye Hanım	500 kuruş
Mecidiye İnas Mektebi talebelerindedir.		İzmir	Muallim Rukiye Hanım	260 kuruş
İbtidaiye Mektebi’nde tahsil görmüştür. Şehadetnâmesi yoktur.			Fatma Hanım	240 kuruş
Mecidiye Mektebi’nde tahsil görmüştür. Şehadetnâmesi yoktur.			Ameliyat-ı Hayatiye ve Nakış Ustası Ayşe Hanım	200 kuruş
			Kapıcı Mehmet Efendi	100 kuruş
			Kapıcı Zeliha Hanım	60 kuruş
			Toplam	2680 kuruş

10 Ekim 1892 tarihinde hazırlanan cetvele göre, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi talim heyetleri ve maaşlarının toplam miktarı iki bin altı yüz seksen kuruştur. Bu meblağ ile şehirde tesis edilecek İzmir İnas Rüşdiyesi tahsisatının, açılacak iki inas rüşdiyesinin masraflarını karşılayıp karşılayamayacağı konusunda vilayetten cevap alınması gerekmiştir.

Böylece 9 Kasım 1892 tarihinde, konu ile alakalı durum Aydın Vilayetine yazılı olarak iletilmiştir (BOA, MF.MKT, 156/53).

29 Ocak 1893 tarihli mazbata ile İzmir’de Rüşdiye İnas Mektebi’nin açılacağı vilayete duyurulmuştur. İzmir’in Çivici Hamamı civarında dört haneden oluşan İnas İbtidai Mektebi, Rüşdiye İnas Mektebi’ne dönüştürülecektir (BOA, ŞD, 213/11). 1888’de Maarif Komisyon üyelerinin aldığı karar doğrultusunda, rüşdiye okullarına yeni bir biçim verilmesi düşünülmüştür. Buna göre, bazı rüşdiyeler ibtidaiye çevrilerek yeni açılan ibtidai binaları rüşdiye sınıfları olarak kullanılmalıdır. Rüşdiye sınıflarındaki talebe sayısının az ve masraflarının çok olması dolayısıyla komisyon, ibtidai mekteplerin iyileştirilmesi yönünde adımlar atılması taraftarıdır (Kodaman, 1991, s. 106-107). Bu konu üzerine 1892-1894 tarihleri aralığında yeni düzenlemeler ile bütçenin ibtidailere ayrılarak bir bakıma rüşdiyelere öğrenci kazandırılması hedeflenmiştir (Şahin, 2018, s. 183).

10 Ağustos 1892 tarihinde İzmir İnas Rüşdiye Mektepleri idaresine gönderilen bir belgede, mektep idaresinde etkin olan iki kadın hoca dikkatleri çekmektedir. Diploma suretlerine nazaran Fehime Hanım’ın birinci, Ayşe Sıdika Hanım’ın ikinci öğretmenliğe ve nakış hocalarından hangisi daha becerikli ise onunla hizmetlinin dahi tayin ve istihdam edilmesi münasip görülmüştür (BOA, MF.MKT, 156/53). İzmir İnas Rüşdiyesi’nin açılması ile öğretim kadrosuna ödenecek maaş miktarları da belirlenmiştir. Buna göre, eski öğretmenler sekiz yüz, yeni mezunlar dört yüz, el hünerleri öğretmeni iki yüz elli, hizmetliye yüz, muhtelif işler için görevlendirmelere de sekiz yüz olmak üzere toplamda bin beş yüz elli kuruş tutarında bir ödeme yapılacaktır. Taşra mekteplerinin ıslahı ile yeni usul mekteplerin açılması konusunda maarif müdürlüklerinden oluşan komisyonda, İzmir’de açılan inas mektebinin idari ve öğretmen kadrolarına muhasebeden bin beş yüz kuruş maaş tahsis edildiği görülmektedir (BOA, MF.İBT, 29/53).

Tayinler

1892 Talimatnamesine göre, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’ne yapılan atamalarda şehadetnâmenin alındığı kurum ve geçerliliğinin tespiti konularına ağırlık verilmiştir. Bilhassa öğretmenlerin Darülmualimat mezunu olmalarına özen gösterilmiştir. 1892’de hazırlanan cetvelde, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’nin idari heyeti ile öğretmenlik yapan kadın hocaların mezun oldukları kurum, aldıkları maaş tutarı, hangi kurumdan bütçe ayrıldığı, mezuniyet diplomalarının geçerliliği gibi pek çok hususa değinilmiştir. Buna göre, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi’ndeki öğretim kurulunda yer alan Ayşe Sıdika Hanım ve Fethiye Hanım dışındaki öğretmenlerin diploma suretlerinin olmadığı görülmektedir. İzmir Terakki-i İnas İbtidai öğretmenlerinden diplomalı olanlar ise Darülmualimat mezunudur. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerin mezuniyet tarihleri ve hangi dersleri aldıklarına dair bilgiler içeren cetvel görülmektedir (BOA, MF.İBT, 29/53).

Tablo 4: 1892’de İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi Şehadetnâmeli Öğretmenler (BOA, MF.İBT, 29/53).

Muallime Adı	Ayşe Sıdika Hanım, Birinci Muallime/ Müdür	Fethiye Hanım İkinci Muallime/ Müdür Yardımcısı
Mezuniyet Yeri/ Tarihi	Dersaadet Darülmualimat 18 Şevval 1300/22 Ağustos 1883	Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi 11 Şevval 1303/ 13 Temmuz 1886 Dersaadet Darülmualimat 1 Safer 1305/ 19 Ekim 1887
Aldığı Dersler ve Notlar (Notlar 10 üzerinden değerlendirilmiştir.)	Darülmualimat; 1. Ulum-i Diniye 8 2. Arabi 7 3. Farsi 8 4. Hesap 8 5. Coğrafya 8	Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi; 1. Rik ‘a 7 2. Sülüs 9 3. Hayata ve Nakış 9 Darülmualimat; 1. Rik ‘a 4 2. Sülüs 10 3. Piyano 10 4. Tarih 8 4. Coğrafya 8

6. Kavaid-i Lisan 9	4.Tarih 10	5. Nakış ve Hayata 10
7. Tarih 8	5.Coğrafya 10	6. Hesap 9
8. Piyano 8	6.Hesap 10	7.Lisan-ı Osmani 10
9. Rik 'a 8	7.Lisan-ı Osmani 10	8.Farisi 10
10. Resim 8	8.Farisi 10	9. Arabi 10
11. Makine	9.Arabî 10	10.Ulum-i diniye 10
12. Dikiş ve Nakış 7	10.Ulum-i Diniye10	11.Resim 10

Darülmualimat mezunlarından olup, birinci ve ikinci dereceden nişan almaya hak kazanan talebelere, nişanları verilmek üzere tayin edildikleri vilayetlere gönderilmesi hususunda Maarif Nezareti'nden bir yazı gönderilmiştir (BOA, MF.MKT, 83/68). Bu bağlamda, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi birinci muallimesi ve müdiresi, Darülmualimat şehadetnâmeli Ayşe Sıdika Hanım'ın gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilmesine dair 6 Nisan 1894 tarihli yazı dikkat çekmektedir (BOA, MF.MKT, 195/11).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi öğretmenlerine baktığımızda Tablo 4'te görüldüğü gibi ilk atamalar Darülmualimat mezunlarından yapılmıştır. Birinci öğretmenliğe Ayşe Sıdika Hanım'ın tayin edilmesi ile eğitim-öğretimin esasen başladığı görülmektedir. Ayşe Sıdika Hanım (1889-1895), yaklaşık altı yıl boyunca hem İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde birinci öğretmenlik hem de 1894'de İzmir İnas Rüşdiyesi'nin resmi açılışına kadar kendi binalarındaki Rüşdiye İnas Mektebi'nde mesleğini sürdürmüştür. Bununla birlikte 1894'de açılan İzmir İnas Rüşdiyesi'nde yaklaşık altı ay kadar ikinci öğretmen olarak derslere girmeye devam etmiştir (BOA, MF.MKT, 294/33).

Ayşe Sıdika Hanım, Darülmualimat'tan; *Ulum-i Diniye 8, Arabi 7, Farisi 8, Hesap 8, Coğrafya 8, Kavaid-i Lisan 9, Tarih 8, Piyano 8, Rik 'a 8, Resim 8, Makine 8, Dikiş ve Nakış 7* gibi dersleri alarak toplamda 102 puan ile mezun olmuştur. Arşiv belgesindeki diploma suretine göre, söz konusu derslerin imtihanını yapan hocalar arasında dönemin ilk eğitim bilimcisi olarak kaydedilen Selim Sabit Efendi başta olmak üzere Hüseyin Hüsnü, Hasan Rüşdi, Mehmed Said, Mehmet Şakir, Es-Seyit Abdülaziz Efendi gibi isimler yer almaktadır (BOA, MF.İBT, 29/53).

1880-1883 yılları arasında eğitim almış olduğu derslerin büyük çoğunluğunu erkek hocalar oluşturmaktaydı. Söz konusu dönemde kadın öğretmen sıkıntısı olduğundan bu ihtiyaç erkek öğretmenler vasıtası ile giderilmiştir. Bu konuda Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 71. maddesine göre, "*Kadınlardan matlub-ı vechile muallime yetiştirilinceye kadar müsinn ve edip olmak şartıyla zükûrdan muallim tayini caiz olacaktır*" ifadesiyle yaşlı ve edipli erkek hocaların yeni açılan kız öğretmen okulunda görev alması uygun görülmüştür (Düstûr, 1289, mad. 71). Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde, usul-i cedide öğretim usulünün ibtidaiye, rüşdiye ve idadiye kısımlarında faaliyete geçebilmesi amacıyla talebe alımlarında ve mezuniyetler için bir komisyon kurulmuştur. Selim Sabit Efendi, kurulacak bu komisyona çıkarılan bir tezkire ile üye tayin edilmiştir. Meclis-i Maarif üyeliği döneminde Selim Sabit Efendi'nin, ibtidai mektepleri için kaleme aldığı "*Muhtasar Osmanlı Tarihi*" kitabının ruhsatsız basıldığı gerekçesiyle toplattırılarak imha edilmesi ve kitaptaki yanlışlıkların düzeltilerek yeniden basılmasına müsaade edildiği görülmektedir (BOA, TS.MA.e ,1389/90; İ.DH, 1058/83089; MF.MKT, 95/117). Böyle bir durumun oluşmasındaki esas sebep, Darülmualimat'ta usul-i tedrisat yani yeni öğretim programlarının uygulanabilirliğinde belli dönemlerde sorun yaşanmasıdır (BOA, MF.İBT, 29/53, s. 3).

Ayşe Sıdıka Hanım, Darülmuallimat'tan mezun olduktan sonra Sakız adasındaki İnas Rüşdiye Mektebi'ne birinci öğretmen olarak altı yüz kuruş maaşla tayin edilmiştir (BOA, MF.MKT, 83/68). 1884-1890 yıllarında Sakız İnas Mektebi'nde altı yıl kadar görev yaptıktan sonra İzmir'de açılan Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne birinci öğretmen olarak altı yüz kuruş maaşla atanmıştır. Bir müddet talebelerin gerek tedrisat ve gerekse terbiyesi yolunda çok fazla mesai harcayarak çalışmalar yapmış ve ciddi ilerlemeler kaydetmiştir (BOA, MF.MKT, 294/33). Ayşe Sıdıka Hanım, Darülmuallimat'ta aldığı derslerin etkisi ve mesleğine olan bağlılığı neticesinde yeni usule uygun öğretim programı üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırmıştır. Ancak dönemin arşiv kayıtları ve salnamelerinde Usul-i Tedris (Öğretim Metodları) adlı dersin II. Meşrutiyet dönemine kadar Darülmuallimatlar'da gereken değeri görmediği ve dersin belli dönemlerde cetvellerde yer almadığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili 30 Temmuz 1895 tarihinde tertip edilen bir programda Muallim Cevdet, "*Usul-i Tedris'e mühim bir mevki verilmişse de bu ders yine terk edilmiştir*", ifadelerine yer vermiştir (Muallim Cevdet, 1916). Ayşe Sıdıka Hanım, Sakız ve İzmir İnas Rüşdiye Mektepleri hocası olarak mesleğine olan tutkusunu idareye sunduğu her yazısında dile getirmektedir. Bununla birlikte kendisine II. Abdülhamid ve Aydın Vilayet Meclisi tarafından eğitim bilimleri konusundaki uzmanlığı dolayısıyla iftihar nâme olarak nişan takdim edildiği bilinmektedir.

6 Şubat 1894 tarihinde Aydın Vilayetinden Bâb-ı Ali'ye sunulan belgede, Ayşe Sıdıka Hanım'ın beş yıl boyunca İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde birinci öğretmen olması, vazifesinde usul-i cedideye bağlı kalarak büyük çaba sarf ettiği ifade edilerek, kendisine gümüş liyâkat madalyası verilmesi dile getirilmiştir. Bu hususun Bâb-ı Ali tarafından uygun olduğuna dair gönderilen belgede;

İzmir'de Terakki-i İnas Mektebi-i İbtidâ'isinin beş seneden beri Birinci Mu'allimlik ve müdirelik vazifesini ifâ etmekte olan Darü'l-mu'allimat şehâdetnâmelerinden Aişe Sıdıka hanımın ta'lim ve tedrisi hususunda fevka'alâde ibrâz-ı mü'esser ehliyet ve gayret eylemiş olmasına mükâfaten taltif Aydın Vilâyet-i Celilesinden te'kiden iş'ar olunmuş ve muma ileyhânın hizmât-ı vakı'asına nazaran bir kıt'a gümüş liyâkat madalyasıyla taltifi nezâret-i çakerice münasip görülmüş... ifadeleri yansımıştır (BOA, MF.MKT, 195/11).

30 Ocak 1895 tarihinde, Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Aydın Maarif Müdürlüğüne bir berat gönderilmiştir. Buna göre, "*İzmir'de Terakki-i İnas Mektebi Nakış Mu'allimesi Aişe Sıdıka Hanım'a ihsan buyrulan sanayi' madalyasınının 22 Eylül 1894 tarih ve 233 numrolu şifrenizle talep olunan berât-ı âli şanı kendisine verilmek üzere mehfufen irsâl kılınmış olmakla rakime'î muhibbi terkîm kılını*" ifadeleri ile yaklaşık altı ay öncesinde Ayşe Sıdıka Hanım için istenilen nişanın resmi kaydının yapıldığı ve mektubun içerisine sarılarak gönderildiği ifade edilmiştir (BOA, MF.MKT, 216/43).

Ayşe Sıdıka Hanım, 1894 yılında eğitim-öğretime başlayan İzmir İnas Rüşdiyesi'ne ikinci öğretmen olarak atandıktan sonra, büyük bir üzüntü duyduğunu ifade ederek istifa talebinde bulunmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifa gerekçesini ele aldığı yazısında, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde çalıştığı süre boyunca kapalı bir yerde teminat olarak tutulmuş gibi hissettiğini bu sebeple takdir buyrulmakla, mükâfaten maaşının yedi yüz kuruşa terfi olduğunu belirtmiştir. Altı yıldan beri süren memuriyetinde, arkadaş ve emsali mertebesine mazhar olacak kimse olmamasına rağmen amacının *din ve millet* yolunda hizmet olduğu için aynı maksatla ibtidai öğretmenliğine ilaveten açılan İnas Rüşdiye Mektebi'nde dahi öğretmen talep etmeden görevini yerine getirmiştir. Yakın bir zamandır, İnas İbtidai Mektebi ile İnas Rüşdiyesi aynı daire içerisinde bulunmaktadır. Ara sıra mektep içerisinde uyuşmazlığa dair ortaya çıkan birtakım tavırların sebebiyetinin iftira edilerek Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde olan memuriyetine mani olunmak istenmiştir. Bahsedilen sebepler dolayısıyla İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ndeki görevinden İzmir Namazgâh Mektebi birinci öğretmenliğine aldığı yedi yüz kuruş maaşla nakledilmek istediğini ifade etmiştir. Bu talebinin kabul edilmediği

takdirde istifasının kabul edilmesini ve 1895 Temmuz ve Ağustos maaşlarının verilmesini talep etmiştir (BOA, MF.MKT, 294/33). Ayşe Sıdika Hanım'ın ifadesinde “*din ü millet*” kavramının çok sık kullanılması, Osmanlı belgelerinde sıkça karşılaşılan “*din ü devlet*” kavramlarının yerini çağın gelişmeleri karşısında din ve milliyet kavramlarının almaya başladığını göstermektedir (Yanardağ, 2020, s. 96).

Maarif Nezareti'ne gönderilen yazı üzerine tayin konusunda herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Bu defa Ayşe Sıdika Hanım, kendisini daha detaylı ifade eden bir yazı kaleme alarak Bâb-ı Ali'ye sunmuştur. Buna göre, Dersaadet'deki Darümuallimat mezunlarından olduğunu bir kez daha yineleyerek gerek Sakız İnas Mektebi'nde gerekse İzmir Terakki-i İnas İbtidai ve İnas Rüşdiyelerinde özveri ile çalıştığını dile getirmiştir. Bunca yıllık deneyim ve yeni usule uygun eğitim anlayışına sahip olmanın verdiği güçle yakın dönemde İzmir'de açılmış olan İnas Rüşdiye Mektebi'nde birinci öğretmen olarak kendisinin tayin edilmesini arzulamıştır. Ayşe Sıdika Hanım;

Yedimde bulunan şهادetnâmenin nâtik olduğu veçhile gerek ibtidâ'i ve gerek rüşdiye İnas mektebinde mu'allimelik edecek mertebede isbât-ı liyâkat ve iktidâr etmiş olduğu tasdik edilmiş olduğu gibi şimdiye kadar mürur eden on bir senelik bir müddet zarfında mesbuk olan tecârib-i tedrisiyem emr-i tatbikatça tezâyüd ma'lumatımı muceb olup bulunduğum mektepte ise kısmen rüşdiye derslerini muntahi sınıf-ı talibatına ki elân bunlar rüşdiyeye devâm etmektedirler, tedris etmiş olduğum cihetle İzmir İnas Rüşdiyesi birinci mu'allimeliğine ta'yin buyrulacağıma kuvvetli olarak ümitvâr idim... (BOA, MF.MKT, 294/33).

Sözleriyle görevini layıkıyla yaptığının tasdiklendiğini ve eğitim tecrübesine sahip olması ile görev yaptığı mektepte dahi rüşdiye derslerini kısmi olarak verdiğini ifade etmektedir. Buna rağmen Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Nail Bey'in sebebini bilmediği hâlde İzmir İnas Rüşdiyesi için 1894 Darümuallimat mezunlardan birinin gerekli olduğunu belirterek öğretmen talebinde bulunmuştur. 12 yıl boyunca *din ve millet* yolunda hizmet etmiş olmasına rağmen eğitime olan arzusunun sönmediği gibi gerek tedrisat gerekse terbiye üzerinde aldığı eğitimi, öğretim tecrübesiyle birlikte sürdürmeye devam edeceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, Maarif Müdürü Nail Bey'e intikal eden bir durumdan söz etmektedir. İzmir Terakki-i İbtidai Mektebi kapıcısı olan Hatice Hanım'ın talebelerin önünde uygunsuz lisanla kendisine hakaret ettiğini ifade ederek gerekenin yapılması için bir yazı takdim ettiğini; fakat Hatice Hanım'ın haklı bulunması nedeniyle uyarı aldığını belirtmiştir. Bir taraftan öğrencilerinin yanında bu şekilde bir saldırıya maruz kalması diğer taraftan her ne kadar görevine sadakatle bağlı kalsa da tahsil görmemiş bir kadının alenen hakaretine hedef olmak sabır ve tahammül sınırlarını tüketmiştir. Bu şartlar sebebiyle İzmir Terakki-i İbtidai İnas Mektebi'nden istifaya mecbur bırakıldığına işaret etmektedir (BOA, MF.MKT, 294/33). 17 Şubat 1895 tarihinde, padişahın ihsanıyla bir gümüş iftihar madalyasının kendisine verilmesi buyrulmasına rağmen söz konusu mükâfat madalyasının kendisine ulaşmadığını belirterek istifa ettiği, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne tayin edilen iki öğretmenin de şهادetnâmesiz olduğu ve şimdiye kadar kendisinin iki hocanın yapacağı vazifeyi tek başına üstlendiğini bir kez daha vurgulamıştır (BOA, MF.MKT, 294/33).

Darümuallimat mezunu Ayşe Sıdika Hanım'ın istifa sebebini ele aldığı arzuhali, Mektebi Rüşdiye idaresine havale edilmiştir. İzmir Mektebi Rüşdiye idaresinden Aydın Maarif Müdüriyetine intikal eden istifanın kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Ayşe Sıdika Hanım'ın Darümuallimat mezunu olması dolayısıyla tayini Dersaadet'den yapıldığı üzere istifasını resmi olarak Maarif Nezareti'ne bildirmesi gerekmektedir. Ayrıca Ayşe Sıdika Hanım'ın istifası ile yerine görevlendirilen iki öğretmenin de evkaf müderris gelirinden maaşlarının verilmesi uygun görülmüştür (BOA, MF.MKT, 294/33).

Aydın Vilayeti Maarif Müdüründen Maarif-i Umumiye Nezareti'ne sunulan bir belgede; Darümuallimat'tan mezun Ayşe Sıdika Hanım, Tahir Bey zamanında evkaf

gelirlerinden ödenen yedi yüz kuruş maaşla İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi birinci öğretmenliğine tayin olmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım, iktidardan iyi bir derece almasına rağmen kendisinin mektepte bulunan diğer öğretmenlerle uyuşamaması ve mektep içerisinde açık ve serbest bulunması dolayısıyla tayin edildiği günden beri ahalinin şikâyetlerinin eksik olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte İzmir İnas Rüşdiye binasının büyük olması ve Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne mahsus bina olmadığından yıllık beş bin kuruş kira verilerek tasarruf olunmak üzere üst katı rüşdi ve alt katı ibtidai kısmına tahsis kılınmıştır. Ayşe Sıdıka Hanım, Rüşdiye Mektebi'ndeki öğretmenlerle geçinemediği hatta geçen yıl hademe olan Hatice Hanım ile olan tartışmasında uyarı aldığı; fakat uzunca bir dönemdir öğretmenlik yapmış olması dolayısıyla şifahen ve yazılı olarak ihtar edildiği ifade edilmiştir. Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifası sonrasında, Terakki-i İnas İbtidai ve İnas Rüşdiyelerinin aynı binada yer alması dolayısıyla İnas rüşdiyesinde tahsil görmüş ve bazı mekteplerde öğretmenlik yapmış olan Hacer ve Ziyneti Hanımlar üç yüz kuruş maaşla buraya tayin edilecektir. Birinci öğretmen olarak ise Darümuallimat mezunlarından Feride Hanım'ın tayini uygun bulunmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifasını sunarken İnas Rüşdiye hademesi Hatice Hanım tarafından hakarete maruz kaldığını iddia etmesi üzerine eski Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa, olayı soruşturmak için bizatihi mektebe giderek mevcut hocaların ifadelerini almıştır. Yapılan sorgulamada, Ayşe Sıdıka Hanım'ın Hatice Hanım hakkındaki şikâyetinde haklı olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Hatice Hanım, Vali Fehmi Paşa tarafından iftira ve hakaret içeren sözleri dolayısıyla ciddiyetle uyarılmıştır (BOA, MF.MKT, 294/33).

1895'te İzmir İnas Rüşdiye idaresine gönderilen yazıda, Ayşe Sıdıka Hanım'ın istifasının kabul edildiği; ancak Namazgâh İbtidai Mektebi'ne tayin olursa bu defa Terakki-i İnas Mektebi'nde birinci öğretmen yani müdirelik kısmında bir eksiklik söz konusu olacağı tartışılmıştır. Bu sebeple istifa talebinin bir süre sonuçlanmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Namazgâh İnas Mektebi için çağrılan Feride Hanım'ın tayin edilmesine rağmen gelmemesi üzerine Ayşe Sıdıka Hanım'ın tayin isteğinin kabul edildiği görülmektedir (BOA, MF.MKT, 294/33). Ancak yapılan yazışmalardan kısa bir süre sonra hastalığının ortaya çıktığı ve birkaç kez istirahat için Maarif Müdürlüğünden izin aldığı görülmektedir.

Ayşe Sıdıka Hanım, 7 Mart 1895 tarihinde rahatsızlığı dolayısıyla Maarif Müdürlüğünden bir rapor talep etmiştir. Dinlenmek üzere aldığı izin süresince hastalığının ileri bir seviyeye ulaştığı tespit edilerek bu defa tedavi edilmek üzere Dersaadet'e gönderilmiştir. Ancak yakalandığı amansız hastalık Ayşe Sıdıka Hanım'ı günden güne zayıf düşürmektedir (BOA, MF.MKT, 267/30). 9 Mayıs 1895 tarihinde Ayşe Sıdıka Hanım'ın tedavi için gittiği Dersaadet'de herhangi bir iyileşme sağlanamaması nedeniyle rapor süresi tekrar uzatılmıştır (BOA, MF.MKT, 260/30).

Ayşe Sıdıka Hanım'ın izni, her ne kadar uzatılsa da 15 Haziran 1895 tarihinde vefat ettiği bilgisi kaydedilmiştir. Ayşe Sıdıka Hanım'ın vefatıyla yerine Darümuallimat yeni dönem mezunlarından şehadetnâmeli Yaşar Hanım'ın İzmir İnas Rüşdiyesi'ne tayin edilmesi uygun görülmüştür (BOA, MF.MKT, 276/23).

Aşağıdaki tabloda, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin İnas Rüşdiyesi'ne dönüştürülmesi ile 1895-1908 yılları arasındaki öğretmen kayıtları ve sınıf mevcuduna dair bir cetvel hazırlanmıştır.

Tablo 5: 1895-1908 İzmir İnas Rüşdiye Mektebi Muallime Kadrosu (Tutsak, 2002, s. 137).

Tarih	Talebe Mevcudu	Birinci Muallime	İkinci Muallime	Nakış Muallimleri
1895	-	Fatma Zekiye Hanım	Ayşe Sıdıka Hanım	Münhal Hanım
1896	29	Fatma Zekiye Hanım	Yaşar Hanım	Yaşar Hanım

1897	38	Fatma Zekiye Hanım	Yaşar Hanım	Yaşar Hanım
1898	50	Fatma Zekiye Hanım	Yaşar Hanım	Yaşar Hanım
1901	73	Binnaz Hanım	Yaşar Hanım	Fatma Hanım
1902	70	Yaşar Hanım	Fethiye Hanım	Fahriye Hanım
1908	135	Yaşar Hanım	Ayşe Hanım	Ayşe ve Fahriye Hanım

23 Temmuz 1895 tarihinde, İzmir İnas Rüşdiye Mektebi ikinci muallimesi olarak Darülmualimat mezunu Yaşar Hanım tayin edilmiştir. Yaşar Hanım, aylık dört yüz kuruş ve iki yüz elli kuruş da nakış öğretmenliği ücreti olmak üzere toplamda altı yüz elli kuruş maaşla mesleğine atanmıştır (BOA, MF.MKT, 276/23).

Yaşar Hanım, 1895 yılında iyi derece ile Darülmualimat'tan mezun olmuştur. Mezuniyet belgesine baktığımızda, Süreyya Bey, Cemal Efendi, Hüseyin Şükrü, Artoksi Bey, Es-Seyit Abdülaziz, Es-Seyit Süleyman Piri ve Hikmet Bey gibi isimleri görmekteyiz. Bu durum gösteriyor ki, 1895'li yıllarda Darülmualimat hocalarında henüz kadın öğretmenler pek etkin değildir (BOA, MF.MKT, 276/23).

Sultan II. Abdülhamid dönemi başlarında, terakki-i ibtidai mekteplerinin sayısı belli merkez vilayetlerle sınırlandırılmıştır. *Usul-i Cedide Mektebi*, *Usul-i Atika Mektebi* olarak da adlandırılan bu mekteplerin merkezleri Maarif Nezareti'dir (Koçer, 1991, s. 128). İbtidai müfettişliğinin denetiminde olan bu okulların 1891 yılına kadar taşrada ücretsiz olması, Maarif Meclislerinin oluşturulması gibi tedbirler alınmasını gerektirmiştir. 1894 yılı ve sonrasında maarif müdürlerinin yetkileri artırılarak öğretmenlerin doğrudan Maarif Nezareti'ne yazı yazmamaları hususuna dikkat edilmiştir (Kodaman, 1991, s. 88). Buradaki esas gaye maarif müdürünün idari yetkisini güçlendirmek ve yerelde devlet otoritesini hissettirerek disiplini sağlamaktır.

Maarif müdürlükleri, vilayetlerde açılan ibtidai ve rüşdiye mekteplerine kayıtlı öğrencilerin devam durumları, okulun mevcudu ve genel konuları ile alakalı üç aylık sürelerle rapor talep etmektedir. Buradaki esas mevzu, okulun yeni usullere uygun bir nizam çerçevesinde işlerliğini artırmak, herhangi bir eksiklik veya şikâyet durumunda ise kontrolü sağlayabilmektir. Aşağıdaki tabloda, 1901 yılı İzmir İnas Rüşdiye Mektebi, öğretmen ve öğrencilerin genel durumuna dair 3 aylık bilgileri içeren cetvel gösterilmektedir.

Tablo 5: 1901'deki İzmir İnas Rüşdiye Mektebi Öğretmen ve Öğrencilerinin 3 Aylık Bilgileri (BOA, MF.İBT, 106/40).

1901 senesi Haziran- Temmuz ve Ağustos aylarına ait bilgi cetveli			
Devamlı	Devamlı	Devamlı	Muallime/Görevliler
6	Tatil	8	Binnaz Hanım
6	Tatil	8	Yaşar Hanım
6	Tatil	8	Fatma Hanım
2	Tatil	3	Yaşar Hanım /Nakış
6	Tatil	8	Hatice Hanım
			Talebeler Mevcut
13		24	Üçüncü Sene
25		29	İkinci Sene
35		38	Birinci Sene

Haziran	Temmuz	Ağustos	
Toplam Öğrenci	Tatil	Toplam Öğrenci	
73		91	

13 Eylül 1901 tarihindeki, İzmir İnas Rüşdiyesi öğrencilerinin devam-devamsızlık, okul mevcudu ve okulun durumuyla ilgili üç aylık cetvelde, haziran ayında toplam öğrenci sayısı 73 olarak kaydedilmiştir. Ağustos ayında mektebe kayıt yaptıranların sayısı 35, mektebi terk edenlerin sayısı 4, toplamda 91 öğrenci vardır. Temmuz ayı tatil olduğu için herhangi bir kayıt mevcut değildir. İzmir İnas Rüşdiyesi'nde haziran ayının ikinci cumartesi günü genel imtihanlar yapılmaktadır. Pazar günü de mektep tatil edilerek 25 Ağustos tarihine kadar yaklaşık bir buçuk ay kadar yaz tatili uygulamasına geçilmektedir. Ağustos ayında 35 yeni kayıt yapılarak, 1 Eylül tarihinde derslere yeniden başlandığı görülmektedir.

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nde Yaşanan Aksaklıklar

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi gerek kendi bünyesinde gerekse İnas Rüşdiye Mektebi ile birleştirildikten sonra usul-i cedide uygun eğitim veren bir kurum hüviyetinde olmuştur. 1889'dan sonraki süreçte mektebin açılması ve faaliyete geçirilmesinde kaynak yetersizliği, öğretmen atamalarında gecikmelerin yaşanması gibi birtakım aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Özellikle mektebin inşasında ve eğitim-öğretim döneminde tayin edilecek öğretmen maaşlarının hangi kurumdan sağlanacağı konusunda bir netliğe ulaşabilmek çok da mümkün değildir.

Aydın vilayet merkezi olan İzmir'de, 1901'den 1908 yılına kadar harap durumda olan birçok cami, medrese, mektep ve tekke gibi binaların tamir edilmesi ile evkaf gelirleri ve ibtidai mekteplerine gelir sağlamak üzere bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, bilhassa halktan ve zengin eşraftan toplanan bağışlarla ibtidai mekteplerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ibtidai mekteplerinin masrafları için toplanan gelirlerin yetersizliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle giderilmeye çalışılmıştır (Tutsak, 2002, s. 114).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ni bitiren talebelerin ortaöğretime geçişini kolaylaştırmak üzere açılması lüzumlu görülen İnas Rüşdiye Mektebi'nin hangi mahalde açılacağı ve maarif giderlerinin nasıl sağlanacağı konusunda gecikmeler görülmektedir. Bir dönem Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin başka bir dersliğe taşınması durumu ortaya çıkmış ve yaklaşık 2 yıl boyunca mektep eğitim-öğretimden uzak kalmıştır. Bununla birlikte İnas İbtidai ve Rüşdiye Mektebi'nin aynı binada yer aldığı dönemde ise idari kadroda belirli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Mekteplerin eski olması ve yenilenmesi gerektiği üzerine yapılan müracaatlarda belli dönemlerde finansal sıkıntıların yaşanması sebebiyle mektebin onarım giderlerinin karşılanamadığı görülmektedir.

1911 yılında, Rüşdiye İnas Mektebi'nin çok harap bir hâlde olduğuna dair basına yansıyan görüşler mevcuttur. İzmir'de 1908 yılında yayın hayatına başlayan *Köylü* gazetesinde eğitim ile ilgili konular, özellikle halkın kültürel düzeyini yükseltmek amacını taşımaktaydı. Gazete, halk dilini yazı dili olarak büyük bir başarıyla kullanmıştır (Arıkan, 2006, s. 83). *Köylü* gazetesindeki, "Kız Rüşdiye Mektebinden Bir Feryad" başlıklı yazıda öğrencilerin problemleri dile getirilmiştir. Buna göre,

Mektep doğrusu âdeta yeniden yapılracasına bir tamire muhtaçtır. Hem millete hem de bizlere yazıktır. Mektep daha uzun bir müddet bu hâlde kalmaya tahammül edemez. Emin olunmalıdır ki, hiç umulmadık bir zamanda paldır küldür ve maazallah birçok çocuğun altında ezilip kalmasına sebep olacaktır. Bu feryadımızda bir kelimele fazla yoktur. Ah yarabbi bu nedir... Mektebin içinde can boğazımıza geliyor,

yürüdüğümüzde mektep sallanıyor, adeta başımıza yıkılacak zannediyoruz (Köylü Gazetesi, 7 Ocak 1911).

İfadelerine yer verilmiştir. Ayrıca tuvaletlerin kısa süre içerisinde lağıma akması gerektiği, eğer bu şekilde devam ederse hastalıktan kurtulamayacakları çaresizce aktarılmıştır. Yağmur yağdığına dersliklerin tavanlarından su aktığı, ders esnasında kıyafetleri ve kitaplarının dahi ıslandığı dile getirilmektedir. Tavan ve merdiven tahtalarının çürüdüğü ve çok zor şartlarda mukaddes görevlerini yerine getirmeye çalıştıkları ifade edilmektedir (Köylü Gazetesi, 7 Ocak 1911).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne dair kayıtlar 1908 yılına kadar olan dönemi içermektedir. 1894 yılı itibarıyla İnas Terakki-i İbtidai Mektebi'nin binası İzmir İnas Rüşdiyesi ile birleşik olarak kullanılmış, 1911 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti idaresinde Karantina'da yeniden tesis edilmiştir. Mektebin yeniden yeni usule uygun bir eğitim-öğretim programı kapsamında açılması planlanmıştır (İttihat, 23 Kasım 1911). Fakat aynı dönem içerisinde Rumeli'den gelen muhacirlerin bu binaya yerleştirilmesi üzerine eğitim ve öğretime ara verilmiştir. Bu süre içerisinde İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne tedarik edilen bir yerde derslere devam edildiği görülmektedir. *Ahenk* gazetesine göre, Maarif Müdürlüğünden gelen bir yazıda, yalnızca İzmir İnas Rüşdiye Mektebi son sınıf öğrencilerinin tahsis edilen yerlerde derslere devam edeceği, ara verilen eğitimin ise 11 Mayıs 1913 tarihinde başlayacağı duyurulmuştur (Ahenk, 20 Mayıs 1913).

İzmir Terakki-i İnas İbtidai ve Rüşdiye Mektebi'nde yaşanan bir diğer sıkıntı, eğitime zaman zaman ara verilmesidir. Osmanlı modernleşme döneminde, nitelikli öğretmen açığının giderilmesi amacıyla Dersaadet merkezli açılan Darülmuallimat mezunlarının belli zamanlarda taşradaki mekteplere gitmemesi bir sorun teşkil etmektedir. Böyle durumlarda mektebin öğretmen ihtiyacı uzun bir müddet giderilemediğinden belli yıllarda eğitim-öğretime kapatılmıştır. Bu koşullarda İzmir Terakki-i İnas Mektebi'nde eğitimin belli bir standartta sürdürülemediği ve muhtemelen istenilen düzeyde eğitimin yapılamadığı varsayımına ulaşmaktayız.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1913'te çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatına rağmen maarif-i umumiye bütün kademeleriyle Cumhuriyete çözümlenmemiş ağır bir yük olarak geçmiştir. İzmir'de de millî eğitim alanında köklü ve hızlı gelişmeler Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.

Sonuç

Osmanlı eğitim sisteminde modern düşünce ve kuramsal gelişimin yansımaları Tanzimat ile başlayıp 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile uygulanabilirliğe dönüşmüştür. Osmanlı eğitim sisteminin temel ilkesi, ilköğretimde yeni usulde eğitimi yaygınlaştırmak, toplumsal yaşamda çağın gerektirdiği yapıcı, etkili ve verimli aydınlar yetiştirmektir. Bu minvaldeki en büyük gelişme, kız ibtidai ve rüşdiyelerinin açılması ile Darülmuallimat bünyesinde usul-i cedideye hâkim kadın öğretmenler yetiştirmektir. Osmanlı modernleşme döneminde, batılı tarzda modern eğitim kurumlarının zemini atılmış; ancak toplum, modernizasyonu yapılan okulların gerisinde kalmıştır.

1892 yılında, İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'nin açılması ile İnas Rüşdiye hüviyetine dönüşümü, ilköğretim düzeyinde bir kız okulunun eğitime dâhil edilmesi açısından büyük bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Mektebin eğitim-öğretim sürecinde yapılan atamalar, hesap çizelgeleri, öğretmen maaşları ve öğrenci sayılarındaki düşüş ve artışlar dönemin siyasi ve sosyal yapısını ortaya çıkarması bakımından bir fikir oluşturmaktadır. İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi'ne birinci öğretmen olarak tayin edilen Ayşe Sıdıka Hanım'ın usul-i cedide ile yeni öğretim ilke ve yöntemlerini kullanarak öğretmenlik mesleğini icra etmesi, döneminin

ilerisinde mesleğine bağlı bir kadın eğitim bilimciyi ön plana çıkarmıştır. Eğitim ve kültür ikileminde, Cumhuriyet fikirlerinin temellerinin atılmasında Türk kadınına bir emsal teşkil etmesi bakımından dikkate değerdir.

Cumhuriyete giden süreçte, modern eğitim sistemi, uygarlaşma ve çağdaşlaşma yönünde yaygın ulusalcılığı vazife olarak gören kadınların eğitim ve kültür hayatındaki değişim çağını başlatmıştır. Öğretmenlik gibi önemli bir meslekle topluma dâhil olan kadın akılcı ve bilimin çizgisinde yürümeye devam etmektedir. Sonuç olarak, usul-i cedid anlayışı ve modernleşme serüveni, Türk aydınlanmasının temel dinamiklerini oluşturmuş ve başta Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere onun aydınlattığı ve yaratmaya çalıştığı Türk kadın figürünün oluşmasına büyük bir katkı sunmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 456/34180.

BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 1058/83089.

BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF.İBT), 19/137; 29/53; 106/40.

BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), 5/ 45; 1/ 73; 119/ 110; 191/ 61; 197/ 74; 83/ 68; 156/53; 267/ 30; 260/ 30; 276/ 23; 95/ 117; 83/ 68; 294/ 33; 195/ 11.

BOA, Şuray-ı Devlet Evrakı (ŞD), 213/11.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TS.MA.e), 1389/90.

BOA, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE), 112/6.

Resmi ve Süreli Yayınlar

Osmanlı Devlet Salnamesi (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye), 1299, 1300, 1301, 1303, 1326.

Aydın Vilayet Salnamesi, 1302, 1303, 1307, 1311, 1313, 1314, 1316, 1317, 1326.

Ahenk, 9 Eylül 1903; 14 Nisan 1907; 20 Mayıs 1913.

“Kız rüşdiye mektebinden bir feryad”, *Köylü Gazetesi*, 7 Ocak 1911.

İttihad, 23 Kasım 1911.

Takvim-i Vekayi, 1218/ 1862.

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Y. (2019). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

Akyüz, Y. (1999). Osmanlı son döneminde kızların eğitimi ve öğretmen Faika Ünlüer'in yetişmesi ve meslek hayatı. *Milli Eğitim*, (143), 12-32.

Alkan, M. Ö. (2003). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki vakfı ve Terakki okulları 1877-2000*. İstanbul: Terakki Vakfı Yayınları.

Antel, S. C. (1940). Tanzimat maarifi. *Tanzimat*. I, İstanbul: Maarif Matbaası.

Arıkan, Z. (2006). *İzmir basın tarihi (1868-1938)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Atuf, N. (1930). *Türkiye maarif tarihi hakkında bir deneme*. Ankara: Milliyet Matbaası Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.

Aydın, M. (2020). Osmanlı eğitiminin modernleşme dönemi. Köçer, M. ve Koçoğlu, E. (Ed.). *Eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Yayınevi.

Berker, A. (1945). *Türkiye'de ilköğretim I (1839-1908)*. Ankara: Milli Eğitim Yayınları.

Berkes, N. (2004). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyru, R. (2000). *19. yüzyılda İzmir'de yaşam*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Cevdet Paşa. (1953). *Tezâkir*. 1-12, (Baysun, C. Yay.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Düstûr. (1289). *I. Tertip*, C. II, Dersaadet: Matbaa-i Amire.

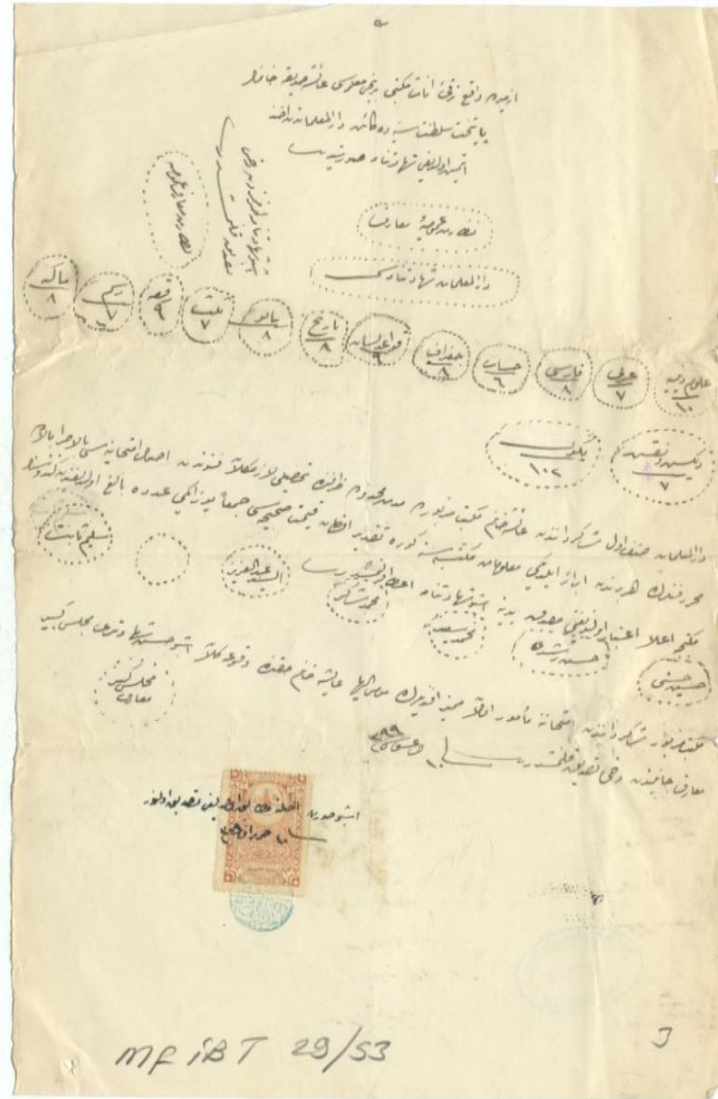
- Ergin, O. (1940). *Türkiye maarif tarihi*. C. II. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye’de tercüme müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mahmud Cevat. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı XIX. asır Osmanlı maarif tarihi*. (Kayaoğlu, T. Haz.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Muallim Cevdet [İnançalp]. (1916). Darümuallim’in 70. sene-i devriyesi münasebetiyle verilen konferans. *Tedrisat Mecmuası*, 30 (6), 175-200.
- Öztürk, C. (1993). Darümuallimat. *İslâm Ansiklopedisi*. C. VIII. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öztürk, C. (1996). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı’dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Scherzer, K. V. (2001). *İzmir 1873*. (Pınar, İ. Çev.). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Somel, S. A. (2015). *Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, otokrasi ve disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, A. A. (2018). *Osmanlı Devleti’nde rüşdiye mektepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tunalı, A. C. (2006). Hasan Fehmi Paşa’nın Aydın valiliği döneminde eğitim-öğretimde düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46 (1), 137-151.
- Tutsak, S. (2002). *İzmir’de eğitim ve eğitimciler (1850-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yanardağ, A. (2020). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e ilk mektepler talimatnameleri (1915-1929). *Turkish History Education Journal*, 9 (1), 89-108.

Elektronik Arşiv Kaynağı

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/103290>. (Erişim tarihi: 09.09.2023).

Ekler

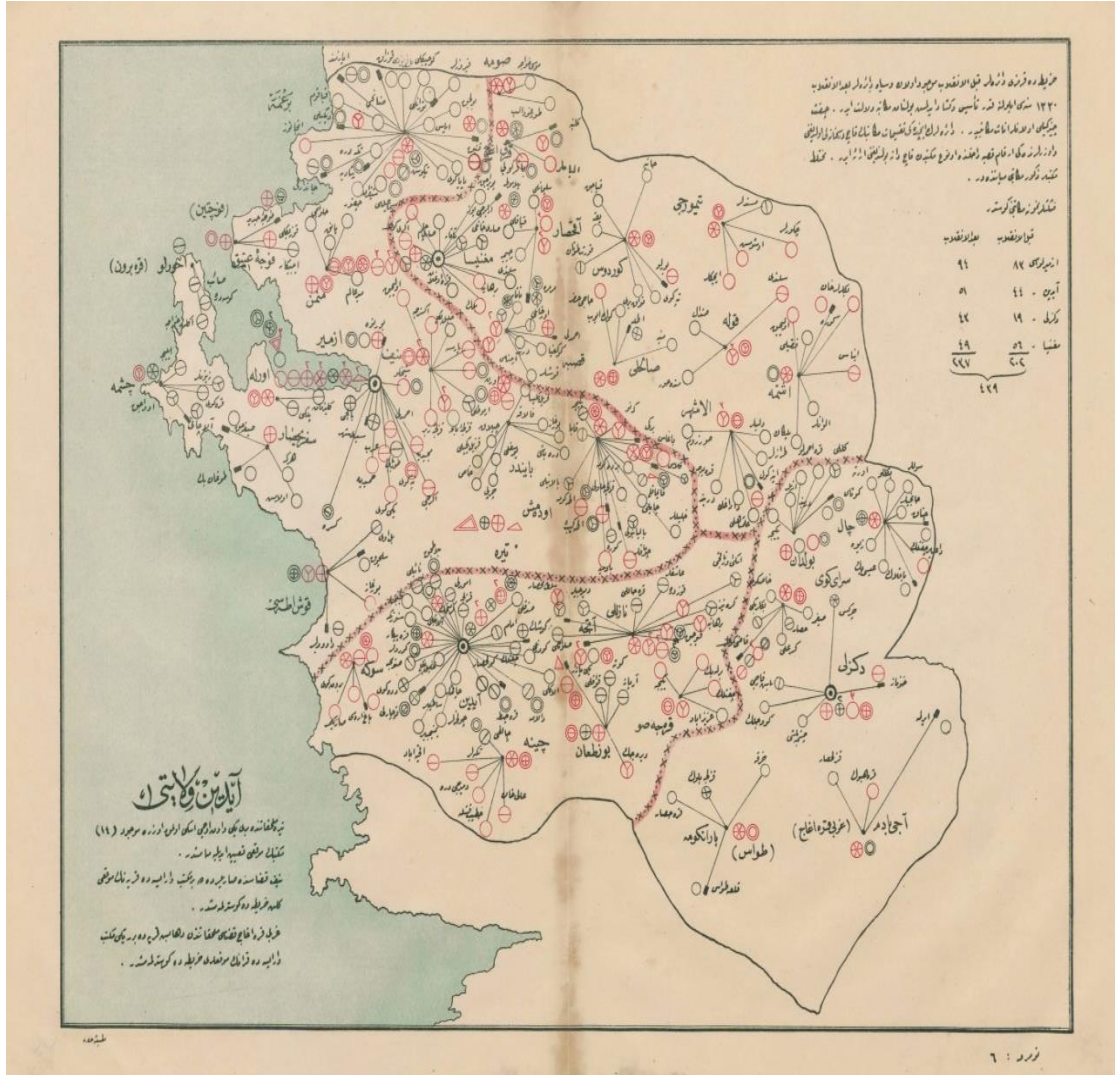
Ek 1: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi Birinci Muallimesi Ayşe Sıdka Hanım'ın Şehadetnâme sureti (BOA, MF.İBT, 29/53, s. 3).

MF.İBT.00029

Ek 2: Osmanlı Döneminde, İzmir'deki okulları gösterir harita, No:6.

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/103290>. (Erişim tarihi: 16.08.2023).

Araştırma Makalesi • Research Article

Demokrat Parti Döneminde İzmir’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1950-1960)

Republic Day Celebrations in Izmir during the Democratic Party Period (1950-1960)

Cengiz ŞAVKILI^{a*} Oğuz KÖSELER^b^a Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7083-7020^b Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7934-1128

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 8 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet Bayramı,
İzmir,
Kutlama,
Demokrat Parti.

ÖZ

Türkiye’de Millî Mücadele Dönemi’nin bazı temel gelişmeleri ülkenin millî bayramlarını oluşturmaktadır. Bilhassa 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos ve 29 Ekim tarihleri bu kapsamdadır. Bu millî bayramlar arasında yer alan Cumhuriyet Bayramı’nın kabulü 19 Nisan 1925’te TBMM tarafından kabul edilen 628 sayılı Kanun ile resmîyet kazanmıştır. Bu tarihten itibaren millî bir bayram olarak kutlanan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, Tek Parti Dönemi’nde Atatürk’ün de büyük arzusuyla, devlet ricalinin ve halkın yoğun katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Bu dönem, Millî Mücadele’de simge bir şehir olan İzmir’de bu coşkulu millî bayram kutlamalarına sahne olmuştur. Bayram kutlamaları, 1950 Genel Seçimi neticesinde iktidara gelen Demokrat Parti’de aynı özen ve ruh ile devam ettirmeye çalışılmıştır. İzmir’de her yıl valilik tarafından hazırlanan merasim gereği kutlamalar 3 gün sürmüştür. Dolayısıyla söz konusu şehirde bayram olgusu toplumsal dinamiği harekete geçirmiş ve toplumun bireyleri tarafından benimsenmiştir. Bu çalışmada; 1950 Milletvekili Genel Seçiminin ardından iktidara gelen Demokrat Parti Dönemi’nde (1950-1960), İzmir’de “Cumhuriyet Bayramı” kutlamalarının hangi amaçla gerçekleştirildiği, Cumhuriyeti ve onun kazanımlarını temsil eden bu bayramda dönüşüm yaşanıp yaşanmadığı, kutlama programları ve içeriklerinin yanı sıra halkın törenlere gösterdiği ilgi ve alakayı aydınlatan bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu makalenin yazılmasında; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinden, resmî yayınlardan, İzmir’de çıkan yerel gazetelerden ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 12, 2023

Accepted: September 8, 2023

Keywords:

Republic Day,
İzmir,
Celebration,
Democratic Party.

ABSTRACT

Some of the main developments of the National Struggle Period in Turkey constitute the country’s national days. The acceptance of the Republic Day, one of these national days, became official with the Law No. 628 adopted by the Turkish Grand National Assembly on April 19, 1925. The October 29th Republic Day, which has been celebrated as a national day since this date, was realized with the great desire of Atatürk during the Single Party Period, with the intense participation of state officials and the public. During this period, Izmir, a symbolic city in the National Struggle, was the scene of these enthusiastic national holiday celebrations. The celebrations were continued with the same care and spirit during the period of the Democratic Party, which came to power as a result of the 1950 parliamentary elections. In Izmir, the celebrations lasted for 3 days in accordance with the ceremony prepared by the governorship every year. Therefore, in the city in question, the day phenomenon mobilized the social dynamics and was adopted by the individuals of the society. In this study, it is tried to give information about the purpose of the "Republic Day" celebrations in Izmir during the Democratic Party Period (1950-1960), which came to power after the 1950 Parliamentary General Elections, whether there was a transformation in this holiday representing the Republic and its achievements, the celebration programs and their contents, as well as the interest and interest shown by the public in the ceremonies. In the writing of this article, documents from the Republican Archives of the Presidency of the Republic of Turkey, official publications, local newspapers published in Izmir, and research works were utilized.

EXTENDED ABSTRACT

Historically, certain phases of the world that countries go through and important days that have spiritual value within these phases are celebrated as national holidays. In general, national holidays constitute important days in societies as well as a spiritual value adopted by the individuals of that society. In this context, some events and dates that occurred during the National struggle, which constituted the founding phase of the Republic of Turkey, were influential in the formation of the national vacation days of the country. To give an example of this; April 23, May 19, August 30, and October 29 are very important and symbolic dates in the Turkish National Struggle. Therefore, these symbolic dates have a special place in Turkish society and are celebrated as national vacation days in the country. October 29 Republic Day, which is among the national holidays in question, is the subject of this research. One year after the official declaration of the administration of the Turkish state with the Republican regime, on October 29, for the first time, the scene of the celebrations. The fact that Republic Day in Turkey is an official "National Day" was realized with the draught law issued by the then Prime Minister Ali Fethi Bey at the session of the parliament on April 19, 1925. This proposal was decided on April 18, 1925, and adopted by the Turkish Parliament on April 19, 1925. Thus, as of 29 October 1925 with Law No. 628, the day in question has started to be celebrated as a national vacation in the country and by foreign representations. Throughout the Party period, Republic Day was celebrated with care throughout the country. Because Atatürk had a great desire for the celebrations to occur with peace and enthusiasm. Atatürk stated that the largest among the works is the Republic of Turkey, whose foundation is Turkish heroism and high Turkish culture. On this occasion, all four parts of the country drew an image that realized the importance of the vacation phenomenon with enthusiastic celebrations every 29 October. During the one Party period, the people of Izmir, one of the important cities of Turkey, accompanied this enthusiastic national day. In this atmosphere, citizens in Izmir celebrated Republic Day every year according to the ceremonial programs prepared by the governorate. On October 29, Republic Day was celebrated sensitively during the Democratic Party period as a development that stimulated social dynamics in Turkey. The celebrations held in İzmir during this period were an important event reflecting the extent of the organizations of the power and the public's interest in the celebrations. The celebrations lasted for 3 days and were carried out in a way that spread throughout the city. During the time of the celebrations, people of all ages showed great interest and interest in the ceremonies in İzmir. Although the internal and external developments in the country have reached such serious dimensions that they sometimes cast a shadow on vacation celebrations, the unifying nature of the vacation phenomenon has been able to eliminate the issues that come to the forefront. This is also clearly seen in the Islanders. In addition, the high levels of participation in the ceremonies in İzmir during the DP period were the best proof that the reputation for the achievements of the Republic continued. When we look at the issue in this context, it can be said that the feeling of belonging to the values of the Republic has come to the forefront.

Within the scope of the subject of the study, the problematic point of action was to determine whether the 29 October Republic Day, as a national vacation symbolizing the gains of the Republic during the one Party period, transformed during the Democratic Party period. In this context, starting from Izmir, which is one of the symbolic cities of Turkey, inference on the phenomenon of vacation celebrations from local dynamics has given importance to the work. At this point, there have been some elements that have revealed the work. These are informative information on the local scale, within the scope of the reputation, humility, and meaning of the vacation in the public. Therefore, all this information has drawn an enlightening framework for the Republic Day celebrations that occurred in Izmir during the Democratic Party period. On the other hand, the content of the celebration programs the atmosphere of the city on October 29, the impact of the internal and external developments in the country on the celebrations, the positioning of political parties at the point of the celebrations, etc., has also given the work its originality. In this respect, according to the scope of the subject, first, a literature review of the period was conducted. After the completion of the literature review, a study plan was drawn up. Within the study plan, documents from the Presidential State Archive of the Republic of Turkey were determined. Later, Izmir's local newspapers, which are the main sources of the research, were obtained from the National Library. These newspapers included Demokrat Izmir, Ege Ekspres, Yeni Asir, and Halkın Sesi After the newspaper screening was carried out, official publications and examination works benefited.

Giriş

Tarihsel boyutuyla, ülkelerin geçirdikleri evreler ve bu evreler içerisinde yer alan önemli günler, o ülkelerin millî bayramlarını teşkil etmektedir. Dolayısıyla bayram kavramı, toplumun önemli günlerini oluşturmasıyla beraber o toplumun bireyleri tarafından benimsenen bir olgudur. Bu kapsamda, yapısı itibarıyla ulus devlet modeline sahip olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde özellikle Millî Mücadele Dönemi'ndeki bazı temel olaylar ülkenin millî günlerini oluşturmaktadır. Özellikle 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos ve 29 Ekim tarihleri bu bağlamda değerlendirilebilir (Öztürkmen, 1996, s. 32; Elmacı ve Şeneken, 2017, s. 15). Mustafa Kemal Paşa, Türk milletine en uygun idare tarzının Cumhuriyet olduğunu öngörmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın genç bir Osmanlı subayıken aklında olan bu yönetim şekline kesin olarak karar vermesi 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı andan itibaren bilinmektedir. Millî Mücadele'ye başladığı günlerde dahi bu konu hakkında yakın arkadaşlarıyla konuşmuş; hatta Mazhar Müfid (Kansu)'ya ileride hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını bile söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın hem Amasya Genelgesi'nde hem de Sivas Kongresi'nde Cumhuriyet kelimesini telaffuz etmeden, millî iradeyi esas alan yönetimin, egemen kılınmasının esas alacaklarını vurgulamıştır. Amasya Genelgesi'nde "*Milletin azim ve kararı*", Sivas Kongresi'nde ise hem milletin azmi ve iradesi kavramını hem de millî iradenin hâkim kılınması kavramını kullanmıştır (Kırmit, 2022, s. 823-824).

Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır. Saltanatın kaldırılması ile Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında yer etmiş olan "millî egemenlik" anlayışının devlet yönetimine yansıtıldığı şekil olan "cumhuriyet" fikrinin hayata geçirilmesinin önü açılmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesine "*Türkiye Devleti'nin Hükümet şekli Cumhuriyettir*" ifadesinin eklenmesiyle yeni Türk Devleti'nin rejiminin adı resmen konulmuştur (Bolat, 2007, s. 52-53). Türk milletinin kendi kendini idare etme yöntemi olan Cumhuriyet, aynı zamanda bağımsızlık ve egemenlik fikirlerini de bünyesinde barındırmaktadır (BCA, 490.01.1143.11.2). Cumhuriyet'in ilanının ilk yıl dönümünde Ankara baştanbaşa bayraklarla donatılmış, Belediye Başkanlığı önünde büyük bir tak kurulmuş ve halk büyük bir coşku yaşamıştır (Şeneken, 2009, s. 7). Ayrıca büyük bir halk kitlesinin katıldığı bu kutlamaların yanı sıra resmî tatil olması dolayısıyla, Dârülfünûn öğrencileri de kendi hazırladıkları bir programla Cumhuriyet'i kutlamıştır (Doğaner, 2007, s. 2). Bu sistem değişikliğinin kutlanması ise 26 Ekim 1924 tarihinde çıkarılan 986 numaralı kararname ile gerçekleşmiştir (Düster, 1340, s. 666). Çıkarılan bu kararname ile 1924 yılında Cumhuriyetin ilan tarihi olan 29 Ekim'in 101 pare top atışı ve özel bir plan dâhilinde kutlanması düşünülmüş ve böylece büyük bir özenle devlet tarafından organize edilen bu kutlamalara geniş bir halk kitlesinin katılımı gerçekleşmiştir (Haykır, 2014, s. 334). Cumhuriyet Bayramı'nın "Millî Bayram" olarak kabulü ise meclisin 19 Nisan 1925 tarihli oturumunda gerçekleştirilmiştir. Dönemin Başbakanı Ali Fethi Bey tarafından verilen kanun tasarısında bu günün neden bayram olarak ilan edilmesi gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Nisan 1925, s. 164):

...her milletin kendisi için milli bayram olarak tek bir gün kabul ettiği, o günün memleket içinde ve dışında yabancı elçiliklerde kutlandığı, bu günün Fransa'da 14 Temmuz, Amerika'da 24 Temmuz olduğu, Türkiye Cumhuriyeti için de günün Cumhuriyet'in ilan edildiği gün olan 29 Ekim olarak kabul edilmesi gerektiği, 23 Nisan'ın benzer bir gün olarak kabulü ifade edildiği takdirde o günün Türk inkılap tarihinde bir merhaleyi ifade ettiği ancak Cumhuriyet'in ilanının tamamlanmış bir süreci ortaya koyduğu için 29 Ekim'in bayram olarak ilan edilmesi gerektiği.

Millî Bayram Kanunu olarak Meclise sunulan bu kanun layihası, aşağıdaki dört maddeden ibaretti (BCA, 30.18.1.1.12.75.6):

Madde 1- Türkiye dâhil ve haricinde devlet namına yapılacak millî bayram merasimi Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Teşrinievvel (Ekim) günü icra edilir.

Madde 2- İşbu millî merasiminin tarzı icrası ile sair bayramlarda icra olunacak merasimin tarzı İcra Vekilleri Heyetince tayin olur.

Madde 3- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4- Bu kanunun icrasına Bakanlar Kurulu memurdur.

Bu öneri, Meclis Anayasa Komisyonu tarafından incelenerek 18 Nisan 1925'te karara bağlanmıştır. 19 Nisan 1925'te ise tasarı TBMM tarafından kabul edilmiştir. Böylelikle 628 sayılı Kanun ile 29 Ekim 1925 tarihinden itibaren söz konusu gün, ülke içinde ve dış temsilciliklerde millî bayram olarak kutlanmaya başlamıştır (BCA, 51.0.0.0.2.13.2; BCA, 30.18.1.1.13.23.19). 29 Ekim gününün millî bayram olarak kutlanmaya başlanmasından bir süre sonra Atatürk, Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları münasebetiyle Ankara'da yapılan büyük merasimde bir konuşma gerçekleştirmiştir. Buna göre, kısa sürede büyük işler başardıklarını vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, yapılan işler arasında en büyüğünün "*temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti*" olduğunu ifade etmiştir. Atatürk, Cumhuriyet Bayramı'nın bir millet bayramı olduğunu belirtip, bu bayramın her yıl huzur ve mutluluk içerisinde kutlanmasını arzu etmekteydi. Ayrıca Atatürk, söylemlerinde cumhuriyetin millet için bir diriliş olduğunu da belirtmiştir. Dolayısıyla Atatürk'ün bu isteği ekseninde, Cumhuriyet Bayramı genç nesiller tarafından her 29 Ekim'de ülkenin dört bir yanında neşe ve coşkuyla kutlanmıştır (Şavkılı, 2019, s. 365). Tek Parti Döneminde, İzmir halkı da millî günleri büyük bir coşku ve heyecanla kutlamıştır.

Vatandaşlar, her yıl bu büyük bayramı sabahtan karşıladılar. Bütün halk; mağaza, dükkân ve evlerini bayraklarla, yeşilliklerle süsler, herkes güzel ve yeni elbiselerini, ordu çalışanları ve zabıta memurları da üniformalarını giyerdi. Bu atmosfer içerisinde, Vilayet makamı tarafından her yıl hazırlanan merasim programlarına göre Cumhuriyet Bayramı kutlamaları gerçekleştirilirdi (Şeneken, 2009, s. 12-13). Örnek vermek gerekirse, ülke genelinde ve İzmir'de Cumhuriyet Bayramı'nın Onuncu Yıl Kutlama törenleri, uzun yıllar boyunca kendinden sonraki dönemleri etkileyecek ve örnek oluşturacak şekilde kutlanmıştır. Keza devlet Onuncu Yıl Kutlama programları gereğince özenle hazırlanan 8 maddelik bir kutlama kanunu dahi çıkarmıştır (BCA, 30.10.0.0.198.352.9; Doğaner, 2007, s. 121-123). Dönemin İzmir Valisi Kazım Paşa'nın önderliğinde oluşturulan Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlama Vilayet Komisyonu, merasimler için bir kutlama programını belirlemiştir. Bu program çerçevesinde hareket edilerek, İzmir'de üç gün boyunca resmî törenler, kutlamalar, etkinlikler ve eğlenceler düzenlenmiştir (Şeneken, 2009, s. 23-26).

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Türkiye'de toplumsal dinamikleri harekete geçiren bir olgu olarak, Demokrat Parti (DP) döneminde de titizlikle kutlanmıştır. Bu çalışmada, DP iktidarında İzmir'de yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını kapsayacak şekilde hareket edilecektir. Böylece kutlamaların içeriği, niteliği, iktidarın organizasyonları ve halkın kutlamalara ilgisinin boyutunu aydınlatmak çalışmanın temel gayesi olacaktır.

Demokrat Parti İktidarının İlk Yıllarında İzmir'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1950-1954)

Türk siyasi literatüründe "Beyaz İhtilal" ve "Ak Devrim" olarak tanımlanan 1950 Milletvekili Genel Seçimi ile iktidara gelen Demokrat Parti (DP), Tek Parti Dönemi'nde coşkulu kutlamalarla özdeşleşen millî bayramları, kendi hükümeti döneminde de aynı şevk ve heyecanla kutlamak üzere birtakım tedbirler almıştır (Eroğul, 1990, s. 45). Bu millî bayramlar

içinde yer alan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'yla ilgili olarak, Bakanlar Kurulu 23.10.1950 tarihinde Cumhuriyet Bayramı'nda gerçekleştirilecek resmigeçit töreni ile ilgili beş maddelik karar almıştır. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının Tek Parti Dönemi'nde olduğu gibi hassasiyetle devam ettirileceğini ortaya koymakta olan bu kararlar şu şekildeydi (BCA, 30.18.01.02.124.80.12):

- 1- Cumhuriyet Bayramı'nda yapılacak geçit törenine askerî kıtalarla okullar ve izcilerin katılması,
- 2- Askerî kıtaların bulunmadığı yerde kabul resminden sonra okullarla izciler tarafından geçidin yapılması,
- 3- Askerî geçit yapılacak yerlerin Millî Savunma Bakanlığı'na tayin edilmesi,
- 4- Geçişe iştirak edecek kıtaların teftişinin mahallin en büyük mülkiye amiri ile komutanı ve belediye başkanı tarafından yapılması,
- 5- Bu vesile ile yapılmakta olan baloların tertip edilmemesi, kararlaştırılmıştır.

DP, iktidarında ilk kez kutlanılacak olan Cumhuriyet Bayramı'na özenle yaklaşmaktaydı. Bu çerçevede, ülke genelinde bayram kutlamaları için günler öncesinden hazırlıklar başlamıştır. Hazırlıklar kapsamında İzmir DP teşkilatı, il ve ilçe idare kurulları dâhilinde bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda, DP iktidarında ilk kez düzenlenecek olan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına geniş ölçüde iştirak edilmesi yönünde karar alınmıştır. Burada belirlenen esaslar gereği, İzmir'de bulunan bütün parti ocaklarını ziyaret edecek ve Cumhuriyet Bayramı hazırlıklarını kontrolünü gerçekleştirecek bir komite teşkil edilmiştir (Demokrat İzmir, 26 Ekim 1950). Bayram hazırlıkları kapsamında valilik tarafından bir kutlama programı hazırlanmış ve bu hazırlıklar İzmir'de 27 Ekim gecesi itibariyle sona ermiştir. Bu nedenle bütün resmî ve gayri resmi binalar; bayraklar, halılar ve yeşilliklerle süslenmiştir. İzmir'in ünlü kuruluşu Tariş ile Basmane ve Alsancak gar müdürlükleri, zafer takları yaptırarak şehrin belirli noktalarına bu takları yerleştirmişlerdir (Yeni Asır, 28 Ekim 1950). DP gibi CHP de bayram münasebetiyle çeşitli hazırlıklar içine girmiştir. Arşivde yer alan bir belgeye göre, parti binalarının önüne zafer takları kurularak 6 oklu bayraklarla süslenmiştir. Bilhassa Ödemiş ilçe parti binası bu konuya ayrı bir önem vermiştir (BCA, 490.1.0.0.1145.17.2).

İzmir'de Cumhuriyet'in 27'nci yıldönümü münasebetiyle kutlamalar bir gün öncesinde, 28 Ekim 1950'de saat 09.30'dan itibaren başlamıştır. Saat 13.00'te Kadifekale'den atılan topla beraber belediye bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile halk ve öğrenciler hep bir ağızdan marşlarını söylemişlerdir. Bunu müteakiben, Millî Eğitim Müdürlüğü adına Karataş Ortaokulu Müdürü Garra Sarmat, cumhuriyetin yurda sağladığı faydaları belirten bir konuşma yapmıştır. Ardından vilayet, müstahkem mevki, belediye, partiler, okullar, sporcular, çeşitli teşekküller ve hayır kurumları tarafından Atatürk heykeline çelenkler konulmuştur. Saat 15.00'te ise, resmî-sivil müessese ve kuruluşlar tarafından; istiklal, emniyet ve hava şehitlikleri ile Karşıyaka'da Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın kabri ziyaret edilerek çelenkler bırakılmıştır. Saat 16.00'da kültür parkta bir öğretmen tarafından cumhuriyetin ve devrimlerin esas ve feyizlerini belirten bir konuşma tertip edilmiştir. Gece ise parti kurullarında, okullarda serbest müsamereler ve temsiller verilmiştir (Yeni Asır, 28-29 Ekim 1950; Demokrat İzmir, 28 Ekim 1950).

29 Ekim günü, bayram bütün yurttaki olduğu gibi İzmir'de de halkın büyük sevinç gösterileri ve içten gelen tezahüratlarıyla kutlanmış, geçit resmi ve kabul töreni yapılmıştır. Saat 09.15'te hükümet konağı salonlarında bir kabul resmi gerçekleştirilmiştir. Vali Osman Sabri Adal, İzmir'de bulunan milletvekilleri, resmî daireler, hususi teşekküller, yabancı devlet konsolosları ve müesseselerle halk mümessillerinin tebriklerini devlet adına kabul etmiştir. Resmî kabul töreninden sonra saat 10.30'da Vali Osman Sabri Adal yanında General Cihangir

Berker ve Belediye Başkanı Rauf Onursal bulunduğu hâlde Cumhuriyet Meydanı'na giderek, evvela ordu birliklerini, bilahare öğrencilerle halkın bayramlarını kutlamıştır. Ardından şeref tribününe geçilmiş ve İstiklal Marşı çalınmış ve İstiklal Marşı'nı büyük geçit resmi takip etmiştir. Burada izciler, okullar ve askerî kıtalar muntazam bir surette geçit yapmışlar, saat 12.00'da ise törene nihayet verilmiştir (Aydın Tarihi, 1950, s. 36; Yeni Asır, 30 Ekim 1950). Resmî törenlerin ardından kutlamalara şehrin muhtelif yerlerinde devam edilmiştir. Bilhassa gece parti binalarında ve okullarda, müsamereler, temsiller, konferanslar verilmiş ve eğlenceler, fener alayları tertiplenmiştir. Ayrıca İzmir Halkevi'nde de bir kutlama töreni gerçekleştirilmiştir. Halkevi başkanı Necip Mirkelamoğlu'nun konuşmasının ardından sazla halk türküleri söylenmiş, millî oyunlar oynanmış, muhtelif şiirler okunmuştur (Yeni Asır, 30 Ekim 1950; Halkın Sesi, 30 Ekim 1950). DP Anafartarlar Ocağı da Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla 29 Ekim gecesi fuar gazinosunda bir balo tertip etmiştir. Baloda vali, belediye başkanı, askerî erkân ile diğer birçok seçkin davetli bulunmuştur (Yeni Asır, 30 Ekim 1950).

Bayram kutlamaları o gün için şehirde sosyal faaliyet ve yardımlaşma açısından çeşitlik oluşturmuştur. Bu kapsamda, bayrama renklilik getiren futbol karşılaşmaları düzenlenmiştir. İzmir'in popüler takımlarından Altay ile Karşıyaka, Altınordu ile Göztepe takımları arasında maçlar yapılmıştır. Altay ile Karşıyaka maçı 2-2 berabere biterken Altınordu-Göztepe arasında oynanan maç 2-1 Altınordu üstünlüğü ile devam ederken çıkan olaylar neticesinde yarıda kalmıştır (Demokrat İzmir, 30 Ekim 1950; Halkın Sesi, 30 Ekim 1950). Bunun yanı sıra İzmir Yardımseverler Derneği tarafından, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla şehirdeki çeşitli okullarda ihtiyaç sahibi öğrencilere dağıtılmak üzere kıyafet ve kitap yardımı gerçekleştirilmiştir (Demokrat İzmir, 29 Ekim 1950). İzmir'de yerel basın ise, pek çok baskı ve manşetlerle bayramı duyurmuştur. *Yeni Asır* gazetesi, "*Cumhuriyet Bayramınız Kutlu Olsun*" manşetini atarken, *Demokrat İzmir* gazetesi, "*Büyük Bayramımız Kutlu Olsun*", *Halkın Sesi* gazetesi ise, "*Cumhuriyet Bayramı Yurtta Büyük Heyecan ve Tezahüratla Kutlandı*" manşetini kullanmıştır (Yeni Asır, 29 Ekim 1950; Demokrat İzmir, 29 Ekim 1950; Halkın Sesi, 30 Ekim 1950).

1950 yılı bayram kutlamalarını büyük bir coşkuyla geçiren İzmir, 1951 yılında Cumhuriyet'in 28'inci yıldönümüne parlak bir şekilde hazırlanmıştır. Birçok yerde tak kurulmasına başlanmış ve bayram günü resmigeçit yapacak olan askerî birlikler Cumhuriyet Meydanı'nda, Atatürk'ün heykeli önünde provalar düzenlemişlerdir. Her yıl olduğu gibi bütün devlet daireleri, resmî ve hususi müesseseler ile Kültürpark, dükkânlar, mağazalar, evler, meydan ve caddeler, kara-deniz nakil vasıtaları bayraklarla, yeşilliklerle, kumaş ve halılarla süslenmiş, minareler ise ışıklarla donatılmıştır (Yeni Asır, 27 Ekim 1951; Demokrat İzmir 27 Ekim 1951). İzmir'in kuvvetli takımları, Cumhuriyet Bayramı'ndan faydalanarak bu sevinçli günde hususi bir karşılaşma yapmayı kararlaştırmışlardır. Bunun yanı sıra, 29 Ekim günü gecesi için İzmir basın cemiyeti balo tertip etmiştir. Cumhuriyet baloları, bu dönemde devlet isteğiyle yapılan, toplumu kökten Batılılaştırmanın en sembolik uygulamalarından biri olarak öne çıkmıştır (Közleme, 2020, s. 560). Baloda İzmir'in önde gelen isimlerinden Abidin Oktay, Asım Kültür, Cezmi Zallak ve Halikarnaslı Balıkçı'nın (Cevat Şakir) da bulunacağı bildirilmiştir (Yeni Asır, 28 Ekim 1951).

1951 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları bir gün öncesinde Saat 13'te Kadifekale'den atılan topla başlamıştır. Öğlen, valilik, garnizon komutanlığı, malul gaziler, belediye ve siyasi partiler, Millî Eğitim ve Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan çelenkler Cumhuriyet alanındaki Atatürk anıtına konulmuştur. Aynı saatlerde İstiklal Şehitliği'nde de bir tören düzenlenmiştir. Ardından Atatürk'ün annesinin kabri çiçek buketleriyle ziyaret edilmiştir (Demokrat İzmir, 28 Ekim 1951). 29 Ekim sabahı erken saatlerde binlerce vatandaşın tören meydanına çıkan yolları doldurmasıyla günün önemine yakışır şekilde hareket edilmiştir. Hazırlanan resmî program gereğince, sabah saat 9.30'dan 10.00'a kadar Vali Osman Sabri Adal,

hükümet konağında tebrikleri kabul etmiştir. Kabul töreninde milletvekilleri, generaller, vali muavinleri, belediye başkanı, resmî dairelerin müdürleri, banka müdürleri, genel meclis ve belediye azası ile İzmir’de bulunan yabancı devlet konsolosları hazır bulunmuşlardır. Kabul resmini takip eden süreçte resmigeçit töreni başlamıştır. Merasim geçişine iştirak eden birliklerin tertip sırası ise şöyleydi: 1- İzciler, 2- Okullar, 3- Malul Gaziler, 4- Askerî Birlikler, 5- Sivil Teşekküller (Kulüpler, Hayır Kurumları, Esnaf Birlikleri). Resmigeçitten sonra yurt içi bölge komutanlığı talimhanesinden denize karşı 21 pare merasim atışı yapılmış ve Cumhuriyet alanındaki törene nihayet verilmiştir. Gündüz olduğu gibi gece de coşkun tezahürat içinde geç saatlere kadar kutlamalar devam etmiştir. Bu doğrultuda okullarda müsamereler ve balolar verilmiş, mahallelerde şenlikler yapılmıştır. Fener alayı bu eğlencelere ayrı bir neşe katmıştır. Kültürpark’ta şehir bandosu tarafından halk için marşlar çalınmış, ayrıca oyunlar oynanmıştır (Demokrat İzmir, 29 Ekim 1951; Ayın Tarihi, 1951, s. 45). İzmir’deki bu bayram şölenine katılmak üzere, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi talebe cemiyetinden otuz kişilik bir grup da gelmiştir (Yeni Asır, 29 Ekim 1951). Bayram kutlamaları, 30 Ekim günü gündüz Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğünce sahalarda spor faaliyetleri, belediyece Kültürpark’ta millî oyunlar, çocuk bahçelerinde çeşitli eğlencelerle devam etmiş, gece ise parti binalarında ve okullarda serbest müsamere, temsil ve konferansların verilmesiyle son bulmuştur (Demokrat İzmir, 29 Ekim 1951).

Bayram münasebetiyle İzmir Belediyesi tarafından inşa edilen yeni ekmek fabrikası ile Kemer-Alsancak hattında ulaşımı kolaylaştıracak köprüünün açılış törenleri de gerçekleştirilmiştir. Bu esnada Vali Osman Sabri Adal, Belediye Başkanı Rauf Onursal, müstahkem mevki komutanı, DP ileri gelenleri törene katılım sağlamışlardır. Bergama’da da benzer bir açılış töreni düzenlenmiştir. Bir müddet önce Cumhurbaşkanı tarafından Bergama ilçesine hediye edilmiş Atatürk büstü 29 Ekim saat 11’de yapılan bir törenle, daha önceden cumhuriyet alanında hazırlanmış olan kaide üzerine konulmuştur (Halkın Sesi, 30 Ekim 1951; Yeni Asır, 29 Ekim 1951). Açılış törenlerinin yanı sıra özel futbol müsabakaları da yapılmıştır. Bu doğrultuda, Karşıyaka sahasında İzmir Spor’u ağırlamıştır. A ve B takımlarının karşılaşmasıyla oynanan iki ayrı maçta da Karşıyaka 1-0 galip gelmiştir (Yeni Asır, 30 Ekim 1951). İzmir’de 1951 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı merasimleri bu çerçevede son bulmuştur.

Ülke genelinde ve İzmir’de, Cumhuriyet’in 29’uncu yıldönümü kutlamaları için tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi günler öncesinden hazırlıklar yapılmaya başlamıştır. Bu hususta, hazırlanan programa göre şehrin muhtelif yerlerinde süsleme ve donatılma işlemleri yapılırken kutlama provaları yapılmıştır. Programa göre; Buca, Bornova, Karşıyaka ve diğer merkez bucaklarda bayram ayrıca kutlanacaktır. Bayramdan bir gün önce 28 Ekim günü binalara bayraklar çekilir ve saat 13’te Kadifekale’den atılan top mermisiyle bayram kutlamalarına başlanmıştır (Ege Ekspres, 26 Ekim 1952; Yeni Asır, 28 Ekim 1952). 29 Ekim sabahı Kordon boyunda bütün binaların pencereleri, resmigeçidi seyretmek isteyen vatandaşlarla dolmuştur. Cumhuriyet Meydanı ve bu meydana giden caddeler halkın büyük teveccühüyle karşı karşıyadır. Resmigeçit için iştirak edecek askeri birlikler, öğrenciler ve izciler evvelce tertiplenen yerlerde hazır vaziyette beklemiştir. Törene saat 9.30’da hükümet konağında başlanmıştır. Burada tertiplenen kabul töreninde Vali Osman Sabri Adal, tebrikleri kabul etmiştir. Kabul törenine, protokole dâhil milletvekilleri, ordu mensupları, devlet memurları ile siyasi partiler, müessese ve teşekküller ve halk mümessilleri katılmışlardır. İzmir’deki yabancı devlet konsolosları ise saat 10’da vali tarafından kabul edilmişlerdir. Şehir bandosu, hükümet konağının alt koridorunda marşlar çalarken, üst katında ise tebrikler kabul edilmiştir. Kabul töreninden sonra buradan çıkan zevat, Cumhuriyet Meydanı’ndaki merasim yerine gitmişlerdir. Cumhuriyet Meydanı’ndaki resmigeçit, törene katılacak birliklerin tertip sırasına göre

gerçekleştirilmiştir (Yeni Asır, 30 Ekim 1952; Ege Ekspres, 30 Ekim 1952). Törende, NATO Güney-Doğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Wyman ile mezkûr karargâha mensup diğer yüksek rütbeli subaylar da bulunmuştur. Törenlerin son bulmasıyla, bayram kutlamaları şehrin çeşitli bölgelerinde gün boyu devam etmiştir. Bayram akşamı İzmir radyosunda, günün manasını belirten neşriyat yayımlanmıştır (Aydın Tarihi, 1952, s. 47).

Bayramın 29'uncu yıl kutlamaları doğrultusunda İzmir'in ilçelerinde de çeşitli tören ve etkinlikler düzenlenmiştir. Bu surette, Kemalpaşa'da bayram sevinçle kutlanmıştır. Tebriklerin kabulünü müteakip spor sahasında ilk ve ortaokul öğrencileri tarafından muntazam bir geçit resmi yapılmış, hatipler tarafından da cumhuriyet rejiminin faydası ve 29 yıllık gelişme bilançosu üzerinde durulmuştur. Öğrenciler Atatürk ve Cumhuriyet'e ait şiir dinletisi gerçekleştirmişlerdir. 29 Ekim akşamı ise Fuar'da Göl Gazinosu'nda, İzmir gazeteciler cemiyetinin organize ettiği balo gerçekleştirilmiştir. Başta vali olmak üzere İzmir'deki konsoloslar, General Wyman ve maiyeti ile İzmir'in tanınmış aileleri baloda gece geç vakte kadar neşe içinde eğlenmişlerdir (Yeni Asır, 30 Ekim 1952; Demokrat İzmir, 30 Ekim 1952). Ayrıca önceden planlandığı üzere, bayramdan faydalanılarak temel atma törenleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Şark Kahvesi'nin temel atma töreni, Gazi Bulvarı'nda iş hanı temel atma töreni, Karşıyaka iskelesi yanında rıhtım inşaatının temel atma merasimi, şehir bürokrasisi, belediye yetkilileri ve parti ileri gelenlerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Ege Ekspres, 30 Ekim 1952). İzmir'de Cumhuriyet'in 29'uncu yıl dönümü kutlamaları bu çerçevede son bulmuştur.

İzmir'de Cumhuriyet'in 30'uncu yıl dönümü kutlamaları için hazırlanan resmî program mucibince askerî birlik ve okullar, ilkokul, ortaokul ve liseler, partiler ve diğer teşekküllerin tasarrufları, halk tarafında alakayla takip edilmiştir (Yeni Asır, 24 Ekim 1953; 27 Ekim 1953). Şehrin muhtelif yerlerinde yapılan süslemelerin yanı sıra belediye tarafından Cumhuriyet Meydanı da yeşillik ve bayraklarla süslenmiş ışıklı dört büyük kule, Alsancak vapur iskelesinin iki yanında ve Karşıyaka'da Kemalpaşa Caddesi'nin giriş yerinde taklar kurulmuştur. Bundan başka diğer resmî ve hususi müesseseler de şehrin çeşitli bölgelerinde taklar kurmuşlardır. Hazırlanan programa göre, 28 Ekim 1953 günü saat 13'te Kadifekale'den top atışı yapılmış ve binalara bayraklar çekilmiştir. Bu sırada, Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan Atatürk Anıtı'na çelenk koyma töreni gerçekleştirilmiştir. Yine saat 15'te ise istiklal emniyet ve hava şehitlikleri ile Karşıyaka'da Atatürk'ün annesinin kabri ayrı ayrı ziyaret edilerek tören düzenlenmiştir (Halkın Sesi, 28 Ekim 1953; Ege Ekspres, 28 Ekim 1953). Halkın 29 Ekim'in coşkusunu yerel gazeteler birçok baskı yaparak ve çeşitli manşetler atmak suretiyle artırmayı başarmışlardır. Örneğin *Yeni Asır* gazetesi, "Büyük Bayramın 30'uncu Yıl Dönümü" manşetini atarken *Demokrat İzmir* gazetesi, "Türkiye Cumhuriyeti 30 Yaşında" manşetini atıyor, yüksek tirajlı Ege Ekspres gazetesi de "Büyük Bayramınız Kutlu Olsun" manşetiyle bayramı kutlamıştır (Yeni Asır, 29 Ekim 1953; Demokrat İzmir, 29 Ekim 1953; Ege Ekspres, 29 Ekim 1953). Ayrıca söz konusu gazetelerin köşe yazarları Cumhuriyet'e, Atatürk'e ve demokrasiye yönelik anlam ve önem ifade eden makaleler de neşretmişlerdir.

Cumhuriyet'in 30'uncu yıl dönümü dolayısıyla yapılacak kutlamalar, İzmir'de neşe, heyecan ve coşku dolu duygularla düzenlenmiştir. Sabahın erken saatlerinde şehrin muhtelif semtlerinde oturan halk, Konak'ta yer alan Cumhuriyet Meydanı ve bütün kordon boyuna dizilmiştir. Saat 9.30'dan 10'a kadar vilayet konağında, Vali Muzaffer Göksenin kabul merasimini gerçekleştirmiştir. Buradaki törenin ardından Cumhuriyet Meydanı'na intikal edilmiştir. Şehir bandosu İstiklal Marşı'nı çalmış ve direklerle bayraklar çekildikten sonra, saat 10.30'da geçit resmi başlamıştır. Bu geçitte sıralama şöyleydi; 1-İzciler, 2-Okullar, 3-Askerî Birlikler, 4-Spor Kulüpleri ve Hayır Kurumları, 5-İşçi Sendikaları Birliği ve Zirai Donatım Kurumu. Geçit resmini mukabil tören sona ermiş ve saat tam 12'de İkinci Yurt İçi Bölge

Komutanlığı talimhanesinden denize karşı 21 pare top atışı yapılmıştır (Demokrat İzmir, 30 Ekim 1953; Yeni Asır, 30 Ekim 1953). Akşama kadar şehrin stat ve parklarında muhtelif spor gösterileri ve eğlenceler tertiplenmiş, akşamüstü saat 20'de İzmir radyosunda günün önemini belirten bir konuşma yapılmıştır. Bu arada siyasi parti ve okullarda da muhtelif eğlenceler tertiplenmiştir. Bilhassa DP teşkilatı ocak, bucak ve ilçe parti binalarında geniş kutlamalar yapmıştır. Bazı ocakların davul zurna ile bayramı kutlamalarının yanı sıra bazı parti binalarında radyo ve plaklarla kutlamaya iştirak edilmiş ve bu arada çay ziyafetlerinin yanı sıra piyangolarla eğlencenin derecesi arttırılmıştır (Demokrat İzmir, 30 Ekim 1953).

İzmir'in ilçelerinde de halk en küçük köylere varıncaya kadar bayramı neşe içinde kutlamıştır. Bu çerçevede, Tire'de ve Kemalpaşa'da, saat 9'da Kaymakamlık'ta yapılan tebrikten sonra DP bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile meydana törenler yapılmıştır. Törende günün manasını belirten hatiplerden sonra, mikrofon önünde şiirler okuyan öğrenciler sık sık alkışlanmışlardır. Kutlamalar gece de devam etmiş, fener alayı yapılmıştır. Ayrıca Kızılay Derneği tarafından Tire'de bir balo tertiplenmiştir. İzmir'de de gazeteciler cemiyeti klasikleşen balosunu Göl Gazinosu salonunda, güzide davetlilerin iştiraki ile gerçekleştirmiştir. Vali Muzaffer Göksenin ise 29 Ekim gecesi saat 18'de vali konağında bir kokteyl vermiştir. İzmir'in konsolosları ile tanınmış iş adamlarının, ordu ve NATO temsilcilerinin, daire müdürlerinin ve basın mensuplarının buldukları bu parti samimi bir hava içinde geçmiştir (Demokrat İzmir, 30 Ekim 1953; Yeni Asır, 30 Ekim 1953). Söz konusu günün mana ve öneminden faydalanarak İzmir'e yeni kazandırılacak tesislerin temel atma törenleri de yapılmıştır. Bu kapsamda, Tepecik'te bulunan bulaşıcı ve salgın hastalıklar devlet hastanesinin büyük verem pavyonu ve hemşire okulunun temeli atılmıştır. Törenlere Vali Muzaffer Göksenin, belediye meclis üyeleri ve DP İl Başkanı Burhan Maner katılmıştır (Ege Ekpress, 29 Ekim 1953; Yeni Asır, 29 Ekim 1953). İzmir'de Cumhuriyet Bayramı'nın 30'uncu yıl dönümü münasebetiyle yapılan kutlamalar, bu şekilde 3 gün boyunca devam etmiş ve sonlanmıştır.

DP'nin altın yılları olarak siyasi literatürde yer edinen 1950-1954 yıllarındaki son Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, Cumhuriyet'in 31'inci yıl dönümüne denk gelmektedir. Bu çerçevede, İzmir'de yapılan kutlamalar önceki yıllara göre halkın daha fazla teveccühüne sahne olmuştur. Günler öncesinden yapılan hazırlıklar 27 Ekim'de son bulmuştur. Devlet daireleri gibi resmî kurumlardan başlayarak halkın konakladığı alanlara kadar süslemeler yapılmış, birçok noktada zafer takları kurulmuştur (Yeni Asır, 27 Ekim 1954). 3 gün boyunca sürecek kutlamalara 28 Ekim günü saat 13'te Kadifekale'den atılan topla başlanmıştır. Planlanan program gereğince Atatürk Heykeli'ne çelenkler koyularak; öğrenciler ile temsili kıta ve heyetlerin katılımıyla merasim icra edilmiştir. Ardından valilik, garnizon kumandanlığı, belediye ve diğer teşekküllerle teşkil edilen heyet, istiklal, emniyet ve hava şehitliklerine çelenkler koymuştur. Gece ise okullarda temsil ve müsamerelerle kutlamalar devam etmiştir. Kültürpark'ta millî oyunlar ve çocuk bahçelerinde de çeşitli eğlenceler tertip edilmiştir (Demokrat İzmir, 28 Ekim 1953; 29 Ekim 1953). Ayrıca İzmir Kız Lisesi'nde yapılan bir toplantı ile 31'inci yıl dönümü arifesinde Cumhuriyet'in memleketimizde kuruluşu kutlanmıştır. Bu münasebetle, okulun konferans salonundaki sahnede, Millî Mücadeleyi ve Cumhuriyet idaresini sembolize eden güzel bir tören yapılmıştır. Atatürk'ün gençliğe hitabesi okunmuş, millî marşlar ve kahramanlık şiirleri söylenmiştir (Yeni Asır, 28 Ekim 1954).

29 Ekim günü İzmir'de halkın büyük coşkusu gündem olmuştur. Bilhassa körfez vapurlarında izdiham görülmüştür. 31'inci yıl kutlamalarına önceki yıla göre daha çok sayıda vatandaşın katılmasıyla, şehir hatlarında çalıştırılan otobüs, trolleybüs ve körfez vapurlarında yığılma meydana gelmiştir. Halkın geniş ilgisi dâhilinde ilk tören saat 9.30'da Vali Vekili Bedri İlhan'ın tebrikleri kabul etmesiyle başlamıştır. Bu esnada bir polis müfrezesi ile şehir bandosu törene eşlik etmişti. İkinci tören saat 10.30'da Cumhuriyet Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir.

Halk, askerî birlikler, muhtelif okullar, dernek ve diğer teşekküller burada yer almaktaydı. Cumhuriyet Meydanı ile Konak arasında bulunan binaların pencere ve balkonları, limanda bulunan vasıtalar insanla dolmuştu. Vali Vekili Bedri İlhan, Belediye Başkanı Selahattin Akçiçek, İkinci Yurtiçi Bölge Komutanı Cemal Gürsel, tören mahallini teftiş ettikten sonra resmigeçit başlamıştır. Program mucibince tören gerçekleştirilirken, meydanın üstünden 17 tane uçak T.C. yazarak çok muntazam bir şekilde geçmişler ve bu hâl tören yerinde bulunanlar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Törenin sonunda Yurtiçi Bölge Kumandanlığı talimatnamesinden denize karşı 21 merasim atışı yapılmıştır (Demokrat İzmir, 29 Ekim 1954; 30 Ekim 1954; Yeni Asır 30 Ekim 1954). Bayram günü törenlerden sonra, sahalarda muhtelif spor faaliyetleri, Kültürpark'ta bando gösterisi, millî oyunlar, çeşitli eğlenceler gerçekleştirilmiştir. İzmir radyosu da bayram münasebetiyle özel bir program hazırlayarak, gün boyu müzik yayınları ve röportajlar yapmıştır. Gece, resmî ve hususi binalar bugünün şerefine eğlenceler ve müsamerelere devam etmiştir. Her yıl tekrarlanan İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin Cumhuriyet balosu da bayram akşamı Göl Gazinosu'nda büyük katılımı yapılmıştır. Gece için şarkıcı İlhami Gencer ile eşi Ayten Gencer ise özel davetliler arasında yerini almıştır (Ege Ekspres, 29 Ekim 1954; Demokrat İzmir, 30 Ekim 1954).

Cumhuriyet Bayramı kutlama merasimleri İzmir'in ilçelerinde de coşkulu bir şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda Karşıyaka'da, Bornova'da ve Kemalpaşa'da ayrı ayrı törenler tertip edildi. Karşıyaka'daki tören iskele önünde gerçekleştirildi. Bu çerçevede, Saat 9.30'da Kaymakam Nihat Tahiroğlu tebrikleri kabul etmiş ve saat 14.30'da binlerce vatandaşın hazır bulunduğu İskele Meydanı'nda parlak bir tören yapılmıştır. Tören Kaymakam'ın, Cumhuriyet Bayramı üzerinde mana ve ehemmiyetini belirten konuşmasıyla başlamış ve ardından geçit resmiyle devam etmiştir. Bornova'da ise günün önemine yakışır bir şekilde bayrak ve yeşilliklerle donatılmış belediye parkında tören gerçekleştirilmiştir. Burada Nahiye Müdürü Şevket Semar, öğrenci ve halkın bayramlarını kutladıktan sonra, kürsüye gelerek bir hitabede bulunmuştur. Müteakiben kürsüye gelen ziraat, orta ve ilkokullardan birer öğrenci, günün manası kapsamında şiirler okumuşlardır. Öğleden sonra da Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Bombacı Ali Çavuş ile beraberinde arkadaşları millî kıyafetlerle Bornova çarşısında dolaşarak bayramın heyecanına ortak olmuşlardır. Gece de parti binalarında muhtelif eğlenceler tertip edilmiş ve fener alayları yapılmıştır. Bir diğer ilçe Kemalpaşa'da, ilçe ve köyler bayraklarla süslenmiş ve idare amiri; halk, memurlar ile siyasi partiler temsilcilerinin tebriklerini kabul etmiştir (Yeni Asır, 30 Ekim 1954; Ege Ekspres, 30 Ekim 1954). İzmir'de 1954 yılında yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları genel itibarıyla bu şekilde gerçekleşmiştir.

DP'nin iktidara geldiği 1950 yılından başlayarak 1954 yılına değin süren Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının genel çerçevesi yukarıda aktarıldığı üzere gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu süreçte yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, ülke genelinde olduğu gibi İzmir'de de coşkulu ve kusursuz törenlerle icra edilmeye çalışılmıştır. DP'nin ilk döneminde, belirli bir program ve nizam dâhilinde tertip edilen bu kutlamalar o dönemde şehrin atmosferini canlandırmıştır.

Demokrat Parti İktidarının Kritik Yıllarında İzmir'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1955-1957)

1950 Milletvekili Genel Seçimleri neticesinde iktidara gelen Demokratlar ilk dört yılı başarılı geçirmiş ve tarımda önemli gelişmeler sağlamış; bu gelişmelerin yanı sıra ülkede halkın memnun olduğu eğitim, sağlık ve ulaştırma konularında yeni adımlar atılmıştı. Türkiye'nin NATO'ya katılması ise Menderes iktidarının en çok övüldüğü konulardan biri olmuştur. Başbakan Menderes de bu düşüncesini bir konuşmasında şöyle özetlemiştir: *“Türkiye, Kanuni Sultan Süleyman devrinden bu yana bu kadar büyük bir dış itibara sahip olmamıştı”* (Akıncı,

2021, s. 187). Buradan hareketle, Türkiye'deki Cumhuriyet rejiminin iç ve dış dünyada belli bir itibar edindiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Cumhuriyet'in yıldönümü kutlamaları, DP iktidarının kritik yıllarında ülke genelinde olduğu gibi İzmir'de de hassasiyetle gerçekleştirilmiştir. 1955 yılında yapılan kutlamalar bu açıdan farklı bir önem teşkil eder. Nitekim vilayetteki komite tarafından hazırlanan program gereğince, şehirde bayram hazırlıkları yürütülmüş ve provalar tertip edilmiştir. İzmir radyosu da özel müzik ve söz programlarıyla bayrama ayrıcalıklı bir hazırlık yapmıştır (Yeni Asır, 25 Ekim 1955; Ege Ekspres, 29 Ekim 1955). 28 Ekim saat 13'te top atışı ile başlayan bayram kutlamaları 30 Ekim Pazar günü saat 24'e kadar devam etmiştir. Kadifekale'den yapılan top atışıyla birlikte valilik, garnizon kumandanlığı, malul gaziler, belediye, siyasi partiler, maarif müdürlüğü, beden terbiyesi tarafından hazırlanan çelenkler Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk anıtına konulmuştur (Yeni Asır, 29 Ekim 1955; Halkın Sesi, 29 Ekim 1955).

29 Ekim sabahı İzmir yerel gazeteleri çeşitli manşetlerle, köşe yazarları ise birçok makalelerle halka bayramın mana ve niteliğini aktarmışlardır. Vatandaşlar ise sabahın erken saatlerinden itibaren büyük tezahüratlarla Cumhuriyet Meydanı'na toplanmışlardır. Her yıl olduğu gibi resmî prosedüre göre önce tebrikler kabul olmuş sonrasında ise resmigeçit töreni gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Meydanı'ndaki törene Vali Vekili Ragıp Uğral, DP İl Başkanı Enver Dünder, İkinci Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Hamdullah Suphi Gökler, NATO mensupları diğer mülki ve askerî zevat hazır bulunmuşlardır. Bu seneki geçit resmine, 29 Ekim-4 Kasım tarihlerinde İzmir limanını ziyaret edecek olan Amiral Radm R. Clodthwaite kumandasındaki Amerikan filosunun bir deniz piyade kıtasının katılacağı önceden bildirilmişti. Söz konusu kıtanın yanı sıra izciler, okullar, askerî birlikler, malul gaziler, sivil teşekküller ve sendikalar da törende yer almışlardır. İzmir'in ilçeleri de ayrı ayrı törenlere sahne oldu. Bu doğrultuda Karşıyaka, Kemalpaşa ve Tire'de tafsilatlı bir program hazırlanarak tören gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bayram gününe renk katmak amacıyla düzenlenen spor faaliyetleri çerçevesinde İzmir'in popüler takımları kendi aralarında hazırlık maçları düzenlemişlerdir (Yeni Asır, 30 Ekim 1955; Demokrat İzmir, 30 Ekim 1955).

Gündüz yapılan törenlerin ardından gece devam eden bayram kutlamaları 29 Ekim gecesinde şehri aydınlatmıştır. Geceye özel bütün resmî ve hususi müesseseler ışıklarla donatılmış ve askerî birlikler tarafından fener alayları tertip edilmiştir. Diğer taraftan Göl Gazinosu'nda seçkin bir davetli kitlesinin katılımıyla cumhuriyet balosu yapılmıştır. Sabahın geç saatlerine kadar devam eden baloda, caz orkestrası eğlencesinin yanı sıra millî kıyafetlerle zeybek oyunları ve sürprizler balonun havasına eşlik etmiştir. Ayrıca İzmir'deki lise, ortaokul ve ilkokullarda, gece boyu Cumhuriyet'in mana ve ehemmiyetini belirten konferanslar verilmiştir (Ege Ekspres, 30 Ekim 1955; Yeni Asır 30 Ekim 1955). İzmir bu törenler ve kutlamalar eşliğinde Cumhuriyet'in 32'nci yıldönümünü neşe içinde kutlamıştır.

Yirminci asrın ilk çeyreğinde bir pazartesi günü kurulan Cumhuriyet'in 33'üncü yıl dönümü kutlamaları, yine bir pazartesi günü ülke genelinde ve İzmir'de milletçe kutlanarak cihana ilan olunmuştur. İzmir'de bayram hazırlıkları günler öncesinden başlamış ve gösterilere dair provalar yapılmıştır. Bu çerçevede, bütün resmî ve hususi binalar, daireler, cemiyetler, özel binalar, apartmanların her kat ve dairesi, ticarethaneler, bütün nakil vasıtaları, gar ve istasyon binaları bayraklarla ve defne dalları ile süslenmiş ve geceleri muhtelif renklerde ışıklarla donatılmıştır. Şehrin bütün meydanlarında ve başlıca geçit yerlerinde taklar kurulmuş ve Atatürk'ün vecizelerini içeren sözler asılmıştır (Yeni Asır, 27 Ekim 1956; Demokrat İzmir, 27 Ekim 1956). Nihayetinde bayram kutlamaları 28 Ekim saat 13'te başlamıştır. 28 Ekim sabahından itibaren resmî ve hususi müesseselerle dükkân, mağaza ve evler gündüz bayrak ve yeşilliklerle, gece de bol ışıkla aydınlatılması planlanmıştır. Saat 13'te valilik, garnizon kumandanlığı, malul gaziler, belediye ve siyasi partiler, maarif müdürlüğü, beden terbiyesi

bölge müdürlüğü, müessese ve teşekküller ve hayır kurumları tarafından hazırlanmış olan çelenkler Cumhuriyet alanındaki Anıta konulmak suretiyle bayram havasına girilmiştir. Aynı gün öğleden sonra resmî teşekküllerden tertip edilen heyetler istiklal, emniyet ve hava şehitliklerine çelenkler koymuşlardır. Belediye bandosu da saat 15'ten 22'ye kadar Konak ve Basmane meydanlarında marşlar çalmıştır. Yine gün boyu devam eden bayram eğlenceleri doğrultusunda, Beden terbiyesi bölge müdürlüğünce sahalarda spor faaliyetleri, belediyece Kültürpark'ta millî oyunlar, çocuk bahçelerinde çocuklar için çeşitli oyunlar ve gösteriler yapılmıştır. Gece ise lise, ortaokul ve ilkokullar ile sair teşekküller, binalarında serbest müsamere ve temsiller verilmiştir (Yeni Asır, 28 Ekim 1956).

29 Ekim gününün mutluluğuyla, İzmirli sabahtan erken saatlerinden başlayarak sokaklara dökülmüşler ve geçit resminin yapılacağı Cumhuriyet Meydanı'nı doldurmaya başlamışlardır. Resmî merasim, Vali Kemal Hadımlı'nın saat 10'da vilayette protokol dâhil zevatın tebriklerini kabul etmesi ile gerçekleşmiştir. Bundan sonra Cumhuriyet Meydanı'nda yerini alan vali ve diğer katılımcılar ile geçit resmi düzenlenmiştir. Bu esnada Hava Harp Okulu talim uçakları semada "ATA" ismini muntazam bir şekilde muhafaza ederek törene renk katmışlardır. Saat 11.30'da Cumhuriyet Meydanı'ndaki merasim heyecan içinde sona ermiştir. Bayram törenini müteakip Vali Kemal Hadımlı, beraberinde nafıa ve maarif müdürlüleri ve diğer zevat olduğu hâlde Bergama'ya gitmiştir. Burada günün mana ve öneminden faydalanılarak, Yuntdağı-Zeytindağı arasında yeni inşa edilmiş olan 19 km'lik yolun açılışı yapılacaktır. Ayrıca yeni inşa edilen Atatürk İlkokulunun da açılışı yapılmıştır. Öğleden sonra ise Hava Harp Okulu bandosu saat 15 ile 17 arasında Cumhuriyet Meydanı'nda çeşitli marşlar çalmıştır. Ayrıca İzmir radyosu Cumhuriyet'in 33. yıldönümüne özel bir program yayımlamıştır. Radyo'da bayramın mana ve değeri çeşitli yayınlarla ifade edilmiş gerek Türk musikisi gerekse folklor ekibinin hazırladığı programlar ise muhitin isteklerine cevap verecek nitelikte olmuştur. İzmir'de bayrama dair halkın en sevindiği gelişme iki köklü Türk kulübü Fenerbahçe ve Beşiktaş'ın özel olarak İzmir'e gelmeleri olmuştur. Cumhuriyet Bayramı'na özel önceden planlanan maçlar gereği, Fenerbahçe-Kültürspor, Beşiktaş-Göztepe ve Fenerbahçe-Altınordu, Beşiktaş-Karşıyaka spor kulüpleri arasında iki gün boyunca futbol maçları yapılmıştır. Bu müsabakalar İzmir halkının geniş teveccühünü kazanmış ve adeta maçlar büyük bir şenlik havası içinde geçmiştir. Alsancak Stadı'nda oynanan bu maçlardan dolayı rekor hasılat elde edilmiştir. Akşam ise şehrin her tarafı donatılmış ve şenlikler, fener alayları yapılmıştır. Her yıl 29 Ekim günü gerçekleştirilen Gazeteciler Cemiyeti'nin basın balosu, bu yıl diğer yıllardan farklı olarak Sibel Gazinosu'nda düzenlenmiştir. Baloda, İzmir'in en seçkin aileleri geç vakte kadar büyük bir neşe ve samimiyet havasında eğlenmişlerdir (Yeni Asır, 29-30 Ekim 1956; Demokrat İzmir 30-31 Ekim 1956). Cumhuriyet'in 33'üncü kuruluş yıldönümü vesilesiyle ülke çapında genel olarak büyük coşku içinde geçen bayram kutlamaları; İzmir'de ise yukarıda portresi çizildiği üzere 3 gün boyunca muhtelif kutlamalar ve etkinliklerle devam etmiştir.

DP iktidarının altın yılları artık 1957 yılına gelindiğinde son bulmuş gibi gözüküyordu. İktidardaki ilk dönemini başarılı geçiren DP, 1954 Milletvekili Genel Seçim'inde elde ettiği büyük kazanımla hareket etmişti. Bu büyük başarının getirdiği öz güven neticesinde attığı adımlar, muhalefeti tasfiye etmek ve iktidardaki yönetim ağırlığını arttırmaya dönük olarak görülmüş ve yansımıştır (Albayrak, 2004, 266). 1957 yılı Eroğul'un deyimiyle "*Menderes iktidarının en kritik yılı*" idi. Bu süreçte muhalif kesimler üzerinde baskı yoğunlaşmış, ekonomide yaşanan sıkıntılar artmış ve Kıbrıs Meselesi alevlenerek 6-7 Eylül Olayları meydana gelmiştir (Eroğul, 1990, 109; Zürcher, 2000, 334-337). Ülke böyle bir siyasi atmosfer içindeyken DP meclis grubunda görüşüldükten sonra 11 Eylül 1957 tarihinde bir erken seçim kararı alınmış ve Mayıs 1958'de gerçekleşecek genel seçimin 27 Ekim 1957'de yapılacağı ilan

edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Eylül 1957, s. 685-737; BCA, 30.1.0.0.45.268.9). Dolayısıyla Cumhuriyet'in 34'üncü yıl dönümü kutlamaları oldukça gergin geçen bir seçim ortamında gerçekleştirileceği anlaşılmıştır. Her yıl olduğu gibi önceden şehrin bütün devlet daireleri, resmî ve hususi müesseselerle muhtelif yerler bayraklar ve yeşilliklerle donatılmıştır. Hazırlıkların 27 Ekim'de sona ermesiyle, Cumhuriyet Bayramı 28 Ekim günü saat 13'te Kadifekale'den atılan top atışıyla başlamıştır. Top atışının ardından Valilik, Garnizon Kumandanlığı, NATO'ya mensup memleketlerin subayları başta olmak üzere çeşitli teşekküller tarafından hazırlanan yüze yakın çelenk toplu hâlde Atatürk anıtına konulmuştur. Müteakiben temsili kıtalar ve heyetler Cumhuriyet alanında Belediye bandosunun iştirakiyle yapılan törende İstiklal Marşı söylenmiş ve bu arada şanlı Türk bayrağı meydandaki direğe çekilmiştir. Bundan sonra istiklal, polis ve hava şehitliklerinde de törenler yapılarak merasime nihayet verilmiştir. Gece ise şehir genelinde müsamereler ve eğlenceler tertip edilerek neşeli anlar geçirilmiştir (Ege Ekspress, 28 Ekim 1957; Yeni Asır, 29 Ekim 1957).

Yağmurlu geçen bir gecenin sabahına uyanan İzmir halkı, 29 Ekim'de merasimin yapılacağı Cumhuriyet Bayramı'na akın etmiştir. Meydan ve kordon boyu, merasim saatinden çok daha evvel dolmuştur. Küçük çocuklar ellerinde bayraklar neşe içerisindeydi. Vali ve belediye başkanının halkı ve merasim birliklerini tebrikinden sonra geçit resmi başlamıştır. Halkın hararetle alkışları arasında geçit resminde bulunan, malul gaziler, izciler, kız ve erkek okulları, askerî ve hava harp okulu bandoları intizamlı bir şekilde bulunmuşlardır. Törenin ardından gün boyu Kültürpark'ta, çocuk bahçelerinde ve diğer muhtelif bölgelerde etkinlikler yapılmıştır. Gün boyunca İzmir radyosunda gerek müzik programları gerekse de röportaj ve konuşmalarla başarılı ve alakalı bir program gerçekleştirilmiştir. Gece bol ışık ve dövizlerle süslenen şehirde bayram devam etmiş ve şehrin her köşesinde eğlenceler tertiplenmiş, millî oyunlar oynanmıştır. Akşamın en büyük eğlencesi Gazeteciler Cemiyeti'nin basın balosunda görülmüştür. Bayram dolayısıyla basın balosu önceden duyurulan programa göre düzenlenmiştir. Bu çerçevede bu yıl verilen baloya ayrı bir özen gösterilmiştir. Tanınan ve sevilen Necdet Koyutürk ve Nihat Baysal caz orkestralarının geceye özel temin edildiği İzmirli'lere önceden haber verilmişti. Böylece İzmir sosyetesinin ve basın mensuplarının kalabalık bir topluluk hâlinde hazır buldukları balo, sürprizler içerisinde neşeyle gerçekleşmiştir (Yeni Asır, 30 Ekim 1957; Ege Ekspress, 30 Ekim 1957; Halkın Sesi, 29 Ekim 1957). Cumhuriyet'in 34'üncü yıl dönümü münasebetiyle ilçelerde de muhtelif törenler ve eğlenceler tertip edilmiştir. Örneğin Kemalpaşa'da düzenlenen törende Cumhuriyet'in fazileti üzerinde konuşmalar yapılarak öğrenciler tarafından şiirler okunmuş, idare amiri makamında tebrik edilmiştir. Kemalpaşa'nın Armutlu, Parsa, Ören, Ulucak gibi büyük köylerinde de bayram aynı neşe içinde geçmiştir (Ege Ekspress, 30 Ekim 1957). Ayrıca günün anlam ve önemine binaen Ege Üniversitesi Tıp Talebe Cemiyeti bir beyanname neşretmiştir. Millî bir şuur içerisinde kaleme alınan beyanname şu şekildeydi (Yeni Asır, 29 Ekim 1957):

Sevgili İzmirli'liler, Milletlerin hayatlarında büyük tarihler vardır. Bizim diğer milletlerden farkımız ise tarihimizin böyle günlerle dolu olmasıdır. Fakat bunların hiçbiri 29 Ekim 1923'ün ifade ettiği manayı bulamaz. 29 Ekim tarihimizde; tarihe 'Türk Mucizesi' diye geçen inkılaplarımızın temelini atıldığı gündür. Büyük Atatürk bu temeli attıktan sonra, yerini bize devrederken "Ey Türk gençliği muhtaç olduğun kan kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" diyerek bize tükenmez bir enerji kaynağı da hediye etmişti. Şu anda bütün gençlik atamıza cevap vermektedir: ATAM senden devraldığımız vazifeye azimle sarıldık. Bugün biz yekpare bir kütleyiz. İdealimiz daha ileri Türkiye, daha münevver Türkiye, daha kuvvetli Türkiye'dir. Gençlik, İzmirli'lilerin ve bütün Türklerin bu en büyük bayramına bütün kalbiyle iştirak eder.

Ege Üniversitesi Tıp Talebe Cemiyeti'nin yayımladığı bu beyanname dönemin koşulları çerçevesinde oldukça önemli mesajlar vermektedir. Nitekim sert geçen bir seçim döneminin ardından, tarih bilincinin sağladığı hassasiyetle toplum Cumhuriyet Bayramı'na dört elle

sarılmıştır. Bu açıdan, bayram kutlamaları, seçim ortamının kutuplaştırdığı bir havada topluma birlik ve beraberlik ortamı tesis edilmesine vesile olmuştur.

Demokrat Parti İktidarının Son Yıllarında İzmir’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1958-1960)

1957 Seçimlerinden sonra, seçim sonuçlarının da büyük oranda etkisiyle iktidar-muhalefet ilişkileri kamplaşmaya gitmişti. DP son döneminde ikili bir çıkmazın etkisi altındaydı. İktisadi alanda almak zorunda kaldığı birtakım istikrar tedbirleri olumsuz sonuç vermişti. Bu sebeple artan hayat pahalılığı gibi ekonomik sıkıntıların sonucunda arkasındaki geniş halk desteğini yitirmeye başlamıştı. Diğer taraftan kendisine karşı bir “Milli Muhalefet Cephesi” kurulmuştu. 16 Ekim 1958’de TKP’nin CMP ile birleşmiş, 24 Kasım 1958’de HP, CHP’ye katılmıştır (Ahmad ve Ahmad, 1976, s. 186-187). Aynı günlerde DP’de oluşan iktidarı kaybetme korkusu ve muhalefetin güç birliği yapması bir cephe hareketini tetiklemiştir. Menderes, Manisa’da yaptığı konuşmada halkı “*nifak cephesine karşı Vatan Cephesi’nde*” toplanmaya davet etmiştir (Uyar, 2012, s. 37-41; Karpat, 2010, s. 506). Böylece 27 Mayıs 1960 darbesine giden sürecin çatışmacı ve gergin atmosferi başlamıştır. Dolayısıyla DP iktidarının son yıllarında yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları böyle bir gündem içerisinde yapılması bakımından önemlidir.

DP iktidarında yapılan Cumhuriyet’in 35’inci yıldönümü kutlamaları İzmir’de geniş çaplı kutlamalara sahne olmuştur. Bu doğrultuda, 28 Ekim günü 13’te başlayacak ve 30 Ekim günü saat 24’te bitecek bayram kutlamalarının daha parlak ve daha canlı bir şekilde kutlanması için çalışmalar haftalar öncesinden başlamıştır. Bu münasebetle teşekkül eden komite Vali Muavini Sadi Süer’in başkanlığı altında toplanarak, programın ana hatlarını tespit etmiştir (Yeni Asır, 17 Ekim 1958; Halkın Sesi, 24 Ekim 1958). Önceki yıllarda olduğu gibi şehrin dört bir yanı bayrak ve yeşilliklerle süslenmiş ve 28 Ekim saat 13’te Kadifekale’den atılan top atışı ile İzmir’de bayram kutlamaları başlamıştır. Bu sırada Cumhuriyet Meydanı’nda okunan İstiklal Marşı’nı takiben Atatürk Anıtı’na çelenkler koyulmuştur. Ardından gün boyu ve gece muhtelif eğlenceler, bando marşları ve etkinlikler düzenlenmiş bayramın açılış günü bu şekilde geçirilmiştir (Ege Ekspres, 28 Ekim 1958; Yeni Asır, 28 Ekim 1958).

29 Ekim 1958 sabahı Bayram neşesini İzmir’in yerel gazeteleri çeşitli manşetlerle duyurdu. *Ege Ekspres* gazetesi, “İstibdadı 35 Yıl Önce Bugün Kovmuştuk”, *Halkın Sesi* gazetesi, “Hilafet Bundan 35 Yıl Önce Yok Edilmişti”, *Yeni Asır* gazetesi, “Cumhuriyet Bayramı Kutlu Olsun” manşetleriyle İzmir halkının bayramını kutlamışlardır. Gazeteler ayrıca zengin makale ve köşe yazıları ile bayrama özel, tarih bilincini kapsayan neşriyat yapmışlardır. (Ege Ekspres, 29 Ekim 1958; Halkın Sesi, 29 Ekim 1958; Yeni Asır, 29 Ekim 1958). 29 Ekim günü, İzmir’de gösterişli törenlerle kutlanmıştır. İlk olarak sabah 9.30’da Vali Kemal Hadımlı tebrikleri kabul etmiştir. Tebrikte bulunan zevat bilahare Cumhuriyet alanına gelerek merasime katılım sağlamışlardır. Burada Vali, Belediye Başkanı Faruk Tunca, İzmir milletvekilleri, askerî ve mülki erkân bulunmuşlardır. Saat 10.45’te şehir bandosunun çalmasıyla beraber İstiklal Marşı ile geçit resmi başlamıştır. Geçit resminin bitimiyle gün içinde çeşitli eğlenceler ve etkinliklere devam edilmiştir. Şehirdeki okullarda büyük bir heyecanla müsamereler düzenlenmiş ve öğrenciler tarafından Cumhuriyet’in kuruluşu ile ilgili şiirler okunmuştur. İlçelerde yapılan kutlamalar çerçevesinde ise bilhassa Karşıyaka’da, 29 Ekim sabah saat 9.30’dan 10’a kadar Kaymakamlık’taki kabul resmini müteakip, saat 14.30’da bütün okullar ve diğer teşekküllerin iştirakiyle İskele Meydanı’nda geçit resmi yapılmıştır. Bu tören esnasında Kaymakam Latif Evrensel tarafından, meydanı ve kordon boyunu dolduran halka hitaben günün mana ve ehemmiyetini belirten bir konuşmada yapılmıştır. Diğer taraftan gece de öğrenciler tarafından şehrin muhtelif semtlerinde fener alayları ve şenlikler tertiplenmiştir.

Gece yapılan eğlencelere Kızılay ve Gazeteciler Cemiyeti baloları eşlik etmiştir. İzmir sosyetesinin en güzide simaları her iki baloda da ayrı ayrı eğlenmişlerdir (Yeni Asır, 29-30 Ekim 1958; Demokrat İzmir, 28-30 Ekim 1958). Genel anlamda İzmir’de Cumhuriyet’in 35’inci yıl kutlamaları bu şekilde geçmiş ve kutlamalar 30 Ekim gece 24’te son bulmuştur.

DP iktidarında gerçekleşen son Cumhuriyet Bayramı kutlamaları 1959 yılındadır. Zira 27 Mayıs 1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerinin hiyerarşik yapısının dışından yapılan ilk ve son başarılı askeri darbe gerçekleştirilerek DP iktidarına son verilmiştir (Ahmad, 1994, s. 173). Bu nedenle DP iktidarında gerçekleştirilen son Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, Cumhuriyet’in 36’ncı yıl dönümüne denk gelmektedir. Bayram münasebetiyle hazırlık komitesi tarafından büyük bir tören programı tertip edilmiştir. Tüm hazırlıklar 27 Ekim’de son bulmuş, şehrin her tarafı çiçeklerle, bayraklarla süslenmiş, minareler ışıklarla donatılmıştır. Böylelikle tıpkı diğer yıllarda düzenlenen törenler gibi 28 Ekim’de bayram kutlamaları başlamıştır. 13’te başlayan bayram merasimi, Cumhuriyet alanına çelenklerin bırakılması ve 15’te şehitliklerde yapılan törenlerle devam etmiştir (Ege Ekspres, 28-29 Ekim 1959; Demokrat İzmir, 28 Ekim 1959).

29 Ekim sabahı erken saatlerden itibaren coşkulu halk kitlesi merasimin yapılacağı Cumhuriyet Meydanı’na gelmeye başlamıştır. Her cadde ve sokakta görülen kalabalık Cumhuriyet Meydanı’nda birleşiyor, her an büyüyen bir çığ gibi Konak Meydanı’ndan NATO binası önüne kadar olan sahil caddesini her iki yanından renkli bir şerit gibi çevirmiştir. Böyle bir atmosferde merasim saat 9.30’da Hükümet Konağı’nda başlamıştır. Burada vali, şehir adına tebrikleri kabul etmiştir. İlk merasimin ardından Vali ve beraberindeki heyet Cumhuriyet Meydanı’ndaki yerlerini alan okullar, askerî birlikler ve teşekküllerin bayramlarını tebrik etmişlerdir. Daha sonra İstiklal Marşı’yla beraber geçit resmi başlamıştır. Bir saat kadar devam eden geçitte, okullar, Hava Harp Okulu ve Lisesi, Askeri birlikler büyük takdir toplamışlardır. Törenin son bulmasıyla beraber Maarif Müdürü Zeki Tanıl ve heyeti Buca yetiştirme yurduna giderek, çocukları ziyaret edip bayramlarını kutlamışlardır. Gün boyu il ve ilçe merkezlerinin farklı yerlerinde eğlenceler, etkinlikler ve konferanslar devam etmiştir. Gece de bütün şehir bayraklarla süslü olarak ışıklandırılmış ve fener alayları tertip edilmiştir. Şehrin birçok yerinde davul ve zurnalar gece geç saatlere kadar çalarak halkın bayramına heyecan katmıştır (Ege Ekspres, 30 Ekim 1959; Demokrat İzmir, 29-30 Ekim 1959). DP iktidarında İzmir’de yapılan son Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, yukarıda anlatıldığı kapsamda neşe ve coşku içinde gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

Türkiye’de 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından yeni düzen coşkuyla karşılanmıştı. Yeni rejim, birinci yıl dönümü olan 1924 yılında ilk defa kutlanmıştır. Ardından 1925’te bayram olarak resmen kabul edilip kutlanmasına karar verilmesinden sonra, “Cumhuriyet Bayramı” Tek Parti Dönemi boyunca tüm yurttan icra edilmişti. Bu dönemde yurt genelinde olduğu gibi İzmir’de de layıkıyla kutlamalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Aynı özveri ve hassasiyet 1950 yılında iktidarı devralan Demokrat Parti Döneminde de devam etmiştir. Bu kutlamalar vasıtasıyla ülkede yeni bir hayatın ve demokrasi anlamında yeni bir umudun başladığı halka yansıtılmaya çalışılmıştır. Meseleye yerel ölçekte, İzmir üzerinden bakıldığında, DP iktidarını kapsayan 1950-1960 döneminde kutlamalar genel olarak kentin her tarafına yayılacak biçimde 3 gün sürmüştür. Valiliğin öncülüğünde oluşturulan bir komite, titizlikle belirli bir program ve nizam hâlinde törenlere günler öncesinden hazırlanmıştır. Böylelikle yediden yetmişe bütün İzmir halkının sevinçle iştirak ettiği bu törenler, büyük bir ilgi ve alaka ile o dönemde şehrin çehresini aydınlatmıştır. DP haricinde diğer siyasi partiler de bilhassa parti ocakları aracılığıyla kutlamalar düzenlemişlerdir. Ancak DP iktidarının son dönemlerinde gerek ülke çapında yaşanan ekonomik ve siyasi sıkıntılar gerek dış politikada

yaşananlar, bayram kutlamalarına gösterilen titizliğin yitirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum İzmir’de yapılan kutlamalara da yansımıştır. Nitekim 1957 Seçimlerinin hemen sonrasında yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, seçim döneminde yaşanan siyasi kutuplaşma ortamından dolayı özensiz bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Fakat bu noktada, bayram olgusunun birleştirici boyutuyla meseleye baktığımızda, toplumsal tabanda Cumhuriyet değerlerine aidiyet hissini ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Zira sert geçen bir 1957 Milletvekili Genel Seçimi sürecinin ardından, halk tarih bilincinin sağladığı hassasiyetle Cumhuriyet Bayramı’na sarılmıştır. Ayrıca DP Dönemi’nde törenlere katılımın oldukça yüksek seviyelerde olması, bu dönemde Cumhuriyet’in kazanımlarının halk nezdinde itibar gördüğünün en güzel kanıtı olmuştur. Meseleye bu bağlamda baktığımızda Cumhuriyet değerlerine aidiyet hissini ön plana çıktığı söylenebilir. Neticede toplumsal dinamiği harekete geçiren bayram olgusunun, toplum üzerindeki birleştirici gücü bu noktada açıkça görülmektedir.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.10.0.0.198.352.9.

BCA, 30.18.01.02.124.80.12.

BCA, 30.18.1.1.12.75.6.

BCA, 30.18.1.1.13.23.19.

BCA, 490.01.1143.11.2.

BCA, 490.1.0.0.1145.17.2.

BCA, 51.0.0.0.2.13.2.

Resmî Yayınlar

Düster, 3. Tertip, C.5, 26 Teşrin-i Evvel 1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 18, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C. 20, TBMM Matbaası.

Kitap-Makaleler

Ahmad F. ve Ahmad, B. (1976). *Türkiye’de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ahmad, F. (1994). *Modern Türkiye’nin oluşumu* (Çeviren: Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmay Yayınevi.

Akıncı, T. (2021). *Demokrat Parti (1946-1960)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Albayrak, M. (2004), *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Phoenix Yayınevi.

Ayin tarihi, Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950.

Ayin tarihi, Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara, 1951.

Ayin tarihi, Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara, 1952.

Bolat, B, S. (2007). *Millî bayram olgusu ve Türkiye’de yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1923-1960)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi).

Doğaner, Y. (2007). Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı:9, Ankara, ss.119-143.

Elmacı, E, E.ve Şeneken, S. (2017). *Atatürk Dönemi’nde İzmir’de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Haykır, Y., Çevil, M. (2014). Tek Parti Döneminde Elazığ’da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1934-1945). *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 7, Ankara, ss. 331-377.

Karpat, H. (2010). *Türk demokrasi tarihi (sosyal, kültürel, ekonomik temeller)*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kırmıt, Ö. F. (2022). Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele liderleri ekseninde halifelğin kaldırılması tartışmaları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 2.
- Közleme, O, A. (2020). Bir modernleştirme projesi olarak Cumhuriyet Baloları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 70.
- Öztürkmen, A. (1996). Millî bayramlar: şekli ve hatırası-I. *Toplumsal Tarih*, Cilt:5, Sayı:28.
- Şavkılı, C. (2017). Maraş'ın Kurtuluş Bayramı kutlamaları ve basına yansımaları (1920-1950). *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 61, Ankara, ss.309-340.
- Şeneken, S. (2009). *1930'lu yıllarda İzmir'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Uyar, H. (2012). *Türk siyasal yaşamında cepheleşmelere bir örnek: Vatan Cephesi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Zürcher, J, E. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

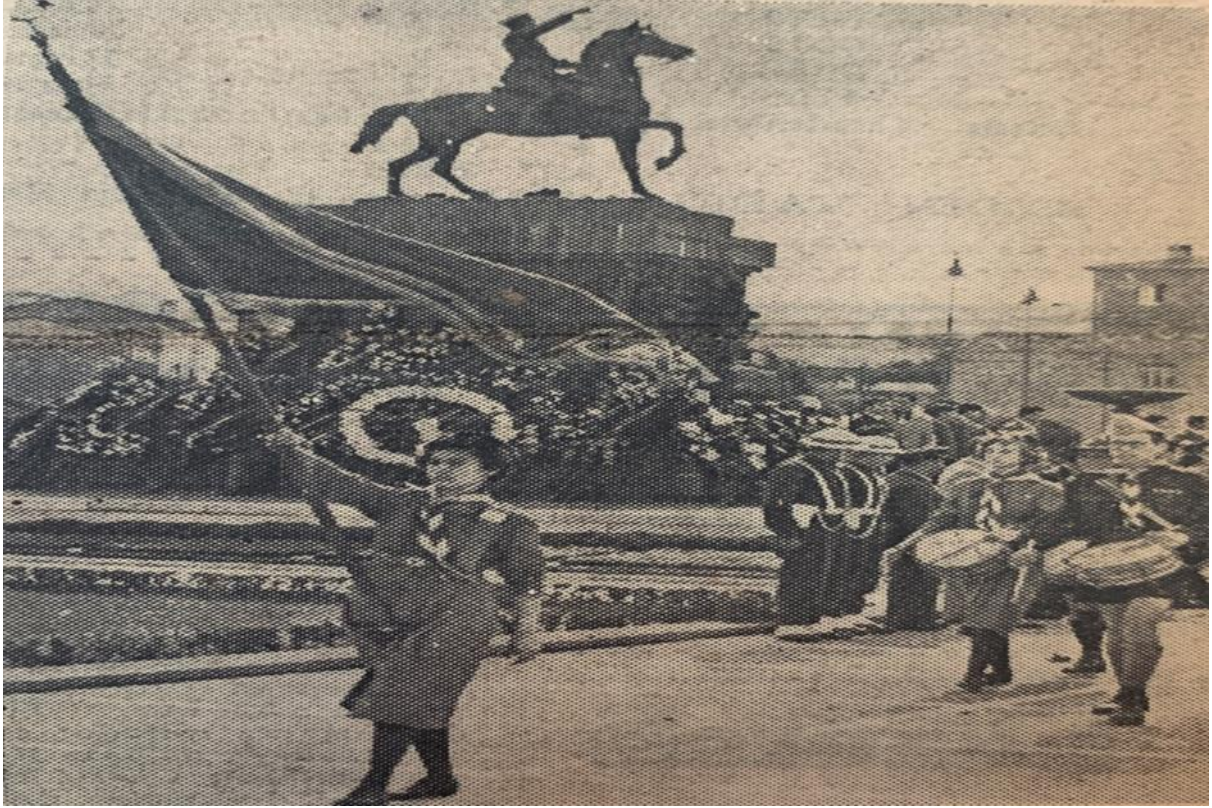
Gazeteler

- Demokrat İzmir*, 26 Ekim 1950, Sayı: 1408.
- Demokrat İzmir*, 27 Ekim 1951, Sayı: 1765.
- Demokrat İzmir*, 27 Ekim 1955, Sayı: 3112
- Demokrat İzmir*, 27 Ekim 1956, Sayı: 3470.
- Demokrat İzmir*, 28 Ekim 1950, Sayı: 1410.
- Demokrat İzmir*, 28 Ekim 1951, Sayı: 1766.
- Demokrat İzmir*, 28 Ekim 1954, Sayı: 3754
- Demokrat İzmir*, 28 Ekim 1958, Sayı: 4153.
- Demokrat İzmir*, 28 Ekim 1959, Sayı: 4502.
- Demokrat İzmir*, 29 Ekim 1950, Sayı: 1411.
- Demokrat İzmir*, 29 Ekim 1951, Sayı: 1767.
- Demokrat İzmir*, 29 Ekim 1954, Sayı: 3755
- Demokrat İzmir*, 29 Ekim 1959, Sayı: 4503.
- Demokrat İzmir*, 30 Ekim 1952, Sayı: 2178.
- Demokrat İzmir*, 30 Ekim 1953, Sayı: 3178.
- Demokrat İzmir*, 30 Ekim 1954, Sayı: 3756
- Demokrat İzmir*, 30 Ekim 1955, Sayı: 3115
- Demokrat İzmir*, 30 Ekim 1956, Sayı: 3473
- Demokrat İzmir*, 30 Ekim 1958, Sayı: 4155.
- Demokrat İzmir*, 30 Ekim 1959, Sayı: 4504.
- Demokrat İzmir*, 31 Ekim 1955, Sayı: 3116
- Demokrat İzmir*, 31 Ekim 1956, Sayı: 3474.
- Ege Ekspres*, 26 Ekim 1952, Sayı: 102.
- Ege Ekspres*, 28 Ekim 1953, Sayı: 459
- Ege Ekspres*, 28 Ekim 1957, Sayı: 1910.
- Ege Ekspres*, 28 Ekim 1958.
- Ege Ekspres*, 28 Ekim 1959, Sayı: 3533.
- Ege Ekspres*, 29 Ekim 1953, Sayı: 460
- Ege Ekspres*, 29 Ekim 1954, Sayı: 819
- Ege Ekspres*, 29 Ekim 1955, Sayı: 1189
- Ege Ekspres*, 29 Ekim 1958.
- Ege Ekspres*, 29 Ekim 1959, Sayı: 3534.
- Ege Ekspres*, 30 Ekim 1952, Sayı: 106.
- Ege Ekspres*, 30 Ekim 1954, Sayı: 820.

-
- Ege Ekspres*, 30 Ekim 1955, Sayı: 1190.
Ege Ekspres, 30 Ekim 1957, Sayı: 1912.
Ege Ekspres, 30 Ekim 1959, Sayı: 3535.
Halkın Sesi, 24 Ekim 1958, Sayı: 8631.
Halkın Sesi, 28 Ekim 1953, Sayı: 7294.
Halkın Sesi, 29 Ekim 1955, Sayı: 7905.
Halkın Sesi, 29 Ekim 1957, Sayı: 8418.
Halkın Sesi, 29 Ekim 1958, Sayı: 8635.
Halkın Sesi, 30 Ekim 1950, Sayı: 6388.
Halkın Sesi, 30 Ekim 1951, Sayı: 6679.
Yeni Asır, 17 Ekim 1958, Sayı: 18973.
Yeni Asır, 24 Ekim 1953, Sayı: 17181.
Yeni Asır, 25 Ekim 1955, Sayı: 17902.
Yeni Asır, 27 Ekim 1951, Sayı: 14666.
Yeni Asır, 27 Ekim 1953, Sayı: 17185.
Yeni Asır, 27 Ekim 1954, Sayı: 17544.
Yeni Asır, 27 Ekim 1955, Sayı: 17904.
Yeni Asır, 27 Ekim 1956, Sayı: 18265.
Yeni Asır, 28 Ekim 1950, Sayı: 14302.
Yeni Asır, 28 Ekim 1951, Sayı: 14667.
Yeni Asır, 28 Ekim 1952, Sayı: 15025.
Yeni Asır, 28 Ekim 1954, Sayı: 17545.
Yeni Asır, 28 Ekim 1955, Sayı: 17905.
Yeni Asır, 28 Ekim 1956, Sayı: 18266.
Yeni Asır, 28 Ekim 1958, Sayı: 18984.
Yeni Asır, 29 Ekim 1950, Sayı: 14303.
Yeni Asır, 29 Ekim 1951, Sayı: 14668.
Yeni Asır, 29 Ekim 1953, Sayı: 17186.
Yeni Asır, 29 Ekim 1955, Sayı: 17906.
Yeni Asır, 29 Ekim 1956, Sayı: 18267.
Yeni Asır, 29 Ekim 1957, Sayı: 18626.
Yeni Asır, 29 Ekim 1958, Sayı: 18985.
Yeni Asır, 30 Ekim 1950, Sayı: 14304.
Yeni Asır, 30 Ekim 1951, Sayı: 14669.
Yeni Asır, 30 Ekim 1952, Sayı: 15027.
Yeni Asır, 30 Ekim 1953, Sayı: 17187.
Yeni Asır, 30 Ekim 1954, Sayı: 17547.
Yeni Asır, 30 Ekim 1955, Sayı: 17907.
Yeni Asır, 30 Ekim 1956, Sayı: 18268.
Yeni Asır, 30 Ekim 1957, Sayı: 18627.
Yeni Asır, 30 Ekim 1958, Sayı: 18986.
-

Ekler

Ek-1 1954 yılında Cumhuriyet Meydanı'nda Yapılan Resmî Törenden Bir Kare (Ege Ekspres, 29 Ekim 1954).

Ek-2 Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle Düzenlenen Kupa Maçında Göztepe Futbol Takımı Pankartı (Yeni Asır, 30 Ekim 1956).

Ek-3 1953 Yılı Resmî Geçit Töreninden Bir Kare (Yeni Asır, 30 Ekim 1953).

Ek-4 1953 Yılı Törenlerine Katılım Sağlayan Millî Mücadele Kahramanlarının Yürüyüşünden Bir Kare (Yeni Asır, 30 Ekim 1953).

Ek-5 1951 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları Esnasında İzmir Kordon Boyu (Yeni Asır, 30 Ekim 1951).

Ek-6 Merasimlerin Neşesini Temsil Eden Fotoğraflar (Yeni Asır, 30 Ekim 1951).

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Lozan Barış Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesine Yönelik Görüşmelerde Kürt Meselesi

*The Kurdish Issue In Meetings On Minorities At The In Lausanne Peace Conference*Fuat UÇAR^{a*}^a Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Giresun / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2036-6689

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 8 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Lozan Barış Konferansı,
Azınlıklar,
Kürtler,
TBMM.

ÖZ

Lozan Barış Konferansı, Türkler tarafından Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlandırılmasından sonra Müttefiklerin, 27 Ekim 1922 tarihli notasıyla Ankara ile İstanbul hükümetlerini görüşmelere davet etmesiyle gündeme geldi. TBMM Hükümeti 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmak suretiyle konferansa Türk milleti adına tek başına katıldı. I. Dünya Savaşı'nın sonunda kurulacak yenedünya düzeninde azınlıklar konusu da önemli bir yere sahipti. Lozan Barış Konferansı'nda birçok konunun yanında azınlıklar (ekalliyetler) meselesi de gündeme geldi. Görüşmelerde Kürtlerle ilgili ayrı bir gündem maddesi açılmadı ve "Kürdistan" sözü de tartışma konusu edilmedi. Bu şekilde Kürt meselesi azınlıklar meselesi kapsamında dolaylı bir şekilde müzakere edilmiş oldu. Konferansta özellikle İngiltere, azınlık kavramının soy, dil, din azınlıkları olarak genişletilmesini gündeme getirdi. Türk heyeti ise azınlık kavramının tanımını İslam hukukuna göre yaparak Kürtlerin ülkede azınlık olmadığını, asli unsur olduklarını savunarak Misak-ı Milli sınırları içinde Müslüman azınlık kavramına şiddetle karşı çıktı. Türk heyeti, müzakerelerde Türkler ile Kürtlerin ayrılmaz bir bütün olduğunu ısrarla vurguladı. Azınlığın tanımında; soy, dil, din ölçütlerinin yerine Müslüman olup olmama ölçütünün dikkate alınmasını önerdi. Türkiye'nin talebi doğrultusunda gayrimüslimlerin azınlık sayılmasına ve ölçütün dinsel esasa göre belirlenmesi görüşü kabul edildi. Müzakerelerde azınlıklarla ilgili maddelerin Türk görüşüne yakın ele alınması sonucunda sadece Müslüman olmayanlar azınlık sayıldı. Lozan Barış Konferansı'nda Türk heyetinin önerisinin kabul edilmesi, İngilizlerin Kürtlerle ilgili politikalarının net bir şekilde Türkler lehine değiştiği bir gelişme oldu. Böylece Kürt meselesi, Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar kapsamında ele alınışı bakımından uzun bir süre uluslararası bir mesele olmaktan ziyade Türkiye, Suriye, Irak ve İran'ın bir iç meselesi hâline dönüştü.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 11, 2023

Accepted: September 8, 2023

Keywords:

Lausanne Peace Conference,
Minorities,
Kurds,
GNAT.

ABSTRACT

After the successful conclusion of the National Struggle by the Turks, the Lausanne Peace Conference came to the fore when the Allies invited the governments in Ankara and Istanbul to talks with a note dated October 27, 1922. GNAT government abolished the reign on November 1, 1922 and attended the conference on behalf of the Turkish nation alone. The issue of minorities had an important place in the new world order to be established at the end of World War I. At the Lausanne Peace Conference, besides many other issues, the issue of minorities was also brought up. During the talks, no separate agenda item was opened regarding the Kurds, and the word "Kurdistan" was not discussed. In this way, the Kurdish issue was negotiated indirectly within the scope of the minority issue. At the conference, especially England, made brought up the expansion of the concept of minority as racial, linguistic and religious minorities. The Turkish delegation, on the other hand, made the definition of the concept of minority according to Islamic law and argued that the Kurds are not a minority in the country, but that they are the main element. The Turkish delegation strongly opposed the concept of a Muslim minority within the borders of the National Pact. The Turkish delegation insisted that Turks and Kurds are an inseparable whole in the negotiations. The Turkish delegation, in the definition of minority; He suggested that the criterion of being a Muslim should be taken into account instead of the criteria of race, language and religion. In line with Turkey's request, the view that non-Muslims should be considered as a minority and that the criteria should be determined on religious basis was accepted. Only non-Muslims were counted as minorities as a result of the fact that the items related to minorities were handled close to the Turkish view in the negotiations. The acceptance of the Turkish delegation's proposal at the Lausanne Peace Conference was a development that clearly changed the British policies regarding the Kurds in favor of the Turks. Thus, the Kurdish issue ceased to be an international issue for a long time, as it was handled within the scope of minorities at the Lausanne Peace Conference. Thus, the Kurdish issue has turned into an internal issue of Turkey, Syria, Iraq and Iran by staying within its own borders.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: fuat.turkuaz@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

A new process was entered into when the victorious states of the First World War accepted peace treaties with the defeated states. On August 10, 1920, the Ottoman Empire, one of the losers of the war, accepted the Treaty of Sèvres, which was imposed on it in the name of peace. However, the Ankara Government did not accept the Treaty of Sèvres and sentenced its signatories to death. After the success of the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, the diplomatic process started after the military success. In this respect, the Lausanne Peace Conference was an important development in the establishment of the new world order that emerged after the First World War. Mustafa Kemal Pasha, satisfied with the success of the Turkish delegation in the Mudanya Armistice negotiations, asked İsmet Pasha to represent Turkey as a capable and loyal representative. For this purpose, İsmet Pasha was appointed by the Turkish Grand National Assembly to replace Yusuf Kemal Tengirşek as Minister of Foreign Affairs and authorized as Chief Delegate. In addition to his personal abilities, the fact that he was a member of the pioneering cadre of the National Struggle was also very effective in İsmet Pasha's appointment to this post. The Turkish delegation to the conference was mainly composed of two groups under the chairmanship of İsmet Pasha. The basic program of the Turkish delegation was the Misak-ı Milli (National Pledge). The Ankara Government convened a meeting before the delegation left for Lausanne and prepared a 14-point directive, stating that the two issues on which the Assembly wanted no concessions to be made in the Lausanne negotiations were the abolition of capitulations and the prevention of the establishment of an Armenian State that would include the Eastern Anatolia region. At the Lausanne Peace Conference, a conference organized on problems related to the Near East, negotiations took place in two periods. Period I, which lasted from November 21, 1922 until February 4, 1923, and period II, which lasted from April 23 until the signature on July 24, 1923, lasted a total of eight months. The most critical issues of the Conference were negotiated and generally resolved in the first period. The work of the Conference was carried out in 3 main commissions chaired by Britain, France and Italy. One of these commissions was the "Commission on the Regime of Foreigners and Minorities in Turkey". The Treaty of Lausanne was signed on July 24, 1923 during the first parliamentary term and ratified by 213 votes on August 23, 1923 during the second parliamentary term. The only issue that could not be resolved at Lausanne was the Mosul question. The Treaty of Lausanne, which established the equality between the parties, still retains its importance as the document that legally registered the political and economic independence of the Republic of Turkey in the international arena. The Treaty of Lausanne was an important development in which the traditional policies of the Allied powers, especially the British, regarding the Kurds clearly changed in favor of the Turks. While the UK approached the Kurdish problem from an ethnic and political perspective within the scope of the minorities issue and aimed to take decisions against Turkey in this direction; İsmet Pasha, the head of the delegation and chief delegate on behalf of the Ankara Government, approached the issue from a historical and cultural perspective. İsmet Pasha's efforts regarding the Kurds in the Lausanne peace talks were important in terms of forming the basis of the Kurdish policy that the state would follow later on. In this context, the decisions on minorities determined and accepted at Lausanne formed the basis for the minority policy of the Republic and strengthened Turkey's tendency towards nation-statehood. In the Lausanne peace negotiations, since the Muslim population other than minorities was accepted under the umbrella of the Turkish identity and it was emphasized that all of them were equal, the regulations in question were the regulations introduced for non-Muslim subjects. Therefore, since Kurds were not considered a minority in the Treaty of Lausanne, Kurdish advocates strongly opposed the minority policies of the Treaty of Lausanne, and even made an effort to grant minority status to Kurds, who were accepted as a Muslim people in Lausanne, in order to benefit from minority rights. Britain did not hesitate to use the Kurds, whom it tried to include in the concept of Muslim minority in Lausanne, against Turkey in the Mosul issue. With the resolution of the minorities problem by designating non-Muslims as minorities in the Treaty of Lausanne, the Greater Kurdistan project, like the Greater Armenia envisioned in Sevr, was definitely prevented. The Treaty of Lausanne has been one of the most important obstacles to the Greater Kurdistan project planned in the Middle East geography by including the Kurds living in Turkey in the integrity of the nation state. For this reason, the Treaty of Lausanne constituted the most important political and legal basis for the construction of Turkey's unitary structure and nation-state identity and the determination of borders within the scope of the Misak-ı Milli. With the initiatives of the Turkish delegation at Lausanne, the definition of racial, linguistic and religious minorities was narrowed, the term non-Muslim was used and the treaty was signed in this way. Thus, as in the Ottoman Empire, the effects of various interventions that could come from Western states by citing minorities as a justification are eliminated. The determined stance of the Turkish delegation at Lausanne has always kept the Kurds' minority status on the agenda, which the Western powers had failed to get Turkey to accept in the past at Lausanne. The West's attempts in this direction are now being brought to the agenda again in Turkey's negotiations on the European Union process. In this respect, the discussions on the minority status to be granted to Kurds in Turkey's European Union process have gained momentum. The Treaty of Lausanne remains politically and legally important as a guarantee for the preservation of Turkey's unitary structure.

Giriş

Yakın Doğu'ya barış getirmek amacıyla Venedik'te veya başka bir yerde bir konferans tertiplenmesini kararlaştıran Müttefikler, İstanbul ile Ankara hükümetleri arasında ikilik yaratmak suretiyle Millî Mücadele'nin siyasi aşamasını başarısızlığa uğratmayı amaçlamışlardır. Müttefiklerin bu girişimini fırsat bilen Ankara Hükümeti ise saltanatı kaldırmak suretiyle Lozan Barış Konferansı'na tek başına katılma hakkını elde etmiş oldu. Müttefiklerin konferansın Venedik ya da başka bir yerde yapılması talebine karşı Ankara Hükümeti de Anadolu'nun işgali sonucu yaşanan katliam ve tahribatı konferansa katılacak delegelere yerinde göstermek ve dünya kamuoyuna duyurmak, konferansın çalışmalarını yakından izlemek amacıyla görüşmelerin İzmir'de yapılmasını istemiştir. Müttefikler ise yeterli haberleşme ve alt yapının bulunmadığı gibi birtakım gerekçelerle görüşmelerin tarafsız bir ülke konumundaki İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılmasında ısrarcı olmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, Türk delegesinin Mudanya Mütarekesi görüşmelerindeki başarısından memnun kaldığı için yetenekli ve sadık bir temsilci olarak İsmet (İnönü) Paşa'nın Türkiye'yi temsil etmesini istedi (Mango, 2000, s. 345). Bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından Yusuf Kemal (Tengirşek)'in yerine İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı'na getirilerek Başdelege sıfatıyla yetkilendirildi. İsmet Paşa'nın bu göreve getirilmesinde kişisel yeteneklerinin yanında, Millî Mücadele'nin öncü kadrosunda yer alması da etkili olmuştur (Tuğlacı, 2008, s. 59-60)¹. Konferansa katılacak Türk delegasyonu İsmet Paşa'nın yanında esas olarak iki delegeden oluşmuştur. Bu delegeler Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Eski Maliye Bakanı Hasan (Saka)'dır. Bu isimlerden başka heyette 21 danışman, 2 basın danışmanı, 1 danışman ve genel sekreter, 1 mütercim ve 8 kâtip olmak üzere toplam 33 delege yer almıştır (Oran, 2018a, s. 217; Temiz, 2007, s. 15-16). Türk heyetinin temel programını Misak-ı Millî (Ulusal Ant) oluşturmuştur. Ankara Hükümeti, heyet Lozan'a gitmeden toplantı yaparak 14 maddelik bir talimat hazırlamak suretiyle, Meclis'in Lozan görüşmelerinde asla taviz verilmemesini istediği iki konuyu, kapitülasyonların kaldırılması ve Doğu Anadolu Bölgesi'ni de içine alacak bir Ermeni Devleti'nin kurulmasının engellenmesi şeklinde belirlemiştir. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Semen Aralov bu durumu ve Lozan görüşmelerinin Türkler açısından önemini "(...) *Türkler konferansa, sadece Yunanlıları ve Padişahı yenmiş olarak değil, İngilizleri de yenmiş olarak gelmişlerdi*" (Aralov, 2005, s. 196-198) şeklinde ifade etmiştir.

Görünürde Yakın Doğu ile ilgili meseleler üzerine düzenlenen bir konferans olan Lozan Barış Konferansı'nda görüşmeler iki dönem hâlinde gerçekleşmiştir. Açılış toplantısı Casino de Montbenon'da 20 Kasım saat 15.30'da yapılan konferansın görüşmeleri 21 Kasım 1922'den 4 Şubat 1923'e kadar devam eden birinci dönem; 23 Nisan'dan 24 Temmuz 1923'deki imzaya kadar geçen ikinci dönem şeklinde toplam sekiz ay sürmüştür. Birinci dönemde temel ve önemli tarihî meselelerde uzlaşma sağlanamadığından konferans dağılmıştır. Konferansın en kritik konuları birinci dönemde müzakere edilmiş ve genellikle çözüme bağlanmıştır. Konferansın çalışmaları İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin başkan olduğu 3 ana komisyon² hâlinde

¹ Şevket Süreyya Aydemir, Yeni Türkiye'nin tarihinde İsmet Paşa'nın adının Lozan Muahedesi denilen büyük hesaplaşmaya bağlı kalacağını ve bunun önemini "*Yakın tarihimizde bir başka müdahalesi olmasaydı bile İsmet Paşa, yalnız Lozan'daki mihnetleri, direnişleri ile unutulması mümkün olmayacak bir yer işgal edebilirdi*" şeklinde ifade etmiştir (Aydemir, 1968, s. 227).

² Konferansın 21 Kasım oturumunda oluşturulan üç ana komisyon: İngiliz temsilci Lord Curzon'un başkanlığında Birinci Komisyon, ülkesel ve askerî konuları; İtalyan temsilci Garroni'nin başkanlığında İkinci Komisyon, Türkiye'deki yabancıların ve azınlıkların statüsünü; Fransız temsilci Barrère'nin başkanlığında Üçüncü Komisyon

yürütülmüştür. Komisyonlardan birisi olan “Türkiye’de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu”nun çalışmaları kapsamında azınlıklar meselesi, büyük devletlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmak için sık sık başvurdukları bir araç olması nedeniyle konferansta Türk heyetini uzun süre uğraştıran bir konu olmuştur (Sonyel, 1974, s. 69).

Batı kökenli bir kavram olan azınlık kavramı, Türk hukuk sistemine Lozan Barış Antlaşması’yla girmiştir. Lozan’dan önce “azınlık” kavramı kullanılmamış, bunun yerine mezhep veya din esasına dayalı Müslüman olmayan toplulukları ifade etmek için “cemaat-ı muhtelif, milel-i saire, tebaa-i gayrimüslime, milel-i muhtelif, taife-i gayrimüslime” gibi kavramlar kullanılmıştır. Lozan Barış Antlaşması’nın ilgili maddelerinde, azınlıklar için “gayrimüslim ekalliyetler, gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası” kavramları daha çok kullanılmış, bir yerinde ise “gayrimüslim tebaa” terimi geçmiştir (Eryılmaz ve Bektaş, 2017, s. 29; Ercan, 2006, s. 14). I. Dünya Savaşı’ndan sonra Uluslararası Adalet Divanı tarafından tanınmış olan azınlık kavramı bir ülkede yaşayan, genel nüfustan az, ırk, dil ve din bakımından farklı toplumsal gruplar olarak ifade edilmiştir. Bu açıdan azınlık kavramı ve tanımı hukuksal, sosyo-politik yönlerden ön plana çıkmaktadır (Oran, 1994, s. 283-285; Oran, 2018b, s. 97-100). Bu kapsamda Lozan’da “gayrimüslim” olarak tanımlanan azınlıkların korunması, Sevr Antlaşması’nın aksine ayrı bir bölüm olarak değil, daha az önemsendiğini gösterir biçimde Siyasal Hükümler başlığı altında ele alınmıştır (Oran, 1994, s. 225). Gayrimüslimleri ilgilendiren konuların başında mübadele ve Patrikhane meselesi geldiği için azınlıklarla ilgili konular Lozan’a gelecek Türk heyetine bildirilmiştir (Demirci, 2011, s. 97).

Paris ve Londra konferansları ile “Kürdistan” meselesi çözülemediği için bu dönemde kurulması söylenen ve propagandası yapılan Ermeni ve Kürt devleti kurmaya yönelik girişimler Sevr Antlaşması öncesinde yapılan konferansların da ana temalarından birisi olmuştur (Olca, 2018, s. 172-175). Sevr ile Lozan antlaşmaları karşılaştırıldığında askerî, siyasi konulardan ekonomik ve mali sorunlara, sınırlardan azınlıklara kadar uzanan çok geniş bir alanda her iki antlaşmanın farklı esaslar üzerine inşa edildiği görülmektedir. Baskın Oran, Sevr Antlaşması’nın 62-64. maddeleri³ kapsamında yer alan “Kürdistan” sözcüğünün Lozan Antlaşması’nda hiçbir şekilde geçmemesini “*Milletler Cemiyeti döneminde Batılıların Kürtlere duyduğu yoğun ilgi 1922, hatta 1921’den sonra sıfırlanmış, bu ülkeler Türkiye Cumhuriyetiyle uzlaşmışlardır. Lozan’da Kürt ve Kürdistan sözcüklerinin K’sinin dahi geçmemesi bundandır*” (Oran, 1994, s. 301) şeklinde yorumlamıştır. Hâlbuki Lozan’da Batılılar ile Ankara Hükûmeti arasında sağlanan uzlaşıda, Anadolu’da emperyalistlere karşı verilen ve başarılı olunan askerî ve siyasi başarı temel belirleyici olmuştur. Dolayısıyla konferansta Türk heyetinin elde ettiği askerî ve siyasi güç azınlıklar konusundaki görüşlerinin kabul görmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle Sevr’de Doğu Anadolu Bölgesi’nde Ermenistan ve Kürdistan gibi yapay devletlerin kurulması öngörülmüşken, Lozan’da gelecekte böyle bir durumun olasılığı dahi kesin bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Bu açıdan azınlıklar konusunda her iki antlaşmada farklı hükümler bulunmaktadır.

Azınlıkların korunması hükümleri konusunda Sevr ile Lozan’ın mukayesesini yapan Baskın Oran’a göre, Lozan Antlaşması azınlıkların korunması açısından dönemine oranla oldukça avantajlı bir durum getirmiştir. Sevr Antlaşması’ndaki azınlık koruma hükümlerinde, başka bir devletle herhangi bir karşılıklılık (mütakabiliyet) olmaksızın, yalnızca Osmanlı

da mali ve ekonomik konuları ele almak amacıyla oluşturulmuştur (Sonyel, 1974, s. 56; Ertan, 1990, s. 619; Karacan, 2022, s. 87).

³ Sevr Antlaşması’nın III. Kısım Kürdistan başlığı altında yer alan 62 ve 64. maddeleri için bkz. (Erim, 1953, s. 551-552).

Devleti'nin yükümlülükleri söz konusudur. Bu, standart bir azınlık koruma hükmüdür. Oysa Lozan Antlaşması'nın 45. maddesi, Yunanistan ile karşılıklılık esası koymakta, standardı aşındırmaktadır. En önemlisi de Sevr Antlaşması'nda "azınlık" denildiği zaman "dil, soy ve din" azınlıkları (yani, bütün azınlıklar) söz konusu olup bu da dönemin standardının özüdür. Oysa Lozan Antlaşması'nda bu standart çok önemli biçimde aşındırılmış ve azınlık tanımı "Müslüman-olmayan" teriminden de anlaşıldığı gibi yalnızca "din" ögesiyle sınırlanmıştır (Oran, 1994, s. 285-287).

Azınlıklar ve etnisite üzerine çalışmalar yapan Baskın Oran, Lozan Antlaşması'nın Ermenilere ve Rumlara yönelik azınlık hükümlerini değerlendirdiği çalışmasında, Kürt kökenli vatandaşlar hakkında da "*Dönemin ulus-devlet kurma dönemi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Hatta Antlaşma'nın 'Azınlıkların Korunması' bölümüne niye yalnızca gayrimüslimler alındı, Kürtler alınmadı diye eleştirmek de gerçekçi değildir. Çünkü hem dönemin turnusol kâğıdı ulus değil din'dir, hem de 'azınlıkların uluslararası korunması' büyük devletlerin müdahalesini meşrulaştırmış ve tarih boyu fazlasıyla ağız yakmış bir 'yoğurttur'*" (Oran, 1994, s. 297) şeklindeki değerlendirmesiyle dönemin şartlarına, siyasal ve toplumsal dinamiklerine dikkat çekmiştir.

Lozan'da din esasına göre azınlık tanımlaması yapılmış ve tüm azınlıklar Türk uyruklu sayılmıştır. Azınlıklar konusunda her iki antlaşma arasındaki derin farklılıklar, aslında Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve var olma dinamiklerini de göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Lozan Antlaşması çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü, aynı zamanda geri kalmış sosyo-ekonomik yapıya sahip Osmanlı Devleti'nden, ulusal ve üniter bir yapıya sahip modernleşme çabası içerisinde olan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi de yansıtmaktadır (Ertan, 2013, s. 32-33; Giritli, 1994, s. 273-478).

Lozan Antlaşması'nda azınlık sorunu, belgenin Azınlıkların Korunması başlığında ifade edilen 37-45. maddeleri⁴ ile düzenlenmiştir. Lozan Barış Konferansı'nda, Türkiye'nin azınlık tanımı uzun tartışmalara neden olmuştur. Batılı devletlerin Türkiye'deki bazı Müslüman unsurları da azınlık statüsüne dâhil etmek istemeleri, Türk heyetinin itirazları üzerine kabul edilmemiştir. Lozan Antlaşması gayrimüslimlerin azınlık statüsünde olduklarını belirtse de Türkiye ilerleyen süreçteki uygulamalarında sadece Rum, Ermeni ve Yahudileri azınlık olarak kabul etmiştir. Bu üç grup dışında kalan gayrimüslim unsurlar da uygulamada azınlık statüsü dışında kalmışlardır (Güllü, 2018, s. 268).

Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te I. Meclis Dönemi'nde imzalanmış ve 23 Ağustos 1923'te II. Meclis Dönemi'nde 213 oyla kabul edilmiştir (TBMMZC, c. 1, 1923a, s. 286-291). Lozan'da Türkiye'nin istediği gibi çözüme kavuşturulamayan Hatay Meselesi, Boğazlar Meselesi, yabancı okullar gibi konuların dışında üzerinde hiçbir uzlaşının sağlanamadığı en önemli konu Musul meselesi olmuştur.

İsmet Paşa konferansta TBMM'yi galip devletlerle eşit statüde temsil etmek için oldukça önemli diplomatik mücadele vermiştir (Meray, 2018, s. v). Taraflar arasındaki eşitliği ortaya koyan Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını uluslararası alanda hukuki olarak tescil eden belge olması bakımından önemini hâlâ korumaktadır. Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta bu konunun önemini "*Muhterem efendiler, Lozan Barış Antlaşması'nın ihtiva ettiği esasları, diğer barış teklifleriyle daha fazla*

⁴ Lozan Antlaşması'nın Kesim: III Azınlıkların Korunması başlığı altında yer alan 37-45. maddeleri için bkz. (Soysal, 2000, s. 103-106).

mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu antlaşma, Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılışını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali görülmemiş bir siyasi zafer eseridir!" (Atatürk, 2015, s. 581) şeklinde ifade etmiştir.

Meclis Dışişleri Komisyonu raporunda da Lozan Antlaşması'nın önemi ve azınlıklar konusu, ulusal bütünlük açısından "(...) Şurası memnuniyetle şayanı kayıttır ki, (Lozan) Barış Antlaşmasındaki azınlıklara ilişkin maddelerde (...) Türkiye halkından olan Müslümanlar arasında millî birlik ve dayanışmamızı ihlâlâ yönelik olabilecek hükümlerin söz konusu ettirilmemiş olmasıdır" (Şimşir, 2012, s. 27) şeklinde değerlendirilmiştir. Bu açıdan Lozan barış görüşmeleri sürecinde azınlıklar (ekalliyet) meselesi çerçevesinde gündeme gelen Kürt meselesine yönelik tartışmalar; Türk ulus devletinin ve üniter yapının oluşturulmasında, millî kimliği siyasi ve hukuki olarak ortaya konulması bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

Lozan Barış Görüşmelerinde Azınlıklar Meselesinin Tartışılması ve Kürtler

Lozan Barış Konferansı'ndaki görüşmelerde çetrefilli meselelerden biri olan azınlıklar (ekalliyetler) meselesi; Türk devlet ve toplum yapısında her zaman Müslüman olmayanlara (gayrimüslimlere) yönelik bir anlayışı ifade ettiği için Müslüman olmayanlar azınlık sayılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde devam eden bu durumdan dolayı Lozan'a giden Türk heyeti, azınlık kavramına yönelik görüşlerini şer'i hükümler doğrultusunda yaparak, Kürtlerin gayrimüslim tebaa statüsü yerine ülkenin esas unsuru olduğu yönünde savunmuştur. Görüşmelerde Kürtler ile ilgili ayrı bir gündem maddesi açılmadığı ve "Kürdistan" sözünün de tartışma konusu edilmediği görüşmelerde Kürt meselesi; doğrudan ya da dolaylı olarak azınlıklar meselesi kapsamında, özellikle İngiltere tarafından azınlık kavramının soy, dil, din azınlıkları olarak genişletilmesi şeklinde gündeme getirilmiştir.

Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar meselesi görüşülürken dünya kamuoyunun gözleri de konferansa çevrilmişti. İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında yapılan müzakereler bir "düello" olarak nitelendirilmiş ve bunun bir mizansenden ibaret olduğu iddia edilmiştir. Bu şekilde Hasan Yıldız, Lord Curzon'un, azınlıklar meselesinin bütün suçunu Türklere yıkmaya çalışarak İngiliz politikasının tipik bir özelliği olarak, İngiltere'yi bu problemden moral olarak kurtarmaya çalıştığını iddia etmiştir (Yıldız, 1989, s. 23). Kürt entelektüeli Naci Kutlay ise İngiltere'nin, Kürtlerin "Müslüman azınlık" olarak kabul edilmesi gerektiği yönündeki öneriye önem vermediğini, daha çok Türkleri sıkıştırmak ve onlara İngiltere'nin isteklerini daha kolay kabul ettirmeye yönelik bir manevra gibi sunduğunu iddia etmiştir (Kutlay, 2012 s. 215). Aslında Kutlay'ın söz konusu iddiasının İngiltere tarafından ne derece önemli olduğu, bir yönüyle Kürt meselesi ekseninde şekillenen Musul ile ilgili görüşmelerde daha sonra açık bir şekilde görülecektir.

Kürt meselesinin uluslararası boyutları üzerine akademik tezler hazırlayan Erol Kurubaş, İngiliz dış politikası ile ilgili belgelere dayanarak birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Kurubaş'ın belirttiğine göre, Lord Curzon müzakereler başladıktan sonra Paris'te Pippess'a ve Roma'da Grehem'e telgraflar göndermiştir. Curzon göndermiş olduğu telgraflarda; artık geline nokta itibarıyla önceden Sevr Antlaşması'nda ortaya konulduğu gibi Türkiye'de bir Kürt devleti veya özerk bir Kürdistan ile ilgili bir mesele kalmadığını ifade etmiştir (Kurubaş, 2004, s. 133). Bu şekilde I. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika ve Batılı emperyal güçlerce Kürtlere vaat edilen kendi geleceğini belirleme (self determinasyon) hakkının yine aynı güçler tarafından engellenmek suretiyle, Kürt meselesi uluslararası bir

mesele olmaktan çıkarılarak, Orta Doğu’da Kürtlerin yaşadığı ülkelerin bir iç meselesi hâline getirilmiştir.⁵

Rıza Nur’un Lozan barış görüşmelerinin 15 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Kürtler ile Türklerin kaderlerinin ortak olduğunu, bundan dolayı Kürtlerin azınlık statüsünün gerektirdiği haklarından yararlanmak istemediklerini “*Kürtler, kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşündedirler; azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler. Museviler de bu çeşit haklar isteğinde değillerdir. Yalnız Rum azınlıkları bunları istemektedirler*” (Meray, 1923, 154-155) şeklindeki açıklaması; İsmet Paşa’nın da 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda, Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddialarının hiç de doğru olmadığını, hükûmetin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükûmeti olduğunu “*Kürtler, Türkiye’de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve sosyal bakımlardan, her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükûmetini hiçbir zaman bir yabancı hükûmet saymamışlardır. Büyük Millet Meclisi’nde milletvekilleri vardır, etkili olarak katılmaktadırlar*” (Meray, 2018, s. 347-349) şeklinde belirtmesi, Türk heyetinin uluslararası bir antlaşmada Kürtlerle ilgili doğrudan bir kararın alınmamasında etkili olmuştur.

Ali Naci Karacan’ın anlatımına göre, azınlıklar ya da ekalliyetler meselesi, bir Hristiyan olarak Lord Curzon için dinî yönden önemli bir propaganda konusu olmuştur. Çünkü Lord Curzon’a göre, diğer devletler tatmin edilemez de konferansın kapanması tercih edilirse, toplantıyı azınlıklardan dolayı dağıtmaya sevk etmek, dünya kamuoyu bakımından daha elverişli bir siyaset olacaktır.⁶ Bu şekilde Karaca’nın belirttiğine göre, Lord Curzon azınlıklar meselesinin 12 Aralık 1922 tarihinde görüşüleceğini bir gün önceden gece yarısı Türk heyetine tebliğ ettirmiştir (Karacan, 2022, s. 151-152). İsmet Paşa bu gelişmeleri, bir gün sonra başbakanlığa gönderdiği 23.11.1922 tarihli telgrafta “Azınlıklar konusunda büyük zorluklarla karşılaşacağız sanırım” şeklinde gelişmeleri değerlendirmiştir (Şimşir, 2012, s. 174). Lord Curzon, konferansın 12 Aralık 1922 tarihli azınlıkların korunmasına ilişkin görüşmelere, Müttefikler adına genel bir açıklamayla başlamak istediğini söyleyerek, İngilizce olarak hazırlanan konuşmasını tercümana Fransızca olarak okutmuştur (Meray, 2018, s. 179).

Müzakerelerin 13 sayılı tutanağına göre Lord Curzon, azınlıklarla ilgili olarak yapmış olduğu uzun konuşmadan sonra ana istekler olarak bazı taleplerde bulunmuştur. Bu taleplerini; genel bir affın çıkarılması, yabancıların para karşılığı askerlikten muaf tutulmaları, ulaşım serbestliği ve bunu düzenlemek amacıyla İstanbul’da bir teşekkülün oluşturulması ile “Ermeni Yurdu”nun oluşturulması şeklinde öne sürmüştür. Lord Curzon’un İngiltere’nin Kürtlerin yaşadığı bölge için otonomik özellikte bir sistemi kurmak istediğini söylemesine karşılık, İsmet Paşa da azınlık meselesinin Türklerin İstanbul’u almasıyla başladığını ifade eden

⁵ İngilizlerin etnik temelli yaklaşımını değerlendiren ve İngiltere’nin Kürt meselesine bakışını özetleyen Erol Kurubaş’a göre, Kürtler nedeniyle Türklerle anlaşmazlığa düşmek istemeyen İngiltere, Kürtleri çoktan gözden çıkarmıştı. Müzakerelerde Türk delegelerin kararlı tutumunu ortadan kaldırarak, kendi etkisini artırmak isteyen İngiltere gibi büyük bir küresel gücün Türkiye karşısında hemen pes ederek onun görüşüne katılması kendi saygınlığını sarsabilirdi. Müzakerelerde zaman zaman yaşanan gerginlikler nedeniyle İsmet Paşa, bir İngiliz diplomata konferanstaki gergin durumun barış görüşmelerini tehlikeye soktuğunu söylemiştir. İngiliz diplomat da ülkesinin azınlıklar konusundaki şiddetli ve gösterişli tavrının doğal sayılması gerektiğini, yıllarca bu topluluklara birçok vaatlerde bulunarak büyük taahhüt altına girdiklerini, bu yüzden de bunlara son verirken bu seramoninin yapılmasının yadırganmaması gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla prestij kaybı endişesi, İngilizleri azınlıklar gibi bazı konularda direktmeye itmiştir (Kurubaş, 2004, s. 137-138).

⁶ Lord Curzon, azınlıklar yüzünden konferansı keserse Türkiye’yi hiç kimsenin savunamayacağını, konferansta nazik bir noktaya gelindiği, ilerlemek ya da ayrılmak gerektiği konusunda İsmet Paşa’yı uyardığını ifade etmiştir (Şimşir, 2012, s. 266).

tarihsel nitelikli konuşmasında; ülkeden ayrılacak en ufak bir toprak paçasının olmadığını ifade etmiştir (Meray, 2018, s. 183-184, 212, 260). Lord Curzon'un görüşmelerde azınlık kavramını etnik açıdan ele alan çabalarına karşın konferansın Türk delegeleri ise Türkiye'deki Müslüman tebaa arasında etnik anlamda böyle bir farklılığın olmadığını, sadece dinî anlamda azınlıkların bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Müttefiklerin temsilcileri, soy azınlığı kavramı ile Türk soyundan kabul etmedikleri, Kürt, Çerkez, Arap, Arnavut, Boşnak gibi Müslüman grupları "azınlık" statüsüne dâhil etmek istemişlerdir. Ayrıca Müttefikler "dil azınlığı" kavramıyla da Türkçeden başka dil kullanan Müslüman grupların tamamını "azınlık" statüsüyle Türkçe konuşanlardan ayırmak suretiyle, başta Kürtler olmak üzere çeşitli Müslüman grupları "Müslüman azınlık" kavramı adı altında antlaşmaya dâhil etmek istemişlerdir. Bu kapsamda, Lozan barış görüşmelerinde İkinci Komisyona başkanlık eden Rıza Nur, hatıratında Batılıların azınlık anlayışını şu şekilde ifade etmiştir:

Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar... Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt, vs. yi Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi. Killarım sanki birer kazık oldu. Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım. Pek müşkülât ile fakat kaldırdım. (...) Ecnebi devletler işte böyle bizim ciğerlerimize pençe atıyorlar. Biraz daha gayret ederlerse Türkiye'deki karıncaları da ekalliyet yapacaklar. Bu ecnebi unsur bir belâ ve mikroptur. Bunları ve keza Kürtleri devamlı bir temsil planı üzere aynı dil ve ırklıktan tecrid etmelidir (Rıza Nur, 1992, s. 103-104)⁷.

Rıza Nur'un bu anlatımı ile gelişmeleri fazlaca kendisine yonttuğunu belirten Bilal Şimşir, sonucun tamamen Rıza Nur'un çabalarının eseri olmadığını ifade etmiştir (Şimşir, 2017, s. 495).

15 Aralık 1922 tarihli Azınlıklar Alt Komisyonu'nun 2 numaralı tutanağında, İtalyan Başkan Montagna özellikle azınlıklar hakkında, onların korunmasına ilişkin olarak Batılı ülkelerde mevcut antlaşmalarla kabul edilen ilkelerin belirleyici olacağını daha önceden bildirildiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda Müttefikler, sundukları projede; Türkiye'deki ırk, dil ve din bakımından azınlık durumunda olanların daha özgür olmaları ve korunmaları için gerekli olan genel güvenceler ile çoğunluğun yararlandığı haklardan yararlanma ve korumayı sağlamaya yönelik öneriler getirmişlerdir. Ancak Rıza Nur'un Türkiye'de sadece dinî yönden azınlıkların bulunduğunu, ırkî yönden herhangi bir azınlığın bulunmadığını ısrarla söylemesiyle Türk heyeti, Müttefiklerin talebini kabul etmemiştir.⁸ Buna karşın Başkan Montagna'nın,

⁷ Rıza Nur'un komisyondaki bu cevabı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Bir Kürt Meselesi Yoktur" adlı haberde Kürtlerin gayrimüslim tebaa gibi taleplerinin söz konusu olmadığı, Türklerle birlik oldukları için böyle bir durumun kesinlikle kabul edilmeyeceği şeklinde yer almıştır. Bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 25 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1338 (1922), Sayı: 965. Yine Ahmet Şükrü, Türk heyetinin ekalliyet tabirinin sadece gayrimüslimler için kullanılacağı yönündeki talebini kabul ettirdiğini ifade etmiştir. Bkz. Vakıf, 25 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1338 (1922), Sayı: 1809. Dönemin basınıni oluşturan Hâkimiyet-i Millîye, Vakıf, Tanin, İkdâm, İleri, Akşam, Tevhid-i Efkâr, Tan gibi gazetelerde, görüşmelerde gündeme gelen Kürt meselesi ile ilgili doğrudan değerlendirmelerden ziyade, Lozan'daki diğer görüşmelere ve bu konudaki Meclis müzakerelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda üzerinde en çok durulan konular; genel olarak azınlıklar meselesi, Musul meselesi, iktisadi ve mali meselelerin basına yansımaları şeklinde olmuştur. Bu konudaki bir değerlendirme için bkz (Kodal, 2006, s. 215-244).

⁸ Bilâl N. Şimşir'e göre Lozan görüşmelerinde dil ve soy gibi etnik yönden ulusal azınlık kavramlarında ısrarcı olan Müttefiklerin geçmişte de din, dil ve soy bakımından Türklerden farklı unsurları "keşfederek", bu unsurları Osmanlı Devleti'nin asıl kurucu unsuru Türklerden ayırmak için yollar aramışlardır (Şimşir, 2017, s. 18).

Türkiye’de soy bakımından azınlıkların gerçek olduğu görüşünde ısrar etmesine karşın, Venizelos’un “ulusal topluluktan olma, dil ve din” gibi kavramların aynen kalması koşuluyla “soy teriminin maddelerden çıkarılmasına itiraz etmeyeceklerini; siyasal açıdan, olması gerekenin ırk değil, ulusal topluluktan olmadır” şeklindeki sözleriyle bir uzlaşma yolu arayışı sürdürülmüştür. Montagna’nın, hâlihazırdaki çalışmalara dayanak oluşturulan ve bu konuda önceki antlaşmalarda belirlenmiş kavramları yeterli görmeyen uygun olduğunu söylemesine rağmen Rıza Nur, bu konudaki çekincesinden vazgeçmemiştir (Meray, 1923, s. 154-155).

Lozan’daki görüşmelerde Türk tarafını temsil eden heyet ile hükûmet arasında çeşitli tartışmalar yaşanmış ve bu tartışmalar antlaşmanın imzalanmasından sonra da devam etmiştir (Ertan, 2013, s. 61-76). İsmet Paşa görüşmelerde; Kürtlerle Türklerin Anadolu’da dil farklılıklarına rağmen, ırk ve kültürel yönlerden birlik oluşturdukları yönünde tarihsel perspektife dayalı uzun bir konuşma yapmıştır (Meray, 2018, s. 187-201). İsmet Paşa, birinci tur görüşmelere Diyarbakır Mebusu Pirinççizade Fevzi Bey’i, ikinci tur görüşmelere de Kürt kökenli Zülfüze Zülfi (Tigrel) Bey’i Batılı devletleri ikna etmek için delege değil de danışman sıfatıyla heyette bulundurmıştır.⁹ İsmet Paşa ve Türk heyeti bütün oturumlarda Ankara Hükûmeti’nde Türklerle Kürtlerin birlik içinde olduklarını belirterek, müzakerelerdeki tezlerini “Biz Kürtler ve Türkler” şeklinde ifade etmişlerdir (Meray, 2018, s. 154-155). İsmet Paşa, bu şekilde Kürtleri, gayrimüslimlerden ayırmak suretiyle Türklerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin asli unsuru olduğunu özellikle belirtmiştir.

İsmet Paşa görüşmelerden sonra rutin olarak Ankara’ya Başbakan Rauf (Orbay)’a telgraflar göndermek suretiyle bilgilendirmede bulunmuştur. 15 Aralık 1922 tarihli 95-99 nolu telgraflarda gelişmeleri rapor ederken “Azınlık propagandasının nazik bir gününü geçirdik. Curzon’a cevap verdik. Azınlıklar işinin alevlendirilmesi, Musul konusundaki isteklerimize bir karşılık sayılabilir” şeklinde, azınlıklar meselesinin farklı bir boyutuna dikkat çekmiştir. 16 Aralık 1922 tarihli 105 nolu telgrafta da “Azınlıklar için aşırı isteklerde bulundular. Konferansı kapatabileceğimi duyurdum. Ruslar bana geldiler. Ermeniler konusunda kendilerine tatminkâr açıklama yaptım. Ermeniler faal. Aleyhimizde şiddetli propaganda var” (Şimşir, 1990, s. 218, 228) şeklinde düşüncelerini rapor etmiştir.

18 Aralık 1922 tarihinde Montagna’nın başkanlığında yapılan oturumda, Azınlık Alt Komisyonu’na Türk temsilci heyetinin sunduğu ve daha sonra 39. madde olarak şekillenen Tasarı EK (B)’nin 3. maddesi ile ilgili komisyonda herhangi bir tartışma olmamıştır (Meray, 1923, s. 166-169; Oran, 2018a, s. 226). Alt Komisyon’un 19 Aralık 1922 tarihli oturumunda, İngiliz temsilci Sir Horace Rumbold, genel görüşmede azınlıklara ilişkin geçmiş yıllarda yapılan antlaşmalardan bahsetmiştir. Bu çerçevede, Polonya, Romanya, Çeko-Slovakya, Yugoslavya, Bulgaristan’da etnik azınlıklara ilişkin yapılan antlaşmalardan söz ederek; azınlıklara ilişkin antlaşmalar çerçevesinde, Türkiye’nin esas olarak kendine özgü şartlarının dikkate alınacak biçimde ifade edilmesinin Türkiye’den istenebileceğini belirtmiştir. Fransız temsilci M. Laroche de benzer şekilde Rumbold’un görüşlerine katıldığını belirterek bu konuda Avrupa’daki antlaşmaların dayandığı genel ilkelerin Türkiye’nin şartlarına uyarlanmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Bu şekilde müzakerelerde azınlıklar konusunda Türkiye’nin genel durumuna ilişkin Lord Curzon, Venizelos ve Rıza Nur arasında sert tartışmalar devam etmiştir (Meray, 1923, s. 170-171).

⁹ Lozan Barış Konferansı’na delege ve danışman olarak katılacak üyelere ilişkin Meclis’te çıkan oyların dağılımı için bkz (TBMMZC, c. 24, 1922a, s. 337-340). Ayrıca I ve II. Dönem Lozan görüşmelerine giden Türk heyetinin listesi için bkz (Temiz, 2007, s. 15-16).

Avrupa’da çeşitli ülkeler arasında azınlıklara yönelik yapılan antlaşmalardaki ilkeyi kabul ettiğini söyleyen Rıza Nur, bu hususlarda şartların gerektirdiği değişiklikleri uygulama gerekçesi adı altında Türkiye’deki gayrimüslim tebaa için sağlanacak ayrıcalıklara karşı olduğunu ve olacağını özellikle belirtmiştir. Rıza Nur ayrıca ilgili maddelerin her birinin tartışılmasına geçilmeden önce azınlıklar terimine “Müslüman olmayanlar” sıfatının eklenmesiyle kavramın açıklığa kavuşturulmasını istemiştir. Rıza Nur’un azınlıkların korunması hakkındaki görüşlerinin çağı geçmiş düşünceye dayandığını söyleyen Venizelos, güvence altına alınması gereken asıl meselenin “ulus” olduğunu vurgularken; Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı temsilcisi M. Spalaikovitch de Türk görüşünün Panislamist bir muhteva içerdiğini iddia etmiştir. Spalaikovitch, bu durumun sebebinin Balkan ülkeleri içinde Slav kökenli Müslümanların yoğun olmasından dolayı, Türkiye’nin Müslüman halk gerekçesiyle bu ülkelerin işine karışmasının mümkün hâle gelebileceği şeklinde açıklamıştır (Meray, 1923, s. 170-171). Bütün bunlar karşısında azınlık kavramının açıklanması isteğinden vazgeçmediğini vurgulayan Rıza Nur, Türkler ile Kürtlerin ayrılmaz bir bütün olduğu yönündeki görüşlerinde kararlı tutumunu “*Türkiye-Suriye sınırında birkaç Arap kabilesi varsa, bunlar aslında, göçebedirler ve sınır boyunca, sınırın aynı zamanda hem ötesinde hem de berisinde yaşarlar. Kürtlere gelince bunlar, Türk halkına tüm bağlıdır ve onlara özel bir koruma sağlamak için kaygılanmak söz konusu değildir*” şeklinde ifade etmiştir (Meray, 1923, s. 174). Bu şekilde Türk heyeti tarafından görüşmelerde Müslüman ahali kapsamında; “İslam Ümmeti”nin üyeleri olarak Arnavutlar, Araplar, Boşnaklar, Çerkezler, Lazlar, Pomaklar, Tatarlar ve Türklerle birlikte Kürtler de İslam ümmeti dâhilinde ele alınmıştır. Buna uygun olarak, Kürtlerin Türk vatandaşları olarak zaten her türlü hakka sahip oldukları, bu nedenle Kürtlerin gayrimüslimler gibi azınlık şeklinde tanınmasının ve çeşitli haklar verilmesi taleplerinin gereksiz olduğu ileri sürülmüştür.

20 Aralık 1922 tarihli oturumda “Türkiye’de oturan herkese” ifadesinin, “herkese” değil azınlıklara uygulanması gerektiği, Türk heyeti tarafından ısrarla savunulmuştur. Oturumda Türk heyeti adına bildiri okuyan Rıza Nur’a göre, çoğunluğu Müslüman halktan oluşan bir ülkede, yani Türkiye’de, Müslüman azınlık olmayacağına göre, ülkede yaşayan çoğunluğun kendisi için böyle bir hüküm ileri sürmeyi beklemek gereksizdir. Bu noktada Lord Curzon’un sık sık başvurduğu “Hristiyan azınlıklar” kavramı kullanılabilir (Meray, 1923, s. 175-177). Fransız temsilci Laroche, “Türkiye’de oturan herkes” yerine “azınlıklar” kavramının korunabileceğini söyleyerek geri adım atmak durumunda kalmıştır. 20 Aralık 1922 tarihli oturumdaki tartışmalarda Türk heyetinin önerilerini kabul etmeyeceğini açıklayan İngiliz temsilci Sir Horace Rumbold, 23 Aralık 1922 tarihli oturumda bu konuda ilginç bir öneri sunmuştur. Bu öneriye göre, eğer Türk heyetinin “azınlıklar” kavramı yerine, “Türkiye’de oturan herkes” kavramını önermesi durumunda, diğer maddelerde geçen “gayrimüslim tebaa” kavramına karşı çıkılmayacağını ifade etmiştir. Rıza Nur ise buna karşılık maddede geçen “ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı olmaksızın” şeklindeki sözlerin, maddeden muaf tutulması hâlinde bunu kabul edeceklerini ifade etmiştir (Meray, 1923, s. 187-191, 206).

Azınlıklar konusunda çeşitli çalışmalarda bulunan Baskın Oran’a göre, azınlığın tanımı konusunda Müttefik devletlerin temsilcileri, içinde bulunulan şartların gerektirdiği ölçütler ve genel kabul gören ırk, dil, dinî bakımdan azınlıkta olma ölçütlerini ileri sürmüşlerdir. Türklerin ise Osmanlı Devleti’nde yalnızca gayrimüslimleri azınlık saydığını, azınlık haklarının Batılılar tarafından Osmanlı’nın iç işlerine müdahale için bahane olarak kullanılması sonucu Türklerin bu duruma çok direndiğini ve sonunda uluslararası garanti altındaki azınlık haklarının sadece gayrimüslimlere tanındığını ifade etmiştir (Oran, 2018a, s. 222). Görüldüğü gibi azınlığın tanımında; “soy, dil, din” ölçütleri yerine Müslüman olup olmama ölçütünün dikkate

alınmasından dolayı tartışmalar bu zeminde yapıldığı için, Kürtler de azınlık tartışmalarında Müslüman olmalarından dolayı doğrudan devre dışı kalmış olmaktadır.

Türk heyetinin müzakerelerde ısrarla savunduğu azınlıkların soy ve dil unsurlarına göre değil de din unsuruna göre belirlenmesine yönelik tezleri aslında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve dinî yapıyla da örtüşmektedir. Kirişçi ve Winrow'un da ifade ettiği gibi o dönemde *“Birçok birey kendi kimliğini etnisiteden çok, din gereğince algıladığı için, o sırada hangi grupların ‘Türk olmayan azınlıkları’ ı oluşturduğu açık değildi”* (Kirişçi ve Winrow, 2010, s. 53).

İsmet Paşa 22 Aralık 1922 tarihinde Başbakanlığa çekmiş olduğu 135 nolu telgrafta gelişmeler ve alt komisyonda azınlıklar konusunda karşılaştıkları güçlükler konusunda “ırk ve dil azınlıkları” ifadesini kabul etmediklerini, buna karşılık “gayrimüslim” kavramını tercih ettiklerini, bu konuda taraflar arasında şiddetli tartışmaların yaşanması nedeniyle komisyon başkanının oturuma ara vermek durumunda kaldığını ifade etmiştir. İsmet Paşa ayrıca bu süreçte saçlarının ağardığını ve on yaş ihtiyarladığını da belirterek, Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan güç ve destek istemiştir (Şimşir, 1990, s. 266). Nitekim 26 Aralık 1922 tarihli oturumda, İngilizlerin ırk ve dil azınlıklarına yönelik önerisi yerine “Müslüman olmayanlar” ifadesi Türk heyetince kabul edilerek antlaşma üzerindeki esas tartışmalar sona ermiştir. Türk heyetinin bu tutumu Kürtlere azınlık hakları ya da özerklik verilmesini savunan çevrelerde *“Türk Hükûmetinin bütün çabası, imalı bir biçimde de olsa Kürtleri içine alacak metinlere, anlaşma maddeleri içinde yer vermemektedir. Siyasal anlaşmalar düzeyinde bunu son derece önemli görmekte diler”* (Yıldız, 1989, s. 96) şeklinde eleştirilmiştir.

Seha L. Meray'ın belirttiğine göre, azınlıklar konusunda 31 Aralık 1922 Çarşamba günü Lord Curzon başkanlığında yeni bir oturum yapılmıştır. İsmet Paşa bu oturumda *“Azınlıkların hakları, Türk Hükûmetince, son zamanlarda Avrupa'da yapılmış olan antlaşmalarda belirtilen aynı esaslar üzerinde ve ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla, kabul edilecektir”* (Meray, 1923 s. 212) sözleriyle, azınlıklar konusunda karşılıklılık esaslarına vurgu yapmıştır.

9 Ocak 1923 tarihli oturumda İtalyan Temsilci Montagna'nın, Azınlıklar Alt Komisyonu'nun incelemesine havale ettiği, Türkiye'ye yerleşmiş bütün azınlıkların genel olarak korunması ile Türkiye'de oturan bazı etnik topluluklara (cemaatlere) ilişkin görüşlerine Türk tarafı şiddetli itirazda bulunmuştur. Venizelos'un, “soy azınlıkları” kavramından vazgeçilse bile dil ve din azınlıklarının kabul edilmesini savunarak müttefiklere destek vermesi nedeniyle tekrar söz alan Lord Curzon, dil azınlıkları kavramını “meselâ Kürtler, Çerkezler, Araplar” şeklinde savunmuştur. Montagna, konuşmasında Fransız Temsilci M. Barrère'nin konuşmasına da vurgu yapmak suretiyle alt komisyonun Türk temsilci heyetine verdiği iki tavizden bahsetmiştir. Böylece Azınlıklar Alt Komisyonu'nun Müslüman olmayan azınlıklar olduklarını iddia ettikleri Kürtler, Çerkezler ve Araplardan oluşan Müslüman tebaanın da tasarıdaki koruma tedbirlerinden yararlanmaları yönündeki ısrarına Türk delegeler karşı çıkmışlardır. Türk delegelere göre söz konusu Müslüman tebaanın, gayrimüslim tebaa gibi herhangi bir hususta korunmaya ihtiyacı olmadığı için Türk idaresi altında bulunmaktan tamamıyla memnundurlar. Bunun üzerine, azınlık olarak gördüğü Müslüman tebaaya yeter ölçüde koruma sağlanacağı umudunda olan alt komisyon, Türk heyetinin sözlerini inandırıcı bularak, koruma tedbirlerinin yalnız Müslüman olmayan azınlıklarla sınırlanmasını kabul etmiştir. Lord Curzon bu durumun samimiyetine inanmamakla beraber, yine de iyimser olmak istediğini ifade etmiştir (Meray, 2018, s. 301-314). Bu konuda İsmet Paşa, Türk heyetinin dil ve soy azınlıkları kavramını kesin olarak reddederek; “azınlık” kavramının sınırlandırılması yönündeki çabasının kabul görmesini, görüşmelere katılan Müttefik ülke temsilcilerinin Türk delegelere karşı verilmiş büyük bir taviz olarak gösterilmeye çalışılmasını doğru bulmamıştır.

Türk heyetinin durumu öyle görmediğini belirten İsmet Paşa, Türkiye’de eskiden beri Müslüman azınlık olmadığını hem teorik hem de pratik olarak ülkedeki çeşitli Müslüman halklar arasında herhangi bir ayırımın gözetilmediğini ifade etmiştir (Meray, 2018, s. 296-306).

Erol Kurubaş bu durumu yani Müttefiklerce “azınlık” kavramının dinî yönden sınırlandırılması yönündeki Türk heyetinin önerisinin kabul edilmesini “İngilizlerin Kürtleri ne kadar gözden çıkarttığını göstermekteydi” (Kurubaş, 2004, s. 38) şeklinde yorumlamıştır. Seha L. Meray’ın hazırladığı tutanakları yorumlayan Baskın Oran’ın iddiasına göre, Müttefiklerin Türk heyetinin bu kararını kabul etmek zorunda kalmasında, Türkiye’de yaşayan vatandaşlarının garanti altına alınması düşüncesi etkili olmuştur (Oran, 2108, s. 226). Böylece barış görüşmelerinde Kürtlere yönelik bağımsızlık, özerklik, Kürdistan ve Kürtlerle ilgili herhangi bir madde doğrudan yer almamış, azınlıklar meselesi, Müttefiklerin özellikle de İngilizlerin Kürtlerin azınlık sayılması yönündeki girişimleri bu şekilde kesin olarak, Türk heyetinin talepleri doğrultusunda karara bağlanmıştır. Lozan barış görüşmelerinin bundan sonraki müzakerelerinde “dil ve soy azınlığı” kavramları artık gündeme gelmemiştir.

Kürt tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen David McDowall’ın değerlendirmesine göre Lord Curzon, Lozan barış görüşmelerinde Türk heyeti başdelegesi İsmet Paşa’ya açık bir biçimde “*Elde ettiğimiz tüm bilgiler Kürtlerin kendi bağımsız tarihlerine, örf ve âdetleri ile karakterlerine sahip oldukları için özerk bir ulus olmaları gerektiğini gösteriyor*” (McDowall, 2004, s. 205) dediyse de bir sonuç alamamıştır. Böylece Lozan Antlaşması’yla Müttefikler, özellikle de İngilizler bir Ermeni ya da Kürt devleti kur(ul)ma olasılığından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Görüşmelerde Türk heyetinin tezlerine ve İsmet Paşa’nın bu konudaki çabalarına dikkat çeken Altemur Kılıç’a göre:

İsmet Paşa, Lozan Konferansı’nda Lord Curzon’un ısrarlı olarak Kürtlere Türk Devleti içinde azınlık statüsü talep etmesinden de kuşkulandı ve çok haklı olarak bunun arkasında Türkiye’ye karşı büyük bir Kürt Devleti kurulması tasavvurunu sezmişti. Bunun için de Curzon’un teşebbüsüne şiddetle karşı çıktı ve Kürtlere Lozan Antlaşması’nda azınlık statüsü verilmedi. Bu durumla bugün Kürtlere yönelik özerklik ve kimlik tanınması arasında bir göbek bağı görmemek mümkün değil (Kılıç, 2007, s. 114).

Lozan barış görüşmelerinde azınlıklar ile ilgili sert tartışmalar bir aya yakın sürmüştür. Müttefikler, özellikle de Lord Curzon, Sevr’deki “ırk/soy azınlıkları” ve “dil azınlıkları” kavramlarını Lozan’da da kabul ettirmek için çok çaba sarf etmiştir. Lord Curzon’un bu tutumu daha sonra Türkiye ile İngiltere arasında gündeme gelecek olan Musul meselesindeki tezlerine de dayanak oluşturmuştur.

Lozan Barış Görüşmelerindeki Azınlık Tartışmalarının TBMM’deki Yansımaları

Meclis’te Musul vilayetinin ayrılması olasılıklarında olduğu gibi Kürtlerin azınlık (ekalliyet) sayılmaması yönünde Kürtler adına itirazlarda bulunan Kürt mebuslarının tutumu Lozan’da Türk tarafının tezlerini güçlendirecek mahiyette olmuştur. İngilizler müzakerelerde Kürtlerin, Sevr Antlaşması gereğince Türkiye’den ayrılma konusunda ancak Meclis’teki Kürt mebusların yanıt vereceğini belirtmişlerdir. Bununla ilgili olarak Meclis’e telgrafla bir soru yöneltilmiş ve Meclis olağanüstü oturuma çağırılmıştır.

Meclis’te 3 Kasım 1922 tarihinde yapılan görüşmede, Lozan Barış Konferansı’na katılacak Türk delegasyonuna yönelik olarak Kürt mebusları “Kürtler ile Türkler arasındaki güçlü bağlardan” söz ederek, görüşmelerde bu gerçeği unutmamalarını istemişlerdir. Lozan’a gidecek heyetten ne istediği sorulan Dersim Mebusu Diyab Ağa, delegeler için “*Allah yardımcıları olsun. Hamdolsun gidenler dinini diyanetini bilen insanlardır. (...) Hepimiz biriz.*

Ne Türklük, ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz kardeşiz” (TBMMZC, c. 24, 1922b, s. 347)¹⁰ şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de Meclis’te, Batılı devletlere karşı başdelege İsmet Paşa’nın Lozan’da Kürtlerle ilgili tezlerini ve Türk-Kürt kardeşliğini destekleyici bir konuşma yapmıştır. Yusuf Ziya Bey konuşmasında; Avrupalıların Türkiye’de yaşayan azınlıkların en büyüğünün Kürtler olduğunu söylediklerini, fakat bir Kürt Mebusu olarak Kürtlerin hiçbir şey istemediklerini, sadece büyük ağabeyleri durumundaki Türklerin iyiliğini ve huzurunu istediklerini, Kürtlerin daha önceden Sevr gibi bir paçavrayı çiğnediklerini, birçok cephesinde Türklerle birlikte kan döktüklerini belirterek, Lozan’daki heyet üyelerinden azınlıklar ile ilgili konularda Kürtlerin hiçbir talebinin olmadığını bildirmelerini istemiştir (TBMMZC, c. 24, 1922b, s. 353). Afyon (Karahisarı Sahip) Mebusu Mehmed Şükrü Bey de azınlıklar konusunda görüşlerini açıklarken Türk-Kürt kardeşliği konusuna vurgu yaparak Kürtlerin herhangi bir talebinin olmadığını ifade etmiştir (TBMMZC, c. 24, 1922b, s. 358). Görüldüğü gibi Kürt mebusları Meclis’te ortaya koydukları bu düşüncelerle, Türklerle birlikte yaşamaktan memnun olduklarını beyan etmek suretiyle Lozan Barış Konferansı’na gidecek olan Türk heyetine açıkça destek vermişlerdir.

Kürtlerin ulusal çıkarları açısından teslimiyetçilik olarak nitelendirilen ve eleştirilen (Yeni ve Yakınçağda Kürt Hareketi, 1991, s. 140-141) Kürt mebuslarının bu tutumuyla Meclis, Kürt mebusların desteğini sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın girişimleriyle, Kürt mebusların Lozan’a çektiği telgrafta, Kürtlerin Türklerden hiçbir zaman ayrılmayacağı kesin bir dil ile ifade edilmiştir.¹¹

Mustafa Kemal Paşa, görüşmelerde Kürt mebuslarının bu tutumunu alkışlamış ve mebuslardan ertesi gün Kürt millî kıyafetleriyle Meclis’e gelmelerini istemiştir. Meclis’in 25 Aralık 1922 tarihli gizli oturumunda yapılan görüşmelerde Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, konferansta Kürtlerin haklarının gündeme gelmesi ile ilgili Başbakan’a bu konuda neler yapıldığını sormuştur. Başbakan Hüseyin Rauf Bey de İngilizlerin Türkiye’de yaşayan Türk ve Kürtleri ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinin, bu iki büyük milletin birliği karşısında başarısız olduğunu söyleyerek; İngilizler bu amaçlarından vazgeçmediği sürece dil ve ırk azınlıklarını sürekli gündeme getireceklerini, bugün Kürtler için azınlık olduğunu iddia etmenin Türkler için de azınlık olduğu anlamına geleceği için bu iddiaların tamamen reddedildiğini ifade etmiştir (TBMMGCZ, c. 3, 1922b, s. 1153).

Meclis’in 4 Mart 1923 tarihinde yapılan gizli oturumunda söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey; Kürtlerin, Türk kültürü ile büyüdüklerini, bu nedenle Türk’ten başka bir şey olmadıklarını ifade ederek iki halk arasındaki kültür birliğine dikkat çekmiştir (TBMMGCZ, c. 4, 1923b, s. 94). Meclis’in 6 Mart 1923 tarihli gizli oturumunda yapmış olduğu konuşmasında da Türkiye’nin yükselmesini ve ilerlemesini arzulayan bir Kürt olduğunu, eğer

¹⁰ Ayrıca Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey ile Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey Kürtlerin ve Türklerin ayrılmazlığını, Türkiye’de ırkî azınlık bulunmadığını ifade etmişlerdir. Van Mebusu Kürt Hakkı Bey de düşmana karşı Kürtlerin ve Türklerin kanlarını son damlasına kadar akıtmaya devam ettiklerini, bu nedenle Lozan’da “azınlık” kavramına gerek olmadığını belirtmiştir. Bitlis Mebusu Arif ve Derviş, Mardin Mebusu Necip ve Esat, Muş Mebusu Abdülğani ve Ahmet Hamdi, Genç Mebusu Ali Vasıf, Siirt Mebusu Necmeddin, Diyarbakır Mebusu Hamdi, Urfa Mebusu Pozan, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyler tarafından da konferansa gönderilecek heyete Türk-Kürt kardeşliğinin tesisi ve önemi konusunda *Riyaset-i Celile*’ye ortak önerge verilmiştir (TBMMZC, c. 24, 1922, s. 357, 372-376).

¹¹ Lozan barış görüşmeleri sürecinde Kürtlerin Müttefiklerden umutlarını kesmelerini ve kaderlerini Türklerle bırakmalarında, Mustafa Kemal Paşa’nın çeşitli aşiret önderlerine gönderdiği telgraflarla, Kürtlere güven verici tavırlar sergilemesi ve İzmit Basın Toplantısı’ndaki sözlerinin etkili olduğu yönündeki değerlendirmeler için bkz. (Kurubaş, 2004, s. 134).

iki halk birlikte olmazlarsa yok olacaklarını, Avrupa'nın da bunu anladığını ifade etmiştir (TBMMGCZ, c. 28, 1923c, s. 162-163).

Sonuç

Lozan Antlaşması, Müttefik devletlerin özellikle de İngilizlerin geleneksel politikaları kapsamında Kürtlerle ilgili politikalarının net bir şekilde Türkler lehine değiştiği önemli bir gelişme olmuştur. İngiltere, azınlıklar meselesi kapsamında Kürt meselesine etnik ve politik açıdan yaklaşırken ve bu yönde Türkiye'nin aleyhine kararlar almayı amaçlarken; Ankara Hükûmeti adına heyet başkanı ve başdelege İsmet Paşa, meseleye tarihsel ve kültürel açıdan yaklaşmıştır. İsmet Paşa'nın Lozan barış görüşmelerinde Kürtlerle ilgili bu çabası devletin daha sonra izleyeceği Kürt politikasının da temelini oluşturması bakımından önemli olmuştur. Bu kapsamda Lozan Antlaşması'nda belirlenen ve kabul edilen azınlıklarla ilgili kararlar, Cumhuriyet'in azınlık politikasına temel oluşturmuş ve Türkiye'nin ulus devlet olma yönündeki eğilimini güçlendirmiştir.

Lozan barış görüşmelerinde azınlıkların dışındaki Müslüman halk "Türk" üst kimliği çatısı altında kabul edildiği ve hepsinin eşit olduğu vurgulandığı için söz konusu düzenlemeler gayrimüslim tebaaya yönelik olmuştur. Bundan dolayı Lozan Antlaşması'nda Kürtlerin azınlık sayılmaması nedeniyle "Kürtçülük" ya da "Ayrılıkçı Kürt Hareketi'nin savunucuları bu yönüyle Lozan Antlaşması'nın azınlık politikalarına şiddetle karşı çıkmışlar, hatta Lozan'da Müslüman halk olarak kabul edilen Kürtlere, azınlık haklarından yararlanmak amacıyla azınlık statüsü kazandırmak gibi bir çaba içerisinde olmuşlardır. İngiltere, Lozan'da Müslüman azınlık kavramına dâhil etmeye çalıştığı Kürtleri, daha sonra Musul meselesinde Türkiye'ye karşı kullanmaktan çekinmemiştir. Lozan Antlaşması'nda gayrimüslimlerin azınlık olarak belirlenmesi suretiyle, azınlıklar meselesinin çözülmesiyle Sevr Antlaşması'nda öngörülen "Büyük Ermenistan" gibi "Büyük Kürdistan" projesi de kesin olarak engellenmiş olmaktadır. Bu yönüyle Lozan Antlaşması, Türkiye'de yaşayan Kürtleri millî/ulus devlet bütünlüğüne dâhil etmek suretiyle, Orta Doğu coğrafyasında planlanan "Büyük Kürdistan" projesinin de önündeki en önemli engellerden birisi olmuştur. Bu nedenle Lozan Antlaşması, Türkiye'nin üniter yapısının ve ulus devlet kimliğinin inşasında ve Misak-ı Millî kapsamında sınırların belirlenmesinin en önemli siyasi ve hukuki dayanağını oluşturmuştur.

Lozan'da Türk heyetinin girişimleriyle ırk, dil ve din azınlıklarının tanımı daraltılmış, gayrimüslim teriminin kullanılması sağlanmış ve antlaşma bu şekilde imzalanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi artık azınlıkları gerekçe göstermek suretiyle Batılı devletlerden gelebilecek çeşitli müdahalelerin de etkileri ortadan kaldırılmıştır. Lozan'daki Türk heyetinin kararlı duruşu sonucunda Batılı devletlerin, özellikle de İngilizlerin geçmişte Lozan'da Türkiye'ye kabul ettiremedikleri Kürtlerin azınlık olması ve bunun gerektirdiği statüden yararlanılması yönündeki girişimleri, günümüzde Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) süreci müzakerelerinde yeniden "ölçüt" olarak gündeme getirilmek istenmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin AB sürecinde Kürtlere kazandırılmak istenilen azınlık statüsü üzerine yürütülen tartışmalar hız kazanmıştır. Dolayısıyla Lozan Antlaşması, Batılılar tarafından Müslüman tebaa kapsamındaki Kürtlere, gayrimüslim tebaa gibi azınlık statüsü ve kendi dillerinde eğitim verilmek istenmesi yönündeki ısrarcı taleplerine karşın, Türkiye'nin üniter yapısının korunmasında bir teminat olarak siyasi ve hukuki yönlerden önemini korumaktadır.

Kaynakça

- Aralov, S. (2005). *Rus büyükelçisinin hatıralarında Atatürk ve Türkiye*. (Cihangir, E. Çev.). İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Atatürk, Mustafa K. (2015). *Nutuk*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1968). *İkinci adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demirci, S. (2011). *Belgelerle Lozan*, (Moralı, M. Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ercan, Y. (2006). Türkiye’de azınlık sorununun kökeni (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e gayrimüslimler). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 1-15.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri*. Cilt:1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ertan, T. F. (2013). Lozan Konferansı’nda Türkiye’yi temsil sorunu. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14 (53), 61-76.
- Ertan, T. F. (1990). Lozan görüşmeleri sırasında Türk heyeti ile TBMM hükümeti arasındaki ilişkiler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, VI, (18), 141-173.
- Eryılmaz, B. Ve Bektaş, M. (2017). Lozan perspektifinden Türkiye’de azınlık politikaları (1923-2016). *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 25-50.
- Giritli, İ. (1994). Lozan Antlaşması’nın 70. yıldönümü ardından. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (IX) 27, 473-478.
- Güllü, R. E. (2018). Lozan antlaşması sonrası Türkiye’nin azınlıklara yönelik politikaları. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VII (2), 268-298.
- Hâkimiyet-i Milliye*. 25 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1338 (1922).
- Karacan, A. N. (2022). *Lozan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıç, A. (2007). *Büyük Kürdistan küçük Türkiye*. Ankara: Akasya Kitap.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. M. (2010). *Kürt sorunu gelişimi ve etkileri*. (Fethi, A. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kodal, T. Lozan barış antlaşması ve Türk kamuoyu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXII (64-65-66), 215-244.
- Kurubaş, E. (2004). *Sevr-Lozan sürecinden 1950’lere Kürt sorununun uluslararası boyutu ve Türkiye*. Cilt: I, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kutlay, N. (2012). *Kürt kimliğinin oluşum süreci*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mango, A. (2000). *Atatürk*. (Doruker, F. Çev.). İstanbul: Sabah Kitapları.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt tarihi*. (Domaniç, A. Çev.). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Meray, S. L. (2018). *Lozan barış konferansı tutanaklar belgeler*. Takım: 1, cilt: 1, kitap: 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Meray, S. L. (1923). *Lozan barış konferansı tutanaklar belgeler*. Takım: 1, cilt: 1. Paris: Devlet Basımevi.
- Nur, R. (1992). *Lozan hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Olçay, O. (2018). *Sèvr antlaşmasına doğru*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Oran, B. (1994). Lozan’ın “azınlıkların korunması” bölümünü yeniden okurken. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3), 283-301.
- Oran, B. (2018a). Lausanne barış antlaşması. Oran, B. (Ed.). *Türk dış politikası I (1919-1980)*. (22. Baskı, s. 215-238). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2018b). *Etnik ve dinsel azınlıklar*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1974). Lozan’da Türk diplomasisi. *Belleten*. 38 (149), 41-116.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye’nin siyasi andlaşmaları (1920-1945)*. Cilt: 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şimşir, B. N. (1990). *Lozan telgrafları I (1922-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Şimşir, B. N. (2012). *Lozan günlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (2017). *Kürtçülük I (1787-1923)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tuğlacı, P. (2008). *İsmet İnönü*. İstanbul: Etik Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1922a). Dönem: 1, cilt: 24, içtima. 132, 3 Kasım. Erişim tarihi: 4.9.2023. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024132.pdf>
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1922b). Dönem: 1, cilt: 24, içtima. 132, 3 Kasım. Erişim tarihi: 4.3.2023. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024132.pdf>
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1922b). Dönem: 1, cilt: 3, içtima: 162, 25 Aralık. Erişim tarihi: 4.3.2023. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003162.pdf>
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1923a). Dönem: 1, cilt: 1, içtima: 9, 12 Ağustos. Erişim tarihi: 30.8.2023. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c001/tbmm02001009.pdf>
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1923b). Dönem: 1, cilt: 28, içtima: 4, 4 Mart. Erişim tarihi: 6.4.2023. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT04/gcz01004004.pdf>
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1923c). Dönem: 1, cilt: 28, içtima: 6, 6 Mart. Erişim tarihi: 6.4.2023. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT04/gcz01004006.pdf>
- Temiz, A. (Hızl). (2007). *Velid Ebuşziya'nın Lozan mektupları*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Vakit*. 25 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1338 (1922), Sayı: 1809.
- Yeni ve Yakınçağda Kürt Hareketi*. (1991). (Balkan, S. Çev.). Sweden: Jina Nû Yayınları.
- Yıldız, H. (1989). *Aşiretten ulusallığa doğru Kürtler*, Stocholm: Hêvîya Gel Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ortak Kimlik Hafızasının Oluşturulma Sürecinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları: Gümüşhane Örneği (1933-1940)

*Republic Day Celebrations in the Process of Creating a Common Identity Memory: The Case of Gümüşhane (1933-1940)*Uğur UÇAR^{a*}^a Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Aydıntepe Meslek Yüksek Okulu, Ortak Dersler Bölümü, Bayburt / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4409-2627

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Eylül 2023

Kabul tarihi: 11 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet,

Milli Bayram,

Cumhuriyet Bayramı,

CHP,

Gümüşhane.

ÖZ

Milli Mücadele'nin başarılı bir şekilde sonuçlanmasının ardından Türk Devleti'nin siyasi rejiminin adı 29 Ekim 1923 tarihinde konulmuştur. Cumhuriyet, sadece bir devlet şeklini değil aynı zamanda Anadolu İhtilali ile ilk yapraklarını açan Türk tarihinin temelini oluşturmaktadır. Cumhuriyet, Türk milletinin hem siyasi rejimi hem de yaşama iradesidir. Bu durumun en önemli göstergesi ise Cumhuriyet'in ilanının bayram olarak kutlanmasıdır. Cumhuriyet'in ilanı kutlama törenleri hem yurtiçinde hem de yurtdışı temsilciliklerinde büyük bir coşku içerisinde gerçekleşmiştir. Gümüşhane'de de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları halk tarafından bayram havasında kutlanmıştır. Cumhuriyet kutlamaları, genel merkez tarafından belirlenen program dâhilinde gerçekleşmiş ve bu törenler inkılapların yerleşmesi hususunda çok önemli görevleri yerine getirmiştir. Bu kutlamalar ile Cumhuriyet'in önemi her kesimden halka anlatılarak halkın yeni siyasi rejim hakkında bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Böylece bayram kutlamaları, halkın kaynaşması ve milli değerleri yakından tanıyarak benimsemesi için en iyi araç görevini üstlenmiştir. Gümüşhane'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları toplumsal birlikteliği sağlayarak ortak bir kimlik hafızası oluşturmuştur. Bahse konu olan kutlamalar sayesinde siyasi rejime karşı halkın duyguları güçlendirilmiştir. Bu çalışmada 1933-1940 yılları arasında Gümüşhane'de gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ele alınmaktadır. Çalışmanın hazırlanmasında belirlenen tarihler arasında Gümüşhane'de yayınlanan yerel gazeteden, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden, süreli yayınlardan, telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 7, 2023

Accepted: October 11, 2023

Keywords:

Republic,

National Day,

Republic Day,

Republican People's Party,

Gümüşhane.

ABSTRACT

After the successful realization of the National Struggle, the political regime of the Turkish State was named on October 29, 1923. The Republic is not only a form of state, but also forms the basis of Turkish history, which opened its first leaves with the Anatolian Revolution. The Republic is both the political regime and the will to live of the Turkish nation. The most important indicator of this situation is the celebration of the Republic Declaration as a holiday. The celebration ceremonies for the proclamation of the Republic were held with great enthusiasm both in the country and in the foreign representatives. Gümüşhane, the Republic Day celebrations were celebrated by the people in a festive atmosphere. The celebrations of the Republic took place within the program determined by the headquarters and these ceremonies fulfilled very important tasks in the establishment of the revolutions. With these celebrations, the importance of the Republic was explained to people from all walks of life and the people were informed about the new political regime. Thus, holiday celebrations have served as the best tool for the people to mingle and to get to know and adopt national values closely. The Republic Day celebrations in Gümüşhane have created a common identity memory by ensuring social cohesion. To these celebrations, the feelings of the people against the political regime were strengthened. In this study, the Republic Day Celebrations held in Gümüşhane between 1933-1940 are discussed. In the preparation of the study, the local newspaper published in Gümüşhane, the Republic Archive of the State Archives, periodicals, copyrighted and research works were used between the dates determined.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ugurucar@bayburt.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The process of national structuring that came with the current of nationalism, the new order that emerged with the empires leaving their powers to the national states, which is the biggest obstacle in front of it, the new stability, the flags, anthems and national days that he sees as an expression of proving himself and imposing himself on the people, have an important place in the structuring of nation states. As a requirement of a national structure, the effort to protect and strengthen the system, which is tried to be created by celebrating the values and victories of the society on certain days and times, has manifested itself with the celebration of official days and ceremonies. New regimes and political structures have led to the formation of the cultural structure with public entertainment and ceremonies, which are the expression of the efforts to formalize the acceptance of innovations by the society along with the effort to express the change of the order.

Societies have special days in their history that they consider important. The important developments in the process of the establishment of the new Turkish State brought about new celebrations. The celebration of the proclamation of the Republic, one of the symbols of the nation-state, as a holiday constitutes an important stage in the history of the Republic of Turkey. In particular, the use of the holiday phenomenon as an ideological device should be considered as a move of the republican administration towards the concept of society. The process, which first started upon the proclamation of the Republic, began to be organized in official ceremonies both at home and in foreign representations since 1925.

Republic Day is a holiday that has an important place among our national holidays. For this reason, a decree was issued in 1924 to celebrate the Republic Day with a special ceremony. While the holiday was celebrated with great enthusiasm in the big centers, care was taken to make the holiday celebrations with the same enthusiasm in the provinces. In the holiday programs in the big centers, official parades and martyrdom visits were generally made. In addition to these, different activities were organized to ensure that the holidays passed with great enthusiasm. The government undertook the task of carrying out the preparations for the tenth anniversary of the Republic Day, and a law called "The Law on the Celebration of the Tenth Anniversary of the Proclamation of the Republic" was submitted to the Presidency of the Grand National Assembly on 9 June 1933 by a group of deputies in order to ensure the orderly conduct of the celebrations to be held throughout the country and the law was adopted.

Mustafa Kemal Pasha, who knew that in order for the state to live forever after the proclamation of the Republic, it was necessary to take firm steps both internally and externally, and while pursuing a policy of friendship and peace with other states abroad, he attached importance to the education of individuals and society connected to the republic at home. For this reason, the integrative effect of the holidays was used to ensure national unity and solidarity, and great importance was attached to the national holiday celebrations held throughout the country, especially the republic day celebrations. The celebrations of the Republic in Gümüşhane have created a common identity memory by providing social unity. Thanks to these celebrations, the people's feelings towards the political regime have been strengthened. On the occasion of the Republic celebrations, the revolutions were effectively explained to the people and the people were informed about the innovations. With these celebrations, the Republican administration had the opportunity to show its most productive works in the East. In order for this long-neglected land of heroes to take on a civilized guise and appear with a modern face, the Republican regime continued its activities materially and spiritually. Eid celebrations have served as the best tool for the people to unite and to get to know and adopt national values closely. The citizens of Gümüşhane, who embraced the Republic with all their consciousness and walked on that path with deep feelings, gave due value to the virtue of the Republic.

October 29 has the importance to be a permanent source of strength and power in the eternal life of the Turkish nation and has a great exemplary importance for the new generations that will follow each other. For this reason, in the speeches made in the public tribunes, the period before the Republic, the establishment process of the new state and the developments recorded with the Republic were generally explained to the people in detail. The celebration activities were carried out in synchronization with the Halkevi, the cultural arm of the CHP in the province. The Republic Day celebrations in Gümüşhane took place between 1933 and 1940 in an enthusiastic atmosphere where the participants were intense. The celebrations were carried out within the framework of the program sent by the Ankara headquarters. With the great interest of non-governmental organizations, tradesmen's organizations, students, public officials and the public, holiday celebrations took place in the ceremony and the values of the Republic were adopted by the people. Among the celebrations, especially since it was the tenth year of the Republic, the celebrations of 1933 were performed with special importance. The participation rate in the holiday preparations and ceremony held in Gümüşhane was very high.

In this study, it was tried to determine how the Republic Day celebrations were held in Gümüşhane between 1933-1940, the content of the programs and the interest of the public in the celebrations. In addition, in the study, the effect of the Republic Day celebrations in Gümüşhane on the public was tried to be revealed. This study has been prepared by using the archive, the records of the Turkish Grand National Assembly, the local newspaper published in Gümüşhane, periodicals, copyright and research works.

Giriş

Bayramlar, toplumların hayatında önemli addedilen günlerdir. Bu günlerde yaşanan heyecanın önemi insanların yaşantılarına yön vermektedir. Şöyle ki bu günler toplumların ahlâk anlayışları ile orantılı olmakla birlikte bazı toplumlarda ertelenmesi hoş karşılanmayan alışkanlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bayramlar, toplumların yaşantılarında manevi unsuru yüksek olan günlerdir (Erdem, 1992, s. 257-259). Manevi unsurlara da ideolojiler yön vermektedir. İdeoloji, toplumsal formasyonu meydana getiren üç ana (ekonomik, politik ve ideolojik) düzeyden biridir. Toplumsal formasyonun pratikleri içinde insanların oynayacakları rollerde belirlenmiştir. Buradan hareketle toplumsal düzey, bir pratiğe bağlıdır. İdeolojik pratikte insanın kendi hayatıyla özdeşleşen düşünceleri, alışkanlık haline gelerek süreklilik arz etmektedir. İşte ideoloji, toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olan bireyleri, bu ilişkilerin öznesi haline getirmektedir (Althusser, 2002, s. 7-10). Amaç ise toplumların duygularını harekete geçirerek geçmişle bütünleşmesini sağlayıp olguların zihinlerde kalıcılığını sağlamaktır (Abdülaziz Bey, 2002, s. 3).

Fransız İhtilali ile özdeşleşen milliyetçilik akımının benimsenmesiyle birlikte millî devletler kurulmaya başlamıştır. Millî devletler kendi kurdukları siyasi yapılarını korumak ve güçlendirmek için birtakım uygulamaları da hayata geçirmişlerdir (Çakmak, 2010, s. 88). Millî devlet oluşturma idealinde öncelikle söz konusu topluluğa ait bir “mekân” (vatan/yurt) tasavvurunun ulus devlet bağlamında kurgulanmasını ve kurgulanan mekâna yönelik bağlılık duygusunu ve bu duygunun da uyarılmasını gerektirir (Üstel, 2008, s. 156). Millî devletler bir taraftan yeni semboller ile toplumda millî kimliği oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan da eşitsizlik, gerilim ve çatışmaları “gururda ve tasada ortaklık ve millî birlik” adı altında ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (Özbudun, 1995, s. 39).

Ulus devlet yapılanmalarının toplum üzerindeki tezahürlerinden biri de millî bayram olgusudur. Millî bayramlar, toplumun ulusal düzeyde birlik ve beraberliğini göstermesi ve ortak birliktelik oluşturmaya açısından önemlidir (İlyas, 2018, s. 202). Buradan hareketle millî bir yapının doğal sonucu olarak toplumsal değerlerin ve önemli olayların belirli günlerde anılmasıyla birlikte, sistemi koruma ve güçlendirme isteği, resmî gün ve törenlerin kutlanmasını zorunlu kılmıştır (Bolat, 2012, s. 9-10).

Toplumlar zamanla bayram kutlamalarında kendi tarihlerinde önemli gördükleri özel günlerin kutlanmasını daha anlamlı hale getirerek benimsemiştir (Elmacı ve Şeneken, 2017, s. 16-17). Bunlar arasında millî marşlar ve resmî günler önemli bir yere sahiptir (Altan, 2021, s. 84). Bu özel günler, yeni kurulan devletlerde yönetim ve halk arasında kaynaşmayı sağlayan önemli olgulardır. Bahse konu olan millî günlere ait kutlamalar, genellikle devletlerin kuruluş günü ya da siyasi tarihlerinde yer etmiş önemli addedilen olayların zihinlerde yer ederek gelecek kuşaklara aktarılması için yapılmaktadır (Demir, 2015, s. 39). Bundan dolayı devletler açısından özel günlerin kutlanması bireylerin ortak kimlik ve kültür etrafında birleşmesine de katkı sağlamaktadır (Aydın, 2019, s. 1328).

Saltanatın kaldırılması, yeni kurulan Türk devletinin rejim değişikliğine gidileceğine işaret etmektedir (Türkmen ve Dalan, 2021, s. 656). Türk inkılâbının en önemli reform hareketlerinden biri olan Saltanatın kaldırılması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin millîleşme ve modernleşme yönünde attığı radikal bir adımdır (Ünüvar ve Kellecioğlu, 2016, s. 173). Yine bu doğrultuda Millî Mücadele döneminde TBMM'nin açılması Türkiye'de yeni bir siyasi dönemin başlayacağına dair en büyük işarettir (Doğan, 2013, s. 109). Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'den sonra en yakın arkadaşlarına hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını dile getirmişti (Kansu, 2022, s. 35-36). Daha sonraki süreçte de İstanbul'da Ali Rıza Paşa gibi ileri görüşlü devlet adamları Cumhuriyet'in ilan edileceğini önceden tahmin etmişlerdi

(Jaschke, 1973, s. 475). Türkiye’de millî egemenliğe dayalı rejimin hayata geçirilmesiyle birlikte 29 Ekim bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır (İleri, 2015, s. 140). Böylece kutlamalar Cumhuriyet’in değerlerinin anlaşılması açısından çok önemli yere sahiptir (Milliyet, 29 Ekim 1933, s. 3).

İstiklal Harbi’nin başarılı bir şekilde sonuçlanmasının ardından millî egemenliği tesis etmek için yaşanan gelişmeler resmî bayram geleneğinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu gelişmeler arasında bulunan Cumhuriyet’in ilanı, Türkiye Cumhuriyeti için önemli mihenk taşlarının başında gelmektedir (Evcin, 2022, s. 76-77). Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet’in önemini şu sözlerle özetlemiştir: “*Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismi ile, medeniyet cihanına daha çok kolaylıkla göstermeye muvaffak olacaktır. Milletın teveccühünü daima istinat noktası telakki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır*” (Hakimiyeti Milliye, 29 Ekim 1933, s. 2). Cumhuriyet rejimini halkın yakından tanıyıp benimsemesi için bu değerlerin halka ulaştırılması gerekiyordu. Bunun için kutlamalar bu aşamada önemli bir yere sahiptir.

1923 yılından itibaren inkılâpların halka benimsetilmesi ve halkın bu konuda bilgilendirilmesi için Tek Parti ile özdeşleşen yıllarda birçok propaganda hayata geçirilmiştir (Şavklı ve Ertem, 2019, s. 201). Özellikle sosyal içerikli sayılabilecek etkinliklere daha fazla önem verilmiş ve bunlardan bazıları günümüze kadar süregelmiştir (Tekeli, 1997, s. 2-3). Söz konusu etkinliklerden Cumhuriyet Bayramı kutlamaları millî devletin siyasi ve ideolojik yönünü ele aldığı için büyük halk kitlelerine hitap etmektedir (Karpaz, 2010, s. 98-99). Bundan dolayı bu kutlamalar ideolojik boyutları yüksek olan resmî nitelikli önemli organizasyonlardır (Yuca, 2015, s. 202). Buradan hareketle resmi bayramlar Türk toplumu için ideolojik bir pratiğin çıktısı olarak kabul görmektedir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının bu anlamda pratiğe dönüşerek bir asırdır ortak kimlik hafızasının oluşmasında önemli katkıları bulunmaktadır.

Türk milleti, 1933 yılında Türkiye’nin Cumhuriyet rejimi altında onuncu yılını yaşamının mes’utluğu içerisinde (Cumhuriyet, 29 Ekim 1933, s. 7). Yeni rejimle birlikte modernleşme için gerekli olan uygulamalar aracılığıyla toplumsal bütünlüğün sağlanması hususunda Cumhuriyet’in ilk on yılında önemli gelişmeler kaydedilmiştir (Eroğlu, 1989, s. 4-5). Bu uygulamalar arasında bulunan kutlamalar, büyük halk kitlelerine ve özellikle genç nesillere yeni devletin mazisini anlatarak onlarda ulusal değerlerin benimsenmesi amaçlamıştır (Ahmad, 2011, s. 79-82). Bu amacın gerçekleşmesi için düzenlenen bayram kutlamalarında modern yaşamın göstergesi olan balo, konferans ve çeşitli eğlence araçlarının kullanılmasına özen gösterilmesi için yoğun mesai harcanmıştır (Zürcher, 2009, s. 253-256). CHF’nin yönetimde olduğu tek parti döneminde uyguladığı bu etkinlikler sayesinde yurt genelinde resmî ideolojinin yayılması sağlanmış, böylece kutlama ve çeşitli diğer resmî uygulamaların artırılmasına özen gösterilmiştir (Elmacı, 1998, s. 53-54).

Bu çalışmada Gümüşhane’de yapılan (1933-1940) Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ele alınacaktır. Çalışmada sınırlamaya gidilmesinin en önemli sebebi ise kutlamalara ait arşiv kaynaklarının bu yönde olmasından ileri gelmektedir. Ulusal basında Gümüşhane özelinde kutlamalara ait bilgilerin yok denecek kadar az olması, o dönemde yerel basının da 1930’dan sonra yayın hayatına başlaması verilerin kısıtlı olmasına sebep olmuştur. Detaylı arşiv taraması yapılmış ve belirlenen (1933-1940) tarihler arasındaki bilgilere ulaşılmıştır.

Türkiye’de Cumhuriyet’in Bayram Olarak Kutlanmaya Başlanması

Cumhuriyet’in bayram olarak kabul edilmesinden önce 1924 yılında 29 Ekim’in özel bir merasimle kutlanması için bir kararname yayınlanmıştır (Öztürk, 2015, s. 586-587). Bir yıl

sonra ise tüm yurttta Cumhuriyet'in bayram olarak kutlanması için 19 Nisan 1925 tarihinde TBMM'de oturum açılmıştır. Ali Fethi Okyar tarafından verilen kanun teklifinde her milletin kendisi için özel günlerin millî bayram olarak kabul edilerek yurtiçinde ve yurtdışında kutlandığına vurgu yapılmaktadır. Ali Fethi Bey, Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim'in Türk inkılabı için adeta mihenk taşı konumunda olduğunu ve bugünün bayram olarak kutlanmasını teklif etmiştir (TBMM Z. C., Devre 2, İctima Yılı 3, C. 18, Birleşim 106, 19 Nisan 1925, s. 156-160). Yapılan teklif mecliste kabul edilmiş ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanmaya başlamıştır (BCA, 30-18-1-1/12-75-6).

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in Türkiye'de siyasi rejim olarak ilan edilmesi ülkenin her yerinde 101 pare top atışı ile gerçekleşmiştir (Doğaner, 2007, s. 120). Böylece inkılabları çatısı altında bulunduran Cumhuriyet ilk kez bayram havasında kutlanmıştır (BCA, 30-18-1-1/12-75-6). Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra 29 Ekim için özel olarak kutlama yapılmasına dair meclis kararnamesi hazırlanmış ve buna uygun program düzenlenmiştir (Düster, 3. Tertip, C. 5, 26 Teşrin-i Evvel 1340, s. 1246). Cumhuriyet'in benimsenmesini sağlayarak değerlerini korumak ve inkılabların halk tarafından kabul görmesine aracı olmak için Cumhuriyet Bayramı Kanunu ile birlikte kutlamalar düzenli hale gelmiştir (Çoban, 2019, s. 166). Cumhuriyet Bayramı etkinliklerinden onuncu yıl kutlamalarına ayrı bir önem verilmiştir (Akşam, 29 Ekim 1933, s. 1). VI. İnönü hükümeti, Cumhuriyet'in ilk on yılında yeni siyasi rejimin halk tarafından benimsenerek kabul görmesi, yapılan köklü değişimlerin hayata geçirilmesi ve Türk milletinin muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarılması için yoğun bir mesai harcamıştır. Bu gelişmeler arasında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları önemli bir yere sahiptir (Haykır, 2021, s. 1356).

CHF, bir yandan Cumhuriyet ve inkılabın anlamını öte yandan da on yıllık Cumhuriyet'in yeni siyasi rejime getirdiği köklü ve modern değişimleri Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle yurtiçinde ve dış temsilciliklerde anlatacak programlar düzenlenmiştir (Vakit, 29 Ekim 1933, s. 1). CHF, Cumhuriyet'in ve inkılabın heyecanı içerisinde millî bayramı yaşayacak olan halk kitlelerine bu önemli günü halka anlatmak için büyük hazırlık gerçekleştirmiştir (Son Posta, 29 Ekim 1933, s. 4). İnkılab bilgisine sahip birçok aydın, kendi bilgileriyle halka telkin etmek istedikleri inkılabı, istiklali ve Cumhuriyet'i tanıtır sevdiyecek güzel duygulara sahiptir. Cumhuriyet Bayramı için komisyon tarafından hazırlanan programda on yıllık Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklere ait detaylı bilgiler mevcuttur. CHF, bütün bunları mütalaa ederek Cumhuriyet Bayramı'nı fikir yönünden desteklemek için fırka teşkilatı olan bütün vilayet ve kaza merkezlerinde halk kürsüleri açmaya karar vermiştir (BCA, 490-1-0-0/2-9-12).

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için İçişleri, Millî Eğitim, Millî Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarına, bilgi olarak da diğer bakanlıklara, Umumi Müfettişliklere ve bütün millî cemiyet genel merkezlerine resmî yazı gönderilmiştir. Bahse konu olan bu talimata göre görev dağılımı aşağıdaki gibidir:

1. Oluşturulacak kutlama komisyonlarında talimatta yazılı esasların bölgenin şartlarına göre tatbik etmek,
2. Talimatın vilayet merkezlerinde ve bağlı olan bütün teşkilatta uygulanmasını takip ve tanzim etmek,
3. Halkevleri ile eşgüdömlü olarak programlar düzenlemek,
4. Halk kürsülerini kurmak ve yönetmek (BCA, 490-1-0-0/3-13-26),
5. Fırka teşkilatı bulunan il ve ilçe merkezlerinde halkın kalabalık bir şekilde toplanabileceği yerlerde oluşturulacak halk kürsüleri bayramın başından sonuna kadar üç gün boyunca açık bulunacak,
6. Bu kürsüler halkın yürüyüşüne engel olmayacak şekilde tertip edilecek,

7. Halk kürsülerinde 18 yaşını doldurmuş herkes söz söyleme hakkına sahip olacak,
8. Her kürsü yerden en az yarım metre yükseklikte olacak ve kürsüye CHF Halk Kürsüsü levhası takılacak,
9. Halk kürsülerinde gerçekleştirilecek konuşma metinleri inkılâbın, Cumhuriyet'in ve istiklalin önemini ele alacak,
10. Kürsüyü bölge idare heyeti tarafından belirlenen üç kişi yönetecek (BCA, 490-1-0-0/2-9-12).

1935 yılına kadar kutlamalar resmî kabul, fener alayları ve resmî geçit şeklinde gerçekleşmiştir. 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul edilen kanun ile bayramların kutlanmasında değişikliğe gidilmiştir (Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, Resmî Gazete 3017, 1 Haziran 1935, Kanun No: 2739). Bu karara göre ülke içinde ve dışında sadece 29 Ekim gününde devlet adına tören yapılması kararlaştırılmıştır (Alpaslan, 2019, s. 226). 1934 yılında illere gönderilen Cumhuriyet'in yıldönümü kutlama talimatında; Cumhuriyet'in ilanı yıldönümlerinin bütün yurttan ve dış temsilciliklerinde derin izler bırakacak kadar coşkulu bir şekilde kutlanmasının inkılâpların gerçekleşmesi yönünde çok önemli bir adım olarak görülmektedir. Bunun için hükümet tarafından yapılacak çalışmalara CHF teşkilatları tarafından destek verilmesi üzerinde durulmaktadır (BCA, 490-1-0-0/17-88-4).

Bir diğer önemli husus ise günümüzde de uygulanan ve özellikle millî bayramlarda gerçekleştirilen temel atma, tesis, fabrika, köprü vb. açılışlarının 29 Ekim gününe kadar geçirdiği evreye vurgu yapılmaktadır. Bayram günü merasimin yapılacağı Cumhuriyet meydanları bayramdan bir süre önce temizlenerek kutlamaya hazır hale getirilmelidir. Yine bayramın nizamlı bir şekilde gerçekleşmesi için protokolün yerleri önceden belirlenmelidir. Cumhuriyet kutlamalarının renkli ve gösterişli olmasına da özen gösterilmelidir. Bunun için bayram gününde ve gecesinde şehir ve kasabalarda bütün resmî daireler, belediye ve özel idareler, okullar, deniz ve kara ulaşım araçları, istasyonlar, limanlar, spor kulüpleri, meydan ve caddeler bayraklarla donatılmalıdır. Süsleme için ise başta bayrak olmak üzere, yeşilli, kırmızı-beyaz kurdele, kısa söz ve levhalar kullanılmalıdır. Özellikle inkılâplarla ilgili kısa özlü sözler de meydanlara asılarak halk inkılâplara karşı bilgilendirilmelidir (BCA, 490-1-0-0/14-73-4).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren millî bilincin oluşturulması için birçok uygulama hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, yapılan reformlar hakkında halka detaylı bilgi vermek ve Cumhuriyet rejimini toplumun her kesimine benimsetmek için önemli bir araç olmuştur (Haykır ve Çevik, 2014, s. 334). Gümüşhane'de Cumhuriyet idaresinin onuncu yıldönümü etkinliklerinde; Türk inkılâbının temelleri, Cumhuriyet rejiminin önemi, faydaları ve geçen on yılda hayata geçirilen uygulamalar halka anlatılmıştır (BCA, 490-10-0-0/1150-36-1). Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında onuncu yıl için hazırlanan programlar örnek alınmıştır. Kutlama organizasyonlarında göze çarpan en önemli olay ise halkın bu etkinliklere yüksek oranda katılım göstermesidir. Yapılan bu kutlamalar, ulus devlet kimliğinin oluşmasında ve toplumun dönüşümünde önemli ve etkin bir rol oynamıştır (Afşar, 2022, s. 251).

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında kart, telgraf ve mektup ücretlerinde indirimle gidilmiştir (Akşam, 12 Haziran 1933, s. 2). Millî Eğitim bakanlığı Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde dağıtılmak üzere 200.000 adet madalya yaptırmıştır. Bu madalyaların bir yüzünde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kabartma resmî bulunurken, diğer yüzünde ise Türkiye Cumhuriyeti 1923-1933 ibaresi bulunmaktadır (Cumhuriyet, 5 Eylül 1933, s. 1). Yine bayram gününe istinaden Posta ve Telgraf İdaresi de özel posta pulları bastırmıştır. Bu pulların resimlerinin hazırlanması için bir yarışma düzenlenmiştir (Cumhuriyet, 27 Eylül 1933, s. 4). Posta Genel Müdürlüğü tarafından basılan pullar, sadece Cumhuriyet Bayramı günleri için hazırlanmıştır. Pullar seri olarak basılmış ve ücreti de 50 kuruş olarak belirlenmiştir (Narin, 2023, s.731). Pullardan bir tanesinde Türkiye'nin ziraat durumunu temsil eden bir görsel

bulunurken, diğer tarafında ise Gazi Mustafa Kemal'in fotoğrafı ve yanında barışı temsil eden defne dalı bulunmaktadır (Cumhuriyet, 17 Ekim 1933, s. 6). Özellikle onuncu yıl kutlamalarında etkinliğin gerçekleştiği yerlere "Cumhuriyet Meydanı" adının verilmesi için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bütün il ve ilçelerdeki komitelere bu yönde resmî yazı gönderilerek meydanlara Cumhuriyet isminin verilmesi üzerinde durulmuştur (BCA, 490-1-0-0/1150-36-1). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına büyük önem verilerek kapsamlı bir hazırlık yapılmıştır.

Gümüşhane'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyet rejimi, geçen on yıllık süre zarfında modern ve çağdaş bir uygar devlet olma yolunda önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Böyle kısa bir zamanda uzun bir yol kat edilmiş olması başta yöneticiler olmak üzere halkın Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılımını artırmıştır. Yurdun diğer illerinde olduğu gibi Gümüşhane'de de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları halkın yoğun katılımı ile coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında Halkevi¹ de etkin bir rol oynamıştır. Gümüşhane Halkevi Başkanı CHF genel merkezine 1933 yılı kutlamalarıyla ilgili detaylı bilgi vermiştir. Özellikle Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarından dolayı kapsamlı bir kutlama programı hazırlanmıştır. Şöyle ki 1933 yılında Gümüşhane'de düzenlenen programda ilin merkezi ve ilçelerin tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgilendirme detaylı bir şekilde yapılmış, fotoğraf ve resim gibi görseller kullanılmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları münasebetiyle Gümüşhane Halkevi CHF'nin kültür kolu olması sebebiyle yoğun mesai harcamıştır. Cumhuriyet Bayramı için Halkevi ve bütün binalar bayraklarla donatılmış, 3 gün boyunca bayrak asmak ve her evde en az bir fener yakmak zorunlu tutulmuştur (BCA, 490-1-0-0/956-701-1). Düzenlenecek törenlere katılmak için merkeze yakın köylerden Haşere (Yeşildere), Canca, Beşkilise (Mescitli), Harova, Kodil (Dibekli), Mavrangel (Çamlıköy), Akçakale ve Tekke köylerinden atlı veya yaya olmak üzere halk davet edilmiştir. 29 Ekim günü Gazipaşa İlkokulu salonunda Halkevi Başkanı Vehbi Bey idaresindeki Halkevi Temsil Şubesi üyeleri tarafından "Mavi Yıldırım" gösterisi temsil edilmiştir (Fıçıncı, 2013, s. 85-86). Hayatlarında ilk defa bir temsil izleme imkânı bulan birçok insan bu anı yaşamaktan memnun kalmıştır. Cumhuriyet Bayramı günü memurlar lokalinde, Fuadiye Gazinosu'nda ve Cumhuriyet Oteli'nde hazır bulunan topluluğa Halkevi tarafından "Cumhuriyet ve İnkılâp Esasları" hakkında konferanslar düzenlenmiştir. Gün sonunda ise Halkevi Başkanı Vehbi Bey, Defterdar Akif Bey ve Belediye Başkanı Muhsin beylerin tertip ettiği bir balo verilmiştir. Halk, bayram için yapılan bu organizasyondan oldukça keyif almıştır (Çağlayan, 2010, s. 113).

CHF genel merkezi tarafından Gümüşhane valiliğinden basın hayatına devam eden gazete nüshaları talep edilmiştir. Bu talebin sebebi ise onuncu yıl kutlamalarının basına yansımaları öğrenmek ve gazete arşivi oluşturarak kutlamaların kaydını tutmak ve koleksiyon

¹ Halkevlerinde Dil ve Edebiyat Şubeleri, Atatürk İnkılâpları'nın en büyük davaları olan dil ve tarih işlerini inkılâp heyecanı ve bilimsel idealler dairesinde yürütmekte olan TDK ve TTK'ya yardımcı olmak amacıyla kurulmuşlardır. Bu şube millî bayramların kutlanması ve Türk büyüklerinin anılarak halka tanıtılması gibi millî hassasiyetlerin bu sayede halka kazandırılması yönünde önemli görevleri yerine getirmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. İsmet Türkmen, *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 79; İsmail Özer, *Halkevleri*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020; Betül Tekinsoy, "Halk Eğitiminin Taşra Uygulamalarına Bir Örnek: Çorum Halkevi Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin Faaliyetleri", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, Güz 2022, s. 53-55; Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 125-126.

oluşturmaktır. Gümüşhane valiliğinden yapılan bilgilendirmede ilde Gümüşeli adında sadece bir adet gazetenin yayın hayatına devam ettiği beyan edilmiştir (Okay, 1938, s. 69). Onuncu yıl kutlamaları için adı geçen gazete normal günlerinden bir buçuk katı basım yapmış ve bu nüshaların hepsi, bayram kutlamaları süresince halka ücretsiz dağıtılmıştır. Yoğun talepten dolayı gazete il merkezinde dağıtılmış az sayıda da ilçe merkezlerine gönderilmiştir. Bundan dolayı merkez idarenin gazete talebinin bayram kutlamasından sonra olduğu için gazete nüshasının da mevcut olmadığı için bu talebin karşılanamayacağı ifade edilmiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Gümüşhane Halkevi Başkanı, 1934 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının içten gelen sonsuz sevinçler içinde gerçekleştiğini dile getirmektedir. İl merkezinde teşekkül eden kutlama komitesi bayramdan önce bir program hazırlamış ve görev dağılımını yapmıştır. 28 Ekim günü akşamına kadar resmî kurumlar ve halk, yaklaşan bayram gününü sabırsızlıkla bekleyerek hazırlıklarını tamamlamışlardır. Son günün akşamına doğru şehrin her tarafında çok hareketli bir hazırlık faaliyetinin göze çarptığı ifade edilmektedir. 28 Ekim günü akşamından kürsüler oluşturulmuş, Cumhuriyet meydanı, Belediye, Halk Fırkası, Halkevi ve Hükümet binaları ile okullar ve evler, Cumhuriyet Bayramı'nın yüksek değerini ifade edecek anlamlı ve renkli bir şekilde bütün gözleri üzerine çekecek bir güzellikle bayrama hazır hale getirilmiştir. Şöyle ki 29 Ekim sabahı tan yeri ağarırken uyanan halk, kasaba semasının adeta al bayraklarla örülmüş bir kubbeye karşılaşmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

29 Ekim 1934 gününde gönülleri kaplayan sevinç ile halkın Cumhuriyet meydanına akın ettiği, asker ve öğrenciler tarafından 'Yaşasın Büyük Gazi, Yaşasın Gazi Türkiye'si ve Türkiye Cumhuriyeti' nidaları atılmıştır. İl merkezine yakın köylerden binlerce halk merasime katılmıştır. Saat 10:00'da vilayet makamında yapılan tebrik merasiminden sonra Vali Bey, mahiyetindeki askeri komutanlarla birlikte Cumhuriyet meydanına geçmiştir. Bununla birlikte kutlamalar top atılışıyla başlamıştır. Bütün kıtaat, izeiler, okullar, cemiyetler ve halktan oluşan merasim bölgesi, tebrik edildikten sonra abidenin önüne geçilmiştir. Merasim kumandanının komutuyla birlikte meydanda bulunan bütün halk tarafından İstiklal ve Onuncu Yıl marşları okunmuştur (Gümüşeli Gazetesi, 29 Ekim 1934, s. 2-3). Daha sonra bütün kıtaat tertip sırasıyla resmî geçiş yapmıştır. Geçiş merasiminden sonra ise meydandaki halk kürsülerinden nutuklar başlamıştır. Kutlama alanında millî sazlar çalınmış, oyunlarla şenlikler devam etmiştir. Güneş batarken bayraklar altında kutlamalar devam etmiştir. Coşkun kalabalık sabaha kadar artan kalabalıkla devam etmiştir. Havai fişekler akşam karanlığında ay ışığı ile birlikte gökyüzünü aydınlatmıştır. Yapılan bu kutlamalar günün heyecanını artırmış ve önemini ortaya koymuştur. 29 Ekim 1934'ün ertesi günü öğleden sonra ortaokulda zengin bir programla Yarım Osman, gece de Halkevi tarafından Mavi Yıldırım adlı piyesler yüksek performansla temsil edilmiştir. Böylece bu önemli gün içten ve yürekten kutlanmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında günün önemini anlatan önemli yazılar halka iletilmiştir. Bunlardan bir tanesi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün şu ifadeleridir:

Bugüne kadar istihsal olan esaslı noktaları mahfuz bulundurmak ve âtiye ait teali ve terakki ümitlerinin emniyetle mahfuz bulunduğu kani olmak için evvele mirde hakimiyeti milliyemizin her şeyden masun olarak milletin vicdanında, kalbinde ve bütün maneviyatında gayri kabili izale bir surette mahkûk olduğunu görmek ve bilmek lâzımdır. Benim bildiğime göre millet, bu hakikati hayatiyeyi bütün şümul ile idrak etmiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

1935 ve 1936 yıllarında Gümüşhane’de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına ait bilgilere ulaşamamıştır. O dönemde yerel basında sadece Gümüşeli gazetesi² yayın hayatına devam etmektedir. Hem Millî Kütüphane’de hem de Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde detaylı araştırma yapıldı ancak bu gazetenin nüshalarına ulaşamadı. Yine arşiv kayıtlarında da detaylı araştırma yapılmasına rağmen belirlenen tarihlere ait veriler mevcut değildir. 1937 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları geçen yıllardan daha parlak ve kapsamlı bir programla şehir, kasaba ve köylerde bütün halkın katılımıyla coşkulu bir şekilde gerçekleşmiştir (BCA, 490-1-0-0/3-15-40). 29 Ekim günü il ve ilçe kutlama komisyonları belirlenen şekilde toplanarak kutlamalar başlamıştır. Bayramdan iki gün önce yapılacak işlere ve törene ait örneğe ilişkin program vilayet matbaasında basılarak bütün dairelere, ilçelere, nahiye ve köyler ile örgütlere tebliğ edilmiştir. Ayrıca köy ve kasabalara kendilerine ait program hazırlamaları bildirildiği için bu yönde hazırlık yapılmıştır. 28 Ekim sabahı süsleme işine başlanarak her yer programda belirlendiği şekilde resmî ve özel bütün daireler yeşilliklerle süslenmiş, Türk bayrakları ile donatılmıştır. Havanın kararması ile birlikte özel ve anlamlı şekiller asılmış, ışıkla yazılmış vecizelerin dalgası adeta gözleri kamaştırmış, Cumhuriyet alanlarında toplanan halk coşkulu bir şekilde millî oyunlar ve fener alaylarıyla sevinçlerini göstermiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Hazırlanan programa göre tören planı aşağıdaki gibidir;

1. 29 Ekim 1937 günü saat 09.00’da vilayet makamında teşrif kabulüne göre resmî kabul yapılacak ve bu merasim emniyet memurları tarafından yürütülecek,
2. Malûl gaziler, yedek subaylar, kıt’alar, hava kurumu, çocuk esirgeme, Kızılay, ticaret odası ve esnaf örgütleri, yaya ve atlı halk ve köylüler, programda belirlenen düzene göre saat 09.30’da yerlerinde olacak,
3. Vilayet makamında resmî tören yapıldıktan sonra vali, yanında en rütbeli askeri komutan ile Gazipaşa ilkokulu yönünden tören alanına gelecek,
4. Resmî protokol, grupların ve halkın önünden geçecek ve her grubun önünde halkı selamladıktan sonra Cumhuriyet ve inkılâp sevgisini ifade eden kısa sözlerle kutlamaya katılan herkesin bayramını kutlayacak,
5. Vali, yerine geçtikten sonra Jandarma Bölük Komutanı tarafından İstiklal ve Onuncu Yıl Marşları okunacak,
6. Öğretmenler tarafından halk kürsüleri önünde birer demeç verilecek ve birer öğrenci tarafından Cumhuriyet’e uygun şiirler okunacak,
7. Aynı günün akşamı valilik tarafından bir balo verilecek,
8. Gece düzenlenecek fener alayı için meşaleler ve gerekli malzemeler hazır edilecek,
9. Çocuklar için Cumhuriyet meydanının uygun bir yerine dönme dolap kurulacaktır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Hazırlık programından da görüleceği üzere günün önemine binaen çok kapsamlı bir kutlama gerçekleştirmek için her türlü detay düşünülmüştür. 29 Ekim bayram sabahı ise il ve ilçe merkezlerinde saat 09:00’da köylerde ise saat 10:00’da resmî kabulden sonra kutlama alanlarında toplanan halkın, okulların, atlı ve yaya halk kitlelerinin önünden geçilmiş,

² 25 Şubat 1929 yılında yayın hayatına başlayan Gümüşeli Gazetesi, Gümüşhane İl Özel İdare Müdürlüğü tarafından yarı resmi nitelikte olup haftalık (Perşembe ya da Pazartesi) yayımlanmaktadır. 1940 yılından itibaren ise 15 günde bir yayın hayatına devam etmiştir. Bundan dolayı nüshaları sınırlı sayıda bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü bazı dönemlerin gazete arşivine ulaşamamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ali Özcan, “Gümüşhane Yerel Basını: Tarihsel Köken, Sorunlar ve Çözümler”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C. 7, S. 2, Eylül 2019, s. 1022.

Cumhuriyet sevgisini artıracak kısa söylevlerle bayram kutlanmış ve resmî geçit ile tören tamamlanmıştır. Her yerde davul, zurna, bando ve sazlardan istifade edilmiştir. Resmî geçitten sonra halk kürsüleri faaliyete başlamıştır. Kürsülerde Gümüşhane’de;

1. Kültür direktörü (Halkevi Başkanı) Vehbi Okay “Cihan harbinin son günlerinde ölümün ve yurdun elim durumu ile Cumhuriyetin 14. yılındaki varlığımızın mukayesesini”,
2. Yine Vehbi Okay “Saltanatın millî bünyemize açtığı yaralar ile istiklâl ve inkılâp savaşımız ve Cumhuriyetin feyizleri ile kültürel kalkınma”,
3. Ortaokul yardımcı direktörü Lütfullah Kaan Tek “Cumhuriyet devrinde yurdun ve ulusun elde ettiği varlıklar”,
4. Belirli köylerde öğretmenler “Mutlakıyet ve Cumhuriyet rejimlerinin farkları, Cumhuriyetin üstünlüğü, Türkiye Cumhuriyeti’nin 14 yıllık verimi”,
5. Bayburt’ta; Ortaokul resim öğretmeni Zakir Güven “Cumhuriyet devrinin memleket ve millete verdiği faydalarla Osmanlı Hükümeti’nin şêâmetli idaresi”,
6. Noter Kâzım bey “Cumhuriyet nasıl kuruldu, yurda ne gibi iyilikler ve yenilikler getirdi”
7. Halktan Mahmut Çağlar “mutlakıyet ve Cumhuriyet”,
8. Kültür görevlisi Hüseyin Sümer “Türkiye Cumhuriyeti’nde yeni eserler”,
9. Halktan Kâzım Kâkli “istibdat ve Cumhuriyet”,
10. Emekli öğretmen Hüseyin Vural “Cumhuriyet rejimi ve memlekette yaptığı faydalı faaliyetler”,
11. Çeşitli köylerdeki öğretmenler “Cumhuriyet idaresinde köylü, Cumhuriyet’in köylüye bahşettiği iyilikler, 14 yılda Türkiye’de yapılan işlemler”,
12. Kelkit’te; kültür direktörü Ziya Öztürk “Cumhuriyet’in iyilikleri, saltanatın fenalıkları”
13. Tılısbık köyü başöğretmeni Mehmet Atay “Cumhuriyet’in ne kadar fedakârlıkla kazanıldığı”,
14. Kaymakam Celal Değer “Cumhuriyet idaresinde Kelkit Belediyesi’nin yaptığı eserler”
15. Yazı işleri müdürü Hulusi Özbek “Cumhuriyet ile saltanatın farkları”,
16. Şiran’da; kültür direktörü Zihni Erdem “istibdatın karanlık, Cumhuriyetin kutlu günleri”
17. Çeşitli köylerde öğretmenler “Cumhuriyet konuşmaları”,
18. Torul’da; Namık Kemal okulu öğretmeni Şahap Bey “saltanatın seyirleri ve istiklâl savaşımız”,
19. Kültür direktörü İhsan Atay “yapılan faydalı inkılâplar” adlı konuşmaları gerçekleştirmiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Bayram etkinlikleri olarak Gümüşhane’de Gâvur İmam, Torul’da ise Kızıl Çağlayan adlı piyes oynanmıştır. Yine 29 Ekim 1937 akşamı Gümüşhane merkezde 200 kişilik resmî bir balo verilmiştir. Balo, cazip ve neşeli olarak gece geç saatlere kadar devam etmiştir. Bayramdan bir gün sonra ise Gümüşhane belediye salonunda izleyiciler tarafından çok beğenilen bir çocuk balosu verilmiştir. Kız ve erkek olmak üzere yaklaşık 100 kadar çocuk büyük bir maharet, nezaket ve olgunluk içerisinde Hayat ve Neşe adlı piyesi temiz, masum ve asil bir şekilde temsil etmişlerdir. Böylece Türk kültür ve medeniyeti başarılı bir şekilde sergilenmiştir. Yağmur altında maskeli, balonlu, oyuncaklı danslar ve millî oyunlar büyük bir ilgi ile gerçekleşmiştir. Kulağa hitap eden sesiyle *Traje Nomer* tarafından yapılan söylev unutulmaz bir hatıra bırakmıştır. Yapılan söylev salondaki dinleyiciler tarafından dakikalarca alkışlanmıştır. Bu gösteriler İstiklal Marşı ile başlamış 10. yıl marşı ile son bulmuştur. Cumhuriyet alanlarında ve köylerde sabahlara kadar muhtelif oyun ve eğlencelerle bayram kutlanmış, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e, Meclis Başkanlığına, Başbakanlığa ve genel sekreterliğe ilin her yerinden tebrik telgrafları çekilmiştir. Hazırlanan program kusursuz bir şekilde tatbik edilmiş, halk büyük katılım göstermiştir. Gümüşhane’de yayın hayatına devam eden ve ilin tek gazetesi olan

Gümüşeli gazetesi bayram gününe özel olarak çıkarılmış, bir nüshası da CHF genel merkezine gönderilmiştir (Gümüşeli Gazetesi, 29 Ekim 1937, s. 1-6).

Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü kutlamalarında merkez ve merkeze bağlı birimlerde komiteler 28 Ekim 1938 gününden itibaren çalışmalara başlamış, ilk iş olarak resmî ve özel binalar bayraklarla donatılmıştır. Cadde ve yollar geçit için hazır hale getirilmiştir. Özellikle kolluk kuvvetlerinden polis, jandarma ve askerlik şubesi gibi kurumlara mensup öğrenciler bayram provası için yürüyüşler gerçekleştirmiştir. Köylerde gerçekleşecek kutlamalar için de gereken tebliğ ve direktifler verilmiştir. Ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerinden bu büyük gün için seçilenler kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile yazılarak şehrin en kalabalık yerlerine asılmıştır. Günün anlam ve önemine binaen Cumhuriyet'in iyiliklerini duyuracak ve anlatacak araçlardan özellikle öğretmenler tarafından yapılacak hitabetler aracılığıyla millî ruhun birer ifadesi olan manzumeler tertip edilmiştir. İlde tek yayın organı olan Gümüşeli Gazetesi özel bir sayı ile çıkarılmış ve bütün köylere kadar ulaştırılmıştır. Konservatuvardan dönen öğretmenlerin idaresi altında Halkevi bando takımının hazırladığı bir şiir dahilinde marşlar okunmuştur. Bayram prova hazırlıkları bile kadın-erkek her kesimden halkın candan tezahüratı içinde gerçek bir bayram edasıyla tamamlanmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

29 Ekim 1938 günü ise Cumhuriyet meydanında hazırlanan plana göre bütün grupların ve halk kitlelerinin önünden geçerek Cumhuriyet ve inkılâp sevgisini belirten ifadelerle herkesin bayramı kutlanmış ve buna müteakip resmî geçit gerçekleşmiştir. Önceden belirlenen kişiler tarafından günün önemine binaen konuşmalar yapılmıştır. Özellikle program anında Cumhuriyet'in öneminden bahsedilerek halkın bu konuda aydınlanması sağlanmıştır. Bayram programı canlı olarak yerel radyolardan yayınlanmıştır. Çocuklar için köşe başlarında salıncaklar yapılmış, eğlenceler düzenlenmiştir. Yardımsever kişiler tarafından yoksul ve kimsesiz 60 çocuklara bayramlık birer takım elbise, ayakkabı ve çorap temin edilmiştir. Böylece bu çocuklar bayramın coşkusunu daha fazla hissetmişlerdir. En doğal ve şuurlu bir şekilde heyecan ve sevinçleri ifade edecek bütün duygular yaşanmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Cumhuriyet'in 15. Yılı kutlamalarında ilk günkü gibi aynı heyecan, sevgi ve saygı ile bütün halk kutlamalara katılmıştır. Kutlama programı beyanında Büyük Atatürk'e ifadeleriyle aşağıdaki duygular dile getirilmiştir:

Bugünkü sınırları ile bütün dünyanın tanıdığı ve saydığı özgür Türkiye'de ulus egemenliği tesis ettiniz. Türk milletinin varlığını doğruluk ve çalışkanlık temelleri üzerine kurulan en kudretli ve kuvvetli bir Cumhuriyet ile ebedileştirdiniz. Ulusal benliğin kuvvet, kudret ve değerini her türlü varlığımızın tükenmez hazinesi olan millî dilimizle en güzel ve en doğru olarak ifade ve tespit ettiniz. Türk kadınına hak ve hürriyetini vererek Türk milletini ananelerine derin bir saygı ile bağladınız. Köylünün asıl beyliğini belirterek devleti onun kalkınma ve refahına hizmet yolunda seferber ettiniz (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

1938 yılı itibariyle Cumhuriyet rejiminin etkileri her alanda önemli oranda kendini hissettirmiştir. Yapılan bilgilendirmeye göre il genelinde bulunan 52 ilkokuldan 37 tanesi Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Devam eden köy okulu sayısı ise 32 olarak kayıtlara geçmektedir. Bu binalardan bir kısmı özel idare tarafından, büyük çoğunluğu da köy kanuna istinaden köy bütçelerinden yapılmıştır (Göktaş, 2020, s. 453). Aşağıda yapılan okulların listesi mevcuttur.

Tablo 1: 1930-1938 Yılları Arasında Gümüşane'de Köy Bütçesi ile Yapılmış Olan İlkokullar (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Yapıldığı Yer	Köy Adı	Derslik Sayısı	Yapılış Tarihi	Değeri (Lira)
Gümüşane	Mavrangil Köyü	3	1932	3000
Gümüşane	Tekke Köyü	3	1932	3000

Gümüşhane	Kale Köyü	3	1938	4000
Gümüşhane	Haşara Köyü	3	1938	5000
Gümüşhane	Aykut Köyü	2	1934	2700
Bayburt	Pulur Köyü	3	1931	2500
Bayburt	Hart Nahiyesi	5	1931	4000
Bayburt	Kitre Köyü	3	1937	3500
Bayburt	Sünür Köyü	3	1933	3500
Bayburt	Çıphınıs Köyü	3	1933	3500
Bayburt	Kısanta Köyü	3	1938	3700
Bayburt	Çakmaz Köyü	1	1938	1500
Bayburt	Niv Köyü	3	1926	1500
Bayburt	Cılara Köyü	3	1934	1000
Bayburt	Konursu Köyü	3	1931	2500
Bayburt	Loru Köyü	3	1931	2500
Kelkit	Köse Köyü	3	1930	3500
Kelkit	Sadak Köyü	3	1933	2500
Kelkit	İlaç Köyü	3	1933	2000
Kelkit	Tılısbık Köyü	3	1933	2000
Kelkit	Bandula Köyü	1	1930	800
Kelkit	Posus Köyü	3	1933	3200
Şiran	Korfaz Köyü	1	1936	2000
Şiran	Seydibaba Köyü	1	1931	1500
Şiran	Kozağaç Köyü	1	1931	1500
Şiran	Sarıca Köyü	1	1931	1500
Şiran	Kırıntı Köyü	1	1933	1500
Şiran	Calgan Köyü	1	1934	1500
Şiran	Söfker Köyü	1	1933	1000
Şiran	Çirmiş Köyü	1	1933	1000
Şiran	Gersut Köyü	1	1933	1500
Torul	Zermut Köyü	3	1936	3000
Torul	Zigana Köyü	3	1930	2000
Torul	Ulu Köy	3	1934	1700

Bunlardan ayrı olarak şehir merkezlerinden Gümüşhane’de 1931 yılında 55.000 liralık 8 derslikli Gazipaşa İlkokulu (Zaman ve Doğanay, 2000 s. 268), Bayburt’ta 1934 yılında 40.000 liralık 12 derslikli Cumhuriyet İlkokulu ve Kelkit’te 1932 yılında 20.000 liralık 5 derslikli ilkokul bulunmaktadır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1). Okul, inşa edilmek istenen seküler toplum-laik devlet projesinde vicdanların eğitim ve denetimini tek merkezden yönlendirebilmek ve biçimlendirebilmek imkânını sunmaktadır. Buradan hareketle milletin duygu ve düşünce bakımından birliğinin gerçekleşmesinde okul “çimento” görevini yapmaktadır (Üstel, 2008, s. 127-128). Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet’e gerekli önem verilerek yeni neslin eğitimi Cumhuriyet değerleri ekseninde gerçekleşmiştir.

Okullarla birlikte öğretmen sayısında da ciddi oranda artış olmuştur. 1923 yılında Gümüşhane’de mevcut olan 42 ilkokul öğretmeni içinde 10’u üç sınıflı öğretmen okulu mezunu iken geriye kalanlar ise öğretmen okulu mezunu değildir. 15 yıl içerisinde öğretmen sayısı 105’e çıkmış, öğretmen okulu mezunu olmayanlar sınavlara tabii tutularak teftişlerle tasfiye edilmiş, kalanlar ise emekliye sevk edilmiştir. 1938 yılında görev yapan mevcut öğretmenlerden 56’sı beş sınıflı, 24’ü üç ve dört sınıflı, 25’i de devlet sınavı ile köy öğretmeni hakkını kazanmış olan ortaokul mezunudur. Kapsamlı düzenlemeler 1932 yılında başlamış, yıldan yıla öğretmen ve öğrenci sayısı artmış, Cumhuriyet rejimiyle birlikte ilin kültür hayatında sürekli bir artış olmuştur (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Tablo 2: 1923-1938 Yılları Arasında Gümüşhane’de İlkokullara Ait İstatistik (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Ders Yılı	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı		Toplam
			Erkek	Kız	
1923-1924	34	42	1031	---	1031
1924-1925	37	49	1607	137	1204
1925-1926	58	63	1403	120	1523
1926-1927	67	95	1914	144	2058
1927-1928	51	76	1825	173	1998
1928-1929	52	81	1796	361	2157
1929-1930	46	74	1634	333	1967
1930-1931	44	74	1588	417	1905
1931-1932	46	85	1812	488	2400
1932-1933	46	86	2225	868	3093
1933-1934	48	86	2511	1074	3585
1934-1935	51	87	3246	1308	4554
1935-1936	51	94	3724	1494	5218
1936-1937	53	104	2856	1648	4504
1937-1938	52	104	4041	1712	5753

1923 yılında Gümüşhane’de 34 olan okul sayısı 1938 yılında 52’ye ulaşmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1). Cumhuriyet’in ilk yıllarında Gümüşhane’de ilkökul eğitimi tüm ülke genelinde olduğu gibi beş yıl olup, belirlenen müfredat uygulanmıştır (Duman, 2016, s. 57). Bunlardan ayrı olarak Cumhuriyet’in ilanında 1927 yılına kadar bir adet ortaokulu bulunmaktadır. Bu okulda 29 öğrenci eğitime devam ederken, 8 öğretmen iki de memur görev yapmaktadır (BCA, 180-9-0-0-/95-466-1). Cumhuriyet rejiminin hayata geçirilmesiyle birlikte okulların sevinç ve gurur veren bu durumu temel eğitime verilen önemi göstermektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere deyim yerindeyse Cumhuriyet adeta cehalete savaş açmıştır. Millî devlet bir taraftan yurdun düşman işgalinden kurtarılması için savaşırken, diğer taraftan da ilk tahsili ıslah etmek için yoğun mesai harcamıştır. Özellikle kız öğrencilerin eğitimine önem verilerek kız çocuklarının hayata dahil edilmesi kayda değer bir gelişmedir. Bu netice Cumhuriyet’in parlak bir zaferidir. Bu zafer Cumhuriyete gösterilen ilgi ile taçlandırılmıştır. Bu istatistiklerin çalışmaya dahil edilmesinin en önemli sebebi Cumhuriyet Bayramı programında Cumhuriyet rejimi ile birlikte bölgenin her alanda kalkındırılması için yapılan faaliyetlerin halka iletilmesinden ileri gelmektedir.

1938 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında halka Gümüşhane ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Gümüşhane il ve ilçe merkezlerinden başlayıp, Cumhuriyet döneminde bayındırlık, il ve ilçe merkezleri arasındaki yollar, sosyal ve kültürel başarılar, okul, öğretmen ve öğrenci sayısı, iktisadi durum, ziraat işleri, sağlık işleri, Gümüşhane’de basın, tarım, veteriner ve zooteknik çalışmaları gibi birçok konu hakkında halka genel bilgi verilmiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1). Cumhuriyet’in benimsediği modern anlayış ile Gümüşhane merkezde 1938 yılı itibarıyla 750 hanelik bayındırlık çalışmaları tamamlanmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1933-1935) resmi makamlar tarafından Gümüşhane’de 60.000 liralık bir Halkevi (BCA, 490-1-0-0/834-294-1), 55.000 liraya ilkökul, 32.000 liraya hastane, 30.000 liraya ortaokul, 20.000 liraya belediye binası, 12.000 liraya şehrin su ihtiyacını karşılamak için 4 adet çeşme, 5.000 liraya mezbaha yapılmıştır (Okay, 1938, s. 25-28). Bunlardan ayrı olarak 1938 yılında 35 yataklı bir doğum ve çocuk bakımevi inşa edilmiştir (Saylan, 2022, s. 1890).

Gümüşhane’nin büyük ilçelerinden olan Bayburt’ta imar faaliyetlerine devam edilmiştir. Bunun için 10.000 lira harcanarak ilçenin imar planı ve haritası hazırlanmış ve bu plana göre imar faaliyetlerine devam edilmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Bayburt merkezde 40.000 liraya 600 öğrencilik okul, 25.000 liraya 25 yataklı revir, 50 liraya nafia oteli, 5.000 liraya karakol, 5.000 liraya da saat kulesi yapılmıştır. Bunlardan başka köprülerin onarılması,

çeşme ve su yolları vb. temel ihtiyaçların karşılanması için birçok bayındırlık faaliyeti gerçekleştirilmiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1). Gümüşhane'nin bir başka ilçesi olan Kelkit'te 20.000 lira değerinde ilkokul, 3.500 lira değerinde Cumhuriyet meydanı ve bu meydana yol yapılmıştır (Okay, 1938, s. 32-33). Şiran kazasında bahse konu olan dönemde öncelikle 10.000 lira tutarında hükümet konağı, 1.500 lira değerinde belediye parkı, hal kompleksi, mezbaha vb. bayındırlık faaliyetleri tamamlanmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1). Yine Gümüşhane'nin kazalarından olan Torul'da da hükümet, konağı, belediye binası, yol bakımevi yapılmış, kazaya içme suyu getirilmiştir. Çeşitli çalışmalar için belediye tarafından 17.445 lira harcama yapılmıştır (Göktaş, 2020, s. 452).

Kutlamalar için 1939 yılında Gümüşhane'ye CHP genel merkezi tarafından program gönderilmiştir. Belirlenen programa göre hazırlıklar bayram gününden önce başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Cumhuriyet'in 16. yıldönümü etkinlikleri münasebetiyle kutlamalar devam etmiş, radyoda çeşitli konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan kutlamalarla ilgili CHP genel merkezi tarafından detaylı bilgi talep edilmiştir. Bunun üzerine vali tarafından kutlamalarda kullanılan 25 kitap nüshası, bir gazete sayısı ve 12 adet de fotoğraf gönderilmiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Cumhuriyet rejiminin getirdiği uygulamaların halk tarafından daha iyi anlaşılması için Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün aşağıdaki ifadeleri bayram günü dile getirilmiştir;

Harp, muharebe, nihayet meydan muharebesi yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir. Milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi milletlerin bütün mevcudiyetleri, ilim ve fen sahasındaki seviyeleri, ahlakları, harsları ile hulâsa bütün maddi ve manevi kudret ve faziletleri ile çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada çarpışan milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri ölçülür. Netice yalnız kuvve-i cismaniyenin değil, bütün kuvvetlerin, bilhassa ahlâki ve harsi kuvvetin tefevvukunu merteb-i subute vardır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu ifadeleri ile her alanda ilerlemenin gerekliliğine değinmekte ve halkın Cumhuriyet değerleri çerçevesinde millî değerlerin benimsenmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Gümüşhane'de görev yapan yetkililer Cumhuriyet rejiminin halk tarafından benimsenmesi için bütün kutlamalarda bu husus üzerinde durmuşlardır. Sosyal alanda yapıldığı görülen bütün çalışmalar millî iradenin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması için en uygun ve ilmi bir şekilde organize edilmiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

Millî değerler ile yetişmiş bir nesilde millî kimlik oluşması için her alanda çalışmalar yapılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konudaki şu ifadeleri önem arz etmektedir;

Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hudutları ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi mülküne ve an'anatı millîyesine düşman olan bütün anaslarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyeti cihana göre böyle bir cidalin istilzam eylediği anasırı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istikbâl yoktur (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1).

1940 yılı kutlamaları önceki yıllarda yapılan programlar gibi heyecanlı ve coşkulu bir şekilde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde bayındırlık faaliyetleri kapsamında halka bu yönde yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Yol medeniyettir şiarıyla Gümüşhane'de 17 yıl içerisinde 468 km yol tamir, ıslah ve yeniden inşa edilmiştir. Özellikle yeniden yapılan kısım Trabzon-İran transit yolunun Gümüşhane ili sınırları içerisinde bulunan 63'üncü kilometreden 243'üncü kilometreye kadar 178 kilometrelik kısmı olup 1940 yılında kadar sürekli bir çalışma ile tamamlanmıştır. Trabzon-İran transit yolu iki başmüdürlük bölgesine ayrılmış, Trabzon'dan kop dağına kadar 243 kilometrelik birinci kısım transit yolu birinci bölge başmüdürlüğü idaresi altına verilmiştir. Bu müdürlüğün merkezi ise Gümüşhane'dir. Yolun muhafazasını ve dâimi tamirini sağlamak amacıyla her 20-25 kilometrede bir yol bakım evi yapılmıştır (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1). Özellikle bu çalışmaların Cumhuriyet döneminde

gerçekleşmesi yapılan çalışmaların doğru yolda olduğunun göstergesidir. Halk bu çalışmadan duyduğu memnuniyeti coşkulu bir şekilde ifade etmiştir.

Gümüşhane ve ilçelerinde Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi verilmeye devam edilmiştir. Yerleşim yerlerinde özellikle Cumhuriyet idaresi döneminde Gümüşhane'nin ilçesi olan Bayburt'ta resmî binaların Çoruh nehrinin diğer yakasındaki düzlüğe taşınmasına karar verilerek çalışmalar başlamıştır. Bunun için öncelikle temel hak olan eğitimden başlanmış ve ilk önce okul binasının yapımına karar verilmiştir. Belediyede bu uygulamaya uyarak yeni yerleşim yerinin düz bir konumda kurulmasını sağlamak üzere imar planını ona göre tanzim etmiştir. Yine ilin diğer ilçelerinde de Cumhuriyet döneminde halkın yararına birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle Torul ilçesi bu dönemde yeniden inşa edilmiştir. Şiran'da hükümet konağı başta olmak üzere okul ve birçok devlet kurumu yeniden inşa edilmiştir. Gümüşhane'de Cumhuriyet memurları, şube amirleri, nahiye müdürleri, kaymakamlar ve valiler, düzenli ve programlı bir şekilde en uzak köylere kadar gidip halkın durumunu ve işlerini yakından takip etmişlerdir. Cumhuriyet valisi mümkün olan yerlere otomobil ile, imkân olmayan yerlere ise at sırtında giderek halkın dertlerini dinlemiştir (BCA, 490-1-0-0/1144-15-1). İşte halkçı devletin halkçı memurları bu şekilde görevlerini ifa etmişlerdir. Halk ise bu durumdan memnun kalarak birey olduğunun farkına varmıştır.

Sonuç

Türk milletini muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarmak için köklü değişiklikler hayata geçirilmiştir. Bu durumun en önemli aracı millî egemenliktir. Millî egemenliğin yolu ise Cumhuriyet rejiminden geçmekteydi. Buradan hareketle Cumhuriyet, Türk milletinin modernleşme yolunda adeta kaderi ve rehberi olmuştur. İşte bundan dolayı Cumhuriyet, bir asırdır Türkiye'de bayram olarak kutlanmaktadır. Millî bayramlar aracılığı ile Anadolu'nun en ücra köşelerinde de ulus kimliği oluşturmak için çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları tüm yurttaki olduğu gibi Gümüşhane'de de halkın yoğun ilgisi ve katılımı ile coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Gümüşhane'de yapılan kutlamalar ile ülke genelinde gerçekleşen kutlamalar ortaklık göstermektedir. Şöyle ki yapılan kutlama programları genel merkez tarafından hazırlandığı için ülke genelinde benzerlik göstermektedir. Ancak vilayetlerin coğrafi ve tarihî özellikleri kutlamalara etki etmiştir.

Çalışmanın öznesi konumunda olan Gümüşhane'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları toplumsal birlikteliği sağlayarak ortak bir kimlik hafızası oluşturmuştur. Bahse konu olan kutlamalar sayesinde siyasi rejime karşı halkın duyguları güçlendirilmiştir. Cumhuriyet kutlamaları münasebetiyle inkılâplar halka etkili bir şekilde anlatılarak halkın yenilikler hakkında bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Cumhuriyet idaresi bu kutlamalar ile en verimli tecelliyatını Doğu'da gösterme imkânı elde etmiştir. Uzun süredir ihmal edilen bu kahramanlar diyarının medeni kisveye bürünmesi ve modern bir yüz ile görünmesi için Cumhuriyet rejimi maddi ve manevi olarak faaliyetlerini sürmüştür. Bayram kutlamaları, halkın kaynaşması ve millî değerleri yakından tanıyarak benimsemesi için en iyi araç görevini üstlenmiştir. Bütün şuuruyla Cumhuriyeti benimseyen ve o yolda derin duygularla yürüyen Gümüşhaneli vatandaşlar Cumhuriyetin faziletine gereken değeri vermişlerdir.

Millî bayramlar, ulus bilincinin oluşmasında ve halkın millî duygular etrafında birleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Gümüşhane'de yapılan Cumhuriyet kutlamalarında yeni Türk devletinin hangi ahval ve şerait içinde Cumhuriyet esaslarına göre kurulduğu ve Cumhuriyet'in nasıl ilan edildiği her yıldönümü kutlamalarında halka anlatılmıştır. Kutlamalar ile Türkiye'nin bugün nerede olduğunu ve yarın varmak istediği yeri kavrayabilmek, bulunduğu büyük ülküye doğru daha fazla istekli olmak için nereden, nasıl geldiğimizi halka anlatmak zaruri görülmüştür. Çünkü yeni siyasi rejim olan Cumhuriyet'e bugünkü hüviyet ve mahiyetini

veren büyük ve tarihî gün olan 29 Ekim, Türk milletinin ebedi hayatında daimî bir kuvvet ve kudret kaynağı olacak ehemmiyete ve birbirini takip edecek olan yeni nesiller için büyük örnek alınacak öneme sahiptir. Bundan dolayı halk kürsülerinde yapılan konuşmalarda genellikle Cumhuriyet'ten önceki dönem, yeni devletin kuruluş süreci ve Cumhuriyet ile birlikte kaydedilen gelişmeler detaylı bir şekilde halka anlatılmıştır. Yapılan kutlama faaliyetleri, ilde CHP'nin kültür kolu olan Halkevi ile senkronize bir şekilde yürütülmüştür. Gümüşhane'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları 1933-1940 yılları arasında katılımcıların yoğun olduğu, coşkulu bir ortamda gerçekleşmiştir. Kutlamalar Ankara genel merkez tarafından gönderilen program çerçevesinde yürütülmüştür. Sivil toplum örgütleri, esnaf kuruluşları, öğrenciler, kamu görevlileri ve halkın büyük bir ilgisi ile seremoni içinde bayram kutlamaları gerçekleştirilerek Cumhuriyet değerleri halk tarafından benimsenmiştir. Kutlamalar arasında özellikle Cumhuriyet'in onuncu yılı olması sebebiyle 1933 yılı kutlamaları ayrı önemle ifa edilmiştir. Gümüşhane'de yapılan bayram hazırlıklarına ve merasime katılım oranı çok yüksek olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-18-1-1/12-75-6.

BCA, 180-9-0-0-/95-466-1

BCA, 490-1-0-0/2-9-12.

BCA, 490-1-0-0/3-13-26.

BCA, 490-1-0-0/3-15-40

BCA, 490-1-0-0/14-73-4.

BCA, 490-1-0-0/17-88-4.

BCA, 490-1-0-0/834-294-1

BCA, 490-1-0-0/956-701-1.

BCA, 490-1-0-0/1144-15-1.

BCA, 490-1-0-0/1150-36-1.

Resmî Yayınlar ve Meclis Tutanakları

Düstur, 3. Tertip, C. 5, 26 Teşrin-i Evvel 1340.

Resmî Gazete 3017, (1 Haziran 1935), Kanun No: 2739.

TBMM Z. C., Devre 2, İçtima Yılı 3, C. 18, Birleşim 106, 19 Nisan 1925.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Gümüşeli Gazetesi

Hakimiyeti Milliye

Milliyet

Son Posta

Vakit

Telif ve Tetkik Eserler

Abdulaziz Bey. (2002). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri*, Yay. Haz. Kazım Arısan ve Duygu Arısan Güney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Afşar, E. (2022). Millî kimlik oluşturma sürecinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları: Denizli örneği (1934-1948), *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8 (1), 248-262.

Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin oluşumu*, 9. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Alpaslan, E. (2019). Tek parti döneminde Antalya'da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1934-1944), *Sobider*, Yıl: 6 (34), 222-242.

- Altan, S. (2021). Bolu vilayetinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1933-1948), *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 19 (38), 83-95.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtı*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, N. Z. (2019). Urfa ve çevresinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, *Belgi Dergisi*, 2 (18), 1327-1343.
- Bolat, B. S. (2012). *Millî bayram olgusu ve Türkiye’de yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1923-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çağlayan, E. (2016), Gümüşhane Halkevi (1933-1951), Nazır. B ve Saylan, K., *İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu (ss. 109-128)*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Çakmak, F. (2010). Bursa’da on beşinci yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (18), 87-109.
- Çeçen, A. (1990), *Atatürk’ün kültür kurumu halkevleri*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çoban, E. (2019). Cumhuriyetin ideolojik aygıtı: Diyarbakır’da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1934-1949), *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (31), 163-191.
- Demir, Ş. (2015). Tek parti döneminde Siirt’te Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 38-48.
- Doğan, H. (2013). Yozgat’ta Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1925-1943), *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (5), 107-125.
- Doğaner, Y. (2007). Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (9), 119-143.
- Duman, Ö. (2016), Maarif yıllıklarına göre Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde Gümüşhane’de eğitim (1923-1950), *Mavi Atlas*, (7), 55-75.
- Elmacı, M.E, (1998). Cumhuriyet’in İlanı’nın ilk yıldönümü kutlamaları, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 3 (8), 49-59.
- Elmacı, M.E. ve Şeneken, S. (2017). *Atatürk Dönemi’nde İzmir’de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Erdem, S. (1992). Bayram, *TDV*, 5, 257-259.
- Eroğlu, H. (1989). *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Evcin, E. (2022). Atatürk döneminde Bolu’da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, *History Studies*, 14 (1), 73-104.
- Fıçıncı, N. (2013). Gümüşhane Halkevleri, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Göktaş, S. (2020). Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümüşhane vilayetinde bayındırlık faaliyetleri, *Karedeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 447-460.
- Haykır, H. (2021). Tek parti döneminde Urfa’da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1934-1945), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (3), 1355-1373.
- Haykır, Y. ve ÇEVİK, M. (2014). Tek parti döneminde Elazığ’da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1934-1945), *Turkish Studies*, 9 (7), 331-377.
- İleri, T. (2015). Amasya’da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, *Sobider*, Yıl 2 (5), 137-155.
- İlyas, A. (2018). Yerel basına göre 1935-1950 yılları arasında Urfa’da mahalli ve millî bayram kutlamaları, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 201-215.
- Jaschke, G. (1973). Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanı Atatürk devriminin başlangıcı, Nimet Arsan (Çev.), *Bellekten*, 37 (148), 475-479.
- Kansu, M. M. (2022). *Erzurum’dan ölümüne kadar Atatürk’le beraber*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı’dan günümüze kimlik ve ideoloji*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Narin, R. (2023). Türkiye’de Cumhuriyet’in onuncu yıldönümü kutlamaları: Adapazarı örneği, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 725-759.
- Okay, V. (1938). *Cumhuriyetin 15. yılında Gümüşhane*, İstanbul: Ulus Basımevi.
- Özbudun, S. (1995). Ayinden törene siyasal iktidarların kurulma ve kurumsallaşma sürecinde törenlerin işlevleri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Özcan, A. (2019). Gümüşhane yerel basını: tarihsel köken, sorunlar ve çözümler, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (2), 1006-1033.
- Özer, İ. (2020). *Halkevleri*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Öztürk, G. (2015). Niğde’de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1926-1948), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (3), 585-599.
- Saylan, K. (2022). Cumhuriyet’ten günümüze Gümüşhane şehri, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar’a Armağan), 1884-1920.
- Şavklı, C. ve Ertem, G. (2019). Kars’ta Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1930-1949), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 199-226.
- Tekeli, İ. (1997). Bir toplumsal ve anlatım biçimi olarak kutlama şenlikleri, *Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekinsoy, B. (2022). Halk eğitiminin taşra uygulamalarına bir örnek: Çorum Halkevi halk dersaneleri ve kurslar şubesinin faaliyetleri, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 49-65.
- Türkmen, İ. (2013). *Kastamonu Halkevi ve Türkiye’nin modernleşme sürecine katkıları (1932-1951)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Türkmen, İ. ve Dalan, M. E. (2021). Hilâfet kurumunun ilga meselesi ve TBMM’ye yansımaları, İsmet Türkmen, Yunus Emre Tekinsoy, Murat Hanılçe, Nazım Boy, Fatih Eraslan (Ed.), *TBMM’nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Türk Demokrasi Tarihi Yazıları* (s. 653-672), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet’ten bugüne vatandaşlık eğitimi*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünüvar, S. ve Kellecioğlu, S. (2016). Gaziantep’te Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ve basına yansımaları, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 114 (224), 171-190.
- Yuca, İ. S. (2015). Bingöl, Bitlis ve Muş’ta Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, *The Journal of Academic Social Science*, Yıl 3 (15), 201-215.
- Zaman, M. ve Doğanay S. (2000). Şehir coğrafyası açısından bir inceleme: Gümüşhane, *Doğu Coğrafyası Dergisi*, 6 (3), 245-285.
- Zürcher, E. J. (2009). *Savaş, devrim ve uluslaşma: Türkiye tarihinde geçiş dönemi (1908-1928)*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ekler

Ek.1.Gümüşeli Gazetesi 29 Ekim 1937 Nüshası

Devlet Gazeteleri Genel Müdürlüğü
CUMHURİYET AKADEMİSİ

ABONE

Başağı: 300 Altı aylığı: 175 Kr.
İlan ücreti: Batri 3 kuruş
İlanlara müdürecatından mas'ul.
yet kabul edilemez.

Gümüşeli

İDARE YERİ
Tahriri İşler için Mektupçuluğa
müracaat edilir.
Posta adresi: Gümüşane Fevziye
Gümüşeli Gazetesi.
Telgraf Gümüşane, Gümüşeli.

GÜMÜŞANE İLBAYLIĞININ RESMİ GAZETESİDİR
Tesis Tarihi 25 / Şubat / 929

YIL : 9 — No : 315 29 İkteşrin 1937 CUMA HER PERŞEMBE ÇIKAR TANESİ 5 KURUŞTUR

29 İkteşrin Bayramı; Türk'ün Varlığını, İstiklâlini
Ebedileştiren Bu Büyük Günün 14.cü Yıldönümü
Necip Türk Ulusuna Kutlu Olsun.

Cumhuriyette Doğu

İşte 18 yıl önce Erzurum şahikalarından yükselen kurtuluş gökremesi
sahibinin Doğuda bugünkü büyük eseri

Yüzerce asrın celâdet tarihini göğsünde taşıyan Doğu diyarında; binbir harbin akan kanile yoğrulmuş bu mahşerî cidalde her kavğada yaralanan bu gazi topraklarda, binlerce hadîsatın tarih yapraklarına bürünmüş bu kahraman yatağında, Atatürk dünyasının bu kocaman vatan parçasında millet, devlet, hükümet bakımından göze çarpan büyük bir faaliyetle kalkınma, genişleme ve yükselme hareketi vardır.

Kahraman ordumuzun Doğuda karargâh ittihaz ettiği yerler diğer askerî mntakalarda olduğu gibi bayındırlıkla, medeniyet asârile, tam yüksek manasile ışıklaşmış ve halkın terakki ve inkişafı yolunda her vakit nümune imtisal olmuştur. Son Doğu manavraları Türk Ordusunun bu kıymetli uzvunun da kudret ve hamasetini göstermiştir.

Doğuda Ordu müttékâyı hayatımız olduğu kadar genişleme ve ilerleme işlerimizde de yegâne istinadımızdır.

Denilebilir ki geç te, güç te olsa Cumhuriyet idaresi en verimli ve feyizli tecelliyatını Doğuda göstermeğe başlamıştır. Asırların ihmâl ettiği bu kah-

En Başlı bir Tarihin, En Başlı bir İradesi Olan Yıkark
Cumhur Bağıncısı Kamal Atatürk

ramanlar diyarının medenî kısı-
veye bürünmesi ve tam asrî bir
çehre ile görünmesi için Cum-
huriyet hükümeti maddî ve ma-

nevi hiç bir fe lakârlığı esirge-
memiştir,
Dört milyon liradan fazla
inşaat hesap farkını göze a-

larak şarka uzanıp giden demir yolunun Erzurum ve Erzurum'dan da başlaması bu fedakârlığın en canlı misalidir. Divrikiden sonra Erzincana doğru fırsatı takibeden demir yolu Kemah - Atma boğazları gibi en çetin kayaları dele deşe bir an evvel batıyı doğuya bağlamağa adeta mücadele halinde yürüyen en büyük eserdir.

Bu granit dağların genç Türk mühendisleri elile ve Türk kazmasile delinip geçildiğini görmek, temasına doylulamayacak kadar ülvî bir manzaradır 937 yılı içinde Erzurumla Divriği arasında açılan tüneller, yapılan köprüler Türk mühendisleri, Türk teknisyenleri için ta haşra kadar iftihar edilecek bir ilim ve irfan davasıdır.

Kemahla Erzurum arasında bugün çalışan amelenin mikdârı 15000 i mütecevazdır. Bu inşaat için günde verilen ve o diyar halkının eline geçen 50,000 liradır.

938 Eylülünde Erzincana 939 Eylülünde yataklı, yemekli vağonlarla Erzuruma varacak o-

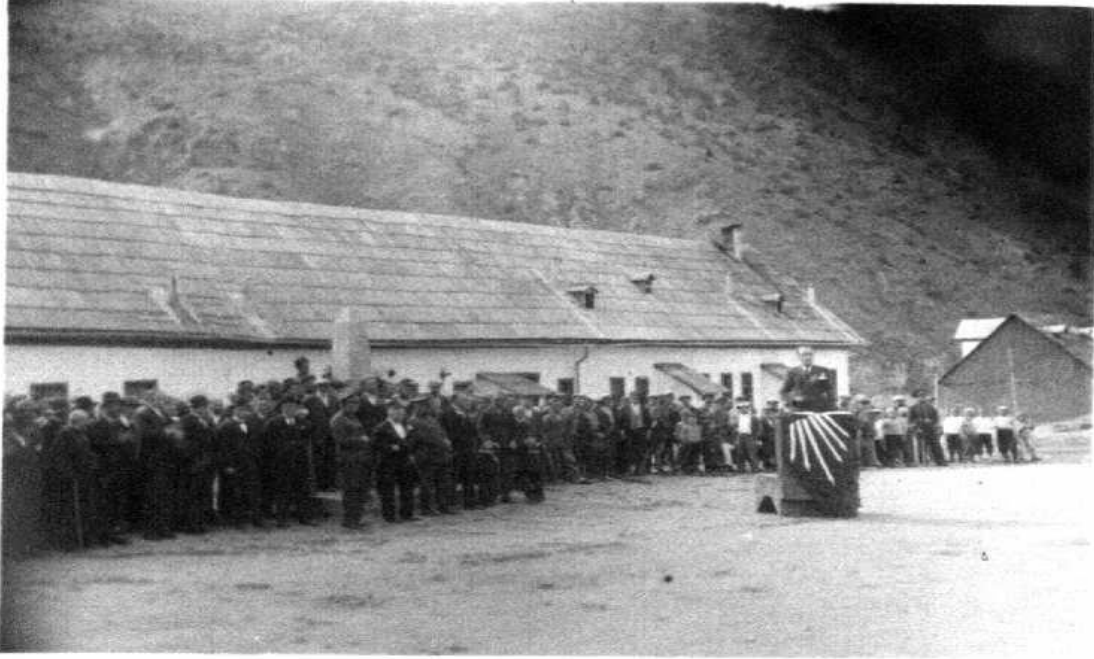
TAHSİN UZER

Sonu altıncı sayfada

Bu Nüsha Parasızdır.

V 51 hhh | 1000

Ek 2. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına ait görseller.

(BCA, 490-1-0-0/1144-15-1. s. 39)

Ek 3. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında protokolün halk ile selamlaşma anı.

(BCA, 490-1-0-0/1144-15-1. s. 41)

Ek. 4. İzci grubunun Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılması

(BCA, 490-1-0-0/1144-15-1. s. 40)

Ek 5.

Cumhuriyet devrinde yapılan Hükümet Konağı ve etrafı

(BCA, 490-1-0-0/1144-15-1. s. 60)

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Turco-Greek Battles in 1921 in the British Press

İngiliz Basınında 1921 Yılında Türk-Yunan Muharebeleri

Mekki ULUDAĞ^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6557-7917

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Haziran 2023

Kabul tarihi: 18 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Milli Mücadele,
Batı Cephesi,
1921 yılındaki gelişmeler,
İngiliz Basını,
Türk-Yunan Savaşı.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 9, 2023

Accepted: September 18, 2023

Keywords:

National Struggle,
Western Front,
Developments in 1921,
British Press,
Turco-Greek War.

ÖZ

Bu çalışmada 1921 yılında Milli Mücadele dönemi Batı Cephesinde Türk-Yunan savaşında yaşanan gelişmeler İngiliz basınındaki haber ve yazılar esas alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, Türk-Yunan cephelerinin durumunun İngiliz basınına yansımalarının ortaya çıkarılmasıdır. Çalışmada karşılaştırmalı analiz metodu tercih edilmiş olup İngiliz basınında konuya ilişkin tespit edilen haber ve yazılar yerel kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırıldıktan sonra değerlendirmeye alınmıştır. Reuters, Associated Press ve Havas ajanslarına ait haberler ile gazetelerin kendi muhabirleri ve özel savaş muhabirlerine ait yazı dizileri çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Batı Anadolu'daki Yunan işgali, İngilizlerin öncülük ettiği müttefik kuvvetlerinin yoğun teşvikleri sonucunda gerçekleşmiştir. Bu nedenle 1921 yılındaki Yunan işgalleri İngiliz basınında sıklıkla yer almış ve işgaller övülmüştür. 1921 yılının eylül ayından itibaren Yunan işgal kuvvetleri geri çekilerek Türk birliklerine karşı savunma durumuna geçmek zorunda kalmışlardır. O tarihten sonra İngiliz basınında Yunan işgallerine yönelik olumsuz haberler daha fazla yer almışken Türk ilerlemesine ilişkin övgü dolu ifadeler kullanılmıştır. İngiliz basınının Türk-Yunan savaşının başından sonuna dek aynı tavrı takındığını ileri sürmek mümkün değildir. Üstelik, İngiliz basınının tutumu büyük oranda İngiliz hükümetinin politikasından da farklılaşmıştır. Bu gerçeklerden hareketle İngiliz basınının savaşın gidişatına göre hareket ettiği söylenebilir. İngiliz basını, Türk-Yunan savaşında çarpışmalardan galip çıkarak ilerleyen tarafın haber ve bildirimlerine yer vermiş, yenilerek geri çekilen taraftan gelen bildirimleri nadiren sayfalarında duyurmuştur.

ABSTRACT

This paper examines the Turkish-Greek War on the Western Front during the National Struggle period of 1921 by analyzing British press coverage. The study aims to unveil how the Turkish-Greek fronts were portrayed in the British press. The research employs a comparative analysis method, assessing news and articles in the British press by comparing them with local sources. The study primarily focuses on news from Reuters, Associated Press, Havas agencies, as well as articles authored by newspaper reporters and war correspondents. The British press extensively covered the Greek occupation in Western Anatolia, which received strong support from the Allied forces, particularly the British. Initially, the Greek invasions were lauded, but starting in September 1921, the British press began reporting more negative developments regarding the Greek invasions and expressed admiration for Turkish progress. It is important to note that the British press did not maintain a consistent attitude throughout the Turco-Greek War. Furthermore, the stance of the British press significantly differed from the policy of the British government, indicating that the British press aligned its coverage with the evolving dynamics of the war. The British press predominantly featured news and statements from the victorious advancing side, while rarely including perspectives from the defeated and retreating side in the Turkish-Greek War.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mekki.uludag@dicle.edu.tr

Introduction

In 1921, the Western Front of the Turkish War of Independence bore witness to significant events and notable developments. Greek forces intensified their efforts to occupy Western Anatolia, with the ultimate goal of establishing complete dominance over the entire Anatolian region. Their objective was to suppress the Turkish movement, which had recently achieved military and political consolidation, establishing its headquarters in Ankara. The Greek government used the pretext of compelling the Turks to accept the Treaty of Sèvres on behalf of the Allied states as a means to legitimize their occupation activities. (Beaumont, 1921, p. 9). Under the guidance of Mustafa Kemal Pasha, the Turkish populace endeavored to expedite both military and political mobilization within Anatolia, with their primary goal being to end the Greek occupation. Despite the initial progress made by Greek forces in their invasion of Anatolia, a sudden change of government occurred in Greece, leading to adverse consequences for the Greek occupation forces in Anatolia. While the Allies, who supported Greek Prime Minister Venizelos' pan-Hellenism policy, anticipated the democratization of Greece, the outcome of the elections, in which Greek King Constantine emerged victorious, brought profound disappointment among the Allies (Sarıhan, 1995, p. 295).

A significant development revolved around the efforts of the Allied nations in 1921 to secure acceptance of the Treaty of Sèvres by Turkish authorities. Recognizing the onerous terms contained within the treaty, certain proposals were put forth to engage the Turks. Consequently, a conference was convened in London, during which Bekir Sami Bey, acting as the representative of the Ankara Government, received official recognition from the Allies. This recognition marked the first formal acknowledgment of the Ankara Government by the Allied powers. (Sofuoğlu and Yıldırım, 2018) have asserted that the London Conference, which they examined through the lens of archival documents, played a significant role in recognizing the Ankara Government. The Greeks opposed the lenient provisions outlined in the Treaty of Sèvres. Simultaneously, the Ankara Government insisted that the Greeks vacate Anatolia entirely before negotiations could commence. Consequently, the negotiations yielded no results, and the conflict in Western Anatolia entered a new phase. The Greek state recognized the rapid organization and consolidation of Mustafa Kemal Pasha's movement in Turkey, along with the assembly of regular army units. In response, they decided to launch a surprise military operation. The Greek objective was to completely suppress the Turkish movement and capture Ankara before the Turks could fully organize themselves. In contrast, the Turkish side effectively utilized the available time, achieving significant progress in their political and military organization, thus becoming well-prepared to confront the Greeks (Jensen, 1979, p. 553).

A large-scale Greek invasion movement began from İzmir in the south, passing through Uşak to Afyonkarahisar, and from Bursa in the north, heading towards Eskişehir. In the initial clashes between the Turkish regular troops and the Greek army near Eskişehir in the İnönü region, the Greek forces suffered an unexpected defeat. However, they regrouped and launched a counterattack, gaining significant territorial ground since the start of their Anatolian invasion against Turkish forces. Major towns like Eskişehir and Afyonkarahisar fell under Greek occupation. Mustafa Kemal Pasha described the Turkish army as *skilled in conducting warfare across a wide front*, which allowed them to prevent the concentration of Greek forces at a single point. Turkish forces engaged in continuous pursuit and launched frequent attacks on the Greek troops from specific locations. Eventually, Turkish and Greek troops converged near the Sakarya River. After intense battles resulting in the loss of thousands of officers and soldiers on both sides, the advance of Greek troops halted, and they couldn't maintain control over those areas, ultimately retreating to the defensive line between Eskişehir and Afyonkarahisar (Atatürk, 1927, p. 442).

As the Turkish-Greek clashes of 1921 temporarily ceased, significant insights had emerged about both sides. It became evident that the Greek military lacked the necessary resources to advance beyond the Eskişehir-Afyonkarahisar line in eastern Anatolia. The prospect of the Allies furnishing extensive weapons, ammunition, troops, or financial assistance to the Greeks was out of the question. Throughout the Turkish-Greek conflict, the Allied states maintained a primarily neutral stance, causing considerable unease among the Greeks. (Turco-Greek War, 1921). Following this, the Greeks found themselves compelled to defend an extensive front line. The Allies became convinced that the Greeks were unlikely to attain victory against the Turks. Consequently, they initiated diplomatic engagements with the Turks and entered into several treaties (Jaeschke, 2001, p. 88). The Turkish forces acknowledged their lack of readiness for an immediate offensive and began comprehensive preparations. As these preparations advanced, the Turks grew increasingly confident in their ability to defeat the Greeks and initiated a successful offensive operation (Tansel, 1974, p. 121). This paper primarily focuses on identifying and analyzing key developments through news articles. The significant issues covered include Greek occupations, the First and Second İnönü Battles, the London Conference, the Kütahya-Eskişehir Battles, and the Battle of Sakarya. Subsequently, news and articles pertaining to these developments were chosen and evaluated, primarily sourced from British press outlets during the relevant period. An important aspect of this study is the examination of press usage for propaganda, as noted by Wollaeger (2006). Additionally, various studies that have explored different facets of the National Struggle period (Özel 2020) with various aspects, and their reflection in the British press (Aybars, 1988) and Hacıhanıoğlu (2019) were also utilized. The Greek occupation of Western Anatolia has been addressed by İsmail Ediz (2019). The primary motivation behind this research stems from the absence of a comprehensive study exclusively dedicated to the developments on the Western Front in 1921, with a sole reliance on the British press as the primary source of information. This study aims to bridge this gap by conducting a thorough examination of events during that period as reported by British press outlets. By focusing on these particular sources, my objective is to offer a distinctive perspective that illuminates the Western Front's developments and how they were reported in the British press.

Greco-Turkish Battles in 1921

In late 1920, Prime Minister Venizelos suffered a defeat in the Greek elections. The united opposition front emerged victorious in the election and subsequently conducted a referendum, which paved the way for the return of ex-King Constantine. He had been in exile outside Greece but was reinstated as the King of Greece. The referendum yielded a substantial majority in favor of Constantine's return, leading to his comeback and his ascent to the Greek throne. In contrast to the anti-Venizelos opposition front, which had campaigned on the promise of ending the occupation in Western Anatolia and bringing Greek soldiers back home, Constantine, in one of his initial statements, expressed his intentions to capture Ankara by deploying additional Greek soldiers to Anatolia and expanding the occupation. (Strange Events, 1921). At the outset of 1921, the Greek army prepared for a significant invasion operation and successfully occupied the territory up to Uşak, encompassing the area referred to as the Milne Line. They also gained control over the railway line between İzmir and Uşak. However, Turkish forces emerged victorious in the First Battle of İnönü, which occurred in the İnönü region between Turkish and Greek troops in January 1921. (Greeks and Turks Fighting, 1921). In an effort to account for their defeat, Greek troops attributed their losses to adverse weather conditions. Concerning the First Battle of İnönü, British sources alleged that Soviet forces had supported the Ankara Government. However, a news report clarified that no Soviet soldiers were present among the Turkish troops. Additionally, it was revealed that the archives of the

---

Ankara Government had been relocated to Sivas as a precautionary measure during the battle. (The Greek Offensive, 1921).

After the Greek forces faced defeat in İnönü against the Turkish troops, a correspondent from The Guardian joined the Turkish side to gather their perspectives and impressions. The author noted that the Turks held a negative view of the British due to their open and substantial support for the Greek invasion of İzmir and Thrace. Turks found it challenging to trust anyone identified as British, as they associated them with the British responsibility for the Greek occupations in Anatolia. According to the majority of Turks, the war would not end until all Greek soldiers were expelled from Anatolia. (The Turks' Point of View, 1921).

The outcome of the eagerly awaited Greek offensive remained uncertain. Major Allied powers strongly desired a complete cessation of Greek occupation in Western Anatolia, with a shared goal of ending the Greek presence in the region (Sforza, 1930, p. 177). The Greek populace, in their opposition to Venizelos, voted for a political alternative with the intent to halt the Greek occupation movement in Western Anatolia. However, Constantine, who was placed on the Greek throne by this opposition, adopted a similar stance to Venizelos and made promises of engaging in further conflicts. The war initiated by the Allies in Western Anatolia, involving Greek troops with the aim of pressuring the Turks into accepting the Treaty of Sèvres, ultimately met with failure. (Erim, 1953). The shift of power from the Sultan in Istanbul to nationalist leaders in Ankara occurred rapidly, and nationalists chose to resist rather than accept the terms of the treaty. Observing this resistance, the Allies designated Greece as the guarantor of the treaty. Venizelos accepted the role, and in return, Greece was promised territories, including Bulgarian regions in the Aegean, all of Thrace, and Western Anatolia stretching to Gallipoli, Izmir, and Istanbul. However, when the nationalist Turkish government under Mustafa Kemal rejected the Treaty of Sèvres, Venizelos dispatched an army to Western Anatolia. Had Venizelos remained in power, it's likely that the Allies would have continued their efforts to enforce the implementation of the Treaty of Sèvres. Nevertheless, numerous obstacles impeded the treaty's implementation, as Mustafa Kemal's government solidified its position and thwarted its execution. Yerasimos (2000) conducted a study on Turkish-Russian relations during the specified period and suggests that there existed a close relationship and cooperation between the two sides. According to studies by Yahya Akyüz (1988) and Bilge Yavuz (1994), France, facing difficulties in Syria, decided to evacuate Cilicia and negotiate an agreement with Ankara. Conversely, Çelebi (2002) argued that the Italians, concerned about the Greek occupation in Western Anatolia, made concessions regarding their territorial claims on Antalya. Additionally, due to British concerns about the Turkish-Russian rapprochement, they permitted Constantine to operate in England to secure the supply of weapons and ammunition (Nicolson, 1934, p. 257). A potential new Greek offensive, regardless of its outcome, would have conflicted with the interests of France, Italy, and Britain. If the Turks were to defeat Constantine once again, they would gain limited benefits, as the Allied Council had already offered to grant Ankara all the territories currently under Greek control in Asia. The sole potential beneficiary of a new war would have been Soviet Russia, which sought to perpetuate the chaos in Western Anatolia and establish a united front of Asian nations against the European nations (Clogg, 1979, p. 117).

During a period when the Greek troops claimed to be launching attacks against the Turks, a Turkish statement declared that the Turkish forces counterattacked and inflicted a significant defeat on the Greeks. According to this statement, numerous Greek soldiers were killed, and approximately 1,700 Greek soldiers were captured as prisoners by the Turks. The occupation and invasion actions carried out by Greek troops in Western Anatolia were not recognized or supported by the Istanbul Government and were strongly condemned. In a diplomatic note addressed to the Allies, the Bab-ı Ali Government protested against the

---

occupation of Western Anatolia by Greek forces and held Greece responsible for the ongoing conflict. The note asserted that the Greek occupations and invasions posed the most substantial impediment to the peaceful resolution of issues between the Allies and the Ottoman Empire. (A Turkish Protest, 1921).

The information coming from Ankara created a state of confusion for the Greek troops. On one hand, there were discussions about the Turks mounting a robust defence against Greek operations, while on the other hand, there were claims that Mustafa Kemal Pasha had been instructed to evacuate Ankara. The claims of Ankara's evacuation should be viewed with suspicion since they originated from the Turkish side. It was possible that the Turks intended to lure the Greek troops into fighting in a vast area beyond their military capacity, aiming to inflict significant blows on them and potentially forcing them to retreat from the occupied areas. According to the information received, General Harington, the Commander of the British Occupation Armies in Istanbul, firmly stated that Britain maintained neutrality during the battles between Turkish and Greek units. Despite the call for peace from the Supreme Allied Council, both the Turkish and Greek governments rejected it (Greek Advance in Asia Minor, 1921).

In his address to the parliament, Fevzi Pasha, the Deputy Chief of National Defense and the Deputy Chief of the General Staff, presented detailed information to the Grand National Assembly regarding the fronts where Turkish troops achieved victories over the Greek forces. A significant point emphasized by Fevzi Pasha was that the Greek soldiers who arrived from Greece did not exhibit a strong desire to fight; instead, they sought discharge and a return home. However, he underscored that the Greeks residing in Western Anatolia displayed a fervent ambition and animosity towards the Turks, which fueled their determination to engage in combat (Çakmak, 1921, p. 321).

The Greek forces' efforts to capture Afyonkarahisar and Eskişehir ended in failure, eventually leading to their retreat. According to sources aligned with the Kemalist faction in Istanbul, the Greek forces faced defeat in the Second Battle of İnönü at the hands of Turkish troops. After a nine-day-long conflict, the Greek troops were completely forced out of Eskişehir (Severe Defeat of the Greek Army, 1921, p. 11). Mustafa Kemal Pasha issued a statement urging all capable Turkish men to enlist in the army, emphasizing that refusal to do so would be regarded as an act of treason punishable by law. The Greek forces' retreat from Afyonkarahisar stirred feelings of anxiety and anger in Athens. The situation on the frontlines was growing increasingly tense, prompting Turkish mobilization efforts to strengthen their military capabilities in response to the Greek presence in Anatolia (Greek Advance, 1921). Despite their initial setback, the Greek troops remained determined to gather reinforcements and displayed confidence in their capability to prevail against the Turks. There were accusations that the Greek Government concealed the defeat of their troops from the Greeks, leading to a lack of awareness among the people. Nevertheless, after a period of regrouping, the Greek forces initiated new operations, and throughout April 1921, they continued their advance in Western Anatolia (Greeks Still Advancing, 1921). In addition, the Greek military operations in Western Anatolia imposed a substantial burden on the Greek economy, resulting in a rapid depreciation of the Greek currency. Despite the implementation of various economic measures, the Greek government struggled to achieve the desired results. The economic crisis caused significant distress in Athens, and the Greek government placed its hopes on obtaining a war loan from England to alleviate the financial strain (Greek Finances, 1921).

Greek commanders claimed assertively that they would defeat the Turks (Turco-Greek War, 1921). Violent clashes erupted between Turkish and Greek troops. One week after the Greek operation began, Kütahya fell under Greek occupation. The capture of Kütahya by Greek troops was met with tremendous enthusiasm in Athens. (Greek Victory, 1921). Due to the

ongoing conflict, Turkish forces retreated from Eskişehir, leading to its occupation by Greek troops. (Capture of Eskişehir, 1921). The fall of Eskişehir sparked extensive debates in Ankara (Turco-Greek War, 1921).

Athens contended that the Turkish retreat from the vital strategic positions of Izmit, Kütahya, Eskişehir, and Afyonkarahisar was not a tactical maneuver, and these regions fell into the hands of Greek troops following significant clashes. (The Greek Theory, 1921). The Greeks made efforts to persuade the British government that they possessed the capability to overcome the Turks. (The Defeat of the Turks, 1921). The assertions made by Greek sources did not come to fruition, and Turkish troops promptly initiated a recovery process. (Kemal's Forces, 1921).

Greek and Turkish troops engaged in combat without direct Allied intervention. Both sides received arms through individual sales, which were viewed as commercial activities. No Allied soldiers were deployed, and there was no provision of economic aid or credit. The Allies believed that the conflict should be resolved by the Greeks and Turks themselves. French officials stressed the importance of non-intervention, while British Prime Minister Lloyd George supported the Greek troops' right to benefit from their victories. The rejection of the Treaty of Sèvres by the Turks further reduced Allied involvement. Consequently, the Allies abstained from sending troops, providing weaponry or ammunition, or offering loans, although individual weapon sales were permitted. (No Intervention by the Allies, 1921). Lloyd George criticized Greece for overestimating its strength and embarking on military operations beyond its capacity, viewing it as a significant mistake. He foresaw that Greece's resources would soon be depleted, leading to a challenging reality. Consequently, he believed that Greece's most prudent course of action was to promptly engage in peace negotiations. (Advice and Warning, 1921).

According to *The Guardian*, a pivotal outcome of the Greco-Turkish War would determine the destiny of Istanbul, often referred to as the 'golden gate of Asia.' The victorious side in the conflict would lay claim to the city. Greek troops expressed confidence in their ability to capture Istanbul with a resounding victory. The French entertained optimistic scenarios where they either controlled the city or it was returned to the Turks. However, Mustafa Kemal Pasha faced the potential loss of his high-stakes gamble. In any case, French authorities were disheartened by the prospect of Greek dominance in Istanbul. (The Golden Key of Asia, 1921).

The Turkish-Greek conflict, initiated in the vicinity of the Sakarya River on August 23, escalated with each passing day. As the progress of the Greek troops was halted, reports indicated that a reinforcement unit of twelve thousand men would soon join the Turkish forces from Antalya. (Greek Army Held Up, 1921). According to Papoulas, the commander of the Greek occupation troops who faced defeat in the Battle of Sakarya and had to retreat, there was a relentless and bitter conflict between the Turkish and Greek forces. Despite the challenging circumstances, the Greek troops remained confident that they would eventually capture Ankara. (Greeks Confident, 1921). According to Kemalist sources in Istanbul, the engagements in Göksu, near the Sakarya River, concluded with the defeat of the Greek troops, compelling them to withdraw hastily due to substantial losses. (Greek Defeat Claimed, 1921). Based on reports from Izmir, despite the interruption of the Turkish-Greek war due to the exhaustion of both sides, the Greek troops remained confident in their prospects for a decisive victory. However, heavy rain in the combat zones rendered military movements impossible, and reinforcements for the conflict areas became unfeasible. (End of Anatolian War, 1921). The Turks had successfully withstood the formidable Greek assault to a significant degree and remained firmly entrenched around the Sakarya River. (Kemalists' Resistance, 1921).

According to a report by The Guardian's correspondent, who visited Greece after the Battle of Sakarya, Greek newspapers published inaccurate, false, and exaggerated reports to bolster the belief among Greeks that Greek troops were victorious in all engagements and that Turkish forces were completely encircled and on the brink of annihilation. (Greece at War, 1921). This propaganda was intended to boost morale among the Greek population and to conceal the true extent of their military losses. However, this strategy was ultimately unsuccessful in preventing the Turkish forces from achieving a decisive victory in the battle. However, the undeniable reality was that the only viable option for the Greeks was to come to the peace negotiation table. (A New Leaf, 1921). The Greek army's occupation in Anatolia placed an enormous burden on the Greek economy, pushing Greece to the brink of financial collapse. (Constantine's Throne, 1921).

Greek Propaganda in the British Press

In 1921, there was a significant Greek propaganda campaign within the British press. (Kitsikis, 1963). The propaganda emphasized the certainty of Greek victory in the Anatolian war, portraying the Turkish troops as having no chance against their Greek counterparts. (Greek Army Impatient, 1921). According to Constantine, the Turks lacked the military capability to launch an attack around Izmir, and it appeared unlikely for the Russians to assist the Turks in that region. Hence, the Greek army enjoyed the freedom to maneuver in Anatolia. (Strange Events in Asia Minor, 1921).

According to an alternate report, in January 1921, Greek troops' self-assurance saw a substantial boost. Greek sources asserted that the Turks lacked the capability to resist them and that they could capture Ankara within a mere ten days. (Greeks in Asia Minor, 1921). Turkish and Greek sources continued to issue press releases regarding the ongoing conflicts, with each side asserting advances and significant losses inflicted upon the enemy. Greek sources maintained that they had gained control of numerous towns and villages in the direction of Uşak, while the Turks acknowledged a tactical withdrawal during the initial Greek assault but asserted that they had swiftly received substantial reinforcements. They claimed to have dealt a severe blow to the Greek troops and taken nearly two thousand Greek soldiers as prisoners. (Greek Attack Begun, 1921). Such was the assertiveness of Greek sources that certain Greeks in Istanbul had taken it upon themselves to clean Hagia Sophia and prepare it for Orthodox Easter, scheduled for May 17, 1921, in anticipation of their celebration within the iconic monument. (Outmanoeuvring the Kemalists, 1921).

In response to the Greek authorities' excessive boasting and threats, the Turks asserted in a statement that they had halted the Greek troops across the entire front line and inflicted substantial losses on Greek forces at multiple points. Greek declarations had boldly predicted the imminent Greek dominance over all of Anatolia, with Constantine's entry into Istanbul scheduled for the beginning of May 1921, marked by a reception in Hagia Sophia. However, impartial news sources suggested that reports from both Turkish and Greek sources were exaggerated. Fierce fighting persisted near Eskişehir, and signs of fatigue and boredom began to surface among the Greek troops. (Struggle for Turk Stronghold, 1921). Amidst rumors of massacres attributed to Greek soldiers in Anatolia, Athens issued a statement vehemently denying the allegations and asserting that the sole focus of the Greek troops was on the Kemalist forces. (Imperial and Foreign, 1921).

An article discussing the Ankara-based Turkish movement emphasized that those referred to as Kemalists were not merely followers of Mustafa Kemal Pasha or any single individual. It was deemed misleading to characterize the Kemalist movement as a mere gang uprising or a simple rebellion. Instead, it was portrayed as a thoroughly revolutionary movement with ideals, discourses, and consequences akin to the Russian or French revolutions.

The movement was organized, with both strengths and weaknesses, susceptible to collapse at any moment, and possessing enduring ramifications. While it might have been convenient for Europeans to label a resistance movement opposing the dissolution of an empire they sought to dismantle as rebels or gangs, such definitions failed to capture the truth. Notably, the Turkish movement displayed an absence of class discrimination, as members of the public from diverse backgrounds could rise to the highest ranks. Furthermore, the Turkish army's officers were highly experienced individuals with extensive years of wartime service. (Ransome, 1921, p. 4).

According to a report, following their triumphs in the Battles of Kütahya and Eskişehir, the Greek troops began to harbor grand aspirations. They envisioned their next target as Ankara, believing that Mustafa Kemal Pasha had only a modest force of thirty thousand personnel remaining, which they deemed insufficient to defend the city against the Greek army. (King at Eskişehir, 1921). According to another article laden with Greek propaganda, it was claimed that it was impossible to match the rapid invasion pace of the Greek army, which had penetrated Anatolia. (A Rapid Advance, 1921).

Greek Atrocities in Anatolia in the British Press

From the very moment they set foot in Anatolia, Greek soldiers initiated a campaign of atrocities, resulting in the deaths of tens of thousands of civilians, including unarmed and innocent individuals. They also confiscated the property of Turkish and Muslim residents, forcibly displacing them from their homes. An in-depth study, based on archival documents conducted by the General Directorate of State Archives (1996), shed light on the comprehensive scope of Greek atrocities. These acts of brutality by Greek troops in Anatolia have been the subject of numerous scientific investigations, addressing various aspects. Halide Edip (1922) provides significant details regarding the Greek atrocities she personally witnessed. Additionally, evidence of these atrocities can be found in reports from the British press. According to an article in *The Guardian*, Greek soldiers commenced slaughtering Turks immediately upon landing at the Izmir dock, resulting in the streets and dock being filled with the bodies of Muslim victims. The brutal acts of the Greek soldiers, including massacre, robbery, looting, and plundering, persisted for over ten days. It was only due to the warning from Allied authorities that Greek officers eventually put an end to the massacre. (The Massacre of Moslems, 1921).

The special correspondent for *The Guardian* stationed in Izmir engaged with Turks residing in settlements under Greek occupation. According to the correspondent, one of the initial actions undertaken by Greek troops upon their arrival was an attack on the sacred values of the local population. This involved damaging mosques and inciting inter-religious tensions by burning and desecrating the Qur'an, the holy book of Muslims. This strategy was apparently intended to portray the onset of a Muslim-Christian conflict in the West, potentially garnering Western support for Greece. Strikingly, despite the evident Greek cruelty, the author's article shifts blame onto the Turks, asserting that they also engaged in the destruction of churches. The author contended that Greek authorities were actively working to mitigate problems, attributing the atrocities to individual wrongdoers who faced severe punishment. This apparent contradiction emerges as the author, while describing the Greek atrocities he personally witnessed, simultaneously claims that Turks were committing similar acts, despite having no direct observation of such actions. (The Turk at Home, 1921). Despite the inconsistencies in the article, it is noteworthy that Greek atrocities received such transparent coverage in an English newspaper. This is particularly significant considering the strict censorship regulations imposed by the British during the war. The British government had already grappled with press-related issues during the First World War, and after protracted negotiations, they decided in May 1915 to permit five reporters to access the front lines and report. These accredited British correspondents included Herbert Russell for Reuters, Percival Philips for Daily Express and

---

Morning Post, Perry Robinson for The Times and Daily News, Philip Gibbs for Daily Telegraph and Daily Chronicle, and William Beach Thomas for The Daily Mail and Daily Mirror. (McLaughlin, 2016, p.101)

In McCarthy's (2014) study, crucial insights into the Greek atrocities during their campaign in Anatolia come to light. McCarthy reveals that as Greek troops continued their occupation and territorial expansion, they resorted to the deliberate destruction of Turkish villages and towns. In a chilling sequence of events, Greek forces occupied a minimum of fourteen settlements around Yalova, expelling their inhabitants, pillaging their belongings, and ultimately setting everything ablaze. These actions were part of a broader strategy aimed at altering the demographic composition and settlement patterns of these regions. (The Greek Atrocities at Yalova, 1921). A correspondent from The Guardian, who diligently covered the Greek troops' incursion into Anatolia over a span of seven months, provided harrowing accounts of Greek atrocities. Alongside their military operations, Greek forces subjected Turkish civilians in the areas under their occupation behind the front lines to cruelty and severe abuses. (Greece at War, 1921). The Greek army initiated a campaign of arresting civilians in the Western Anatolian regions under their occupation, citing accusations of being war criminals. (TBMM, 1921, p.373). One of the most significant justifications they provided for these arrests was the assertion that the detained individuals had previously engaged in combat against Greek forces as part of the Turkish army. According to this claim, these individuals had subsequently shed their military attire, abandoned their weapons, and returned to their civilian lives. It was evident that the Greek troops were attempting to offer inconsistent explanations for their acts of war crimes. (Athens Press Stories, 1921).

The recruitment methods employed by Greek administrators in Izmir led to a growing rift between the local population and the Greek government. Greek troops attempted to portray their conscripts as volunteers by coercing them to sign certain documents. Prior to the arrival of Greek occupation forces, non-Muslims under Ottoman rule were not obligated to perform military service. However, the Greek government's imposition of military service on this population segment caused discontent among the Greek residents. The behavior of Greek soldiers who came from Greece and were sent to the frontlines also stirred resentment among the people of Izmir. Some Greek soldiers recklessly fired their guns into the air along their routes, resulting in the deaths of numerous civilians. On occasion, Greek soldiers even fired at the minaret of a mosque in Basmahane, and they did not hesitate to target fuel tankers owned by foreign companies. Such conduct by Greek soldiers disrupted the activities of foreign companies from Allied states that were heavily engaged in commerce in the region, thereby affecting trade. If the undisciplined and hazardous behavior of Greek soldiers persisted, the port of Izmir would lose its commercial significance, and the entire city would suffer as a result. (Damage to British Trade, 1921).

London Conference and Diplomatic Negotiations

In early 1921, the Allies made the decision to convene a conference in London and invited both the Turkish and Greek governments to participate in it. This conference was a significant diplomatic effort aimed at resolving the ongoing conflict between the two nations. (The London Conference, 1921). Indeed, the primary aim of the London Conference in 1921 was to seek a peaceful resolution to the Turkish-Greek conflicts and bring an end to the hostilities in the Near East. (Greeks and Turks to Meet, 1921). As per the French perspective, Greek soldiers stationed in Anatolia displayed reluctance to engage in combat, and it appeared that Greece was the only nation willing to confront Mustafa Kemal. Given this situation, reaching an agreement with Mustafa Kemal was seen as the most favorable course of action. Eventually, the Turks accepted the proposals put forth by the Allies and achieved a comprehensive agreement with the French on all matters. Despite the Greek government's

---

dissatisfaction with the negotiations, there was an expectation that it would acquiesce to the Allies without putting up resistance. (Turks and Greeks, 1921). The negotiations in London concluded, and the draft treaty was handed over to the Turkish and Greek representatives. (Important Turkish Treaty, 1921). The conference yielded no results as the Greek troops launched an attack on the Turkish forces while the negotiations were still ongoing. (The War in Asia Minor, 1921). Following the failure of the London Conference, Greek Minister of War Gounaris issued a statement. He stated that the Turks were rapidly mobilizing and openly declared their intention to bring Turkish troops from Cilicia to fight against the Greeks. In response, Greece reinforced its Anatolian army with an additional forty-five thousand troops, aiming to launch a major operation before the Turks could fully prepare. Gounaris asserted that the Kemalist army stood no chance against the Greek forces. Greek Prime Minister Papadakis also emphasized that Greece's sole objective was to ensure the implementation of the Treaty of Sèvres by the Turks, and Greece sought to establish an Allied mandate in Anatolia. He claimed that Greece desired peace, not war. (Greece Restive, 1921).

During the ongoing Turkish-Greek conflicts in Western Anatolia, British Foreign Minister Lord Curzon traveled to Paris for a meeting with French statesmen regarding the matter. The French believed that there was no need to engage in an adventure in Anatolia and recommended the withdrawal of Greek troops from Anatolia. However, it was challenging to assert that the UK shared this viewpoint. (Lord Curzon's, 1921). As a result of a joint note from France, Britain, and Italy, a decision was made to implement a ceasefire and initiate peace talks between Turkey and Greece. (Allies to Offer, 1921). The common opinion among the Allies was that Greece would immediately accept this offer, but it was considered certain that the Turks would reject these offers. The Turks had previously stated with certainty that they would not participate in any negotiations unless the Greek troops were completely removed from Anatolia. (Allies & the Anatolia War, 1921). The offer for a ceasefire and negotiations was initially presented to the Ankara Government. After discussions in the parliament, it was rejected by the Ankara Government, despite causing some debates. Ankara Government officials expressed their confidence in winning the war to Allied state representatives. Subsequently, the same ceasefire and negotiation offer was extended to the Greek Government, which welcomed the Allied offers and expressed a desire for Allied mediation. (Allies' Intervention, 1921). While the proposals made by the Allies were slated for discussion in the Greek parliament, it was believed that Greece would reject the Allies' proposals, especially since they had already been rejected by the Turks. The Greek Government had issued a comprehensive response to the Allied mediation offer. According to their stance, it would be inappropriate to make peace without achieving all the *lofty goals of Hellenism*. They argued that Greek troops were fighting on behalf of the Allies and against the Turks to fulfill the Allies' objectives, including the acceptance of the Treaty of Sèvres by the Turks. Consequently, with regret, the Greek Government delivered a negative response to the Allies' offer. (A Polite Refusal, 1921).

Conclusion

In 1921, the Greek occupation in Western Anatolia expanded to cover a broad territory. Nevertheless, the Turkish military organized regular troops and made extensive preparations to effectively resist the invasion. The Greek occupation forces, aiming to hinder the Turks from fully preparing themselves, launched a major offensive utilizing their entire strength. At the outset, the Greek offensive was indeed highly successful, resulting in the occupation of a substantial portion of Western Anatolia. Encouraged by these victories, Greek troops started discussing plans to capture Ankara, defeat the Turkish forces decisively, and occupy Istanbul entirely. As Constantine was getting ready to participate in the Easter celebrations at Hagia Sophia, some Greeks in Istanbul cleaned the Hagia Sophia and prepared it for the festivities.

The mediation offers presented by the Allies were outright rejected by both the Turkish and Greek governments. The Turks insisted that they wouldn't entertain any treaty unless the Greek occupying forces were entirely withdrawn from Anatolia. On the other hand, Greek officials argued that a treaty that didn't involve capturing Ankara and putting an end to the Turkish movement would lack support within Greece.

By the end of 1921, Greek occupation troops had transitioned to a more defensive position. Greece was also grappling with significant economic troubles, and there were speculations about the Greek king possibly abdicating from the throne. In various press reports, there was increasing coverage of the potential withdrawal of Greek troops from Anatolia, along with predictions about concessions that might be offered to the Turks by the Allies. While it's true that the Turkish-Greek War of 1921 resulted in significant loss of life and Greek occupation of some Turkish territories, the balance of power shifted decisively in favor of the Turks. Greek occupation forces found themselves mainly on the defensive, and they were forced to defend their positions until the last Greek soldier was driven out of Anatolia. The Turks, confident in their ability to defeat the Greek troops, began preparations for a major offensive. Despite these developments, Western Anatolia had suffered extensive destruction due to the Greek invasion in 1921, and Greek occupation of the region continued until the Turkish Great Offensive in 1922.

The British press played a crucial role in documenting and reporting on the Turkish-Greek conflict in Western Anatolia during this period. These reports not only provided insights into the evolving military situation but also shed light on the propaganda efforts and alleged atrocities committed by Greek forces in the region. One significant observation is that the Allies, particularly Britain and France, seemed to have divergent interests and priorities when it came to the outcome of the war. While the British government appeared to favor a Greek victory, the specific reasons or interests behind this preference were not readily apparent from the available information. This raises questions about the underlying motivations of the Allied powers and the potential factors driving their policy decisions. Additionally, the continuation of arms sales to both the Turkish and Greek governments by private companies suggests a complex web of commercial interests at play. The fact that these transactions were allowed to proceed without direct intervention from the Allies underscores the intricate nature of international relations during this period. The French perspective, as mentioned, pointed to Greece's perceived alignment with British ambitions, further highlighting the nuances and divisions within the Allied camp. These divisions may have influenced their approach to mediating and ending the Greco-Turkish conflict, with differing expectations and objectives among the Allies.

The examination of the British press during the Turkish-Greek conflict reveals a nuanced and complex perspective within the British government and media. It's evident that there was not a uniform stance on the war among British officials, with some, notably Prime Minister Lloyd George and his supporters, favoring Greek interests, while others advocated for a more neutral position. The media's reporting also reflects this divide, with varying degrees of coverage and tone depending on the outcomes of battles and the overall situation. Victories by either side received more attention and positive coverage, while negative news was predominantly associated with the defeated side. This suggests that the British press was influenced by the ebb and flow of events on the ground. Crucially, the paramount concern for the British government and media seemed to be British interests in Anatolia. This focus on national interests underscores the pragmatic approach of British policymakers, who were primarily concerned with how the conflict would impact British economic and strategic interests in the region. This perspective aligns with the broader patterns of great power politics during this era, where global powers often prioritized their national interests over other

considerations. Overall, the British press's coverage of the Turkish-Greek conflict reflects the multifaceted and pragmatic nature of British foreign policy at the time, driven by a keen awareness of national interests and strategic concerns.

References

- A new leaf in the near east. *The Guardian*, October 04, 1921, p. 8.
- A Turkish protest. *The Daily Telegraph*, March 29, 1921, p. 9.
- Advice and warning to Greeks. *The Guardian*, August 17, 1921, p. 8.
- Akyüz, Y. (1988), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu 1919-1922*. Ankara: TTK Basımevi.
- Allies & the Anatolia war, mediation-or tanks for Greece. *The Guardian*, June 23, 1921, p. 8.
- Allies to offer mediation to Greeks and Turks, Paris agreement. *Birmingham Gazette*, June 20, 1921, p. 1.
- Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi II: Anadolu'da Yunan mezâlimi* (1996). Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Atatürk, K. (1927), *Nutuk*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Athens press stories. *The Daily Telegraph*, July 23, 1921, p. 11.
- Aybars, E. (1988). Millî Mücadele'de İngiliz basını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(12), 603-636.
- Hacihanıfioğlu, A. (2019). *Millî Mücadele'nin İngiliz basınındaki yankıları (1919-1922)*. Master Thesis, İstanbul University, YÖK Thesis Center. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vjszP7PzV0HebcjFEvDfwBYzcGJZ97xsjQALfCz0WNvpmmUAJh1-dz526_ZXtpDK).
- Beaumont, A. (1921). Greece's war, allies' intervention, expected rejection. *The Daily Telegraph*, June 24, p. 9.
- Beaumont, A. (1921). Greek finances, alleged British aid. *The Daily Telegraph*, May 13, p.11.
- Beaumont, A. (1921). Greek reply to allies' mediation, text to the note, a polite refusal. *The Daily Telegraph*, June 27, p. 11.
- Beaumont, A. (1921). Strange events in Asia Minor, Kemal and the Bolsheviks. *The Daily Telegraph*, January 12, p. 8.
- Beaumont, A. (1921). Turco-Greek war, a rapid advance. *The Daily Telegraph*, August 29, p.7.
- Beaumont, A. (1921). Turco-Greek war, Kemalists' resistance, severe struggle. *The Daily Telegraph*, August 30, p. 10.
- Beaumont, A. (1921). Turco-Greek war, offensive begun. *The Daily Telegraph*, July 13, p. 11.
- Beaumont, A. (1921). Turco-Greek war. *The Daily Telegraph*, July 26, 9.
- Clogg, R. (1979). *A short history of modern Greece*. London: Cambridge University Press.
- Constantine's throne in danger, abdication rumours in Athens. *The Guardian*, October 20, 1921, p. 7.
- Çelebi, M. (2002). *Millî Mücadele döneminde Türk-İtalyan ilişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Edip H. 1922. *İzmir'den Bursa'ya, hikayeler, mektuplar ve Yunan ordusunun mesuliyetine dair bir tetkikat*. İstanbul.
- Ediz, İ. (2019). *Diplomasi ve savaş, Batı Anadolu'da Yunan işgali 1919-1922*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- End of Anatolian war approaching, Greek optimism. *The Guardian*, September 12, 1921, p. 9.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri, C.I, (Osmanlı İmparatorluğu anlaşmaları)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Greece at war, so many victories and yet no end. *The Guardian*, September 23, 1921, p. 6.
- Greece at war. *The Guardian*, September 23, 1921, p. 6.

- Greece restive under Turkish threats, war minister explains mobilization. *The Guardian*, March 22, 1921, p. 8.
- Greek advance in Asia Minor, no serious opposition. *The Daily Telegraph*, March 29, 1921, p. 9.
- Greek advance, anxiety at Athens. *The Daily Telegraph*, April 2, 1921, p. 10.
- Greek army held up. *The Daily Telegraph*, August 31, 1921, p. 10.
- Greek army impatient to advance. *The Guardian*, March 14, 1921, p. 10.
- Greek attack begun, Turkish claims. *The Times*, March 26, 1921, p. 8.
- Greek defeat claimed. *The Daily Telegraph*, August 30, 1921, p. 10.
- Greek offensive, outmanoeuvring the Kemalists. *The Times*, March 28, 1921, p. 7.
- Greek victory, capture of Kutahia. *The Daily Telegraph*, July 20, 1921, p. 10.
- Greeks and Turks fighting. *Citizen*, January 11, 1921, p. 6.
- Greeks and Turks to meet. *The Times*, January 29, 1921, p. 12.
- Greeks and Turks, no intervention by the Allies, neutrality and private trade in Paris. *The Guardian*, August 11, 1921, p. 7.
- Greeks at Smyrna, damage to British trade. *The Daily Telegraph*, May 4, 1921, p. 9.
- Greeks confident of halting Turks. *The Daily Telegraph*, September 15, 1921, p. 12.
- Greeks in Asia Minor. *The Daily Telegraph*, March 26, 1921, p. 11.
- Greeks still advancing. *The Daily Telegraph*, April 1, 1921, p. 10.
- Imperial and foreign news items. *The Times*, April 23, 1921, p. 9.
- Important Turkish treaty proposals. *North Star*, March 11, 1921, p. 1.
- Jaeschke, G. (2001). *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*. Çev. Cemal Köprülü. İstanbul: Cumhuriyet.
- Jensen, P. K. (1979). Greco-Turkish war 1920-1922. *International Journal of Middle East Studies*, 10(4), 553-565.
- King at Eskişehir. *The Daily Telegraph*, August 02, 1921, p. 8.
- Kitsikis, D. (1963). *Yunan propagandası*. (İstanbul: Meydan Neşriyat).
- Lord Curzon's mission to Paris, France and a Near East compromise. *The Guardian*, June 18, 1921, p. 9.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve sürgün, Osmanlı Müslümanlarının etnik kıyımı (1821-1922)*. Çev. Fatma Sarıkaya. Ankara: TTK Yayınları.
- McLaughlin, G. (2016). *The war correspondent*. London: Pluto Press.
- Nicolson, H. (1934). *Curzon: the last phase 1919-1925, a study in post-war diplomacy*. London: Oxford University Press.
- Özel, E. (2020). *İngiliz basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Ransome, A. (1921). Origin of the Turkish nationalist revolt, its motives and methods. *The Guardian*, July 14, p. 4.
- Sarıhan, Z. (1995). *Kurtuluş Savaşı günlüğü iii (açıklamalı kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 nisan 1920 – 22 ağustos 1921)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Severe defeat of the Greek army, retreat from Eskişehir, serious situation. *The Daily Telegraph*, April 6, 1921, p. 11.
- Sforza, C. C. (1930). *Makers of modern Europe, portraits and personal impressions and recollections*. New York: The Bobbs-Merrill Company.
- Sofuoğlu, A. & Yıldırım, S. (2018). *Arşiv vesikalarına göre 1921 Londra Konferansı tutanaklar-belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Strange events in Asia Minor, the Smyrna front. *The Daily Telegraph*, January 11, 1921, p. 8.
- Struggle for Turk stronghold. *The Times*, April 04, 1921, p. 9.
- Tansel, S. (1974). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar IV*. Ankara: Başbakanlık Basımevi. *TBMM zabıt ceridesi*, 1. dönem, 9. cilt, 2. birleşim, 2 Mart 1921, s.373-384.

-
- TBMM zabıt ceridesi*. 1. dönem, 9. cilt, 15. birleşim, 2 Nisan 1921, s.321-330.
- The defeat of the Turks. *The Guardian*, August 06, 1921, p. 6.
- The golden key of Asia. *The Guardian*, August 22, 1921, p. 5.
- The Greek atrocities at Yalova, fourteen Turkish villages destroyed. *The Guardian*, June 10, 1921, p. 9.
- The Greek offensive. *The Western Daily Press*, April 02, 1921, p. 2.
- The Greek theory. *The Guardian*, July 30, 1921, p. 10.
- The London conference, Greeks and Turks to attend. *The Observer*, January 30, 1921, p.14.
- The massacre of moslems. *The Guardian*, March 04, 1921, p. 4.
- The Turk at home, interviewing under difficulties. *The Guardian*, April 12, 1921, p. 9.
- The Turks' point of view, what they ask of the western nations, to be treated as equal. *The Guardian*, May 23, 1921, p. 6.
- The war in Asia Minor, Greeks and Turks. *The Staffordshire Sentinel*, March 28, 1921, p. 2.
- Turco-Greek war, capture of Eskishehr. *The Daily Telegraph*, July 22, 1921, p. 11.
- Turco-Greek war, Kemal's forces. *The Daily Telegraph*, August 04, 1921, p. 10.
- Turco-Greek war. *The Daily Telegraph*, July 28, 1921, p. 8.
- Turco-Greek war. *The Western Daily Press*, April 19, 1921, p. 8.
- Turks and Greeks. *Western Morning News*, March 11, 1921, p. 5.
- Wollaeger, M. (2006). *Modernism, media, and propaganda, British narrative from 1900 to 1945*. Princeton: Princeton University Press.
- Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı döneminde Türk-Fransız ilişkileri, Fransız arşiv belgeleri açısından 1919-1922*. Ankara: TTK Basımevi.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet ilişkileri 1917-1923*. İstanbul: Boyut Yayınları.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları Açısından *Hilâl-i Ahmer Mecmuası**Hilâl-i Ahmer Magazine in Terms Of Historical Research Of The Republic Of Türkiye*Nasrullah UZMAN^{a*}^a Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4245-1649

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Eylül 2023

Kabul tarihi: 19 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Hilâl-i Ahmer Mecmuası,
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti,
Kızılay Dergisi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 6, 2023

Accepted: September 19, 2023

Keywords:

Hilâl-i Ahmer Magazine,
Hilâl-i Ahmer Society,
Turkish Red Crescent Magazine.

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmalarında süreli yayınlar önemli bir yere sahiptir. Özellikle dönemine tanıklık eden, kurumsal ve birinci elden kaynak olarak değerlendirilebilecek içeriğe sahip süreli yayınların kaynak değeri daha yüksektir. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmalarında önemli bir kaynak da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin resmî yayın organı olan Osmanlı/Türkiye *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'dır. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1868 yılında kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı savaş sırasında ordulardaki hasta ve yaralı askerlerin tedavileriyle ilgilenmek ve savaşan tarafların sağlık heyetlerine yardımcı olmaktır. Bir yandan faaliyetlerini sürdüren Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, diğer yandan da çalışmalarını hakkında halkı bilgilendirmek istemiştir. Bu sayede halkın desteğini de almak istemiştir. Ayrıca halkı aydınlatıcı yazılar yayınlamaya daha fazla kişiye yardımcı olmak istemiştir. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmalarında önemli bir kaynak olan Osmanlı *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nı yayınlamıştır. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, verdiği bilgiler açısından Türkiye Cumhuriyeti Tarihine adeta ışık tutmaktadır. İlk sayısı 15 Eylül 1921'de yayınlanan *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerini kamuoyuna duyurmak amacıyla yayın hayatına başlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde yayın hayatına başlayan *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, savaş koşullarına rağmen her ay düzenli olarak yayınlanmaya devam etmiştir. Mecmuada Hilâl-i Ahmer'in o ay gerçekleştirdiği faaliyetler, Hilâl-i Ahmer'in ilgi alanına giren konular, halkı bilgilendirici meseleler ve daha birçok konu yayınlanmıştır. Mecmuada yayınlanan birçok içerik, dönemin gazetelerinde de haber olarak yer almıştır. Bu çalışmada *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın tarihçesi, fiziki yapısı, içeriği ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi açısından kaynak değeri incelenecektir.

ABSTRACT

Periodicals have an important place in the studies of the History of the Republic of Türkiye. Periodicals that witnessed the period and can be considered as institutional and primary sources are more important. In this context, one of the important sources in the studies of the History of the Republic of Türkiye is the Ottoman/Turkish Hilâl-i Ahmer Magazine, which is the official publication of the Hilâl-i Ahmer Society. The Ottoman Hilâl-i Ahmer Association was founded in 1868. The purpose of the association is to deal with the treatment of sick and injured soldiers in the armies during the war and to assist the medical committees of the warring parties. On the one hand, the Ottoman Hilâl-i Ahmer Association, which was engaged in such vital activities, on the other hand, wanted to inform the public about its activities. In this way, the association wanted to gain public support. He also wanted to help more people by publishing articles that enlighten the public. In this direction, the Ottoman Hilâl-i Ahmer Association published the Ottoman Hilâl-i Ahmer Magazine, which is an important source in the historical researches of the Republic of Türkiye. The Hilâl-i Ahmer Magazine, sheds light on the History of the Republic of Türkiye. The Hilâl-i Ahmer Magazine, the first issue of which was published on September 15, 1921, aimed to announce the activities of the Hilâl-i Ahmer Society to the public. The magazine, which started its publication life during the National Struggle, could be published regularly every month despite the war conditions. In the content of the magazine, the activities carried out by Hilâl-i Ahmer Society that month, the subjects of interest of the Hilâl-i Ahmer Society, the sections informing the public and many other subjects were included. Many news published in the magazine were also reflected in the newspapers of the period. In this study, the history of Hilâl-i Ahmer Magazine, its physical structure, content and its resource value in terms of the History of the Republic of Türkiye will be examined.

EXTENDED ABSTRACT

Periodicals have an important place in the studies of the History of the Republic of Türkiye. There are some criteria that determine the order of importance of periodicals in the studies of History of the Republic of Türkiye. Witnessing its own period as of the date of publication; criteria such as publication by public institutions and organizations are important. In addition to these, including information and documents that can be considered as primary sources in terms of content is an important factor that increases the value of a periodical. Periodicals with all these features have a higher resource value. In this context, an important source in the researches of the History of the Republic of Türkiye is the Hilâl-i Ahmer Magazine. The Hilâl-i Ahmer Magazine is the official publication of the Ottoman Hilâl-i Ahmer Association. The Ottoman Hilâl-i Ahmer Association was founded in 1868. The purpose of the association is to deal with the treatment of sick and injured soldiers in the armies during the war and to assist the medical committees of the warring parties. In line with this goal, the association has carried out many activities in the country and abroad. Especially since its establishment, it has helped the sick and wounded soldiers behind the front in every war in which the Ottoman Empire was a party. It has been taken as an example by many countries with its activities and studies. On the one hand, the Ottoman Hilâl-i Ahmer Association, which was engaged in such vital activities, on the other hand, wanted to inform the public about its activities. In this way, the association wanted to gain public support. He also wanted to help more people by publishing articles that enlighten the public. In this direction, the Ottoman Hilâl-i Ahmer Association published the Ottoman Hilâl-i Ahmer Magazine, which is an important source in the historical researches of the Republic of Türkiye. The Ottoman Hilâl-i Ahmer Magazine started its publication life while the National Struggle was going on. The first issue of the Ottoman Hilâl-i Ahmer Magazine was published on September 15, 1921, under extraordinary conditions. The magazine is the institutional and official publication of the Ottoman Hilâl-i Ahmer Association, which has been operating since 1868. The Ottoman Hilâl-i Ahmer Magazine witnessed the National Struggle as of the date it was published. The Ottoman Hilâl-i Ahmer Association published the Hilâl-i Ahmer Magazine in order to inform the public about its activities and works and to enlighten the public. It is very important to make such an attempt despite the difficult war conditions. The first name of the periodical is the Ottoman Hilâl-i Ahmer Magazine. When the sultanate was abolished in Türkiye in 1922, the Ottoman Hilâl-i Ahmer Association changed its name to the Turkish Hilâl-i Ahmer Association. Thereupon, the name of the Ottoman Hilâl-i Ahmer Magazine was changed to the Turkish Hilâl-i Ahmer Magazine. In 1935, the Turkish Hilâl-i Ahmer Association was renamed the Turkish Red Crescent Association. After this change, the name of Turkish Hilâl-i Ahmer Magazine was changed to Turkish Red Crescent Magazine. These changes did not diminish the importance of the association and the magazine. The Hilâl-i Ahmer Magazine includes information and documents that can be considered as primary sources. Therefore, it is one of the most important periodicals in the historical researches of the Republic of Türkiye. The magazine is extremely rich in content. Despite the war conditions, Hilâl-i Ahmer Magazine continued to be published regularly every month. It was followed with interest by the public. In the Hilâl-i Ahmer Magazine, the activities and studies of the Hilâl-i Ahmer Association that month, the subjects of interest of the Hilâl-i Ahmer, the issues that inform the public and many more were published. Many contents published in the Hilâl-i Ahmer Magazine were also reflected as news in the newspapers of the period. It is aimed that this study will inspire future studies on the Hilal-i Ahmer Magazine. In this study, information about the history and physical structure of the Hilâl-i Ahmer Magazine will be given. The reason why the magazine was published, its publication process and its physical features will be evaluated. Then, information will be given about what the publication policy is, at what intervals, publication language, number of pages, etc. In addition, the content of the Hilâl-i Ahmer Magazine will be examined. It will be evaluated what kind of subjects and which information and documents are published in the Hilâl-i Ahmer Magazine. Finally, the resource value of the Hilâl-i Ahmer Magazine in terms of the History of the Republic of Türkiye will be examined.

Giriş

Tarihsel Kızılay'ın kuruluş tarihi 1868 yılıdır. Kızılay, 11 Haziran 1868 tarihinde Mecruhin ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti adıyla kurulmuş ve 14 Nisan 1877 tarihinde ismini Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmasının hemen ertesi günü cemiyet de Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adını almıştır. İsim değişiklikleri bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Cemiyetin adı 28 Nisan 1935 tarihinde Türkiye Kızılay Cemiyeti, 1945 yılında da Türkiye Kızılay Derneği olarak değiştirilmiştir (Karal Akgün ve Uluğtekin, 2001, s. 1). Kızılay, kurulduğu tarih itibarıyla dönemin ihtiyaçları doğrultusunda bütün imkânlarıyla savaş sırasında ordulardaki hasta ve yaralı askerlerin tedavileriyle ilgilenmeyi ve tarafların sağlık heyetlerine yardımcı olmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda yaralı askerlere yardım etmek için savaş alanlarına yakın bölgelerde karada seyyar ve sefer hastaneleri kurmayı, yardım heyetleri ve sıhhiye trenleri bulundurmamayı, denizde ise hastane gemileri hazırlamayı amaçlamıştır. Cenevre ve Lahey Konferanslarında alınan kararlar doğrultusunda yabancı devletlere ait muharip ordulardaki hasta ve yaralılara da yardım etmeyi öngörmüştür (Çapa, 2010, s. 19).

Kızılay, sadece savaş dönemlerinde hasta ve yaralı askerlere hizmet veren bir hayır kurumu olarak kalmamıştır. Kurulduğu günden itibaren savaş, deprem, sel, yangın, göç gibi olağanüstü koşullarda Türk milletinin yanında olmuş ve ihtiyaç hâlinde iâşe, ibate, sağlık ve ulaşım alanlarında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Savaş esirleri meselesinde sorumluluk üstlenmiştir. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gibi son derece önemli ve büyük bir organizasyonda üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Hastabakıcılık kursları açmış, gönüllü hemşireliği geliştirmiş ve Türkiye'nin ilk hemşirelik okulunu kurmuştur. Deprem, salgın, sel ve yangın gibi afetlerde zarar görenlere yardımcı olmuş, ihtiyaç sahiplerinin barınma, yiyecek, içecek ve giyecek gereksinimi karşılamaya çalışmıştır. Kızılay, kurulduğu günden itibaren faaliyetlerini Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve önceliklerine göre sürdürmüştür. Mesela II. Dünya Savaşı döneminde yayınları ve kurslarıyla halkı sivil savunma konusunda bilgilendirmiş, gaz maskesi fabrikası kurarak muhtemel gaz saldırılarına karşı önlem almıştır. Savaş sırasında Türkiye'ye gelen göçmenlerle de ilgilenmiş, onların iâşe, ibate ve sağlık sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Kurduğu kan merkezi sayesinde halkı kan bağışlamaya teşvik etmiş ve ihtiyaç sahiplerinin kan ihtiyacını karşılamıştır. Kızılay, sadece Türkiye'de değil, ihtiyaç anında dünyanın her yerine yardım eli uzatmış, dili, dini, ırkı fark etmeksizin yardıma ihtiyacı olan ülkelere imkânları çerçevesinde yardımcı olmaya çalışmıştır. Kızılay'ın bu faaliyetleri ciddi bir bütçeyi gerektirmiş, bu bütçe devlet desteği, gelir getiren iştirakler, üyelik aidatları, bağışlar ve diğer gelir sağlayan kaynaklarla oluşturulmuştur (Karal Akgün ve Uluğtekin, 2001, s. 2-4).

Türkiye'de ve yurt dışında, savaşta ve barışta felâkete uğrayanlara ihtiyaç duydukları sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini yerine getirmek amacıyla kurulan Kızılay'ın bir diğer hizmeti de arşiv ve yayıncılıktır. Kızılay, kuruluş tarihinden itibaren yaptığı hizmetleri belgelendirmiştir. Bu durum aynı zamanda Kızılay'ın arşiv oluşturulma çalışmalarının, kurulduğu tarihten itibaren başlamasını sağlamıştır. Bu kapsamda kurulduğu günden itibaren faaliyet alanına ve yaptığı çalışmalara dair belgeler Kızılay Arşivi'nde toplanmıştır. Günümüzde Kızılay Arşivi'nde yardım yazışmaları, hastane yazışmaları, hasta raporları, esir mektup ve yazışmaları, esir listeleri ve esir kartlarından oluşan Belgeler; hesap defterleri, hastane yazışma defterleri, esir defterleri, yevmiye defterleri, ambar defterleri, protokol defterleri, karantina defterleri, muhaberat defterleri ve Kızılhaçlarla yapılan yazışma defterlerinden oluşan Defterler; haritalar, krokiler, kartpostallar, fotoğraflar, resimler, pullar ve afişlerden oluşan Görsel Materyaller olmak üzere toplam üç kategoride milyonlarca belge bulunmaktadır. Kızılay Arşivi'nde belgelerin yanı sıra Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış

kitaplar, dergiler, raporlar ve tüzükler gibi çeşitli materyaller de bulunmaktadır (Yalçın, 2023, s. 57-58).

Kendi yayınları ve arşiv kayıtlarının yanı sıra Kızılay'ın faaliyetleri döneme ait gazete ve mecmualarda da geniş yer bulmuştur. Mesela Balkan Harbi esnasında cemiyete ait iane sandıklarının listeleri dikkat çekicidir. Yine Servet-i Fünûn ve Şehbal gibi dönemin mecmualarında cemiyetin faaliyetlerine dair resimler yayınlanmış ve kamuoyu tarafından ilgiyle takip edilmiştir (Tekinsoy, 2016, s. 1008; 1012-1016).

Kızılay'ın yayınladığı nizamname, faaliyet raporları, zabıtlar, dergi ve kitaplar da muhafaza edilmiş ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Bu makalede Kızılay tarafından periyodik olarak yayınlanan *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın tarihçesi, içeriği, tarihi araştırmalardaki yeri ve değeri değerlendirilecektir.

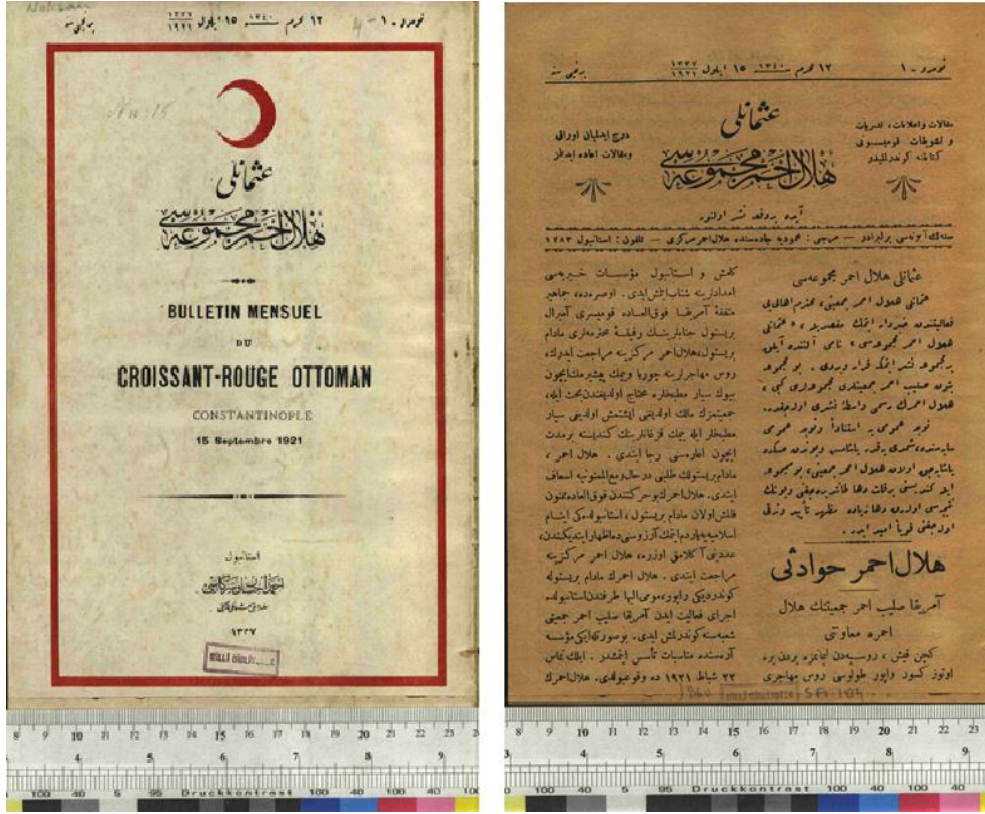
***Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın Tarihçesi ve Fiziki Yapısı**

Hilâl-i Ahmer Mecmuası, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin resmî yayın organı olarak yayın hayatına başlamıştır. Mecmuanın ilk sayısı 15 Eylül 1921 tarihinde yayınlanmıştır. Saltanat henüz kaldırılmadığı için derginin adı *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası* olarak belirlenmiştir. 15 Eylül 1921 tarihli ilk sayısında *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, yayınlanma gerekçesini “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, muhterem ahaliyi faaliyetinden haberdar etmek maksadıyla, ‘Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası’ namı altında aylık bir mecmua neşretmeye karar verdi. Bu mecmua bütün Salib-i Ahmer Cemiyetleri mecmuaları gibi, Hilâl-i Ahmer'in resmî vasıta-i neşri olacaktır. Teveccüh-i umumiye istinaden ve teveccüh-i umumi sayesinde şimdiye kadar yaşamış ve bundan sonra yaşayacak olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu mecmua ile kendisini bir kat daha tanıttıracağını ve bunun neticesi olarak daha ziyade mazhar-ı teyit ve terakki olacağını kaviyen ümit eder.” şeklinde ifade etmiştir (OHAM, 15 Eylül 1921, s. 1). *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın yayın hayatına başlaması dönemin gazetelerine de yansımış, derginin yayın periyodu, içeriği ve dağıtım merkezi hakkında tanıtıcı haberler gazetelerde yer almıştır. Millî Mücadele'nin devam ettiği bir sırada yayınlanması, savaş koşullarında bile yayıncılığa verilen değeri göstermektedir.

TBMM'nin 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmasıyla birlikte isminde “Osmanlı” ifadesi geçen kurumlarda da düzenlemeye gidilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de 2 Kasım 1922 tarihinde isim değişikliğine gitmiş ve Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adını almıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ismindeki bu değişiklik *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'na da yansımıştır. İlk 14 sayısında “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası” adı ile yayınlanan mecmua, 15 Kasım 1922'de yayınlanan 15. sayısından itibaren “Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası” adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Bu değişiklik mecmuanın 15 Kasım 1922 tarihli 15. sayısında “Unvan Tebdili” başlığıyla okuyuculara duyurulmuştur: “Merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla ‘Osmanlı İmparatorluğu’ unvanına nihayet verilmesi ve memleketimizde saltanat-ı milliyenin teessüs etmesi üzerine 2 Teşrinisanı sene 1338 tarihine müsadif Perşembe gününden itibaren cemiyetimiz, Türkiye Devleti unvanına izafeten Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve mecmuamız da Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası tesmiye edilmişlerdir” (THAM, 15 Kasım 1922, s. 67).

İlk sayısından itibaren dönemin yazı dili Osmanlıca olarak yayınlanan Hilâl-i Ahmer Mecmuası, TBMM'nin 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerini kabul etmesiyle birlikte günümüz alfabetiyle yayın hayatına devam etmiştir. Mecmua, bir süre sonra kâğıt kıtlığı sebebiyle önce iki sonra da üç ayda bir yayınlanmaya başlanmıştır (Karal Akgün ve Uluğtekin, 2001, s. 312). 28 Nisan 1935'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Atatürk tarafından “Kızılay” adı verilmiştir (Ulus gazetesi, 29 Nisan 1935, s. 1, 5). Cemiyetin ismindeki bu değişiklik Hilâl-i Ahmer Mecmuası'na da yansımış, mecmuanın bu tarihten sonraki sayıları Kızılay Mecmuası adıyla

yayınlanmıştır. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, zaman zaman ara vermişse de 2020 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.

Fotoğraf 1: OHAM, 15 Eylül 1921

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın eni 16,5 cm, boyu ise 23 cm ebatlarındadır. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 1940'lı yıllara kadar bu ölçülerde yayınlanmıştır. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın sayfa düzeni her sayfaya iki sütun gelecek şekilde tasarlanmış, yalnızca kapak ve reklam alınan sayfalar tek sütun şeklinde yayınlanmıştır. Mecmuanın kapağı renkli kuşe kâğıttandır. Kapağı kırmızı dikdörtgen çerçeve şeklinde tasarlanmıştır. Bu çerçevenin üst orta kısmında Hilâl-i Ahmer'in sembolü olan sola bakan kırmızı Hilâl armasına yer verilmiştir. Onun hemen altında Osmanlıca "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası" yazmaktadır. Onun altında da mecmuanın Fransızca ismi, yayın yeri, yayın tarihi ve basıldığı yer bilgileri yer almıştır. Mecmuanın Fransızca ismi ilk 14 sayıda "Croissant-Rouge Ottoman", 15. sayıda "Croissant-Rouge de Turquie", 16. sayıdan itibaren de "Croissant-Rouge Turc" olarak yazılmıştır (Okutan, 1998, s. 5).

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın ilk sayısından itibaren her sayısında ilk sayfada yayın yılı, yayın tarihi, yayın yeri ve yayın sayısı gibi bilgilere yer verilmiştir. İlk sayfasının üst orta kısmında ilgili sayının yayınlandığı tarih dönemin diğer gazete ve mecmualarında da olduğu gibi Hicri, Rumi ve Miladi takvimler esas alınarak verilmiştir. Sayfanın üst sağ kısmına ilgili sayının numarası, sol kısmına da kaçınıcı yılı olduğu yazılmıştır. Bu bilgilerin hemen alt orta kısmında mecmuanın adı, onun sağ tarafına "Derç edilmeyen evrak ve makalat iade edilmez", sol tarafına da "Makalat ve ilanlar, neşriyat ve teşvikat komisyonu kitabetine gönderilmelidir" uyarılarında bulunulmuştur. Bir alt satırda ayda bir defa yayınlandığı bilgisi verilmiştir. Onun bir alt satırında da yıllık abonelik ücretinin "1 Lira" olduğu ve temin edilecek adresin de İstanbul Mahmudiye Caddesindeki Hilâl-i Ahmer Merkezi olduğu ifade edilmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezinin telefon numarası da "İstanbul 1783" olarak verilmiştir. Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın baskısı İstanbul'da "Ahmed İhsan ve Şürekâsi" tarafından yapılmıştır.

Mecmuanın sonraki sayılarında Fransızcaya da yer verileceği ifade edilmiştir (OHAM, 15 Eylül 1921).

Mecmuanın ikinci sayısından itibaren yıllık abonelik ücreti “1 Lira” olmakla birlikte aylık nüshasının “10 Kuruş” olduğu belirtilmiştir. Bu ücrette 1. sayıdan itibaren herhangi bir artış görülmemiştir. Hatta bazı kurumlara ve Hilâl-i Ahmer şubelerine ücretsiz olarak gönderildiği de olmuştur. Mecmuanın ikinci sayısından itibaren ilk sayfada içindekiler kısmına da yer verilmiştir (OHAM, 15 Ekim 1921, s. 1). Mecmuada 4. sayıdan itibaren Fransızcaya (OHAM, 15 Aralık 1921.), 7. sayıdan itibaren Fransızcanın yanı sıra İngilizceye de yer verilmiştir (OHAM, 15 Mart 1922).

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın sorumlu müdürlüğü görevini ilk 20 sayıda Ali Macit Bey, 21. sayıdan itibaren Arif Süleyman Bey, 60. sayıdan itibaren de Mehmet Refik Bey üstlenmiştir. Mecmua, İstanbul'da Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi'nde basılmıştır. Mecmuanın sayfa sayısı düzenli değildir. Yayınlandığı süre içerisinde sayfa sayısında farklılıklar görülmüştür. Önceleri toplam 24 sayfa olarak yayınlanan mecmua, bazı sayılarda 48, hatta 78 sayfa olarak yayınlanmıştır. Mecmuanın İngilizce ve Fransızca bölümlerinde, Türkçe bölümünde yer alan haberlerin kısa bir özeti verilmiştir (Topçu ve İzgöer, 2020, s. XXXV).

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın basılı nüshalarına Millî Kütüphane, TTK Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi, Kızılay Kütüphanesi ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nden erişilebilmektedir. Mecmuanın Osmanlıca nüshaları dijital ortama da aktarılmıştır. Dijital nüshalarına Millî Kütüphane (<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/>) ve Hakkı Tarık Us Koleksiyonu (<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/>) üzerinden ücretsiz bir şekilde tam metin hâlinde erişmek mümkündür. Ayrıca mecmuanın 1921-1928 yıllarında Osmanlıca olarak yayınlanan ilk 87 sayısı 2020 yılında İbrahim Topçu ve Ahmet Zeki İzgöer tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış ve Kızılay tarafından 10 cilt hâlinde yayınlanmıştır. Son derece önemli bu yayına da tam metin hâlinde yine ücretsiz bir şekilde <http://kizilaytarikh.org/> üzerinden erişmek mümkündür. Belirtmekte fayda var ki *Hilâl-i Ahmer Mecmuası* hakkında ilk detaylı inceleme de M. Yahya Okutan tarafından 1998 yılında kaleme alınan “Osmanlı-Türkiye Hilâl-i Ahmer Dergilerinin Analitik İncelemesi (1921-1928)” isimli yüksek lisans tezidir.

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın İçeriği

Hilâl-i Ahmer Mecmuası, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin amaçlarını ve faaliyetlerini kamuoyuna duyurmayı amaçlamıştır. Cemiyetin genel merkezinde ve taşradaki şubelerinde yapılan üye seçimi, atama, terfi, kongre gibi rutin işlere dair haberler yer almıştır. Bununla birlikte cemiyetin yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu kapsamda cemiyetin gerçekleştirdiği eğitimlere; sağlık (hemşirelik, hastane ve hastabakıcılık) alanında yürüttüğü faaliyetlere; savaş esirleri, muhacirler, depremzedeler, yaralılar ve ihtiyaç sahipleri için yaptığı yardımlara; deprem, sel, yangın gibi afetler sırasında yaptığı hizmetlere mecmuada çokça yer verilmiştir. Aynı zamanda cemiyete yurt içinden ve yurt dışından yapılan yardımlar hakkında da bilgi verilmiştir. Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Hıristiyan ülkelerin Salib-i Ahmer (Kızıllaç) cemiyetlerinin yürüttüğü faaliyetlere dair haberler de mecmuada yer almıştır. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerini duyurmanın yanı sıra halkı aydınlatma gibi önemli bir misyon daha üstlenmiştir. Özellikle sağlık alanında dönemin önceliklerine göre son derece önemli ve faydalı bilgiler mecmuada yayınlanmıştır. Bu kapsamda başta sağlık olmak üzere dönemin önde gelen birçok bilim insanının uzmanlık alanlarıyla ilgili yazdığı uyarıcı ve bilgilendirici yazılara mecmuada yer verilmiştir. Mecmuada bazen de dönemin gazete ve dergilerinden kısa alıntılar yapılmıştır. Mecmua, ekonomik olarak ayakta kalabilmek ve cemiyete gelir sağlayabilmek için 3. sayıdan itibaren reklam almaya da

başlamıştır. Mecmuanın aldığı reklamlar arasında özellikle maden suyu ve sağlık alanındaki ürün ve hizmetlere dair ürünler yoğunluktadır. Bazı reklamlar istisnasız her sayıda yer alırken bazı reklamlar ise birkaç sayı yayınlanmıştır. Reklamlar da dönemin ekonomik faaliyetlerine dair önemli veriler barındırmaktadır. Fransızca ve İngilizce bölümleri ise mecmuanın uluslararası bir görünüm kazanmasını sağlamıştır (Topçu ve İzgöer, 2020, s. XXXVI).

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nda yurt içindeki haberlerin yanı sıra yurt dışındaki gelişmelere dair haberler de yer almıştır. Özellikle alanında uzman isimlerin eğitim, sağlık, çocuk gelişimi, davranış biçimleri ve psikoloji gibi toplumun her kesimini yakından ilgilendiren konularda kaleme aldıkları bilgilendirici yazılar ilgiyle takip edilmiştir. “Cüzzam Hastalığı”, “Vitaminler”, “Evlere Musallat Olan Tufeyli Hayvanlar”, “Tütün İçenler”, “Çocuk Vefatları”, “Şişmanlık Hastalık Mıdır”, “Cehaletle Mücadele”, “Güneşin Sıhhat Üzerine Tesiri”, “Şarlatanlık ve Batıl İnançlar” gibi birçok ilginç konu bu kapsamda yayınlanan yazılara örnek gösterilebilir (Karal Akgün ve Uluğtekin, 2001, s. 297).

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nda genel itibariyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ilgi ve faaliyet alanına giren dönemin önemli olaylarına dair bilgiler yer almaktadır. Mecmuada Millî Mücadele döneminin önemli hadiselerinden biri olan esir meselesine dair bilgiler verilmiştir. Bundan başka muhacirler ve mübadiller hakkındaki içerik de oldukça fazladır. Dönemsel olarak yaşanan sel, yangın, deprem, kaza ve afet gibi hadiselerle dair bilgiler de vardır. Salgın ve doğal afetlere karşı alınacak tedbirlere dair aydınlatıcı yazılara yer verilmiştir. Hilâl-i Ahmer'in kurumsal teşkilatlanması ve tarihi de mecmua üzerinden kolaylıkla takip edilebilir. Yine Mecmuada Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin hastane, dispanser, hastabakıcılık, tıbbi hizmetler, ordu sıhhiyesi, ilk yardım gibi oldukça güçlü olan sağlık hizmetleri ve teşkilatlanmasına dair faaliyetlerine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Bunun yanı sıra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin salgın hastalıklar, sağlık eğitimi, ilk yardım, zararlı hayvanlar gibi sağlık alanında halkı aydınlatacak önemli uyarıları da mecmuada yer almıştır (Okutan, 1998, s. II).

Mecmua üzerinden takip edilebilecek bir diğer önemli konu da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin gelir kaynaklarıdır. Cemiyete yapılan yardımlar -ki bunlar arasında Salib-i Ahmer ve yabancı Hilâl-i Ahmer teşkilatları tarafından yapılan yardımlar da vardır-, cemiyetin halktan yardım ve destek isteği, cemiyetin sahip olduğu -Afyon ve Alaşehir Maden Suyu İmtiyazları gibi- iktisadi işletmeler ve cemiyetin -müsamere, balo, sergi, pul vs. gibi- diğer gelir kaynaklarına dair bilgi ve haberler de mecmuada vardır. Bu haberler ile halkın cemiyete yardım etmesinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Cemiyette birçok gönüllü kadın da görev üstlenmiştir. Diğer kadınları da teşvik etmesi bakımından mecmuada kadınlar için ayrı bir bölüm de yer almış, cemiyetin kadınlar kısmına ait faaliyetler de bu bölümde yayınlanmıştır (Okutan, 1998, s. III).

Atatürk de Hilâl-i Ahmer Cemiyetine oldukça önem vermiş, Meclis Başkanı sıfatıyla 1 Mart 1923'te, Cumhurbaşkanı sıfatıyla da 1 Kasım 1926'da 1 Kasım 1928'de ve 1 Kasım 1938'de yapmış olduğu TBMM açılış konuşmalarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden övgüyle bahsetmiştir. 1 Mart 1923'te “Kızılay, Çocuk Esirgeme, Müdafaa-i Hukuk, Asker Ailelerine Yardım kurumları gibi kuruluşların ve özellikle Kızılay'ın yaptıkları çalışmalar her türlü övgünün üstündedir.”; 1 Kasım 1926'da da “Sağlık savaşı tarihinde ve ülkenin sosyal yardım tarihinde özel bir yer kazanmış olan Türkiye Kızılay Cemiyetinin bu yıl içinde yerleri değiştirilen vatandaşların sağlık, giyim ve yerleştirme işleri ile ülkenin sosyal ve doğal afetleri sırasında yaptığı değerli yardımları övgüyle anmak isterim. Kızılay'ın üye sayısının, ülkemizin sosyal durumu ile uygun bir düzeye ulaşmasını ve bütün ülkede bu oranın sağlanmasını dilerim.”; 1 Kasım 1928'de “Kızılay'ın gerek deprem gerek kurak bölgelere yardıma koşma konusunda gösterdiği çabalar ve gerçekleştirdiği hizmetleri, huzurunuzda, ulusumuzun önünde teşekkürle anmak isterim. Geçen yıl içinde sayıları bir kat artmış olan Kızılay üyesi

vatandaşların, afet ve ihtiyaç duyulacak günler için nasıl iyi bir yardım hazinesi hazırladıkları bir kez daha kanıtlandı.” ve 1 Kasım 1938’de ise “Bu yılın ilkbaharında, Orta Anadolu’da, özellikle Kırşehir ve Yozgat bölgesinde bir kısım köylerimizi yıkan ve aziz vatandaşlarımızdan bazılarının ölümüne neden olmakla bizi çok üzen bir deprem olmuştu. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve aynı zamanda bu işle görevlendirilen Kızılay Derneği felakete uğrayan vatandaşlarımızı korumak için zaman geçirmeden gereken önlemleri almışlardır.” şeklinde yaptığı konuşmalar buna örnek olarak gösterilebilir (Atatürk’ün TBMM’yi Açış Konuşmaları, 1987, s. 92, 162, 175, 250).

Hilâl-i Ahmer Mecmuası’nın ilgili sayılarında Atatürk’ün bu konuşmalarına da değinilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilmesi münasebetiyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile Atatürk arasında yapılan telgraf yazışmaları da mecmuada yer almıştır. Atatürk aynı zamanda Hilâl-i Ahmer’in üye sayısının artmasını da teşvik etmiştir. Hatta *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*’nda Atatürk’ün teşvikleriyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne toplu olarak üye kayıtlarının yapıldığına dair haberler de vardır (Okutan, 1998, s. 171). Atatürk’ün yanı sıra başbakan ve bakan düzeyindeki devlet ricalinin de zaman zaman Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hakkındaki ifadeleri mecmuada yer almıştır.

Hilâl-i Ahmer Mecmuası, Atatürk’ün inkılaplarını uygulamada da örnek olmuştur. Henüz Latin harflerine geçme kararı alınmamışken *Hilâl-i Ahmer Mecmuası* Eylül 1928 tarihli 85. sayısında ilk sayfasını Latin harfleriyle yayınlamıştır (Karal Akgün ve Uluğtekin, 2001, s. 299). *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*’nda dikkat çeken bir diğer önemli husus da halkın da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ni benimsemesi ve sahiplenmesi için gösterilen çabadır. Bunun için birçok yazı ve görsel kullanılmıştır. Hatta mecmuaya abone olmak suretiyle cemiyetin desteklenmesi için de çağrıda bulunulmuştur. Fakat mecmuanın aylık abone bedelinin 10 kuruş, yıllık abone bedelinin ise 1 lira olması ve bu bedelin savaş yıllarında da arttırılmaması bu rakamın tamamen sembolik olduğunu göstermektedir. Nitekim üzerinde fiyat ibaresi bulunmasına rağmen cemiyetin şubelerine ve isteyenlere mecmuanın ücretsiz verilmesi için resmi yazı bile yazılmıştır. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası* görsel açıdan da oldukça zengindir. Mecmuanın hemen hemen her sayısında resim yer almıştır. Zaman içerisinde mecmuada muhacirler, mübadiller, sağlık hizmetleri, deprem, sel ve yangın gibi felaketler, teşkilatlanma ve etkinlikler, muhtemel saldırılara dair alması gereken tedbirler gibi birçok konuda yüzlerce resim kullanılmıştır. Bu resimler yayımlandıkları dönem itibariyle Türkiye’deki gelişmelerin önemli birer göstergesidir. Yayımlanan resimler, olayların ve mekânların tarihi, insanların giyim-kuşamı ve fotoğraf teknolojisi açısından da önemli birer kaynak olarak değerlendirilebilirler (Karal Akgün ve Uluğtekin, 2001, s. 298-299).

Sonuç

Süreli yayımlar, Türkiye Cumhuriyeti tarihi araştırmalarında arşivler ve resmi yayınlardan sonra en önemli kaynak grubunu oluşturmaktadır. Hele de bu kaynak, resmî bir kuruma aitse, uzun bir yayın periyoduna sahipse, muhtevasında orijinal bilgi ve belge barındırıyorsa önemi daha da artmaktadır. Bu anlamda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin 15 Ekim 1921 tarihinden itibaren yayınladığı *Hilâl-i Ahmer Mecmuası* Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında çalışan araştırmacılar için son derece önemlidir. Yukarıda ifade edildiği gibi *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*’nda sosyal yardımlaşmadan eğitime, göçten doğal afetlere, sağlıktan uluslararası yardımlara kadar oldukça geniş bir yelpazede birçok önemli bilgi ve belge yayınlanmıştır. Burada yayınlanan bilgi ve belgelerin büyük bir kısmı Hilâl-i Ahmer/Kızılay Cemiyeti’nin resmi yazışmaları, nizamnameleri, tüzükleri ve faaliyet raporları vs. ile örtüşmektedir. Kızılay Arşivi başta olmak üzere Başkanlık Osmanlı Arşivi, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi gibi kamu arşivlerinde yer alan belgeler de mecmuada yayınlanan bilgilerle örtüşmekte, dolayısıyla da verilen bilgileri doğrulamaktadır.

Hilâl-i Ahmer Mecmuası, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında çalışan araştırmacılar için muazzam bir kaynaktır. Mecmuada göç ve nüfus hareketleri, dış politika, sağlık, sosyal yardım, kadın ve aile, görsel tarih, yemek kültürü, filateli gibi birçok konuda oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Üstelik sadece Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında çalışan araştırmacılar değil diğer bilim alanlarında çalışan araştırmacılar da mecmuada uluslararası ilişkiler ve dış politika, mikro tarih, kültür tarihi, iktisat tarihi, tıp tarihi, modernleşme tarihi, eğitim tarihi, popüler tarih, yerel tarih, bilim tarihi, sosyal tarih, ulaşım, kurum tarihi, tarım ve hayvancılık, şehir planlama, sanat, edebiyat, yayıncılık, gazetecilik ve iletişim vs. konularına dair malzeme bulabilirler. Dolayısıyla *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'na dayalı makale, bildiri, tez gibi birçok orijinal çalışma yapılabilir. Üstelik mecmuanın 1921-1928 yıllarında Osmanlıca olarak yayınlanan ilk 87 sayısının İbrahim Topçu ve Ahmet Zeki İzgöer tarafından günümüz Türkçesine aktarılması ve Kızılay tarafından çevrimiçi erişime sunulması Osmanlıca bilmeyenlerin de *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'ndan faydalanmasına imkân sağlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanındaki önemli süreli yayınlardan biri olan *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, sadece içerik açısından değil yayın periyodu açısından da diğer süreli yayınlardan ayrılmaktadır. Türkiye'nin en uzun soluklu dergileri arasındadır. Mecmua içerik itibarıyla Hilâl-i Ahmer'in çalışma sahasına giren Türkiye'de ve dünya da meydana gelen önemli hadiseler, Hilâl-i Ahmer'in bu hadiselerle yönelik çalışma ve faaliyetleri, halkı aydınlatmak amacıyla yazılan bilgilendirme yazıları, sosyal ve ekonomik gelişmeler hakkında bilgi ve belgeler içermektedir. Dolayısıyla *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın verdiği bilgiler arasında ana kaynak niteliğine sahip arşiv belgeleri de vardır. Mecmuanın bir diğer önemli özelliği de kronolojik ilerlemesidir. Her sayı, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bir önceki aydaki faaliyetlerini, yani önceki aydaki gelişmeleri konu edinmektedir. Dolayısıyla mecmuanın ilgili sayıları kronolojik olarak incelendiğinde olaylar bütünü ya da herhangi bir meselenin kronolojik seyri rahatlıkla takip edilebilmektedir. Bununla birlikte *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerini duyurmak ve halkı aydınlatmak amacıyla yayınlandığı arşiv belgesi niteliğindeki kısımlar istisna olmakla birlikte yönlendirici içeriğe sahip olabileceği de unutulmamalıdır. Bu anlamda mecmuada yer alan bilgilerin diğer kaynaklarla mukayese edilmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmaları*. (1987). Ankara: TBMM Yayınları.
- Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
- <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu>
- <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr>
- Karal Akgün, S. ve Uluğtekin, M. (2001). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. II, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
- Okutan, M. (1998). *Osmanlı-Türkiye Hilâl-i Ahmer dergilerinin analitik incelemesi (1921-1928)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer mecmuası (OHAM)*. 1-14. 15 Eylül 1921-15 Kasım 1922. İstanbul: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Yayınları.
- Tekinsoy Y.E. (2016). "Balkan Savaşları'nda propaganda unsuru olarak kadın ve kadın fotoğrafları", *Geçmişten günümüze şehir ve kadın*, C. II, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2016, ss. 1005-1020.
- Topçu, İ. ve İzgöer, A. Z. (2020). *Hilâl-i Ahmer mecmuaları*. C. 1-10. İstanbul: Türk Kızılayı.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası (THAM). 15-87. 15 Kasım 1922-15 Kasım 1928. Ankara: Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Yayınları.
Ulus gazetesi. 29 Nisan 1935.
Yalçın, S. (2023). *Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kaynakları*. Ankara: Berikan Yayınevi.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Dünyasından Türkiye'ye Yapılan Göçler: 1931-1982 Dönemi İncelemesi

Migration From The Turkic World To Türkiye: An Analysis Of The Period 1931-1982

Erhan YOSKA^{a*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8199-282X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 21 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,

Türk Dünyası,

Göçler,

Türk soylu mülteciler.

ÖZ

Bu araştırma makalesi, 1931-1982 yılları arasında Türk dünyasından Türkiye'ye Türk soyuna ve kültürüne bağlı olan mültecilerin, ortak kültür ve etnik bağlar perspektifinde gerçekleştirdiği göçleri incelemektedir. Makale, tarama metodu kullanılarak arşiv belgeleri ve dönemin kaynaklarından elde edilen verileri temel alarak, Türk yurtlarının işgal edilmesi neticesinde Kazak, Uygur, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye göçlerini incelerken, serbest ve iskânli göçmen olarak yerleşim süreçlerini de ele almaktadır. Türk yurtlarının işgal süreci, göç dalgalarını tetikleyen ana sebep olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Türkistan'ın Rusya ve Çin tarafından işgal edilmesi neticesinde Türk soylu mülteciler, ikinci bir vatan olarak gördükleri Türkiye'ye gelerek yeni bir yaşam kurmuşlardır. Göçlerin temelindeki ortak kültür ve etnik bağlar, bu göç hareketlerinin dinamiklerini belirleyen önemli bir etken olmuştur. Göç eden topluluklar, Türk soyuna ve kültürüne bağlılıkla Türkiye'ye yönelmiş; aynı dil, din, gelenek ve ortak kültür değerlerini paylaşmanın getirdiği yakınlık sayesinde daha kolay uyum sağlamışlardır. II. Dünya Savaşı öncesinden, Afganistan'ın işgaline uzanan süreçte bu göçler, hem Türk dünyası ile Türkiye arasındaki yakın bağı yansıtmış hem de Türkiye'nin sosyal ve kültürel zenginliğini artırmıştır. Sonuç olarak bu makale, 1931-1982 yılları arasında Türk dünyasından gelen Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye gerçekleştirdiği göçlerin önemini ve bu göçlerin ortak kültür ve etnik bağların gücüne dayandığını vurgulamaktadır. Bu göçmenler, takip edilen iskân politikası çerçevesinde, Türkiye'deki farklı bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu yerleşimler, Türk dünyasından mültecilerin hem kendi kültürel kimliklerini korumalarına hem de Türkiye'nin sosyal dokusuna zenginlik katmalarına olanak sağlamıştır. Ayrıca, bu çalışma, gelecekteki araştırmalar için temel oluşturarak, göçlerin entegrasyon süreçlerini, kültürel etkileşimi ve göç politikalarının etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemeyi teşvik etmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 28, 2023

Accepted: September 21, 2023

Keywords:

Türkiye,

Turkic World,

Migrations,

Turkic-Origin refugees.

ABSTRACT

This research article analyses the migration of refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982 in the perspective of common culture and ethnic ties. Based on the data obtained from archival documents and sources of the period, the article examines the migration of Kazakh, Uyghur, Kyrgyz, Uzbek, Turkmen and Azerbaijani Turks to Türkiye as a result of the occupation of the Turkish homelands, while also addressing the settlement processes as free and settled immigrants. The occupation process of Turkish homelands emerges as the main reason that triggered the waves of migration. Especially as a result of the occupation of Turkestan by Russia and China, refugees of Turkish descent came to Türkiye, which they saw as a second homeland, and established a new life. The common culture and ethnic ties underlying the migrations have been an important factor determining the dynamics of these migration movements. The migrating communities have turned to Türkiye out of loyalty to Turkish ancestry and culture, and have adapted more easily thanks to the closeness brought about by sharing the same language, religion, traditions and common cultural values. From before World War II to the occupation of Afghanistan, these migrations both reflected the close bond between the Turkic world and Türkiye and increased Türkiye's social and cultural richness. In conclusion, this article emphasises the importance of the migration of Turkic refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982 and the strength of their common cultural and ethnic ties. These migrants were settled in different regions of Türkiye within the framework of the settlement policy. These settlements have enabled refugees from the Turkic world to both preserve their cultural identities and enrich the social fabric of Türkiye. Moreover, this study provides a basis for future research, encouraging a more detailed examination of the integration processes of migration, cultural interaction and the effects of migration policies.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: eyoska@erciyes.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the migration movements of ethnic groups belonging to the Turkic world, such as Uighurs, Kyrgyz, Kazakhs, Turkmen, and Uzbeks, between 1931 and 1982 have been examined within the framework of shared culture and ethnic ties. Due to the dominance of Russia over the Kazakh steppes and Western Turkestan, and China over East Turkestan, some Turkic communities in these regions migrated predominantly towards the northern parts of Afghanistan, Pakistan, Iran, India, and Afghanistan. While some of the Turkic peoples who migrated after the occupation of Turkestan by Russia and China settled permanently in these countries, others used the neighboring countries as transit routes to more distant regions. In this context, Turkic refugees such as Kazakhs, Uighurs, Uzbeks, Turkmen, and Kyrgyz used Afghanistan and Pakistan as transit countries, eventually settling in the Republic of Türkiye as permanent residents. The choice of Türkiye as a homeland by Turkic refugees was a conscious decision. Their intention was to find an environment in Türkiye where they would not feel alienated due to common cultural and ethnic values and where their children would not lose their national identities. Additionally, those who migrated from the Turkic world regarded an independent Türkiye as their sole nation-state and chose to migrate to Türkiye in order to escape the low living standards caused by chronic socio-economic and cultural problems in their host countries and to achieve a better quality of life.

In this context, the migration waves from the Turkic world to the Republic of Türkiye can be interpreted as a reflection of shared history and cultural ties. Uighurs, Kyrgyz, Kazakhs, Turkmen, and Uzbeks, having similar lifestyles, languages, and traditions throughout history, have undertaken these migrations. Among the reasons for these migrations are economic difficulties, political instability, and social changes, but the ethnic and cultural proximity among these communities facilitated their integration process into Türkiye. The effects of migrations from the Turkic world to Türkiye are not only cultural but also economic. The migrants, with their diverse skills and expertise, have contributed to Türkiye's economic growth.

The research problem revolves around comprehending the fundamental dynamics, reasons, and consequences of migration movements of Turkic-origin and Turkic-cultured refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982, within the context of shared culture and ethnic ties. Furthermore, the research aims to analyze the impacts of these migrations on Türkiye's relations with the Turkic world. Within this scope, the reasons behind the migration of these communities towards Türkiye, the processes of their settlement in Türkiye as free or resettled migrants, as well as the effects of these migrations on both intra-Turkic relations and Türkiye's regional and global international impacts are explored. Solving this problem will contribute to a better understanding of the connections between Türkiye and the Turkic world in terms of both history and contemporary world politics, aiding the formulation of future strategies.

The objective of this research article is to investigate the primary reasons for the migration movements of Turkic-origin and Turkic-cultured refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982, based on shared culture and ethnic ties. The study focuses on the migrations of Kazakhs, Uighurs, Kyrgyz, Uzbeks, Turkmen, and Azerbaijanis to Türkiye, their settlement processes as free or resettled migrants, and the impacts of these migrations on Türkiye-Turkic world relations. By relying on archival documents and contemporary sources, this study aims to shed light on the complexity and multidimensionality of these migrations, contributing to a deeper understanding of historical and cultural connections between the Turkic world and Türkiye.

The significance of this research underscores the strategic, cultural, and political value of the migration period for both Turkic world communities and Türkiye. These migrations during this period increased Türkiye's cultural diversity, strengthened solidarity and cooperation within the Turkic world, and became a significant dynamic in international relations. Throughout this migration period, Türkiye's relations with communities within the Turkic world intensified, leading to increased cultural interaction and exchange.

The methodology of this research is based on utilizing archival documents and contemporary sources to acquire rich and reliable data. Additionally, an extensive literature review was conducted through a scanning method. Archival documents and contemporary sources provided a solid foundation for understanding migration events and reasons, while the literature review ensured a comprehensive and updated grasp of existing knowledge. These methods supported the research's credibility and the robustness of its analyses. The findings of this research offer valuable perspectives on a deep understanding of the migration movements of Turkic-origin and Turkic-cultured refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982, along with illuminating various dimensions of these migrations. The research findings elucidated the fundamental reasons behind the Turkic communities' migration to Türkiye, clarifying the dynamics of their settlement in Türkiye as Kazakhs, Uighurs, Kyrgyz, Uzbeks, Turkmen, and Azerbaijanis. Furthermore, the research results shed light on the impacts of these migrations on Türkiye's relations with the Turkic world. The integration processes of these communities in Türkiye, cultural interactions, and diaspora activities emerged as crucial factors shaping Türkiye's regional and international relations. Throughout the migration period, it became evident that Türkiye's relations with communities within the Turkic world intensified, leading to increased cultural interaction and exchange. The conclusions drawn from this research contribute to a deeper understanding of the individual and collective experiences of migrations from the Turkic world to Türkiye, thus emphasizing the significance of the connections between the Turkic world and Türkiye. The research emphasizes Türkiye's role and importance both historically and in the contemporary world, highlighting the strategic significance of forging closer ties and expanding cooperation with Turkic communities. These conclusions provide valuable guidance for academics and policymakers alike.

Giriş

Sosyo-ekonomik ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işine göç denilmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, “Göç”, Erişim 20 Mayıs 2023). Göçler, güzergâhı açısından *iç* ve *dış göç* diye ikiye ayrılmıştır. Konumuz itibariyle dış göç, ülke sınırları aşılarak gerçekleşen nüfus hareketleridir. Güzergâhları haricinde göçler katılanların sayısına göre de *bireysel göç* ve *kitle göçü* şeklinde tasnif edilmektedir. Genellikle savaş, isyan ve doğal afetler gibi sebeplerle bir topluluğun gerçekleştirdiği yer değiştirme hareketi, kitle göçü olarak ifade edilmektedir (Çağlar, 2018, s. 33). Bu çerçevede Türk tarihinde gerçekleşen göçler, kitle göçü kapsamına dâhil edilmektedir. Burada mülteci, meskûn olduğu bölgede yaşamak için gerekli asgarî şartların kalktığına hükmederek göç etmektedir. Bu ifadeden hareketle göçler *serbest* ve *zorunlu* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Çağlar, 2018, s. 34; C. E. İnan, 2016, s. 15) Zorunlu göçlerde kişiler, buldukları bölgede yaşam şartlarının ortadan kalkması hâlinde liderlerinin iradesiyle göç etmektedir. *Göç Terimleri Sözlüğü*'ne göre Türk dünyasından Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçler, soya bağlı yerleşimcilerin yaptığı göçler olarak değerlendirilmektedir. Soya bağlı yerleşimciler; göç edilen ülkeye, o ülkeyle olan tarihî, etnik ya da diğer bağları nedeniyle kabul edilen, söz konusu bu bağların doğası gereği o ülkede derhal, uzun süreli ikamet hakkı tanınan ya da o ülkede vatandaşlık hakkına sahip olmaları nedeniyle ülkeye kabulden kısa bir süre sonra ülke vatandaşlığı verilen yabancılardır (Perruchoud, 2013, s. 51). Soya bağlı yerleşimciler ifadesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nda ise “*Türk soyundan olan, Türk kültürüne bağlı olan ve yerleşmek maksadıyla Türkiye'ye gelen kişiler*” şeklinde ifade edilmiştir (<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>; Yesevi, 2021, s. 125). Ayrıca 14.06.1934 tarihinde kabul edilen İskân Kanunu ile birlikte, Türkiye'ye göç eden mülteciler, yerleşim şekline göre serbest ve iskânlı göçmen olarak ikiye ayrılmıştır. Türkiye'ye İskân Kanunu'na kadar göç etmiş mülteciler serbest göçmen olarak adlandırılmış olup, bunlar devletten yardım talep etmemek şartıyla, istediği yere yerleşme hakkına sahip olmuşlardır. İskân Kanunu'ndan sonra Türkiye'ye gelenler ise İskânlı göçmen olarak adlandırılmışlardır. Türk soylu mülteciler ya da ihtida ederek Türk ismi alarak tahkikatı yapılan iskânlı göçmenler, Bakanlar Kurulu Kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile vatandaşlığa kabul edilmişlerdir. Türk soylu mültecilerin iskânı ise devlet tarafından gerçekleştirilmişlerdir. Örneğin Rus mültecilerinden olan 40 kişi, 19.04.1937 tarihinde, Cumhurbaşkanı'nın onayı ile vatandaşlığa kabul edilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 74.31.8.).

Çalışmamıza konu olan Türk dünyasından Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçler, XI. yüzyılın sonlarından günümüze, bir süreç hâlinde bireysel veya kitlesel olarak devam etmiştir. Özellikle Türkistan'ın Ruslar ve Çinliler tarafından işgal ve istila edilmesi neticesinde, Türkiye'ye yapılan göçlerde büyük bir artış meydana gelmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Batı Türkistan'da Rus İmparatorluğu'nun (Erdoğan, 2019, s. 110) ve Doğu Türkistan'da Çin yönetiminin takip etmiş olduğu siyasi, malî, dinî, sosyal ve kültürel politikalarından dolayı can, mal ve kültürel hayatı tehlikeye giren, yaşam şartları zorlaşan Türk budunları çareyi, bir yerleşme alanından daha elverişli bir diğerine göç etmekte bulmuşlardır. XX. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da Romanov Hanedanı'ndan Sovyetler Birliği'ne geçişin yaşandığı dönemde Sovyetleştirme ve kolektivizasyon uygulamaları (Andican, 2020, s. 116) Batı Türkistan'dan; Çin'de ise yine aynı dönemde yaşanan ihtilal ve sonrasında ordunun yaptığı devrim ile II. Dünya Savaşı sonrasında Mao Zedong'un yönetimi ele geçirmeleri neticesinde takip ettikleri Çinleştirme ve komünistleştirme politikaları, Doğu Türkistan'dan dolayı olarak Türkiye'ye doğru göç hareketinin gerçekleşmesini sağlamıştır (Tuncer, 2021, ss. 239-240).

Türkistan'ın batı kısımlarından Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçlerin, büyük ölçüde Rus işgaliyle birlikte, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren başladığı görülmektedir (Andican, 2021, s. 149). Çarlık Rusya'sının Batı Türkistan'ı kolonileştirmesiyle başlayan göçler, Bolşeviklerin bölgeye egemen olduğu döneme kadar devam etmiştir. Çarlık Rusya'sının bölgeye hâkim olmasının ardından Çin, İran ve Afganistan ile yapmış olduğu antlaşmalarla Batı Türkistan'ın sınırlarını kendi çıkarları doğrultusunda tespit etmiştir. Doğu, batı ve güney olmak üzere üç bölümden oluşan Türkistan, yapılan antlaşmalar ile parçalanarak söz konusu devletlerin hâkimiyeti altına geçmiştir. Bu tarihi gelişmeler ve coğrafi bölünmeler nedeniyle Batı Türkistan'dan İran Horasanı'na, Afganistan Türkistanı'na ve Doğu Türkistan'a yapılan göçler, ağırlıklı olarak bu ülkelerin coğrafi olarak yakın olmasına, bu ülkelerde özellikle kendi boyundan Müslüman Türklerin bulunmasına göre şekillenmiştir. Bir başka deyişle Kazak, Kırgız göçleri Doğu Türkistan'ın Kazak ve Kırgız bölgelerine; Özbek, Türkmen göçleri Afganistan Türkistanı'na; Türkmenlerin göçleri ise Horasan taraflarına doğru, genel olarak gerçekleşmiştir (Andican, 2021, ss. 160-169). Bu bağlamda Kazak bozkırlarının, Ruslar tarafından işgal ve istila edilmesi neticesinde, 1889 yılında Bökey Batır öncülüğündeki 1500 Kazak aile, Altay'ın Şingil nehri boyundan Urumçi'ye bağlı Karadağ'a göç etmiştir (Kalkan, 2007, s. 127). Parçalanmış Türkistan'dan dış ülkelere yapılan kitlesel göçlerin nedenlerine ve zaman dilimlerine bakıldığında bunları, Rus işgalinden I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem; Türkistan Millî Ayaklanması dönemi, Korbaşı Harekâtı dönemi, kolektivizasyon dönemi (Andican, 2021, s. 151; Yesevi, 2021, s. 132) ve II. Dünya Savaşı dönemi olarak tasnif edebiliriz. Söz konusu bu dönemlerde göç hareketi ağırlıklı olarak Doğu Türkistan, Hindistan, İran ve Afganistan'ın kuzey taraflarına doğru olmuştur. Batı Türkistan'dan göç eden Türk halklarının bir kısmı göç etmiş oldukları bu ülkelere kalıcı olarak yerleşirlerken, bir kısmı da adı geçen sınırdaş ülkeleri daha uzak coğrafyalara geçiş yolu yani transit ülke olarak kullanmışlar (Perruchoud, 2013, s. 57) ve başta Türkiye olmak üzere, Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Mısır gibi uzak ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda soya bağlı yerleşimciler, özellikle Doğu Türkistan ve Afganistan'da meydana gelen siyasi, sosyo-ekonomik çalkantılar sonucunda, Cumhuriyet Türkiye'sine kalıcı olarak gelip yerleşmişlerdir.

Batı Türkistan dışında Çarlık Rusya'sının işgaline uğramış olan bir başka Türk yurdu ise Azerbaycan bölgesi olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Çarlık yönetimi Azerbaycan hanlıklarına hâkim olmuş ve bölgede 110 yıllık Rus tahakkümü başlamıştır. Bu dönemde Ruslar Aras nehrinin kuzey kısmında kalan Azerbaycan topraklarındaki Türk-İslam kültürüne son vermek için politikalar üretirken, Azerbaycan Türkleri de şiddetli bir sömürü, adaletsizlik ve haksızlığa maruz kalmışlardır. Bu durum Bolşevik yönetimi döneminde de devam etmiştir (Gömeç, 2003, s. 57). Bolşevikler, Rus sömürsünün örtüldüğü Sovyet sistemini, Rus olmayan milletlere yeni bir yaşam tarzı olarak uygulamışlardır. Çarlık Rusya'nın Rus olmayan milletlere yönelik uyguladığı politikayı Sovyetler de Azerbaycan Türkleri üzerinde şiddetli bir şekilde devam ettirmişlerdir. Bu bağlamda Azerbaycan Türkleri, Rus yönetimlerinin uygulamış olduğu politikalarla kurtulmak için, bireysel veya kitleler olarak göç etmişlerdir. Göç edilen güzergâh bazen Türkiye olurken bazen de Güney Azerbaycan toprakları olmuştur. Adı geçen Türkistan ve Azerbaycan bölgelerinin dışında, Türk dünyasının İdil-Ural ve Kafkasya gibi bölgelerinde de Ruslar; Çarlık döneminde Ruslaştırmak, Bolşevik döneminde ise Sovyetleştirme gibi politikalar uygulamışlardır. Aynı şekilde bu politikalarla bunalan Türk halklarından bazı kitleler grup hâlinde veya bireysel olarak farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Türk Soylu Mültecilerin Türkiye'ye Göç Etme Sebepleri

Türk dünyasından gelen mültecilerin, göç için Türkiye'yi tercih etmelerinin altında çeşitli sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden ilki Türk

dünyasının ortak kültürel değerleri ve Türk dünyasını meydana getiren halklar arasındaki etnik bağlardır. Soya bağlı yerleşimcilerin sahip oldukları ortak kültür değerleri ve etnik bağlar; benzer kimlik, dil, tarih ve geleneklere sahip oldukları Türkiye Cumhuriyeti ile duygusal ve kültürel bir yakınlık hissetmelerini sağlamıştır (Bölükbaşı, 2023, s. 45). Bu ortak kültürel değerler ve bağlar, göç hareketini şekillendirmiş ve soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'yi ikinci bir vatan olarak tercih etmelerine neden olmuştur. Soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye gelmesinde etkili olan tarihî bağlar ise mültecilerin Türkiye'yi kendilerine yakın hissetmelerine, aidiyet duygusu geliştirmelerine ve geçmişten gelen ilişkileri sürdürme arzusuna yol açmıştır (Kanalga, 2022, s. 53). Türk dünyası ülkeleri, tarih boyunca çeşitli dönemlerde bir araya gelmiş ve etkileşimde bulunmuşlardır. Bu etkileşimler, ortak kültürel öğeler, ticaret yolları, siyasî ittifaklar veya akrabalık ilişkileri gibi faktörler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Örneğin, Türk dünyasından gelen mültecilere Türkiye'nin, İmparatorluk dönemindeki tarihî Osmanlı-Kaşgar ilişkilerini hatırlatma ihtimali bulunmaktadır (Yuvalı & Yoska, 2022, s. 24). Bu ilişkiler, göçmenlerin Türkiye'yi bir sığınak olarak görmelerine ve geçmişten gelen işbirliği bağlarını yeniden canlandırmalarına neden olmuştur. Türk dünyasının ortak tarihî geçmişi, Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde derin bir anlam ve bağlılık hissi meydana getirmiştir. Geçmişteki tarihî etkileşimler ve ilişkiler, göçmenlerin aidiyet hissiyatını güçlendirmiş ve Türkiye'yi kendilerine yakın bir sığınak olarak görmelerine katkıda bulunmuştur. Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde etkili olan dil ve kültür benzerliği, aynı etnik kökene sahip oldukları, aynı veya benzer dilleri konuştukları için mülteciler ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kültürel bağ oluşturmaktadır (Kan & Kanmaz, 2022, s. 60). Bu faktörler, göçmenlerin kendilerini daha hızlı ve kolay bir şekilde Türkiye'ye dâhil edebilecekleri ve kimliklerini koruyabilecekleri bir ortamın varlığına işaret etmektedir. Dil ve kültür benzerliği, gelenekler, adetler, törenler ve diğer kültürel unsurlar soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'de kendi gelenek ve değerlerini devam ettirmesinde kolaylık sağlamıştır. Sonuç olarak, dil ve kültür benzerliği, Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde etkili bir faktör olmuştur (Kan & Kanmaz, 2022, s. 65). Bu benzerlikler, mültecilerin uyumunu kolaylaştırırken, aynı zamanda Türk milleti ile birlikte bir ortak kimlik ve bağlılık hissi oluşturmalarını da teşvik etmiştir.

Türk soylu mültecileri Türkiye'ye yönlendiren bir diğer sebep ise Türk dünyasında, özellikle Çin ve Rusya'nın işgali ve bu devletlerin coğrafyalar üzerinde takip etmiş olduğu politikardan kaynaklı siyasi istikrarsızlıktır (Çevik, 2022, s. 3). Bu faktör, göçmenlerin güvenli bir sığınak arayışına ve daha istikrarlı bir yaşam sürme isteğine yol açmıştır. Mülteciler, kaynak ülkelerindeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle gelecekteki güvenliklerini garanti altına almak ve ailelerinin emniyetini sağlamak amacıyla Türkiye gibi daha istikrarlı bir ülkeye yönelme eğiliminde olmuşlardır. Siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar, göçmenlerin temel ihtiyaçlarını ve güvenliklerini tehlikeye attığı için, bu koşullardan kaçarak daha güvenli bir yaşam kurma amacını taşıyan bireylerin Türkiye'ye göç etme isteği artmıştır (Çevik, 2022, s. 4). Bu bağlamda, Çin ve Rusya merkezli siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar, Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde belirleyici bir rol oynayan etkenlerden olmuştur.

Türk dünyasından gelen soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye iltica etmesinin bir diğer sebebini ise hiç şüphesiz ortak dinî değerler oluşturmaktadır. Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmesinde etkili olan dinî benzerlik, Türkiye'de kendi dinî kimliklerini daha rahat bir şekilde sürdürmelerine olanak tanımıştır (H. A. Yılmaz, 2020, ss. 849-850). Türkiye'nin İslam kültürünün bir parçası olarak mültecileri kabul etmesi, dinî benzerliği vurgulayan bir başka noktadır. Örneğin eski Türk kültürünün temel taşlarından biri

olan Yesevilik, Türk dünyasının ortak kültürel değeri olarak değerlendirilmektedir. Yesevilik, Türk halklarının yaşam biçimlerini, düşünce yapılarını ve toplumsal ilişkilerini derinlemesine etkileyen bir inanç sistemini içermekte olup, bu sistem özellikle Türk dünyasında kök salmıştır. Akademik bir perspektifle incelendiğinde, Yesevilik; mitoloji, folklor, edebiyat ve ritüeller gibi farklı disiplinleri kapsayarak, Türk dünyasının tarih boyunca ortak paylaşılan değerlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Akçora, 2021, ss. 13-14). Bu ortak kültürel değer, Türk halklarının tarih boyunca karşılıklı etkileşimlerini ve kültürel bağlarını yansıtmaları bakımından da önemlidir. Sonuç olarak başta Yesevilik olmak üzere, Türk dünyasındaki ortak dinî değerler, Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır.

Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye iltica etmesinin sebeplerinden bir tanesini de aynı iklim kuşağında yer alması oluşturmaktadır. Türkiye ve Türk dünyası, benzer iklim koşullarına sahip bölgeler olarak dikkat çekmektedir. Coğrafi olarak geniş bir alana yayılan bu bölgeler, ılıman iklim kuşağı içerisinde yer almaktadır ve benzer iklim değişkenlerine maruz kalmaktadırlar. Hem Türkiye'nin farklı bölgeleri hem de Türk dünyasının çeşitli ülkeleri, benzer sıcaklık ve yağış desenleri altında bulunmaktadır (Gömeç, 2018, ss. 103-104). Bu durum; tarım, hayvancılık ve doğal yaşam gibi alanlarda benzer zorluklarla karşılaşıldığını göstermektedir. Örneğin Türkistan coğrafyasından kasım-mayıs arasındaki dönemi yağışlı geçen Hindistan veya Pakistan'a iltica eden Türk soylu göçmenler, buralarda iklime uyum sağlayamamış ve kendileri için doğal yaşam alanları daha uygun olan Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir.

Türkiye, tarih boyunca mültecilere yönelik hoşgörü ve insani yaklaşım sergileyen bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin tarih boyunca çeşitli dönemlerde ev sahipliği yaptığı farklı etnik ve dinî gruplar da Türk toplumunun hoşgörü ve çeşitliliğe verdiği değeri yansıtmaktadır (M. Sağlam, 1996, s. 360). İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde Türkiye, özellikle Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olan mültecilere yönelik barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanması konusunda çeşitli programlar ve projeler yürüterek, insani değerlere verdiği önemi göstermiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin mültecilere gösterdiği hoşgörü ve yardımseverlik, soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'yi tercih etmelerinin sebepleri arasında gösterilebilir.

Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin takip etmekte olduğu nüfus politikası, soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye yerleşmesinde etkili olmuş bir diğer sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. İmparatorluğun sonlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan dönemde, uzun savaşlardan azalan nüfus; ekonomik, sosyal ve askerî savunma gibi yönlerden Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye, hem kurulmuş olan yeni devletin ve yeni rejimin ulusal kimliğini güçlendirmek hem nitelikli insan unsuruna sahip olmak hem de Türk vatanını gelecekte olası tehlikelerden kurtarmak için, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı özdeş nüfusa ihtiyaç duymuştur (Arı, 1992, s. 417). Gazi Mustafa Kemal Paşa bu ihtiyacı;

Hakikaten memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir... hudud-u milliyemiz haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olsa, oradan da getireceğiz...

sözleriyle ifade etmiştir (A. İnan, 1982, ss. 53-54). Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerle ortaya koymuş olduğu nüfus politikası doğrultusunda, Türk soylu ve Türk kültüründen olan mültecilerin göç ettirilip yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti'nin iskân siyasetinin temelini ve başlangıcını teşkil edecek olan 2510 Sayılı İskân Kanunu yürürlüğe konmuştur. Bu kanun ile millî bünyenin korunarak, nüfusun nitelik ve nicelik itibarıyla daha iyi bir duruma getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2510 Sayılı

Kanun'la muhacir ve mültecilerin tanımları yapılmış ve bunların kabul şartları belirlenmiştir (<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>, 1934).

Nihayet Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye kabul edilmesinde Demokrat Parti'nin takip etmiş olduğu mülteci politikasını da sebepler arasında zikretmek gerekmektedir. Menderes döneminde Demokrat Parti iktidarı, 1950'lerin başlarından itibaren rejim değişiklikleri ve toplumsal baskılar gibi sebeplerden dolayı Türk dünyası ve Balkanlar'dan gelen göçmenlere karşı insani ve siyasi bir yaklaşım benimsemiştir (Pınar, 2014, s. 77). Demokrat Parti hükümeti, bu mültecilere yardım etmek ve yerleşimlerini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeleri hayata geçirmiş ve bu bağlamda mültecilere toprak dağıtımını ve istihdam fırsatları sunmuştur (Köse, 2016, s. 175). Konumuz dâhilinde Demokrat Parti, özellikle Hindistan ve Pakistan'dan gelen Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı olan mültecilere kapılarını açarak bir insanî yardım ve dayanışma politikası izlemiştir. Hiç şüphesiz Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde takip ettiği bu politika, soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye gelme isteğini daha da artırmıştır. Demokrat Parti döneminden sonra ise, Türk dünyasından mültecilerin Türkiye'ye gelmesinde Doğu Türkistan diasporası ve muhaceret basını aktif bir rol üstlenmiştir (Kanalga, 2022, ss. 67-75).

Türk Dünyasından Cumhuriyet Türkiye'sine İlk Göçler

II. Dünya Savaşı öncesinde, Bolşevik yönetiminin Sovyetleştirme politikaları karşısında, Türk halk ve toplulukları fırsat buldukça Türkiye'ye iltica girişiminde bulunmuşlardır. Bu çerçevede arşiv belgelerine yansıyan kitlesel göç hareketinden biri 1931 yılında Kızılçakçak mevkiinde meydana gelmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.7.). Türkiye'ye sığınmak isteyen bir grup Türk soylu mülteciyi yakalamaya çalışan Kızıl Ordu askerleri, Türk sınırını 3 defa geçerek Türk birlikleri ile müsademe etmişlerdir (Köse, 2016, s. 155). Yine 05.11.1931 tarihinde Aras Nehri'ni aşmaya çalışan Rusya dâhilindeki Kamarlı, Cık ve Damki köylerinden 124 mülteci üzerine ateş açılmış, gerçekleşen mücadele sonrasında ancak 38 kişi Türkiye'ye iltica edebilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.14.). Benzer hadiseler 27-28 Eylül 1933 tarihinde Bayazıt vilayetinde de gerçekleşmiştir. Rusya'nın (Dağıstan) Şitli Köyü'nden hareket eden 115 mülteci Aras nehri üzerinden Anadolu'ya geçmek istemiş ancak bunu kabul etmeyen Rus devriyeleriyle silahlı çatışmaya girişmişlerdir (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 116.810.1.). Bolşeviklerin Türk soylu halklar üzerine gerçekleştirmiş olduğu baskının artması üzerine, Türkiye'ye doğru gerçekleşen iltica sayılarında da bir artış meydana gelmiştir. 1933 yılında Kars Valiliği, 1.745 Türk soylu mültecinin Sovyetlerden kaçarak Türkiye'ye iltica ettiğini bildirmiştir. Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç hareketlerini durdurmak isteyen Sovyet yönetimi, 1933 yılında Türkiye ile olan sınır ihlallerinin halledilmesi için ortak bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştır (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.14.). Bu komisyon; iki ülke vatandaşlarının serbest hareket edebilmelerini sağlayan 1928 tarihli Hudut Sözleşmesi'ni yürürlükten kaldırmış, Kızıl Ordu askerlerinin sınır boylarındaki kontrollerini sıkılaştırmıştır. (Köse, 2016, s. 156). Belirtilen tedbirlere rağmen Sovyet Birliği içlerinden Türkiye'ye yönelik göç hareketi engellenememiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde, göç ve iltica suretiyle Türkiye'ye gelen, fakat uyruğu tam olarak arşiv belgelerinde geçmeyen 12477 mültecinin başvuruları 18 Mart 1938-14 Mart 1939 tarihleri arasında Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 100.85.15; CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 82.24.113.). Söz konusu mültecilerin dışında 1 Nisan 1938'de Rusya Türklerinden 51 şahsın ve 18 Mayıs 1938'de 38 şahsın başvuruları 1312 Sayılı Kanun'un 5. Maddesi'ne göre Bakanlar Kurulu'na kabul edilmiştir (Nazlıoğlu, 2018, ss. 9-10).

Sivil mültecilerin dışında, birçok asker de, Türkiye'ye iltica etmiştir. Türkiye'ye göçmen olarak gelen soya bağlı yerleşimci grup, II. Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusu saflarında

savaşa giren ve Almanlar tarafından esir alındıktan sonra Sovyetlere karşı oluşturulan lejyonlarda görev yapan askerler olmuştur. Hitler Almanya'sı ile Stalin Rusya'sı arasındaki Ukrayna steplerindeki mücadele, Sovyetler Birliği sınırları içerisindeki Türk topluluklarının geleceğini yakından ilgilendirmiştir (Çelik, 2018, s. 54). Mihver Devletlerinin başında yer alan Almanya, Barbarossa planını gerçekleştirmek için, Sovyet askerleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan mücadelelerde, ciddi bir silah eğitimi almadan savaşan Kızıl Ordu askerleri büyük hezimet yaşayarak geri çekilmişlerdir. Bu çekilme sırasında bir kısmı Türk soylu olan, yaklaşık 3 milyon civarında Rus askeri, Alman birlikleri tarafından esir alınmıştır. (Andican, 2009, s. 473; Aydın, 2019, s. 629; Yoska & Mağara, 2021, s. 62). Taraflar arasında gerçekleşen savaşın ilk başlarında Almanlarca esir alınan Sovyet askeri içinde, Türk soylu askerlerin sayısı yaklaşık 400.000 civarında olmuştur. Almanlara esir düşen Sovyet askerlerinin ölmesi neticesinde (Resmi Alman verilerine göre yaklaşık olarak 1.981.000 asker) ve Türk kökenli savaş esirlerinin sayısının artması sonucu, Alman Doğu Bakanlığı bu esirlerden daha etkin bir şekilde yararlanma yolunu aramıştır. Rus olmayanların Sovyetler Birliği'ne karşı durumlarının iyileştirilerek ve savaşırılması için, Türk dünyasının farklı bölgelerinden önemli isimlerin de iştirak ettiği komiteler oluşturulmuştur. Bu kapsamda Mustafa Çokayoğlu, Veli Kayyum Han, Mehmed Emin Resulzâde, Mehmet Emin Buğra, Ahmet Temir, Osman Hocaoğlu, Hüsrev Gere ve Cafer Saydahmet gibi aydınları söz konusu askerlerin akıbetleri ile ilgili yoğun bir mesai harcamışlardır. Bilhassa Mustafa Çokayoğlu ve Veli Kayyum Han esir kamplarını dolaşarak Türkistanlıların tespit edilmesini sağlamışlardır (Andican, 2009, s. 474). Bu gelişmelerin neticesinde Nazi Partisi ileri gelenlerinden Alfred Rosenberg'nin teklifi neticesinde, Türk soylu Kızıl Ordu askerî birliklerinin kurulmasına karar verilmiştir (Andican, 2020, s. 534; Yoska & Mağara, 2021, s. 63). Bu düşünce çerçevesinde 1942 yılının ilk aylarında İdil-Ural, Türkistan ve Kafkas Lejyonları oluşturulmuştur. Almanya saflarında savaşan Türkistan Lejyonundaki askerlerin sayısı yaklaşık 180 bin olup, bunların dışında geri hizmetlerde çalıştırılanların sayısı ise 85 bin civarındadır (Aydın, 2019, s. 648). Almanlar tarafından oluşturulan lejyonlarda görev yapan Türkistanlı askerlerin yarısı Sovyetlere karşı savaşırken, dörtte biri ise hastalık ve açlık sebebiyle Nazi kamplarında hayatlarını kaybetmişlerdir. Türk soylu lejyonerler bu dönemde "Gamalı Haç" ile "Kızılyıldız" arasında sıkışıp kalmışlardır (Aydın, 2019, s. 650). Stalin, Türk soylu lejyonerlerden esir alınan eski Kızıl Ordu askerinin öldürülmesini emretmiştir. Savaş bittiğinde 75-80 bin Türkistanlı asker müttefiklerin eline esir düşmüştür. II. Dünya Savaşı'nın sonunda müttefik ülkeler arasında imzalanan antlaşmalar gereği Türkistanlı askerler Sovyetler Birliği'ne teslim edilmişlerdir. II. Dünya Savaşı sonucunda Müttefik devletler, lejyonerlerin akıbetlerine dair bir neticeye varamamışlardır. Bolşevik yönetiminin askerî af çıkarmasına rağmen, lejyonerler ölümle cezalandırılacaklarını düşünerek, Sovyetlere güvenmemişlerdir. Aynı tarihlerde Schlüsselburg şehrindeki kampta görevli Vlasov Kızıl Ordu birlikleri, firar etmeye çalışan esirleri katletmişlerdir. (Yoska & Mağara, 2021, s. 64). Savaşın sonucunda Sovyetlere teslim edilen askerlerin çoğu da aynı akıbete uğramıştır. Esirlerin çok az bir kısmı, Sovyetler Birliği dâhilindeki esir kamplarına 25 yıllığına çalışmaya gönderilmiştir (Yoska & Mağara, 2021, s. 64). İade işleminden kaçabilenlerin bir kısmı Almanya'da hayatlarını sürdürürken, diğer bir kısmı başta Türkiye olmak üzere, çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Bu bağlamda Türkistan Millî Birlik yöneticilerinden Baymirza Hayit'e göre Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 470'tir. Bu göçmenler, genellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin yanında, Türkistanlıların yoğun olarak yaşadıkları Adana, Manisa ve Aydın gibi şehirlere yerleşmişlerdir (Andican, 2021, s. 178; Kırmıt, 2022, s. 155).

II. Dünya Savaşı esnasında Mihver devletler ile Müttefik devletler arasında lejyonerler ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, savaşın başından beri tarafsızlığını korumaya çalışan Türkiye'ye, yasadışı yollarla askerî mülteciler gelmeye başlamıştır (CCA, Fon Kodu:

801.80.1.0.1.; Yer No:95.45.2). Türkiye'ye iltica eden askerler için, başta Ankara, Yozgat, Isparta ve Sivas olmak üzere, farklı şehirlerde askerî mülteci kampları oluşturulmuştur. 15 Temmuz 1942 tarihinde Yozgat (117) ve Ankara (8) askerî mülteci kamplarında tutulan, Türk soylu olma ihtimali yüksek, 125 Kızıl Ordu askerinin olduğu tespit edilmiştir (Nazlıoğlu, 2018, s. 48). Bu mülteci sayısının savaşın sonlarına doğru daha da arttığı görülmüştür. Söz konusu askerî mülteci kamplarında tutulan Kızıl Ordu askerleri, savaş sonunda Türkiye ile Sovyetler arasında büyük bir krizin çıkmasına sebep olmuştur. Savaşın başladığı dönemde, dış politikasını bütün ülkelerle iyi dostluk münasebetleri tesis etmek üzerine oluşturan Türkiye, savaşın bitiminde Sovyetler Birliği ile karşı karşıya kalmıştır. Moskova yönetimi savaşın sonunda Türkiye'den Kars ve Ardahan şehirlerinin yanında, kendilerine boğazlarda üs verilmesini talep etmiştir (Uzman, 2018, s. 121). Diğer taraftan Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1925 yılında Paris'te imzalanmış olan dostluk anlaşmasının yenilenmeyeceğini belirtip, Sovyetlerden iltica eden askerlerin teslimi hususunda Türkiye'ye baskı uygulamışlardır (Köse, 2016, ss. 152-153). Sovyetlerden gelen bu talep ve baskı sonucunda mevcut durum değerlendirilerek; mültecilerin işbirliği ve karşılıklılık ilkesi doğrultusunda, Sovyetlere teslim edilmesi uygun görülmüştür. Benzer biçimde Türkiye'de Sovyetler Birliği'nden, daha önce üç Türk askerinin iadesini talep etmiştir. Bu konjunktürde Türkiye, Türk soylu mülteciler konusunda Sovyetleri karşısına almak istememiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından 22 Mayıs 1945 tarihinde Başbakanlığa gönderilen tezkerede, Türk soylu mültecilerin Sovyetlere iade edileceği bildirilmiştir. Karar gereğince ilk partide çoğunluğu Azerbaycan Türkü olan 237 mülteci 195' i, 6 Ağustos 1945'te Kars Tıhım Kapısı'ndan Kızıl Ordu birliklerine teslim edilmiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1951, s. 204). Ancak Türkiye, Sovyetlere gönderilen notalarda belirtilen müteakabiliyet ilkesine uyulmadığı gerekçesiyle iade işlemlerini durdurmuştur. Türkiye bunun yanında 42 askerî mülteciyi de iade etmemiş ve Türk soylu olanların istemeleri hâlinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının da önünü açmıştır (Aydın, 2019, s. 651; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1951, ss. 204-207). Etnik mensubiyetleri tam olarak tespit edilememekle beraber, 1940-1949 yılları arasında yani II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, 39,557'si Türk ve 51,933'ü ise Türk olmayan toplam 91.490 kişi Türkiye'ye iltica etmiştir. Bunlardan yaklaşık 67.000 mülteci bir süre kaldıktan sonra Türkiye'den ayrılmış ve geri kalanlar ise Türkiye'ye yerleşmiştir. 1934-1960 yılları arasında Türkiye'ye göç eden Soya bağlı yerleşimcilerin sayısı toplam 2128 olarak tespit edilmiştir (Geray, 1970, ss. 12-13).

Doğu Türkistan Üzerinden Türkiye'ye Uygurların Göçü

Doğu Türkistan coğrafyası kuzeyde Rusya ve Moğolistan, batıda Tacikistan, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Hindistan ve Pakistan ile çevrili olup, tarih boyunca bölge, başta Uygur ve Kazak Türkleri olmak üzere, çeşitli Türk boylarının yurdu olmuştur (Taşağıl, 2012, s. 558). XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar Türk idarecileri tarafından yönetilen Doğu Türkistan, Kaşgar Hanlığı hükümdarı Atalık Gazi Yakup Han'ın vefatından sonra Çin'in işgal ve istilasına uğramıştır. Çin yönetiminin kadim Türk yurdu Doğu Türkistan'da uygulamış olduğu yönetim anlayışından dolayı, bölgedeki muhtelif Türk unsurları, farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır (Saray & Kul, 2015, s. 460).

VIII. yüzyıldan itibaren Doğu Türkistan'da varlığını bildiğimiz Uygurlar, tarih boyunca Çin baskısı, Rus tehdidi ve siyasî karışıklıklar gibi sebeplerden dolayı, diğer Türk boyları gibi, bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. XX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Çin'de yaşanmış olan iç karışıklıklar neticesinde Uygurlar, Doğu Türkistan coğrafyasından tedricen göç etmişlerdir.

Çin'de Qing hanedanının yıkılmasından sonra, Çin Cumhurbaşkanı Sun Yat-Sen, ülkenin kuzey bölümüne hâkim olmak için Sovyetler Birliği'nden yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu teklif karşısında Sovyetler Birliği kendi politik çıkarları doğrultusunda hem Çin

Milliyetçi Partisi'ne hem de Çin Komünist Partisi'ne yardım etmeye karar vermiştir. Bu tarihi gelişme, iki parti arasında 1950 yılına kadar devam edecek olan Çin İç Savaşı'nın da başlangıcı olmuştur (Dillion, 2016, ss. 207-209). Söz konusu savaşı Çinli devrimci Mao Zedong öncülüğündeki Halkın Kurtuluşu Ordusu'nun kazanmasından sonra, Çin'de Halk Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. Bu gelişmenin akabinde Çin askerî birlikleri Doğu Türkistan'a yönelmiş ve Sincan Valisi Burhan Şehidi de Mao'nun hâkimiyetini tanıdığını ilan etmiştir. Çin'de rejim değişikliğinin yaşandığı bu zaman diliminde, başta İsa Yusuf Alptekin, Mesut Sabri Baykozi ve Mehmet Emin Buğra olmak üzere, Hadıvan Hatice Hanım, Canımhan Hacı, Nurgocay Batur gibi Doğu Türkistan coğrafyasının önemli şahsiyetleri yapmış oldukları istişareler neticesinde, Komünist askerî birlikleri ile mücadele edilemeyeceğine, Doğu Türkistan'daki Çin işgalini önlemenin uluslararası kamuoyu oluşturmaya bağlı olduğuna inanarak ülkeden ayrılma yönünde karar vermişlerdir. (Kul, 2022, s. 121).¹¹ Bu karar doğrultusunda Uygurlar, Eylül 1949 tarihinden başlayarak kabileler hâlinde, Doğu Türkistan'ın güney tarafındaki Hindistan'a doğru göç etmeye başlamışlardır. Canımhan Hacı öncülüğündeki ilk Uygur Kafilesi, 11 Eylül 1949'da Urumçi'nin doğusundaki Kuçenze'ye gitmiş ve burada Osman Batur'la bir araya geldikten sonra 12 Ekim 1949 tarihinde Barköl'e hareket etmiştir (E. Alptekin, 1990, s. 6; Tuncer, 2015, s. 226). Mehmet Emin Buğra liderliğinde Uygurlar 17 Eylülde, İsa Yusuf Alptekin öncülüğünde olanlar ise 20 Eylül 1949 tarihinde, kendilerini güvende hissetmediklerinden Urumçi'den ayrılmışlardır (İ. Y. Alptekin, 2007a, ss. 560-562; Buğra, 1952, s. 68; Tuncer, 2015, s. 229). Doğu Türkistan kafilesi Hindistan yolunda meşakkatli bir biçimde ilerlerken, Buğra ve Alptekin Çinli askerler tarafından tutuklanmıştır. Bir fırsat yakalayıp esaretten kurtulan ve kabilelerine yetişmeyi başaran Alptekin ve Buğra, beraberindeki 852 kişi ile 19 Kasım 1949 tarihinde Hindistan sınırını geçmeyi başarmışlardır. Buğra ve Alptekin öncülüğünde Hindistan'a göç eden Uygurların esas hedefi Türkiye'ye gitmek olmuştur. Çünkü söz konusu Uygur liderler hem mültecilerin karşılaşmış oldukları sosyo-ekonomik ve kültürel sorunları ortadan kaldırmak hem de Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye göç etmesini sağlamak amacıyla birtakım diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Alptekin, Türkiye'nin Hindistan Büyükelçisi Ali Türkgeldi ile 28 Ocak 1950 tarihinde bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Alptekin, Türkgeldi'den Türkiye adına Doğu Türkistanlılara yönelik yapılan yardımlardan dolayı Hindistan ve Keşmir Hükümetlerine teşekkür ederek mültecilere yapılacak yardımın artırılması yönünde tavsiyede bulunulmasını, Türkiye Cumhuriyeti'nin muhacir çocuklarının bir kısmını okutmasını ve muhacirlere maddî yardımda bulunmasını ve her şeyden daha önemlisi Türkiye'den Türk soylu muhacirleri iskânlı göçmen olarak kabul etmesini rica etmiştir (İ. Y. Alptekin, 2007b, ss. 13-14; Tuncer, 2015, s. 262). Fakat İsa Yusuf Alptekin'in Delhi Büyükelçiliği vasıtasıyla Türkiye'den talepleri hemen sonuçlanmamıştır. Doğu Türkistanlı mülteciler bir taraftan salgın hastalıklar, uygun olmayan iklim koşulları gibi problemler ile mücadele ederlerken, diğer taraftan Mao'nun öncülüğünde 1 Ekim 1949 tarihinde Halk Cumhuriyeti'ni kuran Çin, Onların iadesini Hindistan'dan talep etmiştir (İ. Y. Alptekin, 2007b, ss. 18-19; Tuncer, 2015, s. 264). Bu gelişmeler üzerine Alptekin ve Buğra, Doğu Türkistanlı mültecilerin sorunlarını çözmek maksadıyla 15 Ağustos 1951 tarihinde Delhi'den ayrılarak Bombay'a gitmiştir. Mültecilerin sorunları ile ilgili olarak Suudi Arabistan ve Mısır'dan aradığı desteği yeteri kadar bulamayan Alptekin, Türkiye'ye gitmeye karar vermiştir. Söz konusu iki lider, Büyükelçi Türkgeldi ile temasa geçtikten sonraki zaman diliminde Türkiye'de Doğu Türkistanlılar lehine kamuoyu oluşması için çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Mehmet Emin Buğra, Türkiye'ye gelmesinden yaklaşık bir yıl önce Türkiye'deki gazetelerin müdürleri ve başyazarlarına hitaben 8 Mart 1951 tarihinde bir mektup göndermiştir. Mektubunda Buğra, Doğu Türkistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti tarafından işgal edildiğini, Çin yönetimi ile olan ilişkilerini, göç etme sebeplerini, göç yolculuğunda yaşananları ve göçmenlerin Hindistan'daki durumlarını anlatmıştır. Benzer şekilde Alptekin'de Türkiye'ye

gelmeden önce, onun Türkiye'ye gelişi hakkında bir mektup basında yer bulmuştur (Kanalga, 2022, ss. 31-32).

Alptekin ve Buğra, Doğu Türkistanlı mültecilerin iskânlı göçmen olarak kabul edilmelerini sağlayabilmek için 6 Ocak 1952 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Burada Meclis Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Toprak ve İskân Genel Müdürü Haşim İşcen gibi devlet ricaliyle görüşmeler yaparak, onlardan mülteciler adına yardım talep etmişlerdir. Özellikle Köprülü'nün gayretleri sonucunda 1850 Doğu Türkistanlı mültecinin iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye kabullerine karar verilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.18.12; Yer No: 128.19.6.).

İsa Yusuf Alptekin, Türkiye'nin almış olduğu bu kararı Hindistan'a döndükten sonra Pakistan'daki Doğu Türkistanlı Kazaklara bildirmiştir. Mehmet Emin Buğra da 20 Mart 1952'de Peşaver'de kurulmuş olan Doğu Türkistan Kazak Muhacirleri Encümeni Derneği'ne mektup yazarak Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararı müjdelemiş ve büyükelçilikle temas hâlinde olmaları gerektiğini ifade etmiştir (Altay, 1981, s. 382; Tuncer, 2015, ss. 296-297).

Doğu Türkistan Kazaklarının Türkiye'ye Göçleri

Kazaklar tarih boyunca, Hazar Denizi'nden Çin sınırına kadar, Türkistan coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşamışlardır. Türkistan'ın sınırları 1860 Pekin ve 1864 Çaveşek antlaşmaları ile Rusya ve Çin tarafından yeniden çizildiğinde, bölgenin kadim atlı göçer evli temsilcileri olan Kazakların bir kısmı, Kazakistan'daki soydaşlarından ayrılarak Çin hâkimiyeti içinde kalmışlardır (Selvi, Teyci, & Kara, 1996, s. 12). XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Doğu Türkistan'a hâkim olmaya başlayan Mançular, generalleri ve valileri vasıtasıyla bölgedeki baskılarını artırmaya başlamışlardır ve bu süreç 1911 yılında Sun-Yat Sen tarafından gerçekleştirilen ihtilal sonrasında da devam etmiştir (Kara, 2012, s. 213). Dış Moğolistan'ın Altay'a saldırması ve Çin'in takip etmiş olduğu sosyo-ekonomik-kültürel politikaların devamında bölgede, millî ve dinî kimliklerini koruyamayacaklarını idrak eden Doğu Türkistan Kazakları Elishan Teyci Macan Şanya, Eren Han ve Zayıf Teyci gibi liderlerin öncülüğünde Döngenlerin hâkimiyetindeki Barköl bölgesine göç etmişlerdir (Kara, 2012, s. 1). Barköl'de kısa süre kalan Kazaklar, 1934-1938 yılları arasında kabileler hâlinde ve giderek zorlaşan şartlar altında Kansu bölgesine göç etmişlerdir (Altay, 1981, ss. 303-332; Oraltay, 1961, ss. 86-88; Tuncer, 2015, ss. 104-115). Ancak Doğu Türkistan Kazaklarının bölgedeki yaşam şartları giderek zorlaşmıştır. Merkezî Çin'deki Chang Kai Shek hükümetinden baskı gören Kansu yöneticilerinden ve bölgedeki Tibetlilerin tutumlarından dolayı, 1940 yılında Doğu Türkistan Kazakları, Elishan Batur ve Zayıf Teyci liderliğinde Hindistan üzerinden Türkiye'ye göç etmeye karar vermişlerdir (Altay, 1981, s. 366; Kara, 2012, s. 2; Tuncer, 2015, s. 118). Tibetlilerle ve Himalaya dağlarının zor şartlarıyla mücadelenin sonucunda 3039 Doğu Türkistan Kazak'ı, Eylül 1941'de İngilizlerin kontrolü altında bulunan Hindistan'a ulaşmayı başarmışlardır. Doğu Türkistan Kazaklarını sığınmacı olarak kabul eden İngilizler, 12 yıl süre ile onları Ladak, Keşmir ve Muzaffarabad şehirlerindeki mülteci kamplarında tutmuşlardır (Altay, 1981, s. 383; Oraltay, 1961, s. 95; Selvi vd., 1996, s. 45). Özellikle Keşmir mülteci kamp zamanlarında Doğu Türkistan Kazakları, bölgedeki Müslümanların lideri olan Şeyh Muhammed Abdullah'tan büyük oranda destek görmüşlerdir. Şeyh Muhammed, Müslüman Kazakların durumlarının Hindistan Müslüman Birliği Önderi Muhammed Ali Cinnah'a ulaştırılmasında etkili olmuştur (Altay, 1981, s. 388). Elishan Batur'unda da gayretleri ve ülkede oluşan kamuoyu baskısı neticesinde Kazaklar, 1942 yılı nisan ayında Muzaffarabad mülteci kampından daha uygun şartların olduğu Pencap bölgesine geçmeyi başarmışlardır (Altay, 1981, s. 389; Selvi vd., 1996, s. 47; Tuncer, 2015, s. 136). Pencap'taki Tırnova köyünde bir yıl kadar kalan Kazaklar, iklim koşullarının uygun olmaması ve salgın hastalıklardan dolayı birçok mülteciyi kaybetmişlerdir. Sayıları 1200'e kadar düşen Kazaklar, 1943 yılı Haziran'ında

Bopal Eyaletine geçmişler ve burada Kazakabad adında bir mahalle kurmuşlardır (Kalkan, 2007, s. 134). Bölgede yaklaşık 4 yıl yaşayan Kazaklar, 14 Ağustos 1947 tarihinde yeni kurulmuş olan Pakistan'a geçmişler ve burada Türkiye'ye geçmeden önce takriben 6 yıl kadar ikamet etmişlerdir (Altay, 1981, ss. 407-408; Tuncer, 2015, s. 145). Bu süre içinde Doğu Türkistan Kazakları bölgeye uyum sağlamaya çalışmışlardır. Bölge halkının Müslüman olmasına rağmen, dil ve kültür farklılığından dolayı uyum sağlayamamışlardır. Bundan dolayı, kendileriyle birçok ortak kültürel değere sahip olan Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir (Kara, 2012, ss. 1-2).

Doğu Türkistan Kazakları, Pakistan'a geldikten sonra düzensiz hâlde yaşayan Kazak mültecilerde birlik duygusunu geliştirmek ve muhacirleri Türkiye'ye yerleştirmek maksadıyla bir dernek kurmaya karar vermişlerdir. Bu amaçla 17 Ekim 1951 tarihinde, Osman Teyci öncülüğünde Peşaver'de Doğu Türkistan Kazak Muhacirleri Encümeni Derneği kurulmuştur (Altay, 1981, s. 413; Selvi vd., 1996, s. 53). Dernek üzerinden faaliyetlerini daha etkili bir biçimde yürüten Kazaklar, Lahor'da görevli Türkiye Büyükelçisi Nebil Batu ile görüşme fırsatı bulmuşlardır. Yapmış oldukları görüşmenin akabinde Batu, Türkiye'ye göç etmek isteyen 1400 Kazak için gerekli yardımı yapacağını ancak Türkiye'ye iltica için Büyük Millet Meclisi'nin kararının olması gerektiğini belirtmiştir (Kalkan, 2007, s. 135; Kara, 2018, s. 213). Türkiye'nin, Kazakları iskânlı mülteci olarak kabul etme süreci Nebil Batu ve Yahya Kemal Beyatlı dönemlerinde de devam etmiştir. Pakistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Alptekin ve Buğra'nın girişimleri sonuç vermiş ve Türkiye onları iskânlı göçmen olarak kabul etmiştir. Bu gelişme Alptekin tarafından Pakistan'daki Kazak Türklerine iletilmiştir (Tuncer, 2015, s. 297). Pakistan'daki Selahaddin Erbol'un elçiliği döneminde 1379 Doğu Türkistan Kazak'ı Türkiye'ye getirilmiştir. Başbakan Menderes'in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun 13 Mart 1952 günkü kararıyla Doğu Türkistanlı Kazaklar iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye resmen kabul edilmişlerdir (Selvi vd., 1996, s. 52). Karaçi, Basra, Bağdat şehirleri üzerinden İstanbul'a gelen Kazakları Menderes karşılamış ve Zeytinburnu, Sirkeci ve Tuzla'daki misafirhanelere yerleştirilmişlerdir. Kazaklar misafirhanelerde dil, okuma-yazma, temel kurslar ile meslekî kurslara tabi tutulmuşlardır (E. Z. Sağlam, 2022, s. 241; Şimşir, 2012, s. 328). Verilen bu oryantasyon sonucunda Kazakların bir kısmı İstanbul'daki şehir hayatına çok çabuk uyum sağlayarak, deri ticaretiyle uğraşmaya başlamışlardır. Şehir hayatına uyum sağlayamayan Kazakların bir kısmı ise Menderes hükümetinden tarım ve hayvancılık yapabilecekleri kırsal alanda yaşamayı talep etmişlerdir. Doğu Türkistan Kazaklarının istekleri doğrultusunda, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 468 nüfuslu 146 aile Manisa'nın Salihli ilçesine, 545 nüfuslu 160 aile Niğde'nin Ulukışla ilçesine, 35 nüfuslu 11 aile Konya'nın İsmil-Ereğli ilçesine, 344 nüfuslu 104 aile Kayseri'nin Develi-Yahyalı-Yeşilhisar ilçelerine, 10 nüfuslu 2 aile Adapazarı merkezine ve 201 nüfustan ibaret 59 aile ise Aksaray'ın Sultanhan köyüne iskân edilmiştir (Kalkan, 2007, s. 136; Kul & Tuncer, 2015, s. 222). Kırsal kesimlerdeki hayata adapte olamayan mülteciler ise zamanla ilk iskân bölgeleri olan Zeytinburnu'na geri dönmüşlerdir.

Afganistan Üzerinden Türkiye'ye Doğru Gerçekleşen Göçler

Türklerin tarih boyunca yaşadığı coğrafyalardan biri olan Afganistan, bilinen en erken dönemlerden başlayarak XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Türk idareciler tarafından yönetilmiş bir bölgedir. Afganistan'da Türklerin çoğunlukla yaşadığı kuzey bölgeleri Güney Türkistan, Afganistan Türkistan'ı veya Bend-i Türkistan olarak adlandırılmaktadır (Tolkun, 2018, s. 349). Nüfusunun önemli bir kısmını Türklerin oluşturduğu Afganistan'daki nüfus yoğunluğu, Çarlık Rusya'sının Türkistan'da ilerlemeye başlamasıyla büyük bir artış göstermiştir. Afganistan'ın kuzeyindeki bölgelerde yaşayan Türkmen, Özbek ve Kırgız gibi Türk halklarının bazı boyları, Rus işgal ve istilaları neticesinde Afganistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır (S. Yılmaz,

Gömeç, & Yılmaz, 2022, s. 456). Bu bağlamda Özbekler Herat, Belh, Mezar- i Serif, Taşkurgan, Kunduz, ve Bedeşan gibi şehirlerde; Türkmenler, sınırına yakın Andhuy, Murgab arasında kalan bölgede; Kırgızlar, Türkistan'ın güney ve doğu kısmı arasındaki dağ eteklerinde bulunan Küçük Pamir, Büyük Pamir vadilerinde; Kazaklar ise Hanabad ve Bağlan bölgelerinde yaşamışlar (Öztürk, 2014, s. 59; Saray, 1997, s. 24). Bölgeye gelen Türk halklarının bir kısmı Afganistan Türkistan'ına kalıcı olarak yerleşirlerken, bir kısmı da adı geçen bölgeyi daha uzak coğrafyalar için geçiş yolu olarak kullanmışlar ve bu bölgeden farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır (Andican, 2021, s. 151).

1965-1967 Yılları Arasında Afganistan Üzerinden Türkiye'ye Gerçekleşen Göçler

XX. yüzyılın ortalarında Doğu Türkistan coğrafyasında tarihî gelişmeler yaşanırken, bölgedeki Kazakların ve Uygurların bir kısmı Afganistan'a zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmıştır. Doğu Türkistan'da millî hareketi tamamen ortadan kaldırmak isteyen Komünist Çin yönetimi, 20 Ekim 1949 tarihinde Doğu Türkistan'ı resmen hâkimiyeti altına almıştır (Tuncer, 2015, s. 86). Mao Zedong, Uygur Özerk Bölgesi'nin kurulduğu 1 Ekim 1955 tarihe kadar, bölgede hâkim olan Türk ve İslam kültürünü bitirmek ve Komünist ideolojiyi yaymak için politikalar üretmiştir. Bu politikalarından bıkan Doğu Türkistan halkı, çareyi kendi kültür ve inancını rahat bir biçimde yaşayacağı coğrafyalara göç etmekte bulmuştur. Doğu Türkistanlılara aradığı fırsatı, 1959 yılının ağustos ayında Çin ile Afganistan arasında imzalanan antlaşmalar vermiştir. Yapılan antlaşmalar sonucunda, Afgan soylu olduğunu ispat edenler için, Afganistan'a göç imkânı ortaya çıkmıştır. Zira Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler ile Afgan halkı arasında, uzunca yıllar ticaret yapmanın neticesinde, akrabalık bağı oluşmuştur (Tuncer, 2015, ss. 275-276). Yapılan bu antlaşmayı çok iyi değerlendiren Türkler, Mehmet Cantürk öncülüğünde, 24 Mayıs 1961 tarihinde kabilelerle Doğu Türkistan'dan göç etmeye başlamışlardır. 128 kişiden oluşan ilk grup Manas-Kaşgar yolunu takip ederek Himalaya Dağlarının kuzey silsilesini oluşturan Pamir Dağları bölgesine gelmişlerdir. Bölgedeki Kırgız Türklerinin lideri Rahmankul Han'ın yardımlarıyla Pamir Dağları üzerinden Afganistan'ın Bedeşan bölgesine ulaşmayı başarmışlardır. Doğu Türkistan'dan çıkan bu ilk kafilenin ardından, liderliklerini Seyit Abdülveli Efendigil, Mir Ahmet Batur ve Yusuf Batuhan'ın yapmış olduğu kabileler, ayrı ayrı Afganistan'a iltica etmeyi başarmıştır (Kul, 2022, ss. 129-130; Tuncer, 2015, ss. 285-286). Afganistan'daki Doğu Türkistanlı mültecilerin büyük kısmı Bedeşan'dan Kabil'e göç etmişlerdir. Burada Doğu Türkistan mültecilerinin huzurlu yaşamı çok uzun sürmemiştir. Başta Cantürk olmak üzere, mültecilerin Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlalleri ile ilgili çalışmalarından rahatsız olan Çin yönetimi, Afganistan'dan onların tekrar teslim edilmesini talep etmiştir. Komünist Çin'in işgali altındaki Doğu Türkistan'a dönmek istemeyen Cantürk ve arkadaşlarının Türkiye'nin Kabil Büyük Elçisi Talat Benler'e ulaşması neticesinde mülteciler, Afganistan vatandaşı oldukları gerekçesiyle, Çin'e teslim edilmemişlerdir (Tuncer, 2015, ss. 289-292). Ancak Doğu Türkistanlı mülteciler Afganistan'da artık güvende olmadıklarını ve Türk soylu olduklarını beyan ederek Türkiye'ye iltica etmek amacıyla, 234 kişiden oluşan 74 aile Türkiye Büyükelçiliği'ne müracaatta bulunmuşlardır (İ. Y. Alptekin, 2007b, s. 550). Söz konusu Doğu Türkistanlı mülteciler Türkiye tarafından kabul edildikten sonra 8, 10 ve 12 Ekim 1965 tarihlerinde Ankara'ya gelmişler ve Ankara'da vatandaşlık işlemlerinin tamamlanmasından sonra Kayseri'ye sevk edilmişlerdir. Bunun dışında yine Afganistan üzerinden Türkiye'ye doğru Soya bağlı yerleşimcilerin göçleri devam etmiştir. Bu çerçevede başkanlığını Alptekin'in yaptığı Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'nin gayretleri neticesinde 70 kişiden ibaret 29 aile, 5 Kasım 1967'de Türkiye'ye gelmiştir (İ. Y. Alptekin, 2007b, ss. 555-556; Kul, 2022, s. 131).

1982 Yılında Pakistan Üzerinden Türkiye'ye Göçen Türk Soylu Mülteciler

Afganistan üzerinden, Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçlerin ikinci halkasını Sovyetler Birliği'nin bölgeyi işgali oluşturmuştur. Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali ve işgal sonrası yaşananlar hem Afganistan'ı hem de Türk dünyasını derinden etkilemiştir. 27-28 Nisan 1978 tarihlerinde Afganistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Muhammed Davud Han'a karşı Afganistan Demokratik Halk Partisi tarafından bir askerî darbe gerçekleştirilmiştir (Andican, 2020, s. 507). Bu darbe neticesinde Davud Han öldürülmüş ve Afgan hükümeti devrilmiştir. Sevr Devrimi lideri olan Nur Muhammed Terakki, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin de devlet başkanı olmuştur (Çakmak, 2023, s. 351). Yeni hükümete muhalif olanların ayaklanması sonrasında Afganistan'da başlayan iç savaşa, Terakki'nin çağrısı neticesinde 1979 sonlarında, Sovyetler Birliği de askerî müdahalede bulunmuştur (Dawlatyar, 2023, s. 164). Brejnev Yönetimi, Afganistan'da Marksist-Leninist bir hükümetin iktidarını desteklemek suretiyle kendi etki alanını genişletmek, Orta-Doğu petrolüne ve Hind Okyanusu'na yaklaşarak stratejik konumunu güçlendirmek ve bölgedeki olası İslamî hareketleri engellemek amacıyla olmuştur (Armaoğlu, 2019, s. 573). Ancak Sovyetlerin bu müdahalesi hızla iç savaşa yol açmıştır. İsyancılara ve halka karşı çok katı tedbirler alan Terakki ve Savunma Bakanı Hafızullah Amin, birçok insanın Afganistan'dan ayrılmasına sebep olmuştur. Afganistan'da iç karışıklığında arttığı dönemde Sovyetler Birliği tarafından Babrak Karmal'ın iktidara gelmesiyle ülkede İhtilal Konseyi oluşturulmuştur (Bilgü, 1988, ss. 409-410). Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesine, birçok devlet tepki göstermiştir. Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığına riayet edildiği takdirde, Afganistan sorununun diplomatik yollarla ortadan kalkacağını dile getirmiştir. Ayrıca mecburî sebeplerle ülkesinden ayrılan Afgan mültecilerin, ülkelerine dönüş koşullarının sağlanması görüşünü desteklemiştir (Öztürk, 2014, ss. 64-67).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, bölgede karmaşık ve çok boyutlu bir mülteci sorununu tetiklemiştir. Sovyet işgali ile birlikte, Afganistan'da sivil halkın can güvenliğini tehlikeye düşmüş, bölgede temel hizmetler çökmüş ve ekonomik faaliyetler durmuştur. Böyle bir ortamda, insanlar hayatta kalmak ve geleceklerini güvence altına almak amacıyla ülkelerini terk etmişlerdir. Bu dönemde 4 milyona yakın mülteci Pakistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, etnik ve dinî gruplar arasındaki ayrışmalar, çatışmanın daha da karmaşık hale gelmesine ve mülteci akınının boyutlarının artmasına yol açmıştır. Bu durumda Türkiye, mültecilerin güvenle Afganistan'a dönmelerini sağlayacak uluslararası girişimleri desteklemiştir (Öztürk, 2014, s. 69). Fakat Kenan Evren'in Pakistan'ın Peşaver şehrindeki mülteci kamplarını ziyaretinde eski Afganistan milletvekili Abdülkerim Mahdum ile birebir görüşmesi, bölgedeki Türk kökenli sığınmacıların kaderini tayin etmiş (Andican, 2020, s. 509), Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye kabulü gündeme gelmiştir. Evren'in Pakistan'a 22-27 Kasım 1981 tarihinde yaptığı ziyaret ile Türk soylu mültecilerinin Türkiye'ye kabul süreci başlamıştır. Türkiye ilk önce Pakistan'dan getirilmesi planlanan Türk soylu mültecilerin iskânlı olarak getirilebilmesi için 2641 sayılı yasa'yı çıkarmıştır. Bu yasanın çıkarılmasından sonra Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun Tasarısı, Bakanlar Kurulu'nun 10 Mart 1982 tarihli oturumunda kabul edilmiştir (Öztürk, 2014, ss. 76-77). 19 Mart 1982 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan kanun ile 31 Aralık 1982 tarihine kadar Türkiye'nin Pakistan (İslamabad) Büyükelçiliği'ne başvuru yapan sığınmacıların; bir defaya mahsus serbest ya da iskânlı göçmen olacakları vurgulanmıştır (Çakmak, 2023, s. 354). Türk Soylu Afganlıların iskân detaylarını belirlemek, onları ekonomik hayata dâhil etmek, Türkiye'ye intikallerini sağlamak için bir üst Komisyon'un oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kanun kapsamında ve Üst Komisyon'un raporları doğrultusunda, Pakistan üzerinden 3 farklı grup hâlinde Türkiye'ye gelen Türk soylu 968 aileden oluşan 4179 mülteci,

kanun çerçevesinde oluşturulan komisyonlar tarafından, uygun olan şehirlere yerleştirilmiştir (Öztürk, 2014, ss. 86-93).

Afganistan Üzerinden Gelen Türk Soylu Mültecilerin İskânı

Türk Soylu mültecilerin Pakistan üzerinden Türkiye'ye getirilmesinde Abdülkerim Mahdum'un büyük bir rolü bulunmaktadır. 1942 yılında Afganistan'ın Cevizcan vilayetinde dünyaya gelen Mahdum, ömrünü Afganistan Türklüğüne hizmet ederek geçirmiştir. Türkmen ve Özbeklerden destek olmak suretiyle 1968 yılında milletvekili olarak seçilen Mahdum, Sovyetlerin işgal sürecine kadar boy farkı gözetmeksizin bölge Türklüğüne önemli hizmetlerde bulunmuştur. Muhammed Davut Han döneminde Afgan hükümeti ile ilgisini kesen Mahdum, 1971 yılında Afganistan'daki çeşitli Türk boylarının yer aldığı Erkin Türkistan Partisi'ni kurmuştur. Mahdum bu süreçte Güney Türkistan'daki Türkleri tek bir çatı altında toplamak için faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüştür. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edildiği dönemde, Turancı suçlamasıyla, Terakki yönetimi tarafından tutuklanmıştır. 14 ay tutuklu kalan Mahdum, Babrak Karmal'in iktidara gelmesiyle ilan edilen genel afftan yararlanarak hapisten çıkmış ve mücadelesini sürdürebilmek amacıyla Pakistan'a geçmiştir. Pakistan'a geçtikten sonra Mahdum, Türk Soylu mültecilerin bir araya geldiği Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği Partisi'ni kurmuştur (Mahdum, 2020, ss. 32-33). Pakistan'daki mültecilerin Türkiye'ye gelmesinde büyük pay sahibi olan Mahdum, ülkede durumun giderek kötüye gitmesinden sonra, dedesinin vasiyeti gereği Türkiye'ye iltica talebinde bulunmuştur. Dönemin Başbakanı Bülent Ulusu'nun daveti üzerine Mahdum, kendisinin de içinde bulunduğu, yaklaşık 887 kişilik Türkmen grubu ile birlikte Türkiye'ye iltica etmiştir. Güney Türkistan'da genellikle halıcılık ve hayvancılıkla iştigal eden Türkmenler, bu mesleklerini icra etmeleri için Tokat iline yerleştirilmişlerdir. Türkmenler meslekî özelliklerine göre tarımsal ve kentsel olarak iki gruba ayrılmışlardır. 505 Türkmen, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları amacıyla Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Yeşilyurt (Arabacımus) kasabasına iskân edilmiştir. Ayrıca Türkmenlere, Karakul koyunu verilmek suretiyle onların halıcılığa ilaveten süt hayvancılığı ve besicilik yapmaları sağlanmıştır. Türkmenlerin geri kalanı ise Tokat Merkez'e yerleştirilmiştir.

Türkmenlerin haricinde, Türkiye'ye iskân edilen bir başka mülteci grubunu Kırgızlar oluşturmaktadır. Kırgızların Türkiye'ye iltica etme sürecinde, başlarında Pamir Aslanı olarak bilinen Hacı Rahmankul Han bulunmaktadır. Bir taraftan Sovyetlerin, diğer taraftan Çin'in baskısından kurtulmak isteyen Pamir Kırgızları 1917-1978 dönemlerinde 6 defa yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Pamir Kırgızlarının lideri Hacı Rahmankul Han, "*Halkımı kanadı olana ezdirmeyeceğim, gagası olana yedirmeyeceğim*" diyerek (Doğan, 2019, s. 61) Sovyet baskısından kaçmış olan 1700 Kırgız, Pakistan Başbakanı Ziyaul Hakk'ın yardımıyla Pakistan'ın Gilgit Bölgesi'neki geçici mülteci kamplarına yerleştirilmişlerdir (Kutlu & Repond, 2014, ss. 72-73). Uygun olmayan iklim koşullarından dolayı Kırgızların yaşamlarını burada sürdüremeyeceklerini anlayan Rahmankul Han, yeni bir yurt arayışına başlamıştır. Pamir Kırgızlarının bu durumunu takip eden Amerikalı misyonerler, Rahmankul Han ve Kırgızları Alaska Bölgesi'ne yerleştirmeyi teklif etmişlerdir (Doğan, 2019, s. 45; Dor, 1984, s. 5). Amerikan yönetiminin bu cazip teklifine Rahmankul Han, kültür değerlerini ve dini inançlarını bahane göstererek olumsuz cevap vermiştir. Hac vazifesi için Mekke'de bulunduğu dönemde, Türkiye'deki Uygur mültecileri ile ilgili bilgi sahibi olan Rahmankul Han, Pakistan'daki Türk Büyükelçiliği'ne başvurarak, Türkiye'ye yerleşmek istediklerini ve bu konuda Ankara Hükümeti'nden yardım beklediklerini dile getirmiştir (Dor, 1984, s. 1). 4 yıl kadar Pakistan'da bekledikten sonra, Pamir Kırgızlarına Türkiye'ye kabul edildikleri müjdesi gelmiştir. Bu gelişme üzerine Rahmankul Han Ziyaul Hakk'ı ziyaret ederek Türkiye'ye gitme kararı aldıklarını bildirmiş ve Kırgız halkına yaptıkları yardımlardan dolayı minnet ve şükranlarını

sunmuştur. Pamir Kırgızlarının Pamir Yaylası'ndan başlayan göçü, Van'ın Erciş ilçesine bağlı Altındere harasında sona ermiştir. 2641 sayılı Yasa çerçevesinde Türkiye'ye mülteci olarak kabul edilen 1130 Kırgız, çoban olarak istihdam edilmişlerdir.

Türk soylu mültecilerden olan Özbekler Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa'ya iskân edilmişlerdir. 349 kişiden oluşan 68 aile kentsel iskân için Gaziantep merkeze, 716 kişiden oluşan 171 aile, tarımsal iskân için Hatay'a bağlı Reyhanlı Horlak köyüne, 840 kişilik 210 Özbek aile ise Urfa Ceylanpınar ilçesine bağlı Muratlı köyü civarına iskân ettirilmiştir. Pakistan'dan gelen Kazaklar ise 13 Mart 1952 tarihinde Pakistan'dan gelen Doğu Türkistan Kazaklarının bulunduğu Kayseri'de, kentsel iskâna tabi olmuşlardır. Pakistan'dan getirilmesi gerçekleşen 270 kişilik 64 Kazak ailesi için Kayseri il merkezinde (CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2.; Yer No: 218.30.5). Toprak İskân Genel Müdürlüğü'ne ait Yenimahalle göçmen evleri, iskânları için uygun bulunmuştur (Öztürk, 2014, ss. 104-106).

Sonuç

Bu çalışmada, 1931-1982 yılları arasında Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler gibi Türk dünyasına ait toplulukların gerçekleştirdiği göçlerin, ortak kültür ve etnik bağlar çerçevesindeki dinamikleri incelenmiştir. Rusların Kazak bozkırlarını ve Batı Türkistan'ı, Çin'in ise Doğu Türkistan'a hâkim olması neticesinde bu coğrafyalardaki bazı Türk toplulukları, ağırlıklı olarak Doğu Türkistan, İran, Hindistan, Pakistan ve Afganistan'ın kuzey taraflarına doğru göç etmiştir. Türkistan'ın Rusya ve Çin tarafından işgal edilmesinden sonra göç eden Türk halklarının bir kısmı göç etmiş oldukları bu ülkelere kalıcı olarak yerleşirken, bir kısmı da adı geçen sınırdaş ülkeleri daha uzak coğrafyalara geçiş yolu olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda Kazak, Uygur, Özbek, Türkmen, Kırgız gibi Türk soylu mülteciler Afganistan ve Pakistan'ı geçiş ülkesi olarak kullanmışlar ve Cumhuriyet Türkiye'sine kalıcı olarak gelip, iskânlı göçmen şeklinde yerleşmişlerdir. Türk soylu mültecilerin Türkiye'yi vatan olarak seçmeleri bilinçli bir tercihin sonucunda gerçekleşmiştir. Çünkü mültecilerin amacı, kültür ve etnik bağlar açısından ortak değerlere sahip Türkiye'de kendilerinin yabancılık çekmeyecekleri ve çocuklarının millî kimliklerini kaybetmeyecekleri bir ortama kavuşmak olmuştur. Bunun yanında Türk dünyasından göç edenler, bağımsız Türkiye'yi de sahip oldukları yegâne devlet olarak görmüşler, yaşadıkları ülkelerdeki kronik sosyo-ekonomik ve kültürel sorunların yol açtığı düşük yaşam standardından kurtulmak ve daha iyi koşullarda yaşamak amacıyla Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda, Cumhuriyet Türkiye'sine Türk dünyasından meydana gelen göç dalgaları, ortak tarih ve kültür bağlarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler, tarih boyunca benzer yaşam tarzları, dil ve geleneklere sahip olmaları sebebiyle bu göçleri gerçekleştirmişlerdir. Göçlerin nedenleri arasında ekonomik zorluklar, siyasi istikrarsızlık ve toplumsal değişimler yer alsa da, bu topluluklar arasındaki etnik ve kültürel yakınlık, Türkiye'ye uyum sürecini kolaylaştırmıştır. Türk dünyasından yapılan göçlerin etkileri sadece kültürel değil, aynı zamanda ekonomik alanda da belirgindir. Göç edenler, farklı beceri ve uzmanlıklarıyla Türkiye'nin ekonomik büyümesine katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler gibi Türk dünyasının çeşitli toplulukları arasındaki ortak kültür ve etnik bağlar, bu göçlerin belirleyici faktörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu göçler hem Türk dünyasındaki dayanışmanın hem de Türkiye'nin kültürel zenginliğinin bir yansımasıdır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (CCA)

- (CCA, fon kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.7.)
 (CCA, fon kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.14.)
 (CCA, fon kodu: 30.10.0.0; Yer No: 116.810.1.)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2; Yer No: 100.85.15)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2; Yer No: 82.24.113.)
 (CCA, fon kodu: 30.18.12; Yer No: 128.19.6.)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2.; Yer No: 218.30.5)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2; Yer No: 74.31.8.)
 (CCA, fon kodu: 801.80.1.0.1.; Yer No:95.45.2)
- Akçora, E. Ö. (2021). Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyası'ndaki yeri ve önemi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-17.
- Alptekin, E. (1990). *Doğu Türkistandan hicretimizin 40. yılı*. Kayseri: Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları.
- Alptekin, İ. Y. (2007a). *İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları Doğu Türkistan İçin* (C. 1; Ö. Kul, Ed.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Alptekin, İ. Y. (2007b). *İsa Yusuf Alptekin'in mücadele hatıraları Doğu Türkistan için* (C. 2; Ö. Kul, Ed.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Altay, H. (1981). *Anayurttan Anadolu'ya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Andican, A. A. (2009). *Osmanlıdan günümüze Türkiye ve Orta Asya* (1. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Andican, A. A. (2020). *Cedidizmden bağımsızlığa hariçte Türkistan mücadelesi*. İstanbul: Ötüken.
- Andican, A. A. (2021). Tarihsel bir göç kaynağı olarak Türkistan. İçinde *Türk Dünyası ve göç: vatandan yeni vatanlara* (ss. 149-189). İstanbul: Küre Yayınları.
- Arı, K. (1992). Cumhuriyet Dönemi nüfus politikasını belirleyen temel unsurlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(23), 409-420.
- Armaoğlu, F. (2019). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, M. K. (2019, Ağustos). II. Dünya Savaşı'nda Türkistan lejyonu: kuruluşu, faaliyetleri ve Türkiye'nin yaklaşımları. *Tarih Okulu Dergisi*, (XLI), 621-663.
- Bilgü, İ. (1988). Afganistan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 1, ss. 408-411). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Geliş tarihi gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan>
- Bölükbaşı, Y. Z. (2023). Milliyetçilik-göç ilişkisi üzerine teorik bir perspektif. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 44-65. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.1189787>
- Buğra, M. E. (1952). *Doğu Türkistan tarihi, coğrafi ve şimdiki durumu*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Çağlar, T. (2018). Göç çalışmaları için kavramsal bir çerçeve. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 26-49.
- Çakmak, S. (2023). Afganistan'da yaşanan işgallerin sebepleri ve neden olduğu zorunlu göç süreci. *Karadeniz Araştırmaları*, XX(78), 347-366.
- Çelik, L. (2018). II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası tarafından kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun savaşa etkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118(232), 53-80.
- Çevik, B. (2022). *Uygur Türklerinin, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göç etmelerinin sebepleri ve yaşadıkları sorunlar (istanbul Alan Çalışması)* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

- Dawlatyar, A. K. (2023). Afganistan merkezli göçün nedenleri ve çözüm yolları. *Journal of Regional Studies*, 7(1), 159-187.
- Dillion, M. (2016). *Modernleşen Çin'in tarihi* (E. Ü. Atılğan & A. Atılğan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, M. (2019). *Kırgız Türklerinin Ulupamir'e göçü* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Dor, R. (1984). *Kırgız mültecileri hakkında kısa bir bilgi* (Y. T. Kurat, Çev.). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını.
- Erdoğan, H. (2019). Arşiv belgelerine göre Kafkasya'dan Aziziye'ye (Pınarbaşı) göç eden muhacirler ve yerli halk ile ilişkileri. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 1(Volume 5), 109-118.
- Geray, C. (1970). Türkiye'de göçmen hareketleri ve göçmenlerin yerleştirilmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 3(4), 8-36.
- Gömeç, S. (2003). *Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları tarihi* (2nd ed). Ankara: Akçağ.
- Gömeç, S. (2018). Tarihi Türk Coğrafyasının genel hatları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120(237), 103-114.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 20 Mayıs 2023. <http://sozluk.gov.tr>
- <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>. *İskan Kanunu*. , 2510 § (1934).
- İnan, A. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, C. E. (2016). Türkiye'de göç politikaları: İskân Kanunları üzerinden bir inceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33.
- Kalkan, M. (2007). Sovyetler Döneminde Kazakların göç hareketleri ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) iskân edilişleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (21), 123-141.
- Kan, K., & Kanmaz, M. (2022). Küreselleşmenin kültürel boyutu ve göçün etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 59-73. <https://doi.org/10.52642/susbed.1011321>
- Kanalga, R. (2022). *Türkiye'deki Doğu Türkistan muhacirlerinin faaliyetleri (1950-1980)* (Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Kara, A. (2012, Ocak 17). Kazakların Altaylardan Anadolu'ya uzanan göçü. Geliş tarihi 11 Ağustos 2023, gönderen Abdulvahap KARA website: <https://www.abdulvahapkara.com/karavahap-2/>
- Kara, A. (2018). XX. yüzyılın ilk yarısında Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Kazak göçü ve Elishan Batur'un bu göçteki liderliği. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120(237), 205-215.
- Kırmıt, Ö. F. (2022). Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgal edilen Adana ve çevresinde "Kaç Kaç" olayı. İçinde H. Gümrükçü, İ. Ceritli, O. Bayram, & A. Öztürk (Ed.), *Dünya göç hareketlerinde yerelleşme ve küreselleşme din ve sanatın göçünden buğdayın göçüne dünya göç hareketleri dizisi – 2* (ss. 143-156). Ankara: Nobel Yayın.
- Köse, İ. (2016). Boraltan Faciası: Türk kökenli Sovyet vatandaşı mültecilerin Sovyetler Birliği'ne iadesi (1945). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXII(93), 149-189.
- Kul, Ö. (2022). 1949 sonrası Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçler ve Türkiye'de göçmenlerin durumu. İçinde Z. Aslan (Ed.), *19. yüzyıldan günümüze Türkiye'ye yapılan göçler, göçmenlik ve sosyal uyum* (ss. 120-146). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kul, Ö., & Tuncer, T. (2015). XX. asırda Doğu Türkistan'da göçler. İçinde N. Sarıahmetoğlu & İ. Kemalioğlu (Ed.), *Türk Dünyasında sürgün ve göç*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Kutlu, M., & Repond, B. (2014). *Hicrete uzanan yol: Pamir Kırgızları* (A. Keskin & D. Kırgız, Çev.). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.

- Mahdum, O. (2020). *Orta Asya'da bir turan lideri: Afganistan Türkleri'nin lideri Abdülkerim Mahdum*. İstanbul: Kitaparası Yayınevi.
- Nazhoğlu, K. (2018). *II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de mülteciler* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Oraltay, H. (1961). *Hürriyet uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*. İzmir: İstiklal Matbaası.
- Öztürk, E. (2014). *Türk asıllı Afgan mültecilerinin 12 Eylül Dönemi'nde iskân ve istihdamı* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Perruchoud, R. (Ed.), Çiçekli, B. (Çev.). (2013). *Göç terimleri sözlüğü*. Cenevre: IOM Uluslararası Göç Örgütü.
- Pınar, M. (2014). 1950 1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler ve Demokrat Parti'nin göçmen politikası. 30(89), 61-94.
- Sağlam, E. Z. (2022). Kazak Türklerinin Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya göçü ve Türk basınında Yansımaları (1949-1954). *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 233-244.
- Sağlam, M. (1996). Geleneksel Türk hoşgörüsü. *Erdem*, 8(23), 359-364.
- Saray, M. (1997). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: Kitabevi.
- Saray, M., & Kul, Ö. (2015). *Doğu Türkistan Türkleri tarihi* (1. baskı). Kadıköy, İstanbul: Aygan Yayıncılık.
- Selvi, Z., Teyci, M., & Kara, A. (1996). *Kazakların Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya göçü ve Osman Taştan*. İstanbul: Kazak Türkleri Vakfı Yayını.
- Şimşir, S. (2012). *Türk Dünyası Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşgıl, A. (2012). Türkistan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 556-560). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tolkun, S. (2018). Güney Türkistan'da (Afganistan) Özbek Türkçesiyle yeni yayımlar -I. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 349-357.
- Tuncer, T. (2015). *1949-1964 yılları arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye yapılan göçler* (Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi.
- Tuncer, T. (2021). Tarihsel süreçte Doğu Türkistan'dan Uygur göçü. İçinde *Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara* (ss. 227-254). İstanbul: Küre Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1951, Temmuz 18). 9(9), 183-223.
- Uzman, N. (2018). II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve Türkiye'nin tepkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), 117-142. <https://doi.org/10.19060/gav.437787>
- Yesevi, Ç. G. (2021). Göç teorileri açısından Türkistan'dan göç olgusunun değerlendirilmesi. İçinde *Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara* (ss. 121-148). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yılmaz, H. A. (2020). Göç Sürecinde Din = Religion in the migration process. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, XIII(75), 848-857. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
- Yılmaz, S., Gömeç, S. Y., & Yılmaz, V. B. (2022). *Çağdaş Türk Dünyası tarihi el kitabı* (1. bs; S. Yılmaz, Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yoska, E., & Mağara, A. (2021). Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski ve Almanya'daki basın faaliyetleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 51, 59-70.
- Yuvalı, A., & Yoska, E. (2022). *Türk Dünyası ortak kültür değerleri*. Ankara: Atayurt Yayınevi.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Review Article

Türkiye Cumhuriyeti'ne Giden Yolda Mondros Mütarekesi, İşgaller ve Türk Millî Mücadelesi'ndeki Siyasi Çözüm Düşüncesi

Armistice of Moudros, Occupations and the Idea of Political Solution in the Turkish National Struggle on the Road to the Republic of Türkiye

Serdar YURTSEVER^{a*}

^a Doç.Dr., Gıme Amerikan Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Gıme / KKTC
ORCID: 0000-0003-2260-1416

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 8 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Mustafa Kemal Paşa,
Mondros Mütarekesi,
Türk Millî Mücadelesi,
Siyaset,
Cumhuriyet.

ÖZ

Osmanlı Devleti'ni diriltme, yaşatma, hatta büyütme özelemleriyle girilen Birinci Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918'de imzalanan ve İtilaf Devletleri kontrolünde bir işgal dönemine girilmesine neden olan Mondros Mütarekesi ile sonuçlanmıştır. Böylelikle, Avrupa Devletleri'ne göre Osmanlı Devleti'ni nüfuz altına almak veya parçalamak yönündeki emeller için son darbeyi vurma noktasına gelinmiştir. Bu çalışmada, Mütareke döneminde hem İstanbul hem de Ankara tarafından takip edilen siyasi çözüm düşüncelerine odaklanılmış, siyasi açılımlardan elde edilenler ve edilemeyenlerin neticelerinin işgallere olan tepkiyle birlikte Millî Mücadele'ye ve sonrasında yeni bir Türk Devleti olarak Cumhuriyet'e dönüşüm süreci incelenmiştir. Amaç, Millî Mücadele ele alınırken sadece bir savaşın yapıldığı, zaferin kazanıldığı ve cumhuriyetin kurulduğu gibi klasik bir anlatımdan ziyade Mütareke'nin akdinden Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar her safhada ve her fırsatta savaşırsız bir çözüm arayışının diplomasi yoluyla Türk tarafınca kovalanıp kovalanmadığını, savaştan çok barış için gayret gösterilip gösterilmediğini ortaya koymaktır. Çalışma; Ekim 1918-Mayıs 1919 döneminde İstanbul'daki gelişmeler, Millî Mücadele'yi ateşleyen İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, Dünya'ya, İtilaf Devletleri'ne ve Payitaht'a ilk mesajların verildiği Havza ve Amasya Genelgeleri, tam bağımsızlık yolunda kararlı adımları gösteren Erzurum ve Sivas Kongreleri, son Osmanlı Mebusan Meclisi, Kurucu Meclis ve Misak-ı Millî, Sevr, Millî Mücadele ve diplomasi, Lozan Barış Antlaşması, kan, acı, fedakârlık, kahramanlık ve savaşların eseri Cumhuriyet başlıkları altında ele alınmıştır. Bu plan kapsamında genel anlamda kronolojik bir sıra takip edilmekle birlikte bazı alt başlıklarda ve özellikle savaş ve diplomasi alt başlığında içerik itibarıyla siyasi çözüm düşüncesine odaklanılması maksadıyla zaman zaman geri dönüşler yapılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 21, 2023

Accepted: September 8, 2023

Keywords:

Mustafa Kemal Pasha,
Moudros Armistice,
Turkish National Struggle,
Politics, Republic.

ABSTRACT

The First World War, which was entered with the aspirations of reviving, keeping alive and even enlarging the Ottoman Empire, resulted in the Armistice of Moudros, signed on October 30, 1918, which led to an invasion period under the control of the Entente Powers. Thus, according to the European States, it has come to the point of striking the final blow for the ambitions of penetrating or breaking up the Ottoman Empire. In this study, the thoughts of a political solution pursued by both Istanbul and Ankara during the Armistice period, the consequences of what has been achieved and what cannot be achieved from political initiatives have been focused. Subsequently, the process of transformation of the reactions to the invasions into the National Struggle and then into the Republic as a new Turkish State has been examined. The aim is to show whether the search for a non-war solution was pursued by the Turkish side through diplomacy at every stage and at every opportunity from signing of the Armistice to the signing of the Lausanne Peace Treaty, rather than the narrative that only one war was fought, a victory was won and a republic was established while the National Struggle was being considered, and whether efforts were being made for peace rather than war. The study is discussed under the following headings: developments in Istanbul during the period of October 1918-May 1919, the occupation of Izmir which sparked the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha's departure to Samsun, the first messages to the World, the Allied Powers and the Capital: Havza and Amasya Circulars, decisive steps towards full independence: Erzurum and Sivas Congresses, the last Ottoman Parliament, the Constituent Assembly and the National Pact, Sevres, National Struggle and diplomacy in the triangle of Ankara-Istanbul-Entente States, Lausanne Peace Treaty and the last heading the product of blood, pain, sacrifice, heroism and wars: the Republic. Within the scope of this plan, although a chronological order is followed in general, some returns have been made from time to time in order to focus on the idea of a political solution in terms of content, especially in the sub-title of war and diplomacy.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: serdaryurtsever@gau.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Armistice of Moudros is a treaty signed as a result of the withdrawal of the Ottoman Empire from the First World War, which led to the entry into a period of occupation under the control of the Entente States. In this study, the thoughts of a political solution pursued by both Istanbul and Ankara during the Armistice period, the consequences of what has been achieved and what cannot be achieved from political initiatives have been focused. Subsequently, the process of transformation of the reactions to the invasions into the National Struggle and then into the Republic as a new Turkish State has been examined. The aim is to show whether the search for a non-war solution was pursued by the Turkish side through diplomacy at every stage and at every opportunity from the signing of the Armistice to the signing of the Lausanne Peace Treaty, rather than the narrative that only one war was fought, a victory was won and a republic was established while the National Struggle was being considered, and whether efforts were being made for peace rather than war.

The Entente States have had many plans that backfired during the armistice period.

The first of these was the beginning of the occupations within the scope of the seventh article of the armistice. Although the purpose here is to put the Ottoman State under pressure and force it to sign the peace treaty, the invasions have created indignation in the country, and the Turkish Nation, which has been living independently since the moment it was born in world history, has started to organize itself for a rapid struggle with a reflex.

Secondly, in the process of sending Mustafa Kemal Pasha, who was in Istanbul, to Samsun as an army inspector equipped with the powers and authorities of an official mission in front of the eyes of the Entente Powers, the British occupation force commander, General Milne, against the request of the Greek intelligence to arrest Mustafa Kemal Pasha. The results of Milne's plan and thought that it would be better for Mustafa Kemal Pasha to go, and thus there would be an opportunity to root out the Turkish resistance, are clear.

The third is the occupation of Izmir. Even though the aim was to create the necessary conditions for the peace treaty to be accepted as soon as possible, the fact that this occupation was an old subject nation that snatched land from the Ottoman Empire caused outrage in the whole country, and the reactions that had remained at the level of organization and protest until then ignited the National Struggle in such a way that they turned into action.

The fourth is that they intensified the occupation in Istanbul November March 16, 1920, which they had already occupied on November 13, 1918. This situation led Ankara to declare that no agreement or treaty signed or will be signed by the Istanbul government or the sultan would be valid after March 16, 1920, on the grounds that the sultan-caliph, who was in the hands of the enemy, would not be able to make favorable and correct decisions for the country. Although the Istanbul government and the sultan approved Sevres on August 10, 1920, as a result of this decision taken by Ankara, Sevres was not even negotiated, it was considered null and void.

The fifth is the closure of the Ottoman Parliamentary Assembly after the intensification of the occupation in Istanbul on March 16, 1920. The British imagined the establishment of a caliph assembly in Istanbul, where other Muslim countries would also have representatives, as an additional mechanism to contribute to the control of their colonies, but the closure of the Parliamentary Assembly created the Grand National Assembly in Ankara, in the hearth of Anatolia.

Sixthly, the preparation of the Sèvres articles in such a way as to include very severe and harsh conditions and no step back was taken in the period until Lausanne. The Entente States fell into the delusion that the invasions they made in various regions and the progress of Greece in Anatolia would ensure the acceptance of Sevres. Although the Entente States understood very clearly that they would not get the expected result from these invasions, they did not want to back down from Sèvres. While the Turkish side put forward the National Pact as a prerequisite for peace, the proposals made by the Entente by keeping Sèvres as the main center were inconclusive. This persistent attitude of the Entente has caused the National Struggle to harden even more.

The seventh was that the Entente States invited both the Istanbul government and the Ankara government to the Lausanne peace Conference. Although this bilateral invitation was made to reduce the Turkish side to a weak and difficult situation at the conference table, it resulted in the abolition of the sultanate.

Apart from these, many attempts of the Entente States, such as making Anatolia the second Egypt, Istanbul the second Gibraltar, making Istanbul the capital of the caliph, declaring the Ionian State in the Aegean region, issuing death warrants for Mustafa Kemal Pasha and his friends, have been fruitless.

In all the negotiations conducted during the armistice period, the Entente States wanted to make Sèvres accepted in some way by putting it in disguise. However, Ankara has not backed down from the principles of the National Pact, which it has accepted as the starting point for all the negotiations, and has used all its political and military power to make it happen. The Turkish side has maintained the idea of a political solution from the beginning to the end, continued the war after negotiations that did not reach a result, but has always continued diplomatic negotiations and settlement efforts.

Giriş

Şark Meselesi ifadesi, ilk defa 1815'te toplanan Viyana Kongresi esnasında kullanılmaya başlanmış, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki güç dengelerini sarsmadan parçalanması ve tasfiyesi konusu, Avrupa devletlerinin her zaman gündeminde olmuştur (Turan, 2005, s. 1, 15-17). Birinci Dünya Savaşı öncesinde meydana gelen gruplaşmada tarafsız kalamayan Osmanlı Devleti, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1911-12 Trablusgarp Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları'ndan (Yalçın, Turan, Ekincikli, Aksoy ve Gedikli, 2004, s. 1) yorgun çıkmış ve Osmanlı orduları bunu hemen izleyen süreçte yeniden bir maceraya sürüklenmiştir (Baytok, 1970, s. 6). Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ister dinci ister batıcı ister milliyetçi olsun birçok parti ve cemiyet, Saltanat ve Hilafet kurtulduğu takdirde devletin de kurtulacağına inanmaktadır (Berkes, 2002, s. 475).

Tunaya (1986), edebi bir üslupla mütareke ortamını; “genel harpten yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal bir yıkıma uğradığı, İkinci Meşrutiyet denilen o ünlü siyaset laboratuvarında her şeyin yüzüstü düştüğü, karmaşaya sürüklendiği, paramparça olduğu, insanların ızdırap ve şaşkınlığın ezikliğini yaşadığı, bir şeylerin yok olduğu, öldüğü, birbirinden koptuğu, birbirinden ayrılmış öğelerin yalnız kalabalıklar gibi kendi çevrelerinde döndüğü, akbabaların yaralı vücuda saldıracağı, akbabaların ne istediklerinin belli olduğu, Payitaht İstanbul üzerindeki siyasi tabiat örtüsü kaldırıldığında vıgıl vıgıl, yeraltı ve yerüstü çatışmaların, siyasi kan davalarının şaşırtıcı bir hareketlilik içinde ortaya çıkacağı” şeklinde tarif etmektedir.

Böyle bir ortam içinde klasik mütareke insanının ne yapacağı sorusunun cevabını, Tunaya; “mütareke insanının sorunlara çözümden ziyade geçmiş olayların sorumlusunu arayacağı, değişen bir dünya içinde gözünün gelecekte değil, geçmişte olacağı, cezalandırılacak gerekirse hapsedilecek hatta idam edilecek insan avının çok çabuk İttihatçı ve giderek Müdafaa-i Hukukçu avına dönüşeceği, sanki geçmişin intikamı alınmakla geleceğin inşa edilmesinin mümkün olacağını sanılması” şeklinde vermektedir (Tunaya, 1986, s. XVII-XVIII).

II. Meşrutiyetin en ilginç yönü, Osmanlı tarihinde ilk kez düşünülen bir toplum manzarası göstermesidir. Aydınlar ve bürokratlar kesimi bir görev bilinci içindedir. Ve bir soruya yanıt aramışlardır: “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?”. Bu süreçte; Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük, Meslek-i İçtimat ve Sosyalizm cereyanları olmak üzere beş düşünce akımı ortaya çıkmış, yalnız bir akım içinde kalmayıp Garpcı-Türkçü, Türkçü-İslamcı gibi sentezci olmak isteyenler de olmuştur (Tunaya, 1984, s. 9-12).

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak yerine ülkeyi kendi koruyuculukları altında olacak yeni sömürge devletleri şeklinde parçalama planlarını yapmışlardır. Bu bakımdan Osmanlı topraklarının paylaşılması, onları Almanya'dan çok uğraştırmıştır. Savaş sırasında İtilaf Devletleri kendi arasında Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağını belirleyen gizli anlaşmalar yapmışlardır. Gerçi bu gizli anlaşmalar, Bolşevik İhtilali sonrasında Sovyetler tarafından açıklanmış olsa da İtilaf Devletleri planlarında herhangi bir değişiklik yapmadan yollarına devam etmiştir (Tunaya, 1986, s. 3-4).

ABD, Birinci Dünya Savaşı'na katılırken emperyalist amaçları reddeden ve bundan böyle uluslararası anlaşmazlıkların savaşız çözülmesini sağlayacak bir örgütün (League Nations, Milletler Cemiyeti) kurulmasını öngören 14 maddelik bir program ilan etmiştir. İttifak devletleri barış isterken, Wilson'ın aracılığına başvurmuşlardır. Wilson bu başvuruları olumlu karşılarken karşılarında militarist, otoriter hükümetler yerine demokratik hükümetler olduğu takdirde, bunun o ülkelerin lehine olacağını söylemiştir. Bu sözler, savaşın boşuna çekilmiş acıları dolayısıyla halkların zaten kinlendikleri bu hükümetlerin içinde bir fırtına gibi esmiştir. Bulgaristan'da Kral Ferdinand tahtan çekilmiş, yerine oğlu Boris gelmiştir. (4 Ekim).

Almanya'da İmparator II. Wilhelm tahttan feragat etmiş, fakat bu da yetmemiş, cumhuriyet kurulmuştur (9 Kasım). Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl tahttan feragat etmiş, yerine Avusturya (13 Kasım) ve Macaristan (16 Kasım) cumhuriyetleri kurulmuştur. Saltanat düzenleri yıkılmış, cumhuriyetler kurulmuş, ya da en azından taht değişiklikleri olmuştur. Her iki ihtimalin de Padişah Vahdettin açısından tatsız olduğu açıktır. Vahdettin 1918'de, savaşın sonundan ancak birkaç ay önce tahta geçmiş olması sebebiyle savaş ve sonrasında olup bitenlerle ilişkisinin bulunmadığını düşünerek kendi konumunu tehlikede görmemiş olabilir ancak izlemiş olduğu siyasetin sonucunda tahtından olmuştur (Akşin, 2007, s. 114-115; Ergin, 1991, s. 397). ABD'nin 1920'de yalnızlık politikasına (Monrea Doktrini) geri dönmesiyle Wilson, ilkeleri ile birlikte ortadan kaybolmuştur.

Osmanlı Devleti açısından 1918-1922 yılları bir iktidar boşluğu dönemidir. İstanbul'un oluşturduğu siyasal iktidarın coğrafya bakımından, ülkenin neresine kadar etkin olduğunu kestirmek zordur. Bu iktidarın 1922 yılına kadarki gelişmesi Anadolu ile kurduğu diyaloglara dayanmıştır. İşgalci kuvvetlerin koltuk değnekleri ile ayakta durmaya çalışan Osmanlı siyasi müesseseleri vardır (Tunaya, 1986, s. 7).

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesinin ardından imzalanan bir ateşkes (bırakışma) antlaşması olup, bu antlaşma İtilaf Devletleri tarafından denetlenen bir işgal döneminin başlamasına neden olmuştur. Bu çalışma, Mütareke döneminde İstanbul ve Ankara hükümetleri tarafından takip edilen siyasal çözüm yaklaşımlarını ele almaktadır. Bu süreçte siyasal girişimlerin sonuçları ve eksiklikleri, işgallere nasıl tepki verildiği ve Millî Mücadele'nin ardından yeni bir Türk Devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğu incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı, Millî Mücadele'nin sadece savaşın kazanılması ve cumhuriyetin ilan edilmesinden daha fazlası olduğunu ortaya koymaktır. Özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan dönemde, Türk tarafının savaşız bir çözüm arayışını diplomasi yoluyla nasıl sürdürdüğünü veya nasıl sürdüremediğini araştırmaktır. Bu bağlamda, çalışma genel olarak kornolojik bir sırayı takip etmektedir.

Konu; Ekim 1918-Mayıs 1919 tarihleri arasında İstanbul'daki gelişmeler, İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, Dünya'ya, İtilaf Devletleri'ne ve Payitaht'a tam bağımsızlık yolunda ilk mesajların verildiği Havza ve Amasya Genelgeleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri, son Osmanlı Mebusan Meclisi, Kurucu Meclis ve Misak-ı Millî, Sevr, Millî Mücadele ve diplomasi, Lozan Barış Antlaşması, kan, acı, fedakarlık, kahramanlık ve savaşların eseri Türkiye Cumhuriyeti başlıkları altında ele alınmıştır.

Ekim 1918-Mayıs 1919 Arasında İstanbul'daki Gelişmeler

İttihat ve Terakki Fırkası (İTF), İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) iktidarı elinde bulundurmuştur. Teşkilat bütünlüğü ile birlikte Millî Mücadele içinde olmaları bile üyeleri münferit katılımla yer almışlardır. Bu münferit katılımların büyük bir kısmı, Millî Mücadele esnasında ve sonrasında Müdafaa-i Hukukçularla kader birliği etmiş, yönetici kadrolarda yer almış ve değerli hizmetlerde bulunmuşlardır. Ancak küçük bir kısmı, Millî Mücadele esnasında dahi Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelmesini dört gözle beklemiş ve Millî Mücadele'nin bitimi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet hareketinin içine katılmıştır. İTF, kendisini devletle bir görmüş ve onunla bütünleşmiştir. Bu durum, İttihatçıların İkinci Meşrutiyet döneminde meydana gelen her şeyden sorumlu tutulmalarına ve karşılarındaki muhalefetin de bu bütünleşme oranında amansız, intikamcı ve yıkıcı olmasına neden olmuştur (Tunaya, 1989, s. 9-10).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında, İTF 5 Kasım'da son kongresini yapmış ve 9 Kasım'da dağılmıştır. İttihatçılar, İTF'nin tarihe göçmesini istememiş ve partilerini

Teceddüt Fırkası'na dönüştürmüşlerdir. Artık resmen İTF yoktur, ama İttihatçılar varlıklarını sürdürmüşlerdir, ülkenin her yanında örgütlenmiş oldukları için taban sağdır, canlıdır (Akşin, 2007, s. 120; Tunaya, 1989, s. 9).

Mütareke dönemi İstanbul hükümetleri, İTF'yi savaşa Almanya grubu içinde girişin ve yenilginin baş sorumlusu saymış hem millî hem de milletlerarası düşman ilan etmiştir. İTF'nin icraatlarının cezasız kalmaması yönünde gayret gösterilmiş, hatta Sadrazam Damat Ferit, İttihatçıların özel bir mahkemede yargılanmasını işgalci makamlara tavsiye edecek ve isim listelerini bu makamlara verecek kadar ileri gitmiştir. Başlangıçta İTF'yi hedef alan bu kampanya, giderek Müdafaa-i Hukukçuları da içermiştir (Tunaya, 1989, s. 545; Tunaya, 1986, s. XIX).

Osmanlı hanedanının temel tercihi mutlakiyet düzeni olmuştur. Vahdettin'in, İTF'ye karşıtlığı veya muhalefete yakınlığı demokratik bir öge içermemiş, muhalifliğini siyaset gereği İTF'ye karşı olmak için yapmıştır. Avrupa ve özellikle İtilaf kamuoyu İTF'na, sömürge imparatorlukları için dinamik olan tam bağımsızlık tutumu yüzünden düşmandır ve İttihatçılık komünistlik gibi büyük bir bela olarak görülmeye başlanmıştır. Vahdettin bu nedenle hem tahtta kalabilmek hem de Osmanlı için hafif barış şartları elde edebilmek için olabildiğince İTF karşıtı olmuştur (Akşin, 2007, s. 117).

Padişah Vahdettin'in 8 Temmuz 1918'deki cülusuna dair olan hattı hümayununda, "harpte başarı sağlanması için millî kuvvetlerin bir araya getirilmesi gerektiği, adalet ve güvenliğin sağlanması, devletin itibarının korunması, halkın zaruri ihtiyaçlarının giderilmesi, siyasi suçluların affı, harp mıntıkası haricinde kalan yerlerdeki örfi idarenin kaldırılması, memlekette üretimin artırılarak iktisadi durumun düzeltilmesi, merkezi devletler ve Bulgaristan ile ittifak ve dostane ilişkiler hususundaki siyasetin devam ettirilmesi" gibi iç ve dış siyasetle ilgili hususlar yer almıştır (Kocaoğlu, 2006, s. 22). Hattı hümayunun, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Alman cephesini yardıkları 8 Ağustos 1918 tarihinden önce olduğu dikkate alındığında, devletin toparlanması için siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda ülke içinde alınacak tedbirlerin sıralanmasından harbin gidişatına yönelik İttifak Devletleri aleyhine henüz olumsuz bir durumun bulunmadığı yönünde bir kanaate sahip olduğu söylenebilir.

Padişah Vahdettin, savaşın gidişatının İttifak Devletleri aleyhine dönmesi üzerine İtilaf Devletleri'nin barış şartlarını öğrenmek için Avrupa'ya temsilciler göndermiştir. Erken barış yapar ve İtilaf'ın tüm dikkatini Almanya ve Avusturya'ya vermelerini sağlayabilirse, Osmanlı Devleti'yle ılımlı koşullarda barış yapılabileceğini düşünmüştür (Sonyel, 20008a, s. 1).

Rüşti Bey vasıtasıyla 4 Ekim 1918'de, İngiltere'nin Bern Büyükelçisi Sir Horace Rumbold'a Almanya'ya karşı İngiltere ile barış ve ittifak teklifi sunulmuştur. Bu teklifte; Hicaz, Suriye, Filistin ve Irak'a, İngiliz işgali altındaki Mısır'da olduğu gibi özerklik verilmesi önerilmiş, İngilizler çoğunluğu Osmanlı asker kaçaklarından oluşacak 300-500 bin kişilik yeni bir ordu kurulmasına yardımcı olmaya çağırılmış, bu ordunun İngiliz ordusuyla birlikte İstanbul üzerine yürüyerek İTF rejiminin erkten düşürebileceği iddia edilmiştir. Ancak padişah güçlü olmadığı için bu konudaki öneriler dikkate alınmamıştır (Sonyel, 20008a, s. 2). Zaten padişahın kendi ülkesindeki yasal hükümeti, İngilizlerin kurmaya yardımcı olacağı bir ordu ile İngiliz ordusunun birlikte devirmesi teklifi, padişahın konumunun zayıflığını kendi kendine açığa vurduğu bir durumdur.

Arap topraklarıyla Osmanlı Devleti ile arasında son bağ olan dinin bile birleştirici gücü kalmamıştır. Sultan-Halife cihad ilan ettiği halde, Araplar padişaha karşı ayaklanarak Hristiyan olan İtilaf Devletleri ile birleşmişlerdir (Sonyel, 20008a, s. 2). Bu durum, hilafet makamının da zayıfladığını göstermektedir.

İTF liderlerinden olan ve sadrazamlık görevinde bulunan Talat Paşa 7 Ekim 1918'de istifasını vermiş, yeni hükümeti kurma görevinin Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesini tavsiye etmiştir. Vahdettin yadırgama göstermemiş ancak Talat Paşa'ya "İzzet Paşa son muharebede İngilizlere karşı harp etti mi?" sorusunu sormuştur. Burada, hükümette yer alacakların veya herhangi bir sebeple İtilaf Devletleri ile görüşme ihtimali olacak görevlilerin bu devletler tarafından kin ve nefret beslenen kişiler olmamasına dikkat edildiğini görmekteyiz. Talat Paşa'nın tavsiyesine rağmen hükümeti kurma görevi Ahmet Tefik Paşa'ya verilmiş ancak hükümeti kuramaması sonrasında görev, Ahmet İzzet Paşa'ya tevdi edilmiştir (Kocaoğlu, 2006, s. 31-32; Sonyel, 20008a, s. 9; Akşin, 2007, s. 115).

Vahdettin akrabası olan devlet adamlarıyla çalışmayı tercih etmiştir. İlimli bir siyaset gütmek istediği zaman dünürü Tefik Paşa'yı, sert siyaset gütmek istediği zaman da Damat Ferit'i öne sürmüştür (Akşin, 2007, s. 117). Damat Ferit'i, direktiflerini harfiyen uygulayacak, sadakatten ayrılmayacak, İtilaf Devletleri'nin baskılarına tahammülle katlanacak ve hoşnutsuzluklara paratonerlik edecek bir sadrazam olarak görmüştür (Ergin, 1991, s. 398).

İtilaf Devletleri'nin hoşgörüle davranacaklarına inanılmış, ABD Başkanı Wilson'un demeçleri verilmiş söz sayılmıştır. Ancak, İngiliz ve Fransız İmparatorluklarının sınırları içinde yabancı unsurlardan oluşan birçok uyruklar bulunduğu halde Wilson ilkeleri, onlar için uygulanmamıştır. Gerçekte İngiliz diplomasisi, Afganistan ile İran'ı güdümü altına aldıktan sonra Hindistan'dan İstanbul'a dek uzanan bir dizi sömürgeler veya yarı sömürgeler kurmak istemekte, İstanbul'u ikinci bir Cebelitarık, Anadolu'yu ise ikinci bir Mısır haline getirmeyi planlamaktadır (Sonyel, 20008a, s. 6-8).

Ahmet İzzet Paşa hükümeti iş başına gelir gelmez mütareke girişimlerine hız vermiştir. İngiliz Generali Townshend, Fransız Generali Marcel Savoie, Bern askeri ataşesi Albay Halil, Hahambaşı Hayım Naum Efendi ve Lahey Elçisi Nusret Bey gibi birçok kanaldan mütareke talebi iletilmiştir. Bu girişimler sonucunda, 23 Ekim 1918'de Türk delegeleri mütareke görüşmelerine davet edilmiştir (Kocaoğlu, 2006, s. 43-45; Ergin, 1991, s. 394; Sonyel, 20008a, s. 9-10).

Mütarekeye gidecek heyet için Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Yarbay Sadullah ile kâtip olarak Ali Fuad Bey görevlendirilmiştir (Bayur, 1997, s. 261; Ergin, 1991, s. 394; Kocaoğlu, 2006, s. 45-47; Sonyel, 20008a, s. 9-10).

Heyetin, İstanbul'a gönderdiği raporlarda; mütareke maddelerinde çok küçük ve önemsiz değişiklikler yapıldığını başkaca bir değişikliğin mümkün olmadığını gördüğü, iki seçeneğin bulunduğu, ya mütarekenin bu önemsiz değişiklikler ile kabul edileceği veya eli boş döneleceği belirtilmiştir. Heyet, bu konuda kendilerine 30 Ekim öğleye kadar bir yönerge gönderilmesini istemiş ancak vaktinde yanıt alamayınca Limni Adası'nda Mondros'ta demirlemiş olan Agememnon zırhlısında yetki almadan imzalamıştır (Sonyel, 20008a, s. 20; Sonyel, 1995, s. 7; Tunaya, 1986, s. 4; Ateş, 2010, s. 83; Kocaoğlu, 2006, s. 49).

Mütareke imzalandığı sırada Adana'da görevli olan Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa ile sürekli temas etmiş gönderdiği telgraflarla, mütareke şartları ve uygulanmasının mahzurlu tarafları üzerindeki görüşlerini iletmış, ancak haklı itirazları sonuçsuz kalmıştır (Kocatürk, 2005, s. 21; Yalçın ve Koca, 2005, s. 138).

Sonyel (2008a), Bayur'un anlatımına atfen görüşmelerin içeriğine ilişkin olarak, Rauf Bey'in İttifak Devletleri'nin Boğazlar'dan bir an önce geçmesinin ne denli ve can alıcı bir konu olduğunu bilmesi ve görüşmeleri ona göre yürütmesi gerektiği, hiç değilse, İngiliz Amiralî Calthorpe'nun Boğazlar'a vermiş olduğu önemden, öteki maddelerde geniş bir pazarlık olanağı olduğunu anlaması gerektiği, görüşmelerin resmi ve iki yanca imzalanmış bir tutanağının

olmamasının, bir de tüm maddelerin hep birlikte sunulması yerine birer birer sunulup tartışılmasının affedilmez yanlış olduğu bilgilerini vermektedir (Sonyel, 20008a, s. 20-21).

Mütareke ile ilgili gerçek duruma karşın, Osmanlı hükümet yetkilileri iyimser demeçler vermiş, bu demeçlerin etkisiyle basın, mütarekenin hafif olduğu ve İstanbul'un işgal edilmeyeceği yönündeki haberler yıllardır savaştan bezmiş halk üzerinde olumlu hava yaratmıştır (Gökbilgin, 1959, s. 3; Sonyel, 20008a, s. 21; Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı, 1976, s. 24), Mütareke'nin acımasız uygulamalarının görülmesiyle, mütareke maddelerinin Türk Milleti'ni yeryüzünden silmek amacıyla İtilaf Devletleri'nin keyfiyetiyle kullanıldığı herkes tarafından anlaşılmıştır.

Mütarekenin imzalanması sonrasında Ahmet İzzet Paşa istifası yönünde büyük baskı görmüş, yerine 11 Kasım 1918'de Ahmet Tevfik Paşa, hükümeti kurma görevi almıştır (Akşin, 2007, s. 120). İtilaf donanmasının İstanbul'a geldiği gün olan 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ile birlikte Ahmet İzzet Paşa ile görüşmüş ve onun sadrazamlıkta kalması için ısrarcı olmuştur. Ahmet Tevfik Paşa hükümeti henüz güvenoyu almadığı için İzzet Paşa'nın resmi olarak görevde olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa hükümetinin güvenoyu alamaması için Fethi Bey ile birlikte çalışmış, görüşülen mebuslar bu fikri destekler gözükmüşler ancak Tevfik Paşa hükümeti 18 Kasım 1918'de güvenoyu almıştır (Acun, Sofuoğlu, Yılmaz, Anzelioğlu, Gökgöz, Kılınçkaya, Arıç, Erdaş, S., Erdaş, N., Kobal, Tüzün, Yıldırım, Karayel, ve Aktaş, 2009, s. 161-162; Ateş, 2010, s. 92; Bayur, 1997, s. 233-234; Ergin, 1991, s. 395).

Tevfik Paşa, 12 Şubat 1919'da İtilaf Devletleri temsilcilerine Osmanlı barışıyla ilgili bir önerge vermiştir. Önergede; "Wilson ilkelerinin kabul edileceği, Osmanlı hakimiyetinin devam ettirilmesi ve azınlıklara sağlanacak haklarla bu gelişmelerin sağlanması, bir komisyon vasıtasıyla Ermeni devleti kurulması, Arabistan'a muhtariyet verilmesi, mademki İtilaf Devletleri'nin Arap bölgelerini ilhak etmek düşüncesi yoktur o halde Osmanlı hakimiyeti altında geniş bir muhtariyet verilmesinin orada sukun ve asayiş korumanın en iyi yolu olduğu hususları" yer almıştır (Bayur, 1997, s. 262).

Siyasal tartışmanın, Türk bağımsızlığının alacağı şekil ile Amerikan ve İngiliz mandasından hangisinin daha iyi olacağı noktasında toplanması, İstanbul'daki bağımsız yaşama arzusunun yok olduğunu göstermektedir (Lewis, 2007, s. 241). İzmir'in işgalinin hemen sonrasında Damat Ferit, ABD'nin uyrukları yönetmede deneyimsiz ve Fransa'nın çürük olması nedeniyle, tüm ülke fertlerinin herkesin içten dileğinin, bu güdümün İngiltere'ye verilmesi olduğu görüşünü öne sürmüştür (Sonyel, 2007, s. 35).

Vahdettin adına Damat Ferit'in 30 Mart 1919'da, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'ye "İngilizlerin istediği yeri işgal edebileceği, 15 yıl İngilizlerin Osmanlıları koruması, Ermenistan'ın bağımsız olması, Arabistan'ın özerk olması ama dinen Halife'ye bağlı olması, İngilizlerin uygun gördükleri nezaletlere müsteşar, vali nezdinde danışmanlık yapacak birer İngiliz başkonsolosunun her vilayete atanması, vilayet belediye meclisi seçimleri ile parlamento üyelerinin seçiminin bu İngiliz başkonsoloslarının kontrolü altında yapılması, İngiltere'nin hem payitahtta hem de vilayetlerde maliyeyi sıkı bir kontrole tabi tutmak hakkına sahip olması" (Akşin, 1976, s. 233-238; Sonyel, 1995, s. 49; Jaeschke, 1991, s. 4-5; Bayur, 1997, s. 270-273) gibi hususları içeren bir proje vermiş olması, İstanbul'un acizliğini ve umutsuzluğunu göstermesi açısından önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı olması halinde mütareke ve barış müzakerelerini Anadolu'dan yürütmeyi, düşman tehdidi altında bulunan padişahı da Anadolu'ya götürmeyi düşünmüştür. Ancak Ahmet İzzet Paşa hükümetinde Harbiye Nazırı olarak görev alma girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, görüşlerini paylaşmak için padişahla görüşme yapmış, padişah görüşlerini dinlememiş sadece kendi güvenliği açısından garanti istemiştir. Bu görüşme ve yapmış olduğu diğer temaslar sonucunda padişah'tan bir destek görülemeyeceğini, padişahı ve çevresini İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçirme olasılığının olmadığını anlamıştır. Yegane kurtuluş yolunun bir millî mukavemet hareketi yaratmak olduğuna karar vermiş ve Anadolu'ya geçişin yollarını aramaya başlamıştır (Acun ve diğerleri, 2009, s. 161-162).

Millî Mücadele'nin İlk Ateşi ve İlk Adım: İzmir ve Samsun

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberi, 22 Ocak 1919'da Anadolu gazetesi tarafından verilmiştir (Sarıhan, 1984a, s. 107). Ancak, İstanbul Hükümeti de dahil olmak üzere en kötümserler bile buna ihtimal vermemiştir (Özalp, 1985, s. 3-5).

17'nci Kolordu Komutanı Vekili Albay Süleyman Fethi'nin çabalarıyla Yunanlıların uzaklaştırılması şeklinde neticelenen İzmir Limanı'ndaki, Averof Zırhlısı'ndan çıkan 18 kişilik bir Yunan birliğinin, 17 Nisan 1919'da Kordon Boyu'nda gezinti yapması (Sarıhan, 1984a, s. 207) olayını, ileri tarihte resmen gerçekleşecek olan İzmir'in işgalinin bir provası ve tepkilerin ölçülmesi hareketi olarak görmek yanlış olmayacaktır.

İzmir Valisi İzzet'in, 17 Mayıs 1919'da yayınladığı, "İzmir olaylarının büyütüldüğü, olayın İtilaf Devletleri kararıyla İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden ibaret olduğu" (Sarıhan, 1984a, s. 252) şeklindeki bildirisi, acizliğin son noktasında bulunan bir devlet memurunun işgal güçlerine şirin gözükerek makamını devam ettirme gayretinden başka bir şey değildir.

İçişleri Bakanı Mehmet Ali'nin 18 Mayıs 1919'daki "Vali İzzet, mülki işlere bakmaya devam ettiğine göre işgal yalnız askeri niteliktedir" (Sarıhan, 1984a, s. 253) şeklindeki açıklaması, İstanbul Hükümeti'nin hala olup bitenin farkına varamamış olmasını veya Vali İzzet Bey gibi bir yaklaşımı göstermesi açısından bir başka çarpıcı örnektir.

Yunan ordusunun İzmir'e çıkması, eski bir tebaa ulusun Anadolu'nun kalbini hançerlemesi, katlanılmaz bir tehlike, utanç ve mukaddes aile yuvasına tecavüz anlamını taşımaktadır (Sarıhan, 1984a, s. 209; Lewis, 2007, s. 241; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 2). Türk Millî Mücadelesi'ni yaratan İzmir'in işgali, 1919-1922 Türk-Yunan Savaşının da direkt nedeni olmuş (Giritli, 1989, s. 277), bütün kurtuluş sürecini hızlandırmış, olgunlaştırmıştır (Yalçın, Turan, Ekincikli, Aksoy ve Gedikli, 2004, s. 120; Akşin, 2007, s. 123).

İzmir'in işgalini protesto için 19 Mayıs'ta Fatih'te 75.000, 20 Mayıs'ta Üsküdar'da 30.000, 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te 200.000 kişinin katıldığı çok büyük mitingler yapılmıştır (Ateş, 2010, s. 101). Vahdettin, düzenlenen mitingler sonrasında çeşitli kişi ve örgütlerin gönderdikleri dilekçelerden endişelenmiş, duyguları yatıştırmak için elinden geleni yapmış, ziyarete gelen kurullara; "ağzımızı açalım, bağıralım, sesimizi yükseltelim ama elimizi kaldırmayalım" demiştir (Sonyel, 2007, s. 33).

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki siyasi temasları, İstanbul hükümeti ve İngilizlerde rahatsızlık yaratmıştır (Jaeschke, 1991, s. 10; Şimşir, 1992, s. 3-4). Bu dönemde ortaya çıkan bir konu bir fırsat doğurmuştur. Samsun ve çevresinde Pontus Rum çetelerinin tecavüz ve faaliyetlerini arttırması nedeniyle bölgede durumun yerinde incelenip gereken tedbirlerin alınması gerekmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, bu görevi Anadolu'ya geçiş için uygun bir fırsat saymış ve hemen kabul etmiştir (Acun ve diğerleri, 2009, s. 162).

Bu haberi alan Yunan istihbaratı, İngiliz işgal gücü komutanı General Milne'den Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını istemiştir. Milne tam aksi bir görüşle, "bırakınız gitsin,

daha iyi olur, böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizleme fırsatını sağlamış oluruz” (Sonyel, 2007, s. 33) cevabını vermiştir.

Calthorpe’un Haziran-Temmuz 1919 döneminde yaptığı yazışmalarda; Mustafa Kemal Paşa’nın yeni bir örgüt yaratmakta olduğu (Şimşir, 1992, s. 6-10), Samsun’da yaratılmak istenen karışıklıkta Mustafa Kemal Paşa’nın öncü rolü oynadığı, geri çekilmesi için talimat verildiği (Şimşir, 1992, s. 10-11), geri çekilmesi için yeniden nota verildiğinde alınan cevabın ordudan istifa etmiş olduğundan kendisiyle İstanbul Hükümeti’nin resmi ilişkisi kalmadığı, Mustafa Kemal Paşa’nın asi olduğunun Anadolu’daki askeri ve sivil makamlara genelgeyle bildirileceği (Şimşir, 1992, s. 38-39) hususları yer almaktadır.

İzmir’in işgali ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkışıyla gelişen durum hakkında 28 Temmuz 1919 tarihinde, “İzmir çıkarmasına kadar Türk halkını sakin tutmada başarılı oluyorduk. Kötü valileri, mutasarrıfları değiştirip, Türk Hükümeti’ne istediğimizi yaptırmak suretiyle barış anlaşmasının onaylanmasına kadar Türkleri olay çıkarmadan idare edebilecektik. İzmir’in işgali her şeyi alt üst etti. Mustafa Kemal Samsun civarında dize gelmeyi reddetmektedir. Barış şartlarını çabuk tespit edelim” (Baytok, 1970, s. 29) değerlendirmelerini içeren ve İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen rapor, İngilizlerin İzmir’in işgali ve Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a gönderilmesi konusunda hayati bir hata yaptıklarının farkına vardıklarını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkışı, yeni bir dönemi ve İtilaf ile iş birliği yaparak padişahlık iradesinin devamını sağlamaya çalışacak padişah ve onun hükümeti ile Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa ile onun etrafında toplanan millî bağımsızlık uğruna emsalsiz bir mücadeleye atılacak olanlar şeklinde memleketin iki ayrı kampa bölünmesini başlatmıştır (Karpaz, 1967, s. 35).

Dünya’ya, İtilaf Devletleri’ne ve Payitaht’a İlk Mesaj: Havza ve Amasya

25 Mayıs’ta Havza’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele’ye yönelik teşkilatlanmanın yaygınlaştırılması çalışmalarına başlamıştır. Memleketin durumu, yöneticilerin tutumunu, işgal güçlerinin amacını halka anlatmıştır (Acun ve diğerleri, 2009, s. 164).

Damat Ferit, İzmir’in işgali sonrasında meclis kapalı olduğundan 26 Mayıs 1919’da saltanat şurasını toplamıştır (Akşin, 2007, s. 127). Şura’da, millî bir meclisin oluşturulması, bağımsızlığın sağlanması, memleketi parçalanmaktan korumak için Amerikan mandasının kabul edilmesi, İngilizlerin iyi niyetine sığınması kararları alınmıştır. Kararlar kendi içinde ters düşmektedir. Havass-Reuter Ajansı “Saltanat şurasının Türkiye millî bütünlüğü korunması şartıyla bir büyük devletin himayesini aradığını” yayınlınca, Mustafa Kemal Paşa Havza’dan valilere bir uyarı telgrafi çekmiş ve yayınlanan haberin doğru olmadığını, saltanat şurasının tam istiklal istediğini bildirmiştir (Ateş, 2010, s. 102). Bu uyarı telgrafından, Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki gelişmeleri yakinen takip ettiği, ordu ve milletin moralini bozacak haberlerin yayılmasının önlenmesine çalıştığı anlaşılmaktadır.

Almanya ile 28 Temmuz 1919’da Versailles, Avusturya ile 10 Eylül 1919’da Sainte Germain, Macaristan ile 13 Temmuz 1919’da Trianon ve Bulgaristan ile 27 Kasım 1919’da Neuilly barış anlaşmaları yapılmıştır (Yalçın, Akbıyık, Akbulut, Balcıoğlu, Köstüklü, Süslü, Turan, Eraslan ve Tural, 2002, s. 109-111; Belen, 1983, s. 19-20). Tüm mağlup devletler ile antlaşmalar yapılmasına karşın henüz Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmanın metni dahi ortada yoktur.

Osmanlı Devleti’nin paylaşılması hususunda İtilaf Devletleri’nin kendi içindeki

anlaşma arayışları devam ederken biraz da İzmir'in işgaline verilen tepkileri azaltmak amacıyla İstanbul Hükümeti, konferansa davet edilmiştir. Bu davet üzerine, Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran 1919'da Havza'dan gönderdiği genelgede, "Konferansa, hükümetin davet edilmesinin memnuniyet verici olduğunu, ancak gönderilmesi planlanan kurul ile milletin istekleri arasında uygunluk olmadığını, sadrazamın sınırları belirsiz bir Ermeni özerkliğine razı olduğunu" belirtmiştir. Ayrıca "Milletçe kesin bir şekilde savunulması istenen ve gerekli görülen haklarda özellikle iki noktanın önem kazandığını, birincisinin devlet ve milletin mutlak olarak tam bağımsızlığı olduğunu, ikincisinin 'vatanın ana topraklarında' çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesi gerektiğini" ifade etmiştir (Nutuk, 1984a, s. 19-20). Bu beyanatta, "vatanın ana toprakları" konusunun vurgulanması önemli görülmelidir. Bayur da (1997) "Osmanlı Devleti'nin Türk kısmı" ifadesini çok sık kullanmıştır.

12 Haziran 1919'da Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, siyasi katılım sağlayıp halka dayalı bir hareket geliştirmek üzere çalışmalar yapmıştır (Acun ve diğerleri, 2009, s. 164), 21 Haziran 1919 tarih ve 194 sayılı şifre ile Amasya Tamimi bütün sivil ve askeri makamlara yayınlanmıştır. "Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir" ve "Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." (Nutuk, 1984c., s. 11; Sonyel, 2007, s. 48) maddeleri dikkat çekmektedir. Millî Mücadele'ye hukuki bir zemin sağlayacak olan millî bir heyetin toplanması gibi tarihi bir kararın da alındığı Amasya sürecinde yayınlanan Tamim, bir bağımsızlık beyannamesi olarak da kabul edilecektir. (Turan, 2005, s. 51). İstanbul hükümeti, bunu ittifakçılığın yeniden diriltilmesi olarak görmüştür (Acun ve diğerleri, 2009, s. 164; Sonyel, 2007, s. 47). Tamim maddeleri, Millî Mücadele'nin genel karakterini ve izlenecek yöntemlerin başlangıç noktasını belirlemiştir.

Bu özellikleriyle hem Havza hem de Amasya Tamimi, İstanbul hükümetlerinin İtilaf Devletleri'ne sundukları barış planlarından tamamen zıt bir karakterdedir ve diplomasi anlamında da Millî Mücadele hareketinin İtilaf Devletleri ile barış görüşmeleri yapabilmesinde ön koşullarını içeren siyasi belgeler olarak nitelenebilir.

Tam Bağımsızlık Yolunda Kararlı Adımlar: Kongreler

23 Temmuz 1919'da başlayan Erzurum Kongresi'ne; elli altı delege katılmıştır (Goloğlu, 1968, s. 78-80). Delegelerin meslek dağılımına bakıldığında; toprak sahibi, idareci, din adamı, asker, tüccar, hukukçu, eğitimci, gazeteci, sağlıkçıların bulunduğu görülmektedir (Selek, 1966, s. 270). Delege sayısı az olmakla birlikte söz konusu meslek grupları dikkate alındığında bile Millî Mücadele'nin geniş bir tabanda ve tüm vatan fertlerinin katılacağı bir hareket şeklinde cereyan edeceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışmaları on dört gün süren Erzurum Kongresi bölgesel bir kongre gibi gözükmeyle birlikte; "Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir. Kuvayı Millîye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır. Manda ve himaye kabul olunamaz." (Nutuk, 1984a, s. 46) şeklindeki kongre kararları dikkate alındığında ulusal bir nitelik taşıdığı da görülebilecektir.

İyi işgal kötü işgal diye bir ayrımın söz konusu olmayacağı da ifade edilmiştir. Seçimlerin yapılması ve meclisin toplanması düşüncesinden tüm zor ve baskıcı şartlara rağmen demokrasinin işletilmeye çalışılması önemlidir. İmparatorluğun Arap toprakları bölümüyle ilgili bir talebin bulunmaması, mütareke sınırlarının belirtilmesi aslında imparatorluktan vazgeçme kararıdır (Akşin, 2007, s. 133). Zaten o dönemde etkili olan Wilson prensipleri dahilinde hem tam bağımsızlık hem de Arap topraklarının ikisinin birden elde edilmesi çok mümkün değildir. Tam tersine Wilson prensipleri, ruhu gereği Arap topraklarının imparatorluktan koparılmasına zemin sağlamaktadır.

Erzurum ve Sivas Kongreleri ara döneminde 26-30 Temmuz 1919'da Balıkesir'de ve 16 Ağustos 1919'da Alaşehir'de de kongreler gerçekleştirilmiştir (Özkaya, 1981, s. 41-42).

Sivas Kongresi öncesinde, 29 Ağustos 1919'da Lord Curzon, Rawlinson kanalıyla "Millî hareketin barış görüşmelerinde elde etmek istediği nedir? Barışı kabul etmek için hangi koşulların kabul edilmesi gerekir?" konularının Mustafa Kemal Paşa'dan öğrenilmesini istemiştir (Sarıhan, 1984b, s. 77). Bu talepten, millî hareketin artık ciddiye alındığı ve inisiyatifi dışında herhangi bir barış anlaşmasının gerçekleşemeyeceğinin İngilizler tarafından anlaşıldığı sonucu çıkarabilir.

Sivas Kongresi çalışmalarına 04 Eylül 1919'da başlamıştır. Erzurum Kongresi tüzük ve beyannamesinin değiştirilerek kabul edilmesi gündemiyle 05 Eylül'de ikinci oturuma başlanırken verilen bir önerge neticesinde kongre üyeleri İttihatçılık yapmayacaklarına yemin etmiştir. Diğer önerge ile Padişaha gönderilmesi için hazırlanan arıza'da "Mondros Mütarekesi'nin iç ve dış saldırılarla işlemez duruma girdiği, buna rağmen meclisin toplantıya çağrılmadığı, bu yüzden milletin hiçbir siyasi çıkar peşinde olmaksızın gereken tedbirleri almak için Sivas Kongresi'ni yaptığı, kongrenin hilâfet ve padişahlık makamlarının ve vatan ile millet haklarının savunma tedbirlerini görüştüğü" bildirilmiştir (Goloğlu, 1969, s. 78-79). Henüz cumhuriyet fikrinin ilan edilmesi için çok erkendir. Birçok insan padişah ve halifelüğün kurtulması ile imparatorluğun gene eski günlerine döneceğine inanmaktadır.

Kongre başlangıcında ABD mandası ile ilgili konuşmalar yapılmıştır. Bunlar, imparatorluk hayallerinden vazgeçemeyenlerdir. Bu hayallere kapılanların Wilson prensiplerinin ruhunu anlayamadıklarını da söylemek mümkündür. Filipinler örneğini vererek ABD mandasının iyiliği üzerine konuşma yapanlardan biri de Halide Edip olmuştur (Akşin, 2007, s.137; Yel, 2018, s. 20).

Amerikan mandası konusunda gerçekleşmiş olan uzun tartışmalara yer vermekten ziyade bu konuya ABD'nin nasıl baktığına açıklık getirmek daha faydalı olacaktır. Amerikan Yüksek Komiseri Raundal'in 04 Ağustos 1919'da; "Türkler ne kendilerini ne başkalarını yönetebilirler. Islah edilmelidirler. Uluslararası kıskançlıklar ve ABD görüşü açısından gereksinme duyulmadığı için Arapça konuşan ahali bir kenara bırakılmalıdır. Göçbeleri yerleştirmek, Amerikan Kızılderililerini yerleştirmek kadar güç olacaktır. Türk Hükümeti'ni İstanbul'da bırakmak hata olur, çünkü bu, Türklerin Avrupa politikasını izlemelerine ve Rusya ve Yunanistan'la ardı kesilmeden çıkan dertlere karışmalarına neden olur. Türk Hükümeti, Konya veya Ankara'ya götürülebilir, Padişah'a ise İstanbul'da Halife olarak kalma olanağı tanınabilir. Savaşa milyarlar harcayacak yerde, mandaya milyonlar harcamak daha akıllıcadır." (Duru, 2001, s. 37-38), şeklindeki açıklaması, manda savunucuları tarafından bilinse idi, beyhude tartışmalar yaşanmamış olacaktı. Ancak, tarih, dönemin şartları gerçekliğinde ileriye görebilenler tarafından yazılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlülüğü ve durumları tahlil etmedeki yüksek kabiliyeti, aleyhteki tüm hareketleri boşa çıkarmıştır.

11 Eylül 1919'da "Ateşkes sınırları içerisinde kalan topraklar birbirinden ve Türkiye topluluğundan ayrılmaz bir bütündür. Millî bağımsızlık için millî kuvvetleri etken ve millî isteği hâkim kılmak esastır. Her türlü müdahale ve işgale, özellikle bağımsız Rum ve Ermeni Devleti kurma çabalarına karşı birlikte savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir. Azınlıkların her türlü hakları saklı olduğundan, bu azınlıklara siyasi egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir. Osmanlı Hükümeti bir baskı karşısında yurdun herhangi bir yerini terk veya ihmal ederse buna karşın her türlü tedbir alınmıştır. Vatanimize karşı saldırı ve yayılma amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sinai, ekonomik yardımları memnuniyetle karşılanacaktır. İstanbul Hükümeti, meclisi derhal toplaması ve alacağı her türlü kararı meclisin denetimine sunması zaruridir. Vatan ve milletimizin karşı

karşıya bulunduğu tehlikelere karşı aynı amaçlarla kurulmuş cemiyetlerin tamamı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) adı altında birleştirilmiştir. Kongre bir temsil heyeti seçmiştir.” (Nutuk, 1984c, s. 101-102) şeklindeki kongre kararları tüm yurda duyurulmuştur. Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesi, tüm ulus adına eyleme geçen ilk organ olarak Anadolu’nun filli bir hükümeti durumuna gelmiştir (Şimşir, 2009, s. 167; Berkes, 2002, s. 480).

Havza ve Amasya Tamimleri ile Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları, birer siyasi manifesto niteliği taşımaktadır. Bunlar, muhtemel barış görüşmelerinde millî hareketin ön koşulları olarak kabul edilmelidir. Saray ve İstanbul hükümetleri tarafından bol taviz içeren barış teklifleri de İtilaf Devletleri tarafından ilgi görmemiştir. Bu durum, İtilaf Devletleri’nce önerilecek antlaşma koşullarının çok ağır şartlar içereceğinin kesin belirtisidir. Tam bağımsızlık konusunda çok katı bir duruş sergileyen tamim ve kongreler, İtilaf Devletleri tarafından kendi barış şartlarını kabul ettirmek için artık kuvvet kullanma noktasına gelme olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı durum millî hareket tarafı için de geçerlidir. Dolayısıyla savaş ve diplomasinin beraber yürütüleceği, savaş kazanımlarının diplomasi kazanımlarını sağlayacağı bir sürece girilmiştir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak-ı Millî ve Kurucu Meclis

Mustafa Kemal Paşa’nın mütarekenin imzalanması sonrasında büyük baskı altında kalan Ahmet İzzet Paşa hükümeti yerine Tevfik Paşa hükümetinin kurulmasını engellemeye çalışması, güvenoyu alamaması için mebuslarla görüşmeler yapması (Acun ve diğerleri, 2009, s. 161; Ateş, 2010, s. 92; Ergin, 1991, s. 395; Bayur, 1997, s. 233-234), ileride seçilecek sadrazamların da güvenoyu alamama ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Zaten meclisten ve aldığı kararlardan memnun olmayan Vahdettin, her türlü denetimin dışında dilediklerini yapmak isteyen İtilaf Devletleri’nin de etkisiyle 21 Aralık 1918’de meclisi feshetmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu fesihe şiddetle karşı çıkmıştır (Akşin, 2007, s. 120; Ateş, 2010, s. 92; Bayur, 1997, s.246-249; Ergin, 1991, s. 395). Vahdettin meclisi feshetmekle kendisini, saltanatını ve hilafeti doğrudan doğruya İtilaf Devletleri’nin talepleriyle karşı karşıya getirmiştir. Meclisin bir tampon olabilmesi durumunu ortadan kaldırmıştır.

Meclisin yokluğu durumunda, Vahdettin’in İtilaf’ın talep ve baskılarına maruz kaldığı, kendisi mutlak bir hükümdar gibi saltanat veya hilafet makamının İtilaf’ın işine geldiği gibi kullanmaya çalıştığı görülmektedir (Bayur, 1997, s. 248; Akşin, 2007, s. 121). Aslında meclisin varlığı saltanat için bir sigorta vazifesi görmektedir.

İzmir’in işgali, ülkenin bütününde ve İstanbul’da tüm dengeleri alt üst etmiştir. Meclisin olmamasının, Vahdettin ve hükümeti üzerindeki baskıyı arttırması nedeniyle mevcut durumdan nasıl kurtulunulacağı konusunda görüş alışverişinde bulunmak ve mümkün olan çözümlerin üretilebilmesi maksadıyla saltanat şurası 26 Mayıs 1919’da toplanmıştır. Asıl amaç, sorumluluğun bölüştürülmesidir. Söz alanlar, devletin kaderinin seçimle kurulmamış bir heyete bırakılmayacağı yönündeki görüşte birleşmiştir. Böyle bir görüşte birleşmesi, Vahdettin’i yeniden yapılacak seçimlerde İttihatçıların çoğunluğu sağlama ihtimali nedeniyle tedirgin etmiştir (Tunaya, 1986, s.11-13).

Kapatılan meclisin yeniden açılması ve seçimlerin yapılması için Ekim 1919 itibarıyla çalışmalara başlanmıştır. Hükümetle ayrıntıları konuşmak için Amasya’da Heyeti Temsiliye ile İstanbul Hükümeti (Salih Paşa) arasında 20-22 Ekim 1919’da görüşmeler yapılmıştır (Nutuk, 1984a, s. 166-171). Amasya görüşmeleri, Millî Mücadele’de itici güç oluşturmuştur. İstanbul hükümeti temsilcisinin Amasya’ya kadar gelmesi, Anadolu çapında Millî Mücadele için kararsız olanların kazanılmasına, taraftar olanların arttırılmasına, kaynaşılmasına ve morallerin yükselmesine katkıda bulunmuştur (Zeyrek, 1989, s. 475).

21 Aralık 1918'de padişah Vahdettin'in iradesi ile dağıtılan meclis, 12 Ocak 1920'de yeniden toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, seçilerek İstanbul'a gidecek mebuslardan, millî hedeflerin belirlendiği Misak-ı Millî'nin kabul ve ilanını, meclis başkanlığına kendisinin seçilmesini, mecliste Müdafaa-i Hukuk grubunun kurulmasını, millî harekete zorluk çıkaran Ali Rıza Paşa hükümetinin devrilmesini ve millî harekete yakın bir hükümetin oluşturulmasını istemiştir (Akşin, 2007, s. 143; Lewis, 2007, s. 250; Karpat, 1967, s.36).

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Millî, 17 Şubat 1920 tarihinde tüm yurda ve dünyaya duyurulmuştur (Armaoğlu, 1998, s. 17-18; Gönlübol, 1995, s. 239; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 11; Göyünç, 1998, s. 47; Karpat, 1967, s.36; Lewis, 1997, s. 250; Turan, 2005, s. 87).

Osmanlı Mebusan Meclisi, 11 Nisan 1920'de Vahdettin tarafından nihai olarak feshedilmiştir (Lewis, 2007, s. 251; Akşin, 2007, s. 148). Vahdettin, Mebusan Meclisi'ni 1918'de İttihatçılar, 1920'de Müdafaa-i Hukukçular aleyhine feshetmiştir (Tunaya, 1986, s. 7-8). Meclisin kapatılması, İtilaf Devletleri'nin yapmış olduğu hayati hatalardan birisidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Millî'nin kabulü (kısmen) dışında hiçbir isteğinin gerçekleşmemiş olmasını, yani aslında Mustafa Kemal Paşa karşıtı bir hüviyete bürünen bir meclisi İtilaf Devletleri kendi lehlerine kullanabileceklerini düşünememiş veya farkına varamamışlardır. Ancak tam tersine bu kapatılış, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin doğmasına yol açmış ve Millî Mücadele hareketini güçlendirmiştir.

Mebusan Meclisi'nin basılması hazırlıkları arasında, İngilizler, padişahın başkanlığında İslam ülkelerinden birer temsilciyle oluşturulacak bir Halifelik Meclisi düşünmüşlerdir (Tunaya, 1986, s. 16-17). Bu planın gerçekleştirilmesi yönünde bir çalışmanın başlatılıp başlatılmadığı bilgisine ulaşılamamıştır, düşünce seviyesinde kaldığı anlaşılmaktadır.

TBMM 23 Nisan 1920 günü toplanmıştır (Karpat, 1967, s.37), TBMM'ye, Mebusan Meclisi denemezdi dolayısıyla TBMM'nin nitelik sorunu ortaya çıkmış, Mustafa Kemal Paşa Müessisan (Kurucu) Meclis denmesini önermiş ancak Karabekir Paşa buna karşı çıkmış ve İslami bir renk taşıması açısından şura sözcüğünün kullanılmasının uygun olacağını beyan etmiştir. Sonunda, BMM (TBMM ismi Şubat 1921'den itibaren kullanılmaya başlanmıştır) isminde mutabık kalınmış, Mustafa Kemal Paşa meclis başkanı seçilmiştir. Meclis başkanı ve hükümeti meclisin seçecek, meclis başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanı olacaktır. Böylece demokrasi mücadelesinde yeni bir aşamaya geçilmiştir (Akşin, 2007, s.149-150).

Akşin (2007, s. 141), bu dönemi Birinci Meşrutiyet ile İkinci Meşrutiyet arasında meclisin kapalı olduğu döneme benzeterek, meclisin 12 Ocak 1920'de açılışı ile 11 Nisan 1920'de kapatılışı arasında geçen sürenin –literatürde genel bir kabul görmemekle birlikte- Üçüncü Meşrutiyet olarak adlandırılabilceğini belirtmektedir.

Türk Milleti'ni Yok Etme Planı: Sevr

İngilizler tarafından hazırlanan bazı raporlarda; “Türklerin İstanbul'dan atılmaları gerektiği, İstanbul'un Türklerden alınmasının süregelen Türk topraklarının paylaşılması hususunun bir devamı olduğu, Anadolu'daki Mustafa Kemal hareketinin bir demir leblebi olduğu, fakat İstanbul Türklerde bırakıldığı takdirde milliyetçilerin daha problem olacağı, her halükarda Türklerin İstanbul'dan atılmaları için Türkiye'nin yenilgisinin yarattığı fırsatın kaçırılmaması gerektiği, İstanbul'u bıraktıktan sonra Türkiye'nin yeni başkentinin Bursa veya Konya olabileceği, İstanbul'dan uzaklaştıktan sonra padişahın istediği yere gidebileceği, Türklerin Avrupa'dan ilişkilerinin kesilmesi gerektiği, yoksa Doğu Avrupa'nın huzura kavuşamayacağı, Türklerin İstanbul'da bulunmasının Doğu Avrupa'nın havasını zehirlediği” (Şimşir, 1992, s. 300-308) hususların ifade edildiği görülmektedir.

Vahdettin ve çevresindekiler en büyük dostluğu düşmanlarından beklemiş, galip- mağlup ilişkisinden medet ummuştur (Tunaya, 1986, s. 26, 29-30). Politika, işgal devletlerinin aktif tavrına göre şekillenmiş, dolayısıyla siyasi çözüm anlamında Osmanlı Devleti'ne bir kazanım sağlayamayan ancak işgalcileri memnun edecek uygulamalardan öteye geçememiştir.

Sevr maddeleri Mayıs 1920'de açıklandığında Fransa ve İtalya memnuniyetsizliklerini açıkça beyan etmişlerdir. Ancak bir değişiklik olmamıştır (Sonyel, 2003, s. 94-95). Antlaşma taslağı, Tevfik Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından 11 Mayıs 1920'de Paris'te teslim alınmıştır. Tevfik Paşa, antlaşmanın değil bağımsızlık, devlet kavramıyla dahi bağdaşmadığını İstanbul'a bildirmiştir (Akşin, 2007, s. 152). Sevr'in bir barış antlaşması olmaktan ziyade savaş antlaşması olduğunu ileriki gelişmeler gösterecektir (Sonyel, 2003, s. 86). İtilaf hem millî hareketi bastırmak hem de Sevr'in şartlarını kabul etmeye zorlamak için Yunanlıları 22 Haziran 1920'de taarruza geçirmiştir (Akşin, 2007, s. 154; Karpat, 1967, s. 39).

Vahdettin, ikinci kez saltanat şurasının toplanmasını istemiş, şura 22 Temmuz'da Yıldız sarayında toplanmıştır. Sadrazam; Osmanlı Devleti'nin yazgısı konusunda çok ciddi bir dönüm noktasına gelindiğini, devletin bir ölüm kalım tercihi karşısında bulunduğunu, yaşamdan yana olanların söz aldıktan sonra tutanağı imza etmesini, söz istemeyenlerin devletin yok olmasını kabul etmiş sayılacağını söylemiştir. Konuşmalardan sonra padişah, anlaşmanın onaylanmasından yana olanların ayağa kalkmasını istemiştir. Çekimser olduğunu belirten Rıza Paşa dışında herkes ayağa kalkmıştır. Durum bir mazbata ile saptanmıştır. Bu karar sonrasında, TBMM hükümeti saltanat şurası üyelerini vatan haini ilan etmiştir (Tunaya, 1986, s. 17-20; Akşin, 2007, s. 154).

Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de beşinci Damat Ferit hükümetinin (Tunaya, 1986, s.28) temsilcileri Rıza Tefik, Reşat Halis ve Hadi Paşa tarafından Paris Barış Konferansı'nda imzalamıştır (Akşin, 2007, s. 154; Karpat, 1967, s. 39). Sevr'in imzası sonrasında İtilaf Devletleri'nin ne yapacağı artık çok net olmasına rağmen Damat Ferit'in millî mücadeleyi hala zor kullanarak bastırma isteği anlaşılır gibi değildir.

Tek kurtuluş umudu olarak gözler Ankara'ya çevrilmiştir (Sonyel, 2008a, s. 649). İngilizler, Sevr Antlaşması koşulları açıklanınca Türkiye'de bazı patlamalar olabileceğini düşünmüşler, ama bunun dar ölçüde, dağınık kalacağını, çabucak söndürülebileceğini sanmışlardır. Bütün yurt çapında böylesine hızlı örgütlenebilecek Millî Mücadele'ye ihtimal vermemişlerdir (Şimşir, 2009, s. 166-167).

Millî Mücadele ve Diplomasi

İstanbul'daki gelişmelerin aktarıldığı başlıkta detayları verilmiş olan 30 Mart 1919'dakine benzer bir anlaşma talebi, 12 Eylül 1919'da Damat Ferit tarafından yeniden denlenmiştir. Bu anlaşmada; "Türkiye'nin bütünlüğü ve istiklalini İngiltere'nin sağlaması, İstanbul'un başkent ve hilafet makamı olarak kalması, Boğazların İngiliz kontrolüne geçmesi, Arap topraklarında İngiltere'nin hükümlerinin kabul edileceği, millî cereyanların kontrolü için İngiltere'nin kuvvet tahsis etmesi, Türkiye'nin Mısır ve Kıbrıs üzerindeki haklarından İngiltere lehine feragat edeceği" gibi hususlar yer almaktadır (Bayur, 1997, s.205; Sevim, Öztoprak, Tural, 2006, s.149-150). Bu proje ve 30 Mart 1919 tarihli proje, sarayın imparatorluk topraklarının küçülmesine kesinlikle razı olmadığını, İngilizlere geniş ayrıcalıklar verilerek bu talebin mümkün olacağını düşündüğünü göstermektedir (Akşin, 2007, s. 135).

Akşin (2007, s.146), İstanbul'un 13 Kasım 1918'de zaten işgal edilmiş olduğunu, 16 Mart 1920'nin, "işgalin şiddetlendirilmesi" olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu ikinci işgalde, Vahdettin, tahtından indirilerek yerine veliahtın geçirilmesinden endişe etmiştir. İtilaf Devletleri, padişahın erkte kalacağını, yetkilerinin destekleneceğini açıklamış ve

güvence vermiştir. Padişah, “bağlaşık devletlerin temsilcileriyle her zaman iş birliği yapmayı dilediğini ve işgalden üzüntü duyduğunu bildirmiş ama işgal bildirisinde kendi yetkileriyle ilgili güvenceyi takdir ettiğini, İstanbul’daki başlıca milliyetçi önderlerin tutuklanmasından rahatlık duyduğunu, İtilaf Devletleri böyle bir karar almamış olsa, bunu bizzat kendisinin almak zorunda kalacağını” açıklamıştır (Sonyel, 2007, s. 90). İngilizler, veliaht Abdülmecit’le teması muhafaza etmiş, zaman zaman görüşmelerde bulunmuştur (Şimşir, 1992, s. 75-77). İngilizlerin veliaht ile görüşmesinin amaçları; toplum üzerinde etkisi olabilecek bir şahsiyet olması, yeri ve zamanı geldiğinde veya ihtiyaç duyulduğunda baskı unsuru yaratabilmek için kullanılabilmesi, buna ilave olarak padişaha karşı da gözdağı vermek için kendisinin alternatifi olduğunun hissettirilmesi olabilir.

TBMM, 24 Mayıs 1920’de almış olduğu kararla, 16 Mart 1920’den sonra İstanbul hükümetinin aldığı kararları ve yaptığı veya yapacağı düzenlemeleri, imzaladığı veya imzalayacağı anlaşma ve antlaşmaları geçersiz sayacağını ilan etmiştir. İstanbul hükümeti ifadesi ile padişahın doğrudan hedef alınmaması ihtiyatlı olma gereğidir (Akşin, 2007, s. 151; Sonyel, 2007, s. 95; Karpat, 1967, s. 37).

İnönü zaferi üzerine İtilaf Devletleri tarafından Tevfik Paşa’ya gönderilen çağrıda, Londra’da toplanacak konferansta TBMM temsilcilerinin de Osmanlı delegasyonunda bulunmasının istendiği bildirilmiştir. Tevfik Paşa durumu Ankara’ya bildirdiğinde Mustafa Kemal Paşa’dan gelen yanıtta; “İtilaf’ın bu tavır değişikliğinin milletin azim ve fedakarlığının ve TBMM’nin hiçbir zaman Sevr’i kabul etmemiş olmasının bir ürünü olduğunu, konferansa gidecek delegelerin TBMM tarafından seçilmiş olmaları gerektiğini, Sevr’i imzalamış bir hükümetin konferansta millet yararına bir sonuç elde edebilmesinin olanaksız olduğunu, İstanbul hükümetinin aradan çekilmesi gerektiğini” ifade etmiştir. Tevfik Paşa, İstanbul ve Ankara hükümetlerinin amaçlarında bir farklılık olmadığını bildirdiğinde, TBMM, “amaçların aynı olabileceği fakat millî hareketin işgal altındaki İstanbul’a ve onun hükümetine tabi olmayacağı” cevabını vermiştir. İstanbul’un reddetmesi üzerine, TBMM kendisine doğrudan çağrı yapılmasını şart koşmuş, bir heyet teşkil edilmiş ancak Londra’dan doğrudan bir davet alınmaması halinde gitmemesine karar verilmiştir. Bu karar, İstanbul hükümeti üzerinden konferansa katılımın, İtilaf Devletleri’nin Misak-ı Millî’den taviz verilebileceği düşüncesine kapılmasına yol açabileceği düşüncesiyle alınmıştır. İtilaf Devletleri doğrudan davet koşulunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunlara ilave olarak, TBMM’de Londra Konferansı’na yapılan davetin İnönü Muharebesi’nde yenilgiye uğrayan Yunanlılar’a zaman kazandırılması için bir oyalama olabileceği ihtimali üzerine tartışmalar olmuştur (Akşin, 2007, s.159-160; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 24-26).

23 Şubat 1921’de başlayan konferansta, Tevfik Paşa’nın sözü TBMM temsilcilerine bırakması, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’e her iki heyet adına hareket etme yetkisinde bulunmasını sağlamış ve durumunu güçlendirmiştir. Fakat İtilaf önerilerinin, Sevr’i esas aldığı ve yalnızca bazı hafifletmelerin getirilmesi nedeniyle Misak-ı Millî’ye aykırı nitelikte hükümler içerdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla konferans bir sonuca ulaşamamış ve 12 Mart’ta dağılmıştır.

Bekir Sami Bey, İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla münferit antlaşmalar imzalamıştır. Ancak bu antlaşmalar, Ankara ile istişare edilmemesi, TBMM’nin tasvibinin alınmaması ve Misak-ı Millî’ye aykırı olması nedenleriyle TBMM’ce onaylanmamıştır (Akşin, 2007, s.159-160; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 26-28; Sonyel, 2008b, s. 1033-1040; Sonyel, 2003, s. 132-140). Misak-ı Millî ruhuna aykırı olarak Bekir Sami Bey’in yetki sınırlarını aşarak gizli anlaşmalar yapması ve bu davranışlarıyla da hasımlarımızda Millî Hükümet’in, değiştirilmiş ve hafifletilmiş bir Sevr antlaşmasını kabul edilebileceği izlenimini yaratmıştır (Akşin, 1991, s. 90). Londra’dan dönen Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine Dışişleri Bakanlığı’ndan istifa etmiş, yerine Yusuf Kemal Bey getirilmiştir (Gönlübol ve Sar, 1997, s.

29).

Konferansın 12 Mart 1921 tarihli son toplantısında, İzmir ve çevresinde Türklere daha geniş yetkiler tanınması hususunda İtilaf Devletleri tarafından yapılan tekliflere Türkiye'nin cevabı beklenmeden Yunanlılar 23 Mart 1921'de ikinci bir taarruza girişmişlerdir. Bu taarruz, konferansın Yunanlılara zaman kazandırmak düşüncesi ile tertip edildiği tartışmalarını doğrular niteliktedir. Ancak Yunanlılar İkinci İnönü Muharebesi'nde de yenilgiye uğramıştır (Akşin, 2007, s. 160; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 27).

Londra konferansı devam ederken Yunanlıların saldırıda bulunması ve her aşamada Sevr'in küçük tadilatlı versiyonlarının barış önerisi olarak sunulması nedenleriyle Ankara'nın, sorununun diplomasi yoluyla çözümlenebilmesine yönelik inancı zayıflamıştır. Ancak tüm bunlara rağmen barış görüşmelerini desteklemiş, dahası savaş tutsaklarının İngiltere ile değiş-tokuş edilmesi amacıyla o sıralarda yapılması planlanan görüşmelerin bir barış konferansına dönüştürülmesine çalışmış, ancak İngilizler buna yanaşmamıştır. Bu sırada, İstanbul'daki Japon Yüksek Komiseri Baron Uchida, Ankara ile İtilaf Devletleri arasında arabuluculuk yapmayı önermiş, TBMM yönetimi, İngilizler ulusal sınırlar içinde Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlığını tanır ve kabul ederse ivedilikle barış görüşmelerine başlamaya hazır olduğu yanıtını vermişse de Japonların kendi işlerine karışmasına İngilizler çok sinirlenmişlerdir (Sonyel, 2008b, s. 1477). Bu türlü arabuluculuk faaliyetlerinin dönemin şartlarında çok da başarılı olma ihtimali yoktur. Ancak buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, bu durumu Ankara'nın barış ön koşullarının karşı tarafa iletebilmesi açısından bir fırsat olarak görmüştür. Bu türlü süreçlerin, karşılıklı tepkilerin ölçülmesine, sonraki etaplar için barış şartlarına yönelik tadilatların yapılabilmesine ve yeni politikaların üretilmesine fırsat yaratma potansiyeli vardır.

Ekim 1921'de Tefvik Paşa, İtilaf Devletleri'yle temasa geçme gayreti içindedir. Trakya'nın Yunanlılarına verilebileceği, Anadolu'yu boşaltmak kaydıyla Yunanlılara İzmir'de bazı ayrıcalıkların verilmesi gerektiği yönündeki düşünceleriyle Ankara hükümetine arabuluculuk önerisinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, “zafer kazanıldığını, şimdi kendi koşullarımızı kabul ettirecek durumda bulunulduğunu, bu koşullara göre, Yunanlıların Trakya ve İzmir'i, İtilaf Devletleri'nin de İstanbul ve Anadolu'yu tamamen boşaltması gerektiğini, ayrıca arabuluculuk gibi önemli konuların İstanbul hükümetinin değil TBMM'nin yetkisinde olduğunu, Türk amaçlarının İstanbul hükümetinin diplomasisi ile değil silahla elde edilebileceğini” ifade etmiştir (Sonyel, 2008b, s. 1472-1473). Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılı başlangıcında Ankara'nın izlediği politikayı; “memleketimizde bulunan düşmanlar silah kuvvetiyle çıkarılmadıkça, millî varlık ve güç fiilen ispat edilmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın uygun olmadığı” şeklinde özetlemektedir (Gönlübol ve Sar, 1997, s. 66).

04 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile siyasi temaslarda bulunmak üzere TuoZZi başkanlığında bir İtalyan heyeti Ankara'ya gelmiştir. TuoZZi, izlenimlerini sunduğu raporda, “Mustafa Kemal Paşa'nın amacının üç bağlaşıklık devletle ayrı ayrı anlaşma yaparak Yunanistan'ın yalnız bırakılması olduğunu” ifade etmiştir (Sonyel, 2007, s. 160).

Sakarya Zaferi sonrasında sessizliğe bürünen ortamda sınırlar gerilmiştir. Barış çabalarını devam ettirmek adına diplomasi yoluyla savaşın sonlandırılmasının mümkün olup olmadığının saptanması amacıyla, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Avrupa'ya gitmeden önce, İtilaf karşısında Türkiye'nin durumunun güçlendirilmesi amacıyla İstanbul hükümetinin desteğinin alınmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Yusuf Kemal Bey, bu amaçla 15 Şubat 1922'de İstanbul'a gelmiş, hükümet Mustafa Kemal Paşa'nın önerisini olumlu karşılamış, ancak Vahdettin reddetmiştir. Yusuf Kemal Bey, Roma'ya gittiğinde Ahmet İzzet Paşa'nın da bir heyet ile orada olduğunu görmüştür. Yusuf Kemal Bey'in yapmış olduğu ziyaret ve temaslardan aynısı, Ahmet İzzet Paşa

tarafından da yapılmıştır. Vahdettin, İstanbul'un Ankara'ya bağlı olmadığını göstermek amacıyla bu girişimde bulunmuştur. Paris'te, Londra'da da bu sahneler yinelenmiştir. Bu durum Yusuf Kemal Bey'in görevini güçleştirmiş ve İtilaf'a bu ikilikten yararlanma fırsatı vermiştir. Savaşın sona erdirilmesi için bu biçimde bir sonuç alınamayacağı açıktır ve alınamamıştır (Akşin, 2007, s. 166; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 37; Nutuk, 1984b, s. 437-438; Sonyel, 2007, s. 166-172; Sonyel, 2008b, s. 1493-1505).

Paris'te başlayan İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı, 22 Mart 1922'de Türk ve Yunan taraflarına bir mütareke teklifinde bulunmuştur. Yunanlılar Türk ordularıyla yeniden çatışmaktan çekindikleri için mütareke teklifini hemen kabul etmiştir. TBMM, teklifte yer alan denetleme ve kuvvet arttırmama şartlarını reddetmiştir. 26 Mart'ta gönderilen ikinci mütareke teklifinin öncekilerden daha olumlu olmasına rağmen gene Sevr'i makyajlamaktan öteye geçemediği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, barış görüşmelerine girilmesini esas itibarıyla kabul etmiş, fakat müzakerelerden faydalanmak isteyen Yunanlılara İkinci İnönü'de olduğu gibi yeni bir tarruz imkânı vermek istememiştir. Ankara hükümetinin İtilaf Devletleri'ne 5 Nisan 1922'de verdiği cevapta dört aylık bir mütareke yapılması teklif edilmiş ve Yunanlıların derhal Anadolu'yu terke başlamaları ve bu tahliyeyi mütareke süresi sonuna kadar tamamlamaları şartı ileri sürülmüştür. İtilaf Devletleri bu teklifi kabul etmemiştir (Akşin, 2007, s. 166; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 37-39; Nutuk, 1984b, s. 438-442).

Vahdettin, 6 Nisan 1922'de İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ve baş tercüman Ryan'la yaptığı görüşmede; "Barışı yasal bir hükümetle mi, yoksa bir ihtilal örgütüyle mi yapacaksınız? Biz, Ankara'nın kabul etmeyeceği şartlarla barış yapmaya hazırız." demiştir. Vahdettin ve Rumbold arasında ikinci bir görüşme Büyük Taarruz'dan üç hafta kadar önce yapılmıştır. Bu sefer Vahdettin, "TBMM hükümetinin Yunan işgali yüzünden ortaya çıktığını, Yunanlılar Anadolu'yu boşaltırlarsa o hareketin söneceğini, Yunanlıların çekilirken boşalttıkları yerlerin Ankara hükümetine değil, İstanbul hükümetine teslim edilmesi ve İngiltere'nin İstanbul'a para ve silah, donanma desteği sağlaması" hususlarını ifade etmiştir (Akşin, 2007, s. 167).

Büyük Taarruz öncesinde son bir diplomatik girişim, İçişleri Bakanı Fethi Bey tarafından Temmuz 1922'de yapılmıştır. Fransa'da iki defa kabul edilmesine karşın İngiltere görüşmek istememiş, temasların alt seviyelerde gerçekleşmesi nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Gönlübol ve Sar, 1997, s. 40; Akşin, 2007, s.167).

Büyük Taarruz zaferle sonuçlanmış, 9 Eylül'de İzmir ele geçirilmiş, Ankara'nın inisiyatif ve hakimiyeti, Anadolu'nun tamamında sağlanmıştır. Yunanlılar, Türklere yenilmiş olmanın yüzkarasını silmek için İstanbul'a yürümeye hazırlanmışlardır. Ancak Lord Curzon, İstanbul'a girmek amacıyla olan Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan ilerlemesini gerekçe göstererek Avrupa'ya geçmesine ve Doğu Trakya'yı ele geçirmesine hiçbir şeyin engel olamayacağı yönünde uyarmıştır. Bu şartlar altında Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922'de başlamıştır (Sonyel, 2006, s. 10-11, 13; Karpata, 1967, s. 39 Nutuk, 1984b, s. 459-461; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 41).

Realitede Mondros Mütarekesi'nin yürürlükte olmaması ve Millî Mücadele'de Yunanistan ile savaşılması nedenleriyle masanın karşısında Yunanistan olması gerekirken tuhaf bir şekilde İngiliz, Fransız, İtalyan temsilciler bulunmuştur (Akşin, 2007, s. 172). Türkiye'nin amacı, Doğu Trakya'yı pazarlık dışında tutabilmek için barış konferansı öncesinde ele geçirmektir. Bu sayede öbür tartışma konularında daha sıkı durmak olanaklı olacaktır. 10 Ekim'de bütün konularda bir anlaşmaya varılmış ve 11 Ekim 1922'de mütareke imzalanmıştır. Mudanya Mütarekesi, İngiliz diplomasisi için önemli bir yenilgi sayılmış ve İngiliz Başbakanı Lloyd George'un istifasına yol açmıştır (Akşin, 2007, s. 172-173; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 41-42; Karpata, 1967, s. 39; Sonyel, 2006, s. 10-11, 13).

Görüldüğü üzere, Millî Mücadele'nin devam ettiği en şiddetli anlarda dahi barış olanakları diplomasi yolu ile Türk tarafınca her zaman aranmıştır. Ancak İtilaf Devletleri'nin Sevr'in ana ruhundan bir türlü uzaklaşmak istememeleri, barış çabalarının sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. İtilaf Devletleri'nin yaratmış olduğu bu zemin çerçevesinde, Millî Mücadele'de elde edilen her kazanım, Türk tarafının diplomasi alanında ilerlemesini sağlamış, Misak-ı Millî hedeflerine ve Cumhuriyete yaklaştırmıştır.

Cumhuriyete Bir Adım Kala: Lozan

Lozan Barış Konferansı'na iki hükümetin de davet edilmesi, Tevfik Paşa'nın zaferde sanki katkısı var ve ortakmış gibi Ankara'dan konferans için iş birliği istemesi, TBMM'ce hoş karşılanmamıştır (Akşin, 2007, s. 173; Akşin, 1991, s. 108). Ankara ve İstanbul hükümetlerinin ayrı ayrı davetten maksadın, Türk tarafını konferans masasında ikiye bölmek ve zayıf düşürmek olduğuna kuşku yoktur. Bu ikiliği ortadan kaldırmanın zamanı gelmiştir (Ateş, 2010, s. 213-215; Gönlübol ve Sar, 1997, s. 42).

İtilaf Devletleri'nin konferansa ikili davet yapması, Ankara ve İstanbul arasındaki çatışmayı tırmandırmıştır (Akşin, 1991, s. 108; Ateş, 2010, s. 214-216; Karpat, 1967, s. 40; Kocatürk, 2005, s. 97; Lewis, 2007, s. 256-257). Mustafa Kemal Paşa, bu durumu saltanatın kaldırılmasında kuvvetli bir gerekçe olarak kullanmış, ancak Cumhuriyet'ten hiç söz etmeyerek ve hilafetin gerekliliğini savunarak ilerisi için ihtiyatlı hareket etmiştir (Akşin, 2007, s. 173-174). 1 Kasım 1922 günü Osmanlı saltanatı sona erdirilmiştir (Nutuk, 1984b, s. 468). İtilaf Devletleri'nin bir planı daha geri tepmiştir, iki hükümeti davet ederek, iç karışıklık çıkması, konferans masasında Türk tarafının zayıf düşürülmesi hayal edilirken bir anda savaşın başından beri kendileriyle iş birliği yapan saltanat makamı tarihe karışmıştır.

Lozan Konferansı'nın başlangıç tarihi, 13 Kasım olarak belirlenmekle birlikte görünürdeki sebep olarak İngiltere ve İtalya'daki seçimler nedeniyle ertelenmiştir. Bununla birlikte, konferans öncesinde İtilaf Devletleri'nin söz birliği yapabilmeleri için konferans öncesi görüşmelerde bulunabilmesine zaman yaratılması asıl sebeptir. Bu ertelemeler, Ankara ile İstanbul'daki işgal kuvvetleri arasında gerginliğin yükselmesine neden olmuştur. Nihayet konferansın 20 Kasım'da yapılacağı ilan edilmiştir. Ancak bu ertelemeyi keyfi olarak değerlendiren TBMM, İsmet Paşa'nın ilk belirlenen tarihe göre programını başlatmasını istemiş, 12 Kasım'da Lozan'a ulaşmış ve İtilaf temsilcilerini konferans yerinde hazır olmadığı gerekçesiyle konferansın ertelenmesini protesto etmiştir (Sonyel, 2006, s. 30-40; Sonyel, 2008c, s. 1767, 1771). İsmet Paşa'nın bu protestosu, İtilaf Devletleri'nin keyfiyetinin diplomatik açıdan tüm dünyaya ilan edilmesini sağlamış, ayrıca görüşmelerin başlangıcında her türlü keyfiyete veya haksız taleplere en şiddetli şekilde tepki gösterileceğinin ve çetin bir müzakere sürecinin yaşanacağına ilk belirtisi olmuştur.

İsmet Paşa'nın çetin bir müzakereci olarak Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler sekiz ay sürmüştür. Konferansta Türkiye, kayıtsız ve şartsız bağımsızlık istemiştir. İtilaf Devletleri ise yüzyılların kökleştirdiği alışkanlıkla eski düzenin yollarını aramıştır. Türkiye milletlerarası hukukun zemininde bir barışın yollarını ararken, İtilaf Devletleri'nin Sevr Antlaşması'ndan verdikleri ödünleri esas alması iki taraf arasında derin bir yaklaşım farkına yol açmıştır. Türkiye, öne sürülen koşulları bağımsızlığı için savaşmış ve bunda başarıya ulaşmış bir devlet olarak değerlendirirken İtilaf Devletleri, Türkiye'yi kendilerine karşı yenilmiş ve Yunanistan'ı yenmiş bir devlet sayarak işlemleri buna göre düzenlemek istemiştir. Bunlar, konferansın uzun sürmesinin sebepleri olarak sayılabilir. İtilaf Devletleri'nin 4 Şubat 1923 tarihinde sunduğu taleplerin İsmet Paşa tarafından reddedilmesi üzerine, konferans çalışmaları neredeyse iki buçuk ay boyunca ertelenmiştir (Gönlübol ve Sar, 1997, s. 44-47).

TBMM, İtilaf Devletleri'nin sunduğu barış antlaşması tasarısının kabul edilemez olduğu

ancak barış görüşmelerinin devam etmesi konusunda genel bir uzlaşmaya varmış, 6 Mart 1923 tarihli toplantısında, görüşmelerin yeniden başlaması için teklif sunulmasına karar vermiştir. Konferansın ikinci aşaması 23 Nisan 1923'te başlamış, üç ay süren toplantılarda, birinci aşamada çözülemeyen konular üzerinde görüşmeler yapılmış, İsmet Paşa herhangi bir taviz vermeden direnmeye devam etmiştir (Gönlübol ve Sar, 1997, s. 49-50).

Lozan, güçlü ve belirli ülkeler arasında gerçekleşen büyük ve tarihi bir pazarlık olarak nitelendirilebilir. Bu pazarlık sürecinde, taraflar arasında anlaşmazlık yaşandığında üç seçenek ortaya çıkar: bir tarafın taviz vermesi, belirsizliklerle dolu savaşı bir savaşa ortamına girilmesi, ya da son çare olarak savaşın kaçınılmaz hale gelmesidir (Akşin, 2007, s. 182). Bu şartlar altında, Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır (Nutuk, 1984b, s. 533).

Antlaşmayla, Türkiye'nin tam bağımsızlığı tescil edilmiş, Sevr geçersiz kılınmıştır (Akşin, 2007, s. 181-182). Türkiye'yi bir sömürge durumuna sokan Sevr ile tam bağımsız bir ülke olmasını sağlayan Lozan Antlaşması arasında önemli farklar bulunmaktadır (Gönlübol ve Sar, 1997, s. 51; Lewis, 2007, s. 254). Lozan Antlaşması'nın ne denli başarılı olduğunu anlamak için Sevr'in koşullarını ayrıntılı okumak gerekir (Ateş, 2010, s. 161). Lozan Antlaşması, Türk Milleti aleyhinde asırlardır hazırlanan ve Sevr Antlaşmasıyla vücut bulduğu sanılan bir suikastın boşa çıkarılmasını sağlayan bir siyasi zafer eserinin bir belgesidir (Akşin, 1991, 107).

Mustafa Kemal Paşa, konferans sırasında siyasal mücadelenin geleceği için hazırlıklar yapmıştır. Lozan'da barış görüşmeleri yapılırken, saltanatın kaldırılmasıyla ortaya çıkan yönetsel uyumsuzluk problemini çözme amacına odaklanılmıştır. Bu durumda, ya siyasi gelişmelerin mantıki sonucuna ulaşılarak Cumhuriyetin resmi olarak ilan edilmesi, ya da eski rejime geri dönerek siyasi iktidarın Halifeye verilmesi veya dini ve siyasi iktidarın birbirinden ayrılarak birincisini Halifeye, ikincisini Devlet'e vermek gerekiyordu. Halifeliği hükümetin ayrılmaz bir parçası olarak gören bazı muhafazakârlar, TBMM'de böyle bir girişime karşı çıkmışlardır. Millî Mücadele sürecinde kurulmuş ilk meclis, zaferin kazanılmasıyla birlikte ülkenin geleceğine yönelik bir ayrışma içerisine girmiştir. Bu nedenle, Lozan'da İtilaf Devletleri'ne karşı Türk halkından yeni bir güven oyu almış o günkü fikir ve görüşleri temsil eden bir hükümetle çıkmanın doğru olacağı savunulmuştur (Karpas, 1967, s. 41; Lewis, 2007, s. 259).

Üç yıl içinde asi bir topluluktan millî bir parlamento haline gelen TBMM, 1 Nisan'da seçim kararı almış, 15 Nisan'da son oturumunu yapmış ve 16 Nisan'da kendisini feshetmiştir. Temmuz 1923'de yapılan seçimlerin sonucunda, yeni meclis 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlamıştır. Yeni meclis, Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhurbaşkanı seçmiş; Fethi Bey Başbakan olmuştur (Akşin, 2007, s. 182-183; Lewis, 2007, s. 259-260; Karpas, 1967, s. 40-41). Yeni Meclis, 23 Ağustos 1923'te, Türkiye'ye uluslararası bir statü sağlayan Lozan Antlaşması'nı onaylayarak ilk büyük siyasal icraatını gerçekleştirmiştir (Gönlübol ve Sar, 1997, s. 52; Lewis, 2007, s. 260).

Kan, Acı, Fedakârlık, Kahramanlık ve Savaşların Eseri: Cumhuriyet

Cumhuriyet sözcüğü ve kavramı Osmanlı siyasal düşüncesinde fazla işlenmemiştir. Gerek Birinci Meşrutiyet öncesi Jön Türkler ve gerekse İkinci Meşrutiyet öncesindeki İttihatçılar padişahı ortadan kaldırmak değil, padişahın iktidarına ortak olmak amacıyla olmuşlardır. Cumhuriyet kelimesinin kullanılması 1923 Eylül'ünde dahi bazı kesimlerde rahatsızlık yaratmakta iken İngilizler daha 17 Eylül 1919'da Millî Mücadele hareketinin cumhuriyet ile sonuçlanacağını öngörmüşlerdir. Robeck'ten Lord Curzon'a gönderilen 1831 no.lu telgrafta; "Türkiye'nin işgali üzerine Erzurum'da başlayan Mustafa Kemal hareketinin, bağımsız bir Anadolu Cumhuriyeti'nin kurulmasına doğru hızla geliştiği" rapor edilmiştir (Şimşir, 1992, s.103-106; Şimşir, 2009, s. 167).

Rejimin fiili durumunu güçlendiren önemli bir gelişme, İsmet Paşa'nın önergesinin 13 Ekim 1923'te kabul edilmesiyle Ankara'nın başkent olmasıdır. Karar, saltanatın kaldırılmasının mantıklı bir sonucudur. Ayrıca hükümeti askeri savunma bakımından daha iyi korunabilir bir yerde bulundurma gibi fayda sağlanacaktır (Akşin, 2007, s. 183; Ateş, 2010, s. 222; Lewis, 2007, s. 260; Karpas, 1967, s.39).

Mustafa Kemal Paşa, Ekim sonlarında dikkatle planlanmış bir dizi siyasi manevra yapmıştır. 27 Ekim'de Fethi Bey hükümeti istifa etmiştir. Mevcut sistemde, tüm bakanların TBMM tarafından seçilmesinin gerekmesi, bu yöntemin bakanlar kurulunda uyum sorunları çıkarması nedenleriyle yeni bir hükümet oluşturmakta zorluk çekilmiştir. Bu hükümet buhranı, Mustafa Kemal Paşa'ya uygun ortamı yaratmıştır. Hükümet buhranı çözümü konusunda kendisine gelineceğini bilen Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim 1923 gecesi yakın arkadaşlarına "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" diyerek kararını bildirmiştir (Ateş, 2010, s. 222; Karpas, 1967, s. 42; Lewis, 2007, s. 261; Akşin, 2007, s. 183-184).

Halk Fırkası Meclis Grubu, 29 Ekim 1923'teki toplantısında, yeni hükümet sorunu ele alınmıştır. Saatler süren görüşmelerden sonra bir anlaşmaya varılması mümkün olmaması, sorunu çözme görevi genel başkan olarak gelişmeleri Çankaya'da bekleyen Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Bu karar üzerine meclise gelen Mustafa Kemal Paşa, grup toplantısına katılmış ve bu gruptan bir saat süre isteyerek sorunu çözeceğini bildirmiştir. Bu bir saat içinde bir gece önce görüşmediği kimi arkadaşlarıyla da görüşmüştür (Ateş, 2010, s. 222-223). Mustafa Kemal Paşa TBMM'ye gelerek, zorluğun mevcut anayasanın kurgusundan kaynaklandığını, çünkü yasama ile yürütme arasındaki münasebetlerin iyi düzenlenmediğini açıklamıştır. Cumhuriyet idaresinde başbakan bakanları kendisi belirleyecek, dolayısıyla uyumsuzluk olasılığı azaltılmış olacaktır. Bu sebeple anayasayı Cumhuriyetin ilanını mümkün kılacak ve sistemdeki zorlukları ortadan kaldıracığını düşündüğü bazı anayasa değişiklikleri teklif etmiştir (Akşin, 2007, s. 184; Karpas, 1967, s. 42; Lewis, 2007, s. 261).

Söz konusu anayasa değişiklikleri, biçimsel koşullar yerine getirildikten sonra oybirliği ile kabul edilerek Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanı, gelişmeleri izleyen dünya için şaşırtıcı olmamıştır (Ateş, 2010, s. 222-223). Aynı gece Mustafa Kemal Paşa oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, İsmet Paşa'yı ilk Başbakan olarak atamıştır. (Akşin, 2007, s. 184; Ateş, 2010, s. 223; Karpas, 1967, s. 42; Lewis, 2007, s. 261).

Sonuç

Özgürlük arayışları bir barajın su biriktirmesi gibi 1908'e kadar dayanmış, İkinci Meşrutiyet'in ilanı bir barajın kapaklarının açılması gibi kontrollü değil barajın patlaması gibi özgürlüklere susamış ortama akmıştır. Bu ortam; dernek, cemiyet ve siyasi partilerin kurulması ve faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi açısından uygun ortam yaratmış ve büyük bir hareketlilik yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son on yılına damga vuran İTF, bu dönemin en önemli figürü olarak baskın bir pozisyona sahip olmuştur. İTF, Mondros Mütarekesi sürecine gelmesine kadarki acı, toprak kayıpları, yenilgi ve hayal kırıklarının baş sorumlusu ilan edilmiş, sorumlu görülenlerin peşine düşülmüştür. Ancak geçmiş sorumluların cezalandırılmasının, gelinen noktada Osmanlı Devleti'ni kurtarmayacağını anlaşılması biraz zaman almıştır. Herkesin geçmişte baktığı bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa geleceğe bakmasıyla diğerlerinden ayrılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın yenik devletleri ile imzalanan tüm anlaşmalar çok ağır koşullar içermektedir. Bunların içinde en ağır olanı Osmanlı Devleti ile yapılan Sevr anlaşmasıdır. Sevr antlaşması, barışı sağlayacak bir antlaşmadan ziyade adeta savaşa davetiye çıkaran koşullar içermektedir. Yenik devletlerle imzalanan antlaşmaların ağır koşulları,

Avrupa’da revizyonist-antirevizyonist oluşumuna neden olmuş ve İkinci Dünya Savaşı’na zemin hazırlamıştır. Türk Milleti, Sevr sonrasında Millî Mücadelesi ile İtilaf Devletleri’yle hesaplaşmasını yapmış, Lozan kazanımlarını elde etmiştir. Belki de bu nedenle İkinci Dünya Savaşı’nın dışında kalabilmiş, diğerlerinin hesaplaşması İkinci Dünya Savaşı’nda gerçekleşmiştir.

Yenik devletlerdeki demokrasi ve cumhuriyet hareketleri, galip devletlerin baskısı ve ABD Başkanı Wilson’un prensipleri, arabulucuktaki yaklaşımı ve demokratik düzene sahip olanlarla iş birliği yapılacağıın ilanı doğrultusunda zorlama ile yenilgilerinin gölgesinde gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye’de durum farklıdır. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a ayak bastığı andan itibaren Millî Mücadele’nin bir halk hareketi olması, halktan güç alması ve halka dayandırılması için çok hassas davranmış, Heyeti Temsiliye ve sonrasında kurulan TBMM vasıtasıyla halk adına kararların alınmasını sağlamıştır. Alınan kararların her safhasında müzakereler yapılmış, zaman zaman sert tartışmalar yaşanmış, ne kadar uç olursa olsun herkes fikir ve düşüncelerini beyan edebilmiş, savaşa rağmen demokrasi işletilmiştir. Böyle bir sürecin ardından parlak bir zaferin sonrasında kendi isteği ile Cumhuriyet ilan edilmiştir. 1930’lu yıllar Avrupa ülkelerinde ırkçı, totaliter ve diktatör yönetimlerin ortaya çıktığı ve güçlendiği yıllar olmuştur. Zorlama ve baskılarla yapılan gönülsüz antlaşmalar ve sindirilemeyen ağır haksız koşullar bu yönetimlerin de etkisiyle Avrupa yeniden acımasız bir savaş ortamına kaymıştır. Türkiye’de ise cumhuriyet tüm kurum ve müesseseleri ile işlemiş, çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri dahi yapılmıştır.

Millî Mücadele, İzmir’le ateşlenmiş yine İzmir’le noktalanmıştır. Mütareke sürecinde yapılan tüm görüşmelerde, İtilaf Devletleri Sevr’i kılıktan kılığa sokarak bir şekilde kabul ettirmek istemişlerdir. Ancak Ankara, görüşmelerin tamamında başlangıç noktası olarak kabul ettiği Misak-ı Millî esaslarından geri adım atmamış, gerçekleşmesi için tüm siyasi ve askeri gücünü kullanmıştır. Türk tarafı, siyasi çözüm düşüncesini başından sonuna kadar muhafaza etmiş, sonuca ulaşmayan görüşmelerden sonra savaşa devam etmiş ancak diplomatik görüşme ve çözüm çabalarını her zaman devam ettirmiştir. Tam tersine karşı taraf, Şubat 1921’de Londra konferansı devam ederken Yunanlıların Birinci İnönü Muharebesi’ndeki yenilgiyi hazmedemeyerek taarruza geçmeleri örneğinde olduğu gibi diplomasi yoluyla siyasi çözüm olasılığını hazırlıksız savaşa yakalama aracı olarak kullanmıştır. Bu örnek, hangi tarafın aslında savaşı bir an önce sonlandırmak istediğini, savaştan ziyade siyasi çözüm peşinde olup olmadığını net olarak göstermektedir.

İtilaf Devletleri’nin mütareke sürecinde geri tepen birçok planı olmuştur.

Bunlardan birincisi, mütarekenin yedinci maddesi kapsamında işgallerin başlaması olmuştur. Burada amaç yapılacak barış antlaşmasında Osmanlı Devleti’ni baskı altına almak ve imzalamak zorunda bırakmak olsa da işgaller ülkede ciddi tepkiler yaratmış, dünya tarihine doğduğu andan beri bağımsız yaşayan Türk Milleti bir refleks ile süratle mücadele için teşkilatlanmaya başlamıştır.

İkincisi, Mustafa Kemal Paşa’nın İtilaf Devletleri’nin gözü önünde, resmi görevin verdiği güç ve yetkilerle donatılmış bir ordu müfettişi olarak Samsun’a gönderilmesi sürecinde Yunan istihbaratının Mustafa Kemal Paşa’nın tutuklanması talebine İngiliz işgal gücü komutanı General Milne’nin Mustafa Kemal Paşa’nın gitmesinin daha iyi olacağı ve böylelikle Türk direnişinin kökünden temizlemek için bir fırsat oluşacağı yönündeki plan ve düşüncesinin sonuçları ortadır.

Üçüncüsü, İzmir’in işgalidir. Amaç gene yapılacak barış antlaşmasının bir an önce kabul ettirilmesi için gerekli koşulların oluşturulması olsa da bu işgalin Osmanlı Devleti’nden toprak koparan eski tebaa bir millet olması tüm ülkede infial yaratmış, o zamana kadar teşkilatlanma

ve protesto seviyesinde kalan tepkiler aksiyona dönüşecek şekilde Millî Mücadele'yi ateşlemiştir. Yunanlıların Millî Mücadeledeki konumunu, bir nevi İtilaf Devletleri'nin taşeronu olarak tanımlamak mümkündür.

Dördüncüsü, 13 Kasım 1918'de zaten işgal etmiş oldukları İstanbul'daki işgali 16 Mart 1920'de şiddetlendirmeleridir. Bu durum, Ankara'nın düşmanın elinde olan padişah-halifenin ülke için hayırlı ve doğru kararlar alamayacağı gerekçesiyle 16 Mart 1920'den sonra İstanbul hükümeti veya padişahın imzaladığı veya imzalayacağı hiçbir anlaşma veya antlaşmanın geçerli olmayacağını ilan etmesini sağlamıştır. Her ne kadar İstanbul hükümeti ve padişah 10 Ağustos 1920'de Sevr'i onayladılarsa da Ankara'nın almış olduğu bu karar neticesinde Sevr müzakere dahi edilmemiş, yok hükmünde kabul edilmiştir.

Beşincisi, 16 Mart 1920'de İstanbul'daki işgalin şiddetlendirilmesi sonrasında Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılmasıdır. İngilizler, kendi sömürgelerinin kontrolüne katkı sağlayacak ilave bir mekanizma olarak İstanbul'da diğer Müslüman ülkelerin de temsilci bulunduracağı bir halife meclisi kurulmasını hayal etmiş ancak Mebusan Meclisi'nin kapatılışı, Anadolu'nun bağrında Ankara'da TBMM'yi yaratmıştır.

Altıncısı, Sevr maddelerinin çok ağır ve sert koşulları içerecek şekilde hazırlanması ve Lozan'a kadar olan süreçte hiçbir geri adım atılmamasıdır. İtilaf Devletleri, çeşitli bölgelerde yapmış oldukları işgallerin ve Yunanistan'ın Anadolu'daki ilerleyişinin Sevr'in kabul ettirilmesini sağlayacağı yanılgısına düşmüşlerdir. İtilaf Devletleri, bu işgallerden beklenen sonucu alamayacaklarını çok net olarak anlamalarına rağmen Sevr'den geri adım atmak istememiştir. Türk tarafı barış için ön koşul olarak Misak-ı Millî'yi öne sürerken İtilaf'ın Sevr'i ana merkez tutarak yapmış olduğu öneriler sonuçsuz kalmıştır. İtilaf'ın bu ısrarcı tutumu, Millî Mücadele'nin daha da sertleşmesine neden olmuştur.

Yedincisi, İtilaf Devletleri'nin Lozan Barış Konferansı'na hem İstanbul hükümetini hem de Ankara hükümetini davet etmesi olmuştur. Bu ikili davet, konferans masasında Türk tarafını zayıf ve müşkül duruma düşürmek için yapıldıysa da saltanatın kaldırılması ile neticelenmiştir.

Bunların dışında Anadolu'nun ikinci Mısır, İstanbul'un ikinci Cebelitarık yapılması, İstanbul'un halife başkenti olması, Ege bölgesinde İyonya Devleti'nin ilanı, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için idam fetvalarının çıkarılması gibi İtilaf Devletleri'nin örnekleri çoğaltılabilecek birçok girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Tüm bu planlar, İtilaf Devletleri'nin düşüncelerine ters sonuçlar yaratmış, Mustafa Kemal Paşa'nın zaten planında olan ancak hayata geçirmek için uygun zamanı beklediği konular için müsait zemini yaratmış, her yaptıkları girişim kendilerini Sevr noktasından uzaklaştırırken, Türk tarafını Misak-ı Millî noktasına ve cumhuriyete yaklaştırmıştır.

Cumhuriyetin ilanı, Türk Milleti için yeni bir başlangıcı ifade etmektedir. Türkiye, Millî Mücadele esnasında dahi siyasi çözüm düşüncesini terk etmemiş, çözüm yönündeki düşüncesi İtilaf Devletleri'nin tutumu ve Yunanlıların fırsatçı saldırıları karşısında zaman zaman zayıflasa da sonuna kadar kan dökülmesinin önlenmesinin peşinde olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra da devletler arasında ilişkilerde karşılaştığı bölgesel ve uluslararası sorunlarda barışçıl tutumunu her zaman devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, günümüzde de hem bölgesel hem de uluslararası bir güç olarak kendi bölgesindeki ve dünyadaki siyasete yön vermekte, insan odaklı tutumu ile diğer devletlerin takdirini kazanmaktadır.

Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında, Türk Milleti olarak, bu topraklar için canını veren tüm şehitlerimize söz verelim:

“Türkiye Cumhuriyeti, ilelebet payidar kalacaktır.”

Kaynakça

- Acun, F., Sofuoğlu, A., Yılmaz, M., Anzerlioğlu, Y., Gökgöz, S.S., Kılınçkaya, M. D., Arıç, A.S., Erdaş, S., Erdaş, N., Kobal, Y., Tüzün, S., Yıldırım, S., Karayel, N. ve Aktaş, A.Ö., (2009). *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*. (10. Baskı). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Akşin, S. (1976). *İstanbul hükümetleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Armaoğlu, F. (1998). Tarihi perspektif içinde Misâk-ı Millî'nin değerlendirilmesi. *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu* (s. 11-22). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ateş, T. (2010). *Türk devrim tarihi*. (6. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baytok, T. (1970). *İngiliz kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Bayur, Y.H. (1997). *Atatürk hayatı ve eseri*. (Tıpkı basım). Ankara: Güven Basımevi.
- Bayur, Y.H. (1995). *Türkiye devletinin dış siyaseti*. İkinci Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Belen, F. (1983). *Türk Kurtuluş savaşı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (Kuyaş, A. Yay. Haz.). (14. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Duru, O. (2001). *Amerikan gizli belgeleriyle Türkiye'nin kurtuluş yılları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ergin, F. (1991). Mütareke kabineleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII(21), 391-406.
- Giritli, İ. (1989). Mondros'tan-Mudanya'ya, Sevres'den Lausanne'a. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V(14), 277-284.
- Goloğlu, M. (1968). *Millî Mücadele tarihi-I, Erzurum kongresi*. Ankara: Nüve Matbaası.
- Goloğlu, M. (1969). *Millî Mücadele tarihi-II, Sivas kongresi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Gökbilgin, M. T. (1959). *Millî Mücadele başlarken*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gönlübol, M. (1995). *Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler*. Feyzioğlu T. (Ed.), *Atatürk Yolu* (s. 233-298). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gönlübol, M., ve Sar C. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Göyünç, N. (1998). Musul, Misâk-ı Millî'ye dahil midir, değil midir?. *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu* (s.47-50). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*. (Köprülü, C. Çev.). İkinci Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karpat, K. H. (1967). *Türk demokrasi tarihi: sosyal, ekonomik, kültürel temeller*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Kocatürk, U. (2005). *Atatürk'ün fikir ve düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kocaoğlu, B. (2006). *Mütarekede İttihatçılık: İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (Kıratlı, M. Çev.). 10. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nutuk*. (1984a). Atatürk, Mustafa Kemal. (Korkmaz, Z. Yay. Haz.). C.I. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Nutuk*. (1984b). Atatürk, Mustafa Kemal. (Korkmaz, Z. Yay. Haz.). C.II. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Nutuk*. (1984c). Atatürk, Mustafa Kemal. (Korkmaz, Z. Yay. Haz.). C.III. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özalp, K. (1985). *Millî Mücadele 1919-1922*. C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkaya, Y. (1985). *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi

Yayınları.

- Sarihan, Z. (1984a). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*. C.I. Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları.
- Sarihan, Z. (1984b). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*. C.II. Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları.
- Selek, S. (1966). *Anadolu ihtilali*. İstanbul: Burçak Yayınları.
- Sevim, A., Öztoprak, İ. ve Tural, M.A. (2006). *Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sonyel, S. R. (1995). *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika*. C.I. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sonyel, S. R. (2003). *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika*. C.II. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sonyel, S. R. (2006). *Gizli belgelerle Lozan Konferansı'nın perde arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sonyel, S. R. (2008a). *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*. C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sonyel, S. R. (2008b). *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*. C.II. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sonyel, S. R. (2008c). *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*. C.III. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sonyel, S. R. (2007). *Gizli belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şimşir, B. N. (1992). *İngiliz belgelerinde Atatürk (1919-1938)*. C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şimşir, B. N. (2009). *Malta sürgünleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de siyasal partiler: İkinci Meşrutiyet dönemi 1908-1918*. C.I. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de siyasal partiler: Mütareke dönemi 1918-1922*. C.II. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de siyasal partiler: İttihat ve Terakki bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi*. C.III. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Turan, M. (2005). *Millî Mücadele'de siyasi çözüm arayışları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı*. (1976). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yalçın, D., Akbıyık, Y., Akbulut, D.A., Balcıoğlu, M., Köstüklü, N., Süslü, A., Turan, R., Eraslan, C. ve Tural, M.A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C.I. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yalçın, E.S., Turan, M., Ekincikli, M., Aksoy, İ. ve Gedikli, Ş. (2004). *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yalçın, E. S., ve Koca, S. (2005). *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yel, O. (2018). Sivas Kongresi'nde tartışılan Amerikan mandası. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2(4), 16-21.
- Zeyrek, Ş. (1989). Amasya Mülakatı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V(14), 467-478.

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in Kuruluşundan Bugüne Türkiye'de Dış Borçlanma

*External Borrowing in Turkey From The Establishment of The Republic To Present*Dilek AKBAŞ AKDOĞAN^{a*}^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8132-6971

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Eylül 2023

Kabul tarihi: 16 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Devlet borçları,

Dış borç,

Türkiye'de dış borçlar.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 16, 2023

Accepted: October 16, 2023

Keywords:

Public debt,

External debts,

External debts in Turkey.

ÖZ

Günümüzde devlet borçları, ulaştığı boyut sebebiyle kamu maliyesi disiplinin önemli ve sıklıkla tartışılan konularından birisini oluşturmaktadır. Borçlanma hem gelişmiş hem de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başvurduğu önemli bir finansman kaynağıdır. Devlet borçlarının temel nedenlerinin başında kamu harcamalarının finanse edilmesi gelmektedir. Borçlanmanın temel amacı, mali (fiskal) olsa da geçmişten günümüze ülkelerin çeşitli amaçlarla borçlanmaya başvurdukları görülmektedir. Bu bağlamda borçlanmanın, ülkeyi hem krize sürükleme hem de içinde bulunduğu krizden çıkarma potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir. Literatürde devlet borçları çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Kaynakları bakımından yapılan sınıflandırmaya göre borçlar, iç ve dış borçlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Dış borç, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli problemlerinden birini oluşturmaktadır. Çalışmada ilk olarak devlet borçları kavramı açıklanmış ve devlet borçlarına ilişkin teorik yaklaşımlar ele alınmıştır. Daha sonra dış borç kavramı incelenmiş, sebepleri ve çeşitleriyle birlikte irdelenmiştir. Sonraki bölümde Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Türkiye'de dış borçların nasıl bir seyir izlediği analiz edilmiştir. Türkiye'de dış borçlar tarihsel bir süreç içinde beş farklı döneme ayrılarak ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin dış borçları hem miktarı hem de kompozisyonu dönemlerin değişen koşullarına bağlı olarak incelenmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de kamu borçlarının finansmanında iç borçlara daha fazla başvurulmaya başlandığı ve 1990'lı yılların sonu itibarıyla toplam dış borç stoku içinde özel sektör tarafından gerçekleştirilen borçlanmaların artmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda zamanla Türkiye'nin borç yapısında bir dönüşüm yaşandığı söylenebilir.

ABSTRACT

Nowadays, public debt constitute one of the significant and frequently discussed topics of the public finance discipline due to the size it has reached. Borrowing is a substantial source of financing used by both developed, underdeveloped and developing countries. The main reason for public debt is the financing of public expenditures. Although the main purpose of borrowing is fiscal, it is seen that they have been used for various purposes from past to present. In this context, it can be stated that borrowing has the potential to both drag countries into crisis and take them out of the crisis. In the literature, public debt is classified into various categories. According to the classification made in terms of their sources, it is divided into two as domestic and external debt. External debt constitutes one of the most essential problems for developing countries such as Turkey. In the study, firstly, the concept of government debt is explained and theoretical approaches regarding government debt are discussed. Then, the concept of external debt is examined and its reasons and types are addressed. In the next section, the course of external debt in Turkey from the establishment of the republic to the present day is analyzed. External debt in Turkey is evaluated in detail by dividing them into five different periods within a historical process. In the study, both the amount and composition of public debt in Turkey are examined depending on the changing conditions of the periods. It is seen that since the 1990s, domestic debt has started to be used more in financing public debt in Turkey, and as of the end of the 1990s, the borrowings by the private sector within the total external debt stock has been increasing. In this context, it may be said that there has been a transformation in Turkey's debt structure over time.

EXTENDED ABSTRACT

Borrowing is one of the substantial issues of public finance and constitutes one of the basic tools of fiscal policy. While public expenditures are made within the scope of financial events that constitute the subject of public finance, public revenues are collected to finance them. In this context, an effort is made to ensure a balance of income and expenditure with the prepared state budget, and if this balance cannot be achieved, borrowing is resorted to. Although borrowing is largely used to ensure budget balance, it is also used consciously by governments as an economic policy tool. The reasons for the increase in the public sector borrowing requirement and the size of public debt are topics of debate in many countries. Theoretical debates on whether the debt burden will remain between generations continue depending on differences of opinion.

Today, governments resorting to borrowing more frequently has increased the effects of borrowing on the economy. Borrowing, which is used especially by underdeveloped and developing countries with the aim of economic growth and development, can sometimes put countries in a debt impasse, contrary to the goals. The critical and decisive issue here is the sustainability of debt burdens by continuing to pay public debt. If the country falls into debt pressure, it may disrupt the country's achievement of its development goals for years by dragging it into a very difficult process and endangering macroeconomic stability (IMF, 2023). For this reason, debt sustainability is of great importance, especially in the globalizing world.

Government debt is classified into various categories according to their different characteristics. Various existing classifications allow a better understanding of the structure and characteristics of government debt. The most important of these classifications is the distinction between domestic debt and external debt. The distinction between domestic debt and external debt can be made based on two basic criteria. These; the criteria are the nationality of the creditor and the nationality of the market in which the debt is provided. According to the nationality of the creditor criterion, the nationality of those who lend money to the state is taken into account. If its own citizens buy the debt securities issued by a state, it is considered a domestic debt, and if foreign nationals buy it, it is considered a foreign debt. According to the nationality criterion of the market in which the debt is provided, the market in which the government debt is obtained is taken into account. In this context, debts obtained from the domestic market are seen as domestic debt, and those obtained from the foreign market are seen as external debt.

In this study, the course of foreign debt in Turkey from the Republic to the present has been analyzed in a historical process. The study reveals how the initial external debt burden of the Republic of Turkey, which started with the debts taken over from the Ottoman Empire in the first years of the Republic, has changed over the years and the current situation in the 100th anniversary of our Republic.

The Republic of Türkiye inherited a large debt legacy from the Ottoman Empire. In the first years of the establishment of the Republic, Turkey did not resort to foreign borrowing due to the debt left over from the Ottoman Empire, but in the 1950s, it frequently resorted to foreign borrowing in order to make an industrial breakthrough. In 1958, when Turkey entered a foreign debt impasse due to its increasing foreign debt, it declared a moratorium. In the 1960s, foreign borrowing was again used to finance planned development, but with these foreign borrowings, neither the planned development target could be achieved nor the budget deficits could be reduced, on the contrary, the economic balances were further deteriorated. With the January 24 decisions in 1980, there were developments in the debt sustainability. However, the 1994 crisis broke out and foreign debt continued to increase in the fight against the crisis. In addition, it is seen that there was a transformation in Turkey's debt structure during this period. While external debt was used more in total debt in the past, by the end of the 1980s, it was seen that domestic debt was preferred rather than external debt in Turkey. In this context, it is seen that the weight of domestic debt has increased in Turkey since the 1990s. The 2000s were the years when financial discipline was achieved more in Turkey. However, the subsequent crises increased the debt burden of both Turkey and many developing countries.

The issue of whether there is a limit to borrowing has been discussed theoretically since the past. Fiscal rules may be insufficient to provide flexibility to changing conditions. In addition to the unique conditions of each country, conditions specific to other countries in global markets can also be considered among the factors affecting borrowing. In this context, there is a natural debt limit for each country and it should not be exceeded. This limit essentially depends on ensuring the debt sustainability. It should be determined country-specific, depending on each country's own dynamics. In addition, borrowing ratios are generally guiding for both the lender and the borrower.

Another important issue in terms of debt management is that governments should not resort to borrowing without adequately evaluating the taxation potential. Borrowing is faster, less costly, easier to access, and less reactive than the tax route. In this context, governments can easily choose to borrow instead of taxes. However, this situation may put the country in a debt impasse in the long run. Borrowing constitutes one of the important tools of fiscal policy. It will be beneficial for states to implement fiscal and monetary policies in a compatible and complementary manner in combating the debt problem.

Giriş

Devletler temel fonksiyonlarını yerine getirmek ve bu kapsamdaki kamusal faaliyetlerini yürütmek için kamu harcamalarında bulunmakta ve bu kamu harcamalarının karşılanması için gelir kaynaklarına başvurmaktadır. Devletin en temel gelirlerinin başında vergiler gelir. Kamu gelirlerinin büyük bir çoğunluğunu vergiler oluştursa da vergiler dışında da pek çok kamu gelir türleri bulunmaktadır. Harçlar, resimler, şerefiyeler, parafiskal gelirler, para ve vergi gelirleri, fon gelirleri, özelleştirme gelirleri, mülk ve teşebbüs gelirleri, mali tekeller, para işlemlerinden doğan gelirler, yardım ve bağışlar, zorunlu ve gönüllü borçlar ve diğer gelirler olarak çeşitli kamu gelirleri türlerinden bahsedilebilir. Sıralanan bu kamu gelir türleri arasında vergilerden sonra en büyük paya sahip olan devlet borçlarıdır.

Borçlanma kamu maliyesinin önemli konularından bir tanesi olup, maliye politikasının temel araçlarından birini oluşturmaktadır. Kamu maliyesinin konusunu oluşturan mali olaylar kapsamında kamu harcamaları yapılırken, bunları finanse etmek amacıyla kamu gelirleri tahsil edilmektedir. Kamu gelirleri, kamu harcamaları tahminlerinin gerisinde kaldığında, hükümetler kamu finansman açıklarını kapatabilmek için vergi artırımında bulunma, para basma (emisyon) veya borçlanma yoluna gitmektedir. Bu bağlamda hükümetin borçlanmaya yönelmesi, vergi yüklerinden kurtulmanın alternatif bir yolu olarak değerlendirilebilir. Eğer hükümet daha fazla para basarak makroekonomik istikrardan taviz vermek istemiyorsa ve hükümetin vergilendirme kapasitesi sınırlıysa; borçlanma hükümetin vatandaşlarına sosyal sabit sermaye sağlamak için başvurabileceği en makul yol olarak kabul edilebilir (Ogunmuyiwa, 2011, s. 29). Özellikle zayıf vergi rejimine ve düşük gelir düzeyine sahip gelişmekte olan ülkelerde kamu açığının finansmanında borçlanma tercih edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde devlet borçları ülke ekonomisinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Owusu-Nantwi ve Erickson, 2016, s. 116).

Borçlanmanın, vergilendirme ve para basılmasına tercih edilmesinin genelde üç temel nedeni olduğu görülmektedir. Birincisi, borçlanma uzun bir oluşum dönemi gerektiren yatırımlardan yararlanılabilmeye imkân tanıyan daha adil bir yöntem olarak değerlendirilir. İkincisi, borçlanma konjonktür karşıtı politikaların yürütülmesi için daha etkili prosedürleri yumuşattığı ve olağan üstü durumlara bağlı ortaya çıkan harcama ihtiyaçlarının kolayca karşılanmasına imkân tanıdığı için tercih edilmektedir. Vergilerin sıklıkla ayarlanması verimlilik kayıplarına ve ekonomik belirsizliklere sebep olabilir; bu nedenle borçlanma daha iyi bir alternatiftir. Üçüncü neden, borçlanmanın vergilendirme veya para basılması yoluna göre istikrar sağlama avantajına sahip olmasıdır (Ogunmuyiwa, 2011, s. 29). Bu bağlamda borcun istikrar sağlama fonksiyonunu yerine getirebilmesi için geri ödenmesi gereklidir. Borcun geri ödenebilirliği noktasında ne için ve ne kadar borçlanıldığı oldukça önemli hususlardır. Literatürde borçlanma ile ilgili geliştirilmiş mali kurallar çerçevesinde borçlanmaya yönelik birtakım sınırlamalar getirildiği görülmektedir. Mali kurallar, genellikle genel mali performansın bir göstergesi olarak tanımlanan, maliye politikası üzerindeki kalıcı kısıtlamalar olarak tanımlanmaktadır. Mali kurallar kapsamında bütçe açıkları, devlet borçlar, kamu harcamaları veya bunların ana bileşenleri gibi özet mali göstergeler üzerine sayısal hedefler konulmakta veya GSYH ile orantılı sayısal bir tavan belirlenmektedir (Kopits ve Symansky, 1998, s. 2).

Literatürde mali kurallar üzerindeki tartışmaların genellikle normatif nitelikte olup, çoğu zaman pratik politika önerileriyle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu kurallar genel hatlarıyla iki farklı grupta değerlendirilebilir. Birinci gruptaki kurallar, açık bir şekilde sayısal bir bütçe açığı veya borçlanma hedeflerine dayanmaktadır. Bütçe dengesi kuralı, altın kural, borç frenlemeye yönelik kuralların hepsi bu grupta yer alır. İkinci gruptakiler maliye politikası alanındaki kuralları düzelemeye ve değiştirmeye yöneliktir. Bu bağlamda uygulamaya getirilen

kurallarla, kurumsal düzenlemelerdeki bir değişikliğin bütçeleme prosedürlerini iyileştireceği ve bu sayede mali disiplinin sağlanacağına inanılmaktadır. Tüm kurallarla esasen hedeflenen, kamu maliyesinde sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır (Claeys, 2008, s. 12). Borçlanma ile ilişkili mali kuralların kamu borcunun sürdürülebilirliğine hizmet etmeye çalıştığı ifade edilebilir.

Bir ekonominin ne kadar borcu güvenli bir şekilde taşıyabileceğinin değerlendirilmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Bu bağlamda borç taşıma kapasitesini belirleyici hususlar arasında, kurumların kalitesi, borç yönetimi kapasitesi, politikalar ve makroekonomik temeller gibi çeşitli faktörler sayılabilir. Ayrıca ülkelerin borç taşıma kapasitesi küresel ekonomik ortamdan da etkilenerek zamanla değişime uğrayabilir. Bir ülkenin kamu borcunun sürdürülebilir olması, hükümetin olağanüstü mali yardım veya temerrüde düşmeden mevcut ve gelecekteki tüm ödeme yükümlülüklerini yerine getirebilmesi durumunda olarak kabul edilebilir (Hakura, 2020). Borçlanma, ülkelerin önemli kalkınma programlarını ve projelerini finanse etmelerine imkân sağlayabilir. Ancak borçlanmanın boyutu çok büyürse, borcun geri ödenmesinin yükü, ülkenin mali durumunu ciddi anlamda bozabilir. Bunun sonucunda kamu borcundaki artış, ülkelerin önemli kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmeleri ile borç kırılganlıklarını kontrol altına alabilmeleri arasındaki muhtemel gerilimi daha da artırabilir. Ülkeler sıklıkla kamu açıklarının finanse edilmesi amacıyla birlikte sosyo-ekonomik hedeflerini gerçekleştirebilmek için borçlanırken; pek çok ülkede yüksek borç oranlarının sosyal harcamaları azalttığı görülmektedir (Hakura, 2020; Lora ve Olivera, 2007, s. 299).

Literatürde kamu borcu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar mevcut olup; değişen ülke örnekleri ve koşullara bağlı olarak bazı çalışmalarda¹ kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki bulunurken; bazı çalışmalarda² ise ters yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur (Hilton, 2021, s. 175). Bu bağlamda borçlanmanın ekonomik etkileri büyük ölçüde ülkeler özelinde değişiklik göstermekte olup, ülkenin borç yüküne, borçlanma koşullarına ve ne için borçlanıldığına bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Borçlanma büyük ölçüde bütçe dengesini sağlamak için kullanılıyor olsa da bir iktisat politikası aracı olarak, hükümetlerce bilinçli bir şekilde de kullanılmaktadır. Devlet borçları değişik özelliklerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Var olan çeşitli sınıflandırmalar devlet borçlarının yapısının ve özelliklerinin daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Bu sınıflandırmaların başında iç borç-dış borç ayrımı gelmektedir.

Dış borçlar bir ekonomide alındığı zaman ekonomik kaynakların artmasını sağlayan, ancak geri ödeme zamanı geldiğinde anapara ve faizi kadar ulusal gelirden azaltıcı etki yaratan bir borçlanma şekli olarak ifade edilebilir (Batirel, 2007, s. 162). Bu bağlamda dış borç, bir ülkenin borcunun, ticari bankalar, diğer hükümetler veya IMF, Dünya Bankası vb. uluslararası finans kuruluşları da dahil olmak üzere ülke dışındaki alacaklılardan borç alınan kısmıdır (EU, 2023). Gelişmekte olan ülkeler, tüketim ve yatırıma ilişkin mali gereksinimlerini karşılamak için sınırlı kaynaklara sahiptir. Bu ülkelerdeki kaynak yetersizliği sorununu çözmek ve ülkelerin sosyo-ekonomik hedeflerine ulaşabilmesi için dış borçların oldukça önemli fonksiyonları vardır (Dawood, vd., 2021). Dış borç, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, sermaye birikimi, altyapı gelişimi ve insan kaynaklarının geliştirilmesi yoluyla ekonomik büyümenin finansmanında önemli bir kaynak olma potansiyeline sahiptir. Bunların

¹ Elmendorf ve Mankiw, 1999; Barro, 1979; Krugman, 1988; Eberhardt ve Presbitero, 2015; Ewaida, 2017; Huang vd., 2018.

² Barro, 1990; Saint-Paul, 1992; Aizenmana et al., 2007; Adom, 2016; Ahlborn and Schweickert, 2016.

yanında, artan dış borç yükü ve buna bağlı olarak yüksek borç ödemeleri ülke ekonomileri açısından bir endişe kaynağı da oluşturur. Bu bağlamda dış borçlanmanın istenmeyen yan etkileri de mevcuttur. Gelişmekte olan ülkeler genellikle uluslararası sermaye piyasalarında kredi kısıtlamalarıyla karşı karşıya kalır. Ayrıca ülkeler dış borçlanmayı seçtiklerinde yabancı para cinsinden borçlanabildikleri için, dış borcun döviz kuru riskine ve/veya dış ticaret hadleri riskine de maruz kalmaktadır (Saadi, 2003, s. 10).

Bu çalışmada Cumhuriyet'ten günümüze Türkiye'de dış borçların nasıl bir seyir izlediği tarihsel bir süreç içinde analiz edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında Osmanlı'dan devralınan borçlarla başlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dış borç yükünün, yıllar içinde nasıl değişim gösterdiği ve Cumhuriyetimizin 100. yılındaki mevcut durumu çalışmada gözler önüne serilmektedir.

Devlet Borçları: Kavramsal ve Teorik Temeller

Borçlanma hem gelişmiş hem de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sıklıkla başvurduğu bir finansman kaynağıdır. Kamu kesiminin borçlanma gereğinin temel nedenlerinin başında kamu harcamalarını finanse etmek gelmektedir. Bu bağlamda borçlanmanın da vergilerinde temel amacı mali olmakla birlikte geçmişten günümüze çeşitli amaçlarla kullanıldıkları görülmektedir. Devlet borçları, kamu gelirlerinin yetersiz olması sonucunda kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla sağlanan hem kısa vadeli hem de uzun vadeli krediler olarak tanımlanabilir (Hilton, 2021, s. 174). Borçlanma, borçlu tarafından alacaklıya ileri bir tarihte faiz, anapara veya her ikisinin ödenmesini gerektiren finansal bir alacaktır. Ülkeler, özel tahvil sahipleri, bankalar, diğer ülkeler ve onların resmi kredi kuruluşları ve Dünya Bankası gibi çok taraflı borç verenler de dahil olmak üzere çok çeşitli alacaklılara borçlanmaktadır (Hakura, 2020).

Klasik görüş borçlanmanın kamu harcamalarının karşılanması gibi mali bir ana amacının olduğunu savunurken, modern yaklaşım bu mali amacının yanında ekstra fiskal bazı amaçlarının da olabileceğini öngörmektedir. Klasik görüşle olağanüstü bir gelir kaynağı olarak görülen borçlanma, artık günümüzde hem az gelişmiş ve gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerin de başvurduğu olağan bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Devletlerin borçlanmaya başvurmalarının olağan bir hâl alması modern görüşün daha yaygın hâle gelmesi ile sağlanmıştır. Günümüzde devletlerin sadece kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla borçlanmadıkları, mali amacın yanında pek çok farklı nedenlerle de borçlandıkları görülmektedir. Borçlanma gerekçeleri ülkeler özelinde çeşitlilik göstermekte olup, ülkelerin koşulları, gelişmişlik düzeyi, tarihi vb. unsurlar borçlanma nedenleri üzerinde etkili olmaktadır.

Hükümetlerin kamu gelirleri ve kamu harcamaları dengesine göre bütçe açığı veya fazlası ortaya çıktığında borçlanma davranışlarının etkilendiği görülmektedir. Bu kapsamda borçlanma, aynı zamanda hükümetler tarafından bilinçli olarak da kullanılabilen bir iktisat politikası aracıdır. Örneğin ekonomide bir daralma yaşandığında bütçede oluşturulan açıkla ekonomik faaliyetler desteklenirken, enflasyonist dönemlerde ise bütçe fazlası oluşturularak daraltıcı bir etki yaratılabilir (Pınar, 2019, s. 38).

Devletlerin borçlanmaları, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarına yönelik yatırımları finanse etmelerinin önemli bir yolu olarak görülmektedir. Az geçişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinin kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan yatırımların, bu ülkelerde iç tasarrufların ve sermaye birikiminin yetersizliğine bağlı olarak gerçekleştirilememekte olduğu görülmektedir. Borçlanma yoluyla ülkelere yeterli kaynak toplama imkânı sağlanabilir.

Günümüzde hükümetlerin borçlanma yoluna daha sık başvurmaları, borçlanmanın ekonomi üzerindeki etkilerini de arttırmıştır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere

ekonomik büyüme ve kalkınma hedefini de güderek başvurulmuş borçlanma, bazen hedeflerin aksine ülkeleri bir borç çikmazı içine sokabilir. Burada kritik önem taşıyan ve belirleyici olan husus devlet borçlarının ödenmeye devam edilerek borç yüklerinin sürdürülebilir olmasıdır. Ülkenin borç sıkıntısının içine girmesi, ülkeyi oldukça zor bir sürece sürükleyerek ve makroekonomik istikrarı tehlikeye sokarak ülkenin kalkınma hedefini gerçekleştirilmesini yıllarca sekteye uğratabilir (IMF, 2023). Bu nedenle borçların sürdürülebilirliği özellikle küreselleşen dünyada büyük önem taşımaktadır.

Devlet Borçlarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Devletin ekonomiye müdahalesi en eski iktisat okullarından bu yana üzerinde tartışmaların sürdüğü bir konudur. Devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olup olmadığı, eğer gerekli görülüyorsa hangi derecede olacağı ve hangi araçların kullanılacağı konusunda çeşitli iktisadi düşünce akımlarının farklı görüşleri mevcuttur. Bu bağlamda farklı ekollerin borçlanma konusundaki görüşleri de çeşitlilik göstermektedir.

Devlet borçlanmasında teorik altyapının gelişimine baktığımızda, Klasik görüşü savunanların borçlanma konusunda çok hoşgörülü olmadıkları görülmektedir. Devlete “jandarma devlet” görevi afetten klasik görüş, devlet bütçesinin denk olması gerektiğini ve kamu harcamalarının mümkün olduğunca düşük ve sınırlı olması gerektiğini savunmuştur. Borçlanmanın sadece olağanüstü dönemlerde veya yalnız verimli yatırımlar için kullanılması uygun görülmektedir (Susam, 2019, s.28; Yılmaz, 2021, s. 31). Bu bağlamda klasik iktisat görüşünün borçlanmaya sıcak bakmadığı ifade edilebilir.

Müdahaleci devlet anlayışını savunan Keynesyen görüş, klasik iktisatın bütçe denkliliği ilkesinden uzaklaşmıştır. Keynesyenler, ekonominin resesyon dönemlerinde açık, boom dönemlerinde ise fazlalık verilmesini önererek konjonktürel bütçe görüşünü benimsemişlerdir (Yılmaz, 2019, s. 33). Açık bütçe politikasını savunan Keynesyen görüşe göre, devlet borçlarının yükü gerçek anlamda gelecek nesillere yansımamaktadır. Bunun nedeni bugün alınan bir borçların, gelecek nesillerin daha iyi şartlarda yaşamasına imkân tanıyor olmasıdır ve bu bağlamda daha iyi şartlarda yaşamanın bir bedeli olarak faiz miktarı bir ek yük niteliğindedir (Şeker, 2006, s. 78).

Neoklasik iktisat yaklaşımına göre hükümetlerin vergi veya borçlanma finansman yöntemini kullandığı her iki durumda da kaynaklar özel sektörden çıkartılarak kamu kesimine aktarılmaktadır ve bu durum özel sektör ile kamu kesimi arasında bir rekabet oluşturmaktadır (Rosen ve Gayer, 2022, s. 565). Devlet borçlanması sebebiyle piyasada ödünç verilebilir fonlara olan talebin artmasıyla faiz oranları da artacaktır. Borçlanmanın maliyeti olarak faiz oranlarındaki yükselişin özel yatırımları azaltacağı varsayımı neoklasik analizde önem bir rol oynamaktadır. Bu durum “dışlama etkisi” (crowding-out) olarak isimlendirilmektedir (Susam, 2019, s. 208; Rosen ve Gayer, 2022, s. 566). Ancak daha sonra, kamu kesiminin borçlanmasının dışlama etkisinden ziyade ekonomide “yer açma etkisi” (crowding-in) yaratacağını savunan karşıt görüş geliştirilmiştir. Yer açma etkisine göre, kamu yatırımlarının özel yatırımları tetikleyebileceği öne sürülmektedir. Bu etki, kamu yatırımı yoluyla kamu sermayesi birikiminden kaynaklanan özel sermaye verimliliğindeki artışa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu harcamalarının borçlanma ile finanse edilmesi özellikle kısa vadede ve durgunluk dönemlerinde talebi canlandırıcı etki yaratarak, gelirden ve dolayısıyla tasarruflarda bir artışa sebep olacaktır. Özel sektör artan bu talebi karşılamak için yatırım yapmayı seçecek ve yapacağı yatırımları da gelir artışına bağlı tasarruf artışlarıyla finanse edecektir ve bu durumda özel sektör için yer açma etkisi ortaya çıkmış olacaktır (Susam, 2019, s. 210; Hatano, 2010, s. 106).

1970’li yıllarda durgunluk içinde enflasyon olarak tabir edilebilen stagflasyon olgusunun ortaya çıkmasıyla Keynesyen politikalara uygulanan müdahaleci devlet anlayışından uzaklaşmıştır. Keynesyen görüşle talep yanlı politikaların uygulanması büyük bütçe açıkları ve bunlara bağlı finansman sorunlarına neden olmuş ve bu dönemde Friedman öncülüğünde Parasalcı Görüş olarak Monetarizm gündeme gelmiştir. Monetarist görüş ekonomik istikrarın para arzının belli bir orandan istikrarlı olarak artırılmasıyla ilişkilendirmiş ve bu bağlamda enflasyonla mücadelede sıkı para politikası önemleri önermiştir. Monetaristler kamu harcamalarının artışına ve devlet borçlarına özel yatırımların dışlanmasına neden oldukları gerekçesiyle karşıdırlar. Onlara göre devlet, maliye politikaları ile ekonomiye müdahale etmemeli, kamu kesimi küçültülmeli ve kamu harcamaları sınırlandırılmalıdır (Susam, 2019, s. 36-38; Yılmaz, 2019, s. 35).

James Buchanan önderliğinde gelişen Kamusal Seçiş Teorisi, Keynesyen görüşün bütçe açıklarını bir politik araç olarak meşrulaştırmasına karşı en büyük tepkiyi vermiştir. Kamusal seçiş iktisatçıları, kamu borçlanmasını, en çok gelecek nesillere yük aktarımı yaratacağı sebebiyle eleştirmişlerdir. Bu görüşe göre, politikacılar, yalnız kendi çıkarları için davranarak ve bugünkü seçmenlerin oylarını kazanma amacıyla vergileme yerine borçlanmayı tercih etmektedirler. Oy maksimizasyonu hedefi peşinde koşan politikacılar, bu yolla açık bütçe ve borçlanma politikalarını gelecek nesiller aleyhinde sürdürmeyi seçeceklerdir. Bu görüşe göre, yürütülen yanlış ve haksız politikaların asıl nedeni; önceki klasik geleneği bozarak kamu açıklarını ve kamu borçlarını meşrulaştıran Keynesyen görüşlü politikacılar (Kirmanoğlu, 2009, s. 52). Daha sonra Kamu Tercih Teorisi’nden filizlenen Anayasal İktisat görüşü de iktisadi faaliyetlerin, devletin bilinen klasik fonksiyonları dışında tamamen piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu kapsamda devletin vergi koyma, para basma, borçlanma, bütçe vb. alanlardaki yetkilerinin anayasalarla belirlenip sınırlandırılması gerektiğini belirtmektedir (Nadaroğlu, 2000, s. 110).

Kamu borçlanmasının iktisadi etkileri hakkında bir diğer görüş Robert Barro tarafından, kamu borçlanması ile vergileme tercihleri arasında bireylerin tarafsız kalacağı görüşünü savunan Ricardo’ya atfen geliştirilmiştir (Kirmanoğlu, 2009, s. 52). Oluşturulan Ricardocu Denklik Teoremi’ne göre, vergilendirmenin ve kamu borcunun ekonomi üzerindeki etkisi tam olarak eşdeğerdir. Bu bağlamda borçlanma ağır bir vergi yükünün alternatifi olarak görülmektedir (Brennan ve Buchanan, 1980, s.5). Bu görüşe göre, herhangi bir cari dönemdeki bütçe açığının, bütçe açığını finanse etmek için gerekli olacak gelecekteki vergilendirmenin bugünkü değerine eşit olacağını savunulmaktadır. Dolayısıyla hane halkı harcama kararlarında rasyonel davranarak ve gelecekteki vergi yükümlülüklerini de dikkate alarak tasarruflarını artırmayı seçmektedir. Bu ekstra tasarruf, ulusal tasarrufu artıracak ve dolayısıyla faiz oranındaki herhangi bir artışı dengelemiş olacaktır. Böylece özel sektör yatırımları değişmeden kalmış olur. Bu bağlamda kamu harcamalarındaki artış ekonomide “dışlama etkisi” veya “yer açma etkisi” yaratmaz (Mahmoudzade vd., 2013, s. 32).

Ricardocu Denklik Teoremi, pratikte geçerliliği pek mümkün olmayan üç önemli koşulu gerektirmektedir. Bunlardan birincisi, vergi gelirini artırmanın herhangi bir tüketici artığı kaybına (deadweight loss) yol açmadığı varsayımdır. Bu duruma bağlı olarak gelir artırmanın zamanlaması tüketim, emek ya da sermaye yatırım kararlarını doğrudan değiştirmemektedir. İkinci koşula göre, hane halkı ve firmalar finansal olarak kısıtlanmamakta ve bu kapsamda hükümetle aynı şartlarda serbestçe borç alıp verebilmektedirler. Yani dışlama etkisinin söz konusu değildir. Bir diğer koşul ise, hane halkı ve firmaların vergilerin gelecekteki düzeyini sonsuz derecede önemsiyor olmasıdır (Yared, 2019, s. 118). Bu varsayımların gerçekleşmesinin pek mümkün olmaması Ricardocu Denklik Teoremine eleştirilerin yöneltmesine sebep olmuştur.

Barro (1979) vergiler ve borçlanma arasındaki seçimi etkileyecek bazı faktörleri tanımlayan bir optimum kamu maliyesi teorisi geliştirmiştir. Barro 1979 yılındaki çalışmasında ABD kamu borcunun belirlenmesinde federal hükümet düzeyinde vergi düzleştirmenin etkilerini değerlendirmiştir. Çalışmasında önerdiği kamu borcu teorisine göre, geçici vergilerin yarattığı konjonktürel etkilerden izole edilebilmek zor bir durumdur (Barro, 1979, s. 970). Bu bağlamda Barro, optimal devlet borcu teorisi kapsamında Vergi Düzleştirme Hipotezi'ni (Tax Smoothing Hypothesis) geliştirmiştir. Barro, optimal kamu maliyesi teorisi kapsamında vergilerin her zaman gelirin sabit (planlanmış) bir oranında olması gerektiğini belirtmiştir (Barro, 1979, s. 947). Vergi Düzleştirme Hipotezi'ne göre hükümetler kamu açıklarını finanse ederken, vergi oranlarında bozulmayı en aza indirmeyi amaçlamalı ve bu doğrultuda vergi oranlarını arttırmak yerine borçlanma yolunu seçmelidir.

Barro, eğer vergi götürü usulde ve Ricardocu denklik koşulları geçerliyse, kamu finansmanı açısından borçlanma ile vergiler arasında bir fark olmadığını belirtmiştir. Ancak vergilerin çarpıtıcı etkisi söz konusu olduğunda, vergilerin zamanlamasının oldukça önemli olduğunu ifade ederek, kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki farkın borçlanma yoluyla finanse edilmesi ve vergi oranlarının zaman içinde düzleştirilmesini önermiştir (Barro, 1979; Barro 1995; Cashin vd., 1998, s. 4). Hükümetlerin, vergi oranlarındaki bozulmayı minimuma indirme amacıyla ve vergi oranlarındaki akışın aynı seyirde devamını sağlayabilmek adına, borçlanma yoluyla finansmanı öngörülmekte olup; bu kapsamda vergilerin düzleştirilmesi vergi politikalarının şekillendirilmesinde en iyi seçim olarak değerlendirilmektedir (Altınakar Mercan, 2020, s. 50).

Optimal devlet borcuna ilişkin en yaygın kullanılan görüşlerin başında Vergi Düzleştirme Hipotezi gelmektedir (Yared, 2019, s.118). Hükümetler, devlet borçlarını optimal düzeyde tutabilmek adına başka bir araç olarak, maliye politikasının işleyişine yönelik oluşturulan mali kuralları da kullanmaktadır. Bu kapsamda bütçe dengesi kuralının daha karmaşık bir versiyonu olarak değerlendirebileceğimiz "altın kural"dan bahsedilebilir (Ljungman, 2008). Altın kural, hükümetin sadece yatırımları finanse edebilmek amacıyla borçlanmasına izin verirken, cari harcamalar için borçlanamayacağı ve bu harcamaların sadece vergi ve diğer gelirler aracılığıyla finanse edilebileceği ilkesine dayanmaktadır (Chote vd., 2008, s. 10). Altın kurala göre nesiller arası eşitlik, kamu harcamalarının maliyetinin bu harcamalardan elde edilen faydaların zamanlar arası dağılımını yansıtacak şekilde zamana yayılmasını gerektirmektedir (Robinson, 1998, s. 447). Bütçe denge kuralından çok daha esnek olan bu kural, kamu yatırımlarının daha uzun sürede getiri sağlaması ve yıllık gelir akışıyla kısıtlanmaması gerektiği mantığına dayalıdır (Ljungman, 2008). Literatürde doğrudan borçlanma üzerinde esneklik limitleri belirleyerek sınırlamalar getiren mali kuralları da bulunmaktadır. Toplam veya net kamu borcu üzerine sınırlamalar koyan borç kurallarından bahsedilebilir. Bu bağlamda Maastricht Ekonomik Kriterleri kapsamında üye ülkelerin brüt borçlarının ülkelerin GSYH'nin %60'ını aşmaması gerekmektedir. Ayrıca üye ülkelerde kamu bütçe açığının, ülkelerin GSYH'nin %3'ünü aşmaması yine bir başka Maastricht Ekonomik Kriteri olarak getirilmiştir.

Dış Borcun Tanımı, Sebepleri ve Çeşitleri

"Borç" terimi, finansal bir araç veya eşdeğeri ile temsil edilen bir yükümlülüğü ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA), finansal varlık ve yükümlülükleri şu şekilde tanımlamaktadır: Bir ekonomik temsilcinin sahip olduğu diğer taraflar üzerindeki altın, para birimi ve diğer alacaklar (ve onların yükümlülükleri); veya diğer tarafların sahip olduğu bir ekonomik temsilci üzerindeki alacakları (veya yükümlülükleri) kapsar (WB vd., 1988, s. 15). Bu bağlamda borç ödünç alınmış herhangi bir şey karşılık yerine getirilmesi gereken bir yükümlülükken, borçlanma belirli bir süre sonunda geri ödenmek üzere

para veya benzeri değerli şeylerin ödünç alınmasıdır. “Devlet borcu”; “kamu kredisi”, “kamusal kredi”, “kamu borcu” veya “kamusal kredi” gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. “Devlet borcu” kısaca borçlusunun devlet veya başka bir kamu tüzel kişilerinin olduğu bir borçtur (Erdem, 2021, s. 6-7). Devlet borçlarının değişik özelliklerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırıldıkları görülmektedir. Var olan çeşitli sınıflandırmalarla devlet borçlarının yapısının ve özelliklerinin daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır. Devlet borçları vadesi, serbestisi, kaynağı ve isteğe bağlı veya zorunlu olması bakımından çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaların başında iç borç- dış borç ayrımı gelmektedir.

İç borç ve dış borç ayrımı temelde iki kritere göre yapılabilir. Bunlar; alacaklının uyuğu ve borcun sağlandığı piyasanın uyuğu kriterleridir. Alacaklının uyuğu kriterine göre, devlete borç verenlerin uyuğu dikkate alınmaktadır. Bir devletin ihraç etmiş olduğu borç senetlerini kendi vatandaşları satın alırsa iç borç, yabancı uyruklular satın alırsa dış borç kabul edilmektedir. Borcun sağlandığı piyasanın uyrukluluğu kriterine göre devlet borcunun elde edildiği piyasa dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda iç piyasadan sağlanan borçlar iç borç, dış piyasadan sağlananlar ise dış borç olarak görülmektedir. İç borçlar ulusal para birimi ile elde edilirken dış borçlar yabancı para birimi ile elde edilmektedir. Bu bağlamda borcun sağlandığı piyasanın uyuğu kriterinin diğerine göre daha tutarlı ve daha tatmin edici olduğu ifade edilebilir (Erdem, 2021, s. 41-42; Edizdoğan vd., 2016, s. 491).

1970'li yıllarda dünya genelinde pek çok ülkenin büyük miktarlarda dış borçlarının birikmeye başladığı görülmüştür. Zamanla birçok gelişmekte olan ülkenin birikmiş olan borçları, uluslararası mali sistemin istikrarını tehdit edecek boyutlara gelmiş ve Meksika'nın 1982 yılında borç ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini açıklamasıyla durumun önemini çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Bu durum, ödenmemiş borçlara ilişkin güvenilir, doğru ve güncel verilerin derlenmesinin kritik önemini pek çok ülkeye anlaşılmasına sebep olmuştur (IMF, 1994, s. 5). Bu kapsamda Uluslararası Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu (International Working Group on External Debt Statistics) kurulmuş ve ilk toplantısını Mart 1984'te yapmıştır. Çalışma grubunun amacı, dış borç verileri alanında faaliyetler yürüten dört uluslararası kuruluş arasındaki mevcut iş birliğini temel alarak borç kayıt uygulamalarının yakınsamasını teşvik etmek olarak belirtilmiştir. Sözü edilen dört kuruluş: Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS); Uluslararası Para Fonu (IMF); Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Dünya Bankası'dır (WB vd., 1988, s.3). Bu grup tarafından kaydedilen en önemli ilerlemelerin başında, dış borcun temel tanımı üzerine anlaşmaya varılması gelmektedir. Bu tanıma göre, “bir ülkenin belirli bir zaman dilimi içindeki gayrisafı yurt dışı borçları, bir ülkede yerleşiklerin o ülkede yerleşik olmayanlara geri ödemek zorunda oldukları, aldıkları ve henüz ödemedikleri borçların, faizli veya faizsiz anapara, ya da anaparalı veya anaparasız faiz ödenmesini gerektiren ve sözleşmeden doğan yükümlülüklerinin toplamıdır” (WB vd., 1988, s. 19).

Bir ekonomide dış borçlanma yolunun seçilmesiyle, reel kaynak dışalımını olanağı sağlanarak devletin kaynaklarının tüketimi ya da sermaye birikimi biçimlerindeki diğer kullanımlarında hemen bir azalma söz konusu olmamaktadır (Musgrave, 2004, s. 205). Hükümetlerin dış borçlanması, ülkenin kaynaklara erişimini artırabilirken, iç borçlanma yalnızca ülke içindeki kaynakların transferini sağlamaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki merkez bankaları, dış borçların geri ödenmesi için borçlanılan para birimini basamadıkları için, dış borçlanmaların genellikle borç krizlerine yol açabilecek kırılganlıkları söz konusu olabilmektedir (Panizza, 2008, s. 1).

Dış kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri pek çok çalışmaya konu olmuş ve edinilen sonuçlar doğrultusunda, dış kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan etkilerin olduğu görülmektedir. Bir ekonomide, düşük borçluluk

düzeylerinde, dış kamu borcunun GSYH'ye oranındaki artış ekonomik büyümeyi teşvik edebilirken; yüksek borçluluk düzeyinin olduğu durumlarda bu oranın artması ekonomik büyümeye zarar verebilir (Casares, 2015, s. 220). Ülkeler dış kaynaklardan borçlanırken hem ülkeler arası karşılaştırmaların yapılabilmesi hem de ülkeler özelinde çeşitli değerlendirmelerin ve yorumlamaların yapılabilmesi için bir takım makroekonomik büyüklükler göz önüne alınarak bazı oranlar belirlenmiştir. Bu bağlamda, toplam dış borç/GSMH, toplam dış borç/ihracat, toplam dış borç servisi/ihracat, faiz servisi/ihracat önemli dış borç rasyoları olarak kabul edilmektedir (Akin, 2020, s. 68-69).

Literatürde dış borç kavramıyla sıklıkla birlikte kullanılan, hatta bazı durumlarda birbirlerinin yerine de kullanılabilen bir kavram olarak dış yardımlardan bahsedilebilir. Dış borç ve dış yardımlar iki ayrı kavram olsa da bazı noktalarda ikisini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur. Hem dış borçta hem de dış yardımda ülkenin siyasi sınırları dışından siyasi sınırları içerisine bir kaynak girişi olmaktadır. İki durumda da taraflar arasında yapılan bir anlaşma ile alınacak kaynağa ilişkin geri ödeme zamanı (vadesi), faiz oranı vd. koşullar belirlenir. Esasen dış yardımların daha kolay ve rahat koşullarda olduğu söylenebilir. Fakat dış borç olarak alınan para ve diğer kaynakların da bir tür dış yardım niteliğinde olduğu görülmektedir. Çoğu zaman dış borç olarak sağlanan fonlar yardım olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda dış yardım kavramının dış borç kavramını da kapsayan daha geniş bir anlamı olduğu ifade edilebilir (Erdem, 2021, s. 47).

Tablo 1: Dış Borçlanmanın Başlıca Nedenleri

Dış Borçlanmanın Başlıca Nedenleri	
Dış Borçların Alınış Nedenleri	Dış Borçların Veriliş Nedenleri
<ul style="list-style-type: none"> • Yeterli sermaye birikimine sahip olunmaması ve iç tasarrufların yetersizliği • Sanayileşme ve kalkınmanın yüksek düzeyde finansman gerektirmesi • Dış ticaret ve ödemeler dengesi açığı • Bütçe açıkları • Savunma giderleri • Vadesi gelmiş borçlara finansman sağlanması • Olağanüstü harcamaların (doğal afet, savaş vb.) karşılanması • Üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan hammadde, ara ve yatırım mallarının gerektirdiği ithalatın finansmanının sağlanması, bir diğer ifadeyle döviz ihtiyacı • Bilgi birikimi eksikliği ve ülke ekonomilerinde yapılan hatalar • Ekonomik dengeyi sağlayıcı ve koruyucu etkiler • Kaynak dağılımında etkinlik sağlayıcı etkiler yaratması 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Siyasi ve askeri nedenler</i> Gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri siyasi çıkar sağlama düşüncesiyle borçlandırmaları, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere çeşitli yardımlarda bulunarak kendi ittifaklarına dahil etme amacı, siyasi nüfus arzusu vd. • <i>Ekonomik nedenler</i> Ekonomik denge ve tam istihdamın sağlanması ve korunması, yeni pazarlar kazanmak, kendi teknolojilerini borç verdikleri ülkelere yerleştirmek vd. • <i>Tarihi ve kültürel nedenler</i> Eski sömürgeci-sömürge ülke ilişkisi kapsamında tarihsel bağlara dayanarak borç vermek vd. • <i>İnsancıl ve Ahlaki nedenler</i> Özellikle doğal afet, yoksulluk gibi durumlarda uluslararası yardımlaşma örnekleri

Kaynak: Adıyaman, 2006, s.22-23; Erdem, 2021, s.49-55; Ulusoy, 2013, s. 60; İnce, 1996, s.90-101 kaynaklarından yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de dış borçlanmanın başlıca nedenleri gösterilmektedir. Özellikle ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları dış borçlanma konusunda ülkelerin nasıl bir aktör olacağını belirlemektedir. Geçmişten günümüze dış borçlanmanın tarihine bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler dış borç alan; gelişmiş ülkeler de dış borç veren taraf olmuştur. Bu bağlamda dış borcun alınış nedenleri gelişmekte olan ülkeler için geçerliken, dış borçların veriliş nedenleri ise gelişmiş ülkeler için geçerlilik taşımaktadır (Yılmaz, 2021, s. 84).

Dış borçların alınış nedenlerinin başında gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan kaynakların yetersizliği gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yatırımları gerçekleştirmek için sermaye ve teknik bilgi yetersizliği söz konusudur. İç tasarruflarının yetersizliği ekonomik büyüme ve kalkınmanın önünde engel teşkil etmektedir (Akın, 2020, s. 59-60; Erdem, 2021, s. 49-50). Ulusal tasarruflar, emeğin üretkenliğini ve zamanla emeğin büyümesini kontrol eden önemli bir üretim faktörü olan sermaye arzının kaynağını oluşturmaktadır. Tasarruf ve üretken sermaye arasındaki bu ilişkiye bağlı olarak, tasarruf ve/veya tutumluluk geleneksel olarak erdemli, toplumsal açıdan yararlı bir eylem olarak kabul edilmektedir (Modigliani, 1986, s. 704).

Gelişmekte olan ülkelerde ithalat için gerekli dış ödeme araçlarının yetersizliği dış borçlara yönelmelerinin başka bir nedenini oluşturmaktadır (Akın, 2020, s. 60). Üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan hammadde, ara ve yatırım mallarının gerektirdiği ithalatın finansmanını sağlayacak olan döviz kaynakları bu ülkelerde genel olarak kıttır. Dolayısıyla bu kaynakların yurt dışından borç alınarak elde edilmesi söz konusu olabilmektedir (Ulusoy, 2013). Bu bağlamda ülkedeki döviz kıtlığı da dış borç alma nedenleri arasında sayılmaktadır (Eker ve Bülbül, 2016, s. 353).

Gelişmekte olan ülkelerin, bütçe açıklarının kapatılması, vadesi gelmiş borçlara finansman sağlanması, deprem doğal afet gibi olağanüstü harcamaların karşılanması, ekonomik denge ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması gibi pek çok amaçla dış borçlanma yoluna başvurdukları görülmektedir. Bu ülkelerde kaynak mobilizasyonunun zayıflığı da dış borçlara yönelmelerinin bir başka nedeni olarak gösterilmektedir. Ülke içi kaynakların yeniden dağıtımı kapasitesinin zayıf olması, iç kaynakların ihracat yoluyla ithalat yapmaya kolaylıkla çevrilememesi nedeniyle dış borçlanma gerçekleşebilir (Eker ve Bülbül, 2016, s. 353; Adıyaman, 2006, s. 22-23).

Gelişmiş ülkeler grubundan yer alan dış borç veren ülkelerin de çeşitli nedenlerle borç verdikleri görülmektedir. Bu nedenler siyasi ve askeri nedenler, ekonomik nedenler, tarihi ve kültürel nedenler, insancıl ve ahlaki nedenler olarak sıralanabilir (İnce, 1996, s. 100-101; Akın, 2020, s. 60-63). Tablo 1’de bu nedenler örneklendirilmiştir.

Bahsedildiği üzere pek çok nedenlerle başvuru dış borçlar, kendi içinde çeşitli yönleriyle sınıflandırılmaktadır. Bunlar: “proje ve program kredileri”; “bağlı ve serbest krediler”; “mali yardım, gıda yardımı, teknik yardım”; “ticari krediler”; “dış yardım konsorsiyumu ve bankalar konsorsiyumu”; “resmi ihracat kurumlarını kredileri”; “hükümet kredileri”; “çok uluslu kurumlardan sağlanan krediler”; “uluslararası piyasalarda tahvil ihracı”; “leasing/finansal kiralama” (Pehlivan, 2016, s. 181-186).

Farklı şekillerde gerçekleşebilen dış borçlanmanın avantajları gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Dış borçların, iç borçlara göre en önemli avantajlarının başında yurt için tasarruflar üzerindeki kısıtlayıcı olmayan etkisi gelmektedir. Bu bağlamda, dış borçlar iç borçlara göre özel yatırımlar üzerinde daha az dışlama etkisi (crowding out) yaratabilir (Hanson, 2007, s. 5). Diğer yandan ülkede artan dış borçlar ülke ekonomisini zayıflatma eğilimindedir. Dış borçlar arttıkça ülkenin dış koşullara karşı kırılganlığı daha da artmaktadır. Ayrıca dış borçlanma yabancı para cinsinden dövizle olduğu için özellikle enflasyona bağlı olarak para birimindeki değer kaybı doğrultusunda geri ödeme zamanında borçlu ülke için ağır bir yük oluşturabilir (Beaugrand dv., 2002, s. 10). Bu noktada borçların sürdürülebilirliği dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur.

Ülkelerin borç yükü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan borç servisi, ekonomik büyüme için gerekli olan hammadde ve sermaye mallarının ithalatını finanse edecek dövizin yetersiz olması nedeniyle ekonomi üzerinde kısıtlayıcı bir etki yaratabilir. Başka bir kısıtlayıcı durum, birikmiş borç yükünün özel yatırım oranını olumsuz yönde etkilediğini belirten Borç

Fazlası/Sarkması (Debt Overhang) Teorisi'ne bağlı olarak yaşanabilir (Ogunmuyiwa, 2011, s. 30). Borç Fazlası Teorisi'ne göre, yüksek dış borçlar ekonomik büyümeyi yatırımların azalması yoluyla olumsuz etkilemektedir. Bu teorisine göre, gelecekte borcun ülkenin geri ödeme kabiliyetinden daha büyük düzeye olma ihtimali olduğunda, beklenen borç servisi maliyetlerinin daha fazla yatırımı caydıracağı öngörülmektedir. Potansiyel yatırımcılar, ne kadar çok üretilirse, hükümetlerin dış borçlarını ödeyebilmek için o kadar çok "vergilendirileceğinden" korkacaklar ve bu bağlamda gelecekte üretim artışı uğruna bugün yatırım maliyetlerine katlanmaya daha az istekli olacaklardır (Pattillo vd., 2004, s. 5). Borç sarkması, yatırım ve büyüme üzerinde olumsuz sonuçlar doğuran büyük bir borcun varlığını ifade etmektedir. Yatırımcılar, ülkelerin dış borçlanmalarının finansmanı için yurt dışına kaynak transferi yapacakları için mevcut ve gelecekteki vergilerin artırılacağını beklentisi içinde olurlar (Elbadawi vd., 1997, s. 49). Literatürde bu teori, daha büyük borç stoklarının daha düşük borç geri ödeme olasılıkları ile ilişkili olma eğiliminde olduğunu öne süren "Borç Laffer Eğrisi" ile desteklenmektedir. Eğrinin yukarı eğimli veya "iyi" olarak tabir edebileceğimiz bölümünde, borcun nominal değerindeki artışlar beklenen borç geri ödemesindeki artışlarla ilişkili olarak artarken, borçtaki artışlar eğrinin aşağı eğimli veya "kötü" bölümünde beklenen borç geri ödemesini azaltmaktadır (Pattillo vd., 2004, s. 5).

Ülkelerin dış borçların sınırlandırılması optimal dış borçlanma kavramının bir gereği olarak değerlendirilebilir (Akar, 2013, s. 55). Bu bağlamda Monterrey Mutabakatı'nda dış borcun belirli bir düzeye kadar ekonomik büyümeyi teşvik edecek bir araç görevini üstlendiği, ancak sürdürülemeyen dış borcun ise ülkeleri krizlere sokabileceği ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceği görüşüne varılmıştır. Aşırı düzeyde dış borçlanma, ülkelerin maliye ve para politikası uygulama alanlarının daraltılarak, ülkedeki özel yatırımların caydırılmasına sebep olabilir (Forslund ve Rau-Goehring, 2008, s.1). Dolayısıyla dış borçlanma borcun kullanım şekline bağlı olarak ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde pozitif veya negatif yönlü etki yaratabilir. Altın kural kapsamında öngörüldüğü gibi, yatırım projelerinde dış borçların kullanılması ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yaratabilir. Bu durumun tersi olarak dış borçlar, özel ve kamu tüketimini arttırmak veya vadesi gelmiş borçların finansmanını sağlamak amaçlı kullanılıyorsa büyüme üzerinde negatif etkiler yaratabilir (Dritsaki, 2013, s. 252).

Literatürde dış borçlanmadan optimal düzeyde yararlanabilmek ve bu bağlamda dış borçlanmanın ülke ekonomisi üzerinde bir yük oluşturmaması ve dış borçların sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için birtakım kriterlere göre sınırların belirlenebileceği öngörülmektedir. Borçlanmaya sınır getiren kriterler; ekonominin masetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi ve kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi olarak sıralanabilir (Opuş, 2002, s. 187).

Massetme kapasitesi, bir ülkenin yabancı kaynaklı finansal akımlardan hangi düzeyde faydalanabileceğini belirten ve aynı zamanda sözü edilen ülkedeki kurumsal ve altyapısal kaliteyi de kapsayan bir gelişmişlik seviyesi göstergesi olarak değerlendirilebilir (Görgülü, 2019, s. 1). Massetme Kapasitesi kapsamında dış borçlar, kendilerine ödenecek giderler ile (anapara ödemeleri + faiz ödemeleri = dış borç servisi) sınırlandırılmaktadır. Bu bağlamda dış tasarrufların marjinal katkısının dış borçlara ödenecek gider haddine eşit olduğu durumda masetme kapasitesinin tamamı kullanılmış olur. Bu kapasitenin üstüne çıkılarak dış borçlanmaya devam etmek, ülke içindeki kaynakların dış ülkelere aktarılmasına sebep olarak ülkenin ekonomik açıdan net bir kayba uğramasına sebep olur (Esener, 2013, s. 39).

Ödemeler bilançosu dengesi dış borçlara koyduğu kriter kapsamında, dış finansmana dış alem gelirleri ve giderleri arasındaki fark kadar başvurulması öngörülmektedir. Bu farktan daha fazla dış kaynağa başvurmak, alınan borcun verimli alanlarda kullanılmadığının ve ülkenin ödeme gücünün zayıfladığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Dış

borçlanmaya sınır getiren bir diğer kriter olarak borcun vadesi dikkate alınmaktadır. Borçlanmada optimal vade yapısının nasıl saptanacağına yönelik politika arayışları farklı görüşler ve değişen koşullara bağlı olarak tartışılmaktadır. Bu kritere göre dış borç sınırı, toplam dış borç stoku içinde kısa vadeli dış borcun artış hızının uzun vadeli borcun artış hızına eşit olması olarak baz alınmaktadır. Bu eşitlik gerçekleşene kadar borçlanılabilir (Opuş, 2002, s. 188). Bunların dışında dış borç servisi kapasitesi borçlanmayı sınırlandıran bir başka gösterge olarak değerlendirilebilir. Dış Borç servisi devletin dış borcundan doğan anapara ve faiz ödemeleri ile bu borçlara ilişkin iskonto giderleri ile ücret ve diğer ödemelerini ifade etmektedir (Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 2002). Bu bağlamda bir ülkenin yüksek dış borç servisi oranına sahip olması ülkenin borçlarını geri ödeme kapasitesinin zayıf olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Opuş, 2002, s. 188).

Türkiye’de Dış Borçlar

Türkiye geliştirmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi sadece kamu açıklarının finanse edilmesinde değil, büyük çaplı finansman gerektiren devlet faaliyetlerde veya ekonomik istikrarsızlıklara mücadelede borçlanmaya önemli bir araç olarak başvurmaktadır. Çalışmada, Türkiye’de dış borçların seyrinin daha ayrıntılı ve net bir şekilde değerlendirilebilmesi adına, Türkiye’de dış borçlanmanın gelişimi dönemlere ayrılarak incelenmektedir.

Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Dış Borçların Gelişimi: 1923-1946 Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu kültürel, siyasi ve ekonomik mirasının yanında Türkiye Cumhuriyeti’ne bir borç mirası da bırakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından önce çökmekte olan bir imparatorluk olarak Osmanlı hem yabancı ülkelere aldıkları borçlar hem de kaybettiği savaşlara bağlı olarak ödemekle yükümlü olduğu tazminatlar sebebiyle yüklü bir dış borca sahipti. 1914 yılına Osmanlı’nın dış borçlarının toplamı 104 milyon 212 bin Osmanlı lirası tutarında olmuştu. Bu borcun önemli bir kısmı Duyun-u Umumiye İdaresinin yönetimi altında olup yıllık borç servisi 13 milyon Osmanlı lirasına ulaşmıştı. Yine aynı yıl olan 1914 yılında, Osmanlı bütçesi yaklaşık 30 milyon kadardı ve Osmanlı’nın borç servisi bütçe gelirlerinin % 43’ünü oluşturmaktaydı (Açba, 1991, s. 140).

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren ilk 10 yıllık süre içerisinde Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’dan devralınan dış borç yükü sebebiyle ilave bir dış borç yükünün altına girmek istememiştir. Osmanlı’dan arda kalan dış borçlar imparatorluktan ayrılan çeşitli ülkelere paylaştırılmış olsa da borcun 1912 yılından önceki kısmının % 62.54’ü, 1912 yılından sonraki kısmın ise %74’ü gibi oldukça önemli bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti’ne kalmıştır. Osmanlı Lozan Anlaşması uyarınca 1928 yılında Paris’te kurulan “Türkiye’nin Dış Borçları Komisyonu’nda borç ödemelerin nasıl ve ne şekilde olacağına yönelik bir sözleşme imzalamış ve 1954 yılına bu dış borcun ödemesi devam etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’nun Kırım Savaşının finansmanını sağlamak için 1854 yılında aldığı ilk dış borcun ödemesi ülke için oldukça ağır olmuş, bu dış borcun tasfiyesi 100 yıl kadar sürmüştür (Yavuz, 2009, s.208, 211).

Tablo 2’de 1923-1946 yılları arasında Türkiye’nin aldığı dış borçlar yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren ilk 10 yıl, iç ve dış borçlanma finansman yollarına başvurulmamıştır. Bunun nedeni, Osmanlı’dan kalan ağır dış borç yükünün mevcudiyeti, borçlanma için gerekli şartların oluşumu ve bankalarla birlikte sermaye piyasalarının gelişmesi ve bunların yanında halkın güveninin de kazanılabilmesi için gerekli siyasi, iktisadi, mali ve psikolojik ortamın sağlanması amacıyla beklenilmesidir (Yavuz, 2009, s. 208). Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk borçlanma, Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi iç borçlanmadan önce dış borçlanma olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de iç borçlanmaya ilk kez 1933 yılında, ilk dış borçlanmaya ise yabancıların elinde bulunan demiryollarının

millileştirilmesi amacıyla 1928 yılında başvurulmuştur. Sonrasında 1930 yılında, kibrit ve çakmak tekel işletmesinin bir Amerikan şirketine devri koşuluyla 10 milyon dolarlık bir kredi alınmıştır (Eryaman, 2020, s. 219). Yine aynı yıl (1930 yılında) ABD’den “İktisadi Cihazlanma” amacıyla alınan 10 milyon \$ tutarında bir dış borç daha gerçekleşmiştir (Ünlüönen, 1988, s. 325).

Tablo 2: Türkiye’de Dış Borçlar: 1923-1946 Dönemi

Borçlanmanın Yapıldığı Yıl	Borç Alınan Ülke	Borçlanma ile Gerçekleştirilen Harcama	Borç Tutarı
1928-1933	ABD	Anadolu Demir Yolu millileştirme Mersin-Tarsus-Adana hattı millileştirme Haydar Paşa Limanı Tesisler Millileştirme	19 milyon \$
1930	ABD’li Yatırım Şirketi	Çakmak ve kibrit üretim ve işletme imtiyazı karşılığı	10 milyon \$
1930	ABD	İktisadi cihazlanma	10 milyon \$
1934	Sovyet Rusya	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan bazı fabrikaların yapımı (dokuma fabrikası)	8 milyon \$
1938	İngiltere	Dış ödeme güçlüklerini gidermek, askeri malzeme mubayaası ve Karabük Demir-Çelik fabrikasının yapımı	16 milyon Sterlin
1939-1940	İngiltere Fransa	1939 Teslihat Kredisi 1940 Altın İstikrazı 1940 Kliring Deblokaj İstikrazı	İngiltere’den 42 milyon sterlin Fransa’dan 1,5 milyon Sterlin (264 milyon frank)
31.12.1942	Almanya	Silah ve Askeri Teçhizat Alımı	45,5 milyon lira (100 milyon frank)
1946	ABD	Savaş sonrası silah ve malzeme alımı	10 milyon \$

Kaynak: Yılmaz, 2021, s. 147-148.

1930’lu yıllarda da dış borç alınmaya devam edilmiş, 1934 yılında Sovyet Rusya’dan 8 milyon \$ bir kredi alınmıştır. Bu borç, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan fabrikalardan bazılarının finansmanı amacıyla kullanılmıştır. Daha sonra 1938 yılında İngiltere’den 16 milyon İngiliz sterlini borç alınmıştır. Alınan bu borcun 10 milyonu dış ödemeler için 6 milyonu askeri malzeme alımında kullanılmak üzere harcanmıştır. Sonraki dönemde Türkiye, Osmanlı’dan kalan dış borçları aksatmadan ödemeye devam etmiştir (Yaşa, 1963, s. 130). İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye tarafsızlık politikası izleyerek Almanya, Fransa ve İngiltere’den dış borç almış ve bu borçları büyük ölçüde savunma harcamalarına kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin dış borcu 356 milyon liraya ulaşmıştır. Borçların vadelerine göre dağılımına bakıldığında, uzun vadeli borçlar artarken kısa vadeli borçların 58 milyondan 1 milyonun altına düştüğü görülmektedir. Savaş sonrası da dış borçlar devam etmiş, 1946 yılında askeri malzeme alımı için ABD’den 10 milyon dolar dış borç alınmıştır (Ünlüönen, 1988, s. 325-326; Yaşa, 1963, s. 130).

Planlı Dönem Öncesi Türkiye’de Dış Borçlar: 1946-1960 Dönemi

Zaman ilerledikçe dünya genelinde ülkeler arasındaki ekonomik, mali ve sosyal ilişkiler gelişerek ilerlemiş ve özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkeler arasında bloklaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ülkeler arasındaki ekonomik, ticari, politik konularda iş birliklerinin kurularak hem taraflar arasında bilgi alışverişlerinin sağlanması hem de dünya düzeninin dengede tutulabilmesi adına uluslararası ekonomik kuruluşlar oluşturulmuştur. IMF, Dünya Bankası, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Avrupa Birliği (AB), Avrupa Yatırım

Bankası (EIB), Avrupa Kalkınma Fonu (EDF) dünya çapında mali kuruluşlara örnektir. Türkiye 1947 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve 1961 yılında ise Dünya Bankası'na üye olmuştur. Kurulan uluslararası finansman kuruluşları, yeni düzende borçlanmanın önemli aktörlerinden biri hâline gelmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkeye borç vermeye başlamıştır. Türkiye de bu ülkelerden biridir.

Savaş sonrası dönemde Türkiye'ye Truman Doktrini kapsamında 100 milyon dolarlık askeri yardım yapılmıştır. Marshall Planı yardımları da daha sonrasında Türkiye'ye ABD tarafından sağlanan önemli fonlardır. Bu süreçte uluslararası kuruluşlar Türkiye'ye krediler sağlamıştır. Türkiye ilk olarak 1947 yılında IMF'den 5 milyon dolarlık kredi almıştır (Ünlüöner, 1988, s. 326). 1946-1960 döneminde Türkiye'nin aldığı bazı dış borçlar tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: 1946-1960 Döneminde Bazı Dış Borçlar

Borçlanmanın Yapıldığı Yıl	Borç Alınan Ülke	Borçlanma ile Gerçekleştirilen Harcama	Borç Tutarı
1947	IMF	-	5 milyon \$
1949	ABD	-	33,8 milyon \$
1950	ABD	İlk Amerikan Yardımı	24 milyon \$
1950	Dünya Bankası	Silo Kredisi	3,9 milyon \$
1950	Dünya Bankası	Sınai Kalkınma Kredisi	9 milyon \$
1950	Dünya Bankası	Liman Kredisi	12,5 milyon \$
1950	Avrupa Tediye Birliği	-	55 milyon \$
1952	IMF	-	10 milyon \$
1953	IMF	-	20 milyon \$
1952	Dünya Bankası	-	25,2 milyon \$
1954	Dünya Bankası	-	3,8 milyon \$
1952	ABD	Marshall Yardımı	11,2 milyon \$
1955	ABD	Marshall Yardımı	20 milyon \$
1956	ABD	Marshall Yardımı	25 milyon \$
1957	ABD	Marshall Yardımı	25 milyon \$
1957	IMF	-	13,5 milyon \$
1958	Avrupa İktisadi Birliği Memleketleri	İstikrar programı kredisi	75 milyon \$
1958	Avrupa Para Antlaşması	İstikrar programı kredisi	25 milyon \$
1958	IMF	İstikrar programı kredisi	25 milyon \$
1958	Export-Import Bank	İstikrar programı kredisi	37,5 milyon \$
1958	Kalkınma İkraz Fonu	İstikrar programı kredisi	37,5 milyon \$
1959	ABD	-	97,2 milyon \$
	ABD	-	26,5 milyon \$
1960	Almanya	-	37 milyon \$

Kaynak: Yılmaz, 2021, s.160-161.

1946-1960 arasında Türkiye'nin kullandığı dış kredilerin 1955 yılında %83'ü, 1956 yılında ise %72,5'inin yıl içinde borç servisine harcanmıştır. Tablo 3'de ilgili döneme ait borç servisi ile ihracat geliri ve GSYH ilişkisi gösterilmektedir. Dış kredilerin bu kadar önemli bir payının borç servisine harcanması, bu dönemde alınan borçların verimli kullanılmadığını göstermektedir (Yılmaz, 2021, s. 161). Borç servisinin gerçekleştirilebilmesi için ihracat geliri büyük önem taşımaktadır. Özellikle 1956 yılında borç servisindeki yıllık artış ihracat gelirlerindeki yıllık artışı önemli ölçüde aşmıştır. Bu yıllarda Türkiye'de borç servisinin milli gelir içindeki payının da artma eğiliminde olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2021, s. 162).

Tablo 4: Borç Servisi ile İhracat Geliri ve GSYH İlişkisi (Milyon \$)

Yıllar	Borç Servisi	İhracat	Oran (%)	Önceki Yıla Göre İhracat Artışı (%)	Önceki Yıla Göre Borç Servisi Artış (%)	Borç Servisi/ GSYH
1947-1954	229.1	2.338.6	9,8	-	-	0,7
1955	59.5	313.3	18,9	-	-	0,8
1956	86.0	305.0	28,2	-2,7	44,1	0,9
1957	90.0	345.0	26,7	13,1	4,6	0,8
1958	56.3	247.3	22,7	-28,0	-26,3	0,4
1959	75.1	353.8	21,2	43,0	33,5	1,4

Kaynak: Yılmaz, 2021, s.162.

1950-1960 arası Türkiye’de dış borçlar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Türkiye’nin 1950 sonunda 775 milyon TL olan dış borçları, 1960 yılı sonunda 6 milyar 210 milyona yükselmiş yani %801 oranında artmıştır (Yaşa, 1963, s. 134). Bu dış borçları büyük ölçüde Marshall yardımları ve uluslararası kuruluşlardan alınan yardımlar oluşturmaktadır. Borçlar şimdiye kadar görülmemiş bir hızla artış göstermiş, borçlanma ülke ekonomisi için ciddi bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. Borçlar verimli kullanılmamış, borçlanmanın maliyeti daha da artmış, borç geri ödemesi için borçlanma yoluna gidilmesi ekonomiye oldukça zarar vermiştir. Türkiye ithal ettiği kadar ihraç edemez bir duruma gelmiş ve Türkiye’nin dış ticaret açığı önemli boyutlarda artmıştır. Sonuç olarak, Türkiye Temmuz 1958’de ilk defa moratoryum ilan etmiştir. Ağustos 1958’de de uluslararası kuruluşların önerisi ve desteği ile devalüasyon, dış borç ertelenmesi, dış krediler, para ve maliye politikasına kısıtlamalar, dış ticaretin serbestleşmesi, KİT fiyatlarının serbestleşmesi olmak üzere altı ana maddeyi içeren İstikrar Tedbirleri’ni uygulamaya sokmuştur (Korkmaz ve Aybarç, 2018, s. 640-641). Moratoryumun ilanı ile dış borçlar yeni bir ödeme planına sokulmuş ve 1972 yılına kadar ödenmesi kabul edilmiştir. Moratoryumdan sonra Mayıs 1959’da borç ertelenmesi yoluyla borcun %40’ını oluşturan 442 milyon \$’lık borç ertelenmiştir. Yeni ekonomik program kapsamında IMF’den 354 milyon \$ dış kredi alınmış fakat 1960 askeri ihtilali nedeniyle programın uygulanması sekteye uğramıştır (Yılmaz, 2021, s. 163).

Planlı Kalkınma Dönemi Türkiye’de Dış Borçlar: 1960-1980 Dönemi

1960-1980 dönemi Türkiye ekonomisinde planlı kalkınma hedefinin belirlendiği ve bu yönde politikaların seçildiği bir dönemdir. Türkiye ithal ikameci kalkınma stratejisine dayalı olarak sanayileşmeye hedeflemiştir. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş, 1963 yılında ise Birimci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konmuştur. Planlı kalkınmayı finanse edebilmek için dış kaynaklara başvurma kararı alınmış ve bu bağlamda 1962 yılında OECD bünyesinde Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu kurulmuştur. Bu dönemde Türkiye’nin dış kaynak ihtiyacının büyük ölçüde konsorsiyumdan sağlanan kredilerle giderildiği görülmektedir. Alınan bu konsorsiyum kredileri program kredisi, proje kredisi, borç erteleme/tecili, re-finansman kredisi biçiminde olmuştur (Ünlüöner, 1988, s. 327; Adıyaman, 2006, s. 26-27).

İthal ikameci politikaların ülkede ara mal ve yatırım malı ihtiyacı doğurması ve bununla birlikte 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleriyle petrol fiyatlarının yaklaşık %400 oranında yükselmesinin de etkisiyle ülke döviz darboğazına girmiştir. Bu sorun dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) ile çözülmeye çalışılmıştır. DÇM kısa vadede bir rahatlama yaratsa da ileriki yıllarda DÇM bir çözümden ziyade ülke ekonomisi üzerinde bir yük oluşturmaya başlamıştır (Ünlüöner, 1988, s. 327). Kalkınma planlarında da dışarıya bağımlılığın azaltılması için planlar yapılırsa da maalesef başarı sağlanamamış. Bu dönem dış borçlanma artarak devam etmiştir. Tablo 5, 1962-1979 yılları arasında Türkiye’nin dış boş stokunu göstermektedir.

Tablo 5: Türkiye'nin Dış Borç Stoku 1962-1979 (Milyon \$)

Yıllar	Orta ve Uzun Vadeli Dış Borçlar	Kısa Vadeli Dış Borçlar	Toplam Dış Borç Stoku	Dış Borç Stoku/GSMG
1962	-	-	1017	11,27
1963	-	-	857	11,55
1964	964	-	964	11,93
1965	1051	-	1051	11,55
1966	1149	-	1149	11,69
1967	1286	-	1286	12,78
1968	1502	-	1502	11,85
1969	1678	-	1678	11,58
1970	1891	-	1891	18,25
1971	2177	-	2177	16,15
1972	2291	-	2291	14,76
1973	2654	-	2654	14,74
1974	2901	-	2901	11,46
1975	3256	1035	4291	12,59
1976	4214	2706	6920	17,71
1977	4819	6116	10935	23,68
1978	6749	7176	13925	28,04
1979	9883	3556	13439	27,06

Kaynak: Eser, 2021, s. 69.

1970 yıllarda dış borçlar artmaya devam etmiş ve bu süreçte Türkiye'nin IMF ile ilişkileri ön plana çıkmıştır. IMF ile borçlanma, Türkiye'nin çeşitli tedbirleri alması koşuluyla gerçekleşmiştir (Ünlüöner, 1988, s. 327) Türkiye ekonomisi 1960-1980 döneminde her yıl dış ticaret açığı vermiştir. 1960 yılında enflasyon %5,4 iken 1980 yılında %107,2'ye ulaşmıştır. (T.C. Merkez Bankası, 2023). Ekonomik sorunlarla mücadele etmek adına Mart 1978 ve Nisan 1979'da istikrar programları yürürlüğe girmiştir. Bu istikrar programı kapsamında TL devalüe edilmiş, KİT ürünleri zamlanmış, kamu açıklarının giderilmesi için maliye politikası araçları olarak kamu harcamalarının azaltılması ve vergilerle ilgili düzenlemelerin getirilmesine yönelik kararlar alınmıştır. Alınan kararların tam olarak uygulanmasına fırsat vermeden hükümet değişikliği yaşanmış ve yeni hükümet ekonomiye yeni bir yön veren 24 Ocak istikrar kararlarını almıştır (Yılmaz, 2021, s. 169).

1980-2000 Arası Türkiye'de Dış Borçlar

1980'li yıllar hem dünyada hem de Türkiye'de ekonomi politikalarında dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. 1980 öncesi planlı kalkınma döneminde ithal ikameci politikalarla hedeflendiği gibi ekonomik kalkınma sağlanamamıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde 43. Türkiye Hükümeti tarafından ekonomide yapısal dönüşümleri kapsayan bir program seçilmiştir. 24 Ocak kararlarıyla içe dönük ithal ikameci sanayileşme modeli bırakılarak; dış ticaretin serbest bırakılması, yabancı sermayenin ülkeye girişini engelleyecek yasal engelleri kaldırılması, döviz piyasalarının ve sermaye girişlerinin serbestleştirilmesi, devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması, bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturan KİT'lerin özelleştirilmesi, reel ücretlerin düşürülmesi ve faiz oranlarının serbestleştirilmesi amaçlanmıştır (Çelen, 2020, s. 12). Alınan kararlar sonrasında Türkiye 1980 yılının mart ayında Dünya Bankası ile izlenen Yapısal Uyum Kredisi Sözleşmesini imzalamış, aynı yılın (1980) haziran ayında ise IMF ile 3 yıllık destek sağlayan anlaşmayı yaparak, yapısal dönüşüm politikalarının başlangıcı gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması yapısal dönüşüm süreciyle başlamış ve 1989-1990 yıllarında da tamamlanmıştır (Yılmaz, 2021, s. 181; Pınar, 2019, s. 305).

Sermaye ve para piyasalarının kurulmasıyla dış ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, sermaye girişlerinde önemli artışlara sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye'ye ve diğer gelişmekte olan ülkelere gelen sermaye akımında bir artış yaşanmıştır ve

sermaye akımı 1996’de en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bunun yanında 1991 yılında Körfez Krizi ve 1994 yılındaki finansal krizde net sermaye çıkışları da yaşanmıştır. Finansal liberalizasyon sonrası sermaye akımlarının kaynağında bir değişiklik yaşandığı görülmektedir. 1890 yılından önce, kamu borçlanması toplam sermaye akımlarının oldukça önemli bir kısmını oluştururken, 1980 yılından sonra durum değişmiş ve özel sermaye akımlarının toplam sermaye içindeki payı önemli oranda artmıştır (Pınar, 2019, s. 305-306). Tablo 6’de 1980-2000 yılları arasında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH’ye oranının, bütçe türlerine göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 6: Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı: 1980-2000

	Konsolide Bütçe	KİT	Mahalli İdareler	Döner Sermayeler	Sosyal Güvenlik Kurumu	Fonlar	KKBG
1980	2,3	3,6	0,2	0,4	-	-	6,6
1981	1,1	1,8	0,0	0,0	-	-	2,9
1982	1,1	1,4	0,0	0,1	-	-	2,6
1983	1,6	1,6	0,0	0,4	-	-	3,6
1984	3,2	1,4	-0,1	0,0	-0,3	-0,4	3,9
1985	1,7	1,8	-0,1	-0,3	0,0	-0,4	2,6
1986	2,0	1,9	0,2	-0,2	0,0	-1,2	2,7
1987	2,5	2,4	0,3	0,0	-0,4	-0,4	4,4
1988	2,2	1,6	0,3	0,1	-0,3	-0,4	3,5
1989	2,5	1,3	0,2	0,0	-0,3	0,3	3,9
1990	2,2	2,9	0,0	0,0	-0,2	0,44	5,4
1991	3,7	2,5	0,2	0,0	0,1	0,7	7,3
1992	3,2	2,9	0,6	0,0	0,2	0,9	7,7
1993	4,9	1,0	0,5	0,0	0,4	0,6	7,5
1994	2,9	0,3	0,3	0,0	0,4	0,7	4,5
1995	3,0	-0,3	0,2	0,0	0,3	0,5	3,6
1996	6,1	0,0	0,2	0,0	0,0	0,1	6,4
1997	5,6	-0,2	0,2	0,0	0,1	0,0	5,7
1998	5,4	1,0	0,3	0,0	0,3	0,0	7,0
1999	8,7	1,8	0,3	-0,1	0,2	0,5	11,4
2000	8,0	1,5	0,3	-0,1	-0,2	-0,9	8,7

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) devletin kamu açığını ölçmeye yarayan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Kamu kesimi mali dengesinde açık varsa, bu açığın kapatılması için ne kadar borçlanılmasının gerekli olduğunu KKBG göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’de kamu kesimi açıkları; merkezi yönetim, mahalli idareler, sosyal güvenlik kuruluşu (SSK), Döner Sermayeli Kuruluşlar, Fonlar ve KİT’lerin açıklarına bağlı olarak gerçekleşir ve bu kamu tüzel kişiliklerinin açıklarının finansmanı sebebiyle KKBG’nde artışlar olmaktadır. 1980 yılında KKBG içinde en büyük pay konsolide bütçe borçlanma gereksinimi olmuştur. 2000 yılına gelindiğinde ise, 1980 yılında 2,3 olan bu oranın 8’e çıktığı görülmektedir. KKBG yüksek oranlara çıkması kamunun mali disiplinden uzaklaştığını ifade etmektedir.

1980 sonrası benimsenen liberal ve arz yanlı ekonomi politikalarıyla kamu kesiminin küçültülmesi ve özelleştirme uygulamaları gündeme gelmiş olsa da hem Türkiye’de hem de diğer gelişmekte olan ülkelerde kamu kesiminin küçültülmesi ve özelleştirme uygulamaları bu dönemde hemen başarılı bir şekilde uygulanamamıştır. Vergilerde biraz azalmalar yaşanmış olsa da kamu harcamalarında bir kısıntı yapılamamıştır. Bu dönemde konsolide bütçede bir daralma görülmekle birlikte, bunun nedeninin altında bütçe dışı fonlara olan talep yatmaktadır.

Bu bağlamda kamu kesiminde bir daralma olmadığı ifade edilebilir. Bunlara bağlı olarak iç borçlarda ciddi bir artış yaşanmıştır (Pınar, 2019, s. 308-309). Tablo 7’de Türkiye’nin dış borç stoku ve dış borç stokunun borçluya ve vadeye göre dağılımı gösterilmektedir. Tablo ilgili dönem olan 1980-2000 yıllarına ait verileri içermekle birlikte, daha kapsamlı olması açısından 1950, 1960 ve 1970 yılları verilerini de içermektedir.

Tablo 7: Türkiye’nin Dış Borç Stoku ve Dağılımı (Milyon \$)

Yıllar	Toplam	Borçluya Göre		Vadeye göre	
		Kamu	Özel	Kısa Vadeli	Orta ve Uzun Vadeli
1950	373	-		-	-
1960	992	-		-	-
1970	1.929	-		-	-
1980	16.227	-		2.505	13.722
1983	18.385	-		2.281	16.104
1984	20.659	-		3.180	17.479
1985	25.476	-		4.759	20.717
1986	32.101	-		6.349	25.752
1987	40.428	-		7.623	32.805
1988	40.722	-		6.417	34.305
1989	43.911	29.446	6.638	5.745	38.166
1990	52.381	33.268	10.770	9.500	42.881
1991	53.623	35.280	11.128	9.117	44.506
1992	58.595	36.476	15.390	12.660	45.935
1993	70.512	39.640	23.579	18.473	52.039
1994	68.705	41.741	17.186	11.187	57.518
1995	75.948	42.003	21.774	15.500	60.448
1996	79.299	40.192	26.725	17.072	62.227
1997	84.356	39.068	33.523	17.691	66.665
1998	96.351	41.339	42.026	20.774	75.577
1999	103.123	44.107	48.011	22.921	80.202
2000	118.602	50.081	54.431	28.301	90.301

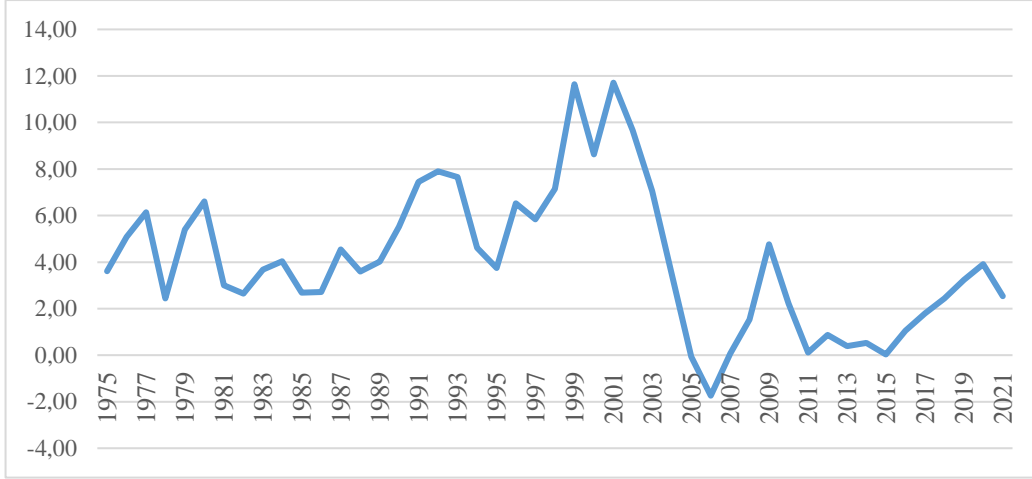
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023; TCMB, 2023.

1994 yılında Türkiye’de oldukça derin bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu dönem cari harcamalar GSYH’nin %12’sine yaklaşmış ve yatırım harcamalarının düzeyi yaklaşık % 6’ya düşmüştür. Kamu tasarrufunun da ilk kez negatif düzeye düştüğü görülmektedir (Pınar, 2019, s.310). 1994 ekonomik krizden kurtulmaya yönelik alınan 5 Nisan kararları, kamu finansmanı üzerindeki dengesizliklerin giderilmesine yönelik bir istikrar programıdır. 1994 ekonomik krizini atlatabilmek adına IMF ile stand-by anlaşması yapılmış ve bu bağlamda 5 Nisan kararları alınmıştır. Sıkı maliye politikası önlemlerinin getirildiği istikrar programı, bütçe açığının azaltılması, borçlanma ihtiyacının düşürülmesi, vergi reformlarının yapılması, özelleştirme uygulamalarının artırılması gibi tedbirleri kapsamaktadır (Aydın ve Sayaner, 2021, s. 65).

Uygulamaya konan tedbirler kısa bir süre ekonominin biraz toparlanmasına imkân tanısa da devam eden süreçte borçların yine artmakta olduğu görülmektedir. İstikrar paketiyle hazine bonolarının sürelerinin uzatılması ve faizlerinin azaltılmasına çalışılmış ve bu durum iç borçlanmalar açısından olumlu etki yaratmıştır. 1995-1999 yılları arasındaki dönemde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, negatif büyüme, yüksek enflasyon, TL’nin döviz karşısında değer kaybetmesi ve 1997 yılında yaşanan Güney Kore krizi Türkiye ekonomisini negatif yönde etkileyerek iç ve dış borçlar yine artmıştır (Toprak, 2010, s. 5). Ayrıca 17 Ağustos 1999’da Türkiye’de binlerce can kaybının yaşandığı büyük bir felaket olan Gölcük depremi yaşanmıştır. Bu deprem Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir.

2000’li Yıllarda Türkiye’de Dış Borçlar (2000 yılından Günümüze)

Ekonomik krizler çoğu zaman makroekonomik dengeleri bozan, kamu harcamalarını arttıran ve dolayısıyla sıklıkla borçlanmayla finanse edilen ani, beklenmedik durumlardır. Türkiye 2000’li yılların hemen başında 2000-2001 krizini yaşamış, sonrasında 2008 küresel finans krizi ve 2018’de finansal piyasalardaki büyük ölçekli dalgalanmalarla başlayan ve sonrasında Covid-19 krizi, 2000’li yıllarda henüz tecrübe edilen krizlerdir. Krizlerle birlikte belirsizlikler de ortaya çıkar ve bu ortam genellikle ekonomileri olumsuz etkilemektedir. 2000-2001 krizi öncesi zaten ağır olan borç yükü, krizin etkisiyle daha da ağırlaşmıştır. Grafik 1 Türkiye’de kamu kesimi borçlanma gereğinin 1975 yılında 2021 yılına seyrini göstermektedir.

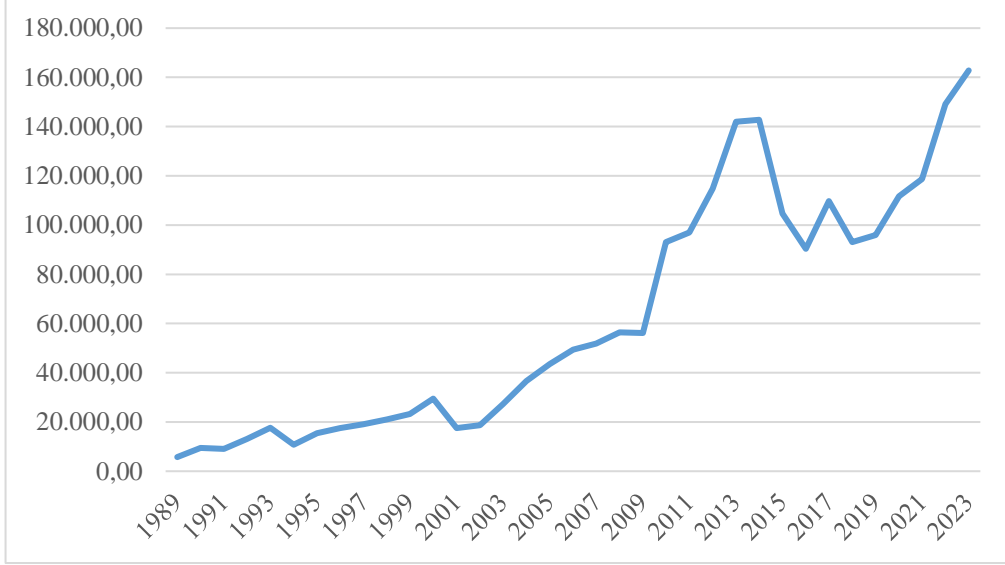
Grafik 1: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (GSMH'ye Oranı) (1975-2021)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023.

1999 yılında IMF ile stand-by anlaşması imzalanarak kur çapasına dayalı enflasyonu düşürme planı uygulamaya konmuştur. Ancak 2000-2001 kriziyle üç yıllık hazırlanan plan yarıda bırakılarak, IMF'nin öncülüğü ve denetiminde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulanmaya başlanmıştır. Programın temel hedefleri, artık “sürdürülemez bir hâle gelen iç borç dinamiği değiştirmek” ve “başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıksız yapı ve diğer yapısal sorunları çözmek” olarak belirlenmiştir (TCMB, 2001).

Güçlü ekonomiye geçiş programı, mali piyasalarda yeniden istikrarı sağlayarak, sürdürülebilir borç dinamikleri ve ekonomiye duyulan güven konusunda olumlu gelişmeler yaratmıştır. Bu kapsamda reel faiz oranlarının düşme eğilimine girmesi, iç talebi ve reel sektör yatırım talebini arttırmıştır (Taşar, 2010, s.94). Siyasal kararlılıkla desteklenen program sayesinde güven ortamı güçlenmiş, enflasyonda düşüş yaşanmış, kredi faizleri geri çekilmiş ve uluslararası konjonktürde olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Pınar, 2019, s.321). Ancak yurt içi tasarruflar yetersiz kalmış ve buna bağlı olarak tasarruf-yatırım açığının artması cari açığı arttırıcı bir unsur yaratmıştır (Türkay, 2013: 255). 2004-2005 yıllarından sonra Türkiye yüksek cari açık vererek büyüdüğü bir döneme girmiştir. Küresel sermayenin ilgisi Türkiye'ye çekilmiş, cari açık büyümenin itici gücü olarak kullanılmıştır (Yılmaz, 2021, s.200) 2005 yılında %9,4, 2004 yılında ise %9,4 büyüme oranı yakalanmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023). Ancak 2000 yılı ve sonrası için hem kamu hem de özel tasarruflarda bir gerileme yaşanarak Türkiye’de tasarruf açığı ekonominin temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Kamu tasarruflarının GSYH içindeki payı 1992 yılından itibaren bir azalma eğilimi içine girmiş, kamu harcanabilir geliri azalırken devam eden tüketim sebebiyle kamuda tasarruf eksikliği yaşanmıştır. Fakat 2005 yılı sonrası kamu yatırım harcamalarının azalmasıyla kamu tasarrufları çoğalabilmiştir (Yılmaz, 2021, s.220). Bu bağlamda 2002-2004 yıllarında cari

işlemler açığının büyük düzeyde olmasının asıl nedeni olarak Türkiye'nin kamu kesiminin tasarruf açığı (kamu kesimi borçlanma gereği) olarak gösterilebilir. Ancak 2005 yılından sonra cari işlemler açığının özel tasarruflara bağlı olarak yaşandığı görülmektedir. Özel tasarrufların GSYH içindeki payı 2001 yılına kadar artış göstermiş olsa da 2001 yılı sonrası azalma trendine girmiştir (Aktaş ve Cural, 2021, s. 314-315).

Grafik 2: Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stoku (1998-2023)

Kaynak: TCMB, 2023.

Türkiye brüt dış borç stoku 2022 sonu itibariyle 459 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Brüt dış borç stoku millî gelire oranı ise %50,7 olmuştur. Yine aynı yıl olan 2022 yılında Türkiye'nin net dış borç stoku ise 235,3 milyar \$ olmuştur ve millî gelire oranı % 26,0'dır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023).

Tablo 8: Türkiye Brüt Dış Borç Stoku ve Bileşenleri: 2000 sonrası (Milyar \$)

Milyar USD	2002	2007	2012	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
TOPLAM	132	260	358	450	426	414	429	437	459	476
Kısa Vade	19	52	115	110	93	96	112	119	149	161
Uzun Vade	113	208	243	341	333	318	317	319	319	315
KAMU SEKTÖRÜ	65	74	107	137	143	161	179	181	187	198
Kısa Vade	1	2	13	19	21	23	25	22	29	33
Uzun Vade	64	72	94	118	122	138	154	158	158	165
TCMB	22	16	7	2	6	8	21	26	33	39
Kısa Vade	2	2	1	2	6	8	21	26	33	39
Uzun Vade	20	14	6	0	0	0	0	0	0	0
ÖZEL SEKTÖR	45	170	244	311	277	244	229	231	239	238
Kısa Vade	16	47	100	89	66	64	65	70	87	88
Uzun Vade	29	123	143	223	210	180	164	160	152	150

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

Tablo 8'de Türkiye'nin brüt dış borcu bileşenleri ile birlikte gösterilmektedir. Türkiye'nin brüt dış borç stoku, kamu sektörü, özel sektör ve TCMB borçlarını kapsayan alt bileşenlere ayrılmaktadır. Her bir alt bileşen, vadesi bakımından daha çok uzun vadeli dış borçlanmayı tercih etmektedir. Brüt dış borç stokunun borçlulara göre dağılımına bakıldığında, TCMB'nin toplam dış borç stoku içindeki payı 2000'li yıllar boyunca önemli değişikliklere uğramamıştır. Ancak özel sektörün payı yıllar içinde artmış, özel sektör 2000'li yılların başında

Türkiye'nin toplam dış borç stokunun %34'ünün borçlusuyken; 2022 yılında toplam dış borç stokunun %52'sinin borçlusu durumuna gelmiştir.

Günümüz dünyasında liberal politikalar hâkim olup hem Türkiye de hem de dünya genelinde pek çok ülkede özel kesime dayalı ekonomik büyüme modeli benimsenmiştir. Bu model kapsamında hızlı büyüme için özel sektör yatırımlarına ihtiyaç duyulmakta ve bu durum özel kesim tasarruf-yatırım açığını arttırmaktadır. Özel sektör tasarruf-yatırım açığını dış borçlanma yoluyla finanse etmektedir. Bu finansman yolu da özel sektörün borç sorunu doğurur. Bu bağlamda brüt dış borç stoku sadece kamu kesiminin tasarruf-yatırım açığını finanse eden dış borçları içermez, bunun yanında özel sektörün sözü edilen açığı için gerçekleştirdiği dış borçları da kapsamına almaktadır (Yılmaz, 2021, s. 278). Bu bağlamda tablo bu artış trendini göstermektedir.

Tablo 9: Türkiye'de Brüt Dış Borç Rasyolar (%)

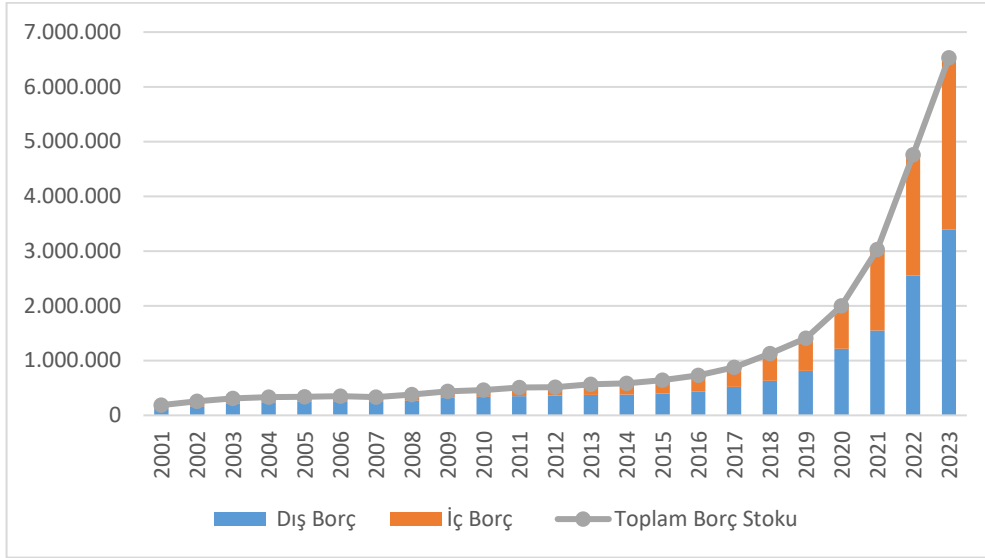
	2002	2007	2012	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 Ç1
Toplam Brüt Dış Borç Stoku/GSYH	55	38	41	52	53	55	60	54	51	49
Özel Sektör Brüt Dış Borç Stoku/GSYH	19	25	28	36	35	32	32	29	26	25
Toplam Brüt Dış Borç Stoku/İhracat	366	242	235	274	240	229	253	194	180	186
Özel Sektör Brüt Dış Borç Stoku/ İhracat	126	159	160	189	156	135	135	102	94	93
TCMB Rezervler (Brüt)/Toplam Brüt Dış Borç Stoku	20	28	28	19	17	19	19	17	18	15
TCMB Rezervler (Brüt)/Kısa Vadeli Brüt Dış Borç Stoku	143	142	87	77	78	82	82	61	56	44

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

Tablo 9'da Türkiye'de brüt dış borç rasyoları yer almaktadır. Dış borçla ilgili çeşitli göstergelerden oluşan bu rasyolar hem borç verenin borçlunun durumunu doğru bir şekilde değerlendirebilmesine, hem de borç alanın kendi durumunu değerlendirerek dış borç politikasını doğru bir şekilde yönlendirebilmesine imkân sağlar. Dış borç rasyolarına göre ülkeler az, çok ya da orta derecede borçlu olarak sınıflandırılabilir. IMF ve Dünya Bankası tarafından kabul edilen sınıflandırmaya göre toplam brüt dış borç stoku/GSMH %30'dan az olanlar az borçlu ülke, %30-50 arası olanlar orta derece borçlu ülke, %50'den fazla olanlar ise çok borçlu ülke statüsünde değerlendirilmektedir (Evgin, 2000, s.68). Toplam Brüt Dış Borç Stoku/ihracat oranı %165'den az olanlar az boçlu ülke, %165-275 arası olanlar orta derecede borçlu ülke ve %275'den büyük olanlar ise çok borçlu olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Türkiye'de toplam brüt dış borç stoku/GSYH 2022 yılı için %51 olarak hesaplanmıştır. Bu değer %50'nin üstünde olduğu için Türkiye'yi çok borçlu ülke statüsüne sokmuştur. Ancak sınırdadır, 2023 yılının 1. Çeyrek verilerine göre şu an %49 oranıyla orta derece borçlu ülke sınırında durmaktadır. Türkiye için toplam brüt dış borç stoku/ihracat oranına göre ise orta dereceli borçlu ülke olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'de dış kaynak kullanımı geçmişten günümüze artmaya devam etmektedir. Önceleri büyük ölçüde kamu kesimi ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılması amacıyla dış borçlara başvurulurken, son yıllarda daha çok özel sektör tasarruf-yatırım açığının kapatılması amacıyla dış borçlara başvurulduğu görülmektedir (Yılmaz, 2021, s. 278).

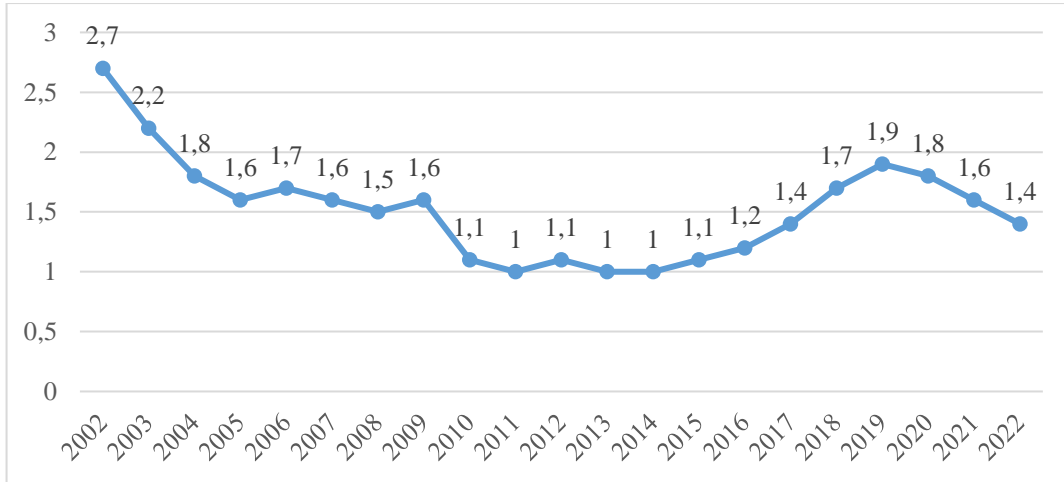

Grafik 3: Türkiye'nin İç ve Dış Borçları (2006-2022) (Milyon TL)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

*2023 verisi 1'inci çeyrektir.

Özellikle 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de dış borçlardan ziyade iç borçlara daha çok başvurulmuştur. Grafik 3, 2000 sonrasında Türkiye'de toplam borç stokunun iç ve dış borç olarak dağılımını göstermektedir. 2000'li yılların başında toplam borç stokunun içinde iç borçlarının payı %30 civarı iken, bugün en güncel veri olan 2023 ikinci çeyrek değerlerine göre %48 olarak hesaplanmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023).

Grafik 4: Türkiye Dış Borç Faiz Ödemeleri /GSYH (%) (2002-2022)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

Ülkeleri borç çıkmazına sokan önemli nedenlerin başında borç geri ödemesi için borçlanma yoluna gidilmesi gelmektedir. Bu durum borçların sürdürülebilirliğini olumsuz etkiler. Grafik 4'te 2002-2022 yılları arasında kapsayan 20 yıllık süreçte Türkiye dış borç faiz ödemelerinin GSYH içindeki payı gösterilmektedir. 2002 yılında %2,7 olan dış borç faiz ödemeleri 2022 yılında %1,4'e düşmüştür.

Tablo 10: AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku /GSYH (%)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AB Ortalaması	85,0	86,8	86,9	85,1	84,3	81,9	79,8	77,7	90,0	88,0	84,0
Euro Bölgesi-19*	91,1	93,0	93,2	91,3	90,5	88,1	86,1	84,1	97,3	95,5	91,6
Yunanistan	162,0	178,2	180,3	176,7	180,5	179,5	186,4	180,6	206,3	194,6	171,3

İtalya	126,5	132,5	135,4	135,3	134,8	134,2	134,4	134,1	154,9	149,9	144,4
Portekiz	129,0	131,4	132,9	131,2	131,5	126,1	121,5	116,6	134,9	125,4	113,9
İspanya	90,0	100,5	105,1	103,3	102,7	101,8	100,4	98,2	120,4	118,3	113,2
Fransa	90,6	93,4	94,9	95,6	98,0	98,1	97,8	97,4	115,0	112,9	111,6
Belçika	104,8	105,5	107,0	105,2	105,0	102,0	99,9	97,6	112,0	109,1	105,1
Avusturya	81,9	81,3	84,0	84,9	82,8	78,5	74,1	70,6	82,9	82,3	78,4
Macaristan	78,2	77,2	76,5	75,8	74,9	72,1	69,1	65,3	79,3	76,6	73,3
Almanya	80,7	78,3	75,3	71,9	69,0	65,2	61,9	59,6	68,7	69,3	66,3
Hollanda	66,2	67,7	67,9	64,6	61,9	57,0	52,4	48,5	54,7	52,5	51,0
Türkiye	32,4	31,1	28,4	27,3	27,9	27,9	30,1	32,6	39,7	41,8	31,7

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

Türkiye AB ye adaylık başvurusu yapmış, 1992 yılında Maastricht anlaşmasını imzalamıştır. Bu bağlamda Maastricht kriterlerinden devlet borçlarının GSYH'ye oranının %60'ı geçmemesi koşulunu sağlamaktadır. Ayrıca 1984 yılında kurulan Uluslararası Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu'nun önerdiği dış borç tanımını, 1988 yılında ülkemizde de Hazine Müsteşarlığı tarafından kabul edilmiştir (Koçak, 2009, s. 77). Bu bağlamda ülkelerin dış borçlarının belli bir standartta açık ve şeffaf bir şekilde değerlendirilebilmesi ve ülkelerarası mukayeseli analiz edilebilmesinin önü açılmıştır.

Tablo 10'da Türkiye'nin ve seçilmiş AB üyesi ülkelerin, AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stokunun GSYH içerisindeki payları gösterilmektedir. Ayrıca Euro bölgesi ve AB ortalama değerleri de tabloda yer almaktadır.

Günümüzde özellikle Avrupa'da kamu borcu ciddi boyutlara ulaşmıştır. Hatta İngiltere'de kamu borcu yıllık millî gelir düzeyini aşmıştır. Kamu borcu daha önce de ifade edildiği üzere sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sıklıkla başvurduğu bir kaynak değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerinde tercih ettiği bir araçtır. Gelişmekte olan ülkeler hem gelirleri açısından hem de sermayeleri bakımından gelişmiş ülkelere kıyasla daha yoksul olmalarına rağmen, gelişmekte olan ülkelerdeki kamu borçlanması daha düşük bir düzeydedir. Bu oran gelişmiş ülkeler için % 90, gelişmekte olan ülkeler için %30 civarındadır (Piketty, 2014, s. 589-90). Türkiye için de bu durum aynıdır. Türkiye'de AB tanımlı devlet borçlarının GSYH oranı 2022 yılında %31 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda devlet borçları meselesi ülkelerin mutlak zenginlik seviyeleriyle ilgili olmaktan ziyade, daha çok kamu sektörünün aktörleri ile özel sektörün aktörleri arasındaki bir zenginlik paylaşımı sorununu ifade etmektedir. Dünyanın zengin ülkeleri gerçek anlamda zenginken, zengin ülkelerin devletleri yoksul olabilmektedir. Avrupa bölgesi bunun en uç örneğini teşkil etmektedir. Avrupa, hem dünyanın en büyük özel servetine sahip olup, hem de kamu borçlanma krizini çözmede en başarısız kıta olarak değerlendirilebilir (Piketty, 2014, s. 590).

Sonuç

Günümüzde borçlanma hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sıklıkla başvurduğu önemli bir finansman kaynağıdır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin artış nedenleri ve kamu borçlarının boyutları pek çok ülkede üzerinde tartışmalarının döndüğü bir konudur. Borç yükünün kuşaklararası kalıp kalmayacağı üzerine başlayan teorik tartışmalar görüş farklılıklarına bağlı olarak sürmektedir.

Literatürde borçlanma çeşitli şekillerde sınıflandırılmakta olup, kaynakları bakımından iç ve dış borçlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Borçlanma ister iç ister dış borçlanma biçiminde olsun, her iki borç türünün de ayrı maliyetleri vardır. Bu bağlamda hükümetlerin borçlanma türünü seçerken en az maliyetli ve riskli olanı seçmeleri rasyonel olmalıdır. Borçlanma hem ülkeleri krize sürüklemeye hem de ülkeleri içinde bulunduğu krizden çıkarma potansiyeline sahiptir. Dış borçların pek çok avantajı vardır. Teknoloji ithaline imkân tanır. Özellikle

gelişmekte olan ülkeler için teknoloji ithali ekonomik büyüme ve kalkınmaları için hayati öneme sahiptir. Dış borçların bir başka avantajı, ekonomide dışlama etkisinin (crowding out) oluşmasına neden olmaması veya çok düşük düzeyde olmasıdır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere düşük yurt içi tasarruflar bir sorun teşkil eder. Dış borçlanma yurt içi tasarrufları sınırlandırmaz. Bu noktada borç yönetimi oldukça önemli bir husustur. Borçlanma konusunda fayda maliyet analizlerinin yapılması ve borç yönetiminin buna göre şekillendirilmesi fayda sağlayabilir. İç borcun da dış borcun da avantajları ve dezavantajları vardır. Bunları bilerek, şartlara uygun olan tercihlerde bulunmak önemlidir. Ayrıca olağan üstü durumlar, ekonomik krizler, pandemi, deprem, savaş gibi felaketlerin hepsi kamu harcamalarında ani artışlar yaratarak, özellikle dış borçları çoğaltan unsurlardır. Bu bağlamda borç yönetimi üzerinde pek çok faktörün belirleyici olduğu söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyük bir borç mirası devralmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında Türkiye, Osmanlı'dan kalan borçlar nedeniyle dış borçlanma yoluna başvurmamış, 1950'li yıllara geldiğinde ise sanayi atılımını yapabilmek için dış borçlanma yoluna sıklıkla başvurmuştur. 1958 yılında Türkiye artan dış borçları nedeniyle dış borç çıkmazına girince moratoryum ilan etmiştir. 1960'lı yıllarda planlı kalkınmanın finansmanı olarak yine dış borçlanma yoluna gitmiş ancak yapılan bu dış borçlanmalarla ne planlı kalkınma hedefi gerçekleştirilmiş ne de bütçe açıkları azaltılabilmiş, aksine ekonomik dengeler daha da bozulmuştur. 1980 yılında 24 Ocak kararlarıyla borçların sürdürülebilirliği konusunda gelişmeler yaşanmıştır. Ancak 1994 krizi çıkmış ve krizle mücadelede yine dış borçlar artmaya devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin borç yapısı içinde bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Önceleri toplam borçlar içinde dış borçlara daha fazla başvurulurken, 1980'li yılların bitimiyle Türkiye'de iç-borçların da ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda 1990'lardan itibaren Türkiye'de iç borçlanmanın ağırlığının artmış olduğu görülmektedir. 2000'li yıllar Türkiye'de mali disiplinin daha fazla yakalandığı yıllardır. Ancak sonrasında yaşanan krizler hem Türkiye'nin hem de pek çok gelişmekte olan ülkelerin borç yükünü yine arttırmıştır.

Günümüzde hâkim olan liberal politikaların etkisiyle, özel kesim tasarruf-yatırım açığı artmakta ve buna bağlı olarak özel kesimin eskisine nazaran daha çok dış borçlanma yoluna başvurduğu görülmektedir. Dış borçlar hem özel sektör hem de kamu sektörü için vazgeçilmez bir kaynaktır. Borçlanmanın ülkenin hedeflere hizmet edebilmesi için borçların sürdürülebilirliği oldukça önemli bir husustur. Borç geri ödemesi için tekrar borçlanma yoluna gidilmesi ekonomiye ciddi anlamda zarar vermektedir. Maalesef Türkiye de borçlarını ödeyemez hâle geldiği dönemlerde borcu borçla ödemekteydi. Bu bağlamda borçlanmanın verimli yatırımlar için yapılması önemlidir.

Borçlanmanın bir sınırının olup olmadığı konusu geçmişten bu yana teorik olarak tartışılan bir konudur. Mali kurallar çerçevesinde sınırlamalar koyarak, belirleyici maddeler getirilmesi değişen koşullara esneklik sağlayabilme konusunda bazen yetersiz kalabilir. Her ülkenin kendine özgü koşullarının yanında, küresel piyasalardaki başka ülkelere özgü koşullar da borçlanmayı etkileyen unsurlar arasında sayılabilir. Bu bağlamda her ülke için bir doğal borçlanma sınırının olduğu ve bunun aşılması gerektiği söylenebilir. Bu sınır esasen borçlanmanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasına bağlıdır. Her ülkenin kendi dinamikleri bağlı olarak ülkeye özel belirlenebilir. Ayrıca borçlanma yolları da hem borç veren hem de borç alan için genel hatlarıyla yol gösterici niteliktedir.

Borç yönetimi açısından bir başka önemli husus da hükümetin vergileme kapasitesini yeteri kadar değerlendirmeden borçlanma yoluna başvurmasının gerekliliğidir. Borçlanma vergi yoluna göre daha hızlıdır, daha az maliyetli, erişimi kolay ve daha az tepki çekici olabilir. Bu bağlamda hükümetler vergi yerine kolaylıkla borçlanmayı seçebilir. Ancak bu durum uzun

vadede ülkeyi bir borç çıkmazına sokabilir. Borçlanma maliye politikasının önemli araçlarından birini oluşturur. Devletlerin borçlanma sorunuyla mücadelede maliye politikalarını ve para politikalarını birbirleriyle uyumlu ve birbirlerini tamamlayıcı bir şekilde uygulamaları fayda sağlayabilir.

Kaynakça

- Açba, S. (1991). *Devlet borçlanması*. Ankara: Adım Yayıncılık.
- Adıyaman, A. (2006). Dış borçlarımız ve ekonomik etkileri. *Sayıştay Dergisi*, 62, 21-45.
- Adom, P. (2016). The DDT effect: the case of economic growth, public debt and democracy relationship. *Munich Personal RePEc Archive*, 75022, 1-35.
- Ahlborn, M. ve Schweickert, R. (2016). Public debt and economic growth – economic systems matter. *Center for European, Governance and Economic Development Research Discussion Papers* 281, Göttingen: University of Goettingen.
- Aizenmana, J., Pinto, B. ve Radziwill, A. (2007), Sources for financing domestic capital – is foreign saving a viable option for developing countries?. *Journal of International Money and Finance*, 26(5), 682-702.
- Akar, H. (2013). Dış borç sorunu ve mali kriz. (Yayınlanmış Yüksek Lisans. Tezi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Akın, H. (2020). Devlet borçlarının sınıflandırılması. Açıköz, B. (Ed.). *Devlet borçları ve kamu borç yönetimi* (s. 43-70). Bursa: Dora Yayınları.
- Aktaş A. ve Cural, M. (2021). Türkiye'nin dış finansman ihtiyacı ve dış finansman kaynaklarının gelişimi. *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 307-326.
- Altunakar Mercan, S. Ş. (2020). Vergi Düzleştirme Hipotezi: Türkiye örneği 1970-2019. *Vergi Raporu*, 250, 50-63.
- Aydın, M. S., Sayaner, K. (2022). 2000 yılı sonrası Türkiye'de kamu borçlanmasının ekonomik analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 50-73.
- Barro, (1995). Optimal debt management. Working Paper No. 5327, Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Barro, R. J. (1978). Comment from an unreconstructed Ricardian. *Journal of Monetary Economics*, 4(3), 569-581.
- Barro, R. J. (1979). On the determination of public debt. *Journal of Political Economy*, 87 (5), 240-271.
- Barro, R.J. (1990), Government spending in a simple model of endogenous growth, *Journal of Political Economics*, 98 (5/2), 103-125.
- Batrel, Ö. F. (2007). *Kamu maliyesi ve yönetimi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.
- Beaugrand, M. P., Loko, B. ve Mlachila, M. (2002). The choice between external and domestic debt in financing budget deficits: the case of central and west african countries, IMF Working Papers 2002/079, International Monetary Fund.
- Brennan, G. ve Buchanan, J. M. (1980). The logic of the Ricardian Equivalence Theorem. *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, 38(1), 4–16.
- Casares, E. R. (2015). A relationship between external public debt and economic growth. *Estudios Económicos*, 30(2), 219–243.
- Cashin, P. A., Olekalns, N. ve Sahay, R. (1998). Tax smoothing in a financially repressed economy: Evidence from India. IMF Working Paper No. 98/122.
- Chote, R., Emerson, C., Tetlow, G. (2008). *The public finances under labour*. Chote, R., Emerson, C., Miles, D. ve Shaw J. (Ed.). The IFS green budget. (9-28). The Institute for Fiscal Studies, London.

- Claeys, P. (2008). Rules, and their effects on fiscal policy in Sweden. *Swedish Economic Policy Review* 15, 7-47.
- Çelen, M. (2020). Osmanlı döneminden günümüze Türkiye’de devletin borçlarının tarihsel süreci. Açıkgoz, B. (Ed.). *Devlet borçları ve kamu borç yönetimi* (s. 3-23). Bursa: Dora Basım.
- Dawood, M., Biqiong, Z., Al-Asfour, A., Nilofar, M. (2021). External debt and economic growth: A heterogeneous static panel study in Asian developing and transition economies. *Sustainable Economics*, 39(3),1-15.
- Dritsaki, C. (2013). Causal nexus between economic growth, exports and government debt: The case of Greece. *International Conference on Applied Economics, Prodia Economics and Finance*, 5, 251-259.
- Eberhardt, M. ve Presbitero, A.F. (2015), Public debt and growth: heterogeneity and non-linearity. *Journal of International Economics*, 97(1), 45-58.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö ve Gümüş E. (2016). *Kamu maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eker, A. ve Bülbül, D. (2016). *Kamu maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Elbadawi, I. A. (1997). Debt overhang and economic growth in Sub-Saharan Africa. Iqbal, Z. ve Kanbur, S. M. (Ed.). *External finance for low-income countries*. (s.49-76) USA: International Monetary Fund.
- Elmendorf, D.W. ve Mankiw, G.N. (1999). Government debt. Taylor, J.B. ve Woodford, M. (Eds). *Handbook of macroeconomics*. (s.1615-1669). Elsevier.
- Erdem, M. (2021). *Devlet borçları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eryaman, A. (2020). Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki inhisar uygulamalarına bir örnek: Kibrit İnhisarı (1924-1943). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37 (103), 179-216.
- Esener, Ç. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de dış borçlanmanın belirleyicilerinin incelenmesi: 1980-2010. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2013/424, Ankara.
- Eser, M. (2021). *Türkiye’nin dış borçları*. Ankara: Iksad Yayın Evi.
- EU. (2023). External debt. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/tipsed_esms.htm
- Evgin, T. (2000). *Düünden bugüne dış borçlarımız*. Ankara: HDTM.
- Ewaida, H.Y.M. (2017). The impact of sovereign debt on growth: An empirical study on GIIPS versus JUUSD countries. *European Research Studies Journal*, 20(2), 607-633.
- Forslund, K. ve Rau-Goehring, M. (2008). Debt sustainability: The right type of borrowing for the right purpose. UNCTAD Trade and Development Report G-24 Policy Brief, 41, 1-2.
- Friedman, M. (1968). Dollars and deficits: inflation, monetary policy and balance of payments, US New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Görgülü, M. E. (2019). Balkanlardaki geçiş ekonomilerinde dış ticarete açıklık ve massetme kapasitesi ilişkisi. *İşletme Dergisi*, 11 (1), 1-11.
- Hakara, D. (2020). What is debt sustainability?. IMF. Finance & Develepment. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/09/what-is-debt-sustainability-basics>
- Hanson, J. A. (2007). The growth in government domestic debt: changing burdens and risks. The World Bank Policy Research Working Paper, 4348, 1-38.
- Hatano, T. (2010). Crowding-in effect of public investment on private investment. *Public Policy Review*, 6(1), 105-119.
- Hilton, S. K. (2021). Public debt and economic growth: Contemporary evidence from a developing economy. *Asian Journal of Economics and Banking*, 5(2):173-193.

- Huang, Y., Panizza, U. ve Varghese, R. (2018). Does public debt crowd out corporate investment? International evidence. IHEID Working Papers 08-2018, Economics Section, The Graduate Institute of International Studies.
- IMF. (1994). Debt stocks, debt flows and the balance of payments. USA, International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9789264142589.071>
- IMF. (2023). Sovereign Debt. <https://www.imf.org/en/Topics/sovereign-debt>
- Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun. (2002). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4749.pdf>
- Kirmanoglu, H. (2009). *Kamu ekonomisi analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Koçak, A. (2009). Küresel dönemde Türkiye'nin borç yapısındaki dönüşüm. *Maliye Dergisi*, 157, 65-84.
- Koptis, G. ve Symansky, S. (1998). Fiscal policy rules. IMF Occasional Paper No. 162, Washington, IMF.
- Korkmaz, B. ve Aybarç, S. (2018). Bir iktidar aracı olarak dış yardım ve dış borçlar: Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye'nin dış borçlanma/borçlandırılma serüveni. *İzmir İktisat Dergisi*, 33 (2), 623-655.
- Krugman, P. (1988). Financing vs. forgiving a debt overhang. *Journal of Development Economics*, 29 (3), 253-268.
- Ljungman, G. (2008). Fiscal rules-beneficially binding?. <https://blog-pfm.imf.org/en/pfmblog/2008/02/fiscal-rules>
- Lora, E. ve Olivera, M. (2007). Public debt and social expenditure: Friends or foes?.
- İnce, M. (1996). *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Mahmoudzadeh M., Sadeghi S., ve Sadeghi S. (2013). Fiscal spending and crowding out effect: A comparison between developed and developing countries. *Institutions and Economies*, 5(1), 31-34.
- Modigliani, F. (1986). Life cycle, individual thrift, and the wealth of nations. *Science*, 234(4777), 704-712.
- Musgrave, R. A. (2004). *Kamu Maliyesi Teorisi*. 3. Kitap: Maliye Politikası. (Çev. Şener O. ve Methibay, Y.). Ankara: Asil Yayınları. (orijinal tarihi: 1958).
- Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ogunmuyiwa, M. S. (2011). Does external debt promote economic growth?. *Journal of Economic Theory*, 3, 29-35.
- Owusu-Nantwi, V., ve Erickson, C. (2016). Public debt and economic growth in Ghana. *African Development Review*, 28(1), 116-126.
- Panizza, U. (2008). Domestic and external public debt in developing countries, UNCTAD Discussion Papers 188, United Nations Conference on Trade and Development.
- Pattillo, C., Poirson, H., Ricci, L. (2004). What are the channels through which external debt affects growth?. IMF Working Paper 04/15. Washington, DC.
- Pehlivan, O. (2016). *Kamu maliyesi*, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Pınar, A. (2019). *Maliye politikası*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Piketty, T. (2014). *Yirmi birinci yüzyılda kapital*. (Çev. Hande Koçak). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. (orijinal tarih: 2013).
- Robinson, M. (1998). Measuring Compliance with the Golden Rule. *Fiscal Studies*, 19(4), 447-462.
- Rosen, H. S. ve Gayer, T. (2022). *Kamu maliyesi*. Sakal, M. ve Karadeniz, M. (Ed.), Konya: Eğitim Yayınevi.
- Saadi-Sedik, Tahsin. (2003). Optimal seignorage in developing countries: An empirical investigation. Document de travail de la série Etudes et Documents, 7, 1-27.

- Saint-Paul, G. (1992). Fiscal policy in an endogenous growth model. *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (4), 1243-1259.
- Opuş, S. (2002). Dış borçlanmanın sınırı ve Türkiye. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 183-206.
- Susam, N. (2018). *Kamu maliyesi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Şeker, M. (2006). Dış borçlanmaya teorik bir bakış ve dış borçların ekonomik etkileri. *Sosyoekonomi*, 3 (3), 74-92.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2023). Veri dağıtım Sistemi-HMB. <https://www.hmb.gov.tr/hmb-veri-dagitim-sistemi>
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2023). İstatistikler. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-ve-isletmeler-istatistikleri>
- T.C. Merkez Bankası. (2001). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/9d16883c-c298-4863-8992-e6054973ce6b/program.pdf?MOD=AJPERES>
- TC. Merkez Bankası. (2023). EVDS <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). <https://www.sbb.gov.tr/>
- Taşar, O. (2010). Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programı, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 76-97.
- Toprak, D. (2010). Türkiye'de kriz dönemlerinde borçların seyri: 1994 ve 2001 Krizi. *Süleyman Demirel Vizyoner Dergisi*, 2, (2), 1-14.
- Türkay, H. (2013). Türkiye'de cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı ilişkisi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 253-269.
- Ulusoy, A. (2013). Devlet borçlanması. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Ünlüöner, K. (1988). Cumhuriyet dönemi devlet borçları. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (4), 313-335.
- WB, IMF, BIS ve OECD. (1988), A report by an International Working Group on external debt statistics of: the World Bank, IMF, BIS, OECD, External Debt: Definition, Statistical Coverage and Methodology, Paris, <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=41>
- Yared, P. (2019). Rising government debt: Causes and solutions for a decades-old trend. *Journal of Economic Perspectives*, 33 (2), 115-40.
- Yaşa, M. (1963). Türkiye dış borçlarının takip ettiği gelişme. Maliye Enstitüsü Konferansları 9. Maliye Araştırma Merkezi, 129-144.
- Yavuz, A. (2009). Başlangıcından bugüne Türkiye'nin borçlanma serüveni: Durum ve beklentiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 203-226.
- Yılmaz, B.E (2021). *Devlet borçları ve Türkiye'de borç çıkmazı*. İstanbul: Der Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

100 Yıllık Türkiye Ekonomisi: Enflasyon ve Dış Ticaret Dengesi'nin Yapısal Değişim Analizi

Turkish Economy in 100 Years of History: Structural Change Analysis of Inflation and Foreign Trade Balance

Almıla BURGAÇ ÇİL^{a*} Hüseyin Mahir FİSUNOĞLU^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9481-8799

^b Prof. Dr., Çağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0020-9133

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 3 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Enflasyon,

Dış ticaret dengesi,

Türkiye ekonomisi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 3, 2023

Keywords:

Inflation,

Foreign trade balance,

Turkish economy.

ÖZ

Bu çalışma, bir asırlık Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı ve dış ticaret dengesindeki yapısal değişimleri dikkate alarak incelemeyi ve ekonomi politikalarındaki rejim değişikliklerinin etkili olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada 100 yıllık en önemli iki sorun olan enflasyon ve dış ticaret dengesinin nedenleri ve çözüm yöntemleri yerine bir asırlık süreçteki yapısal değişimlerin tespiti üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu amaçla, 1923-2023 yılları için enflasyon oranı ve dış ticaret dengesi (ihracatın ithalatı karşılama oranı) serilerinde meydana gelen trend ve düzeyde değişimin varlığı ve tarihleri Bai ve Perron (2003) çoklu yapısal kırılma modeli ve Hodrick-Prescott (HP) trend çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları temel olarak kısa ve orta vadede değişkenlerin döngülerinin tersine dönmelerinde oldukça uzun sürmekte olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar enflasyon tarihinde enflasyon trendinin negatif olduğu dönemler oldukça az iken genellikle enflasyon trendinin pozitif eğilimde olduğu görülmektedir. Hem HP uzun dönem trend analizi hem de içsel olarak belirlenen yapısal değişim dönemlerine ilişkin kanıtlar enflasyon döngüsünün kalıcı olduğunu ve eğiliminin 1970'li yıllardan sonra artmaya başladığını, 2001 krizine kadar yüksek kaldığını ortaya koymuştur. Diğer taraftan ihracatın ithalatı karşılama oranına yönelik sonuçlar ise 1980 sonrasında ihracatın ithalatı karşılama oranında dikkate değer bir değişimin olmadığı görülmektedir. Özellikle 1980 ihracata yönelik büyüme stratejisi sonrası negatif trend ve düzeyde bir kırılma olduğunu gösterse de çok belirgin bir iyileşmenin gerçekleşmediğine yönelik bulgular ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine the structural changes in inflation and foreign trade balance and to reveal whether regime changes in economic policies are effective in this process for the century-old Turkish economy. This study focuses on determining the structural changes rather than the causes of inflation and foreign trade balance, which are the two most important problems for the Turkish economy for 100 years. For this purpose, structural change periods in the inflation rate and foreign trade balance series for the years 1923-2023 were analyzed within the framework of Bai and Perron (2003) multiple structural change model and HP trend. The findings of the study show that it takes quite a long time for the cycles of variables to reverse in the short and medium term. While there have been very few periods when the inflation trend was negative since the establishment of the Republic of Turkey, it is generally seen that the inflation trend is positive. Evidence from both HP long-term trend analysis and endogenously determined periods of structural change have revealed that the inflation cycle is permanent and its trend began to increase after the 1970s, remaining high until the 2001 crisis. On the other hand, the results for the coverage ratio show that although there was negative trend and level shift, there was no significant recovery in the coverage ratio, especially after the 1980 export-oriented growth strategy.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, different characteristics of the structural change periods of inflation and foreign trade balance and the policies implemented to eliminate the resulting imbalances were examined. It focuses on determining the structural changes over a century-long period.

It is very important to analyze when and how the dynamics of macroeconomic variables are affected by structural changes. Therefore, structural changes need to be taken into account for reliable analyses. It is important to determine the time and frequency of these structural changes endogenously and how they respond to changes in the economic regime or policy, and the critical point by policy makers and economic agents is that the breaking point is well defined and predicted. In the study, the Bai and Perron (2003) method, which allows endogenously determined multiple structural breaks in level and trend, was used in the analysis of inflation and foreign trade balance variables. In addition the inflation trend was obtained using the Hodrick-Prescott (HP) filter, which is widely used to decompose long-term macro variables into their cyclical components by reducing the importance of short-term fluctuations, and structural changes in the inflation trend were analyzed in the study. Additionally, inflation and foreign trade balance variables were analyzed with Kernel distribution.

First of all, the findings on the trend of inflation over the 100-year period show that inflation cycles are quite permanent. While there have been very few periods in the history of inflation since the establishment of the Republic of Turkey when the inflation trend was negative, it is generally seen that the inflation trend has a positive trend. Secondly, the endogenously determined dates for structural changes in inflation are 1960:M6, 1977:M10, 1981:M02, 1984:M06, 1987:M12, 1994:M04, 1997:M08, 2001:M05, 2005:M10 and 2020:M03. The determined dates are consistent with the developments in the Turkish economy and consist of 11 regimes. It is seen that the developments in the Turkish economy, especially the inflation rate, have changed significantly over time. When the level changes of the trend in the long term are examined, no significant change can be seen until the mid-1970s. The inflation trend increased rapidly and reached its peak between 1977 and 1981. Since 1997, the large fluctuations in inflation observed in previous regimes have not been observed after this date. With the stabilization policies implemented within the framework of the Transition to a Strong Economy Program, which started to be implemented in 2001, there is evidence that inflation has the longest negative trend. After March 2020, the trend of inflation appears to be positive again. Thirdly, considering the structural change in the level and trend in the export-import coverage ratio, which is examined as a measure of the foreign trade balance, the determined dates are very important for the Turkish economy. These dates are 1942, 1947 and 1981. According to the Kernel distribution, the number of periods in which the export-import coverage ratio remained below 60% within a 100-year period is 20 years. Most of these periods consist of the 1970s and the early 80s. The period in which the coverage rate was above 100% was 17 years in the 100-year history of the Republic, and these periods corresponded to after 1930.

It is generally accepted in the literature that the two most important problems of the Turkish economy over the past 100 years are "inflation" and "foreign trade balance". This study focuses on determining the structural changes in inflation and foreign trade balance for the Turkish economy between 1923 and 2022. The findings of this study basically show that it takes quite a long time for the cycles of variables to reverse in the short and medium term. Another important finding of this study on inflation is that the similarities of the inflation increase rate between 1973-1980 and after 2018 are striking. A common feature of both periods is that there have been significant increases in world energy prices. The high dependence of the Turkish economy on foreign energy resources causes this to rapidly reflect on domestic prices, increasing the rate of inflation along with other reasons.

When the results for the foreign trade balance are examined, it is seen that there is no significant change in the ratio of exports to imports after 1980. It is observed that the exchange rate policies implemented during the period to affect the position and price level of exporting and import-competing sectors did not have the expected effect. The results of the study show that while import substitution industries were established in the Turkish economy with planned period practices, import dependence increased (the trend was negative in this period). Although there is a structural break in the level, a negative trend is observed with the export-led growth strategy of 1980. The findings reveal that there is no significant improvement in the coverage rate.

Giriş

Türkiye ekonomisinin 100 yıllık en önemli iki sorunu “enflasyon” ve “dış ticaret dengesi” olduğu literatürde genel kabul görmektedir. Bu iki önemli iktisadi sorun üzerine literatür incelendiğinde¹ çok sayıda akademik çalışma yapıldığı, nedenleri ve çözüm önerileri konusunda da bu çalışmaların birçok noktada ortak sonuçlara ulaştıkları görülmektedir. Enflasyonun makroekonomi üzerine en önemli olumsuz etkisi kaynak dağılımını ve gelir dağılımını bozması olarak özetlenebilir ki, bunun bir asır sürmüş olması bu ekonomide “fiyat” sorununun piyasa ekonomisi için en kalıcı soruna dönüşmüş olmasına neden olur. Diğer taraftan “dış ticaret dengesi” veya bunun bir göstergesi olan ihracatın ithalatı karşılama oranının sürekli açık vermesi diğer bir fiyat olan ulusal paranın değeri üzerine yarattığı baskı ile dış fiyat- iç fiyat dengesinin de bozulmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda sorunların devam etmesi “nedenleri ve çözüm yolları mı? yoksa politik tercihlerden mi kaynaklanmaktadır?” sorusu önem kazanmaktadır. Nitekim, bir asırlık enflasyon verilerine bakıldığında, enflasyon döngülerinin oldukça kalıcı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma sorunların nedenleri ve çözüm yöntemleri yerine bir asırlık süreçteki yapısal değişimlerin tespiti üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tarihsel olarak enflasyon ve dış ticaret dengesinin yapısal değişim dönemlerinin farklı özellikleri ve ortaya çıkan dengesizliklerin giderilmesinde uygulanan politikalar incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kullanılan yöntem ve veri seti açıklanmakta, ikinci bölüm bir asırlık enflasyon incelenirken üçüncü bölümde “dış ticaret dengesi” incelenmektedir. Son bölüm sonuçların tartışıldığı bölümdür.

Yöntem ve Veri Seti

Makro değişkenlerin dinamiklerinin yapısal değişimlerinin ne zaman ve nasıl etkilendiğinin analiz edilmesi oldukça önemlidir. Bai and Perron (1998)’de makroekonomik verilerde belirgin kalıcılığın veri sürecinde yapısal kırılmaların dikkate alınmamasının sonucu olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, güvenilir analizlerin sağlanmasında yapısal değişimlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu yapısal değişikliklerin zamanı ve sıklığının içsel olarak belirlenmesi ekonomi rejiminde veya politika değişikliklerine nasıl tepki verdiği önemli olup politika yapıcılar ve iktisadi ajanlar tarafından kritik nokta ise kırılma noktasının iyi tanımlanması ve tahmin edilmesidir. Geçtiğimiz on yıllarda zaman serilerinde yapısal kırılmalarının belirlenmesine yönelik olarak literatürde önemli metodolojik iyileştirmeler yapılmıştır (Casini ve Perron, 2018). Dinamik programlama algoritmaları ve çoklu kırılma testleri araştırmacıların daha iyi ekonomik analiz ve politika oluşturmak için kritik olan kırılma noktalarının daha iyi tanımlanmasına ve tahmin edilmesine olanak tanımıştır. Çalışmada enflasyon ve dış ticaret dengesi değişkenlerinin analizinde düzey ve trendde kırılmaların içsel olarak belirlemek için çoklu yapısal kırılmaya olanak veren Bai ve Perron (2003) yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca literatürde kısa dönemli dalgalanmaların önemini azaltarak uzun dönemde makro değişkenlerin konjonktürel bileşenlerine ayrıştırılmasında yaygın olarak kullanılan Hodrick-Prescott (HP) filtresi kullanılarak elde edilen enflasyon trendindeki yapısal değişimler çalışmada analiz edilmiştir. Bu analizlere ek olarak, enflasyon ve dış ticaret dengesi değişkenlerinin ele alınan dönem içerisindeki yoğunluğu Kernel dağılımı ile analiz edilmiştir.

¹ “Türkiye” ve “enflasyon” kelimeleri Google akademide birlikte tarandığında 450.000’den, “Türkiye” ve “dış ticaret açığı”nda ise 30.000’den fazla akademik çalışma görünmektedir.

Bai ve Perron (2003) çoklu yapısal kırılma testinde m tane kırılma ($m+1$) tane rejim olarak tahmin edilen regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$y_t = x_t\beta + z_t\delta_j + u_t \quad T_{j-1} < t \leq T_j \quad j = 1, \dots, m+1$$

Burada y_t bağımlı değişken ve x_t ve z_t değişkenler vektörü β ve δ katsayı vektörü ve u_t hata terimini gösterir. $T_1, \dots, T_m$ bilinmeyen kırılma noktalarını ifade etmekte olup Bai ve Perron (2003) çoklu yapısal kırılma testinde regresyon katsayıları kırılma noktaları ile birlikte tahmin edilmektedir. Bai ve Perron (2003) kırılma sayısının belirlenmesinde kırılmanın olmadığı yokluk hipotezine karşı k kadar kırılmanın varlığını belirten $SupF_t(k)$ istatistiği, kırılmanın olmadığı yokluk hipotezine karşı en fazla m kadar kırılmanın olduğu UDMax ve WDMax testleri ile l tane kırılmaya karşı $l+1$ tane kırılmanın varlığını ardışık olarak tahmin eden $SupF_t(l+1/t)$ testlerini önermiştir. Bai ve Perron (2003) çalışmasında modelde trend verilerinin olduğu durumda da asimptotik dağılımların, özellikle kritik değerlerin elde edildiği kuyrukta oldukça benzerlik gösterdiğinden aynı kritik değerlerin güvenle kullanılabileceğini belirtmişlerdir.

Yurdakul (2001), Erlat (2002), Balcılar (2004), Önel (2005), Emirmahmutoğlu vd., (2010), Oğuz (2010), Özçiçek (2011), Çiçek ve Akar (2013), Bilici ve Çekin (2020) Türkiye ekonomisi için 1980 sonrası farklı dönemleri kapsayan veri setleri ile enflasyonu analiz eden çalışmaların başlıcaları arasındadır. 100 yıllık zaman dilimini kapsayan bu çalışma, krizlerin sayısını ve sıklığını göz önüne aldığımızda enflasyon ve dış ticaret dengesi verilerindeki seviye ve trend değişimlerini ele alması bakımından özgün nitelikli bir çalışmadır.

Bu çalışmada enflasyon ve dış ticaret verilerinin 1923-2022 tarihleri arasında 100 yıllık dönem içerisinde nasıl bir seyir izlediğinin incelenmesi için enflasyon verisi hem 1923-2022 dönemi için yıllık hem de 1956: M1-2023: M6 dönemi için yıllıklandırılmış aylık enflasyon oranı olarak analiz edilmiştir. Yıllık enflasyon verisi, Pamuk (2000), Doğruel ve Doğruel (2005) ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hazırlanan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) kullanılarak oluşturulmuştur. Aylık olarak enflasyon serisi IMF-IFS veri (1956: M1-2023: M6) tabanından; dış ticaret verileri ise, ihracat ve ithalat, 1923-2022 dönemi için Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınmıştır.

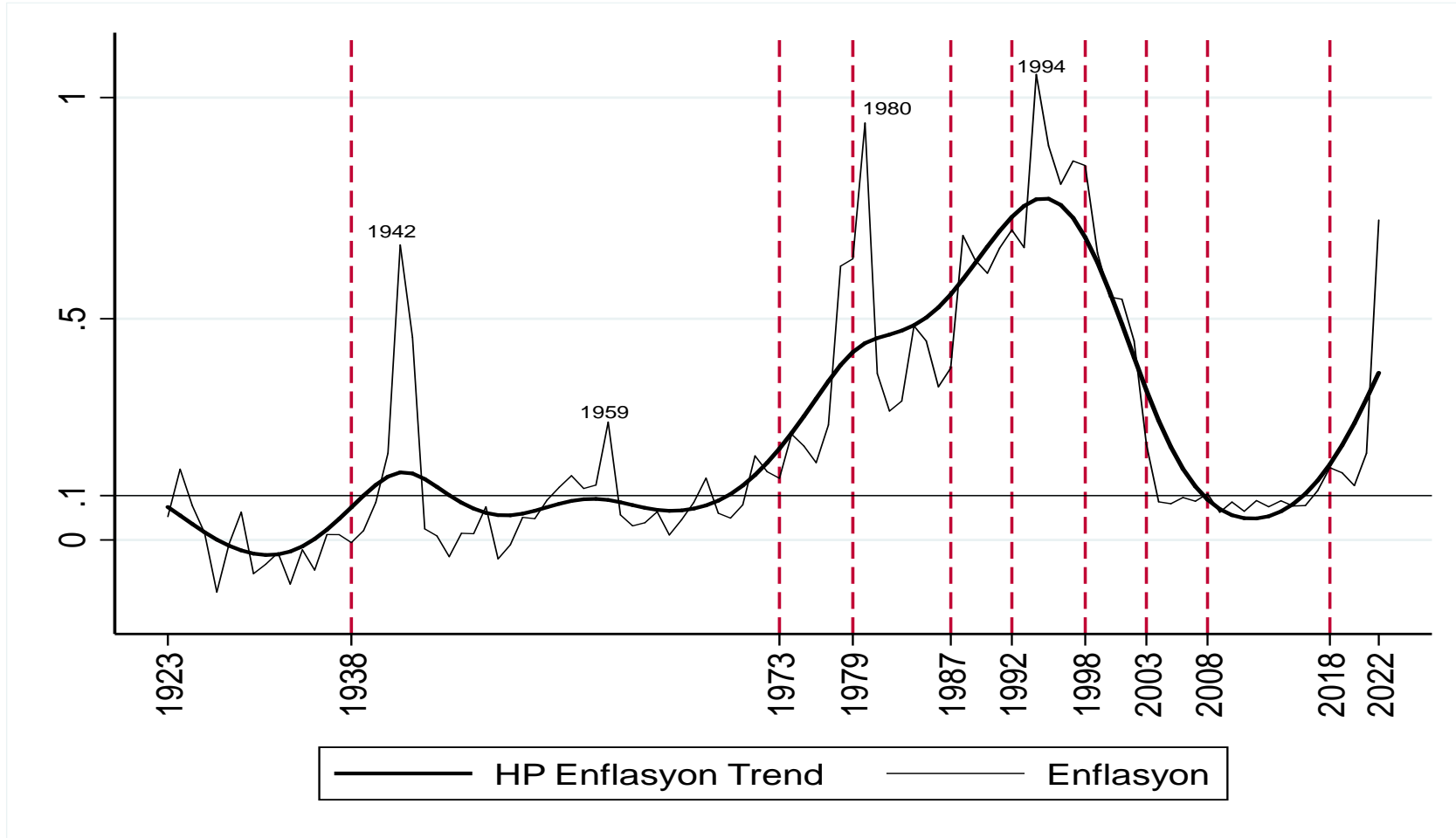
Analiz Bulguları

100 yıllık Enflasyon ve Yapısal Değişim

Yıllık ve aylık enflasyon serilerinin incelenmesinde, daha doğru tahmin sonuçlarını yorumlamak açısından enflasyonda geçici değişikliklerin etkisinin ortadan kaldırılması uzun dönemli trendin tahmin edilmesini gerektirmektedir. Bu aşama ise genellikle istatistiksel filtreler kullanılarak gerçekleştirilir. Bu bağlamda bir asırlık enflasyon serisi için HP filtresi kullanılmıştır. Cumhuriyet'in 100 yıllık tarihinde, fiyatların kontrollü belirlendiği; kuruluş yılları (1923-1929), devletçilik (1930-1938), II. Dünya savaşı (1940-1945), serbestleşme (1946-1959), planlı dönem (1960-1979) ve 1980 sonrası fiyat belirlenmesinin serbest piyasa ekonomisine bırakıldığı dış ticarete dışa açılma ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi gibi farklı politik rejimi uygulamalarının olduğu görülmektedir. Enflasyonun trend eğilimindeki değişikliklerin belirlenmesi politika yapımcıları için ve etkin politika uygulamalarında önemlidir (Cavallo ve Zaveleta, 2023). Bu yapısal değişimler ise enflasyonun trendinde önemli dalgalanmalara ve değişikliklere neden olabileceğinden HP ile elde edilen trend enflasyonunda çoklu yapısal kırılmaların varlığı sınanmıştır. 1923-2022 tarihleri arasında enflasyonun trendindeki değişimler Şekil 1'de gösterilmektedir. Türkiye ekonomisi, kuruluş yıllarında enflasyonist bir süreç yaşanmamakla birlikte bazı yıllarda fiyatlar genel düzeyinde düşüşlerin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1970'li yılların sonuna kadar

(1977 öncesi) enflasyon oranının %20 düzeyinin üzerine çok çıkmadığı, bu düzeyin üzerine çıkırsa da enflasyon oranının tekrar düşüş gösterdiği görülmektedir.

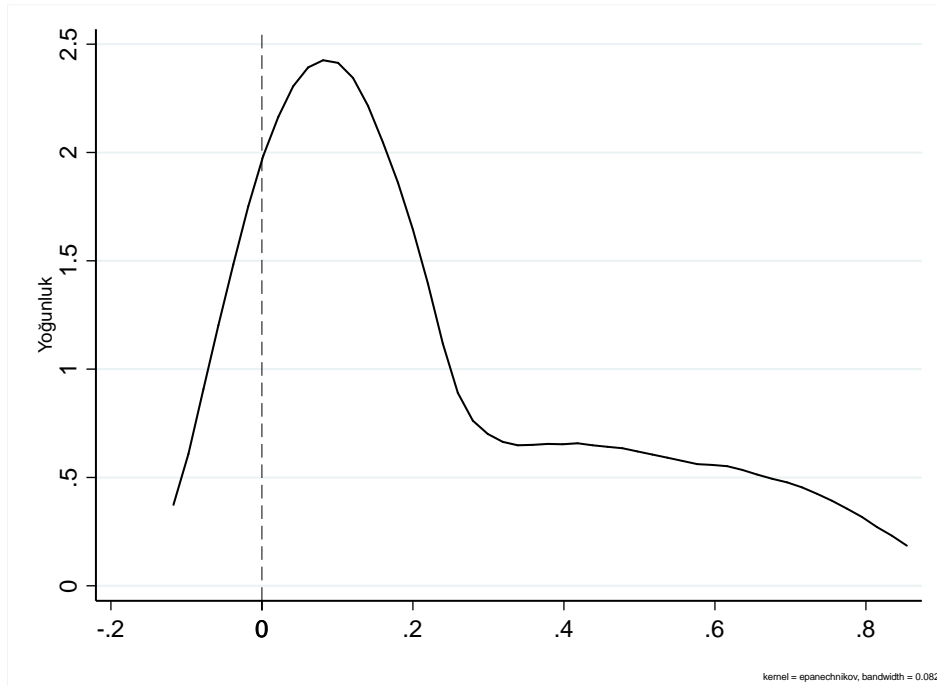
Bir asırlık enflasyon verilerine bakıldığında enflasyonist döngülerin oldukça kalıcı olduğu görülmektedir. Çünkü kısa ve orta vadede trendlerin tersine dönmesi oldukça uzun sürmektedir. HP filtresinin doğası gereği son veri problemi bağlamında enflasyon verisinin son dönemde trendlerin altına düştüğü görülmektedir. 100 yıllık dönem içerisinde enflasyonun trendindeki ilk yapısal değişim, üretimin tarıma dayalı olması ve 1940'lı yılların başındaki kuraklık (1942) öncesi dönem olan 1938 yılıdır. Bu dönemden sonra ise Şekil 1'de görüldüğü gibi Türkiye bu yıllardan sonra ise enflasyonun trendi genellikle yatay seyretmiş ve dikkat çekici bir değişim olmamıştır. 1970'li yıllardan itibaren enflasyon yükseliş trendine geçmiştir. 1970'li yılların başında özellikle 1973-1978 döneminde ortalama enflasyon %30 iken 1979-1980 döneminde yaklaşık %80'e çıkmıştır. 1970'li yılların başlarında ortaya çıkan petrol şoklarıyla beraber 70'li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye ekonomisi çok önemli bir kriz yaşamış ve yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde *“yeterli döviz yaratamayan ithal ikameci model 1958'dekinden çok daha kötü bir tıkanma noktasına gelmiştir. 1978 ve 1979 yıllarında ortaya çıkan krizi yaratan sadece petrol şokları ya da dış konjonktür değildir, bu kriz yapısal bir krizdir”* (Doğruel ve Doğruel, 2005). 24 Ocak 1980'da uygulamaya başlanan istikrar programları çerçevesinde Türk Lirasında büyük bir devalüasyona, kamusal fiyatlarda ve dolaylı vergilerde önemli artışlarla birlikte dış ticarete dışa açılma sürecine girilmiştir (Akat, 2000). Bununla birlikte, sabit gelirlilerin reel gelirlerini azaltarak iç talebi azaltma amacı bağlamında 1980 sonrası enflasyon trendinin yaklaşık 20 yıllık bir dönemde yüksek seyrettiği görülmektedir. Bu sürece 32 sayılı Türk Parasını Koruma Kanunu çerçevesinde yapılan değişiklikler ve döviz kuru rejiminin değişmesi ile yurt içi yurt dışı fiyat ilişkisini sağlamak açısından ulusal paranın değerinin belirlenmeye çalışılması da önemli bir iktisat politikası aracı olarak kullanılmıştır.

Şekil 1: Enflasyon Trendinde Yapısal Değişim (1923-2022)

Bu dönem içerisinde ayrıca 1983, 1987 ve 1991 seçimleri yapılmış ve bu dönemde hem seçim öncesinde genişleyici politikaların hem de seçim zamanında kamu mallarına yönelik ertelenen zamların uygulanması enflasyonun daha da artmasına neden olmuştur (Doğruel ve Doğruel, 2005). 1993 yılı sonu ve 1994 başında hem kamu kesimi finansman açığının hem de cari işlemler açığının çok ciddi düzeylere yükseldiği görülmektedir. Ekonominin iç ve dış dengelerindeki hızla bozulma krizin temelini oluşturmaktadır. 1994 krizi ile birlikte bir önceki dönem %65 düzeyinde seyreden enflasyon %100'ün üzerine çıkmıştır. Bu dönemde, enflasyonun hızla yükselmesi ile beraber toplumun ulusal paraya olan güveni kaybolmuş olup büyüme oranının düşmesi, kamu sektöründeki açıklar, para krizi gibi makroekonomik istikrarsızlık ve dalgalanmalar devam etmiştir. Türkiye ekonomisi 2000'li yıllara ciddi bir ekonomik krizle başlamıştır.

Enflasyonun trendinin artış eğilimi 1994 yılında zirve yapmış ve ondan sonra IMF ile imzalanan program çerçevesinde kamu maliyesi ve diğer alanlarda yapısal reformların uygulanmasıyla birlikte enflasyon oranı düşmeye başlamıştır. 2001 krizi sonrasında bakıldığında, enflasyonun yükselmediğini ve trendinin negatif olduğu görülmektedir. Bu dönemde çıkarılan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kanunu ile TCMB resmi bağımsızlığını kazanmış olup para politikasında uygulanan değişikliklerle kriz sonrasında enflasyon oranı hızla düşmüş ve 2004 yılında ise enflasyon oranı %10'un altına gerilemiştir. Bu dönemden sonra, negatife dönen trend seviye olarak tek hanelere indikten sonra 2018 yılı itibari ile tekrar enflasyon trendinin pozitifte geçtiği görülmektedir.

Şekil 2: Enflasyon Trendinin Kernel Dağılımı

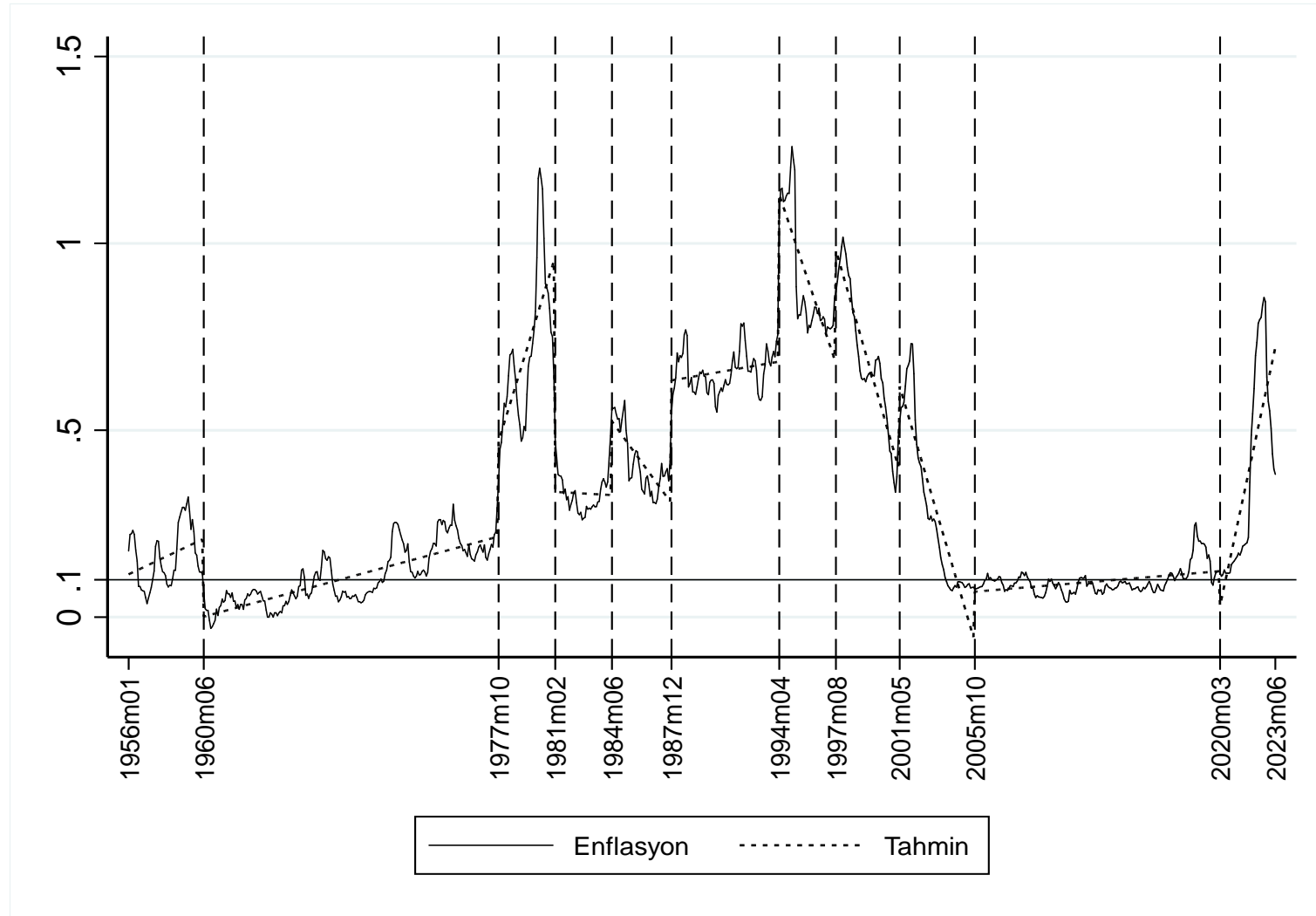
Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar enflasyon tarihinde enflasyon trendinin negatif olduğu dönemler oldukça az iken genellikle enflasyon trendinin pozitif eğilimde olduğu görülmektedir. Enflasyonun trendine ilişkin Kernel dağılımı Şekil 2'de yer almaktadır. Kernel yoğunluğuna bakıldığında, 0'ın solunda kalan bölgenin oldukça az olması bir asırlık enflasyon trendinin negatif olduğu dönemlerin oldukça az (12 dönem), dağılımın sağ taraf yoğunluğunun,

enflasyon trendinin pozitif olduğu dönemlerin, oldukça çok ve yüksek olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu zamana kadar 100 yıllık dönemde enflasyonun trendindeki değişim dönemleri incelendikten sonra yüksek frekanslı serilerde bilgi yoğunluğu arttığından dolayı aylık olarak (1956: M1-2023: M6) enflasyon oranında düzeyde ve trenddeki varlığı ve yeri tespit edilmek için Bai-Peron (2003) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Aylık enflasyon serisinde düzeyde ve trenddeki değişim göz önüne alındığında kırılma olmadığını belirten yokluk hipotezi maksimum 10 kırılmanın varlığını belirten alternatif hipotez %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir (Ek Tablo 2). 1956:M1-2023:M6 dönemi için hem düzeyde hem de trenddeki yapısal değişimlerin enflasyonun seyrini dönemler arasında nasıl farklılaştığını görmek açısından tahmin grafiği Şekil 3'te gösterilmiştir.

Yapısal değişimlerin varlığında elde edilen tahmin sonuçları enflasyon oranlarının düzey ve trendlerindeki değişimlerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Enflasyonda yapısal değişimlerine yönelik olarak içsel olarak belirlenen tarihler 1960:M6, 1977:M10, 1981:M02, 1984:M06, 1987:M12, 1994:M04, 1997:M08, 2001:M05, 2005:M10 ve 2020:M03'tür (Ek Tablo 1). İçsel olarak belirlenen tarihler Türkiye ekonomisi dönüşümleri ile tutarlıdır ve 11 rejimden oluşmaktadır. Yapısal değişim dönemlerine ilişkin değişimlerin yer aldığı Şekil 3'e bakıldığında, Türkiye ekonomisindeki gelişmelerin özellikle enflasyon oranının, zaman içinde önemli ölçüde değiştiği görülmektedir.

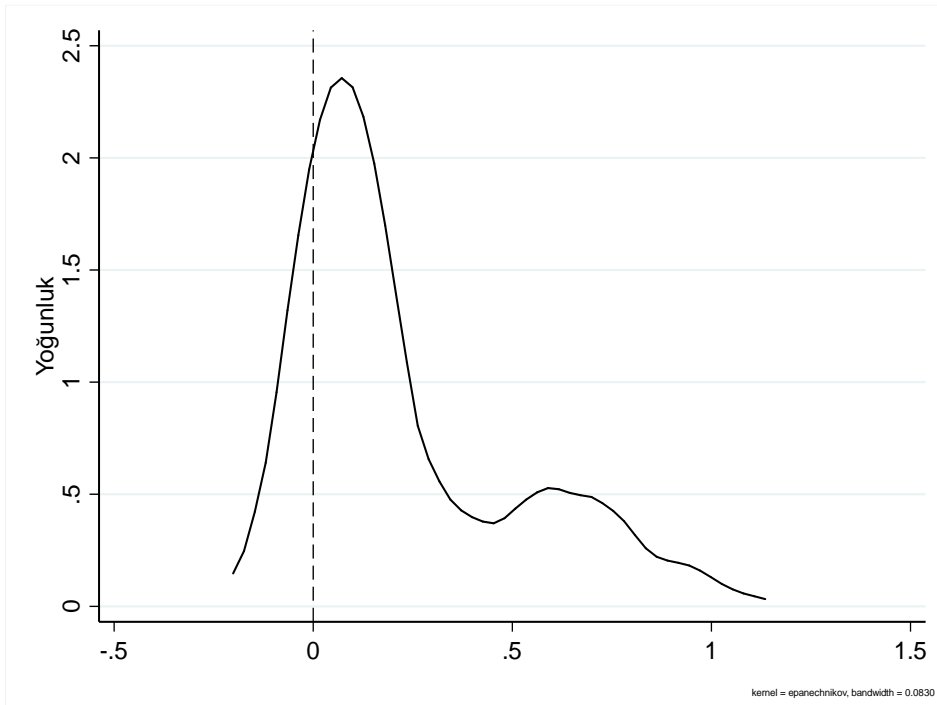
Türkiye 1953'li yılların sonlarına doğru para arzının reel üretimden daha hızlı büyümesinden kaynaklanan (Kibritçioğlu, 2002) kısa bir dönem enflasyonist süreç yaşamış olsa da 1960 ve sonrası enflasyon oranı tekrar düşme eğilimi göstermiştir. Türkiye ekonomisinde 1960'lı yıllarda planlı ekonomi döneminde enflasyon trendi pozitifdir. Enflasyon 1956:M1-1982:M2 dönemi iki temel değişime (1960:M6-1977:M10) rağmen artma eğilimi değiştirmemekle birlikte üçüncü rejimde (1977-1981) en yüksek trende sahiptir. Bu da Türkiye ekonomisinin dünyadaki birinci petrol krizi sonrası dönemi ile bütçe açıklarının merkez bankası kanalıyla parasallaşma dönemine denk gelmektedir. Uzun dönemde trendin seviye değişimlerine bakıldığında, 1970'li yılların ortalarına kadar çok büyük bir değişim yok iken 1977-1981 arasında enflasyon trendi hızla yükselmiş, zirveye çıkmıştır. 1970'li yıllarda hem Türk Lirasının sık sık değer kaybetmesi hem de stagflasyonist dalgalanmalarla karakterize edilebilir (Kibritçioğlu, 2002). 1971-1977 arasında enflasyon trendinin düzey ortalaması yaklaşık %20 iken 1977-1981 arasında ise %60'a yükselmiştir. Dördüncü rejimde (1981:M02-1984:06) enflasyonun düştüğü ve düzey olarak %33 ortalamalara gerilediği dönemdir. Trend küçük de olsa bu rejimde uygulanan politikalar sonucunda negatiftir. Bu rejimin temel özelliği 24 Ocak ve IMF politikalarının uygulandığı, askeri ihtilal ve yönetim yıllarıdır. 1983 genel seçimlerinin hemen ardına denk gelen 1984 Haziran ayı ile başlayan beşinci rejim (1984-1987) yüksek kamu zamlarının yapıldığı ve ekonominin dış ticaret açısından dışa açıldığı dönemdir. 1987 sonu politik istikrarsızlıkların başladığı altıncı rejim enflasyon düzey olarak olağanüstü sıradığı bir rejim özelliğine sahiptir. Bu rejimde enflasyon trendi pozitifdir. Nisan 1994'de başlayan yedinci rejim Ağustos 1997'de bitmektedir. Büyük bir krizle başlayan bu rejim IMF ve istikrar tedbirleri ile enflasyon trendi negatife çevirmiş 6. rejimin ortalamasına kadar enflasyon düşmüştür. 1970 yılından itibaren hızla yükselen enflasyon trendi 1997 yılından itibaren bir azalma eğilimine girmiştir. 1997'nin ikinci yarısının ortasında başlayan sekizinci rejimde Asya krizi ve Rusya krizinin yaşanmasına rağmen negatif trend devam etmekte olup 2001 krizi ile sonlanmaktadır. Bu yıldan itibaren (1997 yılından) enflasyonda daha önceki rejimlerde gözlenen büyük dalgalanmalar bu tarihten sonra pek gözlenmemiştir. Bu tarih ise dönüş yılı olarak tanımlanmaktadır (Doğruel ve Doğruel, 2005).

Şekil 3: Enflasyonda Yapısal Değişim (1956: M1-2023: M6)

Yapısal değişimin yaşandığı diğer bir rejim 2001:M5’de başlamaktadır. 14 Nisan 2001 tarihinde uygulamaya başlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde uygulanan istikrar politikaları ile enflasyonun en uzun negatif trende sahip olduğu bulgusu ortaya çıkmaktadır. Şekil 3’te rahatlıkla izlendiği gibi enflasyon trendinin negatif olduğu rejim sonrasında Türkiye ekonomisinin yaşadığı en uzun 174 ay (2005:M10-2020:M03) enflasyon yatay olarak seyretmiştir. Bu rejim enflasyonu düşürmek amacıyla açık ve örtük enflasyon hedeflemesi rejimi, sıkı para politikası uygulaması, bankacılık sektöründeki düzenlemeler ve sıkı maliye politikasıyla desteklenmiştir. 2006 yılında açık enflasyon hedefleme stratejisine geçilmesi ile beraber 2018 yılının 9. ayı dışında enflasyon trendinde bir değişim gözlenmemiş ve 2020 yılının mart ayına kadar düzey ortalaması %9 civarında seyretmiştir. 39 ay süren son rejimin özelliği incelenen 3. rejimden (1977-1981) sonra en yüksek trende sahip olunan dönemdir. 2020 Mart ayından sonra ise enflasyon ortalama %45 civarında seyretmekte olup tekrar enflasyon trendinin eğiliminin pozitif olduğu görülmektedir. Son rejimde kamu harcamalarının artırılması, vergi indirimlerinin uygulanması, faiz oranının düşürülmesi, deprem ve seçim ekonomisi nedenleri ile genişleyici politikaların uygulandığı görülmektedir.

Şekil 4: Enflasyon oranının Kernel dağılımı (1956: M1-2023:M6)

Aylık enflasyona ilişkin Kernel dağılımı Şekil 4’de yer almaktadır. Kernel yoğunluğuna bakıldığında, enflasyonun negatif olduğu bölgedeki gözlem sayısı (5 dönem) oldukça az iken dağılımın sağ taraf yoğunluğunun enflasyonun pozitif olduğu alanın daha fazla olduğunu görülmektedir.

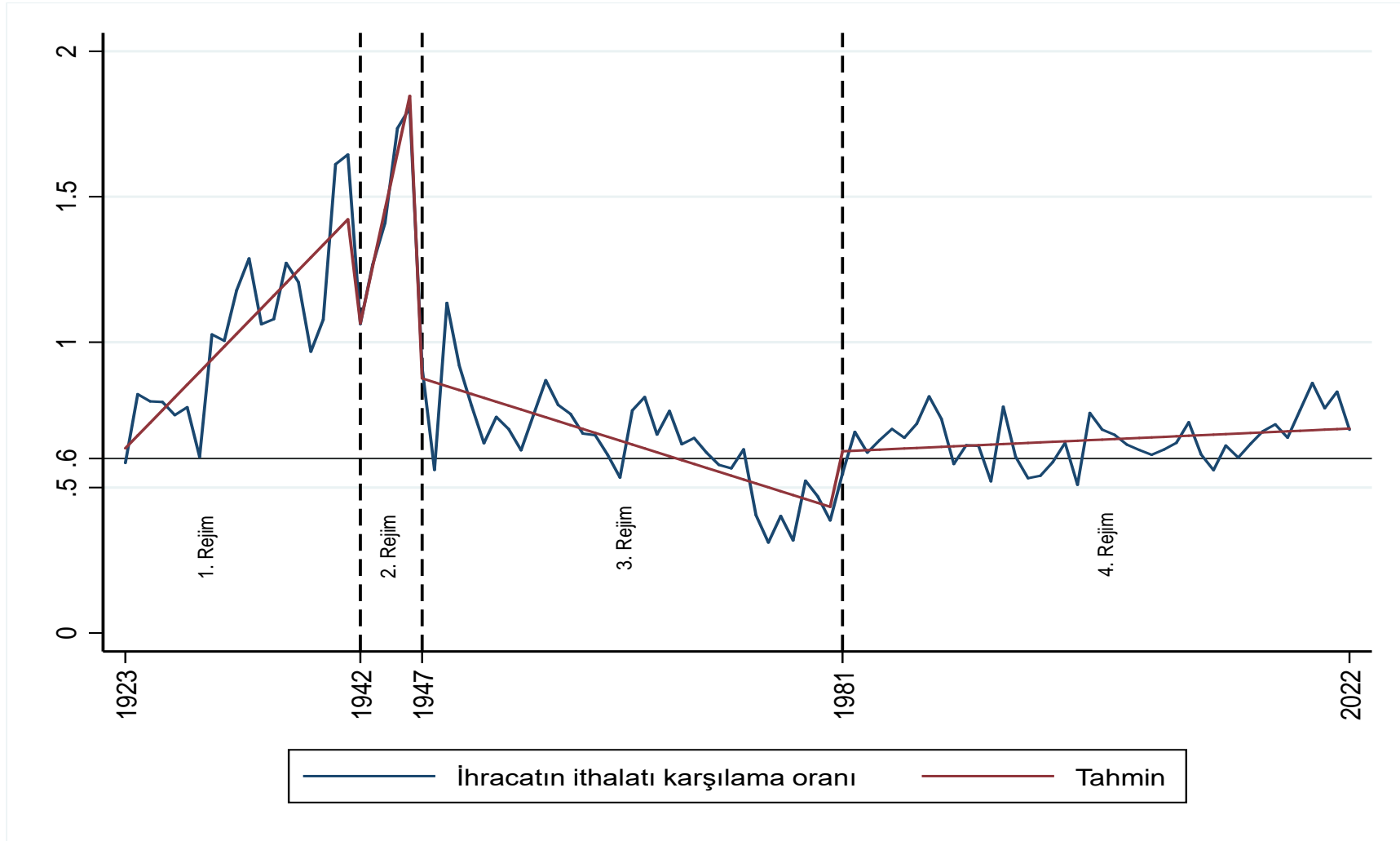
Dış Ticaret Dengesi ve Yapısal Değişim

Dış ticaret dengesinin bir ölçüsü olarak incelenen ihracatın ithalatı karşılama oranının Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana seyri Şekil 5’de gösterilmektedir. Karşılama oranında düzey ve trende yapısal değişime bakıldığında belirlenen tarihler Türkiye ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda liberal politikalar sonrasında, karma ekonomi politikası uygulanmış ardından tekrar liberal politikalara geri dönmüştür. 1980, 24 Ocak kararlarıyla beraber ihracat odaklı bir program uygulanmaya başlanmıştır. İlk rejim olan 1942 yılında hem İkinci Dünya Savaşı süreci hem de ihracatın tarımsal ürünlere dayalı olması

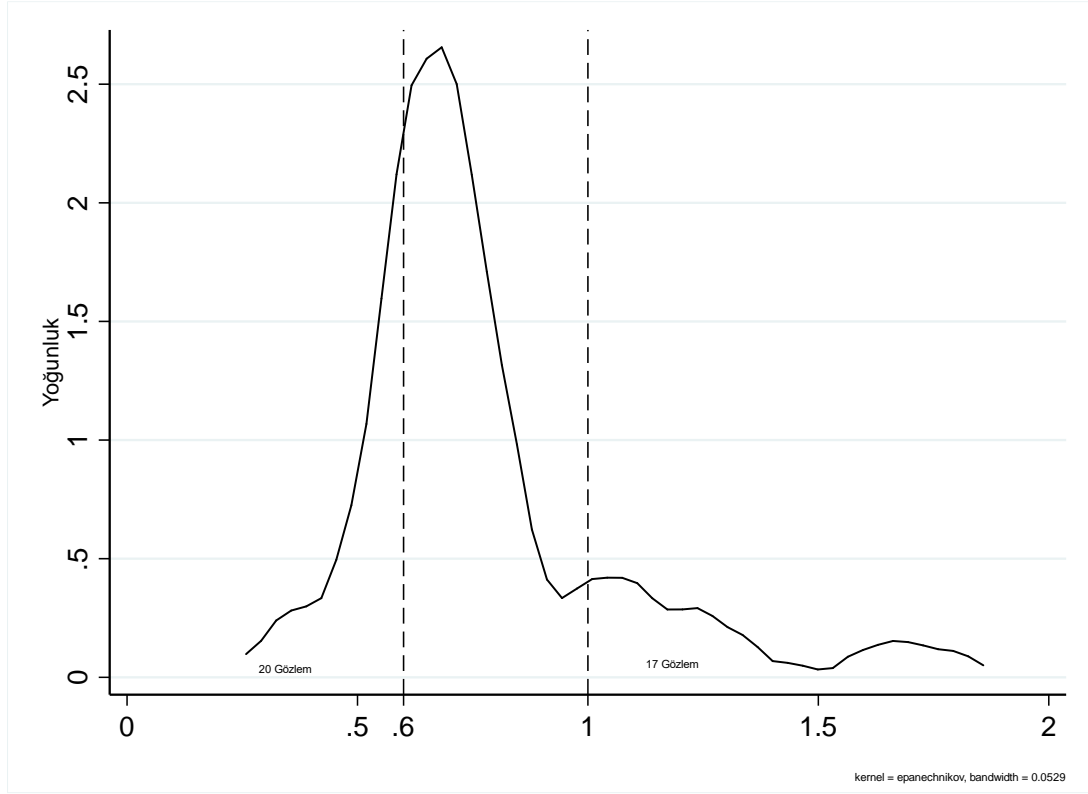
kuraklığın baş göstermesiyle birlikte karşılama oranındaki düşüş bu dönemde dikkat çekicidir. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki ikinci rejim ise 1946 devalüasyonunu takip eden 1947 yılıdır. Hem ihracatı arttırma hedefi ve ithalata serbesti getirilmesinin sakıncalarını gidermek, hem de IMF'e katılım sonucunda bazı yetkilerin kısıtlanacak olmasından dolayı yapılan 1946 devalüasyonu (Yentürk ve Kepenek, 2005) sonrası dış ticarete serbestleşmeye gidildi ve bu dönemde ihracat ve ithalatın artış hızı yüksek olmasına karşın ithalatta gözlenen artış daha yüksek gerçekleşti. Devalüasyon sonrası, önceki dönemlerin aksine dış ticaret açık vermeye başladı ve 1947 sonrasında ise dış ticaret açığı Türkiye ekonomisinde önemli bir sorun olarak yer tutmaya başlamıştır.

Üçüncü rejim içinde uygulanan beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde ekonominin büyümesinde ana sektör olarak sanayi sektörü belirlenmiştir ve ithal ikameci yaklaşım benimsenmiş olup 1970'li yıllara kadar uygulanan ithal ikameci politikalar başarılı olmakla birlikte ara malı ve yatırım mallarına yönelik ithalat bağımlılığını arttırmasından dolayı yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir (TUSİAD, 1986). 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol şokları ile enerji fiyatlarındaki artışın bir sonucu olarak hammadde ve ara malı ithalatının payının yüksek olması sonucu ithalat değerlerinde kayda değer artış gözlenmiştir. Bu dönemde hem 1974 Kıbrıs Barış Harekâtının sonucunda uygulanan ambargo nedeni ile hem de petrol fiyatlarındaki artışlarla birlikte yaşanan yüksek enflasyon dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur (Öztürk ve Özyakısır, 2005). 1947-1980 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüş (3. rejim trend negatif), dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı artmıştır ve bu döneme kadar uygulanan korumacı politikalar ve döviz kurunun aşırı değerlenmiş olması sonucu önemli bir döviz kısıtı ile karşılaşmıştır.

Bu rejimin bitişi ise 1980 sonrası döneme denk gelmektedir. 24 Ocak 1980 kararları ile para piyasasında, dış ticarete serbestleme ve bütçe disiplini sağlamak amacıyla istikrar tedbirleri uygulanmıştır ve bu program çerçevesinde TL'de büyük bir devalüasyona yol açmıştır (Akat, 2000). İthal ikameci politikalardan vazgeçilerek ihracata dayalı büyüme politikası benimsenmiştir. 1980 sonrası izleyen dönemde ihracatta görülen artış önemli düzeydedir.

Şekil 5: İhracatın İthalatını Karşılama Oranının Yapısal Değişimi (1923-2022)

Şekil 6: İhracatı ithalatı Karşılama oranının Kernel Dağılımı

100 yıllık dönem içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranının %60'ın altında kaldığı dönem sayısı karşılama oranının Kernel dağılımına bakıldığında (Şekil 6) görüleceği gibi 20 yıldır. Bu dönemlerin büyük bir kısmı 1970'li yıllar ve 80'lerin başından oluşmaktadır. Ayrıca 2011 yılında da karşılama oranı bu seviyenin altında kalmıştır. Karşılama oranının %100'ün üzerinde olduğu dönem ise 100 yıllık Cumhuriyet tarihi içerisinde 17 yıl olup bu dönemler 1930 sonrasına denk gelmektedir.

Sonuç

Bir asırlık Cumhuriyet tarihi boyunca, Türkiye ekonomisinin en önemli sorunu olan enflasyon ve dış ticaret dengesindeki yapısal değişimlerin tespiti üzerinde yoğunlaşan bu çalışmanın bulguları temel olarak kısa ve orta vadede değişkenlerin döngülerinin tersine dönmesinin oldukça uzun sürmekte olduğunu göstermektedir. Hem HP uzun dönem trend analizi hem de içsel olarak belirlenen yapısal değişim dönemlerine ilişkin kanıtlar enflasyon döngüsünün kalıcı olduğunu ve eğiliminin 1970'li yıllardan sonra artmaya başladığını, 2001 krizine kadar yüksek kaldığını ortaya koymuştur. Türkiye ekonomisinin yaşadığı en uzun 174 ay (2005:M10-2020:M03) %10 seviyesinde enflasyonun yatay seyri dışında yüksek enflasyon alışkanlığı hem politika yapıcılarını hem de iktisadi ajanlar tarafından benimsenmiş, alışlagelen bir olgu gibi gözlenmektedir. Diğer bir ifade ile, Türkiye ekonomisi bir taraftan dış tasarruf kullanma bağımlılığı diğer taraftan da enflasyonist bağımlılığa karşı direnci zayıf olup bu direnç ancak krizlerle uygulanan istikrar politikaları ile dönüşümler sağlayabilmiştir. Nitekim, içsel olarak belirlenen yapısal kırılma tarihleri bu sonucu doğrular niteliktedir. Enflasyon konusunda bu çalışmanın diğer bir önemli bulgusu hem HP trend hem de Bai-Peron tahminlerine dayalı olarak enflasyon artış hızının 1973-1980 ile 2018 sonrasındaki benzerliklerinin dikkat çekici olmasıdır. Her iki dönemin ortak bir özelliği dünya enerji fiyatlarında önemli artışların yaşanmış olmasıdır. Türkiye ekonomisinin enerji dışa bağımlılığının yüksek olması bunun iç

fiyatlara hızla yansiyarak enflasyonun diğer nedenlerle birlikte artış hızının artmasına neden olmaktadır.

Dış ticaret dengesi açısından bakıldığında, 1980 sonrasında ihracatın ithalatı karşılama oranında dikkate değer bir değişimin olmadığı görülmektedir. Dönem içerisinde, ihracatı ve ithalatla rekabet eden sektörlerin konumu ve fiyat düzeyini etkilemek için uygulanan döviz kuru politikalarının beklenen etkiyi göstermediği görülmektedir. Ulusal paranın değer kaybetmesine karşın ihraç ürünlerinin fiyat esnekliğinin yüksek olmamasından dolayı ihracatta beklenen artış sağlanamamıştır. İthalat açısından bakıldığında ise fiyat esnekliği düşük olan ürünlerin ithalat içerisindeki payının yüksek olmasından dolayı kurlardaki artış ithalatın yeterince azalmasını sağlamamaktadır. Çalışmanın sonuçları, Türkiye ekonomisinde planlı dönem uygulamaları ile ithal ikamesi sanayiler kurulurken ithalata bağımlılıkta bir artışın (ki bu dönem trend negatiftir) olduğu, 1980 ihracata yönelik büyüme stratejisi ile negatif trend ve düzeyde bir kırılma olsa da karşılama oranında çok belirgin bir iyileşmenin gerçekleşmediğine yönelik bulgular ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akat, A. S. (2000). The political economy of Turkish inflation. *Journal of International Affairs*, 265-282.
- Bai, J. ve Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 47-78.
- Bai, J., & Perron, P. (2003). Computation and analysis of multiple structural change models. *Journal of applied econometrics*, 18(1), 1-22.
- Balcılar, M. (2004). Persistence in inflation: Does aggregation cause long memory?. *Emerging markets finance and trade*, 40(5), 25-56.
- Bilici, B. ve Çekin, S. E. (2020). Inflation persistence in Turkey: A TVP-estimation approach. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 78, 64-69.
- Casini, A. ve Perron, P. (2018). Structural breaks in time series. *arXiv preprint arXiv:1805.03807*.
- Cavallo, A. ve Zavaleta, G. G. (2023). Detecting structural breaks in inflation trends: A high-frequency approach. https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/Cavallo_Zavaleta_Structural_May2023_6cb882a4-e0cc-41c8-a1fe-ad804f59d0f0.pdf
- Çiçek, S. ve Akar, C. (2013). The asymmetry of inflation adjustment in Turkey. *Economic Modelling*, 31, 104-118.
- Emirmahmutoğlu, F., Saraçoğlu, B. ve Güney, S. (2010). Türkiye’de enflasyon direngenliğinin Bai-Perron yöntemi ile incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1-26.
- Erlat, H. (2002). Long memory in Turkish inflation rates. *Inflation and disinflation in Turkey*, 97-122.
- Doğruel, F. ve Doğruel, A. S. (2005). *Türkiye ‘de enflasyon tarihi*. Ankara: Tarih Vakfı.
- Kibritçiöğlu, A. (2002). *Causes of Inflation in Turkey: A Literature Survey with Special Reference to Theories of Inflation*, iç. Inflation and Disinflation in Turkey. Eds. A. Kibritçiöğlu, L. Rittenberg ve F. Selçuk.
- Oğuz, Ş. (2010). Türkiye’de enflasyon sürekliliğinin analizi: Tarihsel trendi ve TÜFE alt gruplarındaki farklılaşması. *Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü*.
- Önel, G. (2005). Testing for multiple structural breaks: An application of Bai-Perron test to the nominal interest rates and inflation in Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 81-94.

- Özçiçek, Ö. (2011). Türkiye’de sektörel enflasyon direnci. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 57-68.
- Öztürk, S. ve Özyakışır, D. (2005). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 94(8), 2-18.
- Pamuk, Ş. (2000). *İstanbul ve diğer kentlerde 500 yıllık fiyatlar ve ücretler 1469-1998*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
- TUSİAD (1986). *Dış ticaret raporu ithalat ve ihracatta sorunlar ve öneriler*, İstanbul, Yayın No. TUSİAD-T/86.9.91.
- Yentürk, N. ve Kepenek, Y. (2005). *Türkiye ekonomisi, 17. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi*.
- Yurdakul, F. (2001). Türkiye’de enflasyon sürecinde yapısal kırılmalar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(01).

Ekler

Ek Tablo 1: Bai ve Perron (2003) ile Tahmin Edilen Yapısal Değişim Dönemleri

Yıllık Enflasyon Trendi	Aylık Enflasyon	Karşılama Oranı
1938	1960 : M6	1942
1973	1977 : M10	1947
1979	1981 : M2	1981
1987	1984 : M6	
1992	1987 : M12	
1998	1994 : M4	
2003	1997 : M8	
2018	2001 : M5	
	2005 : M10	
	2020 : M3	

Ek Tablo 2: Yapısal kırılmaların belirlenmesine ilişkin sonuçlar

Aylık enflasyon		
Kırılma Testi	F-İstatistiği	Kritik Değer(%5)
0 vs. 1*	268.97	9.63
1 vs. 2*	1557.93	11.14
2 vs. 3*	342.15	12.16
3 vs. 4*	282.29	12.83
4 vs. 5*	177.19	13.45
5 vs. 6*	169.26	14.05
6 vs. 7*	99.08	14.29
7 vs. 8*	76.31	14.50
8 vs. 9*	48.60	14.69
9 vs. 10*	48.97	14.88
İhracatın ithalatı karşılama oranı		
Kırılma Testi	F-İstatistiği	Kritik Değer(%5)
0 vs. 1*	85.17	12.89
1 vs. 2*	18.58	14.50
2 vs. 3*	9.60	15.42

Ek Tablo 3: Tahmin sonuçları

Enflasyon			Karşılama Oranı		
Katsayı	Olasılık değeri		Katsayı	Olasılık değeri	
μ_1	0.11	0.00	μ_1	0.64	0.00
δ_1	0.00	0.00	δ_1	0.04	0.00
μ_2	-0.05	0.00	μ_2	-2.67	0.00
δ_2	0.00	0.00	δ_2	0.19	0.00
μ_3	-2.75	0.00	μ_3	1.19	0.00
δ_3	0.01	0.00	δ_3	-0.01	0.00
μ_4	0.40	0.22	μ_4	0.51	0.00
δ_4	-0.00	0.83	δ_4	0.00	0.19
μ_5	2.30	0.00			
δ_5	0.00	0.00			
μ_6	0.37	0.02			
δ_6	0.00	0.09			
μ_7	6.32	0.00			
δ_7	-0.01	0.00			
μ_8	7.54	0.00			
δ_8	-0.01	0.19			
μ_9	7.63	0.00			
δ_9	-0.01	0.00			
μ_{10}	0.12	0.11			
δ_{10}	0.00	0.00			
μ_{11}	-13.61	0.00			
δ_{11}	-0.01	0.00			

enflasyon=("1956M01-1960M06")*(0.114+0.001*trend)+("1960M06-1977M09")*(-0.053+0.001*trend)+("1977M10-1981M01")*(-2.755+0.012*trend)+("1981M02-1984M05")*(0.399-0.000*trend)+("1984M06-1987M11")*(2.303-0.005*trend)+("1987M12-1994M03")*(0.379+0.001*trend)+("1994M04-1997M07")*(6.321-0.011*trend)+("1997M08-2001M04")*(7.541-0.013*trend)+("2001M05-2005M09")*(7.633-0.012*trend)+("2005M10-2020M02")*(-0.121+0.000*trend)+("2020M03-2023M06")*(-13.613+0.017*trend)

karşılamaoranı=("1923-1942")*(0.690+0.042*trend)+("1942-1946")*(-2.452+0.195*trend)+("1947-1980")*(1.182-0.013*trend)+("1981-2022")*(0.516+0.001*trend)

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de İşsizlik ve Ekonomik Büyümenin Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı ile İncelenmesi

Examination Of Unemployment And Economic Growth In Turkey From The Republic To The Present With Fourier Toda-Yamamoto Causes Approach

Gülferah ERTÜRKMEN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2239-0241

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Eylül 2023

Kabul tarihi: 17 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet,

İşsizlik,

Ekonomik büyüme,

Fourier Toda- Yamamoto Nedensellik

Yaklaşımı.

ÖZ

Ülkelerin iktisadi anlamdaki güçlerini ve başarılarını ortaya koyan göstergelerin başında işsizlik ve ekonomik büyüme gelmektedir. Bu değişkenler arasındaki ilişki uzun yıllar araştırmalara konu olmuştur. Ekonomik büyüme ve işsizlik, ülkelerin ekonomik anlamdaki başarı ve güçlerini ortaya koyan en önemli göstergelerin başında gelmektedirler. Politika yapımcılar için en temel makroekonomik hedefler arasında, işsizlik oranının azaltılması ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması öncelikli bir yer tutmaktadır. İşsizlik oranının düşürülmesi, ekonomik büyümeyi artırmanın en etkili politika araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, işsizlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde analiz edilmesi, politika yapımcıları için yol gösterici bir öneme sahiptir. Bu iki değişken arasındaki ilişki, uzun yıllardır sorgulanmakla birlikte, literatürde "Okun Yasası" olarak adlandırılan yaklaşım çerçevesinde, ekonomik büyüme ile işsizlik arasında çift yönlü negatif bir ilişkinin geçerli olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışma, söz konusu değişkenler arasındaki negatif yönlü ilişkinin Türkiye açısından geçerli olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada Cumhuriyet'ten günümüze Türkiye'de işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1923-2022 dönemi için analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden faydalanılmıştır. Nedensellik testlerinden önce Fourier ADF ve Carrion-Silvester birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık mertebeleri araştırılmıştır ve tüm değişkenlerin birinci farkta durağan hâle geldiği gözlemlenmiştir. Sonraki aşamada nedensellik testleri uygulanmış ve Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testleri sonucunda işsizlik ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi elde edilmemiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 10, 2023

Accepted: October 17, 2023

Keywords:

Republic,

Unemployment,

Economic Growth,

Fourier Toda- Yamamoto Causality

Approach.

ABSTRACT

Unemployment and economic growth are the leading indicators that reveal the economic strength and success of countries. The relationship between these variables has been the subject of research for many years. Economic growth and unemployment are among the most important indicators that reveal the economic success and strength of countries. Among the most fundamental macroeconomic objectives for policy makers, reducing the unemployment rate and ensuring sustainable economic growth have a priority place. Reducing the unemployment rate is recognized as one of the most effective policy instruments to increase economic growth. Therefore, an accurate analysis of the relationship between unemployment and economic growth is of guiding importance for policy makers. Although the relationship between these two variables has been questioned for many years, within the framework of the approach called "Okun's Law" in the literature, it is accepted that a bidirectional negative relationship between economic growth and unemployment is valid. This study aims to reveal whether the negative relationship between these variables is valid for Turkey. In this study, the relationship between unemployment and economic growth in Turkey since the Republic was analyzed for the period 1923-2022. Toda-Yamamoto and Fourier Toda-Yamamoto causality tests were utilized as the analysis method. Before the causality tests, Fourier ADF and Carrion-Silvester unit root tests were used to investigate the stationarity of the variables and it was observed that all variables became stationary at first difference. In the next stage, causality tests were applied and Toda-Yamamoto and Fourier Toda-Yamamoto causality tests revealed no causality relationship between unemployment and economic growth.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: gbozkaya@ksu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Purpose and Scope: Countries around the world have macroeconomic targets that they set for themselves. The most important of these are economic growth as high as possible, ensuring full employment and maintaining price stability. Countries determine policies to achieve the goals they set and to ensure stability after reaching these goals. If the policies implemented are successful, the goals set will be achieved. In addition, macroeconomic figures will turn positive. If stability is achieved, the continuity of these figures will be ensured. For example, an improvement in growth figures will increase the welfare level of individuals living in the country. With the establishment of new production sites, new employment areas will be opened. Therefore, economic growth will bring with it a decreasing trend of unemployment.

The causes of unemployment vary from country to country. However, it is still seen as the most important socio-economic problem in both developed and developing countries. Today, although economic growth has been achieved in many countries from developed countries to developing countries, there is no change in employment and the unemployment rate is increasing or not decreasing as much as desired. Since each country has its own characteristics, there are many reasons why unemployment increases or employment remains unchanged. This concept, called impoverishing growth or employmentless growth, is defined as the constant increase in unemployment rates despite economic growth in a country. In general, when there is a decrease in GDP, on the one hand, it causes a decrease in the amount of goods and services produced in this economy, and on the other hand, it causes the working day to produce these goods and services to remain idle. Such a situation causes unemployment to increase. Under normal circumstances, the expected situation is a decrease in unemployment rates as economic growth occurs. However, this expectation is not met in many countries, including Turkey. The aim of this study is to question the causality of the relationship between unemployment and economic growth in Turkey from the republic to the present day. Toda-Yamamoto and Fourier Toda-Yamamoto causality tests were used as analysis methods in the study. Before the causality tests, the stationarity levels of the variables were investigated with the Fourier ADF and Carrion-Silvester unit root tests. The studies in the literature generally cover the period after 1980. By including the year range 1923-1980 in the analysis, it was aimed to contribute to the literature by studying a wide time period of 99 years.

Design/methodology/approach: In this study, the relationship between economic growth and unemployment variables was examined for the period 1923-2022. Among the data used in the study, the unemployment rate (UNP) is from the study of Bulutay (1995) for the period 1923-1988; The period 1989-2022 was obtained from the World Bank, and economic growth (GDP) was obtained from the period 1923-2022 (IMF). Annual data covering the period 1923-2022 was used. When we look at the analyzes in the study, first unit root tests were performed and then extended ADF and Carrion-Silvestre unit root tests were performed with the Fourier function developed by Enders and Lee (2012). The Carrion-Silvestre Fourier approach is based on the assumption that it is not necessary to know a priori the number and form of breaks in the series. To obtain causality results between variables, Toda-Yamamoto and Fourier were analyzed with Toda-Yamamoto causality approaches.

Findings: When the unit root results of the study are examined; It is seen that unemployment and economic growth variables are unit rooted at the level. When the first differences were taken, it was observed that the variables became stationary at the 1% statistical significance level. That is, all our variables are stationary of order I(1). The stationarity test was performed with the Fourier ADF unit root test. Since the data set includes a wide time period from the establishment of the Republic of Turkey to the period 1923-2022, breaks were detected with the Carrion-Silvester (2009) unit root test with structural breaks in order to reveal in which years the breaks occurred. It has been determined that there were structural breaks in the unemployment series in 1932-1966-1978-1990-2000 in the Turkish economy throughout the republic, and in 1932-1943-1965-1997-2009 in the economic growth series. According to the Toda-Yamamoto causality results, a causal relationship between unemployment and economic growth could not be obtained. Similarly, no causal relationship was found between unemployment and economic growth in the Fourier Toda-Yamamoto causality test.

Conclusion and Discussion: When the Turkish economy is examined in terms of growth rates, it is seen that the rates tend to increase to a large extent, but a sustainable growth is not valid. In addition, it seems that the unemployment problem cannot be prevented. There are many reasons behind both the unsustainability of economic growth and the persistence of the unemployment problem. These problems may be economic or social. It reveals that the economic policies implemented as the reason why unemployment is not at the desired level despite high growth rates in recent years should be questioned once again.

Giriş

Dünya üzerinde ülkelerin kendilerine koydukları makroekonomik hedefler vardır. Bunların başında olabildiğince yüksek bir ekonomik büyüme gerçekleştirme, tam istihdamın sağlanması ve fiyat istikrarının korunması gelmektedir. Ülkeler belirledikleri hedeflere ulaşmak, bu hedeflere ulaştıktan sonra da istikrarı sağlayabilmek için politikalar belirlerler. Uygulanan politikaların başarılı olması durumunda, konulan hedeflere de ulaşılmış olmaktadır. İstikrarın sağlanması durumunda ise bu rakamların sürekliliği sağlanmış olacaktır. Örneğin büyüme rakamlarında meydana gelen bir iyileşme, ülkede yaşayan bireylerin de refah seviyesini artıracaktır. Yeni üretim yerlerinin kurulmasıyla yeni istihdam alanları açılacaktır. Dolayısıyla ekonomik büyüme beraberinde azalan bir işsizlik oranını da getirecektir.

İşsizliğin nedenleri ülkeden ülkeye değişmekle beraber, işsizlik hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde hâlâ en önemli sosyo-ekonomik problem olarak görülmektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere birçok ülkede ekonomik büyüme sağlanmış olmasına rağmen istihdamda bir değişiklik olmayıp işsizlik oranı artmakta ya da istenilen kadar azalmamaktadır. Her ülkenin kendine has özellikleri olduğu için işsizliğin artması ya da istihdamın değişmemesinin birçok nedeni vardır. Yoksullaştıran büyüme ya da istihdamsız büyüme (jobless growth) kavramı olarak adlandırılan bu kavram, bir ülkede ekonomik büyümeye rağmen işsizlik oranlarının sürekli artması olarak tanımlanmaktadır (Akkaya ve Gürbüz, 2006, s. 185-196). İstihdam yaratmayan büyüme, genellikle işgücü verimliliğinin ekonomik büyümeden daha hızlı arttığı zamanlarda meydana gelmektedir. Walterskirchen (1999), bu olgunun temel nedenini işgücü verimliliğindeki artışın üretimdeki artıştan veya işgücü arzındaki artıştan daha fazla olması olarak açıklamaktadır (Walterskirchen, 1999, s. 2). Bhorat ve Oosthuizen “istihdamsız büyüme” olgusunun üç farklı şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir (Bhorat & Oosthuizen, 2006, s. 158):

*İktisadi büyümenin pozitif olmasına (artmasına) rağmen, istihdam oranının sıfır civarında veya negatif olması,

*İktisadi büyümenin pozitif olmasına (artmasına) rağmen, istihdam oranının işgücü artışından daha az artması ve işsizliğin yükselmesi,

*İktisadi büyüme pozitif olmasına (artmasına) rağmen, istihdam oranındaki artışın tatmin edici bir seviyenin altına inmesi.

Üç farklı şekilde gerçekleşen istihdamsız büyümenin ortaya çıkmasında ise pek çok faktör etkili olabilmektedir. Butev, bu faktörleri aşağıdaki şekilde sıralamaktadır (Butev, 2012, s. 55-73):

- * Dünyada uygulanan iktisat politikalarındaki değişim
- * Üretim sistemlerindeki dönüşüm
- * İstihdamın sektörel dağılımındaki değişim
- * İşletme ölçeklerinde meydana gelen değişim
- * Teknolojik gelişmeler ve verimlilik artışının etkileri

İktisadi açıdan ele alındığında, istihdamsız büyüme terimi dar bir ekonometrik parametre olarak ele alınırken, daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında, istihdamsız büyüme sorunu bir kalkınma problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda istihdamsız büyüme kavramı, emek sınıfının yaşam koşullarını iyileştirememesi hatta kötüleştirilmesi ve yoksulluğu azaltamaması veya artırabilmesi olarak değerlendirilmektedir (Çaşkurlu, 2014, s. 45).

Hodge (2009), istihdam yaratmayan büyüme sorunu, işgücü arzı ve talebi açısından ele almıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti'ni incelediği 1946-2007 yıllarını kapsayan bir çalışmada

büyüme ile istihdam arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, ülkedeki istihdam sorununun temel nedenlerinden biri işgücü arzının hızla artması ve buna karşın işgücü talebinin yeterince büyümemesi veya istihdam artışını karşılayamamasıdır. Bu durumun bir nedeni, ülkedeki ikili (dual) emek piyasası yapısının etkili olmasıdır. Kırsal alanlarda düşük ücretli tarım işçileriyle şehirlerde çalışan, görece daha yüksek ücretli sanayi işçilerinin vasıflarının farklı olduğu; ancak kırsalda çalışan işçiler, daha yüksek gelir seviyelerine ulaşmak amacıyla şehirlere göç etme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum, kırsaldan gelen işçilerin şehirler iş bulmakta zorluk çekmelerine ve vasıflarına uygun işleri bulamamalarına yol açmıştır (Chaudhuri, 2007, s. 67).

Üretilen mal miktarında meydana gelen artış ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır. Yatırım ve üretimde artışların olması ekonomik büyümeyi beraberinde getirmektedir. Bu süreç kullanılan üretim faktörleri miktarını artırırken, istihdam artışını da sağlamaktadır (Al-Habees ve Rumman, 2012, s. 673- 74). Okun Yasası olarak literatüre geçen kavram, Okun (1962), tarafından ortaya atılmıştır. Okun çalışmasında Amerikan Ekonomisi ele almış; reel büyüme ve işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. 1947-60 döneminin baz alındığı çalışmada işsizlik oranlarında %1 azalma meydana geldiğinde, hasılanın da %3 daha fazla aratacağı tahmin edilmiştir. Okun yasasının katsayısı tahminleri, kurulan modele, incelenen bölgeye ve döneme göre farklılık göstermektedir. Katsayıların farklı olmasının nedenleri araştırıldığında; emek piyasasının yapısal ve kurumsal yapısının değişik olmasına, çıktı miktarını belirleyen değişkenlerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Moosa, 1997, s. 336).

Literatürde önce Prachowny (1993) daha sonra ise Attield ve Silverstone (1997), Okun'un çalışmasındaki işsizlik değişkenine ek olarak çalışma süreleri, kapasite kullanım oranları ve verimlilik değişimlerini de açıklayıcı değişken olarak kullanmışlardır. Prachowny (1993) tarafından elde edilen katsayı Okun'un elde ettiği katsayıdan daha düşüktür çünkü işsizlik oranının katsayısının diğer değişkenlerin çıktı üzerindeki etkisini dolaylı olarak yansıtmaktan arındırılmış olması olarak görülmüştür. Attield ve Silverstone (1997)'un elde ettiği katsayı Okun (1962)'un çalışmasında bulunan katsayıya yakın çıkmıştır.

Sanayi sektöründeki faktör verimlilik artışlarından dolayı, Türkiye'de ekonomik açıdan büyüme sağlanırken, istihdam artışı sağlanamamıştır. İmalat sanayiinin yurtdışı ile rekabet edebilirliğini sürdürebilmesi için, verimlilik artışına gitmesi gerekmektedir. Türkiye'de son yıllarda uygulanan kur politikasından dolayı, ithal edilen yatırım ve ara malları daha maliyetli hâle gelmiştir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin istihdam artışına katkı sağlamamasına neden işgücü maliyetlerinin yüksek olması gösterilmektedir (Özdemir ve Yıldırım, 2013, s.103).

Bu çalışmanın amacı, cumhuriyetten günümüze olan süreçte Türkiye'de işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için nedensellik sorgulaması yapmaktır. Çalışmada analiz yöntemi olarak Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Nedensellik testlerinden önce Fourier ADF ve Carrion-Silvester birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık mertebeleri araştırılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar genellikle 1980 sonrası kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yani devletin süregelen ömrü boyunca ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürde işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisini nedensellik yöntemiyle ele alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada hem geleneksel Toda-Yamamoto hem de Fourier Toda Yamamoto nedensellik testleri bir arada kullanılarak; ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisinde Fourier yaklaşımına dikkat çekilmiştir.

Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkiye Teorik Yaklaşım

Ekonomik büyümeye dair literatür taraması yapıldığında çok sayıda büyüme teorisi olduğu görülmektedir. Bu teorilerin ilki Klasik büyüme teorisidir. David Ricardo ve

arkadaşlarının yardımlarıyla oluşturulan teori, sermaye birikimi ile büyümenin kaynağı olarak tasarrufları görmektedir. Ekonomik büyüme bu süreçte tasarrufların yatımlara kanalize edilmesiyle sağlanmaktadır. Ricardo'ya göre kapitalistlerin amacı yüksek kâr elde etmektir ve bunun için üretimim daima artırılması için çaba sarf etmektedirler. Emek istihdamı üretimin artırılması aşamasında önemli bir rol oynamaktadır. Emeğe olan talebin artması ücretler üzerinde yukarı yönlü bir baskı yapmaktadır. Ücretlerin artması, nüfusta artışı da beraberinde getirmektedir. Nüfusta meydana gelen artış ise tüketimi arttırarak, tarım ürünlerine olan talebi arttırmaktadır. Buda ekonomik büyümeyi tetiklemektedir (Muratoğlu, 2011, s. 167-168).

Harrod-Domar modeli literatürde yer alan ikinci büyüme teorisidir. Bu teoriye göre ekonomide potansiyel büyümenin artması için ilave yatırım yapılması gerekmektedir. Büyümenin tatmin edici düzeyde olması, ortaya çıkacak olan büyümede dengenin sağlanması için önemli bir unsur olmaktadır. Büyümenin tatmin edici olması, girişimciler tarafından yapılan üretimlerin tam olması yani arz ve talepte eksik veya fazlalık olmaması durumudur. Planlanan yatırımlar ve planlanan tasarrufların eşitlenmesi tatmin edici büyümeyi ve tam istihdamı sağlamaktadır (Paya, 2013, s. 495-496).

Robert Solow, 1956 yılında Neo-Klasik Büyüme modeli olarak üçüncü büyüme teorisini ortaya koymuştur. Bu modelde teknolojidaki değişim ve nüfus artışının, yatırım, tasarruf ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisine değinilmiştir. Bu modele göre nüfustaki artış ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan ekonomik büyüme teknolojik değişmeyi etkilemediği fakat teknolojik değişimin ekonomik büyümeye etkilediğinden bahsedilmektedir (Parasız, 2000, s. 288-289).

Büyüme teorilerinin sonuncusu içsel büyüme modelidir. Bu modele göre, sermaye malı yeniden tanımlanmış ve bilgi de bir sermaye malı olarak kabul edilmiştir. Üretim fonksiyonu içerisinde bilgi bir girdi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Stratejik bir girdi olarak kabul edilen bilgi, mal üretiminde kullanılmıştır. Sermayenin farklı şekilleriyle karşılaştırıldığında bilginin üretiminde kullanılması ile azalan verimler yasaının ortaya çıkma ihtimali azalmaktadır ve sabit verim ihtimali artmaktadır. Bu nedenle artan bilgi birikimi uzun dönemli büyümeyi sağlamaktadır. (Şahin, 2006, s. 490-491). 1962 yılına kadar iktisat teorisinde büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin hangi yönde ve nasıl gerçekleştiği sorularına cevap bulunamamıştır. Okun, 1962 'de yaptığı çalışmasında işsizlik ile büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin bir kuralının olduğunu söylemiştir (Okun, 1962, s. 93).

Okun (1962, s. 93) işsizlik ile büyüme arasındaki negatif ilişkiyi $ut - ut-1 = - 0,4 (gt - \%3)$ formülü ile açıklamaya çalışmıştır. Okun'un formüle ettiği denkleme göre eğer ekonomide doğal (potansiyel) büyüme oranının üzerinde bir büyüme meydana gelirse, bu durum işsizlik oranını azaltacaktır. Dolayısıyla işsizliğin azalması için büyüme oranının belirli bir düzeyin üzerinde olması gerekmektedir. Okun tarafından ekonominin doğal yani potansiyel büyüme oranı %3 olarak kabul edilmiştir. Formüldeki "**gt**" ise cari büyüme oranını ifade etmektedir. Bu eşitlikte doğal büyüme oranının üzerinde meydana gelecek yüzde bir değerindeki artışın, işsizliği %0,4 oranında azaltacağı belirtilmektedir. Cari büyümenin istihdam üzerinde etkisinin olabilmesi için büyüme değerinin %3 'ün üzerinde bir değer alması gerekmektedir. Dolayısıyla Okun'a göre her iktisadi büyüme aslında işsizliği azaltmamaktadır. İşsizliği azaltabilmesi için belirli bir düzeyin üzerinde olması gerekmektedir.

Okun Yasası'nın geçerliliği hakkında çok sayıda ampirik araştırma bulunmaktadır. Bu yasa, güçlü ekonomik temellere ve sağlam ampirik kanıtlara dayalı bir teorik çerçeve sunmasına rağmen, büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin finansallaşma, teknoloji, hizmet sektörünün genişlemesi, talep yapısındaki hızlı değişim, verimlilik artışı ve şirketlerin kurumsal yapıları gibi yapısal değişiklikler nedeniyle teorinin öngördüğü kadar güçlü olup olmadığı

konusu önemli bir tartışma konusu olmuştur (Lee, 2000, s. 331; Khemraj vd. 2006, s. 5; Abo-Zaid, 2013, s. 287).

Okun Yasası, politika yapıcılarının sıkça başvurduğu önemli bir araçtır ve temel olarak mal ve işgücü piyasaları arasındaki etkileşimi açıklamaktadır (Hsing, 1991, s. 409). Ekonomi literatüründe, Keynesyenler, Neo-Klasikler ve Monetaristler, reel çıktının hareketlerini incelerken ve işsizlikle ilgili kararlar alırken Okun Kanunu'nu (1962) kullanmışlardır (Friedman ve Wachter, 1974, s. 167). Çıktı ve işsizlik oranı arasındaki değişimler, resesyon ve canlanma dönemlerinde anlamlı hâle gelmektedir (Chamberlin, 2011, s. 104). Okun Yasası, çıktının veya üretimin trend veya potansiyel düzeyinin %1 düşmesinin işsizlik oranında anlamlı ancak daha küçük bir artışa neden olacağını öngörmektedir. Bu bağlamda, çıktı ve işsizlik arasındaki negatif ilişkinin, sistematik bir şekilde devresel veya konjonktürel değişikliklerin ötesinde olduğu durumlarda bu yaklaşım geçerli olmaktadır. Ancak, çıktı ve işsizlik arasındaki negatif ilişkinin varlığı, örneğin etkin ücretler, sendikalaşma, ücret sözleşmeleri, işsizlik sigortası gibi bazı katılıklar veya sapmalar nedeniyle zayıflamaktadır (Malley ve Molana, 2008, s. 113). Okun Yasası'nın zayıflaması ise ekonomide "istihdamsız büyüme" (jobless growth) olduğunu işaret etmektedir (Khemraj vd. 2006, s. 3).

Literatür

Literatürde çok sayıda ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin, dolayısıyla Okun Kanununun geçerli olup olmadığını araştıran çalışmalar mevcuttur. Fakat bu çalışmalar sonucunda ulaşılan bulgular bu konuda bir uzlaşma sağlanmamasına sebebiyet vermiştir. Araştırmacıların kullanmış oldukları yöntemlerin, zaman aralığının ve ülke örneklerinin farklı olması da böyle bir sonuca ulaşılmasında etkili olmuştur.

Evans (1989), ABD ekonomisi üzerinde 1950-1985 yılları arasını kapsayan dönemlerde verilerle yapmış olduğu çalışmada, işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi farklı ekonometrik yöntemlerle araştırmıştır. İşsizlik- ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı Granger Nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Var modeli ise büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında negatif bir ilişkinin mevcudiyetini göstermiştir.

Moosa (2008), Cezayir, Mısır, Fas ve Tunus gibi dört Arap ülkesinde çıktı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla iki farklı model kullanarak Okun Yasası'nı tahmin etmiştir. Araştırmanın sonuçları, incelenen ülkelerin hiçbirinde Okun Katsayısı'nın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu da çıktı büyümesi ile istihdam kazançları arasında pozitif bir ilişki bulunmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle bulgular, Arap ülkelerinde işsizliği azaltmanın sadece ekonomik büyümeyi artırmakla sınırlı olmayabileceğini göstermektedir. Çalışma, bu anlamsızlık için Arap ülkelerindeki çıktı ve işsizlik ilişkisinin karmaşıklığına dair bazı olası nedenler önermektedir.

Ceylan ve Şahin (2010), TAR ve M-TAR yöntemleriyle 1950-2007 dönemini denemiştir. Sonuç olarak, reel çıktının genişleme döneminde işsizliği azaltma etkisi ile daralma döneminde işsizliği arttırma etkisinin farklı olduğu görülmüştür. Bu durumda işsizlik ve reel gayri safi yurtiçi hâsıla arasında asimetrik bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır.

Takım (2010), Türkiye'de ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki Granger Nedensellik Testi ile analiz edilmiş, bu çalışma ile Türkiye'nin 1975-2008 verileri kullanılarak ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki Granger Nedensellik analizi ile test edilmiş, bu değişkenlerin karşılıklı etkileşim içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Barışık vd. (2010), Markov- Sitching yaklaşımı ile Türkiye'nin 1988- 2008 verilerini kullanarak, ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki asimetrik ilişki Okun Yasasının geçerliliği çerçevesinde incelemeye tabi tutulmuştur. Sonuç olarak ekonominin genişleme ve daralma

dönemlerine bağlı olarak değişkenler arasında asimetrik bir yapının olduğu ve Türkiye’de mevcut büyümenin istihdam yaratmadığı sonucu elde edilmiştir.

Aki vd. (2012) çalışmalarında, Finlandiya’da Okun Yasası’nın uzun dönemli geçerliliğini araştırmıştır. Araştırmanın sonuçları, Finlandiya için Okun Yasası’nın geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çalışma Finlandiya verilerinde gizli eşbütünleşme bulunmadığını ve bölgesel çıktı genişlemeleri ile bölgesel işsizlik düşüşleri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğunu desteklemektedir. Bununla birlikte, çalışma aynı zamanda bölgesel çıktı ve bölgesel işsizlik arasında asimetrik bir uzun vadeli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Rigas vd. (2011) çalışmalarında, 1960-2007 yılları arasında Yunanistan ekonomisinde Okun Yasası’nın geçerliliğini sınamıştır. Fark modeli kullanılarak elde edilen sonuçlar, GSYH ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yunanistan ekonomisi için hesaplanan Okun Katsayısı, diğer AB ülkelerinde gözlenenlerden önemli ölçüde farklı bulunmuştur. Bu farklılık, kısmen Yunanistan ve diğer AB ülkeleri arasındaki verimlilik artış hızlarındaki farklılıklara bağlanmıştır.

Türkiye’de istihdam ile büyüme arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu araştıran çalışmalardan olan Muratoğlu (2011), 2000-2011 döneminde büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile analiz etmiş, sonuç olarak istihdam ve gayri safi yurtiçi hasılanın birbirinin Granger nedeni olmadığı ortaya koyulmuştur.

Özdemir ve Yıldırım (2013), özçıkırmalı dalgacık Granger nedensellik testini kullanarak işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki asimetrik ilişkiye odaklanmıştır. Ulaşılan sonuç, istihdam ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir nedenselliğin mevcudiyeti desteklememektedir. Beraberinde ise, frekans düştükçe iki yönlü hareket eden nedensellik ilişkisinin varlığını kanıtlayan sonuçlar elde edilmiştir.

Bankole ve Fatai (2013) çalışmalarında, Nijerya ekonomisi için Okun Yasası’nın geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışma, 1980-2008 dönemine ait yıllık verileri kapsamaktadır. Çalışmada, Engle Granger eş bütünleşme testi ile Tam Modifiye OLS yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen amprik sonuçlara göre; Okun Yasası’nın Nijerya için geçerli olmadığı görülmüştür.

Altunöz(2015), Türkiye için 2000:Q1- 2014:Q1 verilerini kullanarak reel büyüme ve işsizlik bağlamında Okun Yasasının geçerliliğini test etmiş ve analiz sonucunda reel büyüme ve işsizlik serileri arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı, dolayısıyla bu seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından bahsetmenin mümkün olmadığı sonucu çıkmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda bu seriler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Varyans ayrıştırması sonucunda; işsizliğin oluşumunda büyümenin etkisi varken, büyüme üzerinde işsizliğin anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Akay vd. (2016), Türkiye’nin 1969-2014 verilerini Markov rejim değişim modeli ile incelediği çalışmalarında çıktı ve işsizlik oranı arasında uzun ve kısa dönemli bir ilişkinin var olduğunu, ekonominin daralma döneminde genişleme dönemine kıyasla daha güçlü yani asimetrik olduğunu ortaya koymuşlardır.

Aksu ve Başar (2016),2005-2015 dönemi için Türkiye ekonomisinde hasıladaki artışın işsizlik üzerinde etkisini ARDL ve NARDL yöntemleri analiz yaptıkları çalışmalarında çıktının işsizlik üzerinde etkisinin uzun dönemde asimetrik kısa dönemde ise simetrik olduğu çıktısı elde edilmiştir.

Arı (2016), Türkiye’de 1980-2014 dönemi için ekonomik büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Bu konuyla alakalı olarak Bayer ve Hanck (2012)

tarafından geliştirilen eş bütünleşme testine başvurulmaktadır. Bunlara ilave olarak büyüme oranı ve işsizlik oranı arasındaki nedenselliğin varlığı Hacker ve Hatemi-J (2006) testi ile sınanmıştır. Sonuç olarak uzun dönemde büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında eş bütünleşme ilişkisinin ve nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Elde edilen bu bulgular Türkiye’de istihdam yaratmayan bir büyümenin mevzu bahis olduğunu desteklemektedir.

Bhat vd. (2019) çalışmalarında, Hindistan ekonomisinde Okun Yasası'nın geçerliliğini 1983-2013 dönemi için araştırmışlardır. Elde edilen ampirik bulgular, ekonomik büyümenin işsizlik oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Çalışmada geliştirilen model, GSYH'deki %1'lik bir artışın işsizlik oranında 0,4 puanlık bir düşüşe neden olacağını açıkça göstermektedir.

Aksoy ve Yıldırım (2020), Okun yasasının geçerliliğini analitik bir açıdan incelemiştir. Özetle analitik bir yöntemle büyüme işsizlik ilişkisi sorgulanacaktır. Bu çalışma sonucunda büyüme ve işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Boga (2020), 2000-2019 dönemi Türkiye’deki büyüme ve işsizlik arasında ki ilişkiyi Hatemi-J and Irandoust yöntemi ile incelemiş ve bu iki değişken arasında asimetric bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir.

Uslu'nun (2020) çalışmasında, Türkiye ekonomisini üç farklı dönem için analiz edilmiştir. İşsizlik ile büyüme arasındaki ilişkide yapısal kırılmaları incelemek için birim kök ve eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, 1923-1971 yılları arasında bu iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır. Ancak, 1923-2019 yılları arasında değişkenler arasındaki ilişki daha zayıftır. Fakat, 1972-2019 yılları arasında ise büyüme işsizliği azaltmak yerine artırmıştır, yani istihdam yaratmayan bir büyüme bulunmuştur.

Coşar ve Yavuz (2021) çalışmalarında, Türkiye ekonomisinde işgücü piyasası değişkenlerinin demografik özelliklerini ile GSYH arasındaki asimetric ilişkileri incelemek amacıyla Markov Anahtarlama (MS) modelini kullanarak 1989-2019 dönemi çeyreklik verilerini analiz etmiştir. Araştırmada, farklı yaş grupları, cinsiyetler ve eğitim seviyeleri için ayrı ayrı Okun katsayıları tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de ekonomik durgunluk dönemlerinde erkeklerin iş kaybetme olasılığının daha yüksek olduğu, 25-39 yaş aralığındaki işsizlik oranlarının ve üniversite mezunu olmayanların ise en az etkilenen gruplar olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Sarıca vd. (2022) Türkiye için ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki asimetric ilişkiyi Okun Yasasının geçerliliği açısından incelemiş ve çalışmada Okun Yasasındaki asimetricinin analizinin önemine dikkat çekilmiş ve dolayısıyla Türkiye ekonomisindeki çıktı açıklarının ile işsizlik oranı üzerindeki etkisi 2005-2020 dönemi için NARDL yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Sonuçta Türkiye için Okun Yasasının geçerli olduğu tespit edilmiş ve ekonomik büyüme ile işsizlik arasında kısa dönemde asimetric, uzun dönemde ise simetric bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın (2023) çalışmasında, 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin enflasyon ve ekonomik büyüme oranlarının işsizlik üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada ARDL Sınır Testi ekonometrik yöntemini kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre; değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi ayrıca uzun dönemde enflasyon ve büyüme oranı ile işsizlik arasındaki ilişkinin negatif olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönem analizinde ise bir hata düzeltme modeli kullanılmış ve elde edilen sonuçlar, kısa dönemdeki sapmaların zamanla uzun dönemde düzeldiğini göstermektedir.

Tay Bayramoğlu ve Aybudak (2023) çalışmalarında, Türkiye ekonomisi için 2005Q1-2019Q2 döneminde Okun Yasası'nın geçerliliği, genel işsizlik oranı ve tarım dışı işsizlik

oranları arasında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için ARDL eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında, genel işsizlik oranı ve tarım dışı işsizlik oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için iki ayrı model oluşturulmuş ve iki ayrı Okun katsayısı hesaplanmıştır. Yapılan ekonometrik analiz sonuçlarına göre, incelenen dönemde Türkiye ekonomisinde Okun Yasası'nın geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yöntem ve Analiz

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve işsizlik değişkenleri arasındaki ilişki 1923-2022 dönemi için incelenmiştir. Çalışmada kullanılan verilerden işsizlik oranının (UNP) 1923-1988 dönemi Bulutay (1995) çalışmasından; 1989-2022 dönemi ise Dünya Bankasından, ekonomik büyüme (GDP) 1923-2022 dönemi (IMF) 'den elde edilmiştir. Çalışmada 1923- 2022 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır ve ele alınan değişkenlere ait bilgiler tanımlayıcı istatistiklere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Çalışmadaki analizler incelendiğinde, önce birim kök testleri yapılmıştır, sonrasında Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier fonksiyonu ile genişletilmiş ADF ve Carrion-Silvestre birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Carrion-Silvestre Fourier yaklaşımı serilerdeki kırılma sayısı ve formunun önsel olarak bilinmesinin gerekli olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Değişkenler arasındaki nedensellik sonuçlarını elde edebilmek için Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımları kullanılmıştır.

Bulgular

Ampirik analizlere başlamadan önce veri setine ait tanımlayıcı istatistikler incelenmiş ve Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu istatistiklere göre işsizlik ve ekonomik büyüme için en düşük değer sırasıyla 1.4 ve -13.5'tir. En yüksek değer işsizlik için 13.67 iken ekonomik büyüme için 29.19'dur. Ortalama değer ise işsizlik ve ekonomik büyüme için sırasıyla 6.27 ve 5.17 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	UNP	GDP
Ortalama	6.274040	5.175152
Medyan	6.600000	5.270000
Maksimum	13.67000	29.19000
Minimum	1.400000	-13.51000
Std. Dev.	3.136853	6.564016
Jarque-Bera	5.840462	1.56523
Olasılık Değeri	0.053921	0.308100
Gözlem Sayısı	99	99

Tablo 1'de yer alan tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde özellikle standart sapmanın, ekonomik büyüme için yüksek olması, Türkiye'de ekonomik büyüme oranının ele alınan dönemde istikrarsız bir görünüme sahip olduğu yönündeki görüşleri güçlendirmektedir. İşsizlik oranları ekonomik büyüme oranlarına göre nispeten daha istikrarlı görünmektedir.

Birim kök testi sonuçları

Çalışmanın birim kök testleri Ender ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier ADF birim kök testi ile incelenmiştir. Enders ve Lee (2012) Fourier fonksiyonu ile geliştirilen bu birim kök testinin en önemli avantajı serilerdeki kırılmalar hakkında bilgi vermesidir. Geliştirilen bu birim kök testi ile serilerdeki kırılmaların sayıları ve yerleri tespit edilebilmektedir. Birim kök sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Birim kök sonuçları incelendiğinde hem sabitli modelde hem de sabitli ve trendli modelde işsizlik ve ekonomik

büyüme değişkenlerinin düzeyde birim köklü olduğu görülmektedir. Serilerin birinci farkları alındığında ekonomik büyüme ve istihdam serilerinin her ikisinin de %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde durağan hâle geldiği görülmüştür. Yani tüm değişkenlerimiz I(1) mertebesinden durağandır.

Fourier ADF birim kök testi ve sonuçları

Çalışmalarda asimetrik etkileri analizlere dahil edip beraber kullanabilmek için Fourier Dickey-Fuller birim kök testi (FADF) kullanılmaktadır. FADF testinde trigonometrik terimler kullanılarak değişkenlerdeki asimetrik ilişkiler ve kırılmalar yakalanabilmektedir. Asimetrik ilişkilerin analizlere dahil edilmesi yönüyle bu test Perron (1990), Zivot-Andrews (1992) ve Bai-Perron (2003) testlerinin bir alternatif olarak kullanılmaktadır (Christopoulos ve Leon-Ledesma, 2011).

Tablo 2: Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Enders & Lee, 2012)

Değişkenler	Sabitli Model		
	İst.	For.	Lag.
UNP	-0.0613	2	10
GDP	-2.3194	5	12
	Sabitli ve Trendli Model		
	İst.	For.	Lag.
UNP	-3.7014	2	10
GDP	-2.2597	5	12
ΔUNP	Sabitli Model		
	İst.	For.	Lag.
ΔGDP	-4.2467*	2	9
ΔGDP	-4.4658*	5	12
ΔUNP	Sabitli ve Trendli Model		
	İst.	For.	Lag.
ΔGDP	-4.2494*	1	9
ΔGDP	-4.5134*	5	12

Δ simgesi değişkenlerin birinci farklarını * simgesi ise %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere ilk olarak değişkenlerin düzeyde durağan olup olmadıklarına bakılmış ve trigonometrik terimler anlamlı olmadığı için ADF birim kök testine başvurulmuştur. ADF testinden elde edilen sonuçlar G’nin durağan, U’nun ise birim köklü olduğunu göstermiştir. Bunun üzerine UNP ’nin ve GDP ’nin birinci farkı alınarak aynı işlem tekrar yapılmıştır. Yapılan durağanlık analizleri her iki değişkenin de I(1) olduğunu ortaya koymaktadır.

Carrion –i Silvestre birim kök testi ve sonuçları

Geleneksel ADF birim kök testi yapısal kırılmaları dikkate almazken, Lumsdaine Papell (LP)’e ait birim kök testleri ise bir ya da iki yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. Carrion-i Silvestre (CS) testi en fazla beş tane yapısal kırılmaya izin vermektedir. Bu test tekniğinde amaçlanan küçük örneklerde de etkin sonuçlar elde edilebilmektedir (Carrion-i Silvestre vd. 2009).

Tablo 3: Carrion –Silvestre Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PT	MPT	MZA	MSB	MZT	Kırılma Tarihleri
UNP	11.391* (6.83)	10.59* (6.83)	-28.62 (-43.25)	0.13* (0.11)	-3.78 (-4.68)	1932-1966- 1978-1993- 2000
GDP	7.69 (8.16)	7.28 (8.16)	-48.89* (-43.04)	0.10 (0.11)	-4.43 (-4.64)	1932-1943- 1965-1997- 2009

*, %1 istatistiksel anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Çalışmada durağanlık sınaması Fourier ADF birim kök testi ile yapılmıştır. Çalışmanın veri seti 1923-2022 dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren olup; geniş bir zaman periyodunu içerdiği için hangi yıllarda kırılmalar meydana geldiğini de ortaya koymak için Carrion-Silvestre (2009) yapısal kırılmalı birim kök testi ile kırılmalar tespit edilmiştir. Türkiye ekonomisinde cumhuriyet tarihi boyunca işsizlik serisinde 1932-1966-1978-1990-2000, ekonomik büyüme serisinde ise 1932-1943-1965-1997-2009 tarihlerinde yapısal kırılmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu tarihlerden 1929-1994; Büyük Buhran yıllarını, 1939-1944; II. Dünya Savaşı yıllarını, 1950-1960; liberal ekonomi politikalarının uygulandığı dönemi ve 1993, 2000 ve 2009; sırasıyla 1994, 2001 ve 2008 ekonomik krizlerini göstermektedir.

Nedensellik sonuçları

Geleneksel Granger Nedensellik Testi (1969)'ne göre değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olabilmesi için serilerin durağan ve eş bütünleşme ilişkisinin olması gerekmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde böyle bir zorunluluk bulunmamakla birlikte serilerin durağan olup olmaması, eş bütünleşme ilişkisi bulundurup bulundurmaması dikkate alınmamaktadır. Bu testin avantajı, Toda-Yamamoto nedensellik testinde serilerinin aynı düzeyde durağan olma veya eş bütünleşik olma durumu testin geçerliliğini engellemediği için Granger nedensellik testindeki gibi serilerin farkını alarak durağanlaştırılması hâlinde veri kaybının önlemesidir.

Tablo 4: Toda & Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Wald İst.	Asymp. P-value	Boostt. P-value	F	L	Karar
UNP-GDP	1.782	0.410	0.417	0	2	UNP → GDP*
	0.916	0.633	0.642	0	2	GDP → UNP*

*, istatistiksel anlamlılık düzeylerinde nedensellik elde edilmemiştir.

Çalışmada Cumhuriyetten günümüze Türkiye ekonomisinde işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımları ile analiz edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik sonuçları Tablo 4'te yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre işsizlik ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi elde edilememiştir. Analizden elde edilen sonuçlar Arı (2016), Muratoğlu (2011), Bountane (2013) ve Yılmaz Göktaş (2005)'in elde ettiği sonuçlardan desteklenmektedir.

Literatüre Granger (1969) tarafından kazandırılan nedensellik testinde serilerin durağan hâlleri kullanılmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilmiş olan nedensellik testi ise ele alınan serilerin farklı bütünleşme dereceleri ile analize dâhil edilmesine izin veren bir yaklaşımdır. Yılancı ve Görüş (2020), Emirmahmutoglu ve Köse (2011)'in önerdiği panel nedensellik testine Fourier fonksiyonu ekleyerek panel Fourier Toda-Yamamoto testini önermişlerdir. Fourier yaklaşımı, modelin deterministik bileşeninde bilinmeyen yapısal kırılmaları veya ihmal edilen doğrusal olmama durumunu yakalamak için kullanılabilir. Ayrıca Fourier yaklaşımının kullanılması, uygun fonksiyonel formu seçme problemini yaklaşıma dahil edilecek en uygun frekans sayısını seçmeye dönüştürmektedir (Jones ve Enders, 2014, s. 4).

Tablo 5: Fourier Toda & Yamamoto Nedensellik Testi (Nazlıoğlu vd. 2016)

Değişkenler	Wald İst.	Asymp. P-value	Boostt. P-value	F	L	Karar
UNP-GDP	1.874	0.392	0.406	1	2	UNP → GDP*
	0.677	0.713	0.714	1	2	GDP → UNP*

*, istatistiksel anlamlılık düzeylerinde nedensellik elde edilmemiştir.

Fourier Toda-Yamamoto nedensellik sonuçları da Tablo 5’te gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde Toda-Yamamoto testi ile paralel yönde olan sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde işsizlik ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Analiz sonuçlarına göre, işsizlikten ekonomik büyümeye ya da ekonomik büyümeden işsizliğe doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Sonuç

Bütün gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde büyüme kavramı, makro hedeflerini gerçekleştirmek için ulaşmaları gereken en önemli büyüklüğü ifade etmektedir. Ekonomik büyüme, Türkiye ekonomisi için yapılan istikrar programları çerçevesinde istenilen hedef büyüklük olmuştur. Türkiye ekonomisinde büyüme süreci incelendiğinde; dönem dönem inişli çıkışlı bir yapıya sahip olup, dış gelişmelerden daha kolay etkilenmektedir. Dönemler itibarıyla ekonomik büyümede meydana gelen iniş çıkışlar ekonomik hayatın yanında sosyal hayatı da etkilemiştir. Bu durumdan en çok etkilenen değişkenin ise istihdam olduğu düşünülmektedir. Yıllardır bu konuda genel kabul görmüş durumun; üretim sürecinde meydana gelen artışların hem milli geliri hem de istihdamı arttıracak yönünde olmuştur. Fakat son dönemlerde yapılan analizlerde yüksek büyüme oranları olmasın rağmen; işsizlik oranların azalma olmadığı hatta bazı dönemlerde artışların bile olduğu gözlemlenmiştir. Böylesine bir durum içerisinde tüm dünya ekonomilerinin tartıştığı bir konu olan istihdamsız büyüme sorunu Türkiye ekonomisi için de karşımıza çıkmaya başlamıştır.

Bu çalışmada Cumhuriyetten günümüze Türkiye ekonomisinde işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1923-2022 dönemi için analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden faydalanılmıştır. Nedensellik testlerinden önce Fourier ADF ve Carrion-Silvester birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık mertebeleri araştırılmıştır. Tüm değişkenlerin birinci farkta durağan hâle geldiği gözlemlenmiştir. Sonraki aşamada nedensellik testleri uygulanmıştır. İşsizlik ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi elde edilmemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, başta Okun (1962) ’un olmak üzere; Moosa (1999), Barışık vd. (2010), Muratoğlu (2011), Aksoy ve Yıldırım (2020), Arı (2016)’nın elde ettikleri sonuçlarla desteklenmektedir. Türkiye ekonomisinin genişleme ve daralma dönemlerine bağlı olarak değişkenler arasında aynı yönde olmayan bir yapının olduğu ve Türkiye’de mevcut büyümenin istihdam yaratmadığı sonucu elde edilmiştir.

Büyüme oranları bakımından Türkiye ekonomisi incelendiğinde, büyüme oranlarının büyük oranda artış eğiliminde olduğu fakat sürdürülebilir bir büyümenin geçerli olmadığı görülmüştür. Bunun yanında işsizlik sorununun da önlenemediği görülmektedir. Hem ekonomik büyümenin sürdürülememesi hem de işsizlik sorununun devam etmesinin arkasında birçok neden yatmaktadır. Bu sorunlar ekonomik olabileceği gibi sosyal da olabilmektedir. Son yıllarda yüksek büyüme oranlarına karşılık işsizliğin istenen düzeyde olmamasının nedeni olarak uygulanan iktisat politikalarının bir kez daha sorgulanması gerektiğini karşımıza çıkarmaktadır. Çünkü Türkiye ekonomisinde büyümenin bileşeni sermaye yoğun bir büyümedir. Bu büyüme emek-sermaye bileşimi olarak sorgulandığında, sermaye bu işten kazançlı çıkmaktadır. Ekonomik büyümede meydana gelen bir değişim aslında üretim teknolojisinin de ne kadar etkin kullanıldığını göstermektedir. Bu teknolojiyi kullanabilecek uygun emek arzının olmaması, işsizliği körükleyen etmenlerin başında gelmektedir. İşte burada içsel büyüme teorisinde olduğu gibi devreye beşeri sermaye girmektedir. Türkiye’de beşeri sermaye yatırımlarının artırılması, eğitim sistemin işgücü piyasasının talebine göre şekillenmesi, kalifiye eleman yetiştirilmesi, iktisat politikalarının tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü ekonomik büyüme de meydana gelen bir artış, işsizlikte meydana

gelecek azalmayla desteklenmiyorsa; mevcut ekonomik büyüme modellerinin öngördüğü gelişme sürecini zorlaşıyor demektir. Bu nedenle, politika önerilerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. İşsizlikle mücadelede daha etkili politikalar geliştirilmeli ve geçici çözümler yerine kalıcı çözümlere odaklanılmalıdır. İş arayanlar ile işverenler arasındaki bağlantıları güçlendirmek için İŞKUR gibi kurumların etkinliği artırılmalı ve çeşitli iş bulma platformları oluşturulmalıdır.

Ayrıca, girişimcilere destek veren kurumlar olan KOSGEB ve Kalkınma Ajansları, girişimcileri teşvik etmek için daha etkili düzenlemeler yapmalı ve başvuran girişimcilerin bürokratik engellerle karşılaşmadan destek alabilmesi sağlanmalıdır. Artan nüfusa çeşitli meslek eğitimleri sunulmalı ve üniversiteler ile sanayi iş birliği daha fazla teşvik edilmelidir. Bu şekilde iş gücü, piyasanın ihtiyaçlarına uygun hâle getirilebilir.

Ülkemizdeki politika yapıcılar, aktif istihdam politikalarını (işsizlere iş bulma veya iş arama sürelerinin kısaltılması, kamu çalışma programları, iş arama yardımları ve istihdam hizmetleri, mesleki eğitim ve yeniden mesleki eğitim, bağımsız çalışma programları, işletmelere sunulan ücret ve istihdam teşvikleri, işsizlere sağlanan mali destekler gibi) daha da güçlendirmelidirler. Aynı zamanda, ekonomik büyümenin daha istikrarlı olabilmesi için üreten bir toplum yapısına geçişin hızlandırılması gerekmektedir.

Hem büyüme hem de istihdam arasındaki bu dengeyi sağlamak, ülkemizin mevcut seviyesinin üzerine çıkmasına yardımcı olacaktır. İstikrarlı ve dengeli para ve mali politikalarının yanı sıra hem büyümeyi hem de istihdamı artırmaya yönelik kamu ve özel istihdam ajanslarının daha etkin politikalarla hareket etmesi gerekmektedir. Gerekli koşullar sağlandığında, ekonomiye hızlı ve istikrarlı teşvikler sunularak hem büyüme hem de istihdam açısından daha fazla çalışma yapılmalıdır.

Kaynaklar

- Abo-Zaid, S. (2013). On credit frictions as labor–income taxation. *Economics Letters*, (118); 287-292.
- Akay, H. K., Aklan, N. A., & Çınar, M. (2016). Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve işsizlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1).
- Aki, K., Tavera, C., and Nijkamp, P. (2012). Regional growth and unemployment: The validity of Okun's law for the finnish regions. *Spatial Economic Analysis*, 7(3), 381-395.
- Akkaya, Y. & Gürbüz, R. (2006). Ekonomik büyümenin dinamikleri, kaynaklar ve etkiler, *T.E.K.*, s.185-196.
- Aksu, H., & Başar, S. (2016). Türkiye ekonomisinde hasılanın işsizlik üzerindeki dinamik etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 275-286.
- Al-Habees, M.A. & Rumman, M.A. (2012). The relationship between unemployment and economic growth in jordan and some arab countries. *World Applied Sciences Journal*, 18 (6), 762-769.
- Altunöz, U. (2015). Reel büyüme ve işsizlik bağlamında Türkiye için okun yasası analizi. *Kamu İş*, 14(1), 29-44.
- Arı, A. (2016). Türkiye'deki ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisinin analizi: Yeni bir eşbütünlük testi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 4(2), 57-67.
- Attfield, Clifford L. F., Silverstone, B. (1997). Okun's Coefficient: A Comment. *The Review of Economics and Statistics* 79 (2): 326–29. doi:10.1162/003465397556692.
- Aydın, A. (2023). Türkiye ekonomisi için 1980 sonrasında enflasyon ve büyümenin işsizlik üzerindeki etkileri: ARDL yaklaşımı. *Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1-22
- Bai, J. Ve PERRON, P. (2003). Computation and analysis of multiple structural change models, *Journal of Applied Econometrics*, (18), 1–22.

- Bankole, A. S., and Fatai, B. (2013). Empirical test of okun's law in Nigeria. *International Journal of Economic Practices and Theories*, 3(3), 227-231.
- Barişık, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye'de okun yasası, asimetri ilişkisi ve istihdam yaratmayan büyüme: Markov-Switching yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 159(2).
- Bhat, T. A., Lone, T. A., and Din, T. M. (2019). The validity of okun's law: Evidences from Indian economy. *Theoretical and Applied Economics*, 4 (621), 273-278.
- Bhorat, H. & Oosthuizen, M. (2006). Evolution of the labour market: 1995-2002. *Poverty and Policy in Post-Apartheid South Africa*, Editör: Haroon Bhorat & Ravi Kanbur. Cape Town. HSRC Press. ss. 143-200.
- Boga, S. (2020). Investigating the asymmetry between economic growth and unemployment in Turkey: A hidden cointegration approach. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 7(1), 22-33.
- Bulutay, T. (1995). *Employment, unemployment and wages in Turkey*, International Labour Office, State Institute Of Statistics, Ankara-1995.
- Butev, S. (2012), Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecinin ekonomik analizi. Yayınlanmış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Carrion-i-Silvestre, J.L., Kim, D., & Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Ceylan, S. & B.Y. Şahin (2010). İşsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisinde asimetri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (11),157-165
- Chamberlin, G. (2011, February). Okun's law revisited. *Economics and Labour Market Review*, 104-132.
- Christopoulos, D. & Leon-Ledesma, M. (2011). International output convergence, breaks, and asymmetric adjustment. *Studies In Nonlinear Dynamics And Econometrics*, 15(3), 67-97.
- Christopoulos, D. ve Leon-Ledesma, M. (2011). International output convergence, breaks, and asymmetric adjustment. *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 15 (3), 67-97.
- Coşar, E. E., and Yavuz, A. A. (2021). Okun's law under the demographic dynamics of the Turkish labor market. *Central Bank Review* (21), 59-69.
- Çaşkurlu, E. (2014). İstihdamsız büyüme (istihdamsız iyileşme), sorununa karşı kamusal politikalar ve önemi: Türkiye açısından bir değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), ss. 43-76.
- Dünya Bankası <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>
- Emirmahmutoğlu, F., & Köse, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876.
- Enders, W. & Lee, J. (2012). The flexible fourier form and dickey-fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Evans, W.G. (1989), Output and Unemployment Dynamics in The United States: 1950-1985, *Journal of Applied Econometrics*, 4(3), 213-237.
- Friedman, B., and Wachter, M. (1974, May). Unemployment: Okun's law, labor force and productivity. *The Review of Economics and Statistics*, 56(2), 167-176.
- Hodge, D., (2009). Growth, employment and unemployment in south africa. *South African Journal of Economics*, 77(4), 488-504.
- Hsing, Y. (1991). Unemployment and the GNP gap: okun's law revisited. *Eastern Economic Journal*, 12(4), 409-416.
- IMF, <https://www.imf.org/en/Countries/TUR#countrydata>

- Jones, P. M., & Enders W. (2014). On the use of the flexible fourier form in unit root tests, endogenous breaks, and parameter instability. *Recent Advances In Estimating Nonlinear Models*, Springer, New York.
- Khemraj, T., Madrick, J., and Semmler, W. (2006). Okun's law and jobless growth. *MPRA Working Paper*, No:3, 3-10.
- LEE, Jim (2000). The robustness of okun's law: evidence from OECD countries. *Journal of Macroeconomics*, 22(2), 331-356
- Malley, J., and Molana, H. (2008). Output, unemployment and Okun's law: Some evidence from the G7. *Economics Letters*, 101, 113-115.
- Moosa, I. (2008). Economic growth and unemployment in arab countries: Is Okun's law valid? *Journal of Development and Economic Policies*, 10(2), s. 5-24.
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 167-173.
- Nazlıoğlu, S., Gormus A. ve Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (reits): Gradualshift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*. 1-28.
- Okun, A. (1962). Potential GNP: Its measurement and significance, proceedings of the business and economic statistics section of the american statistical association, 7(1), 89-104.
- Özdemir, B. K. & Yıldırım, S. (2013). Türkiye'de ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi: Özçıkırmalı dalgacık yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 38, 97-116.
- Parasız, İ. (2000). *Modern makro ekonominin temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paya, M. (2013). *Makro iktisat*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Perron, P. (1990). Testing for a unit root in a time series with a changing mean. *Journal of Business and Economic Statistics*, 8, 153-162.
- Prachowny, M. F. J. (1993), "Okun's Law: theoretical foundations and revised estimates. *The Review of Economics and Statistics*, 75(2), 331-336.
- Rigas, J., Theodosiou, G., Rigas, N., and Blanas, G. (2011). The validity of the Okun's law: An empirical investigation for the Greek economy. *Journal of European Economy*, 10(1), 16-38.
- Sarıca, Ö., Avcı, M. A. ve Ceylan, R. (2022). İşsizlik oranı ile ekonomik büyüme arasındaki asimetric ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, 275-289.
- Şahin, H. (2006). *Makro iktisat*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Takım, A. (2010). Türkiye'de ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki: Granger nedensellik testi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/4769/65618>
- Tay Bayramoğlu, A. ve Aybudak, G. H. (2023). Türkiye ekonomisinde Okun Yasası'nın geçerliliği: Genel işsizlik ve tarım dışı işsizlik oranı üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 783-797.
- Thirlwall, A. P. (1969). Okun's law and the natural rate of growth: reply, *Southern Economic Journal*, 36(1), 232-234.
- Toda, H. Y., ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal Of Econometrics*, 66(1), 225-250.
- Uslu, H. (2020). İstihdam yaratmayan ekonomik büyüme: Türkiye için Okun Yasası çerçevesinde ekonometrik bir analiz, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 101-126.

-
- Walterskirchen, E. (1999), The relationship between growth, employment and unemployment in the eu, European Economist for an Alternative Economic Policy Workshop in Barcelona,16.
- Yılancı, V. & Görüş M. S. (2020). Does economic globalization have predictive power for ecological footprint in MENA counties? A panel causality test with a Fourier function. *Environmental Science And Pollution Research*, 27(32), 40552-40562.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2012), *Makro ekonomi*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz Göktaş, Ö. (2005) Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*,2, 63-76
- Zivot, E., Andrews, K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*,10(3), 251–270.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Economic and Structural Development of Turkey's Tourism within Development Plans During First Century of The Republican Era

Cumhuriyet Döneminin İlk Yüzyılında Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye Turizminin Ekonomik ve Yapısal Gelişimi

Halil İbrahim KARAKAN^{a*}

^a Dr, Independent Researcher, Gaziantep / TURKEY
ORCID: 0000-0003-3335-0923

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Eylül 2023

Kabul tarihi: 5 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet dönemi,

Turizm,

Kalkınma planları,

Turizm stratejisi.

ÖZ

Bu çalışma, Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan beş yıllık kalkınma planlarının Türkiye'deki turizm sektörü üzerindeki etkisinin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan beş yıllık kalkınma planlarında turizm gelirleri ve turist sayısı sürekli bir artış eğiliminde olmasına rağmen, Türkiye beş yıllık kalkınma planlarında belirlenen hedeflere tam olarak ulaşamamıştır. Bu makalenin temel amacı, Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi kalkınma planlarını analiz etmek ve sıklıkla vurgulanan ve yeterince vurgulanmayan hedefleri belirlemektir. Bu çalışmada karma bir metodoloji kullanılmıştır. Araştırma kapsamında resmi kurumlardan ikincil veriler toplanmıştır. Bu veriler trend analizine tabi tutularak her beş yıllık kalkınma planı dönemi için ortalama turist sayısı ve turizm gelirleri hesaplanmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında kalkınma planları içerik analizi ile incelenmiş ve temalar belirlenmiştir. Bu kapsamda ağ haritası ve kelime bulutu oluşturulmuştur. Sonuç olarak, Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarında en çok "sürdürülebilirlik" konusuna vurgu yaptığı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra altyapı, ulaşım ve turizm olanaklarının çeşitlendirilmesi beş yıllık kalkınma planlarında vurgulanan diğer temalar olarak tespit edilmiştir. Son olarak, bir yapay zekâ modelleme sistemi olan Chat GPT'ye Türkiye Cumhuriyeti'nde turizm sektörünün geleceği hakkında bir soru sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar teknoloji, dijitalleşme, yapay zekâ, istatistik, veri toplama, bilimsel çalışmalar, iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, istihdam, eğitim ve kriz yönetimi gibi konulara kalkınma planlarında daha çok vurgu yapılması gerektiği tespit edildi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 14, 2023

Accepted: October 5, 2023

Keywords:

Republican era,

Tourism,

Five-year development plans,

Tourism strategy.

ABSTRACT

This study provides a comprehensive analysis of the impact of the five-year development plans implemented during the republican period on the tourism sector in Turkey. Although tourism revenues and the number of tourists in the five-year development plans implemented during the Republican Era have been in a continuous upward trend, Turkey has not fully achieved the targets set in the five-year development plans. The main purpose of this article is to analyze the development plans of Turkey during the Republican Era and to identify the frequently emphasized and under-emphasized targets. A mixed methodology was used in this study. Within the scope of the research, secondary data were collected from official institutions. These data were subjected to trend analysis, and the average number of tourists and tourism revenues were calculated for each five-year development plan period. In the second stage of the research, the development plans were analyzed through content analysis, and themes were identified. Create network maps and word clouds created. Finally, Chat GPT, an artificial intelligence modeling system, was asked questions about the future of the tourism sector in the Republic of Turkey. As a result, it was found that Turkey emphasizes "sustainability" the most in its five-year development plans. In addition, infrastructure, transportation and diversification of tourism opportunities are other themes emphasized in five-year development plans. However, it has been determined that targets such as technology, digitalization and artificial intelligence should be sufficiently emphasized.

Introduction

Tourism policy is defined as a set of strategies, objectives, measures, or a combination thereof, established by governments through various instruments to develop, guide, and regulate the tourism industry in a country (Çavuş et al., 2009, pp. 4-5). Tourism policy-making and implementation are crucial because the industry is complex, involving various aspects like hotels, transportation, culture, and the environment. Policies need to consider economic growth and social and environmental impacts. Additionally, many different public and private organizations are involved at different levels, making it important to work together and agree on common goals. Understanding these complexities is essential for creating effective policies promoting sustainable tourism growth (Wang & Ap, 2013). This policy encompasses a range of objectives, such as promoting sustainable tourism development, supporting economic growth, creating job opportunities, protecting the environment, and preserving cultural heritage. Tourism policy is formulated and implemented by a country's government to chart the course of the tourism industry and safeguard national interests. It plays a pivotal role in effectively managing the tourism sector and ensuring its sustainable continuity for future generations (Usta, 1993, p. 192).

An important point that should be emphasized in the interaction between tourism and national income and that reveals the role and importance of tourism in the economy is the measurement of the relationship between tourism revenues and gross national product (GNP). (Akın, et al., 2012). Development plans significantly affected the increase in Turkey's tourism revenues share in GNP. Activities aimed at developing tourism in the Republic Era of Turkey occurred in two distinct periods: tourism policies pursued before and pursued during the planned period (Hazar, 2010, p. 195). The share of the Turkish tourism sector in international tourism movements and revenues has been on a continuous upward trajectory. While this ratio was approximately 0.018 percent in 1960 and 0.6 percent in 1980, it surged to 3.7 percent in 2014 (Şahin, 2018). As Turkey commemorates its centennial year, Turkish tourism now contributes around 4.6 percent to the GNP rate (Ministry of Culture and Tourism, 2021).

Jenkins (1980) emphasized the importance of tourism development plans in his study. Tourism policies are an extremely important option for development. Especially for developing countries, they offer the potential to stimulate economic growth and social development. Increased demand from tourists from developed countries can contribute to a more equitable income distribution and increase job opportunities. However, various factors influence tourism policies. For example, developing countries often have a limited influence on aggregate tourist demand and may face transportation problems due to their lack of infrastructure. Moreover, uncontrolled tourism activities can lead to social problems in the long run. In this context, the author argues that host country governments must play an active role in effectively implementing tourism policies. These policies should be formulated and implemented based on extensive comparative, interdisciplinary research. In this way, it will be possible to make the best use of tourism's benefits.

Brenner (2005). analyzes the regulations introduced by the Mexican government in the field of tourism and evaluates their results. He concludes that the typical problems of previous development projects, especially social segregation, the growth of slums and the formation of economic enclaves, have not been solved. Therefore, even small-scale and technically well-planned luxury resorts cannot be seen as a means of initiating socially sustainable territorial development, suggesting the need for a more radical reorientation of tourism policy.

Polat & Aydınlı (2017) examined tourism development plans in Turkey. The results of his study revealed that in the first four development plans, especially the economic aspect of tourism and mass tourism were examined. The fifth plan emphasized the diversification of

tourism, and the sixth plan emphasized the participation of local people in tourism. In the seventh plan, the goal was to create a competitive tourism economy and meet local and tourist expectations. In the eighth, ninth and tenth plans, spreading tourism to every corner of the country and supporting environmental investments is important. Moreover, the last three development plans and the Turkey Tourism Strategy-2023 document encourage the participation of different stakeholders in decision-making mechanisms and adopt policies to focus on tourism types that generate more tourism revenues.

Although there are various studies on development plans in the literature, we have not come across a detailed specific study in which each development plan is subjected to content analysis. Based on the studies in the literature, the research questions was determined as follows:

- *“Which points were emphasized sufficiently in the tourism policies implemented during the Republican period?”*
- *Which points were not emphasized sufficiently in the tourism policies implemented during the Republican period?”*
- *Did the tourism policies implemented during the Republican period contribute to the economic and structural development of tourism?”*

The scope of this article is to provide a comprehensive exploration of Turkey's tourism sector, with a particular focus on its economic and structural development within the framework of plans made during the Republican Era. Structural changes within the tourism sector have been a focal point, strongly influenced by the objectives outlined in development plans. This study aims to examine the economic and structural development of the Turkish tourism sector within the framework of the development plans during the Republican era. Additionally, the article seeks to shed light on the impact of these development plans on the industry's growth and transformation.

Pre-Planned and Planned Period Tourism Policies

The development of the tourism sector in Turkey started with the "Turkish Travellers' Association," founded by Raşit Saffet Atabinen and a group of intellectuals after the establishment of the Republic of Turkey in 1923. This society later took the names of "Turkey Touring Club" and "Turkey Touring and Automobile Association." It continued its activities and worked as a state organ in the field of tourism for many years. Important steps were also taken in aviation, and with the establishment of the Turkish Aeronautical Association, the Turkish Airlines Management Administration was established in 1933. Turkey's first public organization related to tourism was established in 1934, and the "Turk Office" was established under the Foreign Trade Department of the Ministry of Economy (Kozak et al., 2008).

The 1950-1962 period witnessed significant developments in the Turkish tourism sector, but it was realized that tourism was a sector that needed to be particularly emphasized during the planned development period. In this period, investments in accommodation facilities were encouraged, and steps were taken to promote Turkey more internationally. In this period, although Turkey had economic and political problems to solve internally and externally, the importance of tourism was recognized, and some pioneering studies were carried out (Emir, 2012).

Before the planned period, in 1949, the "First Tourism Advisory Board Meeting" was held in Turkey to determine tourism policies. This meeting prepared a report to form the basis for the national tourism policy. The report outlined the main outlines of Turkey's tourism policy and defined the roles and responsibilities of the state and the private sector (Hazar, 2010, pp. 195-200). During the planned period, eleven tourism development plans were established

between 1963 and 2023 (Batuhan, 2020). Table 1 shows the eleven development plans realised during the Republican period.

Table 1: Development Plans During Republic Era of Turkey

Development Plan	Period
First Five-Year Development Plan	1963-1967
Second Five-Year Development Plan	1968-1972
Third Five-Year Development Plan	1973-1977
Fourth Five-Year Development Plan	1979 - 1983
Fifth Five-Year Development Plan	1985 - 1989
Sixth Five-Year Development Plan	1990 - 1994
Seventh Five-Year Development Plan	1995 - 1999
Eighth Five-Year Development Plan	2001 - 2005
Ninth Five-Year Development Plan	2007 - 2013
Tenth Five-Year Development Plan	2014 - 2018
Eleventh Five-Year Development Plan	2019 - 2023

Source: Presidency of Strategy and Budget (2013).

Turkey's tourism sector's development started with the called "planned period" after 1960. Five-year development plans implemented in this period played an important role in determining Turkey's tourism policies (Çavuş et al., 2009, pp. 4-5; Büyüksalvarcı et al., 2016; Tuncel, 2019). Table 1 shows the eleven development plans and the time period in which these plans were implemented. In the First Five-Year Development Plan (1963-1967), tourism targets were set for closing the balance of payments deficit, utilizing natural and historical resources and focusing on promotional activities. In the Second Five-Year Development Plan (1968-1972) period, principles such as making full use of tourism's economic, social and cultural functions, developing domestic tourism, supporting tourism investments and regulating the price policy according to international competition conditions were adopted (SPO, 1968). In the Third Five-Year Development Plan (1973-1977) period, objectives such as the development of domestic tourism, foreign tourism and social tourism, the emphasis on the private sector in tourism investment and management and the continuation of physical planning studies came to the fore (SPO, 1972). The 1978 Programme, the Fourth Five-Year Development Plan (1979-1983) and the following plan periods focused on policy priorities such as diversification of tourism, giving importance to marketing activities, protection of natural and cultural values and enactment of a coastal law (SPO, 1979).

Turkey's foreign trade has been positively affected by world trade, which started in the 1980s and has been growing rapidly for the last 20 years, and this growth has been reflected in the Gross National Product (GNP) (Mete & Bozgeyik, 2017). The state will focus on developing tourism infrastructure, especially for conference, thermal, yacht and climate tourism. Improvement of the infrastructure, increase of bed capacities and especially business management training the State supported issues and encourage foreign capital (SPO, 1984, pp. 42). In the Sixth Development Plan, public resources allocated to the tourism sector are primarily allocated to developing education and technical infrastructure. Emphasis will be given to improving the quality and quantity of tourism infrastructure and superstructure. The occupancy rate in existing facilities will increase, and activities will spread throughout the year. Protection

of natural beauties and cultural values and their utilization for tourism (SPO, 1989). In the seventh development plan, accommodation, infrastructure and renovation investments were encouraged. Promotion and marketing activities were prioritized (SPO, 1995, p. 162). In the Eighth Five-Year Development Plan (2001-2005) period, tourism policies were more marketing orientated and environmental protection and sustainable development gained importance (SPO, 2000). The Ninth Five-Year Development Plan (2007-2013) focused on objectives such as reducing regional imbalances, protecting the natural environment, improving service quality and increasing the share in world tourism. Turkey's tourism policies were shaped by these development plans in the planned period and contributed to the development of the sector (SPO, 2006).

In the tenth five-year development plan, Turkey aims to make tourism more sustainable and quality-oriented. Priorities in this period include protecting cultural heritage, strengthening tourism infrastructure and focusing on alternative tourism types (Presidency of the Republic of Turkey Strategy and Budget Directorate, 2019; Buzcu & Birdir, 2019). The eleventh five-year development plan aims to diversify Turkey's tourism sector further and increase its competitiveness. During this plan period, more emphasis was placed on alternative tourism types such as health, congress, and faith. It aimed to diversify tourism destinations and conduct marketing activities more effectively (T.C. Ministry of Development, 2013).

In a nutshell, these development plans shaped tourism policies and plans, with the tourism objectives determined according to the conditions of the time. Among the common goals of these development plans were increasing the potential tourism demand increasing the number of foreign tourists (the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2007: 1-6), extending the duration of foreign tourists' stay in the country, increasing foreign tourists' spending in the country, increasing foreign tourism revenues, developing domestic tourism, foreign tourism, and social tourism, conducting promotional and organizational activities based on mass tourism principles, constructing appropriate facilities to promote mass tourism, increasing the capacity of certified tourism accommodation facilities, enhancing competitiveness and efficiency to improve the tourism economy, meeting the expectations of tourists and local people from tourism, creating sustainable tourism while preserving natural and cultural values, transforming the tourism sector into a strong sector capable of overcoming crisis periods, creating its resources, and conducting its own control, eliminating the concept of the off-season by spreading tourism throughout the year, and ensuring the participation of the local population and local governments in tourism-related decisions (Hazar, 2010, pp. 195-200).

The Turkey Tourism Strategy is a collaborative effort between the public and private sectors in the tourism industry, aiming to promote governance principles and involve participatory planning in the management and implementation of strategic planning. This strategy aims to provide a roadmap that guides the industry in production, management, and implementation processes. The Turkey Tourism Strategy-2023 aligns with the objectives of the 9th Development Plan (2007-2013) and follows a dynamic approach, emphasizing regional rather than point-based, directive rather than imperative planning (the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2007, pp. 1-6).

The strategy's main goal is to adopt a planning approach that supports economic development, is feasible at the physical level, is community-oriented, and is sustainable. Its vision is to make Turkey a leading destination and an international brand among the top five countries in tourist numbers and tourism revenue by 2023, all within sustainable tourism principles (Giritlioğlu & Karakan, 2013).

Research Method

In this study, a mixed method was used. In the first stage of the research, the secondary data were collected from sources from TURKSTAT (Turkish Statistical Institute) (2023), the Ministry of Tourism of Turkey (2023) and TÜRSAB (Association of Turkish Travel Agencies) (2023), including the number of tourists and tourism revenues in the tourism sector during the eleven five-year development plans of Turkey in the Republican era, were collected. Considering the periods of Turkey's development plans, we have calculated the average number of tourist arrivals and tourism revenues for each development plan period. These data were trend analyzed, the average number of tourist arrivals in each development plan period was calculated, and its course over time was monitored.

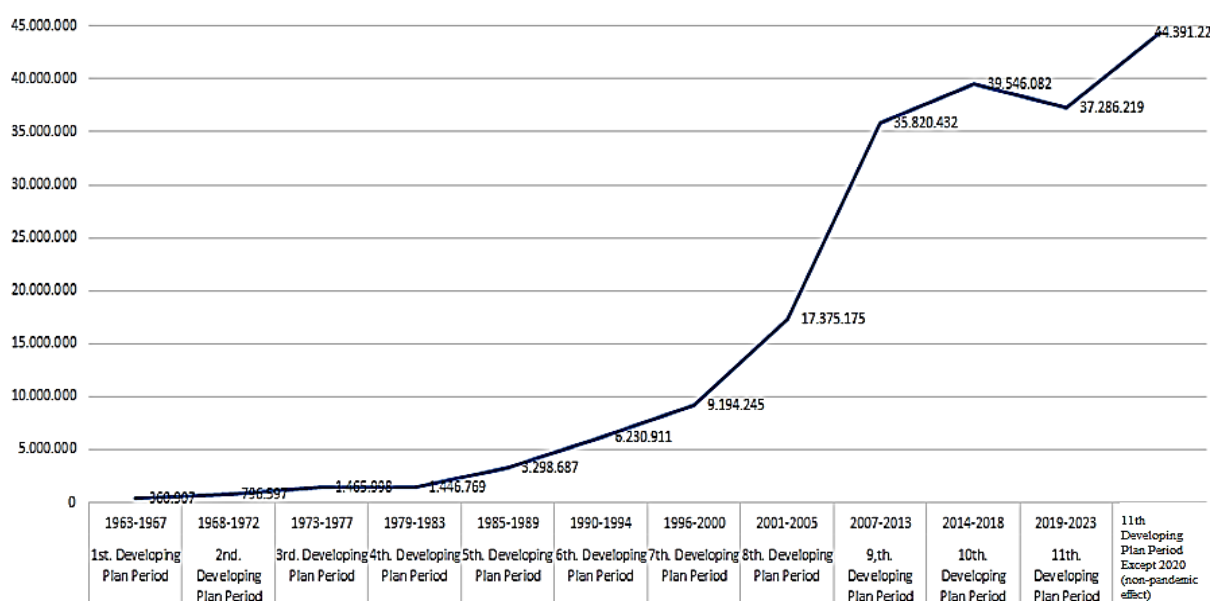
In the second stage of the research, the contents of eleven development plans of the Republican Era were analyzed through detailed content analysis. Quantitative content analysis technique is frequently used in the analysis of written texts. Its main purpose is to categorize themes of answer (Metin & Ünal, 2022). To determine the repetition frequency of words or concepts determined during the creation. As a result of this analysis, the themes emphasized in these development plans for the tourism sector were identified. The effects of these themes on the development of the tourism sector were evaluated. In addition, it has been tried to determine the neglected or insufficiently emphasized themes in the plans. The research design used Voyant Tools software to create network maps and word clouds.

The themes related to the objectives of Turkey's five-year development plans in the Republican period were analyzed through Voyant Tools software, and a word cloud was created from these data. Voyant – Tools, a qualitative analysis method, creates various visual analyses by subjecting single-word expressions to frequency analysis. The word cloud is expressed in the form in which the words most frequently used by the participants are shown in the most central position and the largest form. The algorithm of the word cloud method tries to keep important words as large as possible and close to the center while placing small words in between (Karakan, 2019). Voyant - Tools is a qualitative analysis method based on creating various visual analyses by subjecting single-word expressions to frequency analysis. To create a word cloud, expressions consisting of more than one word were turned into a single word. For this purpose, other words were deleted from the expression, leaving only one word that best reflects the essence of the expression. In expressions that may lack meaning due to the deletion of words, they were merged into a single word. In some words, minor changes were made so there would be no loss of meaning. The word cloud is expressed as the most frequently used words by the participants in the most central position and the largest form. The algorithm of the word cloud method tries to keep important words as large as possible and close to the center while placing small words in between (Karakan, 2019). While creating word clouds showing the frequency of word usage, words other than the main themes were excluded from the list.

Finally, in light of these data and findings, the question was asked to Chat GPT, an artificial intelligence modeling, about the future of the tourism sector of the Republic of Turkey. The question is, “Considering the table on the frequency of the objectives included in the 5-year development plans of Turkey during the Republican period, what kind of objectives should the Republic of Turkey set and what objectives should be emphasized in the development plans to be prepared for the future after the 100th year of the Republic of Turkey?” In order to ensure the reliability of the answers obtained from the Chat GPT, three tourism academics and two sector managers were interviewed and their opinions were obtained. The questions were used to make recommendations for Turkey's tourism strategies and future planning based on the results of the data analysis.

Results

The study's results contain findings from analyzing the secondary data, relationships between the themes obtained from content analysis and a word cloud made by Voyant Tools. Table 1 shows the averages of the number of tourist arrivals in the development plans realized during the Republican era. Table 1 presents the average tourist arrivals during each development plan period. This table comprehensively shows how tourist arrivals have fluctuated over time within the framework of different development plans. It offers crucial insights into the region's tourism trends and their correlation with policy initiatives.

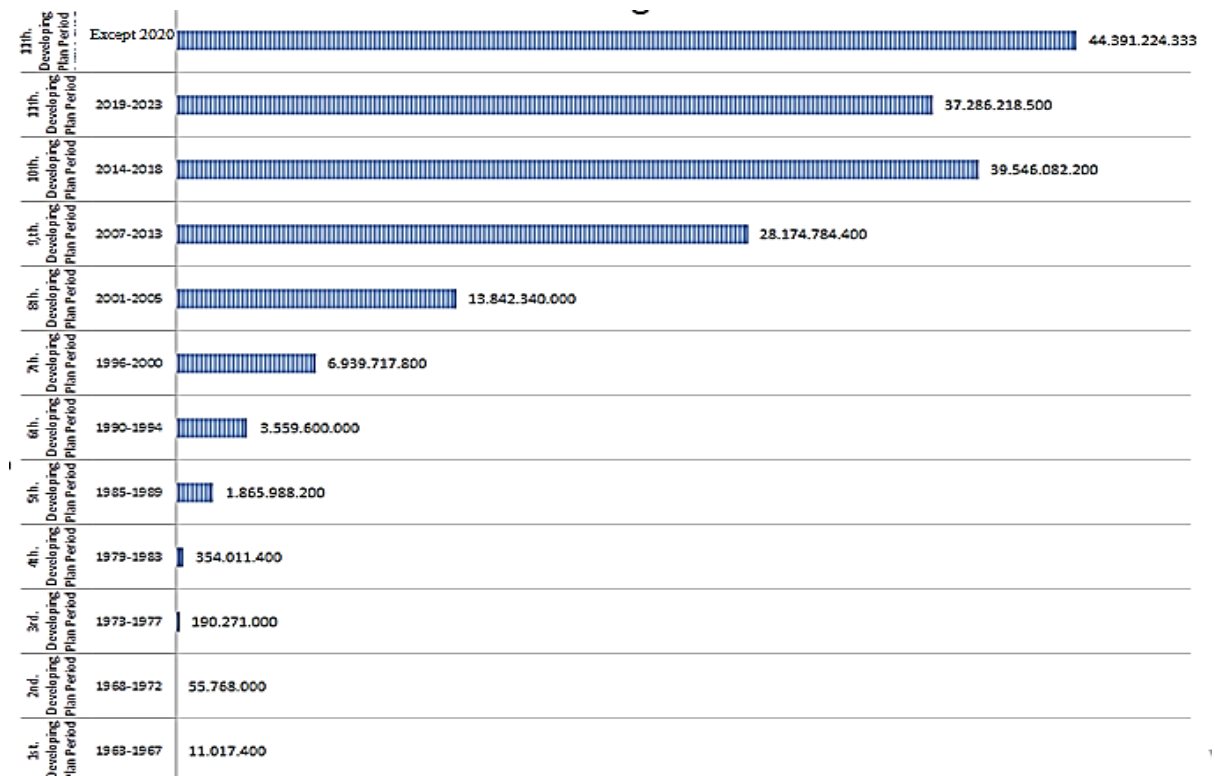
Graph 1: Average Number of Tourists Arrivals in Development Plan Periods

Graph 1 shows the average number of tourists in the periods according to the development plans of Turkey in the Republican Era. According to the data in the table, there is a significant increase in the number of tourists according to the periods of Turkey's development plans. While the average number of tourists was 360,907 in 1963-1967, the first development plan period, it increased to 44,391,224 in 2019-2023, the last development plan period. These data show that Turkey's tourism sector has developed greatly. Especially since the late 1980s, there has been a significant increase in tourist arrivals. From 1985 to 1989, tourist arrivals increased rapidly, reaching 6,230,911 in 1990-1994 and 17,375,175 in 2001-2005. The growth in these periods reflects the positive results of Turkey's infrastructure investments and promotional efforts in the tourism sector. Moreover, the rapid increase in tourists since the early 2000s is noteworthy.

The average number of tourists increased from 35,820,432 in 2007-2013 to 39,546,082 in 2014-2018 and 37,286,219 in 2019-2023. The increases in these periods indicate that Turkey's tourism attractiveness is increasing internationally. However, in 2020, the tourism sector was hit hard worldwide due to the global COVID-19 pandemic. Therefore, within the 2019-2023 period, 2020 is excluded, and the average number of tourists is 44,391,224. In conclusion, when analyzing the number of tourists according to the periods of Turkey's development plans, it is seen that the country's tourism sector has shown great growth and development over time. Turkey's tourism sector makes a significant contribution to its economic development.

Graph 2 provides an overview of the average tourism income during various development plan periods. This table allows us to examine how tourism income has evolved

within the context of different development plans, providing insights into the economic dynamics of the region.

Graph 2. Average of Tourism Income in Development Plan Periods

Graph 2 shows Turkey's average tourism income in US dollars (\$) for the periods of development plans in the Republican era. According to the data in the table, Turkey has experienced a significant increase in tourism receipts for the planned development plans. While the average tourism revenue was \$11,017,400 in 1963-1967, the first period of development plans, this revenue increased to \$44,391,224,333 in 2019-2023, the last period of development plans. These data show that the contribution of Turkey's tourism sector to the economy has increased significantly over time and that tourism is an economically important sector.

In particular, there has been a significant increase in tourism receipts since the late 1980s. Starting from the period 1985-1989, tourism receipts increased rapidly, reaching \$3,559,600,000 in the period 1990-1994 and \$13,842,340,000 in the period 2001-2005. The growth in these periods can be attributed to Turkey making the tourism sector more attractive internationally and significant investments in tourism infrastructure by developing plans. The rapid increase in tourism receipts since the early 2000s is also noteworthy. The average tourism revenue, which was \$28,174,784,400 in 2007-2013, increased to \$39,546,082,200 in 2014-2018. However, in 2019-2023, there was a decrease to \$37,286,218,500. The main reason for this decrease is the negative impact of the global COVID-19 pandemic on the tourism sector in 2020.

In conclusion, the analysis of Turkey's tourism revenues according to the periods of the development plans shows that the contribution of the country's tourism sector to the economy has increased. However, the impact of global events, especially pandemics, on tourism receipts should be addressed.

Table 2 provides a detailed overview of the objectives emphasized in the development plans, which are the focus of this study. By analyzing the content of the texts of the development

plans, this table shows which objectives are particularly emphasized and the order of frequency among these objectives.

Table 2. Content Analysis on the Objectives Emphasised in Development Plans

Developing Plan Period (D.P.P.)	Themes											Total
	1st D.P.P. 1963-1967	2nd D.P.P. 1968-1972	3rd D.P.P. 1973-1977	4th D.P.P. 1979-1983	5th D.P.P. 1985-1989	6th D.P.P. 1990-1994	7th D.P.P. 1996-2000	8th D.P.P. 2001-2005	9th D.P.P. 2007-2013	10th D.P.P. 2014-2018	11th D.P.P. 2019-2023	
Sustainability and environment	1	2	2	2	1	2	1	2	1	2	8	24
Infrastructure and transport			1	2		1	3	1	1	1	5	15
Market studies	1							2		2	7	12
Alternative tourism					1	1	1	1		1	6	11
Education	1	1	2			1		1		2	3	11
Investment	1	1						8			1	11
Organisation and institutionalisation	2	3		1	1						3	10
Introduction	3	2								1	4	10
Service quality							1	1	1	2	3	8
Tourism Credits and Incentives	2	1	2		2	1						8
Tourist spending			1							1	5	7
Superstructure			1	1		1	1			1	2	7
Seasonality			1			1	1	1		1	1	6
Employment						1		1			3	5
Stakeholders	1				1			1		1	1	5
Tourism plans, policies and strategies							2				3	5
Technology and digitalisation											5	5
Statistics			1		1						2	4
Opening public areas for tourism	1			1		1		1				4
Capacity expansion				2							2	4
Crisis management								2		1	1	4
Cultural heritage		1				1			1	1		4
Architectural harmony						1				1	2	4
Private sector				1			2			1		4
Tourist segmentation										1	3	4
Tourism laws	1							1			2	4
R&D and innovation								1			3	4
Domestic tourism	1										2	3
Capacity utilisation						1	1		1			3
Mass tourism			1	1	1							3
Qualified facilities						1					2	3
Planning		1	1								1	3
Certification								1			2	3
Tourism service diversification	1	1							1			3
Bureaucratic Procedures	1		1									3
Regional development									2			2
Price									1		1	2
SMEs						1	1					2
Coordination		1		1								2
Renovation			1								1	2
Restoration		1			1							2
Standardisation							1	1				2
International co-operation					1						1	2
Domestic businesses						1	1					2
Visitor experience											2	2

Tourism corridors																			2	2
Development																			2	2
Scientific studies																			2	2
Carrying capacity																			2	2
Individual tourism					1															1
Disability tourism													1							1
Food safety			1																	1
Second homes										1										1
Added value														1						1
Coastal management												1								1
Costs														1						1
Brand cities																			1	1
Privatisation					1															1
Social tourism					1															1
Tourist information office			1																	1
Tourism potential evaluation										1										1
Spreading tourism to regions																	1			1
International organisations			1																	1
Foreign investment								1												1
Duration of visitor stay																			1	1
Number of visitors																			1	1
Climate change																			1	1
Sharing economy																			1	1
Product development																			1	1
Projects																			1	1
Branding																			1	1
Global trends																			1	1
Tax exemption				1															1	1
Total					20	16	17	13	12	16	19	26	10	22	105					276

The most frequently mentioned theme in Table 2 is "sustainability and environment," with twenty-four mentions in all planning periods. This consistent emphasis reflects Turkey's commitment to promoting environmentally responsible practices within its tourism sector, aligning with global sustainability trends. The following theme is "infrastructure and transport," with fifteen mentions in all planning periods. Infrastructure and transport plans have become increasingly important from the 2nd Development Plan (D.P.P.) onward, underscoring Turkey's recognition of the need to enhance transportation and infrastructure to support tourism development, ensuring accessibility and connectivity for tourists.

"Alternative tourism" is an important theme with eleven mentions in all planning periods. This result shows that the governments of Turkey need to plan not only to depend on coastal tourism but also to utilize its potential and effectively activate alternative tourism types. "Education" is another notable theme with eleven mentions in all planning periods, consistently emphasized across planning periods. This result highlights Turkey's understanding of the importance of human capital development in improving the quality of tourism services and experiences, ultimately striving to offer better services to tourists.

On the other hand, "tourism credits and incentives" theme is mentioned eight times in all planning periods to encourage businesses to invest in tourism and to attract tourists. However, it must explicitly address modern aspects like digitalization and technology, which are increasingly crucial in the contemporary tourism landscape. "Organisation and institutionalization" also receives attention, with ten mentions in the 2nd and 9th D.P.P.s. This result reflects Turkey's efforts to structure and institutionalize its tourism organizations and processes.

In contrast, themes such as "statistics," "scientific studies," and "technology and digitalization" receive limited attention across the planning periods. "Statistics" is mentioned only four times, despite the importance of data-driven decision-making in the modern tourism industry. The lack of explicit focus on "scientific studies" and "technology and digitalization" is notable in an era where technological innovation and data utilization are central to tourism competitiveness and efficiency. In this context, investments should also be made in areas such as artificial intelligence, the Internet of Things and digitalization in the tourism sector.

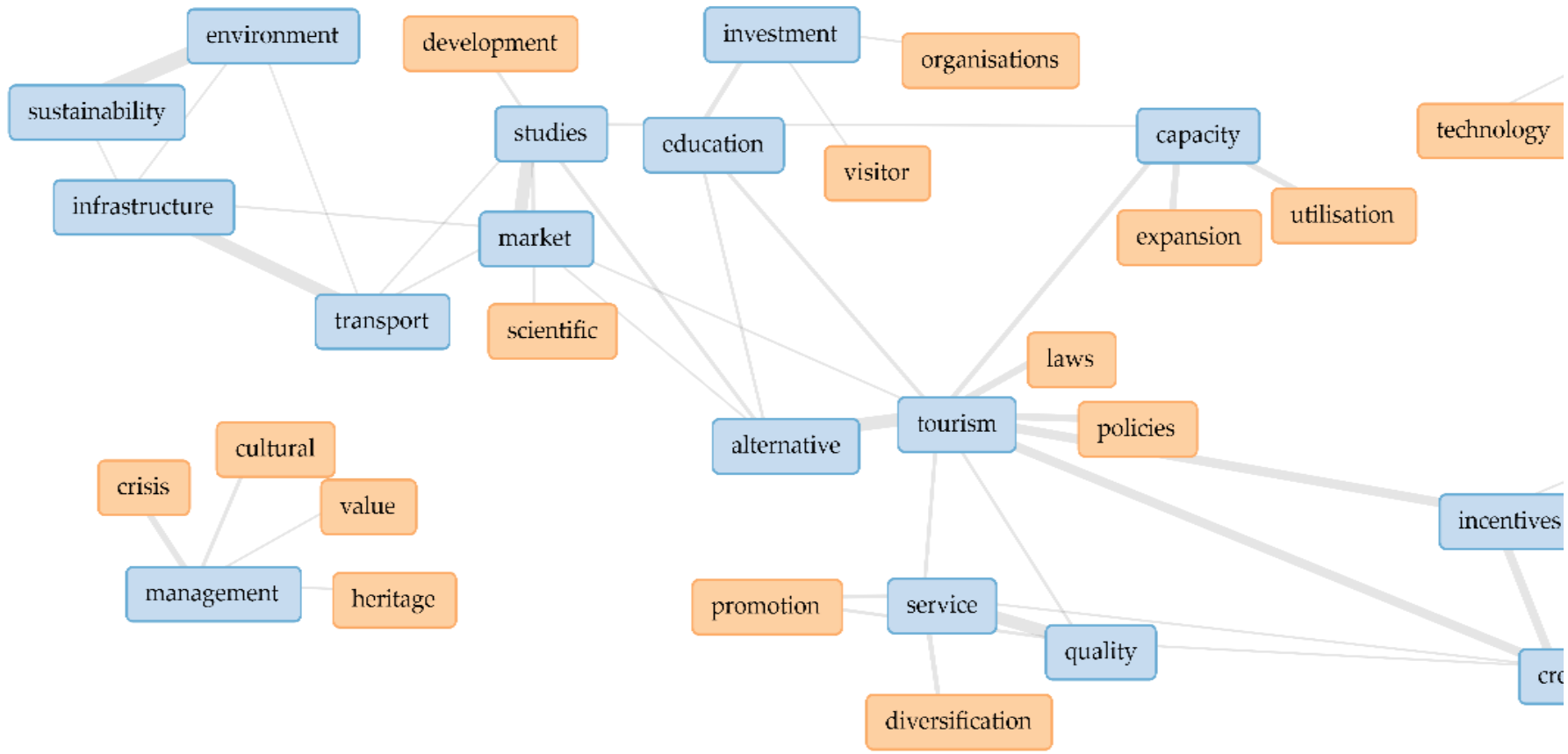
Figure 1 displays a word cloud illustrating the most emphasized objectives found within Turkey's republican development plans. This visual representation highlights the key priorities and focal points outlined in these plans, offering a quick and insightful overview of the overarching goals guiding Turkey's development strategies. While creating word clouds showing the frequency of word usage, words other than the main themes were excluded from the list. The word cloud obtained from the participants' answers is as follows.

Figure 1. Word cloud for the most emphasized objectives of Turkey's republican development plans

Figure 1 shows the word cloud related to the most frequently used themes in the five-year development plans made in the Republican era. In the word cloud, the most frequently used words are in large font and centered. When the word cloud in Figure 1 is analyzed, it is observed that the most frequently emphasized themes related to tourism objectives in the five-year development plans during the Republican era are sustainability and environment. Other important themes in this word cloud are infrastructure, transportation, investment, institutionalization, scientific studies, education, alternative tourism and promotion. In this context, the most important issues in the Republic of Turkey's five-year development plans are environmental, sustainability, infrastructure and transport.

On the other hand, it is seen that issues such as technology, digitalization and artificial intelligence, which are described as Industry 4.0, which have made a breakthrough today and will shape the future, have not been emphasized sufficiently but have started to be emphasized in these development plans, albeit insufficiently in recent years.

Figure 2. Correlation links between the most emphasized objectives of Turkey's republican development plans

Figure 2 presents a graphical representation of the correlation links among the most emphasized objectives outlined in Turkey's republican development plans. This visual depiction elucidates the interconnections and dependencies between these objectives, shedding light on the intricate relationships that shape Turkey's strategic development priorities.

Links show the strength of the relationships between the themes. It is seen that the term sustainability has a strong relationship with the term environment in the five-year development plans. It is also seen that the term sustainability has a strong relationship with the term infrastructure, which has a strong relationship with the term transport. Statistics has a strong relationship with technology and digitalization. It is observed that the statement "tourist" is strongly correlated with "incentives," "credits," and "spending." Additionally, there is a strong correlation between "incentives" and "credits," suggesting that there could be increased tourist expenditures due to credit reductions and incentives. This result indicates a potential strategy for boosting tourism through financial incentives and credit policies.

"Capacity" exhibits a moderate relationship with "utilization," "expansion," and "tourism." Expanding and utilizing existing capacity can play a significant role in the growth of the tourism industry. It may be important to optimize and expand infrastructure to accommodate more tourists effectively. "Service" has a strong relationship with "quality" and is also related to "tourism," "promotion," and "diversification." This result highlights the importance of providing high-quality services in the tourism sector and the need for promotional efforts and diversification of services to attract and retain tourists. "Market" is strongly linked to "studies" and "development," and it also correlates with "science." Additionally, "studies" are strongly related to "market," "development," and "science," and there is a connection with "transport" as well. This result suggests that comprehensive market research, development strategies, and a focus on scientific advancements can contribute to a vibrant and competitive market. It can also be considered that transport networks are important to attract tourists for tourism marketing.

"Management" is correlated with "crisis," "value," "culture," and "heritage." Implies that effective management practices are vital for handling crises, preserving cultural heritage, and creating value in tourism. "Tourism" is linked to "alternative," "laws," "policies," "markets," "capacity," "credits," "education" and "service." This comprehensive relationship underscores the interconnectedness of tourism with various aspects of governance, economic policies, infrastructure, education, and services. A holistic approach is necessary to boost the tourism industry, involving legal and policy support, market development, capacity-building, and educational initiatives. "Tourist" has a strong relationship with the statements "incentives," "credits," and "spending." In addition, it is noteworthy that there is a strong relationship between "incentives" and "credits" statements. This result can be interpreted as increased tourist expenditures due to credit reductions and incentives. "Capacity" has a moderate relationship with "utilization," "expansion," and "tourism" statements. Maximizing available resources and infrastructure is crucial for accommodating the growing number of tourists and promoting sustainable growth in the sector. "Service" has a strong relationship with "quality." It is also observed that "service" is related to "tourism," "promotion," and "diversification." Exceptional service is a key driver of positive tourist experiences and is essential for maintaining a competitive edge in the market.

It is seen that the "market" has a strong relationship with "studies." It is also observed that market studies have a strong relationship with market, development and science. These studies are closely related to market dynamics, development initiatives, and scientific insights, emphasizing the need for data-driven approaches in the tourism sector. It is also observed that the expression market is related to "transport." "Management" has a relationship with "crisis,"

“value,” “culture,” and “heritage.” Finally, “tourism” is related to “alternative,” “laws,” “policies,” “markets,” “capacity,” “credits,” “education,” and “service”. Effective crisis management, preservation of cultural and heritage assets, and value creation are key responsibilities within the sector. Lastly, “tourism” is intricately linked to various elements, including “alternative,” “laws,” “policies,” “markets,” “capacity,” “credits,” “education,” and “service.” This interconnectedness highlights the complexity of the tourism industry, where policies, regulations, education, and service quality collectively shape the sector's development.

These relationships offer valuable insights into the factors influencing Turkey's tourism sector, emphasizing the importance of financial incentives, service quality, market research, and effective management in its growth and sustainability.

Table 3 summarises a Chat GPT interview with critical recommendations for the future development plans of the Republic of Turkey's tourism sector. The interview provided important insights on how to make Turkey's tourism sector more sustainable and competitive.

Table 3. Chat GPT's suggestions about the future objectives of the Turkey Republic

Suggested Objectives	Explanation
Technology, Digitalisation and Artificial Intelligence	The table shows that the themes of technology, artificial intelligence and digitalization should be sufficiently emphasized. In future development plans, it is important to digitalize the tourism sector and increase its capacity to use technology. Focusing on digital marketing, reservation systems and data analytics can increase the sector's competitiveness.
Scientific Research	Scientific studies and data-based decision-making are important for the development of sustainable tourism. More research and data collection efforts for the tourism sector can help to shape strategies better.
Capacity Expansion	Increasing the capacity of the tourism sector may require further investment in infrastructure and diversification of destinations. The development of new tourist regions allows tourists to have different experiences.
Climate Change and Sustainability	More sustainability measures should be taken to cope with climate change impacts. Protecting Turkey's natural resources and environment is important for future generations.
Employment and Education	In order to increase employment in the tourism sector, it is important to develop an educated and skilled labor force. More investment should be made in tourism schools and training programs.
Crisis Management	Crisis management strategies should be developed to be better prepared for unexpected events. Resilience to global events such as pandemics should be increased.

Data Collection and Statistics

In order to better manage the tourism sector, data collection and statistics need to be improved. This objective is a fundamental requirement for better decision-making.

Table 3 shows that the tourism sector needs to be digitized, and its capacity to use technology needs to be increased. This situation can increase the sector's competitiveness by focusing on digital marketing, reservation systems and data analytics. Technology, digitalization and artificial intelligence should be at the forefront of future development plans.

Increasing scientific research is also important. More research and data collection efforts are required for the sustainability of the tourism sector. Informed decisions can contribute to better management of the sector. The objective of capacity expansion should be emphasized to support the growth of the tourism sector. This situation includes increasing investments in infrastructure and diversifying tourist destinations. In this way, it is possible to offer tourists different experiences.

Climate change and sustainability is an important objective in future development plans. Turkey's efforts to protect its natural resources and environment are critical for future generations. Crisis management strategies should also be developed. To be more prepared for unexpected events, especially resilience to global events such as pandemics should be increased.

Employment and training should be among the priority objectives for developing the workforce in the tourism sector. Investment in tourism schools and training programs would contribute to the training of a skilled workforce.

Finally, improving data collection and statistics is a fundamental requirement to manage the tourism sector better. More effective use of data should be targeted to make better decisions. These are the main objectives that Turkey should focus on to make its tourism sector more competitive and move it into the future.

Conclusion

Turkey's tourism sector has experienced significant growth since the 1960s. The number of tourists, 124,000 in 1960, has steadily increased, exceeding 40 million in 2022. During this period, Turkey has significantly expanded its share in global tourism. While it started as a minor player in the tourism sector in the early 1960s, by 2021, it had become a major contributor to the world's tourism industry.

In the comprehensive analysis of Turkey's republican development plans and their impact on its tourism sector, several critical insights come to light. These insights not only shed light on the historical evolution of Turkey's tourism but also offer valuable lessons and considerations for its future trajectory.

The results of this article concerning the average number of tourists and tourism income over different development plan periods reveal an impressive and consistent upward trajectory. This growth is particularly striking when examining the transition from the Republic's early years to more recent times. For instance, the average number of tourists surged from a modest 360,907 during the first development plan period (1963-1967) to a staggering 44,391,224 during the last development plan period (2019-2023 except 2020). This dramatic increase illustrates Turkey's tourism industry's remarkable expansion and development over the decades. This growth can be attributed to several factors, including substantial investments in infrastructure and effective promotional campaigns that positioned Turkey as an attractive

---

international destination. This period underscores the importance of strategic planning and investment in infrastructure to accommodate the growing influx of tourists.

However, it is crucial to acknowledge the disruptive impact of the global COVID-19 pandemic, which profoundly and immediately affected the tourism sector in 2020. This result led to the inclusion of a separate figure for this tumultuous year within the 2019-2023 period, where the average number of tourists reached 44,391,224. While this figure represents an impressive pre-pandemic achievement, it also underscores the sector's vulnerability to external shocks and the need for resilience and adaptability.

Several key themes from the development plans warrant attention for the thematic analysis results. "Sustainability and environment" is the most frequently mentioned theme, demonstrating Turkey's steadfast commitment to responsible and eco-conscious tourism practices. This emphasis aligns with global trends and reinforces Turkey's dedication to preserving its natural beauty and cultural heritage for future generations.

Another prominent theme is "infrastructure and transport," with fifteen mentions across various development plan periods. This theme reflects Turkey's recognition of the critical role played by infrastructure in tourism development. Ensuring accessibility and connectivity for tourists is fundamental to enhancing their experiences and attracting more visitors.

"Alternative tourism" is another essential theme, with eleven mentions. This result underscores the importance of diversifying tourism offerings beyond the traditional coastal attractions. Turkey's vast and varied geography offers ample adventure, cultural, and eco-tourism opportunities, making exploring and promoting these alternatives essential.

"Education" is consistently emphasized across development plans, underlining the importance of human capital development in enhancing the quality of tourism services and experiences. A well-trained and knowledgeable workforce is essential for providing excellent tourist service and fostering positive reviews and return visits.

The theme of "tourism credits and incentives" also features prominently, with eight mentions emphasizing the importance of financial incentives and investment in the tourism sector. However, these incentives must evolve to encompass modern aspects like digitalization and technology, which have become increasingly pivotal in the contemporary tourism landscape.

"Organisation and institutionalization" is another theme that gains attention, especially in the second and ninth development plan periods. This result reflects Turkey's commitment to structuring and formalizing its tourism organizations and processes, further enhancing the sector's professionalism and efficiency.

Nonetheless, it is essential to acknowledge areas where the development plans could be further enhanced. "Statistics" is mentioned only four times, despite the pivotal role of data-driven decision-making in the modern tourism industry. The scarcity of emphasis on "scientific studies" and "technology and digitalization" is notable in an era where technological innovation and data utilization are central to tourism competitiveness and efficiency. This result suggests an opportunity for Turkey to invest more in research and technology to stay ahead in the global tourism landscape.

In conclusion, the analysis of Turkey's republican development plans reveals an impressive and consistent growth trajectory in its tourism sector over the decades. This sector has made substantial contributions to the country's economic development. However, the article also underscores the need for adaptability and resilience, particularly in the face of external shocks like the COVID-19 pandemic.

Turkey's emphasis on sustainability, infrastructure, and diversification of tourism offerings is commendable and aligns with global trends. Continued investment in education and the modernization of incentives will be vital to maintaining and expanding its tourism sector.

Finally, while the development plans have been successful in many respects, there is room for further attention to data-driven decision-making and technology integration, ensuring that Turkey remains competitive in the global tourism industry. Turkey's tourism sector is poised for continued success, provided it remains attuned to changing dynamics and evolving traveler preferences.

The Chat GPT was asked what key objectives should be prioritized in Turkey's future tourism development plans. First and foremost, there is an urgent need to digitalize the tourism sector and increase its technological capabilities, especially in digital marketing, reservation systems and data analytics. Embracing technology, digitalization, and artificial intelligence will be crucial for future competitiveness.

The results also show that a stronger emphasis on scientific research and data collection is needed to ensure the sustainability of the tourism sector. Thus, informed decision-making supported by research will contribute to more effective sector management.

According to the results, capacity building is another vital objective that requires increased infrastructure investments and diversification of tourist destinations. This strategy can offer tourists a wider range of experiences.

The results also show that addressing climate change and prioritizing sustainability efforts are crucial to protect Turkey's natural resources and environment for future generations.

Furthermore, it is essential to invest in employment and training programs to develop a skilled workforce for the tourism sector.

Finally, developing crisis management strategies, including enhancing resilience to global events such as pandemics, is crucial to effectively addressing unexpected challenges.

References

- Akın, A., Şimşek, M. Y., & Akın, A. (2012). Turizm sektörünün ekonomideki yeri ve önemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 4(7), 63-81.
- Batuhan, T. (2020). On birinci kalkınma planında turizm politikaları. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 77-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijgtr/issue/59452/816534>
- Brenner, L. (2005). State-planned tourism destinations: The case of Huatulco, Mexico. *Tourism Geographies*, 7(2), 138-164.
- Buzcu, Z., & Birdir, K. (2019). Türkiye’de medikal turizm incelemesi: Özel hastanelerde bir çalışma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(1), 311-327.
- Büyükkşalvarci, A., Şapçılar, M. C., & Bayrakçı, S. (2016). Kalkınma planları kapsamında turizm endüstrisinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (11), 186-201.
- Çavuş, Ş., Ege Z., & Çolakoğlu, E. O. (2009). *Türk turizm tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Emir, G. (2012). Türk turizminin tarihsel gelişimi. In Ş. Esen, G. Emir, & H. Uyar (Eds.), *Cumhuriyetten günümüze hükümet programlarında turizm (1923-2012)*, (pp. 1-22). Detay Yayıncılık.
- Giritlioğlu, İ., & Karakan, H. İ. (2019). Turizmin yapısal ve tarihsel gelişimi. In Zeynep Aslan (Ed.), *Genel Turizm*. Grafiker Yayıncılık.
- Hazar, A. (2010). *Genel turizm*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Jenkins, C. L. (1980). Tourism policies in developing countries: a critique. *International Journal of Tourism Management*, 1(1), 22-29.
- Karakan, H. İ. (2019). Türkiye'yi ziyaret etme niyeti olmayan turistlerin seyahat motivasyonlarının ve algıladıkları risk faktörlerinin belirlenmesi (Doktora tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı.
- Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2008). *Genel turizm ilkeler-kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Usta, Ö. (2008). *Turizm genel ve yapısal yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). [<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizmistatistikleri.html>]. (Erişim Tarihi: 30.10.2021).
- Mete, M., & Bozgeyik, Y. (2017). An empirical investigation on determinants of foreign trade in Turkey. *Expert Journal of Economics*, 5(1), 27-37.
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Presidency of the Republic of Turkey Strategy and Budget Presidency. (2019). Eleventh Development Plan 2019-2023.
- Presidency of Strategy and Budget. (2013). Presidency of Strategy and Budget (2013) Development Plans. Access Date: 15 July 2023.
- Şahin, B. E. (2018). Türkiye'de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1980-2016). *Journal of Management and Economics Research*, 16(3), 239-253.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (1968). Second Five Year Development Plan 1968-1972.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (1972). Third Five-Year Development Plan 1973-1977.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (1979). Fourth Five-Year Development Plan 1979-1983.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (1984). Fifth Five-Year Development Plan 1985-1989.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (1989). Sixth Five-Year Development Plan 1990-1994.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (1995). Seventh Five-Year Development Plan 1996-2000.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (2000). Long Term Strategy and Eighth Five Year Development Plan 2001-2005.
- T.C. Prime Ministry State Planning Organisation (SPO). (2006). Ninth Development Plan 2007-2013.
- The Ministry of Tourism of Turkey. (2023). Tourism Statistics. [<https://www.ktb.gov.tr/EN-249283/tourism-statistics.html>]. (Erişim Tarihi: 05.09.2023).
- Tuncel, V. (2019). Kalkınma planlarının turizm politikaları perspektifinde değerlendirilmesi. *Tourism and Recreation*, 1(2), 58-66.
- TÜRSAB (Association of Turkish Travel Agencies). (2023). Statistics. [<https://www.tursab.org.tr/statistics>]. (Erişim Tarihi: 05.09.2023)
- TURKSTAT (Turkish Statistical Institute). (2023). Tourism Statistics. [<https://officialstatistics.gov.tr/en/detail/institution/ministry-culture-and-tourism-ktb/>]. (Erişim Tarihi: 05.09.2023)
- Wang, D., & Ap, J. (2013). Factors affecting tourism policy implementation: A conceptual framework and a case study in China. *Tourism Management*, 36, 221-233.

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Circular Economy, Solid Waste Recovery, and Growth: An Empirical Analysis for Sustainable Development in the 100th Anniversary of the Republic*Döngüsel Ekonomi, Katı Atık Geri Dönüşümü ve Büyüme: Cumhuriyet'in 100. Yılında Sürdürülebilir Kalkınma için Ampirik Bir Analiz*Seyit Ali MİÇOOĞULLARI^{a*} Maya MOALLA^b^a Öğr. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Dış Ticaret Bölümü, Kilis / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9266-1559

^b Dr., Mersin / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-4076-2790

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Eylül 2023

Kabul tarihi: 18 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet,
Katı atık geri dönüşümü,
Döngüsel ekonomi,
Sürdürülebilir kalkınma,
ARDL Metodolojisi.

ÖZ

Bu makale, Türkiye ekonomisinin döngüsel ekonomi perspektifinde katı atık geri dönüşümü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin Cumhuriyet'in 100. yılını yaklaşırken karşıladığı bu önemli dönemde, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik büyüme hedefi hem ekonomik hem de çevresel açıdan büyük öneme sahiptir. Katı atık geri dönüşümü, günümüzde sadece atıkları azaltmakla kalmayıp aynı zamanda doğal kaynakların korunmasına ve ekonomik büyümeye olumlu bir katkı sağlayan bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, çalışma 1994Q1 ile 2020Q4 arasındaki çeyrek verileri kullanarak, katı atık geri dönüşümünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Yapılan analizler, Bootstrap Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (BARDL) metodolojisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir ve sonuçlar hem kısa vadeli hem de uzun vadeli dönemlerde katı atık geri dönüşümünün ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Bu, katı atık geri dönüşümünün döngüsel ekonominin temel bir bileşeni olduğunu ve Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Çalışma ayrıca, bu sonuçlara dayanarak politika önerileri sunmaktadır. Öneriler arasında, döngüsel ekonomiye daha hızlı bir geçişin teşvik edilmesi, teknolojik yeniliklere ve altyapı geliştirmelere yatırım yapılması, farkındalık ve eğitim programlarının düzenlenmesi, kamu ve özel sektör iş birliğinin desteklenmesi, yenilikçi finansman yaklaşımlarının benimsenmesi ve kapsamlı yasal düzenlemelerin yapılması yer almaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları ve önerileri, Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmasına yardımcı olabilir ve Türkiye'nin Cumhuriyet'in 100. yılını karşıladığı bu dönemde gelecek nesillere daha iyi bir yaşam ve çevre bırakma vizyonunu desteklemektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 2, 2023

Accepted: September 18, 2023

Keywords:

Republic,
Solid waste recycling,
Circular economy,
Sustainable development,
BARDL Methodology.

ABSTRACT

This article aims to examine the relationship between solid waste recycling and economic growth within the framework of the circular economy perspective in Turkey. As Turkey approaches its 100th anniversary of the Republic, achieving a sustainable and inclusive economic growth goal is of paramount importance. Solid waste recycling is now recognized as a process that not only reduces waste but also contributes positively to both economic growth and environmental preservation. In this context, the study utilizes quarterly data from 1994Q1 to 2020Q4 to comprehensively analyze the impact of solid waste recycling on the Turkish economy. The analyses were conducted using the Bootstrap Autoregressive Distributed Lag (BARDL) methodology. The results confirm that solid waste recycling has a positive influence on economic growth in both the short and long terms. This underscores the essential role of solid waste recycling as a fundamental component of the circular economy, emphasizing its potential to contribute to Turkey's sustainable growth goals. Additionally, the study offers policy recommendations based on these findings. These recommendations include accelerating the transition to a circular economy, investing in technological innovations and infrastructure enhancements, organizing awareness and education programs, fostering collaboration between the public and private sectors, adopting innovative financing approaches, and establishing comprehensive legal regulations. In conclusion, the findings and recommendations of this study can contribute to Turkey's achievement of sustainable economic growth and development goals, particularly as it approaches the 100th anniversary of the Republic. Prioritizing solid waste recycling as part of the circular economy vision can help create a better living environment and a sustainable future for the upcoming generations.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: s.alimicoogullari@kilis.edu.tr

Introduction

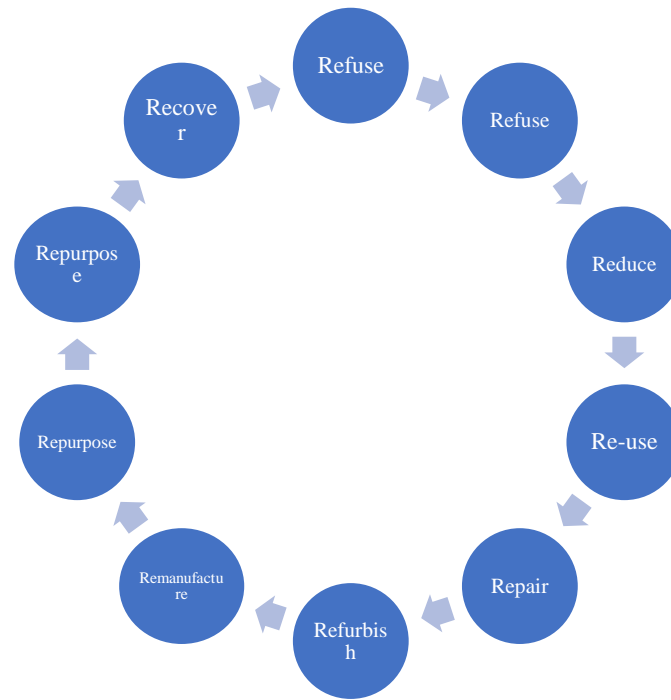
Global challenges such as overpopulation, industrial progression, metropolitan growth, and climate change require the immediate creation of sustainable and pragmatic remedies. These factors, resulting in elevated consumption patterns and the subsequent growth in abnormal waste creation, exert pressure on natural resources and environmental sustainability (Philippidis et al., 2019; IPCC, 2021; IPBES, 2019). Simultaneously, the detrimental influence of waste on living organisms, coupled with aspects like socio-economic dynamics and climate change, muddles the process of waste management (Gardiner and Hajek, 2020; Uddin et al., 2017). One of the central causes of human-induced (anthropogenic) environmental and climate alterations is the linear production and consumption system (Aksay et al., 2015; UNIDO, 2017; Huang et al., 2020; Kuvvetli Yavaş, 2023). The global economic system predominantly possesses a linear structure in terms of the transfers of commodities and energy (Korhonen et al., 2018). The linear economy fundamentally adheres to a "take-make-use-dispose" approach and integrates the procurement of natural resources, production, consumption, and waste management (McDowall et al., 2017; Korhonen et al., 2018; De Jesus et al., 2021; Morsetto, 2023). This approach requires the processing of considerable quantities of natural resources and ultimately produces waste (Kuvvetli Yavaş, 2023).

Figure 1: Linear Economy

Source: Kuvvetli Yavaş (2023)

In the wake of the linear economy perspective and growing concerns, waste management has emerged as a global necessity, and circular economy (CE) principles have been suggested as a remedy for sustainable progression. A circular economy is an approach that seeks to minimize the production, consumption, and dumping of commodities while concurrently enhancing well-being (World Bank, 2022). The essence of this approach is centered on recycling. Over time, the strategies of reduction and reuse were integrated into recycling, establishing the 3R strategy. Later on, with the 2008 Solid Waste Framework Directive of the European Union, the 4R (reduce, reuse, recycle, recover) emerged on the scene. In 2017, the most comprehensive strategy of circularity was articulated: A circular design based on the 10R principles, being Refuse, Rethink, Reduce, Reuse, Repair, Refurbish, Remanufacturing, Repurpose, Recycling, and Recover (Potting et al. 2017; Ekins, 2019; Moraga et al., 2019). In this sense vein, the circular economy is an approach drawing inspiration from natural ecosystems and strives to distance itself from the linear economy principle, exceeding the singular cycle of manufacture, distribution, consumption, and discarding, aiming for a shift towards a regenerative economic model that reconsiders products from origin to culmination (De Jesus et al., 2018).

Figure 2: Circular Economy Based on the 10R Principle

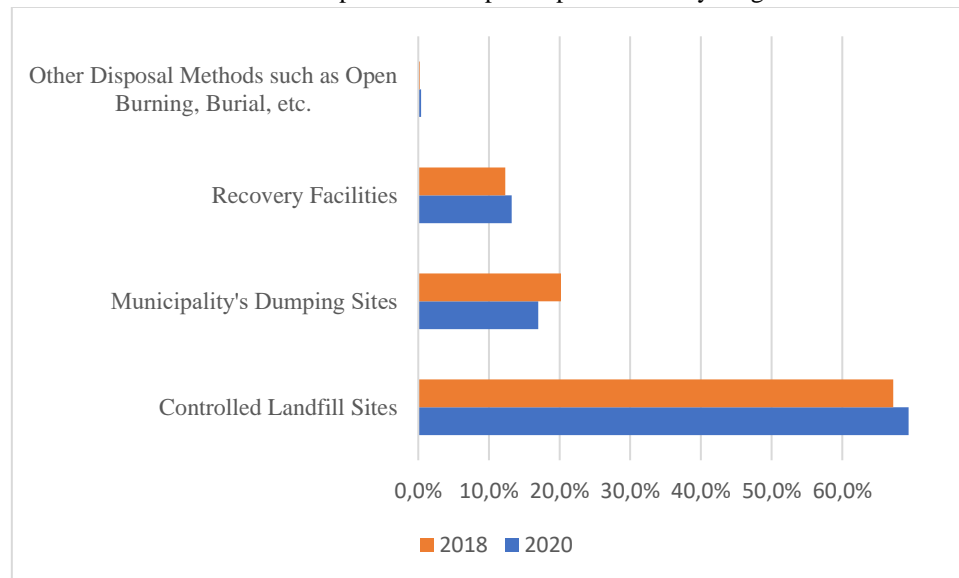
Source: Kuvvetli Yavaş, 2023

While the theoretical strides cited above are observed in the circular economy, disappointingly, there's no marked betterment in solid waste management. For instance, following the "What a Waste 2.0" report by the World Bank (World Bank, 2019), the volume of global household solid waste is persistently rising, forecasting it to hit 3.4 billion tons by the year 2050. This increment is anticipated to be notably 40% in nations with low and middle incomes and 19% or more in high-income countries (Kaza et al., 2018). Yet, this expansion occurs via traditional and unsustainable waste management methods, resulting in 1.6 billion tons of carbon emissions. Furthermore, the costs of handling domestic solid waste are anticipated to escalate from 205 billion USD to 376 billion USD by 2025 (Hoornweg and Bhada-Tata, 2012).

When considering Türkiye's waste handling and recycling relative to this global predicament, the 2020 waste figures from the Turkish Statistical Institute (TÜİK) afford a crucial perspective. In this scope, Türkiye's waste creation was calculated as 104.8 million tons in 2020 (TÜİK, 2020). Waste statistics for 2020 offer an extensive dataset about Türkiye's management of waste. These data have been compiled by the Turkish Statistical Institute and sourced from diverse entities like city councils, manufacturing entities employing 50 or more individuals, active thermal energy centers with a minimum of 100 MW capacity, organized industrial sectors with completed infrastructure, mining operations, and plants focusing on waste recycling and disposal. Plus, regardless of hazardous conditions, controlled landfill sites, combustion facilities, and composting centers run by municipalities or those acting on their behalf. In 2020, a total of 104.8 million tons of waste was generated, with 30.9 million tons being deemed as hazardous waste. These statistics lay bare the vital role of waste management and sustainable waste strategies. Relative to 2018, the total amount of waste witnessed a rise of 10.5%. The manufacturing industries produced 23.9 million tons of waste, 4.6 million tons of it are deemed hazardous. 56.3% of the total waste has been either marketed or routed to sanctioned waste processing facilities. 24.2% were dispatched to waste disposal grounds, and the remaining 7.1% were stored within the facility. 7% has been treated in recycling units, 3.2% was handled within the facility, and 1.7% was taken care of by municipalities or industrial

districts. Merely 0.1% of these wastes were treated using alternative techniques. Organized industrial zones have generated 279 thousand tons of waste from actions such as services encompassing infrastructure and handling wastewater. 59.4% of these wastes were transferred to controlled disposal grounds, while 40.6% were dispatched to waste disposal sites managed by municipalities or organized industrial territories. While these statistics indicate where Türkiye is in the domain of waste management, they highlight the imperative nature of effective waste control and recycling for sustainable futures.

Figure 1: Distribution of collected municipal wastes as per disposal and recycling tactics

Source: Authors' calculations based on TÜİK.

To sum up, driving forces like the burgeoning global citizenry, industrial advancement, urban expansion, and climate change necessitates the prompt crafting of sustainable and feasible resolutions. These challenges lead to environmental assets being strained by heightened consumption patterns and increasing waste production. Circular economy principles seek to create a nexus between waste administration and sustainable development, by lessening the production, consumption, and discard of commodities while increasing well-being. However, globally, waste management still contains profound concerns. Türkiye's waste statistics underline the significance of adeptly managing and recycling waste to ensure sustainability. From this perspective, embracing circular economy principles by focusing on waste management may be a vital leap in reinforcing environmental sustainability and also in promoting economic growth.

Drawing from the theoretical frameworks previously conveyed, this research seeks to recognize the dynamic correlations between waste management and the pursuit of sustainable growth. The potential additions of this research to the existing literature can be summarized as i. Given our current knowledge, this is the pioneering empirical investigation probing the bond between solid waste recycling and economic progression in the Turkish economy from a circular economy perspective. ii. Unlike preceding analyses, this study adopts the bootstrap Autoregressive Distributed Lag (BARDL) methodology, a robust technique to explore short-term and long-term dynamic ties among variables. In the subsequent sections of this study, the second section offers an overview of the empirical literature. The third section explicates the methodology. Empirical discoveries are presented in the fourth section. In the fifth and final section, conclusions and policy suggestions are relayed.

Review of Literature

Macro-level aggregate research investigating the nexus between municipal solid waste (MSW) recycling and both environmental and economic indicators is notably scarce in the current literature. A few existing studies in this domain seek to understand the impacts of MSW recycling on environmental quality and economic expansion. At this juncture, the study's segment is dedicated to encapsulating studies that focus on the nexus between MSW recycling and environmental and economic metrics, marking notable augmentations to the scholarly domain.

One of the pivotal works that delves deeply ties between solid waste recycling and environmental and economic measures is the study by Razzaq et al. (2021). This research offers insights into appraising the repercussions of MSW recycling on the environmental milieu and economic progression in the U.S. This study employs the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) methodology, and explores the cointegration dynamics of MSW recycling, economic growth, carbon emissions, and energy productivity, grounded on data covers 1990-2017. The results indicate that a 1% uptick in MSW recycling, in the long run, results in economic growth, while slashing carbon emissions by 0.317% in the long run and 0.157% in the short run. In the same vein, a 1% surge in energy efficiency augments economic growth rates by 0.489% (long term) and 0.281% (short term), and cuts down carbon emissions by 0.285% (long term) and 0.197% (short term). Moreover, the investigation points out a one-way causality from MSW recycling towards economic growth, carbon emissions, and energy efficiency. These findings present an enlightening view on policy endeavors that can efficiently lower carbon releases by recyclable waste governance, and concurrently yield considerable economic value.

Eralp and Gökmen (2023) delve into the nexus between environmental pollutants and income, contextualized by the Environmental Kuznets Curve (EKC). Using biennial data for Türkiye's 81 provinces from 2002 to 2020, a panel data set was constructed. The study utilized municipal solid waste to signify environmental pollutants. The main finding of the study is that the nexus between environmental contaminants and income doesn't adhere to the Environmental Kuznets Curve (EKC) but rather takes on an N-shaped curve.

Caiyi et al. (2022) delve into the mien of the growth of the e-commerce industry on solid waste production in China. The analysis period of the investigation which opted for second-generation panel unit root and cointegration assessments has been determined as 2010-2015. The results demonstrate the manifestation of a quadratic Environmental Kuznets curve in the Whole, Eastern, Central, and Western regions of China, and it's observed that heightened foreign direct investments in these zones lead to higher solid waste emissions. In Central China, the increase in market size leads to heightened solid waste emissions, whereas enhanced trade visibility curtails these emissions.

Rahman et al. (2020) examined the nexus between the rising population, urbanization, and industrial growth with solid waste production in the Kingdom of Saudi Arabia, and it further scrutinized the greenhouse gas (GHG) emission steered by these interlinked dynamics. According to the causality analysis conclusions, methane (CH₄) emissions stemming from municipal solid waste (MSW) ascend in tandem with escalations in per capita GDP, swelling of the city-bound populace, and an upsurge in foreign direct investments (FDI). On the flip side, advancing literacy levels and the influx of FDI tend to diminish CH₄ discharges from MSW.

Lee et al. (2016) applied the Granger causality test to U.S. yearly data from the period 1990-2012. The results reveal no evident nexus between GDP and waste production; however, the overall waste and its recycling do have a marked effect on greenhouse gas emissions in the waste sector. This means that a rise in GDP doesn't lessen with an increase in GDP. Moreover, if there's a drop in waste produced or an increment in recycling, then greenhouse gas emissions

will diminish. Therefore, the main proposition is to enhance the rate of recycling. The subsequent recommendation is to disrupt the causative nexus between BKA and greenhouse gas emissions originating from the waste sector. As a third point, the proposal is for the U.S. government to set a benchmark with a successful waste management case. Based on the research conclusions, there's a belief that the production of waste and the related carbon dioxide emissions from the waste sector can be tackled more effectively.

Shah et al. (2023) assess the effects of economic growth, industrialization, and foreign direct investment (FDI) on municipal solid waste (MSW) production in OECD nations from 2000 to 2020. Additionally, the influence of technology on waste management practices has been investigated. It discerns that evolving economic development and industrialization have over the years transformed waste production in economies of the OECD. The research indicates that the entry of FDI is detrimental and heightens waste output. But its impact is milder than the implications of economic development and industrialization. Technological advancement (R&D) are vital in curbing waste generation. The OECD must concentrate on technological solutions for better waste handling.

In general, the literature has tackled how solid waste management and recycling impact economic growth, environmental wellness, and emissions of greenhouse gases. Studies done across various nations and territories have been carried out to discern the impact of solid waste management on the aims of sustainable growth. Research indicates that recycling of solid waste might bolster economic development and simultaneously serve as pivotal component in cutting back on carbon emissions. Concurrently, it's evident that the role of technological strides and the process of industrialization seem to have a marked effect on shaping solid waste production and its environmental ramifications. The findings emphasize that solid waste management and recycling could be a potent approach to amplifying environmental and economic sustainable practices.

Methodology

Model and data set

The primary objective of this study is to delve into the consequences of municipal solid waste (BKA) recycling on the Turkish economy's growth, probing the tie between recycling practices and the ascent of the Turkish economy from a circular economy perspective. To fulfill these objectives, a model has been established with quarterly data covering the period 1994Q1 to 2020Q4, illustrated in Equation (Razzaq et al. 2021):

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln CPT_t + \beta_2 \ln LBR_t + \beta_3 \ln RCY_t + \beta_4 \ln EF_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

In Equation 1, GDP denotes the gross domestic product variable, gauged by per capita GDP (using constant 2015 US Dollars); CPT is indicative of the capital element, depicted by Gross fixed capital aggregation (consistent 2015 US\$); LBR indicates the labor component, represented by the labor force participation rate (as a percentage of the population aged 15 and above); RCY serves as the recycling marker, characterized by the quantum of municipal solid waste collected and reprocessed (annually in kilotons); and finally, EF stands for energy efficiency, shown through per-capita energy consumption. GDP and LBR are sourced from the World Bank-World Development Indicators (WDI); RCY from the TÜİK-Municipal Waste Statistics database; and EF from the Our World in Data database. These variables are each displayed using distinct units of measurement. Hence, to tackle the challenge of distributional peculiarities it is essential to establish a homogeneous unit of measurement. In line with the previous literature, all variables have been log-transformed to streamline the interpretation process, paving the way for elasticity-based explanations (Shahbaz et al., 2020).

Unit root and cointegration tests

Unit roots represent one of the major challenges in time series analysis. This situation can hinder the accurate comprehension of fluctuations and stationarity properties in the series. Nonetheless, various unit root tests have been formulated to tackle these difficulties. For instance, the Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests are essential in this context. Unit root tests are significant statistical methods for identifying the stationary characteristics of time series datasets. The ADF test is one of these tests and seeks to handle autocorrelation challenges by including lagged values of the dependent variable among the independent ones. This approach enables a more precise evaluation of the stationarity property of the series. Concurrently, the PP unit root test stands as an extension to the ADF test. The PP test tackles scenarios in which error terms demonstrate weak interdependence and show a non-uniform distribution. This aids in assessing the stationarity property of the series with a more expansive viewpoint. Still, both tests overlook structural breaks. Thus, their capacity to identify structural shifts at particular junctures in the series is not optimal. This could potentially make the test results misleading. Especially in instances of structural breaks, the test results may not portray the actual scenario. As a result, though unit root tests are vital in analyzing time series data's stationarity, they exhibit shortcomings in identifying structural breaks. Therefore, in this study, the Zivot-Andrews (ZA) unit root test, proposed by Zivot and Andrews (2002) which caters to one intrinsic structural break has been utilized. In this test, the null hypothesis posits the presence of a unit root in a variable, whereas the alternative hypothesis signifies the stationary status of the variable in question.

For this research, the choice has been made to employ the recently developed bootstrap autoregressive distributed lags (ARDL) boundary test approach to delve into the long-term cointegration nexus between variables (McNown et al., 2018). This approach builds upon the conventional ARDL boundary test approach developed by Pesaran and Shin (1999) and Pesaran et al. (2001), embedding a new cointegration examination to heighten the efficacy of t and F tests. The traditional cointegration test adheres to two distinct prerequisites when probing into cointegration dynamics (Pesaran et al., 2001). The primary rule mandates that error correction terms (ECT) need to be statistically relevant. Concomitantly, the lagged independent variables should also hold significant coefficients. Pesaran et al. (2001) have posited that while the secondary condition evaluates both lower and upper bounds (critical boundaries), the same doesn't hold for the primary criterion. It has been indicated that if the model comprises solely first-order integrated I(1) variables, then this testing mechanism is apt for scrutinizing the first condition, which is that the ECTs hold statistical significance. Consequently, the traditional ARDL method's capacity to elucidate remains limited (Goh et al., 2017; McNown et al., 2018). By applying an additional F test to the coefficients of lagged independent variables, these difficulties have been remedied, courtesy of the bootstrap ARDL boundary test approach (Goh et al., 2017). The bootstrap ARDL approach, by permitting mixed integration stages for the variables, offers a more apt choice for dynamic models that have various independent variables, addressing the problem of uncertain evidence from the conventional ARDL boundary test method (McNown et al., 2018).

Findings and Discussion

Results of the Zivot-Andrews Unit Root Tests

In the research, the Zivot-Andrews (Z-A) unit root test has been applied to identify structural breaks within the series and avert inaccurate projections.

Table 1: Zivot-Andrews Unit Root Test Results

Variables	Level		First Difference		
	C Model: Constant and Trend		C Model: Constant and Trend		
	t-statis.(Prop.)	Break Period	t-statis. (Prop.)	Break Period	Decision
lnGDP	-4.451 (0.112)	2000Q2	-6.344 (<0.01)	2001Q2	I(1)
lnCPT	-4.189 (0.209)	2003Q4	-8.552 (<0.01)	2011Q2	I(1)
lnLBR	-1.930 (0.103)	1999Q2	-5.599 (<0.01)	2016Q4	I(1)
lnRCY	-6.904 (<0.01)	2014Q2	-8.116 (<0.01)	2019Q3	I(0)
lnEF	-2.221 (0.322)	2011Q1	-6.441 (<0.01)	2017Q1	I(1)

Note: I(0) represents stationarity at the level, while I(1) represents stationarity at the first difference.

The Z-A Unit Root Test Results in Table 1 showcase the conclusions from an analysis that probes the stationarity attributes of the variables and potential structural break points embedded in these aspects. Evaluating the findings of the test in which the null hypothesis "has a unit root with a structural break in both constant and trend (Model C)" for every variable, the null hypothesis for the lnLBR variable has been rejected at the level, implying that this variable exhibits stationarity at the level, I(0). Concerning the remaining variables (lnGDP, lnCPT, lnLBTR, and lnEF), when considering their first differences, the null hypothesis faces rejection when their first differences are taken, suggesting they're stationary at the first difference, I(1). Once the series' stationarity characteristics are determined, the cointegration of the series can be deduced

Bootstrap ARDL long-term and short-term estimates

Table 2 showcases the outcomes of the Bootstrap ARDL analysis. The results have shown that there's a cointegration link among variables that exhibit structural breaks, evident at the 5% significance criterion for the Model. After identifying the cointegration between the variables with the F-test, $F_{independent}$, and $t_{dependent}$ statistics, the existence of a long-term coefficient in the model was spotted.

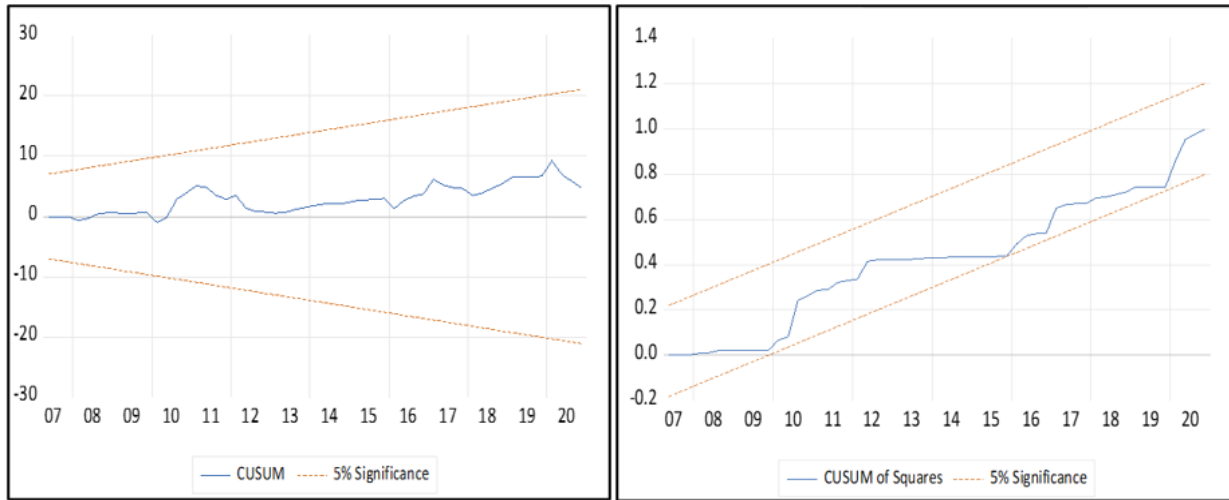
Table 2: Bootstrap ARDL Cointegration Results

Model	Statistic	Value	Bootstrap Values		
			%1	%5	%10
lnGDP_t = f(lnCPT_t, lnLBR_t, lnRCY_t, ln EF_t)	F-test	3.78*	4.439	3.591	2.101
ARDL(3,4,6,3,6)	t-dependent	-3.11***	-3.023	-2.49	-2.07
	F-independent	4.37**	4.801	3.543	2.845

Note: ***, **, and * respectively indicate the significance levels of 1%, 5%, and 10%.

It's necessary to evaluate the outcomes of the Diagnostic tests before delving into the short and long-term coefficients presented in Table 3. Based on the result of the Jarque-Bera normality test, the calculated F statistic is 1.762, and the probability value is 0.766. Since the probability value is substantial, we can presume the error terms have a normal distribution. This denotes that the model satisfies the statistical criteria. Based on the Serial Correlation LM test outcomes, the obtained F statistic is 4.722 with a probability rating of 0.232. This indicates that the model lacks serial correlation, ensuring the independence of error terms through subsequent periods. Based on the heteroskedasticity test's outcomes, the F statistic is 2.111 and the probability value is 0.455. Given the pronounced probability value, it indicates that the model doesn't display notable heteroskedasticity concern. Based on the Ramsey-Reset Test conclusions, the F statistic is 3.981 and the probability value sits at 0.651. Since the probability value is high, the model demonstrates stability, with its parameters unchanged across time. As

mirrored by the CUSUM and CUSUM graph (Figure 3), the model is "Stable". This denotes that the model remains stable over a defined span. Wrapping up, the diagnostic test outcomes uphold the general statistical reliability of the model. The results indicate that the error terms follow a normal distribution, with no serial dependency, no signs of heteroskedasticity, and the model stands stable, collectively indicate the model is well-suited for the dataset under scrutiny.

Figure 3: CUSUM and CUSUMsq Results

Discovering the cointegration link between variables enables to interpret the predicted long-term and short-term elasticities.

Table 3: Long-Term and Short-Term Bootstrap ARDL Cointegration Results

Dependent Variable: GDP				
Model: ARDL (3, 4,6,3,6)				
Long Run				
Variable	Coefficient	t-statistics	Prop.	
CAP	0.349***	0.039	0.000	
LBR	0.365**	0.142	0.013	
RCY	0.004*	0.005	0.078	
EF	0.153*	0.111	0.074	
Trend	0.003***	0.001	0.000	
Short Run				
Constant	-0.078***	-3.713	0.001	
Δ GDP(-1)	0.676***	7.734	0.000	
Δ CPT	0.311***	38.398	0.000	
Δ LBR	0.290***	5.376	0.000	
Δ RCY	0.002*	-1.441	0.055	
Δ EF	0.030**	2.555	0.013	
ECM(-1)	-0.070***	-3.732	0.000	
Diagnostic Tests				
	F-Statistics	Prop.		
χ^2_{NORMAL}	1.762	0.766		
χ^2_{SERIAL}	4.722	0.232		
χ^2_{ARCH}	1.554	0.309		
χ^2_{HETERO}	2.111	0.455		
χ^2_{RESET}	3.981	0.651		
CUSUM	Stable			
CUSUMsq	Stable			

Note: ***, **, and * respectively indicate the significance levels of 1%, 5%, and 10%.

Table 3 displays the long-term and short-term predictions derived from the model. When considering economic growth as the dependent variable, long-term increments of 1% in capital, labor, municipal solid waste recycling, and energy efficiency correspond to upswings in economic growth rates of 0.349%, 0.365%, 0.004%, and 0.153% respectively. In the short term, a rise of 1% in capital, labor force, municipal solid waste recycling, and energy efficiency translates into upticks in economic growth of 0.311%, 0.290%, 0.002%, and 0.130% in order. The signs of the coefficients of independent variables, whether looking at the long or short term, match theoretical predictions, and a significant slice of the empirical documentation corroborates these results (Razzaq, 2021; Caiyi et al., 2022; George et al., 2015). Moreover, the ECM (Error Correction Model) coefficient being significant and negative signifies an amending process in the long-term nexus between economic growth and solid waste recycling. The negative sign points out that there's an adverse deviation while the association between economic growth and solid waste recycling balances out in the long term. Hence, if an upswing in economic growth or a decrease in solid waste recycling occurs, then the system will undergo a correction to attain balance in the long run (Banerjee et al., 1998).

Conclusions and Remarks

This study has addressed the influence of solid waste recycling on economic growth under the circular economy perspective of the Turkish economy. In pursuit of this goal, the Bootstrap Autoregressive Distributed Lag (BARDL) methodology was applied on quarterly data from 1994Q1 to 2020Q4. Upon analyzing the results, a positive and significant nexus between solid waste recycling and economic growth has been discerned. Both the long-term and short-term BARDL cointegration results demonstrate a positive impact of solid waste recycling on economic progression. The insights derived from the results affirm that solid waste recycling is an indispensable component of the circular economy and serves as an important key for sustainable growth.

Moreover, the contribution of waste recycling to economic development resonates with the foundational principles of the circular economy. Separating wastes at their inception, reprocessing, and recycling is a method to safeguard natural resources and reducing the amount of waste. Thus, as a component of the circular economy, solid waste recycling presents an essential means to augment the sustainability of economic advancement.

Given these outcomes, this study puts forth the following key policy recommendations:

- i. **Hastening the Shift to a Circular Economy:** Solid waste recycling must be central to the circular economy. Waste management procedures should be aligned with the principles of the circular economy. Initiatives like source-based waste segregation, fostering recycling, and amplifying product longevity will align with the core goals of the circular economy.
- ii. **Technological Innovation and Infrastructure Enhancement:** Solid waste recycling requires technological innovations and contemporary infrastructure. Funding should be directed towards technologies that refine recycling processes and bolstering the infrastructure for waste management.
- iii. **Awareness and Education Programs:** Activities focused on education should be organized to increase the community's consciousness about the circular economy and the practice of waste recycling. In schools, workplaces, and public spaces, awareness events should be conducted to foster community engagement.
- iv. **Cooperation and Initiatives:** The government should launch strategic endeavors in the circular economy by establishing cooperative avenues with the business sector, academia, and non-governmental entities. Such platforms might aid in deriving enhanced results By enabling diverse actors to impart their experience and knowledge.
- v. **To encourage the circular economy,** novel financing approaches need to be crafted. For the private sector and investors keen on waste management and recycling projects, incentives and assistance can be provided.
- vi. **Comprehensive Legal Regulations:** There should be legal provisions underscoring the importance of the circular economy.

Standards for waste management and recycling should be set and their application should be confirmed.

Ultimately, the findings and recommendations of this research are an important guide that can contribute to Türkiye's transition to a circular economy and achieving its sustainable development goals in the 100th year of the Republic. Solid waste recycling should be prioritized as a strategic tool to support the sustainability vision of the circular economy and create a healthy living space for future generations. In this context, the findings and recommendations of the study aim to guide the steps to be taken towards Türkiye's sustainable development goals on the occasion of the 100th anniversary of the Republic.

References

- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., & Latif, K. U. R. T. (2005). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Caiyi, L., Xiaoyong, L., & Zhenyu, L. (2022). The nexus between e-commerce growth and solid-waste emissions in china: Open the pathway of green development of e-commerce. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 963264.
- De Jesus, A., Antunes, P., Santos, R. And Mendonça, S. (2018). Eco-innovation in the transition to a circular economy: An analytical literature review. *Journal of Cleaner Production*, 172, 2999-3018. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.111>.
- De Jesus, A., Lammi, M., Domenech, T., Vanhuysse, F., Mendonça, S. (2021). Eco-innovation diversity in a circular economy: Towards circular innovation studies. *Sustainability*, 13, 10974. <https://doi.org/10.3390/su131910974>
- Ekins, P., Domenech Aparisi, T., Drummond, P., Bleischwitz, R., Hughes, N., & Lotti, L. (2020). The circular economy: What, why, how and where, managing environmental and energy transitions for regions and cities. *Manag. Environ. energy transitions Reg. cities*, 1-89.
- Eralp, A., ve Gökmen, Ş. (2023). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliğinin Türkiye'nin kentsel atığı için test edilmesi. *Sosyal Bilimlerde Toplumsal Sorunlara Bakış*, 67.
- Gardiner, R., & Hajek, P. (2020). Municipal waste generation, R&D intensity, and economic growth nexus—A case of EU regions. *Waste Management*, 114, 124-135.
- George, D. A., Lin, B. C. A., & Chen, Y. (2015). A circular economy model of economic growth. *Environmental Modelling & Software*, 73, 60-63.
- Goh, S. K., Yong, J. Y., Lau, C. C., & Tang, T. C. (2017). Bootstrap ARDL on energy-growth relationship for 22 OECD countries. *Applied Economics Letters*, 24(20), 1464-1467.
- Hoorweg, D., Bhada-Tata, P., 2012. What a waste: A global review of solid waste management. Urban Development Series; *Knowledge Papers* no. 15. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/17388>
- Huang, J., Tang, Z., Liu, D., & He, J. (2020). Ecological response to urban development in a changing socio-economic and climate context: Policy implications for balancing regional development and habitat conservation. *Land Use Policy*, 97, 104772.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2021). Climate change 2021 the physical science basis: Summary for policymakers. ISBN 978-92-9169-158-6.
- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) (2019): Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the. E. S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz, and H. T. Ngo (ed.). IPBES secretariat, Bonn, Germany. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>.

- Kaza, S., Yao, L., Bhada-Tata, P., Van Woerden, F., 2018. What a waste 2.0: A global snapshot of solid waste management to 2050. *The World Bank*.
- Korhonen, J., Honkasalo, A. And Seppälä, J. (2018). Circular economy: The concept and its limitations. *Ecological Economics*, 143, 37–46. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.06.041>.
- Kuvvetli Yavaş, H. (2023). *Ekonomide bir paradigma değişimi olarak döngüsel ekonomi*. Ülger Bulut Karaca (Ed.) *Türkiye’de sıfır atık: Tespitler, beklentiler ve fırsatlar* (6-34) İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınları.
- Lee, S., Kim, J., & Chong, W. K. (2016). The causes of the municipal solid waste and the greenhouse gas emissions from the waste sector in the United States. *Waste Management*, 56, 593-599.
- McDowall, W., Geng, Y., Huang, B., Bartekova, E., Bleischwitz, R., Turkeli, S., Kemp, R. & Domenech, T. (2017). Circular economy policies in China and Europe. *Journal of Industrial Ecology*, 21 (3), <https://doi.org/10.1111/jiec.12597>.
- McNown, R., Sam, C. Y., & Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509-1521.
- Moraga, G., Huysveld, S., Mathieux, F., Blengini, G. A., Alaerts, L., Van Acker, K., & Dewulf, J. (2019). Circular economy indicators: What do they measure? *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 452-461.
- Morseletto, P. (2023). Sometimes linear, sometimes circular: States of the economy and transitions to the future. *Journal of Cleaner Production*, 390, 136138 <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136138>.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis (Vol. 9514). *Cambridge, UK: Department of Applied Economics, University of Cambridge*.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Philippidis, G., Sartori, M., Ferrari, E., & M'Barek, R. (2019). Waste not, want not: A bio-economic impact assessment of household food waste reductions in the EU. *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 514-522.
- Potting, J., Hekkert, M. P., Worrell, E., & Hanemaaijer, A. (2017). Circular economy: Measuring innovation in the product chain. *Planbureau voor de Leefomgeving*, (2544).
- Rahman, M. M., Rahman, S. M., Rahman, M. S., Hasan, M. A., Shoab, S. A., & Rushd, S. (2021). Greenhouse gas emissions from solid waste management in Saudi Arabia—Analysis of growth dynamics and mitigation opportunities. *Applied Sciences*, 11(4), 1737.
- Razzaq, A., Sharif, A., Najmi, A., Tseng, M. L., & Lim, M. K. (2021). Dynamic and causality interrelationships from municipal solid waste recycling to economic growth, carbon emissions and energy efficiency using a novel bootstrapping autoregressive distributed lag. *Resources, Conservation and Recycling*, 166, 105372.
- Shah, W. U. H., Yasmeen, R., Sarfraz, M., & Ivascu, L. (2023). The repercussions of economic growth, industrialization, foreign direct investment, and technology on municipal solid waste: Evidence from OECD economies. *Sustainability*, 15(1), 836.
- Shahbaz, M., Raghutla, C., Song, M., Zameer, H., & Jiao, Z. (2020). Public-private partnerships investment in energy as new determinant of CO2 emissions: The role of technological innovations in China. *Energy Economics*, 86, 104664.
- Shahbaz, M., Shafiullah, M., Papavassiliou, V. G., & Hammoudeh, S. (2017). The CO2–growth nexus revisited: A nonparametric analysis for the G7 economies over nearly two centuries. *Energy Economics*, 65, 183-193.

-
- Sharif, A., Afshan, S., & Qureshi, M. A. (2019). Idolization and ramification between globalization and ecological footprints: Evidence from quantile-on-quantile approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 11191-11211.
- TÜİK (2020) Waste Statistics <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198> Erişim Tarihi: 10 Haziran 2023.
- Uddin, G. A., Salahuddin, M., Alam, K., & Gow, J. (2017). Ecological footprint and real income: Panel data evidence from the 27 highest emitting countries. *Ecological Indicators*, 77, 166-175.
- United Nations Industrial Development Organization. (2017). *Circular Economy*. https://www.unido.org/sites/default/files/2017-07/Circular_Economy_UNIDO_0.pdf
- World Bank (2019): Available at: https://datatopics.worldbank.org/what-awaste/trends_in_solid_waste_management.html. Access date: June 07, 2023.
- World Bank (2022). Global economic prospects. ISBN (electronic): 978-1-4648-1844-8. DOI: 10.1596/978-1-4648-1843-1.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi

Empirical Analysis of the Relationship Between Democracy and Economic Growth in Turkey

Ferid ÖNDER^{a*}^a Dr Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0211-7571

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Eylül 2023

Kabul tarihi: 20 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Türkiye ekonomisi,

Ekonomik büyüme,

Demokrasi,

ARDL.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 9, 2023

Accepted: September 20, 2023

Keywords:

Turkish economy,

Economic growth,

Democracy,

ARDL.

ÖZ

Demokrasi, halkın seçtiği temsilcileri vasıtasıyla halk iradesini yansıtan bir yönetim modelidir. Demokrasilerin, çoğulculuğa dayanmayan veya seçimle işbaşına gelmeyen yönetim şekillerine göre ekonomik göstergelere olumlu yansımalarının olduğu ilgili yazında yer almaktadır. Demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaların sayılarında son yıllarda artış görüldüğü izlenebilmektedir. Konu ile ilgili farklı çıktılardan tartışıldığı bu çalışmalarda, görüşlerden birisinde, ekonomik büyümenin demokratik süreçlerin sürdürülebilirliği üzerinde olumlu bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Diğerinde, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin lineer olmayıp ters U şeklinde bir dinamiğe sahip ve daha karmaşık bir yapı sergilediği ileri sürülmektedir. Literatürdeki diğer bir görüş ise demokrasi düzeyindeki gelişmelerin ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sağladığını ileri sürmektedir. Buna göre demokratik rejimlerde şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü ve özel mülkiyet haklarının korunması gibi unsurlar yatırımcıların güvenini artırmakta, artan güven ortamı da üretim düzeyini ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir denilmektedir. Bu çalışmanın motivasyonunu ise Türkiye Ekonomisi örneğinde, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin durumunu ortaya koyabilmek adına, konu ile ilgili literatürden elde edilen ilgili değişkenler arasında ekonometrik bir analizin ortaya konulması oluşturmaktadır. Bu amaçla zaman serileri analizi yönteminin birbirini tamamlayan farklı teknikleri kullanılarak ve 1973-2022 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak Türkiye’de demokrasinin ekonomik büyümeye etkisi, bir ekonomik büyüme modeli vasıtasıyla tahmin edilmektedir. Elde edilen sonuçlar, Türkiye’de, uzun dönemde demokrasinin ekonomik büyümeye pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, ekonomik gelişme için demokratik değerlere daha fazla önem verilmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilmektedir.

ABSTRACT

Democracy is a model of government that reflects the will of the people through their elected representatives. It is stated in the literature that democracies have positive reflections on economic indicators compared to forms of government that are not based on pluralism or that do not come to power through elections. It can be observed that the number of studies investigating the relationship between democracy and economic growth has increased in recent years. In these studies, where different conclusions on the subject are discussed, it is accepted that economic growth plays a positive role on the sustainability of democratic processes in one of the views. In the other, it is argued that the relationship between democracy and economic growth is not linear but has an inverted U-shaped dynamic and exhibits a more complex structure. Another view in the literature argues that developments in the level of democracy contribute to the economic growth of countries. Accordingly, factors such as transparency, accountability, rule of law and protection of private property rights in democratic regimes increase the confidence of investors, and the increasing confidence environment supports the level of production and economic growth. The motivation of this study is to present an econometric analysis between the relevant variables obtained from the literature on the subject in order to reveal the status of the relationship between democracy and economic growth in the case of Turkish Economy. For this purpose, the effect of democracy on economic growth in Turkey is estimated through an economic growth model by using different complementary techniques of time series analysis and using annual data covering the period 1973-2022. The results show that democracy has a positive and statistically significant effect on economic growth in Turkey in the long run. This result can be interpreted as that democratic values should be given more importance for economic development.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: feritonder@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The establishment of the Republic of Turkey signifies the transition from the monarchical structure of the Ottoman Empire to a nation state. The establishment of the Republic involved a move towards modern democratic principles. The adoption of the multi-party system in 1946 encouraged political diversity and democratic deepening, but the democratisation process was interrupted by the coups of 1960, 1971, 1980 and 1997. In the 2000s, the European Union accession process encouraged the acceleration of democratic reforms, leading to judicial reforms and the expansion of fundamental rights and freedoms.

The relationship between democracy and economic growth was first discussed after the Second World War. Lipset (1959) argued that economic development facilitates the formation and maintenance of democracy. According to the Lipset Hypothesis, economic development would increase the expansion of the middle class and its resistance to authoritarian regimes. Economic development also contributes to the development of democracy by supporting the expansion of communication infrastructure and the strengthening of civil society organisations. A different view in the literature on the relationship between democracy and economic growth argues that this relationship has a complex and dynamic structure. Barro (1996) argues that this relationship is in the form of an inverted U-shape and that democracy supports economic growth up to a certain level, but has a negative impact on growth above this level. Przeworski and Limongi (1993), on the other hand, emphasised that there is no statistical difference in economic growth rates between democracy and authoritarian regimes and that democracy is more stable during economic crises. Olson (1993) states that democracy leads to more stable and sustainable growth in the long run, while Acemoğlu et al. (2008) argue that high income increases democracy, but democracy does not directly lead to high income. There are some arguments in the literature that support that democracy contributes to economic growth. It is stated that democratic regimes protect transparency, accountability, rule of law and private property rights. It is argued that these elements will encourage economic innovation by increasing investor confidence. Moreover, political stability and more effective fulfilment of social demands in democratic regimes will contribute to economic growth. As can be seen, there is no clear view on the relationship between democracy and economic growth. All three views have found both theoretical and empirical support within the framework of research.

In empirical studies, various indices are used to measure democracy. In this study, the "Political Civil Liberties Index" created by the Sweden-based V-Dem Research Institute is considered. The index shows the freedom of expression and political organisation of the society with a value between 0 and 1, where 1 represents full freedom and 0 represents lack of freedom. This index is preferred because there are few empirical studies with this index and it provides uninterrupted data since 1973.

Before making econometric estimations, the logarithm of the variables is taken and a full logarithmic equation is constructed. Economic growth is represented as LGDP, investments as LGFC, openness to internationalisation as LOPEN and democracy as LDEM. The variable representing democracy in the study was obtained from V-Dem Research Institute. The variables of GDP, gross fixed capital formation and openness to internationalisation ratio are obtained from World Bank statistics. After the logarithmic transformation of the variables, the model is constructed as follows.

$$LGDP = f(LDEM, LGFC, LOPEN)$$

While the variables in cointegration analyses should have the same degree of integration, the ARDL approach developed by Pesaran et al. (1996) has removed this requirement, so that the analysis can be performed among variables with different degrees of integration. This method is frequently used in cointegration analyses. The ARDL model works with the least squares method without the need to know the degree of integration of the variables in advance. For 2nd degree or higher integrated variables, ARDL is not applied. In the ARDL cointegration methodology, the bounds test is applied over the differences and lags of the variables. First, information criteria are used to determine the appropriate lag length. Then, by applying the bounds test, long-run relationships are analysed with the ARDL model. After determining the long-run relationships, a model is estimated for short-run relationships. In this model, an error correction term, which is the residual of the long-run relationship, is added. The coefficient of this term indicates how much of the short-run imbalances will be corrected in the long run and is generally expected to be negative and significant. The first step of the ARDL modelling process is to determine the appropriate lag length. In this direction, it is essential to evaluate the variables over different lag combinations and to prefer the model that gives the most optimum value based on the Akaike information criterion. ARDL(1, 0, 2, 2, 2) model was selected as the most appropriate model.

According to the results of the analysis, the F statistic calculated for the model is higher than the upper critical value of I(1) at 5% significance level and there is a cointegration relationship between the democracy index, gross fixed capital formation, trade openness rate and economic growth data used in the study. ARDL short-run analysis shows that gross fixed capital formation has a positive effect on economic growth, while trade openness rate reduces growth by 0.62 percent. In the short run, the effect of democracy index is insignificant. The error correction coefficient indicates that the shocks will be corrected in the long run and there will be a 6.1 per cent correction in the first year. The long-run ARDL results show that the democracy index increases economic growth by 0.521 per cent and the coefficient of gross fixed capital formation positively affects growth with 3.587. Compared to the short run, we can say that fixed capital investments are more effective in the long run. On the other hand, it is concluded that trade openness has a negative effect on economic growth in the long run.

Giriş

2023 yılında 100. yılını tamamlayan Türkiye Cumhuriyeti'nde demokratikleşme hareketleri hem iç dinamikler hem de uluslararası etkenlerle şekillenmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu, Osmanlı İmparatorluğu'nun monarşik yapısından bir ulus-devlet modeline geçişi temsil etmektedir. Bu dönemde, laiklik, halk egemenliği ve hukukun üstünlüğü gibi modern demokratik ilkelere yönelik adımlar atıldığı görülmektedir (Berkes, 1998, s. 521). 1946'da Türkiye'de çok partili hayata geçişin başlamasıyla (Yolcu, 2019, s. 100) siyasi alanda farklı seslerin yükselmesi, demokrasinin ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Türkiye'de yaşanan çok sayıdaki darbe ve darbe girişimleri, demokratikleşme sürecini kesintiye uğratmış olsa da her bir darbe ve darbe girişimi sonrasında yeni bir demokratikleşme dalgasının olumlu etkisiyle karşılaşıldığı ifade edilebilir. 2000'li yıllar ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci, reformların hızlandığı yıllar olarak kayıtlara geçmiştir. Bu süreçte, yargı reformları, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi gibi demokratikleşme hareketlerinin daha da yerleştiği söylenebilir (Uyar, 2020, s. 77).

Demokrasi, halkın doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla yönetimde söz sahibi olduğu bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir. Antik Yunan'dan günümüze kadar tarih boyunca birçok toplumun politik sisteminde etkili olmuştur (Schmitter ve Karl, 1991, s. 76). Günümüzde demokrasi, bireysel özgürlüklerin korunması, toplumsal eşitlik ve adaletin sağlanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Demokrasinin ekonomik kalkınma ve toplumsal barışa katkıda bulunduğu dair çok sayıda çalışmanın varlığından da bahsedilebilir (Acemoğlu vd., 2019; Jacob 2018; Rodrik, 2000; Sen, 1999; Minier, 1998; Abrams ve Lewis, 1993).

Demokrasi ile ekonomik büyüme üzerine ilişkin literatür, bu iki kavram arasındaki ilişkinin İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığını göstermektedir. İlk dönemlerde, demokrasi ve ekonomik gelişim arasındaki bağlantı konusunda yapılan tartışmalarda ekonomik büyüme seviyesinin demokratik süreçlerin sürdürülebilirliği üzerinde olumlu bir rol oynadığını (Lipset, 1959) öne sürmektedir. Literatürde Lipset Hipotezi olarak adlandırılan bu görüşe göre ekonomik kalkınma, demokrasinin oluşumunu ve sürdürülmesini kolaylaştıran sosyal ve kültürel koşulları teşvik etmektedir. Başka bir deyişle, ülkelerin ekonomik olarak gelişmişlik düzeyi arttıkça demokrasiye geçiş yapma ve demokrasiyi sürdürme olasılıkları da artmaktadır. Lipset Hipotezi'ne göre ekonomik gelişme, daha geniş bir orta sınıfın ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. Ortaya çıkan orta sınıfın ise, otoriter yönetimlere karşı daha fazla direnç gösterme eğiliminde olacağı ileri sürülmektedir. Yine ekonomik gelişmişlik, iletişim altyapısının genişlemesine yol açarak toplumun daha bilgili ve demokratik süreçlere daha fazla katılımını sağlamaktadır. Ayrıca ekonomik gelişmenin ortaya çıkması sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesini sağlayarak toplumun demokratik değerlere daha fazla sahip çıkacağını öne sürmektedir (Lipset, 1959, s. 103). İlerleyen dönemlerde Lipset'in görüşünü destekler nitelikte çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir (Acemoğlu vd. 2008; Boix ve Stokes, 2003; Helliwell 1994; Inglehart ve Welzel, 2005).

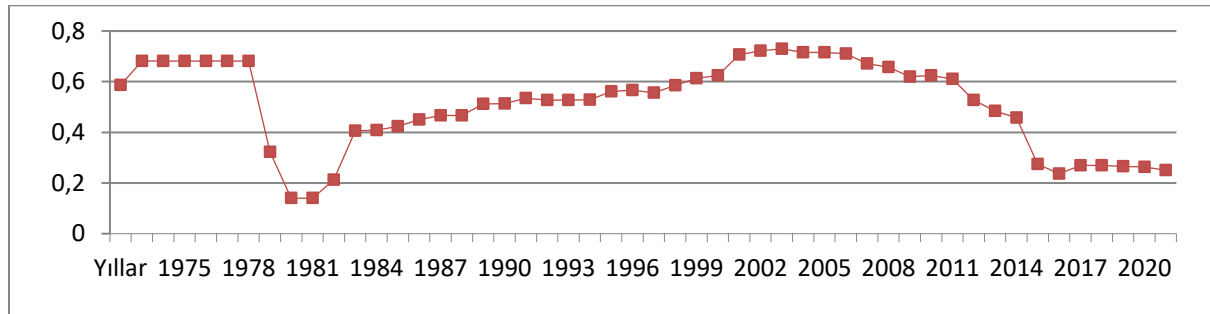
Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında daha karmaşık bir ilişkinin olduğunu iddia eden görüşler de (Acemoğlu vd, 2008; Barro, 1996; Bhagwati, 2002; Olson, 1993; Przeworski ve Limongi, 1993; Rodrik, 1999) bulunmaktadır. Barro (1996) çalışmasında, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını, değişkenler arasındaki ilişkinin ters U şeklinde bir dinamik gösterdiğini açıklamaktadır. Buna göre, demokrasinin artışı belirli bir seviyeye kadar, ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde desteklemektedir. Fakat demokrasinin belirli bir seviyenin üzerine çıktığında, bu olumlu etki azalmakta ve ekonomik büyümeye olumsuz yansıdığı ileri sürülmektedir. Bu bulgu, demokrasinin düşük seviyelerde olduğu ülkelerde, ekonomik büyümeyi destekleyen "bağdaşma yaklaşımıyla" uyumlu olduğu kabul

edilmektedir. Ancak yüksek demokrasi seviyelerinde, “çatışma yaklaşımının” öngördüğü ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkiyi teyit etmektedir (Barro, 1996, s. 23).

Przeworski ve Limongi (1993) demokratik ve otoriter rejimler arasındaki ekonomik büyüme oranlarına dair istatistiksel bir fark olmadığını ileri sürerek demokrasinin, ekonomik krizler sırasında daha istikrarlı olduğunu savunmaktadır (Przeworski ve Limongi, 1993, s. 65). Olson (1993), otoriter rejimlerin kısa vadeli büyüme için daha elverişli olabileceğini, ancak uzun vadede demokrasilerin kurumsal yapıları sayesinde daha istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme sağlayabileceğini ileri sürmektedir. Yazar, yüksek gelirin demokrasi düzeyini artırdığını, fakat demokrasinin doğrudan yüksek gelire neden olmadığını iddia etmektedir (Olson, 1993, s. 575).

Üçüncü olarak ise literatürde, demokrasinin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını savunan görüşler yer almaktadır (Acemoğlu vd., 2019; Papaioannou ve Siourounis, 2008; Gerring vd. 2005; Rodrik, 2005; Persson ve Tabellini, 2006; Rivera-Batiz, 2002). Bu görüşün temel argümanları, demokratik rejimlerde genellikle şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, özel mülkiyet hakları gibi kavramlar hukuksal çerçevede koruma altında olmasından kaynaklanmaktadır. Bu faktörler, iş yapma ortamını iyileştirmesinden dolayı, yatırımcı güvenini artırarak ekonomik inovasyonu teşvik edecek, böylece ekonomide yatırımlar artarak ekonomik büyüme desteklenebilecektir. Yanı sıra demokratik rejimlerde politik istikrarın daha kolay sağlanabileceği iddia edilmekte ve bu durumda ekonomik büyümeyi teşvik edeceği savunulmaktadır (Acemoğlu vd., 2019, s. 96; Gerring, vd., 2005, s. 360).

İlgili yazında demokrasi göstergesi olarak değerlendirilebilecek değişkenlerin ölçülmesi için çeşitli endeksler (Polity Endeksi, Poe ve Tate Endeksi, Freedom House Endeksi, Bollen Endeksi, Siyasi Sivil Özgürlükler Endeksi, Demokrasi Endeksi, Vanhanen Endeksi) kullanılmaktadır. Bu endeksler, belirli göstergeleri esas alarak ülkeleri belli bir puan aralığında değerlendirmekte ve böylece ülkelerin demokratik yapıya sahip olup olmadığına dair bir analiz sunmaktadır. Bu endeksler farklı kuruluşlar tarafından oluşturulmakta, farklı notlar veya işaretlerde ifade edilmektedir. Mesela Türkiye örneği için demokrasi göstergesi olarak kullanılacak göstergelerden biri olan “Siyasi Sivil Özgürlükler Endeksi” Şekil 1’de gösterilmektedir.

Kaynak: V-Dem, 2023 (<https://www.v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/> 20.08.2023)

Şekil 1: Türkiye’de Siyasi ve Sivil Özgürlükler Endeksi

Siyasi Sivil Özgürlükler Endeksi (political civil liberties index) İsveç merkezli bağımsız bir araştırma enstitüsü olan V-Dem tarafından hazırlanmakta ve toplumun ifade ve siyasi örgütlenme özgürlüklerinden ne derece yararlandığını göstermektedir (V-Dem, 2023). Endeks 0 ile 1 arasında değer almakta, 1 değeri tam özgürlüğü ifade ederken 0 değerine yaklaşıldıkça toplumdaki özgürlük düzeyinin düştüğü ve nihayet 0 değerinin toplumun özgür olmadığını gösterdiği belirtilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik olarak tahmin edilmesidir. Bunu yapabilmek için, demokrasiyi temsilen “siyasi ve sivil özgürlükler endeksi”, ekonomik büyümeyi temsilen de kişi başına gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) değişkenleri kullanılmaktadır. Bir ekonomik büyüme modeli tahmin edebilmek için kullanılan diğer bağımsız değişkenler ise sabit sermaye yatırımlarının (gross fixed capital formation) GSYİH içerisindeki payı ile dışa açıklık endeksi (openness- ihracat ile ithalatın toplamının GSYİH içerisindeki payı) değişkenleridir. İşgücü (labor) değişkeni olarak kullanılan toplam istihdam içerisinde 15-65 yaş arası çalışanların toplam istihdama oranı, tahminler içerisinde istatistiksel olarak anlamsız olmasından dolayı, modelden dışlandığının da belirtilmesi gerekmektedir. Birim kök testleri sonucunda, eşbütünlük ilişkisinin ölçülebilmesi için uygun model olarak gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (Autoregressive Distributed Lag – ARDL) yöntemiyle elde edilen sonuçlar, Türkiye’de demokrasinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir.

Giriş bölümünün ardından çalışma, ilgili literatürü ele almaktadır. Literatür, kullanılan değişkenler, ekonometrik yöntemler ve elde edilen bulguların değerlendirilmesi açısından yol gösterici bir özellik taşımaktadır. Sonraki bölümde ekonometrik kısım ele alınarak elde edilen tahmin sonuçları tartışılmakta ve sonuç ve önerilere değinilerek çalışmaya son hâli verilmektedir.

Literatür Taraması

Literatürde demokrasi ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ampirik çalışmalardan bir kısmı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar	Dönem/Bölge	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Acemoğlu vd. (2019)	1960- 2010 175 Ülke	Freedom House Endeksi, Polity IV, GSYİH, Yatırım Oranı, Ticaret Oranı, Okullaşma, Vergi Gelirleri, Çocuk Ölümleri, Piyasa Reform İndeksi	GMM	Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir nedensellik ilişkisi vardır.
Demirhan ve Demirhan (2019)	2010-2017 Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Demokrasi endeksi, enflasyon, GSYH, İthalat, dışa açıklık oranı, kamu borç yükü	Panel Veri Modeli	Gelişmiş ülkelerde demokrasinin enflasyonu azaltıcı bir etkisi vardır. Az gelişmiş ülkelerde ise istatistiksel olarak anlamsızdır.
Jacob ve Osang (2018)	1961-2010 160 Ülke	Freedom House, Polity IV, Polity II, Ekonomik Özgürlükler, Seçmen sayısı, M2, GSYİH, Rejim İstikrarsızlığı, Dış Ticaret Oranı, Enflasyon, Kamu Harcamaları	GMM	Kamu kurumlarının kalitesi ve siyasi istikrarın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır. Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.
Koçak ve Uzay (2017)	1975-2014 Türkiye	Demokrasi Endeksi, GSYİH, işgücü, yatırımları sermaye ve ticaret hacmi	Johansen ve Maki Stock ve Watson (1993)	Demokrasi ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. İşgücü, sermaye, demokrasi gibi faktörler arasında uzun dönemde denge ilişkisi tespit edilmiştir.
Şahin (2017)	1995-2015 Geçiş ekonomileri	GSYH, politik haklar ve sivil özgürlükler endekslerinin ortalaması ile elde edilmiştir	Panel Veri Analizi	Uzun dönemde demokrasi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Demokratik gelişmeler ekonomik büyümeyi teşvik ederken, ekonomik büyüme de

				demokrasiyi pozitif olarak etkilemektedir.
Acaravcı ve Erdoğan (2015)	1984-2012 Türkiye	Demokratik hesap verilebilirlik, kişi başına gelir, dışa açıklık oranı	ARDL ve Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümenin, demokrasi üzerinde olumlu etkisi vardır. Dışa açıklık oranının artması demokrasiyi olumsuz etkilemektedir. Ekonomik büyümeden demokrasiye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Demokrasiden ve dışa açıklık artış hızından ekonomik büyümeye doğru uzun dönemli nedensellik ilişkisi vardır.
Acaravcı vd. (2015)	1999-2012 Mena Ülkeleri	Politik Risk Göstergeleri, İnternet Kullanımı, GSYH, Dışa Açıklık Oranı,	Panel Veri Analizi	Demokratik gelişmelerin, ekonomik gelişmeyi negatif yönde etkilemektedir.
Hayaloğlu (2015)	1990-2012 Mint Ülkeleri	Demokrasi Endeksi, Polity IV endeksi, Enflasyon, Dışa Açıklık Oranı, Özel Sektöre verilen krediler	Panel veri analizi	Demokrasi, ülkelerin ekonomik gelişmelerine katkı sağlamaktadır.
Saatcioğlu ve Karaca (2015)	1960-2010 162 Ülke	Freedom House Endeksi, Polity IV, GSYH, Nüfus, Eğitim, Kentleşme Oranı	GMM	İktisadi kalkınma demokrasiyi uzun dönemde olumlu olarak etkilemektedir.
Bilecen ve Kibis (2012)	1980-2010 Türkiye	Polity IV Endeksi, GSYİH	Johansen Eşbütünleşme	Demokrasi ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki vardır.
Beşkaya ve Manan (2009)	1970-2005 Türkiye	Politik ve sivil özgürlükler endeksi, GSYH, İşgücü, Yatırımlar, İhracat	Zaman Serileri Analizi	Demokrasinin gelişmesi ekonomik büyümeye olumlu yansımaktadır.
Rodrik (2000)	1970-1989 90 Ülke	Polity IV, GSYİH, Tüketim, Yatırım	Panel Regresyon Analizi	Demokrasinin gelişmesi ekonomik büyümeye olumlu yansımaktadır.
Minier (1998)	1960-1985	Demokrasi Endeksi, Okuryazarlık Oranı, Ortaöğretim Oranı, GSYİH, Yatırım Oranı, Nüfus Artışı,	Panel Regresyon Analizi	Demokratikleşen ülkelerin benzer daha hızlı büyürken, demokrasi seviyesi düşen ülkeler karşılaştırılan ülkelere göre daha yavaş büyümektedir.
Barro (1996)	1960-1990 100 Ülke	Demokrasi Endeksi, Hukukun Üstünlüğü Endeksi, GSYH, Okullaşma ve doğurganlık Oranı, Beşeri sermaye	Panel Regresyon Analizi	Demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki zayıf ve negatiftir.
Abrams ve Lewis (1995)	1968-1987 90 Ülke	Humana Endeksi (1986), Gastil Endeksi, GSYİH,	Panel Veri Analizi	Demokrasi ve özgürlüklerin gelişmesi ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Helliwell (1994)	1960-1985 125 Ülke	Bollen Endeksi, Gastil Endeksi, GDP, Yatırımlar, Okullaşma Oranı	Panel Veri Analizi	Demokrasinin büyümeye pozitif etkisi, eğitim ve yatırım gibi faktörlere göre değişmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Giriş bölümündeki tartışmalar ve literatürden elde edilen bilgi birikimi, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide birbirinden farklı sonuçlar elde edildiğini göstermektedir. Farklı dönemlerde farklı ülke ya da ülke grupları için yapılan çeşitli ekonometrik yöntemler çerçevesindeki araştırmalar hem teorik hem de ampirik çalışmalarla sonuçlandırılmıştır. Ancak, bu ilişkinin karmaşıklığı ve her ülkenin kendine has koşulları, demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi daha detaylı bir şekilde incelemeyi gerektirmektedir.

Ampirik Analiz

Ampirik analiz üç aşamadan oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veri seti ve ampirik yöntem tanıtıldıktan sonra ampirik bulgular değerlendirilecektir.

Veri Seti

Türkiye’de demokrasi ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi için 1973-2022 dönemi için yıllık verilerden yararlanılmaktadır. Konuyla ilgili literatür ele alındıktan sonra tahmin edilecek ekonometrik model şöyledir:

$$\text{Ekonomik Büyüme} = f(\text{demokrasi değişkeni}, \text{gayri safi sabit sermaye}, \text{dışa açıklık})$$

Ekonometrik tahminler yapılmadan önce değişkenlerin logaritması alınarak tam logaritmik denklem kurulmuştur. Ekonomik büyüme değişkeni LGDP, gayri safi sabit sermaye oluşumu LGFC, dışa açıklık oranı LOPEN ve demokrasi değişkeni ise LDEM olarak temsil edilmektedir. Çalışmada demokrasiyi temsil eden değişken V-Dem Araştırma Enstitüsünden elde edilmiştir (V-Dem, 2023). GSYİH, gayri safi sabit sermaye oluşumu ve dışa açıklık oranı değişkenleri ise Dünya Bankası WDI (World development indicators) (Dünya Bankası, 2023) istatistiklerinden elde edilmiştir. Değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapıldıktan sonra model Denklem (1)’deki gibi kurulmuştur.

$$LGDP = f(LDEM, LGFC, LOPEN) \quad (1)$$

Ampirik Yöntem

Eşbütünleşme analizlerinin temel bir kısıtlaması, incelenen değişkenlerin aynı bütünleşme derecesine sahip olmaları gerekliliğidir. Önceleri, değişkenlerin farklı entegrasyon seviyelerinde olmaları hâlinde eşbütünleşme tahminleri yapılamamaktaydı. Ancak Pesaran vd. (1996) tarafından ortaya konulan ARDL yaklaşımı, bu kısıtlamayı ortadan kaldırarak farklı bütünleşme derecelerine sahip değişkenler arasında eşbütünleşmeyi test etmeye olanak tanımıştır (Bahmani-Oskooee ve Chi Wing Ng, 2002). Pesaran’ın öncülük ettiği çeşitli çalışmalarla geliştirilen bu yaklaşım, eşbütünleşme analizlerinde yaygın olarak tercih edilmektedir. Özellikle Pesaran ve Pesaran (1997), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999), ve Pesaran vd. (2001) uygulamalı çalışmalar bu konudaki öncü çalışmalar olarak kullanılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \Psi_0 + \sum_{i=0}^m \Psi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \Psi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \sum_{i=0}^m \Psi_{ki} \Delta X_{kt-i} + \xi_1 Y_{t-1} + \xi_2 Y_{1t-1} + \xi_k Y_{kt-1} + U_t \quad (2)$$

ARDL modeli, en küçük kareler metoduna dayanarak çalışır ve bir birim kök testi sonuçlarına ihtiyaç duymaz. Bu modelin avantajı, I(1) veya I(0) gibi birim kök derecelerinin sınıflandırmasına ihtiyaç duymamasıdır (Esen vd. 2012, s. 256). Ancak değişkenlerin ikinci dereceden ya da daha yüksek dereceden bütünleşik oldukları durumlarda ARDL uygulanamamaktadır (Çağlayan, 2006, s. 428). Ayrıca, küçük örneklem büyüklüklerine de uygulanabilirliği (Kamaruddin ve Jusoff, 2009) bu modeli diğerlerinden ayıran bir başka özelliğidir.

$$H_0 = \xi_1 = \xi_2 = \dots = \xi_k = 0 \quad \text{Eşbütünleşme yoktur.}$$

$$H_0 = \xi_1 \neq \xi_2 \neq \dots \neq \xi_k \neq 0 \quad \text{Eşbütünleşme vardır.}$$

$$Y_t = \Psi_0 + \sum_{i=0}^m \Psi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \Psi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \sum_{i=0}^r \Psi_{ki} \Delta X_{kt-i} + U_t \quad (3)$$

ARDL eşbütünleşme metodolojisinin izlediği sınır testi denklemi, değişkenlerin farklarını ve gecikmelerini temel almaktadır. Modeldeki eşbütünleşmenin varlığını belirlemek için öncelikle uygun gecikme uzunluğunun seçilmesi gerekmektedir. Bu seçimde Akaike ve

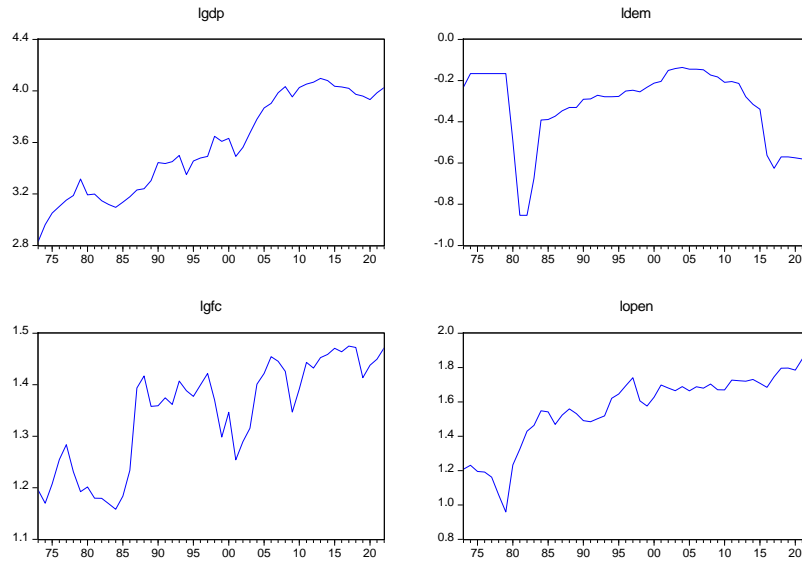
Schwarz bilgi kriterleri gibi bilgi kriterlerinden sıkça yararlanılmaktadır. Sınır testinden sonra, uzun dönemli ilişkileri inceleyen ARDL modeli formüle edilir.

$$\Delta Y_t = \Psi_0 + \sum_{i=0}^m \Psi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \Psi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \sum_{i=0}^r \Psi_{ki} \Delta X_{kt-i} + \mu ec m_{t-i} + U_t \quad (4)$$

Uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesinin ardından kısa dönemli ilişkiler için bir model tahmin edilir. Bu modelde, uzun dönem ilişkinin kalıntıları olan bir hata düzeltme terimi eklenir. Bu terimin katsayısı, kısa dönemli dengesizliklerin uzun dönemde ne kadarının düzeleceğini belirtmektedir.

Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlerin 1973-2022 yılları arasındaki genel seyri Şekil 2'deki grafiklerde görülmektedir. ARDL modelleme sürecinin ilk adımı, uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesidir. Bu doğrultuda, değişkenlerin farklı gecikme kombinasyonları üzerinden değerlendirilmesi yapılarak Akaike bilgi kriteri temel alındığında optimum değeri veren modelin tercih edilmesi esastır. En uygun model olarak ARDL (1, 0, 2, 2) modeli en uygun model olarak seçilmiştir.

Şekil 2: Değişkenlerin Grafikselsel gösterimi

Çalışmada kullanılan değişkenlerin şekil açısından incelenmesi LGDP, LGFC ve LOPEN serilerinin artış trendine sahip olduğunu dolayısıyla ekonometrik modele trend değişkeninin eklenebileceğini işaret etmektedir. Bir ekonometrik modele trend değişkeninin eklenmesiyle modele dahil edilmeyen ihmal edilmiş diğer değişkenlerinde bağımlı değişken üzerindeki etkisi yakalanmaya çalışılmıştır (De Vita vd., 2006, s. 3455). ARDL sınır testi sonuçları Tablo 3'de sunulmaktadır. Analiz sonuçlarına göre model için hesaplanan F istatistiğinin I(1) üst kritik değerinden %5 anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu ve çalışmada kullanılan LGDP, LDEM, LGFC ve LOPEN değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin var olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3: Sınır Testi Sonuçları

Model	Optimum gecikme uzunluğu	F-İst.
$GDP = f(DEM, GFC, OPEN)$	(1, 0, 2, 2)	3.809**
Kritik değerler		
	%1	%5
I(0)	3.65	2.79
I(1)	4.66	3.67

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı temsil etmektedir.

ARDL modeli tahmini sonucundan elde edilen uzun dönemli ilişkinin varlığının gösterilmesinin ardından, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki hem kısa hem de uzun dönemli etkilerine dair katsayı değerleri Tablo 4'te sunulmaktadır. Diagnostik test sonuçları, seçilen modelin hata terimlerinin normal bir dağılıma (Jarque-Bera Testi) uyduğunu, hata terimlerinin sabit varyanslı (White Testi) olduğunu, modelin uygun bir fonksiyonel formda (Ramsey Reset Testi) olduğunu ve otokorelasyon sorununun (Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık Testi) olmadığını teyit etmektedir.

Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene olan etkilerini temsil eden kısa ve uzun dönemli katsayılarının istatistiksel olarak ne kadar güvenilir olduğunu belirlemek amacıyla yapılan ön testler, ilgili varsayımların karşılandığını göstermektedir. Bu doğrulamaların ardından Tablo 4'te sunulan ARDL yöntemiyle elde edilen kısa ve uzun dönem katsayılarına detaylı bir şekilde yorumlanabilir. ARDL kısa dönem sonuçlarına göre, LDEM değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır. LGFC değişkeninin ise LGDP değişkenini pozitif etkilediği görülmektedir. Modele kontrol değişkeni olarak eklenen, LOPEN değişkeninin ise LGDP değişkenini negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan elde edilen bilgi, demokrasi ile ilgili değerlerin kısa dönem için ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı şeklinde yorumlanabilecektir.

Tablo 4: ARDL Katsayı Tahmini Sonuçları

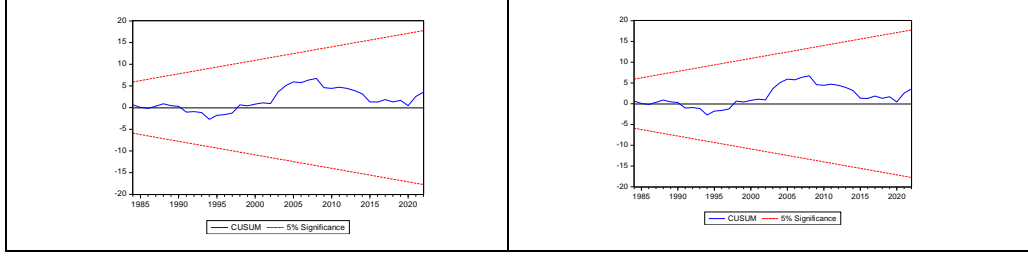
Değişkenler	Katsayı	Olasılık değeri
Kısa dönem		
LDEM	0.050	0.519
LGFC	0.718***	0.000
LOPEN	-0.622***	0.000
ECT(-1)	-0.061***	0.000
Uzun dönem		
LDEM	0.521*	0.056
LGFC	3.587**	0.026
LOPEN	-0.812*	0.059
Teşhis testleri		
Otokorelasyon	0.134	0.874
Normallik	0.235	0.888
Modelin Doğruluğu	1.005	0.322
Sabit Varyans	0.060	0.807
Modelin İstikrarlılığı		
CUSUM	İstikrarlı	İstikrarlı
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Hata düzeltme modeline dayanan kısa dönemli eşbütünleşme ilişkisi, ARDL (1, 0, 2, 2) modeli ile elde edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur. Hata düzeltme modeline ait katsayının beklendiği gibi negatif ve anlamlıdır. Buradan da ortaya çıkan bir şokun etkisinin uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir. Hata düzeltme modeline ait katsayının -0.061 olarak bulunması ortaya çıkacak bir şokun etkisinin ilk yılda % 6.1 gibi bir hızla düzeltileceğini göstermektedir. Özet olarak, bu bulgular kısa dönemde gözlenen dengesizliklerin uzun dönemde dengeye doğru evrildiğini, fakat bu adaptasyon sürecinin yavaş ilerlediğini göstermektedir.

Bununla birlikte, katsayıların zaman içindeki istikrarını değerlendiren CUSUM ve CUSUMQ test sonuçları Şekil 3'te ayrıca gösterilmektedir. Bu testlerin sonuçlarına istinaden, model katsayılarının belirli bir dönemde istikrarlı bir yapıda oldukları belirlenmiştir. Şekil 3'te CUSUM ve CUSUMSQ istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırlar arasında yer aldığı görülmektedir. Bu, ARDL modelinin katsayılarının istikrarını teyit etmektedir. CUSUM

ve CUSUMQ grafiklerinin detaylı incelemesi, analizde dikkate alınan değişkenlerle ilgili herhangi bir yapısal kırılmanın bulunmadığına işaret etmektedir.

Şekil 3: CUSUM ve CUSUMQ Testi Sonuçları

ARDL sınır testi uzun dönem sonuçlarına bakıldığında ise öncelikle LDEM değişkeninin LGDP değişkenini pozitif etkilediği görülmektedir. Elde edilen katsayılar, demokratik gelişmelerdeki yüzde 1'lik artışın ekonomik büyümeyi yüzde 0.521 arttırdığını göstermektedir. Öte yandan uzun dönemde, LGFC değişkeninin, LGDP değişkenini pozitif etkilediği görülürken, LOPEN değişkeninin ise büyüme üzerinde negatif bir eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Teknik olarak bu sonuçların ekonomik teori açısından yorumlanması yerine modelde yer alan demokrasi değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Uzun dönem katsayılarının hepsinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu elde edilen sonuçlar arasında yer almaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, bir ekonomik büyüme modeli aracılığıyla Türkiye'de demokrasinin ekonomik büyümeye olan etkisini 1973-2022 dönemi verileriyle ve zaman serileri ekonometrisini kullanarak ARDL yöntemi yardımıyla tahmin etmiştir. Buna göre, kısa dönemde, demokrasiyi temsil eden değişkenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ama uzun dönemde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Acemoglu vd. (2019) çalışmasında da olduğu gibi, uzun dönemde demokrasi ile birlikte şeffaflık, hukukun üstünlüğü, yönetime geniş kitlelerin katılması gibi kurumsal kaliteyi artıran faktörlerin ekonomik büyümeyi artırmada etkili olduğu söylenebilir. Bu sonuç, ekonomik büyüme üzerinde etkili olabilecek makroekonomik değişkenlerin yanı sıra demokratik eğilimlerin geliştirilmesinin de Türkiye ekonomisinin büyümesi bağlamında önemli olduğu sonucu çıkarılabilir.

Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlü olmasıyla birlikte Türkiye'de demokrasinin gelişmesinin ekonomik büyümeye katkısı için bir dizi iyileştirmelere gidilebilir. Birçok önlem ve stratejinin birlikte kullanılmasının önemli olduğu bu süreçte şu temel argümanlardan tartışılabilir: Öncelikle hukukun üstünlüğü güçlendirilebilir. Bu durum ülkenin yatırımcı güveni kazanması ile sonuçlanabilir ve ekonomik büyüme bundan olumlu etkilenebilir. Bağımsız bir yargı sistemi oluşturulabilir. Bu durum, yatırımcıların sözleşmelerini güvence altına alarak ve yasaların adil bir şekilde uygulanmasını sağlayarak yatırımcılar üzerinden büyümeyi olumlu etkileyebilir. Siyasal yönetim ve kamu kurumlarının şeffaflık ve hesap verilebilirliğinin artırılması sağlanabilir. Bütçe vb. gibi göstergelerde şeffaflık, ekonomik aktörlerinin güvenini sağlayarak ve kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına neden olarak ekonomik aktiviteyi ve büyümeyi olumlu etkileyebilir. Yolsuzlukla mücadele edilebilir. Bu durum iş dünyasının üretim için daha adil bir ortama kavuşmasına neden olarak üretimin artırılmasını motive edebilir. Sosyal uyum ve katılımın özendirilmesi sağlanabilir. Demokrasinin bir parçası olarak toplumun farklı kesimlerinin katılımını teşvik etmek, ekonomik büyümeyi daha kapsayıcı hâle getirebilir. Son olarak da, demokrasinin geliştirilebilmesi adına, diğer demokratik ülkelerle olan işbirliklerinin

geliştirilmesi üzerine politikalar oluşturulabilir. Bu tür gelişmeler yatırım, teknoloji transferi ve ticaret açısından fırsatların artmasına sebep olarak ekonomik büyümeyi arttırabilir.

Kaynakça

- Abrams, B. A. ve Lewis, K. A. (1995). Cultural and institutional determinants of economic growth: A cross-section analysis. *Public Choice*, 83, 273-289.
- Acaravcı, A. ve Erdoğan, S. (2015). Türkiye’de demokrasi, reel gelir ve dışa açıklık arasındaki uzun dönemli ve nedensel ilişkiler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (31), 358-370.
- Acaravcı, A., Bozkurt, C. ve Erdoğan, S. (2015). MENA ülkelerinde demokrasi ekonomik büyüme ilişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3 (4), 119-129.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A., Yared, P. (2008). Income and democracy. *American Economic Review*, 98 (3), 808-842.
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., Robinson, J. A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127 (1), 47-100.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Chi Wing N. R. (2002). Long-run demand for money in Hong Kong: An application of the ARDL model. *International Journal of Business and Economics*, 1 (2), 147-155.
- Barro, R. J. (1996). Democracy and growth. *Journal of Economic Growth*, 1 (1), 1-27.
- Berkes, N. (1998). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşkaya, A. ve Manan, Ö. (2012). Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serileri ile analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5 (10), 47-76.
- Bhagwati, J. N. (2002). Democracy and development: Cruel dilemma or symbiotic relationship?. *Review of Development Economics*, 6 (2), 151-162.
- Bilecen, H. ve Kibis, E. Y. (2012). Economic growth and democracy in Turkey. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (20), 137-155.
- Boix, C. ve Stokes, S. C. (2003). Endogenous democratization. *World Politics*, 55 (4), 517-549.
- Çağlayan, E. (2006). Enflasyon, faiz oranı ve büyümenin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11 (1), 423-438.
- De Vita, G., Endersen, K. ve Hunt, L. C. (2006). An empirical analysis of energy demand in namibia. *Energy Policy*, 34 (18), 3447-3463.
- Demirhan, B. ve Demirhan E. (2019). Gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklara göre demokrasinin enflasyon üzerindeki etkisi: Bir panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11 (21), 463-471.
- Dünya Bankası (WDI). (2023). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators#>, Erişim Tarihi: 30.07.2023.
- Esen, E., Yıldırım, S. ve Kostakoğlu, F. (2012). Feldstein-horioka hipotezinin Türkiye ekonomisi için sınanması: ARDL modeli uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (1), 251-267.
- Gerring, J., Bond, P., Barndt, W. T., Moreno, C. (2005). Democracy and economic growth: A historical perspective. *World Politics*, 57 (3), 323-364.
- Hayaloğlu, P. (2015). MINT ülkelerinde demokrasi ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir?. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1 (1), 17-29.
- Helliwell, J. F. (1994). Empirical linkages between democracy and economic growth. *British Journal of Political Science*, 24 (2), 225-248.
- Inglehart, R. ve Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jacob, J. A. ve Osang, T. (2018). Democracy and growth: A dynamic panel data study, *The Singapore Economic Review*, 65(1), 1-36.
- Kamaruddin, R. ve Jusoff, K. (2009). An ardl approach in food and beverages industry growth process in Malaysia. *International Business Research*, 2 (3), 98-107.
- Koçak, E. ve Uzay, N. (2017). Türkiye’de demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Ampirik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *Yönetim ve Ekonomi* 24 (3), 705-723.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisities of democracy: Economic development and political development. *American Political Science Review*, 53 (1), 69-105.
- Minier, J. A. (1998). Democracy and growth: Alternative approaches, *Journal of Economic Growth* 3 (3), 241-266.
- Olson, M. (1993). Dictatorship, democracy, and development. *American Political Science Review*, 87 (3), 567-576.
- Papaioannou, E. ve Siourounis, G. (2008). Democratisation and growth. *The Economic Journal*, 118 (532), 1520-1551.
- Persson, T. ve Tabellini, G. (2006). Democracy and development: The devil in the details. *American Economic Review*, 96 (2), 319-324.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/pesaran/ardl.pdf>, (Erişim: 29.08.2023).
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1998). Structural analysis of cointegrating vars. *Journal of Economic Survey*, 12 (5), 471-505.
- Pesaran, M. H., Shin Y. ve Smith R. (1996). Testing for the existence of a long-run relationship. *University of Cambridge, DAE Working Paper*, 9622.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.
- Pesaran, M. H., ve Pesaran, B. (1997). *Working with microfit 4.0: Interactive econometric analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Przeworski, A. ve Limongi, F. (1993). Political regimes and economic growth. *Journal of Economic Perspectives*, 7 (3), 51-69.
- Rivera-Batiz, F. L. (2002). Democracy, governance, and economic growth: theory and evidence. *Review of Development Economics*, 6 (2), 225-247.
- Rodrik, D. (1999). Democracies pay higher wages. *The Quarterly Journal of Economics*, 114 (3), 707-738.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high quality growth: What they are and how to acquire them. *Studies in Comparative International Development*, 35 (3), 3-31.
- Rodrik, D. ve Wacziarg, R. (2005). Do democratic transitions produce bad economic outcomes?. *American Economic Review*, 95 (2), 50-55.
- Saatcioğlu, C. ve Karaca, O. (2015). İktisadi kalkınmanın demokrasi üzerindeki etkisi: Panel veri analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (4), 775-796.
- Schmitter, P. ve Karl, T. (1970). What democracy is...and is not. *Journal of Democracy*, 2 (3), 75-88.
- Sen, A. (1999). Democracy as a universal value. *Journal of Democracy*, 10 (3), 3-17.
- Şahin, D. (2017). Geçiş ekonomilerinde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 45-57.
- Uyar, H. (2020). Türkiye’de askeri darbeler ve nedenleri üzerine bir analiz denemesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/Özel Sayı, 77-96.
- V-Dem, (2023). V-Dem Enstitüsü, <https://www.v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/> Erişim Tarihi: 20.08.2023.

Yolcu, T. (2019). Türkiye’de siyasal kültür ve siyasal liderlik anlayışının temelleri üzerine bir değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 93-106.

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

1929 Küresel Çöküşüne Karşı Türkiye'nin Ekonomik Başarısı: Cumhuriyet Dönemi Devletçilik Analizi

*Türkiye's Economic Success Against the 1929 Global Collapse: Etatism Analysis of the Republic Period*Taner AKÇACI^a Göksel TÜRKER^{b*}^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5343-0894^b Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3589-8271

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Haziran 2023

Kabul tarihi: 4 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

1929 Ekonomik Krizi,
Devlet müdahalesi,
Siyasi iktisat.

ÖZ

1929 Küresel Krizi'ne karşı bir Cumhuriyet mucizesi olarak Türkiye'nin ekonomik başarısı, Mustafa Kemal Atatürk'ün vizyoner liderliğindeki Cumhuriyet'in ekonomi politikalarının olağanüstü başarılarını ve etkinliğini ortaya koymaktadır. Türkiye kendine özgü ve proaktif bir anlayış benimseyerek 1929 Krizi'nin ortasında dayanıklılık ve büyüme başarısı göstermiştir. Türkiye'nin bu başarısının temelinde benzersiz bir yaklaşım yer almaktadır. Cumhuriyet'in benzersiz yaklaşımı, planlama ile birleşerek işsizlik oranlarında, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da (GSYİH) ve birçok ekonomik göstergede başarılı bir sınav vermiştir. Uygulanan bu strateji ekonomik başarının sağlanmasında kilit bir rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikaları dönemin hâkim klasik liberal ekonomi anlayışından bazı farklılıklar içermiştir. Bu anlayışta, özel sektöre desteğin yanında devlet müdahaleci bir tavır benimsemiştir. Söz konusu tavır, müdahaleciliğin yanında sanayileşme ve planlamacılığı da içermiştir. Bu müdahaleci yaklaşım; sanayileşmeyi teşvik etmek, planlama yapmak ve ekonomik büyümeyi kontrol altında tutmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece, 1929 krizinin ortaya çıkardığı etkiler başarılı bir şekilde atlatılmış ve ekonominin istikrarı önemli ölçüde korunabilmiştir. Kriz döneminde Türkiye'nin ekonomi politikalarının sonuçları dikkat çekmiş, işsizlik oranlarında ve GSYİH'de Batılı gelişmiş ülkelere kıyasla açık ara başarılı neticeler alınmış, bu olumlu neticeler ise krizin etkilerinin daha hafif bir şekilde atlatılarak sürdürülebilir ekonomik büyüme için olumlu bir temel hazırlanmasını sağlamıştır. Bu başarı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarının stratejik bir vizyonla şekillendirildiğinin ve etkili bir şekilde uygulandığının bir göstergesidir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 13, 2023

Accepted: September 4, 2023

Keywords:

1929 Economic Crisis,
State intervention,
Political economy.

ABSTRACT

Türkiye's economic success as a miracle of the Republic against the 1929 Global Crisis demonstrates the extraordinary achievements and effectiveness of the Republic's economic policies under the visionary leadership of Mustafa Kemal Atatürk. By adopting a unique and proactive approach, Türkiye achieved resilience and growth in the midst of the 1929 Crisis. In Türkiye's success, there lies a unique approach at its core. The Republic's unique approach, combined with planning, led to a successful test in unemployment rates, Gross Domestic Product (GDP) and many other economic indicators. This implemented strategy has played a key role in achieving economic success. The economic policies of the Republic of Türkiye differed from the dominant classical liberal economic approach of the period. This approach adopted a state interventionist attitude alongside support for the private sector. This interventionist approach has been used as a tool to promote industrialization, engage in planning, and control economic growth. Thus, the effects of the 1929 crisis were successfully overcome and the stability of the economy was maintained to a considerable extent. During the crisis period, the results of Türkiye's economic policies were remarkable, and Türkiye's unemployment rates and GDP growth were by far more successful than those of Western developed countries, and these positive results helped Türkiye to overcome the effects of the crisis in a milder way and to lay a positive foundation for sustainable economic growth. This success is an indicator that the economic policies of the Republic of Türkiye have been shaped with a strategic vision and effectively implemented.

EXTENDED ABSTRACT

The 1929 Economic Crisis, known by names such as the Great Depression or the Great Slump, cast a dark shadow over the global economy, triggering a profound collapse that affected many countries worldwide. The crisis, characterized by stock market crashes, deflationary pressures, and rising unemployment rates, gave rise to unprecedented challenges for countries striving to recover from the collapse. However, in a world grappling with all these hardships, the Republic of Türkiye demonstrated exceptional economic resilience and success.

This study aims to analyze and understand Turkey's extraordinary economic success during the global economic collapse of 1929 by shedding light on the role of the proactive policies of the Republic and the visionary leadership of Mustafa Kemal Atatürk. The study examines the causes of the economic crisis, the foundations of Keynesian economic theory, and Turkey's approach during this period, with the aim of identifying the factors that contributed to Turkey's success during this turbulent period.

The first chapter aims to contribute to a proper understanding of the characteristics and causes of the 1929 economic crisis by examining the stock market crash that paralyzed economies worldwide, the deflationary spiral, and the widespread economic failures. Utilizing quantitative data, this chapter highlights the magnitude of the crisis by examining the alarming decline in GDP and the concerning increase in unemployment rates both in the United States and other developed countries.

The second chapter, constructed upon this understanding, examines Keynesian economic theory as a measure against the failures of the classical liberal economic perspective in addressing the crisis. It explores the paradigm shift advocated by the renowned economist John Maynard Keynes, which entails a transition from laissez-faire policies to an increasing government intervention. This chapter highlights the shortcomings of classical liberal economic policies and emphasizes the urgency of a new economic approach that places greater responsibility on the government.

In the third chapter, with a particular focus on Turkey's economic policies during the 1929 collapse, the Republic's distinct and innovative strategies are highlighted. The proactive role of the state in shaping the economy is emphasized. This chapter discusses how Turkey's implemented strategy contributed to economic stability, reducing unemployment rates, significant increases in per capita GDP, and effective resilience against the crisis.

Thus, through an analysis of historical data and statistical evidence, this study attempts to explain Turkey's economic success as a republican miracle on the backdrop of the global collapse in 1929. By examining the interaction between global economic dynamics and Turkey's unique economic policies, this work aims to contribute to a deeper understanding of the factors that supported Turkey's exceptional resilience during one of the most challenging economic crises in history.

This study adopts a research approach based on historical and comparative analysis, utilizing existing statistics. The historical analysis encompasses academic literature, official reports, and economic indicators of the period to comprehensively understand the characteristics, causes and consequences of the 1929 economic crisis on a global scale. The comparative analysis focuses on comparing Turkey's economic policies and outcomes with other countries affected by the crisis, primarily the United States, in order to identify the factors that contributed to Turkey's economic success.

The analysis of Turkey's economic success in the face of the 1929 Economic Crisis highlights the achievements and effectiveness of the economic policies of the Republic under the visionary leadership of Mustafa Kemal Atatürk. Turkey emerged as an exemplary country by adopting proactive approaches and withstanding the destructive effects of the 1929 Crisis.

The uniqueness of the Republic's economic policies stems from the importance placed on the role of the state in shaping the economy, in contrast to countries that adhere to the classical liberal economic perspective. Atatürk and the Republic recognized that relying solely on the private sector and expecting the economy to naturally recover would be insufficient in the face of a serious crisis. Therefore, they articulated economic principles earlier than Keynes and implemented policies emphasizing state intervention, industrialization, and planning.

During the crisis, the success of Turkey's economic policies was clearly evident in the significant decrease in unemployment rates and the increase in per capita GDP. The Republic promoted economic stability, employment and self-sufficiency through targeted industrial initiatives and infrastructure investments. These measures facilitated Turkey's economic growth to be less impacted by the economic crisis and enabled a rapid recovery.

The approaches embraced by Atatürk and the Republic played a crucial role in shaping Turkey's economic policies during this challenging period. This forward-thinking approach, combined with planned implementation, contributed to the creation of an environment with economic resilience. Lessons drawn from previous eras also allowed Turkey to emerge as a significant player in a global economic crisis scenario.

Turkey has interpreted traditional economic approaches, taking into account the country's conditions, and has been able to demonstrate the success of this approach in mitigating the effects of the crisis. Considering the Republic's achievements, it becomes apparent that this outcome is not a coincidence. The foundation of success lies in principles such as strategic decision-making and long-term planning. Therefore, Turkey's story serves as an inspiration and valuable case study for countries navigating through challenging economic periods, highlighting the significance of Atatürk's visionary leadership and the Republic's proactive economic policies.

Giriş

Büyük Buhran, Bunalım ya da Depresyon gibi adlarla bilinen 1929 Ekonomik Krizi, küresel ekonomiye karanlık bir gölge düşürerek dünya genelindeki bir çok ülkeyi etkileyen derin bir çöküşü tetiklemiştir. Borsada meydana gelen çöküş, deflasyonist baskılar ve yükselen işsizlik oranları ile karakterize edilen kriz, çöküşten kurtulmaya çalışan ülkeler için eşi görülmemiş zorlukların meydana gelmesine neden olmuştur. Ancak, bütün bu sıkıntıların yaşandığı bir dünyada, Türkiye Cumhuriyeti olağanüstü bir ekonomik dayanıklılık ve başarı örneği ortaya koymuştur.

Bu çalışma, Cumhuriyet'in proaktif politikalarının ve Mustafa Kemal Atatürk'ün vizyoner liderliğinin rolüne ışık tutarak 1929 küresel ekonomik çöküşü esnasında Türkiye'nin sıradışı ekonomik başarısını analiz etmeyi ve anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, ekonomik krizin nedenleri, Keynesyen ekonomi teorisinin temelleri ve Türkiye'nin bu dönemdeki yaklaşımı incelenerek söz konusu çalkantılı dönemde Türkiye'nin başarısına katkıda bulunan faktörleri ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Birinci bölüm, 1929 ekonomik krizinin özelliklerini ve nedenlerini inceleyerek dünya çapında ekonomileri felce uğratan borsa çöküşünün, deflasyonist sarmalın ve yaygın ekonomik başarısızlıkların geniş kapsamlı sonuçlarının doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmaya çalışmaktadır. Bu bölümde nicel verilerden yararlanılarak hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de diğer gelişmiş ülkelerde GSYİH'deki düşüş ve işsizlik oranlarındaki endişe verici artış incelenerek krizin boyutu vurgulanmıştır.

Bu anlayış üzerine inşa edilen ikinci bölüm, klasik liberal ekonomik anlayışın krizi ele almadaki başarısızlıklarına karşı bir önlem olarak Keynesyen iktisat teorisini incelemektedir. Ünlü iktisatçı John Maynard Keynes tarafından savunulan, bırakınız yapsınlar politikalarından, artan hükümet müdahalesine doğru bir gidişin olduğu paradigma değişimine değinilmiştir. Bu bölümde, klasik liberal ekonomi politikalarının eksiklikleri belirtilerek devlete daha fazla sorumluluk yükleyen yeni bir ekonomik yaklaşımın aciliyetinin altı çizilmiştir.

Üçüncü bölümde, özellikle Türkiye'nin 1929'daki çöküş sırasındaki ekonomi politikalarına odaklanılarak Cumhuriyet'in farklı ve yenilikçi stratejileri ifade edilmiştir. Cumhuriyet'in ekonomiyi şekillendirmede devlete verdiği proaktif rol vurgulanmıştır. Bu bölümde, Türkiye'nin uygulamış olduğu stratejinin ekonomik istikrara, işsizlik oranlarını düşürmeye, kişi başına düşen GSYİH'de dikkate değer artışlara ve krize dirençte nasıl etkili olduğuna değinilmiştir.

Böylece, tarihsel verilerin ve istatistiksel kanıtların bir analizi yoluyla Türkiye'nin bir cumhuriyet mucizesi olarak ekonomik başarısı, 1929'daki küresel çöküş zemininde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, küresel ekonomik dinamikler ile Türkiye'nin benzersiz ekonomi politikaları arasındaki etkileşimi inceleyerek tarihin en zorlu ekonomik krizlerinden biri sırasında Türkiye'nin olağanüstü dayanıklılığını destekleyen faktörlerin daha derinden anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada, var olan istatistiklerden yararlanılarak tarihsel ve karşılaştırmalı analize dayanan bir araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Tarihsel analiz, 1929 ekonomik krizinin özelliklerini, nedenlerini ve sonuçlarını küresel ölçekte anlamlandırabilmek için döneme ait akademik literatür, resmî raporlar ve ekonomik göstergeleri içermektedir. Karşılaştırmalı analiz, Türkiye'nin ekonomik başarısına katkıda bulunan faktörleri belirlemek için, başta ABD olmak üzere, krizden etkilenen diğer ülkelerle Türkiye'nin ekonomi politikalarını ve sonuçlarını karşılaştırmaya odaklanmaktadır.

1929 Ekonomik Krizi

Ekonomik kriz, ekonominin geneline yayılmış, birkaç aydan uzun süren, reel GSYİH, reel gelir, istihdam, endüstriyel üretim ve toptan ya da perakende satışlarda görülebilen ve ekonomik aktivitede önemli bir düşüğe neden olan olumsuzluktur. Ekonomik kriz dönemlerinde, ekonomik faaliyetlerde, üretimde daralma meydana gelmekte ve işsizlik artmaktadır (Reinhart & Rogoff, 2009, s. 466).

Büyük Buhran ya da Büyük Bunalım gibi adlarla da bilinen 1929 Ekonomik Krizi ise 1929 yılında başlayan ve yaklaşık olarak 1930'ların sonuna kadar devam eden ekonomik gerileme dönemini ifade etmektedir. Sanayileşmiş Batı dünyasının o güne kadar yaşamış olduğu en uzun ve en şiddetli ekonomik kriz olan 1929 Krizi, ekonomik kurumlarda, makroekonomik politikalarda ve ekonomik teoride temel değişikliklere yol açmıştır (Crafts & Fearon, 2010, s. 285).

1929 Krizi, ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde 1929 yılının ekim ayında meydana gelen borsa çöküşünün bir banka iflasları dalgasını tetiklemesi sonucunda ortaya çıkmış ve bunun neticesinde ABD'de tüketici talebinde düşüş ve deflasyon yaşanmıştır (Kindleberger & Aliber, 2005, s. 8). Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan deflasyon aşağıda Tablo 1'de yer alan veriler üzerinden takip edilebilmektedir.

Tablo 1: Amerika Birleşik Devletleri'nde Tüketici Fiyat Endeksi

Yıl	TÜFE	Yıl	TÜFE
1928	17.2	1939	13.9
1929	17.2	1940	14.0
1930	16.7	1941	14.7
1931	15.2	1942	16.3
1932	13.6	1943	17.3
1933	12.9	1944	17.6
1934	13.4	1945	18.0
1935	13.7	1946	19.5
1936	13.9	1947	22.3
1937	14.4	1948	24.0
1938	14.1	1949	23.8

Kaynak: (Federal Reserve Bank of Minneapolis, 2023)

Tablo 1'den görüleceği üzere, eğer 1928-1929 yılları başlangıç noktası olarak kabul edilirse 1929 yılının ardından fiyatlar bir düşme eğilimine girmiştir. 1929-1930 yılları arasında -%2.7; 1930-1931 yılları arasında -%8.9; 1931-1932 yılları arasında -%10.3; 1932-1933 yılları arasında -%5.2 oranında bir azalış gerçekleşmiştir. 1934 yılından itibaren ise %3.5 oranında bir artış başlamış ancak fiyatların 1929 seviyesine ulaşması için 1943 yılına kadar beklemek gerekmiştir. Buna göre, ekonomik krizin etkilerinin, en azından TÜFE verileri açısından, 1940'lı yılların ilk yarısına kadar sürdüğünü belirtmek mümkündür.

Mal ve hizmet fiyatlarının genel seviyesinde zaman içinde gerçekleşen düşüş olarak tanımlanan deflasyonun, dönemin ekonomik bağlamına göre temelde iki nedeni bulunmaktadır. Bir taraftan 1929 Krizi'nde olduğu gibi toplam talepteki düşüşten kaynaklanabilirken, diğer taraftan da arzda meydana gelen artış deflasyonun nedeni olabilmektedir. Üretimde yaşanan gelişmeler, daha fazla rekabet, girdilerin ucuzlaması ve ucuz işgücü gibi etkenler, 1929

Krizi'nden farklı bir sebeple deflasyona yol açabilmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı Büyük Buhran olduğundan, deflasyon birinci neden etrafında değerlendirildiğinde, çıktının azalması, işsizliğin artması hem özel hem de kamu sektörü açısından borcun gerçek değerinin yükselmesi gibi sorunlara yol açabilmektedir (Borio, Erdem, Filardo, & Hofmann, 2015, s. 31). Söz konusu sorunlardan işsizlik, Kriz'in başladığı ABD üzerinden ve Tablo 2'de yer alan verilere göre değerlendirilebilmektedir.

Tablo 2: Amerika Birleşik Devletleri'nde İşsizlik Oranları

Yıl	İşsizlik Oranı	Yıl	İşsizlik Oranı
1929	%3.2	1938	%19.0
1930	%8.7	1939	%17.2
1931	%15.9	1940	%14.6
1932	%23.6	1941	%9.9
1933	%24.9	1942	%4.7
1934	%21.7	1943	%1.9
1935	%20.1	1944	%1.2
1936	%16.9	1945	%1.9
1937	%14.3		

Kaynak: (Amadeo, Historical US Unemployment Rate by Year, 2022)

Tablo 2'de gösterildiği üzere, ABD'nin işsizlik oranları, deflasyona dair teorik açıklamalarla örtüşmektedir. 1929'dan 1930 yılında gelindiğinde işsizlik yaklaşık %172 oranında bir artış göstermiştir. İşsizlikteki artış birkaç yıl daha devam etmiştir. 1930'dan 1931'e %82,75; 1931'den 1932'ye yaklaşık %48,5; 1932'den 1933'e %5,50 artış gerçekleşmiştir. 1933 yılından 1934 yılına geçilirken ise işsizlik %24,9'dan %21,7'ye düşmüştür. Bu düşüş eğilimi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Ancak 1929 öncesi düzeylere ulaşabilmek için, fiyat endekslerinde olduğu gibi, 1943 yılına kadar uzun bir sürenin geçmesi gerekmiştir.

Deflasyonun tüketici harcamaları üzerindeki etkileri yalnızca işsizlik oranlarını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda yatırımların da azalmasına neden olmuştur. Özel kesimin yurtiçi yatırımlarına bakıldığında, 1930 yılındaki yatırımlar bir önceki yıla göre %31,9 oranında azalmıştır. 1931 yılında %35, 1932 yılında ise %63,1 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir (U. S. Bureau of Economic Analysis, 2023). Yatırımların azalması ise Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın düşmesine, aynı zamanda da borçların GSYİH'ye oranında yükselmeye neden olmuştur. Söz konusu durum Tablo 3 üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 3: Amerika Birleşik Devletleri'nde GSYİH ve Borçların GSYİH'ye Oranı

Yıl	GSYİH (Milyar \$)	Borç/GSYİH
1929	1.109	%16
1930	1.015	%17
1931	950	%22
1932	828	%34
1933	817	%40

Kaynak: (Amadeo, U.S. GDP by Year, Compared to Recessions and Events, 2022) (Amadeo, US National Debt by Year, 2023)

ABD’de başlayan ekonomik kriz, neredeyse dünyanın bütün ülkelerine yayılmıştır (Eichengreen & Hatton, 1988, s. 68). Bu yayılımın nicel veriler üzerinden yansımaları aşağıda Tablo 4’te gösterilmiştir. Tabloda 1929 yılı başlangıç olarak kabul edilmiş, bu nedenle reel GSYİH, fiyat düzeyleri ve ticaret hacmi, değişimi daha kolay bir şekilde gözlemleyebilmek adına 100 olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak işsizlik oranlarına da tablo üzerinde yer verilmiştir.

Tablo 4: Batı Avrupa’nın Gelişmiş Ülkelerinde 1929 Krizi’nin Yansımaları

Yıl	Reel GSYİH	Fiyat Düzeyleri	İşsizlik	Ticaret Hacmi
1929	100	100	%7,2	100
1930	95,2	90,8	%14,1	94,8
1931	89,2	79,9	%22,8	89,5
1932	83,3	73,1	%31,4	76,5
1933	84,3	71,7	%29,8	78,4

Kaynak: (Crafts & Fearon, 2010, s. 286)

Amerika Birleşik Devletleri’nde meydana gelen ekonomik kriz, yayılım gösterdiği ülkelerde de benzer sorunlara ve ekonominin seyrinde benzer eğilimlerin yaşanmasına yol açmıştır. ABD’de tecrübe edildiği üzere, diğer gelişmiş ülkelerde de GSYH düşmüş, deflasyon yaşanmış, işsizlik dönem dönem %100’e yakın artışlar göstermiş ve ticaret hacmi kayda değer ölçüde düşmüştür. Bu durum ise Amerika Birleşik Devletleri ve diğer gelişmiş ülkelerde uygulanmakta olan ekonomik politikaların, krizin yaşandığı dönemde yeterince iyi işlemediğini göstermektedir. Söz konusu ülkelerde geçerli olan ekonomi politikaları klasik liberalizme dayanmaktadır. Krizin çözümü açısından bu politikaların yeniden değerlendirilmesi ve yeni bir anlayışa geçilmesine ihtiyaç vardır. Gereksinim duyulan yeni anlayış Britanyalı bir iktisatçı olan John Maynard Keynes tarafından ortaya konmuştur.

Keynesyen Ekonomi

Keynes’in ortaya koymuş olduğu yeni ekonomik anlayış, 1929 Krizi esnasında var olan ve ekonomide yaşanan sorunları çözmekte yetersiz kalan, dönemin gelişmiş Batı ülkelerinin uygulamakta olduğu liberal ekonomik anlayışın yerine gelmiştir. Bu nedenle Keynes’in yaklaşımının bir önceki yaklaşımdan farklarını daha net bir şekilde anlayabilmek için kısaca liberal ekonominin ne olduğuna değinmekte yarar bulunmaktadır.

Liberalizm; bireyin özgürlüğünü, serbest piyasayı ve sınırlı devleti ön plana çıkaran bir siyasi ve ekonomik felsefeyi ifade etmektedir. Ekonomik bakış açısından ele alındığında, liberalizmin savunduğu değerler arasında ekonomideki büyümeyi artırmak amacıyla ticarete serbestlik, deregülasyon ve vergilerin azaltılması gibi ekonomiyi serbestleştiren uygulamaların bulunduğu görülmektedir (Acemoğlu & Robinson, 2012). Bu nedenle liberaller devletin ekonomide sınırlı bir rolü olması gerektiğini ve bireylerin ekonomik seçimlerini yaparken özgürce hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır (Bhagwati, 2004, s. 3).

Buhran’ın başladığı Amerika Birleşik Devletleri’nde de ardından yayıldığı diğer gelişmiş ülkelerde de tam olarak liberalizmin savunuları yürürlükte bulunmaktaydı. Ancak söz konusu yıla kadar böylesi bir kriz yaşamadan varlığını sürdüren liberal ilkelere duyulan inanç, 1929 Krizi ile birlikte ciddi bir şekilde sarsılmıştır. Serbest piyasanın, serbest ticaretin olduğu, bireylerin ekonomide özgürce ve devlet müdahalesinden uzak olarak hareket edebildiği bu ekonomilerde, liberalizm sorunu çözmekte yetersiz kalmıştır. Bu sebeple liberalizmin farklı bir bakış açısıyla ve klasik hâlinde çeşitli yenilikler yapılarak güncellenmesi gerekmiştir. Varsayım dayalı bir senaryoda, uzun dönemde Kriz’in getirmiş olduğu sorunları çözebilme

potansiyeli olan liberal ekonomik anlayışın, meseleyi çözüme kavuşturması beklenmemiş ve Keynes'in deyimleriyle "uzun dönemde hepimiz ölü olduğumuz" (Diamond Jr., 2009, s. 531) için Britanyalı iktisatçının getirmiş olduğu çözüm yolları devreye alınmıştır.

1936 yılında John M. Keynes, yazmış olduğu "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" başlıklı kitapta, genel olarak ekonomideki kısa dönemli dalgalanmaları ve özelde ise 1929 Ekonomik Krizi'ni açıklamaya çalışmıştır. Keynes'in bu kitaptaki temel savunusu, mal ve hizmetlere yönelik yetersiz toplam talep nedeniyle durgunlukların ve bunalımların meydana gelebileceği olmuştur. Uzun süredir klasik liberal ekonomi teorisine karşı eleştirel bir tutumu benimseyen Keynes, bu klasik teorinin yalnızca politikaların uzun dönemli etkilerini açıklayabildiğini öne sürmüştür. Ona göre, uzun dönem, güncel olaylar için yanıltıcı bir rehberdir. Keynes, "ekonomistler bize fırtınalı mevsimlerde yalnızca fırtına çoktan geçtiğinde okyanusun düz olacağını söyleyebiliyorlarsa, kendilerine çok kolay ve çok yararsız bir görev belirlemiş olmaktadır" diyerek kısa dönemde de çözüm getirecek yöntemlere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Mankiw, 2003, s. 729).

Keynes, çalışmasıyla iktisatçıların yanı sıra politika yapıcıları da hedeflemekteydi. Dünya ekonomileri yüksek işsizlik yaşamaktayken, kamu işlerine yönelik hükümet harcamaları da dâhil olmak üzere, toplam talebi artırmaya yönelik politikaları savunmuştur (Mankiw, 2003, s. 729). Böylesi bir yaklaşım, klasik liberal ekonomik anlayışla net zıtlıklar içermektedir. Çünkü devletin ekonomideki müdahalesini azaltmayı savunan liberalizmin aksine, Keynes, hükümetin kriz gibi gerekli durumlar söz konusu olduğunda doğrudan ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini belirtmekteydi.

Hükümetin ekonomiyi istikrara kavuşturmak için maliye politikasını (hükümet harcamalarındaki artış gibi) kullanabileceğini savunan Keynes'e göre, bir durgunluk sırasında hükümet, toplam talebi canlandırmak için altyapı projelerine yapılan harcamaları artırabilir ya da vergileri azaltabilir (Keynes, 1964). Keynes'in ortaya koymuş olduğu ve klasik ekonomik anlayıştan önemli farklılıklar içeren yeni yorum, hükümet harcamalarında artışa ve ekonomideki uygulamalarda Britanyalı iktisatçının önerilerine uygun değişikliklerin gerçekleşmesiyle sonuçlanan bir süreci başlatmıştır. Tablo 5'te bu sürecin hükümet harcamaları üzerindeki etkileri yer almaktadır.

Tablo 5: Amerika Birleşik Devletleri'nde Kamu Harcamaları-Gelirleri ve İşsizlik Oranları

Yıl	Gelir (Milyon Dolar)	Harcama (Milyon Dolar)	İşsizlik
1929	3862	3127	%3,2
1930'lar Ortalaması	4001,5	6089,6	%18,23
1940'lar Ortalaması	30158,6	47915,6	%5,23
1950'ler Ortalaması	60653,68	62288,3	%4,47
1960'lar Ortalaması	124205,8	129857,7	%4,71

Kaynak: (The White House, 2023) (Amadeo, Historical US Unemployment Rate by Year, 2022)

Tablodan anlaşılacağı üzere, hükümet harcamalarındaki artış Keynes'in görüşlerinin popülerlik kazandığını ve bununla birlikte işsizlik oranlarının düşmesi ise bu görüşlerin gerçek dünyada doğrulandığını göstermektedir. Böylesi bir sonucun ortaya çıkması, doğal olarak

birkaç on yıl boyunca liberal ekonomik anlayışın geri planda kalmasına ve devletin ekonomide daha etkin bir rol oynamasına neden olmuştur.

Keynes'in fikirlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, devletin ekonomideki daha aktif rolü, hükümet harcamalarını artırarak, mali teşvikleri kullanarak ve para politikasında değişiklikler yaparak 1929 Ekonomik Krizi'nin olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olmuştur. Bu önlemler ekonomiyi canlandırmaya, istihdam yaratmaya ve ekonomiyi durgunluktan çıkarmaya yardımcı olan talebin artmasını sağlamıştır.

Büyük Buhan ve Cumhuriyet Ekonomisi

1929'da başlayarak ekonomiyi küresel çapta olumsuz etkileyen ve Büyük Buhan olarak da bilinen ekonomik kriz, tüm dünyada şok dalgalarına yol açmış, birçok ülkeyi işsizlik, yoksulluk ve ekonomik çöküşün yıkıcı sonuçlarıyla baş başa bırakmıştır. Ancak bu karanlık senaryonun ortasında dikkate değer bir dayanıklılık ve ekonomik istikrar sergileyen Türkiye Cumhuriyeti, önemli bir istisna olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölümde, söz konusu çalkantılı dönemde, Türk ekonomisinin kendine özgü nitelikleri incelenecek ve Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran yönleri ele alınarak istisnai başarı açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkiye'nin bu süreçte gösterdiği direnci anlamak için Atatürk'ün ekonomiye yaklaşımı önemli bir ipucu vermektedir. Atatürk'e göre, siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıktan ayrı düşünülmesi mümkün değildir ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomiyle taçlandırılmadıkları müddetçe kalıcı olamamaktadır (Takım & Yılmaz, 2010, s. 551). Bu düşünce, daha kuruluşundan itibaren ekonominin Cumhuriyet için önemini ortaya koymaktadır.

Ekonomiye verilen bu denli önemin, elbette tarihsel bir süreci bulunmaktadır. Cumhuriyet, mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu döneminden birtakım deneyimleri göz önünde bulundurmıştır. Osmanlı'nın 1910'lu yılları Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı gibi savaşlarla geçmiştir. Yapılan bu savaşlar sonucunda önemli toprak kayıpları ve yenilgiler gerçekleşmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında, Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin başını çektiği müttefik devletler arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, buna ek olarak Sevr Antlaşması'nın içerdiği hükümler, ekonomi konusundaki aşırı hassasiyetin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Osmanlı'ya ait olan liman, demiryolları, kömür ve petrol kaynakları İtilaf Devletleri'nin kontrolüne bırakılmış; Sevr Antlaşması'nda ise Osmanlı'nın borçları, bütçesi ve para politikasında söz konusu devletler yetkili kılınmıştır (Erim, 1953, s. 521-606). Bu durum ise ekonomi ve bağımsızlık arasındaki ilişkiyi gösterirken, aynı zamanda, gösterilen hassasiyetin de belli bir temele dayandığını ortaya koymaktadır.

Antlaşmalara ek olarak Osmanlı'nın sanayi gelişmişliği açısından geri kalması da ekonomiye özel bir önem verilmesini gerekli kılmıştır. GSMH açısından bakıldığında 1907'de sanayinin payı %10,1 iken, 1913 yılında %11,5 olmuştur (Doster, 2020, s. 13). 1914 yılı incelendiğindeyse, sanayinin %12,4 oranında bir paya sahip olduğu görülmüştür (Şahin, 2012, s. 8). Değinen veriler, Osmanlı'nın bu anlamda geride kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla da yeni kurulan devletin ekonomik yapısının daha sağlam bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir.

Bu gereklilik kapsamında, ilk yapılanlardan biri İzmir İktisat Kongresi'ni toplamak olmuştur. 1922'de İktisat Nezareti tarafından, taşra makamlarına, İzmir'de yapılacak olan iktisat kongresi hakkında bilgi veren bir genelge yayımlanmıştır. Bu etkinlik için yeterli hazırlıkların yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Kongreye katılacak delegelerin seçimi, mesleki uzmanlıklara dayanmıştır. İlk, temsil edilme altı kategori olarak planlanmış ancak

daha sonra işçiler, tüccarlar, çiftçiler ve sanayiciler olmak üzere dörde indirilmiştir (Boratav, 2006, s. 39).

Kongrenin sonunda, alınan kararlar oy birliğiyle kabul edilmiş ve “Misak-ı İktisadi” olarak adlandırılmıştır (Karaman, 2020, s. 74). Misak-ı İktisadi’nin bazı kararlarına bakıldığında, 4. maddede ithal ikameciliğe bir vurgu olarak Türk halkının, tükettiği malı mümkün olduğunca kendisinin üreteceği belirtilmiş; 9. Maddede Türkiye’nin yabancı sermayeye açık olduğu ancak bunun yalnızca Türk kanunlarına uyulduğu sürece geçerli olacağı ortaya konmuş; 10. maddeye gelindiğindeyse Türklerin işlerde tekel istemediği vurgulanmıştır (Tokgöz, 2023). Kongrede kabul edilen maddelerden, Cumhuriyet’in genel olarak liberal ekonomiyi benimseyen bir karakterle işe başlayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak liberal politikalara yönelik bir istek Kongre’de belirtilmişse de bu dönemde ekonomi bakanlığı yapmakta olan Esat Bozkurt, Türkiye’de uygulanacak ekonomi politikasının “Yeni Türkiye İktisat Mektebi” denilen bir ekole bağlı olacağını belirtmiştir. Adı geçen ekol Türkiye’ye özgüdür ve klasik liberal ekonominin yaklaşımlarından bazı farklılıklar içermektedir. Türkiye, kendi gereksinimlerine uygun olan diğer ekonomik sistemlerden faydalanarak karma bir ekonomik sistem oluşturacaktır. Ekonomik girişimlerde özel sektöre öncelik verilse de klasik liberal uygulamalardan farklı olarak devletin ekonomide bir rol üstleneceği ortaya konmuştur. Devlet, bu yapıda özel sektörle birlikte girişimci olarak faaliyet gösterecektir. Bu sebeple, devlet ekonomide öncü bir rol oynayacaktır (Ayçiçek, 2020, s. 22).

1920’li yılların ilk yarısında açıklanan bu politikalar Türkiye Cumhuriyeti’nin Büyük Buhran’dan Batılı gelişmiş devletlere nazaran daha az etkilenmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Çünkü ekonominin kendi kendine dengeye geleceğine duyulan büyük güven nedeniyle, söz konusu ülkeler ekonomide serbestliğe büyük önem vermiş, devleti ekonomik alandan çekmiş ve bu nedenle sistem 1929 Krizi’ne hazırlıksız yakalanmıştır. Aynı zamanda da yeterli müdahaleyi yapmakta gecikmiştir. Buna karşılık, aşağıda değinileceği üzere, Cumhuriyet’in ekonomik krizden önce tecrübe etmeye başladığı politikalar, rakamlara da yansımış ve Türkiye ekonomideki depresyon döneminden daha az hasarla çıkmıştır. Tablo 6, bu rakamlardan işsizlik oranlarını göstermektedir.

Tablo 6: Türkiye’de ve Amerika Birleşik Devletleri’nde İşsizlik Oranları

Yıl	Türkiye	ABD
1929	%3,2	%3,2
1930	%3,2	%8,7
1931	%4,5	%15,9
1932	%4,5	%23,6
1933	%3,9	%24,9
1934	%3,2	%21,7
1935	%3,3	%20,1
1936	%2,9	%16,9

Kaynak: (Amadeo, Historical US Unemployment Rate by Year, 2022) (Kafkas, 2014, s. 70)

Tablo 6’nın ortaya koymuş olduğu üzere, 1929 yılından 1930 yılına gelindiğinde Türkiye’de işsizlik oranı aynı kalırken, ABD’de yaklaşık %172 oranında bir artış gerçekleşmiştir. 1930-1931 arasında Türkiye’de %40,62 ABD’de %82,75’lik bir artış meydana gelmiştir. 1931-1932 arasında Türkiye’de işsizlik oranında bir artış gerçekleşmezken, ABD’de işsizlik %48,46 artmıştır. 1933 yılında Türkiye’de işsizlik %13,3 azalırken, ABD’de artış

sürmüş ve değişim oranı %5,5 olmuştur. 1934 yılında ise işsizlik ABD’de de düşmeye başlamış ve %12,85’lik bir azalış görülmüştür. Ancak bu düzeyler hâlâ kriz öncesi düzeylerin çok üstündedir. 1936 yılına bakıldığında Türkiye’deki işsizlik oranları kriz öncesinin bile altına düşmüş, buna karşılık ABD’deki işsizlik oranlarında düşüş sürse bile 1929’daki düzeyler henüz yakalanamamıştır. ABD ile benzer bir süreç, gelişmiş diğer ülkelerde de gözlemlenmiştir.

Bütün bunlar dikkate alındığında ortaya Cumhuriyet’in ekonomik krize karşı gösterdiği başarılı direnç çıkmaktadır. Türkiye, gelişmiş birçok ülkeye göre daha hızlı bir şekilde toparlanmış ve hatta işsizlik oranlarını kriz öncesi seviyenin bile altına düşürmüştür. Söz konusu durum, önemli ölçüde Türkiye’nin izlediği ve klasik liberal ekonomiden farklı olan ekonomi politikalarına dayanmaktadır. Çünkü Cumhuriyet, ülkenin yalnızca özel sektöre ve uzun dönemde her şeyin kendiliğinden dengeleneceğine dair inancın sorunları çözmede yetersiz kalacağına farkına daha önceden varmıştır. Keynes’in ünlü çalışması 1936 yılında yayımlandığında ABD ve diğer gelişmiş ülkeler ekonomik sorunların ağır etkilerini yaşarken, Türkiye çoktan işsizlik oranları açısından bunalımın öncesindeki düzeylerden daha iyi bir noktaya gelerek uyguladığı modelin başarısını göstermiştir.

Cumhuriyet’i kuran ve ekonomiye büyük önem veren, başta Atatürk olmak üzere, liderler, ekonomik alanda da sanayileşmeyi her şeyin üzerinde tutmuşlardır. Ekonominin tüm sektörlerinde kalkınmanın değerini kabul etseler de sanayileşmeyi en önemli faktör olarak görmüşlerdir. Onlara göre, sanayileşme olmadan ekonomik ilerleme mümkün değildir. Çünkü yalnızca tarımsal ve maden kaynaklarının üretimine dayanıp endüstriyel gelişmeyi ihmal etmenin, ülkeyi Osmanlı döneminde karşılaşılan zorluklara benzer şekilde, ciddi ekonomik sonuçlara maruz bırakacağı kabul edilmiştir. Bu nedenle de Atatürk, sanayileşmenin vatani savunmakla eşit öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Şahin, 2012, s. 30-31). Sanayiye verilen bu önem neticesinde birçok işletme devletleştirilmiştir (Kayra, 2020, s. 125). Uygulanmakta olan bu politikanın sonuçları işsizlik oranlarına olumlu olarak yansıdığı gibi, kişi başı GSYH miktarlarına da yansımıştır. Söz konusu durum Tablo 7 üzerindeki verilerle gösterilmiştir.

Tablo 7: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Kişi Başı GSYH (ABD Doları)

Yıl	Türkiye	ABD
1929	1265	10453
1930	1311	9490
1931	1375	8864
1932	1279	7525
1933	1434	7270
1934	1452	7876
1935	1468	8850
1936	1727	9718

Kaynak: (Groningen Growth and Development Centre, 2022)

Tabloda yer alan kişi başı GSYH miktarları göz önünde tutulduğunda, 1929’dan 1931 yılına kadar Türkiye’de %8,69’luk artış, ABD’de ise %15,20’lik bir azalış gerçekleşmiştir. 1931-1932 yılları arasında Türkiye’de %6,98 ABD’de %15,10 azalış görülmüştür. Türkiye’nin kişi başı GSYH’sinde bu süreçteki tek azalış da 1932’de meydana gelmiştir ancak bu azalış, ABD’dekinin aksine, Türkiye’de kriz öncesi düzeylerin altına düşüşe yol açmamıştır. Buna rağmen ABD sürekli kriz öncesi GSYH’den daha düşük bir noktada kalmıştır. 1936 yılına gelindiğinde, işsizlik oranlarında görülenin bir benzeri yaşanmış ve Türkiye ekonomik

depresyonun öncesinden daha iyi bir konuma gelirken, ABD ise henüz Büyük Buhran öncesindeki GSYH'yi bile sağlayamamıştır.

Sonuç

1929 Ekonomik Krizi'ne karşı Türkiye'nin ekonomik başarısının analizi, Mustafa Kemal Atatürk'ün vizyoner liderliğindeki Cumhuriyet'in ekonomi politikalarının başarılarını ve etkinliğini ortaya koymaktadır. Türkiye, proaktif yaklaşımlar benimseyerek 1929 Buhranı'nın yıkıcı etkilerine dayanabilmiş ve bu anlamda örnek bir ülke olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet'in ekonomi politikalarının benzersizliği, klasik liberal ekonomi anlayışını benimseyen ülkelerden farklı olarak ekonomiyi şekillendirmede devletin rolüne verilen önemden kaynaklanmaktadır. Atatürk ve Cumhuriyet, ciddi bir kriz karşısında yalnızca özel sektöre güvenmenin ve ekonominin doğal olarak düzelmesini beklemenin yetersiz olacağını kabul ederek Keynes'ten daha önce ekonomi ilkelerini ortaya koymuş ve devlet müdahalesini, sanayileşmeyi, planlamayı vurgulayan politikalar uygulamıştır.

Kriz sırasında Türkiye'nin ekonomi politikalarının başarısı, işsizlik oranlarındaki kayda değer düşüş ve kişi başına düşen GSYİH'deki artışta açık bir biçimde görülmüştür. Cumhuriyet, hedeflenen sanayi girişimleri, altyapı yatırımları yoluyla ekonomik istikrarı, istihdam yaratmayı ve kendi kendine yeterliliği teşvik etmiştir. Bu önlemler, Türkiye'nin ekonomik büyümesinin ekonomik krizden daha az etkilenmesini ve hızlı bir şekilde toparlanmayı kolaylaştırmıştır.

Atatürk'ün ve Cumhuriyet'in benimsediği yaklaşımlar, bu zorlu dönemde Türkiye'nin ekonomi politikalarına yön vermede çok önemli bir rol oynamıştır. Bu ileri görüşlü yaklaşım, planlı bir uygulamayla birleşerek ekonomik dayanıklılığın olduğu bir ortam oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Önceki dönemlerden çıkarılan dersler de Türkiye'nin küresel ekonomik krizin yaşandığı bir ortamda önemli bir aktör olarak dikkat çekmesini mümkün kılmıştır.

Türkiye, geleneksel ekonomik yaklaşımları ülke koşullarını göz önünde bulundurarak yorumlamış ve krizin etkilerini hafifletmede bu yaklaşımın başarılarını sergileyebilme imkânına kavuşmuştur. Cumhuriyet'in bu başarısı düşünüldüğünde, söz konusu sonucun tesadüf olmadığı ortaya çıkmaktadır. Başarının temelinde stratejik karar verme, uzun vadeli planlama gibi ilkeler bulunmaktadır. Bu nedenle de Türkiye'nin hikâyesi, zorlu ekonomik dönemlerden geçen ülkeler için bir ilham kaynağı ve değerli bir vaka çalışması olarak hizmet etmekte, aynı zamanda da Atatürk'ün vizyoner liderliğinin ve Cumhuriyet'in proaktif ekonomi politikalarının önemini vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty* (1. b.). New York: Crown Publishers.
- Amadeo, K. (2022, Aralık 6). *Historical us unemployment rate by year*. Mayıs 31, 2023 tarihinde The Balance: <https://www.thebalancemoney.com/unemployment-rate-by-year-3305506> adresinden alındı
- Amadeo, K. (2022, Mayıs 26). *U.S. gdp by year, compared to recessions and events*. Mayıs 31, 2023 tarihinde The Balance: <https://www.thebalancemoney.com/us-gdp-by-year-3305543> adresinden alındı
- Amadeo, K. (2023, Ocak 18). *US national debt by year*. Mayıs 31, 2023 tarihinde The Balance: <https://www.thebalancemoney.com/national-debt-by-year-compared-to-gdp-and-major-events-3306287> adresinden alındı
- Ayçiçek, R. (2020). *Mahmut Esat Bozkurt*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Bhagwati, J. (2004). *In defense of globalization*. New York: Oxford University Press.

- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de devletçilik* (2. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Borio, C., Erdem, M., Filardo, A., & Hofmann, B. (2015). The costs of deflations: a historical perspective. *BIS Quarterly Review*, *Mart 2015*, 31-54. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1503e.htm adresinden alındı
- Crafts, N., & Fearon, P. (2010). Lessons from the 1930s great depression. *Oxford Review of Economic Policy*, *26*(3), 285-317. <https://www.jstor.org/stable/43664566> adresinden alındı
- Diamond Jr., A. M. (2009). Schumpeter vs. Keynes: "in the long run not all of us are dead. *Journal of the History of Economic Thought*, *31*(4), 531-541. <http://www.artdiamond.com/DiamondPDFs/SchumpKeynesJHETpublished.pdf> adresinden alındı
- Doster, B. (2020). Cumhuriyetin iktisattaki anlamı: devletçilik, halkçılık, planlama. N. Azakoğlu (Ed.) içinde, *Cumhuriyet'in ekonomi politiği: devletçilik, halkçılık, planlama, kalkınma*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Eichengreen, B., & Hatton, T. J. (1988). Interwar unemployment in international perspective: an overview. B. Eichengreen, & T. J. Hatton (Ed.) içinde, *Interwar unemployment in international perspective*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri* (Cilt 1). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Federal Reserve Bank of Minneapolis. (2023). *Consumer price index*. Mayıs 31, 2023 tarihinde Federal Reserve Bank of Minneapolis: <https://www.minneapolisfed.org/about-us/monetary-policy/inflation-calculator/consumer-price-index-1913-> adresinden alındı
- Groningen Growth and Development Centre. (2022, Mayıs 23). *Maddison Project Database 2018*. Haziran 7, 2023 tarihinde University of Groningen: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018> adresinden alındı
- Kafkas, E. T. (2014). *Avrupa birliği işsizlikle mücadele stratejisi ışığında türkiye için işsizlik sorununda yeni bir paradigma: Çalışma kredisi*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Karaman, S. (2020). Kemalist kalkınma. N. Azakoğlu (Ed.) içinde, *Cumhuriyetin ekonomi politiği: Devletçilik, halkçılık, planlama, kalkınma*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kayra, C. (2020). Cumhuriyet ekonomisinin öyküsü: devletçilik – altın yıllar – bozkırdaki mucize. N. Azakoğlu (Ed.) içinde, *Cumhuriyet'in ekonomi politiği: Devletçilik, halkçılık, planlama, kalkınma*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Keynes, J. M. (1964). *The general theory of employment, interest, and money* (1. baskı). Florida: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Kindleberger, C. P., & Aliber, R. Z. (2005). *Manias, panics, and crashes: A history of financial crises* (5. baskı). New Jersey: Wiley.
- Mankiw, G. N. (2003). *Principles of economics* (3. baskı). Ohio: South-Western.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). The aftermath of financial crises. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, *99*(2), 466-472.
- Şahin, H. (2012). *Türkiye ekonomisi* (12. baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Takım, A., & Yılmaz, E. (2010). Economic policy during Atatürk's era in Turkey (1923-1938). *African Journal of Business Management*, *4*(4), 549-554.
- The White House. (2023). *Historical tables*. Haziran 3, 2023 tarihinde The White House Office of Management and Budget: <https://www.whitehouse.gov/omb/budget/historical-tables/> adresinden alındı

-
- Tokgöz, E. (2023). *Türkiye iktisat kongresi*. Haziran 5, 2023 tarihinde Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-iktisat-kongresi/> adresinden alındı
- U. S. Bureau of Economic Analysis. (2023, Mart 30). *Real gross private domestic investment*. Mayıs 31, 2023 tarihinde FRED: <https://fred.stlouisfed.org/series/A006RL1A225NBEA> adresinden alındı
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Değişime Direncin Akreditasyon Algısına Etkisinde Örgütsel İletişimin İhlalıcı Rolü

The Moderating Role of Communication in the Effect of Resistance to Change on Perception of Accreditation

Fatih BIYIKLI^{a*} Melike FİDAN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Afyonkarahisar / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1652-7910

^b Bilim Uzmanı, Uşak / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0090-3237

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 28 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Akreditasyon algısı,

İletişim,

Değişime direnç,

Kalite.

ÖZ

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki üniversitelerde de kalite giderek önemli bir konuma gelmektedir. Üniversiteler kalite güvencesinin sağlanmasına yönelik faaliyetlerini Yükseköğretim Kalite Kurulu'nun (YÖKAK) kılavuzluğunda yürütmektedirler. Bu faaliyetlerin kuruma yansımada ise rutin süreçlerde bir değişim gerektirmektedir. Bu değişimin gerçekleştirilmesi için yükseköğretim kurumlarında bütün alanlarda önemli bir rolü olan akademisyenlerin süreçlerle ilgili algıları son derece önemlidir. Üniversitelerde akreditasyonun elde edilmesine yönelik yürütülen faaliyetler kurumların süreçlerinde birtakım değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu değişiklikler kurumlarda çalışan akademisyenlerinde iş yapış biçimlerinde birtakım farklılıklar ve ilave görevler getirmektedir. Akademisyenler üniversitelerin tüm ana faaliyet alanlarında uygulayıcı konumda olmaları sebebiyle de kilit bir konumda bulunmaktadır. Bu değişim sürecinin gerçekleştirilebilmesi için halihazırda yapmakta oldukları işlerinin yanında ek işler yapmalarını gerektirmektedir. Akademisyenlerin gerek yoğun mesailer gerek değişimle ilgili tutumları gibi faktörler sürecin gerçekleştirilebilmesinin önünde bir engel oluşturma ihtimali taşımaktadır. Bu yüzden bu araştırma kapsamında örneklem olarak belirlenen akademisyenlerin akreditasyon algıları, sürecin gerektirdiği değişime karşı tutumları ve değişime direncin akreditasyon algısına etkisinde örgütsel iletişimin rolü analiz edilmiştir. Katılımcılar iki farklı devlet üniversitesinde kalite süreçlerinde görev alan 122 akademisyenden oluşmaktadır. Veriler 3 farklı ölçekten oluşturulan anket soruları uygulanarak elde edilmiştir. Kurulan PLS-YEM modeli çerçevesinde yapılan analizler sonucunda değişime direnç ile iletişim arasında, iletişim ile akreditasyon algısı arasında, değişime direnç ile akreditasyon algısı arasında ve değişime direncin akreditasyon algısına etkisinde anlamlı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede değişime direnç arttıkça iletişimin azaldığı, iletişimin arttıkça akreditasyon algısının da arttığı, değişime direncin arttıkça akreditasyon algısının azaldığı ve iletişimin değişime direnç ile akreditasyon algısına etkisini tahmin etmede aracı rol oynadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 23, 2023

Accepted: September 28, 2023

Keywords:

Accreditation perception,

Communication,

Resistance to change,

Quality.

ABSTRACT

As in other countries, quality is becoming increasingly important in universities in Turkey. Universities carry out their activities to ensure quality assurance under the guidance of the Higher Education Quality Board (YÖKAK). The reflection of these activities on the institution requires a change in routine processes. For this change to occur, the perceptions of academics, who have an essential role in all fields in higher education institutions, about the processes are significant. The activities carried out to obtain accreditation in universities bring some changes in the processes of institutions. These changes bring some differences and additional duties in doing business for academics working in institutions. Academics are also in a critical position as they are practitioners in all main fields of activity of universities. In order to realize this change process, they need to do additional work besides their current work. Factors such as the busy working hours of academics and their attitudes towards change will likely hinder the realization of the process. Therefore within the scope of this study, the accreditation perceptions of the academicians determined as the sample, their attitudes towards the change required by the process, and the role of organizational communication in the effect of resistance to change on the perception of accreditation were analyzed. The participants comprise 122 academicians working in quality processes at two state universities. The data were obtained by applying survey questions created from 3 different scales. As a result of the analyzes made within the framework of the established PLS-SEM model, it was concluded that there is a significant relationship between resistance to change and communication, between communication and perception of accreditation, between resistance to change and perception of accreditation, and in estimating the perception of accreditation of resistance to change. In this context, it was concluded that as resistance to change increases, communication decreases; as communication increases, perception of accreditation increases; as resistance to change increases, perception of accreditation decreases. Communication is moderating in estimating the effect of resistance to change and perception of accreditation.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: fbiyikli@aku.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The activities carried out to obtain accreditation in universities bring some changes in the processes of institutions. These changes bring some differences and additional duties in doing business for academics working in institutions. Academics are also in a critical position as they are practitioners in all main fields of activity of universities. In order to realize this change process, they need to do additional work besides their current work. Factors such as the busy working hours of academics and their attitudes towards change are likely to create an obstacle to the realization of the process. As in every organization, there may be academicians who do not want and do not accept this change process for different reasons. According to Fidan et al. (2022), it is seen that one of the most critical problems in accreditation processes is the resistance of academicians to the processes. Erkuş and Özdemir (2010) revealed that few academicians are ready for the processes in their study by taking academics as a sample. In cases where this potential resistance cannot be prevented and resolved, risks arise in crowning the process with accreditation. At this point, intra-organizational communication plays a very influential role. Eren (2004) states in his study that the basis of the problems organizations face is the lack of communication. In cases where there is not enough time for communication in change processes, it takes more time to solve problems (Barutçugil, 2004). At the same time, it is known that change can be realized more easily in institutions where internal communication is vital. In this context, the research problem has been determined as determining whether resistance to change has a moderating role in the effect of intra-organizational communication on the perception of accreditation. In line with the research problem, 122 academicians working at a state university were sampled.

In line with the research problem, the hypotheses were formed as follows.

H1: A significant relationship exists between resistance to change and organizational communication.

H2: There is a significant relationship between Organizational Communication and the perception of accreditation.

H3: There is a significant relationship between resistance to change and the perception of accreditation.

H4: Organizational communication has a moderating role in explaining the relationship between resistance to change and the perception of accreditation.

In line with the research problem, the universe is the academicians who participate in the quality-related processes in higher education institutions in Turkey. On the other hand, the sample consists of academicians working in processes at two state universities that have not yet been accredited. Purposeful sampling, one of the non-probabilistic sampling methods, was preferred as the sampling method. In purposive sampling, individuals with characteristics that the researchers think are suitable for the research problem in line with their personal experiences are selected as participants (Gürbüz & Şahin, 2018). During the data collection phase, the questionnaire formed from the scale items of accreditation perception, resistance to change and intra-organizational communication and demographic information questions was sent to 234 people. One hundred twenty-two of the questionnaires sent in the digital environment were returned. Before the data collection phase, academicians related to quality were determined from the web pages of the relevant universities. Survey questions were directed to the participants via e-mail, and the data was obtained in this way. Looking at Figure 2, firstly, when the p values between the variables of resistance to change and perception of accreditation are examined, it is seen that there is a significant relationship between resistance to change and perception of accreditation. When we look at the correlation coefficients of these two variables, we can have information about the direction of the relationship. When we look at the correlation coefficient between these two variables, it is seen as -0.712 . This shows a strong negative correlation between resistance to change and accreditation. In other words, as resistance to change increases, the perception of accreditation decreases. When this result is evaluated, the H2 hypothesis is supported. When the p-value of the relationship between resistance to change and intra-organizational communication variables is examined, it is seen that there is a significant relationship between resistance to change and intra-organizational communication. In order to understand the direction of this relationship, it is necessary to look at the correlation coefficient. It is seen that the correlation coefficient between these two variables is -0.685 . This shows a negative correlation between resistance to change and intra-organizational communication. In other words, as resistance to change increases, intra-organizational communication decreases. This result supports the H1 hypothesis. When the p-value between intra-organizational communication and accreditation perception variables is examined, it is seen that there is a significant relationship between intra-organizational communication and accreditation perception. In order to understand the direction of this relationship, it is necessary to look at the correlation coefficient again. It is seen that the correlation coefficient between the variables is 0.530 . This shows that the two variables have a positive correlation. In other words, as intra-organizational communication increases, the perception of accreditation also increases. This result supports the H3 hypothesis. Finally, in order to understand the moderating role of communication in the effect of resistance to change on the perception of accreditation, when the p-value of the relevant relationship is examined, it is seen that there is a significant relationship. Similarly, the correlation coefficient should be considered when examining the direction of this relationship. It is seen that the correlation coefficient is 0.592 . This indicates that communication moderates the relationship between resistance to change and the perception of accreditation in a positive way. In other words, as intra-organizational communication increases, the relationship between resistance to change and the perception of accreditation also increases positively. Similarly, as intra-organizational communication decreases, the relationship between resistance to change and the perception of accreditation decreases. This supports the H4 hypothesis.

Giriş

Önce ürün, sonra hizmet sektöründe kendini kabul ettiren ve kurumlara rekabet avantajı, pazar payında artış gibi katkılar sağlayan kalite kavramının eğitimdeki önemi her geçen gün artmaktadır. Yükseköğretimde kalitenin sağlanması kalite güvencesi kavramı ile gerçekleştirilmektedir. Yükseköğretim kurumlarının öğrenciler, akademisyenler, yöneticiler, idari personel, bulunduğu bölge halkı, resmî ve özel kurum ve kuruluşlar gibi birçok paydaşı bulunmaktadır. Bütün paydaşların çıkarlarını koruyan, şeffaf, hesap verilebilir bir kalite güvence sistemini oluşturmak hem paydaşlar hem de kurumların tanınırlığı için son derece önemlidir. Türkiye’de yükseköğretimde kalite süreçlerinin yürütülmesini izleyen, değerlendiren ve kalitenin sağlanması için üniversitelere kılavuzluk eden kurum Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK)’dur. YÖKAK oluşturduğu değerlendirme ekipleri ile üniversitelerin değerlendirme süreçlerini yönetir ve akreditasyonla ilgili bir karar verir. Bu nedenle akreditasyon bütün üniversiteler için bir gereklilik hâline gelmiştir. YÖKAK’ın gerçekleştirmiş olduğu değerlendirme faaliyetleri kapsamında 2022 yılı itibariyle ülkemizde bulunan 53 üniversite için akreditasyon kararı verilmiştir (YÖKAK, 2023b). YÖKAK’ın kılavuzluğunda gerçekleştirilen değerlendirmeler, süreçlerin sistematikleşmesi açısından üniversitelerin tüm birimlerinde kalite güvence sistemlerinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sayede tüm süreçler tanımlanmakta ve sistematik hâle getirilmektedir. Akreditasyon belgesinin alınması ile süreç sona ermemektedir. Üniversiteler belirli aralıklarla akreditasyon yenilemeleri için değerlendirme programlarına tabi tutulmakta ve sürekli iyileştirme çalışmaları yapmaları beklenmektedir. Ayrıca akreditasyon değerlendirme kriterleri arasında, akademisyenlerin nitelikleri ve akademik çalışma performansları da yer almaktadır. Bu nedenle akademisyenler, yayın ve atıf sayılarını arttırmak için teşvik edilmektedir. Dolayısıyla bu durum ilgili üniversitenin sıralamalardaki yerine de olumlu etki edecektir. Akreditasyon standartları, üniversitelerin fiziki ve teknolojik altyapılarının da belirli kalite düzeyinde olmasını gerektirmektedir. Bu sayede üniversiteler altyapılarını ve imkânlarını iyileştirmektedir. YÖKAK akreditasyonu olan üniversiteler, ÖSYM üniversite tercih kılavuzlarında ön plana çıkmaktadır (ÖSYM, 2023). Akredite üniversitelerin, tercih dönemlerinde adaylar tarafından daha çok tercih edilmesi beklenmektedir. Nitekim akreditasyon üniversitelerin hem eğitim-öğretim kalitesinin artırılmasına katkı sağlamak hem de tercih edilebilirliklerini ve saygınlıklarını yükseltmektedir.

Üniversitelerde akreditasyonun elde edilmesine yönelik yürütülen faaliyetler kurumların süreçlerinde birtakım değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu değişiklikler kurumlarda çalışan akademisyenlerinde iş yapış biçimlerinde birtakım farklılıklar ve ilave görevler getirmektedir. Akademisyenler üniversitelerin tüm ana faaliyet alanlarında uygulayıcı konumda olmaları sebebiyle de kilit bir konumda bulunmaktadırlar. Bu değişim sürecinin gerçekleştirilebilmesi için halihazırda yapmakta oldukları işlerinin yanında kalitenin artırılması için ek işler yapmalarını gerektirmektedir. Akademisyenlerin gerek yoğun mesaieleri gerek değişimle ilgili tutumları gibi faktörler sürecin gerçekleştirilebilmesinin önünde bir engel oluşturma ihtimali taşımaktadır. Her örgütte olduğu gibi farklı nedenlerle bu değişim sürecini istemeyen, kabullenmeyen akademisyenlerin de olması muhtemeldir. Fidan vd. (2022) yapmış oldukları çalışmada akreditasyon süreçlerinde en kritik sorunlardan birinin akademisyenlerin süreçlere göstermiş oldukları direnç olduğu görülmektedir. Erkuş ve Özdemir (2010) akademisyenleri örneklem olarak yaptıkları çalışmalarında az sayıda akademisyenin süreçlere hazır olduklarını ortaya koymuşlardır. Ortaya çıkma ihtimali olan bu direncin engellenemediği ve çözüme kavuşturulamadığı durumlarda ise sürecin akreditasyon ile taçlandırılması konusunda riskler ortaya çıkmaktadır. Bu noktada örgüt içi iletişim kavramı oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Eren (2004) yapmış olduğu çalışmada örgütlerin karşılaştıkları sorunların

temelinde iletişim eksikliğinin olduğunu belirtmektedir. Değişim süreçlerinde iletişime yeterince zaman ayrılmadığı durumlarda sorunların çözümü daha fazla zaman almaktadır (Barutçugil, 2004). Aynı zamanda kurum içi iletişimin güçlü olduğu kurumlarda değişimin daha kolay gerçekleştirilebileceği bilinmektedir. Bu bağlamda araştırma problemi değişime direncin akreditasyon algısına etkisinde, örgüt içi iletişimin ılımlaştırıcı bir rolünün olup olmadığının saptanması olarak belirlenmiştir. Araştırma problemi doğrultusunda bir devlet üniversitesinde görev yapan 122 akademisyen örneklem alınmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde değişkenlerle ilgili kavramsal çerçeveye ve literatür araştırmasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmanın amacı ve önemi, örnekleme ve analiz yöntemlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular ve yorumlamalar aktarılmıştır. Sonuç ve tartışma bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

Değişime Direnç

Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir sözünden de anlaşılacağı gibi değişim hepimiz için kaçınılmazdır. (Leblebici, 2008). Değişim önceden planlanmış ya da planlanmamış bir şekilde kişi, kurum ya da ortamların buldukları bir durumdan farklı bir duruma getirilmesidir (Tunçer, 2013). Kurumlar büyüme, gelişme, rekabet edebilme ya da iş yapış biçimlerinde avantaj sağlama gibi sebeplerden dolayı çağın gerektirdiği değişime uyumlanmaya çalışır. Bu değişim fiziksel, mevzuatsal, teknolojik ya da çalışma yöntemlerinde yenilik gibi şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Darwin'e göre yaşamını sürdürmeyi başaran canlılar, en büyük ya da en zeki olanlar değil değişime en iyi uyumlanan ve gerçekleştirebilenlerdir (Sekman ve Utku, 2009). Bu sonuç örgütler içinde aynı şekildedir. Örgütlerde benzer şekilde hayatta kalmak, çağa ayak uydurabilmek için dönemsel olarak köklü değişiklikler yapmak durumundadırlar (Kotter, 2011). Değişim kurumlar için kaçınılmaz bir durum olsa da kişiler için farklı ve karmaşık bir süreç olarak görülmektedir (Scott ve Sahay, 2019). Değişimin gerçekleşme sürecinde birtakım sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlardan biri de kurum çalışanlarında yıllardır yerleşik bulunan alışkanlıklar, kültür sebebiyle değişime karşı direnmeleridir (Tunçer, 2013). Değişim ile ortaya çıkacak yeni durumdan rahatsız olan, bu değişimin gerçekleşmesini istemeyen kişilerin her zaman var oldukları bilinmektedir (Aktan ve Yay, 2016). Halihazırda devam eden süreçlerinin, mevcut kurulu düzenlerinin (statüko) ve konfor alanlarının değişmesini istemeyen bu kişiler statükocu olarak isimlendirilmektedir (Aktan ve Yay, 2016). Çalışanlarda oluşan değişime direncin sebepleri arasında güven ortamının kaybolacağı hissi, ekonomik ve sosyal hak azalışı kaygısı, statü azalışı endişesi, yeni çalışma koşullarının daha zor olacağı beklentisi, kontrol ve baskı korkusu, muhalefet olma ve eksik bilgiye sahip olmak sayılabilmektedir (Töremen, 2002).

Piderit (2000) yapmış olduğu çalışmada değişime olan direncin 3 boyutunu (duygusal, bilişsel, niyetsel) ortaya koymuştur.

Duygusal Direnç: Duygusal boyut çalışanların değişime karşı düşüncelerini ve hissettiklerini gösteren boyuttur. Çalışanların bu süreçteki tepkileri olumlu (heyecan, sevinç) olabileceği gibi direnişe yol açabilecek nitelikte olumsuz da (öfke ve stres) gerçekleşebilir (Piderit, 2000).

Bilişsel Direnç: Çalışanların gerçekleştirecek değişimin yarar sağlayıp sağlamayacağına, değişimin gerekliliğine ilişkin sorgulamalar yaptıkları boyuttur (Oreg, 2006).

Niyetsel Direnç: Çalışanın bilinçli olarak değişimi istememesi ve diğer çalışanları da değişimin gerek olmadığı yönünde teşvik etmelerini açıklayan kavramdır (Oreg, 2006).

Lewin'e göre değişim yapılacak bir değişim sadece bir bölümü değil kurumun bütününe etki eder. Yapılan değişime istinaden çalışanlar söz konusu olan bazı "sosyal alışkanlıklar"

sürece karşı “içsel direnç” oluşturabilir. Bu direncin önüne geçebilmek için ise ilave müdahaleler uygulanması gerekebilir. Araştırmacı, değişime karşı direnenler ve değişimi destekleyen gruplardan hangisi baskınsa sürecin o tarafa doğru evrileceğini belirtmektedir. Çalışanlarda bireysel olarak değişime karşı direnç oluşup oluşmayacağına yönelik öncelikle grupların tavırlarına bakılması gerektiği belirtilmektedir (Timurturkan, 2010). Ortaya çıkabilecek direncin önüne geçerek sağlıklı bir iletişim sağlanabilmesiyle birlikte, çalışanlar arasında iş birliği, olumlu iletişim, sorunlara çözümler geliştirme, örgütsel bütünlüğünün, sürekliliğinin, büyümenin sağlanması mümkün olmaktadır (Tunçer, 2013). Örgütlerde değişime direncin önüne geçmek ve çalışanları kazanmak için gereken iletişim ortamının yaratılması ve desteklenmeleri son derece önemlidir (Schalk vd, 1998). Davis (1988)’e göre değişimin başarılı olması ortaya çıkabilecek dirençleri minimum seviyeye indirmekle bağlantılıdır. Değişime direnç kavramı ile ilgili Beger ve Türker’in (2018) İzmir’de bulunan üniversitelerde görev yapan akademisyenler üzerine yaptıkları çalışmada, akademisyenlerin değişimle ilgili süreçlere gösterdikleri direncin aynı zamanda daha fazla stres yaşamalarına neden olduğunu belirtmişlerdir. Küçük ve Günaydın’ın (2021) yılında hizmet sektöründe görev yapan çalışanları örneklem aldıkları çalışmalarında işyerinde lidere olan güven ve yenilikçi iş davranışları üzerinde değişime direncin aracılık etkisinin olduğunu görmüşlerdir. Bu çerçevede değişimin ve yeniliğin her türlü işletme ve kurum için son derece önemli olduğu günümüzde direncin önüne geçebilenlerin avantaj sağlayacağı görülmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında üniversitelerde kalitenin artırılmasına yönelik yapılacak faaliyetlerde akademik çalışanların değişime karşı olan tutumları ve değişime direncin akreditasyona etkisi araştırılmıştır.

Örgüt İçi İletişim

Cardoso (2006) yapmış olduğu çalışmada iletişimin ikna etme, birlik sağlama, süreçlere yön verme gibi durumlarla ilgili gücünün önemini ortaya koymuştur. Ortak çıkarlar ve amaçlar doğrultusunda hareket eden gruplar, örgütler ve topluluklar için iletişim son derece önemlidir. Örgütlerde faaliyet gösteren kişi ve grupların birbiri arasında bulunan iletişime örgüt içi iletişim denilmektedir. Başka bir tanımda ise gönderilen bir mesajın örgüt üyeleri tarafından alınması, açık bir şekilde anlaşılabilmesi ve üyeleri yönlendirebilmesini içeren bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Tuncer ve Tuncer, 2015). Örgüt içi iletişim, örgütün ömrünü belirleyebilecek kadar hayati öneme sahiptir (Kocabaş, 2005). Weick (1979) yapmış olduğu çalışmada iletişimi örgütlenmenin en temel aracı olarak ifade etmiştir. Örgütlerde iletişimin yeterli düzeyde sağlanamaması hâlinde süreçlerin başarılması mümkün değildir (Türk, 2019). Örgütlerde iletişim biçimsel (formel) ve biçimsel olmayan (informel) iletişim olarak iki şekilde gerçekleşmektedir. Biçimsel iletişim örgütte önceden belirlenen ve duyurulan belli kurallara göre gerçekleşen iletişimdir. Biçimsel olmayan iletişim ise çalışanlar arasında gerçekleşen kuralsız, kendiliğinden gelişen bir iletişim şeklidir. Örgütte biçimsel olmayan iletişim ağlarında ortaya çıkabilecek olumsuz söylemler ve dedikodulardan oluşan yıkıcı iletişim ortamı ise toksik iletişim olarak adlandırılmaktadır (Öksüz ve Ulağlı, 2021). Örgütlerde iletişim dikey, yatay ve çapraz olarak üç farklı şekilde gerçekleşebilmektedir (Ünüvar & Bilge, 2009).

Dikey İletişim: Örgüt ve kurumlarda yönetim kadrosunda çalışanlarla ast görevde bulunanlar arasında gerçekleşen iletişim şeklidir. Bu iletişim yukarıdan aşağıya emir, bilgi verme şeklin olabileceği gibi, asttan üste doğru talepte bulunma vb. gibi gerçekleşebilmektedir (Geçikli, Serçeoğlu & Üst, 2011).

Yatay İletişim: Örgütte aynı düzeyde çalışan üyeler arasında ekip olma, birbirlerini destekleme, arkadaşlık gibi sebeplerle ortaya çıkan iletişim şeklidir. Çalışanlar arasında olumlu yatay iletişim, örgütün başarısını destekleyici bir rol oynamaktadır (Geçikli, Serçeoğlu & Üst, 2011).

Çarpraz İletişim: Örgütlerde farklı departmanlarda görev yapan ast ve üst çalışanlar arasında gerçekleşen iletişim şeklidir (Geçikli, Serçeoğlu & Üst, 2011). Bu iletişim sayesinde örgütün farklı birimleri arasında koordinasyon ve etkileşim sağlanır.

Torrington ve Hall (1987) yapmış oldukları çalışmada örgütte sağlanacak sağlıklı bir iletişimin getireceği faydalar şu şekilde sıralanmıştır;

- Yönetim karar alırken ihtiyacı olan bilgiye kolay ulaşabilir.
- Örgütte yönetimin aldığı kararlar çalışanlara açık bir şekilde aktarılır ve uygulanması sağlanır.
- Çalışanların örgütsel bağlılığı artar.
- Çalışanların iş tatmini ve motivasyonlarının artmasını sağlarken aynı zamanda performanslarına olumlu etkiler yapar.
- Çalışma ortamında ortaya çıkabilecek huzursuzluk ve baskıları azaltır.
- Örgütteki süreçlerin işleyişinde bütüncül hareket etmeyi ve istikrarı sağlar.
- Yapılan hataların azalmasına katkı sağlar.

Örgütlerde sağlanmasının kurumlara sağlayacağı avantajlar göz önüne alındığında örgüt içi iletişime önem verilmesi son derece önemlidir. Örgütleri rekabet gücünün artması ve amaçlarına ulaşabilmeleri için sağlıklı bir iletişim ortamının oluşturulması gerekmektedir (Kalla, 2005). Hayatta kalabilmeleri ve çağa uygun hareket edebilmeleri için gereken değişimin gerçekleştirilebilmesinde de örgüt içi iletişimin güçlü olması önemli avantajlar sağlayacaktır. Çünkü örgütlerde yaşanma ihtimali olan birçok problemin altında iletişim eksikliği ya da iletişimin yokluğu yatmaktadır. İletişim kanallarının açıklığı, üst ve astlar arasında güven ortamının sağlanmasına ve yapılacak değişimle ilgili endişenin azalmasına yardımcı olmaktadır (Eren, 2004). Barutçu ve Erçelik'in (2012) otel işletmeleri üzerine yapmış oldukları çalışmada iletişimin, çalışanların motivasyonlarını artırmada da en önemli unsurlardan biri olduğunu belirtmişlerdir. Kocabaş (2005) yapmış olduğu çalışmada, her geçen gün önemi ve hızı artan değişim sürecinde başarının bütün boyutlarda iletişim hatlarının kurulması ve sürekli olarak açık tutulmasına bağlı olduğunu belirtmiştir.

Akreditasyon Algısı

Akreditasyon kelimesi güvenilir ve inanılır anlamına gelen Fransızca "accreditation" kelimesinden dilimize geçmiştir (Doğan, 1999). Akreditasyon bir organizasyon ya da kurumun önceden belirlemiş olduğu amaçlara uygunluğunu kontrol eden bir değerlendirme sürecidir (Kells, 1988). Aktan ve Gencel (2010) yaptıkları çalışmada ürün ve hizmetlerin belirlenen kriterlere uygunluğunu ortaya koyan değerlendirmelere belgelendirme, standardizasyon ve akreditasyon denildiğini ifade etmişlerdir (Aktan ve Gencel, 2010). Eğitim ve öğretimde akreditasyonun amacı, kurumların kalite durumlarını ortaya koymak, bu kurumları tercih edecek öğrencilerin taleplerine cevap verip veremeyecekleri konusunda yol göstermek, kurumlar arası iletişim ve koordinasyonu sağlayarak süreçlerin sürekli olarak iyileşmesini desteklemektir (Reinert, 1949). Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) akreditasyonu, yükseköğretim kurumlarında kalite güvencesinin sağlanmasına yönelik "liderlik yönetim kalite, eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, toplumsal katkı ve yönetim süreçlerinin" değerlendirilmesi olarak tanımlamıştır (YÖKAK, 2023a). YÖKAK'ın yaptığı değerlendirmeler bu dört başlık ve 46 alt ölçüt bağlamında ele alınmaktadır. Aynı zamanda tüm alt başlıklarla ilgili üniversitelerin pukö (planla, uygula, kontrol et, önlem al) döngüsünü sürekli gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Yükseköğretimde akreditasyonun gerçekleştirilmesi ve kalite güvencesinin sağlanması için önemli olan pukö döngüsünü 1986 yılında Deming ortaya koymuştur (Deming, 1986; Suarez, 1992). Döngü ilk kez Japonya'da üretilen ürünlerin kalitesinin iyileştirilmesi ve üretim süreçlerinde ortaya çıkan sorunların çözümünde

kullanılmıştır (Derdiyok, 2019). Pukö döngüsü her çevrimde süreçlerin iyileşmesi ve iyileşmenin sürekliliğinin sağlanması adına son derece önemlidir.

Ülkelerin gelişmişlik durumları ile yakından ilişkili olan yükseköğretim kurumları, eğitim ve öğretim dışında buldukları bölge halkına, topluma ve ülkeye katkı sağlamak açısından da önemli bir misyona sahiptirler. Türkiye’de yükseköğretimde kalite güvencesinin sağlanmasına yönelik çalışmalar Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK)’nın 2017 yılında özerkliği kazanmasıyla hız kazanmıştır. YÖKAK bunu sağlamak amacıyla üniversitelerde periyodik değerlendirmeler yapmakta ve sonucunda akreditasyonla ilgili bir karara varmaktadır. Üniversitelerin ulusal ve uluslararası görünürlüğünü ve tanınırlığını artıran akreditasyon oldukça önemli bir kavram olarak görülmektedir. Bu sebeple Almanya (Golowko, vd, 2017) ve Suudi Arabistan (Noaman, 2013)’da olduğu gibi Türkiye’deki üniversitelerde akreditasyonu elde edebilmek için çeşitli faaliyetler yürütmektedirler (Fidan, vd., 2022). Akreditasyonla birlikte sağlanması öngörülen kalite standartları üniversitelerin eğitim ve öğretimle ilgili süreçlerini, öğrenciler, akademik personel, idari personel, bölgedeki kurumlar ve bölge halkını da kapsayan paydaşların süreçlere katılımını kapsamaktadır (Hadzhikoleva vd., 2020). Bu süreç ile birlikte üniversitelerin en önemli iç paydaşlarından biri olan akademisyenlerin süreçle ilgili algılarının ölçülmesi sürecin başarılı bir şekilde sonuçlandırılması adına önemli bir durumdur. Çünkü akreditasyonun elde edilmesine yönelik gerçekleştirilen süreçlerde akademisyenler her faaliyetin uygulamasında yer almaktadırlar. Bu sebeple akademisyenlerin algıları süreçle ilgili kritik öneme sahiptir. Semerci ve arkadaşlarının (2021) yapmış oldukları çalışmada akademisyenlerin akreditasyon ile ilgili algılarının yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar bu durumun akreditasyon süreçlerinin sağlıklı yürütülmesine katkı sağlayacağını belirtmişlerdir.

Üniversitelerde kalite güvencesinin ve akreditasyonun sağlanması için gerçekleştirilen faaliyetlerin bir değişim gerektirdiği de açıktır. Bu değişimin yönetilmesi ve amaçların gerçekleştirilebilmesi için örgüt içi iletişim daha da önem kazanmaktadır. Bu değişim sürecinde ortaya çıkması muhtemel olan değişime direncin önüne ancak sağlam temellere kurulmuş örgüt içi iletişimle geçilebilecektir. Knowles ve Linn’in (2003) yapmış oldukları çalışmada kişilerin durumlara verdikleri tepkilerin örgütsel iletişimle değiştirilebileceğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Yener (2021) yapmış olduğu çalışmada örgütsel iletişimin değişime direnç üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Duck (1999) değişimi hassas bir süreç olarak değerlendirirken süreci yönetenlerle uygulayanlar arasındaki iletişim güçlendirilmesi, değişim için uygun ortamın oluşturulmasının öneminden bahsetmiştir. Tunçer (2013) yapmış olduğu çalışmada örgütsel iletişimin yokluğu durumunda değişimle ilgili problemlerin artacağını ve bunun bireysel ya da grup olarak dirence dönüşeceğini belirtmiştir.

Metodoloji ve Bulgular

Araştırmanın Amacı ve Önemi

2023 yılı itibarıyla Türkiye’de yer alan yükseköğretim kurumu sayısı 208’dir. 2022 yılına kadar henüz 23 üniversite akredite olabildiği, 2022 yılında 30 üniversite kurumsal akreditasyon programına başvurmuş ve değerlendirmeden geçmiştir. Sayılardan anlaşılacağı gibi henüz çok az sayıda üniversite süreçlerde bu noktaya gelebilmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye’de kalite güvencesinin sağlanmasına yönelik süreçlerin yeni olması sebebiyle süreçlerde yaşanması muhtemel direncin ve örgüt içi iletişimin akreditasyon algısına etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarının akreditasyon belgelerini alabilmeleri için akademisyenlerde oluşacak direncin süreçlere etkisi ve örgüt içi iletişimin rolünün ortaya konması amaçlanmaktadır. Yapılan literatür araştırmasında karşılaşılan kısıtlı sayıdaki çalışmada akademisyenlerin algısına yönelik çalışmalar olduğu görülmüş fakat örgüt içi

iletişimin süreci nasıl etkilediği ve değişime direncin rolü araştırılmamıştır. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının alan yazınına ve akreditasyon süreçlerine yeni başlayacak üniversitelere katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında 2 farklı devlet üniversitesinden veri toplanmıştır. Kurumların ikisi de henüz akreditasyon belgesine sahip değildir. Örneklem elde edilen üniversiteler, coğrafi olarak aynı bölgede bulunmaktadır ve kuruluş yılları birbirine yakındır. Ayrıca akreditasyon süreçleri ile ilgili birbirleri ile benzer aşamalarda dırlar. Bu anlamda araştırmanın önemli sınırlılıkları akredite olmuş bir üniversitede yapılmamış olması ve devlet üniversitesinde gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda çalışma akredite olmuş bir üniversitede de gerçekleştirilebilir. Kaynaklarının miktarı ve kullanım rahatlığı göz önüne alındığında çalışmanın bir vakıf üniversitesinde gerçekleştirilmesi ile sonuçların farklılaşabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama

Araştırmanın problemi doğrultusunda evren Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında kalite ile ilgili süreçlerde görev alan akademisyenlerdir. Örneklem ise henüz akredite olmamış iki devlet üniversitesinde süreçlerde görev alan akademisyenlerden oluşmaktadır. Örnekleme yöntemi olarak olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Amaçlı örneklemede araştırmacıların kişisel deneyimleri doğrultusunda araştırma problemine uygun olduğunu düşündüğü özelliklere sahip kişiler katılımcı olarak seçilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Yükseköğretim kurumlarında kalite bilincinin tüm çalışanlarda yerleşmesi gerektiği gerçeği ile birlikte akreditasyonla ilgili süreçlerde görev alan akademisyen sayısı sınırlıdır. Bu nedenle veriler, yeterli katılımcı sayısına ulaşabilmek için iki farklı üniversiteden elde edilmiştir. Kurumlarda akreditasyonla ilgili görevi olan akademisyen bilgilerine web sitelerinde bulunan listeler üzerinden ulaşılmıştır. Veri toplama aşamasında akreditasyon algısı, değişime direnç ve örgüt içi iletişim ölçek maddelerinden ve demografik bilgi sorularından oluşturulan anket formu 234 kişiye iletilmiştir. Dijital ortamda gönderilen anketlerin 122 tanesi geri dönmüştür. Anket soruları e-posta yoluyla katılımcılara yönlendirilmiş ve veriler bu şekilde elde edilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	48	39,34
	Erkek	74	60,66
Yaş	20-35	27	22,13
	36-45	70	57,38
	45 yaş üstü	25	20,49
Medeni Durum	Evli	91	74,59
	Bekar	31	25,41
Görev Süresi	0-5	23	18,85
	6-15	61	50,00
	16-25	30	24,59
	26 yıl üstü	8	6,56
Unvan	Öğretim Görevlisi	18	14,75
	Öğr. Gör. Dr.	11	9,02
	Araştırma Görevlisi	8	6,56
	Arş. Gör. Dr.	6	4,92
	Dr. Öğr. Üyesi	40	32,79
	Doçent	25	20,49
	Profesör	14	11,48

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların %39,34’ü kadın %60,66’sı erkektir. %57,38’lik kısmı 36-45 yaş aralığında ve %74,59’u evlidir. Görev sürelerine baktığımızda ise çoğunluğun 6-15 yılları arasında çalışmakta olduğu görülmektedir. %32,79’luk bir kısmı Dr. Öğr. Üyesi olmakla birlikte farklı ünvanlarda çalışan 122 akademisyenden oluşan bir örneklem ile çalışılmıştır.

Ölçekler

Araştırma problemi doğrultusunda üç farklı ölçek (akreditasyon algısı, değişime direnç, örgüt içi iletişim) kullanılmıştır. Ölçeklerin kullanımı için 17.06.2022 tarihli etik kurul izni mevcuttur. 17 maddeden oluşan akreditasyon algısı ölçeği ile ilgili Semerci’nin (2017) ölçek geliştirme çalışmasından yararlanılmıştır. Değişime direnç ölçeği Neiva, Ros ve da Paz (2005) tarafından geliştirilen 28 maddeden oluşan Örgütsel Değişime Direnç Ölçeği kullanılmış, Balaman ve Baş’ın 2021’de yaptıkları Türkçeye uyarlanması çalışmasından yararlanılmıştır. Örgüt içi iletişim ölçeği ile ilgili Melikoğlu’nun (2009) tez çalışmasında kullandığı ve Postmes ve arkadaşlarının (2001) oluşturduğu 15 soruluk ölçekten yararlanılmıştır.

Araştırma Modeli ve Analizler

Çalışma kapsamında oluşturulan araştırma problemi doğrultusunda hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur.

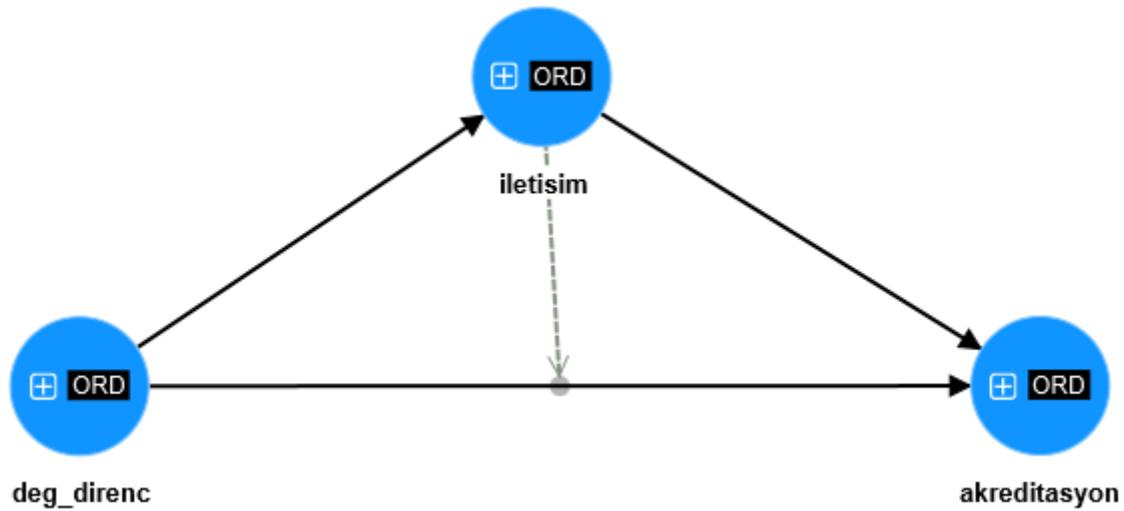
H₁: Değişime direnç ile örgütsel iletişim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Örgütsel iletişim ile akreditasyon algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Değişime direnç ile akreditasyon algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Değişime direnç ile akreditasyon algısı arasındaki ilişkiyi açıklamada örgütsel iletişimin ilımlaştırıcı rolü vardır.

Değişime direnç, örgüt içi iletişim ve akreditasyon algısının birbirleriyle ilişkisinin ölçüldüğü Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (PLS-YEM) şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Şekil 1’deki modelde yer alan değişkenleri ölçerken verilerde normal dağılım aramayan ve kısıtlı sayıdaki verilerde çalışabilen Smart-PLS YEM kullanılmıştır. Bu model son yıllarda sıklıkla kullanılan varyans temelli bir model olup diğer (Amos, Lisrel vb.) YEM’lerden ayrılmaktadır. Özellikle iki ya da daha fazla değişkenin birbiriyle olan sebep sonuç ilişkisini ortaya koymada çok başarılı bir metot olarak ön plana çıkmaktadır (Hair vd., 2017). PLS-

YEM'in kurulabilmesi için bazı ön koşullar mevcuttur: Bunları sıralamak gerekirse öncelikle doğrulayıcı faktör analizi yapılarak sorular içerisinde faktör yükü 0.6'nın altında olan değerler çıkarılarak değerlerin uyumlaştırılması yapılır (Hair vd., 2017). Sonrasında ise ayrışma geçerliliği, bileşik güvenilirlik, model uyum endeksleri, varyans artırıcı faktör değerleri koşullarının sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar sağlanmadan yapısal model kurgulanamaz (Hair vd., 2017).

PLS-YEM Faktör Analizi

Smart-PLS YEM kurgulanmadan önce ilk olarak değişkenlere ait faktör yüklerinin yeterli olup olmadıkları kontrol edilmelidir. Kriterler dışarısında kalan açıklamalar modelden çıkartılmalıdır. Bu oldukça önemli bir adımdır. Çünkü faktör yükleri 0.6'nın altında olan faktörler özellikle çalışmanın güvenilirlik verilerini olumsuz etkilemektedir (Hair vd., 2017). Yükü 0.6'nın altında olan faktörlerin ilgili değişkeni açıklama gücünün oldukça düşük olduğu bilinir. Tablo 2'de ilgili değişkenlere ait soruların faktör yükleri verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Faktör Yükleri

Sorular	akreditasyon	deg_direnc	iletisim
akreditasyon1	0.787		
akreditasyon2	0.741		
akreditasyon3	0.852		
akreditasyon4	0.856		
akreditasyon5	0.856		
akreditasyon6	0.903		
akreditasyon7	0.915		
akreditasyon8	0.908		
akreditasyon9	0.864		
akreditasyon10	0.916		
akreditasyon11	0.899		
akreditasyon12	0.888		
akreditasyon13	0.856		
akreditasyon14	0.568		
akreditasyon15	0.791		
akreditasyon16	0.748		
akreditasyon17	0.808		
deg_direnc1		0.799	
deg_direnc2		0.455	
deg_direnc3		0.422	
deg_direnc4		0.660	
deg_direnc5		0.457	
deg_direnc6		0.404	
deg_direnc7		0.462	
deg_direnc8		0.462	
deg_direnc9		0.466	
deg_direnc10		0.718	
deg_direnc11		0.653	
deg_direnc12		0.696	
deg_direnc13		0.666	

deg_direnc14		0.765	
deg_direnc15		0.485	
deg_direnc16		0.404	
deg_direnc17		0.469	
deg_direnc18		0.385	
deg_direnc19		0.696	
deg_direnc20		0.219	
deg_direnc21		0.809	
deg_direnc22		0.069	
deg_direnc23		0.726	
deg_direnc24		0.245	
deg_direnc25		0.193	
deg_direnc26		0.684	
deg_direnc27		0.664	
deg_direnc28		0.638	
iletisim1			0.841
iletisim2			0.840
iletisim3			0.746
iletisim4			0.783
iletisim5			0.782
iletisim6			0.838
iletisim7			0.828
iletisim8			0.868
iletisim9			0.821
iletisim10			0.840
iletisim11			0.827
iletisim12			0.711
iletisim13			0.353
iletisim14			0.423
iletisim15			0.401

Faktör yükleri incelendiğinde kırmızıya boyanmış değişkenlerin 0.6'nın altında olduğu görülmektedir. Bu kapsamda model kurgulanmadan önce bu faktörler modelden çıkarılmıştır. Değişime direnç ölçeğinde 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 24 ve 25. sorular, akreditasyon algısı ölçeğinde 14. soru ve örgütsel iletişim ölçeğinde ise 13, 14 ve 15. sorular modelden çıkarılarak model tekrardan kurgulanmıştır.

Güvenilirlik ve Geçerlilik Testleri

Faktör analizi sonucunda elde kalan veriler dahil edilerek kurgulanan PLS-YEM için güvenilirlik ve geçerlilik analizleri sonuçlarının paylaşılması gerekmektedir. İlk olarak dört farklı güvenilirlik verisinin bulunduğu analizde Cronbach Alfa, Bileşik Güvenilirlik (ρ_a), Bileşik Güvenilirlik (ρ_c) ve Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) güvenilirlik sonuçlarının yer aldığı veriler tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Güvenilirlik Analizi

	Cronbach Alfa	Bileşik Güvenilirlik (ρ_a)	Bileşik Güvenilirlik (ρ_c)	Ortalama Açıklanan Varyans (AVE)
akreditasyon	0.970	0.973	0.969	0.661

deg_direnc	0.793	0.801	0.791	0.541
iletisim	0.955	0.958	0.955	0.683

Güvenilirliğin sağlanması için Cronbach's alpha, rho_a ve composite reliability değerlerinin 0,70'den büyük olması gerekmektedir birlikte AVE değerinin de 0,50'den büyük olması gerekmektedir (Ringle vd., 2023). Tablo 3'e bakıldığında güvenilirlik testlerinin sonuçları tüm değişkenler için sağlanmıştır.

Geçerlilik testi için ise iki farklı rasyonun değerlerinin uygun olması gerekmektedir. Bunlardan birisi Fornell-Larcker kriteri diğeri ise Heterotrait-Monotrait (HTMT) rasyosudur. Değişkenlere ilişkin Fornell-Larcker kriteri tablo 4'de verilmiştir (Ringle vd., 2023).

Tablo 4: Fornell-Larcker Kriteri Rasyoları

	akreditasyon	deg_direnc	iletisim
akreditasyon	0.858		
deg_direnc	0.420	0.573	
iletisim	0.406	0.467	0.824

Fornell-Larcker rasyosu değişkenlerin AVE geçerlilik test sonuçlarının kareköklerini ifade etmektedir ve her bir değer ilgili satır ve sütun değerleri arasında en yüksek değere sahip olmalıdır (Richter vd., 2022). Tablo 4 incelendiğinde her bir değişken kendi satır ve sütununda en yüksek değere sahiptir ve böylelikle kriterin tam anlamıyla sağlandığı söylenebilir.

Geçerlilik koşullarından diğeri ise Heterotrait-Monotrait (HTMT) değerlerinin uyumudur. Bu geçerliliğin de sağlanabilmesi için her bir değişkenin HTMT değerinin 0.90'ın altında olması gereklidir (Richter vd., 2022) Tablo 5'da HTMT'nin yer aldığı değerler görülmektedir.

Tablo 5: Heterotrait-Monotrait (HTMT) Rasyoları

	akreditasyon	deg_direnc	iletisim
akreditasyon			
deg_direnc	0.411		
iletisim	0.417	0.721	
iletisim x deg_direnc	0.254	0.220	0.394

Değerler incelendiğinde tüm değişkenlerin ilgili rasyolarının 0.90'dan küçük olduğu görülmektedir. Böylelikle çalışmanın güvenilirlik ve geçerlilik kapsamında bir probleminin olmadığı söylenebilir.

Yeniden Örnekleme Testi

Yeniden örnekleme testi değişkenlerin birbirleri arasındaki doğrudan ya da dolaylı etkilerin anlamlılığını ölçmektedir (Doğan, 2019, s. 86). Tablo 6'da yeniden örnekleme test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: Yeniden Örnekleme Testi (Bootstrapping)

	Original sample (O)	Sample mean (M)	Standard deviation (STDEV)	T statistics ((O/STDEV))	P values
deg_direnc -> akreditasyon	-0.392	-0.410	0.126	-3.118	0.007
deg_direnc -> iletisim	-0.685	-0.695	0.045	-15.374	0.000
iletisim -> akreditasyon	0.172	0.175	0.131	3.312	0.017
iletisim x deg_direnc -> akreditasyon	0.092	0.083	0.131	2.700	0.005

Yeniden örnekleme testi sonuçlarına değişkenler arasındaki ilişkilerin p ve t değerlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Literatüre göre t istatistiğinin en az 1,96 olması gerekmektedir. Birlikte anlamlılık düzeyinin de 0,005 ya da altında olması gerekmektedir. Değerler incelendiğinde tüm değerlerin kısıtlar içerisinde kaldığı görülmektedir.

Varyans Artırıcı Faktör Değerleri (VIF)

Değişkenler arasındaki korelasyonun yüksek olması çoklu doğrusallık sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunun olup olmadığını ölçmek içinse PLS-YEM de varyans artırıcı faktör analizi yapılmaktadır. Değişkenlere ait VIF değerleri tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Varyans Artırıcı Faktörlere Ait Rasyolar

	VIF
akreditasyon1	3.595
akreditasyon2	3.353
akreditasyon3	4.309
akreditasyon4	4.510
akreditasyon5	4.477
akreditasyon6	4.227
akreditasyon7	3.957
akreditasyon8	4.236
akreditasyon9	4.193
akreditasyon10	4.273
akreditasyon11	4.522
akreditasyon12	3.398
akreditasyon16	2.750
akreditasyon17	3.527
deg_direnc1	2.156
deg_direnc4	2.073
deg_direnc10	2.141
deg_direnc11	2.755
deg_direnc12	3.234
deg_direnc13	2.157
deg_direnc14	2.026
deg_direnc19	1.554
deg_direnc21	2.174
deg_direnc23	2.080
deg_direnc26	2.650
deg_direnc27	2.834
deg_direnc28	2.277
iletisim1	4.518
iletisim2	4.319
iletisim3	3.617
iletisim4	4.246
iletisim5	3.251
iletisim6	4.957
iletisim7	3.983
iletisim8	3.968

iletisim9	3.882
iletisim10	4.812
iletisim11	4.907
iletisim12	2.108

VIF değerlerinin hangi rakamlar arasında olması gerektiğine ilişkin literatürde farklı görüşler yer almaktadır. Bununla birlikte her ne kadar ideal olarak 3'ün altında olması gerektiği söylene de bazı kaynaklarda 10'un altındaki değerlerde kabul edilmektedir (Hair vd., 2017b, s. 143). Fakat baskın görüşün bu değerlerin 5'in altında olması gerektiğidir. Tablo 7'ye bakıldığında hiçbir değişkenin değerinin 5'in üzerinde olmadığı görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorununun olmadığını göstermektedir.

Model Uyum Endeksleri

PLS algoritması NNFI (Non-normed fit index), NFI (Normed Fit Index), SRMR (Standardized Root Mean Square Residual), RMSttheta (Root Mean Square Residual Covariance) ile tam model uyum endeksleriyle alakalı model uyum endekslerini içerir (Ringle vd., 2018, s. 11). Tüm bu değerlerle ilgili literatürde çok sayıda farklı görüş mevcuttur. Çalışmalar incelendiğinde kabul görmüş değerleri şu şekilde ifade edebiliriz. SRMR değerinin 0,10'dan daha düşük olması (Hu ve Bentler, 1998, s. 449), NFI değerinin 0,90'ın üzerinde olması (Henseler vd., 2016; Byrne, 2008) ve RMSttheta değerinin de 0,12'nin üstünde olması beklenir (Henseler vd., 2014, s. 191). Bu değerlerin sağlanması model uyumunun iyi olduğu anlamına gelir. Tablo 8'de model uyum endeksi yer almaktadır.

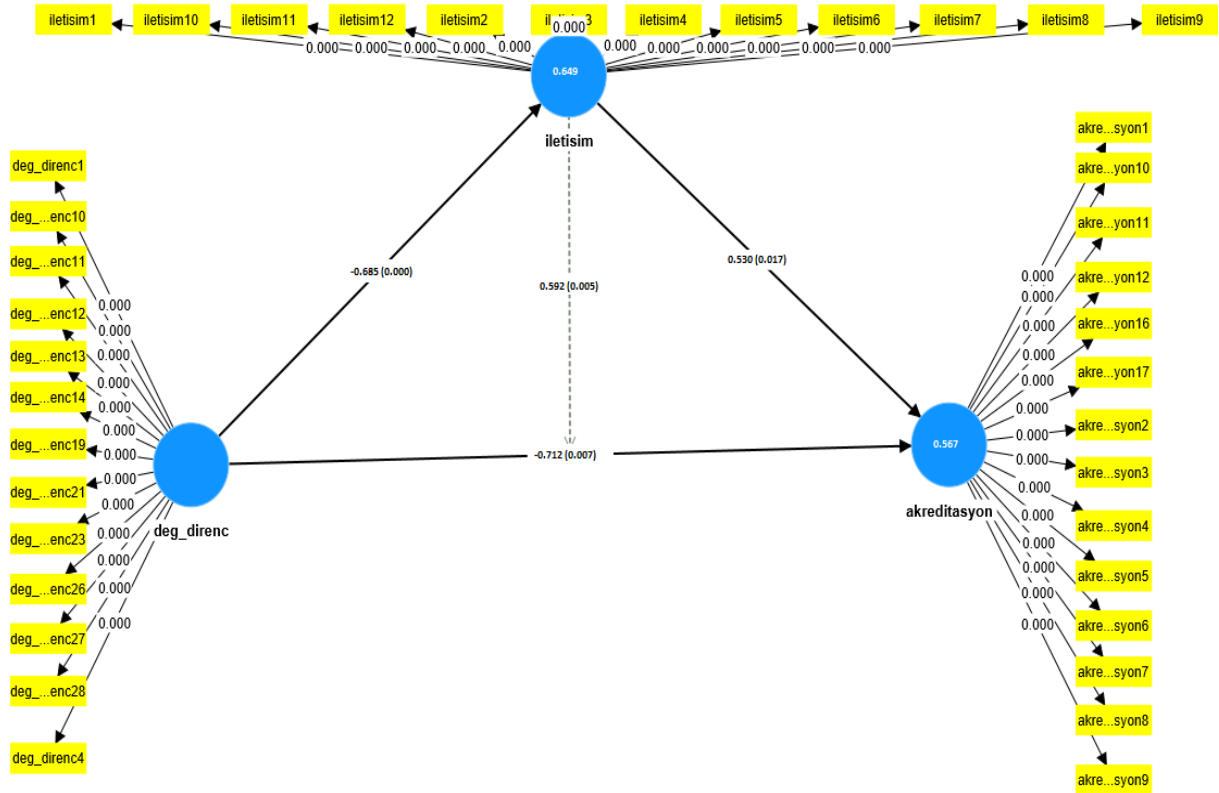
Tablo 8: Model Uyum Endeksi

	Saturated model	Estimated model
SRMR	0,95	0,94
RMSttheta	0,74	0,72
NFI	0,121	0,120

Tablo 8 incelendiğinde model uyum endeks değerlerinde herhangi bir uyumsuzluk görülmemektedir. Faktör analizi, güvenilirlik ve geçerlilik testleri, yeniden örnekleme testi ve VIF değerleri ve model uyum endeksleri ön koşullarının sağlanmasının ardından artık yapısal hipotezlerin ölçüleceği yol analizine geçilebilir.

Yol Analizi

Smart-PLS yapısal eşitlik modeli ön koşulların gerçekleşmesinin ardından artık yol analizi yapılabilir. Bu kapsamda değişime direncin akreditasyon algısına etkisinin, yine değişime direncin örgütsel iletişime etkisinin, örgütsel iletişimin akreditasyon algısına etkisinin ve değişime direncin akreditasyon algısını tahmin etmede iletişimin ılımlatırıcı rolünün kurgulandığı model şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Değişime Direnç, Örgütsel İletişim ve Akreditasyon Algısına Yönelik Oluşturulan Yapısal Eşitlik Modeli

Şekil 2'ye bakıldığında ilk olarak değişime direnç ile akreditasyon algısı değişkenleri arasındaki p değerleri incelendiğinde değişime direnç ile akreditasyon algısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu iki değişkenin ilişki katsayılarına bakıldığında ise ilişkinin yönü arasında bilgi sahibi olabiliriz. Bu iki değişken arasındaki ilişki katsayısına bakıldığında -0.712 olarak görülmektedir. Bu durum değişime direnç ile akreditasyon arasında kuvvetli bir negatif korelasyon olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifade ile değişime direnç arttıkça akreditasyon algısı azalmaktadır. Bu sonuç değerlendirildiğinde ise H2 hipotezi desteklenmektedir.

Değişime direnç ile örgüt içi iletişim değişkenleri arasındaki ilişkinin p değeri incelendiğinde değişime direnç ile örgüt içi iletişim arasında anlamlı bir ilişki olduğunu görülmektedir. Bu ilişkinin yönünü anlayabilmek için ise ilişki katsayısına bakılması gerekmektedir. Bu iki değişken arasındaki ilişki katsayısının -0.685 olduğu görülmektedir. Bu durum değişime direnç ile örgüt içi iletişim arasında negatif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle değişime direnç arttıkça örgüt içi iletişim azalmaktadır. Bu sonuç ise H1 hipotezini desteklemektedir.

Örgüt içi iletişim ile akreditasyon algısı değişkenleri arasındaki p değeri incelendiğinde örgüt içi iletişim ile akreditasyon algısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin yönünü anlayabilmek içinse tekrardan ilişki katsayısına bakılması gerekmektedir. Değişkenler arasındaki ilişki katsayısının 0.530 olduğu görülmektedir. Bu durum iki değişkenin pozitif korelasyona sahip olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle örgüt içi iletişim arttıkça akreditasyon algısı da artmaktadır. Bu sonuç ise H3 hipotezini desteklemektedir.

Son olarak değişime direncin akreditasyon algısına etkisinde iletişimin ılımlayıcı rolünü anlayabilmek için ilgili ilişkinin p değeri incelendiğinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Yine benzer şekilde bu ilişkinin yönü irdelendiğinde ise ilişki katsayısına bakılmalıdır. İlişki katsayısının 0.592 olduğu görülmektedir. Bu durum iletişimin değişime

direnç ile akreditasyon algısı arasındaki ilişkiyi olumlu anlamda ılımlaştırdığını ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle örgüt içi iletişim arttıkça değişime direnç ile akreditasyon algısı arasındaki ilişki de olumlu anlamda artmaktadır. Benzer şekilde örgüt içi iletişim azaldıkça da değişime direnç ile akreditasyon algısı arasındaki ilişki azalmaktadır. Bu durum H4 hipotezini desteklemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Akreditasyon, özellikle son yıllarda üniversitelerin kurumsallaşması ve farklılaşması adına önemli bir rol üstlenmektedir. Akreditasyonun getirdiği standardizasyonların üniversitelerde bazı değişimlere sebep olduğu görülmektedir. Ancak diğer işletme ve kurumlarda olduğu gibi değişimin gerçekleşebilmesi için sadece mevzuat güncellemeleri yeterli olmamaktadır (Solak vd., 2017). Balcı ve arkadaşları (2005) yaptıkları çalışmada kamu kurumlarında çalışanların yıllardır alıştıkları çalışma ortamının değişmesine karşı daha çok direnç gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Kamuda zaman içinde yerleşen bürokratik kültür yeniliğe ve değişime karşı gerçekleştirilen çabanın önünde bir engel teşkil etmektedir. Türkiye'de üniversitelerin çoğunluğunu oluşturan devlet üniversiteleri de diğer kamu kurumları ile benzer şekilde uzun yıllardır değişime direnç gösteren yapıları ve yerleşik bürokratik kültür nedeniyle akreditasyon gibi köklü bir değişim sürecini benimsemekte zorlanmaktadır. Burada bahsi geçen bürokratik kültür, kurumda yıllardır sürdürülen alışkanlıklar, paylaşımlar ve iş yapış biçimleridir (Demir, 2011). Bu durum değişim yönetimi gerektiren ve örgüt çalışanlarının büyük bir kısmının sürece inanmadığı bir yapıyla karşı karşıya kalınması anlamını taşımaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlara göre katılımcıların büyük bir kısmının akreditasyon süreçlerine olumsuz baktıkları gözlemlenmektedir. Özellikle kilit çalışanların süreci sahiplenmemesinin üniversitelerde akreditasyon süreçlerini yavaşlatacağı göz önüne alındığında durum endişe vericidir. Bu sürecin daha iyi yönetilmesinde örgüt içi iletişimin rolü son derece önemlidir. Bu kapsamda bu çalışmada akreditasyon gibi önemli bir değişimin getirdiği direnç, örgüt içi iletişim ve akreditasyon algısı kurulan yapısal eşitlik modeliyle ölçülmüş ve değişime direncin aslında doğru iletişimle bertaraf edilebileceği ve akreditasyon algısını önemli ölçüde değiştirebileceği sonucuna varılmıştır. Analiz sonuçları, örgütsel iletişim arttıkça değişime direncin azaldığını göstermiştir. Ayrıca, örgütsel iletişim arttıkça akreditasyona yönelik olumlu algıda artış yaşanmıştır. Olumlu akreditasyon algısı da değişime direnci azaltmada önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmanın sonuçları Kocabaş (2005)'in değişim başarılmasında her boyutta iletişim kanallarının açık tutulmasının önemini vurguladığı çalışmayla desteklenmektedir. Örgüt içi iletişimin şeffaf ve açık bir şekilde gerçekleşmediği durumlarda, akademisyenlerin süreçlere karşı direnç gösterdikleri yapılan diğer çalışmalarda da görülmektedir (Çelikdemir, Paker, 2019, Töremen, 2002). Akreditasyon süreçleri Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında henüz yeni uygulanmaya başladığından, bu konuda yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışma ile alanda yapılan çalışmaların bir parçası olmak ve üniversitelerdeki akreditasyon sürecine dair algıları inceleyerek alandaki boşluğu doldurmak amaçlanmıştır. Elde edilen bulguların, üniversitelerin gelecekteki akreditasyon uygulamalarına ışık tutacağı düşünülmektedir. İleriki çalışmalarda, üniversitelerin mevcut yapılarının bu tür köklü değişimleri uygulamada bazı zorluklar yaratabileceği göz önünde bulundurularak akreditasyon sürecinin nasıl daha etkin yönetilebileceğine dair kuramsal ve uygulanabilir bir yönetim modeli geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca çalışmada kullanılan ölçeklerin alt boyutlarını analiz eden çalışmalar gerçekleştirilebilir. Yapılan çalışmanın, üniversitelerin akreditasyon uygulamalarını iyileştirmelerine katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Aktan, C. C., & Gencil, U. (2010). Yüksek öğretimde akreditasyon. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 137-146.
- Aktan, C. C., & Yay, S. (2016). Türkiye’de statüko ve değişime direnç. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 49-71.
- Balaman, F., & Muhammet, B. A. Ş. (2021). Örgütsel Değişime Direnç Ölçeği’nin Türkçe’ye uyarlanması: Geçerlik-güvenirlilik çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(2), 676-697.
- Balcı, A. (2005). Kamu örgütlerinde toplam kalite yönetimi uygulanması: Olumlu perspektifler ve olası zorluklar. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005(2), 196-211.
- Barutçu, E., & Erçelik, E. (2012). Örgüt içi iletişimin iş gören motivasyonuna etkisi: Denizli’de otel işletmelerinde bir araştırma. *Yeni Fikir Dergisi*, 4(9), 99-117.
- Barutçugil, İ. (2004). *Organizasyonlarda duyguların yönetimi*. Kariyer Yayınları.
- Beger, G. A., & Türker, D. (2018). Değişime direnç ve algılanan stres ilişkisi: Sistematik literatür taraması ve nicel bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 241-272.
- Byrne, B.M. (2008), *Structural equation modeling with EQS: Basic concepts, applications, and programming*. New York, NY. Psychology Press.
- Cardoso, O.O. Comunicação empresarial versus comunicação organizacional: Novos desafios teóricos. *Revistade Administração Pública*, RioDeJaneiro, v.40, n.6, p.1123-1144, Nov./Dez.2006. Disponível em: <<http://www.scielo.br/pdf/rap/v40n6/10.pdf>>. Acesso em: 12Fev.2017
- Çelikdemir, D. Z., ve Paker, İ. T. (2019). Örgütsel değişimin gerçekleşmesinde örgütsel iletişimin önemi. *İzmir İktisat Dergisi*, 34(3), 431-441.
- Davis, K. (1988). *İşletmede insan davranışı: Örgütsel davranış*, (çev. Kemal Tosun, Tomris Somay, Fulya Avkar, Can Bavsall, Ömer Sadullah, Semra Yalçın), 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 98.
- Deming, W. E. (1986). *Out of the crisis*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, Center for Advanced Engineering Study.
- Demir, F. (2011). Bürokratik kültür, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16, S.2, 153-178.
- Derdiyok, T. (2019). Üniversitelerde kalite güvence sistemi kapsamında PUKÖ yönetim döngüsü uygulamasında bir model önerisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 173-198.
- Doğan, C. D. (2019). Yeniden örnekleme yöntemleri: Kavram ve R uygulamaları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(6), 2747-2766.
- Doğan, İ. (1999). Eğitimde kalite ve akreditasyon sorunu: Eğitim fakülteleri üzerine bir deneme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20(20), 503-519.
- Duck, J. D. (1999). *Değişim yönetimi*, (çev. Meral Tüzel), Değişim İçinde, ss. 61-83. İstanbul: MESS Yayınları.
- Eren, E. (2004). *Küresel stratejiler ve stratejik iş birlikleri*.
- Erkuş, L. ve Özdemir, S. M. (2010). Eğitim fakültelerinin akreditasyon sürecine hazır olma durumuna ilişkin öğretim elemanlarının görüşlerinin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(3), 118-133.
- Fidan, M., Bıyıklı, F., & Özkara, B. (2022) Akademisyenler için akreditasyon ne anlama geliyor? Yükseköğretimde kalite üzerine nitel bir araştırma. *Sosyal Mucit Academic Review*, 3(2), 213-236.

- Geçikli, F., Serçeoğlu, N., & Üst Can, Ç. (2011). Örgüt içi iletişim ve iletişim tatmini konaklama işletmelerinde bir uygulama. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (33), 163-184.
- Golowko, N., Kopia, J., Geldmacher, W., & Förster-Pastor, U. S. (2017). Comparative study on quality management at German Private Universities. *Quality-Access to Success*, 18(157), 85-94.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri [Research methods in social sciences]*. Ankara, Turkey: Seckin Yayıncılık (131-137).
- Hadzhikoleva, S., Orozova, D., Hadzhikolev, E., & Andonov, N. (2020, August). Model of a centralized system for quality assurance in higher education. *In 2020 IEEE 10th International Conference on Intelligent Systems (IS)* (pp. 87-92). IEEE
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (2. Baskı). Los Angeles: Sage.
- Henseler, J., Dijkstra, T.K., Sarstedt, M., Ringle, C.M., Diamantopoulos, A., Straub, D.W., ve Calantone, R.J. (2014). Common beliefs and reality about pls: comments on rönkkö and evermann. *Organizational Research Methods*, 17(2). 182-2009. doi: 10.1177/1094428114526928
- Henseler, J., Hubona, G. ve Ray, P. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: Updated guidelines. *Industrial Management & Data Systems*. 116. 2-20. 10.1108/IMDS-09-2015-0382, Retrieved 25.08.2019 from Emerald Database
- Hu, L.-t., ve Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453.
- Kalla, H.K. (2005). Integrated internal communications: A multidisciplinary perspective, *Corporate Communications: An International Journal*, 10(4), 302-314.
- Kells, H. R. (1988). Self-study processes: A guide to self-evaluation in higher education (3rd Eds.). *New York, NY: American Council on Education*.
- Kocabaş, F. (2005). Değişime uyum sürecinde iç ve dış örgütsel iletişim çabalarının entegrasyonu gerekliliği. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 247-252.
- Kotter, J. P., (2011), Leading change: Why transformation efforts fail, in: On change management, U.S.A.: *Harvard Business Review*.
- Knowles, E. S. & Linn, J. A. (2003). *Resistance and persuasion*. Taylor and Francis: Routledge
- Knowles, ES ve Linn, JA (2004). *Direnç ve ikna*. Psikoloji Basın.
- Küçük, B. A., & Günaydin, C. (2021). Lider ile örgüt düzeyindeki güven duygusunun yenilikçi çalışma davranışı üzerindeki etkisi: Değişime direncin rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 540-576.
- Leblebici, D. N. (2008). 21. yüzyılın liderlik anlayışına bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 61-72.
- Melikoğlu, M. (2009). *The Distinctive Role of Prestige, Communication and Trust: Organizational Identification Versus Affective Commitment* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Neiva, ER, Ros, M. ve Paz, MGT (2005). Örgütsel değişime yönelik tutumlar: Bir ölçeğin doğrulanması. *İspanya'da Psikoloji*, 9 (1), 81-90.
- Noaman, A. Y., Ragab, A. H. M., Fayoumi, A. G., Khedra, A. M., & Madbouly, A. I. (2013, September). HEQAM: A developed higher education quality assessment model. *In 2013 Federated Conference on Computer Science and Information Systems* (pp. 739-746). IEEE.
- Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European journal of work and organizational psychology*, 15(1), 73-101.

- Öksüz, E., & Ulağlı, S. (2021). Örgüt içi iletişim örgütsel bağlılığa etkisi: Türkiye'deki bankacılık sektörü üzerinde bir araştırma. *Troyacademy*, 6(1), 311-330.
- OSYM,2023.<https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2023/YKS/TERCIH/kkilavuz27072023di.pdf>. 08.09.2023-14:00
- Postmes, T., Tanis, M., DeWit, B. (2001). Communication and Commitment in Organizations: A Social Identity Approach. *Group Processes Intergroup Relations*,227 (4), 229
- Piderit, S. K. (2000). Rethinking resistance and recognizing ambivalence: A multidimensional view of attitudes toward an organizational change. *Academy of Management Review*, 25(4), 783-794.
- Reinert, P. C. (1949). The purposes and values of accreditation. *The American Journal of Nursing*, 49(7), 468-470.
- Richter, N.F./ Hauff, S./ Ringle, C.M./ Gudergan, S.P.: The Use of Partial Least Squares Structural Equation Modeling and Complementary Methods in International Management Research, *Management International Review*, Volume 62 (2022), pp. 449-470.
- Ringle, C.M./ Sarstedt, M./ Sinkovics, N./ Sinkovics, R.R.: A Perspective on Using Partial Least Squares Structural Equation Modelling in Data Articles, *Data in Brief*, Volume 48 (2023), p. 109074.
- Schalk, R., Campbell, J. W. and Freese, C. (1998). Change and employee behaviour, *Leadership & Organization Development Journal*, 19(3), (157-163).
- Scott, L., & Sahay, S. (2019). *Change and change management*. Movements in Organizational Communication Research: Current Issues And Future Directions (Pp. 214- 232). Taylor And Francis.
- Sekman, M., & Utku, A., (2009), *Çevik şirketler: Kurumsal ataleti yenmek*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Semerci, Ç., Semerci, N., Fatma, Ü., Yılmaz, E., Kaygın, H., Ulus, İ. Ç., & Yılmaz, Ö. (2021). Akademisyenlerin akreditasyon algılarının incelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 9(1), 1-14.
- Solak, S. G., Oktay, E. ve Pekküçükşen, Ş. (2017). Kamu yönetiminde değişime direnç: İç denetim örneği. *Strategic Public Management Journal*, 3, 1-15.
- Suarez, J. G. (1992). Three experts on quality management: Philip B. Crosby, W. Edwards Deming, Joseph M. Juran. *Total Quality Leadership Office Arlington Va*. pp. 7-11
- Timurturkan, K. (2010). *Örgütsel yapının örgütsel değişime direnç üzerindeki etkisi: İzmir Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlüğü'nde bir uygulama* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Torrington, D. Ve Hall, L. (1987) *Personel management a new approach*, Prentice Hall, UK
- Töremen, F. (2002). Eğitim örgütlerinde değişimin engel ve nedenleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 185-202.
- Tunçer, P. (2013). Değişim yönetimi sürecinde değişime direnme. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 32(1).
- Tuncer, A., ve Tuncer, M. (2015). Örgüt içi iletişimde iş tatminini etkileyen boyutların analizi: Çokuluslu ve ulusal ölçekli örgütler üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(38), 6488-6498.
- Türk, M. S. (2019). *Örgüt içi iletişim ve kriz yönetimi*. Erişim adresi: https://www.academia.edu/download/51080548/Orgutsel_Iletisim_Ve_Kriz_Yonetimi.pdf.
- Ünüvar, Ş. & Bilge, A. (2009). Örgütsel iletişim bir unsuru olan örgüt içi iletişimin konaklama işletmelerindeki etkinliği: Örnek bir alan araştırması, *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(1), 55-72
- Weick, K.E. (1979) *The social psychology of organizing*. Reading, MA: Addison-Wesley

Yener, S. (2021). Düzenleyici odakların değişime direnç üzerindeki etkisinde örgütsel iletişimin aracı rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (30), 197-210.
 YÖKAK, (2023a). <https://yokak.gov.tr/degerlendirme-sureci> 01.02.2023-14:25
 YÖKAK, (2023b). <https://yokak.gov.tr/raporlar/akredite-olan-kurumlar?termYear=2021> 07.09.2023-19:50

Ekler

Akreditasyon Algısı Ölçeği

1. Akreditasyon, ulusal ve uluslararası tanınmayı kolaylaştırır.
2. Akreditasyon, bir eğitim programının kendini gerçekleştirmesidir.
3. Akreditasyon, var olmanın tescillenmesidir.
4. Akreditasyon, belge veya rapor değildir, kaliteye kalite katma çabasıdır.
5. Akreditasyon, bir programı yaşatma güvencesidir.
6. Akreditasyon, programların geleceğinin güvence altına alınmasıdır.
7. Akreditasyon, tercih edilen bir programın kalite güvencesidir.
8. Akreditasyon, sürdürülebilir bir kalite göstergesidir.
9. Akreditasyon, kalite çizgisinin tabanıdır.
10. Akreditasyon, bir kalite kültürüdür.
11. Akreditasyon, algı, imaj ve kaliteyi olumlu yönde etkileyen bir faktördür.
12. Akreditasyon, eğitim kalitesinin bir göstergesidir.
13. Akreditasyon, yaşam boyu kalite mücadelesi için atılan bir adımdır.
14. Akreditasyon ve kalite için tüm paydaşların hesap verebilir olması gerekir.
15. Akreditasyon, öğretim kalitesine olumlu yönde katkı sağlayan başarılı bir girişimdir.
16. Akreditasyon, kalite yönetiminin bir alt boyutu olarak değerlendirilebilir.
17. Akreditasyon, kaliteyi değerlendirmek için kullanılan bir araç ve yöntemdir.

Değişime Direnç Ölçeği

1. Bu kurumdaki değişiklikler genellikle söylem düzeyinde kalır; aslında değişiklikler gerçekleşmez.
2. İnsanlar işlerini farklı bir şekilde yapıyor gibi görünme eğilimindedir.
3. Sanki bir değişim varmış gibi göstermek bu kurumdaki insanların karakteristik bir özelliğidir.
4. İnsanlar değişiklikler konusunda hemfikir gibi davranma eğilimindedir ancak gerçekte değişimin uygulanmasına yanaşmıyorlar.
5. Tüm değişim hedeflerinin öngörülen sürede tamamlanmasına izin verilmemesi bu kurumda yaygın olarak görülmektedir.
6. İnsanlar değişiklik yapılsa da uygulamada bunun olmadığını söylemeye eğilimlidir.
7. İnsanlar değişikliklere karşı kendilerini savunmak için yeni söylemler geliştirirler.
8. Değişim süreçlerine dâhil olmamak bu kurumda yaygın görülen bir durumdur.
9. İnsanlar değişimin gerçekleşeceğini inkâr etme eğilimindedirler.

10. Burada değişime yönelik farklı girişimler tatmin edici olmaktan uzak kalmaya devam ediyor.

11. süreçlerinde insanlar işlerini kaybetmekten korkuyor.

12. Bu kurumda değişim baskısı insanlarda tatmin eksikliği yaratmaktadır.

13. Değişim süreçleri konusunda bilgi eksikliği kurumda yanlış anlaşılmalara yol açıyor.

14. Değişim süreçleri konusunda bilgi eksikliği kurumda çalışanlarda hayali ve gerçekdışı beklentilere yol açıyor.

15. Değişim nedeniyle pozisyonunu kaybeden çalışanlar genellikle değişim sürecine muhalefet ediyorlar.

16. İnsanlar ücret kesintilerine yol açan değişikliklere olumsuz tepki verirler.

17. İnsanlar yeni çalışma yöntemlerinin yarattığı belirsizlik yüzünden korkuyorlar.

18. yönetimden uzaklaştırılması korku yaratır. Çünkü kontrol ve yeterlilik kaybı hissi vardır.

19. Değişim süreçlerinde kaybetme korkusu insanlarda değişime karşı direnç yaratır.

20. sürecine en fazla dâhil olanlar değişime en uygun tutuma sahip olanlardır.

21. kurumda yapılan değişimler kişisel gelişim için fırsatlar yaratır.

22. Değişim, işlerin nasıl yürüdüğüne yönelik daha ayrıntılı bilgi ihtiyacını kapsar.

23. Değişiklikler faydalıdır çünkü bu kuruma yeni bir hava katar.

24. Değişim bundan nasıl faydalanacağını bilen çalışanlar için fırsatlar yaratır.

25. İnsanlar değişimin kendilerine yarar sağlayacağını farkına vardığında değişimi kabul eder.

26. Bu kurumda yapılan değişimler önemlidir. Çünkü çalışanlara fayda sağlar.

27. Çalışanlar meslektaşlarının çoğunluğunun kurumdaki değişimleri desteklediğinin farkındalar.

28. Çalışanlar kurumsal çevrelerinde değişimler yapabileceklerine inanıyorlar.

Örgüt İçi İletişim Ölçeği

1. Yönetim kadrosu kurumda yapılan değişiklikler hakkında çalışanlarına bilgi verir.

2. Personel yönetimi ile ilgili bilgilendirme yapılır.

3. Kurumun genel performansı ile ilgili bilgilendirme yapılır.

4. Kurumun izlediği strateji hakkında bilgilendirme yapılır.

5. Diğer departmanların işleyişi hakkında bilgilendirme yapılır.

6. Yönetim, kurumsal sorunları çalışanlarla paylaşır.

7. Yönetim, çalışanlara kendileri ile iletişim kurma fırsatı tanır.

8. Yönetim, kurumun bütününe ilgilendiren sorunların çözümü için çalışanlarına danışır.

9. Yönetim, çalışanların yaptıkları iş ile ilgili geribildirim verir.

10. Kurumun yönetsel politikalarını tartışmak ve iyileştirmeler yapmak için görüşlerini sunma fırsatı verilir.

11. Yönetim, çalışanlara önerilerini sunma fırsatı verir.

-
12. Eğer kurumun stratejisini eleştirmek istersem, bununla ilgili kiminle nasıl iletişim kurmam gerektiğini biliyorum.
  13. Çalışma arkadaşlarımla iş dışı konularda da rahatlıkla konuşurum.
  14. Benim departmanımdan olmayan çalışma arkadaşlarımla iş dışı konularda da rahatlıkla konuşurum.
  15. Çalışma arkadaşlarımla aramızda iyi ve kaliteli bir iletişim vardır.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Kapsamında Türkiye İşletmelerinde Cinsiyet Eşitliği ve Cam Tavan Sendromu*Gender Equality and Glass Ceiling Syndrome in Turkish Businesses within the Scope of United Nations Sustainable Development Goals in the Centennial of the Republic*Sercan EDİNSEL^{a*} Mehmet Alper AKDEMİR^b^a Dr., OSTİM Teknik Üniversitesi Misafir Öğretim Üyesi, İİBF, İşletme, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2831-7504^b Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İşletme, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3782-034X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Eylül 2023

Kabul tarihi: 4 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Cinsiyet eşitliği,
Sürdürülebilir kalkınma,
İnsan kaynakları yönetimi,
Cam Tavan Sendromu.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 7, 2023

Accepted: October 4, 2023

Keywords:

Gender equality,
Sustainable development,
Human resource management,
Glass Ceiling Syndrome.

ÖZ

Günümüzdeki işletmeler, insan kaynaklarından sürdürülebilir bir şekilde faydalanabilmek için işgücünde cinsiyet eşitliğini sağlama konusuna önem göstermektedirler. Bu özen özellikle Birleşmiş Milletler yirminci yüzyılın sonlarına doğru dünyamızın temel sorunlarına çözüm sunmak adına bir reçete sunmaya ihtiyaç duyarak hazırlanmış olduğu on yedi maddelik Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Türkiye tarafından kabul edilmesi ile daha da artmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin cam tavan sendromu açısından tüm dünya ülkeleri içindeki durumunu tespit etmek ve bunu yayımlanan istatistik veriler ile açıklamaktır. Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilirlik hedefleri beşinci maddesi kapsamında Türkiye'nin özellikle işgücünde cam tavan sendromu konusunda diğer Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü ülkeleri içerisinde hâlihazırdaki durumu ve yıllara yönelik gösterdiği gelişmeler literatür taraması ve istatistik verilerin incelenmesi ile tespit edilmiştir. Çalışmada cam tavan sendromu kapsamındaki ikincil istatistik veriler analiz edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle dünya genelinde kullanılan Cam Tavan Endeksi ile Türkiye'nin diğer dünya ülkeleri içindeki durumu incelenmiştir. Buna ek olarak cam tavan sendromunun göstergesi olduğu değerlendirilen Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden ve Sabancı Üniversitesi Kurumsal Yönetim Kurulunca oluşturulan "Yönetim Kurulunda Kadın Türkiye Raporu" kapsamındaki veriler ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında "Cam Tavan Endeksi" içerisinde yer alan yirmi dokuz ülke arasında 2016-2023 yılları arasında sürekli olarak Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü ortalamasının altında yirmi yedinci sırada yer almaktadır. Kadın büyükelçi sayısındaki artış ve kadın milletvekili oranındaki yükselme gibi olumlu gelişmeler de bulunmaktadır. Ancak bu gelişmelere rağmen istihdam alanındaki cinsiyet dengesizliği ve kadınların iş gücüne katılımını sınırlayan önemli engellerin hâlâ devam etmesi, ulusal düzeyde tam bir eşitliğe ulaşamadığını göstermektedir. Bu bağlamda, cam tavan sendromunun hâlâ etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın son kısmında ise ülkemizde cam tavan sendromunun azaltılmasına yönelik görüş ve önerilere yer verilmiştir.

ABSTRACT

Today's businesses pay attention to ensuring gender equality in the workforce in order to benefit from their human resources in a sustainable way. This attention has especially increased with the adoption by Turkey of the seventeen-point Sustainable Development Goals, which the United Nations prepared towards the end of the twentieth century, needing to offer a prescription to provide solutions to the fundamental problems of our world. The aim of this study is to determine the status of the Republic of Turkey among all countries of the world in terms of glass ceiling syndrome and to explain this with published statistical data. Within the scope of the fifth article of the Sustainability Goals of the United Nations, Turkey's current status among other Organization for Economic Cooperation and Development countries, especially in terms of glass ceiling syndrome in the workforce, and its developments over the years have been determined by reviewing the literature and examining statistical data. In the study, secondary statistical data evaluated within the scope of glass ceiling syndrome were analyzed and the findings were interpreted. In this context, firstly, the Glass Ceiling Index, which is used worldwide, and Turkey's status among other countries in the world were analyzed. In addition, data from the Turkish Statistical Institute, which are considered to be indicators of the glass ceiling syndrome, and the "Women on the Board of Directors Turkey Report" prepared by the Sabancı University Corporate Governance Board were analyzed. As a result of the study, among the twenty-nine countries included in the "Glass Ceiling Index" in the centennial year of the Republic of Turkey, Turkey ranks twenty-seventh, consistently below the average of the Organization for Economic Cooperation and Development between 2016 and 2023. There are also positive developments, such as the increase in the number of women ambassadors and the rise in the proportion of women parliamentarians. However, despite these developments, the gender imbalance in employment and the persistence of significant barriers limiting women's participation in the workforce indicate that full equality has not been achieved at the national level. In this context, it is possible to say that the glass ceiling syndrome is still effective. In the last part of the study, opinions and suggestions for reducing the glass ceiling syndrome in our country are given.

EXTENDED ABSTRACT

Recently, businesses have increasingly prioritized gender equality, aiming not only for economic success but also sustainable development and social transformation. This shift aligns with the United Nations' Sustainable Development Goals (SDGs), emphasizing the global issue of gender inequality and calling on businesses to play a more active role in addressing it. Turkey, in particular, has shown a strong commitment to gender equality by adopting the SDGs. Businesses are now taking on the responsibility of not only pursuing profit but also creating social impact and contributing to sustainable development, with gender equality being a fundamental part of this responsibility. They strive to establish an environment where both male and female employees enjoy equal rights and actively promote women's participation in business life. This effort is not only about fairness but also about fostering diversity and innovation in the workforce. The UN's SDGs aim to create a more sustainable and just world by addressing global social issues. The fifth goal, gender equality, seeks to ensure equal rights for women across social, economic, and political spheres. By endorsing these goals, businesses commit to combating gender inequality, especially in the corporate realm. This commitment involves actions such as increasing women's access to leadership roles, narrowing the gender pay gap, and fostering an egalitarian workplace culture.

Turkey actively promotes gender equality by aligning with the United Nations' Sustainable Development Goals (SDGs). Collaborative efforts involving businesses, government, and non-governmental organizations are vital to raise awareness, expand educational opportunities, and enhance female participation in the workforce. These initiatives aim to create a fairer and more egalitarian future, not only in the corporate sector but also across society as a whole. This study examines gender inequality and the glass ceiling syndrome in Turkey's workforce in line with the UN's fifth SDG on gender equality. It investigates recent developments in Turkey's efforts to address these issues, employing a comprehensive methodology encompassing literature review, statistical data analysis, and a thorough evaluation approach. The study delves into the multifaceted aspects of gender inequality and the glass ceiling syndrome, providing a detailed analysis. Statistical data analysis enables a comprehensive examination of gender inequality across various work force dimensions, including women's representation in senior management and political decision-making roles. It also monitors changes in these data over time and assesses recent progress. Using a comprehensive assessment method, the study evaluates the impact of existing policies and practices in combating gender inequality and the glass ceiling syndrome. Initially, it benchmarks Turkey's gender equality status in the corporate world on an international scale using the Glass Ceiling Index, a widely recognized indicator of women's representation in senior management positions. Additionally, the study incorporates data from the Turkish Statistical Institute (TUIK) and the "Women on the Board of Directors Turkey Report" produced by the Sabancı University Corporate Governance Board to provide a more comprehensive perspective.

Turkey's situation with regard to gender inequality in the workforce and glass ceiling syndrome has been studied more closely in recent years as a result of national and international efforts. This analysis is carried out in the context of gender equality, the fifth sustainable development goal of the United Nations, and the steps taken by Turkey towards this goal are evaluated. First of all, considering the negative trends in gender inequality around the world, it is of critical importance to address the difficulties of Turkey, which is among the OECD countries, in the field of gender equality. In 2016, only seven of the seventeen countries that were below the OECD average managed to rise above this average in 2022. Some countries have fallen behind over time, as can be seen in examples such as Hungary. However, with the average falling, the number of countries that were above the average increased from thirteen to eighteen in 2016. The Republic of Turkey, ranked twenty seventh among twenty nine OECD countries in the 2016-2023 period, shows a lower performance in gender equality and glass ceiling syndrome compared to international standards. However, this assessment does not reflect the country's efforts and important developments in this regard. The "Women with Statistics" reports for the years 2020, 2021 and 2022 show that there have been significant increases in the representation rates of women in senior positions, and the rates of female ambassadors and deputies. These developments indicate that women participate more effectively in decision-making processes. However, the fact that gender equality in labor force participation has not yet been achieved highlights the need for Turkey to focus more on this area. The basis of the gender inequality problem in the labor force of the country is the patriarchal structure and widespread perceptions of women's participation in the labor force. Changing these perceptions and ensuring women's more active participation in economic life will offer advantages in many areas such as economic growth, innovation, and expansion of the labor market. Sabancı University Corporate Governance Forum's "Women on the Board of Directors Turkey Report" is a guide that shows the progress of the business world on gender equality. Increases in board memberships, executive positions and female representation in companies reflect the country's slow progress in gender equality. In the light of these results, in the last part of the research, suggestions are presented to reduce gender inequality and glass ceiling syndrome in Turkey. It is aimed to achieve gender equality and overcome the glass ceiling syndrome by taking steps such as education campaigns, awareness raising efforts, developing policies that support gender equality and implementing programs that promote women's leadership. This process will contribute to the construction of a more just, equitable and sustainable future not only in the business world but also in the whole society. Therefore, the cooperation of business world, government and non-governmental organizations is of great importance. As a result of the research, various opinions and suggestions were presented, including the responsibilities of both national institutions and organizations and individuals in order to increase awareness on gender equality in our country and to reduce the effect of glass ceiling syndrome.

Giriş

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları temel olarak üç alt boyutla ifade edilmektedir. Ekonomi, toplum ve çevre olarak bilinen bu üçlü ayak mekanizması, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının temelini oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme, toplumsal refah ve çevrenin korunması arasındaki dengeyi sağlayan bu mekanizma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da gözeterek kaynakların etkili ve adil bir şekilde kullanılmasını hedeflemektedir. Toplumsal sürdürülebilirlik, insanlığın yarattığı sosyal yapıya zarar vermeden kalkınmaya işaret etmektedir. Toplumların, dolayısıyla insanın yarattığı medeniyetin yaşayabilmesi için sosyal sürdürülebilirliğin önemi her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda, toplumun her kesiminin eşit fırsatlarla kalkınmaya katılımı ve insan haklarının korunması temel hedefler arasında yer almaktadır. Bu noktada, toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanması ve buna engel olabilecek faktörlerden birisi olan cam tavan sendromunun bertaraf edilmesi kritik bir gereklilik hâline gelmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, global düzeyde sürdürülebilir bir geleceği şekillendirmek için kritik öneme sahip konuları ele almaktadır. Bu hedefler, yoksullukla mücadele, açlık ve susuzluğun sona erdirilmesi, eğitim hakkının sağlanması, temiz su ve hijyen sağlanması gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu hedeflerden biri olan cinsiyet eşitliği hem küresel hem de ulusal düzeyde büyük bir öneme sahiptir. Cinsiyet eşitliği, sadece toplumsal bir adalet meselesi olmanın ötesinde, ekonomik kalkınma ve sosyal ilerlemenin de anahtarıdır. Toplumun her iki cinsiyetten bireylerine eşit şartlarda fırsatlar sunulması, potansiyellerin tam anlamıyla ortaya çıkmasına ve iş gücü, liderlik ve karar alma süreçlerine daha fazla çeşitlilik ve görüş açısı getirmesine olanak tanımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde, cinsiyet eşitliği konusundaki ilerlemeler ve mevcut zorluklar, iş dünyasında özellikle "Cam Tavan Sendromu" olarak bilinen engelle karşı karşıyadır. Cam tavan sendromu, kadınların kariyerlerinde yükselirken belirli bir noktada görünmez bir engelle karşılaşması durumunu ifade etmektedir. Kadınlar, alt ve orta seviyelerde aktif rol alabilirken, üst düzey yönetim pozisyonlarına erişimde zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Bu durumun nedenleri arasında cinsiyet stereotipleri, ayrımcılık, aile ve iş yaşamının dengesizliği gibi faktörler yer almaktadır. Bu konuda bazı istatistiklerin araştırmanın önemine yönelik bilgi verebileceği öngörülmektedir. Bu istatistiklerden önemli bir tanesi olan işgücüne katılım istatistiklerinin yanı sıra üst ve orta düzey kadın yönetici oranları, kadın çalışanlara uygulanan ücret oranları gibi çeşitli istatistik verilerden de yararlanılabilmektedir.

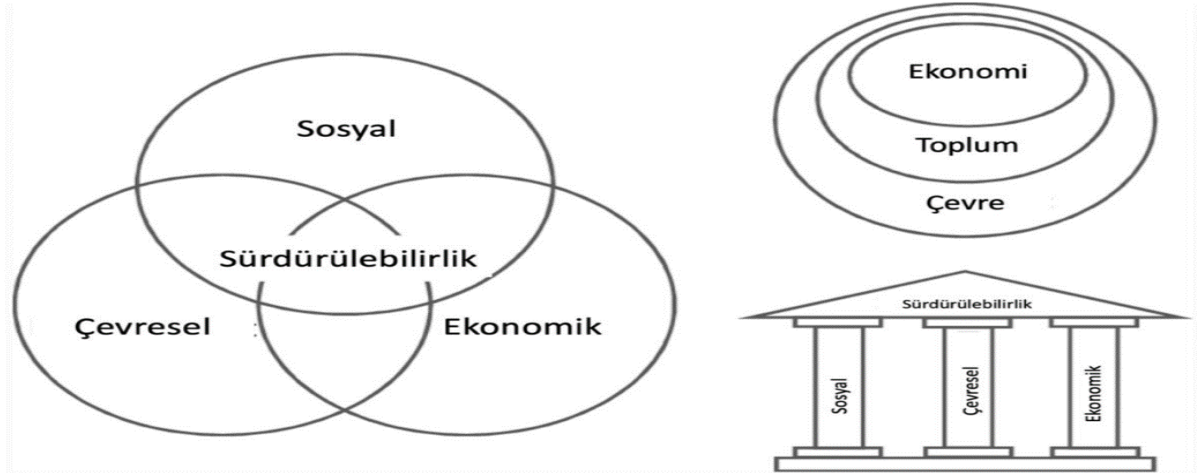
Bu çalışma, BM'nin beşinci sürdürülebilir kalkınma hedefi olan cinsiyet eşitliği bağlamında, Türkiye'deki işletmelerde cam tavan sendromunun nasıl bir etkisi olduğunu ve bu konuda atılması gereken adımları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Cumhuriyet'in ilanının yüzüncü yılında Türkiye, cinsiyet eşitliği ve cam tavan sendromunun aşılması için hem toplumsal hem de kurumsal düzeyde çalışarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha yakından ilerlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sürdürülebilir, sürdürülebilir kalkınma, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında beşinci maddeye ve cam tavan sendromuna değinilecektir. Daha sonra ise istatistik veriler ile ülkemizin bu sendrom konusundaki durumu ele alınacaktır. Son olarak cam tavan sendromunun azaltılmasına yönelik önerilerde bulunulacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmada, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, SKH-5 toplumsal cinsiyet eşitliği, cam tavan sendromu konuları açıklanacaktır.

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma

Birleşmiş Milletler Brundtland Komisyonu, sürdürülebilirliği “mevcut neslin ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan karşılama” olarak tanımlamıştır (UNAI, 2023). Cambridge Dictionary, çevreye az ya da hiç zarar vermeme niteliği ve bu nedenle uzun süre devam edebilme kapasitesi olarak ifade etmiştir (Cambridge Dictionary, 2023). Sürdürülebilir kalkınma ise Brundtland Raporundaki hâliyle; “sürdürülebilir kalkınma, şimdiki neslin ihtiyaçlarını, gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesini tehlikeye atmadan karşılmasıdır” (United Nations, 1987). Sürdürülebilirlik tanımının, sürdürülebilir kalkınma tanımının mikro boyutta ifadesi olduğu sonucuna varılabilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, insan refahına yönelik üçlü bir yaklaşımı benimsemektedir. Dünyanın hemen hemen tüm toplumları ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik kombinasyonunu hedeflediklerini kabul etmişlerdir. Ancak ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler arasındaki denge ve sinerjilere dair henüz bir uzlaşma sağlanmamıştır. Yine de bu üç hedefe birlikte odaklanmak, sürdürülebilir kalkınmanın bir özelliğidir. Dünyanın üzerine inşa edebileceği geniş bir uzlaşmayı temsil etmektedir (Sachs, 2012, s. 2206). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmaya ait temel faktörler/boyutlar çeşitli şekillerle sembolize edilmektedir. Üç kategoriye ayrılan bu boyutlar; Venn diyagramı, üçlü sütun vs. yöntemler ile görselleştirilebilmektedir. Şekil 1’de birkaç gösterim metodu sunulmuştur.

Şekil 1: Sürdürülebilirliğin Boyutları

Kaynak: Purvis vd., 2019

Sürdürülebilirlik kavramının tarihsel gelişimi ve bu alandaki aktörlerin katkıları, kavramın anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu kavram, bilimsel literatürdeki diğer kavramlardan farklı olarak kurumsal bir yapıya sahiptir ve BM tarafından oluşturulmuştur. Sürdürülebilirlik, BM'nin küresel sorunlara karşı bir çatı kavram oluşturduğu bir yaklaşımdır. 2015-2030 yıllarını kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, günümüz sürdürülebilirlik çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın evrimine kısaca değinmek önemlidir (Akdemir, 2023, s. 1). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kelimelerinin teorik olarak kullanımına dair literatürde birçok bilgiye rastlanmaktadır. Grober (2007), Hanns Carl von Carlovitz'in 1713 yılında yazdığı *Sylvicultura Economica* isimli kitabında ilk olarak sürdürülebilirlik kavramının ortaya atıldığını savunmaktadır. Diğer taraftan Kidd (1992), kavramın ilk olarak Edward Goldsmith'in 1972 tarihli *Blueprint for Survival* isimli kitabında ilk olarak ortaya atıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, kavramın ilk olarak nerede kullanıldığından daha önemli olarak sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınmanın teorik ve uygulama anlamında temel sıçrama noktalarına yer verilmelidir. 1972'de G7 ülkelerince yayımlanan "The Limits To Growth" (Büyümenin Sınırları) raporu, Dünya'nın kapalı bir sistem olduğunu ve sürekli büyümenin sonunda çöküşe yol açacağını belirtmiştir. Bu felaketi önlemek için ekonomik büyümeyi sınırlamak ve küresel dengeyi sağlamak gerektiği vurgulanmıştır (Colombo, 2001, s. 7). Norveçli politikacı

GroHarlem Brundtland tarafından yönetilen Dünya Çevre Komisyonu tarafından 1987 yılında "Brundtland Raporu" olarak bilinen "Ortak Geleceğimiz Raporu" (Our Common Future) yayınlandı (McChesney, 1991, s.2). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, 100'den fazla ülkenin liderliği tarafından kabul edilmiş ve aynı zamanda Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca onaylanmıştır. Bu komisyon, sürdürülebilirlikle ilgili en yaygın bilinen tanımı (bugünkü ihtiyaçları, gelecekteki nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kapasitelerini sınırlamadan karşılama) sunmuştur (Beder, 1994). Rapor ile birlikte, Sürdürülebilir Kalkınma ve sürdürülebilirlik dünya genelinde resmî olarak tanınmış ve uygulama alanı bulmuştur. John Elkington, 1997'de "Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business" adlı eseriyle Üçlü Alt Çizgi (TBL) konseptini ortaya koydu. Bu konsept, şirketlerin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda nasıl performans gösterdiğini değerlendirmelerini amaçlamaktadır. Elkington'a göre, bu model işletmelere sürdürülebilir bir kalkınma yolunda rekabetçi bir üstünlük kazandırabilmektedir (Elkington, 1997, s. 70-82). Bu yaklaşımla birlikte sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmanın boyutlarının daha net olarak görülmesi yanı sıra sürdürülebilirliğin muhasebeleştirilmesine yönelik önemli bir adım atılmaktadır.

Şekil 2: Milenyum Kalkınma Hedefleri

Kaynak: DPT, 2010, s. 9

2001'de Birleşmiş Milletler, 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi beklenen ortak hedefler olarak Milenyum Kalkınma Hedeflerini (MDGs) tanıtmıştır. Bu hedefler, dünya topluluğunun ulaşması gereken ortak amaçlar olarak sunulmuştur. MDG'nin oluşturulmasının ardından, bu hedeflere ulaşmada önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, tüm hedeflerde eşit ve sürekli bir ilerleme sağlanamamıştır (Fehling vd., 2013, s. 1110). Milenyum Kalkınma Hedefleri somut olarak atılmış ilk geniş katılımlı adımdır. Sekiz maddeden (Şekil 2) oluşmaktadır. 2000-2015 yılları arasındaki sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik gündemini belirlemiştir. 2015-2030 gündemini ise Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri belirlemektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

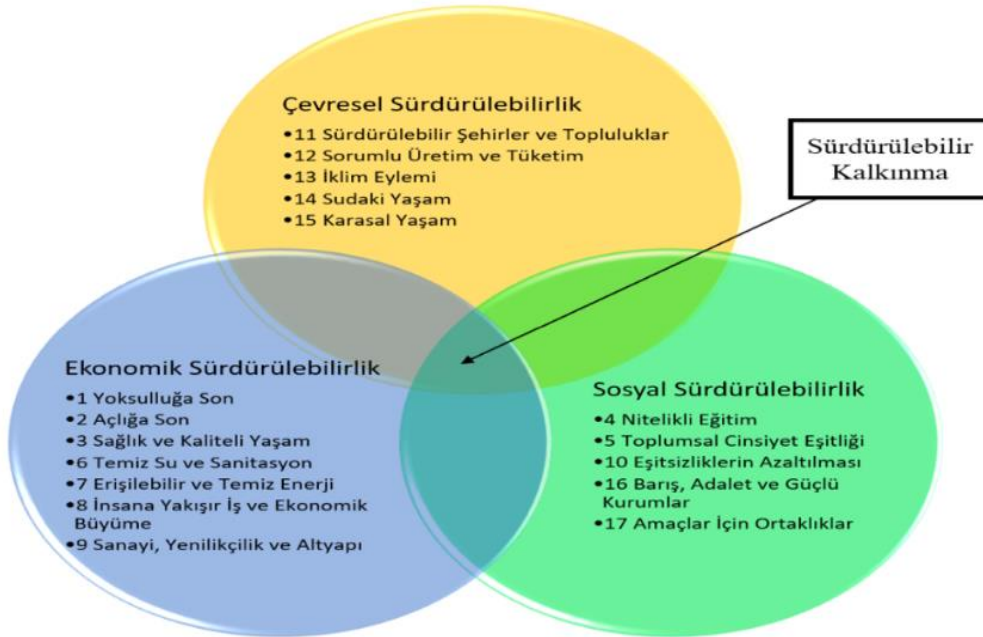
BM tarafından ortaya konulan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Şekil 3) on yedi adettir ve dünyanın 2015-2030 yılları arasındaki sürdürülebilir kalkınma/sürdürülebilirlik gündemini yön vermektedir.

Şekil 3: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: UNDP, 2023

Birleşmiş Milletler, toplamda on yedi ana hedef ve bu hedeflere bağlı olarak yüz altmış dokuz spesifik alt hedeften oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDGs) setini ortaya koymaktadır. Mart 2015'te bu hedefleri değerlendirmek için kullanılacak üç yüz otuz gösterge sunulmaktadır. Sunulan hedeflerden bazıları, daha önce belirlenen Milenyum Kalkınma Hedeflerinden esinlenirken, bazıları ise tamamen yeni konseptleri ve yaklaşımları barındırmaktadır (Hák vd., 2016, s. 565).

Şekil 4: Sürdürülebilirlik Boyutları, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve SKH-5

Kaynak: Barbier ve Burgess, 2017, s. 8

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, sürdürülebilirlik boyutlarına özgü bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmanın kavranması, küresel sürdürülebilirlik çalışmaları bağlamında bu çalışmanın yerini görmek açısından öneme sahiptir. Bu sınıflandırma Şekil 4'te detaylı olarak sunulmuştur.

SKH-5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Sürdürülebilirlik boyutlarından sosyal sürdürülebilirlik dâhilinde yer alan hedef beş Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hedefi iş hayatındaki kadınların yaşamıyla doğrudan ilgilidir. Beşinci Hedef'in (Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek) alt hedefleri Tablo1'de sunulmuştur.

Tablo1: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği – Alt Hedefler

1. Alt Hedef No	2. Alt Hedef Metni
3. 5.1.	4. Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü ayrımcılığın her yerde sona erdirilmesi.
5. 5.2.	6. Kamu alanları ve özel alanlarda, bütün kadınlara ve kız çocuklarına yönelik, kadın ticareti, cinsel ve her türlü istismarı da kapsayan şiddetin her türünün ortadan kaldırılması.
7. 5.3.	8. Çocuk evliliği, erken yaşta zorla evlendirilme ve kadın sünneti gibi bütün zararlı uygulamaların ortadan kaldırılması
9. 5.4.	10. Ücretsiz bakım ve ev işlerinin kamu hizmetleri, altyapı ve sosyal koruma politikalarının sağlanması ve hane ve aile içinde sorumluluğun ulusal açıdan uygun bir biçimde paylaşılmasının geliştirilmesi yoluyla tanınması ve değer görmesi.
11. 5.5.	12. Kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal hayatın karar verme süreçlerine tam ve etkin bir biçimde katılımlarının ve kadınlara karar verme mekanizmalarında, her düzeyde lider olabilmeleri için eşit fırsatlar tanınmasının güvence altına alınması.
13. 5.6.	14. Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı, Pekin Eylem Platformu ve bunların gözden geçirme konferansları sonucunda ortaya çıkan konferans çıktılarına uygun olarak cinsel sağlık ve üreme sağlığı haklarına evrensel erişimin sağlanması.
15. 5.a.	16. Kadınların ekonomik kaynaklara ulaşma, toprak ve diğer mülklerine sahip olma ve üzerlerinde kontrol kurabilme, finansal hizmetler, miras ve doğal kaynaklara erişimleri gibi konularda ulusal yasalara uygun olarak eşit haklara sahip olmaları için reformlar yapılması.
17. 5.b.	18. Kadınların güçlenmelerinin ilerletilmesi için özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere etkinleştirme teknolojisinin kullanımının geliştirilmesi
19. 5.c.	20. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilerletilmesi ve kadınların ve kız çocuklarının her düzeyde güçlenmeleri için sağlam politikaların ve yasal olarak uygulanabilir mevzuatların kabul edilmesi ve güçlendirilmesi.

Kaynak: UNDP, 2023

BM beşinci hedef kapsamında ilerleyen sürecin istenen hızda ilerlemediği ifade edilebilir. BM Kadın Biriminin 2023 yılında yayınladığı rapora göre; hiçbir ülke tam cinsiyet eşitliğini başaramamıştır. Kadınların ve kız çocuklarının yüzde birinden azı kadının güçlü olduğu ve cinsiyet eşitliğinin sağlandığı bir ülkede yaşamaktadır. Bu rapor, kadınların ve kız çocuklarının gelişimindeki ilerlemeyi değerlendirmek için Kadınların Güçlenme Endeksi (WEI) ve Küresel Cinsiyet Eşitliği Endeksi'ni (GGPI) sunmaktadır. Analiz, kadınların seçim yapma ve fırsatları değerlendirme özgürlüğünün büyük ölçüde sınırlı olduğunu göstermektedir. Rapor, cinsiyet eşitliği ve kadın güçlenmesi için acil politika eylemlerine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Bu endeksler, cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlenmesi konusunda ilerlemeyi izlemek ve değerlendirmek için kritik bir araç olarak hizmet etmektedir (UN Women, 2023).

Beşinci hedef bağlamında ilerleme kat etmek BM ve Dünya kamuoyu adına zorlu bir süreci işaret etmektedir. Planlanan miadın tamamlanmasına kısa bir süre kalmasına rağmen kayda değer bir ilerleme olmadığı görülmektedir. Ayrıca çeşitli küresel ve yerel krizler nedeniyle ilerlemeyi takip etmeye yarar veri akışlarında dahi kesintilerin bulunduğu söylenebilir. Bu durum beşinci hedef üzerinde yoğunlaşmayı gerektirmekte ve bu anlamda yaşanabilecek/yaşanan tüm aksaklıkların bertaraf edilmesi adına çözüm stratejileri geliştirilmektedir. Öncelikle hâlihazırdaki olumsuz tabloyu ortaya koymak yararlı olacaktır.

İklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki orantısız etkileri, son dönemdeki COVID-19 Pandemisi, Ukrayna'daki savaş ve yaşam maliyeti kriziyle daha da karmaşıklaşmıştır. Tüm bu durumlar, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne, özellikle Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hedefine ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Haziran 2022 itibariyle, BM imkânlarıyla SKH'lerin cinsiyetle ilgili boyutlarını izlemek için ihtiyaç duyulan cinsiyet verisinin %42'si alınabilmiştir (UN Women, 2022).

2023 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri İlerleme Raporunda, Cinsiyet Eşitliği (Hedef Beş) konusunda yavaş ilerleme kaydedildiği görülmektedir. 2021 itibariyle, kadınlar toplam istihdamın yaklaşık %40'ını oluşturmasına rağmen yönetim pozisyonlarının sadece %28,2'sinde yer almaktadırlar. Bu oran, 2015'ten bu yana sadece %1 artış göstermiştir. 2023 itibariyle ulusal parlamentolarda kadın temsili %26,5'a ulaşmıştır, bu 2015'ten bu yana %4,2'lik bir artışı ifade etmektedir. Cinsiyet kotalarının uygulandığı ülkelerde, kadın temsili daha yüksek oranlarda gerçekleşmektedir. Özellikle, kotaların uygulandığı ülkelerde 2022 parlamento seçimlerinde kadın temsili %30,9 iken, kota uygulanmayan ülkelerde bu oran %21,2'dir. Bu veriler, cinsiyet eşitliği ve kadınların iş hayatındaki temsiline artırılması için daha kapsamlı stratejilere ve politikalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (United Nations, 2023, s. 22-23).

SKH-5 Hedefi, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik ederek kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasını amaçlamaktadır. Özellikle iş hayatında kadınların daha aktif ve lider pozisyonlarda yer almasını hedefleyen bu yaklaşım, kadınların kariyerlerinde ilerlemelerini engelleyen unsurları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, cam tavan sendromu, kadınların üst pozisyonlara yükselmesini engelleyen görünmez bir bariyer olarak tanımlanmaktadır. Bu sendrom, kadınların iş hayatında karşılaştığı en büyük engellerden biri olarak kabul edilmektedir. Hedef beş ve cam tavan sendromunun birbiriyle yakından ilişkili olduğunu söylemek, toplumsal cinsiyet eşitliğinin iş dünyasında nasıl daha etkili bir şekilde sağlanabileceğine dair bir yol haritası sunmaktadır.

Cam Tavan Sendromu

"Cam tavan" terimi, cinsiyet eşitsizliği ve kadınların üst düzey liderlik pozisyonlarına yükselmesinde karşılaştığı zorlukları tanımlamak için kullanılan bir metafordur (Zeng, 2011, s. 313). Başka bir deyişle, iş hayatında cinsiyet ayrımcılığına ilişkin bir yönü temsil eden "cam tavan" terimi, kadınların kariyer başarısına ve yeteneklerine bakılmaksızın, üst yönetim pozisyonlarına terfi etmelerini engelleyen, belirsiz ancak zor aşılabilen bariyerler olarak ifade edilmektedir (Ayranç ve Gürbüz, 2012, s. 128).

"Cam tavan" terimi, Hymowitz ve Schellhardt'ın 1986 tarihli "İş Hayatında Kadın" başlıklı söyleşilerinde ilk defa öne sürülmüştür. Bu konsept, üst düzey pozisyonlara yönelen kadın bireylerin şirketlerde, kamu kurumlarında, eğitim alanında ve çeşitli örgütlerde maruz kaldığı kişisel, kurumsal ve toplumsal engelleri betimlemek üzere tasarlanmış bir terimdir. "Cam tavan" aynı zamanda, bireylerin etnik kökenleri ve ırkı ile bağlantılı olarak iş yaşamında maruz kaldıkları ayrımcılık ve engelleri içermektedir. Bu kavram, cinsiyet eşitsizliği ve etnik çeşitlilik konularında akademik literatürde daha fazla anlayış geliştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Terim, kadınların belirli bir noktada yükselme yolunda ilerlemekte zorlandığı

ve yükselmesine engel olan görünmez bir bariyeri ifade etmek için kullanılmıştır (Hymowitz ve Schellhardt, 1986, s. 1573- 1592).

"Cam tavan" terimi, daha sonra kadınların iş dünyasında ve diğer liderlik alanlarında yükselme engellerini tanımlamak için geniş bir şekilde kabul görmektedir (Gönül, 2015, s.16). Bu terim, cinsiyet eşitsizliğini ve kadınların yükselme potansiyelinin sınırlandırılmasını vurgulayarak iş dünyasının ve toplumun bu konudaki farkındalığını artırmaktadır. Bugün, "cam tavan sendromu" terimi genellikle kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına yükselirken karşılaştığı engelleri ve zorlukları anlatmak için kullanılmaktadır (Akbaş ve Korkmaz, 2017, s. 75).

Kuruluşlarda çeşitliliğin teşvik edildiği ve kadınlar ile erkekler arasında eşit fırsatlar sunulmasına rağmen karar alma pozisyonlarında kadınların büyük ölçüde temsil edilmediğini belirtmek önemlidir. Bu durum, iş dünyasında kadınların ilerlemesini zorlaştıran dikey ayrımcılığı simgeleyen "cam tavan" kavramına işaret etmektedir (Babic ve Hansez, 2021, s.1).

Cam tavan sendromunun oluşumu, çeşitli kısıtlamaların bir araya gelmesi sonucunda meydana gelmektedir. Bu engelleyici faktörler, kaynaklandıkları bireylerin niteliklerine bağlı olarak bireysel engeller, örgütsel engeller ve toplumsal engeller olmak üzere üç farklı boyutta ele alınabilmektedir. Cam tavan sendromu, cinsiyete dayalı toplumsal beklentiler ve iş yaşamı arasında denge sağlama zorunluluğundan kaynaklanan karmaşık durumları ifade etmektedir. İş-aile çatışması, çoklu rollerin üstlenilmesi, bireylerin tercihleri ve algıları da bu kavramın içine dâhil edilmektedir. Özellikle, tam zamanlı iş saatleri dışında evde de çalışma gerekliliği, kadınların adeta iki tam zamanlı işi bir arada yürüttüğü bir duruma neden olmaktadır. Bu durum, kariyer ve aile sorumlulukları arasında gidip gelmeyi tanımlayan ikili bir hayat perspektifini yansıtmaktadır (Johns, 2013, s. 5). Cam tavan sendromunun kaynağı olarak örgütsel faktörler, özellikle örgüt kültürü ve politikaları ile ilgilidir. Bu faktörler, kadın çalışanlara yönelik bakış açıları, mentorluk eksikliği ve kadınların örgüt içinde kurulmuş olan gayri resmi iletişim ağlarına katılamamaları gibi nedenlerle etkili olmaktadır (Smith vd., 2012, s. 69). Örgüt kültürü ve politikalarının kadın çalışanlara yaklaşımı, cinsiyet eşitliği ve çeşitlilik konularına ne kadar öncelik verildiğini yansıtabilmektedir. Mentor eksikliği, kadınların kariyerlerini ilerletmeleri için gerekli rehberlik ve destekten yoksun bırakabilmektedir. Aynı şekilde, kadınların örgüt içindeki gayri resmi iletişim ağlarından uzak kalmaları, önemli bilgi ve fırsat akışlarının dışında kalmalarına neden olarak yükselme potansiyellerini sınırlayabilmektedir. Bu nedenler, örgütsel düzeydeki yapılar, kültürel dinamikler ile kadınların kariyer ilerlemesinin bulunduğu noktada ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2011, s. 68).

Cam tavan sendromunun kökeninde yatan toplumsal engeller, özellikle meslekler arasındaki ayrımcılık ve basmakalıp önyargılar olarak gösterilebilmektedir. Meslekler arasındaki ayrımcılık, toplumsal düzeyde iş kollarının "kadın işi" veya "erkek işi" şeklinde ayrıştırılması anlayışına dayanmaktadır. Toplumun cinsiyet temelli ve genellikle kadına yönelik önceden belirlenmiş değer yargıları, kadının hangi işlerde yer alması gerektiğine dair yönlendirmeler içermektedir. Bu düşünce yapısı, aslında görünmeyen fakat kadının kariyer yolunda karşılaştığı belirgin bir engel olarak öne çıkarmaktadır (İlhan, 2010, s. 837).

Bu tür bir ayrımcılık, cinsiyete dayalı toplumsal beklentilerin ve geleneksel rollerin bir sonucu olarak ortaya çıkarmaktadır. Toplumun "kadın işi" ve "erkek işi" olarak algıladığı iş kolları, genellikle belirli cinsiyetlerin bu alanlarda daha "uygun" olduğuna dair önyargıları oluşturmaktadır (Bedük, 2005, s. 113). Bu basmakalıp önyargılar, kadınların hangi mesleği seçmeleri gerektiği, hangi pozisyonları hedeflemeleri gerektiği ve nihayetinde hangi seviyeye yükselebilecekleri konusunda önceden belirlenmiş sınırlamalara neden olabilmektedir (KSSGM, 2000).

Bu anlayış, kadınların potansiyellerini tam olarak kullanmalarını engellerken, aynı zamanda genel olarak cinsiyet eşitliği çabalarını da zorlaştırmaktadır (Karaca, 2007, s. 64). Kadınların yetenek ve ilgi alanlarına dayalı olarak meslek seçimlerini kısıtlamak, toplumsal cinsiyet rollerinin derinlemesine kökleşmesine yol açabilmektedir (Aydın ve Aydın Aslıner, 2015, s. 71). Bu nedenle, cinsiyet temelli mesleki ayrımların ve basmakalıp önyargıların ele alınması, cam tavan sendromunu aşmak ve daha adil bir iş dünyası oluşturmak için kritik öneme sahiptir.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin beşinci maddesi, bu engellerin kırılması ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Hedef beş, cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarının potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirmek için ulusal düzeyde politikaların ve yasaların oluşturulmasını teşvik etmektedir. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet normlarının değiştirilmesi, kadınların ekonomik karar alma süreçlerine katılımının artırılması ve cinsel ve üreme sağlığına erişimin güçlendirilmesi gibi alanlarda da ilerleme sağlamayı hedeflemektedir. BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin beşinci maddesi ve cam tavan sendromu, kadınların liderlik pozisyonlarında ve iş dünyasında daha fazla temsil edilmesi için küresel düzeyde farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Bu hedef, sadece kadınların değil, toplumun genel refahı için de gereklidir, çünkü cinsiyet eşitliği sağlandığında ekonomik büyüme, sosyal kalkınma ve sürdürülebilir bir gelecek daha mümkün hâle gelmektedir. Bu nedenle, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin beşinci maddesi, cam tavan sendromunun aşılması ve cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi için uluslararası çapta önemli bir taahhüttür.

Yöntem ve Bulgular

Araştırmanın analiz ve bulguları alt başlıkta ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

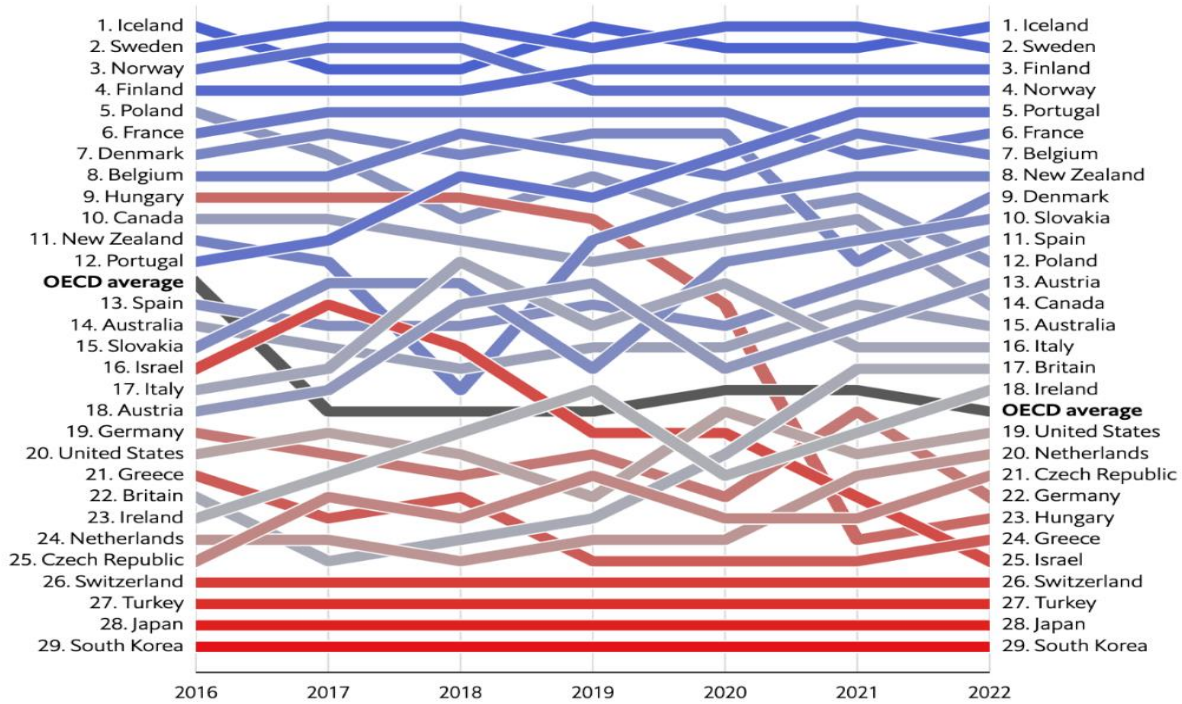
Yöntem

Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin cam tavan sendromu açısından tüm dünya ülkeleri içindeki durumunu tespit etmek ve bunu yayımlanan istatistiki veriler ile açıklamaktır. Bu amaca ulaşabilmek amacıyla çalışmada bir ülkenin cam tavan sendromu konusundaki durumunu gösteren ikincil istatistiki veriler ışığında Türkiye'nin OECD ülkeleri içindeki sıralaması belirlenmiştir. Daha sonra Türkiye'nin sıralamadaki durumunun nedenleri ikincil istatistiki veri analizi ile tespit edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle dünya genelinde kullanılan ve cinsiyetler arası ücret farkı, eğitim düzeyi, üst düzey yönetim ve siyasi işlerde temsil de dâhil on farklı ölçütü değerlendirilen Cam Tavan Endeksi aracılığıyla Türkiye'nin diğer dünya ülkeleri içerisindeki durumu incelenmiştir. Daha sonra cam tavan endeksinin oluşturulmasında kullanılan ölçütler ışığında Türkiye'nin OECD ülkeleri içerisindeki durumunun nedenleri TÜİK ve Sabancı Üniversitesi Kurumsal Yönetim Kurulunca oluşturulan istatistiki raporlar göz önüne alınarak ortaya koyulmuştur. Bunun için "25 ve Üzeri Yaşta Eğitim Tamamlamış Kadın Oranı", "25 ve Üzeri Yaşta Yükseköğretim Mezunu Kadın Oranı", "15 ve Üzeri Yaşta Kadın İstihdam Oranı", "Kadın Büyükelçi Oranı", "Kadın Milletvekili Oranı" gibi birtakım veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden alınarak analiz edilmiştir. Ayrıca Sabancı Üniversitesi Kurumsal Yönetim Kurulunca oluşturulan "Yönetim Kurulunda Kadın Türkiye Raporu" kapsamında "Toplam Yönetim Kurulu Üyeliği", "Kadın Yönetim Kurulu Üyeliği", "Erkek Yönetim Kurulu Üyeliği", "Bağımsız Kadın Üyeler", "Bağımsız Erkek Üyeler", "Kadınların Bağımsız Üyeler Arasındaki Oranı", "BIST Şirketlerinde Kadın Yönetici Olmayan Şirket Sayısı", "BIST Şirketlerinde En Az Bir Kadın Yöneticiye Sahip Şirketlerin Oranı" gibi cam tavanı sendromu ile ilişkili veriler de ele alınmıştır. Bu veriler ışığında Türkiye'nin cam tavan konusunda OECD ülkeleri içindeki durumunun nedenleri tespit edilecektir.

Bulgular

Cam tavan sendromunun dünya çapında ve ulusal düzeydeki yansımalarını değerlendiren çeşitli endeksler ve istatistikler, bu fenomenin mevcut durumunu aydınlatmaktadır. Economist Dergisi'nin 2023 yılında ve önceki yıllarda derlediği "Economist Cam Tavan Endeksi" verilerine göre, Türkiye Cumhuriyeti, yirmi dokuz OECD (Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü-Türkçesi) ülkesi içerisinde 2016-2023 yılları arasında yirmi yedinci sırada (Şekil 5) sabit bir şekilde yer almıştır. Cam Tavan Endeksi (GCI), The Economist tarafından formüle edilmiş, yükseköğrenim, işgücüne katılım, ücret yapıları, çocuk bakım maliyetleri, annelik, babalık hakları, işletme okullarına başvurular ve üst düzey pozisyonlardaki temsil gibi değişkenleri kapsayan, cam tavan metaforunun nicel bir göstergesidir. Bu endeks, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin iş dünyasındaki yansımalarını bilimsel bir perspektiften değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır (The Economist, 2023). Şekil 5'te sunulan karşılaştırmalı endeks, Türkiye Cumhuriyeti'nin, yirmi dokuz OECD ülkesi içerisinde 2016-2023 yılları arasında yirmi yedinci sırada sabit bir şekilde yer aldığı ve cam tavan sendromu konusunda dünya ülkelerine göre daha aktif bir tutum sergilemediğini göstermektedir. Ancak OECD ortalamasının 2016 yılında 2023 yılına doğru azalma göstermesi de dünya genelinde bu konudaki eğilimin iyileşmek yerine kötüleştiğini göstermektedir. 2016 yılında OECD ortalaması altında kalan on yedi ülkeden sadece yedisi 2022 yılında OECD ortalaması üstüne çıkmıştır. Ayrıca 2016 yılında ortalama üstünde olan bir ülkede (Macaristan) 2022 yılında ortalama altında kalmıştır. Her ne kadar olumlu olarak ifade edilemese de ortalamanın azalması nedeniyle 2016 yılında ortalama üstünde olan ülke sayısı on üç iken 2022 yılında bu rakam on sekize yükselmiştir.

Şekil 5: Economist Dergisi Cam Tavan Endeksi (2016-2023 Yılı)

Kaynak: The Economist, 2023

Türkiye'deki cam tavan sendromuna yönelik çeşitli faktörlerin yer aldığı 2020, 2021, 2022 yıllarına ait "TÜİK İstatistiklerle Kadın" raporları (TÜİK, 2021; TÜİK, 2022; TÜİK, 2023/3) Tablo 2'de incelenmiştir. Türkiye'de son üç yılda kadınların sosyal ve ekonomik konumunda bazı önemli değişiklikler gözlemlenmektedir. Cam tavan sendromu bağlamında, kadınların üst düzey pozisyonlarda temsil oranlarındaki artış, bu sendromun kırılmaya

başladığının bir göstergesi olabilmektedir. Özellikle kadın büyükelçi oranındaki artış ve kadın milletvekili oranındaki yükselme, kadınların karar alma mekanizmalarında daha etkin bir rol almaya başladığını göstermektedir. Bununla birlikte, istihdam oranlarındaki cinsiyet dengesizliği, cam tavanın tamamen kırılmadığını ve kadınların iş gücüne katılımında hâlâ önemli engellerle karşılaştığını ortaya koymaktadır.

Beşinci hedef (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği) bağlamında, eğitimdeki artışlar ve kadınların sağlıkla ilgili göstergelerdeki olumlu değişiklikler, toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Özellikle kadınların eğitim seviyelerinin artması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kritik bir adımdır. Ancak, kadınların istihdam oranlarındaki düşük seviyeler ve bazı yaşam memnuniyeti göstergelerindeki olumsuzluklar, toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine ulaşmak için daha çok çaba sarf edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tablo 2: “TÜİK İstatistiklerle Kadın Raporları” Kaynaklı Göstergeler

Kriter	2020 İstatistik (%)	2021 İstatistik (%)	2022 İstatistik (%)	Kaynak
Türkiye'deki Kadın Nüfus Oranı	49,9	49,8	49,9	ADNKS
25 ve Üzeri Yaştaki Eğitim Tamamlamış Kadın Oranı	85,7	86,5	87,3	TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri
25 ve Üzeri Yaştaki Yükseköğretim Mezunu Kadın Oranı	18,5	20,3	20,9	TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri
15 ve Üzeri Yaştaki Kadın İstihdam Oranı	28,7	27,5	28	TÜİK, Hane Halkı İşgücü Araştırması
Kadın Büyükelçi Oranı	25	26	27,2	Dışişleri Bakanlığı
Kadın Milletvekili Oranı	17,3	16,8	17,3	TBMM
İnternet Kullanan Kadın Oranı	32,7	79,5	80,9	TÜİK, Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması
Gece Yalnız Yürürken Kendini Güvensiz Hisseden Kadınlar	27,3	29,5	30,4	Yaşam Memnuniyeti Araştırması

Kaynak: TÜİK İstatistiklerle Kadın Raporları 2020-2021-2022'den alınarak yazarlar tarafından uyarlanmıştır. (TÜİK, 2021; TÜİK, 2022; TÜİK, 2023/3).

2022 yılında Türkiye'de işsizlik oranı erkekler için %8,9 iken, kadınlar için %13,4'tür. İstihdam oranı erkeklerde %65,0, kadınlarda ise %30,4'tür. İşgücüne katılımı erkekler %71,4 kadınların oranı ise %35,1'dir. On beş-yirmi dört yaş grubundaki gençlerde işsizlik oranı erkeklerde %16,4, kadınlarda ise %25,2'dir (TÜİK, 2023/1).

2023 yılı ocak ayında Türkiye'deki işsizlik oranı erkekler için %7,7 iken, kadınlar için bu oran %13,7'dir. İstihdam oranında erkekler %66,9 ile ön planda bulunurken, kadınların oranı %31,2'dir. İşgücüne katılım konusunda erkeklerin oranı %72,5 iken, kadınların katılımı %36,1'dir. Genç nüfus arasında (15-24 yaş grubu) işsizlik oranı erkeklerde %16,5 olarak gerçekleşirken, kadınlarda bu oran %26,6'dır (TÜİK, 2023/2). Zamanla kadınların işgücüne katılım oranlarında daha iyi bir tablo oluşma eğilimi oluşsa da ulusal düzeyde bir doyuma erişildiği ifade edilememektedir. Bu bağlamda, cam tavan sendromunun olumsuz etkisine değinmek, ulusal düzeyde işletmelerin durumunu değerlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma

yolunda bu olumsuz faktörün bertaraf edilmesi için önlemler almak adına, araştırmaların yoğunlaştırılması önem arz etmektedir.

Ayrıca cinsiyet eşitliğine yönelik küresel istatistiklerin de bu konuda araştırma yapma ihtiyacını ortaya koyacağı değerlendirilmektedir. BM Kalkınma Programına göre kadınlar, aynı iş için erkeklerin aldığı her dolara karşılık sadece yetmiş yedi sent kazanmaktadır. Kadınların %35'i fiziksel ve/veya cinsel şiddet yaşamıştır. Tarım arazisi sahiplerinin sadece %13'ü kadındır. Bugün yaşayan yaklaşık yedi yüz elli milyon kadın ve kız çocuğu on sekiz yaşından önce evlendirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin üçte ikisi ilköğretimde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamıştır. Günümüz itibarıyla ulusal parlamentoların sadece %24'ü kadındır, bu 1995'teki %11,3'ten küçük bir artış olarak göze çarpmaktadır (UNDP, 2023).

Sabancı Üniversitesi Kurumsal Yönetim Forumunca 2012'den itibaren yıl bazında hazırlanan, BİST'e kote tüm şirketlerde gerçekleştirilen "Yönetim Kurulunda Kadın Türkiye Raporu" nun seçilmiş kriterlere bağlı 2020, 2021, 2022 verileri ile Tablo 3'te derlenmiştir. Buna göre; 2020 ile 2022 yılları arasında, kadınların yönetim kurulu üyeliğindeki oranı yüzde 17.0'dan yüzde 17.5'e hafif bir artış göstermiştir. Bu, üç yıl içerisinde kadın temsiline sadece 0.5 puanlık bir artışla sınırlı kaldığını belirtmektedir. Öte yandan, bağımsız kadın üyelerin oranı yüzde 18.3'ten yüzde 21.9'a yükselmiştir. Bu istatistik bağımsız kadın üyelerin oranında 3.6 puanlık bir artışa işaret etmektedir. Ancak, BIST şirketlerinde kadın yönetici olmayan şirketlerin oranı yüzde 33.8'den yüzde 33.3'e hafif bir düşüş göstermektedir. En az bir kadın yöneticiye sahip şirketlerin oranı da yüzde 66.2'den yüzde 66.7'ye benzer bir artış göstermektedir.

Tablo 3: Yönetim Kurulunda Kadın Türkiye Raporuna Göre Temel Kriterlere Bağlı Veriler

Kriter	2020 Verisi	2021 Verisi	2022 Verisi
Toplam Yönetim Kurulu Üyeliği	2698	2870	3211
Kadın Yönetim Kurulu Üyeliği	458 (% 17.0)	479 (% 16.7)	563 (% 17.5)
Erkek Yönetim Kurulu Üyeliği	2240	2391	2648
Bağımsız Kadın Üyeler	150	172	230
Bağımsız Erkek Üyeler	670	717	818
Kadınların Bağımsız Üyeler Arasındaki Oranı	% 18.3	% 19.3	% 21.9
BIST Şirketlerinde Kadın Yönetici Olmayan Şirket Sayısı	134 (% 33.8)	139 (% 33)	158 (% 33.3)
BIST Şirketlerinde En Az Bir Kadın Yöneticiye Sahip Şirketlerin Oranı	% 66.2	% 66.9	% 66.7

Kaynak: 2020, 2021, 2022 Yönetim Kurulunda Kadın Türkiye Raporlarından alınarak yazarlar tarafından uyarlanmıştır (YKKD, 2023).

Tablo 3'te sunulan verilere dayanarak kadınların yönetim kurullarında temsiline bir miktar artış olduğunu, ancak bu artışın sınırlı kaldığı değerlendirilmektedir. Bağımsız kadın üyelerin oranındaki artış, kurumsal yönetimde cinsiyet çeşitliliğine verilen önemin bir göstergesi olabileceği düşünülmektedir. Bu veriler kadınların yönetim kurullarında temsiline artmaya başladığını, fakat bu artışın yavaş ve sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu, cam tavan sendromunun hala etkili olduğunu, ancak bağımsız kadın üyelerin oranındaki artışın olumlu bir gelişme olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) kapsamında cinsiyet eşitliğinin önemine dikkat çekmek, küresel bir sorumluluktur. Bu çalışma, Cumhuriyet'in ilanının yüzüncü yılında Türkiye işletmelerinde kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına erişiminde yaşadığı zorlukları, cam tavan sendromu bağlamında ele alınmaktadır.

Cam tavan sendromu konusunda OECD ortalamasının 2016'dan 2023'e doğru azalması, dünya çapındaki eğilimin olumsuz yönde değiştiğini göstermektedir. 2016'da OECD ortalamasının altında olan on yedi ülkeden sadece yedisi, 2022'de OECD ortalamasının üstüne çıkmayı başardı. Bununla birlikte, 2016'da ortalamaların üzerinde olan Macaristan 2022'de ortalamanın altına düşmüştür. Pozitif bir açıdan bakılmasa da ortalamanın düşmesi nedeniyle, 2016'da ortalamanın üzerinde bulunan ülke sayısı on üç iken, 2022'de bu sayı on sekize yükselmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, 2016-2023 döneminde yirmi dokuz OECD ülkesi arasında yirmi yedinci sırada yer alarak cam tavan engeliyle ilgili küresel ülkelere kıyasla daha az etkin bir yaklaşım sergilemekle birlikte bu konudaki durumun iyi olmadığını gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin gelecek dönemde cam tavan sendromu konusunda kıstas olarak kabul ettiği "yükseköğrenim, işgücüne katılım, ücret yapıları, çocuk bakım maliyetleri, annelik, babalık hakları, işletme okullarına başvurular ve üst düzey pozisyonlardaki temsil" hususlarına gereken önemi göstererek daha iyi pozisyonlarda olacağı değerlendirilmektedir.

2020, 2021, 2022 yıllarına ait "TÜİK İstatistiklerle Kadın" raporlarına istinaden kadınların üst düzey pozisyonlarda temsil oranlarındaki artış, kadın büyükelçi oranındaki artış ve kadın milletvekili oranındaki yükselme, kadınların karar alma mekanizmalarında daha etkin bir rol almaya başlaması cam tavan konusunda Türkiye açısından kat edilen önemli bir gelişmedir. Ancak bu gelişmelere rağmen halen işgücüne katılım konusunda kadın-erkek eşitliğinin sağlanamaması Türkiye'nin bu alana daha fazla yoğunlaşması gerektiğini göstermektedir. Özellikle ülkemizin ataerkin yapıda olması ve kadınların çalışmaması konusunda süregelen güçlü algının bu dengenin sağlanamamasında etkili olduğu değerlendirilmektedir. Kadınların işgücüne katılması ülkemiz açısından ekonomik büyüme ve üretkenlik artışı, inovasyon ve yaratıcılık artışı, işgücü piyasasının genişlemesi, fakirlik ve yoksulluğun azalması, sosyal kalkınma ve sağlık iyileşmesi gibi konularda avantaj sağlayacağından kadınların işgücüne katılım konusuna önem gösterilmesi gerekmektedir.

Sabancı Üniversitesi Kurumsal Yönetim Forumunca hazırlanan "Yönetim Kurulunda Kadın Türkiye Raporu" kapsamında kadınların yönetim kurulu üyeliğindeki artış, kadın temsil oranında meydana gelen az da olsa artış, kadın yöneticiye sahip şirketlerin oranındaki artış, kadın yönetici olmayan şirketlerin oranında meydana gelen düşüş ülkemizin işgücünde cinsiyet eşitliği konusunda yavaş da olsa iyileşme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ülkemizin, gelecek yıllarda ifade edilen hususlara daha önem gösterilerek cam tavan sendromu konusunda daha iyi bir duruma geleceği değerlendirilmektedir.

Cam tavan sendromunun varlığı, iş dünyasında cinsiyet eşitsizliğinin hâlâ mevcut olduğunu ve kadınların kariyerlerinde üst seviyelere ulaşmalarını engelleyen yapısal ve kültürel bariyerlerin bulunduğunu teyit etmektedir. Bu durum, BM'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir engel teşkil etmektedir.

Cam tavan sendromu, kadının iş gücüne katılımını sınırlayan ve dolayısıyla bir ülkenin sürdürülebilir gelişmesine engel olan en büyük zorluklardan biridir. Türkiye Cumhuriyeti, cinsiyet eşitliği ve kadınların iş yaşamındaki potansiyellerini tam olarak kullanabilmeleri için aktif adımlar atmaktadır. Ancak, bu sendromun azaltılması ve nihayetinde ortadan kaldırılması, daha fazla özveri ve kararlılık gerektiren bir hedefi temsil etmektedir. Ülke genelinde eğitim, politika, iş dünyası ve toplumun her seviyesinde cinsiyet eşitliği bilincini artırmak, pozitif

değişimler sağlamak ve kadınların liderlik pozisyonlarında daha fazla temsil edilmelerini sağlamak için elinden gelen tüm çabayı göstermelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında bu yönde attığı adımlar, sadece cinsiyet eşitliği alanında değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal ilerleme açısından da önemli bir katkı sağlayacaktır. Çalışmanın bulguları sonucunda Cumhuriyet'in ilanının 100'üncü yılında ülkemizin BM beşinci sürdürülebilir kalkınma hedefi kapsamında OECD ülkeleri arasındaki durumunu göstermesi ve bu kapsamda uygulayıcılara, araştırmacılara ve politika yapıcılara önerilerde bulunması aynı zamanda cam tavanın ulusal düzeydeki etkileri ve engellerini göstermesi ve cam tavan sendromunu sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirmesi açısından literatüre katkı sağlamaktadır.

Cam tavan sendromu, kadınların kariyerlerinde üst seviyelere çıkmasını engelleyen bir faktör olarak devam etmektedir. Bu kapsamda ülkemizde cam tavan sendromunun azaltılmasına yönelik öneriler uygulayıcıya yönelik, araştırmacılara yönelik ve politika geliştiricilere yönelik olmak üzere ele alınmıştır. Uygulayıcılara yönelik öneriler şu şekildedir.

- Bu önlemlerin başında bu sendroma karşı toplumsal farkındalığın artırılması gelmektedir. Öncelikle cam tavan sendromu varlığı bilinen fakat görünmeyen bir konudur. Bu açıdan sadece iş dünyasına kalmayıp tüm toplumu da kapsayacak şekilde cinsiyet eşitsizliği ve cam tavan sendromunun topluma genel olarak nasıl etki ettiğini vurgulamak amacıyla kampanya ve seminerle düzenlenebileceği düşünülmektedir. Özellikle bu tür kampanyaların online platformlarda ve sosyal medyada geniş bir kitleye ulaşması, cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla insanın farkındalık kazanmasına yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir. Bunun bir örneği Ford Otosan tarafından gerçekleştirilmiştir. 8 Mart 2020 Dünya Kadınlar Gününde cam tavan sendromuna dikkat çekerek “Kadınların üzerindeki tek 'cam tavan' araçlarımızdaki olsun” diyerek bu konuda bilinçlendirici bir reklam filmi hazırlamıştır (Üçhisarlı, 2020).

- İşletmelerde cinsiyet eşitsizliği ve cam tavan sendromunun nasıl doğduğu ve sürdürüldüğü konularını ele alan eğitim programları uygulanabileceği değerlendirilmektedir. Bu eğitimlerde kültürel, sosyal ve psikolojik faktörlerin nasıl etkiler yarattığı anlatılmasının uygun bir hal tarzı olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte özellikle iş dünyasının erkek egemen bir yapıya sahip olduğu sektörlerde cinsiyet rollerini sorgulamak ve iş yerindeki cinsiyet eşitsizliğini gözler önüne sermek amacıyla farkındalık programları düzenlenmesinin uygun olduğu değerlendirilmektedir. Sabancı Üniversitesi tarafından üretilen ProGender+ programı ile toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda eğitim sağlamaktadır (Günay, 2022). İşletmeler için kadınların yönetim kurullarında ve liderlik pozisyonlarında daha iyi temsil edilmesi kapsamında kota belirleme konusunun gündeme getirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. (Örneğin yirmi yönetim kurulu üyesinden en az beşinin kadın olması gibi).

- İşe alım, terfi ve yükselme süreçlerinde adil ve şeffaf bir yaklaşım benimsemek ve bu konuda eşitlik ve ayrımcılık politikalarını yazılı olarak sunmak, çalışanlara ne tür davranışların kabul edilemez olduğunu ve nasıl raporlanabileceğini anlatarak ayrımcılığı önleme konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlayabilmektedir.

- İşletmelerde deneyimli liderlerin kadın çalışanlara kariyer planlaması, beceri geliştirme ve liderlik yolculuğunda bireysel rehberlik sağlamasıyla mentorluk programları oluşturulması ve profesyonel koçlar tarafından kadınların kendi potansiyellerini keşfetmelerine, güvenlerini artırmalarına ve kariyer hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olabilecek koçluk programları oluşturulmasının uygun bir hal tarzı olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca yöneticiler tarafından yüksek potansiyele sahip kadın çalışanları belirlemek ve onların kariyerlerini hızlandırmak için özel programlar oluşturmak, cam tavanı kırma yolunda etkili bir stratejidir olarak değerlendirilmektedir. Bu programlar, kadın çalışanların liderlik ve yönetim becerilerini

geliştirmelerine olanak tanırken, onlara daha fazla sorumluluk ve deneyim fırsatları sunabileceği düşünülmektedir.

Araştırmacılara yönelik öneriler şu şekildedir.

•Türkiye'deki işletmelerde cinsiyet eşitliği ve cam tavan sendromunun daha derinlemesine analizi için nitel araştırma yöntemlerini kullanarak çalışmalar yapılmalıdır.

•Cinsiyet eşitliği ve cam tavan sendromunun sektörel bazda farklılıklarını inceleyen çalışmalara ihtiyaç vardır.

•İşletmelerde cinsiyet eşitliği konusunda eğitim ve farkındalık programlarına yönelik etkinliklerin etkisini ölçen çalışmalar yapılmalıdır.

•Türkiye'deki işletmelerin cinsiyet eşitliğini teşvik eden politika ve uygulamalarını benimsemeleri için önerilerde bulunulmalıdır.

•Türkiye'deki durumu diğer ülkelerle karşılaştıran çalışmalar yaparak en iyi uygulamaların ve stratejilerin neler olduğunu belirlemek için uluslararası bir perspektif kazanılmalıdır.

•Cinsiyet eşitliği ve cam tavan sendromunun zaman içindeki değişimini incelemek için uzun dönemli çalışmalara ihtiyaç vardır.

•İşletmeler, sivil toplum kuruluşları, hükümet temsilcileri ve diğer ilgili tarafların görüşlerini alarak, cinsiyet eşitliği konusundaki farklı perspektifleri anlamak için kapsamlı bir yaklaşım benimsenmelidir.

Politika geliştiricilere yönelik öneriler şu şekildedir.

•Şirket kültürü ile işletmenin vizyon ve misyonunun çeşitlilik ve cinsiyet eşitliği değerlerine dayandırmak, cam tavan sendromunun azaltılmasına yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir. İş yerinde herkesin görüşlerinin önemsendiğini hissettiği bir ortam oluşturmak, kadınların liderlik rolüne yükselmesini desteklemektedir. Borusan tarafından uygulanan “Toplumsal Eşitlik Platformu” sayesinde cinsiyet eşitliğini kurum kültüründe ve politikalarında uygulamaktadır (Borusan, 2019).

•Kurumsal taahhütler, işletmenin cinsiyet eşitliği konusundaki kararlılığını yansıttığından sadece sözde değil eylemde de göstermek için politika ve uygulamaları geliştirmek önemlidir.

• Ücret eşitsizliği, cam tavan sebebi ile terfi edememekten kaynaklanan cinsiyet eşitsizliğinin önemli bir yönüdür. İşverenler, kadın ve erkek çalışanlar arasında ücret farklarını analiz ederek ve ücret politikalarını gözden geçirerek aynı pozisyondaki kadın ve erkek çalışanlara eşit ücret ödenmesini sağlamalı ve düzeltici adımlar atmalıdır.

•Kadınların aile sorumluluklarıyla iş yükünü dengelemelerine yardımcı olabilecek esnek çalışma modelleri oluşturulabilmesinin işletmeler için bu konuda uygun olduğu düşünülmektedir. Bu modeller, işe devam etmeleri için gerekli olan esnekliği sağlayarak kadınların iş gücünde kalmasını destekleyebilmektedir (Tilev, 2018, s. 135-136). Modelleri duyurmak ve teşvik etmek amacıyla iç iletişim araçları, yönergeler ve kaynaklar sunulabilmektedir. Bu sayede kadın çalışanlar, iş yerindeki esneklik seçeneklerini daha kolay öğrenebilmektedir.

Kaynakça

Akbaş, G. ve Korkmaz, L. (2017). Kadın yöneticiler: Görünmez engellerin gölgesinde yükselme çabası, *İş ve İnsan Dergisi*, Yıl: Ekim, Cilt/Sayı: 4(2), 73-86.

- Akdemir, M. A. (2023). Yükseköğretim kurumlarında sürdürülebilirlik iletişimi ölçeği geliştirme çalışması (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Aydın, G. ve Aydın Aslaner, D. (2015). Stereotip kadın rollerinin televizyon reklamlarında sunumu. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (11) 54-74.
- Ayrancı, E. ve Gürbüz, T. (2012). Considering glass ceiling in Turkey: Ideas of executives in education sector regarding women in the workplace. *International Journal of Human Resource Studies*, (4), 126-151.
- Babic, A. ve Hansez, I. (2021). The glass ceiling for women managers: Antecedents and consequences for work-family interface and well-being at work. *Frontiers in Psychology*, 12 (618250), 1-17.
- Barbier, E., B. ve Burgess, J., C. (2017). The sustainable development goals and the systems approach to sustainability, Economics, *Open- Assessment E-Journal*, 11(2017-28), 1-22.
- Beder, S. (1994). Revoltin‘developments: The politics of sustainable development, *Arena Magazine*, 1994 (July), 37-39.
- Bedük, A. (2005). Türkiye’de çalışan kadın ve kadın girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12), 106-117.
- Borusan (2019). *Borusan Sürdürülebilirlik Raporu (2019-2020): Her şey bir ilhamla başlar*, 27.08.2023 tarihinde <https://www.borusan.com/surdurulebilirlik-raporu/2019-2020/assets/surdurulebilirlikRaporu.pdf> adresinden alındı.
- Cambridge Dictionary (2023). *Sustainability*. 22.08.2023 tarihinde <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sustainability> adresinden alındı.
- Colombo, U. (2001). The club of Rome and sustainable development, *Futures*, 33 (1), 7-11.
- Çetin, A. (2011). Kadın yöneticilerin cam tavan algısının cam tavanı aşma stratejilerine etkisi: Bursa ili tekstil sektöründe bir alan araştırması, (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- DPT, (2010). *Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu: Türkiye 2010*. 23.08.2023 tarihinde http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf adresinden alındı.
- Elkington, J., (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line 21st century business*. Capstone Publishing Limited.
- Fehling, M., Nelson, B. D. ve Venkatapuram, S. (2013). Limitations of the millennium development goals: A Literature Review, *Global Public Health*, 8 (10), 1109-1122.
- Grober, U., (2007). Deeproots: A Conceptual History of Sustainable Development. *WZB Discussion Paper*, 21.08.2023 tarihinde <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2007/p07-002.pdf> adresinden alındı.
- Gönül, A. F. (2015). *Kadınların siyasi tarihinde cam tavan*. Ankara: Bence Kitap.
- Günay M. (2022). *Eşitlik için eğitim şart!*. 28.08.2023 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/esitlik-icin-egitim-sart-6830631> adresinden alındı.
- Hák, T., Janousková, S. ve Moldan, B. (2016). Sustainable development goals: A need for relevant indicators, *Ecological Indicators*, 60, 565-573.
- Hymowitz, C. ve Schellhardt, T. D. (1986). The glass ceiling: Why women can’t seem to break the invisible barrier that blocks them from the top jobs. *The Wall Street Journal*, 24(1), 1573- 1592.
- İlhan E. (2010). Kadın sorunu çerçevesinde kadın cinsinin köleleştirilmesi, 834-840 Uluslararası Multi Disipliner Kadın Kongresi, Çoban Döşkaya F. vd. (Ed) 21. *Yüzyılın*

- Eşiğinde Kadınlar Değişim ve Güçlenme* (s. 834-840). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Johns, M. L. (2013). Breaking the glass ceiling: Structural, cultural, and organizational barriers preventing women from achieving senior and executive positions. *Perspectives in Health Information Management*, Winter2013, 1-11.
- Karaca, A. (2007). Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: Cam tavan sendromu üzerine uygulamalı bir araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. s.64
- Kıran, E., Avcı, M. G. (2016). Sporla aşılabilir toplumsal sınırlar: Dangal filmi ve toplumsal cinsiyet. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (Ibad)*, 3(2), 985-994.
- Kidd, C. (1992). The evolution of sustainability, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 5(1), 1-26.
- KSSGM (2000). *Bankacılık sektöründe cinsiyete dayalı ayrımcılık*. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- McChesney, I. G. (1991). *The Brundtland Report and sustainable development in New Zealand: Information Paper No. 25*. New Zealand: Lincoln University Centre for Resource Management.
- Purvis, B., Mao, Y. ve Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: In search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 2019(14), 681-695.
- Sachs, J. D. (2012). From millennium development goals to sustainable development goals. *The Lancet*, 379, 2206-2211.
- Smith, P., Crittenden, N. ve Caputi, P. (2012). Measuring women's beliefs about glass ceilings: Development of the career pathways survey. *Gender in Management*, 27 (2), 68-80.
- UNAI (2023). *Sustainability*, United Nations Academic Impact. 22.08.2023 tarihinde <https://www.un.org/en/academic-impact/sustainability> adresinden alındı.
- The Economist (2023). *The economist's glass-ceiling index: Our annual measure of the role and influence of women in the workforce*. 25.08.2023 tarihinde <https://www.economist.com/graphic-detail/glass-ceiling-index> adresinden alındı.
- Tilev, F. (2018). Esnek çalışma ve kadın istihdamı. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2), 121-150.
- TÜİK (2021). *İstatistiklerle Kadın 2020*. 24.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2020-37221> adresinden alındı.
- TÜİK (2022). *İstatistiklerle Kadın 2021*. 24.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635> adresinden alındı.
- TÜİK (2023/1). *İşgücü İstatistikleri 2022*, Türkiye İstatistik Kurumu. 22.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022> adresinden alındı.
- TÜİK (2023/2). *İşgücü İstatistikleri Nisan 2023*, Türkiye İstatistik Kurumu. 22.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Nisan-2023> adresinden alındı.
- TÜİK (2023/3). *İstatistiklerle Kadın 2022*. 23.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1> adresinden alındı.
- UNDP (2023). *Sustainability development goals*, United Nations Development Programme. 21.08.2023 tarihinde <https://www.undp.org/sustainable-development-goals> adresinden alındı.
- United Nations (1987). *Report of the world commission on environment and development: Our Common Future*. 22.08.2023 tarihinde

- <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> adresinden alındı.
- United Nations (2023). *The Sustainable Development Goals Report: Special Edition*. 22.08.2023 tarihinde <https://sdgs.un.org/documents/sdg-progress-report-2023-52208> adresinden alındı.
- UN Woman (2022). *It will take 22 years to close SDG Gender data gaps*, 24.08.2023 tarihinde <https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2022/09/it-will-take-22-years-to-close-sdg-gender-data-gaps> adresinden alındı.
- UN Women(2023). *Press release: Less than 1 percent of women and girls live in a country with high women's empowerment and high gender parity*. 22.08.2023 tarihinde <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2023/07/press-release-less-than-1-percent-of-women-and-girls-live-in-a-country-with-high-womens-empowerment-and-high-gender-parity> adresinden alındı.
- Üçhisarlı, C. (2020). *Ford Otosan, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde görünmez bariyer "Cam Tavan"a dikkat çekiyor*. 27.08.2023 tarihinde <https://www.pazarlamasyon.com/ford-otosan-8-mart-dunya-kadinlar-gununde-gorunmez-bariyer-cam-tavana-dikkat-cekiyor> adresinden alındı.
- YKKD, (2023). *Women on Board Türkiye*, Yönetim Kurulunda Kadın Derneği. 23.08.2023 tarihinde <https://www.yonetimkurulundakadin.org/ykkdbilgibankasi/34/women-on-board-turkey-2022-10th-annual-report> adresinde alındı.
- Zeng. Z. (2011). The myth of the glass ceiling: Evidence from a stock-flow analysis of authority attainment. *Social Science Research*, 40, 312–325.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Uluslararası Düzen ve Kemalist Kalkınma Stratejisi Üzerine Bazı Düşünceler (1923-1938)¹

International Order and the Kemalist Development Strategy: Some Considerations (1923-1938)

Mustafa TÜRKES^{a*}

^a Prof. Dr. ODTÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3899-8745

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Eylül 2023
Kabul tarihi: 10 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Kemalizm,
Uluslararası düzen,
Kalkınma stratejisi,
Devletçilik,
Ekonomiye devlet müdahalesi.

ÖZ

Kemalist kalkınma stratejisi eski uluslararası düzenin yıkılıp yenisinin inşa edildiği zaman diliminde uygulamaya konmuştur. Siyaset bilimi ve iktisat tarihi disiplinlerinin ortak alanına giren Kemalist kalkınma stratejisi bağlamı bakımından uluslararası ilişkiler disiplininin de bir sorunsalıdır. Bu nedenle esas itibarıyla makale disiplinlerarası bir sorunsal ele almaktadır. Kemalist kalkınma stratejisi uygulandığı dönemde olduğu gibi günümüzde de dikkatleri üzerine çeken bir konudur. Bu makale dört soruya yanıt vermeyi hedeflemektedir. İlki, uluslararası düzen değişimi ile Kemalist yönetimin iktidara yükselişi ve uyguladığı kalkınma stratejisi arasındaki ilişkiyi irdelemektir. Makale uluslararası düzen değişiminin neleri ihtiva ettiğini betimlemekte ve asker-sivil bürokratlardan oluşan Kemalist yönetimin iktidara yükselişini tarihsel bağlamı içinde irdelemektedir. İkincisi, Kemalist yönetimin 1923'ten 1938'e kadar uyguladığı iktisat politikalarının tarihsel bağlamı içinde zaman dilimlerine ayrılmasının gerekçelerini ve uygulanan stratejinin temel özelliklerini ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu konuda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğuna göndermeler yapan makale iki ana soruyu gündeme getirmektedir. Kemalistler ithal ikameci sanayileşmeyi öngören kalkınma planını ne zaman ve hangi kavşakta uygulamaya koydular, sorusuna net cevap vermeyi hedeflemektedir. Üçüncüsü, Kemalist kalkınma stratejinin ana omurgasını oluşturan ekonomiye devlet müdahalesinin nasıl gerçekleştiğini sergilemektir. Dördüncüsü, Kemalist liderlik içinde devletçilik konusunda ortaya çıkan ayrışmanın nasıl yorumlanabileceğini tartışmaktadır. Makalede tarihi bilgiler güncel yorumlarla yeniden irdelenmektedir. Makalenin esas amacı bütüncül bir analiz yapmaktır. Makale Kemalist kalkınma stratejisinin üçüncü bir yol olmadığını, kapitalist sitem içinde alternatif bir kalkınma stratejisi olduğunu savunmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 8, 2023
Accepted: October 10, 2023

Keywords:

Kemalism,
International order,
Development strategy,
Étatism,
State intervention in economy.

ABSTRACT

The Kemalist development strategy was put into practice at a time when the old international order was being destroyed and a new one was being constructed. The Kemalist development strategy, which belongs to the common field of political science and economic history, is also problematic for the discipline of international relations in terms of its context. Therefore, in essence, the article deals with an interdisciplinary problem. The Kemalist development strategy is a topic that attracts attention today as much as it did at the time of its implementation. This article aims to answer four questions. The first is to examine the relationship between the change of international order and the rise of Kemalists to power and the development strategy it implemented. The article analyzes what constitutes a change in the international order and examines the rise to power of the military-civilian bureaucratic elite, the Kemalists, in its historical context. Second, it outlines the rationale for dividing the economic policies implemented by the Kemalist administration from 1923 to 1938 into periods within the historical context and the main features of the strategy implemented. Referring to the vast majority of studies on this subject, the article raises an important question. It aims to provide a clear answer to the question of when and at what juncture the Kemalist administration implemented the development strategy that envisaged import-substitution industrialization. The third is to show how state intervention in the economy, which constituted the backbone of the Kemalist development strategy, was realized. Fourth is to discuss how the dissension within the Kemalist leadership over étatism can be interpreted. The article re-examines historical information with contemporary interpretations. The main purpose of the article is to provide a holistic analysis. The article argues that the Kemalist development strategy is not a third way, but an alternative development strategy within the capitalist system.

¹ Bu çalışma yazarın 1993 yılında Manchester Üniversitesinde tamamladığı "Ideological Tendencies in the Republic of Turkey: The Case of Kadro (1932-1934)" başlıklı teze dayanmakla birlikte bu makalede bilgiler güncellenmiş, tartışma ve yorumlar yeni yayınlar ve bilgiler dikkate alınarak yeniden yazılmıştır.

*Bu makaleyi hocam Dr. F.A.K Yasamee'ye ithaf ediyorum.

EXTENDED ABSTRACT

The Kemalist development strategy was put into practice at a time when the old international order had collapsed and a new one was being constructed. In essence, this article addresses an interdisciplinary issue. It seeks to answer four questions. The first is to examine the relationship between the change in the international order and the Kemalists' rise to power and the development strategy they implemented. Second, it attempts to outline the main features of the Kemalist economic policies from 1923 to 1938. The third is to demonstrate how state intervention in the economy, which constituted the main backbone of the Kemalist development strategy, was realized. Fourth is to discuss the nature of the dissension within the Kemalist leadership on the issue of étatism. The ultimate objective of the article is to provide a holistic analysis. The end of the First World War led to a change in the international order and the Bolsheviks, who came to power in Soviet Russia in 1917 were ideologically sympathetic to the Turkish War of Liberation, and thus supplied military logistics, and in the 1930s provided financial and technical assistance. The presence of the USSR was an important anchor for Turkey. The Kemalists relied on a solid USSR when negotiating with European powers. The main point of commonality between the Kemalists and Soviet Russian leadership was that both were anti-imperialist. The change in the international order opened a space for the Kemalists and they utilized it correctly. The Treaty of Lausanne gave Turkey an internationally recognized status. Étatism was the most important phase of the Kemalist development strategy. This article shows why étatism was adopted and how it was implemented, and sheds light on the dissension within the Kemalist administration over étatism. The vast literature on étatism is essentially the product of two main lines of analysis. These are the liberal and historical materialist lines of analysis. Analyses along the liberal line tend narrowly to limit étatism as it starts when the private sector is unable to undertake the duty. This line of thought criticizes the Kemalist leadership as not practicing democracy in Turkey. To accuse the Kemalists of not practicing liberal democracy is, to say the least, inappropriate for the context of the period. Most of the governments in the world turned to practice authoritarian rules and liberal democracy was not a valid and applicable form of political governance everywhere. The liberal line argues that the state should opt for a private-sector-led development strategy. The other line of analysis is based on a historical materialist approach. Within this line, two tendencies can be noticed. According to one of the tendencies, the Kemalist development strategy presents continuity from 1920 to 1938 and emphasizes that the main goal was to overcome the underdevelopment of the Ottoman period and to realize state-led industrialization to meet its own needs. Authors of this line of analysis see Mustafa Kemal Atatürk's Halkçılık (Populism) Program of 1920 as the first step of the revolution and describe the İzmir Economic Congress (1923) and the étatist practices of the 1930s as the continuation of the same line. The other tendency, based on the historical materialist method, analyzes Kemalist economic policies in three periods, liberal, protectionist, and étatist. The first view on the historical materialist line argues that what was essential was state-led industrialization, that at this point the Kemalist development strategy offered continuity, and that the real rupture occurred after the Second World War. While applying the historical materialist method of analysis, the approach that reveals that the Kemalist development strategy was shaped in three phases is more accurate since each of the three periods has its defining characteristics and distinctive features from the other periods. The Treaty of Lausanne abolished capitulations with a special arrangement on customs tariffs. The article examines how such restrictions affected the Kemalist development strategy. It argues that the Kemalist administration proceeded step by step. The Kemalists did not talk about an import-substitution industrialization policy in the 1920s. In the second half of the 1920s, they bought some of the monopolies owned by foreign capital and sometimes established new ones. They abolished the tithe tax (Aşar), to keep the promise, they had pledged to do so during the War of Liberation and compensated for their tax losses with the revenues generated through the monopolies they established. In 1927, they introduced new regulations to encourage the private sector and offered a wide range of incentives, but they concluded that industrialization would not be as fast as they wanted. Railway policy was not only an economic issue, but it was also a defense issue, at least for the transportation of troops. İnönü's Sivas speech of August 30, 1930 reflects this. On the contrary, Fethi Okyar, the chairman of the Free Republican Party (SCF) (11.08.1930-16.11.1930), criticized the government for overburdening the people in his speech in İzmir on 7 September 1930, advised the government to ease its ambitious railway policy, and declared that if he had come to power, the people would have paid less taxes and adopt liberal policies. The İnönü-Okyar rift disappeared when the SCF dissolved itself. However, this time the split within the Kemalist leadership between İnönü and the İşbank group made itself felt. The tension between the advocates of liberal and étatist economic policies grew and became political. The appointment of Celal Bayar, the representative of the İşbank group, as the minister of economics in the post of Mustafa Şeref Özkan, who advocated étatist economic policies, can be defined as the victory of the liberals. In terms of political science, this move is very important, and that this article investigates the nature of this rift. The paper notes that it is not possible to make a grand sweeping generalization since there is no strong evidence that the Kemalist administration in the interwar period served the interests of a specific single class. It concludes that the Kemalist development strategy significantly transformed the Turkish economy within a capitalist system that would, in the long run, transform the problems.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı süreci ve sonuçları uluslararası düzeni altüst etmiştir. Sonrasında ne uluslararası düzen ne de ulusal düzen eskisi gibi devam edebilmiştir. İmparatorluklar dağılmış, yerlerinde yeni devletler kurulmuştur. Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının dağılışı (Becker, 2014, s. 23-42) ve yerlerinde ortaya çıkan yeni devletler eski düzenin dağılışı ve yeni düzenin oluşum süreçlerini en iyi anlatan örneklerdendir. Mevcut ulus devletlerin bazıları küçülürken, bazıları genişlemiş, bazıları da yeni oluşturulmuştur. Uluslararası ve ulusal düzlemlerde ilişkiler yeniden yapılandırılmıştır. Savaşın son evresinde daha önce teorik bakımdan tartışılan kapitalist sisteme alternatif, reel sosyalizm, pratiğe dökülmüştür. Böylece kapitalist ve sosyalist sistemler arasında rekabet ortaya çıkmıştır.

İki dünya savaşı arası yıllarda Türkiye, söz konusu süreçleri bütün yönleriyle yaşayan önemli örneklerden biridir. Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları, uygulamaya konduğu yıllarda olduğu gibi, günümüzde de akademik tartışmaların odağında olmaya devam etmektedir.

1919-1922 yılları arasında Kurtuluş Savaşı’na önderlik eden Kemalistler, Lozan Antlaşması sürecinde ve takip eden yıllarda ülkenin kalkınma sorununu ciddiyetle ele alarak bu doğrultuda önemli çaba sarf etmişlerdir. 1923’ten 1938’a kadar izlenen farklı iktisat politikaları aynı iktidar bloğu tarafından uygulandığı için bütününe Kemalist kalkınma stratejisi adını vermeyi tercih ederek işe başlamanın anlamlı olduğu kanısındayım.

Bu makalenin dört amacı bulunmaktadır. İlki, Kemalist yönetimin iktidara yükseldiği dönemin uluslararası bağlamını tanımlamaktır. İkincisi, 1923’ten 1938’a kadar Kemalist yönetimin uyguladığı iktisat politikalarının temel özelliklerini ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Üçüncüsü, Kemalist kalkınma stratejinin ana omurgasını oluşturan ekonomiye devlet müdahalesinin nasıl gerçekleştiğini ortaya koyup devletin ekonomiye müdahalesi konusunda Kemalist liderlik içinde ortaya çıkan farklı duruşları sergilemek ve Kemalist kalkınma stratejisinin sosyo-ekonomik niteliğini tartışmaktır. Dördüncüsü, son olarak Kemalist kalkınma stratejisini sistem bakımından değerlendirmektir.

Kemalistlerin İktidara Yükselişi ve Uluslararası Düzen

Kemalistler kimdir? İktidara nasıl geldiler? Kemalistler, 1919 yılında başlattıkları Kurtuluş Savaşı’nı 1922 yılında zaferle sonuçlandırıp Türkiye’nin bağımsız ve egemen bir devlet statüsünü 1923 yılında Lozan’da imzaladıkları antlaşma ile uluslararası düzeyde tanınırlık kazandıran asker-sivil bürokratların çoğunlukta olduğu, aydınlanmacı düşünceden etkilenen Mustafa Kemal Atatürk² önderliğinde kolektif olarak iktidara yükselen bir grup aydındır. İktidara yükselen asker-sivil bürokratlar arasında ne büyük toprak sahipleri ne büyük sanayici ve tüccar ne de topraksız köylüler vardı. Kemalistler, aşağı yukarı hepsi devlet okullarında eğitim görmüş, çoğunluğu askerî okullardan mezun, azımsanamayacak sayıda Erkanı Harbiye mezunu asker ve az sayıda sivil okullardan mezun aydınlardı. Askerî eğitim alanların çoğunlukta olması şaşırtıcı değildir, çünkü o yıllarda eğitimlilerin büyük çoğunluğu, önemli bürokratik görevlerin ezici çoğunluğu, askerî okul mezunlarından oluşmaktaydı. 1920’lerde iktidara kolektif olarak yükselen Kemalistlerin iktidara yükselişlerinde bir sınıfın çıkarımı temsil etme dürtüsüyle hareket ettiklerini gösteren ikna edici veriler mevcut değildir.

² Dönemin liderleri 1934 yılında soyadı kanunu çıktıktan sonra soyadlarını almışlardır. Bu makalede kolaylık olması bakımından 1934 yılı öncesinde de soyadları kullanılmıştır.

Kemalistleri teşvik eden yurtseverlik dürtüsüdür. Elbette Kemalist blok içinde siyasi ayrışma yaşanarak aralarındaki gerginlik güç mücadelesine dönüşmüştür.

Asker-sivil bürokratlardan oluşan Kemalist yurtseverler, öncelikle Osmanlı döneminin son çeyrek yüzyılında ya görev başında ya da öğrenci ve tebaa olarak yıkım ve dağılışı fiili olarak yaşayarak gözlemleyip, öznel dersler çıkararak, daha sonra Kurtuluş Savaşı sürecinde aktif rol oynayarak başarılı sınav vermişlerdir. Zaman içinde, bütün devrimlerde yaşandığı gibi, Türkiye örneğinde de güç mücadelesi yaşanmıştır. Kemalist liderlik içinde ayrışma ortaya çıkmıştır. Söz konusu ayrışmanın erken ipuçlarını 1921 yılında görmek mümkündür. Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde ikinci grup adıyla bilinen muhaliflerin ayrışma sebebi iki başlık altında toplanabilir. İlki, Mustafa Kemal Paşa'nın giderek güçlenen liderlik rolüne karşı bir grup paşanın endişe duymasıdır. İkincisi, TBMM içinde bulunan muhafazakârların yeni toplum düzeninde kendi siyasal düşüncelerinin yer bulamayacağı endişesiyle Mustafa Kemal Atatürk'ün radikal reformlarına mesafeli durmalarından kaynaklanmıştır. Gerginliğin ilki, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık yetkisine, Mustafa Kemal'in inisiyatifi ile, zaman sınırlaması getirilerek 1921 ve 1922 yıllarında büyük bir çatışmaya dönüşmeden, ötelenmiştir. İkinci sebep, endişeli muhafazakârların yeni toplumsal düzenin radikal reformları karşısında aldıkları pozisyonu kısmen yansıtmaktadır. Aralarında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi Kurtuluş Savaşı'nın önemli ve etkili paşalarının da bulunduğu yaklaşık 32 milletvekilinin CHP'den ayrılıp 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TPCF) (17.11.1924-3.6.1925) kuruluşuna öncülük etmeleri Mustafa Kemal Paşa'yı endişelendiren bir siyasi hamledir. TPCF, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalefet üzere kurulan bir partidir. Bu konu Türkiye siyasal hayatında çok yönlü tartışıldı. Literatürün bir kısmı meseleyi demokrasi bağlamında ele almaya gayret ederken diğer kısmı TPCF'nin kuruluşunu karşı devrimin başlangıcı olarak tanımlama eğiliminde olmuşlardır. İki taraf da kendi penceresinden bakınca haklı gözükmekle birlikte, esas itibarıyla TPCF'nin kuruluşu asker-sivil bürokratlardan oluşan Kemalist blok içindeki güç mücadelesini yansıtmaktadır. Bu güç mücadelesinden büyük ideolojik farklılıklar üretmek kolay gözükmüyor, çünkü asker-sivil bürokratların istisnasız hepsi yurtseverdi. Hepsi pratikte emperyalizme karşı durup bu uğurda mücadele vermişler, fakat çoğu bunu teorik olarak tanımlama faaliyetine girmemişlerdir. Kimi zaman kapitalizmi emperyalizmle eş anlamlı, bazen birini diğerinin yerine kullansalar da esas itibarıyla Kemalistler kapitalist sisteme ilişkin teorik bir tartışma içinde olmamışlardır. Bu nedenle liderlerin sözlerinden yola çıkarak söylem analizi yapmak, hele metinsel analizlerden yola çıkarak ideolojik farklılıkları kanıtlamaya çalışmak yanıltıcı olabilir, çünkü aynı liderin farklı zaman ve mekânda yaptığı konuşmalar çelişkili olabilmektedir. Bu nedenle genelleme yaparken çok dikkatli olunması gerekmektedir.

Söz konusu güç mücadelesinin esasının ideolojik olduğunu ileri sürmek için elimizde bulunan veri TPCF'sinin parti programında bulunan "Parti'nin dini inançlara saygılı olacağı" ibaresidir. Bu, ilerde gündeme gelecek laiklik bakımından önemli bir faktör olmakla birlikte program yayımlandığı tarihte (1924) önemli bir sorun sayılamazdı, çünkü 1928 yılına kadar Anayasa'da devletin dininin İslam olduğu yazılı idi. İdeolojik bakımdan ayrışma sürecine giren iki kanadın da milliyetçilikten beslendiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda aralarındaki gerginliğin tetikleyici nedeninin güç mücadelesi olduğunu, ideolojik ayrışmanın zamanla netleştiğini söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Atatürk diğerlerinden ayrıştırıldığında diğer toplumun hepsinin milliyetçi-muhafazakâr kategoriye aykırı düşmediği görülebilir. Örneğin İsmet İnönü ile Kazım Karabekir arasında gündelik yaşama ilişkin büyük farkların olduğuna kim ikna olabilir? Aydınlanma düşüncesini toplum düzenine hâkim kılmak isteyen, bu doğrultuda İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1918) tartışılan konulardan bazılarını rafine ederek ödünç alan, yenilerini üretip hayata geçiren Mustafa Kemal Atatürk'tür. Yeni toplumsal düzenin lideri ve

mimarı kuşkusuz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Hayata geçirilen reformların hepsinin Mustafa Kemal Atatürk tarafından önerildiği ve başlatıldığı bilinmektedir. Diğerleri bunları gündeme almış, uygulamış veya eleştirilerini ve nadiren karşı hamlelerini yapmışlardır. Diğerleriyle karşılaştırıldığında aydınlanma düşüncesini savunan ve uygulamaya konması doğrultusunda ilk adımı atan Mustafa Kemal Atatürk'ten başkası değildir. Diğer bir ifade ile, Kemalist asker-sivil blok içinde yaşanan güç mücadelesinin yurtseverlikle ilgili olmadığını, kişisel kaygılarla başladığını, daha sonra ideolojik tutuma dönüştüğünü, son tahlilde aydınlanma düşüncesini benimseyenler ile ona karşı muhafazakâr siyasi-sosyal yaşamı savunanlar arasında uzun dönemli mücadeleye evirildiğini belirtmek mümkündür. Kurtuluş Savaşı yıllarında bir arada olmalarını sağlayan neden -işgale karşı ortak tavır- ortadan kalkınca geleceği tasarlama konusunda asker-sivil bürokratlardan oluşan Kemalist blok içinde ayrışma ortaya çıkmış, Cumhuriyet'in ilanı ile keskinleşip siyasi partiye dönüşmüş ve 1925-26 yıllarında güç mücadelesi ciddi bir hesaplaşmayla son bulmuştur. Bu hesaplaşma bir grup paşanın tasfiyesi ile sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki aydınlanmacı kanat ancak 1927'den itibaren kendilerini güvende hissetmişlerdir. *Nutuk* bu süreci yeterince net yansıtmaktadır.

Açıkça belirtmek gerekirse tablo şöyledir: Mustafa Kemal Atatürk bütün radikal reformların öncüsü, mimarı, karar alma sürecinde en etkili rolü oynayan liderdir. Atatürk her dönemde ve her olayda yasallığı önemsemiştir. İncelediğimiz zaman diliminde alınan kararların hepsi TBMM'de yasallık kazanmıştır.

Uluslararası Düzen Değişimi

Kalkınma stratejisi tartışmasına başlamadan önce uluslararası düzen değişikliğinin Türkiye'ye ne sunduğunu tanımlamak anlamlı olacaktır. Birinci Dünya Savaşı esas itibarıyla Birleşik Krallık ve Almanya arasında 19. yüzyılın son çeyreğinde genişleyen ve derinleşen emperyalist rekabetin silahlı çatışmaya dönüştüğü süreçte yeryüzünde bulunan ulusların çoğunun dahil olduğu çatışmalar bütünüdür. Kapsadığı alan çok geniştir, neredeyse yeryüzünde savaşa dahil olmayan ulus kalmamıştır. Çok sayıda muharebenin eşzamanlı yaşandığı top yekûn bir savaştır. Sonuçları da çok etkili olmuştur. Savaşta zafer ile çıkan devletler de yenik devletler gibi savaştan yara alarak çıkmışlardır. Savaşın uzun sürmesi birikmiş sermayenin tüketilmesine yol açmıştır. Birleşik Krallık ve Fransa eski hegemonik güçlerini kaybetmişler, savaştan en çok fayda gören aktör ise ABD olmuştur. Bunu henüz savaş sona ermeden Ocak 1918'de Wilson'un ilan ettiği 14 maddelik prensiplerden anlamak mümkündür. ABD başkanı Wilson yeni dünya düzeninin prensiplerini 14 maddede sıraladı. Gizli antlaşma olmamalıydı, zira önceki dönemde Birleşik Krallık, Fransa, Çarlık Rusya'sı ve İtalya kendi aralarında gizli anlaşmalar yapmışlardı. ABD yönetimi bu denklem içinde değildi. Wilson'ın 14 maddesinin ilki, gizli anlaşmaların yasaklanmasını sonuncusu ise uluslararası bir örgüt, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını önermektedir. İlk ve son maddeler içerik itibarıyla liberal idealizmi yansıtır. Diğer maddelerin büyük çoğunluğu ise realizmi, yani ABD devletinin çıkarını azamileştirmeyi öngörmektedir. Serbest ticareti ilke olarak savunmak 14 maddenin önemli ayaklarından birini, deniz yollarında gemilerin geçiş serbestisine haiz olması önerisi bir diğerini oluşturmaktadır. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı sayısal bakımdan sınırlı-küçük uluslara sempatik gelmiştir. Bir bütün olarak ABD başkanı 14 maddede ilan ettiği yeni hegemonya prensipleriyle eski uluslararası düzene meydan okumuş ve yeni dünya düzeninin prensiplerini tanımlamaya çalışmıştır. 1920 yılı haziran ayına kadar Wilson ABD'nin öngördüğü yeni uluslararası düzeni biçimlendirmeye gayret etmiştir. Haziran ayında ABD senatosu ABD başkanı Wilson'ı Avrupa işlerine daha fazla karışmasını önlemek adına izolasyonist politikaya yöneltmiştir. Bu durum kıta Avrupası'nın eski hegemonlarına alan açmıştır. Birleşik Krallık ve Fransa, kısmen Wilson'ın prensiplerinden esinlenerek esas itibarıyla yenen devletlerin hegemonyasını restore etmeyi öngören Versay, St. Germain, Neuilly, Trianon ve Sevres

antlaşmalarını sözde “barış” inşası adına Paris Barış Konferansını düzenlemişlerdir. Son tahlilde Paris Barış Konferanslarının ürettiği yeni uluslararası düzen eski düzeni yeniden üretmeyi öngörse de eski düzen yıkılmış, yeni düzenin kurulumu belirsizliklere yol açmıştır.

Aynı dönemde uluslararası düzene yönelik bir başka meydan okuma süreci başlamıştır. 1917 Kasım ayında iktidara gelen Bolşevikler Çarlık Rusya’sının imzaladığı gizli antlaşmaları ifşa etmişlerdir. Böylece emperyalizme karşı olduklarını göstermişlerdir. Aynı zamanda kapitalist sisteme alternatif bir sistem inşa etmek için harekete geçen Bolşevikler Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması ile daha önce Çarlık Rusyası’nın emperyalist yayılmacı politikası sonucu elde ettiği toprakların azımsanmayacak bir bölümünü komşu devletlere “barış” adına geri iade etmişlerdir. Sosyalistler, Avrupalı eski hegemonların restorasyoncu politikası ve ABD’nin kendi liderliğinde öngördüğü kapitalist sisteme karşı dünya devrimini amaçlayan sosyalist sistemi hayata geçirmeye çalışmışlardır. Zamanla kapitalist ve sosyalist sistemler kendi içlerinde hızlı değişim geçirdiler: ABD’nin liberal enternasyonalist yaklaşımı Avrupalı hegemonlar tarafından revize edilirken, Bolşeviklerin öngördüğü dünya devrimi yerini tek ülkede sosyalizme bırakmıştır. Ayrıntılar bir tarafa bırakılırsa, esas itibarıyla 1917’den itibaren iki rakip sisteme dayalı yeni bir uluslararası düzen inşa edilmekteydi. Söz konusu sistemler arası rekabet Türkiye gibi bağımsızlık savaşı veren ülkeler için önemli fırsatlar sunmuştur. Uluslararası düzenin kapitalist ve sosyalist sistemler arası mücadele ve müzakereye dönüşmesi yalnızca uluslararası politika bakımından değil, ulusal kalkınma stratejileri bakımından da önemli fırsatlar sunmuştur, özellikle Türkiye için.

1919’da başlatılan ulusal kurtuluş mücadelesi, 1923’te Lozan antlaşması ile taçlandırıldığında, her şeyden önce, Türk devletinin bağımsızlığının ve egemenliğinin uluslararası düzeyde tanınması anlamına gelmiştir. Lozan müzakerelerinin sonuçlanması uluslararası tanınırlığın kazanılması bakımından önemli olmuştur. Kasım 1922’de saltanatın kaldırılışından 1928’e kadar hayata geçirilen radikal siyasi ve sosyal içerikli reformlar ülke içi siyasal ilişkilerin yeniden yapılandırılmasına işaret etmektedir. Bu dönemde Türkiye’de dış ve iç ilişkiler yeniden düzenlenmiştir. Türkiye’de çifte devrim yaşanmıştır (Türkeş, 2023, s. 2). Türk devrimi olarak anılan bu yeniden yapılandırma, iktidar bloğunu oluşturan Kemalistler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kemalistler Kurtuluş Savaşı’na önderlik ettikleri için meşruiyet sorunu yaşamadılar. Kemalist reformlara karşı itiraz eden muhalifler esas itibarıyla bütünlüklü bir karşı hegemonya üretmediler. Kemalistler, öngördükleri modern ulus-devlet modeline karşı yerel ve bazen bölgesel düzlemlerde ortaya çıkan isyanları bastırmak için gerektiğinde zor kullanmaktan geri durmamışlardır.

Kemalistler emperyalizme karşıydılar, bunu Kurtuluş Savaşı sürecinde kanıtlamışlardır. Kemalistler emperyalizme karşı mücadeleyi ulusal zeminde tuttular. Uluslararası düzeyde öncülük rolüne soyunmadılar, fakat başardıkları bağımsızlık savaşı başkalarına öykünme örneği oluşturmuştur. Kemalistler modern ulus-devlet modelini emperyalizme karşı bir dayanak noktası olarak görüp kurdukları devleti güçlendirmek için var güçleriyle çalıştılar. Kuşkusuz başkalarından esinlendikleri noktalar olsa da son tahlilde, Kemalist yönetim kendi ideolojisini üretmiştir (Türkeş, 2023, s. 12). Kemalizm’in toplum projesi altı ilkede ifade bulmuştur: Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devrimcilik, Laiklik ve Devletçilik.

İki dünya savaşı arası yıllarda Kemalistlerin uygulamaya koyduğu siyasi-sosyal reformlar ciddi bir direnişle karşılaşmamıştır. Çıkan isyanların büyük çoğunluğu yerel ölçekte, birbirinden kopuk, karşı-devrimci niteliği haiz, öte yandan karşı hegemonya üretecek ideolojik yetkinlik ve bütünlükten yoksundur. Emperyalizme karşı ulusal kurtuluş savaşını örgütleyen Kemalist liderliğe karşı yerel ölçekte dinî öğelerle bezenmiş etnik milliyetçi isyanlar toplumun bütününde sağlam bir zemin bulamamıştır. Çok sayıda küçük ölçekli karşı-devrimci isyanlar Kemalistlerin öngördüğü modern ulus-devlet hegemonyasına karşı alternatif bir hegemonya

üretmemişlerdir. Bazı eleştirilere rağmen Kemalistler modern ulus-devlet inşası için öngördükleri siyasi-sosyal reformları başarıyla uygulamışlardır. Öte yandan, söz konusu reformlar çoğunlukla kamuoyunda büyük ölçüde tartışılmadan kabul edilmiştir. Bunun tek istisnası iktisat politikalarıdır. Özellikle devletçilik politikası her daim çokça tartışılan bir konu olmuştur. Söz konusu tartışmalar bu makalenin ana sorunsalları arasındadır. Tartışmanın nasıl ve nereye evirildiği ise özenle üzerinde duracağımız noktalardandır.

Kemalist Kalkınma Stratejisinin Evreleri

Türk iktisat tarihi yazınında devletçilik şüphesiz üzerinde en çok çalışılan ve halen de tartışılan, yeniden yorumlanmaya açık konulardan biridir. Devletçilik uygulamaları Kemalist kalkınma stratejisinin en önemli evresidir. Kemalist kalkınma stratejisi üzerine yapılan tartışmaların, en genel anlamda, liberal ve tarihsel materyalist eksenler üzerinden yapıldığını belirtmek mümkündür. Liberal hat üzerinden okuma yapanlar devletçiliğin özel sektörün yapamadığını yapmakla sınırlı olmasını savunan 1930'lu yıllarda bu tartışmayı yürüten Ahmet Ağaoğlu ve Serbest Cumhuriyet Fırkası etrafında oluşan muhalefetin yaklaşımı ile uyumlu ve onun devamı niteliğindedir. Geçmiş ve güncel liberal yaklaşımların hepsinin ortak özelliği Kemalist yönetimi demokrasi noksanlığı olarak tanımlamalarıdır. Şık gözükse de bu yaklaşım son tahlilde tarihsellik yoksundur. Demokrasinin dünya çapında sorunlu olduğu ve iktidarların gündeminde birincil öneme ve konuma sahip olmadığı bir dönemde Kemalistleri liberal demokrasiyi uygulamamakla itham etmek en hafifinden tuhaftır. Liberal hat devletçiliğin özel girişimciyi desteklemesi gerektiğini, kalkınmanın özel sektör girişimciliği ile mümkün olacağını savunmuştur. Diğer analiz hattı tarihsel materyalist yaklaşıma dayanmaktadır. Bu hat içinde iki eğilimden söz etmek mümkündür. Bir eğilime göre (Kuruç, 1987, 1988, 1993 ve Şahinkaya, 2019, 2022, 2023), Kemalist kalkınma stratejisi 1920'den 1938'e kadar devamlılık sunmakta ve esas amacın Osmanlı dönemindeki az gelişmişlikten kurtulup kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere sanayileşmenin devlet öncülüğünde gerçekleştirilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu eğilimdeki yazarlardan özellikle Serdar Şahinkaya, Mustafa Kemal Atatürk'ün 13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı'nı devrimin ilk adımı olarak görmekte (Şahinkaya, 2022, s. 60-63), Türkiye (İzmir) İktisat Kongresini (Şahinkaya, 2023) ve devletçilik dönemi uygulamalarını (Şahinkaya, 2019) aynı çizginin devamı olarak nitelendirmektedir.

Tarihsel materyalist yöntem üzerinden geliştirilen diğer eğilim Kemalist kalkınma stratejisinin üç evrede şekillendiğini ileri sürmektedir. Korkut Boratav, Kemalist yönetimin uyguladığı iktisat politikalarını üç alt dönemde irdelemenin anlamlı olduğunu belirtmektedir. Bunlar, "liberal" (1923-1929), korumacı (1929-1932) ve devletçi politikaların (1932-1939) uygulandığı zaman dilimleridir (Boratav, 1977, s. 39-52; Boratav, 1982, s. 3). Boratav liberal politikaların uygulandığı ilk dönemi tırnak içinde "liberalizm" olarak adlandırmakta, korumacılığın uygulanmasının Lozan Antlaşmasında bulunan uluslararası sözleşmenin geçici kısıtlayıcı maddesi nedeniyle tırnak içinde liberal politika olduğunu, söz konusu kısıtlamanın sona erdiği 1929 yılının aynı zamanda dünya iktisadi buhranının başlangıcına denk gelmesi nedeniyle anlamlı bir dönüm noktası olduğunu, bu tarihten 1932 yılında devletçi politikanın yasal zemine kavuştuğu tarihe kadar geçen yılları korumacılık, Temmuz 1932'den 1939'a kadar geçen zamanı devletçi iktisat politikaları olarak tanımlamaktadır. Liberal, korumacı ve devletçi iktisat politikaları zaman dilimlerinin iç tutarlılığının bulunması ve işlevsel olması nedenleriyle bu makale için de anlamlıdır. Bunun ötesinde, 1923'ten 1938'e kadar olan dönemi Kemalist kalkınma stratejisi olarak adlandırmayı tercih etmemizin ana nedeni, üç alt dönemin hepsinde farklı iktisat politikalarını aynı iktidar bloğu, asker-sivil bürokratlardan oluşan Kemalistlerin uygulamış olmasındandır.

“Liberal” Dönem (1923-1929)

İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi kararlarının Kemalistler tarafından formüle edilmiş ilk kalkınma stratejisi olup olmadığı merak konusudur. Her şeyden önce, İzmir İktisat Kongresi toplandığında (17 Şubat-4 Mart 1923) Lozan Antlaşması henüz imzalanmamıştı, bu nedenle Kemalist yönetim, Lozan’da tartışma konusu olan gümrük tarifeleri, imtiyazlar ve kapitülasyonlar gibi konularda (kuşkusuz net duruş sergilemekle birlikte) ne tür bir hareket serbestisine sahip olacağından henüz emin olamazdı. İkinci olarak, Kemalist yönetim bu kongreye formüle edilmiş bir kalkınma stratejisi sunmadı, toplumdaki tartışmaları görmek istedi. Kemalist yönetimin “millî ekonomi” kurma yönündeki siyasi arzusu dışında nasıl bir kalkınma stratejisi izleyeceği İzmir İktisat Kongresinde henüz belli değildir. Kongre açış konuşmaları arasında Şahinkaya’nın belirttiği gibi, Kazım Karabekir’in konuşması bir kalkınma stratejisi içermez (Şahinkaya, 2023, s. 226, 244-245). Mustafa Kemal Paşa’nın konuşması tarihsel analiz ve bağımsızlık ve egemenlik konularında yüreklendirici, devrimci tavır sergilemekle birlikte nasıl bir kalkınma stratejisi izleneceğine dair net bilgiler içermemekte, daha çok genel mesajlar vermektedir. Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bozkurt’un konuşması ise hükümetin henüz net bir kalkınma stratejisi hazırlamadığını gösterir niteliktedir. Konuşmasında Bozkurt pek çok kavram kullanmıştır. Fakat bunlar arasında hükümetin seçim yaptığını gösteren net bir ifade bulunmamaktadır. Bozkurt şöyle demektedir (Ökçün, 1981, s. 262-263):

Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. ... Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerden hiçbirine mensup değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) mektebine, ne de sosyalist, komünist, étatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de, yeni Türkiye’nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye İktisat Mektebi) diyorum.

Bozkurt konuşmasının devamında ihtiyaç olduğunda bu ekollerin yöntemlerinden faydalanma olasılığının göz ardı edilmeyeceğini ve:

iktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir ... bazı hususatta iktisadiyatımız devletleştirme usulünü takip edecek, bazı hususatta iktisadi teşebbüslerini şahsi teşebbüslere terk edecektir.

demektedir.

Bozkurt’un konuşmasından bütünlüklü, net bir kalkınma stratejisi önerisi çıkarmak zorlama olur, hatta uygulama bakımından, örneğin; étatizm konusunda çelişkili ifadeler barındırdığı söylenebilir. “Türkiye İktisat Mektebi” klişesi ise bugün de olduğu gibi, her dönemde siyasetçilerin başvurduğu albenisi yüksek iddialı, hamasi bir klişedir.

İzmir İktisat Kongresinin toplandığı zaman dilimi (17 Şubat-4 Mart 1923) Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı (4 Şubat-23 Nisan 1923) dönemiyle örtüşmesi Kemalistlere hem ülke içine hem ülke dışına yönelik birkaç mesaj verme imkânı sunmuştur. Ülke dışına yönelik verilen mesajda, kendilerinin yabancı sermayeye karşı olmadığını, ancak yabancı sermayenin ulusal hukukun belirlediği kurallar içinde hareket etmesi gerektiğini bir kez daha duyurarak Batı’ya güvence vermişlerdir. Kemalistler kapitülasyonların kaldırılması ve azınlık tanımı meselesinin Türkiye’nin kırmızı çizgileri arasında bulunduğu mesajını lisanı üslubuyla bu kongrede yinelemişlerdir. Ulusal egemenlik ve bağımsızlık her şeyden önce Batı’ya olan iktisadi bağımlılığa son vermeyi zorunlu kılıyordu (Toprak, 2022, s.166), böylece ulus-devletin bağımsızlık ve egemenliğine hanel getirecek kurallardan uzak durulması talebini vurgulamışlardır. Unutulmamalıdır ki, söz konusu mesajları yalnızca açış konuşması yapan siyasiler vermedi, kongreye katılan grupların hepsi de yinelediler. Böylece kongrede söz konusu kırmızı çizgilerin toplumun bütünü tarafından benimsendiği gösterilmiştir.

İçerik yöneltik mesajlar da verilmiştir. Öncelikle Kemalistler İstanbul'da yeniden örgütlenen ticaret burjuvazisine kendi başlarına hareket etmemeleri mesajını verdiler. Selim İlkin, 1922 sonbaharında Millî Türk Ticaret Birliği tarafından bir dış ticaret kongresi düzenleme önerisi olduğuna dikkat çekmekte ve Millî Türk Ticaret Birliği'nin esasen İttihatçı bir örgüt (İlkin, 1984, s. 844) olduğunu belirtmektedir. 1923 yılının ilk haftasında bir Millî İktisat Kongresi düzenleme kararını açıklayan Kemalist yönetim Millî Türk Ticaret Birliği'nin bu yöndeki önerisini geri çevirmiştir. Ökçün'ün belgelediği üzere, Millî Türk Ticaret Birliği başlangıçta kendi kongresini 15 Ocak 1923'e kadar erteleme kararı alıp daha sonra bunun yerine hükümetin İzmir'de yapacağı milli iktisat kongresine katılmayı kabul etmiştir (Ökçün, 1981, s. 85-89). Buradan da anlaşılacağı üzere, İstanbul'da örgütlenen bir grup tüccar kendi inisiyatiflerinde bir kongre düzenlemek istemişler, Ankara'da ekonomi bakanının harekete geçerek İzmir İktisat Kongresini düzenlemeyi başlatmasıyla İstanbul'da İttihatçıların ağırlıkta olduğu ticaret burjuvazisi Ankara'nın direktifine uymak durumunda kalmıştır. Bu esasen siyasi güç dağılımının Kemalistlerin lehine dönüştüğüne işaret etmektedir.

İzmir İktisat Kongresi büyük çapta bir kongrenin örgütlenip kısa süre içinde hayata geçirilmesi bakımından önemli bir gösterge olmakla birlikte Kemalist kalkınma stratejisinin içeriğine yönelik netlik taşımamaktadır. Aksi durum anakronik olurdu, zira Lozan'da henüz karara bağlanmamış konular vardı. Kemalistler İzmir İktisat Kongresinde bağımsızlık, egemenlik, ulusal hukuk gibi genel prensipleri yinelemekle yetindiler, ayrıntılı bir kalkınma stratejisi tanımlamadılar. Mahmut Esat Bozkurt'un yaptığı konuşma tam da bunu yansıtmaktadır. "Millî ekonomi" hedeftir ama içeri zamanla doldurulacaktır.

İzmir İktisat Kongresi biçimsel olarak mesleki temsil usulüne göre toplanmıştır. Kongreye tüccarları, sanayicileri, çiftçileri ve işçileri temsilen 1135 delege katılmıştır. Her kasaba ve şehirden sekiz delege seçilmiştir: tüccarları temsilen bir; sanayicileri temsilen bir; şirketleri temsilen bir; bankaları temsilen bir; işçileri temsilen bir ve çiftçileri temsilen üç. İl valilerinin delegelerin seçiminde etkili olduğu bilinmektedir (Ökçün, 1981, s. 46-203).

Delegelerin seçim yönteminden yola çıkarak Kemalistlerin korporatist olduğunu ileri sürmek aceleci bir çıkarsama olur, zira Kemalistler bu tarihten sonra mesleki esasa dayalı toplum projesini yinelemediler. Her ne kadar Kemalistler bu yöntemi gerektiğinde sınıflı toplumu görmezden gelmek için söylem düzeyinde kullansalar da gerçekte Kemalistler korporatist yöntem yerine yasağcı yaklaşımı benimsemişlerdir (Türkeş, 1923, s. 15).

İzmir İktisat Kongresi dolaylı olarak hükümetin ülke ve ekonomi hakkında temel istatistiklerden yoksun olduğunu göstermiştir. Kongrenin kendisi hükümete istatistiki bilgi sağlamamıştır. Kongre kararları da bir iktisat stratejisi sunmaktan ziyade toplumdaki gelen talepleri göstermesi bakımından önemli siyasi verilerdir. Ancak bunlardan abartılı mesajlar çıkarmaya gerek yoktur. Zira söz konusu tartışmaların bazıları ikinci meşrutiyet döneminde (1908-1918) tartışılan (Tunaya, 1984), bazıları denenen konular arasındadır. Örneğin, ayrıntısı aşağıda verilen, 1927'de genişletilen Teşvik-i Sanayi Kanunu 1913 yılında çıkarılan, İzmir İktisat Kongresinde sanayiciler ve tüccarlar tarafından talep edilen konulardandır. Keza Aşar'ın kaldırılması; bu Kurtuluş Savaşı sırasında Kemalistlerin köylüye kendi verdikleri sözdür, kongrede Çiftçiler ve İşçiler birlikte talep etmişler, 1925'te yasalaşmış, 1926 yılında fiilen uygulanmıştır.

İzmir İktisat Kongresi kararları bütünlüklü bir kalkınma stratejisi sunmamakla birlikte, iktisat politikası arayışını ve mevcut eğilimleri göstermesi bakımından önemlidir. Dikkat edilmesi gereken nokta, dönemin önde gelen isimlerinin konuşmalarından elde edilen metinsel kanıtlar zayıf bir rehberdir ve uygulamaya koydukları politikalarla her zaman örtüşmez. Bununla birlikte, İzmir İktisat Kongresi'nin hükümet ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, 9 Eylül 1923'te Halk Partisi kurulurken, İzmir İktisat Kongresi kararlarından bazıları Parti programının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Aşar vergisinde reform yapılacağı, yabancı sermayeli Tütün inhisarının (tekeli) kontrolünde olan tütün üretimi ve ticaretinin yeniden düzenleneceği, demiryolları ve okul eğitimi başta olmak üzere büyük altyapı yatırımlarından devletin sorumlu olacağı vaat edilmişti (bkz. Dokuz Umde) (Tunaya, 1952, s. 580-582). İzmir İktisat Kongresi'nden yaklaşık beş ay sonra Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Antlaşma kapitülasyonları kaldırmış, ancak gümrük tarifeleri konusunda özel bir düzenleme yapılmıştır: Türkiye, önümüzdeki beş yıl boyunca imzacı ülkelerin mallarına Eylül 1916 tarihli Osmanlı tarifesine göre gümrük vergisi uygulayacağını taahhüt etmiştir. Başka bir deyişle, hükümet 1929 yılına kadar gümrük vergilerini artırma hakkından feragat etmiştir. Bu, Tekeli ve İlkin'in ileri sürdüğü üzere kısmen hükümetin ithalat ve ihracat vergileri yoluyla gelir elde etme kabiliyetini azaltacak ve aynı zamanda ithal ikameci bir sanayileşme politikası için hayati önem taşıyan korumacı bir dış ticaret politikası benimsemesini engelleyecekti (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 34). Öte yandan, hükümetin bu aşamada ithal ikameci bir sanayileşme politikası izlemek isteyip istemediğine dair elimizde net bir kanıt olmadığı belirtilmelidir.

Lozan Antlaşmasına ekli Ticaret Sözleşmesi'nin tarife kısıtlamalarını aşmak için bazı yasal boşluklar yok değildi. Ticaret Sözleşmesi (Meray, 2018, s. 80), Türk hükümetinin ithalat vergilerini artırma yetkisini kısıtlamış, ancak aynı zamanda bir boşluk da sunmuştur: Ticaret Sözleşmesi'nin 3. Maddesi uyarınca Türkiye, halkının sağlık ve refahını korumak ve devlet tekellerini teşvik etmek için gerekli görülen amaçlar dışında, ihracat veya ithalata herhangi bir şekilde ambargo koymamayı taahhüt etmiştir. Açıkçası, 3. Madde Türk hükümetine, özellikle devlet tekellerinin kurulması yoluyla, bazı ithalatları kısıtlamak için yasal bir boşluk sunmuştur: "Halkının sağlık ve refahını korumak üzere ...". 1929'dan önce kurulan devlet tekelleri incelendiğinde, ihracat ve ithalat tekelleri ile Ticaret Sözleşmesi'nin 3. maddesi arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir. Mart 1925'te Kemalist hükümet, 1881'den beri yabancı sermayeli bir konsorsiyum tarafından kontrol edilen bir tekeli olan Tütün Rejisi'ni satın aldı. 1926 yılında bir Tekeller İdaresi Ofisi kuruldu ve 1930'lu yılların ortasına kadar devlet tütün, tuz, alkol ve alkollü içkiler, patlayıcılar, kibrit, şeker, petrol ve benzin için ihracat ve ithalat tekellerini kontrol eder hale gelmiştir (Boratav, 1982, s. 75-92). Söz konusu tekellerin Kemalist yönetime bir dizi temel tüketim malının ithalat ve ihracatını kontrol etme imkânı verdiği açıktır. Kemalist yönetimin devlet tekellerini iç ve dış ticarete müdahale etmek için bilinçli olarak kurduğu düşünülebilir. Ancak, hükümetin bu tekelleri öncelikle dış ticareti kontrol etmek için kurduğu sonucuna varmak için henüz çok erken, çünkü bunu kanıtlayacak bütünlüklü devlet tekelleri çalışması henüz Türk iktisat tarihi yazınında mevcut bulunmamaktadır. Hershlag (1968, s. 47-54), Boratav (1982, s.75-92), Hale (1981, s. 41) ve Tekeli ve İlkin'in (1981, s. 35) öne sürdüğü gibi, tekellerin hükümet için önemli bir gelir kaynağı sağladığı açıktır. Örneğin 1929 yılında toplam kamu gelirlerinin %21'i tekellerden gelirken, bu oran tüm gümrük gelirlerinde %18'di (Hershlag, 1968, s. 41). Gelir açısından, Lozan'da getirilen tarife kısıtlaması, devlet tekellerinden elde edilen gelirler nedeniyle 1920'lerde pek sorun teşkil etmemiştir.

Devlet tekellerinin kurulmasına ek olarak 1920'lerde hükümetin ekonomi politikasında etkili olan dört konuya bakmakta fayda vardır: a) Aşar'ın kaldırılması, b) bankacılık faaliyetleri, c) demiryolu politikası ve d) özel sektörün teşviki.

a) Aşar'ın kaldırılışı: İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen kararlardan biri, tarım ürünleri üzerinden alınan ve çiftçiler tarafından ödenen aşarın kaldırılmasıydı. Daha önce de belirtildiği gibi, Halk Partisi 9 Eylül 1923'te kurulurken bu kararı kabul etmiş, fakat hükümet bunu ancak 1925 yılında 1926'dan itibaren uygulamak üzere yasalaştırmıştı. Bu riskli bir karardı çünkü bütçe gelirlerinin üçte biri aşardan geliyordu (Aydemir, 1931, s. 157-159). Aşarın

kaldırılmasının, 1925 ve 1926'da tütün, tuz, alkol, alkollü içkiler, patlayıcılar, kibrit ve şeker üzerinde devlet tekellerinin kurulmasıyla aynı zamana denk getirilmesinin bilinçli olduğu anlaşılmaktadır; böylece tekellerden elde edilen gelirler, aşarın kaldırılmasından kaynaklanan kayıpları telafi edebilecektir. Hükümetin aşarın kaldırılmasının olası ekonomik etkilerine dair değerlendirmesi daha az nettir. Maalesef Türk siyasal hayatında bakanlar kurulu tartışma tutanakları mevcut olmadığı için konunun hükümet içinde nasıl tartışıldığını tam olarak bilemiyoruz. Yine de TBMM Tutanakları ve diğer ikincil kaynaklar üzerinden yorumlama veya spekülasyon yapmak mümkün olabilir. Hükümet, aşarın kaldırılmasının köylülerin satın alma gücünde bir artışa yol açacağını öngörmüş ya da bunu, daha sonra sanayi yatırımlarına yönelebilecek olan toprak sahiplerinin tasarruflarını artırmanın bir aracı olarak görmüş olabilir. Ancak elimizde net bir kanıt yok ve her halükârda her iki hesaplama da (eğer yapıldıysa) Türkiye'nin 1927 ve 1928 yıllarında kuraklıktan mustarip olması ve bunun tarımsal gelirler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurması nedeniyle geçersiz hâle gelmiştir. Uzun vadede hem toprak sahipleri hem de köylüler aşarın kaldırılmasından bir dereceye kadar yararlandılar, esas olarak da kentli nüfusun zararına olduğu görülüyor, çünkü hükümet tekeller kurmanın yanı sıra tüketim malları üzerindeki tüketim vergilerini artırarak aşar gelirlerindeki kaybı telafi etmeye çalışmıştır (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 46).

b) Bankacılık: 1924'ten itibaren bankacılığın gelişimi Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerin en çarpıcı özelliklerinden biri olmuştur. Türkiye'de 13 kadar yabancı sermayeli banka kalmasına rağmen yerli bankalar hızla gelişmiştir. 1923'te Türkiye'nin yerli bankaları Ziraat Bankası (1888'de kurulmuştur), Millî Kredi Bankası (1917'de kurulmuştur) ve bazı küçük il bankaları ile sınırlıydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan devlete ait fabrika ve atölyeleri devralan devlete ait Sanayi ve Maadin Bankası 1925 yılında kurulmuş ve buna ek olarak 1920'lerde 28 özel banka kurulmuştur (Tahsin ve Saka, 1930, s. 93-114).

Bu yeni özel bankalar arasında sadece İş Bankası'nın ülke çapında şubeleri olup geri kalanlar yerel düzeyde faaliyet göstermekteydiler. İş Bankası, 1920'li yıllar boyunca faaliyetleri önemli ölçüde artarak en büyük özel banka hâline gelen, devlete ait Ziraat Bankası'ndan sonra ikinci büyük banka olmuştur. İş Bankası ithalat ve ihracat ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Şeker endüstrisine katılmış: Alpullu ve Uşak şeker fabrikaları, devlete ait Sanayi ve Maadin Bankası ve Ziraat Bankası kredileri yoluyla hükümetin doğrudan desteğiyle kurulmuş, ancak özel sektöre ait İş Bankası da bu fabrikalara büyük bir sermaye ile katılmıştır. İş Bankası aynı zamanda tekstil, cam, maden işletmeciliği, bakır işletmeciliği ve ihracat ve ithalat ticaretine de yatırım yapmıştır (Aydemir, 1966, s. 429-430; Hershlag, 1968, s. 90-91). İş Bankası bankacılık, ticaret ve sanayi alanlarında özel sektör ile devlet ortaklığını kendi açısından verimli gerçekleştirip gelirini sürekli artıran bir banka olmuştur.

c) Demiryolu politikası: Osmanlı İmparatorluğu döneminde neredeyse tüm demiryolu hatları yabancı şirketlere aitti. Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı toplam demiryolu ağı 2000 km'den fazla olmayıp bunun çoğu da tek hatlıdır. Benzer şekilde, Türkiye'de neredeyse hiç iyi yol bulunmamaktaydı (DİE, 1992).

Kemalistlerin bakış açısına göre, demiryollarının çifte önemi vardır. İlk olarak, askerlerin kolaylıkla taşınmasının anahtarıydı ve bu nedenle ulusal savunma ve iç güvenlik için hayati önem taşıyorlardı. İkinci olarak, ülke iç su yollarının ve düzgün bir karayolu ağının yokluğu göz önüne alındığında, demiryolları iç ve dış ticaretin gelişmesi için hayati önem taşımaktaydı ki İsmet İnönü böylesi noktaları konuşmalarında sıkça vurgulamıştır (Kuruç, 1988, s. 95-104).

Lozan Konferansı sırasında Ankara hükümeti Chester projesine olan ilgisini yeniden canlandırmış ve 9 Nisan 1923 tarihinde Meclis'te Chester Projesini desteklemek üzere oylama

yapılmıştır. Ancak bu proje hayata geçirilememiştir. Şirket içinde Chester'ın başını çektiği Amerikalı hissedarlar ile Kennedy'nin başını çektiği Kanadalı hissedarlar arasında bir çıkar çatışması ortaya çıkmış, sonunda Kanadalı hissedarlar kazanmış, kısa bir süre sonra güçlü Amerikalı ortaklardan bazıları çekilmiş ve Kanadalı grup yeni mali destek aramak zorunda kalmıştır. ABD'li Standard Oil şirketi de Londra'daki finansörler gibi projeye katılmayı reddetmiştir; bunun başlıca nedeni İngiltere ile Türkiye arasında Musul konusunda devam eden anlaşmazlığın projenin uygulanabilirliği konusunda şüphe yaratmasıdır. Bu koşullar altında Kennedy grubu mali destek bulamamış böylece Türk hükümeti 18 Aralık 1923 tarihinde anlaşmayı iptal etmiştir (İlkin, 1984, s. 769-817, Tezel, 1970, s. 287-318). Başarısızlıkla sonuçlanan Chester projesi, Türkiye'nin yabancı imtiyaz sahiplerinin yardımıyla bir demiryolu ağı geliştirmeye yönelik son girişimi olmuştur. Bunun yerine, 1924'ten itibaren Türk hükümeti demiryolu inşaatını kendi kaynaklarından finanse etmeye ve ayrıca kurulmuş olan yabancı demiryolu imtiyazlarını satın almaya başlamışlardır.

Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca Türkiye, Ekim 1914'ten önce yabancı şirketlere verilen tüm ekonomik imtiyazları tanımak zorundaydı. Pratikte bu, Türk hükümetinin ya mevcut imtiyazları sürdürmesi ya da sahiplerinden satın alması gerektiği anlamına geliyordu. 1924'ten itibaren hükümet demiryolu ağını büyük ölçüde genişletmeye başlamıştır. Hükümet 1926 yılında Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü'nü kurmuş, 1930 yılına gelindiğinde, 2000 km demiryolu hattı yabancı sermayeli şirketlerden satın alınmış ve yaklaşık 2000 km'si de yapım aşamasında bulunmaktaydı. Bu hatların finansmanı esas olarak devlet bütçesinden yapılan doğrudan tahsisler ve yabancı sermayeli bankalardan alınan sınırlı borçlanma yoluyla sağlanmıştır. Demiryolu hatları dışında, hükümet yabancı sermayeli şirketlerde büyük çaplı bir millileştirme yapmamıştır; bunun nedeni bunu yapmak istememesi değil, esas itibarıyla 1920'lerde imalat firmalarındaki sermayenin üçte ikisinin yabancı sahiplere ait olduğu göz önüne alındığında, mali yetersizliğidir (Keyder, 1981, s. 57).

d) Özel sektörün teşviki: Daha önce de belirtildiği gibi, İzmir İktisat Kongresi'nde sanayiciler hükümetten 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği ayrıcalıkların genişletilmesini ve yerli yatırımcılar lehine değiştirilmesini talep etmişlerdir. Hükümet 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu değiştiren bir yasa çıkarmıştır. Yeni yasanın ilk maddesi yasadan yararlanma koşullarını, ikinci madde ise kanunun avantajlarından yararlanacak dört işletme kategorisi tanımlamıştır. Birinci kategori sadece en az on beygir gücünde mekanik güç kullanan ve yılda en az 1500 iş günü çalışan şirketleri kapsıyordu; ikinci kategori on beygir gücünden daha az mekanik gücü olan ancak yılda en az 1500 iş günü çalışan veya mekanik gücü olmayan ancak ondan fazla günlük işçi çalıştıran şirketleri belirliyordu. Üçüncü kategori, on beygir gücünden daha az mekanik güce sahip ancak yılda 750 iş gününden fazla çalışan şirketleri kapsıyordu. Dördüncü kategori, aynı binada toplanmış, elle veya mekanik aletlerle çalışan ve dokuma, nakış, iplik, trikotaj, halıcılık veya benzeri faaliyetlerde çalışan birkaç işçiyi istihdam eden tüm işletmeleri kapsamaktaydı. Madenler de kanun kapsamına alınmıştır. Hükümet tarafından onaylanan ve Ticaret Bakanlığı tarafından tavsiye edilen kuruluşlara bu kanun çerçevesinde 10 hektara kadar bedelsiz arazi verilebilecekti. Gerekli görülenlere telefon ve telgraf hatları ücretsiz olarak kurulabilecek ve kullanım ücretlerinden muaf tutulabilecekti. Binalar ve arazi dahil olmak üzere işletmeler gayrimenkul vergisi, arazi vergisi, gelir vergisi, ek vergi, buharlı motorların, motorların ve imbiklerin inşası için belediyelere ödenmesi gereken ruhsat harçları, şirketlerin tahvil ve menkul kıymetleri damga vergisi, gümrük vergilerinin bazılarının muaf tutulacaklardı. Şirketlerin alacağı makine, ekipman ve inşaat malzemelerine ayrıca demiryolu taşımacılığı ve nakliye masraflarında %30 indirim uygulanabilecekti. Özel bir hükümet kararıyla, bir sanayi kuruluşuna yıllık üretim değerinin %10'una kadar sübvansiyon verilebilecekti. Hükümet gerekli gördüğünde Ticaret Bakanlığı'nın tavsiyesi üzerine tuz, alkol

ve patlayıcı maddelerin fiyatlarının düşürülmesi için izin verebilecekti. Kanundan yararlanan devlet kurumları, belediyeler, şirketler ve işletmeler, yerli ürünün fiyatı %10'a kadar daha yüksek olsa bile yabancı ürünler yerine, yerel kalite ve miktarın yeterli olması hâlinde, teşvik edilen işletmelerin ürünlerini satın almakla yükümlüydüler (Hershlag, 1968, s. 52-54).

Teşvik-i Sanayi Kanunu oldukça geniş kapsamlı, cömert imtiyazlar sunmasına rağmen Keyder'in verdiği bilgiye göre yaklaşık 400 şirket 1927 ve 1929 yılları arasında bu yasadan yararlanmak için lisans almıştır. Ancak, 1929 yılına kadar Lozan'ın beş yıllık sınırlayıcı kuralı gereğince korumacı önlemler alınamadığı için bu şirketlerin ithalata karşı rekabet gücü düşük kalmıştır. Kanun, ilerleyen yıllarda korumacı politikaların uygulamaya konulmasıyla birlikte yürürlüğe girmiştir. 1929'dan sonra kanun kapsamında imtiyaz alan şirketlerin sayısı azalırken, kalan şirketler mevcut imtiyazlardan daha fazla pay almışlardır (Keyder, 1987, s. 103).

Yukarıda belirtilen politikalar dikkate alındığında, hükümetin tutarlı bir kalkınma stratejisi oluşturup oluşturmadığına karar vermek zordur, çünkü her bir politika farklı şeyler önermekte ve ima etmektedir. Örneğin, özel sektörün teşvik edilmesi konusunu ele alalım. Hükümetin bir plan aracılığıyla değil, sanayicilerin 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun genişletilmesi ve değiştirilmesi taleplerine yanıt olarak bir tür özel sektör öncülüğünde sanayileşme politikası izlemek istediğine işaret sayılabilir. Muhtemelen bu, hükümette bağlantıları olanlara hizmet etmiştir (Tahsin ve Saka, 1930, s. 242-246). Bu durum bazı yazarları, Kemalist yönetimin özel girişimcilere dayanan ulusal burjuvazi yaratmak istediği sonucuna götürmektedir (Kongar, 1977, s. 163, Tekeli ve İlkin, 1983, s. 35). Bu, 1920'li yıllar için yabana atılabilir bir iddia olmayabilir. Öte yandan, 1930'larda Kemalist yönetimin fikrini değiştirmesine ve özel sektör öncülüğünde bir sanayileşme politikası yerine devlet sektörü öncülüğünde kısmen de olsa ithal ikameci bir sanayileşme politikası izlemesine neyin sebep olduğu sorusu yanıtlanmaya muhtaçtır. Daha temel olarak Türkiye'nin ağırlıklı olarak bir tarım ülkesi olduğu düşünüldüğünde, Kemalist yönetim neden ithal ikameci bir sanayileşme politikasına yöneldi de örneğin ihracata dayalı bir tarımsal kalkınma politikasına karar vermedi?

Korumacılık Dönemi (1929-1932)

Bu sorulara yanıt vermeden önce 1929-1932 yılları arasındaki korumacı dönemi ele almak yerinde olacaktır. Boratav tarafından korumacı olarak tanımlanan bu dönem, tarife ve dış ticaret politikaları açısından bir önceki "liberal" dönemden farklılık gösterirken, aynı zamanda devletin ekonomiye müdahalesinin ve özellikle doğrudan devlet yatırımlarının belirgin bir şekilde arttığı sonraki devletçi dönemden (1932-1938) de ayrılmaktadır (Boratav, 1977, s. 39-49).

1929 yılından itibaren başlayan dünya ekonomik buhranının Türkiye üzerinde ekonomik ve siyasi etkileri olmuştur. Ekonomik olarak Türkiye'nin başlıca dış gelir kaynağı olan tarımsal ihracatın fiyatları, en azından 1933'e kadar, Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünlerinin fiyatlarından daha fazla düşerek toplam ithalatın azalmasına neden olmuştur. Siyasi açıdan dünya ekonomik buhranı, Kemalist yönetimi sadece buhranın olumsuz etkilerinin üstesinden gelmek için değil, aynı zamanda buhrana rağmen sanayileşmeyi başarmak için yeni bir dizi politika aramaya yönelttiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin dış ticaret dengesi 1920'ler boyunca açık vermeye devam etmiştir. Kuşkusuz, 1929 yılı Lozan Antlaşması ile getirilen tarife kısıtlamasının sona erdiği yıldır ve bu nedenle bazı spekülasyonlar fazladan ithalat yapılmış olabilir. Ancak, genel dış ticaret dengesi 1920'ler boyunca açık vermiştir. 1930'dan itibaren hükümet, ortaya çıkan ticaret ve ödemeler dengesi açıklarına, ilk olarak devlet harcamalarını azaltarak ve ikinci olarak, Lozan tarife kısıtlamalarının 1929'da sona ermesinin hemen ardından, tıbbi malzemeler ve sanayinin teşviki

için diğer mevzuat kapsamında muafiyet tanınan mallar dışında, tüm ithalat üzerindeki vergileri yüzde 10'dan yüzde 40'a yükselterek tepki verdiği görülmektedir. Üçüncü olarak, hükümet Aralık 1929'da döviz kontrollerini uygulamaya koymuştur. Bunu Şubat 1930'da hükümete yabancı ve yerli para birimleri ile altın alım satımını düzenleme ve kısıtlama konusunda geniş yetkiler veren bir kanun izledi. Bir ay sonra, döviz kurunu istikrara kavuşturmak için hükümetin de katılımıyla yerli ve yabancı bankalardan oluşan bir konsorsiyum kurulmuştur. Bu konsorsiyumun faaliyetleri Merkez Bankası'nın Ekim 1931'de faaliyete geçmesine kadar devam etmiştir. Daha önce devlet hazinesi ve yabancı sermayeli Osmanlı Bankası arasında paylaştırılmış olan Türk parası ihracı yetkisi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın yetkisine geçmiştir (Tekeli ve İlkin, 1981, s. 82; Boratav, 1982, s. 90; Hershlag, 1968, s. 85-86; Kuruç, 1988). Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye ekonomisini ve özellikle de tarımsal ihracatını olumsuz etkilediğinde, hükümetin yeni bir ticaret modeli arayışına yöneldiği görülmektedir. Kasım 1930'dan itibaren ithalat kotaları ve bazı malların ithalatında kısıtlamalar getiren bir sistem uygulamaya konmuştur (Hershlag, 1968, s. 115). Bütün bunlar korumacı dış ticaret politikasının adım taşlarını oluşturmuştur.

Buna ek olarak, 1920'lerin sonlarında Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı dış borç konusunda zorluklarla karşılaşmıştır. Lozan'da Osmanlı borçlarının genel çerçevesi belirlenmekle birlikte, müzakerelerin 1925 yılına kadar devam ettiği bilinmektedir. Türkiye 1925 yılında imzalanan bir anlaşma uyarınca, 107 milyon altın Türk Lirası tutarındaki Osmanlı borcunun, her yıl 2 milyon altın liralık taksitler hâlinde ödeyecekti. Yıllık taksit miktarı Türkiye'nin toplam ihracat gelirinin %10'una tekabül etmekteydi. Türkiye ilk taksiti 1929 yılında ödemiştir. Ancak İnönü hükümeti, 1930 yılında ödenmesi gereken ikinci taksiti mali güçlükler nedeniyle ödemekten geri durmuştur. Alacaklıları müzakere yapmaya yönlendirerek Aralık 1932'de yeni bir anlaşma imzalanmasını sağlamıştır. Buna göre toplam borç 107 milyondan 8,6 milyona, yıllık taksitler de 2 milyondan 0,7 milyon altın Türk lirasına indirilmiştir (Türkeş, 1993, s. 69). Türkiye 1954'e kadar Osmanlı borçlarını ödemiştir. Bu konuda zamanlama ve müzakere taktiği bakımından İnönü'nün mahareti görülmektedir.

Devletçilik Dönemi (1932-1938)

Devletçilik dönemi hakkında, önceki iki dönemle karşılaştırıldığında, hatırı sayılır bir literatür ortaya çıkmış, ancak konu tartışmalı olmaya devam etmiştir. Devletçiliğin teorideki tanımı ve fiili uygulamadaki yeri ve önemi konularında yazarlar farklı görüşlere sahiptir.

Bernard Lewis'e (1968, s. 286) göre devletçilik, özel girişim ve sermayenin etkili bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma adına endüstriyel faaliyetlerin öncüsü ve yöneticisi olarak ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

Hershlag (1968, s. 72 dipnot 2) de şöyle demektedir:

Türk devletçiliği, devlet kapitalizmi, devlet sosyalizmi ve sosyalist toplum arasındaki farkları inceleyen bir örnektir; bunların her üçü de sadece toplum tarafından farklı derecelerde ekonomik kontrol değil, aynı zamanda özünde farklı sistemlerdir. Türkiye, ekonominin büyük dallarını devlete devreden, ancak aynı zamanda özel sermaye için ekonomik faaliyet alanlarını koruyan ve kentte ve ülkede özel mülkiyete dokunmayan devletçi rejimi ile büyük ölçüde devlet kapitalizmini benimsemiştir.

Hale (1980, s. 100) şöyle diyor:

Türk ve yabancı gözlemciler devletçiliği sosyalizmin, faşizmin ya da her ikisinin birlikte bir evrimi, sosyalizmin yeni bir biçimi ya da ona bir alternatif olarak çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Uygulamada Türk devletçiliği, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının anahtarının yeni ithal ikameci sanayilerin kurulmasında yattığı ve devletin bu sanayilerin kurulması ve yönetilmesinde başlıca sorumluluğa sahip olduğu varsayımına dayanıyordu.

Tekeli ve İlkin (1982, s. 320) devletçiliğin belirleyici özelliğinin, devletin sadece demiryolları gibi kamusal altyapı yatırımlarını üstlenmesi değil, aynı zamanda bir girişimci olarak piyasa için mal üretmek üzere yatırım yapması olduğunu altını çizmektedirler.

Boratav (1982, s. 2) devletçiliğin bir sistem ya da sosyalizm ile kapitalizm arasında bir üçüncü yol olmadığını, sermaye yaratmak ve hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirmek için hızlı ve güvenilir bir yol arayan bir ekonomi politikası olduğunu belirtmektedir.

Toprak (2022, s. 183) devletçiliği “Üçüncü Cumhuriyet Fransa’sında anlamını bulan ılımlı devlet müdahalesini içeren solidarizm” olarak tanımlamakta, ayrıca Toprak’a göre (2022, s. 228-231), Türkiye’nin uyguladığı devletçilik, bir sınıfa ait devletçilik değildir.

Açıkça anlaşılacağı üzere, devletçilik çeşitli şekillerde yorumlanmış ve tanımlanmıştır, ancak tartışmanın selameti açısından aşağıdaki gözlemleri yapmak elzemdir. Devletçilik ne bir sistem ne de sosyalizm ile kapitalizm arasında bir “üçüncü yol”dur. Öncelikle bir ekonomi politikasıdır. Devletçi politikanın temel özellikleri şunlardır: Devlet sanayileşmeyi önclemiştir, devlet sanayici olarak ekonomiye katılmış ve müdahalede bulunmuştur, devlet özel sektörü dışlamamakla birlikte devlet öncülüğünde sanayileşmeyi önceleyen bir strateji izlemiştir. Devletçilik esas itibarıyla devletin sermaye birikimi süreci ve gelir dağılımına müdahalesidir.

Türkiye’nin ağırlıklı olarak bir tarım ülkesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hükümetin neden ithalatı ikame eden bir sanayileşme politikasına karar verdiği, ancak örneğin ihracata dayalı bir tarımsal kalkınma politikasına karar vermediği sorusunun cevabının, ekonomik koşullar ve siyasi önceliklerin bileşimine dayandığı söylenebilir. Ekonomik koşulları ele alacak olursak, 1927 yılında yapılan tarım sayımı, Türkiye’nin ağırlıklı olarak bir tarım ülkesi olmasına rağmen toplam arazinin sadece %32’sinin tarımsal üretime uygun olduğunu ortaya koymuştur. Fiilen tarım için kullanılan arazi toplam arazinin %4,86’sıydı. Kullanılan toplam arazinin yaklaşık %90’ında tahıl, %4’ünde fasulye vb. ve %6’sında tütün ve pamuk gibi endüstriyel bitkiler üretiliyordu (Aydemir, 1931, s. 12-13). Ekilebilir arazi miktarı bölgeden bölgeye değişmekteydi. Pazar için tarımsal üretim sadece Batı Anadolu, Çukurova (Adana ve Mersin) ve Trakya’da yapılmaktaydı (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 36-37). Buna ek olarak demiryolu ağı sınırlıydı ve tarımsal ürünleri pazarlara taşıyacak yollar neredeyse hiç yoktu. Tarımın, örneğin makineleşme ve sulama yoluyla geliştirilmesi büyük miktarda finansman gerektirecek ve meyvelerini vermesi için yıllar geçmesi gerekecekti. Hükümetin ne parası ne de zamanı vardı. Tarım ürünlerinin fiyatlarında 1929’dan 1930’ların ortalarına kadar yaşanan keskin düşüş göz önüne alındığında, tarıma yapılacak yatırımlar risk taşıyacaktı. 1927 sanayi sayımı (DİE, 1927; DİE, 1969) Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan bir düzineden fazla fabrika olmadığını gösteriyordu. Ayrıca, Türkiye’nin tüketim mallarında büyük ölçüde dışa bağımlı olduğunu göstermiştir. Ancak, sınai kalkınmanın zaman ve mali fizibilite açısından tarımsal kalkınmaya göre avantajlar sunduğu açıktı, çünkü sınai yatırımın etkileri beş altı yıl içinde görülebilir ve sınai malların üretimi ithalatı azaltabilir ve kendini telafi edebilirdi. Tarımsal kalkınma ise çok daha uzun zaman alabilir ve sulama kanalları, barajlar vb. yapımı oldukça maliyetli olabilirdi. Zaten, 1929 buhranı sonrasında tarımsal ürünlerin fiyatları sınai ürünlere göre daha hızlı ve çok düşüş göstermişti. Kuraklık 1928-29 yıllarında çiftçileri kasıp kavurmuştu.

Siyasi önceliklere gelince, hükümeti oluşturan asker-sivil bürokratlar uzun zamandır kendi kendini idame ettiren bir “millî ekonomi” kurmak istiyorlardı. Kemalistler Birinci Dünya Savaşı sırasında, dönemin İttihatçı hükümetinin gümrük vergilerini tek taraflı bir kararla artırdığı, kapitülasyonları askıya aldığı (Almanya hariç) ve ayrıca karne ve fiziki kontroller getirdiği müdahaleci ve korumacı dış ticaret politikasına aşındılar (Toprak, 1982).

Cumhuriyet'in asker-sivil bürokratlarının, “millî ekonomi” kurma umutlarını güçlendiren savaş dönemi İttihatçı politikalarından etkilendikleri açıktır (Külünk, 2011, s. 403).

Yine de 1930'larda hükümetin sanayileşme görevini neden özel sektör yerine devlet sektörüne vermeyi tercih ettiği önemli bir sorudur. Hale'in de (1984, s. 165) belirttiği gibi, özel sektörün 1920'lerde açıkça başarısız olduğu argümanı, 1920'lerdeki genel büyüme kötü olmadığı için tartışmalı görünmektedir; benzer şekilde, dünya buhranının hükümeti devletçiliği seçmeye zorladığı argümanı doğru olabilir, ancak bu da hükümetin sanayileşme görevini neden özel sektör yerine devlet sektörüne vermeyi seçtiğini açıklamamaktadır.

Bu değişimin nedeni, sermaye birikimi ve gelir dağılımı konularıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşik özel sektörün yatırım için kendi sermayesini üretemeyecek kadar zayıf olduğu ve özel bankacılık kurumlarının da sanayi yatırımlarını finanse edemeyecek kadar zayıf olduğu göz önüne alındığında, özel sektör liberal dönemde (1923-1929) bile devlet bankaları, devlet sanayisi ve vergiler tarafından üretilen ve çeşitli yasal ayrıcalıklar yoluyla özel sektöre aktarılan sermayeye güvenmek zorunda kalmıştır. Ancak bu aktarım süreci sorunsuz olmamıştır; yasaların tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanmak yönetim ile kişisel ilişkilere bağlıydı. Özel sektör, özellikle de sanayide, başlangıçta Sanayi ve Maadin Bankası ve Ziraat Bankası gibi devlet bankaları tarafından finanse edilen şeker sanayiinde olduğu gibi, devlet teşebbüsleriyle ortaklığa dayanmaktaydı. Şeker endüstrisi ve İş Bankası'nın bu endüstrideki rolü 1930 yılında tartışma konusu olmuştur: Hükümet, İş Bankası'na tanınan geniş ayrıcalıklar nedeniyle birçok çevrede eleştirilmiştir (Sertel, 1977, s. 93).

Eylül 1930'da Serbest Fırka'nın İzmir mitinginin gösterdiği üzere, kentli nüfusun hükümetin ekonomi politikasından memnun olmadığı açıkça hissedilmiştir. Yine 1930'un sonlarında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 20 şehri ziyaret ettiği uzun bir yurt gezisine çıktığında halkın ekonomik durumdan memnun olmadığını kendisi de fark etmiştir (Başar, 1981). Sonuç olarak hükümetin, devlet sektörü öncülüğünde sanayileşmeyi teşvik etmek için siyasi bir karar aldığını belirtmek mümkündür. Kemalist yönetim ekonomiye, sermaye birikimi sürecine, gelir dağılımına, iç ve dış ticarete ve sanayi yatırımlarına müdahalesini haklı çıkarabilecek bir devlet sektörü öncülüğünde ekonomik kalkınma vizyonu -devletçilik- önermiştir. Asker-sivil bürokratlar için sanayileşme, ekonomik kalkınmadan daha fazlasını ifade ediyordu; neredeyse ulusal bağımsızlıkla özdeşleştirilmiştir.

İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930'da Sivas'ta yaptığı konuşma bu yaklaşıma inancı yansıtmıştır. İnönü uzun konuşmasında (Kuruç, 1988, s. 95-104), ulusun refahı ve devletin sağlığı için aktif devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunmuştur. “Mutedil devletçilik” (Kuruç, 1988, s. 101) politikasının devlet öncülüğünde, özel sektörü dışlamayan bir sanayileşmenin ekonomik kalkınmayı sağlamak için en iyi araç olduğunu ileri sürmüştür.

1932 Temmuz Yasaları

İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas'ta yaptığı konuşma genellikle devletçiliğin başlangıcı olarak görülmekle birlikte, devletçiliğin resmî politika olarak benimsenmesi 1931'deki CHP kongresine Mustafa Kemal Atatürk tarafından kamuoyuna duyurulup Temmuz 1932'de devletçiliğin hukuki çerçevesi belirlenmiştir.

Kemalist yönetimin devletçi iktisat politikasını nasıl uyguladığı önemlidir. İlk adım olarak hükümet, ekonomiye büyük ölçüde müdahale edebilmek için Temmuz 1932'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir dizi yasa çıkarmıştır. Bunlar arasında 2054, 2056, 2058 ve 2064 sayılı kanunlar özellikle anılmayı hak etmektedir. 3 Temmuz 1932 tarih ve 2054 sayılı kanun, hükümete 1920'lerde kurulmuş olan çay, şeker ve kahve gibi ithalat ve ihracat tekellerini birleştirme ve yönetme yetkisi vermiştir. Bu hamlenin nedeni dış ticareti dengede tutmaktır.

Türkiye'ye çay, kahve ve şeker ihraç eden bazı ülkelerin Türkiye ile ticaret dengesinde fazlalıklar vardı. Yeni yasa, hükümetin bu ülkelerle takas anlaşmaları yapması için baskı yapmasını sağlamıştır. Kanun, özel sektör tüccarlarının çay, şeker ve kahve ithal etmesini engellemiyor, ancak ithalat karşılığında aynı değerle ihracat yapmalarını şart koşuyordu. 3 Temmuz 1932 tarih ve 2056 sayılı kanunla Ziraat Bankası'na buğday alıp satma yetkisi verilerek hükümetin buğday fiyatlarını düzenlemesi ve mevsimsel dalgalanmalara karşı önlem alması sağlanmıştır. 3 Temmuz 1932 tarih ve 2058 sayılı kanunla Devlet Sanayi Ofisi kurulmuş ve 7 Temmuz 1932 tarih ve 2064 sayılı kanunla da bir Sanayi Kredi Bankası kurulması öngörülmüştür. Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası birlikte devlet işletmelerinin yönetiminde önemli bir rol oynayan ve özel işletmelere de iştirak eden Sanayi ve Maadin Bankası'nın sanayi işlevlerini devralmıştır. Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi ve Maadin Bankası'ndan 1925'te kurulduğu dönemden beri elinde bulunan fabrikaları devraldı, sanayiye planlamaya yetkilendirildi ve hem devlete ait hem de özel sektöre ait tüm mevcut fabrikaları denetleme yetkisine sahip oldu. Sanayi Kredi Bankası devlet işletmelerini finanse edecekti (Boratav, 1982, s. 181-214).

Haziran 1933'te bir başka yeniden yapılandırma hamlesi ile Sanayi Kredi Bankası'nın yerine Sümerbank kurulmuştur (Kuruç, 1993, s. 66). Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisi'nden bazı fabrikaları devralarak sanayide devlet teşebbüsünün başlıca temsilcisi hâline gelmiştir. Zaman içinde hükümet, onlarca fabrika, atölye ve elektrik santraline doğrudan sahip olan ve bazı özel teşebbüslere de önemli ölçüde iştirak eden Sümerbank'ın sermayesini ve faaliyetlerini artırmak için devlet bütçesinden ek fonlar tahsis etmiştir. Sümerbank'ın elde ettiği kârlar yeni yatırımları finanse etmek için kullanılmıştır (Özelmas, 1963). Devlete ait ikinci büyük banka olan Eti Bank 1935 yılında kurulmuştur. Görevleri maden alıp satmak, petrol aramak, elektrik santralleri geliştirmek ve her türlü bankacılık işlemini yapmaktır (Boratav, 1982, s. 211-214).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933)

Temmuz yasalarından sonra hükümetin attığı ikinci önemli adım, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasıdır. Hükümetin 1931 sonlarında sanayileşme planı üzerinde ciddiyetle düşünmeye başladığı ve sonraki yıllarda planlama konusunda hem Sovyet hem de Batılı uzmanlara danıştığı görülmektedir (İlkin, 1979-1980, s. 257-288). 1933 yılının sonlarında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hükümet tarafından hazırlanıp 1934 yılının ortalarında fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Plan, tüketim malları ve sınırlı ölçüde makine ve yarı mamul üretimini hızla artırmayı amaçlamıştır. Sanayi planı, tekstil, kimya, seramik, demir, kâğıt ve selüloz, sülfür, sünger, kendir ve kenevir sanayilerini kapsıyordu (Hershlag, 1968, s. 80-82). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması için yapılan mali tahminler, planın uygulanması sırasında büyük ölçüde değişmiştir. İlk başta 44 milyon Türk lirasına mal olacağı tahmin edilmiş ancak uygulamanın sonunda bu miktar 100 milyon Türk lirasına yükselmiştir (Hershlag, 1968, s. 81). Bu plan başarıyla uygulanmış ve İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde 20 kadar fabrika çalışmaya başlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, 1973, önsöz).

Finans ve Krediler

Devletçi kalkınma politikasının finansman sorunu olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, İzmir İktisat Kongresi esnasında hükümetin ve sanayi ve ticaret gruplarının temsilcilerinin, Türk yasalarına tabi olması koşuluyla yabancı sermayeyi memnuniyetle karşılayacaklarını belirtmiş olmalarına rağmen yabancı yatırımcıların 1920'ler boyunca iki nedenden ötürü uzak durdukları anlaşılmaktadır. Birincisi, yabancı sermayenin huzuru kaçmıştır: 1920'lerde Türkiye yönetimi yabancı şirketler üzerinde kontrolünü artırmaya yönelik yasal adımlar atmıştı, örneğin yabancı şirketlerin bilançolarını Türkçe tutmaları ve Türk makamları istediğinde bilançolarını

incelemeye sunmaları şart koşulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan gevşek denetime alışkın olan yabancı şirketler için bu güven verici bir adım olmamış ve Türkiye'deki yatırımlarının güvenliği konusunda kuşku uyandırmıştır. İkinci olarak, Dünya Buhranı Batılı şirketleri etkilediğinde, yabancı sermayelerin Türkiye'de yatırım yapma kabiliyetleri ve kapasiteleri büyük ölçüde azalmıştır. Öte yandan, Türkiye'nin sanayi yatırımlarını hayata geçirebilmesi için sermayeye ihtiyacı vardı ve doğrudan yabancı yatırımın yokluğunda Kemalist yönetim dış kredi arayışına girmek durumunda kalmıştır. Ancak başarı sınırlı kalmıştır: Türkiye 1920'lerde Osmanlı Bankası'ndan aldığı sınırlı krediler dışında hiç yabancı kredi alamamıştır; bu sınırlı krediler de esas olarak yabancı imtiyazların millileştirilmesi için ödenen tazminatların finansmanında kullanılmıştır (Tezel, 1986, s. 178-184).

İlk büyük dış kredi, Amerikan-Türk yatırım şirketinin kibrit üretimi ve satışı tekelinin verilmesi karşılığında %6,5 faizle 10 milyon dolar (20 Milyon Türk Lirası) kredi verdiği 1930 yılında gerçekleşmiştir. Hükümet 1931 ve 1932 yıllarında İtalya, ABD ve diğer Batılı güçlerden kredi arayışına girmiş, ancak başarılı olamamıştır. Türkiye 1932 yılında SSCB'den kredi talebinde bulunmuş ve bu talep karşılık bulmuştur. Yaklaşık 8 milyon altın dolar (16 milyon Türk Lirası) tutarındaki bu kredi, 20 yıllık bir süre için faizsiz olarak ve dünya piyasalarındaki cari fiyatlara uygun olarak makine ve teçhizat tedariki şeklinde 1934 yılında imzalanmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği tarafından Türk yapımı malların satın alınmasında kullanılmak üzere krediyi Türk lirası olarak geri ödemeyi taahhüt etmiştir. Bu kredi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde bazı projelerin hayata geçirilmesi için kullanılmıştır. Dört yıl sonra, 1938'de Türkiye, Büyük Britanya'dan biri 3 milyon sterlin, diğeri 10 milyon sterlin olmak üzere iki kredi almıştır. Bu krediler, 1934 Sovyet Rusya kredisine benzer koşullarda, bir İngiliz şirketi tarafından Karabük'te inşa edilecek bir demir çelik fabrikası için sözleşmeye bağlanmıştır. 1938'de müzakere edilen ve 16 Ocak 1939'da sözleşmeye bağlanan 150 milyon Alman markı tutarındaki Alman kredisi, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle gerçekleşmemiştir (İlkin, 1979-1980, s. 262; Tekeli ve İlkin, 1982, s. 137-143; Hale, 1981, s. 74; Tezel, 1986, s. 184).

Bu krediler tüm devletçi programı finanse etmek için elbette yetersiz kalmıştır. Ayrıca, Türkiye iç kaynaklardan sermaye üretmek durumunda kalmıştır. Kemalist yönetim, devlet hazine bonoları çıkararak kredi ve Merkez Bankası aracılığıyla daha fazla nakit ihraç ederek iç borçlanma usulünü benimsemiştir. İlk büyük doğrudan iç borçlanma 1933 yılında Ergani'den Şevkatlı'ya demiryolu inşası için yapılmıştır. 12 milyon Türk lirası tutarındadır (Sarc, 1948, s. 434). Bu demiryolu Ergani'deki bakır madenlerinin işletilmesini kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. 1934 yılında, yine demiryolu ağının uzatılmasıyla bağlantılı olarak bu kez Sivas'tan Erzurum'a uzanan, daha büyük boyutlarda ikinci bir iç borçlanma yapılmıştır (Sarc, 1948, s. 432). Sümerbank ve Eti Bank'ın himayesinde sanayi tesisleri ve madenler kurmak ve işletmek için gerekli fonlar ulusal bütçedeki ödeneklerden, Sümerbank ve Eti Bank işletmelerinin kendi kazançlarından, Türkiye Merkez Bankası'ndan alınan borçlardan ve devlet hazinesinin geçici mevduatlarından sağlanmıştır (Sümerbank Üç Aylık Bülten, 1935. s. 3-6; Sarc, 1948, s. 430.) Türkiye'de devletçiliğin karakteristik bir özelliği sermaye birikiminin gerçekleşme biçimine ilişkindir: Hem devlette hem de özel girişimcilikte sermayenin çoğu iç kaynaklardan biriktirilmiştir. Devlet hem devlet hem de özel bankacılık yoluyla ve sanayi yatırımlarından elde edilen kazançlarla sermaye birikimine yön vermiştir. Yönetim ayrıca imtiyazlar ve vergi muafiyetleri yoluyla gelir dağılımına da müdahale etmiştir (Kazgan, 1977, s. 231-274). Böylece devlet, siyasi ve ekonomik bağımsızlık adına mevcut kaynakları hızlı ekonomik kalkınma için seferber etmiştir.

Ayrıca 1927 ve 1938 yılları arasında savunma harcamalarının nispeten düşük olmasının sanayi yatırımlarının finanse edilmesine yardımcı olduğu da söylenebilir: Savunma

harcamalarının bütçe içindeki payı 1927'de %39 iken 1930'da % 32'ye ve 1932'de % 29'a düşmüştür. Bu oran 1938'de %37 iken 1939'da %50'ye yükselmiştir (Tezel, 1986, s. 381).

Kemalist yönetim oldukça dikkatli bir bütçe politikası izlemiştir (DİE, 1992, s. 390): harcamalar artmış, gelirler buna ayak uydurmuştur. İki dünya savaşı arasında dolaşımdaki toplam para 160 milyon civarındaydı (Kazgan, 1977, s. 243). Başbakan İsmet İnönü zaman zaman ulusal bütçenin yeterince büyük olmadığını belirtmiş, ancak ne kendisi ne de Celal Bayar (1932-1937 arası İktisat Bakanı ve 1937-1938 arası Başbakan) bütçenin nasıl genişletilebileceğine dair somut bir öneri sunmuştur. Kadro yazarları gibi bazıları hükümeti bu konuda eleştirmiş ve devlet bütçesinin genişletilmesinin, genişletilen miktarın doğrudan sanayiye yatırılması koşuluyla enflasyona yol açmayacağını iddia etmişlerdir (Türkeş, 1999, s. 181-182). Kemalist yönetim belli ki enflasyondan korktukları için denk bütçe politikasına sıkı sıkı bağlı kalmıştır.

Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikasına dönecek olursak, 1931'den itibaren ithalat için bir kota sistemi getirilerek Ekonomi Bakanlığı'nın mevcut dış ticaret koşullarını iyileştirmesi sağlanmıştır. İlk etapta kota sistemi, Kuzey Amerika ve Balkan rekabeti nedeniyle Orta Avrupa'da satış bulmakta giderek zorlanan tütün gibi bazı Türk ürünlerinin ihracatını artırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır (Aydemir, 1931). 1931'den itibaren, söz konusu Türk ürünlerinin ihracatı karşılığında yabancı üretim mallarının kota kısıtlamalarından muaf olarak ithal edilebileceğini belirten kararname çıkarılmıştır. İkinci olarak, kota sistemi, belirli mal sınıfları açısından, Türkiye'ye ihracat yapmasına rağmen karşılığında çok az ithalat yapan ülkeleri listeden çıkarmıştır. 1 Ekim 1934 tarihinde yürürlüğe giren bir kararname ile tüm tarife kalemleri belirli kategorilere ayrılmıştır. Takas anlaşmaları arasında 8 Ağustos 1933'te Almanya ile imzalanan anlaşma özellikle önemlidir: Anlaşmaya göre, Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalatın değerinin %30'una eşit bir miktar her iki ülkede özel bir hesapta tutulacak ve Türkiye Merkez Bankası'nın herhangi bir kısıtlama olmaksızın bu hesaptan para çekmesine veya bu parayı çevirmesine izin verilecektir. Aynı kural, diğer ülkelerle yapılan müteakip anlaşmalar için de temel teşkil etmiştir. Almanya, Fransa, SSCB, ABD, Yunanistan, Avusturya, İtalya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, İspanya, İsveç, Hollanda, Norveç, Belçika ve Japonya dahil olmak üzere birçok ülke, 1934 yılı boyunca kısıtlayıcı mevzuatın yürürlüğe girmesi sayesinde, takas anlaşmalarına benzeyen *modus vivendi* anlaşmaları müzakere ettiler, bazıları imzalamıştır ancak çoğu durumda bunlar kısa ömürlü olmuştur (Tezel, 1986, s. 139-162).

Pratikte bu takas anlaşmaları Kemalist yönetimin dünya piyasa fiyatlarından kaçmasına yardımcı olmuş ve ihracat için aktif hükümet desteğini gerektirmiştir. Bu, bir yandan hükümetin dış ticareti dengelemesine yardımcı olurken, diğer yandan on yılın sonunda Türkiye'nin Almanya'ya bağımlı hâle gelmesine yol açmıştır (Hershlag, 1968, s. 115; Tezel, 1986, s. 154-156). Ne var ki, Almanya uzun vadede Türkiye ile ticaretini takas anlaşmaları temelinde yürütmeye hazır olan tek ülkeydi. Diğer ülkeler ya *modus vivendi* anlaşmalarını yenilememişler ya da İngiltere örneğinde olduğu gibi Türkiye ile böyle bir ticari ilişkiye girmeyi reddetmişlerdir.

1920'ler ve 1930'lar arasında yapılan bir karşılaştırma, Türkiye'nin ihracatının bileşiminde fazla bir değişiklik olmadığını göstermektedir: 1924 ve 1938 yılları arasında ihraç edilen tarımsal ürünlerin oranı %80'de sabit kalmıştır. Ancak ithalatın bileşiminde önemli değişiklikler meydana gelmiştir: Gıda maddeleri, tekstil ve diğer tüketim mallarının cari ithalattaki oranı 1924'te %60 iken 1929'da %51'e düşmüştür. Aynı dönemde yarı mamul mal ithalatının oranı %20'den %26'ya, makine ve otomobil ithalatının oranı ise %4'ten %9'a yükselmiştir. 1930'larda ithalatın bileşimindeki değişiklikler hızlanmıştır. İthal edilen gıda

maddeleri, tekstil ürünleri ve diğer tüketim mallarının oranı 1930'da %42 iken 1938'de %22'ye düşmüştür. Aynı dönemde yarı mamul mal ithalatının oranı %33'ten %40'a, makine ve otomobil ithalatının oranı ise %10'dan %23'e yükselmiştir (Tezel, 1986, s. 108). Açıkça görüldüğü üzere, 1930'dan sonra ithalatın bileşiminde meydana gelen hızlı değişim, hükümetin devletçi politikalarının ve sanayileşmeyi teşvik etmedeki başarısının göstergesidir.

Tarım

Kemalist yönetim, kredi birlikleri ve kooperatiflerin kurulmasını kapsayan yasalarla ve Temmuz 1932'de Ziraat Bankası'na buğday alım satımı konusunda geniş haklar veren bir yasa çıkarılmasıyla ekonomiye müdahale etmiştir. Bu hamle ile hükümet buğday fiyatını düzenleyebilmiş ve fiyat dalgalanmalarını önleyebilmiştir. Bu durum, 1935 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin çalışmalarının bir parçası olarak ortaya çıkan pazarlama kooperatiflerinin kurulmasıyla daha da pekiştirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 186-196). Ancak, Ziraat Bankası aracılığıyla tarımsal yatırım için sağlanan krediler pek yardımcı olmamış, sağlanan krediler sınırlı kalmıştır (Aykut, 1947, s. 300).

1932-1938 yılları arasında kurulan Tarım Kredi birlikleri ve kooperatifleri, üyelerinden sermaye toplamış, Ziraat Bankası'ndan kredi almış ve bu krediler talep eden girişimci üyelerine dağıtılmıştır, ancak Yiğiter'in gösterdiği üzere (1948, s. 142) toplam miktar sınırlı kalmıştır.

Devletçilik Politikasında Ayrışma

Zamanla, siyasi liderlik içinde, özellikle de geleneksel olarak İş Bankası ve İsmet İnönü grupları olarak bilinen iki grup arasında, devletçiliğin anlamı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İki grubun, özel sektörün Türkiye ekonomisinin temel bir parçası olmaya devam etmesi ve devletin sanayi yatırımlarında aktif rol alması gibi iki genel ilke üzerinde anlaştıkları bilinmektedir. Ancak iki grup bu ilkelerin her birine farklı vurgular yapmıştır. İnönü grubu, ülkeyi mümkün olan en kısa sürede refaha ulaştırmak için devletin ekonomik yaşamda aktif rol alması ve hükümetin özel teşebbüsleri denetleme ve düzenleme konusunda geniş yetkilere sahip olması gerektiğini savunmuştur (Kuruç, 1988; Boratav, 1982; Hale 1980, s. 100-101). Temmuz yasaları bu düşünce tarzının ifadesi olarak okunabilir. Uygulamada devlet, demiryolları, gemiler, çiftlikler, madenler ve fabrikaları işletmenin yanı sıra, devlet işletmelerinin ürünlerinin toptan ve perakende tüccarı olarak hareket etmiştir. İş Bankası grubu ise devletin ekonomideki rolünün bir sınırı olması gerektiğini savunmuştur. Bu grup, devleti özel sektörü ihmal etmekle, devletçi bürokrasiyi verimsiz ve bürokratik olmakla itham etmiştir. İş Bankası grubunun devletçilik yorumu şöyledir: "Devletçilik, özel sektörün durduğu yerde başlar" (Sarc, 1948, s. 432; Hale, 1980, s. 100). İş Bankası grubunun argümanının klasik liberalizmle açıklanır bir tarafı yoktur. Zira grup, yerel imalatın korunmasından yanaydı ve özel sektöre kapsamlı ayrıcalıklar tanıyan 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu kuvvetle desteklemiştir. Özel teşebbüse 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile tanınan vergi muafiyetleri ve ayrıcalıkların yanı sıra bankacılığın özel sektör için ana kredi kaynağı olması önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi, 1920'lerde yirmi sekiz özel banka kurulmuştu, ancak sadece İş Bankası'nın ülke çapında şubeleri vardır. 1930'larda İş Bankası demiryolu sisteminde, kereste endüstrisinde, kömür üretiminde, şeker, tekstil ve cam endüstrilerinde ve sigorta şirketlerinde önemli rol oynamıştır. Şeker endüstrisinde devlet bankalarıyla birlikte özel sektörün temsilcisi olarak hareket etmiştir. İş Bankası Keçiözümlü kömür madenlerinin işletilmesinde Sümerbank ile iş birliği yapmıştır. İş Bankası, ticaret ve sanayiye kredi sağlamanın yanı sıra ithalat ve ihracatta da önemli rol oynamıştır (Hershlag, 1968, s. 90-91; Tezel, 1986, s. 113, 199). Bütün bunlar devletin ekonomiye müdahalesi ile gerçekleştirilmiştir.

İş Bankası grubunun siyasi etkisinin boyutları Eylül 1932'de net olarak görülmüştür. O yılın ortasında, daha önce de belirtildiği gibi, devletçi politikalara zemin hazırlayan ve özel

teşebbüsün daha önce sahip olduğu ayrıcalıkları önemli ölçüde devlet sektörüne aktaran Temmuz kanunları yürürlüğe girmiştir. Temmuz kanunlarının en önemli özelliği, 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın faaliyet ve yetkilerinin ikiye bölünmesidir: Devlet Sanayi Ofisi'ne devlet ve özel sektörün sanayi organizasyonu ve planlaması, Sanayi Kredi Bankası'na ise devlet sanayisinin finansmanı sorumluluğu verilmiştir. Bu durum özel sektör içinde, özellikle İş Bankası grubunda, büyük bir kızgınlığa neden olmuş, çünkü yeni yasaya göre Devlet Sanayi Ofisi devlet teşebbüslerinin yönetimi üzerinde neredeyse mutlak bir kontrole sahip olacak ve özel şirketlerin herhangi bir endüstriyel faaliyet alanına girip girmemesi konusunda karar vermeye yetkilendirilmiştir. Devlet Sanayi Ofisi'ne ayrıca mevcut özel işletmeleri denetleme hakkı da verilmiştir. Son olarak, bu yasa Devlet Sanayi Ofisi'ne devlet ve özel teşebbüs arasındaki ortaklık biçimlerine karar verme hakkı tanımış ve Devlet Sanayi Ofisi ayrıca kârlı özel teşebbüsleri devlet mülkiyetine geçirme hakkına da sahip olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 145-158). Özetle, özel sektör ile devlet teşebbüsleri arasında kolay ortaklık tehlikeye girmiştir.

Temmuz kanunları ile aynı ay içinde İş Bankası grubu bir kâğıt fabrikası kurma projesini gündeme getirip Ekonomi Bakanlığı'ndan kredi talep ettiğinde bu durum kendini göstermiştir. Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Özkan, Başbakan İsmet İnönü ile görüşükten sonra, kâğıt sanayiinin devlet yatırımı çerçevesinde kalması gerektiği gerekçesiyle İş Bankası'nın talebini reddetmiştir. Tüm bu tartışmalar Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e intikal ettirilmiş, o da İş Bankası grubuna kâğıt fabrikası kurma hakkı verilmemesi gerektiğini teyit etmiş, öte yandan 9 Eylül 1932 tarihinde İktisat Bakanı Mustafa Şeref Özkan'ı görevden alarak yerine Celal Bayar'ı getirmiştir. Türk tarih yazınında bu olay "Yalova operasyonu" olarak adlandırılır (Goloğlu, 1974, s. 41-50). Celal Bayar bu atamaya kadar İş Bankası Genel Müdürü olarak görev yapmaktaydı. İş Bankası grubu, Celal Bayar'ın bakanlıktaki tutumunu kısa sürede sempatik bulmuştur. Temmuz kanunlarının değiştirilmesini desteklemiş ve Haziran 1933'te Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası kaldırılarak yerlerine Sümerbank kurulup özel sektörün devlet işletmeleriyle yeniden rahatlıkla ortaklık kurması sağlanmıştır (Boratav, 1982, s. 121-132; Kuruç, 1993, s. 66). Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı, özel sektörün duyduğu endişeyi gidermiş, devlet-özel sektör ortaklığını yeniden çalışır hâle getirmiştir. 1937 yılında Celal Bayar, İsmet İnönü'nün yerine Başbakan olarak atanmıştır. Bu, İş Bankası grubu ve onun devletçilik konusundaki görüşleri için bir başka zafer gibi görünse de kalıcı olmamıştır: Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünün ardından İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, Celal Bayar kısa süre sonra Başbakanlıktan ayrılmıştır. 1950'de durum tersine dönerek Celal Bayar Cumhurbaşkanı, İnönü ise muhalefet lideri olmuştur. 1960'da durum bir kez daha değişerek Celal Bayar askerî müdahale sonucu Cumhurbaşkanlığı'ndan uzaklaştırılmıştır.

Sonuç

Kemalist kalkınma stratejisi eski uluslararası düzenin yıkıma uğradığı ve yenisinin inşa edildiği bir dönemde uygulanmıştır. Bu makale, bütüncül bir yaklaşımla Kemalist kalkınma stratejisini irdeleyerek uluslararası düzende gerçekleşen değişimin Kemalistlere önemli bir alan açtığını göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu uluslararası düzenin değişmesine zemin hazırlamış, 1917'de Sovyet Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler Türk Kurtuluş Savaşı'na siyasi ve askerî lojistik sunmuş, 1930'larda ise mali ve teknik yardımda bulunarak Kemalistlere desteğini göstermiştir. SSCB'nin varlığı Türkiye için önemli bir dayanak noktası olmuştur. Kemalistler Avrupalı güçlerle pazarlık yaparken Sovyet Rusya'nın desteğine yaslandılar. Kemalistler ve Sovyet Rusya liderliği arasındaki ortak nokta, her ikisinin de emperyalizme karşı olmalarıdır. Uluslararası düzende gerçekleşen değişim Kemalistlere önemli bir alan açmış,

onlar da bunu doğru kullanmışlardır. 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması Türkiye'ye uluslararası düzlemde tanınırlık statüsü kazandırmıştır.

Devletçilik, Kemalist kalkınma stratejisinin en önemli evresidir. Devletçilik hakkında oluşan geniş literatür esasen iki ana analiz hattı üzerinden üretilmiştir. Bunlar liberal ve tarihsel materyalist analiz yöntemleridir. Liberal çizgideki analizler, devletçiliği özel sektörün görevi üstlenemediği durumlarda başlar şeklinde ifade etmektedirler. Bu düşünce çizgisi Kemalist liderliği Türkiye'de demokrasiyi uygulamamakla eleştirmektedir. Kemalistleri liberal demokrasiyi uygulamamakla eleştirmek dönemin tarihsel bağlamına uygun düşmemektedir. Bu dönemde dünyadaki yönetimlerin büyük çoğunluğu otoriter kuralları uygulamaya yönelmişlerdir. Liberal demokrasi her yerde geçerli ve uygulanabilir bir yönetim biçimi olmamıştır. Sosyal güçlerin sınıf bilinciyle kendi çıkarını savunacak örgütlülüğe ve siyasal donanımına sahip olmadığı toplumlarda liberal demokrasinin hayata geçmesi mümkün değildir. İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'de liberal demokrasiyi benimseyen sosyal güçlerin varlığından söz etmek inandırıcı olmaktan uzaktır. Ayrıca bu dönemde demokrasi tartışmasının Kemalistlerin öncelikleri arasında bulunduğunu gösteren bir veri de bulunmamaktadır. Ahmet Ağaoğlu dışında demokrasiyi tartışma gündemine alan başka bir aydın yoktur. Kemalistler için sanayileşme adeta bağımsızlık ile eş anlamlıdır. 1930'lu yıllara damgasını vuran gündem maddesi kalkınma stratejisidir. Kemalistlerin devletçi ve liberal kanatları bu sorunsalı öncelidiler.

Liberal çizgi, devletin özel sektör öncülüğünde kalkınma stratejisini tercih etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Diğer analiz hattı, tarihsel materyalist bir yaklaşıma dayanmıştır. Bu analiz hattında iki eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan birine göre, Kemalist kalkınma stratejisi 1920'den 1938'e kadar süreklilik arz etmekte, ana amacın Osmanlı dönemindeki az gelişmişliğin üstesinden gelmek ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için devlet öncülüğünde sanayileşmeyi gerçekleştirmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu analiz hattı, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920 tarihli Halkçılık Programı'nı devrimin ilk adımı olarak görmekte, İzmir İktisat Kongresi (1923) ile 1930'lardaki devletçi uygulamaları aynı çizginin devamı olarak nitelendirmektedir. Tarihsel materyalist yönetime dayanan diğer eğilim ise Kemalist ekonomi politikalarını liberal, korumacı ve devletçi olmak üzere üç dönemde incelemektedir. Tarihsel materyalist çizgideki ilk görüş, esas olanın devlet öncülüğünde sanayileşme olduğunu, bu noktada Kemalist kalkınma stratejisinin süreklilik arz ettiğini ve asıl kırılmanın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşandığını ileri sürmektedir. Tarihsel materyalist analiz yöntemini uygularken Kemalist kalkınma stratejisinin üç evrede şekillendiğini ortaya koyan yaklaşım kanımca daha net ve doğru tanı koymaktadır. Her üç dönemin de kendine has tanımlayıcı özellikleri ve diğer dönemlerden ayırıcı özellikleri bulunmaktadır.

Lozan Antlaşması kapitülasyonları kaldırmıştır ancak gümrük tarifelerine yönelik beş yıl geçiş dönemi düzenlemesi yapılmıştır. Bu kısıtlamanın Kemalist kalkınma stratejisini nasıl etkilediği önemlidir. Kemalistler 1920'lerde ithal ikameci bir sanayileşme politikasından söz etmemişlerdir. Kemalist yönetim 1920'lerin ikinci yarısında yabancı sermayenin elindeki tekellerden bazılarını satın alıp bazen de yeni tekeller kurarak siyasi duruşunu sergilemiştir. Bu hamle büyük olasılıkla Lozan'da kabul edilen beş yıllık geçiş sürecini kısmen de olsa aşmak için yapılmıştır. Kemalistler Kurtuluş Savaşı sırasında verdikleri sözü tutmak üzere Aşar vergisini 1925'te, 1926'dan itibaren uygulanmak üzere, kaldırdılar. Vergi kayıplarını kurdukları tekellerden elde ettikleri gelirlerle telafi etmeye çalıştılar. Kemalist yönetim 1927 yılında özel sektörü teşvik etmek için yeni düzenlemeler yaparak çok çeşitli teşvikler sunmuş, ancak sanayileşmenin istedikleri kadar hızlı ilerlemediği kanısına ulaşmışlardı. Demiryolu politikası sadece ekonomik bir mesele olmamış, aynı zamanda en azından askerlerin taşınması bakımından bir savunma meselesi olarak da görülmüştür. İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihli

Sivas konuşması bunu açıkça yansıtmaktadır. Buna karşın Serbest Cumhuriyet Fırkası başkanı Fethi Okyar 7 Eylül 1930'da İzmir'de yaptığı konuşmada hükümeti halka aşırı yüklenmekle eleştirip hükümete iddialı demiryolu politikasını hafifletmesi tavsiyesinde bulunmuş ve SCF iktidara gelirse halkın daha az vergi ödeyeceğini ve liberal politikaları uygulayacağını ilan etmiştir. İnönü-Okyar gerginliği SCF'nin kendini feshetmesiyle ortadan kalkmıştır. Ancak bu kez Kemalist liderlik içinde İnönü ve İş Bankası grubu arasındaki bölünme kendini hissettirmiştir. Liberal ve devletçi ekonomi politikalarının savunucuları arasındaki gerilim büyüyen siyasi bir boyut kazanmıştır. Devletçi iktisat politikalarını savunan Mustafa Şeref Özkan'ın yerine İş Bankası grubunun temsilcisi Celal Bayar'ın iktisat bakanı olarak atanması, liberallerin zaferi olarak okunabilir. Siyaset bilimi açısından bu önemlidir. İki savaş arası dönemde Kemalist yönetimin özellikle belirli bir sınıfın çıkarlarına hizmet etmek üzere bir politika ürettiğini ileri sürmek için yeterince güçlü kanıtlar bulunmadığı için büyük ve kapsamlı bir genelleme yapmanın mümkün olmadığı açıktır. Öte yandan Kemalist yönetimin toplumun üstünde, sınıflardan bağımsız özerk bir konuma sahip olmadığı, aksine, toplumsal sınıfların etkisinden kaçınmadığı gerçeğini göstermesi bakımından da önemli tarihsel bir kesittir.

Kemalist kalkınma stratejisinin Türkiye ekonomisini kapitalist sistem içinde dönüştürdüğü görülmektedir. 1920'li yıllardan 1939'a kadar geçen sürede Kemalistlerin bireysel tercihinden bağımsız olarak liberal, korumacı ve devletçilik dönemlerinde kapitalist ilişkilerin belirgin hâle geldiği yadsınamaz bir gerçektir. Elbette idealize edilmiş tek tip kapitalizm mevcut değildir. Tarihsel süreçte farklı kapitalizmler ortaya çıkmıştır. Ancak hepsinin ortak noktaları şunlardır: Kapitalist sistemde özel mülkiyet adeta kutsaldır, korunmalıdır. Sermaye, kapitalist sistemin ana ögesidir ve kapitalist sistemde özel veya devlete ait sermaye fark etmez, hepsi kâr amaçlı üretim yapar. Kapitalizmin bir başka ana ögesi, sermaye birikiminin önemli aktörü, emeğini satarak geçimini sağlayan emekçilerdir. Bütün bunlar kapitalist sistemin asgari tanımlayıcı özellikleridir. Bunların ötesinde yerel, ulusal düzlemlerde başka farklılıklar da bulunabilir. Yukarıdaki veriler ışığında iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'de uygulanan kalkınma stratejisinin kapitalizm ve sosyalizme alternatif, "üçüncü yol" olduğunu ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Öte yandan, Kemalist kalkınma stratejisinin kamusal hizmetleri önemseydiği ve öncelediği de göz ardı edilemez. Sonuç olarak, Kemalist kalkınma stratejisinin kapitalist sistem içinde, kamusal çıkarları kısmen de olsa önceleyen, alternatif bir kalkınma stratejisi olduğu belirtilebilir.

Kaynakça

- Aydemir, Ş. S. (1966). *İkinci adam*. Cilt 1. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Aydemir, Ş. S. (1931). *Cihan iktisadiyatında Türkiye*. Ankara: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları.
- Aykut, S. S. (1947) *Rakamla Türkiye*. Cilt 1. Ankara: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Başar, A. H. (1981). *Atatürk'le üç ay ve 1930'dan sonra Türkiye*. 2. Baskı. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Becker, J. (2014). Transition to capitalism and dissolution of empires: The Habsburg and the Ottoman empires compared. Türkeş, M. (Ed.) *The centenary of the Balkan wars (1912-1913): Contested stances* (Cilt 1 s. 23-42). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. 2. Baskı. Ankara: Savaş Yayınları.
- Boratav, K. (1977). 1923-1939 Yıllarının iktisat politikası açısından dönemlendirilmesi. *Atatürk döneminin ekonomik ve toplumsal tarihiyle ilgili sorunlar sempozyumu* 14-16 Ocak 1977 (s. 39-52). İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları.
- DİE, (1992). *İstatistik göstergeler 1923-1990*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

- DİE, (1969). *Sanayi sayımı 1927*. 2. Baskı. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Goloğlu, M. (1974). *Tek partili cumhuriyet (1931-1938)*. Ankara: Kalite Matbaası.
- Hale, W. (1984). The traditional and the modern in the economy of Kemalist Turkey: The experience of the 1920s. Landau, J. M. (Ed.). *Atatürk and the modernization of Turkey*. Leiden: E. J. Brill.
- Hale, W. (1981). *The political and economic development of modern Turkey*. London: Routledge.
- Hale, W. (1980). Ideology and economic development in Turkey 1930-1945. *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, 7 (2), 100-101.
- Herslag, Z. Y. (1968). *Turkey, the challenge of growth*. 2. Baskı. Leiden: E. J. Brill.
- İlkin, S. (1984). The Chester railway project, was a foreign capital investment in Turkey in the years 1922-1923. (Ed.) *Papers and discussions, Türkiye İş Bankası international symposium on Atatürk (17-22 May 1981)*, (s. 769-817). Ankara: İş Bankası Yayınları.
- İlkin, S. (1979-1980). Birinci sanayi planının hazırlanışında Sovyet uzmanlarının rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, 257-288.
- Kazgan, G. (1977). Türk ekonomisinde 1927-35 depresyonu, kapital birikimi ve örgütlemeler. *Atatürk döneminin ekonomik ve toplumsal tarihiyle ilgili sorunlar sempozyumu 14-16 Ocak 1977* (s. 231-274). İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları.
- Keyder, Ç. (1987). *State and class in Turkey*, London, New York: Verso.
- Keyder, Ç. (1981). *The definition of a peripheral economy: Turkey 1923-1929*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kongar, E. (1977). Devletçilik ve günümüzdeki sonuçları. *Atatürk döneminin ekonomik ve toplumsal tarihiyle ilgili sorunlar sempozyumu 14-16 Ocak 1977* (s. 141-175). İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları.
- Kuruç, B. (1993). *Belgelerle Türkiye iktisat politikası (1933-1935)*. Cilt 2. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye iktisat politikası (1929-1932)*. Cilt 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal döneminde ekonomi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Külünk, M. E. (2011). *Kapitülasyonların kaldırılması*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Lewis, B. (1968). *Emergence of Modern Turkey*. 2. Basım. Oxford and London: Oxford University Press.
- Meray, S. L. (2018) (Çev.) *Lozan barış görüşmeleri. Tutanaklar Belgeler*. Takım 2 Cilt 2, Paris: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Ökçün, A. G. (1981). *Türkiye iktisat kongresi 1923-İzmir haberler-belgeler-yorumlar*. Üçüncü Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özelmas, E. (1963). *Devletçilik ve Türkiye'deki tatbikatında Sümerbank*. Sümerbank Yayınları.
- Sarc, Ö. C. (1948). Economic policy of the new Turkey. *The Middle East Journal*, (October), 430-446.
- Sertel, Z. (1977). *Hatırladıklarım*. 3. Basım. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Sümerbank Üç Aylık Bülten*, (1935). No 2, Ankara: Sümerbank Yayınları.
- Şahinkaya, S. (2023). *Türkiye iktisat kongresi (İzmir, 17 Şubat - 4 Mart 1923)*. Ankara: Telgrafhane Yayınları.
- Şahinkaya, S. (2022). *Devrime Doğru İlk Adım Mustafa Kemal Paşa'nın Halkçılık Programı (13 Eylül 1920)*. Ankara: Telgrafhane Yayınları.
- Şahinkaya, S. (2019). *Cumhuriyet iktisadında makas değişimi*. Ankara: Telgrafhane Yayınları.
- Tahsin, H. ve Saka, R. (1930). *Sermaye hareketi*. İstanbul: Simeranya Kitabevi.

-
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1983). *1929 Dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya geçerken Türkiye'de devletçiliğin oluşumu*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1986). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. 2. Baskı. Ankara: Yurt Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1970). Birinci büyük millet meclisi anti-emperyalist miydi?: Chester ayrıcalığı. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25, 287-318.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de milli iktisat*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2022). *Atatürk kurucu felsefenin evrimi*. 4. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*. Cilt 1. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de siyasi partiler*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınlar.
- Türkeş, M. (2023). Kemalism revisited. *METU Studies in Development*, 50 (1), 1-28.
- Türkeş, M. (1999). *Ulusçu sol bir akım Kadro hareketi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Türkeş, M. (1993). *Ideological tendencies in the Republic of Turkey: The case of Kadro 1932-1935*. (Bütün Olarak Yayınlanmamış Doktora Tezi). Manchester University, Manchester.
- Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci sanayi planı 1936*. (1973). Ankara: TTK Yayınları.
- Yiğiter, M. (1948). *Genel kooperatif tarihi ve bilgisi*. Ankara: Ulus Basımevi.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in 100. Yılında Büyükşehir Belediye Meclisleri: 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimleri Öncesi Bilanço

Metropolitan Municipal Councils in the 100th Anniversary of the Republic: Balance Sheet Before 2024 Local Elections

Tolgahan AYDINER^{a*}^a Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, SBKY Bölümü, Denizli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8575-1270

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Eylül 2023

Kabul tarihi: 18 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Büyükşehir Belediye,
Büyükşehir Belediye Meclisi,
Güçlü başkan-Zayıf meclis,
Temsil,
Karar alma.

ÖZ

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in 100. yılına ulaştığımız bu süreçte, büyükşehir belediye meclislerinin mevcut durumu incelenecektir. Türkiye'de büyük kentlerin yönetimi, yerel yönetim tartışmaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. 1984 yılından bu yana fiilen uygulanan büyükşehir modelinin, 2004 ve 2012 yıllarındaki yasal düzenlemelerle, coğrafi ölçeği genişlemiştir. Bu gelişmeler, büyükşehir belediyelerinin karar organı olan büyükşehir belediye meclislerini de etkilemektedir. Zira Türkiye'de yerel demokrasinin işlevini azaltan birçok süreç, büyükşehir belediye meclislerinde daha çetrefilli bir hâl almaktadır. Özellikle son yıllarda, büyükşehir belediye başkanlarının ulusal siyasette daha da güçlü figürler hâline gelmeleri ve 6360 sayılı yasa ile mülki sınırdaki tek yetkili halen gelen büyükşehir belediyeleri, halihazırdaki güçlü başkan -zayıf meclis ilişkisini dönüştürmüş; merkezî yönetimin aktörlerinin kentsel planlama süreçlerine daha fazla müdahale etmesiyle, mekânsal planlama konusunda oldukça geniş yetkileri bulunan büyükşehir belediyelerinin konumu daha da karmaşıklaşmıştır. Ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunun büyükşehir statüsündeki kentlerde yaşadığı hesaba katıldığında, bu tartışmaları kapsamlı biçimde gündeme getirebilmek, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılının başlangıcında ve 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimleri öncesi süreçte, yerel yönetim tartışmaları için hayli önem taşımaktadır. Çalışma girişten sonra üç temel bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, büyükşehir belediyelerinin tarihsel bağlamda dönüşümü ele alınmıştır. İkinci bölümde, büyükşehir belediye meclislerinin temel yapısı/işleyişi ve büyükşehir belediye meclislerinde ortaya çıkan temel handikaplar analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde, büyükşehir belediye meclislerinin güçlendirilmesine yönelik birtakım çözüm önerileri sunulmuştur. Büyükşehir belediye meclislerindeki temsil ve karar alma süreçlerini ele alan kitap, kitap bölümü, makale, proje raporu ve ulusal medyada yer alan haberler, nitel analiz yönteminin kullanıldığı çalışmanın temel veri kaynağını oluşturmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 13, 2023

Accepted: October 18, 2023

Keywords:

Metropolitan Municipality,
Metropolitan Municipal Councils,
Strong mayor - Weak council,
Representation,
Decision making.

ABSTRACT

In this study, the current situation of metropolitan municipal councils will be analyzed as we reach the 100th anniversary of the Republic of Turkey. In Turkey, the governance of metropolitan urban areas occupies an important place in local government literature. Since 1984, the metropolitan governance model has been de facto in practice and has increased its geographical scale with the reforms introduced in 2004 and 2012. These developments also affected the metropolitan municipal councils, which are the decision-making bodies of metropolitan municipalities. Indeed, many processes that diminish the functioning of local democracy in Turkey become more complicated in metropolitan municipal councils. Especially in recent years, the increasing political power of metropolitan mayors in national politics and the metropolitan municipalities that have become the basic authority on the borders of the city with Law No. 6360 have evolved the current strong mayor - weak council relationship to a new dimension; as central government actors intervene more in urban planning processes, the position of metropolitan municipalities, which have broad powers regarding spatial planning, becomes even more complicated. Considering that the majority of the country's population lives in metropolitan cities, an in-depth analysis of these debates is crucial for local government debates as the beginning second century of the Republic before the 2024 local elections. The study consists of three main sections after the introduction. The first section deals with the transformation of metropolitan municipalities in the historical context. The second section analyzes the basic structure and the main handicaps of metropolitan municipal councils. In the third part, some solution proposals for strengthening metropolitan municipal councils are discussed. Books, book chapters, articles, project reports and news in the mass media on representation and decision-making processes in metropolitan municipal councils are the main data source of the study that is used qualitative method.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: taydiner@pau.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

This study attempts to address the general situation of "metropolitan municipal councils" before the 2024 local elections at the centenary of Republic of Turkey. Metropolitan municipal councils are the decision-making bodies of metropolitan municipalities. Since the end of the 1970s, the governance of metropolitan cities was recognized by the legislature and the metropolitan model was introduced in 1984. With the local government reforms of 2004/2005, Law No. 5216 constituted the second and most comprehensive regulation on metropolitan governments, while Law No. 6360, which entered into force in 2012, extended the metropolitan municipality model to the entire province. All these legal processes have transformed the jurisdictions and structures of metropolitan municipalities. In Turkey, municipal councils have basic functions such as representation, decision-making and control. However, especially with regard to representation and decision-making, municipal councils have significant problems. These problems can become more complicated in metropolitan municipalities. First of all, Turkey's metropolitan municipality organization is based on the strong mayor - weak council model. Although recent legal arrangements have strengthened the position of the councils, the logic of municipal administration has a strong executive body. This situation may reduce the power of metropolitan municipality councils and representation of councils. On the other hand, because metropolitan municipal councils is constituted indirectly, less populated districts and parties with fewer electoral votes are overrepresented. This situation creates "inequalities in representation". Metropolitan municipality councillors also represent their district municipalities and this creates a dual identity problem. All these problems may a) affect the relations between the mayor and the council, the party in power and the party in opposition and the mayor and the opposition party and b) cause tensions or commonalities among the actors in metropolitan municipalities.

After 2019, tensions and conflicts in national politics have further affected local politics, and metropolitan mayorship have become even more powerful in national politics. Although there have been exceptions, mayors have been able to increase their informal power vis-à-vis the councils in this process. Nevertheless, in cases such as Istanbul, Ankara and Mersin, where the majority of the councils belong to different parties than the mayor, councils can restrict the mayor's political power by insisting on their decision. On the other hand, with the legal arrangements in spatial planning processes after 2011, many actors became partners in the planning processes of metropolitan municipalities. The central government is able to intervene at the local level through many projects and actors. This complex process creates a new political space that bypasses the asymmetrical relationship between the mayor and the council. It is also possible to mention some suggestions to solve these problems. These suggestions can be grouped in five topics. Firstly, it is offered to change the metropolitan municipal system built in favor of the strong party and strengthen the opposition party members. Secondly, it is offered the rise of the qualification of metropolitan municipal membership by legal arrangements. Thirdly, it is proposed elimination of disconnection between decision-making body (council) and execution. Fourthly, it is emphasized the strengthening the institutional capacity of metropolitan municipal councils to eliminate the disconnection between municipal councils and citizens. Fifthly, it is underlined the need to eliminate unethical and vague practices, particularly in relation to zoning and dual-identity representation of metropolitan municipal members. Lastly, it has been stated that "alliances", which have become an essential element of the electoral system in Turkey in recent years, should be established on a legal basis. However, these solutions may not be easily realized due to the influence of national politics. The local government reform draft, which was shelved due to the conditions of COVID 19 pandemic, included regulations that would increase the central government's tutelage over metropolitan municipalities. On the other hand, the responsible Ministry will be the sole authority in the "urban transformation law" and the position of the metropolitan municipal council of Istanbul, to which the Law attributes special importance, is unknown. The projects that the center wants to implement urgently in the local level or the incompatibilities that may arise between the mayor and the councils' majority due to belonging to different political parties, will closely affect the municipal politics of the next century of the Republic of Turkey.

The study consists of four main sections. The first section deals with the transformation of metropolitan municipalities in the historical process. In the second part, the basic situation of metropolitan municipal councils in Turkey is discussed. This section includes discussions on the injustice of representation, the relations between the mayor and the council, the government and the opposition, and the external factors affecting the relations between the mayor and the council. The study ends with conclusion. During this study, growing literature (book, book chapter, academic article, news on the mass media) on metropolitan municipal councils and municipal councils in the context of local politics have been analyzed in qualitative research technique.

Giriş

Türkiye’de büyükşehirlerin yönetimi, yerel yönetim tartışmaları içinde önemli bir konuma sahiptir (bkz. Arıkboğa, 2013; Çımar vd., 2009; Genç, 2016; Gül, 2016; Kavas Bilgiç, 2020; Keleş, 1985, 1988, 2015; Tekeli, 2009; Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016). Seçilmiş üyelerin karar alma süreçlerinde etkin bir konuma erişmeleri de yerel yönetim reformlarının temel tartışma konularından biri olmuş (bkz. Özgür ve Kösecik, 2005); “temsil” ve “katılım” da yerel yönetim siyasetinin temelini oluşturmuştur (bkz. Arıkboğa, 2015; Erder ve İncioğlu, 2008; Keleş ve Hamamcı, 1994; Keleş ve Toprak, 2000). Yıllar içinde hem yerel yönetim sisteminin hem de kentsel siyasetin asli unsurlarından biri hâline gelen büyükşehir belediyelerinde (bkz. Arıkboğa, 2013, 2014, 2015) *güçlü başkan-zayıf meclis* modelinin var olduğu bilinmektedir (bkz. Erder ve İncioğlu, 2008, s. 47). Fakat meclisten yeterli desteği alamayan başkanın, bazı politikaları hayata geçirmekte zorlanması da mümkündür (Arıkboğa ve Gül, 2021, s. 272). Zira AK Parti dönemi reformlarıyla belediye meclislerinde seçilmiş üyelerin etkinliklerini artıran bir dizi yenilik uygulanmış (bkz. Özgür ve Kösecik, 2005) ve çalışmanın ilerleyen başlıklarında da vurgulanacağı üzere 6360 sayılı Yasa ile büyükşehir belediyelerinin sınırının il mülki sınırı olmasıyla, başkanın meclis çoğunluğunu sağlayamadığı durumlarda, meclislerin başkan karşısındaki konumlarını kuvvetlendirme ihtimalleri belirlemiştir. Fakat yine de belediye meclislerini etkin bir temsil ve karar alma organı olmaktan uzaklaştıran birçok unsur bulunmaktadır.

İlk olarak, karar alma süreçlerinde genellikle parti siyasetinin etkisi fazladır ve partinin il/ilçe teşkilatı başta olmak üzere yerel siyasetin geleneksel unsurları, belediye meclislerindeki siyaseti de belirleyebilmektedir (Kurtoğlu, 2012). Seçmenler de *tercihli liste yönteminden* dolayı, aday yerine partiye oy vermektedir (Arıkboğa ve Gül, 2021, s. 271). Yerel yönetim sistemi de başkan odaklı bir kurguya sahiptir ve başkanın, belediyenin diğer organlarına kıyasla ağırlığı oldukça fazladır (Arıkboğa, 2010, s. 198). Başkanla farklı partiden olan ve çoğunluğa sahip olmayan muhalefet partisine mensup üyeler, meclis kararlarının çoğunluk yöntemine göre alınması nedeniyle, karar alma süreçlerine etki edememektedir (bkz. Uyan Semerci, 2015). Meclislerin en büyük sorunlarından biri de temsille ilişkilidir. Belediye meclislerinin toplumun oldukça dar bir kesimini (toplumsal cinsiyet, yaş, meslek vb. konularda) temsil ettiği savı, bu eleştirinin temelini oluşturur (bkz. Bulut ve Tanıyıcı, 2007; Demir, 2023).

Yukarıda vurgulanan sorunlar, büyükşehir belediye (BŞB) meclislerinde daha farklı bir konuma evrilir. İlk olarak, BŞB meclislerini ilçe belediye meclislerinden temsilciler (belediye başkanları ve meclis üyeleri) oluşturmaktadır. Bu durum literatürde sıklıkla vurgulanan “temsil adaletsizliği” tartışmalarını gündeme getirmektedir (bkz. Alıcı ve Kızılböğe Özasan, 2020; Arıkboğa, 2007, 2014; Güneş, 2017). Zira BŞB meclislerinde bazı partiler, aldıkları oy oranlarından daha fazla bir sayıyla, küçük nüfuslu ilçeler de büyük nüfuslu ilçelere kıyasla yüksek bir sayıyla temsil edilebilmektedir. BŞB meclislerinin, dolaylı yoldan belirlenmesi nedeniyle, kendi ilçe belediyesinin 1/5’lik diliminde yer almayan kadın üyeler, BŞB meclis üyesi olamamaktadır (Arıkboğa vd. 2007, s. 73-74). Yine aynı meseleyle ilişkili olarak BŞB meclisinin “*bölgeci bir niteliğe*” sahip olmasından dolayı (bkz. Arıkboğa, 2015), “*çift kimlikli*” (bkz. Alıcı ve Kızılböğe Özasan, 2020) BŞB meclis üyeleri arasında, temsil sorununu derinleştirecek ve hizmet sunumunu aksatacak biçimde, bazı gerilimler ve ihtilaflar oluşması muhtemeldir. İkinci olarak, BŞB meclislerinin temel yapısını oluşturan güçlü başkan-zayıf meclis modeli, karar alma süreçlerinin uygulanmasında başat konumda bulunan (gündem belirleme, icracı konumda olma vb.) BŞB başkanı ve başkanın otoritesi altındaki BŞB bürokrasisine karşı BŞB meclisinin konumunu, istisnai örnekler dışında, genelde zayıflatmaktadır (bkz. Erder ve İncioğlu, 2008; Uyan Semerci, 2015). Üçüncü olarak, BŞB başkanlarının hem yerel hem ulusal siyasal alandaki güçlerine/görünürlüklerine ve iktidar

alanlarına ek olarak, BŞB başkanlığının ulusal siyasetin etkisiyle son yıllarda artan önemi, BŞB başkanlığının konumunu daha da kuvvetlendirmiştir (bkz. Aydiner, 2023). Dördüncü olarak, 2011 sonrasında giderek merkezileşen mekânsal planlama süreçlerine (bkz. Şahin, 2018) koşut olarak 1984'ten bu yana ciddi finansman ve altyapı gerektiren yatırımlar yapma konusunda geniş yetkilerle donatılan BŞB'ler (bkz. Şengül, 2019, s. 279), uhdelerinde bulunan imar süreçlerinden, yerel siyasetin kliyentalist/kollamacı geleneksel unsurlarına (bkz. Güneş Ayata, 1992) ihtiyaç kalmayacak şekilde, saf dışı da kalabilmektedir (bkz. Bahçeci Başarmak, 2018; Yalçın, 2019). Özetle, (büyükşehir) belediye başkanı, parti siyaseti/il-ilçe teşkilatı, farklı partilere mensup başkan-meclis, ulusal-yerel siyaset ve merkezî yönetimin aktörleri arasındaki karmaşık ve enformel ilişkiler, BŞB'lerde karar alma süreçlerindeki zayıf ve gerilimli ilişkiyi daha da şiddetlendirmektedir.

Bu çalışma, mevcut eğilimlerin tarihsel arka planına vurgu yaparak 1984'ten bu yana yerel yönetim sisteminin en önemli unsuru hâline gelen BŞB'lerin karar organı olan BŞB meclislerinde, temsil ve karar alma süreçlerini, bir önceki paragrafta vurgulanan eğilimler doğrultusunda tartışmaya açacaktır. Elbette bu süreç sadece sürekliliklerden oluşmamış; ulusal siyasetteki ihtilaflar/gerilimler, yerel yönetimleri yeniden yapılandıran reformlar, giderek merkezileşen planlama süreçleri ve merkezi-yerel aktörler arasındaki gerilimler/çelişkiler nedeniyle belirli kopuşlarla da şekillenmiştir. BŞB meclislerinin, 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimleriyle kırk yıla varacak olan serüvenindeki mevcut sorunlarını da ele alan bu çalışma, Cumhuriyetin ikinci yüzyılına gireceğimiz süreçte, BŞB meclislerindeki aksaklıkları aşmaya yönelik birtakım öneriler de sunacaktır. Çalışmada ilk olarak, Türkiye'de büyük kentlerin yönetiminin tarihsel gelişimine vurgu yapılmıştır. İkinci bölümde, a) BŞB meclislerindeki temel yapı/işleyiş ve b) temsil ve karar almanın BŞB meclislerindeki temel aksaklıkları (temsil adaletsizliği, başkan-meclis, iktidar-muhalefet arasındaki güç ilişkileri vb.) tartışmaya açılmıştır. Üçüncü bölümde de BŞB meclislerini kuvvetlendirecek temel tartışmalara yer verilmiştir. BŞB meclislerini ele alan kitap, kitap bölümü, makale, bildiri, proje raporu, süreli yayınlar ve ulusal medyada BŞB'lerle ilgili haberler, çalışmanın temel veri kaynağını oluşturmuştur.

Tarihsel Arka Plan: Türkiye'de BŞB Modeli

Büyük ölçekli kentlerin yönetimine ilişkin süreç 1855 yılında Osmanlı Devleti döneminde, ilk belediye teşkilatı olan "İstanbul Şehremaneti" ile başlamıştır. Bu tarihten iki yıl sonra İstanbul'da 14 belediye dairesi oluşturulmuş; Galata ve Beyoğlu'nda temel belediyeçilik hizmetlerinin sunulması adına bir nevi "ilçe belediyesi" olarak hizmet verecek olan "Altıncı Daire-i Belediye" kurulmuştur (Keleş, 1985, s. 72). 1869 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile İstanbul kent yönetimi ikiye bölünerek büyükşehir meclisi ve belediyenin yönetimiyle ilişkili bir encümen yapısı oluşturularak "*iki kademeli metropoliten yönetimin*" ilk uygulaması hayata geçirilmiştir (Çınar vd., 2009, s. 39; Kavas Bilgiç, 2020; Keleş, 1985, s. 73). 1877 yılında, İstanbul ve taşra için iki belediye kanunu çıkarılarak belediye meclislerinin seçimle oluşturulması kararlaştırılsa da belediye başkanlarının merkezî yönetim tarafından atanma usulüne devam edilmiştir (Oktay, 2016, s. 356).

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Ankara'yı merkeze alan bir modernleşme projesi başlamış ve İstanbul'daki uygulamaya benzer biçimde, başkente özgü "*tek kademedden oluşan bir yönetim yapısı*" öngören Ankara Şehremaneti Kanunu (Çınar vd., 2009, s. 40) 16 Şubat 1924'te kabul edilerek takip eden yıllarda kapsamlı yasal düzenlemeler yürürlüğe girmiştir (bkz. Tekeli, 2009). Belediye meclis üyelerinin seçimi için de önceki yıllarda uygulanan cinsiyete ve mülkiyete dayalı istisnalar kaldırılmış ve başkan, belediye meclisi tarafından belirlenmeye başlanmıştır (Oktay, 2016, s. 357). 1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunu ise yeknesak bir düzenlemeyle Türkiye'deki tüm belediyelerde "*tek kademeli bir örgütlenme*"

inşa edilmeye çalışılmış (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016, s. 909); 1984 yılına kadar Türkiye'deki anakent ölçeğindeki kentler, söz konusu Kanun ile yönetilmiştir (Kavas Bilgiç, 2020).

1960'lı ve 1970'li yıllar, kentleşme sorunlarının (planlama, ulaşım, konut vb.) büyük kentler nezdinde artarak 1580 sayılı Yasa'nın büyük kentler için işlevini yitirdiğinin anlaşıldığı (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016, s. 909; Varol, 1986, s. 403) ve bu soruna yönelik "arayışların" (bkz. Arıkboğa, 2013) başladığı bir dönemdir (Keleş, 1985, s. 74). 1960'lı yıllarda İstanbul, Ankara ve İzmir için planlama büroları kurulması öngörülür (Keleş, 1985, s. 74). 1972 yılında İmar Yasası'nda yapılan bir değişiklikle birlikte ilgili Bakanlık, metropoliten niteliğe sahip alanlarda planlama yetkilerini uhdesinde toplar (Çınar vd., 2009, s. 41-42) ve yine aynı yıl İmar Yasası'nda yapılan bir değişiklikle valiler, belediye sınırları dışındaki imar süreçlerini denetlemekle yetkilendirilir (Keleş, 1985, s. 75). 1961 Anayasası'nın öngördüğü biçimde 1970'li yıllarda hizmet birlikleri ve özel amaçlı birimler kurulmasına dair çeşitli tasarılar gündeme gelmiş ama yasalaşmamıştır (Çınar vd., 2009, s. 44; Kavas Bilgiç, 2020; Keleş, 1985, s. 74). 1963 yerel seçimleriyle, başkan-meclis ilişkisini de derinden etkileyecek bir yasal düzenlemeyle, belediye başkanları doğrudan halk tarafından seçilmeye başlanmıştır (Oktay, 2016, s. 357).

1980 Darbesi sonrasında Millî Güvenlik Konseyi, metropoliten nitelikteki alanlardaki parçalı yapıya son vermek adına, tüzel kişiliklerini kaldırma yöntemiyle küçük belediyeleri ana/büyük belediyelere bağlayan bir karar alır (Arıkboğa, 2013, s. 53; Keleş, 1985, s. 75). Uygulamadaki farklılıkları aşmak adına da 1981 yılında, "birleştirme yasası" (Arıkboğa, 2013; Keleş, 1985) olarak da bilinen 2561 sayılı Kanun yürürlüğe girer ve bu dönemde yerel temsili de olumsuz biçimde etkileyecek biçimde belediye sayısında (*tüzel kişiliği kaldırılan belediyelerin mahalleye ya da belediye şubesine dönüştürülmesiyle*) ciddi bir azalma yaşanır (Çınar vd., 2009, s. 46-47; Keleş, 1985, s. 75).

1982 Anayasası, büyük yerleşim yerleri için özel yönetim birimleri kurulabileceğine hükmetmiş ve bu durum 1980 sonrası Türkiye'de yerel yönetim reformlarının odağında çoğunlukla "büyükşehirlerin" olmasının başlangıcını oluşturmuştur (Arıkboğa, 2013, s. 54-55; Erder ve İncioğlu, 2008, s. 123). 1983 genel seçimleri sonrası ve 1984 yerel seçimleri öncesi, 2972 sayılı Yasa ile *a) sınırlarında birden fazla ilçe bulunan belediyelerde "büyükşehir belediye meclisi", b) ilçelerdeyse "ilçe meclisi" kurulması ve c) bu meclislerin başında seçilmiş bir başkan olması gerektiği* belirtilmiştir (Kavas Bilgiç, 2020; Keleş, 1985, s. 77). Bu yasal düzenleme sonrası 195 sayılı KHK ve onun takiben de büyükşehir modelini yasal hâle getirecek 3030 sayılı Yasa, 23 Mart 1984 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Çınar vd., 2009, s. 50). Yasayla birlikte üç il merkezinde (İstanbul, Ankara, İzmir) bütünleşik bir yapıyla, il belediyesinin "büyükşehir", şube müdürlüklerininse "ilçe belediyelerine" dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır (Arıkboğa, 2013, s. 57). Kanuna göre BŞB'nin organlarıyla yakın ilişkileri olan genel sekreterlik, daire başkanlıkları ve komisyonlar, BŞB'nin organı olarak tanımlanmamıştır (Keleş, 1985, s. 78-80; Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016, s. 914). 3030 sayılı Kanunun temel mantığı, yasama (meclis) ve yürütmeyi (tamamen atanmış üyelerden oluşan encümen ve meclise karşı sorumluluğu olmayan genel sekreter, daire başkanlıkları vb.) ayırmak üzere kurgulanmış ve *meclis-yürütme* arasındaki bağlantı başkan nezdinde birleştirilerek meclisin gücü azaltılmıştır (Erder ve İncioğlu, 2008, s. 129). Bu düzenleme ayrıca, yetki ve uygulamaların önemli bir kısmını büyükşehirlerde merkezileştirmekte ve büyükşehir belediye-ilçe belediye arasında "iki kademeli" bir yapı oluşturarak başkana verilen önemli yetkilerle (veto yetkisi, tadilen tasdik yetkisi, re'sen karar verme vb.), başkanın meclis karşısındaki konumunu kuvvetlendirmektedir (Erder ve İncioğlu, 2008, s. 44-55, 128). Arıkboğa'ya (2012a, s. 4) göre de ilgili Yasa'nın öngördüğü biçimde, BŞB'lerin dar bir ölçekte kurgulanmasıyla

BŞB modelinin “uygulama mekânı” ve “kurgusu” arasında bir zıtlık oluşmamış; 2004 yılındaki yasal düzenlemeye kadar BŞB deneyimiyle ilgili sadece “*niceliksel*” düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Arıkboğa, 2013, s. 57).

Büyükşehir belediyeleriyle ilgili ikinci ve büyük kapsamlı düzenleme, 10 Temmuz 2004 tarihinde 5216 sayılı Yasa ile gerçekleşecektir. Arıkboğa'nın (2013, s. 58-61) ifadesiyle BŞB'lerin “*genişletme*” sürecine girildiği bu Yasa ile metropoliten düzeyde bir kentsel alan yaratılmak istenmiş ve BŞB'nin kurgusu bu defa *niteliksel* olarak da değişmiştir. Söz konusu yasayla, mevcut modelin uygulama mekânı il sınırlarına doğru genişletilmiştir (Arıkboğa, 2012, s. 8). Bu niteliksel değişim Arıkboğa'ya (2013) göre *a) nüfus ve yarıçap şartlarıyla BŞB sınırını genişletme, b) BŞB sınırı içindeki bütün belde belediyelerini BŞB disiplinine alarak imar bütünlüğü oluşturma ve c) BŞB kurulması için en az üç ilçe ve ilk kademe belediyesine sahip olma yanında 750.000 nüfus şartı koyma* şeklinde özetlenebilir. Bu düzenlemeyle, BŞB nüfusu takriben %16, fakat BŞB meclisi üye sayısı ise küçük nüfuslu belediyelerin mecliste daha fazla temsil edilmesiyle, yaklaşık %124 oranında artmıştır (Arıkboğa, 2007, s. 38). Arıkboğa'ya (2007, s. 40) göre büyük yerleşim yerleri için oluşturulan büyükşehir modeli bu düzenlemeyle bir nevi bazı büyükşehirlerde küçük yerleşim yerleri için özel bir yönetim modeli hâline dönüşmüştür.

5216 sayılı Yasa ile, 3030 sayılı Yasa ile oluşturulan alt kademe belediyeleri, ilk kademe belediyelerine dönüştürülmüş; nüfus şartı dışında da BŞB statüsü elde edebilmek için en az üç ilçe ve ilk kademe belediyesine sahip olma zorunluluğu getirilmiştir (Çınar vd., 2009, s. 76-79). 5216 sayılı Yasa, 3030 sayılı Yasa'ya kıyasla meclisin toplanma sıklığını 12'ye çıkartarak artırmış (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016, s. 918); fakat 3030 sayılı Yasa'daki BŞB meclis üyelerinin seçilme usulünü -*BŞB sınırlarının genişlemesiyle birlikte, BŞB meclisinin üye profilinde değişimler yaşatacak biçimde*- devam ettirmiştir (Çınar vd., 2009, s. 82). 5216 sayılı Yasa, 3030 sayılı Yasa'da sadece atanmışlardan oluşan BŞB encümenini, eşit sayıda atanmış ve seçilmiş üyelere (ve BŞB Başkanı) oluşan bir yapıya dönüştürmüştür; 3030 sayılı Kanun'da merkezi yönetimin yetkili olduğu belediye idari birimlerinin değiştirilmesi hususunda (kurmak, kaldırmak, birleştirmek) bu defa BŞB meclisini yetkili kılmıştır (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2016, s. 916, 918). Dolayısıyla 5216 sayılı Yasa, 2004-2005 tarihli yerel yönetim reformlarının ruhuna (bkz. Özgür ve Kösecik, 2005) uygun olarak seçilmiş üyelerin BŞB'deki rollerini kuvvetlendirmiştir.

5216 sayılı Yasa'nın yarattığı bazı açmazları ortadan kaldırmak adına, 2008 yılında 5747 sayılı “*ölçek reformu*” olarak da bilinen Yasa (Arıkboğa, 2008) yürürlüğe girmiştir. Yasa'nın temel mantığı, BŞB'nin yetki sahası içindeki belediye sayısını azaltarak siyasal ve yönetsel karmaşaya son vermek olmuş; bu amaç doğrultusunda belde/ilk kademe belediyelerinin tüzel kişilikleri kaldırılarak ilçe belediyelerine bağlanmıştır (Arıkboğa, 2013, s. 61). Böylelikle 2004'te uygulamaya konan BŞB modelinin uygulama mekânı yanında bu defa modelin temel kurgusunu etkileyecek bir değişiklik gerçekleştirilmiş ve bu durum sonraki başlıklarda ayrıntısıyla tartışılacağı üzere BŞB modelindeki “*temsil adaletsizliğini*” bir nebze olsun azaltmıştır (Arıkboğa, 2012a, s. 13). 1984'te uygulanmaya başlayan model 2008 yılına kadar belirli ölçülerde demokratikleştirilse de (BŞB başkanlarının ilçe belediye meclis kararlarını veto yetkisi, ilçe belediyelerin özerkliğinin artırılması vb.) reformun kurgusu ve mekânsal mantığı arasındaki eşgüdümsüzlük sürmüştür (Arıkboğa, 2013, s. 65).

2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Yasa, BŞB ölçeğinde birçok yeni düzenleme getirdi. 13 ilde BŞB'lerin kurulması, BŞB sınırının ilk mülki sınırı olması, 30 ilde İl Özel İdarelerinin kaldırılarak YİKOB'ların kurulması, tüm BŞB'lerdeki belde belediyelerinin ve köylerin mahalleye dönüştürülmesi, Yasa'nın belli başlı getirdiği yeniliklerdendir (bkz. Arıkboğa, 2013; Genç, 2016). Küçük nüfuslu belediyeleri kapatmayı, idari parçalanmayı

azaltmayı ve hizmetleri tek elden yürütmeyi amaçlayan 6360 sayılı Yasa ile Türkiye'nin yerel yönetim sistemi içerisinde BŞB asli bir unsur hâline geldi ve BŞB'nin ilk zamanlardaki metropoliten niteliği artık "bölgesel" bir niteliğe ulaştı (Arikboğa, 2015, s. 56-57). 6360 sayılı Yasa ile BŞB modelinin kurgusunda bir değişiklik yapılmamış ama modelin uygulama mekânı il sınırına kaydırılarak (Arikboğa, 2012, s. 10) yerleşim yeri esaslı BŞB modeli mantığı, birbirinden farklı niteliklere (nüfus, coğrafya, ekonomik yapı vb.) sahip BŞB'lerin aynı modele dâhil edilmesiyle birlikte son bulmuştur (Arikboğa, 2013, s. 74; Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2015, s. 920). Yasa, yerel yönetimlerin topyekûn güçlendirilmesinden ziyade, BŞB'nin ve BŞB'ye ait "makamların" (ilin tamamındaki seçmenin oylarıyla göreve gelen BŞB başkanı vb.) "yetkilerini" ve "güçlerini" artırmıştır (Arikboğa, 2013, s. 72). Yasa, yerel düzeyde BŞB önderliğinde (birçok yerel yönetim biriminin tüzel kişiliklerinin kaldırılması, BŞB'nin ilçe belediyelerine kıyasla temsil ve karar alma süreçlerinde oldukça kuvvetlendirilmesi vb. nedenlerle) kırsal nüfusun temsil kanallarının tıkandığı iddiasıyla (Mutlu, 2015, s. 264) ve "merkeziyetçiliği artıran" bir niteliğe sahip olduğu gerekçesiyle (bkz. Erder ve İncioğlu, 2013; Toksöz, 2015) eleştirilmiştir.

Türkiye'de BŞB Meclisleri: Temel Yapı ve İşleyiş

Türkiye'de belediye meclis üyeleri, "onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi" ve "çoğunluk yöntemiyle kontenjan adaylığı"; belediye başkanları da 1963 yerel seçimlerinden beridir "çoğunluk" yöntemi ile belirlenmektedir. 1984 yılında uygulamaya konan onda birlik baraj nedeniyle, baraj altında kalan partiler temsil edilememekte, düşük oy oranına sahip partiler de mecliste daha az temsil edilmektedir. 1988 yılında yürürlüğe giren 2972 sayılı Yasa'nın kontenjan adaylığı ilkesi de en çok oyu alan partinin tüm kontenjan adaylarını alması anlamına gelmektedir. Seçimi kazanan belediye başkanlarının arkalarında kuvvetli bir meclis çoğunluğu elde etmelerini de sağlayan bu düzenlemelerin, meclis ve yürütme arasındaki uyumu artırması beklenmiştir (Oktay, 2016, s. 364).

BŞB meclisleriyse, BŞB meclis üyelerinin doğrudan halk tarafından seçilmemesi nedeniyle, dolaylı olarak belirlenmektedir. İlgili yasaya göre ilçe belediye başkanları ve ilçe belediye meclislerinde üye sayısının 1/5 oranındaki üye doğrudan BŞB meclisi üyesi olmaktadır. Böylelikle, BŞB meclisinin üye sayısı, ilçe belediyesi nüfusuna ve ilçe belediye sayılarına bağlı olarak değişmektedir (Arikboğa, 2014, s. 38). BŞB meclisleri (belediye meclislerinde olduğu gibi) BŞB'nin karar organıdır ve BŞB meclislerinin de *a) karar verme, b) (yürütmeyi) denetim ve c) temsil* olmak üzere üç temel işlevi bulunmaktadır. Yerel yönetimleri, siyasi partileri ve yerel seçimleri ilgilendiren yasalar, bu üç işlev arasındaki ilişkileri birbirleriyle rabitali kılmaktadır. Elbette karar alma ve denetim işlevlerinin daha sağlıklı bir zemine oturabilmesi için belediye meclis üyeliğinin temsil niteliği kuvvetli olmalıdır (Arikboğa, 2012b, 2014; Arikboğa ve Gül, 2022, s. 6). Yerel yönetimlerin temel faaliyet alanlarından biri olması nedeniyle imar ve bütçe ağırlıklı konular, BŞB meclislerinin de temel gündemini oluşturmaktadır (bkz. Erder vd., 2015, s. 276-278).

Belediye meclisinin aldığı kararların uygulayıcısı olan belediye başkanı, belediye ölçeğindeki karar alma sürecinin tüm aşamalarındaki en etkili aktörlerin başında gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, BŞB başkanları ekseriyetle BŞB'lerin en güçlü aktörü olarak konumlanmaktadır (bkz. Çukurçayır, 2015, s. 244; Erder vd., 2015, s. 276; Mutlu, 2015, s. 260; Suğur, 2015, s. 172). Özellikle 6360 sayılı Yasa sonrası alan yönetimine geçişle, il sınırlarında yaşayan seçmenlerin tamamının oylarıyla seçilen bir BŞB başkanı ve ilçe belediyelerinin sayılarının artmasıyla da daha da kalabalık hâle gelen bir BŞB meclisi bulunmaktadır. Bu şartlarda BŞB başkanının konumu (doğrudan ilin tamamının oylarıyla seçilmesiyle) güçlendirilmekte, üye sayısı ve artan üye sayısı ile farklı toplumsal çıkarların temsilinin daha da karmaşık hâle geldiği BŞB meclislerinin işlevi azalmakta ve *başkan-meclis* arasındaki eşitsiz

ilişki de derinleşmektedir (Arıkboğa, 2015, s. 67 – 68; Gül, 2016, s. 56). Meclise karşı sorumluluğu olmayan fakat kararların uygulanması konusunda oldukça önemli görevleri bulunan BŞB üst yönetimi de (genel sekreter, daire başkanı vb.) karar alma ve uygulama sürecinde etkin bir konuma sahiptirler (bkz. Aksu Çam, 2015, s. 124-125; Çukurçayır, 2015, s. 244; Erder ve İncioğlu, 2008; Mutlu, 2015, s. 265). Böylelikle başkan ve belediye bürokrasisi, meclise karşı oldukça güçlü bir pozisyondadır. Bu durum, 3030 sayılı Yasa sonrası İstanbul'da etkilerini kayda değer biçimde göstermiştir (bkz. Erder ve İncioğlu, 2008, s. 51-55, 69).

BŞB meclislerinin belediye meclislerinden farklı biçimde belirlenmesi, BŞB meclislerinde Arıkboğa'ya (2015, s. 61) göre üç ilave niteliğin ortaya çıkmasına neden olur. İlk olarak, farklı ilçelerden gelen temsilcilerden oluşan BŞB meclisi bazen çatışmaya neden olan bazen de iş birliği sağlayan “*bölgeci*” bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu bölgesel boyut, BŞB meclis üyelerinin seçildikleri ilçenin çıkarlarını mı yoksa kentin bütününün çıkarlarını mı koruyacakları hususunda belli handikaplar yaratırken; ilçe belediye başkanları ve BŞB başkanlarının farklı partilere mensup olmasıyla da *başkan-meclis* arasındaki gerilimin, BŞB başkanı-ilçe belediye başkanı gerilimine evrilmesi muhtemeldir (Arıkboğa, 2012b, s. 135-137). Diğer yandan, BŞB meclisleri ilçeler arasındaki şiddetli rekabete de sahne olabilmektedir (Arıkboğa, 2012a, s. 11). İkinci olarak, tek partinin çoğunluğu sağlayamadığı durumlarda parti gruplarından ziyade partiler arası koalisyonların/ittifakların oluşması muhtemeldir (bkz. Aksu Çam, 2015). Üçüncü olarak, üyelerin her iki mecliste de bulunması, BŞB meclislerindeki temsil sürecinin bağımlılık ilişkisiyle müzakereye ve etkileşime açması muhtemeldir. Fakat söz konusu üçüncü nitelik, ilçe belediyelerinden BŞB'ye giden kararların eşgüdümünün sağlanması konusunda meclis üyelerini önemli bir konuma yerleştirse de ilin tamamını ilgilendiren konularda meclis üyelerinin konumu/etkisi görece işlevsizleşebilmektedir (Erder ve İncioğlu, 2008, s. 50). Diğer yandan, yine üçüncü hususla ilişkili olarak BŞB meclis üyelerinin “*çift kimliğe*” sahip olmaları hasebiyle seçtikleri ilçeye daha fazla bir aidiyet duydukları (bkz. Alıcı ve Kızılboğa Özasan, 2020) ve bu durumun kentsel alanda hakkaniyetli bir hizmet dağılımını engelleyebileceği vurgulanmaktadır (bkz. Alıcı ve Kızılboğa Özasan, 2020; Arıkboğa, 2007, 2012; Erder ve İncioğlu, 2008). Bu çift kimlikli durum, BŞB meclisini ilgilendiren görevlerde küçük nüfuslu ilçe belediyeleri lehine eşitsizlik yaratan farklı temsil sorunlarına neden olabilir. Örneğin, nüfusu oldukça az olan bir ilçe belediyesinin büyükşehir belediyesindeki temsilcisi, gerekli hâllerde BŞB başkanına vekâlet edebilir ya da encümende görev alabilir. Bu durum nüfusu oldukça az olan bir ilçe belediyesinin BŞB meclisinde tarafsız biçimde gereğinden fazla ayrıcalıklı/öncelikli bir konuma yerleşmesine sebep olabilir (Alıcı ve Kızılboğa Özasan, 2020, s. 107-108). Bu tartışma literatürde BŞB meclisinin bir “*ilçe belediyeleri genel kuruluna*” (bkz. Erder ve İncioğlu, 2008, s. 95) dönüştüğü iddialarıyla örtüşmektedir (Arıkboğa, 2007, s. 33; Arıkboğa vd., 2007, s. 113).

BŞB sınırları içerisindeki dar ve geniş ölçekli birçok politikanın uygulanması için BŞB'nin onayı zorunludur. Lakin bu kadar kapsamlı bir politika üretme alanına karşı BŞB meclisleri ağırlıklı olarak kentin fiziksel durumunu etkileyen imar ağırlıklı ya da belediye meclisinin rutin işlerini ilgilendiren konularda kararlar almaktadır (Arıkboğa, 2015, s. 66). Vatandaşlar da belediye meclis üleriyle belediyenin bürokratik işlerine dair konular nedeniyle iletişime geçebilmektedir (Erder, 2006, s. 127). Türkiye'de belediyecilik anlayışının çoğunlukla hizmet odaklı bir politika yapma biçimi ile ilişkilendirilmesi nedeniyle hem 1980'li yıllarda (bkz. Erder ve İncioğlu, 2008) hem de 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Yasa sonrasında yapılan alan araştırmalarının vurgularında (bkz. Uyan Semerci, 2015), belediye meclis üyelerinin büyük bir çoğunluğu yürüttükleri görevin *siyasetle ilişkili* olmadığını ve yerel siyasetin çoğunlukla halka hizmet sunmakla (bkz. Erder, 2006) ilgili olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu durum kaçınılmaz biçimde, kentsel politika yapım sürecinin *siyasal*

niteliğinin görmezden gelinmesine neden olabilir (bkz. Aydın, 2023). Yatırım, planlama vb. konularda mutlak gücü elinde bulunduran BŞB başkanı, bu kararlardan fayda sağlayacak aktörlerle yakın ilişki kurabilmekte ve başkan etrafında *-özellikle 1980 sonrasında-* ortaya çıkan korporatist yapı (bkz. Şengül, 2019), kentsel politikanın makro düzeydeki süreçlerini daha fazla etkileyebilmektedir (Erder ve İncioğlu, 2008, s. 50-51). Bu duruma ek olarak, Alıcı'nın (2019, s. 78) belediyelerde kariyere ve liyakate dikkat edilmeden yapılan sorunlu atamaları tespit ettiği çalışmasında, yerel seçimler sonrasında başkanın ya da belediyeyi kazanan siyasi partinin değişimiyle, belediye üst bürokrasinin sürekli olarak değiştiği ve bu durumun bir süre sonra *"yerel sarmala"* dönüştüğü vurgulanmaktadır. Üst düzey belediye bürokrasisinin neredeyse tamamının atamalarını yapmakta tek yetkili olan BŞB başkanlarının kentsel politikayı belirlemede mutlak bir güce sahip olmalarıyla, her yerel seçim sonrasında belediye bürokrasisinin büyük bir çoğunluğu değişmekte; belediyelerin uzun vadeli politikalar üretmesine engel olan bu durumun hizmet sunmada yarattığı aksaklıklar, her seçim döneminde kendini yeniden üreterek yereli adeta bir *sarmala* düşürmektedir (Alıcı, 2019, s. 86-87).

BŞB Meclislerinde Temsil Adaletsizliği

BŞB meclislerinin dolaylı olarak oluşturulması ve meclis üyelerinin çift kimliğe sahip olmaları pratikte BŞB meclislerinde Arıkboğa'nın (2007, 2014) ayrıntılı olarak tartıştığı *"temsil adaletsizlikleri"* yaratmaktadır. Temsil adaletinin coğrafi görünümü, BŞB sınırlarındaki herhangi bir ilçenin nüfusu ile söz konusu ilçenin mecliste temsil edilme oranıyla; siyasi görünümü de herhangi bir siyasi partinin aldığı oy oranı ile mecliste temsil oranıyla anlaşılabilir (Arıkboğa, 2014).

BŞB meclislerindeki *coğrafi temsil adaletsizliği*, küçük nüfuslu ilçelerin BŞB meclislerinde daha fazla temsil edilmesiyle ortaya çıkmış; 6360 sayılı Yasa ile BŞB sınırının il mülki sınırına genişlemesiyle de *-çevre ilçelerin BŞB meclislerindeki temsil oranı merkez ilçelerle karşılaştırıldığında-* söz konusu handikap daha da derinleşmiştir. *Temsil adaletsizliğinin siyasi boyutu* da BŞB meclisinin oluşturulma usulü nedeniyle, daha az oy alan partilerin BŞB meclislerinde daha fazla temsil edilmesiyle ilgilidir ve merkez-çevre ilçeler arasındaki siyasi farklılıklar ya da örtüşmeler, bu adaletsizliğin yansımalarını derinden etkilemektedir (bkz. Arıkboğa, 2007, 2014, 2015).

Arıkboğa'nın (2007, s. 35) belirttiği üzere, 5216 sayılı Yasa'nın tasarı metninde, BŞB üyelerinin doğrudan halk tarafından seçilmesini öngören düzenleme hayata geçmemiştir. Arıkboğa'nın vurguladığı üzere, BŞB meclis üyelerini doğrudan halk tarafından seçme yöntemi, çift kimlikli yapıyı ortadan kaldırmayı amaçlamış olsa da BŞB meclis üyelerinin belirlenme usulünün yine aynı şekilde (belediye meclislerinden 1/5 üye) bırakılması, *"temsil adaletsizliği"* meselesine yine bir çözüm getirmeyecekti. Yazara göre bu durum temsil adaletsizliği sorununun yasa koyucu tarafından dikkate alınmadığını göstermektedir.

Arıkboğa'ya göre coğrafi temsil adaletsizliğinin asıl sebebi *"ilçe sayılarından"* ziyade, ilçe nüfusu ve BŞB meclisine gidecek üye sayısı ile ilgilidir ve bu noktada BŞB meclisine gidecek üye sayısını belirleyen *"nüfus dilimleri"* oldukça sorunludur. Zira ilçe belediyeleri - *nüfuslarının artmasına koşut olarak-* BŞB meclislerinde oransal olarak daha az sayıda, küçük ölçekli ilçelerse daha fazla temsil edilmektedir (Arıkboğa, 2014, s. 39). Siyasi temsil adaletsizliği ise, Arıkboğa'ya (2014, s. 40-41) göre *beş nedenden dolayı* ortaya çıkmaktadır. İlk neden, belediye meclis üyesi seçimlerinden bağımsız olarak, belediye başkanlarının BŞB meclisinin doğal üyesi olmasıyla ilişkilidir. İkinci mesele de nüfusu 10 binden az olan ilçe belediyeleriyle ilişkilidir. Bu ilçeler BŞB meclisine iki üye göndermekte ve bu üyelerden biri belediye başkanı, diğeri de en çok fazla oyu alan partinin üyesi olmaktadır. Fakat çoğu durumda bu iki üye aynı partiden olmaktadır. Üçüncü mesele, YSK'nın yorumuyla ilgilidir. BŞB

meclisine gidecek üyelerin belirlenmesinde kontenjan adaylığı bulunduğu için, çoğu durumda, nüfusu 20.000'den az olan (BŞB meclisine 3 üye yollayacak) ilçelerde, a) *belediye başkanı*, b) *en çok oyu alan parti kontenjanının birinci sıradaki adayı* ve c) *en çok oyu alan partinin birinci sıradaki ismi* genelde aynı partiden olmaktadır. Dördüncü mesele, ilçe belediyeleri meclis üyelerinin belirlenmesinde usulün (önceki başlıklarda tartışılan), küçük partiler aleyhine yarattığı (onda birlik baraj sistemi nedeniyle) etkiyle ilişkilidir. Yazara göre bu durum partilerin oy oranlarını, belediye meclisine seçiliş sırasını ve dolayısıyla belediye meclis üyesinin BŞB meclisine gidip gidememesini etkilemektedir. Beşinci husus, coğrafi temsil adaletsizliği nedeniyle ortaya çıkan siyasi temsil adaletsizliğiyle ilgilidir. Bu tip durumlarda, çevre ilçelerde daha fazla oy alan bir parti, il genelinde daha az oy alsa bile, BŞB meclisinde çoğunluğu ele geçirebilmekte ya da bu durumun tersi yönünde, il genelinde ciddi oranda oy alan bir parti, küçük nüfuslu ilçelerde temsil edilememe sorunuyla karşılaşabilmektedir.

Coğrafi ve siyasi temsil adaletsizliklerinin çarpıcı örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, Bursa BŞB meclisinde, 2014 yerel seçimlerinde, nüfusu takriben 7.000 olan Harmancık iki üyeye, ilçe bazında en fazla nüfusa (yaklaşık 800.000) sahip Osmangazi ise on üyeye temsil edilmiştir (Arıkboğa, 2014, s. 45). Konya'da 2019 yerel seçimlerindeyse, nüfusu sadece 1.785 olan Yalılıyük iki üyeye, yaklaşık 650.000 nüfusa sahip Selçuklu ise on üyeye; 2018 ADNKS verilerine göre Türkiye'nin en büyük ilçesi olan Çankaya (Ankara) ilçesi, 2019 yerel seçimleri sonrası Ankara BŞB Meclisi'nde on üyeye, nüfusu 3.600 olan Evren (Ankara) ilçesi ise iki üyeye temsil edilmiştir (Alıcı ve Kızılböğa Özaslan, 2020, s. 98). Temsil adaletsizliğinin siyasi görünümünde de ilginç örnekler bulunmaktadır. Örneğin, 2014 yerel seçimlerinde Ankara'da, %42 oy alan AK Parti, BŞB meclisinde doksan sekiz üye ile temsil edilirken, oyların %32'sini alan CHP ise sadece yirmi üç üyeye temsil edilebilmiştir (Arıkboğa, 2014, s. 53). Yine aynı seçim döneminde Tekirdağ'da oyların %43'ünü alan CHP, BŞB meclisinde kırk üç üyeye temsil edilirken, %34 oy alan AK Parti sadece on üç üyeye temsil edilebilmiştir (Arıkboğa, 2014, 54). Adana'da da nüfusun %70'inden fazlasını oluşturulan üç ilçe (Seyhan, Yüreğir ve Çukurova) 2014 yerel seçimleri sonrası BŞB meclisinde (toplam yetmiş dokuz üye) yaklaşık otuz üyeye temsil edilirken; CHP'nin en fazla oy aldığı ilçeler (Seyhan ve Çukurova), Adana nüfusunun seçmen sayısının yarısından fazlasını barındırsalar da CHP mecliste en az üyeye temsil edilen parti konumunda kalmıştır (Aksu Çam, 2015, s. 115-116). Siyasi temsil adaletsizliğinin merkez-çevre ilçeler ayrımından kaynaklı mekânsal boyutunda da ilgi çekici örnekler bulunmaktadır. 2014 yerel seçimlerinde Eskişehir'de, çoğunluğu kırsal ilçelerden olmak üzere on ilçede ipi göğüsleyen AK Parti, CHP'den daha az oy almasına rağmen toplamda kırk beş üyesi bulunan BŞB meclisinde yirmi dokuz üyeye (%40 oy alarak birinci olan parti CHP ise 15 üyeye); %16 oy alan MHP ise sadece bir üyeye temsil edilebilmiştir (Arıkboğa, 2014, s. 55; Suğur, 2015, s. 167). 2019 yerel seçimlerinde Mersin'de hem BŞB başkanlığını hem de nüfusu 100.000 fazla üç ilçenin belediye başkanlığını kazanan CHP, Mersin BŞB meclisinde yirmi yedi üyeye (toplam yetmiş sekiz üye) azınlık konumundadır (Alıcı ve Kızılböğa Özaslan, 2020, s. 98). Söz konusu örnekleri çoğaltmak mümkündür ve bu durum neredeyse tüm siyasi partileri bazen olumlu bazen de olumsuz biçimde etkilemektedir (bkz. Alıcı ve Kızılböğa Özaslan, 2020; Arıkboğa, 2014). Söz konusu adaletsizlik örnekleri, karar alma süreçlerini etkilerken, diğer yandan da belediyenin organları ve farklı partilere mensup belediye meclis üyeleri arasında belirli çelişkiler, zıtlıklar ve bazen de birliktelikler yaratmaktadır. Sonraki başlıklar bu tartışmaları ele almaktadır.

Başkan-Meclis ve İktidar-Muhalefet Arasındaki İlişkiler

İstisnalar dışında, iktidar grubunun çoğunlukta olduğu meclislerde, güçlü başkan modelinin varlığı, muhalefetin gücünü elimine eder (Arıkboğa, 2015, s. 68). Bu durum, çift kimlikli bir temsil yapısına sahip BŞB meclislerinde daha da karmaşık bir hâl alabilir. İlçe

belediyesinde iktidar, BŞB’de muhalefet kanadında yer alan bir meclis üyesi, BŞB meclisinde istediği yetkiyi almakta zorlanabilir (Arıkboğa ve Gül, 2022, s. 7). Hem BŞB başkanlığının hem de meclisteki çoğunluğun aynı parti tarafından elde edildiği durumlarda muhalefetin karar alma sürecine etkisi neredeyse sıfırlanır (Topal Demiroğlu ve Okutan, 2015, s. 212). Diğer yandan, iktidar grubunun meclis çoğunluğunu elde edemediği örneklerde, iktidar ve muhalefet arasındaki etkileşimlerin, birlikteliklerin ve müzakerelerin çoğaldığı görülmektedir (Arıkboğa, 2015, s. 65).

Belediye meclislerinin işleyişi, parti disiplini ve grup kararı alınması gibi çoğunluk kararını destekleyen mekanizmalar üstüne kurulmaktadır (bkz. Aksu Çam, 2015; Arıkboğa, 2012b; Arıkboğa ve Gül, 2022). Zira bazı durumlarda, muhalefetteki meclis üyeleri, iktidara mensup üyelerle bir konuda aynı fikirde olsalar dahi, grup kararı bu süreci tersine çevirebilmektedir (Topal Demiroğlu ve Okutan, 2015, s. 213). Bu sürecin uygulamada, BŞB meclislerinde karar alma süreçlerini etkileyecek farklı mekanizmaların ve ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olduğu da söylenebilir. Örneğin Eskişehir özelinde yapılan bir alan araştırmasının bulguları, CHP’nin grup kararının belediye başkanının onayına, AK Parti’nin grup kararlarının da çoğunlukla merkezî yönetime, parti başkanına ve milletvekillerine bağlı şekillendiğini ifade etmektedir (Suğur, 2015, s. 176). Başkan-meclis, iktidar-muhalefet ya da başkan-muhalefet arasındaki ilişkilerden ve iktidar ve muhalefet partilerinin meclisteki temsil durumlarından bağımsız olarak ulusal siyaseti ve gündemi etkileyecek büyüklükteki ve önemdeki bir konu, BŞB meclislerinde iktidar ve muhalefet arasında tansiyonu yükseltebilmektedir. Topal Demiroğlu ve Okutan’ın (2015, s. 212) tespitlerine göre, Okmeydanı Kentsel Dönüşüm Projesi gibi Türkiye’de ulusal medyada da önemli bir yer bulan konunun BŞB meclisinde görüşülmesinin arifesinde, BŞB meclis kafeteryasındaki iklimin dahi oldukça sert olduğu saptanmıştır. Kanal İstanbul Projesi de İstanbul BŞB Meclisi’nde farklı ittifaklara mensup partilerin üyeleri tarafından hararetle tartışılmıştır (bkz. Cumhuriyet, 2022a).

Herhangi bir partinin BŞB meclisinde çoğunluğu sağlayamadığı durumlarda, partiler arası ilişkiler sıklaşabilir. Adana BŞB Meclisi’nin “müşterek komisyon” uygulamasının (Aksu Çam, 2015), partiler arası müzakere süreçlerinin çıkmaza girme ihtimalinden koruyacak olumlu bir örnek olduğu söylenebilir. Uygulamanın temel mantığı, Adana BŞB meclisinde görüşülmesi gereken temel gündem konularının (imar, plan ve bütçe vb.) esas komisyonun (imar gibi) başkan olduğu “müşterek komisyona” havale edilip görüşülmesine dayanır. Müşterek komisyon, konuyu ilgilendiren komisyonların (çevre ve sağlık, plan ve bütçe vb.) üyeleriyle oluşmaktadır. Müşterek komisyon üyesi, konuyu kendi komisyonu bağlamında değerlendirmekte ve uygun görmediği konuların kendi komisyonunda görüşülmesini sağlamaktadır. Böylece herhangi bir gündem konusunun hem ilgili hem de müşterek komisyonda görüşülmesi, sağlıklı bir hızlı karar alma süreci yaratırken, konunun meclisten dönme ihtimali, esas komisyon üyesi olmayan üyelerin karar alma süreçlerinde aktif olarak katılmalarıyla azalmaktadır. “Müşterek komisyon” uygulaması, hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamadığı durumlarda, uzlaşmayı ve müzakereyi kolaylaştırması ve karar alma süreçlerini demokratikleştirmesi bakımından olumlu bir örnektir (Aksu Çam, 2015, s. 122-123).

Ulusal Siyasetin ve Aktörlerin Etkisinde: BŞB Meclislerinin Konumunu Yeniden Düşünmek

Önceki başlıklar, BŞB başkanı ve meclis arasında ilişkiyi, BŞB’lerin iç işleyiş mekanizmaları bağlamında ele almıştı. Lakin son yıllarda ulusal siyasetteki iklimin de etkisiyle, BŞB meclislerindeki karar alma süreçlerinin yerel dışı faktörlerden de etkilendiği ve karar alma süreçlerinin giderek karmaşıklaştığı görülmektedir. Sonraki başlıklar bu tartışmaları gündeme getirecektir.

BŞB başkanlarının ulusal siyasette daha da güçlü figürler hâline gelmeleri

1963 Mahalli İdareler Genel Seçimlerinden itibaren belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından seçilmeleri, belediye başkanlarını hem yerel hem de ulusal siyasetin önemli figürleri hâline getirmiştir (bkz. Erençin, 2007). Fakat kentsel siyasetin odağının bölgesel nitelikli bir alan yönetimine kaydığı ilin tamamından sorumlu BŞB modelinde, BŞB başkanları tüm gücü ellerinde toplamaktadır. Türkiye’de yoğun biçimde ulusal siyasetin etkisi altında geçen 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde AK Partili bazı eski bakanlar, BŞB’lerde başkan adayı gösterilmiştir (Erciyas ve Baykal, 2018). 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde başkan adaylarını siyasal konumları daha da önem kazanmış ve AK Partili bazı eski bakanlar bu defa üç büyükşehirden (İstanbul, Ankara, İzmir) ve önemli büyükşehirlerden biri olan Gaziantep’ten aday gösterilmiştir (Akkoç, 2018; Öztay, 2022). 2019 yerel seçimleri öncesi muhalefet açısından da İstanbul BŞB Başkanlığını kazanmanın, ulusal siyasetin de kazanımı olmanın bir göstergesi olacağı vurgulanmıştır (Aykaç, 2023). Millet İttifakı’nın seçimi kazandığı bazı büyükşehirlerde (İstanbul, Ankara, Adana, Mersin) BŞB başkanı ve BŞB meclis çoğunluğunun farklı partilerden olmasının başkan-meclis arasındaki gerilimi daha da artırmasıyla, meclis toplantıları canlı yayınlarla kamuoyuyla paylaşılmaya başlanmıştır (Nacak, 2022, s. 65-66). Yine bu seçimlerde 11 BŞB’de belediye başkanlıklarının Millet İttifakı adayları tarafından kazanılması, BŞB başkanlığının konumunu muhalefet partileri açısından daha da kuvvetlendirmiş; BŞB başkanları belirli aralıklarla yayınladıkları bildirimlerle, belediyeçilik hizmetlerinde yaşadıkları sorunları, ulusal medyanın gündemine taşımışlardır (Aydiner, 2023). Dahası, İstanbul ve Ankara BŞB başkanları, 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri öncesinde, muhalefetin olası cumhurbaşkanı adayı olmaları hususunda ciddi bir kamuoyu desteği görmüş (bkz. Sayın, 2022); Millet İttifakı’nın söz konusu seçimi kazanması hâlinde Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş’ın “cumhurbaşkanı yardımcıları” olacakları duyurulmuştur (BBC, 2023). 2024 yılının mart ayında yapılması planlanan Mahalli İdareler Genel Seçimleri öncesinde, BŞB başkanlığının konumunun giderek kuvvetleneceği ve Cumhuriyet’in de bu seçimlerde -*başta üç BŞB olmak üzere*- çoğu BŞB’de siyasi yönden kuvvetli isimleri aday göstermesi şaşırtıcı olmayacaktır. Peki, tüm bu süreç halihazırda bir asimetriye sahip BŞB başkanı ve BŞB Meclisi arasındaki ilişkiyi nasıl etkileyecektir? Kuşkusuz bu asimetri, ulusal siyasette ve medyada kuvvetli hâle gelen BŞB başkanları lehine evrilecektir. Fakat bu durum giderek kentsel siyasetle ilgili olmayan konuların BŞB Meclisi gündeminde tartışılmasına neden olabilecektir (bkz. Cumhuriyet, 2022b).

BŞB başkanlığı makamının son yıllarda önemini artıran siyasal gelişmeler, bu süreci daima BŞB başkanları lehine çevirmeyebilir. Zira güçlü başkan-zayıf meclis modeline istisna olabilecek örneklerin de var olduğu bilinmektedir. Bu örnekler de çoğunlukla, iktidar ve muhalefet arasında artan siyasal gerilimin, BŞB’leri daha da önemli bir iktidar odağına ve alanına getirmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Mersin BŞB Başkanı Vahap Seçer’in 2022 yılında metro projesi için meclisten talep ettiği borçlandırma yetkisi, AK Parti ve MHP’li üyelerin oylarıyla reddedilmiştir (Cumhuriyet, 2022c). Ankara BŞB’de de 2022 yılında AK Parti Grubu’nun su ücretlerine %50 indirim yapılması teklifi, mecliste çoğunluk kararıyla kabul edilmiş; Mansur Yavaş tarafından veto edilen karar, meclis çoğunluğunun ısrarıyla kabul edilmiştir (NTV, 2022). Mali açıdan zor duruma düşen Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü de süreci mahkemeye taşımıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2022). İstanbul BŞB Başkanı Ekrem İmamoğlu da BŞB Meclisi’nin 2019 yılının ekim ve kasım aylarında aldığı (702, 703, 934 sayılı) parsel tahsisi ve imar değişikliği kararlarını veto etmiş; teklifi veren AK Parti Grubu’nun kararlarında ısrar etmesi sonucunda da İmamoğlu, 5216 sayılı Yasa’nın verdiği yetkiye dayanarak konuyu yargıya taşımıştır (Bursalı, 2020). Bu örnekler başkanla farklı partilere mensup meclis üyelerinin, meclis çoğunluğuna sahip olmaları

durumunda, güçlü BŞB başkanlarının icracı güçlerini kısıtlayabileceklerini ve ulusal siyasette daha da güçlenen BŞB başkanlarına karşı direnç gösterebileceklerini ispatlamaktadır.

Kentsel planlamada yeni aktörler ve düzenlemeler

Türkiye’de mekânsal planlama bağlamında merkez ile yerel arasındaki ilişkiler, 1980’li yıllara kadar merkezîyetçi bir tahayyülle ilerlerken, büyükşehir yönetimi modelinin fiilen uygulamaya geçmesinden bir yıl sonra (1985) yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu ile bu süreç kısmen yerel yönetimler lehine dönüşmüş; 2011 yılı sonrasındaysa Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın kurulması sonrasında (kentsel) planlama ve kentsel dönüşüm süreçlerinde, merkezî yönetimin aktörleri çok geniş yetkilerle donatılarak yerel yönetimlerin kentsel planlamaya ilişkin bazı yetkileri ve görevleri, merkezî yönetimin aktörlerine aktarılmıştır (Özdemir Sönmez, 2017, s. 644). Bu merkezileşme eğilimi 2000’li yılların sonuna doğru, İmar Kanunu’ndan kaynaklı sorunların aşılması amacı da güdülerken Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ve Başbakanlık Özelleştirme İdaresi gibi merkezin kaynaklarını doğrudan kullanma yetkisine sahip kurumlarla kuvvetlenirken, 2009 Mahalli İdareler Genel Seçimleri sonrası Milli Eğitim Bakanlığı ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi gibi kurumlara da kendi tasarruflarındaki alanlara dair mekânsal planlama konusunda önemli yetkiler verilmiştir (Şahin, 2018, s. 14-16). Fakat diğer yandan 5216 sayılı Yasa, mekânsal planlama konusunda BŞB’leri ciddi ölçüde yetkilendirmiş (nazım imar planı yapma, yaptırma, onaylama, uygulama) ve 6360 sayılı Yasa bu yetkiyi, 30 BŞB’de il özel idarelerinin kapatılmasıyla, il sınırına doğru genişletmiştir (Özdemir Sönmez, 2017, s. 652 - 653). Buradaki temel aksaklık, mekânsal planlamaya ilişkin, aralarında bir bütünlük içermeyen hukuksal düzenlemelerin (afet riskinden kaynaklı kentsel dönüşüm, toplu konut yapımı, kıyı alanlarının imara açılması, kültür ve turizmi geliştirme, enerji santralleri yapımı, imar afları vb. konularda KHK’lar, Cumhurbaşkanlığı kararları, yasalar, yönetmelikler vb.) BŞB sınırlarındaki alanlara müdahale konusunda birçok aktörü, kendi ilgi sahasına giren alanlarda yetkilendirmesinden kaynaklanmaktadır (bkz. Bilgin, 2020; Özdemir Sönmez, 2017; Şahin, 2018). Özellikle kentsel dönüşüm süreçlerinde TOKİ, BŞB ve BŞB ilçe belediyesi arasında bazı işbirlikleri olabileceği gibi (Ahsan ve Helvacıoğlu, 2022, s. 129), mekânsal planlama konusundaki yıllar geçtikçe sınırsız sayılabilecek yetkilerle donatılan TOKİ, yerel yönetimleri saf dışı bırakabilecek kadar önemli bir güce de sahiptir (bkz. Bahçeci Başarmak, 2018). Planlama konusundaki *yetki karmaşası* (Şahin, 2018, s. 16) ve merkezin yerele doğrudan müdahalesini mümkün kılan düzenlemeler, BŞB’lerin ve doğal olarak BŞB meclislerinin iktidar alanını sınırlandırabilmektedir.

İmar ve kentsel planlama süreçlerinin, kentlerin ölçeğinin büyümesiyle, daha büyük ölçekli çıkar gruplarının etkisiyle şekillenmesi kaçınılmazdır (bkz. Şengül, 2019). İstanbul’un Türkiye açısından önemi ele alındığında, kentsel düzeyde küçük ölçekli çıkarlardan ziyade, ekonomik ve siyasi açıdan ulusal ölçekte de kuvvetli aktörlerin karar alma süreçlerinde daha etkili olduğu söylenebilir (Topal Demiroğlu ve Okutan, 2015, s. 210). Konuyla ilgili kapsamlı bir alan araştırması, İstanbul özelinde inşaat sektöründe faaliyet gösteren girişimcilerin, yatırım süreçlerine ilişkin sorunlarını/açmazlarını çözmek üzere yerel aktörlere başvurmadan, merkezî yönetimle (Ankara) ilişki kurmayı tercih ettiklerini vurgulamaktadır (bkz. Savaşkan, 2018). Merkezî yönetim tarafından alınan kararlarla İstanbul’da gerçekleştirilmesi planlanan projelerin İstanbul BŞB Meclisi’nde ne ölçüde tartışıldığı ya da gündeme alındığı da *-özellikle 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimleri öncesini kapsayan dönemde-* muğlaktır (bkz. Yalçın, 2019). Dahası, dönemin İstanbul BŞB Başkanı’nın imzasıyla onaylanan 2011 yılı tarihli İstanbul Çevre Düzenleme Planı’nın (İÇDP) oldukça sakıncalı bulunduğu bir kentsel proje, merkezî yönetim tarafından ivedilikle hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Akkoyunlu, 2019, s. 39-40). Bu örnekler Türkiye’deki yerel yönetim siyasetinin alamet-i farikası olan “güçlü başkan” modelinin dahi etkisiz kılınabileceğini (Erder vd., 2015, s. 280) ve merkezileşmiş planlama

süreçleriyle yerel aktörlere ihtiyaç duymadan yatırımlar/projeler gerçekleştirilebilmesinin, BŞB meclisinin karar alma süreçlerindeki gücünü zayıflatabileceğini göstermektedir.

Genel Değerlendirme: BŞB Meclislerini Kuvvetlendirmeye Yönelik Çözüm Önerileri

BŞB meclisleri, yerel demokrasinin ve temsilin en önemli aktörlerinden biridir. Her ne kadar katılımcı demokrasiye dair son yıllarda iyi uygulama örneklerinin ortaya çıktığı bilinse de kentsel politika yapımının formel aktörleri olan belediye meclislerinin bu süreçteki rolleri de kuvvetlendirilmelidir. Konu, temsil ve karar alma süreçlerini kuvvetlendirmek olunca BŞB meclisleri ve belediye meclislerinin benzer problemlerle karşılaştıkları söylenebilir. Bu nedenle BŞB meclislerine ilişkin çözümün büyük bir çoğunluğu ilçe belediye meclisleri ya da BŞB olmayan il belediye meclislerini de ilgilendirmektedir.

Türkiye’de belediye yapılanmasının a) başkan odaklı kurgulandığı, b) seçim sisteminin başkanın konumunu kuvvetlendirmek üzere, “güçlü partiler” lehine düzenlendiği ve c) başta gündem belirlemek olmak üzere karar alma süreçlerini etkileyen birçok konuda belediye başkanı ve belediye üst düzey bürokrasisinin oldukça etkili olduğu, çalışmanın ilgili başlıklarında tartışıldı. Belediye meclislerindeki bu durum, muhalefet partilerinin gücünü büyük ölçüde azaltmakta ve bu durum hâliyle meclisleri de güçsüzleştirebilmektedir (bkz. Uyan Semerci, 2015). Diğer yandan, sadece yerel yönetimlerin karar organlarına ait bir sorun olarak gözükmese de meclis üyesi olabilmenin temel şartı “*partili olmaktan*” geçmektedir (Aydoğan Ünal, 2015, s. 231). Aday belirleme sürecinde de *parti içi demokrasinin* sağlıklı biçimde işlememesi (Arıkboğa ve Gül, 2021, s. 278-279) meclislerdeki temsilin niteliğini de azaltmaktadır.

İmar konuları gibi kentin fiziksel ve toplumsal yapısını etkileyecek birçok karar, meclis çoğunluğunu elde eden siyasi parti üyeleri tarafından kabul edilmektedir. Şayet meclis çoğunluğu ve belediye başkanı aynı siyasi partidense süreç daha da kolaylaşmaktadır. Muhalefet de bu tip durumlarda karar alma sürecinde pasif duruma düşmektedir. Bu tip durumları aşmak adına, imar gibi önemli konuların karar alma süreçlerini görece zorlaştıracak (gizli oylama, meclis üye tam sayısının 2/3’ünün onayının alınması vb.) uygulamalar getirilebilir (Arıkboğa ve Gül, 2022, s. 18). BŞB meclislerinin oluşum yöntemiyle ilgili olarak Alıcı ve Kızılboğa Özaslan’a (2020, s. 109-110) göre, ilçe belediye meclisinde herhangi bir ihtisas komisyonu/encümen üyesi olan bir meclis üyesinin, BŞB meclislerinde de benzer üyeliklere sahip olabilmesi ya da ilçe belediye başkanlarının (BŞB meclislerinin doğal üyeleri olarak) BŞB meclislerinde encümen üyesi olarak görev alabilmeleri ciddi bir *etik sorunu* yaratmaktadır. Bu etik dışı uygulamaların önüne ancak yasal bir düzenlemeyle geçilebilir.

BŞB meclislerinin oluşumunda “liste usulü” uygulanması nedeniyle parti siyaseti, BŞB meclis üyeliğinin niteliğinin önüne de geçmektedir. Erder vd. (2015, s. 282-283) seçmenlerin BŞB’ye gidecek meclis üyeleri arasında *-parti siyasetinin etkisini azaltarak-* tercih yapabileceği bir formülün, partilerin yerine adayların yarışabildiği ve parti siyasetinin hegemonyasının azaltıldığı siyasal bir iklim yaratabileceğini belirtmektedir. Yerel seçim sistemindeki onda birlik baraj ve daha fazla oy alan partiye ayrılan “kontenjan adaylığı” uygulamaları da yerel temsili artıracak biçimde düzenlenebilir (Erder vd., 2015, s. 282). Diğer yandan, meclis çalışmalarını düzenlemek için belediye başkanının dışında meclis içinden seçilecek bir üyeye, belediye başkanının meclis başkanı da olmasının yarattığı kuvvetler ayrılığı krizini (bkz. Arıkboğa vd., 2007, s. 106) aşmak adına “*belediye meclis başkanlığı*” modeli getirilebilir ve özellikle muhalefetteki belediye meclis üyelerinin karar almaya ve temsile katkı sağlamaları amacıyla, belediye meclis üyelerinin “*gündem belirleyebilmeleri*” yasal olarak güvence altına alınabilir (Keleş ve Toprak, 2000, s. 366). Fakat burada da önemli husus, meclisin somut gündemini belirleyebilmektedir. Her ne kadar 5393 sayılı Yasa (21/2) meclis üyelerine gündem

önerisinde bulunma hakkı tanısı da bu önerinin meclis gündeminde yer alıp almadığı tartışmalı bir meseledir (bkz. Arıkboğa vd., 2007, s. 85). Ayrıca belediye üst yönetiminin, meclise karşı herhangi bir sorumluluğunun olmamasının, meclisin niteliğini azaltması nedeniyle, belediye üst bürokrasinin atanma usulü gibi (belediye başkanının teklifiyle meclisin ataması vb.), belediye meclisinin yürütme karşısındaki konumunu kuvvetlendirecek yasal düzenlemelerin (bkz. Arıkboğa ve Gül, 2022, s. 14) hayata geçirilmesi de önemli bir seçenek olabilir. Tüm bu yapıyı daha demokratik kılmak için de aday belirleme süreci başta olmak üzere parti içi demokrasiyi kuvvetlendirecek adımların atılması gerekmektedir (bkz. Arıkboğa ve Gül, 2021, s. 278).

Belediye meclisinin belirlenmesinde ve oluşumunda, farklı birçok yasal düzenleme etkilidir (Keleş ve Toprak, 2000, s. 359). Çalışmanın önceki başlıklarında da vurgulandığı üzere YSK'nın yorumu ve seçim sisteminin onda birlik baraj uygulaması gibi nedenler (bkz. Arıkboğa, 2014) BŞB meclislerinin oluşma dinamiğini yakından etkilediği gibi; BŞB'nin yetki alanlarını belirleyen yasal düzenlemeler de (6360'la BŞB sınırının il mülki sınırı olması gibi), BŞB meclisinin yapısını ve niteliğini dönüştürmektedir. Böyle bir durumda, yerel seçimlere ait tüm yasal düzenlemelerin tek bir yasa çatısı/mevzuat altında toplanması (Keleş ve Toprak, 2000, s. 360; Üzmez, 2020, s. 127), meclislerin konumunu netleştirecek ve bu durum BŞB meclislerinin niteliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.

Her ne kadar belediye meclisleri, belediyelerin karar organı olsa da belediye meclis üyeleri açısından meclis üyeliği çoğunlukla “*gönüllü*” bir iş olarak görülmektedir (bkz. Uyan Semerci, 2015). Bazı durumlarda belediye meclis üyeliği, daha büyük bir siyasi kariyere giden yolda “*sıçrama tahtası*” olarak da nitelendirilmektedir (Suğur, 2015, s. 170). Hâlbuki belediye meclis üyeleri, altına imza attıkları kararlar nedeniyle oldukça büyük sorumluluklar üstlenmektedirler (Arıkboğa, 2015, s. 67-68). Gönüllülük ve sorumluluk arasında gel git yaratan bu durum, meclislerin kuvvetini de azaltmaktadır. Bu noktada “meclis üyeliğinin niteliğini” artıracak bazı düzenlemeler yapılabilir. Öncelikle, belediye meclis üyelerinin özlük haklarının iyileştirilmesi ya da meclis üyeliğinin *sembolik değerini artıracak* uygulamaların geliştirilmesi gerekmektedir (Arıkboğa ve Gül, 2022, s. 13-14). BŞB meclis üyelerinin, çift kimlikli olma durumunu ortadan kaldıracak biçimde, doğrudan halk tarafından seçilmesi önerileri (Alıcı ve Kızılboğa Özasan, 2020, s. 109; Arıkboğa, 2007, s. 45; Arıkboğa, 2012a, s. 12; Arıkboğa vd., 2007, s. 108; Çetinkaya, 2015, s. 136) BŞB meclis üyelerinin temsil etme niteliklerini kuvvetlendirebilecektir. Lakin BŞB meclis üyelerinin seçim bölgesinin neresi olacağı, küçük ölçekli belediyelerin durumu vb. hususlar dikkate alınmadan yapılacak bir düzenleme, temsil adaletsizliği sorununu devam ettireceği için (Arıkboğa, 2007, s. 45), yasal düzenlemenin niteliksel konuları da dikkate alması gerekmektedir. 2008 tarihli ölçek reformu Yasası ve 6360 sayılı Yasa, küçük nüfuslu belediyelerin tüzel kişiliklerini ortadan kaldırırsa da nüfusu halen oldukça az olan ilçe belediyelerinin durumu önemlidir. Böyle bir durumda da ilçe ya da ilçe belediye alanından ziyade BŞB sınırı tek bir seçim bölgesi olarak kurgulanabilir ve belediye başkanlarının doğrudan BŞB meclis üyeleri olmaları yerine bir danışma organı olarak “*başkanlar koordinasyon toplantıları*” yapılabilir (Arıkboğa, 2012a, s. 18 - 19). Ayrıca küçük nüfuslu ilçelerin BŞB meclisine göndereceği üye sayısında, optimal bir sayı belirlenerek (20.000 nüfuslu bir ilçenin sadece 1 (bir) üye göndermesi vb.), sağlıklı bir temsil mekanizması kurulabilir (Arıkboğa, 2007, s. 43). Üzmez'in (2020, s. 141-145) BŞB meclislerinin %70'inin doğrudan ilçelerden geldiği, %30'unun da doğrudan halk tarafından seçildiği “*karma model önerisi*”, coğrafi ve siyasi temsil adaletsizliklerini azaltma konusunda ilgi çekici bir örnektir. Diğer yandan, karar almanın formel aktörleri olan belediye meclis üyeleri, icranın ve yürütmenin dışındadır. Bu durum belediye işlerinin denetlenmesinde de sorunlar yarattığı için meclisi “*icraya*” ortak edecek önerilerin (bkz. Arıkboğa ve Gül, 2022, s. 8-9) hayata geçirilmesi bir seçenek olabilir.

Toplumun büyük bir kesimini temsil eden belirli meslek gruplarının belediye meclislerindeki temsilleri önünde de önemli engeller vardır. Zira kamu görevlileri, istifa etmedikçe, belediye meclis üyesi olamamakta; fiiliyatta sadece belirli meslek gruplarının meclislere erişimi bulunmaktadır (Arıkboğa ve Gül, 2021, s. 271). Dolayısıyla kamu görevlilerinden meclis üyeliği için istifa şartının ortadan kaldırılması (Keleş ve Toprak, 2000, s. 360-361) genel bir kaide olarak kabul edilebilir ya da belirli meslek gruplarının (üniversite öğretim elemanları vb.) görevlerinden istifa etmeden meclis üyesi olabilmelerinin önü açılabilir (Arıkboğa ve Gül, 2021, s. 277).

Belediye meclislerinde temsil ve karar alma süreçlerindeki aksaklıklar, belediye meclisi ve kentliler arasındaki kopuklukla da ilgilidir. Meclis üyeleri ve seçmen arasındaki bağlantıyı artıracak mekanizmalar, meclisin niteliğini kuvvetlendirecektir. Zira Türkiye’de (BŞB ya da ilçe belediye fark etmeksizin) meclis üyeleri ve vatandaşların sağlıklı biçimde bir araya gelebileceği fiziksel ortamların yetersiz olduğu (meclis toplantılarının takip edileceği alanın yetersiz olması, meclis üyelerine ait odaların olmaması vb.), ilgili alan araştırmalarında vurgulanmaktadır (bkz. Arıkboğa ve Gül, 2022, s. 12-13; Uyan Semerci, 2015). Ayrıca BŞB’lerin etkilediği alanın coğrafi açıdan genişlemesiyle, halkın karar alma süreçlerine katılımını etkisizleştiren süreçlerin (meclis üyeleriyle iletişimin azalması vb.) çoğalması muhtemeldir (Arıkboğa vd., 2007, s. 77, 81). Bu tip durumları aşmak adına, meclis üyelerine spesifik bir sorumluluk alanı/sahası verilebilir (Çukurçayır, 2015, s. 246). Ayrıca, birçok nedenden dolayı, vatandaşların karar alma süreçlerinde katılımında eksiklikler olduğu ve belediye hizmetlerinin vatandaşlara bilgilendirilme konusunda aksaklıklar yaşandığı bilinmektedir (bkz. Arıkboğa vd., 2007, s. 77, 84). Son yıllarda büyükşehir belediye meclis toplantılarının/ihalelerinin canlı yayınlarla kamuoyuyla paylaşılması önemli bir gelişmedir. Bu tip uygulamalar, karar alma süreçlerini olumlu yönde geri besleyebilecektir.

Cumhuriyet’in ikinci yüzyılında, BŞB Meclislerini etkileyecek temel meselelerden birinin de “seçim ittifakları” (bkz. Üzmez, 2020; Arıkboğa ve Gül, 2021) olması muhtemeldir. 2018 yılında ilk defa 7102 sayılı Kanun sayesinde, milletvekili genel seçimlerinde “seçim ittifakları” yapılabilmiş; 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimlerindeyse partiler, yasal bir zemine oturtulmadan, fiilen “ittifak” ortağı olmuşlardır (Üzmez, 2020, s. 92). İttifaklar, başkan ve meclis üyelerinin aday gösterilme yöntemlerine bağlı olarak, her seçim bölgesine özgü biçimde, parti siyasetinin etkisini artırmakta ya da azaltmaktadır (Arıkboğa ve Gül, s. 271). Bu durum seçmenleri ittifaka oy vermeye zorlayarak partilerin görünürlüğünü azaltabilmekte (bkz. Üzmez, 2020, s. 92-94) ve partilerden ittifaklara sıçrayan liste tartışmaları (Arıkboğa ve Gül, 2021, s. 277) BŞB meclislerindeki temsil tartışmalarını da etkileyebilmektedir. Üzmez’e (2020, s. 129-134) göre mevcut aksaklıklar, ancak seçim ittifaklarının yasal bir zemine (ittifak partilerinin, parti isimlerinin, başkanların oy pusulasında net olarak belirtilmesi vb.) oturtulmasıyla aşılabilir.

Türkiye’de son yıllarda merkezî yönetimin mekânsal planlamadaki konumunun giderek kuvvetlenmesinin, BŞB meclislerinin rollerini derinden etkilediği, çalışmanın önceki başlığında vurgulandı. 2020 yılının şubat ayında ilk defa gündeme gelen fakat pandemi koşullarıyla nedeniyle rafa kalkan ve yine aynı yılın ağustos ayında tekrardan ulusal medyada tartışması konusu hâline gelen yeni “yerel yönetimler reformu” taslak paketinde, büyük ölçekli kentsel projelerin *-BŞB’lerin hizmeti yerine getiremediği durumlarda-* valilikler tarafından yaptırılabilmesi ve BŞB meclislerinin planlama ile ilgili aldığı kararlara bakanlık denetiminin getirilmesi gibi merkezin yerel üzerindeki vesayetini artırabilecek ve BŞB başkanlarının gücünü azaltabilecek maddelerin bulunduğu biliniyor (Gazete Duvar, 2020a, 2020b; Tokyay, 2020). Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Mehmet Özhaseki de 2023 yılının ağustos ayında Kayseri’de düzenlenen bir etkinlikte, İstanbul’da gerçekleşmesi muhtemel bir depreme

karşı hazırlıklı olunması adına, riskli binaların kentsel dönüşüm kapsamına alınmasını içeren İstanbul'a ilişkin özel bir yasa hazırladıklarını ve konunun ivedilikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirileceğini ifade etmiştir (bkz. Kaya, 2023). Söz konusu taslakta, kentsel dönüşüm süreçlerinde İstanbul'un rol model bir kent olacağı, kentsel dönüşüm süreçlerinin kolaylaşması için salt çoğunluk sistemine geçileceği, kurulması planlanan Kentsel Dönüşüm Başkanlığı'nın üç genel müdürlüğün bir tanesinin sadece İstanbul'daki süreçleri takip edeceği Bakan Özhaskeki tarafından ifade edilmiştir (TRT Haber, 2023). Taslak hâlindeki yasa tasarısında, İstanbul BŞB'nin ve BŞB Meclisi'nin rollerinin ne olacağına ilişkin şimdilik bir ipucu gözüküyor. Merkez ile yerel arasındaki idari vesayet tartışmalarına, 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimleri sonrası yerel siyaset ölçeğine de ciddi biçimde yansıyan iktidar ve muhalefet partileri arasındaki siyasal gerilim de eklendiğinde, a) merkezin ivedilikle hayata geçirmeye çalışacağı projelerde ya da b) meclis çoğunluğunun farklı ittifaka/partiye mensup BŞB başkanının icracı gücünü kısıtlayacak biçimde herhangi bir kararda ısrar etmesi durumunda, muhalefetteki BŞB başkanlarının ve BŞB meclislerinin alacağı konum, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılında yerel yönetim siyaseti açısından önemli sonuçlar yaratacaktır.

Sonuç

Yerel ölçekte temsili demokrasiyi kuvvetlendirmeyi amaçlayan tartışmalar, katılımcı mekanizmaların yerel düzeyde *temsil ve karar almayı* olumlu yönde artırmasını beklemektedir. Temsili demokrasinin, dolaylı araçlarla ve yöntemlerle kuvvetlendirilmesi elbette önemlidir. Lakin yerel düzeyde formel biçimde karar almanın en etkili aktörü, halen belediye meclisleridir. Bu nedenle Türkiye'de BŞB meclislerinin güçlendirilmesi, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına girdiğimiz bu dönemde, nüfusun büyük bir çoğunluğunun büyükşehirlerde yaşadığı kentlerde yerel demokrasi açısından oldukça elzem görünmektedir. BŞB meclislerinin temel sorunlarından biri olan temsil adaletsizliğinin giderilmesi, BŞB meclis üyelerinin çift kimliklerinden kaynaklı sorunların aşılması, başkan-meclis arasındaki güç dengesinin gözetilmesini sağlayacak bir siyasal yapı inşa edilmesi, çözüme giden yolun önemli başlıkları olarak özetlenebilir. BŞB meclislerini kuvvetlendirecek her yasal düzenleme, iktidar ya da muhalefet fark etmeksizin, kentlilerin gündelik yaşamına *-yerel demokrasiyi kuvvetlendirecek şekilde-* olumlu biçimde yansiyabilecektir.

Çalışma boyunca tartışıldığı üzere, BŞB meclislerindeki karar alma süreçlerini, birçok farklı aktör, yapı ve strateji etkilemektedir. Cumhuriyet'in ikinci yüzyılında, BŞB'lerin etkiledikleri coğrafyaların genişleyeceğini ve BŞB meclislerinin karar alma süreçleri nezdindeki açmazların (BŞB başkanlarının siyasal konumlarının kuvvetlenmesi, merkezi yönetimin aktörlerinin mekânsal planlama konusunda geniş yetkilerle donatılması, BŞB başkanları ile meclis çoğunluğunun farklı partilere mensup olması, seçim ittifaklarının sürmesi vb.) daha da karmaşıklaşacağını söylemek mümkündür. Bu nedenle BŞB meclisleri özelinde karar alma süreçlerindeki açmazların, sadece yasal düzenlemelerle aşılması olanaklı olmayabilir. Ayrıca etkilediği coğrafi ölçeğin daha da arttığı BŞB meclislerinin gündemlerinin, özellikle imar ve bütçe konularıyla birlikte daha da yoğunlaşması kaçınılmazdır. Lakin bu yoğun gündemin, kentin hangi sorunlarından oluştuğu da önemli bir sorundur. Çalışmanın ilgili başlığında da vurgulandığı üzere BŞB meclislerinin gündemine girmeyen fakat kenti önemli ölçüde ilgilendiren konuların/sorunların, kentlerde yerel siyaseti ne yönde etkilediğini ele alan çalışmalar, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılında BŞB meclislerinin kuvvetlendirilmesine katkı sağlayacak çıkarımlar yapabilir. Cumhuriyet'in değerlerini yerel düzeyde sağlıklı biçimde yaşatabilmenin koşullarını düşünme/üretme/hayata geçirme kaygısı, BŞB meclislerini güçlendirmeyi amaçlayan akademik tartışmaların artmasıyla daha anlamlı hâle gelebilir.

Kaynakça

- Ahsan, M. M. ve Helvacıoğlu, C. (2022). Türkiye’de kentsel dönüşüm projelerine paydaşların katılımı: Aktaş ve Yatıkmusluk TOKİ konutları proje örneği. *Journal of Political Administrative and Local Studies (JPAL)*, 5 (2), 121 - 143
- Akkoç, H. (2018). AK Parti’de 6 eski bakan aday oldu. <https://www.yenisafak.com/gundem/ak-partide-6-eski-bakan-aday-oldu-3413610> (11.09.2023).
- Akkoyunlu, N. (2019). Siborglar için akıllı şehirler. *Birikim*, 358 – 359, 36-41.
- Aksu Çam, Ç. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: Adana örneği*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 111-132). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alıcı, O. V. (2019). Belediyelerde ve bağlı idarelerde liyakat ve kariyer ilkelerinin geçerliliği çerçevesinde bir durum analizi: Yerel sarmal. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 28 (4), 65-90.
- Alıcı, O. V. ve Kızılboğa Özasan, R. (2020). Büyükşehir belediye meclislerinde temsil sorunu ve meclis üyelerinin üstlenebilecekleri görevlerdeki orantısızlık. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 29 (1), 95-115.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2022). ASKİ’yi iflas ettirecek karar hakkında mahkeme süreci başlatıldı. <https://www.ankara.bel.tr/duyurular/aski-yi-iflas-ettirecek-karar-hakkinda-mahkeme-sureci-baslatildi-249> (6.10.2023).
- Arıkboğa, E. (2007). Büyükşehirlerde kararları kim alıyor? Büyükşehir belediye meclislerinde temsil sorunu ve çözüm önerileri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 16, 31 – 54.
- Arıkboğa, E. (2008). Türkiye’de belediyelerin büyüklüğü ve kentin bütünlüğü sorunu: Reform ve uygulama analizi. Genç, F. N., Yılmaz, A. ve Özgür, H. (Ed.). *Dönüşen kentler, değişen yerel yönetimler* (1. Baskı, 299-327). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arıkboğa, E. (2010). Yerel yönetimlerde katılım ve meclislerin rolü. Alas, B vd. (Ed.). *Yerel yönetim anlayışında yeni yaklaşımlar sempozyumu* (s. 193 – 209). İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları.
- Arıkboğa, E. (2012a). Büyükşehir modeli ve reform. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 1 - 32.
- Arıkboğa, E. (2012b). *Belediye meclislerinde karar verme sürecinin temel dinamikleri*. Kırışık, F. ve Önder, Ö. (Ed.). *Kamu yönetimi ve siyaset biliminde karar verme* (1. Baskı, 119-142). Ankara: Orion Yayınevi.
- Arıkboğa, E. (2013). Geçmişten geleceğe büyükşehir belediye modeli. *Yerel Politikalar*, 1 (1), 48-96.
- Arıkboğa, E. (2014). Büyükşehir belediye meclislerindeki temsil adaletsizliğinin coğrafi ve siyasi görünüşleri. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2, 35-61.
- Arıkboğa, E. (2015). *Türkiye’de dönüşen büyükşehirler ve yerel siyaset*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 49 – 71). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arıkboğa, E. ve Gül, H. (2021). *Türkiye’de yerel seçim sisteminin sorunları ve bazı öneriler*. Şen, M. L. (Ed.), *Sessiz gemi Bilal Eryılmaz’a armağan* (1. Baskı, 269 – 285), İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Arıkboğa, E. ve Gül, H. (2022). Karar alma ve denetim işlevleri üzerinden belediye meclislerini güçlendirmek. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 31 (3), 1-28.
- Arıkboğa, E., Oktay, T. ve Yılmaz, N. (2007). *Yeniden yapılanma sonrasında belediye meclisleri: İstanbul örneği*. İstanbul: Beta Basım Yayınları.
- Aydiner, T. (2023). *Türkiye’de kentsel politikanın dağınık/karmaşık ekolojisinde “yerel yönetimler”*. Kurtar, S. (Ed.). *Parçalanmış kentsel mekân: Bellekten politikaya, metaverse’den sinemaya*. Ankara: Nika Yayınevi. (Basım aşamasında).

- Aydoğan Ünal, B. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: İzmir örneği*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 223-240). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aykaç, A. (2023). Yerel seçimlerde yerele sıra gelecek mi?. https://www.gazeteduvar.com.tr/yerel-secimlerde-yerele-sira-gelecek-mi-makale-1635281#google_vignette (11.09.2023).
- Bahçeci Başarmak, H. I. (2018). TOKİ'nin kent mekânının kullanımına ilişkin kamusal yetkilerinin yerel demokrasi kavramı çerçevesinde incelenmesi. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1 (1), 135 - 150.
- BBC (2023). Kılıçdaroğlu, seçimi kazanırsa İmamoğlu ve Yavaş'ın cumhurbaşkanı yardımcısı olduklarında üstlenecekleri görevleri açıkladı. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cgln9mkv4po> (11.09.2023).
- Bilgin, S. N. (2020). *Çevre ve imar hukukuna ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararlarının yargısal denetimi*. Uygun, O. ve Esen, E. (Ed.), *Cumhurbaşkanının işlemleri hukuki niteliği, normlar hiyerarşisindeki yeri ve denetimi - Kamu Hukukçuları Platformu VIII. Toplantısı Tam Metin Bildiri Kitabı* (1. Baskı, 297 - 324). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Bulut, Y. ve Tanıyıcı, Ş. (2007). *Türkiye'de belediye meclis üyelerinin temsil ediciliği ve kent yönetimindeki etkisi*. Özgür, H. ve Kösecik, M. (Ed.). *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar II – Uygulama* (1. Baskı, 354 - 373). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bursalı, C. (2020). Ekrem İmamoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne dava açtı. <https://www.indyturk.com/node/125281/haber/ekrem-imamo%C4%9Flu-istanbul-b%C3%BCy%C3%BCk%C5%9Fehir-belediyesine-dava-a%C3%A7t%C4%B1> (10.10.2023).
- Cumhuriyet (2022a). İBB Meclisi'nde 'Kanal İstanbul' tartışması. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ibb-meclisinde-kanal-istanbul-tartismasi-1899960> (12.10.2023).
- Cumhuriyet (2022b). Mersin'de metro projesi AKP-MHP oylarıyla reddedildi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/mersinde-metro-projesi-akp-mhp-oylariyla-reddedildi-1908001> (6.10.2023).
- Cumhuriyet (2022c). İBB Meclisi'nde 'İmamoğlu'nun Karadeniz gezisinin masrafını kim karşıladı' tartışması. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ibb-meclisinde-imamoglunun-karadeniz-gezinin-masrafini-kim-karsiladi-tartismasi-1936651> (10.10.2023).
- Çetinkaya, Ö. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: Bursa örneği*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 133-137). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çınar, T., Çiner, C. U. ve Zengin, O. (2009). *Büyükşehir yönetimi bütünleştirme süreci*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Çukurçayır, M. A. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: Konya örneği*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 241-253). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demir, M. A. (2023). Türkiye'de belediye meclis üyelerinin temsilde adalet bakımından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 78 (2), 311-332.

- Erciyas, S. ve Baykal, A. (2018). 2004'ten 2019'a yerel seçimler. <https://kriterdergi.com/dosya-ak-parti-ve-yerel-yonetimler/2004ten-2019a-yerel-secimler> (8.9.2023).
- Erder, E., İncioğlu, N. ve Uyan Semerci, P. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: Genel değerlendirme*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 273-283). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erder, S. (2006). *İstanbul'a bir kent kondu Ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erder, S. ve İncioğlu, N. (2008). *Türkiye'de yerel politikanın yükselişi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği, 1984-2004*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erder, S. ve İncioğlu, N. (2013). Yerel siyasette 2004'ten beri neler oldu?. *Birikim*, 296, 23-31.
- Erençin, A. (2007). *Türkiye'de belediye başkanlığının gelişimi ve artan önemi*. Özgür, H. ve Kösecik, M. (Ed.). *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar II – Uygulama* (1. Baskı, 334-353). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gazete Duvar (2020a). Yerel Yönetim Reformu'yla, belediyelerin yetkileri bakanlıklara devredilecek. <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2020/08/20/yerel-yonetim-reformuyla-belediyelerin-yetkileri-bakanliklara-devredilecek> (11.09.2023).
- Gazete Duvar (2020b). Belediye yasası değişiyor: Reform mu, yetki gaspı mı?. <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2020/08/20/belediye-yasasi-degisiyor-reform-mu-yetki-gaspi-mi> (12.09.2023).
- Genç, F. N. (2016). *6360 sayılı yasa ve büyükşehir belediyelerinde dönüşüm*. Demirkaya, Y. (Ed.). *Türkiye'de yeni kamu yönetimi: Yerel yönetim reformu* (1. Baskı, s. 355-386). İstanbul: WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı.
- Gül, H. (2016). *Türkiye'de yerel, metropoliten ve bölgesel ölçekte idari reformlar*. Demirkaya, Y. (Ed.). *Türkiye'de yeni kamu yönetimi: Yerel yönetim reformu* (1. Baskı, s. 49-76). İstanbul: WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı.
- Güneş, M. (2017). Yerel demokrasi tartışması olarak: Büyükşehir belediye meclislerinde seçim sistemi ve temsilde adalet sorunu. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 47 – 61.
- Güneş-Ayata, A. (1992). *CHP örgüt ve ideoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Kavas Bilgiç, A. (2020) *Kentsel politikalar ekseninde Türkiye'de büyük kent yönetimi*. Akay Unvan, Y. ve Kalay, F. (Ed.). *İktisadi ve idari bilimlerde güncel araştırmalar* (1. Baskı, s. 691-708). Karadağ: İVPE.
- Kaya, R. (2023). *Bakan Özhasseki'den olası İstanbul depremine yönelik yasa taslağı açıklaması*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-ozhassekiden-olasi-istanbul-depremine-yonelik-yasa-taslagi-aciklamasi/2971659> (11.09.2023).
- Keleş, R. (1985). Türkiye'de anakent yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 18 (2), 69-82.
- Keleş, R. (1988). *Türkiye'de kent yönetimi*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Keleş, R. (2015). *Kent, kentsel siyaset ve çevre yazıları (1993-2014)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1994). *Belediye başkanları ve belediye meclis üyeleri*. Ankara: Türk Belediyecilik Derneği ve Konrad Adenaur Vakfı.
- Keleş, R. ve Toprak, Z. (2000). *21. yüzyıla girerken Türkiye'de belediye meclislerinde siyaset*. İzmir: Yerel Gündem 21 Yayını.
- Kurtoğlu, A. (2012). Siyasal örgütler ve sivil toplum örgütleri bağlamında hemşehrilik ve kollamacılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (01), 141-169.
- Mutlu, A. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: Samsun örneği*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye*

- meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 255-272). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nacak, O. (2022). Kuruluşundan günümüze belediyelerde başkan ile meclis arasındaki ilişki ve güç mücadelesi. *Amma İdaresi Dergisi*, 55 (1), 63-93.
- Ntv (2022). Ankara Büyükşehir Belediye Meclisinden "su tarifesi" kararı. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/ankara-buyuksehir-belediye-meclisinden-su-tarifesi-karari,72kXzj6gdE-BjyaAYBWonw> (11.10.2022).
- Oktaç, T. (2016). *Yerel yönetim reformu sonrasında Türkiye’de belediye meclisleri*. Demirkaya, Y. (Ed.). *Türkiye’de yeni kamu yönetimi: Yerel yönetim reformu* (1. Baskı, s. 271-302). İstanbul: WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı.
- Özdemir Sönmez, F. N. (2017). *Planlamada yeni yasal düzenlemeler*. Özdemir, S. S., Özdemir Sarı, Ö. B. ve Uzun, N. (Der.), *Kent Planlama* (1. Baskı, 643 – 665), Ankara: İmge Yayınevi.
- Özgür, H. ve Savaş Yavuzçehre, P. (2016). Türkiye’nin büyükşehir belediye sistemi: 1982-2015. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 903-926.
- Özgür, Hüseyin ve Kösecik, Muhammet (Ed.) (2005). *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar 1 - Reform*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Öztay, O. H. (2022). Siyasal iletişim: 31 Mart 2019 yerel seçimleri özelinde bir değerlendirme. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 8 (1), 99-130.
- Savaşkan, O. (2018). Yerel yönetimler ve Türkiye’de hükümet ve iş dünyası ilişkilerinin değişen dinamikleri: Karşılaştırmalı bir analiz. O. Savaşkan ve M. Ertan (Ed.). *Türkiye’nin büyük dönüşümü Ayşe Buğra’ya armağan* (1. Baskı, 99-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayın, A. (2022). 'Cumhurbaşkanı aday değiliz' açıklamaları ne anlama geliyor?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61089375> (11.09.2023).
- Suğur, N. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: Eskişehir örneği*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 165-183). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, S. Z. (2018). Neoliberal yeniden ölçeklenme etkisi altında Türkiye’de kentleşme politikasının dönüşümü. *Alternatif Politika*, Özel Sayı, 1-30.
- Şengül, Tarık (2019). *Türkiye’nin yerel yönetim deneyimi*. Güneş, F. (Ed.). *Kent sosyolojisi* (1. Baskı, 269 – 292). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyetin belediyecilik öyküsü 1923-1990*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tokyay, M. (2020). Yerel yönetim reformu: Eleştiriler ve beklentiler nedir?. <https://tr.euronews.com/2020/02/06/yerel-yonetim-reformu-elestiriler-ve-beklentiler-nedir> (12.09.2023).
- Topal Demiroğlu, E. ve Okutan, M. E. (2015). *Büyükşehir belediye meclisinin yapısı, işleyişi ve yerel demokrasi: İstanbul örneği*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 205-221). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toksöz, F. (2015). *Giriş*. Uyan Semerci, P. (Ed.). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi* (1. Baskı, 1 - 13). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TRT Haber (2023). Bakan Özhaskeki: Kentsel Dönüşüm Başkanlığı kurulacak. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-ozhaskeki-kentsel-donusum-baskanligi-kurulacak-800420.html> (6.10.2023).

-
- Uyan Semerci, Pelin (Ed.) (2015). *Yerel demokrasi sorunsalı büyükşehir belediye meclisleri yapısı ve işleyişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Üzmez, U. (2020). *Yerel seçim sistemi Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Varol, M. (1986). Ekonomik seçkinler ve yerel siyaset. *Ankara SBF Dergisi*, 41 (1), 403-409.
- Yalçın, B. (2019). Yerel yönetimler “demokrasi okulu” olacaksa. *Birikim*, 358-359, 42-48.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dış Politikasına Dair Bir Değerlendirme:
Güvenlik Arayışından Güvenlik Sağlayan Küresel Oyunculuğa*An Evaluation of Turkish Foreign Policy on the 100th Anniversary of the Republic: From "Seeking for Security" to "Providing Security" as a Global Actor*Hüseyin BAĞCI^a Murat DEMİREL^{b*}^a Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5351-3297^b Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Nevşehir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7134-8985

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 19 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Türk dış politikası,
Dış politika,
Diplomasi,
Güç dengesi siyaseti.

ÖZ

Geçen yüz yıl zarfında Türkiye, uluslararası sistemdeki aktörlerle tarihsel ilişkileri göz önüne alındığında kendi ulusal çıkarları doğrultusunda pragmatik etkileşim ağları örebilen, uluslararası sistemin bağlamsal baskıları altında değişim getiren hamleler yapabilen, ilgili aktörlerle her konuda anlaşamasa da ilişki ağlarını iş birliğine yönelik şekilde sürdürme becerisine sahip, etkileşimlerini jeopolitik konununun bir gereği olarak dengede tutabilen bir aktör olarak gözükmektedir. Türk dış politikasının 100 yıllık seyrini neden-sonuç ilişkileriyle incelemenin güçlüğüne rağmen bu makale tarihsel süreci dikkate alarak Türk dış politikasının 2023 yılındaki portresini betimleyici bir alt yapı ile yeni bir çerçevede yorumlamaktadır. Cumhuriyet'in 100. yılında, dünyada jeopolitik kırılmaların yaşandığı bir dönemde, küresel bir oyuncu ve güvenlik sağlayan bir aktör olan Türkiye'nin bu kırılmaların en fazla etkilenen ve etkilenecek olan ülkelerden biri olduğu söylenebilir. Bu bağlam içerisinde, Türk dış politikasına dair dört temel özellikten söz edilebileceğini savunan makale, bu iddiayı ilgili veri, gözlem ve örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Bu argüman, Türkiye'nin diplomatik kapasite ve yeteneklerindeki gelişimin, uluslararası düzen içerisinde Türk dış politikasını etki sahasını da genişleterek daha etkili bir hâle getirme yöneliminde olduğu; Türkiye'nin, güç merkezleri olarak ifade edilebilecek Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB), Çin ve Rusya ile etkileşimde bulunma ve çıkarlarını denge politikasıyla sağlama eğiliminde olduğu; Türkiye'nin uluslararası sistem içerisinde güvenlik sağlayan bir aktör konumuna geldiği ve Türk dış politikasının son 100 yıllık tecrübesinin, Türkiye'yi uluslararası sistemde daha dirençli bir aktöre dönüştürebilecek unsurlar içerdiği şeklindedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 19, 2023

Keywords:

Turkish foreign policy,
Foreign policy,
Diplomacy,
Balance of power politics.

ABSTRACT

Considering its historical relations with the actors in the international system over the last century, Türkiye has been able to build pragmatic interaction networks in line with its national interests, to conduct policies that bring change under the contextual pressures of the international system, to have the ability to maintain its networks of relations cooperatively even if it does not agree on every issue with the relevant actors, and manage to keep the essence of the balance of power in its interactions as a requirement of its geopolitical status. Despite the difficulty of examining the 100-year course of Turkish foreign policy with cause-effect relationships, this article by taking the historical process into consideration aims to interpret the portrait of Turkish foreign policy in 2023 in a new framework with a descriptive infrastructure. In the 100th anniversary of the Republic, at a time when geopolitical ruptures are taking place in the world, it can be said that Türkiye, as a global player and a security-providing actor, is one of the countries that has been affected by these breaking points mostly. This article which argues for four basic features that could be attached to Turkish foreign policy, tries to explain this claim with relevant data, observations, and examples. This argument includes the following points: the development of Türkiye's diplomatic capacity and capabilities tends to make Turkish foreign policy more effective by expanding its sphere of influence within the international order; Türkiye interacts with the United States (USA), European Union (EU), China and Russia, which can be described as centers of power and tends to ensure its interests with a balance of power policy; Türkiye has become a security-providing actor within the international system, and finally the experience of the last 100 years of Turkish foreign policy contains elements that could transform Türkiye into a more resilient actor within the international system.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: murat.demirel@nevsehir.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Republic of Türkiye, as the successor of the Ottoman Empire, took its place in the international system as a sovereign and independent state after the victory of the National Independence War and tried to repair the material and moral damages of a two-hundred-year regression and the subsequent collapse while making investments to become a competitive actor in the modern states system. In the first years of the Republic, the basic character of Turkish foreign policy was undoubtedly built on protecting the achieved sovereignty and independence from all kinds of dangers. In this context, Turkish governments under the leadership of Atatürk have tried to strengthen the effective and respected presence of the newly established Turkish state in the international system by making reforms. In the early period of the Republic, the Ankara government primarily has tried to strengthen the elements of stability within the country through economic, political, and cultural initiatives, while being a constructive part of the existing international order by acting together with the international community. In line with this policy, it has tried to establish security circles around itself in cooperation with its neighbours and to contribute for providing international security and the stability of the international system by interacting with regional and global actors.

Considering its historical relations with the actors in the international system over the last century, Türkiye seems to build pragmatic networks of interaction in line with its national interests, conducts policies that bring change under the contextual pressures of the international system, seeks to maintain its relations cooperatively even if it does not agree on every issue with the relevant actors, and manages to keep the essence of the balance of power as a requirement of its geostrategic position. Although examining the 100-year course of Turkish foreign policy with cause-effect relationships is beyond the limits of this study, this article aims to interpret the portrait of Turkish foreign policy in 2023 in a new framework with a descriptive infrastructure. This article which argues for four basic features that could be attached to Turkish foreign policy in the 100th anniversary of the Republic, tries to explain this claim with relevant data, observations, and examples. This argument includes the following elements: the development of Türkiye's diplomatic capacity and capabilities tends to make Turkish foreign policy more effective by expanding its sphere of influence within the international order; Türkiye interacts with the United States (USA), European Union (EU), China and Russia, which can be described as power-centers and tends to ensure its interests with a balance of power policy; Türkiye has become a security-providing actor within the international system, and finally the experience of the last 100 years of Turkish foreign policy contains elements that could transform Türkiye into a more resilient actor within the international system.

In the 100th anniversary of the Republic, Turkish foreign policy continues to be shaped by domestic changes, and by the changes occurred in the interacting actors, and also by the nature of the international system. It seems that opportunities and challenges both will be likely to intertwine in the coming decades such as the case experienced in the century-long trajectory. Uncertainties in the international system, the tendencies of current power centers, the power shift from West to East, diversification of threats, and their multi-dimensional effects push all actors to cooperate within certain frameworks for the stability of the international order. Under this equation, Türkiye seems to have become inevitable for the other actors, and vice versa as well. Therefore, Türkiye's Western-anchored positioning does not prevent it from partnering with non-Western actors, but on the contrary, it paves the way for Turkish foreign policy to locate itself in a more central position within the international system along with certain competencies that can minimize current crises and frictions. In this sense Türkiye, with its increasing diplomatic capacities and capability of conducting balance of power policies, and as a resilient, and security-providing actor seems to act for the stability of the international order with 100 years of experience. In the 21st century, at a time when geopolitical ruptures are taking place in the world politics, it can be said that Türkiye, as a global player and a security-providing actor, is one of the countries that has been affected by these turbulences mostly. Therefore, it seems inevitable for Turkish foreign policy to seek new strategies by considering the change in geopolitics, regional and global developments, and the possible challenges of the future.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla egemen ve bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemdeki yerini alırken bir yandan 200 yıllık bir gerilemenin ve akabindeki çöküşün maddi ve manevi hasarlarını onarmaya çalışmış, bir yandan da çağdaş devletler sisteminde rekabetçi bir yapıya kavuşmak için gayret sarf etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, hiç kuşkusuz Türk dış politikasının temel karakteri, elde edilen egemenlik ve bağımsızlığı her türlü tehlikeden korumak üzerine inşa edilmiştir. Bu kapsamda Atatürk'ün önderliğindeki Türk hükümetleri reformlar yapmak suretiyle yeni kurulmuş Türk devletinin uluslararası sistemdeki etkin ve saygın varlığını perçinlemeye gayret etmiştir. Cumhuriyet'in erken döneminde Ankara hükümeti, öncelikli olarak ekonomik, siyasal, kültürel atılımlarla içerideki istikrar unsurlarını kuvvetlendirmeye çalışmış, bir yandan da uluslararası toplumla birlikte hareket ederek var olan uluslararası düzenin yapıcı bir parçası olmayı sürdürmüştür. Bu politika istikametinde, komşularıyla iş birliği içerisinde etrafında güvenlik halkaları tesis etmeye, bölgesel ve küresel aktörlerle etkileşime girerek uluslararası güvenliğin ve uluslararası sistemin istikrarının temini için katkı sunmaya çalışmıştır.

Bu makale, erken Cumhuriyet döneminde “güvenlik arayışı içindeki” bir aktör durumundayken günümüzde “güvenlik sağlayan”, güç merkezi olma yolunda potansiyel ortaya koyan, bölgesel bir güç ve küresel bir oyuncu olarak nitelendirilebilecek Türkiye'nin mevcut dış politikasına dair dört temel özelliği ortaya koymayı hedeflemektedir. Hiç kuşkusuz bir aktörün uluslararası sistem içerisindeki konumlanmasına dair yapılacak bir analiz, aktörün kendi içerisindeki değişimlere, aktörün etkileşime girmiş olduğu diğer aktörlerdeki değişimlere ve uluslararası sistemin bağlamına dayanır. Bu noktada geçen 100 sene zarfında hem Türkiye ve etkileşim halinde olduğu diğer aktörler, hem de uluslararası sistemin doğası ve işleyişi değişmiştir. Değişen şartlar altında Türk dış politikasının yüksek ya da büyük (grand) stratejisinin ne olduğu, olacağı ya da olması gerektiğine dair tartışmalar sürmektedir (Detaylı bilgi için bkz. Aktürk (Ed.), 2020; Yükselen, 2020; Yeşiltaş ve Pirinççi, 2020; Karaosmanoğlu ve Aydın, 2020). Tüm bu tartışmalara da katkı sunabilecek bir çerçevede bu makale, Türk dış politikasının 100 yıllık seyrini neden-sonuç ilişkileriyle incelemenin güçlüğünü göz önüne alarak Türk dış politikasının 2023 yılındaki portresini betimleyici bir alt yapı ile yeni bir çerçevede yorumlamaktadır. Cumhuriyet'in 100. yılında Türk dış politikasına dair dört temel özellikten söz edilebileceğini savunan makale, bu iddiayı ilgili veri, gözlem ve örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Bu unsurlar, Türkiye'nin diplomatik kapasite ve yeteneklerindeki gelişimin, uluslararası düzen içerisinde Türk dış politikasını etki sahasını da genişleterek daha etkili bir hâle getirme eğiliminde olduğu; Türkiye'nin, güç merkezleri olarak ifade edilebilecek Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB), Çin ve Rusya ile etkileşime giren ve çıkarlarını denge politikasıyla sağlama eğiliminde olduğu; Türkiye'nin uluslararası sistem içerisinde güvenlik tüketen değil, güvenlik sağlayan bir aktör konumunda olduğu ve Türk dış politikasının son 100 yıllık tecrübesinin, Türkiye'yi uluslararası sistemde daha dirençli bir aktöre dönüştürebilecek öğeler içerdiği şeklindedir. Bu çerçevede makale öncelikli olarak ilgili argümanlara dair alt başlıklarda değerlendirmelerde bulunmuş, makalenin sonuç bölümünde ise çalışmanın bulguları eşliğinde genel bir çözümleme yapmıştır.

Diplomatik Kapasite ve Yeteneklerdeki Gelişim

Diplomasi en klasik anlamda devletlerarasında ilişkileri barışçıl yollara yürütme sanatı olarak görülebilir ve bu işi yürüten profesyonellere de diplomat denir. Diplomasi bir vücudun damarları gibi uluslararası toplumun işleme için hayati önem taşır ve tüm etkileşimler bu

kanalların vasıtasıyla gerçekleşir (bkz. Demirel, 2017, s. 68-70). O yüzden diplomatik ağın genişliği ve diplomatik temas yoğunluğunun derecesi ve kalitesi devletlerin uluslararası sistemdeki etkinliği açısından önem arz eder niteliktedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde geçtiğimiz 100 yıl içerisinde Türk diplomasisinin kapasite ve yeteneklerinde ciddi bir artış olduğu gözlemlenmektedir.

Küreselleşme sürecinde etkileşim süreçlerinin yoğunlaşması, dış dünyaya kapalı ülkelerin açılım politikaları, bağımsızlık süreçleriyle artan oranda yeni ulus-devletlerin ortaya çıkması ve etkileşim ağına dâhil olmaları hiç kuşkusuz tüm aktörlerin daha geniş coğrafyalarda ilişki ağları kurmalarının ve yönetmelerinin kapısını aralamıştır. Bu süreçte Türkiye, uluslararası sistemde daha geniş bir coğrafyada etki sahasına sahip olmuş ve daha derinlemesine etkileşime girebilen bir aktör hâline gelmiştir. Türkiye'nin diplomatik kapasite ve yeteneklerindeki bu gelişim, uluslararası düzen içerisinde Türk dış politikasını, manevra sahasını da genişleterek daha etkili bir hale getirme eğilimindedir.

Cumhuriyet'in ilk 100 yılında Türk diplomatik temsilcilerinin sayısında ciddi oranda artış gözlemlenmiştir. Bilal N. Şimşir'e (2006) göre 1950 yılına kadar geçen sürede Türk diplomatik temsilciliklerinin ulaştığı sayı 37'dir. Dışişleri Bakanlığının resmi internet sitesinde yer alan verilere göre ise dış temsilcilik sayısı 1924 yılında 39 iken 2002 yılında 163 olmuş, 100. yıla yaklaşırken de 250'nin üzerine çıkmıştır. 2019 verilerine göre de merkezde ve dış teşkilatında 1775 diplomatik kariyer memuru olmak üzere bakanlığın 6692 personelinin bulunduğu not edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-f). Avustralyalı düşünce kuruluşu Lowy Enstitüsünün kıyaslamalı değerlendirmesinde Türkiye, 2021 yılı verilerine göre sırasıyla Çin, ABD, Fransa ve Japonya'dan sonra dünyanın en çok temsilciliğe sahip beşinci ülkesi konumundadır (Lowy Institute, t.y.).

Bu alt yapısıyla Türk diplomasisinin mevcut kapasite ve yeteneklerini bölgesel ve küresel istikrarı sağlamak adına iş birliğine dönüştürme eğiliminde olduğu, bu yolda kurumsallaşmalara katkı sunduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'nin öncü olduğu çeşitli uluslararası örgütler ve platformlar uluslararası istikrara destek sunar niteliktedir. Örneğin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türkiye'nin öncülüğünde kurulması, bölgesel ve uluslararası güvenlik ve istikrarın temini bakımından katkı sunan süreçler olarak öne çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının hemen ardından 1992'de Türkiye'nin öncülüğünde kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİ) daimi sekreteryası 1994'te İstanbul'da oluşturulmuştur. Bu uluslararası örgüt, 13 üye ülkesiyle temelinde ekonomik ilişkileri geliştirerek Karadeniz havzasında barış, istikrar ve refahı sağlamayı hedeflemektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b). Diğer yandan Türkiye'nin girişimleriyle ilki 1992'de Ankara'da başlatılan "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" toplantıları, geliştirilerek 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Antlaşması ile "Türk Keneşi" ya da "Türk Konseyi" olarak anılacak merkezi İstanbul'da olan "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi"ne dönüşmüştür (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Antlaşması, 2009). "Türk dünyasında karşılıklı güven ortamının pekiştirilmesi, siyasi dayanışmanın güçlendirilmesi, ekonomik ve teknik işbirliği imkânlarına ivme kazandırılması, beşeri ilişkilerin sağlıklı yapılara kavuşturulması ve Türk dünyasının tarihi ve kültürel birikimlerinin en geniş şekilde kayıt altına alınması" (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-e) hedefleriyle çalışmalarına devam eden Konsey, 2021 yılında Ankara'da gerçekleşen zirve ile "Türk Devletleri Teşkilatı" (TDT) adını almış olup İstanbul'da merkezi bulunan bir uluslararası örgüte dönüşmüştür. Günümüzde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye örgüte üyedir ve Macaristan, Türkmenistan ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) gözlemci statüsündedir. 2022 yılında TDT Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, örgütün

politikalarına değinirken Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ı, Suriye'deki Barış Pınarı Harekâtı'nda da Türkiye'ye destek verildiğinin altını çizmiştir (Amreyev, 2022). Türkiye'nin öncüsü olduğu söylenebilecek bu kuruluşların bölgesel ve küresel krizlerde daha aktif bir rol oynama hedefinde olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, bölgesel ve küresel krizlerin çözümü ve uluslararası politikada önem arz eden konuların gündeme getirilmesinde Türkiye'nin öncülük ettiği platform ve konferanslar, Türk dış politikasının güçlü bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu faaliyetlere 2012'de İstanbul'da gerçekleşen "Suriye Halkının Dostları Grubu Konferansları" (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-d), 2011 yılında İstanbul Sözleşmesi olarak bilenen "Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi"nin İstanbul'da imzaya açılması (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-c), Somali'nin istikrarı için toplanan 2012 İstanbul Somali Konferansları (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-ç), 185 ülkeden devlet ve hükümet başkanının katıldığı 2016 Dünya İnsani Zirvesi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a), Afganistan'ın istikrarı için organize edilen 2011 "Asya'nın Kalbi- İstanbul Süreci"(Heart of Asia, t.y.) gibi girişimler örnek olarak verilebilir. Bunların yanında Suriye Krizinde belirleyici olan Astana-Soçi süreçlerini yürütmesi, ya da 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşında taraflar arasında diyalog sağlaması ve uluslararası gıda güvenliği için önem arz eden Tahıl Anlaşması'nın İstanbul'da imzalanması Türk diplomasisinin çeşitli coğrafyalardaki etkisini derinleştiren örneklerdendir (BBCNEWS Türkçe, 2022).

Diğer bir diplomatik girişim ise "Antalya Diplomasi Forumu (ADF)" olarak gözükmektedir. Bu forum "uzmanlar ve karar vericilerin önemli küresel ve bölgesel sınamaları ele aldıkları ve entelektüel fikir alışverişinde buldukları bir 'Birleşmiş Zihinler' platformuna" dönüşmeyi hedeflemektedir. Forumun 2022 yılında gerçekleşen ikinci etkinliğinde "17 devlet ve hükümet başkanı, 80 bakan ve 40 uluslararası teşkilat üst düzey temsilcisi, üç Liderler Paneli, 27 panel oturumu, altı 'Teketek Söyleşi' (ADFTalk), üç 'Yuvarlak Masa Toplantısı' (ADFRound) ve üç yan etkinlik yer aldı. ADF, kırk iki farklı oturumda, farklı görüş ve fikirleri, verimli ve yapıcı şekilde paylaşan 220 konuşmacıyı bir araya getirdi. ADF vesilesiyle, katılımcı heyetler arasında 212 ikili görüşme gerçekleştirildi". Ayrıca aynı yıl ADF, "Rusya ve Ukrayna Dışişleri Bakanları arasında, Ukrayna krizinin başlangıcından bu yana barışa yönelik umut vadeden ilk üst düzey temasa ev sahipliği yaptı". Bu kapsamda değerlendirildiğinde ADF, hem bölgesel ve küresel istikrara katkı sunabilecek, hem de etkileşimlerin Türk dış politikası hedefleri doğrultusunda yoğunlaşmasına hizmet edebilecek nitelikte gözükmektedir (bkz. Antalya Diplomacy Forum, t.y.; Ahmed, 2022).

Yürütülen girişimlerin yanı sıra kurumsal kapasitelerde de bir dönüşüm söz konusudur. Dışişleri Bakanlığının organizasyon şemasında yer alan alt departmanların bazılarının görev alanlarının genişletilerek uluslararası etkiyi artırdığı gözlemlenmektedir. Bu hususta öne çıkan yapılardan bir tanesi Dışişleri Bakanlığının kendi meslek memurlarının eğitimlerini gerçekleştiren "Diplomasi Akademisi Başkanlığı"dır. Bu başkanlık, yabancı ülkelerden kariyer diplomatlarına da eğitim programları sunmaktadır. Örneğin 2019 yılında 64 ülkeden gelen 64 genç diplomata eğitim vermiş ve Türkiye'yi tanımaları için kültür turu düzenlemiştir. Katılımcılar bu programda uluslararası politika ve ekonomik meseleler, dünya gündemindeki güncel gelişmeler, bölgesel gelişmeler, Türk ekonomisi, Türk dış politikası, Türk kültürü, mimarisi, müziği ve Türk dili hakkında, ayrıca diplomatik beceriler, müzakere teknikleri, topluluk önünde konuşma, liderlik ve çatışma çözümü gibi konularda eğitimler almışlardır (Diplomasi Akademisi, t.y.). Benzer şekilde yabancı diplomatlar için ikili ve çok taraflı eğitim programları da sürmektedir. Örneğin 2021 yılında Sri Lanka, Togo, Somali, Ruanda, Gabon, Sierra Leon, Namibya, Ekvator, Libya diplomatlarına bu kapsamda eğitimler verildiği görülmektedir (Diplomasi Akademisi, t.y., s. 19-25).

Tüm bu etkin girişimler kapsamında yürütülen Türk dış politikası zaman içerisinde aşama aşama etki alanını genişletmiş gözükmektedir. Türkiye, özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle hem yeni bağımsızlığını kazanan devletlerle diyaloga girmiş, hem de çift kutuplu dünya sisteminin sınırlandırdığı ilişki ağlarını yaygınlaştırmıştır. AB'nin 1997'deki Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin aday ülkeler arasında sayılmaması, Türk dış politikasında var olan genişleme eğilimlerini tetikleyerek Afrika ve Latin Amerika'ya özel açılımlar planlamasına zemin hazırlamıştır (Afrika açılımı için bkz. Hazar, 2020, s. 337-428; Hazar, 2016). Geline nokta, genişleyen diplomatik ve ticari ağı ile 360 derecelik bir açıyla yürütülmeye çalışılan Türk dış politikası, dünya coğrafyasının dört bir yanındaki devletlerle siyasal etkileşime giren bir niteliğe sahip olmuştur.

Bu çalışmanın kısıtları kapsamında, Türk dış politikasının etki alanını genişletmesi Afrika açılımı örneğiyle irdelenecektir. Türkiye, Afrika ülkelerindeki diplomatik varlığını istikrarlı bir şekilde geliştirmiş, bölgesel kuruluşlarla ilişkilerini artırmış, çeşitli ekonomik stratejiler benimsemiş ve ikili ve çok taraflı platformlarla siyasi ilişkilerini ileriye taşımaya gayret etmiştir. Türk hükümetleri, sivil toplum kuruluşlarının artan katılımıyla Afrika'ya yardım sağlamış, daha fazla Türk yatırımcısı faaliyette bulunmuştur. Türk iş çevreleri ve siviller bu kapsamda artan oranda insani ve ticari faaliyet göstererek Türkiye'nin Afrika'daki mevcudiyetini kuvvetlendirmiştir (bkz. Eyrice Tepeciklioğlu, 2017, s. 32-33; Turhan, 2021). “Türkiye, Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla özellikle eğitim, insani yardım ve kültürel işbirliği alanlarında TİKA, Kızılay, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), YTB, Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye Maarif Vakfı, Türk Hava Yolları, Anadolu Ajansı ve TRT World gibi kuruluşlar aracılığıyla yumuşak güç unsurlarını oldukça etkili bir şekilde kullanmaktadır.” (Eyrice Tepeciklioğlu, 2019, s.7)

Türkiye aynı zamanda, bölgedeki barış ve istikrara katkı sunmak amacıyla Afrika'daki askerî mevcudiyetini artırmıştır. Bu kapsamda 2017'de, yurtdışındaki en büyük askerî üssünü Somali'nin başkenti Mogadişu'da açmış, Sudan'ın Savakin isimli adasını Türkiye'ye tahsis etmesiyle buraya askerî üs kurmayı planlamıştır. Ayrıca Türkiye, MINUSMA (Mali), MONUSCO (Demokratik Kongo Cumhuriyeti), UNAMID (Darfur), UNMISS (Güney Sudan) ve UNSOM (Somali) gibi misyonlarla BM'nin barış güçlerine de katkı sunmaktadır (Eyrice Tepeciklioğlu, 2019, s.1). Türkiye ayrıca, Afrika Birliği'ne 2005 yılında gözlemci üye, 2008 yılında da stratejik ortak olmuştur (Aktaş, 2023).

Sonuç olarak Afrika'ya yönelik özel bir açılım sağlayan Türkiye 360 derecelik dış politikasını etkin bir şekilde Afrika'da da sürdürmektedir. Türkiye, 55 ülkenin yer aldığı Afrika'da ticaret hacmini 50 milyar doların üstüne taşımış, 50 civarındaki Afrika ülkesiyle etkileşimde kalarak Türk savunma sanayiinin insansız hava araçları başta olmak üzere ihracatını bu kıtada artırmıştır (Palabıyık, 2022; Bayram, 2021, s. 13).

Afrika, Türk dış politikasında özel önem verilen bir coğrafya olmuştur. Türkiye de, Afrika'da yükselen bir güç olarak görülmektedir. Afrika örneği, Türk dış politikasında müstesna bir yer teşkil etmektedir. Çünkü planlı bir açılımla farklı sektörlerde kurumsallaşmış etkileşimler inşa edilmiştir ve 25 yıl gibi bir sürede büyük bir açığı kapatıp askerî, ekonomik ve kültürel anlamda Türkiye'nin mevcudiyeti büyük bir kıta coğrafyasında mobilize edilmiştir (Detaylı bir Analiz için bkz. Tepeciklioğlu ve Tepeciklioğlu, 2021; Tepeciklioğlu, 2023). Bu açıdan değerlendirildiğinde Afrika açılımı, Türk dış politikasının araçlarının Afrika'da olduğu gibi dünyanın başka coğrafyalarında da kullanılması halinde önemli bir kapasite ve yeterlilik ortaya koyabileceğini işaret etmektedir.

Türkiye, dış politikasında manevra sahasını genişlettiği bir süreç yaşamaktadır ve bu dönemde yeni bir yön arayışından çok 360 derecelik bir açıyla tüm yönlerden gelen fırsatları

değerlendirme arayışındadır. Türkiye, diplomatik etkinliğini ve yumuşak güç unsurlarını dünyanın farklı bölgelerine taşıırken askerî ve siyasi ilişkileriyle yeni ilişki ağları kurgulayarak etkisini artırma eğilimindedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Türk diplomasisinin kurumsal kapasitelerinin artışı Türkiye'ye hem daha geniş bir coğrafyada etkili olabilecek araçlar kazandırmış hem de bölgesel ve küresel krizlerde, uluslararası politikayı ilgilendiren temel meselelerde daha derinlemesine etki edip sonuç getirebilecek bir alt yapı sağlamış gözükmektedir. Diplomatik kabiliyet ve girişimleri içeren bu alt yapı, son 100 yılda küresel bir oyuncu haline gelen Türkiye'nin dış politikasındaki önemli özelliklerinden bir tanesi olarak gözükmektedir.

Türk Dış Politikasının Güç Merkezleriyle Olan Etkileşimleri

Uluslararası sistemi işleten temel mekanizmalardan bir tanesi belki de en önemlisi güçler dengesidir. Bull'a göre uluslararası hukuku bile işleten güçler dengesidir. Bu kurum, bir aktörün tüm sisteme hâkim olmasını engelleyerek uluslararası düzenin istikrarına da katkı sunar. Bull'a göre güçler dengesini işleten asli aktörler büyük güçlerdir. Büyük güçler yönetimi olarak adlandırdığı kurum, güçler dengesini işleterek uluslararası ilişkilerin akışına da temel bir yön tayin eder. Diğer bir ifadeyle nehrin akış yönünü ve debisini ayarlayan sistemdeki büyük güçlerdir (bkz. Bull, 2012, s. 97-121, 194-222; Demirel, 2017, s. 62-64, 73-76). Bu açıdan değerlendirildiğinde günümüzde de orta ölçekli güçler (*middle powers*) olarak adlandırılan Türkiye, Brezilya, Hindistan gibi ülkeler uluslararası düzenin şekillenmesinde önemli rol oynasa da, genel akışı tayin eden güç merkezleri ABD, AB, Çin ve Rusya olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede uluslararası sistemin işleyişine yön veren bu güçlerle Türkiye'nin ilişkileri, Türk dış politikasının uluslararası politikadaki konumlanmasını değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Genel bir ifadeyle Türkiye, güç merkezleri olarak ifade edilebilecek ABD, AB, Çin ve Rusya ile etkileşime giren ve çıkarlarını denge politikasıyla sağlama eğilimindeki bir ülke olarak değerlendirilebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yükselen Sovyetler Birliği tehdidine karşı Batılı ülkeler ile Türkiye'nin yolları örtüşmüş, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik yayılmacı isteklerinin ortaya çıkması bu ilişkiyi güçlendirmiştir. 1945 yılında SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasındaki diyalogda geçen hususlar Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına yönelik direkt bir tehdit oluşturmuştur (bkz. Oran, 1999, s.472-474). "Stalin'in 1945'te, Türkiye'nin Kars ve Ardahan illerinin Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını ve Boğazların ortak savunulması yönündeki istekleri, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarafsızlık siyaseti takip etmesinin hayalci bir yaklaşım olacağı gerçeğini ortaya koydu"(Bağcı, 2019, s. 225-226). Bu gelişme, Türkiye ile transatlantik bağların güçlenmesi için zemin hazırlamış, Soğuk Savaşın başlangıcı olarak nitelendirilebilecek 1947 yılındaki Truman Doktrininin Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye verdiği askerî destek (bkz. Bağcı, 2019, s. 20-27) güvenlik temelli bu ilişki ağının günümüze uzanan bağlarının yapısal başlangıcını oluşturmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Sovyet modelinde totaliter rejimler kurması, Batı Avrupa'ya karşı ciddi bir konvansiyonel askerî gücü barındırması, Türkiye'den ilgili talepleri, Balkanlar üzerindeki yoğun baskısı gibi nedenler ile şekillenen sürecin, 1948 yılında Berlin'in Sovyetler tarafından işgali ve Sovyet yanlısı bir yönetimin Çekoslovakya'da rejimi eline geçirmesiyle tetiklenmesi NATO'nun kurulmasında önde gelen faktörler olmuştur (bkz. Karaosmanoğlu, 2012, s.5-6; Bağcı, 2019, s. 28-31). Türkiye ilk aşamadan itibaren, kendi güvenliğini NATO'nun üyesi olarak garanti altına almak istemiş, bu üyelik talebi ancak Kore Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bağlamda 1952 yılında karşılanmıştır (bkz. Bağcı, 2019, s. 35-69).

Bakıldığında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin perçinlenmesindeki kurumsal yapı harcı Sovyet tehdidine karşı kurulmuş NATO olmuştur (Ayrıca bkz. Karaosmanoğlu, 1983).

Türk Amerikan ilişkileri günümüze değin her ne kadar dalgalı bir seyir izlese de

Türkiye, hem Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar gibi kriz bölgelerine en yakın NATO üyesi olması hem de dünyanın en zengin enerji yataklarına komşu bir bölgede yer alması nedenleriyle Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu düzende ve 1990 sonrası, önce tek kutuplu ve günümüzde çok-kutuplu denilebilecek süreçte, ABD ve Batı için jeopolitik anlamda önemli bir ülke olmuştur (Demir ve Eminoğlu, 2019, s. III).

Türkiye açısından da NATO, Avrupa-Atlantik güvenlik ve istikrarının en önemli unsuru olmuştur (Bağcı, 2004, s.941). Diğer yandan her ne kadar iki farklı aktör olsalar da Türkiye'nin ABD ile ilişkisi ile AB ile ilişkisi arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yakınlığı güvenlik temelli işbirliğini ABD merkezli yürütse de 1963 yılında Ankara Anlaşması ile başlayan AB yolculuğu da tamamlayıcı nitelikte olmuş ve transatlantik ilişkilerde Türkiye, önemli bir müttefik haline dönüşmüştür. Türkiye için NATO, kendi güvenlik politikasının temelini teşkil etmiştir. Çünkü NATO Batı bloğundaki dahili problemleri çözmenin ötesinde Avrupa dışındaki çatışma ve krizlere de müdahale yetisindedir. Bu kapsamda Türkiye; AB'yi değil, NATO'yu Avrupa'da başat bir güvenlik aktörü olarak görmüştür (Kühnhardt, 1999, s. 234).

Türkiye; demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olarak NATO ve Avrupa Konseyi gibi Batının ortak değerlerini temsil eden kurumlara üye olan; tarihsel olarak bir Avrupa gücü olmanın mirasını taşıyan, Avrupa devletler toplumunun bir parçasıdır. Bu tarihsel ve düşünsel ortaklık Türkiye'nin AB üyeliğini teşvik eden bir faktör olarak gözükmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin AB üyelik süreci de 1963'den beri süregelen *sui generis* bir gidişatı yansıtmaktadır. Türkiye'nin 1959'daki başvurusunu müteakip 1963'te imzalanan ve 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşmasından itibaren Türkiye-AB ilişkileri süreklilik arz eden, ancak inişli çıkışlı bir seyre sahip olmuştur. Gümrük Birliği'ne ilişkin kuralları içeren Katma Protokol'ün 1970'de imzalanması ve 1973'te yürürlüğe girmesiyle Gümrük Birliğine giriş için 22 yıllık bir "geçiş dönemi" başlamıştır. 1980 darbesi süreci Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri fiilen akamete uğratmıştır. 1987 yılında, Türkiye zamanın Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvurusunu yapmış, bu başvuruya ilişkin görüş 1989 yılında Türkiye'nin Topluluğa katılmaya ehil olmakla birlikte yeni üye kabul edilemeyeceği şeklinde ortaya konarak sonuçsuz kalmıştır. 1995 yılı sonunda Ankara Anlaşması gereğince Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecindeki 22 yıllık geçiş süreci sona ermiş ve 1 Ocak 1996 yılında Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği tesis edilmiştir. Bu süreci takiben 1997 Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin aday ülkeler arasında sayılmaması ilişkilerde olumsuz bir gidişata neden olmuş ve Türkiye'nin AB ile ilişkilerini askıya almasıyla sonuçlanmıştır. Bu vakadan sonra, ilişkilerin olumluya dönmesi 1999 Helsinki Zirvesiyle olmuştur. Bu zirvede Türkiye'ye resmi olarak adaylık statüsü verilmiştir. 2004 yılında Brüksel'de gerçekleşen AB Konseyinde Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yeterince karşıladığı teyit edilerek katılım müzakerelerinin 2005 yılında başlaması yönünde karar alınmıştır. 2005 yılında başlayan ve bugün de AB'ye tam üyelik için devam eden müzakereler Türkiye-AB ilişkilerinin temel dinamiğini teşkil etmiştir (bkz. Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

AB içerisinde geliştirilen Ortak Güvenlik ve Dış Politika süreçlerinde Türkiye'nin nasıl konumlanacağı tartışmalara neden olmuş ve Türkiye'yi tatmin etmeyen AB politikaları Türk dış politikasındaki sorunlu bir alanı teşkil etmiştir. Avrupa'nın kendi arka bahçesi olarak nitelendirdiği Balkanlar'da, önce Bosna ardından Kosova'da çözüm üretmemesi ve ABD dahil olana kadar Bosna'da, NATO dahil olana kadar Kosova'da en azından silahların sustuğu bir negatif barışın sağlanamadığı gözlemlenmiştir. Bu gerçekler Türkiye'nin ABD ve NATO ile

olan bağlarının önemini ve transatlantik iş birliği olmadan Avrupa’da istikrarın kolayca tesis edilemeyeceğini göstermiştir. Aslında aynı dönemde, Fransa ve Birleşik Krallık öncülüğünde 1998’de açıklanan Saint-Malo Deklarasyonu AB çerçevesi içinde Avrupa savunma kapasitelerinin geliştirilmesini, “gerektiğinde eyleme geçebilecek tarzda askerî güçle desteklenmiş ve özerk eylemler yapabilecek kapasiteye sahip” bir AB’nin planlamasını içeriyordu. “St. Malo deklarasyonunu önemli kılan şey, Atlantik ittifakı çerçevesi dışında, örneğin NATO olanakları kullanılmadan Avrupa askerî harekâtının yapılabilmesine açık kapı bırakması[ydı]” (Bağcı, 2004, s. 946).

Türkiye’nin Batı dünyası içerisindeki yapısal ve işlevsel konumlanması diğer aktörler ile bağlantılarını engeller nitelikte olmamıştır. Ancak ne Rusya ne de Çin, Batı ile perçinlenen çıkar ve değer odaklı iş birliğini ikame edebilecek nitelikte gözükmemektedir. Çin ve Rusya ile Türkiye’nin köklü ilişkileri bulunmaktadır. Cumhuriyet’in ilk döneminde Çin İmparatorluğu Ankara Hükümetini tanımış ve iki ülke arasında olumlu temaslar olmuştur (bkz. Fidan, s. 17-44). Ancak İkinci Dünya Savaşında ve sonrasındaki Soğuk Savaş döneminde zıt kutuplarda yer almak, Kore Savaşında karşı karşıya mücadele etmek gibi nedenlerle iki ülkenin ilişkilerinde kopukluk meydana gelmiştir. 1970’lerde Çin’de yaşanan açılımlar ve yumuşama döneminin sağladığı ortamla Türkiye ile Çin arasındaki ilişkiler yeniden canlanmaya başlamıştır. Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler 1971 yılında tesis edilmiştir (Detaylı bilgi için bkz. Seben, 2021). 1980’lerde dünyadaki liberal ekonomik alt yapıyla, Çin’in açık kapı politikasıyla aşama aşama açılması örtüşmüş, bu konjoktürde de Türkiye-Çin ilişkileri gelişebilecek bir ortam yakalamıştır. Soğuk Savaş sonrasında Çin’in Batı dünyasına özellikle ekonomik anlamda eklenmesi bu ilişkileri ivmelendirmiştir. Bugün için “Uygur Meselesi” Çin ile Türkiye arasındaki temel bir uzlaşmazlık noktası olsa da iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme eğilimini sürdürmektedir.

ABD-Çin rekabetinin ivme kazanarak devam edeceğinin görüldüğü ve Çin’in 2050 yılında dünyanın en büyük ekonomisi haline geleceği yönündeki öngörülerin (bkz. PWC Global, t.y.) gerçekleşmesinin kuvvetle muhtemel olduğu bu dönemde Türkiye, Çin ile de iş birliğini artırmaya gayret ettirmektedir. Türkiye, dış politika yapılanmasını uluslararası sistem içerisinde Çin’in ağırlığının artmasına ve “Kuşak Yol Projesi” girişimine daha uyumlu hale getirerek ulusal çıkarlarını sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye’nin bu çerçevede Şangay İşbirliği Teşkilatına 2022 yılında gözlemci statüsü ile katılması ve işbirliğine yönelik mesajlar paylaşılması bu eğilimi doğrular niteliktedir (bkz. Güvenç, 2022).

Benzer bir seyir Rusya ile Türkiye arasında da mevcuttur. Millî Mücadele döneminden başlayarak Türk karar vericilerle Bolşevikler arasında iş birliği söz konusu olmuş, daha cumhuriyet kurulmadan Rus heyeti Ankara Hükümeti ile iş birliğine girmiş ve Ankara’da temsilcilik binasını 1920 yılında açmıştır (Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, t.y.). Cumhuriyet’in ilk döneminde de sıcak ilişkiler tesis edilmiştir. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başladığında Türk dış politikasının bir temel politikası da Ruslarla gerginliğin tırmandırılmaması ve iş birliğinin sürmesi üzerine olmuştur. Bu çerçevede, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 yılında imzalanan bağlaşmaya ek 2 numaralı protokolde “Türkiye’nin üstleneceği yükümlülüklerin Sovyetler ile silahlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesine neden olmayacağı” belirtilmiştir (Kırış, 2020).

Diğer yandan Rusya ile olan ilişkiler de anlaşmazlıkların ve uzlaşmaların birlikte seyrettiği bir mecra olarak gözükmektedir. Rusya ile tarihte birçok kez savaşan Osmanlı Devleti’nin mirası, Türkiye aleyhine 1945’teki yayımlanacak hevesindeki Sovyet politikaları, Rusya’nın her zaman Türkiye’ye yönelik riskler oluşturabilecek bir potansiyele sahip olduğu gerçeğini akla getirmektedir. Soğuk Savaş’ta Batı bloğunun karşısındaki Doğu bloğunun önderliğini üstlenen Sovyetler Birliğiyle ilişkiler kopuk olsa da 1962 Küba Füze Krizinden sonra ABD ile yaşanan

bunalımlarla birlikte yakınlaşma doğmuş, tarihsel süreç içerisinde bu döngü tekrar etmiştir. Benzer konjonktürlerde Türkiye ile ABD'nin arasındaki ilişkiler hasar gördükçe Türk-Rus ilişkileri ivme kazanmıştır.

Türk-Rus ilişkileri son 10 yılda inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik yayılcı politikası, diğer yandan yaşanan ikili krizler bu ilişkiyi zedelemiştir. Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhakı ve 2022'de Ukrayna'yı işgal etmesi Türkiye tarafından kınanan meselelerdir ve Rusya ile iş birliğini kısıtlayan temel faktörlere dönüşmüştür. Diğer yandan 24 Kasım 2015'te Türk hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının düşürülmesi, ardından 19 Aralık 2016'da Rusya Federasyonu'nun Büyükelçisi Andrey Karlov'un Ankara'da uğradığı bir suikastla hayatını kaybetmesi önemli krizler doğurmuştur. Büyükelçi suikastı, ilişkileri derinden etkilemese de uçak krizi ilişkileri kesilme noktasına getirmiştir. İlişkilerin tekrardan normalleşmeye başlaması bir seneyi geçkin bir süre almış, özellikle Türkiye'de FETÖ terör örgütünün gerçekleştirdiği darbe girişimi sonrasında Rusya'dan Türk Hükümetine gelen açık destek ilişkilere yeniden ivme kazandırmıştır (bkz. Bağcı ve Erduramaz, s. 131-145).

Suriye Krizi, Kırım'ın İlhakı, Rusya-Ukrayna Savaşı gibi bölgesel ve küresel dinamikleri etkileyen olaylarda uzlaşmazlıklar bulunsa da iki taraf da işbirliğini sürdürme yönünde irade ortaya koymuşlardır. Türkiye, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini kınamakla birlikte savaşın sonra ermesi ve bu süreçte çıkan uluslararası krizleri çözmek adına Rusya ile etkileşimlerini sürdürüp aktif bir aktör olarak bölgesel ve küresel istikrara katkı sunmaya çalışmaktadır. İstanbul'da Temmuz 2022'de imzalanan "Tahıl Koridoru Anlaşması" ile uluslararası tahıl ticaretinin devamının temin edilmesi Türkiye'nin ara buluculuğunda gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB üyesi olmayan bir ülke olarak Rusya'ya karşı yaptırımlara tam olarak katılmaması, bir anlamda elini güçlendirmiş ve hem Ukrayna'nın hem de Rusya'nın irtibat kurduğu bir aktör olarak arabuluculuk fonksiyonunu belli derece uygulayabilen bir aktör olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, bölgesel ve küresel kriz dönemlerinde Türkiye'nin fikir ayrılıkları yaşadığı ve ikili sorunlarının bulunduğu aktörlerle bile uluslararası düzenin istikrarı için ilişki geliştirip katkı sunduğu değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Türkiye'nin; ABD, AB, Rusya ve Çin gibi başat aktörlerle tarihsel ilişkilerini göz önünde tutarak kendi ulusal çıkarları doğrultusunda pragmatik etkileşim ağları örebilen, uluslararası sistemin bağlamsal baskıları altında değişim getirebilen hamleler yapabilen, ilgili aktörlerle her konuda anlaşmasa da ilişki ağlarını iş birliğine yönelik şekilde sürdürme becerisine sahip, ilişki ağlarını stratejik konumunun bir gereği olarak dengede tutabilen bir aktör olduğu söylenebilir. Türk dış politikası, değişen küresel dinamikler çerçevesinde her defasında bu güç merkezlerine olan uzaklığını ve yakınlığını gözden geçirip ona göre yeniden üretilen bir doğaya sahip gözükmektedir.

Türk Dış Politikasının Güvenlik Sağlayan Yapısı

Uluslararası sistem içerisinde Türkiye'nin jeopolitik konumu öne çıkmaktadır. Bir yandan kıtaları birleştiren bir köprü olarak görülmesi, bir yandan sıcak çatışma merkezlerine yakınlığı, Türkiye'yi uluslararası güvenliğin tesisinde ve uluslararası düzeninin devamının korunmasında öne çıkarmaktadır. Bu kapsamda Türkiye, uluslararası sistemde güvenlik tüketen değil, güvenlik üreten / sağlayan bir aktör olarak öne çıkmıştır.

Türkiye'nin, erken cumhuriyet döneminde komşularıyla iş birliği sağlayıp çevresinde güvenlik halkaları oluşturarak uluslararası güvenliğe katkı sunduğu görülmektedir. Örneğin iki savaş arası dönemde imzalanan Balkan Antantı ve Sadabad Paktı Avrupa'da faşizmin yükseldiği İkinci Dünya Savaşına doğru giden bir süreçte Türkiye'nin öncü olduğu güvenlik temelli iş birliği girişimleridir. 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın imzaladığı Balkan Antantı, savunma amaçlı olup tarafların güvenliğinin sağlanmasına yönelik

bir anlaşma olarak gözükmektedir. Benzer şekilde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 1937 yılında imzalanan Sadabad Paketi da bölgesel iş birliği ve saldırmazlık anlaşması olarak hayata geçirilmiştir (bkz. Öztürk, t.y.; Ertan, t.y.)

İkinci Dünya Savaşı sürecinde savaş dışı kalma politikasını yürüten Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ise, sistemi dengede tutma hususunda Sovyetlere coğrafi olarak en yakın Batılı müttefik olarak önemli bir rol oynamıştır. 1990’lardan sonra ise Türkiye, Orta Asya’dan Balkanlara, Afrika’dan Orta Doğu’ya geniş bir coğrafyada çatışmaların çözümlenmesi, barışın sağlanması ve korunması için paydaş olmuş ve uluslararası terörizmle mücadelede önde gelen bir ülke haline gelmiştir (Ayrıntılı tartışma ve örnekler için bkz. Aydın, 1996; Aydın, 1999; Aydın, 2000; Bağcı ve Kardaş, 2003; Demirel, 2023; Parlar Dal, 2018; T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-g).

Türkiye uluslararası sistemdeki en karmaşık güvenlik krizlerine hem siyasi hem de askerî olarak müdahil olmuş, uluslararası düzenin istikrarına katkı sunmuş bir ülkedir. 1990’larda Bosna ve Kosova krizlerinde barışın korunması çabalarına vermiş olduğu desteği, 11 Eylül sonrasında Afganistan’a yapılan uluslararası müdahaleye olan desteği Türkiye’nin uluslararası toplumla uyumlu bir şekilde hareket etmesine örnektir. Türkiye, bölgesel ve küresel güvenlik için aynı minvalde politikalarını sürdürmektedir. Verilere göre 2022 yılında Türk askerleri; Suriye, Irak, Katar, Somali, Bosna Hersek, Kosova, Arnavutluk, Lübnan, Afganistan, Mali, Orta Afrika Cumhuriyeti, KKTC ve Azerbaycan olmak üzere 10’dan fazla ülkede görev almıştır. Bu konuşlanmaların bir yandan BM ve NATO’nun misyonları dâhilinde gerçekleşmesi, diğer yandan da Türkiye’nin kendi üslerinde bulunan askerî kapasiteleri vasıtasıyla sürdürülmesi önem arz etmektedir. Son on yılda Türkiye’nin yurtdışındaki askerî üs sayısı da artma eğilimindedir (EURONEWS, 2020; TRTHABER, 2020).

Türkiye bölgesel bir güç ve küresel bir aktör olarak kendi ulusal çıkarlarını zedeleyen yakın krizlerden başlayarak uluslararası güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesi için aktif politikalar yürüten bir aktör görünümündedir. 2011 yılında Arap Baharının bir halkası olarak ortaya çıkan Suriye krizi önce Türkiye’yi ve komşularını, daha sonra da Avrupa güvenliğini sarsarak düzensiz bir göç hareketine neden olmuştur. Uluslararası güvenlik krizinin temelinde DEAŞ terör örgütünün bölgedeki istikrarı bozması, Suriye’deki devlet otoritesinin çökmesi yer almıştır. Bu uluslararası güvenlik krizine dair zorluklara bölgede bulunan başka terör örgütlerinin desteklenerek çözüm üretilmeye çalışılması eklenmiş ve Türkiye’nin millî güvenliğini tehdit eden başka sorunlar doğmuştur. Tüm bu karmaşık yapı içerisinde Suriye sahasına ABD’nin ve Rusya’nın zıt kutuplarda dahil olması, DEAŞ terör örgütünün eylemlerinin Suriye sahası dışına, Avrupa ve diğer ülkelere sıçraması, BM tarafından dahil olmak üzere terör tehdidini bitirecek herhangi bir uluslararası müdahalenin öncülüğünün yapılamaması, etkili bir uluslararası koalisyonun kurulamaması gibi nedenler sorunun büyümesine ve her geçen gün Türkiye aleyhine işlemesine sebebiyet vermiştir.

Bu kapsamda, yaşamış olduğu saldırıların sonlanmaması sonucunda, literatürde “kendi başının çaresine bakma” (bkz. Aksu, t.y.) olarak tanımlanabilecek şekilde Türkiye, BM Şartının 51. maddesindeki meşru müdafaa hakkını işleterek sahada hem DEAŞ terör örgütü üyeleriyle, hem de Türkiye’ye tehdit oluşturmasına rağmen ABD ve Avrupa’daki güçler tarafından desteklenen ve “yerel partner” olarak görülen PKK uzantısı PYD ve YPG’yle (bkz. CIA World Fact Book, 2023; Europol, 2021, s.63) mücadele etmiş, kontrol altına aldığı bölgeleri terörden arındırarak okul, hastane gibi kamu kurumları kurmuş ve hayatın normal akışını yeniden tesis etmeye çalışmıştır (bkz. MSB Kara Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.; Aslan, 2019). Bu kapsamda örnek vermek gerekirse 2016’da Fırat Kalkanı, 2018’de Zeytin Dalı, 2019’da Barış Pınarı harekâtlarıyla Suriye’de, Pençe harekâtıyla Kuzey Irak’ta olmak üzere terörle mücadele sürdürülerek bölgesel ve küresel istikrara katkı sağlanmıştır. Milli Savunma Bakanlığı

tarafından, 2015-2022 arasında bu operasyonlar kapsamında toplam 35.000'e yakın teröristin etkisiz hale getirildiği açıklanmıştır (Ürer, 2022).

Türk dış politikasının temel unsurlarından bir tanesi de uluslararası toplumun, BM ve NATO nezdindeki askerî misyonlarına ve müdahalelerine uluslararası hukuk çerçevesinde farklı oranlarda destek vermesidir. Bosna Hersek, Kosova, Somali, Afganistan gibi ülkelerde sürdürmüş olduğu faaliyetleri de çeşitlenme eğilimindedir. Örneğin 2008 yılından beri BM Güvenlik Konseyi kararınca Aden Körfezi, Somali karasuları ve açıkları, Arap Denizi ve mücavir bölgelerde TSK unsurları deniz haydutluğu ve terör saldırılarına karşı görev sürdürmektedir (bkz. Oğuzlu ve Güngör, 2006; Çelikkpala, 2010; TRTHABER, 2022).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye'nin 11 Eylül sonrasında "Teröre Karşı Küresel Savaş" söylemiyle ABD önderliğinde ortaya çıkan çok taraflı girişim ve koalisyonları, BM ve NATO gibi uluslararası örgütler nezdinde etkinleşen işbirliklerine uluslararası hukuk çerçevesinde destek sunduğu gözükmektedir. Öncelikle Afganistan'da, daha sonrasında Irak'ta özellikle El-Kaide terör örgütüne karşı şekillenen terörle mücadele politikalarına Türkiye katkı sunmuştur. 2011'de Suriye'de başlayan iç savaş neticesinde etkinliğini artıran DAESH terör örgütüne karşı da sahada en etkin mücadeleyi veren ülke olarak öne çıkmıştır. Türkiye, bu süreçte, bir yandan bahsi geçen terör örgütlerinin hedefi olurken bir yandan da milli güvenliğine karşı PKK temelli tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, bu çerçevede PKK ve türevi olan terör örgütleri ve FETÖ ile mücadelesini sürdürürken özellikle çok taraflı girişimler nezdinde ortaya konan uluslararası işbirliği politikalarına da desteğini sürdürmüştür (Demirel, 2023, s. 98-99).

Ulusal çıkarları doğrultusunda, uluslararası hukuka uygun şekilde Türk dış politikasının sert güç unsurlarına da başvurduğu söylenebilir. Nasıl ki Kore Savaşına asker gönderilerek Batı bloğu içerisinde "güvenlik sağlayan" bir ortak haline gelinmiş, ya da Kıbrıs Türkleri aleyhine uluslararası hukuk çiğnendiğinde garantör ülke olarak müdahale edilmişse, benzer şekilde Akdeniz'deki egemenlik ve yetki sahalarında Türkiye'nin haklarını gözetmek ve iş birliği halinde bulunan BM'nin tanıdığı meşru Libya hükümetine de davet üzerine askerî destek sağlanmış, ya da benzer şekilde sıkı müttefik, "bir devlet iki millet" söylemiyle ilişkilerin yürütüldüğü Azerbaycan'ın Karabağ'daki işgal altındaki topraklarını uluslararası hukuka uygun şekilde geri alması için askerî destek sunulmuştur (bkz. BBCNEWS, 2020; Canlı, 2020; Independent Türkçe, 2023).

Türkiye'nin bu ve benzeri hamlelerle hem bölgesinde hem de uluslararası sistemde güvenlik sağlayan, uluslararası etkileşimlerin genel gidişatını şekillendiren politikalar yürütme eğiliminde olduğu gözükmektedir. Bu betimleyici çerçevenin, karar vericiler tarafından da benzer şekilde değerlendirildiği ve güvenlik sağlayarak değişim getiren bir dış politika alt yapısına sahip olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Türk dış politikasına dair genel değerlendirmelerde bulunduğu makalesinde "bölgesel olarak yapıcı / inşa edici, aynı zamanda sistemi de dönüştürücü" olarak tanımladığı dış politika vizyonu bu hususta öne çıkan bir betimleme olarak değerlendirilebilir (bkz. Fidan, 2023).

Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin, başta BM ve NATO'nun uluslararası barış ve güvenliğin temini için oluşturduğu misyonlarına destek sunduğu ve bu kapsamda uluslararası bir oyuncu olarak güvenlik sağlayıcı bir rol üstlendiği söylenebilir. Bunun yanında Türkiye'nin öncelikle kendi sınırlarından başlayarak bölgesindeki istikrarsızlıklar ve küresel krizlerde yapıcı rol oynadığı gözükmektedir. Örneğin Türkiye'nin, Rusya-Ukrayna arasında diyalog sağlamaya çalışması, Suriye'de terörle mücadele ederek düzensiz göçmen sorununu çözmeye gayret etmesi gibi güvenlik sağlayıcı faaliyetleri bulunmaktadır. Diğer bir yandan uluslararası terörizmle mücadelede sahadaki mevcudiyetiyle risk alarak ve bedel ödeyerek uluslararası güvenliğe katkı sunması altı çizilmesi gereken noktalardan bir tanesidir.

100 Yıllık Birikim ve Dirençli Dış Politika

Türk dış politikası, her ne kadar Türkiye'nin sınır güvenliğini korumak, egemenlik ve bağımsızlığını sürdürmek üzere mevcut statükoyu korumaya yönelik bir temele sahip olsa da, uluslararası sistemdeki istikrarlı ve güvenli konumlanmasını devam ettirmek adına uluslararası hukuk çerçevesinde riskler barındıran hamleleri gerçekleştirmeyi göze alabilen bir karakter sergilemiştir. Bu kapsamda Türk dış politikasının son 100 yıllık tecrübesi, Türkiye'yi uluslararası sistemde daha dirençli bir aktöre dönüştürebilecek unsurlar içeriyor gözükmektedir.

İlgili çerçevede, değerlendirilebilecek temel dış politika gelişmelerinin önde gelenleri Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması, Hatay'ın anayurda katılması, Kıbrıs Barış Harekâtı ve 2016'dan sonra Suriye'ye yapılan sınır dışı operasyonlar olarak değerlendirilebilir. Tüm bu dış politika hamlelerinin ortak noktası, uluslararası sistem içerisinde ilgili konudaki statükoyu ya da gidişatı değiştiren girişimler olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Türk dış politikası, konjonktürel baskılar altında dahi, riskler barındıran politikalar yürüterek ulusal çıkarları sağlamak adına başarılı girişimlerde bulunabilen bir yapıya sahip gözükmektedir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) süreci; Almanya, İtalya ve Japonya'nın yayılcı politikaları altında İkinci Dünya Savaşı'na doğru gidilen bir dönemde askerî güç kullanılmadan yalnızca diplomatik girişimlerle Boğazlarda Türk egemenliğinin sağlandığı bir dış politika hamlesidir. İlgili dönemde, Hitler hükümetinin talep etmesine rağmen sürece dâhil edilmediği, Almanların tüm itirazlarına ve “dostane bulmadıkları” yönündeki açıklamalarına rağmen gerçekleştirilmiş bir dış politika sürecidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu sözleşmenin hayata geçirilmesi, Türkiye'nin askerî ve ekonomik güç kapasiteleri yeterli seviyelerde olmadığı bir dönemde, sistem içerisindeki en güçlü aktörlerin muhalefetine rağmen diplomasi hamleleriyle ulusal çıkarların sağlandığı önemli örneklerden birini teşkil eder (bkz. Koçak, 2013, s. 112-124; Oran, 2009, s. 321-322).

Hatay meselesi de benzer bir şekilde, İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri altında, hem askerî gücün caydırıcılığı hem de diplomatik ve siyasi gücün isabetli şekilde kullanılmasıyla çözülmüştür. Hatay, uluslararası hukuka uygun bir şekilde ana yurda katılmıştır. Hatay meselesinde olduğu gibi, askerî gücün caydırıcılığıyla birlikte siyasal ve diplomatik baskı unsurlarının isabetli bir şekilde kullanılması bir metot olarak ilerleyen yıllarda da Türk dış politikasında kullanılmıştır. Örneğin PKK terör örgütü liderinin Suriye'den 1998 yılında çıkarılması, aynı topraklarda yine askerî gücün caydırıcı etkisiyle sağlanmış bir dış politika olayıdır (bkz. Akan, 2022).

Türkiye bugün güvenlik sağlayan bir ülke konumunda değerlendirilebilir. 2022 yılı itibarıyla Türk Silahlı kuvvetleri üç kıtada ve ondan fazla ülkede görev yapmaktadır (TRT Haber, 2020). Bu görevlerin sayısının artması da muhtemeldir. Türk dış politikası tarihine bakıldığında yurtdışında asker bulundurulması bölgesel ve küresel istikrara katkı sağlamak ve bu kapsamda Türkiye'nin çıkarlarına korumak yeni bir olgu değildir. Dış politika tarihimizde Kıbrıs vakasına bakarsak:

Zürih-Londra Antlaşmalarının imzalanması ve akabinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurularak Kıbrıs meselesinde yeni bir süreç inşa edilmesi Türk dış politikasında yeni bir sayfayı temsil ediyordu. Bu antlaşmalar ile Türkiye “hukuksal bir statü” kazanmış, Adadaki muhtemel gelişmelere müdahale hakkı garanti altına alınmıştır. Buna göre Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın yanı sıra Adanın üç garantör devletinden biri olarak Adada 650 kişilik bir askeri garnizon bulundurabilme hakkına sahip olmuştur. Adadaki bu asker bulundurma durumu, Türkiye'nin o zamana kadar savunulan temel askeri doktrininden ikinci sapmadır. Birinci sapma 1950 yılında Kore Savaşı'na asker gönderme kararı ile gerçekleşmişti. Nitekim bu ikincisinde de Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasından beri ilk defa “kendi sınırları dışında” sürekli olarak asker bulundurmaya başlıyordu (Bağcı, 2019, s. 237-238).

Kıbrıs Barış Harekâtının, Soğuk Savaş koşulları altında ABD'nin vetosuna rağmen gerçekleşmesi, Türk dış politikasının sistemik baskılar altında dahi askerî güç kullanarak çıkarlarını koruma yönünde girişimlerde bulunabileceğinin bir örneğini oluşturmuştur. NATO ve ABD baskısı altında, Süveyş Kanalı meselesinde Birleşik Krallık ve Fransa'nın ABD'nin politikası dışında hareket etmesi mümkün olmamışken (bkz. Lucas, 1992), Türk dış politikası bağlı bulunduğu Batı Bloğunun baskılarına rağmen, yumuşama döneminin de etkileri altında göreceli özerk bir dış politika izleyerek Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirebilmiş ve sonraki yıllarda tüm yapısal ve işlevsel kapasitelere sahip bağımsız bir devlet olan KKTC'nin kurulmasına ve varlığını sürdürmesine destek sağlamıştır.

Türkiye'nin 2016 yılında Fırat Kalkanı operasyonu ile başlayan Zeytin Dalı, Barış Pınarı ile Suriye sahasında, pençe operasyonlarıyla Irak sahasında devam eden operasyonları da Türk dış politikasının akışında benzer şekilde özel bir konuma sahiptir. PKK türevi terör örgütleri olan PYD ve YPG'nin Türkiye'ye yönelik saldırıları neticesinde Türkiye öncelikli olarak Suriye'deki Esad rejimini uyarmış, ardından bir çözüm sağlanması adına konuyu BM'nin gündemine taşımıştır. Sonuç çıkmayan bu süreçlerden sonra NATO'nun beşinci maddesi öncesinde işletilen dördüncü maddesini istişare amaçlı çalıştırmış, ancak beklenen çözüm bulunamamıştır. Tüm bu yollar denendikten sonra Türkiye BM Şartının 51. maddesi kapsamında "meşru müdafaa" hakkını kullanarak Suriye'ye askeri müdahalede bulunmuş, ilgili terör örgütlerine karşı operasyon başlatmıştır. 2016'dan beri geçen süre zarfında Suriye içerisindeki bazı bölgeler terör örgütlerinden temizlenmiş ardından da buralarda yaşamın normale dönmesi ve çatışmalardan kaçarak ülkelerini terk eden kitlelerin bu sahalara dönmelerinin sağlanması için gayret göstermiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin BM Şartının 51. maddesi kapsamında kendi sınırlarının ötesinde de kendisine yönelik tehditleri bertaraf etmeye çalıştığı yeni bir dönemin başladığı ve bu sürecin Türk dış politikasında daha önce benzeri bulunmayan farklı özellikler teşkil ettiğinin vurgulanması gerekir (bkz. Ekşi, 2018).

Genel olarak değerlendirildiğine, Türk dış politikasının 100 yıllık birikimi, Türkiye'nin uluslararası sistem içerisinde direnç gösterebilen bir aktör olduğuna işaret etmektedir. Bu kapsamda tarihsel süreç, sistemik baskılar altında dahi, Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda uluslararası hukuk çerçevesinde kendisi açısından riskler barındıran önemli dış politika hamlelerini yapabildiğini ve gerekli durumlarda meşru müdafaa haklarını kullanarak kendi başının çaresine bakma ilkesiyle hareket edebildiğini göstermiştir.

Sonuç

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk dış politikası hem Türkiye içerisindeki değişimler hem etkileşime girdiği aktörlerdeki değişimler hem de uluslararası bağlamdaki sistemik değişimlerden etkilenecek şekilde şekillenmeye devam etmektedir. Bu bir asırlık engeli yolculuğun içerisinde fırsatlar ve zorluklar iç içe geçmiş şekilde yoğrulmuştur. En temelde Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığını kollayarak belirlenen ulusal çıkarları yerine getirmeye çalışan Türk dış politikası, kimi zaman uluslararası politikanın seyrinden etkilenmiş kimi zaman da bölgesel ve küresel dinamikleri şekillendirerek genel gidişatı değiştirmiştir. İşbu makale, Türk dış politikasının bu yapısına 2023 yılından bir bakışla, öne çıkan dört özelliğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

Öncelikli olarak Türkiye'nin diplomatik kapasite ve yeteneklerindeki bir gelişim olduğunu ortaya koyan makale, bu yapısal ve işlevsel değişimin, uluslararası düzen içerisinde Türk dış politikasının daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve manevra sahasını genişlettiğini, Türkiye'nin ilişkilerinde daha derinlemesine etkileşime girebilen bir aktör haline geldiğini özellikle Afrika'ya yönelik politikası üzerinden ortaya koymuştur.

Diğer yandan, uluslararası ilişkilerin seyrini öncelikli olarak sistemde yer alan güç merkezlerinin şekillendirdiği düşünülürse, Türkiye'nin de ABD, AB, Çin ve Rusya ile olan ilişkilerinin hem Türk dış politikası hem de uluslararası düzen açısından belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Türkiye bu güç merkezleriyle etkileşime girerek çıkarlarını denge politikasıyla sağlama eğilimindeki bir ülke olarak gözükmektedir. Bu noktada Türk dış politikasının diğer bir özelliği kapsamında, ilgili güç merkezleriyle olan uzlaşma ve ayrışma süreçleri dönemsel olarak değişse de, Türkiye tüm bu aktörler ile ilgili denge siyasetini sürdürebilmiştir.

Türk dış politikasının 100. yılında öne çıkan temel noktalardan bir tanesi de Türkiye'nin uluslararası sistem içerisinde güvenlik tüketen değil, güvenlik üreten /sağlayan bir aktör olduğudur. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde dış politikasını daha çok bir güvenlik arayışı kapsamında yürüten Türkiye, gelmiş olduğu noktada bölgesel ve küresel krizlerin etkilerinin minimize edilmesi için katkı sunabilen, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda sistemdeki baskılara direnebilen, risk alarak tehditlerin bertaraf edilmesine katkı sunan bir aktör görünümündedir. Uluslararası toplumun BM temelinde ortaya koyduğu politika ve müdahalelere destek veren Türkiye'nin, uluslararası koalisyonların kuramadığı durumlarda da terörizmle mücadele ve Suriye krizi örneklerinde görüldüğü üzere aktif politikalarla uluslararası sistem içerisinde güvenlik sağlayan bir aktör olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Tüm bu özelliklerle şekillenen Türk dış politikasının, son 100 yıllık tecrübesi, Türkiye'yi uluslararası sistemde daha dirençli bir aktöre dönüştürebilecek unsurlar içeriyor gözükmektedir. Türk dış politikası diğer aktörler ile yaşadığı sorunlar, sistemik baskılar, belirsizlik ortamının ortaya çıkardığı zorluklar konusunda bir birikime sahiptir ve geçtiğimiz 100 yıllık süreç tüm etkileşimlerine ışık tutmakta, bu gerçek de Türkiye'nin daha dirençli bir aktöre dönüşmesine katkı sunmaktadır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Hatay'ın ana yurda katılması, Kore Savaşı'na katılım, Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türkiye'nin özellikle 2016 sonrasındaki sınır dışı operasyonları gibi dış politika hamleleri, bu birikimin oluşmasına katkı sağlayan vakalardır ve Türkiye'nin sistemik baskılar altında, hem fikir olmadığı aktörlerle etkileşim halinde ulusal çıkarlarını nasıl sağlayabileceğine dair rehberlik etmektedir.

Uluslararası sistemdeki belirsizlikler, mevcut güç merkezlerinin Batı'dan Doğu'ya doğru kayma eğilimi, tehditlerin çeşitlenmesi ve çok-boyutlu etkiler doğurması uluslararası düzenin istikrarı için tüm aktörleri belli çerçeveler içerisinde işbirliğine itmektir. Bu denklemde hem Türkiye için diğer aktörler hem de diğer aktörler açısından Türkiye daha vazgeçilmez olmuş gözükmektedir. O yüzden Türkiye'nin Batı çıpalı konumlanması, Batı dışındaki aktörlerle ortaklık yapmasına engel olmayıp aksine mevcut kriz ve sürtüşmeleri minimize edebilecek yetkinliklerle Türk dış politikasını uluslararası sistem içerisinde daha merkezi bir noktaya taşımaktadır.

Cumhuriyet'in 100. yılında, dünyada jeopolitik kırılmaların yaşandığı bir dönemde, küresel bir oyuncu ve güvenlik sağlayan bir aktör olan Türkiye'nin bu kırılmalardan en fazla etkilenen ve etkilenecek olan ülkelere biri olduğu söylenebilir. O nedenle Türk dış politikasının; Türkiye'nin değişen jeopolitiğini, önümüzdeki dönemde ortaya çıkabilecek meydan okumaları, bölgesel ve küresel gelişmeleri hesaba katarak yeni ve bütüncül bir strateji arayışı içerisine girmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

Kaynakça

- Ahmed H. (23 Temmuz 2022). *Antalya diplomacy forum*. Erişim tarihi: 11.09.2023, <https://thediplomaticinsight.com/antalya-diplomacy-forum/>
- Akan, A. K. (14 Şubat 2022). Terör örgütü PKK'nın elebaşı Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesinin üzerinden 23 yıl geçti. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 10.10.2023,

- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/teror-orgutu-pkknin-elebası-ocalanın-turkiyeye-getirilmesinin-uzerinden-23-yil-gecti/2502163>
- Aktaş T., (25 Mayıs 2023). Afrika Birliği, 60'ıncı yılında siyasi ve ekonomik bağımsızlık için mücadeleyi sürdürüyor. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrika-birligi-60inci-yilinda-siyasi-ve-ekonomik-bagimsizlik-icin-mucadeleyi-surduruyor/2905560>.
- Aksu, F. (t.y.). Kendine yardım. *Secopedia*. Erişim Tarihi: 11.10.2023, <http://www.secopedia.org/hakkinda/>
- Aktürk, Ş. /Ed.) (2020). Debating Turkey's Grand Strategy [Special Issue]. *Perceptions*, 25 (2). Antalya Diplomacy Forum. (t.y.). *ADF 2022*. Erişim Tarihi: 11.09.2023, <https://antalyadf.org/en/adf-english/>
- Aslan, M. (2019). *Turkey's Reconstruction Model in Syria*. SETA Publications. Erişim Tarihi: 11.10.2023, <https://setav.org/en/assets/uploads/2019/04/R139Syria.pdf>
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2023). *Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi*. Erişim tarihi: 11.10.2023, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html
- Aydın, M. (2000). Determinants of Turkish foreign policy: Changing patterns and conjunctures during the Cold War. *Middle Eastern Studies*, 36 (1), 103-139.
- Aydın, M. (1996). Turkey and Central Asia: Challenges of change. *Central Asian Survey*, 15 (2), 157-177.
- Aydın, M. (1999). Determinants of turkish foreign policy: Historical framework and traditional inputs. *Middle Eastern Studies*, 35 (4), 152-186.
- Bağcı H. ve Erdurmaz S. (2017). *Turkey-Russia relations in the era of the Justice and Development Party (Ak Party). From honeymoon to separation and reconciliation again*. Zellner W. (Ed.) (2017). *Security narratives in Europe* (s. 131-145). Baden-Baden: Nomos.
- Bağcı, H. (2004). *11 Eylül sonrası dönemde Türk dış ve güvenlik politikalarındaki gelişmeler ve yeni parametreler*. Bal, İ. (Ed.) (2004). *21. yüzyılda Türk dış politikası* (s. 911-916). Ankara: Nobel.
- Bağcı, H. (2004). *Türkiye ve AGSK: Beklentiler, endişeler*. Bal, İ. (Ed.) (2004). *21. yüzyılda Türk dış politikası* (s. 939-958). Ankara: Nobel.
- Bağcı, H. (2019). *Türk dış politikasında 1950'li yıllar* (5. Baskı). Ankara: Orion Yayınevi.
- Bağcı H. Ve Kardeş Ş. (2003). Post September 11 impact: The strategic importance of Turkey revisited. Paper prepared for the CEPS/IISS European Security Forum, Brussels. Erişim tarihi: 07.10.2023, <http://www.eusec.org/bagci.htm>.
- Bayram M. (2021). *Türkiye Afrika işbirliği: Üçüncü bir yol mümkün mü?* (SETA Analiz, sayı 358, Aralık 2021). SETAV. Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://setav.org/assets/uploads/2021/12/A358.pdf>
- BBCNEWS. (6 Ocak 2020). Libya conflict: Turkey sends troops to shore up UN-backed government. Erişim Tarihi: 11.10.2023, <https://www.bbc.com/news/-africa-51003034>
- BBCNEWS Türkçe. (22 Temmuz 2022). *Tahıl koridoru anlaşması: Beyaz Saray ve AB, İstanbul'daki anlaşmayı 'memnuniyetle' karşıladı*. Erişim tarihi: 11.09.2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62261317>
- Bull, H. (2012). *The anarchical society: A study of order in world politics* (4. Baskı). Palgrave Macmillan.
- Canlı, E. (30 Aralık 2020). Türkiye'nin desteği 2020 yılında Libya'nın kaderini değiştirdi. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 11.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486>
- CIA – World Fact Book (2023). *Explore all countries – Syria*. Erişim tarihi: 11.10.2023, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/>

- Çelikpala, M. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner dış politikadan proaktif ritmik diplomasiye geçiş. *Uluslararası İlişkiler*, 7, 25, 93-126.
- Demir, S. ve Eminoğlu A. *Giriş*. Demir, S. ve Eminoğlu A. (Ed.). *Türk-Amerikan ilişkileri: İki yüzyıllık bir serüven ve ötesi* (s.1-6). Ankara: Barış Kitap.
- Demirel M. (2023). *Türkiye'nin terörle mücadele politikalarına genel bir bakış (11 Eylül 2001 Sonrası)*. Aslan M. (Ed.). *Türkiye'nin terörizm ile mücadelesi: Kavram, süreç ve yöntem* (s. 175-206). Ankara: SETA Yayınları.
- Demirel, M. (2017). Hedley Bull perspektifinden uluslararası toplum kavramsallaştırması ve kurumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 46-85.
- Diplomasi Akademisi. (t.y.) *25th International junior diplomats training program*. Erişim tarihi: 12.09.2023, <http://diab.mfa.gov.tr/25-international-junior-diplomats-training-program.en.mfa>
- Diplomasi Akademisi. (t.y.). *2021 Annual Report*. Erişim tarihi: 12.09.2023, <http://diab.mfa.gov.tr/diab/wp-content/uploads/2022/02/2021-Annual-Report.pdf>
- Ekşi, M. (2018). Türk dış politikasının ultimo ratiosu: Yumuşak güçten sert güce Türkiye'nin Suriye politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, 15 (60) , 71-99.
- Ertan, T. F. (t.y.). Sadabad Paketi (8 Temmuz 1937). *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 10.10.2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>
- EURONEWS. (17 Ocak 2020). *Türkiye'nin hangi ülkelerde askeri üssü var?*. Erişim tarihi: 9.10.2023, <https://tr.euronews.com/2020/01/17/turkiye-nin-yabanci-topraklarda-askeri-varligi-ne-hangi-ulkelerde-us-bulunduruyor>
- EUROPOL (2021). European Union terrorism situation and trend report, Publications Office of the European Union, Luxembourg. Erişim tarihi: 11.10.2023, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/tesat_2021_0.pdf
- Fidan G. (2017). *Cumhuriyet'in Çinli misafirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fidan H., (2023). Turkish foreign policy at the turn of the 'century of Türkiye': Challenges, vision, objectives, and transformation. *Insight Turkey*, 25 (3), 11-25.
- Güvenç S., (20 Eylül 2022). *NATO üyesi Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olabilir mi?*. EURONEWS. Erişim tarihi:12.09.2023, <https://tr.euronews.com/2022/09/20/nato-uyesi-turkiye-sanghay-isbirligi-orgutune-uye-olabilir-mi>
- Hazar, N. (2016). *Türkiye Afrika ilişkileri: Türkiye'nin dost kıtaya açılım stratejisi*. Ankara: Akçağ.
- Hazar, N. (2020). *Dış politika anıları: Güncemden notlar 1967-2018*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Heart of Asia – İstanbul Process. (t.y.). *About Heart of Asia – İstanbul Process*. Erişim tarihi: 11.09.2023, <https://www.hoa.gov.af/about-us/about-hoa-ip.html>
- Independent Türkçe (19 Eylül 2023). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulu'nda konuştu: Karabağ Azerbaycan toprağıdır*. Erişim tarihi: 10.10.2023, <https://www.indyturk.com/node/662056/siyaset/cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-erdo%C4%9Fan-bm-genel-kurulunda-konu%C5%9Ftu-karaba%C4%9F-azerbaycan-topra%C4%9F%C4%B1d%C4%B1r>
- Karaosmanoğlu, Ali L. (1983). Turkey's security and the Middle East. *Foreign Affairs*, 62 (1), 157-175.
- Karaosmanoğlu, Ali L. (2012). *NATO'nun dönüşümü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karaosmanoğlu A. L. ve Aydın E. (2020). *Strateji düşüncesi kuram, paradoks, uygulama*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kırış Ö. Y., (2020) Türk-İngiliz-Fransız bağlaşması (19 Ekim 1939). *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. Erişim tarihi: 14.09.2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-ingiliz-fransiz-baglasmasi-19-ekim-1939/>
- Koçak, C. (2013). *Türk-Alman ilişkileri (1923-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kühnhardt L. (1999). *On Germany, Turkey, and the United States*. Bağcı H., James J., and Kühnhardt L. (Ed.) (2004). Baden-Baden: Verlagsgesellschaft.
- Lowy Institute. (t.y.). *Global Diplomacy Index 2021 country ranking*. Erişim tarihi: 10.09.2023, https://globaldiplomacyindex.lowyinstitute.org/country_rank.html.
- Lucas, W. S. (1992). *NATO, 'Alliance' and the Suez crisis*. Heuser B. & O'Neill R. (Ed.). *Securing peace in Europe, 1945-62: Thoughts for the post-cold war era* (260-276). Palgrave- MacMillan,
- MSB Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (t.y.). *Terörle mücadele – Fırat Kalkanı Harekâtı*. Erişim tarihi: 10.10.2023, <https://www.kkk.tsk.tr/firat-kalkani.aspx>
- Oğuzlu, H. T. ve Güngör U. (2006). Peace operations and the transformation of Turkey's security policy. *Contemporary Security Policy*, 27 (3), 472-488.
- Oran B. (Ed.). (2009). *Türk dış politikası: Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (Cilt 1, 1919-1980)* (15. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, O. M. (t.y.). Balkan Antantı. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 10.10.2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-antanti/>
- Palabıyık, D. Ç. (30 Eylül 2022). Afrika açılımı Türkiye'nin kıtaya ticaret hacmini 45 milyar dolar seviyesine çıkardı. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrika-acilimi-turkiyenin-kitayla-ticaret-hacmini-45-milyar-dolar-seviyesine-cikardi/2698819#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%2048%20Afrika%20%C3%BClkesi,ile%20Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmas%C4%B1%20bulunuyor>.
- Parlar Dal, E. (2018). Assessing Turkey's changing conflict management role after the Cold War: Actorness, approaches and tools. *Third World Quarterly*, 39 (12), 2291-2314.
- PWC Global (t.y.). *The World in 2050*. Erişim tarihi: 08.10.2023, <https://www.pwc.com/gx/en/research-insights/economy/the-world-in-2050.html>
- Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği. (t.y.) *Büyükelçiliğimiz hakkında: Rusya'nın Ankara büyükelçiliği*. Erişim tarihi: 10.09.2023, https://turkey.mid.ru/tr/embassy/b_y_kel_ili_imiz_hakk_nda/#:~:text=Rusya'n%C4%B1n%20Ankara%20B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi&text=4%20Ekim%201920'de%20Sovyet,olan%20Sovyet%20b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Finin%20a%C3%A7%C4%B1l%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20yap%C4%B1l%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.
- Seben, H. T. (13 Nisan 2021). Unutulmakta olan bir temsilciliğimiz: T.C. Nanking Büyükelçiliği. *Ankara Politikalar Merkezi*. Erişim tarihi: 11.10.2023, <https://apm.org.tr/2021/04/13/unutulmakta-olan-bir-temsilciligimiz-t-c-nanking-buyukelciligi/>
- Şimşir, B. N. (2006). Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılında Türk diplomatik temsilcilikleri ve temsilcileri (1920-1950). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22, 15-90.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-). *Suriye halkının dostları grubu ikinci konferansı başkanlık sonuçları, 1 Nisan 2012, İstanbul*. Erişim tarihi: 10.09.2023, https://www.mfa.gov.tr/chairman_s-conclusions-second-conference-of---the-group-of-friends-of-the-syrian-people-istanbul_-1-april-2012.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-a). *Dünya insani zirvesi 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlendi*. Erişim tarihi: 10.09.2023, https://www.mfa.gov.tr/dunya-insani-zirvesi-23_24-mayis-2016-tarihlerinde-istanbul_da-duzenlendi.tr.mfa

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-b). *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)*. Erişim tarihi: 10.09.2023, https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-c). *No: 139, 5 Mayıs 2015, İstanbul Sözleşmesi denetim organı GREVIO'nun seçimleri hk.*, Erişim tarihi: 10.09.2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-139_-5-mayis-2015_-istanbul-sozlesmesi-denetim-organi-grevio_nun-secimleri-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-ç). *No: 149, 29 Mayıs 2012, II. İstanbul Somali konferansı hk.*, Erişim tarihi: 10.09.2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-149_-29-mayis-2012_-ii_-istanbul-somali-konferansi-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-e). *Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)*. Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-f). *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarihçesi*. Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa#:~:text=Co%C4%9Frafik%20da%C4%9F%C4%B1%C4%B1m%20bak%C4>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-g). *Uyumsuzlukların çözümü ve arabuluculuk*. Erişim tarihi: 10.10.2023, <https://www.mfa.gov.tr/uyumsuzluklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>
- Tepeciklioğlu E. E., Tepeciklioğlu A. O. (Ed.) (2021). *Turkey in Africa: a new emerging power*. London and New York: Routledge.
- Tepeciklioğlu E. E. (4 Ocak 2019). Afrika'ya açılım kararından yirmi sene sonra Türkiye-Afrika ilişkileri nerede?. *Bilgesam Analiz*, No: 1395.
- Tepeciklioğlu E. E., (2017). Economic relations between Turkey and Africa: Challenges and prospects. *The Journal of Sustainable Development and Policy*, 8 (1), 1-33. <https://dx.doi.org/10.4314/jsdlp.v8i1.2>
- Tepeciklioğlu, E. E. (2023). *Turkey and Africa: Once miles apart, now reliable allies?* Özerdem A. ve Öztürk A. E. (eds.). *A companion to modern Turkey's centennial: Political, sociological, economic and institutional transformations since 1923* (s. 405-425). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TRTHABER. (3 Ocak 2020). *Mehmetçik 3 kıta 12 ülkede görev yapıyor*. Erişim tarihi: 9.10.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/mehmetcik-3-kita-12-ulkede-gorev-yapiyor-451471.html>
- TRTHABER. (5 Şubat 2022). *Türk askerinin Aden Körfezi'ndeki görev süresi uzatıldı*. Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turk-askerinin-aden-korfezindeki-gorev-suresi-uzatildi-652116.html>
- Turhan, Y. (2021). Turkey's foreign policy to Africa: The role of leaders' identity in shaping policy. *Journal of Asian and African Studies*, 56 (6), 1329-1344. <https://doi.org/10.1177/0021909620966773>.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Antlaşması, 3 Ekim 2009. Erişim tarihi: 10.09.2023, https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf
- Ürer M. (7 Haziran 2022). MSB: 24 Temmuz 2015'ten bugüne kadar 34 bin 950 terörist etkisiz hale getirildi. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/msb-24-temmuz-2015ten-bugune-kadar-34-bin-950-terorist-etkisiz-hale-getirildi/2607450>.
- Yeşiltaş, M. ve Pirinççi F. (2020). *Küresel dönüşüm sürecinde Türkiye'nin büyük stratejisi*. İstanbul: SETA.
- Yükselen, H. (2020). *Strategy and strategic discourse in Turkish foreign policy*. Palgrave Macmillan.

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılında Kamu Diplomasisi ve İletişim Stratejisi¹

Public Diplomacy and Communication Strategy in the Centennial of the Republic of Türkiye

Asiye Gün GÜNEŞ GÜLAL^{a*} Fulya AKGÜL DURAKÇAY^b^a Dr., Bağımsız Araştırmacı, Nevşehir / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-2353-5679

^b Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0200-7911

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Eylül 2023

Kabul tarihi: 25 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,
Kamu diplomasisi,
İletişim stratejisi,
Türk dış politikası,
Yumuşak güç.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 8, 2023

Accepted: October 25, 2023

Keywords:

Türkiye,
Public diplomacy,
Communication strategy,
Turkish foreign policy,
Soft power.

ÖZ

Devletlerin toplumlarla doğrudan ilişki kurmasını sağlayan kitle iletişim araçları, yumuşak gücünü artırma ve çıkarlarını ilerletme amacıyla devletlerin dış politika mesajlarını yayması, diğer devletlerin halklarına kendilerini tanıtmaları ve toplumsal diyalogun geliştirilmesi açısından etkili bir unsur haline gelmiştir. Avrupa ve Asya'nın keşişin noktasında bulunan ve kendisini önemli bir bölgesel ve uluslararası aktör olarak konumlandıran Türkiye, kültürel miras ve diplomasi aracılığıyla nüfuzunu ilerletmede köklü bir geçmişe sahiptir. Bu makale, 100. yılını kutlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin yumuşak gücüyle ilişkili olan ve kültürel unsurlara vurgu yapan, Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan ve değişen küresel dinamiklere cevaben gelişim gösteren kamu diplomasisi ve iletişim stratejisinin seyrini araştırmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin yabancı kamuoyları ile iletişimini geliştirmek, uluslararası imajını iyileştirmek, bölgesel ve uluslararası bir aktör olarak nüfuzunu artırmak için kültürel öğelerinden nasıl yararlandığı değerlendirilmektedir. Bu makale, yumuşak güç kullanımı ve kültürel tanıtım çerçevesinde Türkiye'nin kamu diplomasisinin çok yönlü yanlarını analiz ederek dış politika mesajlarına yön veren temel ilkelerle bütünlüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma metodolojik açıdan tarihsel değişim ve süreklilik içerisinde Türkiye'nin kamu diplomasisi araçlarının tespitinde literatür taramasından yararlanmakta ve en etkili şekilde kullanılan araçların ve kurumların faaliyetlerinin içeriklerinin analiz edilmesine dayanmaktadır. Bu çalışmada, Cumhuriyetin 100. yılında iletişim araçlarının kamu diplomasisinde kullanılmak üzere kurumsallaştırılması ve kurumların Türkiye'nin imajını yaymadaki rolü ele alınmaktadır. Küresel çapta kamu diplomasisi faaliyetleri yürüten Türkiye'nin uluslararası arenada etkili bir aktör olmak amacıyla eğitim, sanat ve kültür alanlarında kültürel mirasını, dilini ve sanatını tanıtmaya yönelik etkinlikler ve uluslararası yayıncılık aracılığıyla uluslararası kamuoyu ile iletişimini artırdığı görülmektedir. İkili işbirlikleri, anlaşmalar, uluslararası etkinlikler ve yayıncılık çerçevesinde yürütülen kamu diplomasisi ve iletişim stratejisi Türkiye'nin dış politika hedefleri çerçevesinde yumuşak gücüne katkıda bulunmaktadır.

ABSTRACT

The mass media, which enables states to establish direct relations with societies, has become an effective element in disseminating the states' foreign policy messages, introducing themselves to the peoples of other states, and developing social dialogue to increase their soft power and further their interests. Türkiye, situated at the crossroads of Europe and Asia, asserts itself as a key regional and international actor and has a long history of projecting influence through cultural heritage, and diplomacy. This article searches the dynamic realm of The Republic of Türkiye, which is presently celebrating its centennial, public diplomacy, and communication strategy with its connection to soft power and a particular focus on cultural elements, spanning from the Ottoman Empire to exploring its evolution in response to shifting global dynamics. The study evaluates how Türkiye leverages its cultural components to foster communication with foreign publics, enhance its international image, and increase its regional and international influence. By analyzing the multifaceted aspects of Türkiye's public diplomacy, including its utilization of soft power and cultural promotion, this article seeks to present the integrity of the underlying principles guiding its foreign policy messaging. Methodologically the study benefits from a literature review to determine Türkiye's public diplomacy instruments within historical change and continuity and is based on the analysis of the contents of the most effectively used instruments and institutions. Within this context, the institutionalization of communication tools in the realm of public diplomacy and the role of institutions in conveying Türkiye's image in the Republic's centennial are addressed. The study finds that Türkiye, carrying out public diplomacy activities at a global scale, has enhanced its communication with foreign publics through activities and international broadcasting designed for publicizing its cultural heritage, language, and art in the areas of education, arts, and culture to be an efficient actor in the international arena. Its public diplomacy and communication strategy carried out through bilateral cooperations, agreements, international activities, and broadcasting contribute to Türkiye's soft power within the scope of its foreign policy targets.

¹ Doç. Dr. Senem ATVUR ve Doç. Dr. Ceren UYSAL OĞUZ'a desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Within the realm of international politics, nation-states employ a variety of institutional and communicative mechanisms to advance their foreign policy goals and cultivate amicable associations with other countries. The effectiveness of these instruments, particularly communication tools, arises from their capacity to enhance a state's influence and facilitate direct engagements with various foreign publics. Mass media is a significant communication instrument that enables direct connections among states and the public as well as people-to-people. The primary purpose of broadcasting, in addition to providing information, is to convey a state's foreign policy message, acquaint the state with international audiences, and foster dialogue. The 20th century witnessed significant progress in information technologies, which resulted in the inclusion of different actors in diplomacy and the diversification of the activities of actors engaging in diplomatic activities. This development facilitated the quick digitalization and widespread distribution of content. With the advent of the 21st century, the aforementioned communication methods have firmly established themselves as indispensable instruments in the realm of foreign policy. The contemporary discourse surrounding the concepts of "soft power" and "public diplomacy" emphasizes their significance in bolstering a nation's efficacy in the realms of digital, social, and cultural arenas within the context of foreign policy. The Ottoman Empire's embrace of modernity and integration with Western societies were accompanied by efforts to establish formal structures for its foreign policy and diplomatic representation. Located at a strategic crossroads between Europe and Asia, Türkiye has a unique combination of cultural, historical, and geopolitical importance. This uniqueness is derived from its extensive cultural impact and diplomatic initiatives throughout its history. The current centenary is a favorable occasion to explore the historical development of the nation's public diplomacy and its corresponding communication strategy. Several entities in Türkiye play a crucial role in formulating and implementing public diplomacy activities. As the Republic commemorates its one-hundredth anniversary, these establishments are progressively prioritizing rebranding efforts and accentuating Türkiye's image as a prominent regional soft power. The prominent institutions and tools employed by Türkiye to convey its public diplomacy are the Directorate of Communications, the Turkish Cooperation and Coordination Agency, the Presidency for Turks Abroad and Related Communities, the Anadolu Agency, Turkish Radio and Television Corporation, the Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, the Yunus Emre Institute, the Mevlana and Orhun Exchange Programmes, and Turkish soap operas. This article searches the dynamic realm of Türkiye's public diplomacy and communication strategy with its connection to soft power and a particular focus on cultural elements, spanning from the Ottoman Empire to exploring its evolution in response to shifting global dynamics. With this aim, the institutionalization of communication tools in the realm of public diplomacy and, the role of institutions in conveying Türkiye's image are explored. Methodologically the study benefits from a literature review to determine Türkiye's public diplomacy instruments within historical change and continuity and is based on the analysis of the contents of the most effectively used instruments and institutions. The institutions aforementioned are critically involved in formulating and implementing public diplomacy practices. Moreover, the analysis provides insight into the rebranding initiatives, emphasizing Türkiye's position as a prominent international soft power. The objective of this study is to examine the progression and diversification of public diplomacy instruments and communication strategies in the context of the Republic of Türkiye's centenary anniversary. In this regard, this study first presents a conceptual framework of the terms public diplomacy and soft power in their correlation to foreign policy. Herewith, public diplomacy is conceptualized as a significant instrument for a state to enhance its soft power capabilities. Then this study explores the communication and cultural strategies that have been considered as essential elements of public diplomacy, focusing on the period covering the late Ottoman Empire era spanning into contemporary Türkiye. Lastly, the institutionalization of communication tools in the realm of public diplomacy and, the role of institutions in conveying Türkiye's image in the Republic's centennial are addressed. The study finds that Türkiye, in parallel to its new foreign policy as a response to changing global dynamics in the 21st century, has adhered to public diplomacy intending to position itself as a soft power. In this context, Türkiye uses multifaceted public diplomacy where its communication strategy has a holistic approach to integrate traditional institutions with digital outreach. Türkiye employs various communication strategies to increase its visibility in the international realm and to advance its dialogue with foreign publics. It uses the institutions at its disposal as well as building new ones, with a particular focus on its cultural richness stemming from its history and geography, to convey its foreign policy messages in line with rebranding its image interrelating to soft power in the 21st century.

Giriş

Uluslararası sistemde devletler, dış politika amaçlarını gerçekleştirmek, diğer devletler ve aktörler ile ilişkilerini geliştirmek için kullandığı kurumsal araçların yanında etki kapasitesini artırmak yönünde özellikle iletişim araçlarından da yararlanmaktadır. Devletlerin toplumlarla doğrudan ilişki kurmasını sağlayan kitle iletişim araçları devletin dış politika mesajını yayması, diğer devletlerin halklarına kendilerini tanıtmaları ve toplumsal diyalogun geliştirilmesi açısından etkili bir unsur haline gelmiştir. 20. yüzyıl sonunda yaşanan teknolojik gelişmeler ve yeni iletişim araçlarının yaygınlaşması, 21. yüzyılda hızlanan ve dijitalleşen içeriklerin devletlerin dış politika araçları arasında önemli bir yer bulmasını sağlamıştır. Günümüzde yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramları etrafında şekillenen tartışma, devletlerin sosyal, kültürel ve dijital alandaki dış politika yeteneklerini geliştirmesine ve diyalogun artırılmasına katkı sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve Batıya açılma hedefleri, dış politika ve dış temsilde kurumsallaşma çabalarını beraberinde getirmiştir. Batı Avrupa başkentlerinde açılmaya başlanan ilk daimî elçilikler, kurumsal temsilin yanı sıra diğer devletlerle ve toplumlarla ilişkinin ve doğrudan iletişimin yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Cumhuriyet ile birlikte ulusal kültür ve uluslararası ilişkiler alanlarında büyük öneme sahip olduğu bilinen radyo yayıncılığına odaklanılmış ve zamanla temsil ve iletişim araçları da çeşitlendirilmeye başlanmıştır. Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği ile komşuluğu da göz önüne alındığında Batı Bloku'nda stratejik bir konuma sahip olan Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrasında değişen bölgesel ve küresel dengeler çerçevesinde dış politikasında yeni açılımlar söz konusu olmuştur. Özellikle Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya gibi Türkiye'nin yakın coğrafyasındaki gelişmeler, orta büyüklükte bir devlet olarak Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ilişkiler kadar kültürel ve toplumsal etkiye de odaklanmasını sağlamıştır. Bu değişimin önemli yansımalarından biri de yumuşak güç ve kamu diplomasisi tartışmasıdır. Türkiye'nin bölgesel ve küresel dış politika amaçları kapsamında yumuşak gücünü artırmak için aktif bir kamu diplomasisi yürütmeye başladığı gözlenmektedir (Göksu, 2023).

Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti 100. yılını doldururken kamu diplomasisi ve iletişim stratejisindeki araçların nasıl çeşitlendiğini, tarihsel bir perspektifle ortaya koymaktır. Çalışmada ilk olarak kamu diplomasisinin devletin yumuşak gücünü artırmadaki rolü irdelenecektir. Ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak Cumhuriyete uzanan süreçte kullanılan ve günümüzde kamu diplomasisi araçları olarak değerlendirilen iletişim ve kültür stratejileri ele alınacaktır. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı içinde kamu diplomasisinde kurumsallaşma, kurumların kamu diplomasisindeki rolleri ve kullandıkları araçlar değerlendirilecektir. Çalışma metodolojik açıdan tarihsel değişim ve süreklilik içerisinde Türkiye'nin kamu diplomasisi araçlarının tespitinde literatür taramasından yararlanmakta ve en etkili şekilde kullanılan araçların ve kurumların faaliyetlerinin içeriklerinin analiz edilmesine dayanmaktadır. Çalışmanın kapsamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin yumuşak güç ve kamu diplomasisi etrafında şekillenen dış politikasında kültür ve iletişim odaklı araçları incelemekle sınırlı olup, bu bağlamda Türkiye'nin yumuşak gücünü artırmaya yönelik ticaret, insani yardım ve kalkınma yardımı gibi araçlar ele alınmamaktadır.

Kavramsal Çerçeve: Kamu Diplomasisi, Yumuşak Güç ve Dış Politika

Kamu diplomasisi, modern dönemde başat siyasi aktör haline gelen devletler ve halklar/kamuoyları arasındaki diplomatik iletişimi merkezine alan bir kavramdır. Günümüzde uluslararası örgütler ve ulusüstü kuruluşlar gibi diğer aktörler de kamu diplomasisi uygulamalarında bulunmaktadır. Siyasal amaçlar için kamuoyunun kitlesel medya aracılığıyla

---

manipüle edilmesi olarak tanımlanabilecek propagandanın, Birinci Dünya Savaşı sonrasında totaliter rejimlerle eşleştirilmesi ile kötü bir ün sahibi olması, kavramın kamu diplomasisi şeklinde kavramsallaştırılmasını beraberinde getirmiştir (Berridge, 2015, s. 198). Ancak, propaganda ile kamu diplomasisi arasındaki en temel fark kamu diplomasisinin iletişimle, iknanın diyalog yoluyla gerçekleştirilmesi ile ilişkili olması (Melissen, 2005, s. 18) ve propagandadan farklı olarak iletişimin temel unsurlarından biri olan “dinleme” boyutuna “öteki”nin bakış açısını da anlamaya yönelik uluslararası karşılıklı anlayışı geliştirme amacıyla başvurulmasıdır (Di Martino, 2020, s. 21). Amerika Birleşik Devletleri (ABD) eski diplomatı Edmund A. Gullion’un 1965 yılında “kamu diplomasisi” terimini kullanması ile günümüzdeki anlamıyla özdeşleşen tanımına göre, dış politikanın oluşturulmasında ve yürütülmesinde kamunun tutumlarının etkisi, diğer ülkelerde kamuoyu oluşturması ve bir kültürler arası iletişim olması sebebiyle uluslararası ilişkilerde geleneksel diplomasiye ötesine geçmektedir (Cull, 2006). Bu bağlamda Sharp (2005, s. 106) kamu diplomasisini, temsil edilen halkın değerlerini yaymak ve çıkarlarını ilerletmek için başka bir ülkenin kamuoyu ile doğrudan ilişki kurma süreci olarak tanımlamaktadır. Bu süreç, Cull’un (2008) sınıflandırmasında görüldüğü üzere kısa vadeli olmayıp istenilen etkinin yaratılması için gereken süreye göre farklı araçların kullanımını gerektirmektedir: kısa ve uzun vadeli “dinleme”, kısa vadeli “savunma”, orta vadeli “uluslararası yayıncılık”, uzun vadeli “kültürel diplomasi” ve çok uzun vadeli “değişim diplomasisi”.

Kamu diplomasisinin hedef kitlesi ve boyutu uluslararası olabileceği gibi, ülke içi de olabilmektedir. Geleneksel kamu diplomasisi 20. yüzyılın ilk yarısında daha çok devletlerin ülke içi ve yabancı kamuoyu ile tek taraflı olarak kurduğu, diyalog ve ilişki kurma amacından uzak bir iletişim teamülü olarak yürütülmüştür (Huijgh, 2016, s. 440). Öncelikle iletişim bakanlıkları, bilgi hizmetleri, bilgi ve kültürel ilişkiler birimleri ve kamu bilgilendirme hizmetleri gibi birimlerin oluşturulması ile kurumsallaşmıştır (Berridge, 2015, s. 198). 20. yüzyılın ikinci yarısında ise Soğuk Savaş döneminin değerler ve fikirler üzerindeki ideolojik rekabetinin etkisiyle kamuyu bilgilendirmenin ötesinde izlenen politikaların haklılığı konusunda ikna etme amacını içermeye başlamıştır. Kültürel faaliyetler ve uluslararası radyo-televizyon yayıncılığı gibi yeni araçları da içermeye başlayan kamu diplomasisinin kapsamı, hükümet dışı aktörlerin de sürece katılması ve bilgi yönetimi ile kültürel tanıtımın da ele alınmasıyla genişlemiştir. Bu hususta, kültür enstitüleri, değişim programları ve kültürel etkinlikler aracılığıyla devletlerin kültürlerinin tanıtımını yapma ve karşılıklı anlayışı teşvik etme amaçları güdülmüştür (Huijgh, 2016, s. 440).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle iletişim araçlarının gelişmesindeki ilerleme, geleneksel kamu diplomasisi teamülünü etkilemiş ve “yeni” kamu diplomasisi olarak adlandırılmasını beraberinde getirmiştir.² Yeni kamu diplomasisinin literatüre yerleşmesinde ABD’nin 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra başlattığı “teröre karşı savaş” kapsamında özellikle İslam dünyasındaki imajını değiştirmeye ve iyileştirmeye yönelik kamu diplomasisinde yeni araçları ve yöntemleri kullanması etkili olmuştur (Van Ham, 2003). Gerek teknoloji alanında gerek uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler neticesinde, 21. yüzyılda kamunun iç ve dış boyutu her zamankinden daha çok iç içe geçmeye başlamıştır. İnternete erişimin kolaylaşması ile birlikte yalnızca devletlerin değil, sivil

² 21. yüzyıl itibarıyla literatüre giren “yeni kamu diplomasisi” kavramının kullanıldığı ilk akademik çalışmalar arasında Evan Potter tarafından 2003 yılında yayımlanan “Canada and the new public diplomacy” ile Rhiann Vickers tarafından 2004 yılında yayımlanan “The New Public Diplomacy: Britain and Canada Compared” adlı makaleleri göstermek mümkündür.

toplum örgütlerinin, bireylerin ve hatta terör örgütlerinin toplumlara yönelik mesajlarını yeni bilgi ve iletişim teknoloji araçları aracılığıyla doğrudan iletebilir hale gelmesi kamu diplomasisinin “yeni” boyutunu vurgular niteliktedir (Vickers, 2004, s. 182-183). Yeni kamu diplomasisinde yeni iletişim araçları sayesinde hedef kitlesi ülke içi toplum olan diplomatik pratikler uluslararası kitleye ulaşabilmekte ya da tam tersi bir süreç işleyebilmektedir. Böylelikle, yeni kamu diplomasisi bilgi akışının sağlanmasından yabancı kamuoyu ile diyalog içerisine girmeye evrilerek bir mesaj iletiminin ötesine geçmektedir. Yeni kamu diplomasisi tıpkı ulus markalama (*nation branding*) stratejilerinde olduğu gibi başlangıç noktası olarak yabancı kamuoyunu almakta ancak ulus markalamadan farklı olarak kimlik projeksiyonuna dayanmamaktadır. Ayrıca, hükümet dışı aktörlerin ve sivil toplumun rolünün ve öneminin arttığı bir uluslararası bağlamda devleti temsil eden resmî birimlerin ötesinde düzenli uluslararası ilişkilerin teşvik edilip sürdürülmesini hedeflemektedir (Melissen, 2005, s. 13-21).

Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme olgusunun hızla gelişmeye başladığı günümüzde, kitle iletişim araçlarının özellikle teknik olarak tüm dünyayı saracak şekilde gelişmesi, ülkelerin siyasi söylemlerini uluslararası düzeye taşımıştır. Günümüzde diplomatik uygulama yalnızca devletler arasındaki ilişkilerin dönüşümüyle ilgilenmemekte, aynı zamanda ulusötesi ilişkilerin değişen içeriğini de hesaba katmaya ihtiyaç duymaktadır. Küreselleşmenin ülkelerin siyasi söylemleri üzerindeki bu etkisi, devletlerarası ilişkilerde klasik diplomasi anlayışının da değişmesine neden olmuştur. Bugün diplomasi bu yeni şekli, söyleme ve kontrol etme gücüne dayalı, yeni aktörler çerçevesinde ne kadar etkili yapılabileceğiyle yakından ilgilidir. Bu noktada kamu diplomasisi, büyük devletlerin uluslararası politikada yabancı ülke toplumlarında olumlu imaj oluşturmak için kullandıkları en aktif ve stratejik yöntem haline gelmiştir (Şöhret, 2022, s. 93-94).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişim ile dijitalleşme sonucu dış politika ve diplomasiye yönelik konular bir nevi dijital alana taşınmaya başlamıştır. Dijitalleşme, kamu diplomasisinin uygulayıcılarına yabancı halkların ilgili ülke hakkındaki düşüncelerini etkileme ve ülkenin çıkarları ile değerlerini geliştirme amaçları doğrultusunda yeni teknolojik olanaklar sağlamaktadır (Özlü ve Ernek Alan, 2020, s. 1347). Böylelikle, kamu diplomasisinin yürütücüleri sosyal medya aracılığı ile finansal ve bürokratik engellerden kaçınarak dinleyicileri ile doğrudan, kesintisiz ve sınırların olmadığı bir iletişim kurabilmektedir (Strauß vd., 2015, s. 369). Ayrıca, kamu diplomasisinde “kamu” küresel düzeyde bir sivil toplumun ortaya çıkması ile ulusal hükümetlerin aracılığıyla ya da onların aracılığı olmaksızın uluslararası politikayı doğrudan şekillendirebilen bir aktör olabilmektedir (Hocking, 2005, s. 32). Nitekim dijitalleşme sayesinde devlet yöneticilerinin, dış politikada karar alıcıların ve yürütücülerin artan sosyal medya kullanımı “dijital diplomasi”³ ve onun bir alt kategorisi olarak sosyal medya kullanımının özellikle Twitter üzerinden artması ile “Twitter diplomasisi”⁴ olarak adlandırılan yeni bir diplomasi yürütme aracı ortaya çıkarmıştır. Dijital diplomasi geleneksel diplomasiyi tamamlayıcı bir dış politika aracı işlevi görmesinin yanı sıra, özellikle Twitter platformu üzerinde tüm kullanıcıların sürece dâhil olabilmesine olanak sağlanmasıyla diplomasi daha kapsayıcı bir faaliyete dönüşmüştür (Ovalı, 2020, s. 24-28).

Kamu diplomasisi, kaçınılmaz olarak güç ile ilişkilidir (Snow, 2020, s. 4). Nye, kamu diplomasisini yumuşak gücün temel araçlarından biri olarak tanımlamıştır. Normatif bir kavram

³ Kavram ilk olarak 2001 yılında yayımlanan ve Wilson P. Jr. Dizard tarafından yazılan “Digital Diplomacy: US Foreign Policy in the Information Age” başlıklı kitapta ortaya atılmıştır.

⁴ Devlet başkanlarının Twitter’ı aktif olarak kullanması üzerine 2011 yılında “twiplomasi” ve “twitter diplomasisi” kavramı ortaya çıkmıştır (Chhabra, 2020).

olmaktan ziyade tamamlayıcı bir kavram olan yumuşak güç, 1990'lı yıllarda kullanılmaya ve sonrasında benimsenmeye başlasa da ifade ettiği davranış, insanlık tarihi kadar eskidir (Nye, 2011). Nye, yumuşak gücün Lao-tzu ve Carr'ın eserlerinde örtülü olarak var olduğunu vurgulamaktadır. Carr uluslararası siyasette askeri ve ekonomik gücün yanı sıra en az onlar kadar önemli ve her zaman onlarla ilişkili olan fikirlerin gücünden söz etmektedir (Carr, 1939, s. 132). Farklı isimlerin eserlerinde⁵ de yumuşak güç veya fikirlerin öneminden söz edilmiş ancak 1990'larda yumuşak güç kavramı ve kendi tarafına çekme (*co-optive*) amaçlı davranışların ülkelerin dış politikalarındaki önemi giderek daha çok tartışılmaya başlanmıştır (Nye, 1990). Gücü başlangıçta sert güç ve yumuşak güç olarak ele alan Nye için günlük siyasetin temel unsurlarından biri olan yumuşak güç, salt ikna etme ya da insanları tartışarak harekete geçirme becerisinden fazlası ve davranışsal açıdan da çekici güçtür (Nye, 2008). Sert gücün aksine yumuşak güç yalnızca hükümete ait değildir. Özellikle de gücün devlet dışı aktörlere de yayıldığı 21. yüzyılda sosyal ağların önemi yadsınmamalıdır (Nye, 2011). Şirketler, kurumlar, sivil toplum kuruluşları, ulus ötesi ağlar ve ünlü kişiler genellikle kendi yumuşak güçlerine sahiptir.

Nye (2004; 2011) gücü, kişilerin istedikleri sonucu elde etmek için başkalarının davranışlarını etkileme yeteneği ve bir çeşit ilişki olarak tanımlamaktadır. Nye'a göre bunu yapabilmeyi üç temel yöntemi bulunmaktadır: zorlama (sopa), teşvik ve ödeme yapma (havuç) ve cazip kılma (Nye, 2004; 2007; 2009). Nye, zorlama ve ödeme yapmayı sert gücün, cazip kılma ve kendi tarafına çekmeyi ise yumuşak gücün araçları olarak sunmuştur.⁶ Bu bağlamda aktörler aynı şeyleri istemesi için karşı tarafı tehdit veya teşvik ederek zorlayabilir ya da tercihlerini şekillendirmek için ikna veya cazip kılma yoluyla siyasi gündemlerini belirleyebilir (Nye, 2002, s. 8-9). Her iki yöntem de başkalarının davranışlarını kontrol etmeye ve/veya etkilemeye yöneliktir ancak yumuşak güç bir ülkenin kültürünün, ideolojisinin ve politikalarının çekiciliğine, kurumlarına ve manipüle etme yeteneğine dayanmaktadır (Nye, 2004, s. x; 1990, s. 267). Kültürel güçten de fazlası olan yumuşak güç, medyada görünen veya yayınlanan şeylerin kültürel içeriğinden önemli ölçüde etkilenmektedir (Nye, 2002, s. 63).⁷ Sürekli etkileşim halinde olan kültür, önemli bir güç kaynağıdır ancak ne kültür ne de değer ve politikalar yumuşak gücün yegâne kaynaklarıdır. Kimi durumlarda ülkelerin sahip olduğu yumuşak güç kaynakları hükümetin politikalarıyla da çelişebilmekte veya amaçlara kısmen yanıt verebilmektedir (Nye, 2004, s. 14).

Nye (2008, s. 95) kamu diplomasisini hükümetlerin hedef kitleleri olan diğer ülkelerin kamuoyları ile iletişime girmek ve onları cezbetmek için yumuşak güç kaynaklarını seferber etmede kullandığı bir araç olarak tanımlamaktadır. Bir ülkenin yumuşak gücü; kültürüne (başkaları için çekici olduğu noktada), siyasi değerlerine (içeride ve dışarıda buna göre yaşadıklarında), dış politikasına (meşru ve ahlaki/moral otorite olarak görüldüklerinde) dayanmaktadır (Nye, 2011, s. 84). Böylelikle, bir ülkenin yumuşak gücü ancak izlediği politikaların diğerlerinin gözünde meşru olarak görülmesi ile artabilmektedir. Hedef ülkeler tarafından çekici görülme, meşru kabul edilme ve ahlaki otorite olarak sayılmaları, yumuşak

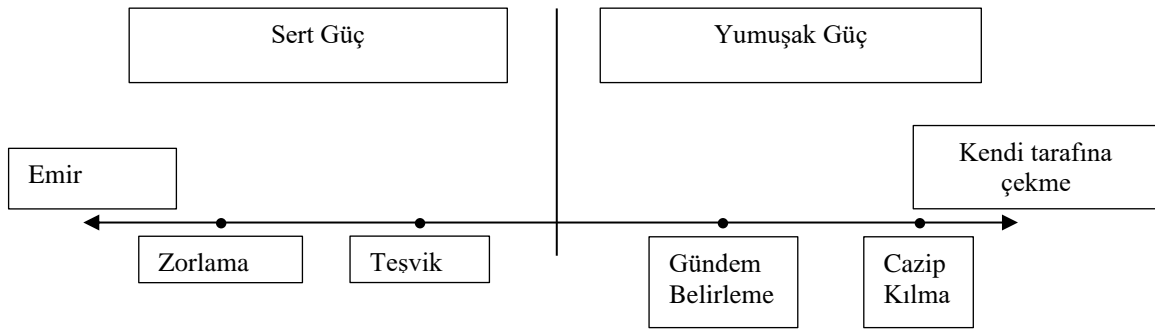
⁵ Çalışmanın sınırları nedeniyle Nye'in yumuşak güç kavramının farklı uluslararası ilişkiler teorilerinde nasıl ve ne şekilde ele alındığına değinilmemiştir; Nye'in "akıllı güç" tartışması kapsam dışı bırakılmıştır. Bunun için bkz. Yukarıç, 2017.

⁶ Bu ayrım kimi durumlarda çok keskin değildir. Sert gücün araçlarından biri olan ekonomik kaynaklar da kimi zaman yumuşak gücün aracı olabilmektedir (Nye, 2011).

⁷ Nye (2011, s. 22), yumuşak gücü kültür ile eşanlamli kullanan çalışmaların yumuşak gücün önemini azalttığını, kavramın sert güç dışındaki herhangi bir şeyle eş anlamlı kullanımının yanlış olduğunu ileri sürmektedir.

gücün bu üç kaynağının hedef ülkeleri olumlu etkileyebilecek cazibe davranışına dönüşüp dönüşmeyeceğini belirlemektedir (Nye, 2011, s. 84). Bir başka deyişle Yumuşak güç bir aktörün fikirlerinin ya da siyasi gündemi belirleme gücünün diğer aktörlerin tercihlerini belirleyecek cazibede olmasına dayanmaktadır (Şöhret, 2013, s. 435)

Kamu diplomasisi ile yumuşak güç arasındaki bağıntı kaynakların hedef ülkedeki kamuoyunda bir değişim ve nüfuz yaratmaya yönelik olarak kullanılmasıyla ilişkilidir. Nitekim kamu diplomasisi ile yumuşak gücün artırımında amaç, hedef ülkedeki kamuoyunun değerlerinde ve tutumlarında ilgili ülke lehine değişim yaratmaktır. Bu hususta, özellikle kültürel etkinlikler ve değişim programları sosyalleşme aracılığıyla norm transferi açısından önemli bir araç haline gelmektedir. Bu bağlamda, Scheider (2005, s. 148) ilgili ülkenin değerleri, normları ve politikaları nezdinde uluslararası kamuoyunda olumlu bir değişim yaratmak için gerekli inkanın, filmler ya da müzik gibi ülkenin kültürünü yansıtan unsurlar aracılığıyla gerçekleşmesinin iki ülkenin temsilcileri arasında birtakım normları ve değerleri transfer etmek için gerçekleştirilecek bir diplomatik girişime nazaran daha başarılı olacağını dile getirmektedir. Benzer şekilde, değişim programları, iletilmek istenen bilginin hedef kamuoyuna uygun hale getirilerek yönlendirilmesi şeklinde bir stratejik iletişim aracı olarak kullanılabilir olmaları sebebiyle siyasi bağlamdan bağımsız değildir (Scott-Smith, 2020, s. 40-41). Ayrıca, uluslararası yayıncılık kamu diplomasisi kapsamında ülkenin yabancı kamuoyları nezdindeki imajını ve itibarını dış politika ve güvenlik çıkarlarına uygun olarak yönetmede önemli bir stratejik iletişim aracıdır. Uluslararası yayıncılık kamu diplomasisinin doğrudan bireysel temas gerektiren araçlarına nazaran çok daha geniş kitlelere ulaşılabilmesini sağlaması açısından ayrıca önem kazanmaktadır (Arceneaux ve Powers, 2020, s. 50). Kamu diplomasisinin başarısını hedef kitlenin ilgili ülkeye yönelik tutumlarında yaratılan değişimin yumuşak gücünü artırmaya çalışan ülkenin çıkarları doğrultusunda uluslararası siyasette izlediği politikalara yansımalarıyla değerlendirmek mümkündür (Kroenig vd., 2010, s. 414). Böylelikle, yumuşak güç ancak kamu diplomasisi aracılığıyla yayılan fikirlerin, değerlerin ve normların diğer ülke kamuoyları tarafından çekici olarak görülmesi durumunda artan (Nye, 2008, s. 95) ve böylelikle hem doğru iletişim araçlarının kullanılmasına hem hedef kitleye bağımlı olan bir olgu olmaktadır.

Şekil 1: Nye'in Güç Şeması (Nye, 2004, s. 8)

Osmanlı'dan Cumhuriyete Diplomatik ve Kültürel İletişim

Devletlerin dış politikalarını yürütmeye ve diğer ülkelerle ilişkilerinde doğrudan iletişim sağlamada kurumsal temsilin rolü ön plandadır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldan itibaren modernleşme/yenileşme çabaları özellikle Batı ile ilişkilerinin ve iletişiminin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmasını sağlamış; o zamana kadar karşı çıkılan daimî elçilik uygulamasına geçilmiştir. 1793 yılında Londra'da ilk elçilik açılmış; sürekli elçiliklerin

etkisi buralarda görevlendirilen genç memurların/kâtiplerin Avrupa dillerini öğrenmesi, Avrupalılarla doğrudan iletişim kurabilmesi ve buradaki entelektüel tartışmaların Osmanlı topraklarına taşınması açısından da önemli rol oynamıştır (Lewis, 2000, s. 61-63). Osmanlı elçileri ve elçilikleri, Avrupa’da oryantalist etkilerin yaygınlaşmasında; giyim ve ev dekorasyonunda Türk etkisinin artmasında (*Turquerie* modası) önemli rol oynarken; Avrupalı gezginlerin seyahatleri, Osmanlı’daki resmî törenleri, gündelik hayatı ve manzaraları yansıtan resimlerin Avrupa galerilerinde sergilenmesi –olumsuz yönler barındırsa da– (Özdal, 2013, s. 64-65; Atvur, 2020, s. 93) Avrupa kamuoyunda bir Türkiye imajının oluşmasında rol oynamıştır. Öte yandan sanayileşme süreciyle birlikte yaygınlaşan uluslararası fuarlar da Osmanlı İmparatorluğu’nun dışarıya açılma ve toplumsal iletişimini geliştirmesinde de rol oynamıştır. 1851 yılında Londra’da açılan ilk Uluslararası Sergide (*Expo*) Osmanlı ürünleri de yer almış; ardından 1855 Paris, 1862 Londra, 1873 Viyana, 1889 Paris, 1893 Şikago, 1900 Paris ve 1903 St. Louis uluslararası sergilerinde de Osmanlı İmparatorluğu temsil edilmiştir (Derin, 2020, s. 93-94; Önsoy, 1983). Ayrıca 1863 yılında özellikle büyüyen ekonomik sorunların aşılması ve Osmanlı ekonomisinin geliştirilmesi amacıyla da hizmet edecek şekilde İstanbul’da da bir uluslararası sergi düzenlenmiştir (Önsoy, 1983). 1883 yılında Orient Express tren seferlerinin başlaması ve İstanbul’da ilk otellerin açılışı da Türkiye’ye yapılacak seyahatlerin artmasını sağlamıştır. Bunun yanında 1826 yılında askerî bando niteliğinde kurulan Muzika-i Humayun, zamanla opera ve operet de sergileyebilen bir orkestra ve koroya dönüşmüş; bu orkestra 1917 yılında Sofya, Berlin, Budapeşte ve Viyana gibi başkentleri de içine alan bir turne gerçekleştirmiştir (Tan, 2006, s. 13). Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki bu girişimler günümüzdeki kamu diplomasisi faaliyetlerinin ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında 19. yüzyılın sonundan itibaren yaygınlaşan basın araçları, dış politika bağlamında kamuoyunu etkileyen önemli bir güç konumuna gelmiştir. Zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa’daki olumsuz Türk imajını değiştirmek için basının rolünün farkına varmış ve dış temsilciliklerdeki diplomatların basın bültenleri yayımlaması, yerel gazete ve gazetecilerle ilişki kurulması yönünde adımlar atılmıştır (Demir, 2015, s. 50). Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı topraklarının işgale uğraması sonrasında başlayan Kurtuluş Savaşı sırasında basının rolü ön plana çıkmıştır.

Kamu diplomasisi, Türkiye’nin en çok kullandığı araçların başında gelmekte ve bunun için de ağırlıklı olarak iletişim stratejileri kullanılmaktadır ancak Türkiye’nin kamu diplomasisi ve iletişim araçlarını kullanımı daha da eskiye dayanmaktadır. Sevin’in (2017, s. 144) de vurguladığı gibi, adına kamu diplomasisi denmemiş olsa da Türkiye erken Cumhuriyet döneminden itibaren Anadolu Ajansı (AA) gibi çeşitli araçlar ve medya aracılığıyla uluslararası arenada varlık göstermektedir (Şehitoğlu, 2021). Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yere sahip olan AA, 6 Nisan 1920 tarihinde kurulmuştur. Millî Mücadelenin başlarında yabancı haber ajanslarının tekelci ve önyargılı yaklaşımları nedeniyle ülkenin içinde bulunduğu durumu uluslararası kamuoyuna aktarmak konusunda zorluk yaşanmıştır (Girgin, 2002, s. 144). İstanbul’un işgalinin ardından Ankara’da yeni bir meclis kurulacağını ilan eden Mustafa Kemal Paşa’nın çağrısı üzerine Anadolu’ya geçen aydınlar arasında bulunan gazeteciler Yunus Nadi (Abaloğlu) ile Halide Edip (Adıvar) Ankara’ya gider gitmez “bir ajans teşkilatı” kurulması gerektiğini düşünmüş ve bunu Mustafa Kemal’e de iletmişlerdir. 23 Nisan’da kurulan yeni Meclis’in çıkardığı ilk yasaları duyuran AA, Kurtuluş Savaşı boyunca halkın dünyada ve ülkede yaşanan gelişmeleri öğrenmesini sağlarken, yurtdışında da ulusal mücadeleyi uluslararası kamuoyuna doğru şekilde anlatmayı amaçlamıştır (AA, t.y.a). Böylece kamuoyunu yanlış bilgilendirecek ve ulusal birliği tehlikeye atacak iç ve dış yayınlara karşı halkı uyarmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) kararlarını hızlı bir şekilde duyurmak AA’nın temel görevi olmuştur (Gönenç, 2001, s. 57). Çok dar bir kadro ve bir teksir makinesi ile çalışmaya başlayan AA, Ankara’nın sözcüsü olmuş, Kuvayi Milliye’ye destek sağlamıştır

(Tokmakçioğlu, 2011, s. 24). Kurtuluş Savaşı'nın zor koşullarında işgal güçlerinin yalan ve yanıltıcı haberlerine karşı AA'nın Fransızca bültenleri ile duyurduğu haberlerin doğruluğu Ajansın saygınlığını arttırmıştır (Özkan, 2019).

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeni Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine erişme hedefi doğrultusunda diplomasi ve kültür alanındaki faaliyetleri hızlanmıştır. 1920 yılında TBMM açılışının ardından kurulan Maarif Vekaleti içinde, eski eserlerin korunması, halk kültürünün derlenmesi gibi amaçlarla bir Hars (kültür) Müdürlüğü oluşturulmuştur (Tan, 2006, s.1). Kültür Bakanlığı'nın temeli olacak bu teşkilat yanında Osmanlı döneminde kurulan Muzika-ı Hümayun orkestrası 1924 yılında başkent Ankara'ya taşınmış, 1932 yılında askerî bando ve orkestra ayrılarak, Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı Riyaseti Cumhur Filarmonik Orkestrası kurulmuştur; 1957 yılında bu orkestra Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası adını alacaktır (Tan, 2006, s. 14). Genç Cumhuriyet'in devrimlerini ve ülkedeki değişimi tanıtmak, ekonomik değeri olan ürünleri sergilemek ve ülkenin kültürel tanıtımına katkı yapmak amacıyla bir seyyar sergi düzenlenmesi fikri tartışılmış ve 1926 yılında Karadeniz Vapuru ile Barselona, Hamburg, Helsinki, Londra, Marsilya, Leningrad, Napoli'nin de aralarında olduğu 161 limana uğrayan üç aylık bir sefer düzenlenmiştir; Riyaset-i Cumhur Orkestrası da sefer sırasında konserler düzenlemiştir (Bozkurt, 2019). Bu sergi, Cumhuriyet'in ilk büyük kapsamlı halkla ilişkiler hamlesi olarak da değerlendirilmiştir (Başarır ve Zorlu, 2022).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan uluslararası fuarlara katılma isteği, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, 1935 Brüksel, 1939 New York Expolarına katılım sağlanmış; İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Türkiye dünyanın farklı ülkelerinde düzenlenen 17 uluslararası fuara katılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.a). Öte yandan 1950'li yıllardan itibaren kitle iletişim araçlarının çeşitlenmeye başlaması, dış politika bağlamında iletişimin önemini de artırmıştır. 1955 yılında Dışişleri Bakanlığı içinde bir Basın Sözcülüğü birimi oluşturulması bu kapsamda değerlendirilebilecek bir adım olmuştur (Soysal, 1999, s. 719). 1957 yılında Enformasyon Genel Müdürlüğü adını alacak olan bu birim, dış basını takip etmenin yanı sıra Bakanlık merkez ve yurtdışı birimlerine bilgi notları sunulması, basın toplantıları düzenlenmesi gibi konularda yetkilendirilmiştir (Soysal, 1999, s. 724-725). Ayrıca Dışişleri Bakanlığı nezdinde 1957 yılında bir Kültür İlişkileri Dairesi'nin kurulması Türk dış politikasında kültürel ve toplumsal bağların geliştirilmesi ve tanıtım faaliyetlerinin kurumsal anlamda desteklenmesini ve koordinasyonunu da sağlamıştır (Soysal, 1999, s. 722-723). İsmail Cem, TRT Genel Müdürlüğü yaptığı dönemde, tarih ve kültürün en az diğer güç unsurları kadar önemli olduğunu vurgulamış ve kurumun stratejilerini bu temelde oluşturmuştur. Buna göre Avrupa Yayın Birliği'nde Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında önemli bir tarihsel işlevi olduğunu hatırlatmış; Avrupa Yayın Birliği üyelerinin sık sık Türkiye'yi ziyaret etmelerini, toplantılarını İstanbul'da yapmalarını sağlamış ve bu vesile ile Türkiye'nin görüşlerini tanıtmıştır (Cem, 2010, s. 137-138). Daha sonrasında Dışişleri Bakanlığı yaptığı dönemde de Türk dış politikasında “kültürün ve tarihin” daha çok ön plana çıkarılması gerektiğini vurgulamış ve bunları güç unsuru olarak tanımlamıştır. Cem'in yaklaşımına göre “kültür, diğer maddi ve manevi güç unsurları ile birlikte göz önünde bulundurulması gereken bir unsurdur” (Tuğtan, 2016).

Türkiye'nin kültürel ve tarihi zenginliğinin tanıtımı açısından yurtdışında düzenlenen sergiler önemli bir işleve sahiptir. 2000 yılında Florida'da düzenlenen “Topkapı Hazineleri” sergisi (Parnes, 2000), 2005 yılında Londra'da düzenlenen “Türkler” sergisi ve 2002-2023 yılları arasında dünyanın farklı kentlerinde düzenlenen 52 sergide Türkiye kültürel mirasının parçası olan eserler sergilenmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve

Müzeler Genel Müdürlüğü, t.y.). Bu sergiler, sergilerin düzenlendikleri ülkelerin toplumlarıyla doğrudan bağlantı kurmak açısından önemli diplomatik araçlar arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin kamu diplomasisi içinde değerlendirilebilecek bir diğer önemli unsur da Türkiye'de düzenlenen uluslararası nitelikteki toplantılardır. Çeşitli bilim alanlarında düzenlenen geniş katılımlı kongre ve sempozyumların yanı sıra 1994 yılında İstanbul'da düzenlenen BM İnsan Yerleşimleri Konferansı-Habitat II, 1999 yılında yine İstanbul'da toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Zirvesi, 2004 NATO Zirvesi gibi büyük çaplı organizasyonlar hem Türkiye'nin uluslararası alandaki prestijini artıran hem de küresel iletişimini destekleyen etkinliklerdir.

Türkiye'de Kamu Diplomasisinin Kapsamı ve Araçları

Türkiye, 2000'li yılların başından itibaren büyüyen ekonomisine paralel olarak uluslararası siyasette görünürlüğünü artırmayı amaçlamıştır. Türkiye, yumuşak gücü odağına alan dış politikasıyla kendini bir bölgesel güç olarak konumlandırma hedefi doğrultusunda dış politikasında yeni açılımlara giderek coğrafi konumunun ve geçmiş tarihsel bağlarının getirdiği ortak unsurlardan faydalanarak özellikle komşu olduğu Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyalarında etkinliğini artırmıştır (Akgül Durakçay ve Canveren, 2017, s. 263-264). Değerlere dayalı dış politikasında kendi tecrübesini ve değişimini Orta Doğu bölgesine bir “model” olarak sunan Türkiye (Çevik ve Seib, 2015, s. 1), iletişim araçlarını ulus markalamadaki imajını yeniden yaratmak için kullanmaya başlamıştır (Sevin, 2017, s. 143). Bu amaçlar doğrultusunda kamu diplomasisi araçsallaştırılmıştır. “Kamu diplomasisi” kavramının resmi olarak ilk kez kullanılmaya başlanması, dış politikadaki bu değişimin göstergelerinden biridir (Sevin, 2017, s. 144). Böylelikle, Türkiye'nin ekonomik büyümesi 21. yüzyıl kamu diplomasisine yansiyarak hem mevcut kurumların güçlendirilmesi hem de yeni kurumların oluşturulması ile artırılan kurumsallaşma, uluslararası yayıncılık, değişim programları ve kültürel unsurların ön plana çıkarılmasına yapılan yatırımlar ile başta komşuları olmak üzere birçok coğrafya ile iletişimindeki etkinliğini ve böylelikle görünürlüğünü artırmasını beraberinde getirmiştir (Çevik, 2020, s. 350).

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kamu diplomasisi alanında etkinliklerini artırmak isteyen devletlere “hedef toplumların duygu ve düşüncelerini” doğrudan etkileme ve kendi kültür ve politikalarını aktarma imkânı tanımaktadır (Yağmurlu, 2007, s. 33). Ülkelerin kültürel diplomasiyi esasen Dışişleri Bakanlıkları tarafından çeşitli misyonlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Yağmurlu, 2019). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da “Kültür İşleri” başlığı altında bir dizi diplomatik faaliyet yürütmektedir. Bunlar arasında “yurtdışında düzenlenen kültürel etkinlikler ve ikili anlaşmalar” (sinema, yemek ve dans festivalleri, konserler, konferans ve seminerler), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi “uluslararası kuruluşlarla kültürel ilişkiler”, “yurtdışındaki Türk kültür varlıkları”nın korunması, “burslar”, “yurtdışındaki Türk kültür merkezleri, Türkçe ve Türkiye çalışmaları” bulunmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.b; Yağmurlu, 2019; Akar ve Gürkaynak, 2022). Dışişleri Bakanlığı'na bağlı misyonlar dışında Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetleri Yunus Emre Vakfı (YEV), değişim programları, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), İletişim Başkanlığı⁸, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk

⁸ 2010 yılında, kamu diplomasisini yürütmesi amacıyla Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) kurulmuştur (Resmî Gazete, 2010). 2018 yılında Başkanlık sistemine geçilmesi ile KDK kapatılmış ve kurumun faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı devralmıştır (Resmî Gazete, 2018).

İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), AA, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ve son olarak farklı kıtalarda yoğun ilgi gören Türk dizileri ile yürütülmektedir.⁹

Eğitim ve kültür

Yunus Emre Vakfı

Türkiye'nin kültürel mirasını, dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; diğer ülkelerle olan kültürel alışverişini, uluslararası alanda bilinirliğini, güvenilirliğini ve itibarını artırmak amacı ile 5 Mayıs 2007 tarihli 5653 sayılı kanun ile YEV kurulmuştur (Mevzuat, 2007). Vakfa bağlı olarak yurtdışında kurulan Yunus Emre Enstitüleri (YEE) de yabancıların kültürel, sanatsal ve bilimsel faaliyetler gerçekleştirmelerine ve Türkçe öğrenmelerine hizmet etmektedir. 2009 yılında faaliyete geçen Enstitü'nün 63 ülkede 85 kültür merkezi bulunmaktadır (Yunus Emre Enstitüsü, t.y.). Kuruluş ilkesi Yunus Emre'nin "gelin tanış olalım" felsefesine dayanan Enstitü faaliyetlerini kültürel diplomasi, kültürel etkileşim, Türkçe öğretimi, bilim diplomasisi ve kurumsal kapasite olmak üzere beş ekseninde sürdürmektedir (Yiğit, 2019). Enstitü'nün internet sitesinde farklı ülkelerdeki Yunus Emre Kültür Merkezlerinin tanıtım videolarına, Türkçe öğrenimine ilişkin materyaller ile kültür ve diplomasi konulu videolara erişim sağlanabilmektedir. YEE kurs programlarını dijital platforma taşımış, gerek her seviyede Türkçe eğitiminin gerekse uluslararası konuşma kulüpleri aracılığı ile pratik yapma olanağının binlerce insana ulaşmasını sağlamıştır. Çevrimiçi kurslar sayesinde 15 ülkede ilk kez Türkçe kursları açılmış, sadece Enstitü Merkezlerinin olduğu kentlerde yaşayanlar değil, söz konusu ülkelerin her köşesinden insanlar eğitim alabilmişlerdir. Özellikle 2020 yılında COVID-19 pandemisi ile tüm dünyada yaşanan kapanmalar süresince dijital eğitimin yaygınlaşması ile YEE 5 bin yeni öğrenciye ulaşmıştır. Enstitü'nün faaliyete geçtiği 2009 yılından itibaren Türkçe öğretim portalı aracılığı ile Türkçe öğrenenlerin sayısı en güncel faaliyet raporunun yayımlandığı 2020 verilerine göre 194 ülkede 400 bin kişiye ulaşmıştır (Usubaliev, 2020). Enstitü yüz yüze eğitimin yanı sıra dijital ortamda da yürüttüğü Türkçe öğretimi kursları, portalı, Tercihim Türkçe projesi ve video dersler aracılığıyla milyonlarca kişiye ulaşmaktadır (Yunus Emre Enstitüsü, 2023).

Değişim Programları

Ülkeler, uluslararası eğitimi yumuşak gücün ve kamu diplomasisinin pratiği olarak uygulamaktadır (Şehitoğlu, 2021, s. 35). Bu kapsamda başvuru araçlarından biri de ülkenin tarihini, kültürünü ve değerlerini yabancı ülkelere yaymada önemli rolü olan değişim programlarıdır (Özel, 2021, s. 947). Uygulanan değişim programlarının geçmişte ülkeler arasındaki ilişkileri normalleştirdiği ve ileriki süreçlerde ülkelerin ilişkilerine katkı sunduğu görülmektedir (Schmidt, 1999). Türkiye'nin taraf olduğu değişim programları ve üniversiteler arası işbirliği anlaşmaları ile 30 binin üzerinde öğrenci ve öğretim elemanı uluslararası hareketliliğe katılmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2022).

2004 yılından itibaren Avrupa Birliği (AB) ülkelerini kapsayan Erasmus öğrenci ve akademisyen değişim hareketliliğine dâhil olan Türkiye 2011 yılında Mevlana Değişim Programı'nı başlatmıştır (Resmî Gazete, 2011). Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı'nın finansal destekçisi olduğu program ile öğrenci ve akademisyenlerin değişimi hedeflenmekte ve bu bağlamda Mevlana Değişim Programı ve Proje Tabanlı Uluslararası Değişim Programı

⁹ Kocabıyık'ın (2019) vurguladığı üzere kamu diplomasisinin araçları arasında yer alan "bu unsurları bir araya getirebilen ve bir iletişim stratejisi çerçevesinde sunabilen ülkeler, dikkatleri üzerine çekmektedirler". Türkiye'nin iletişim stratejisi çerçevesinde başarılı şekilde kullandığı kurumlara bu nedenle çalışmada yer verilmektedir.

uygulanmaktadır (T.C. İletişim Bakanlığı, 2022b). Türkiye'nin dâhil olduğu bir diğer değişim programı da Orhun Değişim Programı'dır. Mart 2013'te gerçekleştirilen toplantıda programın kurulmasına ve yükseköğretim kurumları arasında öğrenci ve öğretim elemanı değişimine başlanmasına karar verilmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği, t.y.). Bu çerçevede 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında değişim programları kapsamında yurt dışındaki üniversitelerden Türkiye'deki üniversitelere 448 öğretim elemanı ve 3.099 öğrenci gelmiştir (Yükseköğretim Kurulu, 2022).

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tarih ve kültür varlıkları bakımından zengin bir ülke konumundaki Türkiye, bu özelliğini hem turizm açısından bir avantaja dönüştürmekte hem de kültürel birikimini kamu diplomasisi açısından bir araç olarak kullanabilmektedir. Bu bağlamda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ve Bakanlığa bağlı olarak kültür, sanat ve turizm alanında faaliyet gösteren birimlerin rolü önem taşımaktadır. Farklı uygarlıklara ait kültürel mirası topraklarında barındıran Türkiye, 1945 yılında oluşturulan UNESCO'nun kurucu üyeleri arasında yer almaktadır. Türkiye'den pek çok koruma bölgesi Dünya Miras Listesi'nde yer almaktadır ve geçici listede yer alan sit alanları da mevcuttur (UNESCO, 2023). Ayrıca, Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde de Türkiye'ye ait pek çok kültürel değer bulunmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.c). Yakın zamandaki en önemli arkeolojik keşiflerden biri olan dinsel tapınak alanı Göbekli Tepe'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmesi kamu diplomasisi açısından hem arkeolojik ve bilimsel çalışmaların farklı ülkelerin bilim insanları ile diyalog içerisinde yürütülmesini gerektirmesi hem de Türkiye'nin kültürel değerlere önem veren bir ülke olarak itibarını artırması sebebiyle oldukça önemlidir (Yağmurlu, 2020, s. 46). İnanç turizmi Anadolu Medeniyetlerine ev sahipliği yapan Türkiye'nin kültürel diplomasisi açısından önemli bir söylemi olup uluslararası toplumun ilgisini kendisine çekmektedir (Çevik, 2020, s. 354).

Türkiye'nin tanıtımı ve sürdürülebilir imajını desteklemek için Kültür ve Turizm Bakanlığı desteği ile "Go Türkiye" internet sitesi kurulmuştur. "Türkiye Home" kampanyası ile kamu diplomasisinin bir alt dalı olan turizm diplomasisinde yer markalama Türkiye markasının yaratılması ve yabancı kamuoyları nezdinde olumlu imaj yerleştirmesi amaçları doğrultusunda etkin bir şekilde kullanılmıştır (Sancar, 2017). Ayrıca, sosyal medya platformları üzerinden "#ComeSeeTurkey" etiketi ile Türkiye'nin tarihi ve kültürünün çeşitli devletlerden gelen sanatçıların çektiği fotoğraflar ve videolar aracılığıyla tanıtılması desteklenerek uluslararası işbirliği ve diyalog yoluyla dijital diplomaside görünürlük artırılmıştır. Türkiye'nin tanıtımını amaçlayan yayınlar dışında Bakanlık, uluslararası festivallerde Türkiye'yi tanıtmaya potansiyeli olan filmleri üretmeleri için sanat filmi yapımcılarına hibeler sunmaktadır (Çevik, 2020, s. 354). Bakanlığa bağlı Devlet Opera ve Bale Genel Müdürlüğü orkestra ve sanatçıların yurtdışı temsilcileri de Türkiye'nin kamu diplomasisine katkı sunan önemli etkinliklerdir. Örneğin 2018 yılında Çin'de "Türk Yılı" etkinlikleri çerçevesinde konserler düzenlenmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, t.y.). Ayrıca Bakanlık, uluslararası spor müsabakalarının sponsorluğuna da ortak olarak hem Türkiye'nin kültürünü ön plana çıkarmakta, hem de uluslararası kamuoyu ile diyalog kurmak için platformların oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Çevik, 2020, s. 354).

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan tüm cumhuriyetleri tanıyan ilk devlet olmuştur (Aydın, 2002, s. 379). Özellikle Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan ile işbirliklerinin geliştirilmesi için sosyal, ekonomik ve kültürel birçok faaliyet gerçekleştirilmiş, yapılan

---

yardımların kalkınma odaklı projelere dönüşmesi hedeflenmiştir (TİKA, t.y.a). Böylece 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlığın görevi başta Türkçe'nin konuşulduğu ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişmekteki ülkelerin kalkınmalarını desteklemek; bu ülkelerle birçok alanda işbirliğini projeler ve programlar aracılığıyla geliştirmektir (Resmî Gazete, 1992). Gelişme yolundaki ülkelerde devlet inşası sürecinde kurumsallaşmaya katkıda bulunmak da Başkanlığın görevleri arasında sayılmıştır (Resmî Gazete, 1992). Bu ülkelere verilecek desteğin önemli bir boyutu olarak projelerde “ilgili ülkelerin ulusal değerlerine, sosyal ve kültürel özelliklerine öncelik verilmesi, projelerde alıcı ülkelerle eş düzeyde sorumluluk üstlenilmesi ve projeler tamamlandıktan sonra inisiyatifin bu ülkelere bırakılması” temel ilke olarak ifade edilmiştir (Aydın, 2002, s. 382). Başkanlık 1999 yılında Başbakanlığa bağlanmış, 2001 yılında ismi “Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı” olmuş; 2011 yılında son güncelleme ile Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) olarak değiştirilmiştir (TİKA, t.y.b). 2018 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanan TİKA'nın görevi “işbirliğinde bulunulması hedeflenen devletler ve topluluklarla iktisadi, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki ilişkileri projeler, programlar ve faaliyetler aracılığıyla geliştirmek, yapılacak katkı, yardım ve ilgili süreçleri yürütmek” olarak özetlenmiştir (TİKA, t.y.c).

TİKA, başta ortak kültür ve değerlerin paylaşıldığı ülkeler olmak üzere, birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasının uygulama araçlarından biri olmuştur. Kuruluş yıllarındaki amacı “Türk Cumhuriyetlerinin kendi sosyal yapısını üretmesi, kendi kimliğini sağlıklı bir şekilde inşa etmesi, kültürel ve siyasi hakların gelişmesi, teknik alt yapı konusunda eksiklerin giderilmesi” olarak ifade edilmiş, “eğitim, sağlık, restorasyon, tarımsal kalkınma, maliye, turizm, sanayi” gibi farklı alanlarda çok sayıda proje ve faaliyet hayata geçirilmiştir. 1995 yılından itibaren TİKA kültür ve eğitim alanına ağırlık vermiş, bu çerçevede söz konusu ülkelerde okul, laboratuvar, kütüphane gibi eğitim kurumları inşa edilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Türk dış politikasında yaşanan gelişmelerle birlikte TİKA'nın faaliyet alanı da genişletilmiş, 2002 yılında 12 olan Program Koordinasyon Ofisi 2012 yılında 33'e yükselmiştir. Günümüzde 61 ülkede 63 Program Koordinasyon Ofisi ile 170'ten fazla ülkede 30.000 civarında proje ve faaliyet (TİKA, 2022, s. 14) gerçekleştiren TİKA'nın misyonu “Türkiye'nin uluslararası kalkınma iş birliği faaliyetleri çerçevesinde, ülkelerin ekonomik, sosyal ve insani kalkınma süreçlerini destekleyecek, ortak tarihi ve kültürel mirasımızı geleceğe taşıyacak sürdürülebilir proje ve faaliyetler gerçekleştirmek” şeklinde ifade edilmektedir (TİKA, t.y.a).

2022 Faaliyet Raporu'na göre TİKA'nın uluslararası kalkınma işbirliğinin geliştirilmesi faaliyetleri beş başlık olarak Balkanlar ve Doğu Avrupa, Dış İlişkiler ve Ortaklıklar; Doğu ve Güney Asya ile Pasifik ve Latin Amerika; Orta Asya ve Kafkaslar; Ortadoğu ve Afrika üzerinden gerçekleştirilmektedir. Rapora göre 2022 yılında işbirliği yapılan ülkelere eğitim sektöründe 3 okul ve eğitim tesisi inşa edilmiş, 33'ünün onarım ve tadilatı, 20'sinin donatımı yapılmış, 265 öğretmene mesleki eğitim verilmiş, böylece 6.137 öğrencinin eğitimine destek sağlanmıştır. Sağlık sektöründe üç hastane ve sağlık tesisi inşa edilmiş, dördünün tadilatı, 66'sın donatımı yapılmış, 766 doktor/sağlık personeline eğitim verilmiştir. Üretim alanında tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinde dokuz tesise donatım desteği, 43 projeye ekipman, araç, fidan, tohum ve hayvan desteği ve 135 uzmana eğitim desteği sağlanmıştır. Ortak tarihi ve kültürel miras çerçevesinde üç eser restore edilmiştir (TİKA, 2022, s. 17).

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

2010 yılında kurulan YTB'nin görevi “yurt dışında yaşayan vatandaşlara, kardeş topluluklara, uluslararası öğrencilere yönelik faaliyetler yürütmek ve kamu kurum ve kuruluşları tarafından bu üç alana yönelik sunulan hizmetlerin koordinasyonunu etkin bir şekilde sağlayarak ilgili taraflarla gerekli çalışmalarını gerçekleştirmek” olarak belirtilmiştir

(YTB, 2021, s. 15; Ekşi, 2018). 2018 yılında YTB'nin görevleri artırılmış ve çözüm odaklı çeşitli misyonlar yüklenmiştir (T.C. Resmî Gazete, 2018). YTB'nin misyonu ise "Türkiye'nin diasporası ile bağlarını güçlendirmek ve diasporanın etkinliğini artırarak, Türkiye'nin uluslararası ilişkiler vizyonuna katkı sağlayacak politikaları üretmek" olarak tanımlanmıştır (YTB, 2021, s. 40; Budak, 2020).

Bu çerçevede belirlenen stratejik amaçlar:

- Yurtdışındaki vatandaşlarımızın kültürel ve sosyal bağlarının güçlendirilmesi
- Ülkeler arasındaki ilişkilere katkı sağlamak amacıyla tarihî ve kültürel bağlarımız olan topluluklarla işbirliklerinin geliştirilmesi
- Ülkemizde eğitim görecekt uluslararası öğrencilere yönelik burs ve rehberlik programları ile Türkiye'nin uluslararası ilişkiler vizyonuna uygun nitelikte öğrencilerin yetiştirilmesi
- Başkanlığın görev alanında belirlenen amaçları gerçekleştirmek için etkin, verimli ve sürekli hizmet sunacak şekilde kapasite geliştirilmesi
- Ulusal öncelikler doğrultusunda uluslararası kuruluşlarla işbirliklerinin geliştirilmesi

olarak sıralanmıştır (YTB, 2021, s. 41-43).

YTB, Türkiye'nin dış politika, yumuşak güç ve kamu diplomasisine kendi görev, yetki ve sorumluluk alanları dâhilindeki faaliyetler çerçevesinde katkı vermektedir. Bu bağlamda yurt dışında yaşayan yaklaşık 7 milyonluk Türk diasporasına yönelik çalışmaların yapılması; "Balkanlar'dan Afrika'ya, Kafkasya'dan Doğu Avrupa'ya, Merkezi ve Doğu Asya'dan Ortadoğu'ya uzanan" geniş coğrafyada soydaş ve akraba topluluklarla ekonomik, sosyal, kültürel ve akademik ilişkilerin geliştirilmesi; uluslararası öğrenci hareketliliği alanında ise "Türkiye Bursları" çerçevesinde her yıl farklı ülkelerden gelen öğrencilerin buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra "Türkiye Mezunu" olarak ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ve toplumlar arası işbirliğinin güçlendirilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir (YTB, t.y; Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017; Ekşi, 2017, s. 17).

Uluslararası Yayıncılık

İletişim Başkanlığı

"Türkiye markasını güçlendirme" hedefiyle, 2018 yılında 14 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlı İletişim Başkanlığı kurulmuştur. Kurum, farklı iletişim araçları yoluyla ülkenin nitelikli temsilini sağlamayı hem ulusal hem de uluslararası kamuoyuyla, karar alıcılarla ve medya kuruluşlarıyla çok yönlü ilişkiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Başkanlık, uluslararası medyanın ve STK'ların takip edilmesi, iletişim araçlarının eğitici amaçla kullanılması yönünde de çalışmaktadır (T.C. İletişim Başkanlığı, t.y.). 1985 yılında, Türkiye'nin tanıtılmasına, Türk kültür varlığının yaygınlaştırılmasına katkı sağlamak amacıyla kurulan Tanıtma Fonu (3230 Nolu Kanun, 1985) çerçevesinde yapılacak işler 14 Nolu Kararname ile İletişim Başkanlığı'na devredilmiş; fondan yararlanacak projelerin ön incelemesini yapmakla görevlendirilmiştir (md. 15). Öte yandan Başkanlık, "Türkiye'nin dış tanıtım faaliyetlerini yönlendirmek, uluslararası platformlarda, uluslararası kamuoyunun doğru bilgilendirilmesine yönelik kamu diplomasisi yöntem ve araçlarını kullanarak tanıtım faaliyetleri konusunda kamu kurum ve kuruluşları ile STK'lar arasında işbirliği ve koordinasyonu" ile görevlendirilmiştir (14 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, md. 3d). Başkanlığın kurumsal yapısı içinde Kamu Diplomasisi Dairesi Başkanlığı oluşturulmuş; stratejik iletişim doğrultusunda uluslararası kamuoyunda etki oluşturmak, Türkiye'nin uluslararası alandaki çıkarlarını destekleyecek kamu, özel ya da STK'lar ile işbirlikleri geliştirmek, etkinlikler organize etmek, bilgilendirme faaliyetleri yürütmek, tanıtım

faaliyetlerinde işbirliği ve koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmiştir (md. 6). Bunun yanında dış temsilciliklerde Başkanlığa bağlı İletişim Müşaviri ve İletişim Ataşesi kadroları da oluşturulmuştur (Geçici md. 3). Başkanlığın yurtdışı personel sayısının 31 olduğu belirtilmiştir (T.C. İletişim Başkanlığı, 2023, s. 27).

2021 yılında Kamu Diplomasisi Koordinasyon Kurulu ikinci toplantısında 22 alanda somut stratejileri¹⁰ içeren “Ulusal Kamu Diplomasisi Strateji Belgesi ve Eylem Planı” tanıtılmış; dezenformasyonla mücadele ve Türkiye markasının güçlendirilmesi belgenin ana eksenini belirlemiştir (Haber7, 2021). 2022 yılında düzenlenen Kamu Diplomasisi Koordinasyon Kurulu üçüncü toplantısında İletişim Başkanı Fahrettin Altun, iletişim yüzyılı vurgusunda bulunmuş ve kamu diplomasisi alanındaki çalışmaların bunun en önemli unsurlarından biri olduğunu belirtmiş; bu çalışmalarda dış politikanın ana eksenini oluşturan “hakikati, adaleti ve insanı merkeze alma yaklaşımını” benimsediklerini belirtmiş; Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkeleriyle kamu diplomasisi ve medya alanında işbirlikleri geliştirildiğine vurgu yapmıştır (T.C. İletişim Başkanlığı, 2022a).

İletişim Başkanlığı bünyesinde bilim diplomasisi, çevre ve iklim değişikliği, dezenformasyonla mücadele, diaspora diplomasisi, dijital diplomasi, eğitim diplomasisi, ekonomik ve ticari diplomasi, enerji diplomasisi, gastrodiplomasi, hukuk, adalet, insan hakları ve yargı, inanç diplomasisi, insani diplomasi, kültürel diplomasi, sağlık, savunma, spor, tarım ve gıda, turizm diplomasisi, uluslararası göç, uluslararası yayıncılık, vatandaş diplomasisi komiteleri oluşturulmuş ve çeşitli uluslararası forum ve paneller aracılığıyla kamu diplomasisi faaliyetleri yürütülmüştür (T.C. İletişim Başkanlığı, 2023). Bunun yanı sıra kamu diplomasisi bağlamında belgesel yapımlar, kitap basımı ve dijital içeriklerin üretilmesi de desteklenmektedir (T.C. İletişim Başkanlığı, 2023). Türkiye’nin tanıtımı ve politikalarının anlatılması açısından farklı ülkelerin basın kuruluşlarında yazıların yayımlanması konusunda da İletişim Başkanlığı’nın rolü bulunmaktadır (T.C. İletişim Başkanlığı, 2023, s. 129-135).

Anadolu Ajansı

AA, Kurtuluş Savaşı sırasında kurulmuş ve bağımsızlık mücadelesiyle ilgili haberlerin duyurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. AA’nın Kuruluş Genelgesinde Mustafa Kemal “Anadolu Ajansı, kamuoyunun iç ve dış en doğru haber ile aydınlatılması ihtiyacı göz önüne alınarak kurulmuştur” diyerek Ajansın görevini tanımlamıştır (AA, t.y.b). TBMM’nin açılışı, Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandan seçilmesi, Cumhuriyetin ilanı halka AA tarafından duyurulmuş ve devrimlerin yaygınlaştırılmasında Ajansın doğrudan işlevi olmuştur; özellikle Latin harflerine geçiş sürecinde AA öncü bir rol üstlenmiştir (Gönenç, 2001, s. 57). Atatürk’ün talebiyle Ajansın “Batılı anlamda bir haber ajansı kimliğine kavuşturulması” amacıyla 1 Mart 1925 tarihinde devletin yüzde 49 hisse sahibi olduğu “Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi” kurulmuş ve AA özerk statüye kavuşmuştur (AA, t.y.a; Tokmakçioğlu, 2011, s. 24). Türkiye Cumhuriyeti’nde kitle iletişimlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamış, uzun yıllar yerel yayın organlarının tek haber kaynağı olarak hem yurt içindeki hem de yurtdışındaki gelişmelerin Anadolu’nun ücra köşelerine kadar duyurulmasını sağlamıştır (Gönenç, 2001, s. 55).

AA’nın yayın ilkeleri, kurumun internet sitesinde “tarafsız, objektif, adil habercilik yapmak”, “evrensel insan haklarına ve kişisel verilerin gizliliğine riayet etmek”, “insan onuruna

¹⁰ Strateji Belgesi tam metnine ulaşılammış; fakat İletişim Başkanlığı basın bülteninde kamu diplomasisi bağlamında oluşturulan komitelere yer verilmiştir. Ayrıca 1915 Olayları ve Asılsız İddialara Karşı Mücadele, Ülke Markalaşması, Uluslararası Politika ve Güvenlik, AB/ABD Çalışmaları, Parlamenter Diplomasi başlıklı özel komiteler kurulmuştur (Haber7, 2021).

ve toplumsal değerlere saygılı olmak”, “şiddet, terör, ayrımcılık ve nefret söylemlerine yer vermemek”, “kamu yararını, toplumsal fayda ve dayanışmayı gözetmek”, “hukukun üstünlüğüne ve demokrasiye saygı göstermek” olarak sıralanmıştır (AA, t.y.c). Gelişen teknolojiye hızla ayak uydurarak önemli bir küresel haber ajansı haline gelen ve günümüzde 13 dilde¹¹ dijital yayın yapan AA, Avrupa’dan Amerika’ya, Afrika’dan Asya’ya 22 ülkede temsilcilikleri, 39 şehirde ofis ve yayın merkezleri ve dünyanın birçok şehrinde görev yapan serbest habercileri ile toplam 144 ülkede faaliyet göstermektedir (AA, t.y.d).

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

Mustafa Kemal Atatürk’ün ulusal kültür ve uluslararası ilişkiler alanlarında büyük öneme sahip olduğunu vurguladığı radyo yayıncılığı Türkiye’de 1927 yılında başlamıştır. Kamu diplomasisi temelinde değerlendirilebilecek ve Hatay’ın ülkeye katılması sürecinde de etkili olan ilk dış yayın ise 8 Ocak 1937 tarihinde, İsmet İnönü’nün Hatay’a ilişkin verdiği demeçle başlamış, bu demeç Arapça yayınlanmış ve İstanbul Radyosu bir süre “Arapça Havadisler” adlı yayına devam etmiştir (Değirmencioğlu ve Yalçın, 2020, s. 453). Türkiye’nin dış yayıncılığında ikinci atılım 1938 yılında Ankara Radyosu’nun kurulmasıyla gerçekleşmiş ve Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü Arapça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Farsça, İtalyanca, Macarca, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Yunanca ve Rusça dillerinde dünyaya duyurulmuştur (Doğaner, 2005, s. 46).

Radyo yayıncılığına dünyanın birçok ülkesine göre erken bir tarihte başlayan Türkiye’de televizyon yayıncılığı için aynı şey söylenemez. Kitle iletişim araçları ile kamu yayıncılığının yapılabilmesi için TRT 1 Mayıs 1964 tarihinde yayıncılık faaliyetlerini devlet adına doğru ve tarafsız şekilde gerçekleştirmek amacıyla özel bir kanun ile kurulmuştur (TRT Kurumsal, t.y.). TRT’nin amaçları arasında “yurt içinde ve yurt dışında eğitici ve eğlendirici yayınlar yapmak, yabancı ve uluslararası radyo ve televizyon kuruluşları ile ilişkileri sağlamak” yer almıştır (Tokmakçioğlu, 2011, s. 221). 31 Ocak 1968 tarihinde ilk televizyon yayını Ankara’dan gerçekleştiren TRT’nin faaliyetleri günümüzde 41 dil ve lehçede 18 televizyon kanalı, 17 radyo kanalı ve dijital platformlar ile sürmektedir (TRT, 2022). 1990’lı yıllarda uluslararası yayıncılık anlayışını hızla geliştiren TRT çatısı altında ilk yurtdışı yayınlar Avrupa’daki Türklere ulaşmak amacıyla planlanmıştır. Yurtdışına giden Türklerin, özellikle de yeni kuşakların, anavatanlarından ve kültürlerinden kopmamaları amacıyla TV-5 Şubat 1990’da yayına başlamış, 1992 yılında TRT-INT adını almıştır (Cankaya, 2003, s. 332). Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve Doğu Bloku’nun parçalanmasının ardından Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ne ulaşmasını sağlayan adımlardan biri de TRT tarafından atılmıştır. Nisan 1992’de Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan’a yönelik olarak TRT-AVRASYA yayına başlamıştır (Sarmaşık, 2000, s. 25).

Ocak 2009’da Kürtçe yayına başlayan TRT 6’nın ismi 2015 yılında TRT Kurdî olarak değiştirilmiştir. Kasım 2008’de dijital platformda faaliyete giren TRT Voice of Türkiye-World 31 dilde haber yayını ile dünyada 5. sıraya yerleşmiştir. Böylece TRT küresel gelişmeleri ve yayın yaptığı farklı bölgelerle ilgili haberleri “kapsamlı, tarafsız ve doğru bir içerikle 41 dilde” izleyicilere sunmaya başlamıştır. Mart 2009’da yayına başlayan TRT Avaz ile “Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve Türkmençe” programlar 27 ülkede ve 13 muhtar cumhuriyette yaklaşık 250 milyon kişi tarafından izlenmektedir (TRT Kurumsal, t.y.). TRT’nin yurt dışındaki girişimlerinin bir örneği olarak, Avrupa ve dünyanın önemli haber

¹¹ Türkçe, İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Rusça, Arapça, Farsça, Kürtçe (Sorance ve Kurmançça), Boşnakça, Arnavutça, Makedonca, Endonezce.

kanallarından biri olan Euronews ile iş birliği anlaşması imzalanmış ve TRT Euronews'in büyük ortaklarından biri haline gelmiştir. Bunun sonucunda Euronews, Ocak 2010'da dokuzuncu dil olarak Türkçe yayına başlamıştır (TRT Kurumsal, t.y.). Nisan 2010'da Türkiye'nin bölge ülkeleri ile arasındaki bağı güçlendirmek amacıyla Arapça yayına başlayan TRT-“ETTÜRKİYYE”, 2015 yılında TRT-El Arabia, günümüzde ise TRT Arabi adıyla bölgenin referans haber kanalı olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Demirkıran, 2011). TRT World ise 29 Ekim 2015 tarihinde başlayan İngilizce yayınlarıyla uluslararası habercilikte önemli bir Türkiye markası olarak kabul edilmektedir (TRT, 2015). 2020 yılında TRT Deutsch ve TRT Russian, 2022 yılında ise TRT Français ve TRT Balkan dijital haber platformları yayına başlamıştır. 2004 yılında Asya-Pasifik Yayın Birliği (ABU) ile Asiavision sözleşmesi imzalanmış; Birliğin 2015 yılında İstanbul'da yapılan 52. Genel Kurul Toplantısı'nda dönemin TRT Genel Müdürü oybirliğiyle başkan yardımcılığına seçilmiştir. 2021 yılında TRT, Afrika Yayın Birliği'ne (AUB) “ortak üye” olmuştur. 1950 yılından beri Avrupa Yayın Birliği'ne (EBU) tam üye olan TRT farklı bölgelerde yer alan uluslararası yayın kuruluşlarında aktif rol almayı sürdürmektedir (TRT, 2022).

Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren uydu yayıncılığının gelişmesi için gösterilen çabalar da önem taşımaktadır. Yayınların hem Türkiye içinde hem de ülke dışında geniş kitlelere duyurulması için 1980'li yılların ikinci yarısında Türksat projesi başlatılmış, 1994 yılında ilk Türksat 1B uydusu yörüngeye fırlatılmıştır; 1996 yılında 1C, 2001 yılında 2A, 2008 yılında 3A, 2014 yılında 4A, 2015 yılında 4B haberleşme uyduları yörüngeye fırlatılmıştır (Kuyucu, 2015:90-96). Türkiye'nin haberleşme ağının genişlemesi Türkiye merkezli yayınların daha geniş bir alana ulaşmasını da sağlamıştır. Uydu yayını yapan Türk kanallarındaki programların yurtdışından da izlenebilmesinin en önemli sonuçlarından biri de Türk dizilerine duyulan ilginin artması ve dizilerin hem bir ticari ürün hem de yumuşak güç unsuru olarak Türkiye'ye sunduğu katkıdır.

Türk Dizileri

2000'lerin başında farklı ülkelere ihraç edilmeye başlanan Türk dizileri, hükümet dışı kamu diplomasisinin temel araçlarından biri haline gelmiştir. Türk dizilerinin yurtdışına açılımı “Deli Yürek” adlı dizinin Kafkaslar'a ihracı ile başlamış ancak 2007 yılında “Gümüş” adlı dizinin Arap ülkelerinde yayımlanmasıyla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu'daki en önemli yumuşak güç araçlarından biri olarak ön plana çıkmıştır (Çevik, 2014).

Hem dijital yayın platformlarının çeşitlenmesi hem de yabancı televizyon kanalları ile yapılan anlaşmalar Türkiye'de yayımlanan televizyon dizilerinin uluslararası tanınırlığının artmasını ve yüksek izleyici oranlarına erişmesini sağlamıştır. “Binbir Gece” ve “Muhteşem Yüzyıl” gibi Türkiye'de de çok izlenen dizilerle devam eden bu açılım, farklı kıtalarda 100'den fazla ülkede 150'den çok Türk dizisinin seyredilmesi ile sonuçlanmıştır (Bhutto, 2019). Türkiye'nin dizi ihracından 2022 yılında yaklaşık 600 milyon dolar gelir elde ettiği belirtilmektedir (Hürriyet Daily News, 2022). Kenya, Mozambik ve Senegal'deki Türk dizi izleyicileriyle doğrudan görüşme tekniğiyle yapılan 2023 tarihli bir çalışmada dizilerin Türkiye'nin Afrika'daki yumuşak gücüne katkısı değerlendirilmiştir (Ruiz-Cabrera ve Gürkan, 2023). 2021 yılında yayımlanan ve Türk televizyon dizilerinin ulusaşırı etkisini değerlendiren derleme kitapta (Arda, Aslan ve Mujica, 2021) Şili, Hindistan, Küba, Yunanistan ve Peru'da Türk dizilerinin, izleyicilerinin Türkiye algılarını nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Bunlara ek olarak yayımlandıkları ülkelerde Türk dizilerinin yumuşak güç ve diplomasi aracı olarak kullanıldığına ilişkin çok sayıda akademik çalışma yapılmış ve söz konusu araçların hem hedef ülke politikalarını hem de Türkiye'nin politikalarını nasıl şekillendirdiği incelenmiştir (Aslan, 2019; Pothou, 2020; Arısoy, 2016; Constantinou ve Tziarras, 2018; Yörük ve Vatikiotis, 2013; Çevik, 2014). Dizilerin farklı coğrafyalarda yüksek oranda izlenmesinde ortak toplumsal

kodların, kültürel yakınlıkların, başta toplumsal cinsiyet ve sınıf olmak üzere benzer değerler sisteminin ve birtakım modernleşme pratiklerinin etkili olduğu bilinmektedir (Öztürkmen, 2008, s. 8).

Beyrut merkezli bir yapım şirketinin koordinatörü İmane Mezher, Türk dizilerinin Orta Doğu'daki başarısını kültürel benzerliklerle açıklamanın yanında dizilerin Avrupalı özgürlükler ve muhafazakâr değerlerin karışımını sunmasından da kaynaklandığını öne sürmektedir (Bhutto, 2019). Öte yandan 2018 yılında Orta Doğu'nun farklı ülkelerine yayın sunan, Dubai merkezli, Suudi Arabistan sermayeli uydu ağı MBC'nin (Middle East Broadcasting Centre) Türk dizilerinin yayını durdurma kararını, Türkiye'nin bölgede artan yumuşak gücüne ve kültürel etkisine bağlayan yorumlar da yapılmıştır (El-Behary, 2018). Buna karşın Orta Doğu'daki dizi izleyicilerinin dizileri İngilizce altyazılı olarak farklı sitelerden ya da diziyi yayınlayan Türk kanalının internet sitesinden Türkçe izlemeyi tercih ettikleri ve diziyi orijinal dilinde izlemenin Türkçe öğrenmelerine de yardımcı olduğu belirtilmiştir (Koçak, 2020). Benzer şekilde 2020 yılında Mısır'daki en yüksek İslam otoritesi sayılan Darü'l İfta'ya Bağlı Küresel Fetva Endeksi, "Diriliş: Ertuğrul" dizisinin izlenmemesi yönünde bir fetva yayınlamış; diziyi Türkiye'nin bölgede etki alanını genişletmeye çalıştığı ve kolonyal kampanyasının bir parçası olduğu iddia edilmiştir (Middle East Monitor, 2020). Bu dönem Türkiye'nin Orta Doğu'da Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve Suudi Arabistan ile ilişkilerinin gergin olduğu bir sürece denk gelmektedir. Bu durum da dikkate alındığında Türk dizilerinin doğrudan bir kamu diplomasisi aracı olmasa da Türkiye'nin yumuşak gücünün yayılmasında önemli bir rol üstlendiği, dizilerin yarattığı olumlu Türkiye imajının bazı ülkelerde siyasal endişeler yaratmasından anlaşılabilir. Türkiye'nin vize muafiyeti politikaları ile birlikte ele alındığında Türk dizilerinin yayımlandığı ülkelere Türkiye'ye ciddi bir turist akışının olduğu bilinmektedir (Ballı vd., 2013).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarından itibaren çeşitli kurumlar aracılığıyla kamu diplomasisi faaliyetleri sürdürmekte, ulusal ve uluslararası konjonktüre göre kullandığı strateji ve araçlarını çeşitlendirmektedir. Halefi olduğu Osmanlı İmparatorluğu döneminde diplomasi ve kültür alanındaki faaliyetlere verilen önemin bir göstergesi olarak daimî elçilikler kurulmuş ve çeşitli kültürel faaliyetler aracılığıyla kamu diplomasisi yürütülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana diplomasi ve kültürel unsurlara verilen önem artarak devam etmiş ve günümüzde de varlığını sürdüren bazı kurumların temelleri kuruluş döneminde atılmıştır. Dönemin bağlamı çerçevesinde kamu diplomasisi kavramı kullanılmamakla birlikte, bu alandaki kurumsallaşma çalışmaları hızlandırılmış ve ilk olarak radyo önemli bir diplomasi aracı olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde, Türkiye'nin uluslararası görünürlüğünü sağlama ve itibarını artırma arzusu Osmanlı İmparatorluğu dönemine ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarına dayanmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısında kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi Türkiye'nin de dış politikasında iletişime verdiği önemin artmasını beraberinde getirmiştir. Son 20 yılda ise özellikle iletişim alanında küresel çapta yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Türkiye, hedef toplumlarla doğrudan bağlantı kurma, kültür ve politikalarını farklı coğrafyalara yayma imkânı bulmuş; kamu diplomasisini diğer toplumlarla ilişki kurmanın temeline oturtmuştur. Uluslararası alanda prestijini artıracak etkinliklere ev sahipliği yapan Türkiye'nin büyüyen ekonomisi ve başta bulunduğu coğrafyada yer alan bölge ülkeleri için siyasal, toplumsal ve kültürel bir örnek olması hem bölgesel hem de küresel çapta etkin bir aktör olma gayesiyle birleşmiş ve kamu diplomasisi alanındaki tüm araçlar etkin olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle, Türkiye 21. yüzyılda iletişim araçlarını ve kamu diplomasisini dış politikasında yumuşak güç unsurlarına vurgu yapan imajını yaymak için kullanmaktadır. Türkiye uluslararası

arenada imajını şekillendirmek, kültürel etkisini genişletmek ve etkili bir aktör olmak amacıyla, kültürünü, kültürel mirasını, dilini ve sanatını tanıtmaya yönelik eğitim, sanat ve kültür alanlarında düzenlenen etkinlikler ve uluslararası yayıncılık aracılığıyla uluslararası kamuoyu ile iletişimini artırmaktadır. Başta ortak kültür ve değerlerin paylaşıldığı ülkelere yönelik olmak üzere küresel çapta kamu diplomasisi faaliyetleri yürüten Türkiye hem uluslararası kamuoyunu doğru bilgilendirmek hem de itibarını artırmak için uluslararası işbirlikleri içine girmektedir. TRT'nin Euronews ile ortaklığı çerçevesinde Türkçe yayına başlaması örneğinin gösterdiği üzere Türkiye, kültürel bir miras olan dilin yaygınlaştırılması ve Türkçe konuşan uluslararası kamuoyu ile diyalog geliştirmesi için kamu diplomasisinde oldukça etkin ve başarılı bir aktördür.

İkili işbirlikleri, anlaşmalar, uluslararası etkinlikler ve yayıncılık çerçevesinde yürütülen kamu diplomasisi ve iletişim stratejisi Türkiye'nin dış politika hedefleri çerçevesinde yumuşak gücüne katkıda bulunmaktadır. Türkiye, kamu diplomasisindeki bu başarısını ikinci yüzyılında taçlandırmak için Doğu ile Batı'yı sentezleyen kültürel mirasını daha fazla ön plana çıkarmalıdır. Bu hususta, Türkiye'nin iletişim stratejisinde uluslararası kamuoyuna Türkiye ile ilgili doğru mesajların verilebilmesinde sosyal medyanın daha etkin kullanılması önem teşkil etmektedir. Özellikle kültürel mirasının, dilinin ve değerlerinin uluslararası genç nüfusa tanıtılması ve aktarılması için eğitim, kültür, sanat ve bilim alanlarındaki yatırımın artırılması ile bu alanlarda değişim programlarının teşvik edilmesi Türkiye'nin imajının güçlendirilmesi ve yumuşak gücünün artırılmasında gerekli bir politika olacaktır.

Kaynakça

- Akar, E. ve Gürkaynak, M. (2022). Ülke markalama bağlamında türkiye'nin eğitim diplomasisine yönelik bir değerlendirme. *İletişim ve Diplomasi*, 7, 137-164. <https://doi.org/10.54722/iletisimvediplomasi.1109658>
- Akgül Durakçay, F. ve Canveren, Ö. (2017). Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefi çerçevesinde değişen dış ticaret politikası: 2002-2012 Dönemi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı, 255-274.
- Anadolu Ajansı [AA]. (t.y.a). *Tarihçe*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce>
- Anadolu Ajansı [AA]. (t.y.b). *Künye*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/p/kunye>
- Anadolu Ajansı [AA]. (t.y.c). *Yayın ilkeleri*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/p/yayin-ilkeleri>
- Anadolu Ajansı [AA]. (t.y.d). *Yurt dışı bürolar*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/p/yurt-disi-burolar>
- Arceneaux, P. ve Powers, S. (2020). International broadcasting: Public diplomacy as a game in a marketplace of loyalties. Snow, N. ve Cull, N. J. (Ed.). *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 50-63). New York: Routledge
- Arda, Ö, Aslan, P., Mujica, C. (2021). *Transnationalization of Turkish television series*. İstanbul: İstanbul University Publication.
- Arısoy, C. (2016). Turkish series: Products of popular culture and tools for inclusive globalization. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 6(1), 129-142. <https://doi.org/10.29333/ojcm/2543>
- Aslan, P. (2019). Uluslararası iletişim ve popüler kültür üzerine: Latin Amerika'daki Türk televizyon dizileri üzerinden bir araştırma. *Connecticut: İstanbul University Journal of Communication Sciences*, 57, 25-50. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2019-0052>

- Atvur, S. (2020). Ortadoğu jeopolitiğinde kültürel yansımalar: Kültürel miras üzerine bir değerlendirme. *Novus Orbis*, 2(2), 81-110.
- Aydın, M. (2002). Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler. Oran, B. (Ed.). *Türk dış politikası cilt II: 1980-2001* (4. Baskı, s. 366-440). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ballı, F., Özer Ballı, H. ve Cebeci, K. (2013). Impacts of exported Turkish soap operas and visa-free entry on inbound tourism to Turkey. *Tourism Management*, 37, 186-192.
- Başarır, M. ve Zorlu, Y. (2022). Seyyar sergi Karadeniz Vapuru'nun (1926) dönem gazetelerinde sunumu ve tanıtım turunun halkla ilişkiler açısından incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(2), 951-977.
- Berridge, G. R. (2015). *Diplomacy: Theory and practice*. Palgrave Macmillan.
- Bhutto, F. (2019, 13 Eylül). How Turkish TV is taking over the World. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2019/sep/13/turkish-tv-magnificent-century-dizi-taking-over-world>
- Bozkurt, C. (2019). Türkiye Cumhuriyeti'nin bir propaganda ve tanıtım hamlesi: 1926 Seyyar Sergi ve Avrupa seyahati. *Belleten*, 83(298), 1097-1130.
- Budak, E. (2020). Türk diasporasına yönelik dijital diplomasi: Yurtdışı Türkler ve akraba topluluklar başkanlığı üzerine bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 535-558.
- Cankaya, Ö. (2003). *Bir kitle iletişim kurumunun tarihi: TRT 1927-2000*. İstanbul: YKY.
- Carr, E. H. (1939). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An introduction to the study of international relations*. London: Macmillan.
- Cem, İ. (2010). *TRT'de 500 gün: Bir dönemin siyasi hikayesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chhabra, R. (2020). Twitter diplomacy: A brief analysis. *Observer Research Foundation*, 335, 1-12.
- Cull, N. J. (2008). Public diplomacy: Taxonomies and histories. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 31-54. <https://doi.org/10.1177/0002716207311952>
- Cull, N. J. (2006, 18 Nisan). Public diplomacy before Gullion: The evolution of a phrase. *USC Center on Public Diplomacy*. Erişim Adresi: <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase>
- Çevik, B. S. (2014). Turkish soap opera diplomacy: A Western projection by a Muslim source. *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*, 5(1), 78-103.
- Çevik, B. S., Seib, P. (2015). Introduction: Why does Turkey's public diplomacy matter? Çevik, B. S. ve Seib, P. (Ed.). *Turkey's public diplomacy* (s. 1-12). Palgrave Macmillan.
- Değirmencioğlu, N. ve Yalçın, Ö. (2020). Radyoda dış yayıncılık. *TRT Akademi*, 5(9), 446-459.
- Demir, V. (2015). Historical perspective: Ottomans and the Republican era. Çevik, S. ve Seib, P. (Ed.). *Turkey's Public Diplomacy* (s. 43-65). New York: Palgrave Macmillan.
- Demirkıran, C. (2011). Türk-Arap ilişkileri bağlamında Türkiye'nin yabancı dilde ilk uluslararası kamu televizyonu: TRT ET Türkiye (TRT Arapça). *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(3), 424-432.
- Derin, S. (2020). 1904 St. Louis Dünya Fuarı ve Osmanlı Temsiliyeti: Celal Esad Arseven Sergisi. *Art-Sanat*, 13, 87-116.
-

- Di Martino, L. (2020). The spectrum of listening. Snow, N. ve Cull, N. J. (Ed.). *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 21-29). New York: Routledge.
- Dizard, W. (2001). *Digital diplomacy: U.S. foreign policy in the information age*. Praeger Publishers.
- Doğaner, Y. (2005). *Millet liderini uğurluyor*. Atatürk Dergisi, 4(4), 45-64.
- Ekşi, M. (2017). Türkiye'nin Türk dünyasına yönelik kamu diplomasisi: Yeni araç ve mekanizmalar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(1), 9-19.
- Ekşi, M. (2018). *Kamu diplomasisi ve Ak Parti dönemi Türk dış politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- El-Behary, H. (2018, 7 Mart). Turkey's soft power was threatened after MBC banned Turkish dramas. *Egypt Independent*. Erişim Adresi: <https://www.egyptindependent.com/turkeys-soft-power-threatened-after-mbc-bans-turkish-dramas/>
- Girgin, A. (2002). *Uluslararası iletişim. Haber Ajansları ve A. A.*. İstanbul: Der Yayınları.
- Göksu, O. (2023). 21. yüzyılda Türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücü: Yapısı, araçları ve mesajları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10(2), 845-870 <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1273435>
- Gönenç, Ö. (2001). *Agence France Press ve Anadolu Ajansı'nın karşılaştırılması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Haber7 (2021, 6 Temmuz). *Kamu Diplomasisi Koordinasyon Kurulu'nun ikinci toplantısı yapıldı*. Erişim Adresi: <https://www.haber7.com/siyaset/haber/3117727-kamu-diplomasisi-koordinasyon-kurulunun-ikinci-toplantisi-yapildi>
- Hocking, B. (2005). Rethinking the new diplomacy. Melissen, J. (Ed.). *The new public diplomacy: soft power in international relations* (s. 28-43). Palgrave Macmillan
- Huijgh, E. (2016). Public diplomacy. Constantinou, C. M., Kerr, P., Sharp, P. (Ed.). *The SAGE Handbook of Diplomacy* (s. 437-450). Los Angeles: SAGE.
- Hürriyet Daily News (2022, 19 Ekim). *Türkiye's series exports to exceed \$600 mln this year*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyetaidailynews.com/turkiyes-series-exports-to-exceed-600-mln-this-year-177782>
- Kasap, S. (2019, Kasım 1). AA 100. yılına yeni vizyonuyla giriyor. *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/aa-100-yilina-yeni-vizyonuyla-giriyor/1632833>
- Kocabıyık, H. (2019). Değişen diplomasi anlayışı, kamu diplomasisi ve Türkiye. *Avrasya Etüdlere*, 25(55), 163-196.
- Koçak, N. (2020, 12 Mayıs). Ban on Turkish dramas in the Gulf backfires Researcher. *Hürriyet Daily News*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyetaidailynews.com/ban-on-turkish-dramas-in-the-gulf-backfires-researcher-140606>
- Kroenig, M., McAdam, M., Weber, S. (2010). Taking soft power seriously. *Comparative Strategy*, 29(5), 412-431.
- Kuyucu, M. (2015). History of satellite TV broadcasting and satellite broadcasting market in Turkey. *International Journal of Sport Culture and Science*, 3(3), 85-107.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Melissen, J. (2005). The new public diplomacy: Between theory and practice. Melissen, J. (Ed.). *The new public diplomacy: Soft power in international relations* (s. 1-25). Palgrave Macmillan.
-

- Mevzuat. (2018, 24 Temmuz). İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (14). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>
- Mevzuat. (2007, 5 May). *Yunus Emre Vakfı Kanunu (Sayı: 26526)*. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5653.pdf>
- Middle East Monitor (2020, 12 Şubat). *Egypt fatwa bans Ertugrul, Turkish soaps*. Erişim Adresi: <https://www.middleeastmonitor.com/20200212-egypt-fatwa-bans-ertugrul-turkish-soaps/>
- Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, 80, 153-171. <https://doi.org/10.2307/1148580>
- Nye, J. S. (2002). *The paradox of American power: Why the world's only superpower can't go it alone*. Oxford: Oxford University Press.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. S. (2007, Kasım 12). The soft power of the United Nations. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-soft-power-of-the-united-nations>
- Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94-109. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
- Nye, J. S. (2009). Get smart: Combining hard and soft power. *Foreign Policy*, 88(4), 160-163. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2009-07-01/get-smart>
- Nye, J. S. (2011). *The future of power*. New York: Public Affairs.
- Ovalı, A. Ş. (2020). Türkiye-ABD ilişkilerinde twitter diplomasisi. *Uluslararası İlişkiler*, 17(65), 23-45. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.672450>
- Önsoy, R. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ilk uluslararası sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi). *Bellekten*, 47(185), 195-236.
- Özel, M. (2021). Eğitim diplomasisi bağlamında uluslararası değişim programları: Erasmus+ Programı örneği. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11 (3), 943-966. <https://doi.org/10.7456/11103100/012>
- Özdal, I. (2013). Oryantalizm, görsel izler ve günümüz fotoğraf sanatı. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 9, 61-73.
- Özkan, A. B. (2019, 6 Nisan). AA, 99 yıldır Anadolu'nun sesini dünyaya duyuruyor. *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/13942>
- Özlu, Ö. ve Ernek Alan, G. A. (2020). Kamu diplomasisi oluşturulmasında dijital diplomasinin etkisi: Türkiye'de bulunan büyükelçiliklerin Twitter kullanımı. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1345-1366. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.686259>
- Öztürkmen, A. (2018). "Turkish content": the historical rise of the dizi genre. *TV Series*, 13, 1-12. <https://doi.org/10.4000/tvseries.2406>
- Parnes, A. (2000, 19 Ekim). Arts in America; The Topkapi treasures find friends in South Florida. *The New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2000/10/19/arts/arts-in-america-the-topkapi-treasures-find-friends-in-south-florida.html>
- Pothou, E., 2020. Why so successful? Audience research on the Turkish TV series in Greece. *VIEW Journal of European Television History and Culture*, 9(17), 62-78. <https://doi.org/10.18146/view.211>
-

- Potter, E. (2003). Canada and the new public diplomacy. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 58(1), 43-64. <https://doi.org/10.1177/002070200305800103>
- Resmî Gazete. (2018, 24 Temmuz). İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (14). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180724-10.pdf>
- Resmî Gazete. (2011, 23 Ağustos). *Mevlana Değişim Programına ilişkin yönetmelik (Sayı: 28034)*. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110823-15.htm>
- Resmî Gazete. (2010, 30 Ocak). *Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Genelgesi (Sayı: 27478)*. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm>
- Resmî Gazete. (1992, 27 Ocak). *Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması, 206 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellere Bir İlave Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Sayı: 21124)*. Erişim Adresi: <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/21124.pdf>
- Ruiz-Cabrera, S. ve Gürkan, H. (2023). Effects of Turkish cultural products on its foreign policy toward Africa: Turkish TV series as an example of soft power in Kenya, Mozambique, and Senegal". *Profesional De La información*, 32(2), 1-16. <https://doi.org/10.3145/epi.2023.mar.26>
- Sancar, G. A. (2017). Turizm diplomasisi kapsamında yer markalama: Turkey home kampanya analizi. *Selçuk İletişim*, 9(4), 89-108, doi: 10.18094/si.70163
- Sancar, G. A. (2015). Turkey's public diplomacy: Its actors, stakeholders, and tools. Çevik, B. S. ve Seib, P. (Ed.). *Turkey's public diplomacy* (13-42). Palgrave Macmillan.
- Sarmaşık, J. (2000). *Türkiye'de radyo ve televizyon düzeni (1927-2000)*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Schmidt, O. (1999). *Civil Empire by Co-optation: German-American Exchange Programs as Cultural Diplomacy: 1945-1961*. Doktora Tezi. Harvard University, Cambridge.
- Schneider, C. P. (2005). Culture communicates US diplomacy that works. Melissen, J. (Ed.). *The new public diplomacy: soft power in international relations* (s. 147-168). Palgrave Macmillan.
- Scott-Smith, G. (2020). Exchange programs and public diplomacy. Snow, N. ve Cull, N. J. (Ed.). *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 38-49). New York: Routledge.
- Sevin, E. (2017). *Public diplomacy and the implementation of foreign policy in the US, Sweden, and Turkey*. Palgrave Macmillan.
- Sharp, P. (2005). Revolutionary states, outlaw regimes, and the techniques of public diplomacy. Melissen, J. (Ed.). *The new public diplomacy: soft power in international relations* (s. 106-123). Palgrave Macmillan
- Snow, N. (2020). Rethinking public diplomacy in the 2020s. Snow, N. ve Cull, N. J. (Ed.). *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 3-12). New York: Routledge.
- Soysal, İ. (1999). Dışişleri tanıtım çalışmaları ve basın sözcülüğünün kurulması (1955-1965 Dönemi). İ. Soysal (der.). *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık* (s. 719-727). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Strauß, N., Kruikemeier, S., van der Meulen, H., van Noort, H. G. (2015). Digital diplomacy in GCC countries: Strategic communication of Western embassies on Twitter. *Government Information Quarterly*, 32(4), 369-379. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.08.001>
-

- Şehitoğlu, R. (2021). *Kamu diplomasisinde akıncı birlik olarak düşünce kuruluşları*. Ankara: Orion Akademi.
- Şöhret, M. (2013). Yumuşak güç konsepti çerçevesinde Türkiye'nin bölgesel rolü, Çomak, H. ve Sancaktar, C. (Ed.). *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Şöhret, M. (2022). Public diplomacy as heart-winning art: its dimensions, actors/tools, and methods, Yılmaz, C.İ. (Ed.). *Türkiye'nin Kamu Diplomasisi-İnsani ve Kültürel Dış Politika* (s.91-124), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Tan, N. (2006). *Atatürk dönemi kültür kurumlarından örnekler 1920-1938*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.a). *Dünya sergileri / Uluslararası sergiler / Botanik sergileri (EXPO)*. Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/dunya-sergileri-_expo_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.b). *Kültür işleri*. Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?57a66466-ce7f-4a60-9587-eb1ff64b06cb>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.c). *Uluslararası kuruluşlarla kültürel ilişkilerimiz*. Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-kuruluslarla-kulturel-iliskilerimiz.tr.mfa>
- T.C. İletişim Başkanlığı (2023). *Türkiye iletişim modeli. hakikatin peşinde 5 yıl*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- T.C. İletişim Başkanlığı (2022a). *Kamu Diplomasisi Koordinasyon Kurulu toplandı*. Erişim Adresi: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/kamu-diplomasisi-koordinasyon-kurulu-toplandi>
- T.C. İletişim Başkanlığı (2022b). *Türkiye'nin yumuşak güç enstrumanı olarak kültürel diplomasi ve iletişim*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. Erişim Adresi: <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/KulturelDiplomasiveIletisimPRES.S.pdf>
- T.C. İletişim Başkanlığı (t.y.). *Hakkımızda*. Erişim Adresi: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/kurum-hakkinda>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (t.y.). *Yurt dışında gerçekleştirilen veya eser ödünç verilen sergiler*. Erişim Adresi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44351/yurt-disinda-gerceklestirilen-veya-eser-odunc-verilen-sergiler.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü. (t.y.). *Turneler*. Erişim Adresi: <https://www.operabale.gov.tr/tr-tr/Sayfalar/turneler.aspx>
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı [TİKA]. (2022). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, 2023 2022 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: TİKA. Erişim Adresi: <https://www.tika.gov.tr/upload/old/2023/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU/T%C4%B0KA%202022%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı [TİKA]. (t.y.a). *Hakkımızda*. Erişim Adresi: <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı [TİKA]. (t.y.b). *Tarihçe*. Erişim Adresi: <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı [TİKA]. (t.y.c). *Teşkilat Kanunu*. Erişim Adresi: https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/teskilat_kanunu-238
- Tokmakçioğlu, E. (2011). *Türk Basın Tarihi*. Ankara: İsim Yayınları.
-

- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu [TRT]. (2022). *TRT 2022 Faaliyet Raporu*. Erişim Adresi: <https://www.trt.net.tr/pdfs/event-reports/2022.pdf>
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu [TRT]. (2015). *TRT 2015 Faaliyet Raporu*. Erişim Adresi: <https://www.trt.net.tr/pdfs/event-reports/2015.pdf>
- TRT Kurumsal (t.y.). *Tarihçe*. Erişim Adresi: <https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce>
- Tuğtan, M. A. (2016). Kültürel değişkenlerin dış politikadaki yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu. *Uluslararası İlişkiler*, 13(49), 3-24.
- Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği. *Hakkımızda*. Erişim Adresi: <http://turkunib.org/tr/site/index>
- UNESCO (2023). *Türkiye*. Erişim Adresi: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/tr/>
- Usubaliev, E. (2020, 9 Haziran). Türkçeyle kurulan dostluk tüm dünyaya yayılıyor. *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/18961>
- van Ham, P. (2003). War, lies, and videotape: Public diplomacy and the USA's war on terrorism. *Security Dialogue*, 34(4), 427-444. <https://doi.org/10.1177/0967010603344004>
- Vickers, R. (2004). The new public diplomacy: Britain and Canada compared. *The British Journal of Politics and International Relations*, 6(2), 182-194. <https://doi.org/10.1111/j.1467-856X.2004.00133.x>
- Yağmurlu, A. (2019). Kültürel diplomasi: Kuram ve pratikteki çerçevesi. *Selçuk İletişim*, 12(2), 1182-1210. <https://doi.org/10.18094/josc.596331>
- Yağmurlu, A. (2007). Halkla ilişkiler yöntemi olarak kamu diplomasisi. *İletişim Araştırmaları*, 5(1), 9-38.
- Yılmaz, A. N. ve Kılıçoğlu, G. (2017). Balkanlar'da YTB ve TİKA'nın Türk Kamu Diplomasisi kurumları olarak faaliyetleri ve Türkiye'nin bölgedeki yumuşak gücüne etkileri. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 115-131.
- Yiğit, M. A. (2019, 14 Şubat). YEE Türk kültürünü ve Türkçeyi dünyayla buluşturuyor. *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/13269>
- Yörük, Z., ve Vatikiotis, P. (2013). Turkey, the Middle East & the media: Soft power or illusion of hegemony: The case of the Turkish soap opera "colonialism". *International Journal of Communication*, 7, 2361-2385. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/1880>
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı [YTB]. (2021). *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı 2019-2023 Stratejik Plan*. Erişim Adresi: [https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/2021/BELGELER/YTB%202019-2023%20Stratejik%20Plan%C4%B1%20\(G%C3%BCncellenmi%C5%9F%20Versiyon-2021\)%E2%80%9D%20-5ff6e3e27f475.pdf](https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/2021/BELGELER/YTB%202019-2023%20Stratejik%20Plan%C4%B1%20(G%C3%BCncellenmi%C5%9F%20Versiyon-2021)%E2%80%9D%20-5ff6e3e27f475.pdf)
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı [YTB]. (t.y.). *Başkanlığımız*. Erişim Adresi: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanlik>
- Yukarıoğlu, U. (2017). A critical approach to soft power. *Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, 6(2), 491-502.
- Yunus Emre Enstitüsü. (2023). *Türkçenin Balkanlardaki nüfuzu artıyor*. Erişim Adresi: <https://www.yee.org.tr/tr/haber/turkcenin-balkanlardaki-nufuzu-artiyor?k=161>
- Yunus Emre Enstitüsü. (t.y.). *Kurumsal*. Erişim Adresi: <https://yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>
-

Yükseköğretim Kurulu. (2022). *Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu 2022*.
Erişim Adresi: <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2022/2022-universite-izleme-ve-degerlendirme-genel-raporu.pdf>

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk İnkılabı Kavramının İnşası: Afyon Halkevi Dergisi Taşpınar Örneği

*The Building of the Turkish Revolution Concept: The Case of Afyon People's House Journal Taşpınar*Şenol GÜNDOĞDU^{a*}^a Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Afyon / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6430-4386

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 19 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Halkevi,
Türk İnkılabı,
Erken Cumhuriyet,
Afyon Halkevi,
Taşpınar.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 19, 2023

Keywords:

People's House,
Turkish Revolution,
Early Republic,
Afyon People's House,
Taşpınar.

ÖZ

Bu çalışma erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen köklü dönüşümlerin halk tarafından benimsenmesi ve bu doğrultuda halkı "terbiye etmek" için kurulan en önemli oluşumlardan olan Halkevlerine ve bu dönüşümleri meşrulaştırmak için oluşturulan Türk İnkılabı kavramına odaklanacaktır. Türk İnkılabı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkenin bağımsızlığını sağlayan ve takibinde Türkiye Cumhuriyeti'ni var eden iradenin kurduğu tek parti rejimini, ideolojisini ve siyasetlerini betimleyen bir kavramsallaştırma değildir. Halkevleri 1932 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) teşkilatlanması olarak kurulan, devlet kurumu olmayan ancak tek parti iktidarının tamamıyla kontrol ettiği kültürel ve toplumsal kurumlar bütünüdür. Zamanla tüm ülkeye yayılan bu ağ devletin toplumu disiplin altına alarak denetlediği ve Kemalizm ideolojisi doğrultusunda seküler modern bireyi ve yeni toplumu yarattığı siyasal bir oluşumdur. Kültürel ve toplumsal alanda birçok faaliyet yürüten Halkevlerinin Türk İnkılabının kavramsallaştırılması, kuramsallaştırılması ve halka anlatılması konusunda en önemli aracı dergileridir. Her Halkevi kendi dergisini yayımlar. Afyon Halkevi de *Taşpınar* isimli bir dergi çıkarır. Bu çalışma Türk İnkılabı kavramının taşrada hangi bağlamlar ve tartışmalar üzerinden yeniden nasıl üretildiğini Afyon Halkevi dergisi *Taşpınar* bağlamında ele alır. *Taşpınar* örneğinden varılan sonuca göre, merkezde üretilen kuramsallaştırma ve tartışmalar taşrada bulunan Kemalist elitler dolayısıyla vügarize bir biçimde taşra dergilerinde kısmen yeni bağlamlar ve tartışmalar içinde yeniden dolaşıma sokulur.

ABSTRACT

This study will focus on the People's Houses, one of the most important institutions founded in the early Republican period to ensure the adoption of radical transformations by the public and to "educate" the public in this direction; and on the concept of the Turkish Revolution, which was created to legitimise these transformations. The Turkish Revolution is a conceptualization that describes the one-party regime, ideology and policies established by the will that ensured the independence of the country after the First World War and subsequently created the Republic of Turkey. People's Houses were established in 1932 as an organization of the Republican People's Party (RPP) and are a set of cultural and social institutions that are not state institutions but are fully controlled by the single party rule. This network, which spread throughout the country over time, is a political formation in which the state disciplines and controls society, creates a secular modern individual and a new society through the ideology of Kemalism. The journals of the People's Houses, which engaged in numerous cultural and social activities and played a crucial role in conceptualizing, theorizing, and explaining the Turkish Revolution to the public, were their most significant tools. Each People's House publishes its own journal. Afyon People's House issues a journal called *Taşpınar*. This study analyses the contexts and arguments through which the concept of the Turkish Revolution was reproduced in the provinces in the context of the Afyon People's House journal *Taşpınar*. According to the conclusion drawn from the *Taşpınar* example, the theorization and debates produced in the centre are recirculated in provincial journals, partly in new contexts and debates, in a vulgarised form through Kemalist elites in the provinces.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire collapsed because of internal and external dynamics that emerged because of more than ten years of wars. Instead, the Republic of Turkey was established on Anatolian lands. Although the Republic of Turkey is in many ways a continuation of the Ottoman Empire, politically and ideologically it was built on the rejection of the Ottoman Empire. The 1930s were a period in which the Republican People's Party (RPP), the sole party of the Republic of Turkey, established new institutions and policies in line with the principles of Kemalism. This period is a process in which transformation accelerated and intensified, but at the same time, authoritarianism increased due to different reasons. There are two reasons for increasing authoritarianism: Firstly, all the social impact of the transformations was slower than expected. Secondly there were strong reactions to these transformations. When society's reaction to the radical transformations carried out by the Kemalist regime was less than expected, the state increased its control and disciplinary mechanisms, along with its ideological apparatus. People's Houses were established in the 1930s in response to such a need. While the People's Houses are expected to ensure the adoption of the aforementioned transformation by the public, they are also expected to create the desired citizen and society by educating the public.

People's Houses are one of the most important institutions founded in the early Republican period to ensure the adoption of radical transformations by the public and to "educate" the public in this direction. Turkish Revolution (Türk İnkılabı) concept was created to legitimise these transformations and empower Turkish people and Republic of Turkey. The Turkish Revolution is a conceptualization that describes the one-party regime, ideology and policies established by the will that ensured the independence of the country after the First World War and subsequently created the Republic of Turkey. People's Houses, the most organised institution after the State and the Party, which tried to ensure that the policies and ideology implemented in the context of creating a new society and order in the early Republican period were adopted by the public and to achieve this through cultural transformation instead of politics, is the subject of this study. This network, which spread throughout the country over time, is a political formation in which the state disciplines and controls society and creates a secular modern individual and a new society through the ideology of Kemalism. The most important tool of the People's Houses, which carried out activities in many cultural and social fields, in conceptualizing, theorizing, and explaining the Turkish Revolution to the public was their journals.

Undoubtedly, the People's Houses of the 1930s and 1940s, which were both civil and official institutions with the largest network and organisation after the state and the party, provide a tremendous resource for the analysis of the early Republic. The most important method to make this analysis will be to examine the concept of the Turkish Revolution, which makes sense of that period and ideology, through People's House journals. Each People's House publishes its own journal. The best way to monitor the concept of the Turkish Revolution in the provinces, would undoubtedly focus on the journals of the People's Houses. Afyon is a provincial city in Turkey and significant place for the War of Independence. Afyon People's House which is one the first ones issued a journal called *Taşpınar*. This study focuses on how the concept of the Turkish Revolution is perceived and reproduced in *Taşpınar*, the journal of Afyon People's House. In this context, *Taşpınar*'s 160 issues published during the early Republican period, along with articles related to the Turkish Revolution, will be analyzed. In this respect, this study will ask whether the People's Houses were places that produced or distributed ideology in the provincial context. People's Houses do not only propagate politics. They also try to conceptualise and legitimise it in an intellectual way. As can be seen in the example of *Ülkü*, the magazine of the Ankara People's House, the intellectual framework of Kemalism and the Turkish Revolution is formed in these journals. This article concludes that provincial journals, as seen in the example of *Taşpınar*, contributed to the legitimisation of the regime even if they did not have the same intensity of influence as central journals such as *Ülkü*, and that they repeated the theorization and arguments produced in the centre by simplifying and vulgarising them through local elites, but occasionally produced new arguments in new contexts, thus reflecting the idealist language and method in this period.

Giriş

On yıldan fazla süren savaşlar sonucu ortaya çıkan iç ve dış dinamikler neticesinde Osmanlı Devleti yıkıldı. Yerine Anadolu toprakları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti birçok yönden Osmanlı'nın devamı olmakla beraber siyasi ve ideolojik olarak Osmanlı'nın reddi üzerine inşa edildi. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki en önemli iki fark şüphesiz egemenlik biçiminin saltanattan cumhuriyete döndürülmesi ve daha Batıcı, topyekûn bir modernleşme pratiğinin gerçekleştirilmesidir. Bu bağlamda, Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924), aşarın kaldırılması (1925), Şapka ve Kıyafet Kanunu (1925), Medeni Kanun (1926), harf devrimi (1928) ve benzeri birçok değişiklik Osmanlı'dan kopuşa işaret eder. 1930'lu yıllar Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi'nin (CHF/P) Kemalizm ilkeleri doğrultusunda yeni kurumlar ve siyasetler oluşturduğu bir dönemdir. Bu dönem, değişimin hızlandığı ve yoğunlaştığı, ancak aynı zamanda farklı nedenlerden dolayı otoriterleşmenin arttığı bir süreçtir. Otoriterleşmenin artmasının iki nedeni bulunur: Değişikliklerin toplumsal yansımalarının beklenilenden yavaş olması ve değişikliklere karşı tepkilerin ortaya çıkması. Kemalist iktidarın gerçekleştirdiği köklü dönüşümlerin toplumdaki karşılığının beklenenden az olması devletin denetim ve disiplin mekanizmalarını ve aynı zamanda ideolojik aygıtlarını arttırmasına yol açar. Halkevleri böyle bir ihtiyaca binaen 1930'lu yıllarda kurulur. Halkevlerinin mezkûr dönüşümü halk tarafından benimsenmesini sağlaması beklenir. Diğer taraftan halkı terbiye ederek arzulanan vatandaş ve toplumu da yaratması istenir.

Halkevleri, geçmişten büyük bir kopuşa işaret eden ve Türk İnkılabı olarak kavramsallaştırılan dönüşümleri derinleştirmek ve yaymak için kurulur. Cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinin aksine daha köktenci bir dönüşümü gerçekleştirir, hatta söylemsel olarak bu dönüşümü inkılap, Türk İnkılabı olarak Kemalist ideolojinin içinde kullanır. Zaman zaman *Kemalist Devrim*, *Atatürk İnkılabı* ve *Türk Rönesansı* gibi farklı şekillerde ifade edilse de erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen toptan dönüşüme o dönem içinde Türk İnkılabı denilmiştir. 1960'lardan sonra sıklıkla Türk Devrimi veya Atatürk Devrimi olarak ifadelendirilecek bu kavramsallaştırma zamansal anlamda sıklıkla dönemin bütününe kapsar. Türk İnkılabı bu nedenle erken Cumhuriyet içinden Kemalist iktidarın kendini ve gerçekleştirdiği siyasetleri kavramsal ve düşünsel olarak meşrulaştırma yöntemlerinden en önemlisidir. Halkevleri bu amaca da hizmet eder. Hatta bunun ötesinde vülgarize bir inkılap anlatısını merkezden gelen kuramsal çerçeve doğrultusunda taşrada tekrar üretmek için yerel elit ve memurları göreve çağırır. 1930'lu ve 1940'lu yılların bir taraftan sivil diğer taraftan resmî, devletten ve partiden sonra en geniş ağa ve örgüte sahip kurum olan Halkevleri şüphesiz erken Cumhuriyet'in analizi için muazzam bir kaynak sağlamaktadır. Bu analizi yapabilmenin en önemli yöntemi de o dönemi ve ideolojiyi anlamlandıran Türk İnkılabı kavramını Halkevi dergileri üzerinden incelemek olacaktır.

Erken Cumhuriyet döneminde yeni bir toplum ve düzen yaratılması bağlamında gerçekleştirilen siyasetler ve ideolojinin halkın benimsemesini sağlamaya ve bunu siyaset yerine kültürel dönüşümle gerçekleştirmeye çalışan, devlet ve partiden sonra en örgütlü kurum Halkevleri bu çalışmanın araştırma konusudur. Halkın köklü dönüşümü kabul etmesi için kurulan Halkevlerinin neredeyse hepsi bahsi geçen benimsenmeyi sağlayabilmek adına kendi dergilerini yayınladı. *Taşpınar* dergisi de 1932'de kurulan ilk Halkevlerinden olan Afyon Halkevi'nin dergisidir. Erken Cumhuriyet'te gerçekleşen dönüşümün, Kemalizm'in ve Türk İnkılabı kavramının taşradaki izini sürmenin en iyi yolu şüphesiz Halkevi dergilerine bakmak olacaktır. Halkevi dergileri dönemin ruhunu ve halkevlerinin faaliyetlerini anlamak için önemli kaynaklardır. Zira resmî yazıların dışında toplumsal, siyasi ve kültürel olanın tespitinde ve inşasında merkezî iktidara paralel ancak bazen farklı üretimlerde bulunurlar. Bu çalışma Afyon

Halkevi dergisi olan *Taşpınar*'daki Türk İnkılabı kavramının nasıl algılandığına ve yeniden üretildiğine odaklanmaktadır. *Taşpınar*'ın erken Cumhuriyet döneminde yayınlanan 160 sayısı bu bağlamda incelenecektir. Bu doğrultuda bu çalışma Halkevlerinin ideolojiyi üreten yerler mi yoksa dağıtan yerler mi olduğunu taşra bağlamında soracaktır. Georgeon Halkevlerini küçük bir seçkin grubun yerel araçlarla ulusal politikayı yaydıkları yer olarak tanımlasa da (Georgeon 2006, s. 20) taşra ve merkez Halkevleri, özellikle Ankara Halkevi, arasında fark bulunur. Halkevleri sadece politikayı yaymazlar. Aynı zamanda onu düşünsel olarak kavramsallaştırmaya ve meşrulaştırmaya çalışırlar. Ankara Halkevi'nin dergisi *Ülkü* örneğinde görüleceği gibi Kemalizm ve Türk İnkılabı kavramlarının düşünsel çerçevesi bu dergilerde oluşturulur. Bu makale *Taşpınar* örneğinde görüleceği üzere taşra dergilerinin, *Ülkü* ve benzeri merkez dergilerin oluşturduğu yoğunlukta etki yaratmasalar da rejimin meşrulaştırılması konusunda katkıda bulunduğu, bunu merkezde üretilen kuramsallaştırmayı ve tartışmayı yerel elitler aracılığıyla basitleştirerek ve vülgarize ederek tekrar ettiği, ama zaman zaman da yeni bağlamlarda yeni tartışmalar ürettiği, bu nedenle bu dönemdeki idealist dil ve yöntemi yansıttığı sonucuna varır.

Türk İnkılabı Kavramının Ortaya Çıkışı ve İçeriği

Türk İnkılabı, Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni ve ortaya çıkardığı tek parti rejiminin kendi siyasalarını ve ideolojisini meşrulaştırmak için kullandığı bir kavramdır. Türk İnkılabı kavramının ikinci kelimesi olan inkılap esasında Arapça kökenli bir kelimedir. Dönme, dönüşme anlamına gelen *kalb* (قلب) sözcüğünden türer ve alt üst etme, tersine döndürmeyi ifade eder (Ayverdi, 2011, s. 564). Bu noktada devirmekten gelen devrim kelimesini andırır da onda bulunan olumsuz çağrışımın inkılap kelimesinde olmadığı varsayılır. Erken Cumhuriyet'te gerçekleşen dönüşümleri açıklamak için bu iki sözcük de kullanılır. Ancak inkılap sözcüğü çok daha sık kullanılır. Bunun ilk sebebi devrim sözcüğünün bahsedildiği üzere daha olumsuz bir ifadeye sahip olmasıdır. İkincisi ise dünyada gerçekleşen diğer kökten değişimlerin kendilerine devrim veya ihtilal demeleridir. Türk İnkılabının diğer bütün devrimler ve ihtilallerden iyi olduğu iddiası bu farklılaşmaya neden olur. Kemalistlere göre Fransız İhtilali, Türk İnkılabının aksine başarılı değildir ki bu nedenle Türk İnkılabı bir ihtilal değil inkılaptır. İnkılap kelimesi Türk İnkılabı kavramı bağlamında iki anlama gelir. İlk olarak Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen somut değişimlerin tek tek hepsini ifade eder. Örneğin alfabenin Arap alfabesinden Latin alfabesine dönüştürülmesi bir inkılaptır. İkincisi ise Cumhuriyet'i kuran ve var eden iradenin gerçekleştirdiği dönüşümün bütünüdür.

Türk İnkılabı kavramı erken Cumhuriyet entelijansiyası için sıklıkla kullanılan ortak bir kavramdır. Örneğin Kemalist elitin dışında sayılabilecek Tanpınar dahi Türk İnkılabı kavramını kullanır (Tanpınar, 2000, s. 48).¹ Bu kavram aynı zamanda miladi bir söylemdir (Bora, 2017, s. 129). Bu iki ortaklığın dışında Türk İnkılabının ne zaman başladığı konusunda farklı tarihler söz konusudur. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak kabul edilen 19 Mayıs 1919, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan 1920, Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923 zaman zaman farklı düşünürler ve siyasetçiler tarafından Türk İnkılabının başlangıcı olarak sunulur. 1920'lerden itibaren ortaya çıkan bu ifade 1930'lu yıllarla birlikte Kemalizm'in

¹ Tanpınar Halkevlerinin on ikinci yıl dönümü için yazdığı yazısında şunları söyler: “Bu hafta Türk milleti Halkevleri'nin kuruluşunun on ikinci yıl dönümünü kutlayacak. Milletimiz bu mesut hadiseye ne kadar sevinse, bu yüzden ne kadar coşsa yeridir. Çünkü Halkevleri Türk inkılabının tarihinde mühim bir dönüşüm başlangıcıdır. Türk inkılabı, hamlesini bu Evler vasıtasıyla asıl büyük hedefe, halka çevirir. Halkevleri, büyük istikrarın temeli, gerçek kuruluşun hayırlı ve feyizli ocağıdır”.

kuramsallaştırılması ve tüm halk nezdinde benimsenmesi bağlamında kavramsallaştırılır. Üretilen bu kavramsallaştırmanın altını doldurmak adına farklı yöntemler kullanılır.

Kemalizm kavramını 1932’de ilk defa kullanan Mahmut Esat Bozkurt 1920 tarihli *Türk İhtilali’nin Düsturları* başlıklı yazı dizisi ile Cumhuriyet’i kuran iradenin başlattığı mücadeleyi ilk defa kavramsallaştırmaya çalışır. Türk İnkılabı kavramını Atatürk 1925 yılında Hukuk Mektebi açılışında kullanır (Kafesoğlu ve Saray, 1998, s. 4). Celal Nuri İleri’nin 1926 yılında yazdığı *Türk İnkılabı* başlıklı eser Türk İnkılabı kavramının ilk kullanıldığı yerlerden birisidir. Onu takiben 1928 yılında Mehmet Saffet Engin *Türkiye’de Demokrasi İnkılâbı* başlıklı eseri yayınlar. 1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformu sonrasında inkılap tarihi dersleri üniversitelerde okutulmaya başlanır. Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Yusuf Hikmet Bayur gibi isimlerin yürüttüğü bu dersler yakın dönemin tarihini Türk İnkılabı kavramı etrafında şekillendirir. Bu eserlerde görüldüğü üzere Türk İnkılabı kavramı Cumhuriyet’i kuran iradenin demokratikleşme, medenileşme ve millileşme ülküsünü dışarı vururken, 1930’lu yıllarda Halkevlerinin de açılmasına neden olan dönüşümle birlikte Türk İnkılabı artık Kemalizm ideolojisinin kuramsallaştırılması için kullanılan bir içerik kaynağına dönüşür. 1930’lara kadar geçen süreç köklü değişimlerin henüz yeni yeni yapıldığı bir dönemken 1930’larla birlikte bu dönüşümlerin önemli bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Devamında onun kuramsallaştırması ve halk tarafından benimsenmesi önem kazanır.

Türk İnkılabı, Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin dünyadaki en *mükemmel* ve *medeni* ülke olana kadar devam ettireceği bir dönemselleştirme ve ideali de ifade eder. İlk aşaması ülkeyi her anlamda bağımsız hâle getirmek, saltanat ve diğer tahakküm ilişkilerinden kurtarmak olan Türk İnkılabı; son tahlilde sınıfsız, kaynaşmış, medeni, sanayileşmiş ve refah içinde yaşayan bir Türkiye yolunda olmayı hedefler. Bu kavram ve dönem hakkında en çok tartışma yürüten isimlerden ve dönemin organik aydınlarından birisi olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na göre Türk İnkılabının üç belirgin özelliği vardır: Bağımsızlıkçı oluşu, beynelmilel ve medeni duruşu ve son olarak da bir zorunluluğa dayanması (Baltacıoğlu, 1932: s. 51-52). Peker ise Türk İnkılabının art arda gelen ülkenin ihtiyaçlarının akıl ve mantık doğrultusunda karşılandığı, gururla sevk ve idare edilen dönüşümler silsilesi olarak değerlendirir (Peker, 1984, s. 19).

Türk İnkılabı kavramını en erken kullanan isimlerden olan Mehmet Saffet Engin “Kemalist milliyetçiliğe Hegelyan bir misyon yükler” (Bora, 2017, s. 157). Engin bunu şöyle ifade eder: “Türk milleti, bir dünya tarihi milletidir. Onun, tarihi hazırlayan, tarihten önceki bir hayat ve medeniyeti, bir de tarihten sonraki dünya üzerine yayılışı ve tarihî devirleri yaratması vardır” (Engin, 1938, s. 194). Engin böylece Hegel’in dünya tarihinin şekillenmesinde önemli bir kavram olarak ortaya attığı *Geist* [Tin] kavramını millete dönüştürür. Hegelci manada bir toplumun ve olayın dünya tarihinin içinde olabilmesi için Tin’in bir parçası olması gerekir. Türk İnkılabı zaten başından itibaren bu Tin’in bir parçası olan Türklerin yeniden dünya sahnesine döndüğü bir zamansallığı tanımlar. Türk İnkılabı kavramı böylelikle Avrupa merkezli dünya tarihi görüşünü *Türk İnkılabının mükemmelliği* vurgusu üzerinden ters yüz ederek dünya tarihini Avrupa’nın dışına taşır. Bu nedenle Türk İnkılabı, Avrupalı devrim ve inkılapların aksine tüm dünya için ideal bir konuma erişir. Kısaca “bozulmuş ve incitilmiş Türk orijinalliyi”ne dönmektir (Engin, 1938, s. 249). Türk İnkılabı bu nedenle Osmanlı’dan kopuşa işaret eder. Osmanlı’nın aksine kozmopolit bir anlayışın yerine milliyetçi bir tutum barındırır.

Türk İnkılabı ifadesini kavramsallaştıran isimler Osmanlı ve İslam öncesinde bir Türklük arayışına girerler. Bu genellikle Türk Tarih Tezi’nin ortaya attığı iddialarla bütünleşir. Kısaca Türklerin medeniyetin ortaya çıktığı Anadolu’nun otokton halkı olduğunu ve bu doğrultuda medeniyeti var eden toplumların Türk olduğunu kanıtlamaya dayanan bu kuram Türk İnkılabını gerçekleştiren Türk iradesine bir gurur kaynağı olacaktır. Zira eskiden medeni

olan Türkler Türk İnkılabı hamlesi ile yeniden medeni olduklarını göstereceklerdir. Türk İnkılabı böylece Anadolu'daki Osmanlı etkisini ve izlerini bertaraf ederek Türklüğün özünde var olan medeni oluşu yeniden var ederek dünya tarihindeki konumuna eriştirecektir (Engin, 1934, s. 351). Türkler “medeni olma zekâsına ve yeteneğine sahip” (Bozkurt, 2014, s. 286), “dünya tarihine yön veren” (Bozkurt, 2014, s. 244), “medeniyeti kurup ona katkı sunmuş” (Bozkurt, 2015, s. 494) ve “özünde demokrat-sınıfsız bir toplumsal yapıyı barındıran” (Bozkurt, 2014, s. 258-259) bir millet olarak sunulur.

Türk İnkılabı diğer devrimlerden ayrıştırılırken eşsiz ve eksiksiz olarak betimlenir ki bu sebeple en mükemmel olandır (Engin, 1928, s. 71). Aynı zamanda bu mükemmel oluşunu Batı medeniyetinin aksine emperyalist ve kapitalist olmamasına, bu doğrultuda bağımsızlık konusunda diğer ülkelere örnek olmasına borçludur (Bozkurt, 2014, s. 129). Türk İnkılabının en önemli özelliği bu nedenle bir sınıfın veya küçük bir zümrenin çıkarına hareket etmeyen, aksine tüm toplumu içerek harekete geçiren ve toplumsal ortak çıkarı savunan bir mahiyette olmasıdır (Anonim, 1933, s. 25). Sınıfsız bir toplum ideali böylelikle uluslararası ilişkilerde her ülkenin birbirine saygı duyduğu bağımsızlıkçı anlayışla birleşir. Fuat Köprülü bunu şu şekilde ifade eder: “Biz bu inkılâbı, yalnız büyük milletimizin istiklâli, istikbali ve yücelmesi için değil aynı zamanda medeniyetin ilerlemesi ve dünya sulhünün korunması için de esas biliyoruz ve ilerletiyoruz” (Köprülü, 1939, s. 293). Bu vurgu ziyadesiyle konjonktürelidir. Diğer ülkelere örnek olan Türk İnkılabı bunu bir taraftan bağımsızlıkçı ve barışçı olması sayesinde gerçekleştirirken, diğer taraftan halkçı, milliyetçi ve devletçi temeller üzerine laik ve inkılapçı bir cumhuriyet kurduğunu iddia ederek savunur (Bilgişin, 1934, s. 26). Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada ortaya çıkan siyasi ve ekonomik yapının sorunlarını aşmanın çaresi böylece Türk İnkılabı olarak sunulur. Ne var ki Türk İnkılabı ne sosyalist ne de kapitalisttir. Nusret Kemal'e göre Türk İnkılabı özel mülkiyet taraftarı ama aynı zamanda toplumsal eşitliği de gözetleyen bir politika izler (Köymen, 1934, s. 44). Diğer devrimlerden farklılaşmasının bir başka nedeni de Türk İnkılabının sürekli oluşu ve daimî inkılapçılık ruhudur (Küçük, 1933, s. 106). Türk İnkılabını kavramsallaştıranlara göre Türk İnkılabı, Osmanlı modernleşmesinin taklitçi ve kozmopolit yapısından uzak olduğu için millileşerek modernleşmeyi gerçekleştirecek ve sürdürecektir. Böylece Türk İnkılabı kavramsallaştırması oryantalist söylemlerin aksine Türklerin medeni oluşunun altını çizer.

Kemalizm'in önemli temsilcilerinden ve kuramcılarında olan Mahmut Esat Bozkurt 1940 yılında yazdığı eserinde inkılap yerine ihtilal sözcüğünü tercih eder ve eserini *Atatürk İhtilali* olarak başlıklandırır. Zira ona göre inkılap yerine ihtilal artık işlemez hâle gelmiş bir düzenin ve kurumların tedrici değişimler yerine kökten, ani ve genellikle şiddete başvurarak değiştirilmesini ifade eder (Bozkurt, 2003, s. 64; Bozkurt, Peker, Tengirşenk, 1997, s. 21). Türk İnkılabı kavramsallaştırmasındaki köklü değişim içeriğini paylaşmakla beraber Bozkurt şiddetin ve halk katılımının altını çizer. Ona göre şiddete dayanarak eski düzeni yıkan iradenin eylemlerini devam ettirebilmek için kurulan yeni düzeni meşrulaştıracak düşünsel kaynakları oluşturacak aydınlar ile halk arasında bir bağ kurulmalıdır. Halkevleri tam da aydınlar ile halkı birleştirerek Türk İnkılabını devam ettirecek bütünlüğü sağlar. Aydınların yolu ise dehanın yolu olmalıdır. Atatürk, Türk İnkılabı kavramsallaştırmasında inkılabın gerçekleşmesine önderlik eden bir deha olarak sunulur (Engin, 1933, s. 422.) Bozkurt'a göre dâhiler feragat ederek cesur hamleleriyle tarihin gidişatını değiştirme ve aynı zamanda toplumu kendi etrafında birleştirme kudretine ve zekasına sahip kişilerdir. Atatürk de bunlardan birisidir (Bozkurt, 2015, s. 641). Atatürk'ün dahi oluşu bu eylemleri ve dönüşümleri var eden en önemli kaynak olmakla beraber zamanla Türk İnkılabını devam ettiren bir simgesel güce dönüşür.

İnkılap tarihi dersleri adı altında üniversitelerde okutulan kitaplara paralel bir anlatı Halkevleri dergilerinde kendisine yer bulur. Aynı zamanda buralarda gerçekleştirilen

konferanslar, kutlamalar ve nutuklar aracılığıyla Türk İnkılabı halka anlatılmaya çalışılır (Özcan, 2011, s. 252). Bu anlatılar genellikle Türk İnkılabını yüce ve göz kamaştırıcı bir hakikat olarak sunar (Erozan, 1933, s. 97). Burada bir tezat ortaya çıkar, zira Türk İnkılabı bir mükemmellik olarak sunulsa da buna hiçbir zaman ulaşamaz. Bu nedenle Türk İnkılabı anlatısı genellikle gerçekte olanların aşırı övülmesi ve geleceğin çok daha iyi olması yönünde temennilerin süreklilik arz eden bir biçime dönüştürülmesinden oluşur. Dönemin idealizmi bu nedenle zaman zaman hayalperestliğe dönüşür.

Halkevleri

Halkevlerinin Kuruluşu

Türk Ocakları'nın kapatılarak Halkevlerinin kurulması iki önemli gelişmenin sonrasına denk düşer. Birincisi çok partili hayata geçiş denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sonrasında yaşanan gelişmeler, ikincisi ise bütün dünyayı etkileyen Büyük Buhran'dır. Erken Cumhuriyet'in siyasal elitleri Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterilen beklenden fazla halk desteğinden önemli bir ders çıkarır. Zira Türk İnkılabı halk nezdinde *anlaşılmamış* ve beklenen desteği görmemiştir. Bu nedenle yönetici elitler bir devlet kurumu olmayan, ancak partinin altında teşkilatlanan Halkevlerinin kurulmasına karar verir. Halkevleri öncelikle Türkiye'nin önemli şehirlerinde, sonrasında tüm şehirlerde ve hatta halk odaları ile köylerde, bir şubesi olan resim, tiyatro, müzik, spor, halk eğitimi, terbiyesi ve endokrinasyon için kurulmuş Cumhuriyet'in dönüşümlerine ve ideallerine bağlı yeni nesli ve insanı yetiştirme amacı güden kurumlardır. Demokrat Parti (DP) iktidarında kapatılan, 1960 ve 1980 yıllarında gerçekleşen darbelerden sonra yeniden faaliyete başlayan Halkevlerinin esas ve birinci dönemi 1932-1951 yılları arasındadır. Büyük bir kısmı tek parti iktidarından oluşan bu ilk dönemde Halkevlerinin temel işlevi bahsi geçen inkılap ile halk uyumsuzluğunu ve kopukluğunu azaltmak ve ortadan kaldırmak için toplumu seferber etmektir (Şimşek, 2002, s. 12). Kopukluğu gidermekten kasıt şüphesiz muhafazakâr bir tutumla halk ile devleti birbirine bağlamak yerine kökten değişimleri halkın benimsenmesine çalışmaktır. Böylelikle tek partili Cumhuriyet, ideal vatandaş formülü uyarınca kendine uygun bir toplum inşasına soyunur. Kemalizm'in ideal vatandaş; modern, eğitilmiş, batı(cı/lı), inkılapları özümsemiş, rejimin ilke ve sistemini benimsemiş, Osmanlı tarihine mesafe koymuş bireydir. Halkevleri, o dönem düşünüldüğünde, Althusserci anlamda ordudan ve okullardan sonraki en önemli ideolojik aygıttır. Ancak devletle ilişkisi ziyadesiyle giriftir.

Halkevleri tıpkı döneminin Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Millet Mektepleri, Halk Hatipleri Teşkilatı ve benzeri kurumları gibi hem rejimin ideolojik birikimini yaratır hem de bunu topluma yayar. Kemalist devrimlerin halkta karşılığının beklenenden az olması neticesinde kurulmuş ve tüm Türkiye'ye zamanla yayılmış bir ağ olan Halkevleri, Kemalist inkılabın kitlelere ulaşmasını sağlamayı hedeflemektedir. Halkevleri bütün sivil toplumu parti aracılığıyla ele geçirir. Zira birçok sivil toplum örgütü, özellikle ülke çapına yayılmış olanlar kapatılır. Devlet böylelikle sivil toplumu yutar. Bunun en önemli örneği Türk Ocakları'nın kapatılıp yerine Halkevlerinin açılmasıdır. Türk Ocakları'na 1927'den itibaren *kendi adamlarını* yerleştiren iktidar (Georgeon, 2006, s. 20) nihayetinde 1931 yılında Türk Ocakları'yla birlikte Mason Cemiyeti, Muallimler Birliği, Kadınlar Birliği dâhil birçok sivil toplum örgütünü kapatır. Zira her ne kadar Türk Ocakları yönetiminin çoğunluğu ele geçirilse de tamamen parti denetimine alınamaz (Zeyrek, 2006, s. 13), çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshi ile Türk Ocakları'nın kapatılmasının aynı anda gerçekleşmesi ikisinin birbiriyle ilişkiye girmesi neticesinde olur (Hasar, 2018, s. 201). Türk Ocakları ile Halkevleri faaliyetleri açısından birbirine benzeseler de temelde ayrıştıkları nokta devlet ve parti tarafından ne kadar kontrol edilebildikleridir. Nihayetinde her iki kurum da milliyetçi bir çizgide olsa da Türk Ocakları tamamıyla CHP'nin kontrolünde değildir. Kurunun yanında yaş da yanar. Türk

Ocaklarının mal varlıkları parti tarafından Halkevlerine devredilir (Tunçay, 1999, s. 329-30). Halkevlerine ülke genelinde hızla teşkilatlanabilmesinin en önemli etkenlerinden birisi bu aktarımdır.

Halkevleri her ne kadar farklı dönemlerde etkin olmuş bir kurum olsa da sürekliliği olan bir oluşum değildir. Kemalizm'in benimsenmesi ve aynı zamanda inşa edilmesi için ortaya konulan ve temelde halk terbiyesi veya halkın Türk İnkılabına adapte olması gibi bir motivasyonu olan Halkevlerinin en önemli özelliği tek parti hükümetinin ve devletin gerçekleştirmiş olduğu devrim niteliğindeki reformları halk nezdinde meşrulaştırmaktır. Halkevleri böylelikle *yeni toplum* ve *yeni hayatı* var etmeye çalışır (Yeşilkaya, 2003, s. 61). Bu bağlamda Şimşek'e göre, Halkevleri "Saltanata, Hilafete bağlı, dindar, geleneksel ve çoğunluğu okuma-yazma bilmez kimselerden cumhuriyetçi, milliyetçi, laik, halkçı, devletçi ve inkılapçı yurttaşlar yetiştirecektir" (Şimşek, 2002, s. 69). Aynı zamanda demotivite aydınları da harekete geçirme gibi bir düşünce söz konusudur (Karaömerlioğlu, 1998, s. 69). Aydınlar Halkevleri aracılığıyla geçmişe ait izleri silerek devrimi aşılacak, kendine güvenen onurlu kaynaşmış bir kitle oluşturacaktır (Yeşilkaya, 2003, s. 72-77). Aydınlar ve halk arasındaki uçurum böylece ortadan kalkacaktır. Halkevleri sadece inkılapların halka benimsetilmesi ve bu bağlamda onların terbiye edilmesi hususunda faaliyetlerde bulunmaz. İleride gerçekleştirilecek olan inkılapları da üretmeye katkı sağlarlar.

Halkevleri zamanla tüm ülkede örgütlenen ve bu konuda oldukça başarılı bir oluşumdur. Bu nedenle taşra yapılanması ve taşradaki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Ülke çapında bu kadar yaygın hâle gelmesinin en önemli nedeni Halkevlerinin birer supap görevi görmeleridir. Tek parti iktidarı halkın Türk İnkılabını benimsemesini bekler ama doğrudan siyasete katılmasını tercih etmez. Halkevleri halkı kültürel ve sosyal etkinliklere yönlendirerek tek parti iktidarına karşı gelecek bir siyasete girmelerini engeller. Recep Peker'e göre Halkevleri CHP'nin siyasi bünyesinden tamamen ayrı, ama yönetim noktasında onunla bitişik bir konumdadır (Şimşek, 2002, s. 95). Benzer bir vurguyu İnönü de yapacaktır: "Halkevleri siyasi bir müessese değildirler, sosyal ve kültürel kurumlardır" (İnönü, 1934, s. 2). Halkevleri bu nedenle siyasi oluşumlar olmamalarının yanı sıra izin verilenin ötesinde bir düşüncenin yayılmasını engellemek için kurulmuş oluşumlardır. Bu nedenle Ahıska'nın da belirttiği üzere aşırı merkezîyetçi uygulamalardan ötürü Halkevlerinin "katılıma dayalı iktidar stratejileri" sekteye uğramıştır (Ahıska, 1998, s. 33). Zira tek taraflılık katılımı sınırlar.

Halkevlerinin kurulmasının temel nedeni kökten değişimlerin halkta benimsenmesini sağlamaktır. Bu nedenle Halkevlerinin kurulmasının ilk nedeni pratik bir amaca dayanır. İkinci neden ise Osmanlı'dan farklı bir siyasal düzen kurulduğu söylemini özellikle ilerleme ve kalkınma kavramları üzerinden gerçekleştiren erken Cumhuriyet iktidarının 1929 yılında Büyük Buhranla yüz yüze gelmesi ve onun etkilerinden kurtulabilmek için ortaya koyduğu devletçi politikadır. Vergilerin ve önlemlerin arttığı bu ekonomik politikanın etkilerini azaltabilmek, halkı hem eğlenceye kanalize etmek hem de değişikliklere adapte edebilmek için de Halkevlerinin kurulduğu söylenebilir (Çeçen, 1990, s. 106). Halkevleri bir taraftan inkılabın yayılmasını sağlarken diğer taraftan yeni merkezler ve mekânlar oluşturarak insanların kamusal alanda yeniden üretimini sağlar. Halkevleri faydalı tüm boş zaman aktivitelerin, daha doğrusu makul eğlencenin gerçekleştiği yerler olarak kurgulanır. Halkevleri bu nedenle sadece propaganda ve endoktrinasyon yapılan bir kurumsallaşma değil aynı zamanda halkın kamusallaştırılmış bir eğlence anlayışı içinde bir araya geldiği biricik resmî ve kamusal mekânlardır (Kendirci, 2022, s. 202). Bazen disiplinin ve denetimin sınırları belirsizdir. Halkevlerinin zaman zaman beklenen amaçların dışında yerel kahveler gibi faaliyet gösterdiklerine ilişkin şikayetler gelir (Lamprou, 2009, s. 199). Geleneksel kamusal mekân olan

caminin dışında bir toplanma mekânı olarak da kurgulanırlar (Yeşilkaya, 2003, s. 75). Zira onlar seküler toplanma mekânlarıdır.

Halkevleri toplantıların yapıldığı, ulusal bayramların kutlandığı, Türkiye Cumhuriyeti'ni var eden iradenin sürekli bir biçimde takdir edildiği, okuma-yazma öğrenilen, halkın her türlü ihtiyacının karşılanması için çaba gösteren bir örgütlenme biçimidir. Devletin eksik geldiği noktalarda ona eylemsel olarak yardım etmekle beraber esasında Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen inkılapların sağlamlaştırılması ve halk tarafından benimsenmesi için kurulmuş birer terbiye kurumlarıdır. Türk İnkılabının dışında bir Halkevi faaliyetinin olması bu nedenle söz konusu bile değildir. Yetişkin eğitimi, propaganda ve terbiye konusunda faaliyet gösteren Halkevleri esasında Avrupa'da, özellikle Sovyetler ve Almanya gibi totaliter rejimlerde, sıklıkla rastlanılan bir örgütlenme biçimidir. Dönemin ruhuna uygun olan ve kitleleri birleştirebilmek adına açılan bir kurum olan Halkevleri kendine özgü tarafları bulunan bir yapı ihtiva eder. Kemalist ideolojinin bütün kuramsal iddialarının tüm ülkede pratik edildiği mekânlardan birisidir ve bu nedenle kimlik üretme mekânlarıdır. Şimşek'e göre halkevlerinin örgütsel yapısı, toplumsal konumu ve amaçları ziyadesiyle bulanıktır (Şimşek, 2002, s. 94). Ayrıca halk tarafından benimsenmesi de bu karmaşıklığa katkı sunar. Öztürkmen halktaki ikircikli konumu şu şekilde betimler: "Kimileri için 'ayıplık vardı, gitmezdik' diye anılan bir resmi mekân, kimileri içinse, özel ve kamusal alan arası 'hayat değiştiren2 bir kurumdur'" (Öztürkmen, 2006, s. 69).

Halkevlerinin Yapısı ve Faaliyetleri

Halkevleri 1930 yılı ile başlayan ideolojik inşanın ülkenin her yerinde gerçekleşmesi ve kontrol edilebilmesini sağlamak amacıyla kurulan ve bunu birçok toplumsal ve bireysel faaliyet türünü kendi çatısı altında toplayarak gerçekleştiren bir kurumdur. Halkevleri Cumhuriyet'in milliyetçi, laik ve halkçı fikirlerini ve prensiplerini halka aşılama için kurulmuş kültürel ve siyasi merkezlerdir (Karpas, 1974, s. 69). Osmanlı'nın baskıladığı Anadolu halkını Türklük altında yekpare bir şekilde bir araya getirmek için kurulmuş kültürel kurumlardır (Karpas, 1963, s. 55). Halkevleri aynı zamanda parti ilkeleri ve prensipleri doğrultusunda çalışacak vatandaşlar için bir mekân mahiyetindedir.² Bu oluşumlar devlet ve hükümetle girift bir ilişki içindedir. Halkevinin faaliyetlerine katılmak için herhangi bir koşul bulunmaz. Her vatandaş Halkevlerinin faaliyetlerine katılma konusunda özgürdür. Zira Halkevlerinin kuruluş amaçlarından birisi herkesi inkılaba dâhil etme ve dışarıda bırakmama endişesidir. 1937 yılında alınan kararla azınlıklar da Halkevleri faaliyetlerine katılabilir hâle gelir (Okutan, 2004, s. 118). Hatta yurtdışındaki tek Halkevi olan Londra Halkevine göstermelik de olsa bir İngiliz bakan üye olur (Öztürkmen, 2006, s. 98). Ancak Halkevlerinde yönetici olmak için parti üyesi olma şartı bulunur. Halkevlerinin üyeleri sıklıkla Halkevinin bulunduğu şehrin ileri gelenleri ve devlet memurlarıdır. Çeçen bunu katılımın teşvik edilmesi yönünde yorumlar (Çeçen, 1990, s. 117). Ne var ki durum öyle bir noktaya gelmiştir ki örneğin Ordu'da dönemin valisi Halkevlerine kaydolmayan memurların listesini ister (Öztürkmen, 2006, s. 95). Son tahlilde Halkevleri parti elitleri tarafından memurlar ve yerel eşrafın iş birliğini, özellikle taşrada

² "Fırkamızın program temelleri cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâıyıklık ve inkılapçılıktır. Programımız bu ana ve temel prensiplerin hakimiyeti ve ebedileşmesi için bu sıfatlarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini, milli seciyeinin Türk tarihinin ilham ettiği derecelere çıkarılmasını, güzel sanatların yükseltilmesini... tesbit ve işaret eder. Halkevlerinin gayesi, bu uğurda çalışacak mefkûreci vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktır" (Anonim, 1932a, s. 5).

garantilemek için oluşturulmuş öncelikli yoldur (Kezer, 2015, s. 232). Bu nedenle Halkevlerini yönetenler monolitik ve homojen bir yapıda değildir (Kezer, 2015, s. 234).

Halkevleri bir parti örgütlenmesidir, ancak hukuki/tüzel bir kişiliği yoktur. Her ne kadar bir genel merkezi olmasa da (Çeçen, 1990, s. 120) Ankara Halkevi ve dergisi *Ülkü* diğerlerine göre hiyerarşik olarak daha üsttedir. Halkevleri için CHP'nin güdümünde, sıklıkla devlet tarafından fonlanan ve yönetmeliklerin izin verdiği müddetçe serbest kararlar alabilen birbirine ideolojik olarak bağlı yerel teşkilatlar demek yerinde olacaktır. Bu serbestinin sınırı partinin merkezi kararlarıyla ilişkilidir. Parti genel merkezi zaman zaman plan ve programlar göndermekle beraber Halkevlerinin çalışmaları buldukları bölgenin ihtiyaçlarına göre şekillenir (Çeçen, 1990, s. 139). Her Halkevi her ne kadar parti ve devlet yöneticileri tarafından talimatlar da olsa denetlenirse de bu bağlamda kısmen özerktir. İlginçtir ki CHP tarafından denetlenen Halkevlerinin adı CHP teşkilatının içinde zikredilmemektedir (Koçak, 2012, s. 98-99). Bu özerkliğin sınırı şüphesiz inkılaplara uygunluktur. Kuruluş amacı halk terbiyesi olan Halkevlerinin etkinlikleri CHP'nin ideolojik anlayışına ve Altı Ok'a koşullu olduğu için buralarda gerçekleştirilen tüm etkinlikler, gayri-siyasi de olsa siyasal alanın zorunlu olarak etkisi altındadır (Şimşek, 2002, s. 88). Zira Halkevleri Türk Ocakları'nın aksine tamamıyla partinin denetimi ve yönetimi altındadır (Georgeon, 2006, s. 71). Halkevlerinin yönetim kurulları hem Parti Genel Sekreterliği'ne hem de yereldeki CHP yönetimine yılda iki kere bilgilendirme amaçlı raporlar gönderir (Doğan, 2009, s. 34). Parti merkezi tarafından denetlenen Halkevi yönetim kurullarına gerekli görülmesi hâlinde parti denetçisi başkanlık edebilir (Çeçen, 1990, s. 192). Zamanla parti denetimi artmıştır (Zeyrek, 2006, s. 28). Hatta sadece CHP'nin değil, devletin de denetimi altındadır (Koçak, 2011, s. 156).

Halkevleri toplumsal fayda gözeten, üyelerinden aidat almayan ve ticari faaliyet içinde bulunmayan örgütlenmeler oldukları için mali anlamda desteklenmek zorundaydı. Her halkevinin kendine ait münferit bütçesi bulunmaktaydı. Bu bütçelerin önemli kısmı Özel İdare, Belediye ve diğer devlet kuruluşlarından (Zeyrek, 2006, s. 37) oluşturulmakla beraber partiden ve yerelden gelen desteklerin olduğu da bilinmektedir. Kapatılan derneklerin ve sivil toplum örgütlerinin mülklerinde faaliyet göstermeye başlayan Halkevleri aynı zamanda birçok devlet binasına yerleşir (Çeçen, 1990, s. 118). Bir devlet kurumu olmamasına rağmen devletten maddi anlamda büyük destek gören Halkevlerinin kapatılması sürecinde Halkevlerinin kapatılmasını savunan DP'nin en önemli argümanı bütçeye verilen devlet desteği üzerinden olacaktır. Zira Halkevleri Kızılay ve benzeri örgütlerin aksine bir kanunla değil Parti Genel Sekreterliği tarafından çıkarılan bir talimatname ile kurulur ve talimatnamelerle yönetilir (Özacun, 1996, s. 87). Halkevlerinin bu karmaşık yapısı CHP'ye daha rahat hareket edebileceği bir yapısal imkân sunsa da kolayca kapatılmasının arkasındaki sebep de budur. Zira hukuki olarak bir tüzel kişiliği yoktur. Bu nedenle taşınmazı da yoktur.

Halkevlerinin üyelerinin önemli bir oranı devlet çalışanları arasındadır. Kamu sektöründe çalışanlar arasında öğretmenlerin oranı hatırlı sayıdadır. Bu oranın yüksek olmasındaki nedenin halkevlerinin ilk amacının toplumu eğitmek ve terbiye etmek olduğu söylenebilir. Halkevleri faaliyetlerine bürokrasi mensuplarının ve aydınların karar verdiği, halkın ise iştirak ettiği birer özellik sergilemektedir. İnsanların bir araya kendiliğinden geldiği bir kamusal mekân veya sivil toplum örgütü olmanın ötesinde merkezî iktidarın ideolojik olarak yönlendirdiği ve talimat verdiği inşa edici bir örgütlenme biçimidir. Halkevleri gibi yapılanmaların ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden birisi de merkezî iktidarın eylemlerinin uygulanımını kendisi dışında kalanların da hissetmesini sağlamaktır. Sadece ideolojik bir kabullenmenin ötesinde Türk İnkılabına dair oluşturulan kavramsal set ve içerik esasında zihinlerden çok halkın duygularına hitap etmektedir.

Halkevleri farklı alanlarla ilgilenen dokuz şubeden oluşur: Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk dershaneleri ve kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze şubeleri. Bu dokuz şube farklı alanlarda ve konularda konferanslar ve kurslar vererek, tiyatro oyunları sergileyerek, ihtiyaç sahiplerine maddi destek sağlayarak, spor organizasyonları tertip ederek, kütüphaneler kurarak, köy gezileri gerçekleştirerek, yerel edebiyat ve tarih araştırmaları yaparak ve yayınlamak için çok geniş çaplı faaliyetlerde bulunur. Türk İnkılabını kiteselleştirmek, Osmanlı döneminde unutturulduğunu düşündüğü Türk kültürünü keşfetmek ve yaymak misyonunu güden Halkevleri bir taraftan yerel tarih ve kültür araştırmaları yaparken, diğer taraftan köylünün kalkınması ve sorunlarının çözümü için yerel arayışlar içinde olur. Ancak Halkevleri genellikle öğretmenler başta olmak üzere memurlara ve onların ailelerine alan açar (Zeyrek, 2006, s. 93).

Her Halkevi kendine ait bir dergi çıkartır. Bu dergiler Türk İnkılabının hem benimsenmesi hem de kavramsallaştırılması için bir aracı olmakla beraber, özellikle taşrada yerel tarih çalışmaları için de öncü olur. Buldukları şehirlerin lisesinde görev yapan lise tarih öğretmenleri kadı sicillerine başvurarak toplumsal ve yerel tarihe dair çıkarımlarda bulunur (İnalçık ve Arı, 2005, s. 37). Bu tarihyazımı sıklıkla analitik olmanın ötesinde “belge-bilgi aktarıcı salt betimsel bir tarihçiliğe” (Özel, 2009, s. 34) dayanır. Bu dergiler şüphesiz sadece yerel tarihyazımı gerçekleştirmezler. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Kuramı gibi erken Cumhuriyet ideolojisinin meşrulaştırılması için geliştirilmiş akademik yazımı da ele alırlar. İlginçtir ki Birinci Türk Tarih Kongresi Ankara Halkevi’nde yapılır. Ülkenin tarihine ve kültürüne dair bilgilerin toplanma yöntemlerinden birisi sürekli geziler yaparak onun üzerine şekillenir. Bora bunu erken Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğinin bir alışkanlığı ve Halkevlerinin önemli faaliyetlerinden birisi olarak değerlendirir (Bora, 2017, s. 246). Karaömerlioğlu bu kapsamda gerçekleştirilen köy gezilerini *yabancı turist* ve *keşfe çıkan seyyah* şeklinde değerlendirir ki bu nedenle ona göre bu dönemin politikası iktisadi alandan ziyade kültürel alana yönelir (Karaömerlioğlu, 2006, s. 63-64).

1940’lı yıllar, özellikle ikinci yarısı hem Türkiye hem de dünya için 1930’lu yıllardan çok farklıdır. Bu nedenle Halkevlerinin 1930’lu yıllardaki coşkusu 1940’lı yılların başından itibaren farklılaşarak azalır. 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı iktisadi anlamda ülkeyi etkiler. Ekonomik sorunlar ve kısıtlılıklar Halkevlerinin faaliyetlerini de sekteye uğratar. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada ortaya çıkan konjonktür ve ülkede yaşanan gelişmeler sonrasında 1946 yılında çok partili hayata geçilir. Tek partili bir rejimde herhangi bir kanuna dayanmadan devletin yetki alanına giren işleri bir partiye bağlı olarak yapmak normal karşılansa da çok partili hayatla birlikte bu durum önemli bir sorun olarak ortaya çıkar (Çeçen, 1990, s. 234). Her ne kadar Çeçen bu durumu gericilikle ilişkilendirse de (Çeçen, 1990, s. 251) esasında 1950 yılında iktidara gelen DP, CHP yönetiminde ve denetiminde olan bu geniş çaplı örgütlenmeyi ele geçirmek yerine kaldırmayı tercih eder. Türk Ocakları’nın başına gelen Halkevlerinin başına gelir.

Afyon Halkevi ve *Taşpınar* Dergisi

Afyon Halkevi 1932’de ilk kurulan on dört Halkevinden birisidir. Coğrafi konumu ve Kurtuluş Savaşı’nda önemine binaen Afyon Halkevi önemli bir statüye sahiptir. Şehirde bulunan Türk Ocağı binasında kurulan Afyon Halkevi, Afyon Lisesi öğretmenleri ve şehrin ileri gelenlerinin önderliğinde çalışmalar ve etkinlikler gerçekleştirir. Halkevlerinin genel yapısına bakıldığında Afyon’daki durum birçoğu için geçerlidir. Eğitimcilerin ağırlığı diğer Halkevleri yönetici kadrolarında da hissedilmektedir. Afyon Lisesi öğretmenleri etkinlikleri organize etmede, konferanslar düzenleme ve Afyon Halkevi’nin farklı şubelerindeki faaliyetleri ile Halkevinin gelişmesine önemli katkı sunmuşlardır. Öğretmenlerin o dönem içinde önder rolünü üstlenmesi bu yoğunlukta pay sahibidir. Halkevlerinin etkilerinin artırılması ve ülke

çapında bir yayılma sağlamak için 1939 yılında alınan karar sonrasında Halkevleri açılmayacak büyüklükteki yerleşim yerlerine Halkodaları kurulmasına karar verilir. Afyon’da da zamanla Halkodalarının sayıları hızlı bir şekilde artar.

Afyon Halkevi, tıpkı diğer Halkevleri gibi, içinde bulunduğu şehrin sosyal ve kültürel alanlarda gelişmesini, inkılapların halk nezdinde benimsenmesini sağlamak, halkın gelişimi için etkinlikler ve eğitimler gerçekleştirmek, yerel tarih çalışmaları yapmak, köylüyü kalkındırmak, spor faaliyetleri gerçekleştirmek ve benzeri amaçlar güder. Afyon Halkevi de diğer Halkevleri gibi dokuz şubeden oluşur. Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk dersaneleri ve kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze şubeleri kendi alanlarını ilgilendiren konularda birçok eğitim, gezi, temsil, etkinlik, spor faaliyeti ve benzeri birçok faaliyet gerçekleştirir. Bu kapsamda birçok faaliyet gerçekleştirilirken aynı zamanda Halkevleri içerisinde okuma odaları ve kütüphaneler de kurulur. Afyon Halkevi de kurulduğu günden itibaren kütüphanesini genişletmiştir ki, Afyon Halkevi’nin kuruluşunda ve büyümesinde büyük emeği olan Ali Çetinkaya kendi kitaplığından önemli miktarda kitabı bağışlar (Şahin, 2004, s. 128).

Etkinliklerin arasında dönemin ihtiyaçlarına yönelik bazı kurslar da bulunmaktadır. Zehirli Gazlardan Korunma Kursu gibi sivil savunmayı ilgilendiren birçok kurs halka yönelik olarak gerçekleştirilir (Şahin, 2004, s. 121). Ne var ki Halkevlerinin en önemli faaliyetleri arasında yarı akademik çalışmalar gelir ki Afyon Halkevi de halkbilimi ve tarih çalışmalarına önem verir. Yüz yüze etkinlerin dışında Halkevlerinin halka ulaşabilmesinin en iyi yolu yayın yoludur. Halkevi dergileri de bu kapsamda Halkevleri çalışmalarının Kemalizm bağlamında sunulduğu yayın araçlarıdır. Dil ve Edebiyat şubeleri Halkevi dergilerinin çıkarılmasından sorumludur. İlk açılan Halkevleri arasında yer alan Afyon Halkevi dokuz ay sonra *Taşpınar* isimli dergiyi çıkarmaya başlar. Derginin yazarları çoğunlukla Afyon Halkevi yöneticileri arasında yer almakla beraber zaman zaman tıp, psikoloji, hayvancılık ve benzeri alanlarda uzmanların da yazılarına rastlanmaktadır.

Yusuf Mazhar Aren, İzzet Ulvi Aykut, Sami Akyol, Edib Ali Bakı, Osman Attilâ, Süleyman Hilmi Gönçer, Haydar Çerçel, Tuncay Aksaray, Zeki Kadir Erel, Zihni Çerçel, Şefik Görkay, Namdar Rahmi Karatay, Kâzım Nami Duru gibi isimler *Taşpınar*’ın sürekli yazarları arasında yer alır. *Taşpınar* dergisi adını Afyon’un su kaynaklarından olan *Taşpınar*’dan alır. Bu isim Afyon’un önemli isimlerinden olan Ali Çetinkaya tarafından verilir (Akyurt, 1932, s. 22). Halkevleri gayri-siyasi örgütlenmeler olarak kurgulandıkları için Halkevi dergilerinin isimleri de siyasi çağrışım yapacak ifade ve kavramlar barındırmaz. Bu dergilere o bölgenin veya şehrin simgesi olan bir dağın, suyun, ovanın ismi verilir. *Taşpınar* ismi bu sebeple verilir. Yazarlardan Tahir Hayrettin bu durumu şu şekilde ifade eder: “*Taşpınar*, Afyon’un güzel sulu pınarlarından biridir. Güzel su, sert sudur. Biz bu sütunda daima onun başına gideceğiz ve doldurup doldurup içeceğiz” (Tolga, 1932b, s. 19).

Taşpınar’ın kapağında Karahisar Kalesi ve bir bayrak üstünde altı ok yer alır. Yazarlarına ücret ödememesi ve herhangi bir reklam yayınlamamaları ticari bir amaç gütmediklerini de gösterir. Zira Halkevleri mensupları için İnkılap yolunda çalışmak para ile ölçülebilecek bir şey değildir. *Taşpınar* dergisi Ali Çetinkaya dışında ülke çapında ismi duyulmamış yerel elitler ve memurlar/öğretmenler tarafından çıkarılır. Tıpkı diğer Halkevi dergilerinde olduğu gibi gönüllülük esastır. Ancak Afyon Halkevi’nin özverili çalışması neticesinde *Taşpınar* dergisi düzenli şekilde çıkan Halkevi dergileri arasında bulunur (Çeçen, 1990, s. 201). 1932 ve 1948 yılları arasında sıklığı değişmekle beraber 160 sayı yayınlanır. İkinci Dünya Savaşı sırasında daha düzensiz çıkan *Taşpınar*’da, öngörüldüğü üzere güncel siyasete ve olaylara dair neredeyse hiçbir yazıya ve habere rastlanmaz. Aynı şekilde

Taşpınar'da herhangi dinî içerikli bir yazı da bulunmaz. Halkevi dergileri genellikle birkaç yazarın tekelindedir (Öztürkmen, 2006, s. 99).

Ankara Halkevi dergisi *Ülkü* ise diğer Halkevi dergileri arasında, tıpkı Ankara Halkevi'nin diğer Halkevlerindeki konumu gibi, münferit bir konuma sahiptir. Bu nedenle adı *Ülkü*'dür ve yazar kadrosu erken Cumhuriyet'in yönetici elitleri ve ideologlarından oluşur. Halkevi dergileri monolitik, tek ideolojisi olan ve tek merkezden kontrol edilen yapılanmalar değildir. Hatta bazen tek bir derginin içinde bile farklı görüşlerin ve ilgilerin olduğu görülür. Dönemin *Kadro* ve diğer bazı fikir dergilerinin aksine bu dergiler, merkezî olanlar hariç, derin tartışmaların yaşandığı yayın organları değildir. Bu dergiler; Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve benzer kurumların Kemalizm ideolojisi doğrultusunda ürettiği akademik çalışmaları vülgarize etmeye çalışır. Halkevi dergileri yazarlarını bu bağlamda basit ve doğrudan yazmaya sevk eder (Karpaz, 1974, s. 74). Devlet, ülkenin yetişemediği her noktasına Halkevleri ve dergileri aracılığıyla hem söylemsel hem de imgesel olarak ulaşmaya çalışır.

Her ne kadar kuramsal olarak Halkevleri birbirine benzese de hem yerel kültürün ve yapının değişkenlikleri hem de bütçelerinin genişliği her Halkevinin çıkardığı derginin içeriğini ve kalitesini etkilemektedir. Halkevi dergilerinin en belirgin özelliği aydınların Türk İnkılabına dair coşkularını sunuşlarındaki yoğunluktur. Bu dergiler ayrıca İslam öncesi Türklük ve Anadolu'ya dair kültürel, toplumsal, antropolojik, tarihî ve yerel çalışmaları yayınlamayı hedefler. Halkevlerinin tek merkezli olmayışları her Halkevi'nin farklı dergi çıkarmasıyla sonuçlanır. Zira iktidar, merkezî konumda olan *Ülkü*'yü bütün Halkevlerine dağıtmayı tercih edebilirdi, ancak bunu yapmayarak iki şeyi hedefler. Birincisi Halkevi yönetici ve katılımcılarının aktif rol almalarını sağlayarak onlara statü ve değer verir. İkincisi ise yerel araştırmaların yapılmasını sağlar. En nihayetinde erken Cumhuriyet'in tarih ve kültür anlayışı, Türk Tarih Tezi örneğinde de görüleceği üzere, makro bir bakış açısına sahip olsa da bunu destekleyecek yerel kaynakları bulabilmenin yolu o dönem için gönüllülük esasına dayanarak çalışan Halkevleri ve onun bu konularla alakalı şubeleridir.

***Taşpınar* Dergisinde Türk İnkılabı Kavramı ve Tartışmaları**

Halkevleri, erken Cumhuriyetin tek ideolojisi olan Kemalizm'in gerçekleştirdiği köklü değişimlerin tüm ülkede halk tarafından benimsenmesi ve devam ettirilmesi için kurulmuştur. *Taşpınar* dergisi Türk İnkılabının benimsenmesi ve yaşatılması için elinden geleni yapacağını ilk sayısında şöyle bildirir:

Biz bu yapıda büyük işler yapamayacağımızı biliyoruz; fakat muhitimizi bu canlı hayatı yaratacak ileri kadronun, büyük şahsiyetlerin kafasına göre şuurlandırmak, gençliği bu içtimai akışa göre rublandırmak iştiağını duyuyoruz, mecmuamız bu duygu terbiyesini üzerine alan Halkevi'nin samimi bir dili olacak (Anonim, 1932b, s. 1).

Taşpınar'da Türk İnkılabı kavramı sıklıkla yazılarda yer alsa da detaylı bir içerik sınırlıdır. Eyüp Hamdi Akman'ın 1936 yılında kaleme aldığı "Türk Devrimi ve Devrimciliği" başlıklı yazısı istisnalardan birisidir. Bu kapsamlı yazısında Akman, Türk İnkılabının özelliklerini madde madde sıralar: Türk İnkılabı kapsayıcıdır, altı ok doğrultusunda eyler, içtendir ki bu nedenle kendisine inanılır, Atatürk'ün yolunda Türk'ün ülküsüdür, geri dönülemezdir, yıkıcı değil yapıcıdır, sekülerdir, kopya değil orijinaldir, rasyonalisttir, tekâmül kanunlarını gözetir, pozitivisttir, toplumsal sınıf çatışmalarından doğmaz, milliyetçidir ama şovenist değildir, evrensel bir çözüm sunar (Akman, 1936). Tahir Hayrettin'in "İnkılap ve ....." başlıklı yazıları da Türk İnkılabı kavramı etrafında ilgili konuları ele alır. *Taşpınar* dergisi tıpkı diğer Halkevi dergileri gibi on yılın dökümünü yapmakta ve bu bağlamda özel günlerin, bayramların önemini vurgulayan, kutlayan yazılar yayınlamaktadır. *Taşpınar*'ın 160 sayısının önemli bir kısmı bayramların ve özel günlerin kutlanmasına ayrılır. Ekimde

Cumhuriyet Bayramı, eylülde Dil Bayramı, ağustosta Zafer Bayramı, şubatta Halkevlerinin kuruluşu, nisanda Meclisin açılışı, mayısta Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve benzeri önemli tarihler kutlanır. Bu nedenle *Taşpınar*'da Türk İnkılabının yarattığı düşünülen gurur ve haz bu özel gün ve bayram kutlamaları üzerinden sürekli yeniden yaratılır. Atatürk'ün vefatından sonra ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile bu coşkulu havanın yoğunluğu azalır. Bununla alakalı olarak Türk İnkılabı kavramının kendisi veya onunla ilişkili kavramlar Atatürk'ün vefatından sonra *Taşpınar*'da daha az görülmektedir. *Taşpınar* ve Türk İnkılabı ile ilişkili bir diğer gözlem iddia edilenin aksine Halkevlerinin hiyerarşik ve protokolcü yapısına dergi görsellerinde sıklıkla rastlanılmasıdır. *Taşpınar*'ın Türk İnkılabı kavramsallaştırmasında Afyon'a ve onun Kurtuluş Savaşı'ndaki konumuna özel bir önem atfeder. Afyon Türk İnkılabını başlatan, adeta Ergenekonvari bir çıkış olarak sunulur. (Atay, 1935, s. 33)

Bazı diğer Halkevleri dergilerinde gerçekleştirilen inkılaplara dair açıklayıcı yazılar yer alırken (Öztürkmen, 2006, s. 104-105) *Taşpınar* dergisinde böyle bir yazıya doğrudan rastlanmaz. Onun yerine tek tek reformlar yerine gerçekleştirilen inkılabın mükemmelliği ve gurur verici olması üzerine yoğunlaşılır. Afyon özelinde taşranın Türk İnkılabı konusunda kendini konumlandırması *Taşpınar*'ın ilk sayısında yer alan *büyük işler* ifadesinde saklıdır. Zira büyük işleri merkezi iktidar ve büyük şahsiyetler yapar. Türk İnkılabının en önemli özelliklerinden birisi Atatürk'ün bir dahi diğer Kemalist elitin de önder olarak yüceltilmesidir. Otoriter bir düşüncüyü ve tek adam anlayışını içeren bu tasavvurun bir yansıması Tahir Hayrettin'in "İnkılâp ve Terbiye" yazısında yer alır: "İnkılâp tek kafa ister, dava yaratıcı kafa ister" (Tolga, 1933a, s. 48). Hatta *Taşpınar*'da Atatürk "millet peygamberi" olarak tavsif edilir (Çağıl, 1933, s. 182). Kemalist elitlerin önderliğinin bir nişanesi olarak CHP de bu yüceltmeden nasibini alır. *Taşpınar*'ın 31. sayısı dördüncü kongresini yapan CHP'nin övülmesine ayrılır. İlginçtir ki Atatürk'e atfedilen kutsallığın bir benzeri Halkevleri için kullanılır. Halkevlerinin camiler yerine oluşturulan birer mekân olduğu fikrini destekleyecek bir vurguya *Taşpınar*'da rastlanır: "Halkevleri Türk inkılâbının mukaddes bir mabedidir" (Engin, 1940, s. 1).

Türk İnkılabı kavramı çerçevesinde gerçekleştirilen tartışmada devrim ile inkılap arasındaki fark devrimin yıkıcılığı ve inkılabın yapıcılığı üzerinden var edilir. *Taşpınar*'da bu durum Tahir Hayrettin tarafından şöyle ifade edilir: "Binaenaleyh, inkılâp içindeyiz, demek, inşa ile, yapıcılıkla uğraşyoruz, demektir" (Tolga, 1932a, s. 5.). Bu yapıcılık inkılabın ahlak, vicdan ve duygu meselesi olarak sunulması ile ilişkilidir. *Taşpınar*'daki bir yazıda bu durum şöyle ifade edilir: "Kemalizm artık vicdanlara yerleşmiştir. Onun için inkılabın öz evlâtları vicdanlarında onun hakimiyetini görebilenlerdir" (Anonim, 1934, s. 89). Diğer devrimlerden ve inkılaplardan bu anlamda ayrışır. Batılı devrimlerin hem ortaya çıkış sebeplerinden bir farklılığı vurgulayan bu düşünce esasında Türk İnkılabının mükemmel olduğu iddiasının altını çizmeye çalışır. O devrimler nihayete eremese de Türk İnkılabı erecektir. Türk İnkılabının mükemmel olmasını sağlayan en önemli hususlardan birisi kaynamış ve sınıfsız bir kitle tasavvurudur. Bu vurgu "sınıfsız ve tezatsız millet, ... ahenkli" (Tolga, 1933b, s. 77) gibi ifadelerde olduğu gibi *Taşpınar*'ın satır aralarında sürekli görülür. Bu noktada eleştiri hem Batı'nın sınıflı toplumsal hem de Osmanlı'nın çok milletli imparatorluk yapılarına gelmektedir. Eski ve yeni arasında kurulan dikotomi Osmanlı Devleti'nin millî şuuru unutturan yabancı kültürlerin etkisi altında yaşandığı, Türk İnkılabının ise yeni dünya anlayışı çerçevesinde Türklüğü ön plana çıkaracağı üzerine kurgulanır. Türk İnkılabı *geri planda kalmış, duygusal olarak sürekli eksiklik çekmiş* bir milletin, Türkün, yeniden gurur ve mutluluk duymasını ifade eder. Şefik Görkay bunu *Taşpınar*'da şu şekilde ifade eder: "... inkılâbın hazzını ve sevincini bütün büyüklüğü ile duyduk" (Görkay, 1937, s. 65). Diğer taraftan Osmanlı'ya ve modernleşmesine getirilen taklitçi eleştirisi üzerinden Cumhuriyet'in ilanı dolayısıyla Türk İnkılabı başlangıç noktası olarak kabul edilir. İmzasız bir *Taşpınar* yazısında bu şu şekilde ifade

edilir: “Türk devrimi, dünün çürümüş ve kokmuş zihniyeti üzerine yapılmamıştır” (Anonim, 1936, s. 153). Ancak bazı diğer Halkevi dergilerinin aksine *Taşpınar*’da Türk İnkılabının düşmanları kavramsallaştırmasına rastlanmaz. Dergi bir bütün olarak incelendiğinde Türk İnkılabının bütününe dair düşünce ve duygular pek değişmemekle beraber özellikle dil konusunda dalgalanmalar olduğu görülür. Cumhuriyet kelimesinin imlasına dair birçok farklı yazımın bulunması buna iyi bir örnektir.

Türk İnkılabının mükemmelliğini sağlayan şey Batı’ya ve Osmanlı’ya benzememe üzerinden kurulurken bunun kıstası kaynaşmış bir kitle olarak millettir. Tahir Hayrettin Türk İnkılabını böylece, tıpkı diğer Kemalistler gibi, “beynelmilel ıstırabın yegâne ilacı” olarak sunar (Tolga, 1933c, s. 109). Dünyadaki sorunlara tek çare olarak sunulan Türk İnkılabı vurgusu Batı emperyalizmine karşı bir duruş, sömürge ülkeler için de bir bağımsızlık çağrısıdır. Bu nedenle İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na atıflar bulunan yazısında Tahir Hayrettin, Türk İnkılabının var ettiği Yeni Türkiye’nin sömürge ve sömürgeci olmadığını iddia eder. (Tolga, 1933a, s. 49). Üstü kapalı bir biçimde de Türkçülük siyaseti dışında bir siyaset gütmenin hatasının Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde görüldüğünü belirtir (Tolga, 1933d, s. 134). Sınıfsız bir toplum tasavvuru içinde olan Türk İnkılabı köylüyü ekonomik anlamda önemseyen bir hareket olarak sunulur: “Türk inkılâbının plâni yapılırken başa köy maddesi yazıldı” (Çerçel, 1933a, s. 197). Bu bağlamda sınıf farkının ve köy ağalığının ortadan kalktığı iddia edilir ki pratikte bunun gerçeği yansıtma ihtimali söz konusu değildir.

Uzun sürelerde yapılamayacak işlerin on sene gibi kısa bir sürede yapıldığı vurgusu Türk İnkılabına atfedilen en önemli meziyetlerdendir. Buna dair örneklere *Taşpınar*’da da rastlanır: “Asırların işi olan inkılâpları; bu kadar zamanda nasıl yaptığımıza, Gazi Türkiye’sinin bu günkü mertebeye nasıl vasıl olduğuna cihanın hayret etmekte hakkı var” (Çerçel, 1933b, s. 1). Türk İnkılabının hızlı olmasının nedeni geç kalınmışlıkla ilişkilendirilirken, onun hızlı olabilmesinin imkânı Atatürk’ün dahiliğine bağlanır. Zira “cihana dudak ısırtan” bu hızı mümkün kılan “o güneş başın maveraları delen keskin dehası”dır (Oğuz, 1934, s. 103). Diğer taraftan bu “asırları yıllara sığdıran Atatürk Devrimi .... Temiz ruhlu, ülkülü ve şuurlu” bir gençlik yetiştirmektedir (Can, 1937, s. 208). Devrimin çocukluk ve gençliğe referansla kullanılması, hatta zaman zaman bir çocuk olarak tasvir edilmesi bir taraftan kendisinin yaşam süresi ile ilişkiliyken, diğer taraftan Türk İnkılabının devamını sağlamak için yeni nesillere sorumluluk yüklemekle ilişkilidir. Halkevleri de bu devamlılığı sağlayacak en önemli kurumlardan bir tanesidir.

19 Şubat 1932’de açılan Halkevleri bu hızı devam ettirecek kişileri yetiştirmek için kurulmuştur (Corkav, 1934, s. 65). İdealist oluşu aynı zamanda kararlılığının da altını çizer. Türk İnkılabı serttir ve bu sayede engelleri aşmaktadır (Çerçel ve Tolga, 1933, s. 41). Bu konuda büyük fedakarlıklar gösteren ve feragat eden inkılap nesillerinin vazgeçmeyeceği tek şey Türk oluşu ve Türk karakteridir (Tolga, 1933a, s. 47). Türk İnkılabı bu nedenle idealist insanların işidir (Tolga ve Çerçel, 1933a, s. 61) ki ondan çıkar uman bezirganlara göre değildir (Tolga ve Çerçel, 1933b, s. 101). İnkılabın bitmemesi ve sürekli yenisinin ekleneceğinin de altı çizilir (Anonim, 1935, s. 73-74) Atatürk’ün 1938 yılında vefat etmesi Türk İnkılabı kavramsallaştırmasını başka bir aşamaya taşır. Her ne kadar yaşadığı dönemde Atatürk, Türk İnkılabının dehası ve kahramanı olarak anılsa da vefatı sonrasında Türk İnkılabı onun korunması gereken en önemli mirasına dönüşür. Örneğin Yusuf Mazhar Aren bunu şu şekilde ifade eder: “Atatürk sağ iken inkılâp yoktu. Her şey O idi, her şey Onun idi. Şimdi öldü. İnkılâp adlı servetini bıraktı. Bu milletin malıdır. Bu bir mirastır” (Aren, 1938, s. 6).

Taşpınar dergisi harekete geçirici, gurur verici, çalışmaya ve etkinliklere katılmayı teşvik eden, kendi kültürünü ve geçmişini merak ettiren etkiler yaratmakla beraber; bu duygusal coşkunun ideolojik ve kültürel etkilerinin beklenenin altında olduğunu belirtmek gerekir. Zira

Türk İnkılabı kavramsallaştırması bugün küçük bir Kemalist grup dışında pek sık kullanılmaz. Diğer taraftan Türkiye’de Türk milliyetçiliğinin gelişmesi, genişlemesi ve düşünsel kapasitesinin artmasında oldukça büyük etkisi bulunur.

Sonuç Yerine

Halkevleri 1920’lerin sonu 1930’lu yılların başındaki gelişmelere binaen 1932 senesinde bizzat Atatürk’ün emriyle kurulan siyasi, hukuki ve mali anlamda karmaşık etkinlik açısından bir çeşit sivil toplum örgütü gibi çalışan bir oluşumdur. Halkevleri ulusal kültürün ve kimliğin inşası konusunda en geniş katımlı ve yoğun oluşumdur. Modern Türk vatandaşının yaratılması ve yeni seküler kamusal alanın inşası misyonunu kapattığı 1951 yılına kadar sosyal ve kültürel aktiviteler organize ederek, dergiler yayınlarak gerçekleştirir. Halkevleri merkezî iktidar ve halk arasında bağ oluşturmak için kurulan yapılanmalar olsa da son tahlilde bunu başaramamıştır. DP’ye verilen destek bunu kanıtlar niteliktedir. Ne var ki en geniş anlamıyla erken Cumhuriyet modernleşmesinin erken Cumhuriyet aydınları tarafından kavramsallaştırılması için ortaya atılan Türk İnkılabı kavramı birçok modernleşme hedefinin aksine önemli ölçüde başarılı olur. Zira onun millette yaratmaya çalıştığı duygulanım Türk milliyetçiliği içinde kendine yer bulur.

Afyon Halkevi ve dergisi *Taşpınar* üzerinden Türk İnkılabı kavramı ele alındığında merkezde üretilen içeriğin ve düşüncenin sıklıkla tekrar edildiği ve basitleştirildiği görülür. Ancak Afyon’un Kurtuluş Savaşı’ndaki özel konumu, özellikle bayramlar ve kutlamalarla ilgili yazılarda, *Taşpınar*’da sıklıkla kendisine yer bulur. Diğer taraftan *Taşpınar* dergisinde yazan kişiler sonraki zamanlarda Kemalist entelijensiya ve elitler arasında yükselmiş ve devlet/siyaset kademelerinin yüksek basamaklarında görev almışlardır. Bu nedenle Halkevlerinin ve dergilerinin siyasete ve bürokrasiye adam yetiştirmek için kurulmuş olmaları da insan devşirdiklerini söylemek gerekir.

1938 senesinde Atatürk’ün vefatı, 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması hem Halkevlerinin hem de dergilerinin coşkusunu ve yoğunluğunu ziyadesiyle azaltır. Bu nedenle *Taşpınar* dergisi 1940’lı yıllarla birlikte ilk senelerindeki gibi düzenli çıkmaz. Hatta Türk İnkılabı kavramı ile ilgili içeriğe daha az rastlanır. 1940’lı yıllar ve takip eden on yıllar düşünüldüğünde Halkevi dergilerinin etkisi azalmış ve DP iktidarı ile yayın hayatları sona ermiştir. *Taşpınar* günümüzde belirsiz aralıklarla Afyon Belediyesi tarafından çıkarılmaktadır. İdeolojik tutum ve içerik farklarına rağmen esasında *Taşpınar*’ın misyonu aynıdır: Halka kültürel ve sosyal içerik sunmakla beraber, iktidarın eylemlerini meşrulaştırmak.

Kaynakça

- Ahıska, M. (1998). Türkiye’de iktidar ve gerçeklik. *Defter*, (33), 20-40.
- Akman, E. H. (1936). Türk devrimi ve devrimciliği. *Taşpınar*, 4(40), 50-54.
- [Akyurt], İ. U. (1932). *Taşpınar*. *Taşpınar*, 1(2), 21-22.
- Anonim (1932a). *Halkevleri Talimatnamesi*. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Anonim (1932b). Önsöz. *Taşpınar*, 1(1), 1-3.
- Anonim (1933). İnkılap ülkülerini yayma yolunda. *Ülkü*, 2(7), 25.
- Anonim (1934). İnan. *Taşpınar*, 2(17), 89.
- Anonim (1935). 29. Adım. *Taşpınar*, 3(39), 73-74.
- Anonim (1936). Devrimler ve anlayışlar. *Taşpınar*, 4(45), 153.
- Aren, Y. M. (1938). Türkiyemiz için. *Taşpınar*, 7(73), 6-7.
- Atay, F. R. (1935). Dil devrimi. *Taşpınar*, 3(27), 33.
- Ayverdi, İ. (2011). “İnkılap”. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* içinde. İstanbul: Kubbealtı.
- [Baltacıoğlu], İ. H. (1932). *Mürebblere*. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- [Bilgişin], Ş. M. (1934). Hukuk bakımında buhran. *Ülkü*, 3(13), 20-26.

- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, M. E. (2003). *Atatürk ihtilali*. İstanbul: Tüpraş.
- Bozkurt, M. E. (2014). *Toplu eserler I*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozkurt, M. E. (2015). *Toplu eserler III*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozkurt, M. E., Peker, R. ve Tengirşenk, Y. K. (1997). *İlk inkılap tarihi ders notları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Can, Celil. (1937). Devrim ve gençlik. *Taşpınar*, 5(60), 65.
- [Corkav], Ş. (1934). 19 Şubat. *Taşpınar*, 2(16), 208.
- [Çağıl], Z. T. (1933). Gazi'nin yolu. *Taşpınar*, 1(8), 181-87.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- [Çerçel], Z. (1933a). Dokuzuncu adım. *Taşpınar*, 1(9), 197-98.
- [Çerçel], Z. (1933b). On dördüncü adım. *Taşpınar*, 2(14), 1.
- [Çerçel], Z. & [Tolga], T. H. (1933). Üçüncü adım. *1*(3), 1.
- Doğan, Ç. (2009). *Ankara halkevi sergileri*. [Yüksek lisans tezi]. YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi.
(<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=EEdeQgIdFRxX5NbvVauAnr-n-fzK2dar63dwQcPYRJIp0OpBzQ5P6erahWKLZHgP>)
- Engin, M. L. (1940). Halkevleri ve münevverlerimiz. *Taşpınar*, 8(78), 1.
- [Engin], M. S. (1928). *Türkiye'de demokrasi inkılabı*. İstanbul: Kütüphane-i Sudi.
- [Engin], M. S. (1933). Kültür inkılabımız. *Ülkü*, 1(5), 351-54.
- [Engin], M. S. (1933). Köycülük nedir? *Ülkü*, 1(6), 422-430.
- Engin, M. S. (1938). *Kemalizm inkılabının prensipleri – büyük Türk medeniyetinin tarihi ve sosyolojik tetkikine methal*, Cilt 1. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- [Erozan], C. S. (1933). Halkevleri yıldönümünde düşünceler. *Ülkü*, 1(2), 97-98.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930*. (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Görkay, Ş. (1937). İnkılap Yürüyor. *Taşpınar*, 5(53), 65-66.
- Halkevleri Talimatnamesi
- Hasar, B. (2018). Yerel modernleşme örneği olarak bandırma halkevi ve faaliyetleri. Mete, Z vd. (Ed.) *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu (199-212)*. Balıkesir: Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Yayınları.
- İnalcık, H. & Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı şehirciliği ve Halil İnalcık'ın çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), 27-56.
- İnönü, İ. (1934). Yeni halkevlerini açma nutku. *Ülkü*, 3(13), 2-3.
- Kafesoğlu, İ & Saray, M. (1998). *Atatürk ilkeleri ve dayandığı tarihi temeller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). The people's houses and the cult of the peasant in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34(4), 67-91.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada bir köy var uzakta: Erken Cumhuriyet döneminde köycü söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, H. K. (1963). The people's houses in Turkey: Establishment and growth. *Middle East Journal*, 17(1/2), 55-67.
- Karpat, H. K. (1974). The impact of the people's houses on the development of communication in Turkey: 1931-1951. *Die Welt des Islams* 15(1/4), 69-84.
- The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey: 1931-1951.
- Kendirci, M. (2022). *Eğlencesiz eğlence: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde eğlence ve siyasal iktidar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kezer, Z. (2015). *Building modern Turkey: State, space, and ideology in the early republic*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press
- Koçak, C. (2011). *Tek-parti döneminde muhalif sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *İktidar ve demokratlar: Türkiye’de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950)*, Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1939). 19 Mayıs 1919’un yıldönümü ve ebedi şef Atatürk. *Ülkü*, 13(76), 289-294.
- [Köymen], N. K. [1934]. İnkılap ideolojisinde halkçılık. *Ülkü*, 3(13), 41-45.
- [Küçük], N. A. (1933). Halkevleri yıldönümünde Necip Ali beyin nutku. *Ülkü*, 1(2), 104-14.
- Lamprou, A. (2009). *Between central state and local society: the people houses institution and the domestication of reform in Turkey (1932-1951)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Leiden Üniversitesi, Leiden.
- Oğuz, R. (1934). İnkılap dersleri ve gençlik, *Taşpınar*, 2(17), 103-04,
- Okutan, M. Ç. (2004). *Tek parti döneminde azınlık politikaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özacun, O. Halkevlerinin dramı. *Kebikeç*, 2(3), 87-96.
- Özcan, A. (2011). Muhafazakâr tarihçiliğin popüler yüzü: “İnanmıyorum bana öğretilen tarihe!”. *Doğu Batı*, 14(58), Türk Muhafazakârlığının Eleştirisi, 243-76.
- Özel, O. (2009). *Dün sancısı: Türkiye’de geçmiş algısı ve akademik tarihçilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürkmen, A. (2006). *Türkiye’de folklor ve milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Peker, R. (1984). *İnkılap dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, S. (2002). *Bir ideolojik seferberlik deneyimi: Halkevleri 1932-1951*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Yeşilkaya, N. G. (2003). *Halkevleri: İdeoloji ve mimarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Yaşadığım gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- [Tolga], T. H. (1932a). İnkılap ve dil. *Taşpınar*, 1(1), 5-7.
- [Tolga], T. H. (1932b). Yolumuz, 1(1), 19-20.
- [Tolga], T. H. (1933a). İnkılap ve terbiye. *Taşpınar*, 1(3), 47-49.
- [Tolga], T. H. (1933b). İnkılap ve çocuk. *Taşpınar*, 1(4), 76-79.
- [Tolga], T. H. (1933c). İnkılap ve klasik demokrasi. *Taşpınar*, 1(5), 106-09.
- [Tolga], T. H. (1933d). İnkılap ve millet. *Taşpınar*, 1(6), 133-36.
- [Tolga], T. H. & [Çerçel], Z. Dördüncü adım. *Taşpınar*, 1(6), 61-62.
- [Tolga], T. H. & [Çerçel], Z. Beşinci adım. *Taşpınar*, 1(6), 101-02.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti’nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Yurt Yayınları.
- Zeyrek, Ş. (2006). *Türkiye’de halkevleri ve halkodaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'ten Günümüze Siyasi Yönetimde Kadının Değerlendirilmesi

Evaluation of Women in Political Management from the Republic to the Present

Lina KARABETYAN^{a,*}

^a Dr., İstanbul Kent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5250-871X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 5 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Siyasi yönetim,
Siyasi yönetimde kadın,
Kadın milletvekili,
Toplumsal cinsiyet.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 28, 2023

Accepted: October 5, 2023

Keywords:

Political management,
Women in political management,
Female parliamentarian,
Gender.

ÖZ

Toplumsal kalkınmanın sağlanabilmesindeki en önemli unsurlardan biri de kadınların iş hayatında bulunuyor olmalarıdır. Bir toplumdaki kadınların iş yaşamına dahil edilmesiyle birlikte kadının aile ve toplum içerisindeki statüsünde ilerleme meydana gelmektedir. Bununla birlikte, kadınların çalışma yaşamında bulunmaları iktisadi büyümeye olumlu katkı sağlamakta, çeşitlilik ve yaratıcılığı artırarak iş yerlerinde daha yenilikçi ve verimli bir ortamın oluşmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden şekillenmesine ve daha adil bir toplum yapısının oluşmasına katkıda bulunur. Fakat, kadınların emek gücü piyasalarındaki bugünkü statülerine ulaşmaları yüzyıllarca süren oldukça güç çaba ve mücadelelerin bir ürünüdür. Cumhuriyet'ten günümüze, Türk kadınının siyasi yönetimde az temsil edilmesi, tarihsel, sosyal ve ekonomik faktörlere dayanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği oluşturmaya ilişkin duyarlılık ve algının söz konusu olduğu toplumlarda, bir taraftan toplumsal cinsiyet uçurumu daha da daralmakta, bir taraftan da kadınların siyasi yönetime katılımlarında artış gözlenmektedir. Türkiye'de kadınların siyasi yönetimde bulunma oranı yaklaşık olarak yüzde 20, bakanlıklarda ise yüzde 5 civarındadır. Finlandiya, Norveç, İsveç gibi kadın erkek eşitliğinin yaşandığı ülkelerde kadınların siyasette katılımı yüzde 50'nin üstündedir. Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet'ten günümüze siyasi yönetimde kadınların durumunun değerlendirilmesini yapmak ve siyasi yönetime katılımında engelleri ve çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, Türk kadınının siyasi yönetimde temsil edilme oranının; tarihsel süreç içerisinde değişim göstermesine rağmen toplumsal normlar ve cinsiyet rollerinin etkisi, eğitim, siyasi parti yapıları ve ekonomik engeller gibi nedenlerle genel olarak düşük kaldığı belirlenmiştir. Bu sorunun çözümü için toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı yaklaşımların benimsenmesi ve bu alanda gerçekleştirilecek reformlarla kadınların siyasi hayatta daha aktif bir şekilde yer alması önemle vurgulanmalıdır.

ABSTRACT

One of the most important elements in achieving societal development is the participation of women in the workforce. With the inclusion of women in the working life in society, there is progress in the status of women within the family and community. In addition, the presence of women in working life contributes positively to economic growth and helps create a more innovative and productive environment in workplaces by increasing diversity and creativity. Additionally, promoting gender equality contributes to the reshaping of gender roles and the creation of a more equitable social structure. However, reaching the current status of women in labor markets is the product of struggles and efforts that span centuries. From the foundation of the Turkish Republic to the present day, the underrepresentation of Turkish women in political leadership is based on historical, social, and economic factors. In societies where there is sensitivity and perception related to achieving gender equality, on one hand, the gender gap narrows further, while on the other, there's an increase in women's participation in political leadership. In Turkey, the rate of women in political leadership is approximately 20%, and it's around 5% in ministries. This study aims to evaluate the situation of women in political leadership from the republic era to today and to identify the barriers and potential solutions for participation. Evaluations have determined that the representation rate of Turkish women in political leadership has changed over the historical process, but it remains generally low due to factors such as societal norms, gender roles, education, political party structures, and economic barriers. To address this issue, it is imperative to adopt approaches based on gender equality and to emphasize the importance of women taking a more active role in politics through reforms in this area.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: linakarabetyan@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Today, although women constitute approximately half of the total population, they do not play an active role in economic life as needed. There are several reasons for women lagging behind men in the economic and social sphere. Among these reasons are limited educational opportunities provided for women, sexist prejudices in the social structure, physical differences between women and men, and gaps in legal regulations.

This study aims to evaluate the status of women in political management from the republic to the present day and identify the obstacles to political management participation and suggest solutions. As a result of the evaluations made, it has been determined that the representation rate of Turkish women in political management, although it has changed over the historical process, has generally remained low due to societal norms, gender roles, education, political party structures, and economic barriers. For the solution of this problem, it is emphasized that approaches based on gender equality should be adopted, and with the reforms to be carried out in this field, women should take an active role in political life.

Efforts by women in Turkey to be active in politics date back not to the 1970s, as commonly believed, but to the Ottoman Empire. In the final days of the Ottoman Empire, some Ottoman intellectuals influenced by the new currents of thought brought by the French Revolution of 1789 adopted the idea of having "Equal Rights with Men" just like Western women. This is one of the first steps taken in the field of women's rights.

After the proclamation of the republic in Turkey, a series of reform movements were initiated. Among these reforms, the issue of strengthening women's rights has also emerged. In this context, the achievement of women's political rights, especially the right to vote and to be elected, is seen as one of the most critical steps of this period. With this right, Turkish women began to play active roles in the parliament and represent themselves in local administrations. The granting of the right to vote and be elected to women in political life is valued as significant progress both in Turkey and on a global scale. Countries such as France, Italy, Belgium, Greece, and Switzerland recognized this right after Turkey. However, many countries, such as New Zealand, Australia, Finland, and Sweden, granted this right to women long before Turkey. An essential point to emphasize here is that many mentioned countries do not have an Islamic background. Considering Turkey's historical and cultural context, recognizing this right becomes even more valuable, as taking such a step under the influence of religious and socio-cultural factors is considered significant progress.

In Turkey, women gained the right to vote and be nominated in general elections in 1934. This right was realized at a time when women made up 51% of the population. However, despite the recognition of this right, the representation rate of women in the political arena has not been at the desired level. When women were given the right to be a candidate in local elections in 1930 and general elections in 1934; 18 women entered the parliament out of 395 deputies in the 1935 general elections. This means that only 4.6% of the parliament was represented by women. Even this rate could not be reached in the subsequent years. Also, obstacles to women becoming governors and district governors when the right to vote and be elected was given to women is one of the contradictions in this process. Women's right to become governors and district governors was recognized in 1991.

In Turkey, the representation rate achieved by women in the 1935 elections after gaining the right to vote and be elected was not exceeded until 2007. Over 80 years, a significant increase in the representation rate of women in parliament has not been achieved under different political views, and in some periods, this rate has even decreased.

In general, the weight of men in political life is felt more. The roles and duties undertaken by women in politics are more limited compared to men. Necessary legal regulations are needed to overcome this situation and further increase the presence of women in political life. One of the actions to be taken in this regard is to change the financial aid made by the state from the treasury to political parties. In this context, financial support to women's branches, which operate as an organ of political parties, should be increased. In addition to this, supporting women to get a better education, involving them more in working life, improving their status, and gaining experience for the tasks they undertake are measures to be taken in this regard.

As a result, educational plans to raise awareness of women who will participate in political life on issues such as gender equality, gender, and participation in political life should be made, and their participation should be encouraged. Women's organizations, local administrations, and political parties should collaborate in preparing and implementing these education plans. City Council Women's Assemblies are of great importance in terms of the socialization of women and the creation of a new public space. These assemblies have the characteristic of being a part of local governance. Therefore, their efforts to increase women's political participation are of great importance. For this reason, the duties and responsibilities of women's assemblies in the establishment phase should be clearly stated. In addition to this, making the necessary legal regulations, evaluating the decisions taken in local assemblies, and having an effect on assembly decisions are practices that will increase the effectiveness of women's assemblies.

Giriş

Günümüzde, kadınlar toplam nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmasına karşın, ekonomik hayatta gerektiği kadar aktif bir rol almadıkları görülmektedir. Kadınların ekonomik ve toplumsal alanda erkeklerden geri kalmasının bazı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler arasında; kadınlara sağlanan eğitim olanaklarının kısıtlı olması, toplumsal yapı içerisinde yer alan cinsiyetçi önyargılar, kadın ve erkek arasındaki fiziksel farklılıklar ve yasal düzenlemelerdeki eksiklikler sıralanabilir (Nazneen vd., 2019, s. 18).

Kadınların buldukları ülkede daha etkin bir rol alması, karar alma süreçlerinde daha fazla temsil edilmesi, politik süreçlere daha aktif katılımı ve oy kullanma ve aday olma haklarının geliştirilmesi konusunda önemli adımların atılması hayati önem taşımaktadır. Siyasi arenada kadınların seçme ve seçilme hakları, erkek hakimiyeti olan toplumlarda genellikle göz ardı edilmekte ve kadınların siyasetteki temsili oldukça sınırlı kalmaktadır.

Demokratik politik yapıların eşit vatandaşlık ilkesini ön plana çıkardığı modern bir dünyada, kadınların siyasetteki "görünürlükleri" ve bu konuda hak arayışları, temsili demokrasinin "eşitlik, adalet ve hakkaniyet" prensipleriyle doğrudan bağlantılıdır (Htun ve Weldon, 2010, s. 210). Buradan hareketle, "siyasetteki varlık" konsepti, kadınların siyasetteki varlığını niceliksel ve niteliksel temsil bağlamında ele alır ve kadınların politik sahnede görünürlüğünün demokrasi ve eşit vatandaşlık ilkesinin temel bir bileşeni olduğunu iddia eder. Bu nedenle, gerçek demokratik bir idealin gerçekleşmesi için siyasette toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması esastır (Nazneen ve Mahmud, 2012, s. 26).

Kadınların siyasi alanda etkin bir şekilde yer almasının amacı, sadece parlamentoda daha fazla kadın temsilcisinin olmasından öte, kamusal alanda erkek egemenliği algısını kırmaktır (Ahikire ve Mwiire, 2015, s. 6). Literatür incelendiğinde, kadın temsiline neden bu kadar kritik olduğuna dair bazı görüşler öne sürülmüştür. İlk görüş, toplumun yarısını oluşturan kadınların, hak ettiği şekilde parlamentoda da eşit temsil edilmesi gerektiğini belirtir. İkinci olarak, kadınların erkeklere göre farklı sosyal ve biyolojik deneyimleri olduğunu ve bu deneyimlerin parlamentoda temsil edilmesi gerektiği vurgulanır. Üçüncüsü, kadın ve erkek çıkarlarının çoğu zaman örtüşmediği ve erkekler tarafından bu çıkarların tam anlamıyla temsil edilemeyeceği belirtilir. Dördüncü görüşe göre, her kadın politikacı, parti bağlantısından veya siyasi görüşünden bağımsız olarak diğer kadınlar için bir ilham kaynağı olabilir, bu da daha fazla kadının siyasete katılmasını teşvik eder ve kadınların çıkarlarını korumak adına bir birlik oluşturabilir (Bawa ve Sanyare, 2013, s. 284).

Siyaset sadece fikirlerin tartışıldığı bir alan olarak kabul edilirse tarihsel olarak bu alandan dışlanan grupların deneyimleri de göz ardı edilir. Bu, bahsedilen grupların kamusal alanda hakları savunamaması ve bu sebeple eşitliği tam anlamıyla yaşayamaması anlamına gelir (Tilly ve Tarrow, 2015, s. 45).

2021 yılında Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Parlamentolar Arası Birlik (IPU) ve Birleşmiş Milletler Kadın (UN Women) gibi önde gelen uluslararası kuruluşların yayınladığı istatistiklere göre, küresel çapta kadın ve erkek temsilineki dengesizlik devam ediyor. 2021 yılı verilerine göre; kadınların parlamentodaki temsil oranı %25.5, bakanlıkta kadın oranı %21.9'dur. Ayrıca, 22 ülkede hükümet veya devlet başkanı olarak bir kadın görev yapmaktadır. Bu, devlet başkanlığı pozisyonunda kadınların oranının %5.9, hükümet başkanı olarak kadınların oranının %6.7 olduğu anlamına gelir. UN Women'ın raporuna göre, 133 ülkede yerel yönetimlerdeki kadın temsilcisinin toplam sayısı 2,18 milyon (%36). 2021'de Orta ve Güney Asya bölgesi %41 oranla en yüksek kadın temsiliğine sahipken, Avrupa ve Kuzey Amerika ise %35 ile ikinci sırayı almıştır.

2021'de Dünya Ekonomik Forumu'nun yayınladığı “Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi 2021” raporunda yer alan bilgilere göre; 2020'de dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinde en belirgin gerileme, kadınların siyasi arenada temsil edilme oranında meydana gelmiştir. Bu endeks, yıllık olarak 156 ülkenin ekonomik katılımlarını, sağlık ve eğitimdeki başarılarını ve siyasi temsillerini değerlendirmekte ve sıralamaktadır. 2021 yılı endeks bilgilerine bakıldığında; siyasi alanda kadınların temsili 92 ülkede en az %0.1 oranında artmış olsa da, bu alandaki lider olan İzlanda'da bile kadın ve erkek arasında %24'lük bir temsil açığı bulunuyor. Siyasi arenada kadın temsili konusunda İzlanda'nın ardından Finlandiya, Norveç ve Yeni Zelanda gelmektedir. 156 ülkede incelenen parlamentolardaki ortalama kadın temsil oranı %26,1 olarak belirlenmiştir. Ancak, kadınların siyasi katılımlarının erkeklerinkine göre oldukça sınırlı olduğu açıktır (World Economic Forum, Global Gender Inequality Report, s. 34-35).

Demokrasinin eşitlik ilkesiyle özdeşleşmesi nedeniyle, siyasi arenada temsil edilmeyen deneyimlerin varlığı demokrasinin tam anlamıyla kurulmasını ve sürdürülmesini zorlaştırmaktadır (Anyango vd., 2018, s. 1507). Bu nedenle, tarih boyunca siyaset dışı bırakılan kadınların siyasette aktif olarak yer almaları ve erkeklerle eşit temsil edilmeleri demokratik bir toplum için kaçınılmazdır. Ancak, kadınların siyasi alana katılımlarını etkileyen çeşitli kurumsal, yapısal ve kültürel faktörler arasında bir etkileşim söz konusudur (Kabeer, 2015, s. 192). Bu engeller pratiğe döküldüğünde birbiriyle örtüşmekte ve birbirlerini sürekli olarak yeniden oluşturmaktadırlar. Özellikle, toplumsal cinsiyetle ilgili beklenen roller, siyasetteki sınırlamaları belirleyerek kültürel bir bariyer oluşturmaktadır (Mohammed ve Zaid, 2014, s. 67).

Bu çalışmada, kadınların siyasi yönetimde bulunmalarının önemine rağmen gelişmiş demokrasilerde bile kadınlar ile erkekler arasında temsil dengesizliğinin varlığının nedenleri, kadınların siyasi yönetime katılmadaki engeller, bu sorunların çözümlenmesi odaklı önerilerden bahsedilerek genel bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Araştırma yöntemi olarak sosyal bilimlerde yaygın biçimde kullanılan durum analizi kullanılmıştır. Davey (2009)'a göre durum çalışması; tek bir durum ya da olayın derinlemesine boylamsal olarak incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir. Elde edilen sonuçlarla olayın neden o şekilde oluştuğu ve gelecek çalışmalarda nelere odaklanılması gerektiğini ortaya koyar. Çalışmada, kadının siyasi yönetimde erkeklere göre daha aktif olmama nedeninin aşılama cinsiyet eşitsizliği problemi olduğunu belirten ana hipotezi doğrulamaya yönelik değerlendirmeler sunulmuştur.

Cumhuriyetten Günümüze Siyasi Yönetimde Kadın

Siyaset, içerisinde birçok perspektifi barındıran geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Toplumun tam anlamıyla siyasal süreçlere dahil olması için cinsiyet ayrımı gözetmeksizin her bireyin siyasi süreçlere aktif olarak katkıda bulunması ve siyasi arenada yeterli miktarda ve kalitede temsil edilmesi esastır (Fletcher vd., 2016, s. 23). Kadınların siyasal süreçlere katılımına odaklandığımızda, katılımlarının sınırlı olduğu, belirgin bir seviyeye ulaşmadığı ve istenilen oranda temsil edilmedikleri ortaya çıkmaktadır.

Kadınların siyasi temsil oranlarının yükseltilmesi, onların hem kendi deneyimlerini ve karşılaştıkları zorlukları siyasi ajandaya taşımalarını hem de kamusal alanda yaşadıkları sınırlamaları aşmalarını kolaylaştıracaktır. Bu şekilde, toplumsal ve siyasi meselelerde hem kadınların hem de erkeklerin yaşadığı sorunlar dikkate alınarak her iki cinsiyet de adil bir şekilde temsil edilecektir (Goetz, 2002, s. 552). Bu durum, bir ülkenin insan haklarına tam olarak saygı gösterdiğinin ve gerçek anlamda demokratik bir yapıya sahip olduğunun bir göstergesi olacaktır. Buranajaroenkij (2018)'e göre, eğer siyasi yapı, kadınların aktif katılımını

destekleyecek şekilde organize edilmezse siyasi arenada sadece “erkek oyun kurallarını benimsemiş birkaç güçlü kadının başarısını” görmeye devam edeceğiz.

Türkiye'deki kadınların siyasette aktif olma çabaları, yaygın kanının aksine 1970'lerde değil, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı'nın son zamanlarında, özellikle 1789'daki Fransız Devrimi'nin getirdiği yeni düşünce akımlarından etkilenen bazı Osmanlı aydınları, Batılı kadınlar gibi “erkeklerle eşit haklara” sahip olma fikrini benimsediler. Bu, kadın hakları alanında atılan ilk adımlardan biridir (Keser vd., 2021, s. 208).

Osmanlı'nın Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan alınan yenilgilerin ardından I. Dünya Savaşı'na girmesiyle, kadınlar da erkeklerle birlikte savaşa katıldılar. Bu dönemde kadınlara duyulan güvenin artması, onların toplumda daha aktif roller almasına olanak tanımıştır. 1923'te Lozan Antlaşması'nın kabulü ve Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından kadınların siyasi yaşama katılımı için bir kadın partisinin kurulmuş olması, bu meseleye verilen önemin bir göstergesidir. Bu, yeni bir devletin henüz tam olarak şekillenmemiş sınırları ve yapıları içerisinde kadınların siyasi alanda temsil edilme talebinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Kapani, 2010, s. 27; Sunbaş, 2015, s. 105).

Cumhuriyet'in ilanının ardından Türkiye'de bir dizi reform hareketi başlatılmıştır. Bu reformların arasında, kadın haklarının güçlendirilmesi konusu da öne çıkmıştır. Bu bağlamda, kadınların siyasi haklarını elde etmeleri, özellikle seçme ve seçilme hakkını kazanmaları, bu dönemin en kritik adımlarından biri olarak görülmektedir (Gökçimen, 2008, s. 12). Bu hakla birlikte Türk kadınları, mecliste aktif roller üstlenmeye ve yerel yönetimlerde kendilerini temsil etmeye başlamışlardır.

Siyasi yaşamda kadınların aktif olarak yer almasına olanak tanıyan seçme ve seçilme hakkının kazanılmasından önce toplumda bazı temel değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler, ilerleyen yıllarda kazanılacak kadın haklarının zeminini hazırlamıştır. 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu, bu dönemin önemli adımlarından biridir ve kadınlarla erkeklerin eşit eğitim alma haklarına kavuşmasını sağlamıştır (KA-DER, 2002, s. 56). Bu kanunla beraber, karma eğitimin yanı sıra kadınların da zorunlu eğitim sürecine dahil edilmesi mümkün hâle gelmiştir, böylece eğitimde cinsiyet ayrımına son verilmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde de eğitimde cinsiyet eşitliğine yönelik adımlar atılmış, ancak bu adımlar sınırlı bölgelerde kalmış ve geniş bir başarı elde edememiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun getirdiği yenilikler tüm ülkeye yayılmış ve böylece eğitim alanında kadın-erkek eşitliği büyük oranda tesis edilmiştir (Ayata, 2011b, s. 23).

Siyasi arenada kadınların daha etkin bir rol almasını destekleyen önemli yasal düzenlemelerden biri 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu'dur. İsviçre Medeni Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan bu kanun, kadınlar ve erkekleri eşit vatandaşlar olarak tanımlar. Bu kanunla, dinî temelli ve cinsiyetçi uygulamalardan biri olan çok eşlilik yasaklanmıştır (Çakır, 2013, s. 38). Aynı zamanda, kadınların miras alabilme ve mülk edinebilme hakları da bu kanunla güvence altına alınarak kadınların toplumsal yaşantılarında daha güçlü bir konumda olmalarını teşvik etmiştir. Kadın ve erkek arasında gerçek bir eşitliğin sağlanabilmesi için atılan bir diğer büyük adım ise laiklik ilkesinin benimsenmesidir (Gençkaya, 2011, s. 12). Türk medeni hukuku, bireylerin özel yaşantılarına ve aile hukukuna dair düzenlemelerin dinî esaslardan bağımsız, evrensel hukuk normlarına uygun olarak yapılmasını sağlamaya yönelik oluşturulmuştur. Türk Medeni Kanunu'nun kabulüyle, özellikle aile hukuku alanında dinî kuralların değil, çağdaş ve evrensel hukuk ilkelerinin esas alındığı bir yapıya kavuşulmuştur. Bu ise bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması, eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Kadınların siyasi alanda seçme ve seçilme hakkını kazanması hem Türkiye'de hem de global ölçekte büyük bir ilerleme olarak değerlendirilir. Fransa, İtalya, Belçika, Yunanistan ve İsviçre gibi ülkeler, Türkiye'den sonra bu hakkı tanıdılar. Ancak, birçok ülke -Yeni Zelanda, Avusturalya, Finlandiya, İsveç gibi- Türkiye'den çok daha önce bu hakkı kadınlara tanımıştır. Dolayısıyla, bu haklara sahip olma konusunda bazı ülkeler, Türkiye'den önce harekete geçmiş bulunuyor. Ancak burada vurgulanması gereken önemli bir husus, birçok bahsedilen ülkenin İslami bir geçmişe sahip olmamasıdır (Deniz, 2010, s. 3204). Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlamı düşünüldüğünde, bu hakkın tanınması daha da değerli hâle gelir, zira ülkede dinî ve sosyo-kültürel faktörlerin etkisi altında böylesi bir adımın atılması, ciddi bir ilerleme olarak kabul edilir.

Türkiye'de kadınlara tanınan seçme ve seçilme hakkı uluslararası arenada bazı ülkelere göre ileri bir adımken, bazılarında nazaran gecikmiş bir karar olarak görülebilir. Ancak, dikkat çeken bir nokta, seçilen kadın vekillerin çoğunlukla aktif siyasi mücadelede bulunmamış, daha çok hayır işleriyle öne çıkan kadınlar olmasıdır. Bu durum, Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki elitlerin kadın temsilini nicelik olarak değerlendirdiğini, nitelikten ziyade sayısal olarak kadın varlığını mecliste görmek istediğini işaret eder (Çağlar, 2011, s. 62). Mecliste bulunan kadın vekillerin çoğu, kadın kimliği ile orada olduklarını ve bu kimlik doğrultusunda beklentilere uygun hareket ettiklerini gösteriyor. Ancak bu türden eleştirilere ve cinsiyetçi uygulamalara karşın, Cumhuriyet dönemi, kadın hakları açısından önemli bir ilerlemeye zemin hazırlamıştır. Özellikle savaşlar, ekonomik krizler ve toplumsal değişimler ışığında, Arap geleneklerini benimsemiş bir toplumun çoğunluğu düşünüldüğünde, kadın hareketinin geldiği noktanın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, yapılan mücadelenin değerli olduğu ve kadın hareketinin siyasi alanda önemli bir konuma geldiği belirtilebilir (Yaraman, 1999, s. 38).

Türkiye'de kadınlar, 1934 yılında genel seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkına kavuştular. Bu hak, kadınların nüfus içerisinde %51'lik bir orana sahip oldukları bir dönemde gerçekleşmiştir. Ancak, bu hakkın tanınmasına rağmen kadınların siyasi arenadaki temsil oranı istenilen düzeyde olmamıştır. 1930'da kadınlara yerel seçimlerde, 1934'te ise genel seçimlerde aday olma hakkı verildiğinde; 1935 genel seçimlerinde 395 milletvekilinin arasından 18 kadın meclise girmiştir. Bu, parlamentodaki kadın temsilinin sadece %4.6 olduğu anlamına gelmektedir. Bu orana daha sonraki yıllarda bile ulaşamamıştır. Ayrıca, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilirken kaymakam ve vali olmalarının önünde engeller bulunması, bu sürecin içerisindeki çelişkilerden biridir. Kadınların kaymakam ve vali olabilme hakkı 1991 yılında tanınmıştır.

Tablo 1: Cinsiyete Göre Milletvekili Sayısı ve Meclisteki Temsil Oranı (1935-2022)

Yıl	Toplam milletvekili sayısı	Erkek	Temsil oranı (%)	Kadın	Temsil oranı (%)
1935	399	381	95.5	18	4.5
1939	429	413	96.3	16	3.7
1943	455	439	96.5	16	3.5
1946	465	456	98.1	9	1.9
1950	487	484	99.4	3	0.6
1954	541	537	99.3	4	0.7
1957	610	602	98.7	8	1.3
1961	450	447	99.3	3	0.7
1965	450	442	98.2	8	1.8
1969	450	445	98.9	5	1.1
1973	450	444	98.7	6	1.3
1977	450	446	99.1	4	0.9
1983	399	387	97.0	12	3.0
1987	450	444	98.7	6	1.3
1991	450	442	98.2	8	1.8
1995	550	537	97.6	13	2.4
1999	550	527	95.8	23	4.2
2002	550	526	95.6	24	4.4
2007	550	500	90.9	50	9.1
2011	550	471	85.6	79	14.4
2012	548	469	85.6	79	14.4
2013	548	469	85.6	79	14.4
2014	535	458	85.6	77	14.4
2015	550	469	85.3	81	14.7
2016	550	469	85.3	81	14.7
2017	539	464	86.1	75	13.9
2018	600	496	82.7	104	17.3
2019	589	487	82.7	102	17.3
2020	584	483	82.7	101	17.3
2021	582	481	82.6	101	17.4

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2022

İlk seçimlerde belirtilen rakamlara, 1999 tarihine dek yapılan 13 genel seçimde de ulaşamamıştır. 1999 tarihinde meclisteki toplam mevcudun 23'ü yani %4,2'si kadın milletvekillerine ait olmuştur. Ardından 2002 tarihli seçimlerde kadınların meclisteki oranı %4,4 gerçekleşmiş ve mecliste 24 kadın milletvekili yer almıştır. 2007 tarihli seçimlerde %9,1 oranla 50 kadın milletvekili ve 2011 tarihli seçimlerde ise %14,4 oranla 79 kadın milletvekili mecliste kendine yer bulabilmiştir. Buradan hareketle, 2011 tarihli seçimlerde ilk defa Cumhuriyet tarihindeki %10'luk oranın üzerine çıktığı görülmektedir. 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlerde meclise 98 kadın vekil %17,8 oranla girme şansını yakalamış, ancak 2015 seçimleriyle birlikte hükümet kurulamamıştır. 2015 yılının kasım ayında yeniden seçime gidilmiştir. Ancak bu kez meclisteki kadın vekil sayısında azalma olmuş ve bu sayı 81'e oran ise %14,7'lere kadar gerilemiştir. Seçimlerin tekrar edildiği dikkate alındığında, 2015 tarihinde kadınların oranının ve sayısının en yüksek düzeylere ulaştığı söylenebilir. Kadınların ve erkeklerin siyaset hayatında eşit haklarının olduğu düşünüldüğünde, burada bahsedilen %14'lük oran eşitlik noktasında oldukça düşüktür ve yeterli gelmemektedir. 24 Haziran 2018 tarihli seçimlerde ise meclisteki kadın vekillerinin oranının % 17.3'lük bir seviyeye yükseldiği görülmüştür (TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2022).

Türkiye'de kadınların seçme ve seçilme haklarına kavuşmalarının ardından 1935 seçimlerinde elde ettikleri meclis temsil oranı, 2007 yılına kadar aşılammıştır. 80 yıl boyunca,

farklı siyasi görüşlere sahip iktidarlar altında kadınların parlamentodaki temsil oranında ciddi bir artış sağlanamamış, hatta bazı dönemlerde bu oran daha da düşmüştür (Konan, 2011, s. 159).

Tablo 2: Mahalli İdarelerin Seçilmiş Görevlilerine İlişkin Bilgiler (2019)

Türü	Erkek	Oran (%)	Kadın	Oran (%)	Toplam
Büyükşehir Belediye Başkanı	27	90	3	10	30
Büyükşehir İlçe Belediye Başkanı	494	95	25	5	519
Belediye Meclis Üyesi	18.461	89	2284	11	20.745
İl Belediye Başkanı	50	98	1	2	51
İlçe Ve Belde Belediye Başkanı	777	98	12	2	789
İl Genel Meclisi Üyesi	1223	96	48	4	1271
Köy Nuhtarı	18.081	99	115	1	18.196
Mahalle Muhtarı	31.049	98	970	2	32.019
Köy İhtiyar Meclisi Üyesi	79.689	99	1007	1	80.696
Mahalle İhtiyar Heyeti Üyesi	134.362	97	7883	3	292.096
Toplam	284.213	97	7883	3	292.096

Kaynak: YYGM, İİGM, 2023

2014 ve 2019 yılları arasında Mahalli İdareler Genel Seçim sonuçlarına göre seçilen kadın sayısında 7.404'ten 7.883'e doğru bir artış olduğunu görmekteyiz. Tablo 2'ye göre, Belediye Meclisi Üyeliği dışında diğer tüm kurullarda erkek temsilinin %90'ın üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kadın temsiliyetine odaklandığımızda, bu oranların kadınlar için oldukça düşük olduğunu görebiliriz.

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır, ancak tek partili dönemin otoriter yapısı, siyasi katılımın tam anlamıyla demokratik bir çerçevede gerçekleşmesini engellemiştir. Ayrıca, Cumhuriyet döneminde kadınların kamusal alandaki konumları geleneksel bir yaklaşımla şekillenmiş, bu nedenle kadınlar siyasi partilerin üst kademelerinde etkin bir rol alamamışlardır (Kaplan, 1998, s. 27).

Diğer yandan iş hayatında benzer bir durum yaşanmaktadır. TÜİK tarafından yapılan hanehalkı işgücü araştırması 2021'e göre; 2021 yılında %79.3 erkekler %20.7 kadınlar üst ve orta düzey yönetici konumundadır. Sadece siyasi yönetimde değil, iş hayatının yönetici pozisyonu için de aynı eşitsizlikler söz konusudur.

Tablo 3. Üst ve Orta Düzey Yönetici Pozisyonlarındaki Bireyler (2012-2021)

Yıl	Erkek	Kadın
2012	85.6	14.4
2013	83.4	16.6
2014	84.5	15.5
2015	85.6	14.4
2016	83.3	16.7
2017	82.7	17.3
2018	83.7	16.3
2019	82.5	17.5
2020	80.7	19.3
2021	79.3	20.7

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2012-2021

Türkiye’de 1945 yılında çok partili sisteme geçiş yaparak demokratikleşme sürecine önemli bir adım atmıştır. Bu dönemde, pek çok alanda değişimler yaşanırken, kadınların toplumsal ve siyasi konumlarında büyük bir ilerleme kaydedilmemiştir. Dolayısıyla, tam anlamıyla demokratik bir siyasi katılımın kadınlar için sağlandığından bahsetmek zordur (Yurdigül, 2013, s. 42). Ayrıca, çok partili sistemin getirdiği rekabetçi ortam, kadın hareketlerinin önünde ciddi zorluklar oluşturmuştur, bu da kadınların siyasi arenada daha az temsil edilmesine yol açmıştır. Tek partili dönemde kadınların siyasi alana katılımı teşvik edilmekteydi, bu durum rejimin demokratik yönünü vurgulamak için bir araç olarak kullanılmıştı. Ancak çok partili sisteme geçişle birlikte bu ilgi ve teşvik azalmıştır (Haspolat, 2015, s. 79).

Parlamentoda kadın milletvekili sayısında 1950’lerin başından itibaren bir düşüş yaşanmıştır. Bu durumda göze ilk çarpan sonuç, kadın vekillerin sayısının azalmasına rağmen parlamentodaki faaliyetlerinin artmış olmasıdır. Bu kadın vekiller, sadece kadın temsilcileri olarak değil, daha geniş bir kapasitede aktif roller üstlenmişlerdir (Tokgöz, 1994, s. 101). İkinci sonuç, siyasi partilerin 1960’lı yıllardan itibaren oluşturduğu kadın kollarının, metropol bölgelerde kadınların siyasete daha fazla ilgi göstermelerini teşvik etmesidir. (Sancar, 2011, s. 61). 1970’lere gelindiğinde, bu kadın kolları daha belirgin bir şekilde siyasette etkili olmuştur. Ancak, bu birimler kadınları aktif siyasi roller yerine destekleyici roller de örgütlemiş, bu da kadınların siyasi arenada tam katılımını sınırlamıştır.

Anayasa değişiklikleri çerçevesinde cinsiyet eşitliği üzerine yapılan reformlar, bazen uluslararası baskıların gölgesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, en kritik dönüm noktası, 1980’de "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi" başlığıyla Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan sözleşmenin Türkiye tarafından 1985’te onaylanıp 1986’da yürürlüğe girmesidir. Bu belge, kadınların temel hak ve özgürlüklerini tanımlarken (Gökçimen, 2008) kadınların siyasette aktif rol alabilmeleri için devletlere somut görevler yüklemiştir. Sözleşmenin 18. maddesi, üye devletlerin, belirli periyotlarda uluslararası alanda şeffaf raporlar sunmalarını zorunlu kılar (Acar ve ark., 2013). Bu uluslararası sözleşmenin gerekliliklerini

yerine getirmek ve kadınlara yönelik daha kapsamlı politikalar geliştirmek amacıyla 1990 yılında Türkiye'de "Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.

Kadınların Siyasi Yönetime Katılımını Etkileyen Faktörler

Kadınların siyasi yönetime katılımını etkileyen faktörler, çok yönlü ve kompleksir. Sadece yasal ve siyasi reformlarla değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel değişimle bu sorunun üstesinden gelmek mümkündür. Eşit bir toplum için kadınların siyasi yönetime eşit oranda katılımı hayati öneme sahiptir. Kadınların siyasi yönetime eşit oranda katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada kritik bir öneme sahiptir. Ancak kadınların siyasetteki varlığı, birçok faktörün etkisi altında şekillenmektedir.

Söz konusu etkileyici faktörleri açıklanmasından önce TÜİK tarafından yürütülen Türkiye Aile Yapısı Araştırması (2021) sonuçlarına göre cinsiyete göre kadının çalışması ile ilgili algı sonuçlarını sunmak faydalı olacaktır.

Şekil 1: Cinsiyete Göre Kadının Çalışması ile İlgili Algılar

Kaynak: TÜİK, Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021

2021 yılı aile yapısı araştırmasının sonuçlarına göre, bireylerin kadınların çalışma hayatına ve sosyal yaşama katılımı hakkındaki algılarına bakıldığında, kadının çalışmasını ve topluma katkıda bulunması fikri, kadın katılımcılar arasında %85,6'ya çıkarken, erkek katılımcılarda %79,5 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlardan görüleceği üzere, toplumsal cinsiyet rolleri, kadının toplumdaki yeri ve işlevi hakkında belirleyici bir etkiye sahiptir. Geleneksel cinsiyet rolleri kadını aile içinde ve evde konumlandırırken, erkeği kamusal alanda, yani siyasette konumlandırır.

Kadınların siyasi yönetime katılımını etkileyen faktörler şöyle sıralanabilir:

Cinsiyetin Etkisi: Türkiye'de kadın ve erkek bireylerin toplumsal deneyimleri, birçok alanda farklılık gösterir. Siyasi alanda kadınların katılımı ve temsili, erkeklerden farklı sebeplerle ve farklı düzeylerde gerçekleşir. Bu farklılık; eğitim seviyeleri, yaş, iş yaşamı, sosyal haklar ve çevresel faktörler gibi birçok unsura dayanır. Ngara ve Ayabam (2013)'e göre; toplumsal cinsiyetle belirlenen roller, sosyo-ekonomik faktörler, siyasi kültür ve sistemin yapısı da bu farklılıkları etkileyen ana unsurlardandır. Toplumsal cinsiyet normları, kadınların siyasi alanda aktif olmalarının önünde büyük bir engel teşkil eder. Genel olarak toplumda erkeklerin, kadınların üzerinde baskın bir konumu vardır. Bu baskın konum, kadının toplumsal yaşantı içinde sınırlı bir alanda yer almasına neden olur ve onun evle sınırlı bir hayat sürmesini teşvik

eder. Sonuç olarak, erkeklerin bu baskın konumu, kadınların toplumsal hayatta daha pasif bir rol almasına yol açar. Tüm bu faktörler, siyasi iktidarın kadınların siyasette aktif bir rol almasını engelleyici bir yaklaşım benimsemesine sebep olmaktadır.

Feminizm, tarihsel süreç içerisinde farklı akımlar ve yaklaşımlarla şekillenmiştir. Bu akımlar, kadınların toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel haklarını savunurken, farklı vurgular ve yöntemlerle bu mücadeleyi sürdürmüşlerdir. *Radikal Feminizm*: Bu akım, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelinde patriyarkanın (erkek egemenliği) yattığını savunur. Radikal feministler, bu egemen yapıyı kökten değiştirmeyi hedeflerler. Onlara göre, mevcut toplumsal yapı içerisinde sadece yüzeydeki değişikliklerle eşitlik sağlanamaz. Bu nedenle, cinsiyet rollerini ve toplumsal yapıyı temelden sorgulayarak değişim yaratmayı amaçlarlar. *Liberal Feminizm*: Bu akım, bireysel haklar ve eşitlik üzerine odaklanır. Liberal feministler, kadın ve erkekler arasında eşit haklara sahip olunması gerektiğini savunurlar. Bu eşitliği sağlamak için yasal düzenlemelerin, eğitimin ve toplumsal bilincin değiştirilmesi gerektiğine inanırlar. Onlar için mevcut sistem içerisinde reformlar yaparak kadınların haklarını elde etmek mümkündür. Bu iki akım, feminizmin geniş yelpazesinde sadece iki örnektir. Feminist teori ve pratiğin içerisinde, ekolojik feminizmden sosyalist feminizme, kültürel feminizmden postmodern feminizme kadar birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu akımların her biri, kadınların toplumsal konumunu ve eşitsizlikleri farklı perspektiflerden ele alır.

Aile Desteği: Kadınların siyasette aktif bir rol almasında ailenin desteği kritik bir rol oynamaktadır. Aile desteği, bireyin ailesi tarafından sağlanan maddi, manevi, sosyal ve psikolojik desteği ifade eder. Ailenin, bireyin çeşitli yaşam alanlarına katılımını teşvik edici veya engelleyici bir rolü vardır. Aile, bireyin değerlerini, inançlarını ve tutumlarını şekillendiren ilk kurumdur (Agbalajobi, 2009, s. 77). Aile içinde alınan eğitim, bireyin toplumla ilişkisini, meslek seçimini ve siyasi yönetime katılımını derinden etkileyebilir. Pozitif etkiler; aile, kadını siyasi katılıma teşvik ederse bu kadının özgüvenini artırabilir, siyasi konulara ilgi duymasına yardımcı olabilir ve aktif bir siyasi yaşama adım atmalarında bir itici güç olabilir. Negatif etkiler ise geleneksel aile yapıları ve cinsiyet rolleri, kadınların ev içi işlerde sorumlu olduklarına dair güçlü inançlara sahip olabilir. Bu tür bir aile yapısı, kadının siyasi yönetime katılımını zorlaştırabilir (Eagly, 1987, s. 31). Türkiye'de geleneksel aile yapısında kadının rolü, genellikle ev işleri ve çocuk bakımına odaklanmıştır. Bu durum, kadınların siyasi katılımını sınırlayan bir faktör olmuştur. Diğer yandan değişen aile yapısı ve değerler söz konusudur. Türkiye'de kadınlar artık eğitim, iş hayatı ve siyasi yaşamda daha aktifler. Ancak, aile desteğinin önemi hâlâ büyüktür. Eğer aile, kadının siyasi yönetime katılımını destekliorsa bu kadın için büyük bir motivasyon kaynağı olacaktır. Türkiye'deki siyasi partilerin kadın kolları, kadınların siyasi katılımını teşvik eder. Ancak, bir kadının bu kolların etkin bir üyesi olabilmesi için aile desteği gereklidir. Aile, kadının siyasi toplantılara katılmasına, saha çalışmalarında yer almasına veya partinin farklı faaliyetlerine dahil olmasına izin verirse bu kadınların siyasi yönetime katılımını kolaylaştırabilir.

Eğitim: Eğitim, kadınların siyasi yönetime katılımını etkileyen anahtar faktörlerden biridir. Devletlerin ve sivil toplum kuruluşlarının kadın eğitime daha fazla yatırım yapması, cinsiyet eşitliği ve demokrasinin güçlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Eğitimli bir kadın nüfusu, sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi ve sosyal anlamda da daha bilinçli, etkili ve aktif bir toplumu beraberinde getirir. Bu nedenle, eğitim kadınların siyasi yönetime katılımını teşvik eden en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir (Waylen, 2010, s. 340). Eğitim, bireyin bilgi, beceri ve değerler kazanmasını sağlayan süreçtir. Eğitim, bireyin sosyal, ekonomik ve siyasi hayatta aktif bir rol oynamasına olanak tanır. Eğitim, kadınların siyasi katılımına direk etki eden bir kavramdır (Chappell ve Waylen, 2013, s. 602). Eğitim farklı açılardan kadının siyasi yönetime katılımını destekler. Bilinçlenme; eğitimli kadınlar, kadın

hakları, toplumsal sorunlar ve siyasi süreçler hakkında daha bilinçlidir. Özgüven; eğitim, kadınların özgüvenini artırarak siyasi platformlarda söz sahibi olmalarını sağlar. İletişim ve ağ kurma; eğitilmiş kadınlar, etkili iletişim kurma ve ağ oluşturma becerileri kazanır. Eğitim seviyesi yükselen kadınlar, siyasi süreçlere daha fazla ilgi göstermekte, partilere üye olmaktadır ve seçimlerde aktif roller üstlenmektedirler (Randall ve Waylen, 1998, s. 22). Eğitim, kadınların eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirir. Bu da siyasi süreçlerde daha bilinçli kararlar almalarına yardımcı olur. Eğitilmiş kadınlar, iş hayatında daha aktif bir rol alarak ekonomik bağımsızlıklarını kazanır. Bu bağımsızlık, siyasi kararlarında daha özgür olmalarını sağlar. Eğitilmiş kadınlar, toplum için rol modeli olabilirler. Bu, diğer kadınların da siyasi yönetime katılmalarını teşvik eder.

Meslek: Meslek, özellikle belirli mesleki pozisyonların ve sektörlerin, kadınların siyasi katılımlarını nasıl etkilediği konusunda öne çıkar. Meslek, bir bireyin uzmanlık, eğitim veya yeteneklerine dayalı olarak gerçekleştirdiği iş veya görevdir. Meslek seçimi, bireyin toplum içindeki konumu, etkisi ve siyasi yönetime katılım potansiyeli üzerinde belirleyici olabilir. Belirli meslek grupları, siyasi katılım için geniş ağlara erişim sağlar (Baumgarten ve Amelung, 2017, s. 148). Örneğin; avukatlar, medya profesyonelleri veya iş insanları siyasi çevrelerle daha sıkı temas hâlinindedir. Bazı meslekler, bireylerin toplumsal ve siyasi meselelere daha bilinçli yaklaşmalarını sağlar. Özellikle, üst düzey yönetici veya iş sahibi kadınlar, ekonomik bağımsızlık sayesinde siyasi katılımlarını artırabilirler. Türkiye'de bazı meslek grupları kadınların siyasi yönetime katılımında daha etkilidir. Örneğin; eğitim sektörü, sağlık sektörü veya medya sektöründe çalışan kadınlar siyasette daha aktif olabilirler. Toplumun kadınların belirli mesleklerdeki varlığına ilişkin algısı, kadınların siyasi katılımını da etkileyebilir. Eğitim seviyesi, kadınların hangi meslek gruplarına dahil olabilecekleri üzerinde belirleyici olabilir. Bu da siyasi katılımlarını doğrudan etkileyebilir. Waylen (2017)'e göre; mesleki örgütler ve sendikalar, kadınların siyasi yönetime katılımını teşvik edebilir veya engelleyebilir. Dolayısıyla, kadınların farklı meslek gruplarında daha aktif ve etkili olmalarını teşvik eden politikaların oluşturulması, siyasi katılımlarını da olumlu yönde etkileyebilir.

Gelir Düzeyi: Gelir düzeyi, kadınların siyasete katılımını hem doğrudan hem de dolaylı yollarla etkileyebilir. Gelir düzeyi, bir bireyin ya da hane halkının belirli bir zaman dilimi içerisinde elde ettiği toplam geliri ifade eder. Bu gelir, bireyin toplum içindeki konumunu, erişebileceği kaynakları ve karar alma mekanizmalarına katılımını doğrudan etkiler. Yüksek gelir, kadınlara ekonomik bağımsızlık sağlar. Bu, siyasi süreçlere katılmaları için gereken özgüvenin ve özerkliğin temelini oluşturur (Close, 2018, s. 9). Gelir düzeyi yüksek kadınlar, genellikle daha yüksek eğitim seviyesine sahip olabilirler. Bu da onların siyasi konularda daha bilinçli ve aktif olmalarını sağlar. Yüksek gelir düzeyi, siyasi kampanyalarda aktif olma veya siyasi organizasyonlarda yer alma gibi fırsatlara erişim sağlar (Deere, 2017, s. 260). Türkiye'de gelir dağılımının dengesiz olduğu bilinmektedir. Bu, kadınların siyasi katılımını sınırlayan bir faktör olabilir. Türkiye'de yüksek gelire sahip kadınların siyasi süreçlere daha aktif bir şekilde katıldığı gözlemlenmektedir. Belirli meslek grupları, kadınlara yüksek gelir potansiyeli sunar. Bu mesleklerde çalışan kadınlar, siyasi süreçlere daha aktif katılabilirler. Biegon (2016)'ya göre, toplumsal ve kültürel normlar, kadının gelir elde etme potansiyelini ve bu gelirin siyasi katılıma nasıl yansıtacağını etkileyebilir. Aynı zamanda, kadınların yüksek gelir elde edebilmeleri için eğitim ve mesleki fırsatlara erişimlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Kadınların ekonomik bağımsızlığı, siyasi katılımlarını doğrudan etkileyen bir unsur olup bu bağımsızlığı teşvik eden politikaların hayata geçirilmesi, demokrasinin daha kapsayıcı ve temsili olmasına katkıda bulunabilir.

Yaş: Kadınların siyasete katılımını etkileyen faktörlerden biri olan yaş, siyasete katılımın derecesini, biçimini ve niteliğini etkileyen önemli bir değişkendir. Genç kadınlar,

toplumsal değişim ve yenilik arayışı içinde olabilirler. Bu nedenle, genç yaştaki kadınların aktivizmi ve protesto hareketlerine katılımı gözlemlenebilir. Üniversiteler, genç kadınların siyasi bilinçlenme süreçlerine ev sahipliği yapar. Bu dönemde, kadınların siyasi ideolojilere ve hareketlere ilgisi artabilir (Pousadela, 2016, s. 129). Goldin (2006)'ya göre; genç kadınlar, cinsiyetçi önyargılar, toplumsal baskılar ve ekonomik sınırlamalar nedeniyle siyasete tam anlamıyla katılamayabilirler. Orta yaşlı kadınlar, ailevi ve mesleki sorumluluklarının zirvesindedir. Bu, onların siyasi katılımlarını sınırlayabilir ya da şekillendirebilir. Bu dönemde, birçok kadın ekonomik ve sosyal olarak daha bağımsızdır. Bu, onlara siyasi arenada daha aktif olma fırsatı tanır. Orta yaşlı kadınlar, gençliklerinde edindikleri siyasi deneyimleri kullanarak daha etkili ve stratejik siyasi katılım gösterebilirler. İleri yaşta olan kadınlar, genç kadınlara rehberlik edebilir ve onlara siyasi mentorluk yapabilirler. Waylen (2017) çalışmasında, uzun yıllara dayanan deneyimleriyle, bu kadınlar siyasi süreçlerde daha etkili olabileceğini vurgulamıştır. İleri yaş, bazı fiziksel ve toplumsal sınırlamaları beraberinde getirebilir. Ancak, bu dönemde edinilen deneyimler ve bağlantılar, kadınların siyasette etkili olmalarına yardımcı olabilir. Siyasi süreçlerin ve mekanizmaların, kadınların yaşlarına göre değişen ihtiyaçlarına ve potansiyellerine cevap vermesi gerekmektedir. Kadınların yaşlarına bakılmaksızın siyasi süreçlere katılımlarını teşvik eden politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi, demokrasinin daha kapsayıcı, dengeli ve temsili olmasını sağlayacaktır.

Sonuç

Dünyadaki bazı toplumlarda erkeklerin egemen olduğu bir yapı söz konusudur. Bu gibi toplumlarda kadınların siyaset hayatında kendilerine yer edinebilmeleri için birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Burada bahsedilen özellikler; eğitim derecelerinin iyi bir seviyede olmaları, yüksek yeteneklere sahip olmaları ve özel becerilerinin bulunması şeklinde sayılabilir. Kadınlar burada sayılan özellikleri kendilerinde buldursalar bile eril toplumsal yapı, geleneksel cinsiyet rolleri ve tutumlar nedeniyle siyasi hayatta bir pozisyona sahip olamayabilirler.

Genel olarak bakıldığında, siyasi yaşamda erkeklerin ağırlığı daha fazla hissedilmektedir. Siyasete dair kadınların üstlendiği rol ve görevler erkeklere nazaran daha sınırlı kalmaktadır. Sözü edilen durumun önüne geçilerek kadınların siyasi hayattaki varlıklarını daha da arttırabilmek adına gerekli yasal düzenlemelere gereksinim duyulmaktadır. Bu konuda yapılacak davranışlardan biri de devletin hazineden siyasi partilere yapmış olduğu parasal yardımlarda değişikliğe gitmesi yerinde olacaktır. Bu çerçevede, siyasi partilerin bir organı olarak faaliyet gösteren kadın kollarına maddi destek daha da arttırılmalıdır. Bununla birlikte, kadınların daha iyi bir eğitim almaları için destek olunması, çalışma yaşamına daha çok dahil edilmesi, statülerinin iyileştirilmesi, üstlendikleri göreve yönelik deneyim elde etmeleri bu konuda alınması gereken tedbirler olarak sayılabilir.

Bazı toplumlarda görülen erkek egemenliği karşısında ortaya çıkan cinsiyetçiliğin önlenmesi gerekmektedir. Gelişmiş toplumlarda cinsiyetçi yaklaşımlar bertaraf edilerek kadınların kariyer basamaklarında daha üst seviyelere çıkmasının önü açılmıştır ve bu konuda kadınlara gereken destekler sağlanmaktadır. Gelişmekte olan toplumlara bakıldığında, cinsiyetçi yaklaşımların mümkün olan en aşağı seviyelere çekilerek kadınların siyasi yaşamda söz sahibi olmaları sağlanmalıdır. Bir ülkede kadınların siyasi yaşamda rollerini arttırabilmek adına bazı öneriler sunulabilir. Siyasi partilerin kadın adaylardan herhangi bir ücret talebinde bulunmaması gerekir. Adaylık için kadınlardan ücret istenmesi, kadınların siyasi yaşama daha ilk girişimlerinde zorluklarla baş başa kalması anlamına gelmektedir. Aday listeleri hazırlanırken kadın adaylara yönelik olarak en az %30'luk bir oran belirlenmesi önemlidir. Bunun için gerekli olan hukuki düzenlemelerin yapılması gereklidir. Diğer yandan, siyasi partilerin organlarından olan kadın kollarının güçlendirilmesi için gerekli olan yasal

düzenlemelerin yapılması önem taşımaktadır. Bunun için de kadın kollarının siyasi partilerin yardımcı birimi olmaktan çıkarılması, gerçek işlevine kavuşması, görev ve yetkilerinin kadın-erkek eşitliği üzerine düzenlenmesi ve kadınların karar alma mekanizmalarına katılımlarının sağlanması gerekir. Buradan hareketle, kadın kolları birimi yerel seçimlerde adaylık listeleri oluşturulduğu sırada aktif olarak rol alması gerekmektedir.

Kadınların siyasi alandaki kararlara daha aktif katılımını sağlamak adına toplumsal kadın organizasyonları ile parlamentodaki kadın milletvekilleri arasında güçlü bir bağın oluşturulması kritik bir öneme sahiptir. Ancak, parlamentoda farklı partilerin çatısı altında bulunan kadın vekiller arasında parti politikalarından kaynaklanan görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu sebeple, bu kadın temsilcilerin ortak bir zeminde buluşup iş birliği yaparak çalışma grupları kurmaları esastır. Bu tür bir birliktelik, parlamentodaki karar mekanizmalarında karşılaşılan engellere karşı bir dayanışma oluşturacak ve toplumsal kadın taleplerinin meclise daha kuvvetli ve etkin bir şekilde taşınmasını sağlayacaktır. Ancak burada karşımıza çıkan temel zorluk, bu çalışma gruplarına dahil olacak kadın vekillerin çeşitli siyasi ideolojilere sahip olmaları ve bu yüzden bir arada çalışma süreçlerinin zorlaşmasıdır. Bu zorlukların aşılabilmesi için farklı siyasi ideolojilere sahip olan kadın milletvekillerinin bir araya getirilmesinde, tarafsız bir kadın organizasyonunun köprü görevi görmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak; siyasi yaşamda yer alacak olan kadınlara, kadın-erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet ve siyasal hayata katılım gibi hususlarda farkındalıklarının artırılmasına ilişkin eğitim planları yapılması ve katılımları özendirilmelidir. Kadın örgütleri, yerel yönetimler ve siyasi partiler iş birliği içinde çalışma gerçekleştirerek söz konusu eğitim planlarının hazırlanması ve uygulanması noktasında öncülük etmelidirler. Kent Konseyi Kadın Meclisleri, kadınların toplumsallaşması ve yeni bir kamusal alan oluşturması bakımından büyük öneme sahiptir. Bu meclisler yerel yönetişimin bir parçası olma özelliğine sahiptirler. Buna bağlı olarak da kadınların siyasal katılımını artırıcı çalışmalarda bulunmaları büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, kuruluş aşamasında kadın meclislerinin görev ve sorumlulukları açık ve net bir şekilde ifade edilmelidir. Bununla birlikte, gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, alınan kararların yerel meclislerde değerlendirilmesi ve bu kararların meclis kararları üzerinde etkili olması kadın meclislerinin etkililiğini daha da arttıracak uygulamalardır.

Kaynakça

- Agbalajobi, D.T. (2009). Women's participation and the political process in Nigeria: Problems and prospects. *African Journal of Political Science and International Relations*, 4(2),75-82.
- Ahikire, J. and Mwiire, A. A. (2015). The politics of promoting gender equity in contemporary Uganda: Cases of the Domestic Violence Law and the policy on Universal Primary Education, *Working Paper No:55*, 1-35, Manchester: ESID Research Centre.
- Anyango, B. O., Alupo, B. A. and Opoku, M. P. (2018). Women in politics in Kenya: An analysis of participation and barriers. *Multidisciplinary Journal of Gender Studies*, 7(1), 1505-1530.
- Ayata, A. G. (2011b). *Türkiye'de kadınların siyasete katılımı, 1980'ler Türkiye'sinde kadın bakış açısından kadınlar*, Derleyen: Şirin Tekeli, Ankara: İletişim Yayınları.
- Biegon, J. (2016). *Gender and political processes in Kenya*. Nairobi: Strathmore University Pbc.
- Baumgarten, B. and Amelung, N. (2017). Public participation and social movement research: Connecting perspectives to gain broader, sharper, and more innovative insights about transnational political participation? *Global Society*, 31(1), 144-155.

- Bawa, S. and Sanyare, F. (2013). Women's participation and representation in politics: Perspectives from Ghana. *International Journal of Public Administration*, 36(4), 282-291.
- Buranajaroenkij, D., Doneys, P., Kusakabe, K. and Doane, D. L. (2018). Expansion of women's political participation through social movements: The case of the red and yellow shirts in Thailand. *Journal of Asian and African Studies*, 53(1), 34-48.
- Chappell, L. and Waylen, G. (2013). Gender and the hidden life of institutions. *Public Administration*, 91(3), 599-615.
- Close, S. (2018). Gendered political settlements: Examining peace transitions in Bougainville, Nepal and Colombia, *Research Paper*, 1-20, London: Conciliation Resources Pbc.
- Çakır, S. (2013), *Erkek kulübünde siyaset: Kadın parlamenterlerle sözlü tarih*, İstanbul: Versus Kitap.
- Çağlar, N. (2011). Kadının siyasal yaşama katılımı ve kota uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 56-79.
- Davey, L. (2009). The application of case study evaluations. *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3.
- Deere, C. D. (2017). Women's land rights, rural social movements, and the state in the 21st-century Latin American agrarian reforms. *Journal of Agrarian Change*, 17(2), 258-278.
- Deniz, Ş. (2010). Türkiye'de yazılı basında kadınların siyasal temsili, 3 Kasım 2002 ve 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri. *Journal of Yasar University*, 1(1), 3199- 3220.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex Differences in Social Behavior: A social-role interpretation*. London: Lawrence Erlbaum Associates Pbc.
- Fletcher, G., Brimacombe, T. and Roche, C. (2016). Power, politics, and coalitions in the Pacific: Lessons from collective action on gender and power, Developmental Leadership Program (DLP) *Research Paper* No:42, 1-41, Birmingham: University of Birmingham.
- Gençkaya, Ö. F. (2011). Kadın milletvekillerinin yasama ve denetim faaliyetleri ve rolleri (1935-2007). *Yasama Dergisi*, 18, 5-34.
- Goetz, A. M. (2002). No shortcuts to power: Constraints on women's political effectiveness in Uganda, *The Journal of Modern African Studies*, 40(4), 549-575.
- Goldin, C. (2006). The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family. *Am. Econ. Rev.*, 96, 1-21.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılma mücadelesi. *Yaşama Dergisi*, 10(1), 5-60.
- Haspolat, E. (2015). Kadın, Anne, Yurtaş' Ana Akım siyasal partilerin seçim bildirgelerinde kadın algısı: 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneği. *Toplum ve Demokrasi*, 9 (19-20), 73-107.
- Htun, M. and Weldon, S. L. (2010). When do governments promote women's rights? A framework for the comparative analysis of sex equality policy. *Perspectives on Politics*, 8(1), 207-216.
- Kabeer, N. (2015). Gender, poverty, and inequality: a brief history of feminist contributions in the field of international development. *Gender & Development*, 23(2), 189-205.
- KA-DER. (2002). *Kadın siyasetçinin el kitabı*. Ankara: KA-DER Genel Merkez Yayını.
- Kapani, M. (2010). *Politika bilimine giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlarda Türk kadını (1908- 1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

- Keser A., Çelik, M., ve Ercan, E. (2021). Türkiye'de kadınların siyasal temsili ve toplumsal cinsiyet. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(1), 191-229.
- Konan, B. (2011). Türk kadınının siyasi hakları kazanma süreci. *AÜHFD*, 60(1), 157-174.
- Mohammed A. and Zaid B. A. (2014). Women and political participation: Toward the attainment of 35% affirmative action and obstacles to the women participation in Nigerian politics and decision-making process. *Journal of Research in Humanities and Social Science*, 2(9), 65-71.
- Nazneen, S. and Mahmud, S. (2012). Gendered politics of securing inclusive development, *ESID Working Paper No:13*, 1-97, Manchester: ESID Research Centre.
- Nazneen, S., Hickey, S. and Sifaki, E. (2019). *Negotiating gender equity in the global South: The politics of domestic violence policy*, Abingdon: Routledge Pbc.
- Ngara, C.O. and Ayabam, A.T. (2013). Women in politics and decision making in Nigeria: Challenges and Prospects. *Journal of Business and Social Sciences*, 2(8), 47-58.
- Pousadela, I. M. (2016). Social mobilization and political representation: The women's movement's struggle for legal abortion in Uruguay, *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 27(1), 125-145.
- Randall, V. and Waylen, G. (1998). *Gender, politics, and the state*. London: Routledge.
- Sancar, S. (2011). *Türkiye'de kadın hareketinin politiği: Tarihsel bağlam, politik gündem ve özgünlükler*, içinde Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Eleştirinin Birikimi, der. Serpil Sancar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayını., 53-109.
- Sumbas, A. (2015). Kadının politik temsil meselesi üzerine bir tartışma, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 103-121.
- Tilly, C. and Tarrow, S. G. (2015). *Contentious politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Tokgöz, O. (1994). Kadın seçmen imgesi: Türkiye'de kadının bireysel siyasal katılımı üzerine bir deneme. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(4), 97-115.
- TÜİK (2021). Türkiye aile yapısı araştırması. Yayın No: 4647. Ankara.
- TÜİK (2022). İstatistiklerle kadın, 2022, Haber Bülteni, Sayı: 33661. Ankara.
- Waylen, G. (2017). *Analyzing gender in informal institutions: An introduction*. In G. Waylen (ed.). *Gender and informal institutions*. London: Rowman and Littlefield.
- Waylen, G. (2010). Gender politics and policy in transitions to democracy: Chile and South Africa, *Policy and Politics*, 38(3), 337-352.
- World Economic Forum (2021). *Global Gender Inequality Report*, <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021/>, (E. T: 21.09.2022).
- Yaraman, A. (1999). *Bir demokrasi tartışması: Türkiye'de kadınların siyasal temsili (1935-1999)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yurdigül, Y. (2013). Yerel siyasette temsil sorununu aşma stratejisi olarak kadın siyasetçilerin medyayı kullanma biçimleri (Erzurum Örneği). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 37-52.

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in 100. Yılında Siyasi Partilerin 2023 Seçim Beyannameleri Üzerinden Türkiye Siyasetine Karşılaştırmalı Bir Bakış

*A Comparative Look at Turkish Politics Through the 2023 Election Manifestos of Political Parties on the 100th Anniversary of the Republic*Dilhan APAK^a Şirin DUYGULU ELCİM^b Özlem İNGÜN KARKIŞ^c Nihan AKINCILAR KÖSEOĞLU*^a Dr. Öğretim Üyesi, Haliç Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7947-0755^b Dr., University College London, Londra / İNGİLTERE
ORCID: 0000-0001-6264-3819^c Dr. Öğretim Üyesi, Doğuş Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9915-8398^c Dr. Öğretim Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8565-506X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 13 Ekim 2023

*Anahtar Kelimeler:*Türkiye,
Seçim Beyannamesi,
Siyasi parti,
Siyasal iletişim,
Kadın politikaları.

ÖZ

Seçim beyannameleri, demokrasi kültürünün gelişimi ve seçmenlerin oy verme davranışlarının daha bilinçli hâle gelmesi bakımından önemli bir role sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk seçim beyannamesi, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimleri'nde siyasal hayattaki yerini almıştır. Seçim beyannamelerinin, daha sonraki yıllarda siyasi partiler tarafından daha fazla önemsendiği ve detaylandırılarak hazırlandığı görülmektedir. Demokrasilerin temel unsuru olan siyasi partiler, yayınladıkları seçim beyannameleri ile toplumsal siyasallaşmaya da katkıda bulunmaktadırlar. Bu beyannameler aracılığıyla seçmenler, siyasi partilerin vaatleri ve politikaları hakkında bilgi sahibi olurken; bu vaat ve politikaların, reel hayattaki sorunlarla ne kadar kesiştiğini de değerlendirme imkânı oluşmaktadır. Cumhuriyet'in 100. yılında siyasi partilerin seçim beyannameleri daha büyük bir önem kazanmakta; siyasi parti ve seçmen etkileşimi açısından da mühim bir iletişim aracı olarak kabul edilmektedir. Bu makalede, 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonucunda TBMM'ye milletvekili göndermiş olan Adalet ve Kalkınma Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Yeniden Refah Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, İYİ Parti, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi ve Türkiye İşçi Partisi'nin ve partilerin dahil olduğu ittifakların yayınladığı seçim beyannameleri, Kadın Politikaları ve Dış Politika bağlamında uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilişkiler alanlarında vaat edilen hedefler özelinde betimsel araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada, Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye siyasetinin vaat edilen hedeflerle nasıl şekilleneceğinin karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konması hedeflenmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 13, 2023

*Keywords:*Turkey,
Election Manifesto,
Political party,
Political communication,
Women's policies.

ABSTRACT

Election manifestos have an important role in the development of the culture of democracy and in making the voting behavior of voters more conscious. The first election manifesto took place in the political life of the Republic of Turkey in the General Parliamentary Elections held on July 21, 1946. It is observed that election manifestos were given more importance and prepared in detail by political parties in the following years. Political parties, which are the fundamental elements of democracies, also contribute to social politicization through their election manifestos. Through these declarations, voters are informed about the promises and policies of political parties and have the opportunity to evaluate how much these promises and policies intersect with the problems in real life. On the 100th anniversary of the Republic, election manifestos of political parties gain more importance and are considered as an important communication tool in terms of political party and voter interaction. In this article, election manifestos of the Justice and Development Party, Nationalist Movement Party, New Welfare Party, Republican People's Party, Good Party, Greens and Left Future Party and Workers' Party of Turkey, and the alliances that the parties are a part of, which sent MPs to the Grand National Assembly of Turkey as a result of the 28th term Parliamentary General Elections that held on May 14, 2023, have been examined with a descriptive research method in the context of Women's Policies and Foreign Policy in terms of the goals promised in the fields of relations with international and regional organizations. In this context, this study aims to reveal comparatively how Turkish politics will be shaped with the promised goals in the 100th anniversary of the Republic.

EXTENDED ABSTRACT

Election manifestos were first published in Turkey with the general elections held in 1946. Through election manifestos, which are an important part of the political communication process, political parties convey their promises and objectives to the voters and interact with the voters with the influence of the media. On the other hand, voters are informed about the policies of parties and candidates through these manifestos and have the chance to make comparisons. This situation paves the way for the development of the culture of democracy and the spread of political socialization.

On the 100th anniversary of the Republic, political party manifestos are important in the context of the development of democracy. At the same time, it is worth analyzing how the contents of these manifestos address Turkey's Women's Policies, an important social problem, and Foreign Policy, which constitutes an important item on the agenda in the context of international relations. In this study, the election manifestos published by the political parties and alliances that gained seats in the Turkish Grand National Assembly because of the 28th Parliamentary General Election held on May 14, 2023, are examined using the descriptive analysis method in the context of Women's Policies and Foreign Policy, with a special focus on the goals promised in the fields of relations with international and regional organizations. In this context, the political parties, and alliances subject to the research are the Justice and Development Party, Nationalist Movement Party, New Welfare Party, Republican People's Party, Good Party, Greens and Left Future Party and Workers' Party of Turkey, Nation Alliance, and People's Alliance.

The research question of the study is how Turkish politics is shaped in terms of women's policies and foreign policy in the 100th anniversary of the Republic. The purposive sample of the study consists of the parties that have elected deputies to the Grand National Assembly of Turkey because of the 28th Parliamentary General Election held on May 14, 2023, and the manifestos they have published. This qualitative study aims to determine in which areas the parties' promises and policies on these issues are most concentrated in the election manifesto they have published individually and as an alliance.

On the 100th anniversary of the Republic, the necessity of election manifestos for the functioning of democracy becomes even clearer. Among the findings obtained because of the electoral manifestos and the memorandum text examined in the context of women's policies, it is determined that the primary duty of women is to ensure the unity of the family and to carry national values in the electoral manifesto of the Justice and Development Party. In general, it is noteworthy that the policies for women in the electoral manifesto of the Nationalist Movement Party, like the New Welfare Party, are narrower than the programs of other political parties and that they identify solutions by addressing the women's issue in the context of family and traditional gender codes.

There is no section titled "Women" in the election manifesto of the New Welfare Party. In the section titled "Our Family and Social Services Policy" of the party's election manifesto, women are defined in terms of honor, compassion, and productivity, and practices that subordinate women are reproduced. Since the Republican People's Party does not have an election manifesto for 2023, the document published for the 2023 Parliamentary General Elections and the 2023 Presidential Election was subject to analysis. For the 2023 elections, the Nation Alliance, which was formed by 6 different political parties coming together in 2023, prepared a text called "Common Policies Consensus Text" in 2023. In the 5th section titled "Social Policies", the targets on women's policies are stated under the subheading "Women". The Common Policies Consensus also includes different policies to prevent violence against women.

By preparing a personalized manifesto, the Good Party was the only party that prepared the largest election manifesto among all political parties entering the 2023 elections. Under the section titled Women, there are sub-headings on social roles and perception of women, access to education, economic freedom, violence against women, active participation in decision-making mechanisms, and women-oriented public services. When the 2023 Election Manifesto of the Greens and the Left Future Party is analyzed, the weight of policies especially for women draws attention. It is observed that the Greens and the Left Future Party have set a goal of ensuring women's visibility and empowerment in all areas of social life, from health to education, arts, media, agriculture, industry, law, economy, and the city. In the election manifesto of the Workers' Party of Turkey, since it is a left-wing party, it is seen that policy targets especially related to working women stand out. Unlike other political parties, the Workers' Party of Turkey specifically states that secularism is a red line in all its policy targets for women.

Among the findings of the 2023 election manifestos in the context of relations with international and regional organizations within the scope of foreign policy, in the context of relations with international and regional organizations within the scope of foreign policy, it is seen that the Justice and Development Party supports full membership to the EU; the Nationalist Movement Party does not see membership to the EU as a necessity; and the New Welfare Party aims to establish bilateral relations with European countries instead of EU membership. While the Nation Alliance Common Policies Memorandum of Understanding states that full membership to the EU is among the goals of the Nation Alliance, it is understood that the Good Party evaluates the process of full membership to the EU through the concepts of dialogue, justice, and equality. While the Green Left Party does not have a specific goal regarding EU membership, the Workers' Party of Turkey claims that the EU harms Turkey due to its imperialist characteristics.

Giriş

Demokrasilerde, toplumsal iletişimin siyasal bir işlevi olduğu kabul edilmektedir. Bu işlev, siyasal iletişimi ortaya çıkartmakta; hükümetler ve toplum arasındaki iletişimin yönetilmesini gerekli kılmaktadır. Siyasal iletişim, karşılıklı olarak istek, şikâyet, beklenti ve görüşlerin iletilmesini olanaklı hâle getirmektedir (Cuilenburg, 2010, s. 104). Çünkü hükümetler, topluma karşı duyarlı olmalı; tepkileri dikkate almalıdır (Sartori, 1976). Bu süreçte karşılıklı bilgi akışının sağlıklı bir biçimde yürütülmesi de önem taşımaktadır. Çünkü bilgi akışı, sadece hedef kitleyi bilgilendirme amacı taşımamakta; aynı zamanda seçmenleri ikna etme görevini de yerine getirmektedir. Siyasal iletişim, siyasal aktörlerin hedef kitleleri yönlendirmek ve amaçlanan şekilde davranmalarını sağlamak amacıyla kullandıkları iletişim çalışmalarının tümüdür (Aziz, 2003, s. 3). Gelişen iletişim teknolojileri sayesinde siyasal iletişimin de büyük bir değişim geçirdiği görülmektedir.

Dolayısıyla partiler ve parti liderleri, kendi kamularına yönelik olarak bilgilendirme yapmak, üzerinde duracakları toplumsal sorunları ve politikaları başlıklar üzerinden detaylandırmak, amaç ve hedeflerini özetlemek, vaatlerini iletmek amacıyla seçim beyannamelerini yayınlamaktadırlar. 19. yy'da ilk kez Birleşik Krallık'ta hazırlanarak literatüre giren seçim beyannameleri, seçimlerden önce partilerin hazırlamış olduğu, parti önerilerini içeren politik belgelerdir (Aytaç, 2017, s. 9). Bu belgeler, partiler ve liderler ile ilgili seçmen algısını da etkilemekte; öte yandan partilerin iktidar olma durumundaki küresel ve yerel politikaları hakkında da bilgi vermektedir. Bu bilgi, kamuyu bilgilendirme amacı taşımakta ve aynı zamanda siyasal iletişim sürecinde halkla ilişkiler görevi de görmektedir. Dolayısıyla seçim beyannamelerinde kamuyu ilgilendiren sorunlara çözüm üreten; haber değeri olan, kamuoyu oluşturan ve gündem belirleyen içerikler hazırlamak önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde seçim beyannamesi, 21 Temmuz 1946 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri'nde ilk kez siyasal hayatta yerini almıştır. Seçimlere katılan Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millî Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi arasından, İsmet İnönü tarafından kaleme alınan seçim beyannamesi tek olma özelliği taşımaktadır. Devamında tek parti döneminin bitmesi ve çok partili hayata geçilmesi neticesinde, seçmenlerin ikna edilmesi zorunluluğu doğmuş ve siyasal iletişim araçları aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. "Seçim beyannameleri, siyasî partilerin seçmenlere seçimlerden önce verdikleri taahhütnamelerdir" (Kumbuzoğlu ve Kaynar, 2022, s 130). Siyasi partilerin, bu beyannameleri yayınlama sebepleri, eğitim, sağlık, hukuk, ekonomi, kültür, dış politika, temel hak ve özgürlükler gibi alanlardaki vaatlerinin açıklanmasıdır. Ancak aynı zamanda bu beyanname, kamuyu bilgilendirme amacı taşımakta ve ilgili siyasi partinin ideolojik duruşunu da yansıtmaktadır.

Cumhuriyet'in 100. yılında parti beyannameleri gerek içerikleri gerekse de vaatlerinin niteliği bakımından demokrasi kültürünün gelişimi ile ilgili önemli ipuçları barındırmaktadır. Demokrasinin vazgeçilmezi kabul edilen siyasi partilerin, öncelikle doğru ve şeffaf bilgilendirme yapılarının ve parti kimliğini seçmenlere açıklamalarının önemi sebebiyle demokratik yaşam için seçim beyannameleri adeta bir kilometre taşıdır. Öte yandan yönetimi ve demokratik katılımı geliştirme açısından da seçim beyannamelerinin medya aracılığıyla halkla paylaşılması ve tartışılması gereklidir. 100 yıllık Cumhuriyet tarihinde 1946 yılından bu yana yapılan tüm Milletvekili Genel Seçimleri'nde Türkiye'deki siyasi partilerin seçim beyannamesi yayınlamış oldukları ve bu beyannamelerin her geçen yıl daha fazla alt başlık eklenerek ve detaylandırılarak hazırlanmış olduğu görülmektedir. Seçim beyannamelerinin, Cumhuriyet tarihindeki ilk örneklerinde daha çok parti propagandası niteliği taşımış oldukları, ilerleyen senelerde ise içerikte dönemin konjonktürüne uygun değerlerin ve kavramların ön plana çıkmaya başladığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışma ile, 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonucunda TBMM'ye milletvekili çıkarmış olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Yeniden Refah Partisi (YRP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSGP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve İyi Parti (İYİP)'nin ve partilerin parçası olduğu ittifakların yayınladığı seçim beyannameleri, Kadın Politikaları ve Dış Politika bağlamında uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilişkiler alanlarında vaat edilen hedefler özelinde betimleyici analiz yapılarak incelenmiştir (YSK, 2023). Cumhuriyet'in 100. yılında siyasi parti beyannameleri demokrasinin gelişimi bağlamında önem atfetmektedir. Aynı zamanda bu beyannamelerin içeriklerinde Türkiye'nin önemli bir toplumsal sorunu olan Kadın Politikalarının ve uluslararası ilişkiler bağlamında gündemin önemli bir maddesini oluşturan Dış Politikanın nasıl ele alınmış olduğu da analize değerlidir.

Yöntem ve Kavramsal Çerçeve

Seçim beyannamelerinin önemli siyasi fonksiyonları bulunmaktadır. Öncelikle seçmenlere yönelik bilgi aktarımını sağlaması sebebiyle kayda değer bir kamu bilgilendirme aracıdır. Öte yandan seçmenler de bu bilgilendirme sayesinde parti veya liderin politik tercihlerini öğrenip karar vermektedirler. Beyannamelerin bir diğer siyasi işlevi hem siyasi partilerin hem de adayların ilgilendikleri ve gündeme getirdikleri konularla ilgili düşüncelerinin ve stratejilerinin öğrenilmesini sağlamasıdır (Terkan, 2010). Dolayısıyla partilerin seçim kampanyalarında öne çıkan konular da bu şekilde belirgin hâle gelmektedir. Seçim beyannamelerinde partilerin taahhütleri de hesap verebilmeleri açısından bir siyasi işlev görevi görmektedir. Çünkü demokrasi kültürünün geliştiği ülkelerde bu beyanların ve taahhütlerin ne kadarının gerçekleştiği de önem kazanmaktadır. Seçim beyannamelerinin diğer önemli siyasi işlevi de seçmenlerin ilgisini çekmesi durumunda seçime katılımın ve farkındalığın artmasıdır (Arklan ve Tanacı, 2020).

Partilerin seçim beyannameleri, kamuoyu oluşumu üzerinde etki yaratabilmektedir. Toplumsal sorunların kendi kamusunu yarattığı iddiasından hareketle (Bektaş, 1996, s. 46), beyannamelerin medyada yer alması ve topluma iletilmesi hâlinde kamuoyunun istenen doğrultuda yönlendirilmesi ve hedeflenen şekilde gündem oluşturulması da mümkün hâle gelmektedir. Ancak seçim beyannamelerinin etkisi, seçmenlerin politik görüşlerine, parti bağlılıklarına, yaşlarına, eğitim düzeylerine ve diğer sosyal ve demografik faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Ayrıca, seçim beyannameleri ile seçim sonrası politika uygulamaları arasındaki uyumsuzluk veya taahhütlerin yerine getirilmemesi, seçmenlerin güvenini kaybetmelerine neden olabilmekte ve bu da seçim sonuçlarını etkileyebilmektedir.

Literatürde, seçim beyannameleri ile ilgili farklı disiplinlerde yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Seçim beyannamelerinin bir halkla ilişkiler aracı olarak ele alındığı çalışmada (Ertürk ve Şeşen, 2017) 2000'li yıllarda partilerin seçim beyannameleri incelenmiştir. Bir diğer çalışmada (Akçay, 2018), siyasi partilerin 24 Haziran 2018 tarihli seçim beyannamelerinde Avrupa Birliği (AB) ile ilgili politikaları incelenmiştir. Arklan ve Tanacı (2020), 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde en yüksek oy oranını alan ve beyanname yayınlamış olan Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Demokratik Partisi, İYİ Parti ve Saadet Partisi'nin bu beyannamelerdeki vaatlerini karşılaştırmış ve incelemiştir. Seçim beyannamelerini politik pazarlama açısından ele alan çalışmada ise (Çatı ve Cengiz, 2019), 2002 ile 2018 tarihleri arasında yapılmış olan seçimlere katılan partilerin seçim beyannameleri dört ana başlık çerçevesinde içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. S. Erdem Aytaç'ın (2017) çalışmasında, 2002 ile 2015 yılları arasında siyasi partilerin beyannamelerinde yer verdikleri konular ile halkın gözünde önemli görülen sorunlar arasındaki örtüşme analiz edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin seçim

beyannamelerinin kadın söylemi ve politikaları açısından karşılaştırılmasının yapıldığı çalışmada da (Terkan, 2010), 2007 Genel Seçimleri ele alınmıştır.

Bu çalışmada da AK Parti, MHP, YRP, CHP, İYİP, YSGP ve TİP'in hem ayrı ayrı hem de ittifak hâlinde 2023 yılında yapılan genel seçimlerde yayınlamış oldukları seçim beyannameleri, belirlenen konu başlıkları üzerinden analiz edilmiştir. Bu konu başlıkları, Türkiye'nin önemli toplumsal sorunlarından biri olan Kadın Politikaları ve uluslararası ilişkiler açısından zaruri olan Dış Politika bağlamında Uluslararası ve Bölgesel Örgütlerle İlişkiler olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın araştırma sorusu Türkiye siyasetinin, Cumhuriyet'in 100. Yılında kadın politikaları ve dış politika açısından nasıl şekillenmektedir olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amaçlı örneklemini ise 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonucunda TBMM'ye milletvekili çıkarmış olan partiler ve yayınlamış oldukları beyannameler oluşturmaktadır. Bu nitel çalışma ile hedeflenen, partilerin kendi özelinde ve ittifak olarak yayınlamış oldukları seçim beyannamelerinde bu konularla ilgili vaatlerinin ve politikalarının en çok hangi alanlarda yoğunlaştığının tespit edilmesidir. Bu amaçla, toplam 13 beyanname betimsel araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Betimleyici araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 1999). Betimsel araştırmanın temel hedefi, var olan durumun tespit edilmesidir. Bu araştırmalarda, eldeki verilerin ve bilgilerin karşılaştırmalı analizi ve eleştirel değerlendirmesi yapılmaktadır.

2023 Seçim Beyannamelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi

Bu bölümde parti ve ittifakların seçim beyannameleri önce kadın politikaları, sonra dış politika bağlamında uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilişkiler açısından analiz edilecektir.

2023 Seçim Beyannamelerinde Kadın Politikaları

Bu bölümde 2023 Milletvekili Genel Seçimleri öncesi siyasi partilerin yayınladıkları seçim beyannameleri, kadın politikaları özelinde incelenecektir. Türkiye'de kadınların uğradıkları ayrımcılık pratikleri önemli bir sorundur. Siyasi partiler, seçim beyannamelerinde özellikle toplumsal sorunlara dair çözüm politikalarını halka açıklamaktadırlar. Bu bağlamda kadınların toplumsal, siyasal, ekonomik, yasal vs. alanlarda maruz kaldıkları ötekileştirme ve eşitsizliklere dair siyasi partilerin ortaya koydukları politikalar önem kazanmaktadır. Bu bölümün amacı, parlamentoya milletvekili gönderen bu siyasal partilerin, kadın politikaları hakkında geliştirdikleri politikalar ve vaatlerin daha çok hangi alanlarda yoğunlaştığının belirlenmesidir.

Adalet ve Kalkınma Partisi

AK Parti'nin 2023 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesi; "Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar" adını taşımaktadır ve toplam 486 sayfadan oluşmaktadır. Seçim beyannamesinde detaylı bir içindekiler bölümü bulunmaktadır ve toplam altı ana bölümden oluşmaktadır. "Kadın" konusu, ikinci bölümde altıncı alt başlıkta, 105-112. sayfalar arasında yer almaktadır. Ayrıca "Güven ve İstikrarla Huzurlu Gelecek" başlıklı altıncı bölümün yirmi dokuzuncu alt başlığında 450. sayfada; "Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" başlıklı bir bölüm yer almaktadır.

Seçim beyannamesinin girişinde yer alan "Türkiye Yüzyılı İçin Milletimize Ahdimizdir" başlıklı bölümde, kadın-erkek ayrımından bahsedilmektedir: "Tarihi tecrübemiz ve irfan geleneğimiz gereği, biz, *insanları yaratılıştaki eş, dinde kardeş* (vurgu orjinal metne bağlı kalınarak belirtilmiştir) olarak görürüz. Yaratılıştaki eş deyince kadın-erkek ayrımı yoktur"

şeklinde bir vurgu yer almaktadır (AK Parti, 2023, s. 11). “Sağlam Toplumsal Yapı” başlıklı 3. bölümün *Eğitim* alt başlığı içerisinde kadınların eğitime yönelik hedefleri belirtilmektedir: “Yükseköğretime erişimi kolaylaştırarak fırsat eşitliğini sağlayacağız. Geçmişte yükseköğretimden faydalanamamış özellikle 35 yaş üstü kadınların yükseköğretime erişimini destekleyecek adımlar atacağız” (AK Parti, 2023, s. 79). Yine altıncı bölümün *Aile* başlığı altında aile içerisinde kadın ve erkeklerin eşit sorumluluk alması yönünde bir görüş birliği olmakla beraber bu konuda nasıl bir politika yürütüleceği net olarak belirtilmemiştir: “Aileye bakışta kadın kadar erkeğin rolü ve sorumluluklarını da önemli bir politika bileşeni olarak dikkate alacağız. Ailenin müşterek sorumluluklarını hakkaniyetle paylaşmada anne ve baba başta olmak üzere tüm aile fertlerine görev düştüğü anlayışıyla hareket edeceğiz” (AK Parti, 2023, s. 100). Aynı bölümde yer alan başka bir hedef de kadına yönelik şiddetle ilgili araştırmaların devam edeceği vurgusu üzerinedir: “Aile yapısı, ergen profili, yaşlılık, evlilik, boşanma, kadına yönelik şiddetle mücadele, çocuk, engellilik gibi aileyi ilgilendiren pek çok konuda sosyal araştırma yapmaya devam edeceğiz” (AK Parti, 2023, s. 103). Kadın konusunun özellikle *Aile* alt başlığı içerisinde çokça yer aldığı görülmektedir.

Seçim beyannamesinde *Kadın* başlıklı bölüm; kadınların toplumun yarısını oluşturduğuna, kadınların konumlarının güçlendirilmesine, cinsiyet ayrımcılığına karşıtlığın belirtilmesine ve kadınların karşılaştıkları tüm engellerin ortadan kaldırılmasına dair parti görüşünün vurgulanması ile başlamaktadır. Bu bölümde de kadınların özellikle aile içerisindeki konumlarının merkeze alındığı dikkat çekmektedir: “Milletimizin temel değerlerinin taşıyıcısı olan ailede merkezi role sahip kadınların hak ettiği üstün kıymeti görmesi ve kalkınmamıza ivme kazandırılması için, kadınların hayatın tüm alanlarındaki fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak esastır” (AK Parti, 2023, s. 105). Kadınların asli görevinin ailenin birliğinin sağlanması olduğu ve milli değerlerin taşınması görevinin de kadınlara yüklendiği görülmektedir. Muhafazakâr düşüncenin geleneklerin ve kültürün taşıyıcısı olarak aileye verdiği önem, muhafazakâr bir parti olan AK Parti’nin bildirgesinde açıkça görülmektedir. Kadın başlıklı bölümde öne çıkan diğer vurgular; kadına yönelik şiddet, eşit eğitim fırsatları, eşit istihdam olanakları, kadın girişimciliği, her alanda temsil ve katılımın artırılması konularındadır (AK Parti, 2023, s. 105).

Kadın başlığının altında yer alan “Birlikte Yapacağız” bölümünde, AK Parti’nin kadın politika hedefleri maddeler şeklinde belirtilmiştir. Bu bölümde farklı olarak belirtilen politika hedefleri arasında; örgün eğitimde kız çocuklarının yüzde yüz oranında okullaşması ve kadınların okuryazarlığının yüzde yüz oranında artırılması, mesleki eğitim ve beceri geliştirme programları ile kadın girişimciliğinin artırılması, kadınların kooperatifler yolu ile güçlendirilmesi, erken yaşta evlilikler ve kadına yönelik şiddete karşı sıfır tolerans ilkesinin benimsenmesi, koruyucu ve önleyici tedbirlerin alınması, takip edilmesi, şiddet mağdurlarına hizmet sunan birimlerin kapasitesinin artırılması, kadınların kamusal alanda daha başarılı ve daha çok yer almaları için tek tipçi olmayan, kimlikleri ve rızaları ile uyumlu politikaların hayata geçirilmesi, kayıt dışı istihdam edilen ve mevsimlik kadın işçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesi, çocuklu kadınlar için uzaktan/kısmi çalışma imkanlarının sağlanması ve kadın haklarına yönelik uluslararası çalışmalara ortak olmaya devam edilmesi yer almaktadır (AK Parti, 2023, s. 110-111).

Beyannamenin “İstikrarlı ve Güçlü Ekonomi” başlıklı üçüncü bölümünün *İstihdam* alt başlığında kadınların istihdamının artırılmasına yönelik hedefler belirtilmektedir: “Kadınların işgücüne katılımını yüzde 40’ın üzerine çıkaracak, istihdam oranını yüzde 35’in üzerine yükselteceğiz”. Yine kadınların çalışma hayatına girişlerini kolaylaştırmak için esnek çalışma fırsatları, kooperatifler, çocuk bakım hizmetleri ve mesleki eğitim programlarından yararlanılacağı, kadın girişimciliğinin artırılması için de kadınların finansal kaynaklara

erişimlerinin artırılacağı belirtilmektedir (AK Parti, 2023, s. 187). Aynı bölümün *Gıda Politikaları, Tarım, Ormanlık ve Su Politikaları* alt başlıklı bölümünde, çiftçi kadınların sosyal güvenlik primlerine destek olunacağı vaadi yer almaktadır.

Beyannamenin “Adalet, Demokrasi, İnsan Hak ve Hürriyetleri” başlıklı dördüncü bölümünün *Adalet Reformu* alt başlığında tekrar kadına yönelik şiddet konusuna değinilerek, şiddet suçlarının etkin bir şekilde soruşturulması amacıyla kurulan özel soruşturma bürolarının yaygınlaştırılması, tehdit altındaki kadınların korunması için teknolojik imkanlardan daha fazla yararlanılacağı hedefi belirtilmektedir (AK Parti, 2023, s. 382). “Türkiye Eksen” başlıklı beşinci bölümün, *Kitasal Açılımlarımızı Yeni Hamlelerle Kurumsallaştıracamız* alt başlığında, göçmen kadınlara yönelik hedeflerden bahsedildiği görülmektedir. Afgan kadınların eğitim ve toplumsal hayatın tüm alanlarında katılımlarının artırılması hedefi yer almaktadır. Burada dikkat çeken husus, sadece Afgan göçmen kadınlara yönelik bir hedefin belirtilmiş olmasıdır (AK Parti, 2023, s. 426).

Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2023 Milletvekili Genel Seçimi için hazırladığı seçim beyannamesi, “Cumhuriyetimizin Yüzüncü Yılında Milliyetçi Hareket Partisi'nin 100 Sözü” ismini taşımaktadır. MHP'nin 2023 seçimlerinde kadın politikaları hedeflerini değerlendirebilmek için ayrıca siyasal partinin yayınlamış olduğu iki ayrı kitap da incelenecektir. Bu kitaplar; “2011 Seçim Beyannamesi- 2023'e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi 100 Söz” ve “2011 Seçim Beyannamesi 2023'e doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi”dir.

MHP'nin, “Cumhuriyetimizin Yüzüncü Yılında Milliyetçi Hareket Partisi' nin 100 Sözü” isimli seçim beyannamesi toplam 100 maddeden oluşmaktadır ve politika hedeflerini oluşturan konular başlıklar hâlinde aktarılmamıştır. Beyannamenin 31. maddesinde, sigortalılık öncesi doğum yapan kadınlara, borçlanma hakkı verileceği; 32. maddede ise kadınlara karşı uygulanan ayrımcılık ve istismara karşı düzenlemelerin yapılacağı belirtilmektedir. Yine 38. maddede: “Ev hanımlarının ev işleri ‘çalışma’ kapsamında değerlendirilecek ve buna ilişkin düzenlemeler gerçekleştirilecek” (Milliyetçi Hareket Partisi, 2023) şeklindeki hedefin, diğer siyasal partilerin beyannamelerindeki hedefle benzer olduğu görülmektedir. Fakat burada kadınlardan, “hanımlar” olarak bahsedilmesi, ev içi emekten “ev işleri” olarak bahsedilmesi, MHP'nin milliyetçi ideolojik yapılanmasında karşılığını bulduğu düşünülmektedir. Beyannamenin 47. maddesinde ise kadınların eğitim seviyelerinin artırılması hem iş hayatında hem de siyasal hayatta katılımlarının artırılması hedefi görülmektedir.

“2011 Seçim Beyannamesi- 2023'e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi 100 Söz” isimli 2011 seçim beyannamesi toplam 16 sayfadan oluşmaktadır (Milliyetçi Hareket Partisi, 2011b). Bu beyannamede, kadın konusuna hiç değinilmediği görülmektedir. Sadece Yoksulluk ve İşsizlikle Mücadele başlıklı bölümün 2. maddesinde, Aile Sigortası Yardımı ödeme programı başlatılacağı ve ödemenin öncelikli ev hanımlarına yapılacağı belirtilmektedir. 2023 Seçim Beyannamesinde görüldüğü gibi, burada da “kadın” kelimesi yerine “hanım” kelimesinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Aynı bölümün 21. maddesinde ise kadınların ve dezavantajlı grupların istihdam edilmesi için “istihdam esaslı” teşvik politikasının uygulanacağı ve çeşitli avantajlar sağlanacağı belirtilmektedir. “Aile, Kadın ve Çocuklar” başlıklı bölümün 63. maddesinde, kadınlara yönelik meslek edinme programlarının yaygınlaştırılacağı ve kadın girişimcilerin destekleneceği hedefi yer almaktadır.

“2011 Seçim Beyannamesi 2023'e doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi” toplam 205 sayfadan oluşmaktadır. Politikalarımız başlığı altında toplam 32 ayrı politika hedefinin yer aldığı görülmektedir. 20. Politika 150-153. sayfalar arasında yer alan; *Aile, Kadın ve Çocuk*

başlığını taşımaktadır. Kadın politikaları bu bölüm altında” Her Alanda Kadınların Saygınlığı Artırılacak” ve “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ayrımcılık Son Bulacak” başlıkları altında belirtilmektedir. “Her Alanda Kadınların Saygınlığı Artırılacak” başlığı altında; kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, iş hayatında ve karar alma mekanizmalarında katılımlarının artırılması, çalışma hayatında negatif ayrımcılığa son verilmesi, çalışmayan ev hanımlarına mesleki beceri kazandırılması, sosyal güvencesi olmayan veya çalışmayan evlenmeyen ve dul kalan kadınlara sağlık yardımı verilmesi gibi politika hedefler görülmektedir. “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ayrımcılık Son Bulacak” başlığı altında ise kadınların şiddete maruz kalmasına yol açan sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik etmenlerin ortadan kaldırılması, kadınların saygınlıklarını hedef alan, hak ve özgürlüklerini kısıtlayan her çeşit ilkel uygulamalara son verilmesi, şiddet, taciz ve istismara uğrayan kadınlara adli yardım desteği sağlanması gibi hedefler görülmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi, 2011a).

Yeniden Refah Partisi

Yeniden Refah Partisi'nin 2023 seçimleri için hazırladığı seçim beyanamesi; “Türkiye'nin Değerleri” adını taşımaktadır ve partinin kendi web sitesinde yayınlanmıştır. Seçim beyanamesinde 19 ayrı bölüm yer almaktadır. Partinin seçim beyanamesinde “Kadın” başlıklı ayrı bir bölüm yer almamaktadır. Hukuk Politikamız başlıklı bölümde Türkiye gündeminde çokça tartışılan konu başlıklarına yer verildiği görülmektedir. Bu konulardan öne çıkanlar yeni anayasa içeriğinde yer verilen ve öncelikli çözüme kavuşturulması öngörülen nafaka konusu ve İstanbul Sözleşmesidir. Partinin seçim beyanamesinde, nafaka konusu ile ilgili olarak: “Süresiz nafaka mağduriyetinin giderilmesi”; İstanbul Sözleşmesi ile ilgili olarak ise: “6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun aile bütünlüğünü bozucu maddelerinin ayıklanması” şeklinde politika hedefleri belirtilmektedir (Yeniden Refah Partisi, 2023).

Yeniden Refah Partisi, süresiz nafakanın evlilik dışı ilişkileri teşvik ettiğini vurgulayarak boşanmış kişiye ödenen nafakanın belirli şartlara bağlı olması gerektiğini, gerekirse devletin ihtiyaç sahibi eşlere destek olacağını vaat etmektedir. Burada dikkat çekici husus, özel olarak kadınlardan bahsedilmemesidir. Nafaka konusu kadın ve erkek bağlamında eşit düzeyde ele alınarak, nafaka alamayacak kadınların yaşadıkları ya da yaşayacakları mağduriyetler dikkate alınmamaktadır. Yine İstanbul Sözleşmesi'nin devamı niteliğinde olan 6284 sayılı kanunun aile bütünlüğünü bozduğu gerekçesi ile, bu kanunun uygulamadan kaldırılacağı belirtilmektedir. Beyanamede yer alan: “... Kadının beyanının esas alınmasında delil veya tanık şartı getirilecektir” ve “... Kadın ve erkek için hak ayrı arı aranmaz, hak insan için aranır” (YRP, 2023) ibareleri, kadınların ayrımcılığa uğrayan bir grup olarak görülmediğinin bir göstergesidir.

YRP'nin seçim beyanamesinin “Aile ve Sosyal Hizmetler Politikamız” başlıklı bölümünde, kadınların namus, şefkat, üretkenlik üzerinden tanımlanarak, kadınları ikincilleştiren pratiklerin yeniden üretildiği görülmektedir: “... Kadın rol modeller aracılığıyla ahlak, iffet, merhamet, fedakârlık, şefkat, asalet, üretkenlik gibi değerleri kadınlarımız arasında yaygınlaştırıp güçlendireceğiz” (YRP, 2023). Ayrıca muhafazakâr bir parti olan YRP'nin, muhafazakâr ideoloji ile uyumlu olarak aileyi öne çıkardığı, kadınların asli görevini ise aile içinde tanımladığı açıkça görülmektedir: “... ailenin ve kadının güçlendirilmesine yönelik oluşturulacak teşkilatın bir aşaması olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde ‘Aile ve Kadını Koruma Teşkilatı’nı kuracağız” (YRP, 2023). Yine beyanamede aile kurumunu öne çıkararak şekilde; kadına yönelik şiddet, taciz ve her türlü istismarın önlenmesi için, verili mevzuatların aile kurumunun bütünlüğünü tehdit ettiği belirtilerek, adalet ve ilme dayalı hukuki düzenlemelerin getirileceği belirtilmektedir. Ayrıca kadınların eğitim seviyelerinin

yükseltilmesi, kendi işlerini ya da kooperatif kurmaları için faizsiz destek sağlanacağı belirtilmektedir (YRP, 2023).

YRP'nin 2023 seçim beyannamesi kadınların; toplumun özgür birer ferdi olarak değil, aile kurumu içerisinde önem atfedilen, neslin ve geleneklerin devamı için öne çıkarılan, ataerkil sistemin taşıyıcı olarak resmedilen ikincil varlıklar olarak görüldüğünün açık ifadesidir.

Genel olarak YRP'nin MHP'ye benzer şekilde, seçim beyannamelerinde kadınlara yönelik politikaların diğer siyasi partilerin programlarına göre daha dar olduğu ve kadın meselesini aile ve geleneksel cinsiyet kodları bağlamında ele alarak çözüm önerileri belirledikleri dikkat çekmektedir.

Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni

2023 seçimleri özelinde 6 farklı siyasi partinin bir araya gelerek oluşturdukları *Millet İttifakı* tarafından 2023 'de "Ortak Politikalar Mutabakat Metni" adı ile hazırlanan metin toplam 244 sayfadan ve 9 ana bölümden oluşmaktadır. Millet İttifakı çatısı altında Ortak Politikalar Mutabakat Metnini oluşturan siyasi partiler; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA), Demokrat Parti (DP), Gelecek Partisi (GP), İyi Parti (İYİP) ve Saadet Partisi'dir.

Ortak Mutabakat Metninin "Sosyal Politikalar" isimli 5. bölümünde, *Kadın* alt başlığı ile kadın politikaları konusundaki hedefler belirtilmektedir. Metinde öne çıkan bazı politika hedefleri arasında; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın adının Kadın, Aile ve Çocuk Bakanlığı olarak değiştirilmesi, eşitlikçi bir dilin kullanılması, eğitim müfredatına kadın-erkek eşitliği, aile yaşamı ve aile içerisindeki rollere ilişkin derslerin konması gibi maddeler yer almaktadır. Burada kadın başlığı altında aile kurumunun öne çıkarılmasında, ittifak içerisinde yer alan muhafazakâr partilerin etkilerinin olduğu çıkarımı yapılabilir. Ayrıca kadınların siyasal katılım ve temsillerinin artırılması, cinsiyet eşitliğine duyarlı işgücü politikaları ve eğitim sisteminin uygulanması, eşit işe eşit ücret, kreşlerin sayısının artırılması, kadınların çalışma şartlarının güvence altına alınması, esnek çalışma imkanları, kayıt dışı kadın istihdamının önüne geçilmesi, tarımda çalışan kadınlara sosyal güvenliğin sağlanması, kadınların finansal, dijital ve mevzuat okuryazarlıklarının artırılması, kadın sağlığı ve kadın girişimciliğinin artırılmasına yönelik çeşitli politika hedefleri belirtilmektedir (Ortak Politikalar Mutabakat Metni, 2023, s. 214-215).

Ortak Mutabakat Metninde, kadına yönelik şiddetin önlenmesi için de farklı politikalar yer almaktadır. Örneğin metinde; özel yetkili mahkemeler ve Yargıtay'da ayrı bir ceza dairesi kurulması, valilik, kaymakamlık ve belediyeler özelinde "Kadın Hukuk Danışma Birimleri" kurulması, barolarda Kadın Hakları Merkezi kurulması, şiddet mağdurlarının daha hızlı şekilde korunmaya alınması için "tek kapı sistemi" nin getirilmesi, sığınma evleri, cinsel şiddet kriz merkezleri, "alo şiddet" hattı uygulamalarının hayata geçirilmesi, kentsel mekanların güvenliğinin sağlanması şeklinde farklı hedefler görülmektedir (OPMM, 2023, s. 216-217).

Millet İttifakı'nda yer alan İYİ Parti'nin hazırladığı 2023 Seçim beyannamesinde yer alan kadınlarla ilgili politika hedeflerinin çoğu, Ortak Mutabakat Metninde yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi de 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde tüm çalışan kadınların idari izinli sayılacağı vaadidir. İYİ Partinin seçim beyannamesinde yer alıp, bu metinde yer almayan bir konu da İstanbul Sözleşmesi'ne dairdir. Ortak Mutabakat Metninde, İstanbul Sözleşmesi'nin tekrar yürürlüğe konacağına dair bir politika hedefine rastlanmamaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak, yine ittifak içerisinde yer alan muhafazakâr partilerin etkileri olduğu çıkarımı yapılabilir. Benzer bir şekilde İYİ Parti'nin seçim beyannamesinde toplumsal cinsiyet kavramı sıklıkla kullanılırken, Ortak Mutabakat Metni içerisinde toplumsal cinsiyet kavramının hiç

kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Yine ittifak içerisinde yer alan muhafazakâr partilerin, kavrama yükledikleri olumsuz anlamdan dolayı toplumsal cinsiyet kavramının kullanılmadığı düşünülmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin "İkinci Yüzyıla Çağrı Beyannamesi" toplam 28 sayfadan oluşmaktadır. Beynamede seçim yasaı değişikliği ile cinsiyet kotasının getirileceği ve kadınların siyasal temsiline güvence altına alınacağı belirtilmektedir. Ayrıca kadına yönelik şiddetin öncelikli bir devlet politikası yapılacağı ve kadın-erkek fırsat eşitliğinin sağlanacağı hedefi vurgulanmaktadır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2020).

CHP'nin "İktidarımızın İlk Yüz Gününde Yapacaklarımız" başlıklı metinde *Kadının Güvencesi Devlet Olacak* başlığı altında, Aile Destek Sigortası Kanunu'nun yürürlüğe gireceği vaadi bulunmaktadır. Yine, *Tarımda Çalışan Kadın ve Gençlerin Sosyal Güvenlik Primlerini Devlet Karşılacaktır* başlığı altında, tarımsal üretimin artacağı ve bu sayede kazananın kadınlar ve gençler olacağı vurgulanmaktadır (CHP, 2020).

İYİ Parti

İYİ Parti'nin 2023 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesi; "Türkiye Tarih Yazacak" adını taşımaktadır ve toplam 2409 sayfadan oluşmaktadır. İYİ Parti kişiye özel bir beyanname hazırlayarak 2023 seçimlerine giren tüm siyasal partiler içerisinde en geniş seçim beyannamesi hazırlayan tek parti olmuştur. Seçim beyannamesinde AK Parti'nin seçim beyannamesinde olduğu gibi detaylı bir içindekiler bölümü bulunmaktadır ve toplam dokuz ana bölümden oluşmaktadır. "Kadın" konusu, "Kapsayıcı ve Yaşanabilir Türkiye" isimli beşinci bölümde, 205-216. sayfalar arasında yer almaktadır. *Kadın* başlıklı bölümün altında kadına yönelik toplumsal roller ve kadın üzerinde yaratılan algı, eğitime erişim, ekonomik özgürlük, kadına yönelik şiddet, karar alma mekanizmalarına aktif katılım ve kadın odaklı kamu hizmetleri alt başlıkları yer almaktadır. İYİP'in seçim beyannamesinde kadınlar ilgili dikkat çeken ilk politika hedefi, "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı"nın, "Kadın, Aile ve Çocuk Bakanlığı" olarak düzenleneceği hedefidir (İYİ Parti, 2023, s. 19). Yine kamuda üst düzey görevlere atanan kadın yöneticilerin sayısında %25 oranında kadın sayısının artırılması, tüm il belediyelerinde kadın-erkek fırsat eşitliği komisyonlarının kurulması, il belediye ve il genel meclisleri ile ilçe belediye meclislerinde en az %50 oranında kadın sayısının artırılması hedefleri dikkat çekmektedir (İYİP, 2023, s. 23). Ayrıca İYİP Seçim Beyannamesinde, kadın gazetecilere yönelik mesleki ayrımcılığın önlenmesine dair hedefler ve medyada kadın ve çocuk şiddetini meşrulaştıran yayınlara yasal önlemler getirileceği belirtilmektedir (İYİP, 2023, s. 33-36).

Kadına Yönelik Toplumsal Roller ve Kadın Üzerinde Yaratılan Algı başlığı altında özellikle cinsiyetçi söylemlerin önüne geçmeye yönelik hedeflerin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu hedefe yönelik medyada öngörülen düzenlemeler belirtilmiştir. Örneğin; kadınların kıyafeti, yaşam biçimlerine karşı cinsiyetçi tutumların medya aracılığı ile normalleştirileceği, değiştirileceği ifade edilmektedir. Ayrıca muhtarlıklar kanalı ile ailelere toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri verilmesi, seminerler düzenlenmesi hedeflenmektedir. Yine okul öncesi eğitim müfredatı dahil eğitimin her aşamasında, evlilik öncesi çiftlere verilecek eğitim ve kadınların kendileri dahil toplumsal cinsiyet temelli eğitimler verileceği de belirtilmektedir (İYİP, 2023, s. 205). *Eğitime Erişim* başlığı altında, kız çocuklarının okullaşma oranlarının artırılması, kadınların okuryazarlık oranının ilk beş yılda %100'e çıkarılması, kadınlara yönelik hayat boyu öğrenme programlarının oluşturulması, eğitim müfredatına drama derslerinin konarak cinsiyet eşitliği temalı rol modellerin oluşturulması, kız çocuklarının 12 yıl kesintisiz eğitim alma zorunluluğunun getirilmesi, aksi hâlde idari ve para cezasının

uygulanması şeklinde detaylı politika hedefleri dikkat çekmektedir. Ayrıca üniversitelerde de toplumsal cinsiyet eşitliği derslerinin verilmesi, üniversitelerde “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Birimleri” kurulması gibi hedeflere de yer verildiği görülmektedir (İYİP, 2023, s. 206-207).

İYİP’in seçim beyannamesinde *Ekonomik Özgürlük* başlığı altında cinsiyet eşitliğine duyarlı işgücü politikaları geliştirilmesi, cinsiyete dayalı ücret farkının ortadan kaldırılması, mesleklerin cinsiyetinin olmadığına dair farkındalık çalışmalarının yapılması, kadınların işgücüne katılımının %50’ye çıkarılması, kreş desteklerinin sağlanması, kadınların ekonomik sürece katılımlarını artırmaya yönelik “Kadının Güçlendirilmesi Eylem Planı”nın uygulanması, kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi hedeflerin öne çıktığı görülmektedir. İYİP, YSGP ile benzer şekilde, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü’nde çalışan tüm kadınların idari izinli sayılacağını vaatleri arasında belirtmektedir (İYİP, 2023, s. 207-209).

Kadına Yönelik Şiddet başlıklı bölümde; erken evliliklerin önleneyeceği, şiddet mağduru kadınların hukuki güvencelerinin sağlanacağı, “İyi Hâl İndirimi Uygulaması”nın kaldırılması, şiddet uygulayan erkeklerin “Terapi Evleri”nde tedavi görmeleri, “Kadın Veri ve Bilgi Sistemi” ile bölge ve demografik yapıyı içeren risk haritalarının hazırlanması, İstanbul Sözleşmesi’nin derhal uygulamaya alınması, barolarda “Kadın Hakları Merkezi” kurulması, özel yetkili mahkemeler ve Yargıtay’da ayrı bir ceza dairesi kurulması gibi birçok önemli politika hedefleri dikkat çekmektedir (İYİP, 2023, s. 210-213).

İYİP 2023 Seçim beyannamesinin *Karar Alma Mekanizmalarına Aktif Katılım* başlıklı bölümde, kadınların siyasal katılım ve temsil düzeylerinin artırılmasına dair hedefler görülmektedir. Bu bağlamda siyasi partilere kadın taban kotasının uygulanması, milletvekili seçimlerinde kadın adaylara tanıtım ve destek paketleri sağlanması, siyasi partilerle birlikte sivil toplum kuruluşlarında da kadınların eşit temsillerinin ve üst düzey yönetici pozisyonlarında daha fazla yer almalarının sağlanması gibi çeşitli hedefler öne çıkmaktadır (İYİP, 2023, s. 214). *Kadın Odaklı Kamu Hizmetleri* başlığı altında ise kadınlara yönelik bedensel ve ruhsal sağlık politikalarının oluşturulması, anne-bebek sağlığı konusunda gelişmiş merkezler kurulması, sağlık merkezlerinde kadınlara eğitimler verilmesi, kadın hijyen ürünlerindeki verginin azaltılması, kırsal bölgede yaşayan kadınların sorunları için bakanlığa bağlı ayrı bir birim kurulması, kentsel güvenliğin sağlanması gibi çeşitli politika hedefleri yer almaktadır.

Emek ve Özgürlük İttifakı

Emek ve Özgürlük İttifakı’nın seçim beyannamesi toplam 10 sayfadan oluşmaktadır. Kadınlara ilgili hedefler; “Kadınlar İçin Adalet, Eşit Haklar ve Özgürlük” başlığı altında toplam dört maddede sıralanmıştır. Beynamede, kadınların tüm alanlarda eşit ve özgür bireyler olması gerekliliği üzerinde durularak, her alanda kadınların eşit temsiline vurgu yapılmaktadır. Ayrıca kadına yönelik şiddetle mücadele edileceği ve İstanbul Sözleşmesi’nin yeniden uygulamaya alınacağı belirtilmektedir (Emek ve Özgürlük İttifakı, 2023).

Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi

Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi’nin 2023 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesi; “Buradayız Birlikte Değiştireceğiz” adını taşımaktadır ve toplam 76 sayfadan oluşmaktadır. Beynamede toplam 4 bölüm ve 50 başlık bulunmaktadır. “Kadınlar İçin Özgürlük ve Eşitlik” başlığı altında ataerkil yapıya karşı mücadele edileceği ifade edilmektedir. Parti içerisinde uygulanan eş başkanlık uygulaması modeli örneği ile eşit temsiliyetin ve İstanbul Sözleşmesi ile ilgili adımlar atılacağı belirtilmektedir. “Demokratik Anayasa İçin Birlikte Değiştireceğiz” isimli 2. bölümün *Hukuk ve Adalet İçin Geliyoruz* alt başlığında, erkek egemenliğine karşı kadınların özgürlüğü ve eşitliğinin sağlanacağı yönünde bir vaat yer almaktadır. *Tarafsız ve Bağımsız Yargının Güvencelerini Oluşturacağız* isimli alt başlık altında; kadınlarla birlikte

ayrımcılığa uğrayan diğer kesimler de belirtilerek, bu grupların dava açma hakkının güvence altına alacak düzenlemeler yapılacağı belirtilmektedir (Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi, 2023, s. 18). Beyannamenin *Erkek Yargıya Son Vereceğiz* isimli bölümünde ise eril hukuk sistemine son verilerek, kadın özgürlükçü ve cinsiyet eşitliğini ön plana alan bir hukuk sisteminin kurulacağı vaadi yer almaktadır. Yine aynı bölümde, toplumsal cinsiyet kaynaklı suçlarda uygulanan haksız tahrik indirimi gibi uygulamaların kaldırılacağı belirtilmektedir (YSGP, 2023, s. 19).

AK Parti ve YRP 2023 Seçim Beyannameleri ile karşılaştırıldığında, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi'nin 2023 Seçim Beyannamesi'nde toplumsal cinsiyet, eril tahakküm, eril hukuk gibi kavramların yer aldığı dikkat çekiyor. Diğer partilerin muhafazakâr ideolojik yapısı düşünüldüğünde, kadın politika hedeflerinin de daha muhafazakâr düşünceleri yansıtması beklenen bir durumdur. Erkek Yargıya Son vereceğiz başlığında özellikle söz konusu fark daha görünür hâldedir. YSGP'nin Beyannamesinde; toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan suçların ayrı bir kategoride ele alınacağı ve bu suçlara zamanaşımı, denetimli serbestlik gibi hukuki güvencelerin geçerli olmayacağı belirtilmektedir. Ayrıca erkek şiddeti karşısında kadının meşru müdafaa hakkının yasal zeminde tanımlanacağı, tüm hukukçulara toplumsal cinsiyet eğitiminin zorunlu hâle getirileceği de vaatler arasında yer almaktadır.

Siyasi Partiler ve Seçim Yasası'nı Değiştireceğiz bölümü altında, kadınların siyasette eşit temsil ve katılımının anayasal olarak güvence altına alınacağı belirtilmektedir. *Buradayız, Kadınlarla Değiştireceğiz* bölümünde, meclis de ve yerel siyasette kadınların varlığının artırılacağı, eş başkanlık uygulamasının tüm kademelerde uygulanacağı ve kadınların tüm sorunları ile ilgili doğrudan muhatap olan Kadın Bakanlığı'nın kurulacağı ifade edilmektedir. Ayrıca bütçe yapımında toplumsal cinsiyet eşitliğinin önceleneceği ve ev içi emeğe, sosyal güvence ve emeklilik hakkı getirileceği de belirtilmektedir (YSGP, 2023, s. 29-32). AK Parti ile benzer şekilde YSGP de seçim beyannamesinde göçmen kadınları konu almaktadır: “Yaşları ve sağlık durumları çalışmaya müsait olmayan, işsiz mülteci ve göçmen kadınlara asgari ücretten az olmayacak şekilde sosyal destek sağlayacağız” ve “Mülteci ve göçmen kadınlara yapılan her türlü saldırı ve şiddete karşı ağır cezai yaptırımları içeren düzenlemeleri hayata geçireceğiz” (YSGP, 2023, s. 33-34). Yine AK Parti ile benzer şekilde YSGP de mevsimlik kadın işçilere yönelik politika hedeflerini beyannamelerine eklemiştir. Bu bağlamda mevsimlik tarım işçisi kadınlara eşdeğer işe eşit ücret ve bu kadınlar için pozitif ayrımcılığın uygulanacağı belirtilmektedir (YSGP, 2023, s. 48).

YSGP'nin 2023 Seçim Beyannamesi incelendiğinde, özellikle kadınlara yönelik politikaların ağırlığı dikkat çekmektedir. Örneğin, YSGP'nin beyannamesinde yer alan 8 Mart'ın çalışan tüm kadınlar için resmi tatil edilmesi vaadi, diğer partilerin hiçbirinin vaatleri arasında yer almamaktadır. YSGP'nin, sağlıktan eğitime, sanattan medyaya, tarımdan sanayiye, hukuktan ekonomiye, kente kadar toplumsal hayatın her alanında kadınların görünürlüğünün sağlanması, güçlenmesine dair bir hedef belirlediği görülmektedir.

Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi'nin 2023 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesi; “İnat ve Umut Bildirgesi” adını taşımaktadır ve toplam 110 sayfadan oluşmaktadır. TİP'in seçim beyannamesinde kadınlara yönelik politikaların özellikle laiklik bağlamında ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda *Kadın Mücadelesini Savunacağız* başlığı altında; kadınlara yönelik her türlü şiddetin, kadınların dışlanması önleneyeceği, İstanbul Sözleşmesi'nin tekrar yürürlüğe konacağı, eğitim sisteminin kesintisiz hâle getirileceği, kadın istihdamının artırılacağı, yeterli sayıda kreş açılması, kamuda %50 cinsiyet kotasının uygulanacağı, ataerkil sistemin yerine toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanacağı vaatleri belirtilmektedir (Türkiye İşçi

Partisi, 2023, s. 13). YSGP'nin seçim beyannamesi ile benzer şekilde TİP'in seçim beyannamesinde de ataerki ve toplumsal cinsiyet kavramlarının kullanıldığı görülmektedir.

TİP'in seçim beyannamesinde, TİP'in sol tandanslı bir parti olmasından kaynaklı olarak, özellikle emekçi kadınlarla ilgili politika hedeflerinin öne çıktığı görülmektedir. Kadın emekçilerin yoksulluktan, kamu hizmetlerine ve temel ihtiyaçlara erişim kısıtından en çok etkilenen kesim olduğu vurgulanarak, kadın istihdamının artırılması için "Kadın Çalışma Destek Merkezleri" oluşturulacağı belirtilmektedir. Yine bu yönde pozitif ayrımcılık uygulamalarının geliştirileceği ve kadın kooperatiflerinin güçlendirileceğinin altı çizilmektedir (TİP, 2023, s. 23). YSGP ile benzer şekilde TİP'de ev içi emeğin sosyal güvenceye kavuşturulacağı ve emeklilik hakkının getirileceğini vurgulamaktadır. Barınma Hakkı İçin Sosyal Konutlar Üreteceğiz başlığı altında, şiddet mağduru kadınlara ve tek ebeveyn annelere sosyal konut sağlanacağı belirtilmektedir (TİP, 2023, s. 31).

AK Parti, YSGP gibi TİP de seçim beyannamesinde tarımda çalışan ve göçmen kadınlarla ilgili çalışma koşullarının iyileştirilmesi, işçi sağlığı ve güvenliği gibi konularda çeşitli hedefler ortaya koymaktadır (TİP, 2023, s. 43). *Kadınların Haklarını ve Özgürlüğünü Kazanacağız* bölümünde; kadın istihdamının artırılması, kamusal, ücretsiz ve yaygın bakım hizmetinin sağlanması, kadına yönelik şiddetin önlenmesi konularında politika hedefleri belirtilmektedir. Kadınlar için ücretsiz, şiddetten Korunma Merkezleri'nin açılacağı kadın sığınma evlerinin sayısını artırılacağı, kent planlamasında, ulaşımda kadınların ihtiyaçlarının önceleneceğinin altı çizilmektedir. Diğer siyasi partilerden farklı olarak TİP, kadınlara yönelik tüm politika hedeflerinde, laikliğin kırmızı çizgileri olduğunu özellikle belirtmektedir.

2023 Seçim Beyannamelerinde Dış Politika Kapsamında Uluslararası ve Bölgesel Örgütlerle İlişkiler

Hükümetler için yönettikleri devletin uluslararası sistemdeki etkinliğini ve statüsünü korumak ve geliştirmek ülkenin güvenliği ve refahının temini için önemli bir faaliyet kalemini oluşturmaktadır. Ülkeyi yönetmeye talip olan siyasi partiler de bu sebeple seçim beyannamelerinde dış politikada alacakları tutumu, önceleyecekleri ikili ya da çok taraflı ilişkilerin ana hatlarına yer verirler. Siyasal ideolojiler partilerin dış politikaya ilişkin tutumlarında keskin kırılmalara sebep olmaktadır. Özellikle dünya genelinde yükselen milliyetçilikle özdeşleşen tek taraflılık ve içe kapanma eğilimi (Carpenter, 2017) ile dünya genelinde yükselen çok taraflılığa ve dolayısıyla uluslararası örgütlere karşı yükselen eleştirel söylemler (Patrick, 2002) ile uluslararası düzenin çok taraflılıkla ayakta tutabileceğini savunan yaklaşımlar (Muzaffar, Yaseen ve Rahim, 2017) arasında net bir karşıtlık siyasi söylemlere yansımakta ve pek çok ülkede seçim söylemlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye uluslararası örgütlerin taraflılığı ve etkinliğine ilişkin eleştirel söylemleri dile getirmekle birlikte örgütlerden uzaklaşmak yerine, örgütlerde etkin rol alarak örgüt gündeminin belirlenmesine etki etmeye çalışma yolunu seçmiştir.

Öte yandan Türkiye, tarihsel olarak yüzünü batıya dönen ve uluslararası örgütlerle işbirliğini öncelikleyen bir dış politika tutumuna sahip olmuştur. Yirmi yılı aşkın süredir, dış politikada önceki dönemlere göre daha "aktif" olarak tanımlanan yaklaşım, sadece batıya değil başta eski Osmanlı coğrafyası ve Avrasya ülkelerinin oluşturdukları birliklerle kurulan ilişkiler üzerinden doğuya da dönülmesi fikrini önceliklemiştir. Bunun sonucu olarak da Türkiye'nin artan sayıda bölgesel örgüte üye olduğu görülmektedir. Uluslararası sistemde küreselleşme ve bölgeselleşmenin zıtlığının arttığı, uluslararası ve bölgesel örgütlerin taşıdıkları ideolojik ve siyasi anlamların giderek keskinleştiği günümüzde siyasi partilerin Türkiye'nin bu örgütlerle olan ilişkilerini nasıl tanımladıkları ve ne derece öncelikledikleri, Türkiye'nin gelecekteki dış politika vizyonunun potansiyel akslarını anlamak bakımından önem taşımaktadır.

BM Şartı Madde 52 ile BM, bölgesel sorunların bölgesel örgütler aracılığıyla barışçıl yöntemlerle çözülmesini teşvik eder (Birleşmiş Milletler, 1945). Dolayısıyla günümüzde, ülkelerin bölgesel örgütlere üyelikleri ve bu örgütlerde aktif rol oynayabilmeleri ya da gündem oluşturabilmeleri önem arz etmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin Cumhuriyet'in 100. yılında bölgesel örgütlerle ilgili hedefleri oldukça önemlidir. Bu nedenle bu bölümde, 14 Mayıs 2023 tarihli 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonucunda TBMM'ye milletvekili çıkarmış partilerin ve bu partilerin dahil olduğu ittifakların yayınladığı seçim beyannamelerindeki uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilgili genel hedefler değerlendirilip sonrasında 1999 yılından beri adaylık statüsünün süregeldiği Avrupa Birliği üyeliği ile ilgili özel hedefleri incelenecektir.

Adalet ve Kalkınma Partisi

Çok taraflılık perspektifinden bakıldığında beyannamede muhasebeden (AK Parti, 2023, s. 215) bankacılığa (AK Parti, 2023, s. 201), sürdürülebilir kalkınmadan (AK Parti, 2023, s. 194) kamu ihalelerine (AK Parti, 2023, s. 218) pek çok alanda “uluslararası normlara”, “uluslararası standartlara” ulaşma hedefinin ve “uluslararası işbirliklerinin” altının çizildiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında uluslararası sistemin temel normlarının ve standartlarının yol gösterici rolünün kabulü üzerinden hareket edildiği değerlendirilebilir. Öte yandan beyannamede “hem küresel hem de bölgesel olarak dış baskıların arttığı ve coğrafyamızda kirli planların hazırlandığını görüyor ve biliyoruz” (AK Parti, 2023, s. 13) denilerek, sistemin araçlarına ve süreçlerine dair geçmiş dönemlerde gözlemlenen kuşkucu tavrın devam ettiği görülmektedir. Uluslararası örgütlenmede Türkiye'nin rolünün “adil bir küresel düzenin” kurulmasında etkin aktörlük olarak çerçevesi değerlendirilmiştir (AK Parti, 2023, s. 417).

Uluslararası standartlara atfedilen önemin tersine, uluslararası örgütlenmenin bel kemiği Birleşmiş Milletler hakkında kuşkucu tutum oldukça net ortaya konmuştur, BM Güvenlik Konseyi'nin yapısına yönelik eleştiriyi özetleyen “Dünya 5'ten Büyüktür” sloganı ve “Birleşmiş Milletler, hangi ciddi sorunu çözebilmiştir?” vurgusu dikkat çekmektedir (AK Parti, 2023, s. 8). BM'ye yönelik bu kuşkucu yaklaşımdan hareketle yakın gelecekte örgütün yeniden yapılanmaya gideceğine dair beklenti dile getirilmiş “bir müddet sonra Birleşmiş Milletler başta olmak üzere, dünyanın bugün var olan tüm kurum ve kuruluşlarının yeniden yapılandırıldığına şahit olacağız” denmiştir (AK Parti, 2023, s. 8). BM'nin dönüşümünün nasıl olacağına ve Türkiye'nin bu süreçte oynayacağı role ilişkin bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

Beyannamenin *Türkiye Eksenli, Etkin Dış Politika* başlığı incelendiğinde Adalet ve Kalkınma Partisi, uluslararası ve bölgesel örgütlerle (BM, İİT, AB, AK, OECD, AİB, MIKTA, vb.) yapıcı ilişkileri devam ettirmeyi (AK Parti, 2023, s. 107), NATO ve AB nezdindeki konumunu güçlendirmeyi, ve Türk dış politikasını “çok taraflılık, daha fazla iş birliği, krizlerin barışçıl çözümü, istikrara katkı, uluslararası örgütleri etkinleştirme ve insani diplomasi ilkeleri” ile oluşturmayı hedeflemektedir (AK Parti, 2023, s. 389). Ayrıca, batı dışı aktörlerle (İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), G-20, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı (D-8), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Asya İşbirliği Diyalogu, Asya'da Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler Konferansı, MIKTA, Körfez İşbirliği Konseyi, Arap Ligi, Afrika Birliği, ASEAN, BRICS, Şanghay İşbirliği Örgütü) ilişkilerin güçlü olduğunu iddia ederken gelecekte bu ilişkileri daha da derinleştirmeyi ve Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel örgütlerde görünürlüğünü arttırmayı hedeflemektedir.

Avrupa Birliği üyeliği ile ilgili olarak; “AB ile ilişkilerimizi olumlu gündem temelinde şekillendirerek tam üyelik müzakerelerimizi sonuçlandırmak üzere adımlar atacağız. Gümrük Birliği'nin güncellenmesini sağlayacağız” denmektedir (AK Parti, 2023, s. 424). “Tüm siyasi

engellemelere rağmen, AB tam üyeliğini stratejik hedefimiz olarak belirledik” şeklinde AB üyeliği ile ilgili hedefini ortaya koymaktadır (AK Parti, 2023, s. 399).

Milliyetçi Hareket Partisi

2011 Seçim Beyannamesi - 2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi’nin *Dış Politika* başlığı incelendiğinde;

Milliyetçi Hareket Partisi, uluslararası ilişkilere herhangi bir ön yargı ile yaklaşmamakta, gelişmeleri ve sorunları gerçekçi ve çok yönlü milli bir strateji çerçevesinde değerlendirmektedir” ve “uluslararası mahiyet arz eden her türlü bölgesel işbirliğine yönelik oluşumların teşvik edilerek bu girişimlere uluslararası camianın etkili bir üyesi olarak dahil olunacak, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi için bölgesel ve küresel düzeyde barış, istikrar, güvenlik ve ortak refaha katkıda bulunulacaktır (MHP, 2011a, s. 184) vurguları dikkat çekmektedir.

Türkiye’nin doğrudan çıkarı olan konularda (enerji güvenliği, sanayileşme, su kaynaklarının yönetimi) gibi alanlarda ikili ve çok taraflı anlaşmaların faydalı birer araç olarak görüldüğü ve parti vizyonunun bu iş birliklerinin geliştirilmesi yönünde tanımlandığı görülmektedir (MHP, 2011a). Özellikle kültür alanında uluslararası faaliyetlerin, kültürler arası etkileşimin karşılıklı artırılmasından ziyade Türk kültürünün yayılması için bir araç olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu görüş “Türk kültürü ve sanatının yaşatılması, geliştirilmesi, tanıtılması ve yaygınlaştırılması amacıyla “millî kültür endüstrisi” oluşturulacaktır...Uluslararası kültürel iş birliği programları geliştirilerek, Türk kültürünün çevre kültürler için cazibe merkezi hâline gelmesi sağlanacaktır” ifadesinde görülebilmektedir (MHP, 2011a, s.148). Benzer şekilde uluslararası hukuka çeşitli defalar atıf yapılarak, uluslararası hukukun kural ve imkanlarının ülke çıkarlarının korunmasında bir araç olarak not edilmiştir. Bu bağlamda, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin seçim beyannamesindeki dış politika hedefleri ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Öte yandan, Milliyetçi Hareket Partisi’nin incelenen metinlerinde detaylı dış politika bölümü olmasına rağmen Birleşmiş Milletler ile ilgili herhangi bir ifadeye yer verilmemiş olması dikkat çekicidir.

MHP’ye göre, Avrupa Birliği ile ilişkilerle ilgili olarak,

Türkiye-AB ilişkilerinin niteliği, zemini ve çerçevesinin açıklığa ve yeni bir tanıma kavuşturulması gerekli görülmektedir. Partimiz, AB ile ilişkileri Türkiye için bir “kimlik ve kader sorunu” olarak görmemektedir. Türkiye’nin ne pahasına olursa olsun Avrupa Birliği’nin yörüngesinde sürüklenmeye mecbur, mahkûm ve muhtaç olmadığını savunmaktadır (MHP, 2011a, s. 188).

AB’nin Türkiye için kader meselesi olarak görülmeyeceğini vurgulayan MHP, Türkiye’nin ulusal ve uluslararası arenadaki çıkarlarını koruyan bir tam üyelik dışındaki seçenekleri kabul etmeyeceğini;

Avrupa Birliği’nin Türkiye’nin milli birliği ve bütünlüğü; terör ve bölücülük; Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularındaki yaklaşımı Türkiye’nin menfaatlerine zarar vermemesi kaydıyla ortaklık müzakerelerinin sürdürülmesi ve tam üyelik dışındaki yaklaşımların kabul edilmemesi politikamızın esasını oluşturmaktadır. Avrupa Birliğine dahil ülkelerin millî duyarlılıklarımıza gösterecekleri saygı, bu ülkelerle olan ilişkilerimizin geleceğini belirleyecek temel kriterleri oluşturacaktır (MHP, 2011a, s. 188-189) şeklinde belirtmektedir.

Ayrıca, “Türkiye’nin hayırına olmayan hiçbir projenin şu ya da bu şekilde içinde ya da destekçisi konumunda olunmayacaktır” yaklaşımını vurgulamaktadır (MHP, 2011a, s. 194). 2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi 100 Söz’de Avrupa Birliği ile ilgili herhangi bir hedefe yer verilmemişken, 2023 seçimleri öncesinde yayınlanan MHP’nin 100 Sözü’nde “bölgemizde ve dünyada barış ve istikrarı sürekli kılmak, uluslararası işbirliğini, karşılıklı saygı ve dostluğu yaymak ve geliştirmek... suretiyle ülkemizin hak ve menfaatleri(nin) her platformda” korunmasını hedeflemektedir (MHP, 2023) denmiştir.

2023 yılında yayınlanan 200 Söz metninin 100. maddesinde ise Türk devletleri ile işbirliği özel olarak vurgulanmış ve “‘Türk Kuşağı’ stratejisi ile Türk devlet ve toplulukları arasındaki diyalog ve işbirliği bağlarını güçlendirecek, Türk Devletleri Teşkilatının ilan ettiği ‘Türk Dünyası 2040 Vizyonu’ doğrultusunda siyasi ve ekonomik ortaklıklar oluşturulacak ve mevcut işbirliği mekanizmaları güçlendirilecek” denmiştir (MHP, 2023). Bu vurgu 2011 tarihli vizyon metinlerinde yer alan Avrasya, Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu bölgeleri ile “Türk ve İslam Alemi” ile ilişkilerin önceliklendiren yaklaşıma paralellik göstermektedir. (MHP, 2011a, s. 185).

Yeniden Refah Partisi

Uluslararası sistemin yapısına, değerlerine ve işleyişine ilişkin kuşkucu yaklaşım YRP’nin seçim beyannamesinde öne çıkmaktadır. Küresel çok taraflılık eleştirilirken bölgesel çok taraflılığın desteklendiği görülmektedir: “Küresel güçlerin değil, kendi milli çıkarlarımızı ön planda tutan; “Bağımsız ve Milli bir Dış Politika” anlayışı önceliğimizdir. Türkiye’nin gerek bölgesel bir güç gerekse İslam dünyasında model ülke anlayışıyla stratejik bir öneme kavuşturulması öncelikli hedefimizdir” (YRP, 2023) denmektedir. Aşağıda sunulan bölgesel işbirliklerine ilişkin söylemlerin analizinden de görüleceği gibi hem küresel hem de bölgesel işbirlikleri ortak sorunların çözümünün bir yöntemi olarak konumlanmaktan ziyade, Türkiye’nin gücünün ve etkinliğinin artırılması için birer aracı olarak tanımlanmıştır.

Dış Politikamız bölümünde uluslararası örgütlere istinaden D-8 Teşkilatı öncülüğüne odaklanılmaktadır. Avrupa Birliği ile ilgili olarak, “AB’ye tam üyelik girişimi, ülkemizin Batı’ya tamamen teslim olmasına yönelik olup, Yeniden Refah Partisi olarak, AB’ye tam üyelik yerine, eşitler arası bir anlayış çerçevesinde, karşılıklı ikili ilişkiler içerisinde olmayı önceliğimizi ifade etmek isteriz” şeklinde bir yaklaşım sergilemektedir (YRP, 2023). Kısaca, AB üyeliği yerine Avrupa ülkeleriyle ikili ilişkiler kurmayı hedeflemektedir.

Necmettin Erbakan’ın kuruluşunda önemli rol oynadığı D-8 örgütüne (Köktaş, 2018) metinde özel vurgu yapılmaktadır. “

Kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını iyileştirmek, ticari ilişkilerini çeşitlendirmek ve birçok alanda üye ülkelere yeni imkanlar sağlamak, uluslararası seviyede karar verme mekanizmalarına güçlü biçimde katılımlarını sağlamak amacını ve daha sonra D-8 Teşkilatı’nın bütün Müslüman ülkeleri kapsayacak şekilde D-60’a genişletilmesini ana hedef olarak (YRP, 2023) görülmektedir denmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı’nın başta ekonomik ilişkiler olmak üzere Orta Asya Türki Cumhuriyetleri ile ilişkilerin arttırılmasında temel araç olarak kullanılması da YRP’nin bölgesel vizyonunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni

Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni incelendiğinde, yukarıda incelenen metinlerle benzer şekilde uluslararası normlar ve uluslararası standartlara tarımdan bilişime pek çok alanda değinildiği görülmektedir (OPMM, 2023). Ancak OPMM’de bu kavramlara yapılan vurgu yukarıdaki metinlerden farklı olarak Türkiye’nin uluslararası çıkarlarını korumanın birer aracı olarak değil, ülke içinde geliştirilmesi, iyileştirilmesi hedeflenen politika alanlarının hedef kriteri olarak konumlandığı görülmektedir.

Çok taraflılık ve uluslararası örgütlenmelere dair açıkça olumlu bir vizyon tanımlanmıştır. Metinde “Uluslararası örgütlerle ilişkileri çok taraflı diplomasiyi önemseyen bir anlayışla, niteliğine ve dış politika hedeflerimize uyumu ölçüsünde, üyelik ya da diğer mekanizmalar aracılığıyla güçlendirilen stratejik bir araç olarak değerlendireceğiz” denilmiştir (OPMM, 2023, s. 230). Uluslararası örgütlerde Türkiye’nin etkinliğinin arttırılması için

“uluslararası örgüt sekretaryalarında vatandaşlarımızın uzmanlık gerektiren kadrolarda mümkün olduğu ölçüde çok sayıda ve olabildiğince üst düzeyde görev almalarını öncelikli politikalarımızdan biri yapacağız” vurgusu diğer partilerin beyannamelerinden ayrışması bakımından dikkat çekicidir (OPMM, 2023, s. 230). Metinde Birleşmiş Milletler ile ilişkin doğrudan bir vizyon tanımlanmamış olmakla birlikte altı çizilen çeşitli sorunların (iklim değişikliği, İsrail-Filistin meselesi, engelli hakları) çözümünde BM anlaşmalarına, kurum ve süreçlerine yapılan vurguya dayanarak BM’ye yönelik olumlu bir yaklaşıma sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Dış Politika, Savunma, Güvenlik ve Göç Politikaları başlığı incelendiğinde; Millet İttifakı’nın bölgesel örgütler kapsamında Türk Devletleri Teşkilatı’nı ve Türkiye’nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, D8 gibi örgütlerdeki konumunu güçlendirmeyi ve ayrıca Şangay İşbirliği Örgütü, ASEAN gibi örgütlerle ilişkileri de sürdürülebilir hâle getirmeyi hedeflediği görülmektedir (OPMM, 2023, s. 231-232).

Avrupa Birliği ile ilgili olarak;

Avrupa Birliği’ne tam üyelik hedefimizdir. Tam üyelik sürecinin diyalog, adalet ve eşitlik çerçevesinde tamamlanması için çalışacağız. AB ülkelerine vize serbestisi sağlanması sürecini öncelikli olarak ele alınacak ve sonuçlandıracağız. Yeşil Mutabakat hedefine uyum sağlayacağız. Kişisel verilerin korunması ve kişisel veriler ile ilgili kurulan kurulun tam yetkin ve bağımsız olmasını sağlayacağız. Gümrük Birliği’nin modernizasyonu için Türkiye ile AB arasındaki anlaşmazlıkları gidereceğiz. Türkiye ile AB’nin sığınmacılar sorununa ortak sorumluluk ve külfet paylaşımı üstlenerek yaklaşımlarını sağlayacak, 2014 Geri Kabul Anlaşması ile 18 Mart 2016 Mutabakatı’nı gözden geçireceğiz. Avrupa Konseyi’nin kurucu üyesi olmamız ve Anayasamızın gereği olarak, AİHS’ne ve Konsey’in diğer hukuki belgelerine uyum sağlayacak, AİHM kararlarını uygulayacağız (OPMM, 2023, s. 230) hedeflerini sıralamaktadır.

Özetle Millet İttifakı, bir yandan çeşitli bölgelerdeki bölgesel örgütlerle iyi ilişkiler kurmayı ve Türkiye’nin bu örgütlerdeki konumunu güçlendirmeyi hedeflerken, diğer yandan AB’ye tam üyeliği amaçlamaktadır. Ayrıca, tam üyelik hedefinin yanında Türkiye ve AB arasındaki vize, kişisel veriler, Gümrük Birliği ve sığınmacılarla ilgili sorunları çözmeyi ve Avrupa Konseyi ile ilişkiler bağlamında AİHM kararlarını uygulamayı vaat etmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Yüzyıla Çağrı Beynamesi’nde yukarıda incelenen OPMM’ye paralel olarak uluslararası hukukun öncelikleneceğinin altı “Akılcı, barışçıl ve gerçekçilikten sapmayan, uluslararası hukuka ve meşruiyete önem veren bir dış politika izlenecektir.” denilerek çizilmektedir (CHP, 2020). Aynı metinde ayrıca “bölge merkezli dış politika yaklaşımından yola çıkarak, kurucu üyelerinin İran, Irak, Suriye ve Türkiye’nin olacağı ve bölgemizde huzur, barış ve istikrar oluşturmayı hedefleyen “Ortadoğu Barış ve İşbirliği Teşkilatı” (OBİT) kurulacaktır” vaadi karşımıza çıkmaktadır (CHP, 2020). Avrupa Birliği ile ilişkiler ya da üyeliği konusunda herhangi bir ifade yer almamaktadır. CHP’nin “İlk Yüz Gün” hedeflerinde de, uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilgili herhangi bir hedef bulunmamaktadır.

İYİ Parti

Bu beyannamenin *Dış Politika* başlığı genel anlamda OPMM’nin dış politika başlığıyla benzerlik göstermektedir. Özellikle uluslararası hukuk, norm ve standartlara yapılan vurgular ve bu vurguların ülkenin sadece dış değil iç politikasında da tespit edilen sorunların çözümünde kriter tanımlandığı noktalar iki metin arasında temel benzerliği oluşturmaktadır. Ancak Birleşmiş Milletler’e metinde atıfta bulunulmamıştır.

Avrupa Birliği ile ilgili olarak, “Avrupa Birliği’ne tam üyelik hedefimizdir” denmektedir (İYİP, 2023, s. 260). Ayrıca,

Tam üyelik sürecinin diyalog, adalet ve eşitlik çerçevesinde tamamlanması için çalışacağız. AB ülkelerine vize serbestisi sağlanması sürecini öncelikli olarak ele alacak ve sonuçlandıracağız. Gümrük Birliği’nin modernizasyonu için Türkiye ile AB arasındaki anlaşmazlıkları gidereceğiz. Türkiye’nin Batı kurumlarındaki yerinin güçlendirilmesi, ülkemizin stratejik yönelimine dair mevcut bazı soru işaretlerinin ve algı sorununun giderilmesi yönünde başta NATO, Avrupa Konseyi ve AB gibi kurumlar olmak üzere üst düzey temasların ihyasını sağlayacağız. Avrupa Konseyinin kurucu üyesi olmamız ve Anayasa’mızın gereği olarak AIHS’ye ve Avrupa Konseyinin diğer hukuki belgelerine uyum sağlayacak, AIHM kararlarını uygulayacağız (İYİP, 2023, s. 261) vaatlerinde bulunmaktadır.

Diğer yandan İYİP, partinin Asya vizyonuna dikkat çekerek, “bölgedeki ülkelerle ilişkilerimizi bir yandan ikili düzeyde güçlendirmek, bir yandan da bu ikili ilişkileri çoklu işbirliği mekanizmalarıyla” desteklemeyi hedeflemektedir (İYİP, 2023, s. 263).

Emek ve Özgürlük İttifakı

Emek ve Özgürlük İttifakı’nın 14 Mayıs Seçim Mutabakat Bildirgesi’nde uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilişkiler bağlamında, “yurtta, bölgede ve dünyada barıştan yana, uzun vadeli halklar arası iş birliğine yönelik politikalar acil ihtiyaçtır .... emperyalist güçlerin ve işbirlikçilerinin çıkarları değil halkların çıkarları esas alınacaktır” denmektedir (Emek ve Özgürlük İttifakı, 2023). Uluslararası kurumlarla ortaklığa sadece depreme dayanıklı kentlerin inşası bağlamında yer verilmiştir (Emek ve Özgürlük İttifakı, 2023). Dolayısıyla bölgesel örgütlere üyelik ya da bu örgütlerle işbirliği değil halkların çıkarlarına odaklanılmaktadır.

Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi

İlgili beyannamede uluslararası sözleşmelere, insan haklarının (adil yargılanma hakkı, işçi hakları ve çocuk hakları gibi) korunması için uygulanması gereken birer kriter olarak vurgulanmış ve “Temel hak ve özgürlükleri koruyan, toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan uluslararası sözleşmelerin iç hukukta şartsız koşulsuz geçerli olmasını sağlayacağız” denilmiştir (YSGP, 2023, s.15) Ek olarak “Barışçı Bir Dış Politika İçin Birlikte Değiştireceğiz” başlığı altında; “devletlerarası ilişkilerde insan haklarını yok sayan siyasete karşı halkların kazanımlarını esas alan dış politika” vaat edilmektedir (YSGP, 2023, s. 71).

“Ortadoğu ve Kuzey Afrika başta olmak üzere, Kafkasya ve Doğu Akdeniz’de ... barışçı politikalara ve diplomasiye öncelik” vermektten (YSGP, 2023, s. 72) ve “Avrupa Birliği ve Türkiye arasında, insan hakları ve değerlerinin pazarlık konusu yapılmasına karşı” çıkmaktan bahsetmektedir (YSGP, 2023, s. 74). Özetle YSGP, uluslararası ya da bölgesel örgütlere üyeliği ya da bu örgütlerle iş birliğini değil halkların çıkarlarını esas alan bir dış politika oluşturmayı önermektedir.

Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi’nin Beyannamesi’ne bakıldığında Türkiye’nin mevcut uluslararası örgütlenmelerle olan ilişki ve işbirliğine genelde eleştirel bir tutum takınıldığı göze çarpmaktadır. “Başta NATO olmak üzere tek taraflı ve dayanaksız askeri müdahalelerde bulunan uluslararası örgütler, bloklar ve ABD, İngiltere, Fransa gibi ülkeler ve silahları bölgeye neredeyse tümüyle yayıldı” denilmektedir (TİP, 2023, s.91).

Uluslararası hukuktan işçi ve çocuk hakları bağlamında söz edilmekte, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün “çalışma yaşamında şiddet ve tacizin önlenmesi amacı taşıyan 190 sayılı Sözleşmesi’ni onaylayacağız” denilmektedir (TİP, 2023, s.23). Birleşmiş Milletlerle ilgili tek doğrudan yorum ise mülteci politikaları alanında yapılmakta ve “özel olarak Suriyelilerin başka ülkelere gönüllü yerleşim esaslarının belirleneceği, genel olarak da mülteci hareketlerinin

idaresine yönelik BMMYK esaslarına ve insan haklarına uygun sözleşme ve anlaşmaların tasarlanacağı BM bünyesinde acil bir uluslararası konferansın toplanmasını talep edeceğiz” denilmektedir (TİP, 2023, s. 88).

Ülkede, Bölgede ve Dünyada Barış başlığı incelendiğinde TİP; “bölgede ve dünyada militarizme, başta NATO olmak üzere tüm askeri paktlara ve savaş politikalarına karşı barışı” savunacaklarını, AB ile imzalanan Geri Kabul Antlaşması’nı iptal edeceklerini ve “göç ve mülteci politikasını öngörülebilir, şeffaf ve denetimli hâlde” yürüteceklerini iddia etmektedir (TİP, 2023, s. 15). Ayrıca TİP, Türkiye’nin “ekonomik ve siyasi egemenliği yani tam bağımsızlığı, emperyalistlerle bu tür ilişkilendirmeler, uluslararası finans kuruluşları ve yine emperyalist bir oluşum olan Avrupa Birliği kurumları ile yapılan anlaşmalar ile fazlasıyla zarar” gördüğünü belirterek bölgesel örgütlere üyelik ya da bu örgütlerle iş birliği konusunda karşı tavır gösterdiklerini açıkça belirtmektedir (TİP, 2023, s. 90-91).

Sonuç ve Değerlendirme

Seçim beyannameleri, demokratik hayatın gelişimine katkıda bulunmakla birlikte, seçmenlerin de bilinçli tercihlerde bulunmalarında rol oynamaktadır. Hem kamunun bilgilendirilmesi hem de kamuoyu oluşumu açısından seçim beyannamelerinin iletişim araçları vasıtasıyla seçmenlerle paylaşılması ve dolaşıma sokulması önemlidir. Cumhuriyet’in 100. yılında, seçim beyannamelerinin demokrasinin işleyişi açısından ne kadar gerekli olduğu daha da net anlaşılmaktadır. Demokrasinin temel taşlarından olan seçimler yoluyla halk iradesinin yönetime yansıtılmasında sağladığı katkıya ek olarak, siyasi partiler beyannamelerde yer verdikleri vaatler ve politikalar programları ile oy almayı umdukları toplumsal kitlelerin önceliklerini ve hassasiyetlerini nasıl algıladıklarını da gözler önüne sermektedir. Bu açıdan bakıldığında, seçim beyannameleri, toplumdaki görüş farklılıklarını ve kırılma noktalarını anlamakta da fayda sağlamaktadır. Bu analiz ayrıca, farklılıkların siyasi partilerin programlarına yansydıkları ölçüde ülkenin gelecekteki olası hedef ve öncelikleri ile iç ve dış politikadaki olası görünümünü karşılaştırmalı olarak incelemeyi mümkün kılmaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen AK Parti, MHP, YRP, CHP, İYİP, YSGP ve TİP’in seçim beyannamelerinde kadın politikaları ve dış politika ile ilgili hangi konulara sıklıkla değinmiş oldukları analiz edilmiştir. Dış politika özelinde Uluslararası ve Bölgesel Örgütlerle İlişkiler ele alınmış, bu konularla ilgili seçim beyannamelerinde nasıl bir politika izlendiği araştırılmıştır.

Kadın politikaları bağlamında incelenen seçim beyannameleri ve mutabakat metni neticesinde şu sonuçlara varılmıştır: Adalet ve Kalkınma Partisi’nin seçim beyannamesinde, kadınların asli görevinin ailenin birliğinin sağlanması olduğu açıkça belirtilmektedir. Öte yandan muhafazakâr düşüncenin geleneklerin ve kültürün taşıyıcısı olarak aileye verdiği önem, muhafazakâr bir parti olan AK Parti’nin bildirgesinde ön plana çıkmaktadır. Milliyetçi Hareket Partisi’nin, seçim beyannamelerinde kadınlara yönelik politikalara diğer siyasi partilerin programlarına göre daha kısıtlı yer verildiği ve kadın meselesini aile ve geleneksel cinsiyet kodları bağlamında almış oldukları görülmektedir. Yeniden Refah Partisi’nin seçim beyannamesinde “Kadın” başlıklı bir bölüm yer almamaktadır. Parti’nin seçim beyannamesinin “Aile ve Sosyal Hizmetler Politikamız” başlıklı bölümünde, kadınların namus, şefkat, üretkenlik üzerinden tanımlanarak, kadınları ikincilleştiren pratiklerin yeniden üretildiği görülmektedir.

Millet İttifakı tarafından 2023’de “Ortak Politikalar Mutabakat Metni” adı ile hazırlanan metinde *Kadın* alt başlığı ile kadın politikaları konusundaki hedefler belirtilmiştir. Metinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın adının Kadın, Aile ve Çocuk Bakanlığı olarak değiştirilmesi gibi maddeler yer almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 2023 yılı içerisinde hazırladığı bir

seçim beyannamesi olmadığı için, 2020 tarihli *İkinci Yüzyıla Çağrı Beyannamesi* ve *İktidarımızın İlk 100 Gününde Yapacaklarımız* başlıklı belgeler analize konu edilmiştir. Her ki metin kapsamında da kadınlarla ilgili detaylı hedeflere yer verilmemektedir. Genel olarak kadına yönelik şiddet, tarımda kadın istihdamı ve kadınların eşit temsili gibi temel başlıklar altında kadınlarla ilgili vaatlere yer verilmiştir. İYİ Parti kişiye özel bir beyanname hazırlayarak 2023 seçimlerine giren tüm siyasi partiler içerisinde en geniş seçim beyannamesi hazırlayan parti olmuştur. *Kadın* başlıklı bölümün altında kadına yönelik toplumsal roller ve kadın üzerinde yaratılan algı konuları ele alınmıştır.

Emek ve Özgürlük İttifakının seçim beyannamesinde, Millet İttifakının seçim beyannamesi ile benzer şekilde kadınların eşit temsiline yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Ayrıca, yine Millet İttifakının seçim beyannamesine benzer şekilde kadına yönelik şiddetle mücadele edileceği hedefi yer almaktadır. İki ittifakın seçim beyannamesindeki temel fark İstanbul Sözleşmesi ile ilgilidir. Millet İttifakı beyannamesinde İstanbul Sözleşmesi'nden bahsetmezken, Emek ve Özgürlük İttifakı İstanbul Sözleşmesi'nin yeniden yürürlüğe gireceği hedefini belirtmektedir. Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi'nin 2023 Seçim Beyannamesi incelendiğinde, kadınlara yönelik politikaların çok fazla yer verilmiş olduğu görülmektedir. Parti'nin beyannamesinde yer alan 8 Mart'ın çalışan tüm kadınlar için resmi tatil edilmesi vaadi, diğer partilerin hiçbirinin vaatleri arasında yer almamaktadır. Türkiye İşçi Partisi'nin seçim beyannamesinde, özellikle emekçi kadınlarla ilgili politika hedeflerinin öne çıktığı görülmektedir. Diğer siyasi partilerden farklı olarak Türkiye İşçi Partisi, kadınlara yönelik tüm politika hedeflerinde, laikliğin çok önemli olduğunu özellikle belirtmektedir.

Bu çalışmada incelenen siyasi partilerin ve ittifakların seçim beyannamelerinde kadın politikaları ile ilgili vaatler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, bütün partiler tarafından kadın politikalarının yadsınamaz bir politika alanı olarak kabul edildiği görülmektedir. Öte yandan partilerin yaklaşımında en önemli ayrımın kadın politikalarının belirlenen diğer politik hedeflere (Örneğin, ekonomik üretkenlik, ailenin korunması gibi) ulaşmada bir araç olarak mı tanımlandığı yoksa kadınların hak ve sorunlarının başlı başına bir politika hedefi olarak mı konumlandığı noktasında olduğu görülmektedir. Diğer yandan, beyannamelerde ifade edilen politika vaatlerinin çoğunun sembolik nitelikte olduğu, bu sebeple de kadın politikalarında ihtiyaç duyulan köklü değişimleri kısa vadede siyaset gündeminde görmenin pek mümkün olmayacağı değerlendirilebilir.

Beyannamelerde uluslararası örgütlenme ve çok taraflılıkla ilgili dile getirilen yaklaşımlar değerlendirildiğinde bütün partilerin en az bir konuda uluslararası hukuk norm, kural ya da araçlarına referans vererek atfettiği önemi vurguladığı görülmüştür. Siyasal partilerin uluslararası örgütlerle ilgili olarak tutumlarına bakıldığında ise üç temel yaklaşım dikkati çekmektedir. AK Parti, MHP ve YRP uluslararası çok taraflılığı Türkiye'nin uluslararası konumu ve gücünü göstermek ve/veya geliştirmek için birer araç olarak kurgularken, CHP ve İYİP hem kendi beyannamelerinde hem de taraf oldukları OPMM ile çok taraflılığı dış politikanın bir aracı olmanın yanı sıra Türkiye'nin iç sorunlarını çözmek için birer araç ve mihenk taşı olarak konumlandığı görülmüştür. YSGP ve TİP'in beyannamelerine bakıldığında ise partilerin mevcut uluslararası sisteme ilişkin kuşkucu tavrının çok taraflılıkla ilgili tutumlarına da yansıdığını ve mevcut uluslararası örgütlenmelere eleştirel tavır aldıkları görülmüştür. Beyannameler bütün olarak değerlendirildiğinde, farklı siyasi partilerin çeşitli uluslararası örgütlere ilişkin eleştirileri öne çıkmakla birlikte, ülkenin mevcut uluslararası sistemin temel norm ve kurallarından ayrışmasını hedefleyecek bir politika vizyonunun hiçbir parti tarafından hedeflenmediği görülmektedir. Siyasi partilerin bölgesel örgütlerle ilgili ortaya koydukları vizyonları da bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir.

Tüm bu beyannameler incelendiğinde, bölgesel örgütlere üyelik ve bölgesel örgütlerle işbirliği konusunda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Avrupa, Asya, Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika bölgelerindeki bölgesel örgütlerle işbirliğini güçlendirmeyi, derinleştirmeyi ve de bu örgütlerde Türkiye'nin görünürlüğünü arttırmayı hedeflerken; MHP'nin uluslararası öneme sahip bölgesel işbirliklerini desteklediği görülmektedir. YRP ise sadece D-8 Teşkilatı'na destek vermektedir. OPMM'de Millet İttifakı, çeşitli bölgelerdeki bölgesel örgütlerle ilişkileri güçlendirmeyi ve sürdürülebilir hâle getirmeyi hedeflediğini belirtmektedir. CHP İkinci Yüzyıla Çağrı Beyannamesi'nde OBİT'i kurmayı vaat ederken, İYİP Asya bölgesindeki bölgesel örgütlerle işbirliğine odaklanmaktadır. Diğer yandan, Emek ve Özgürlük İttifakı'ndan YSGP ve TİP benzer açıklamalarla bölgesel örgütlere üyeliği ya da bu örgütlerle iş birliğini değil halkların çıkarlarını esas alan bir dış politika oluşturmayı önermektedir.

Dış politika kapsamında uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilişkiler bağlamında, beyannamelerdeki Avrupa Birliği üyeliği konusundaki hedefler analiz edildiğinde ise, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin AB'ye tam üyeliği desteklediği; Milliyetçi Hareket Partisi'nin AB'ye üye olmayı bir gereklilik olarak görmediği; Yeniden Refah Partisi'nin, AB üyeliği yerine Avrupa ülkeleriyle ikili ilişkiler kurmayı hedeflediği görülmektedir. Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni'nde AB'ye tam üyeliğin Millet İttifakı'nın amaçları arasında olduğu belirtilirken, İYİ Parti'nin AB'ye tam üyelik sürecini diyalog, adalet ve eşitlik kavramları üzerinden değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi'nin, AB üyeliği ile ilgili özel bir hedefi bulunmazken, Türkiye İşçi Partisi'nin AB'yi emperyalist bir bölgesel örgüt olarak gördüğü ve Birliğin kurumları ve antlaşmalarının Türkiye'ye zarar verdiğini iddia ettiği görülmektedir. Bu nedenle bu iki parti, bölgesel örgütler yerine halkları önemseyen bir dış politika oluşturmayı hedeflemektedir. Özetle, 2010'lu yıllardan itibaren AB'den uzaklaşan bir Türk dış politikası izlenmesine rağmen, AK Parti'nin seçim beyannamesinde AB'ye tam üyeliği desteklemesi dikkat çekmektedir. TBMM'ye milletvekili gönderen partilerin hepsine bakıldığında ise AB üyeliğinin Millet İttifakı'nın hedeflerinden biri olduğu açıkça görülmekte, İYİP şartlı desteklerken, MHP, YRP, YSGP ve TİP tarafından desteklenmemekte ve hatta karşıt görüş sergilenmektedir. Yakın gelecekte Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yeri ve önemini artırma hedefi siyasal partilerin vizyonunu ortaklaştırırken, hangi örgütlerle ve hangi konularda iş birliğinin geliştirilmesi gerektiği konusu siyasetin tartışma noktalarından biri olacaktır.

Kaynakça

- AK Parti. (2023). *Türkiye yüzyılı için doğru adımlar. Seçim beyannamesi 2023.* <https://www.akparti.org.tr/media/bwlbkgif/tu-rkiye-yu-zy%C4%B1%C4%B1-ic-in-dog-ru-ad%C4%B1mlar-2023-sec-im-beyannamesi.pdf>.
- AK Parti ve Yeniden Refah Partisi. (2023). *14 Mayıs 2023 seçim ittifakı deklarasyonu.* <https://www.gazeteduvar.com.tr/ak-parti-ve-yeniden-refahin-ittifak-protokolu-ortaya-cikti-aile-butunlugunu-icin-yasalardaki-hukumler-ayiklanacak-haber-1609976>.
- Akçay, E. Y. (2018). 24 Haziran seçimleri sürecinde siyasal partilerin seçim beyannamelerinde Avrupa Birliği ile ilişkiler. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8 (15), 2175-2192.
- Arklan, Ü. ve Tanacı, F. (2020). Seçim kampanyalarına beyannameler bağlamında bir bakış: 31 Mart 2019 yerel seçimleri örneğinde karşılaştırmalı bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (26), 1-29. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.658686>.
- Aytaç, S. E. (2017). Türkiye'de siyasal partilerin seçim beyannamelerindeki politika öncelikleri, 2002–2015. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 26 (2), 7–26. <http://dx.doi.org/10.26650/siyasal.2017.26.2.0001>.
- Aziz, A. (2003). *Siyasal iletişim* (Vol. 2). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Bektaş, A. (1996). *Kamuoyu, iletişim ve demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler. (1945). *Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü*. https://turkiye.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf.
- Carpenter, T. G. (2017). The populist surge and the rebirth of foreign policy nationalism. *The SAIS Review of International Affairs*, 37 (1), 33-46.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (2020). *İkinci yüzyıla çağrı beyannamesi*. <https://chp.org.tr/yayin/ikinci-yuzyila-cagri-beyannamesi>.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (2023). *İktidarımızın ilk 100 gününde yapacaklarımız*. <https://chp.org.tr/yayin/ktidarimizin-1k-100-gununde-yapacaklarimiz>.
- Cuilenburg, J. V. (2010). Medya ve demokrasi. *Televizyon Haberciliğinde Etik*, 99-124.
- Çatı, K. ve Cengiz, S. (2019). Politik pazarlama çerçevesinde siyasi partilerin seçim beyannamelerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (72), 1701-1712.
- Emek ve Özgürlük İttifakı. (2023). *14 Mayıs seçim mutabakat bildirgesi*. <https://hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2023/ittifak-14-mayis-secim-mutabakati.pdf>
- Ertürk, K. Ö. ve Şeşen, E. (2017). Bir halkla ilişkiler aracı olarak seçim beyannameleri: 2000'li yıllar üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (1), 60-80.
- İYİ Parti. (2023). *2023 seçim beyannamesi*. <https://www.turkiyetarih yazacak.com/home>.
- Köktaş, R. (2018). Türkiye'nin Ortadoğu'daki bölgesel örgütlerle ilişkileri: İİT, KİK, D-8, ARAP LİĞİ VE ECO. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 45-75.
- Kumbuzoğlu, M., A. ve Kaynar, M., A. (2022). *Cumhuriyet dönemi partiler, seçimler, beyannameler (1923-1980)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2011a). *2023'e doğru yükselen ülke Türkiye sözleşmesi. Ses ver Türkiye*. https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhp2007/kitaplar/MHP_2011_SecimBeyannamesi.pdf.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2011b). *2011 seçim beyannamesi 100 söz*. https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhp2007/kitaplar/mhp_2011_secim_100_soz.pdf.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2023). *Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında Milliyetçi Hareket Partisi'nin 100 sözü*. <https://www.adanahilal.com/haber-mhp-14-mayis-2023-secim-beyannamesini-acikladi-22316.html>.
- Muzaffar, M., Yaseen, Z. ve Rahim, N. (2017). Changing dynamics of global politics: Transition from unipolar to multipolar world. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, 1 (1), 49-61.
- Ortak politikalar mutabakat metni*. (2023). <https://chp.org.tr/yayin/ortak-politikalar-mutabakat-metni/Open>.
- Patrick, S. (2002). Multilateralism and its discontents: The causes and consequences of US ambivalence. *Multilateralism and US foreign policy: Ambivalent engagement*, 1-44.
- Sartori, G. (1976). *Parties and party systems: A framework for analysis*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Terkan, B. (2010). Siyasi partilerin kadına ilişkin söylem ve politikaları (AKP ve CHP örneği). *Selçuk İletişim*, 6 (2), 115-136.
- Türkiye İşçi Partisi. (2023). *İnat ve umut bildirgesi. 14 Mayıs 2023 genel seçimleri politika belgesi*. <https://tip.org.tr/tip-inat-ve-umut-bildirgesi/>.
- Yıldırım, A. ve Simsek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11 baskı: 1999-2018). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yeniden Refah Partisi. (2023). *14 Mayıs 2023 genel seçim beyannamesi*. <https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/2023-genel-secimleri-beyannamemiz/2501>.

-
- YSK. (2023). Karar No: 2023/1255. <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/45639002/2023-1255.pdf>.
- Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi. (2023). *2023 seçim bildirgesi*. <https://yesilsolparti.org/wp-content/uploads/2023/04/yesil-sol-parti-2023-secim-bildirgesi.pdf>.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The First Century of Turkish Foreign Policy

Türk Dış Politikasının İlk Yüzyılı

Mesut ŞÖHRET^{a*}

^a Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4052-9286

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 21 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Türk Dış Politikası,
Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,
İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış
Politikası,
Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası,
AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 21, 2023

Keywords:

Turkish Foreign Policy,
Turkish Foreign Policy during the Atatürk
Era,
Turkish Foreign Policy during Second
World War,
Turkish Foreign Policy during the Cold
War Era,
Turkish Foreign Policy during the AK
Party Era.

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu yarımadasındaki ardılı olarak bundan yüzyıl önce kurulan Türkiye Cumhuriyeti, genel ilkeleri kurucu önder Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenen Türk dış politikasını takip ederek uluslararası sistemde orta büyüklükte bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir. Atatürk döneminde genel olarak statükoculuk ve Batıcılık ilkelerine göre şekillenen rasyonel ve gerçekçi bir yaklaşım benimseyen Türk dış politikası, zaman içinde yaşanan konjoktürel değişimlere göre bazı değişikliklere uğramıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra 2000'li yıllara gelinceye kadar genel olarak anti-revizyonist, statükocu ve gerçekçi bir dış politika çizgisi izleyen Türkiye Cumhuriyeti, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002'de tek başına iktidara gelmesiyle birlikte yeni bir yaklaşım benimsemeye başlamıştır. Stratejik Derinlik olarak ifade edilen bu yeni yaklaşım, Türk dış politikasını geleneksel çizginin dışına çıkararak pro-aktif ve çok yönlü bir dış politika anlayışı getirmiştir. Bu nedenle idealist ve maceracı olmakla nitelendirilen bu yaklaşım, Türkiye'nin Batı ekseninden çıktığı ve Yeni-Osmanlılık hedefleri olduğu gerekçesiyle eleştirilere uğramıştır. Benimsenen yeni dış politika yaklaşımı belirli bir dönem Türkiye'nin komşularıyla sorunlarını çözmesine ve uluslararası politikada etkinliğini artırırken yaşanan küresel ve bölgesel gelişmeler zaman içinde Türkiye'nin dış politikada yalnızlaşmasına neden olmuştur. Bu çalışmada kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında yaşanan değişimler dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemlerde meydana gelen önemli gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlediği politikalar ortaya konularak analiz edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The Republic of Turkey, which was founded a century ago, as the successor of the Ottoman Empire in the Anatolian peninsula, continues its existence as a medium-sized state in the international system by following the Turkish foreign policy, the general principles of which were determined by the founding leader Mustafa Kemal Atatürk. Turkish foreign policy, which generally adopted a rational and realistic approach shaped according to the principles of status quo and Westernism during the Atatürk period, has undergone some changes according to the cyclical changes over time. The Republic of Turkey, which generally followed an anti-revisionist, status quo, and realistic foreign policy line until the 2000s after Atatürk's death, began to adopt a new approach when the Justice and Development Party came to power alone in 2002. This new approach, referred to as Strategic Depth, has taken Turkish foreign policy beyond the traditional line and introduced a proactive and versatile foreign policy approach. Turkey has moved away from the Western axis and it has Neo-Ottomanism goals. The new foreign policy approach helped Turkey solve its problems with its neighbors and increased its effectiveness in international politics for a certain period. However, global and regional developments caused Turkey to become isolated in foreign policy over time. In this study, the changes in the foreign policy of the Republic of Turkey since its establishment were examined by dividing it into periods. The policies followed by Turkey against the important developments that took place in these periods were tried to be put forward and analyzed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sohretmesut@yahoo.com

Introduction

The Republic of Turkey, which was established as the successor of the Ottoman Empire, was established as a part of the modern international system by transforming the Imperial remnant it inherited over the last century into a nation-state form specific to the Turkish identity. Founded on the Anatolian peninsula, adjacent to highly problematic regions such as the Middle East, the Balkans, and the Caucasus, the Republic of Turkey has followed a foreign policy based on certain principles and observing certain priorities to maintain its existence in this difficult geography. Although Turkish foreign policymakers deviated from these priorities and basic principles in some crisis periods, it was generally observed that the determined principles were followed.

The Kemalist Revolution in Turkey was one of the great socio-political revolutions that occurred throughout the modern period of human history. Among all the world-changing revolutions, including the French Revolution, the Bolshevik Revolution, and the Marxist-Leninist revolutions, it is the only one that established an ideology of peace, sovereignty, and national development that went beyond military revisionism. The most important reason for this is that it was able to get back only a part of its resources after the War of Independence against the imperialist states of the period such as England, France, and Greece. So much so that in 200 years, the territory of 22 million km², where its successor, the Ottoman Empire, reached its greatest limits in 1699, shrank to 789 thousand km². In other words, when the Republic of Turkey was founded in 1923, it had sovereignty over approximately less than 10% of the territory of its predecessor, the Ottoman state (Bahadıroğlu, 2018). Moreover, its dominance over three continents was limited only to the Anatolian peninsula and a very small part of the European continent. Furthermore, it has experienced a significant loss of power in terms of both energy and economics as a result of its loss of influence in key areas such as the Middle East and North Africa, which are rich in fossil fuels such as oil and natural gas, which came to the fore in the 19th and 20th centuries. This circumstance compelled the newly constituted Turkish state to pursue a more balanced foreign policy based on its new power potential rather than its previous capacity. Turkey, as a newly constituted nation-state at the turn of the twentieth century, had no goal of territorial conquest and was cognizant that a realistic foreign policy was required to safeguard what it could save at the end of the War of Independence. The fundamental preoccupation of the new Turkish state's decision-makers is now to safeguard the state's independence and sovereignty with limited resources.

This circumstance compelled the newly constituted Turkish state to pursue a more balanced foreign policy based on its new power potential rather than its previous capacity. Turkey, as a newly constituted nation-state at the turn of the twentieth century, had no goal of territorial conquest and was cognizant that a realistic foreign policy was required to safeguard what it could save at the end of the War of Independence. The fundamental preoccupation of the new Turkish state's decision-makers is now to safeguard the state's independence and sovereignty with limited resources. At this moment, the founding leadership built the new state's bureaucratic organization in a Western secular model. Furthermore, the reforms attempted to acknowledge the newly constituted state as a sovereign entity in its interactions with the rest of the world, to trade based on comparative advantage, and to enjoy all the advantages of civility and peace. At this period, Atatürk's motto "Peace at Home, Peace in the World" symbolizes his rejection of the pursuit of power and honor over security. If the Montreux Straits Convention, the accession of Hatay to Turkey, and the military intervention in Cyprus are excluded, the new state can be said to have stayed loyal to non-revisionist (status quo-protecting) principles since its establishment.

In this process, Turkish foreign policymakers preferred to follow down-to-earth, relatively realistic, and rational policies instead of pursuing adventurous policies, despite the crises and transformations in the international system. However, with the influence of cyclical changes in the international system and globalization in the 2000s, certain significant changes in Turkish foreign policy began to occur, which differed from the principles in the founding codes

Basic Principles of Turkish Foreign Policy in the Founding Period

Although the Republic of Turkey is a nation-state founded in 1923, the historical, geopolitical, sociological, and ethnic legacy left by the Ottoman Empire, which ruled these lands for more than 600 years, has always been among the most important agenda items of Turkish foreign policy.

However, when Mustafa Kemal and the founding leadership founded the new Turkish state in 1923, the priority of peace and national development became key to the new Turkish state's ideology. Although Mustafa Kemal Atatürk and the founding staff were trained in the Ottoman state, this staff primarily distanced itself from all types of aggressive and revisionist approaches by removing the state from the Ottoman state's holy war motivation (jihad). Thus, the new state founded on the Ottoman legacy “abandoned all expansionist ambitions, for example, all Pan-Turkist, Pan-Ottoman or Pan-Islamist ideologies, and consciously limited its actions and desires to the national territory of Turkey defined by agreements.” This approach aims to preserve the last remaining lands of the Turks, who have been declining and experiencing territorial losses since the Treaty of Karlowitz (Karlofça) in 1699. In other words, rather than reclaiming lost territory, the newly founded Republic of Turkey pursued a strategy of defending its existing lands, which were decided by international treaties and were recognized by the entire world, and embracing its sovereignty over these lands.

“Atatürk transformed the ideological norms of Turkish foreign policy through a socio-political program that restructured society. Fully aware of the influence of internal forces on foreign policy behavior, he stated in 1927: What particularly concerns foreign policy and on which it is based is the internal organization of the state. Therefore, foreign policy must be compatible with domestic policy” (Weisband, 1973, p. 9). Therefore, the radical shift in foreign policy ideological norms occurred as part of a process that involved a nearly complete restructuring of society's values and institutions. As a result, the foreign policy understanding in question, whose foundations were laid during the Atatürk period, permeated state codes in general and carried Turkey until the 2000s. It is conceivable to claim that Turkish foreign policy, developed under the leadership of Atatürk in the establishing years of the Republic, is built on the following pillars

Accepting the Status Quo

The foreign policy line adopted during the Turkish War of Independence, which continued between 1919 and 1922, was primarily compatible with the main goal of establishing an independent Turkish State within national borders. This attitude, which rejects adventurous and expansionist tendencies but does not compromise on independence, constituted the focal point of Turkish foreign policy in the following periods (Turkish Foreign Policy in the Era of Atatürk, 2022). The main argument of the diplomatic struggle carried out after the great military success against the great powers of the period after the War of Independence was that the new Turkish state would establish peace from now on. At this point, this goal, which finds its meaning in the motto “Peace at Home, Peace in the World” coined by Mustafa Kemal Atatürk, the Republic of Turkey's founding leader, remains the fundamental guiding principle of Turkish foreign policy today (Barlas, 1998, p. 8-12).

The new Turkish state, established in a sensitive region, saw very well from the Byzantine and Ottoman Empires that were previously established in this region, how dangerous the consequences of moving the stones in the region could be. For this reason, the newly founded state considered it important for its national interests to protect and maintain the existing order in the region. This principle can be said to have two connotations for the new Turkish state, which was founded on the remnant of the empire

- a) Maintaining existing boundaries, not wanting to change them
- b) Not following a policy of irredentism (Oran, 2009, p. 46)

Essentially, the foreign policy, which was embodied with the slogan “Peace at Home, Peace in the World”, was put forward in a period when the new order was established, and it generally contains the following messages.

- 1) “There are problems in the country both economically (statism), ideologically (one party), and politically (the feeling of one nation created by the suppression of the Kurdish uprisings).
- 2) We have established a westernizing order, this should not be a matter of discussion anymore
- 3) We have no demands abroad after independence
- 4) We are satisfied with our life within the borders of our own country, we have no desire to intervene outside our borders,
- 5) We wish to live without conflict if others do not have any demands regarding our borders” (Oran, 2009, p. 47).

When the new state was established, its priorities differed and it had to develop a foreign policy strategy that supported the status quo. During the War of Independence, almost all the resources of the state were used to finance the war, and it is reasonable to argue that the state could not look outside unless it was endangered. Furthermore, because this was the new state's building phase, it was believed important to prioritize internal regime consolidation to keep the nation-state alive and to incorporate it into the contemporary international system through Western reforms. In addition, Turkey has calculated that pursuing an irredentist policy that aims to bind the Turkish and Muslim minorities living within the borders of the USSR and generally in other neighboring states around it may end up to its detriment by disrupting the delicate balances in its region. For this reason, its primary aim was to strengthen the nation-state by preserving its existing territories, rather than adding new territories to itself or uniting with its Turkish compatriots.

Indeed, after the definitive national borders were set with the National Pact and recognized by the Treaty of Lausanne, the Republic of Turkey has no intention of increasing its borders. Adopting such an approach during the new nation-state's foundation era could have been a political gambit that jeopardized the Republic's existence, which was already frail

Westernism

It is possible to say that normative standards regarding peace, sovereignty, and national development, beyond expansionism, became operational in Turkish foreign policy through the two methods Atatürk used to create a Turkish nation-state. These are Secularization and Westernization. Through the pedagogy of secularization and Westernization, Atatürk demonstrated how to unite the nation with the state. However, according to Atatürk's interpretation of Westernism, the West is not a geographical location. In this sense, the West is equivalent to capitalism in terms of infrastructure; in terms of the superstructure, it is a type of civilization built on the triumph of human reason over faith (Oran, 2009, p. 47). In this context, Westernization and Westernism are generally considered synonymous with the terms modernization. “Turkey fought its War of Independence not against Western civilization, but

against Western powers. With the establishment of the Republic, the West became a goal to be reached, a party to be cooperated with, and Westernism became a part of the official ideology of the Republic” (Bal, 2006, p. 667). For this reason, the principle of Westernization, which envisaged the foreign policy of the Ataturk period to reach the level of contemporary civilization, was inextricably linked with other principles.

“If we include Turkey and the Ottoman Empire, the westernization adventure, which is a process of approximately 200 years, is the cornerstone of Turkish foreign policy during Atatürk and the periods after him. As stated above, Atatürk's basic idea was to establish a modern Western state” (Tarhan, 2013, p. 27). Atatürk, who graduated from the Military Academy, the most open institution of the Ottoman Empire to the West, and the founding staff believed that Westernization was necessary for Turkey to take its place in the modern world. Although the phenomenon of Westernization existed during the Ottoman Empire and various Westernist policies were carried out by Ottoman political figures, implementing Ataturk's “Westernization Project” was difficult because the society that the Republic inherited from the empire was almost undeveloped. The common belief in Westernization and therefore Atatürk's abilities played the most important role in the success of Turkish Westernization (Altunışık and Tür, 2005, p. XV).

In Turkey, which won the War of Independence against Western states, nationalist feelings gained a sense of psychological confidence, but this situation did not turn into anti-Western sentiment, especially by the founding staff and bureaucracy of the state. On the contrary, during the Ataturk period, Turkey's foreign policy towards the West was to establish relations with the West in every field and to find a place for itself in the Western world. Because a Western-style democratic management system was desired with the proclamation of the Republic, the institutions of the state were attempted to be organized as in Western countries, and, most importantly, the legal system was adapted to the country by borrowing from Western countries. For example, Administrative Law was adopted from France, the Civil Code, Code of Obligations, Enforcement and Bankruptcy Law, Code of Civil Procedure from Switzerland, the Code of Criminal Procedure, Commercial Code from Germany, and the Criminal Code from Italy were put into practice.

Even though Atatürk did not trust the Western states with which he fought for many years, he realized that the adoption of a legal system, diplomacy, and science under the leadership of the West was necessary for the establishment of modern Turkey. As a result, Ataturk, who attempted to construct a modern Western nation in the country, employed foreign policy to make this dream a reality. Foreign policy was also centered on Westernization and behaving by Western civilization's standards, as several revolutions were undertaken to Westernize Turkish society and state and bring them up to Western standards. For this reason, it is possible to say that the country decisively turned its face from the East to the West, especially during the Atatürk period, to make the newly established Republic an equal and respected member of the Western world (Çalış, 2001, p. 7).

Essentially, the dream of Turkey as a modern nation is Atatürk's most fundamental point in the establishment of the Republic. This modernization was felt as revolutionary in almost every field, socially, politically, and economically. As can be understood from here, the aim was to establish a state that claimed to be completely Western with domestic reforms, while in foreign policy, it became a member of many international organizations founded by Western states, and in international developments, it was often on the side of the West and acted with the West (Gözen, 2009, p. 71). Although Western values were based on science and reason, Ataturk never pursued a pro-Western foreign policy or one that put the interests of the West ahead of Turkey's. He believed that a balance of power policy should be followed among

Western states to protect Turkey's vital interests. Despite the criticism of Western powers, especially in the 1930s, Ataturk also developed a partnership with Germany and the Soviets.

Realism

“One of the most important factors guiding the foreign policy of Turkey, which has been extremely sensitive about independence and territorial integrity since its establishment, has been security concerns. Turkish Foreign Policy, directed by Ataturk himself during the period of national struggle, was based on protecting its territorial integrity and gaining independence. Now, Turkish foreign policy has shifted from one of global claims to one of modesty, with the only goal of protecting the nation-state's borders and ensuring its continued existence (Berber, 2008, p. 240-242).

Foreign policymakers in Turkey, which was in a sensitive position during the Republic's founding years, sought to protect the state's independence and sovereignty while determining policies that took into account the national and international realities of that period. In the 1920s and 1930s, the country was surrounded by the powerful states of the period, the United Kingdom, France, Italy, and the USSR, due to the mandate system and international agreements. This situation has caused Turkey to prefer a realistic and adventurous foreign policy.

Although the new state could have joined the revisionist states such as Italy and Germany, which were dissatisfied with the international order when it was established, Ataturk and the political elites refused to drag the country into adventure by pursuing a realistic foreign policy. It is plausible to argue that Turkish foreign policymakers had realistic expectations regarding determining the national borders of the new Republic of Turkey during this period (Gönlübol and Sar, 2013).

Many key challenges confronting the newly founded Republic during this period, like as the Mosul Problem, the Turkish-Greek Problems, the Status of the Straits, and the Hatay Problem, were settled through diplomatic channels and the rules of international law, with no conflict or war. It may be claimed that Turkey's pragmatic diplomacy, implemented in light of the circumstances of the time, as well as the importance it placed on peace, played a significant part in resolving difficulties peacefully throughout this period. Because, thanks to the balanced and rational policy followed in the field of foreign policy during this period when Turkey was perhaps at its weakest in military and economic terms, Turkey's geopolitical and strategic integrity was ensured by establishing full sovereignty over the Turkish Straits. Furthermore, within the borders of the National Pact, Hatay joined Turkey without firing a single bullet. Furthermore, although the War of Independence was fought against Greece, progress was made in the 1920s that could not be repeated in the years that followed, and thus the period of collaboration and goodwill that expanded throughout the Balkans began. Even though the Mosul Problem was handled in favor of Britain, which was powerful in the League of Nations at the time, Turkey maintained a non-unilateral and belligerent stance. On the contrary, Turkey's adherence to international law and the rule of law was proved. In this regard, this peaceful foreign policy followed within the framework of respect for international law gained the appreciation of the whole world, and the Republic of Turkey became the only country invited to membership in the League of Nations without its application in 1932.

Rationality

During the establishment period, foreign policy in Turkey was built on extremely rational principles, on foundations that were far from all kinds of prejudices and ideological dogma, and based on a scientific and rational line. For this reason, in general, in this period, importance was given to obtaining mutual benefits according to changing conditions, rather

than historical enmity or friendship with the countries with which relations were established. In this respect, during the Atatürk period, friendship was established with countries from different regions with different social and political systems.

During this period, Atatürk kept Turkey's foreign policy as objective as possible, avoiding strategies that could pull the country into new adventures. In other words, Turkish foreign policymakers pursue a reasonable and grounded foreign policy that takes into account the country's power and capacity. Otherwise, Turkey may be considered a member of the revisionist bloc, particularly Germany, Italy, and Japan, which began in the 1930s and paved the way for World War II.

On the other hand, during the establishment period, Turkey followed policies aimed at ensuring and maintaining balances within the existing order, and it can be said that this policy was quite rational for the period in question.

Traditional Turkish Foreign Policy Until the 2000s

Following the establishment of the Republic, Turkish foreign policy was defined following the basic principles described above, and until the early 2000s, there was generally room to act in compliance with the strategies determined in line with these principles. However, Turkish foreign policy during this period was never uniform and linear. In other words, Turkish foreign policy changed according to the economic changes or problems with other countries, as long as it adhered to the basic principles.

Turkish Foreign Policy Between 1923–1938: Atatürk Era

Mustafa Kemal Atatürk, who saved Anatolia from European imperialist countries and Greece, was the driving force behind the Turkish War of Independence, which lasted from 1919 to 1922. As a result, Atatürk was determined to rise from the ashes of the Ottoman Empire, which ruled over three continents for more than 600 years. This determination paved the way for modern Turkey to emerge on the world stage as a new state in the form of a Republic, after the signing of the Treaty of Lausanne on July 24, 1923. Essentially, the Treaty of Lausanne is an agreement made by the Turkish liberation struggle, which started as a reaction to the Ottoman Empire's forced acceptance of the Treaty of Sevres, and by the Turkish people who emerged successfully from this struggle, on equal terms with the winners of the First World War. Although its articles are still discussed today, the Treaty of Lausanne is a fundamental treaty that assures the present Republic of Turkey's economic, political, and territorial independence, as well as its legal recognition around the world (Oran, 2009, p. 222).

To underline the new Turkey's foreign policy aims, it is critical that Atatürk demonstrated to the Turkish delegation at the Lausanne Conference the determination to reject anything but full independence. In addition, during this period, one of Turkey's main characteristics was its strategy of abiding by international law, adhering to multilateral diplomacy, and not entering into alliances. Turkey focused its foreign policy engagement, especially in the 1930s, on solving bilateral problems through multilateral diplomacy. As a result, independence was the main goal of Atatürk's foreign policy and the most important means of diplomacy (Gülmez, 2019, p. 37).

It can be said that during the establishment period, Turkey faced two basic choices in terms of foreign policy due to the developments in its environment and the structure of the international system. These are;

- 1) Playing on the balance of power
- 2) Joining alliances (Oran, 2009, p. 253).

It can be said that during this period, Turkey preferred the policy of playing on the balance of power as much as it could. At this point, there are three groups of states that Turkey should pay attention to. These are;

- 1) **England and France:** “After the disintegration of the Ottoman Empire, which had the greatest weight in the international system of the time, efforts were made to maintain good relations with these states by solving the existing problems with them, which had a significant impact on the countries of this state, especially in the Middle East and North Africa. At this point, “it can be said that Ankara's agreement to leave the control of the Straits to an international commission during the Lausanne negotiations played an important role.” (Ateş, 2015, p. 55). Although Turkey had established extremely close and friendly relations with the Soviet Union during this period, it pursued a policy of siding with England on the Straits issue so that its relations with the Western world would not be affected by ideological differences.
- 2) **Germany and Italy:** Germany, the loser of World War I, and Italy, which could not make any concrete gains although it was on the winning side of the war, were the two countries that were disturbed by the order of this period, and both countries belonged to the bloc that wanted a revision of the existing order. During this period, Atatürk never considered rapprochement and certainly not an alliance with these two revisionist states. Moreover, the slogan “Mare Nostrum” (Our Sea) of Mussolini, the fascist leader of Italy who controlled the 12 islands, and his open threats regarding Antalya caused Turkey to move further away from Germany (Barlas, 2004, p. 233-239).
- 3) **Soviet Union:** The Union of Soviet Socialist Republics (USSR), which was established to replace the Russian Tsarism, which withdrew from the war after the Bolshevik Revolution during World War I, differed from other European states because it had an ideologically socialist regime. Despite the Ottoman Empire's struggles with Russia over the last 200 years, there was no threat from the Soviet Union when the Republic was founded. On the contrary, the USSR made very important contributions to the planning that was greatly needed by the statist policy in this period. Türkiye used this position of the USSR to balance both blocs.

In the general line of Turkish foreign policy at the time of Atatürk, emphasis was placed on establishing good relations with the United Kingdom, which was considered the superpower of the time, and with the Western world, which was generally excluded from the revisionist states, and on solving problems with these countries by peaceful means. So much so that, after Lausanne, the disagreements with the United Kingdom and other Western states regarding the transfer of the capital to Ankara and the Mosul issue, or even the rumors that the British started the Sheikh Said Rebellion, did not disrupt relations. Therefore, the interests of England and Turkey in the 1920s brought these two states closer together (Ateş, 2015, p. 56).

It can be said that during Atatürk's time, both the priority of solving domestic problems and the lack of a serious threat to Turkey from the international environment made foreign policy in Turkey secondary until the mid-1930s (Oran, 2009, p. 254). In this period, the priority of the newly established nation-state was, on the one hand, to try to establish and consolidate the newly established Republic, and on the other hand, to carry out a realistic and rational foreign policy. During its founding period, Turkey avoided all kinds of adventures and irredentist approaches in foreign policy and did not enter into any conflict with any country unless threatened. Since Ankara did not enter into any particular alliance during this period, there was neither friend nor foe in Ankara's eyes in foreign policy; it is based on the understanding that only the interests of states were not decisive at this time.

During this time, the Young Republic continued the new regulations and reform movements that brought about radical changes in the social lives of the people, while also

seeking international recognition and ways to get along with all of the countries with which it had relations. The major issues left over from the Treaty of Lausanne, including the Mosul and Straits Problem with England, the Debt Problem with France, and the war compensation and Population Exchange Problems with Greece, were all settled peacefully through diplomatic channels.

After the problems were resolved, Turkey's distrust of the West disappeared at the beginning of the 1930s and it abandoned its policy of not joining organizations. During this period, while Turkey maintained its friendship with the Soviet Union, it also made an effort to get closer to the West; as a first step, it became a member of the League of Nations in 1932 by informing the Soviet Union (Soysal, 1989, pp. 447-453, 582).

One of the most important features of the foreign policy of the Atatürk period was pragmatism. Although Turkey pursued a foreign policy aimed at preserving the status quo during Atatürk's time, developments in the international system (Germany's and Italy's expansionist policies) caused the status quo to change in Turkey's favor several times during the 1930s.

Accordingly, in April 1936, Turkey sent a note to all state parties to the Lausanne Straits Convention asking for the renewal of the treaty. This request led to the adoption of the Montreux Straits Convention in July 1936. Turkey-based its request for amendment on the principle of "change of conditions," which is one of the basic principles of international law (*rebus sic stantibus*), and asserted full sovereignty over the Bosphorus and Dardanelles straits by legal means (Ateş, 2015, p. 57). In general, Turkey argued that the safe environment during the Treaty of Lausanne, regarding the principle of *rebus sic stantibus*, had disappeared and Europe had become seriously insecure.

To put it clearly, the expansionist policies of Germany and Italy in the period leading up to the Second World War changed the terms of the Treaty of Lausanne signed in 1923, causing a development in Turkey's favor. However, since Turkey persistently avoided unilateral actions, instead of doing it as a *fait accompli*, it resolved this change more legitimately by using multilateral diplomacy and obtaining the approval of other countries by international law. For this reason, it is possible to say that the Montreux Straits Convention is considered one of the greatest political achievements of the Atatürk period in international politics.

The Atatürk period, which generally coincided with the interwar period, provided Turkish foreign policy with a great autonomy that perhaps could not be experienced in subsequent periods, due to the advantages provided by the international environment. On the one hand, this situation allowed Turkey to solve its problems with the Western states (United Kingdom, France, Greece) remaining from the Treaty of Lausanne through peaceful means, and on the other hand, it enabled Turkey to be recognized by the international community. Thanks to its characteristics as a medium-sized state, Turkey has gained a wide scope of action in foreign policy by making the most of the advantages of the international environment. In doing so, it paid attention to the balances in the international system and did not come into conflict with any state, especially Western states and neighbors. Moreover, it pursued a rational foreign policy that was commensurate with the assets and opportunities it had and played the game according to the rules by adhering to international law and the rules of the international system as much as possible, as in the Montreux Strait Convention. For this reason, Turkey established itself in the international system and won the recognition of the international community with the foreign policy it pursued during this period. In this context, Turkey acted with the determination to make the necessary preparations to live in peace and, if necessary, to be ready for war for peace.

Turkish Foreign Policy Between 1939–1945: World War II Period and Active Neutrality

“Turkish foreign policy during the period of İsmet İnönü, who was elected to the Presidency after Atatürk's death, did not differ fundamentally from the Turkish foreign policy of the Atatürk period. During the İnönü period, similar to the Atatürk period, before and during the war, Turkey established or tried to establish unprejudiced relations with every country in line with its interests (Sarıçoban, 2020, p. 1757). “Again, the principles of providing military equipment, becoming self-sufficient, relying on one's power, and accordingly being ready for war to preserve and ensure peace, and showing one's determination to fight, which were among the foreign policy principles of the Atatürk period, were constantly followed by Turkish foreign policy in the Second World War.” has become a principle” (Yılmaz, 1998, p. 14).

The economic crisis called the Great Depression spread all over the world starting in 1929 and caused major problems in capitalist countries, which brought about serious political changes around the world and brought about revisionist and expansionist tendencies, especially by bringing Fascist parties to power in countries such as Italy and Germany. When evaluated from Turkey's perspective, especially the *Mare Nostrum* (Our Sea) discourse used by Italian Fascist leader Benito Mussolini in his discourses referring to the Mediterranean and his subsequent occupation of Abyssinia and Albania, the establishment of the German-Soviet alliance, Germany's expansionist policies towards the Balkans. Developments such as these caused Turkey to get closer to the United Kingdom and France bloc before World War II.

During this period, Turkey not only developed political and economic relations with the United Kingdom and France but also paid great attention to preserving its existing relations with Germany. In this regard, Turkish government officials described Germany as a “friendly country” at every opportunity and never made threatening actions or statements towards Germany before and during the war (Özden, 2019, pp. 68-69). One of the most important reasons why Turkey did not take threatening actions and statements against Germany was undoubtedly due to the economic and commercial relations between the two countries. So much so that, while sending agricultural products and chrome ore to Germany in 1939, Turkey was purchasing armaments, machine components, and intermediate commodities from Germany. The closure of factories in Turkey as goods could not be supplied from Germany while the war was ongoing encouraged Turkish government officials to find new customers in Germany (Vanderlippe, 2001, p. 64).

Under these conditions, while Turkey tried not to disrupt its economic and political relations with revisionist countries both before and during World War II, it was also planning for the worst-case scenario, in which the United Kingdom and France would remain close to the US axis in the following periods if these countries attacked. Turkey tried to balance and thus secure itself. However, Turkey did not declare itself as a neutral state either before or during the war. In this context, Turkey became a “non-belligerent” country in the sense of international law. This non-war was clearly in favor of the Allies, whose core was England. (Oran, 2009, p. 393).

Even though Turkey interpreted its position as neutral, Turkey's geopolitical location made it impossible for it to pursue a neutral policy in the traditional sense. In this situation, Numan Menemencioglu, who was Foreign Minister for a long time during and after the war, introduced the concept of “effective neutrality” to the forefront. In line with this concept, the strategic goal of our foreign policy, which is based on the principle of not participating in the war no matter what happens during the war years, is “to ensure that the country stays away from war” (Koçak, 1986: 398). Different tactics were applied to achieve this strategic goal, but the

basic tactic has never changed. Turkey followed a “balance” policy throughout the war years (Sarıçoban, 2020, p. 1757).

Turkey's position in the Second World War is the story of the efforts made by both the Allies and the Axis powers to bring Turkey into the war on their side and the pressure they exerted on Turkey, due to the importance of its strategic location. Turkey maintained its non-war position until the last days of the war. Turkey's biggest fear during this period was the concern of being simultaneously invaded by both the USSR from the North and Germany from the Balkans, referred to as the Poland Syndrome in the international relations literature (Özçelik, 2010, p. 259).

Turkey was very weak in every respect, especially in terms of the position of its armed forces vis-a-vis rivals, which it had to neglect during its development efforts in the period 1923-39. In this period, Türkiye managed to survive by exploiting this weakness. Rothstein explains this situation as follows:

One reason for this is that small powers tend to rely on the hope that they can be protected by their insignificance. They hope that if they can appear sufficiently disjointed and fragmented and convincingly indicate that they are powerless to influence the matter, the storm will pass them by (Rothstein, 1968, s. 26).

Turkey gained strength from its two major weaknesses: if a country of great geostrategic importance like itself entered the war, it could be occupied by the other side; The war could not be waged because the Turkish army was too weak to defend the country. Turkey has constantly used these justifications to purchase war vehicles and equipment for its army. In addition, the United Kingdom was confused about Turkey's entry into the war. For example, while Lord Halifax, the then foreign minister, found Turkey's decision not to enter the war justified, the British general staff stated that if Turkey entered the war and was attacked by the Germans, the force required to save Turkey would force Britain (Hale 2003, p. 84).

Although Turkey did not enter into active conflict in World War II, it had to implement war economy conditions throughout the War. “Despite all the economic difficulties and political pressures, the country remained out of the war. Underlying the success of the team that kept Turkey out of war and carried out foreign policy lies Mustafa Kemal's peaceful, far-from-adventurous policy line. Protecting Turkey's territorial integrity has been possible by carrying out a balanced policy among the great powers” (Ateş, 2015, p. 58-59).

Throughout the war, Turkey was successful in implementing the strategy of not entering the war (active neutrality), which was determined to be the best strategy, by remaining in the best position possible to overcome the contradictions posed by both the Allies and the Axis powers. Turkey managed to stay out of the war by emphasizing military and economic weakness at that time. However, this strategy of Turkey caused Turkey to become isolated in international politics after World War II and left it in a difficult situation, especially against the Soviet Union, until it came under the umbrella of NATO. In other words, Turkey saw the cost of not entering the war by being left alone after the war.

Turkish Foreign Policy Between 1945-1962: Democratic Party Era and Efforts to Enter the Western Bloc

One of the important turning points of Turkish foreign policy is undoubtedly the period after World War II. During this time, the globe was ideologically divided into capitalist and socialist blocs, and the Cold War evolved as a bipolar world model. Since Turkey did not actively participate in World War II or was not invaded by the Axis powers, it remained a lonely state without any allies in the post-war international system. This state of loneliness ended when Turkey joined the Western Bloc approximately 7 years after the war ended, though it was

difficult due to the Soviet Union's demands from Turkey and Turkey's desire to position itself economically and politically within the Western Bloc and use it as a model.

The USSR, one of the victors of World War II, saw both the courage of the victory and Turkey's weakness and loneliness in the international system and made some requests that would disrupt Turkey's territorial integrity and bring its sovereignty over the straits into question. According to the Soviets, "Turkey cannot defend the Straits alone. Russia should be given sea and land bases to defend the Straits. The Montreux Straits Convention should be rearranged to give Russia more say. Changes should be made in Turkey's eastern border in favor of Russia. As can be understood from the note in question, Russia, which did not renew the 1925 Friendship Treaty, was demanding bases from the Straits, just as it wanted Kars and Ardahan from Turkey" (Hale, 2003, p.112). Turkey responded to these demands of the USSR through the foreign minister of the period, Selim Sarper. Accordingly, "Turkey immediately rejected the Russian note, stating firmly that the Moscow Treaty dated March 16, 1921, which determined the Turkish-Russian border, could not be renegotiated and that Russia could not be given a base in the Straits or land in Eastern Anatolia" (Uzman, 2018, p. 122).

It was a surprise for Turkey that the USSR made such demands. Although Turkey did not make any demands that would threaten the USSR both before and during the war, such a threat from the USSR that would disrupt the territorial integrity of the country caused serious concern in the Turkish government. The activities of the USSR were not limited to these. It also took some military steps to put pressure on Türkiye. For example, the USSR moved its military forces in Bulgaria to the south and placed them in their positions near the Turkish border. Then, moved army forces, which occupied Iran, towards the Turkish-Iraqi border and made a military buildup there. Turkey, which was uneasy after Russia concentrated its military units in Bulgaria and the Caucasus, did not discharge its soldiers as a precaution and had to continue its mobilization situation" (Hale, 2003, p. 112). In other words, after entering the Cold War period, Turkey constantly felt the Soviet threat in its North. Since it calculated that it could not fight this threat alone, tried to balance it by entering the Western Bloc.

Although Turkey saw itself as belonging to the Western Bloc during this period, it was not seen as a democratic country due to the single-party rule between 1923 and 1946. For this reason, Turkey switched to a multi-party system with the elections held in 1946. Essentially, although there were two attempts to switch to a multi-party system during the Ataturk period, these attempts were unsuccessful. However, after World War II, due to a serious threat from the USSR and criticism from Western countries that Turkey was not a democratic country, Turkey quickly transitioned to a multi-party system.

Within the framework of the Truman Doctrine, which is considered the beginning of the Cold War, Turkey signed an aid agreement with the USA on July 12, 1947. The economic dimension of this doctrine is determined by the Marshall Plan. After this date, Türkiye tried to become a member of other organizations within the Western Bloc. While it was invited to become a member of the Council of Europe, which symbolizes the cultural dimension of Europe, on August 8, 1949, it would be the first Muslim state to recognize Israel in 1949. Following this, Turkey sent troops to the Korean War, which broke out in June 1950, in line with the decision taken by the UN, to enter the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the collective defense organization of the Western Bloc. Shortly after this, it became a member of NATO in 1952, together with Greece, with the additional protocol signed on October 17, 1951. In this way, it was able to establish a balance against the USSR, while being in the Western Bloc on the one hand. The main priority of Turkish foreign policy during the Cold War was to establish military, economic, and political relations with the Western world (Aydm, 2000).

As a result of the elections held in May 1950, when the Democratic Party led by Adnan Menderes came to power alone, some shifts began to be seen from the classical foreign policy line followed from the foundation of the Republic until that date, and Turkey lost its relative autonomy in foreign policy and began to see its national interests together with the interests of the Western Bloc. After entering NATO, it formed the southeastern wing together with Greece within the scope of the Containment Policy of the USA. In addition, while it attracted the attention of the Arab countries in the region, especially with the Baghdad Pact, it to some extent undertook the role of the gendarmerie of the USA in the Middle East. During this period, Turkey was seen as a Western-oriented country, rather than as a reliable partner among Muslim countries.

Although Turkey followed a policy of not interfering in their internal affairs and generally not being interested in their internal affairs until World War II in its relations with the Middle Eastern countries that had an Ottoman legacy (Robins, 2007, p. 290-294), the relations between the Middle Eastern countries and Turkey were influenced by the alliance with the West during the Cold War period and the communist communists in the region. It was shaped by the fear of spread (Evered, 2005, pp. 469-472). However, especially after entering the NATO alliance in 1952, Turkey entered into closer cooperation with Western countries as they were their allies in the region. However, this has never been easy due to the bad memories of the past during the Ottoman period and the coldness and suspicion that arose after 1948 when Turkey became the first Muslim country to recognize Israel's independence. For example, Turkey sided with the USA in all developments in the Middle East in 1957 and clearly showed this. With the coup against King Faisal in Iraq in 1958, Turkey's Middle East policy was shaken and it wanted to send troops to Iraq upon the news of the coup. Similarly, the Lebanon-Jordan incidents facilitated the US intervention by opening the Incirlik base to the USA. With an agreement signed between Turkey and the USA in 1959, it tried to secure its position within the Western Bloc by maximizing its relations at the level of the Eisenhower Doctrine (Kapucu, 2021, p. 225).

Another development that stood out in this period and continues to have a place in Turkish foreign policy until today is the Cyprus problem (Adamson, 2001: p.283-286). When ethnic conflicts between the Turkish and Greek people in Cyprus began in the mid-1950s, this situation resonated in Turkey's domestic politics and has been perceived as a national cause (milli dava) since then. During this period, when the EOKA terrorist organization emerged and started a series of attacks against the Turkish Cypriots, the Turkish Resistance Organization was established with the support provided by Turkey and organized the Turkish Cypriots to fight militarily and politically. At the beginning of the conflict, both the Turkish government and Turkish Cypriots were in favor of the continuation of British rule, which was considered an equally fair administration, while the Greek Cypriots and the Greek government insisted on the imposition of ENOSIS, which means the unification of the island with Greece. Thereupon, Turkey changed its policy of preserving the status quo and started to support the policy of dividing the island according to population (Taksim) (Kalaitzaki, 2005, pp. 105-111).

Generally speaking, during the Democrat Party period, while Turkish foreign policy remained completely loyal to the traditional principle of Westernism adopted since the establishment of the Republic, it started to follow the Bloc policy, making a serious deviation from the status quo and balance policy, and began to lose its autonomy in foreign policy. "While relations with the United States were progressing positively during the Menderes period, Turkish foreign policy did not observe the balances both between East and West and within the West itself. In both respects, it has limited itself by showing allegiance and dependence only to the USA and by not following the international developments in between" (Oran, 2009, p. 498). In addition, it was observed that the Democratic Party did not attach much importance to the

factors that prioritize prudence and legitimacy, which were followed in previous periods. During this period, Turkey pursued an active but risky foreign policy with the comfort of joining NATO and the confidence of being in the Western Bloc.

Turkish Foreign Policy Between 1962 and 1990: The Cold War Era and the Search for a Multifaceted Foreign Policy

The Cuban Crisis, which occurred in October 1962 and lasted for 13 days, was a very important development in world political history as it was the period when the USA and the USSR came closest to nuclear war during the Cold War. Although there was a period of relative softening between the two poles after this crisis, it is possible to say that the crisis had very important reflections on Turkish foreign policy. Turkey, which followed a very strict Bloc policy during this period, perceived itself as one of the first countries that could be sacrificed by its ally, the USA when its national interests were at stake. Moreover, when things improved with the USSR, he felt that he did not have much strategic importance in the eyes of the USA.

When the 1960s began, Turkey met with the first military coup on May 27, 1960, and the Army took over the government, ending the rule of the Democratic Party and at the same time suspending the Constitution. However, the military administration did not seek a radical change in Turkish foreign policy. The military administration has been in favor of developing relations with Turkey's Western alliance, as well as the Middle East and non-aligned movements. However, the 1960 coup had more serious effects on foreign policy due to its effects on domestic politics (Aydın, 2000). With the new constitution adopted in 1961, new political movements, both nationalist and religious, re-emerged. Before the 1960 coup, there were no nationalist and religious parties in Turkish politics. At this point, it is possible to state that "Turkish foreign policy has become a prisoner of chronic internal instability and economic crisis, making it very difficult to realize or implement effective planning" (Hale, 2003, p. 119-123).

The Cuban Crisis, which started with the US placing nuclear-tipped missiles in Turkey and Italy and the USSR in Cuba between 16-29 October 1962, and brought the two superpowers face to face, is considered to be the time when the world was closest to the danger of nuclear war. At the beginning of this crisis, Turkey allowed the USA to place Jupiter missiles, which can be fitted with medium-range nuclear warheads, in Turkey, with an agreement signed with the US administration during the Democratic Party period in 1959. Even though these missiles were out of date before they were installed, the Turkish government wanted to use the deployment of these missiles as an opportunity to show the strength of the alliance established with the USA. However, after the crisis, the Jupiter missiles in Turkey and the USSR missiles in Cuba were mutually removed.

The importance of this crisis for Turkish foreign policy was that it realized that it was not meaningful to equate its national interests with the national interests of the USA (İzmir, 2017, p.118). During and after this crisis, Turkey realized that the USA would not care about Turkey's security concerns when necessary. Frankly, until this crisis, Turkey was acting with the mistaken belief that it was indispensable in the fight against the Soviet Union. However, the Cuban Crisis clearly showed that Turkey could be a dispensable partner for the USA. It meant that the USA could ignore Turkey's security concerns if necessary in crises. In addition, an important issue for Turkey was the realization that the presence of nuclear weapons on its territory could pose a greater threat than their absence.

The event, which took place approximately 2 years after the Cuban Crisis and went down in Turkish political history as the Johnson Letter, showed Turkish foreign policy-makers that NATO and the Western Bloc cannot be trusted under all circumstances and conditions. Following the increase in attacks by Greeks against Turks in Cyprus and the pressure of the

Turkish public for a national cause, the Turkish government decided to intervene militarily by the 1960 Treaty of Guarantee. Article 4 of the treaty gave each guarantor state the right to take unilateral action where cooperative action was not possible. However, before Turkey's military intervention plan in Cyprus was implemented, then US President Lyndon B. Johnson sent a famous letter to the Turkish government, referred to as the "Johnson Letter", openly threatening Turkey and stating that Turkey's military action against Cyprus was a threat to Turkey's NATO allies. He stated that they would not be able to protect the Soviets if they intervened in the incident. Moreover, an even more interesting development noted that if the Turkish action resulted in Soviet intervention, American weapons could not be used in military operations against Cyprus. In this letter, the USA briefly said, "Do not enter Cyprus, if you do, you will suffer the consequences" (Işık, 2020). While this approach had a shocking effect on the Turkish government, it revealed the great differences in the views of Turkey and the USA regarding the nature and basic principles of NATO. The Johnson Letter elicited a strong response from the Turkish public, and all events concerning the Cyprus issue will allow administrations to meet the society's desire for independent and individualized foreign policy. Because Turkey has begun to realize the consequences of a US-centered foreign policy agenda (Ateş, 2015, p. 63-64).

In this process, Turkey began to feel alone in the international system and decided to adopt a multifaceted foreign policy that envisaged improving relations with the Middle East, the communist bloc, and the non-aligned movement to break its isolation in the international system. In this process, NATO replaced the mass response doctrine with the flexible response doctrine in the event of a Soviet attack. This change in strategy was seen as a clear signal to Turkey that the necessary steps should be taken to adapt its foreign policy to the newly formed security environment. In this context, "Turkish foreign policy, considering its national interests, had to move from a "unilateral" foreign policy, which generally remained within NATO and was mostly directed towards the USA, to a "multilateral" foreign policy that "normalized" its relations with other states, especially neighboring states" (Özdemir, 1990, p. 232).

In 1974, the Cyprus Peace Operation, which was considered a turning point in Turkish foreign policy, took place and became one of the biggest problems Turkey experienced in the international system. The Colonels' Junta, which seized power in Greece through a military coup in 1967 before the military intervention in Cyprus, has increased its influence over both the Greek National Guard in Cyprus and EOKA-B, the terrorist organization on the island, over time. This situation was caused by the ruling archbishop in Cyprus, Mikhail Hristodulu Muskos, better known as III. It disturbed Makarios very much. Cyprus, which followed a policy close to the Soviet Union during this period, did not want to remain within the Non-Aligned Movement and become a part of NATO. This approach was not approved by either the USA or the junta administration in Greece. For this reason, the junta administration, which described Makarios as the "Castro of the Eastern Mediterranean", wanted to overthrow Makarios by carrying out three assassinations. (Firat, 2004, p. 739) However, the junta members, who could not overthrow Makarios in this way and through political means, made a coup through the EOKA-B organization on July 15, 1974, overthrowing Makarios and replacing him with Nikos Sampson.

With this coup, the rights of the Turkish community in Cyprus came under serious threat. Thereupon, the Prime Minister of the time, Bülent Ecevit, went to England as the guarantor state and offered a joint military intervention in Cyprus as a guarantor. However, when the negotiations failed to yield results, Turkey re-established order in Cyprus by organizing the Peace Operation in Cyprus, the first on 20-22 July 1974, and the second on 14-18 August, with the motto "Let Ayşe Go on Holiday". While Turkey's first operation was considered relatively "legitimate", the second operation was considered an "occupation" by

both the Western Bloc and the Eastern Bloc. The reasons for this situation came to the fore, such as Turkey's second operation before the end of the peace talks and the fact that it ended the foundations of the Republic of Cyprus, which is a member of the UN. Essentially, it would not be wrong to say that the Greek Cypriot side and Greece came to a more advantageous position regarding Cyprus, especially after the second operation (Sönmezoglu, 2006, p. 312-314).

After Turkey's Peace Operation against Cyprus, the US administration began to impose an arms embargo on Turkey and at the same time significantly reduced its military aid. However, this embargo did not have the desired effect on Türkiye. For this reason, it was abolished by US President Jimmy Carter in September 1978. However, this arms embargo caused the United States' position in Turkish foreign policy to be seriously questioned and increased distrust in the United States, and a multifaceted foreign policy approach began to be frequently mentioned.

During this period, while Turkish foreign policy made efforts to open up to Islamic and Third World countries, Turkey maintained diplomatic and commercial relations with Middle Eastern countries. However, relations did not progress very positively due to the Cyprus Problem. In addition, due to the Oil Crisis that occurred during this period, oil prices increased significantly and the costs of the embargo imposed by the USA began to cause great damage to the Turkish economy. In addition to these problems, the left-right conflicts in Turkey throughout the 1970s dragged the country into a major political crisis. As a result of all these developments, the Turkish Armed Forces (TAF) seized power with a military coup on September 12, 1980, and civilian rule could not be established until 1983.

The center-right Motherland Party (ANAP) led by Turgut Özal won the first general elections held after the 1980 coup 1983. It is seen that Turgut Özal had a dominant position in Turkish foreign policy during this period. Turgut Özal was a pro-American politician with strong religious tendencies and was the most important factor in the foreign policy-making process between 1983 and 1991 when he was in office. While Turkish state officials acted as a monolithic front that 'spoke with one voice, had one opinion, and one goal' until the Özal period, conflicts between state institutions first came to light during the Özal period and caused discomfort both during Özal's prime ministry and presidency (Heper and Çınar, 1996, p. 488-492). So much so that, during the Özal period, the Ministry of Foreign Affairs was disabled, and traditional policies were ignored. Turgut Özal, who said economy first, established his foreign policy model with an economic focus and approached foreign policy like a businessman. From the establishment of the Republic until the Özal period, Turkish foreign policy was carried out within the general lines determined by the bureaucrats. However, Özal moved foreign policy from foreign affairs to the prime minister's residence and carried it out with a team of advisors (Gürbey, 1995, p. 57).

The Özal period ended the traditional cautious and status quo foreign policy approach. Turkey will try to adopt a more aggressive, enterprising, and risk-taking attitude in the field of foreign policy. Despite the objections, it can be said that Turkey has significantly lost its "independence" in foreign policy with its role as the US gendarmerie in the Middle East, where Özal is also personally involved (Ateş, 2015, p. 75). However, during the Özal period, steps were taken to enter the European Union, an application for full membership to the European Communities, as it was known at the time, was made in 1987, and a period of softening was entered in relations with Greece. Turgut Özal evaluated the policies implemented before his time in foreign policy as "cowardice" and determined his foreign policy structure in the post-1990 period as gaining an important place for Turkey, through the USA, in the balances that would occur in the Middle East after the First Gulf War. In this way, Turkey calculated that gaining the support of the USA, the only hegemonic power, would gain respect in the eyes of

European states, and as a result, it would be easy to enter the European Union (Ateş, 2015, p. 75). However, it turned out that Turkey “put 45 and get only 3” for the Gulf crisis, whereas Turgut Özal said, “We will put one and get three”. State Minister Kemal Derviş reported that Turkey was one of the countries that suffered the most losses due to the Gulf Crisis that started in 1990, and the damage reached 40-45 billion dollars. Kemal Derviş, while answering the written question of Virtue Party Ankara Deputy Zeki Çelik, announced the grant and loan amounts Turkey received due to the embargo applied to Iraq. According to the information given by Kemal Derviş, within the framework of the Gulf Crisis, a total of 3 billion 645 million dollars of aid was provided to Turkey, of which 2 billion 754 million dollars were grants and 891 million dollars were loans (Hürriyet Gazetesi, 2002).

Turkish Foreign Policy between 1990–2002: The Post-Cold War Era

The withdrawal of the Soviet Union from the world stage led to the creation of a new sphere of influence for Turkey in the region from the Balkans to the Caucasus and the interior of Central Asia. On the one hand, this situation caused Turkey's weight in the region to increase in the post-Cold War period, and on the other hand, it caused its importance to decrease (Oran, 1996, p. 359).

The most important reason for Turkey's increasing importance is undoubtedly that in the power vacuum that emerged after the collapse of the Soviet Union, Turkey used its strategic position and historical ties to create a center of attraction, especially in the countries in the Caucasus and Central Asia. In addition, the weak republics that emerged after the Soviet Union and neighboring states such as Bulgaria are no longer a problem for Turkey. In addition, its neighbors in the Middle East, Iran, and Iraq, could not achieve stability for a long time because they were at war with each other, and the USSR lost its influence in Syria as its influence disappeared. In addition to all these developments, the need for Turkey to contain Iran and Iraq, which were seen as two potential threats to the USA after the Gulf War, within the scope of the double containment policy, increased the decreasing importance of Turkey in the eyes of the USA in this period. On the other hand, Turkey, which formed the southeastern wing of NATO along with Greece to surround the USSR during the Cold War, had a reduced security requirement for the USA and Europe after the collapse of the Soviet Union, which caused Turkey's importance to decrease.

In addition, the excessive expectations pumped in the post-Cold War period, especially in the early 1990s, were that Turkey would become a great state, that it would be the leader of the Turkic states, etc. The discourses have increased considerably. During this period, then-President Süleyman Demirel's “Turkish world from the Adriatic to the China Sea” discourse aroused concerns on the Russian side that Turkey would intervene in its region. In addition, during this period, the issue of how the energy resources in the Caspian basin and the Caucasus would be marketed caused tension between Turkey and Russia (Balta and Özkan, 2016, p. 26).

Turkey, which wanted to increase its influence and influence in both the Balkans and the Caucasus region throughout the 1990s, did not remain a spectator to the events taking place in these regions. For example, during the dissolution of Yugoslavia, it indirectly intervened in the events by supporting Bosnian Muslims and Kosovo. In this process, he gained respect by taking the side of the righteous and the oppressed and conveyed to the countries of the region and the international public the idea that the solutions to be reached in the Balkans could not be achieved by excluding himself.

On the other hand, after the collapse of the Soviets, the Turkish public's increasing perception of discovering Turkish cousins increased interest in the Caucasus and the Middle East. During this period, Turkey approached the new Turkish Republics that gained their independence with two basic arguments. These are;

- 1) Having independent, secular, democratic regimes
- 2) Transforming into liberal market economies

During this period, Turkey tried to help these countries, which had been governed by communism for many years, adapt to democracy and the international capitalist system by setting an example. In this context, he tried to convey his knowledge, experience, and support in areas such as making a new constitution, establishing a national army, national language, national currency, and national parliament formed by free elections, and establishing the state bureaucracy (Oran, 1996, p. 364-365). However, the news that Turkey was involved in the unsuccessful coup attempt in Azerbaijan in 1995 (Aydın, 2016) caused the Turkish Republic to change its perception of Turkey, which they saw as a big brother. This situation has caused them to act cautiously and hesitantly in their relations with Turkey for many years. This negative impact caused the Russian Federation to become more active in the region and to take these countries to its side in the following years.

Another prominent development in terms of Turkish foreign policy in the 1990s was the development of the European Union and Greece. So much so that, in their EU adventure, which they started almost at the same time, Greece gained an advantageous position with its membership in the EC and became an important game changer by using its veto power. The Minister of Foreign Affairs of the period explained Turkey's application for associate membership to the EEC in 1959, right after Greece, by saying, "Even if Greece throws itself into an empty pool, you will not leave it alone, you will jump in without hesitation" (Güreşçi, 2006, p. 75). Today, it is better understood how right Fatin Rüştü Zorlu was in this policy. In the 1980s, Greek governments tried to put Turkey in a difficult situation in all these developments by adopting the strategy of internationalizing their disputes with Turkey, so much so that the two countries, which came to the brink of armed conflict during the Kardak Crisis, which started on December 25, 1995, and continued until January 31, 1996, declared "No flags, No ships" on both sides after the intervention of the USA. An agreement was reached on the formula "No troops" (Berberakis, 2021). Essentially, after the Kardak Crisis, there was a significant change in Greece's attitude towards Turkey. Realist policies against the threat perception against Turkey were costing Greece dearly (Couloumbis, 2003, p. 36).

The mid-1990s witnessed changes of government in the core EU members. Particularly in Germany, the electoral success of the Social Democrats-Green Party coalition has led to a significant change in the German government's discourse towards third countries. At a time when discussions of European identity and Turkey's Europeanness were making headlines, the political vision of a multi-ethnic and multi-cultural Europe supported by social democratic circles dominated. For this reason, social democratic governments, which did not want to be seen as a "Christian Club", supported the vision of Europe as the meeting point of various cultures, thus paving the way for Turkey to be given candidate status at the Helsinki Summit in 1999. After the Helsinki Summit decisions regarding Turkey's candidacy brought a new breath to Turkey's EU goals. To manage the EU harmonization process, the Accession Partnership Document was published at the Turkey-EU Association Council meeting held in April 2000.

Ankara, which has a concrete membership perspective, has pioneered a remarkable reform process on many issues. In this context, the Turkish government of the period took democratization steps that had not been seen before in Turkish political history, such as the abolition of the death penalty in times of peace, religious property rights of non-Muslim minorities, the normalization of languages other than Turkish, and the normalization of civil-military relations. The Constitutional amendments made in October 2001 were a turning point in both Turkish politics and Turkey's EU harmonization process.

The Justice and Development Party (AK Parti), which came to power alone by winning the parliamentary elections held on 3 November 2002, declared their commitment to Turkey's EU membership during the election campaign and the party is a keen supporter of EU harmonization reforms, which are envisaged as the catalyst for Turkey's modernization and democratization has proven itself. After coming to power, the AK Party took all the necessary steps toward EU membership and started negotiations with the EU on October 3, 2005, by carrying out the legal regulations on this subject.

Generally speaking, the collapse of the USSR in the 1990s changed the current paradigm in Turkish foreign policy and brought different alternatives to Turkey other than the West. During this period, Türkiye became more active than before and expanded its maneuvering area; meanwhile, it has naturally lost its former stability in the bipolar world. Looking at this new situation and immediately jumping to the conclusion that Turkish foreign policy has abandoned status quoism and Westernism is extremely wrong given the facts. During this period, Turkey took many important steps towards EU membership and implemented many legal regulations after obtaining candidate status. For this reason, in a period when the old status quo was destroyed and a new one was established, Turkish foreign policy began to seek its place in the new status quo, without giving up its basic principles, as both its historical continuity and geopolitical position continued the same.

Turkish Foreign Policy After 2000

As Turkey enters the new millennium, developments at home and abroad have brought about new changes in Turkish foreign policy. The most important development that took place in domestic politics during this period was the dissolution of the coalition government in domestic politics after the Constitutional crisis in February 2001 in Turkey and the subsequent early general election on November 3, 2002. Of course, the political crisis experienced in this process triggered the economic crisis in the country, and the Turkish economy committed to carrying out the determined structural reforms by borrowing from the IMF. The most important development that took place abroad was undoubtedly the terrorist attacks on the World Trade Center in the USA on September 11, 2001. Following this incident, the US government launched a global war against the Al-Qaeda terrorist organization, which it held responsible for the incident, and launched a manhunt for Osama Bin Laden, whom it considered responsible for these terrorist attacks. In this context, it would take approximately 20 years to overthrow the Taliban administration, which it thought was hiding Laden. In addition, during this process, Saddam Hussein's regime was ended by entering Iraq using the presence of chemical weapons as an excuse. These developments, on the one hand, caused the hegemonic power of the USA to be questioned and caused serious changes in the structure of international politics.

In this conjuncture, the Justice and Development Party (JDP-AK Party) which surprisingly came to power alone as a result of the general elections held on November 3, 2002, left its mark on Turkish political life. After coming to power, the AK Party continues to draw an unconventional profile with the steps it takes and the policies it implements in both domestic and foreign policy and transforms Turkish foreign policy.

Turkish Foreign Policy between 2002–2017: Strategic Depth

AK Party, which was founded on August 14, 2001, under the leadership of Recep Tayyip Erdoğan, who comes from the Islamic tradition, used a discourse stating that he took off his National Vision shirt to show that he had distanced himself from the Islamic tradition before entering the elections held on November 3, 2002. With this discourse, he defined secularism as 'the separation of religion and state affairs by excluding the aspect of social engineering', and declared that it differed from the traditional National Vision tradition in this respect (Öztürk, 2017, p. 344). This discourse moved the party from the line of political Islam

to the center-right and turned it into a mass party that would remain in power alone for many years.

The JDP, which essentially defines itself as a conservative-liberal mass party, became one of the two parties that entered the parliament together with the Republican People's Party (RPP- CHP), which surpassed the electoral threshold by receiving 34.28 percent of the votes in the general elections it entered before it had fully completed its organization throughout Turkey. With this vote rate, the JDP Party became the sole government by gaining a 2/3 majority in the parliament. Since the last period of the Ottoman Empire, the masses who were excluded from politics began to be included in politics under the Democratic Party government, this continued during the Motherland Party government and strengthened its power with the JDP Party government (Öztürk, 2017, p. 343). Liberal thought was born in the political arena in the 1950s during the DP period, completed its development during the Özal period, and gave its color to liberal economic and liberal political developments during the AK Party period (Çınar, 2011, p. 2). At this point, the active foreign policy and conservative-liberal tendency, acting with the Western alliance, followed by Menderes, Demirel, and Özal, were also continued by the AK Party government. (Kösebalaban, 2014, p. 367). In its discourse, the AK Party stayed away from concepts such as 'Islamic state' and 'Islamic ideology' and thus managed to receive votes from a large segment of the society.

To put it clearly, the AK Party's coming to power as a newly established party by gaining a 2/3 majority in the Parliament and its emergence as the first party in all the general and local elections it participated in the following periods, brought about unorthodox policies in both domestic and foreign policy. In the early periods after coming to power, the visible face of foreign policy in the AK Party was Recep Tayyip Erdoğan and Abdullah Gül. However, the language and theoretical background of this policy was developed by Professor Ahmet Davutoğlu, the author of the book *Strategic Depth*, who served as foreign policy chief advisor to the foreign minister and the prime minister, as well as the minister of foreign affairs and the prime minister. It is possible to say that Ahmet Davutoğlu determined Turkish Foreign Policy for a long time. He was even described as the “secret foreign minister” before being foreign minister (Doğan, 2021, p. 24).

In his book *Strategic Depth*, Davutoğlu emphasizes that world politics has undergone a systemic transformation after the end of the Cold War and that, in this context, Turkey should re-evaluate its strategic position and strengthen its international position. At this point, it aims to ensure Turkey's regional integration with neighboring countries that share a long common history. Davutoğlu emphasizes the development of Turkey's foreign policy capabilities by bringing a new perspective to its history and geography to underline Turkey's true potential in global relations. Although this new approach is defined by many academics as Neo-Ottomanism and a shift from traditional Turkish foreign policy (Taşpınar, 2008, p. 14-15), this approach does not coincide with reality. In other words, “Davutoğlu's strategic depth vision aims to “place Turkey at the center of many geopolitical spheres of influence” by taking advantage of the country's historical and geopolitical importance” (Murinson, 2006, p. 947).

The AK Party's foreign policy, formulated within the framework of the *Strategic Depth* theory in the post-2002 period, states that Turkey needs to pursue a more effective foreign policy in its immediate surroundings for both geographical and historical reasons (Davutoğlu, 2001, p. 144-145), it also aims to reduce problems with neighbors to zero and He envisaged Ankara acting with a rhythmic and multi-track diplomacy approach to solving regional problems. This approach, unlike the classical Turkish foreign policy that sees foreign policy as solely Western-oriented, has begun to adopt an understanding that accepts Western principles (human rights and respect for law), democratization, and EU norms in general, but is not confined to the West and does not see the world as consisting of the West.

Essentially, this approach aims to transform Turkey into a regional and ultimately global power with its multi-regional and multi-faceted foreign policy (Davutoğlu, 2001, p. 501-57). Davutoğlu's policies represent, to some extent, the liberation of Turkish foreign policy from the security-oriented policies inherited from both the Ottoman period and the early Republic period. On the other hand, Davutoğlu rejects Turkey's "bridge country" role in his book and states that this understanding assigns a passive role to Turkey, but the historical transformation of the international system and Turkey's unique geopolitical position among more than one region have made Turkey a center country candidate (Davutoğlu, 2008, pp. 78-79).

In this context, Davutoğlu put forward three basic methodological principles of the Turkish foreign policy pursued by the AK Party. These are;

- 1) **Vision Orientation:** In the post-2002 period, Turkey, in a sense, began to question itself and its immediate surroundings, redefining it historically, socially, and strategically, and rediscovering itself and its immediate surroundings. As a result of this questioning, contrary to approaches such as "Turks have no friends other than Turks" and "Turkey is surrounded by seas on three sides and enemies on four sides", which have been valid almost since the foundation of the republic, Davutoğlu stated that Turkey's new vision is dialogue, mutual respect, stability, and peace, and states that it should be based on multiculturalism through prosperity (Şöhret, 2013, p. 104). This principle is a normative perspective stating that Turkey should take an active and proactive role in the processes of the emergence of these crises and especially in their solution, as opposed to the "wait and see" policy of traditional Turkish foreign policy towards both regional and global scale crises. Compared to previous foreign policy approaches, it has been defined as the basic "principle" on which Turkey's "new" foreign policy is built" (Davutoğlu, 2009, p. 6). This principle refers to a foreign policy based on a visionary perspective based on long-term values rather than short-term interests.
- 2) **Systemic Framework:** During the AK Party period, Turkey has to improve its relations not only with Western countries such as the USA and the EU but also with countries such as Iran, Russia, and Egypt. However, these are not alternatives to each other. Davutoğlu expresses this principle as follows: "Our vision is the same in Central Asia or the Balkans as it is in the Middle East. There is no difference between our approach to Africa and our approach to Asia. With this understanding, we are improving our relations even with our problematic neighbors: Iraq, Syria, Greece, and Russia. Just as perfect harmony is achieved when colors and lines are placed in the right places in a painter's paintings, and just as Sultanahmet or Taj Mahal are called classical works of art because they are in such perfect symmetry. Similarly, our foreign policy should be perfect, just like these works, and someone looking at our foreign policy from the outside should be able to feel that there is a single mind and a single approach behind this policy" (Davutoğlu, 2009, p. 6-7). Since Turkey has been governed by a single-party government since 2002, it is possible to see this consistency and symmetry in its foreign policy. The principle in question envisages a foreign policy vision based on values, not country or region, by adopting an approach within the framework of certain human and ethical values. In other words, it means responding consistently and in the same way, rather than reacting differently to similar events occurring in different parts of the world. Another dimension of this principle is not reacting positively to an event in foreign policy one day and turning away the next day (Şöhret, 2013, p. 105).
- 3) **Soft Power:** This principle underlines that Turkey is increasingly following the footsteps of the EU in regional and international politics and turning to a soft power approach rather than a hard power approach. Joseph Nye defines soft power as "the ability to get what you want through attraction rather than pressure or coercion" (Nye,

2004, p. 5). “As used in international relations, the concept is defined as “persuading the other person to get what you want”, while in Turkey's foreign policy perspective, it is used as “persuading” other countries by following fair, smart and convincing policies. So, if you want to sincerely persuade the other person, not deceive them, how do you do this? “You can only do this by pursuing fair, smart, and credible policies. So you have to use power wisely. We can also call this “smart use of power”. What are the subtle power elements of a country? These are a country's culture, art, cinema, architecture, music, education system, competitive environment, freedoms, democracy, human quality and social capital, historical accumulation, cultural richness, science and technology infrastructure, innovation capacity, rather than the number of soldiers or economic sanction power. It is the sum of diplomatic skills and the ability to explain oneself. A country that brings these elements together becomes a center of attraction. It becomes a country that is followed, talked about, and “whose story is listened to” (Kalm, 2010). Strategic depth requires both hard power and soft power, as well as the ability to expand the sphere of influence. This means that security and modernity (defined by democracy, economy, and cultural identity) co-exist as salient sources of foreign policy-making.

“With his Strategic Depth approach, Davutoğlu predicts that the historical and geographical richness Turkey inherited from the Ottoman Empire will make Turkey a global actor in the 21st century. For this reason, it underlines the need to determine a set of new foreign policy principles in the new century, taking advantage of Turkey's geopolitical and historical strategic depth.” (Kara, 2019, p. 148). These are;

- a) **Balance between freedom and security:** Since the AK Party came to power, the government's primary goal has been to increase civil liberties without harming national security after the September 11, 2001, terrorist attacks. Because Turkey's struggle for democratization is also the most important source from which its foreign policy moves are fed. “A Turkey that has not been able to establish the balance of freedom and security, has been known for military interventions, has not been able to guarantee fundamental rights and freedoms, has not been able to make its citizens equal before the law, cannot be expected to be a center of attraction (soft power) with its army or economy alone. Because to convince your opponents, you must first have a clean democracy report card” (Kalm, 2021).
- b) **Zero problems with neighbors:** Contrary to the approach that sees the countries around Turkey as potential enemies, this approach, which can be summarized as minimizing the problems with neighboring countries, has been the most discussed foreign policy principle of the AKP period. This principle expresses an understanding built on the idea of “becoming a country that gets rid of the psychology of 'Turkey is constantly surrounded by enemies' and the defensive reflex that develops accordingly, and improves its relations with all its neighbors” (Şöhret, 2013, p. 111). In other words, the ultimate goal of this strategy is to gain the trust of neighbors, take a mediating role in regional problems, and intervene in the solution of problems. For this purpose, it is essential that Turkey's old threat perceptions and inherited foreign policy practices are eliminated and a new understanding prevails.
- c) **Diplomatic discourse:** In parallel with Turkey's increasing economic and political power in its region, it aims to contribute to the solution of problems occurring in neighboring states and other parts of the world through political dialogue using diplomatic channels. In this context, Davutoğlu, Turkey's wait-and-see policy, as in previous years, does not coincide with the conditions of the day. For this reason, Turkey has to take precautions before conflicts arise, especially in its region, and develop alternative policies accordingly. It is possible to say that this principle points to a pro-

active foreign policy approach rather than a reactive foreign policy approach. This principle states that Turkey should take preventive steps to maintain international peace and security through diplomatic discourse. “There is no straight-line diplomacy. This principle, which finds itself in the discourse “There is diplomacy on the surface, that surface is the whole world” (Davutoğlu, 2010), corresponds to foreign policy-making on a global scale.

- d) Multi-dimensional and multi-channel policies:** Multidimensional policy refers to a foreign policy-making process in which states can live together, including not only security-related issues but also economic, political, social, and cultural values. Accordingly, during the AK Party rule, an approach was developed that stated that relations with the actors in the region, including the Middle East, the Balkans, the Caucasus, and even Africa, should be improved rather than a Western-centered foreign policy that only prioritizes the West. However, at this point, it is accepted that Turkey's relations with global actors such as NATO, the USA, and the EU are not an alternative to its relations with other regions and rising powers such as Russia and China, but on the contrary, they are complementary to each other. On the other hand, multi-channel policies emphasize moving beyond a state-centered approach in policy making and moving towards pluralism. With multifaceted policies, Turkish business groups/actors, for example, new institutions such as TOBB, TUSKON, DEIK, or TIKA, have begun to play an increasing role in Turkey's developing commercial relations.
- e) Rhythmic diplomacy:** This new diplomacy is built on the assumption of an international environment whose agenda is constantly changing, unlike the static environment of the Cold War period, and is considered a foreign policy tool that will adapt to dynamic conditions from the “static diplomacy approach” (Şöhret, 2013, p. 11). Turkish foreign policymakers have tried to increase Turkey's representation in international organizations by pursuing soft power strategies and applying consistent foreign policy principles based on vision. To achieve this rhythmicity and mobility in foreign policy, proactive diplomacy must be followed. According to this principle, efforts should be made to intervene in potential problem areas and bring the parties to a common point as soon as possible, without waiting for problems to arise.

To adapt to the increasing impact and changing dynamics of globalization in the 21st century, Turkey acts with a very broad foreign policy approach that combines constructivist and realist elements in international politics. This new understanding lies behind the ups and downs in Turkish foreign policy in the last 10 years. However, new Turkish policymakers are trying to establish a balance between real politics and what can be called “ideal politics” (Kalin, 2011, p. 9).

Neo-Ottomanism and Axis Shift Debates in Turkish Foreign Policy

Turkish foreign policy, which was built on being a part of the North-Atlantic Alliance during the Cold War, chose to become a member of the EU as its sole goal, and other than that, it put regional cooperation with its close neighbors on the back burner for a long time. For this reason, regions such as the Balkans, the Caucasus, the Middle East, and North Africa, which remained under Ottoman rule for many years, have remained away from the focus of Turkish foreign policy since the establishment of the Republic. However, it has become clear in the post-Cold War period that one-dimensional foreign policy is not a rational policy. For this reason, since the first half of the 1990s, Turkish foreign policymakers have wanted to come to the fore as a regional power in regions seen as former Ottoman geography, with discourses such as from the Adriatic to the Great Wall of China.

Turkey, which rediscovered its immediate surroundings with the AK Party coming to power in 2002, wanted to increase its influence in these places inherited from the Ottoman

Empire, in parallel with its foreign policy line, as predicted by the Strategic Depth approach. Three factors help define the AK Party's Neo-Ottomanist tendencies.

- 1) “Turkey's desire to come to terms with its Ottoman and Islamic legacy at home and abroad
- 2) Neo-Ottomanism does not call for Turkish imperialism in the Middle East and the Balkans
- 3) Turkey does not try to establish an Islamic legal system in modern Turkey. Instead, Neo-Ottomanism prefers a more moderate version of secularism at home and a more activist policy in foreign relations.” (Taşpınar, 2008, p. 15-16)

In this Neo-Ottoman paradigm, Ankara exercises more “soft power” (political, economic, diplomatic, and cultural influence) in former Ottoman territories as well as other regions where Turkey has strategic and national interests. This broad vision for Turkish foreign policy requires embracing the Ottoman “great power” legacy and redefining Turkey's strategic and national identity. This approach was criticized by both the secular circles in the country and the Western world and was described as Neo-Ottomanism. Those who oppose this approach claim that it aims to reconnect Turkey to the former Ottoman lands, especially through a policy of zero problems with neighbors. They strongly criticize this approach, which they describe as Neo-Ottomanism, as the idea of reflecting Turkey's power over the traditional Ottoman sphere of influence. Accordingly, these critics state that Turkey has experienced an axis shift with the Neo-Ottomanism approach and that this situation is harmful to Turkey and the Western alliance. (Taşpınar, 2008, p. 15-16)

However, AK Party foreign policymakers did not accept Neo-Ottomanism discourses because they might carry imperialist implications. Moreover, they emphasized that Turkey is not a state in the Ottoman format and has no such intention or desire. “Davutoğlu emphasized that Turkey's new policies are based not on the Ottoman legacy, but on the principle of zero problems with neighbors, and asked that this not be perceived as Neo-Ottomanism. He also pointed out that Turkey's rapprochement with neighboring states by solving their problems in the 2000s and its efforts to revive its old historical and political relations with its immediate surroundings are essentially a result of historical and political factors, as Turkey is a successor state to the Ottoman Empire (Baran, 2013, p. 117).

On the other hand, the question of whether there was a change in the direction of Turkish foreign policy during the AK Party period is one of the most popular questions in academic studies after 2005. Accordingly, there are generally three different categories in this context. These are;

- 1) **Those who argue that Turkish foreign policy has shifted to the Middle East due to the Islamist profile of the AK Party:** Those in this category state that the priority in Turkish foreign policy has shifted from the West to the Middle East and the Islamic world, and argue that there has been a major break in Turkey's geopolitical imagination with the AK Party. (Yeşiltaş, 2013, p. 681). Unlike the political elites of the AK Party before it, “AK Party actors do not see Turkey as a bridge between the West and Islam, a front zone of the West, or a country divided between different civilization projects, and are central to Turkey's representation of Islamic civilization.” (Baran, 2008, p. 7-14) emphasizes its role.
- 2) **Those who argue that it has shifted to the Russia and China axis due to the power shift in the global order and the AK Party's transformation of Turkey into an authoritarian government over time:** China has started to take a serious place in commercial relations throughout the world, especially since the 2010s, and Turkey's It

highlights developments such as Russia's increasing rapprochement even after it annexed Crimea, Erdogan's declaration of his will to join the Shanghai Cooperation Organization (SCO), and Ankara's renewed interest in Central Asian countries. They also state that after the coup attempt on July 15, 2016, Turkey began to shift towards the Russia-China axis due to the growing security crisis with Western allies (Kirişçi, 2018, p. 4).

- 3) **Those who argue that the focus on the West has not changed, but that the West has ceased to be a monopoly and that Turkish foreign policy has become plural in terms of regional interest:** Turkey can act outside the transatlantic agenda, especially in relations with the Middle East, and pursues a more autonomous foreign policy, but in the final analysis, the foreign policy followed by Ankara is that the USA is hegemonic. They state that it is a part of the international capitalist system (Kardaş, 2013, p. 653). Similarly, when we look at factors such as free trade agreements, new flight routes, and visa liberalization agreements in the 2002-2009 period, they argue that there is a diversification in Turkish foreign policy, but there is no axis shift (Babacan, 2011, p. 143). In other words, while Turkey maintains its US and Western-centered foreign policy, its foreign policy partners have increased. He emphasizes that during the AK Party period, there was a pluralization (a global perspective) by underlining foreign policy initiatives not only towards the Middle East but also towards Africa and Latin America (Duran, 2009, p. 396). Apart from these three categories, there is also a fourth category that argues that there is no shift and that the traditional Western-oriented foreign policy continues (Başer, 2015, p. 291-309).

Discussions about the axis shift point to the change in the general orientation of Turkish foreign policy during the AK Party governments. The first development that triggered these discussions was Turkey's attitude towards the incident that took place on March 1, 2003 and was referred to as the Memorandum Crisis. During this period, the bill proposing to allow the use of Turkish territory to conduct military operations in the northern part of Iraq to change the regime of Saddam Hussein was rejected. In the Memorandum vote held in the Turkish Grand National Assembly for permission to use Turkish territory for the US army, which has completed all its preparations to enter Iraq, 250 of the 533 deputies who participated in the vote voted against it, 264 voted in favor, and 19 abstained. However, the motion was not accepted because the voting participants did not reach the absolute majority, that is, 267 yes votes, as stipulated in Article 96 of the constitution. It can be said that this development created a complete disappointment in the US administration and brought the USA and Turkey, and Western states in general, face to face in all problems concerning Turkey in the following period. Apart from this, other developments triggered the discussions on the Axis debate. One of these was undoubtedly the 2009 World Economic Forum, when Erdoğan, who was Prime Minister at the time, left the meeting after his "One Minute" argument with the then Israeli President Shimon Peres. Following this development, while Erdoğan became a popular leader in the eyes of the people in the Islamic world, Turkey's relations with Israel also deteriorated.

Turkish Foreign Policy between 2017-2023: A Return from Valuable Loneliness to Realistic Policies

The AK Party's pro-active foreign policy agenda and implementation of new foreign policy principles were disrupted by the popular uprisings that broke out in the Middle East and North Africa region in 2010 and 2011, and it became clear that the foreign policy followed within the framework of the Strategic Depth approach did not coincide with the realities of Turkey and the region. The Arab Spring started in Tunisia in December 2010 due to the increasing political and economic dissatisfaction of people in the Middle East and North Africa against the authoritarian governments of their countries. The popular uprisings in the Middle

East and North Africa region called the “Arab Spring”, have significantly affected Turkish foreign policy. Large masses of people, who have been under the pressure of authoritarian governments for many years, rebelled and started a kind of rebellion against these authoritarian governments, and this rebellion created a domino effect in the region and spread to countries such as Tunisia, Egypt, Libya, Yemen, Bahrain, and Syria, causing great chaos and conflict in the region. As a result, the civil war that started in Syria caused millions of people to leave their countries, and the majority of them to migrate to Turkey. The popular uprisings in question and the process that followed have brought Turkey into increasingly conflictual relations with its neighbors, regional countries, and Western “allies”.

One of the biggest breaks in Turkey's foreign policy was the Egyptian coup in July 2013 against the Mohammed Morsi administration, with which Turkey has close relations. “Turkey has not been able to transform its justified reaction to the Egyptian coup into a pragmatic policy over time. However, in this process, not only the West but also Russia and China were able to establish very close relations with the Sisi administration based on mutual interests.” (Kösebalaban, 2020) Following these developments, the AK Party determined a new motto for foreign policy in 2013; “Precious loneliness.” The person who put forward this slogan was İbrahim Kalın, who is today the undersecretary of the National Intelligence Agency (MİT) and who was Prime Minister Erdoğan's chief foreign policy advisor at that time. In a way, this new approach symbolizes the failure of the zero problems with neighbors’ policy that Turkey followed after 2002. Kalın explained this new approach by saying, “Türkiye is not alone in regional and global politics. But while the world remains silent against coups and massacres, we will not hesitate to stand by the truth alone. If it is necessary to call it loneliness, it is a valuable loneliness. He explained: “This is not about being alone, but about taking an honorable stance” (Alperen, 2013). The fact that world, especially Western countries, did not speak out against the military coup that took place in Egypt and made statements supporting the coup plotter Abdülfettah El Sisi, while only Turkey and a few countries condemned the coup and cut off diplomatic relations with Egypt, revealing the difference in Turkey's foreign policy. Türkiye was criticized for approaching this coup with overly emotional and idealistic principles. On the other hand, İbrahim Kalın explains this situation as follows: “An interest that does not have principles, morality, conscience, loyalty, and values does not have a national character. Those who think that soulless realism is the strategic axis of foreign policy must also know how those countries lose friends in the medium and long term and how they cannot develop long-term, genuine, and permanent relations with any country or nation. He criticized those who criticize Turkey by saying, “An unprincipled and worthless foreign policy isolates you both among the people, the public conscience, and the international system” (Alperen, 2013).

Uncertainties and political transformation in the Middle East and North Africa region have pushed Turkish policymakers to review Turkey's foreign policy priorities. It is possible to say that in this new period, a valuable discourse of loneliness has become the main discourse of addressing Turkey's isolation in the region. Especially in the last 10 years, due to the cyclical changes experienced at the global level and the crises occurring regionally, Turkey has quickly turned away from its idealist foreign policy line and returned to a more rational and realistic foreign policy line. Because it was seen that this idealistic foreign policy followed by Turkey brought more harm than profit for Turkey and it started to become isolated in international politics.

Turkey has experienced the regional turmoil that resulted from the Arab Spring turning into winter, as civil wars in its neighbors and the strengthening of terrorist organizations (DAESH and PKK). There have been frequent tensions with the USA due to its support for the terrorist organization PKK/YPG. Relations with Russia, which became tense due to the downing of a Russian plane for violating Turkish airspace in November 2015, have been tried

to be repaired by the Yıldırım government since 2016. So much so that the statement made by Binali Yıldırım in 2016 after taking over the prime ministry from Ahmet Davutoğlu, saying “We will increase the number of our friends and reduce the number of our enemies” (TRT Haber, 2016), in a sense, is Turkey's move away from its idealist foreign policy line, which is now identified with strategic depth, and to protect its national interests. It was seen as a sign of the transition to a rational-based, realistic foreign policy line.

However, after the coup attempt in Turkey on July 15, 2016, the negative and reluctant reactions of other Western states, especially NATO allies, once again showed that the AK Party was alone in foreign policy. Moreover, it has come face to face with other Western countries, especially the USA, in its fight against organizations such as DAESH and PKK, which emerged to fill the power vacuum in Syria. Despite the objections of the Western allies, Turkey has liberated the Jarablus and Al-Bab regions from ISIS with the Euphrates Shield Operation since August 2016; With Operation Olive Branch, which was launched on January 20, 2018, Afrin district center was cleared of YPG/PKK on a symbolic date of March 18. With the Peace Spring Operation against PYD/YPG in the east of the Euphrates River, an average of 30 km in the south direction between Tel Abyad and Ras al-Ayn has been secured. Joint patrols were carried out with Russia in the region from the east of the Euphrates to the Iraqi border, especially in the centers of Ayn al-Arab and Hasakah. At this point, Turkey has not been able to take the Manbij and Tel Rifat regions, which should be cleared and given to the terrorist organization YPG / YPJ, by the agreements made with both the US administration and the Russian Federation. On the other hand, it created a safe zone by creating a 30 km line along almost the entire border line in Northern Syria.

“The military coup attempt that occurred on July 15, 2016, put the Turkish government in “survival mode” and moved national security concerns to the top of Ankara's political agenda (Haugom, 2019, p.213). As a result, the declared State of Emergency and the subsequent process of liquidating the coup elements from the Turkish Armed Forces and other state institutions were quite painful. Especially after the July 15 coup attempt, the perception of the survival problem emphasized in domestic politics led to the increased use of military methods in foreign policy. Whenever there is a crisis in foreign policy, this situation also becomes a security problem in domestic politics and is used to create public opinion in favor of pursuing a foreign policy independent of the West (Şöhret, 2022, p. 70-72).

In this process, in proportion to the threat perceived in Syria, Turkey experienced a serious crisis with the USA and NATO alliance when it received the Russian-made S-400 Air Systems, although it requested the Patriot Air Defense system from the US administration, but did not receive a positive response, and CAATSA Sanctions were applied to Turkey and it was removed from the F-35 Aircraft program. While the US government remained silent about Greece, a NATO ally, purchasing and deploying the S-300 Missile system in previous years, it strongly opposed Turkey's purchase of the S-400. According to the USA, S-400 computers will read and record all data coming from NATO partner systems, and likewise, thanks to this system, Russia's S-400 radars will be able to easily obtain sensitive information about the F-35 in the intense F-35 traffic in Turkish airspace. He stated that he would save Turkey from the F-35 program because it would harm NATO's security concept. It can be said that Turkey's exclusion from the F-35 program, even though it paid the money and fulfilled all its obligations regarding the project, caused the biggest crack in US-Turkey relations after 1947. At this point, it is quite interesting that Turkey, as a NATO ally, has been unable to obtain the Air Defense System from the USA, which it has primarily needed since Barack Obama's presidency. Former US President Donald Trump expressed this situation as follows: “The Obama administration did not sell them Patriot missiles. Türkiye tried hard to buy these missiles, but they did not sell them. Thereupon, Türkiye bought the missiles from Russia. Thereupon, they turned to Turkey

and said, 'Okay, we will sell you the Patriots', but; at that time, Turkey had already signed an agreement with Russia and made a serious payment because they were not allowed to buy from here. Turkey is a NATO member and they ordered more than 100 F-35s, with plans for more” (Institute for Strategic Thinking, 2019). The recent S-400 crisis between the USA and Turkey and the resulting F-35 new-generation fighter jet crisis once again showed the necessity of Turkey being fully independent in the defense industry. “Due to Turkey's geopolitical location, it faced a more chaotic and unpredictable world after the Cold War. For this reason, to cope with the problems in this new period, it has become necessary for Turkey to follow a more flexible and autonomous foreign policy” (Kardaş, 2013, p. 637).

Essentially, these and similar negative approaches towards Turkey did not only come from the US administration but also other NATO ally countries, both openly and secretly, in Turkey's defense of itself against terrorist attacks from Syria and in its fight against terrorism against the PKK within the country, even though Turkey paid the money. As a result, arms embargoes were implemented (Koyuncu, 2019). This situation has motivated Turkey to meet its defense needs from domestic and national resources, and Turkey increased the localization rate in the defense industry from 20% to 80% during the AK Party governments (Türkten et al., 2023). In this context, in addition to UAVs and UCAVs, the 5th Generation Fighter Unmanned Aircraft System project called Bayraktar Kızılelma will replace the F-35 systems that were not given to Turkey, with its aggressive maneuvers and advanced artificial intelligence, a large proportion of which are produced with local and national resources. It is planned to be added to the inventory of TAF. It is stated that the aircraft can conduct air-air combat like manned warplanes and has a low radar cross-section. Kızılelma, whose take-off weight is targeted to be 6 tons, will be able to use domestic ammunition produced by Turkey and have a planned payload capacity of 1500 kilograms. Bayraktar Kızılelma, which is planned to remain in the air for 5 hours, will also have high situational awareness with the AESA radar to be integrated. The first flight test of Bayraktar Kızılelma is planned to be held in 2023. In addition, Turkey has managed to produce the new generation short-runway TCG Anatolian warship, which it also produced with its means. (Şöhret, 2022, p. 92-96)

At this point, although Turkey has increased its localization rate in the field of defense industry, it is still dependent on foreign sources for some high-tech products. In addition, due to political and economic problems with global powers such as the USA and the EU, it is subject to embargoes, including the suspension of critical technologies in domestic weapon systems. Investments in the defense industry have given Turkey some control over weapons production, maintenance, and supply.

Among the important developments in Turkish foreign policy in the post-2017 period, the tensions with Greece and the European Union undoubtedly had an important place. So much so that Turkey reacted in the same way to NAVTEX announcements to block Greek seismic research ships, which reacted to Turkey's oil and natural gas exploration in the region declared as its continental shelf. This situation, which caused increased tension in the Aegean and Eastern Mediterranean for a long period, caused serious problems with Turkey-Greece and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus, as well as with the EU, which was involved in these developments. In this regard, the EU, which became a tool for the negative propaganda of Greece and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus against Turkey, perceived Turkey as the aggressor and the party that escalated the tension.

Following the escalation of these developments in the Eastern Mediterranean and the Aegean, the Memorandum of Understanding named “Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord of the State of Libya on the Limitation of Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean” was signed by the Ministers of Foreign Affairs of Turkey and Libya on 27 November 2019. The UN has

approved the international agreement signed between Turkey and Libya by Article 102 of the United Nations Charter. Thus, Türkiye has achieved one of the most important diplomatic successes in recent times. Because of this agreement, Turkey has disrupted the EastMed project, which aims to transport the gas in the Eastern Mediterranean to Europe, which Greece, Israel, the Greek Cypriot administration, and other riparian countries were trying to establish, thus disabling Turkey (Bulut and Bulut, 2021, p. 38, 48).

Relations with Russia, with which Turkey has recently maintained its relations in foreign policy without any problems, continued to develop in the post-2017 period. In fact, from Russia's perspective, "Turkey, the unreliable NATO member of the Cold War years and the rival of the 1990s has in a sense become a partner that Moscow does not dare to sacrifice today." For Turkey, Russia, which was once seen as the major threat in the north, has begun to be seen as a strategic partner. Turkey-Russia relations, which have become closer with social contacts such as suitcase trade, tourism, education, and mixed marriages, have come a long way in terms of level and content. "Although Turkey's recently developed "zero problem" approach may not yield the desired results in relations with countries such as Syria, Iraq, Iran, and Armenia, it can be said that it has yielded very satisfactory results in relations with Russia" (Özbay, 2013, p. 32). It would not be wrong to say that in the post-2017 period, Turkey tried to establish a balance with Russia in response to the problems it experienced with Western countries. Although Turkey and Russia do not agree on every issue, they can act together on many issues. For example, in the ongoing conflicts in Libya, Russia supported the coup leader Khalifa Haftar, while Turkey supported the National Accord Government. Similarly, in Syria, Russia supports the Assad regime and stands against Turkey. However, the two countries can continue the Astana process to resolve the Syrian crisis by including Iran.

The Russia-Ukraine War, which broke out in February 2022, was an important turning point for Turkish foreign policy, as it was for the rest of the world. Although Turkey made many diplomatic moves to stop the war both before and during the war, it failed to stop the war. However, at this point, it has managed to gain the appreciation and trust of the warring parties. So much so that Turkey has become the only country that can meet with both Russia and Ukraine at the same time and play the role of mediator in making agreements such as the prisoner exchange agreement or the grain corridor agreement between the parties. Although the diplomatic negotiations carried out by the Turkish foreign ministry were effective in creating this situation, it is seen that President Erdoğan's relations with Russian President Putin and Ukrainian President Zelensky played an important role. On the other hand, while all NATO and EU countries imposed more than 3,000 sanctions against Russia after the Ukraine War, Turkey's failure to participate in these sanctions has been seriously criticized (Esen, 2022). On the other hand, as a rising regional power, Turkey played an outstanding role in diplomacy during the Ukraine war, setting an example for other regional powers. Describing the grain corridor as a bridge to peace, Ankara is doing two things at the same time. He points to problems with alternatives to the grain corridor to show that Russia must have a seat at the table in Western capitals. It is also warned that Russia is looking for an alternative route via the Caspian Sea (Duran, 2023) The role Turkey played in the grain deal process was appreciated all over the world, especially in the USA and the EU (BBC, 2022)

It is possible to say that the relations between Turkey and the EU have had ups and downs and a generally negative course, especially in recent times. Especially after the July 15 Coup attempt, the EU's criticism of Turkey's state of emergency practices, many EU member states granting asylum to those who participated in the coup attempt, and the negative and accusatory discourses against the Turkish government, both in the media and at the government level, were watched with astonishment in Turkey. In addition, for the elections held in Turkey in 2017, the fact that Turkish politicians and Ministers were not allowed to conduct election

campaigns in EU countries was an important problem. The fact that Fatma Betül Sayan Kaya, the Minister of Family and Social Policies at the time, was not allowed to go to the Turkish Consulate General in Rotterdam in the Netherlands and was subsequently declared *persona non grata* and deported seriously damaged relations (Euronews, 2017). In addition, Turkey announced that it suspended the Agreement in July 2019 due to the EU's failure to fulfill its commitments regarding the Readmission Agreement and Visa Liberalization signed between the EU and Turkey. The recent rise of far-right parties in EU countries and their anti-Turkey and anti-Islam discourses make Turkey's EU membership even more difficult. In response to this negative situation, President Erdoğan said, “In this period when the European Union is making moves to break away from Turkey to break away from Turkey, we will make our evaluation against these developments and after these evaluations, we can part ways with the European Union if necessary” (NTV, 2023) and revealed Turkey's attitude.

During the AK Party rule, Turkey contributed to the activation of a wider range of foreign policy actors by diversifying traditional foreign policy issues. Recent revolutionary developments in the “domestic” and “national” defense industry have contributed greatly to increasing Turkey's self-confidence, independence, and deterrence in this process. Turkey has gained self-confidence in the fight against terrorism and emerged as a deterrent and initiative-taking power in its region. Türkiye started to export new-generation weapons to other countries. Turkish UAVs were successfully used in Libya, Karabakh, and Ukraine. Ultimately, increased military capacity led to the adoption of a new security strategy and an autonomous status in foreign policy orientation. One of the most important factors affecting Turkish foreign policy during the AK Party's rule was the political stability provided by the party. Turkey suffered greatly during the short-lived coalition governments of the 1990s. Domestic political stability has enabled Turkey to take effective steps in foreign policy. After the abolition of bureaucratic tutelage, elected politicians began to play a more active role in the design and execution of foreign policy. In this process, Erdoğan played a decisive role in carrying out a high-profile and proactive foreign policy, first as prime minister and then as president. One of the most important indicators of Erdogan's leadership is the mediation efforts between Ukraine and Russia. Erdogan persuaded the warring parties to reach an agreement allowing the grain to be exported to the world market. Recently, Turkey's role in international politics has increased as it has been able to negotiate directly with the Russian administration about trying to persuade the two sides to a ceasefire and end the war, and trying to get Russia to return to the grain corridor agreement (Ataman, 2022).

Conclusion

Turkey, a medium-sized state with power and capacity in the international system, emerged on the stage of history as the successor state of the Ottoman Empire, which ruled over three continents for approximately 600 years when it was founded 100 years ago. The Republic of Turkey, which had a structure in the form of a nation-state, unlike the empire, under the leadership of its founder Mustafa Kemal Atatürk, first tried to have its existence accepted in the international system during the founding years of the Republic. In this context, the Treaty of Lausanne, signed on July 24, 1923, on the one hand, drew the borders of Turkey, and on the other hand, ensured the recognition of the newly established state in the international system.

After the newly established state was declared a Republic on October 29, 1923, approximately 3 months after the Treaty of Lausanne, what kind of government it would have and, more importantly, what kind of foreign policy it would follow, became a matter of curiosity for the international community. In this context, since Atatürk and the founding staff came from the late Ottoman bureaucracy and military staff, they saw very well the mistakes made during the collapse of the Ottoman Empire. For this reason, they primarily aimed to ensure the internal integrity of the newly established state and adopted a down-to-earth, realistic foreign policy

that did not lead to adventure. In this context, they based Turkish foreign policy on the principles of Status Quo and Westernism. While these principles essentially reveal that Turkey will not pursue a revisionist and expansionist foreign policy, it has revealed that it has chosen the Western world, which seems to be the peak of contemporary civilization, as its target.

The founding President of the Republic of Turkey Mustafa Kemal Atatürk, between 1923 and 1938, built Turkish foreign policy rationally and realistically, on the Westernist and Status Quo principles stated above. It can be said that this foreign policy approach, which has guided Turkish foreign policy for approximately 75 years, dominated the genetic codes of the state until the 2000s. Atatürk, who primarily aimed to transform Turkish society into a Western state with his reforms, reshaped the state in the form of a nation-state, which is expressed as the spirit or fashion of the time. It can be said that Atatürk tried to strengthen Turkey both economically and politically during the founding years of the Republic, and pursued a more independent foreign policy compared to the periods after him. During his time, Atatürk gave priority to solving the problems remaining from the Treaty of Lausanne, and in this context, problems such as the Mosul Problem with England, the problem of debts from France and the Ottoman Empire, and the population exchange with Greece and the patriarchy problem were solved. The foreign policy of the period, which was identified with the motto of Peace at Home, Peace in the World during the Atatürk period, gained the appreciation of the international community, and Turkey was invited to become a member of the League of Nations, the first universal organization, due to its contributions to world peace.

These basic principles and orientations of the foreign policy of the Atatürk period also form the basis and shed light on the foreign policy that Turkey implements today. Today, Turkey foresees the establishment of peace, stability, and security in the widest possible scope, starting from its surroundings, and wishes for all countries to form integral parts of a common welfare area in line with mutual interests and win-win understanding. Turkey, which has taken a more active stance in this direction in recent years due to both the changes in the international environment and the positive developments in its power resources, is taking firm steps in line with the goal and vision drawn by Atatürk.

Although the Turkish foreign policy followed during the Atatürk period did not include revisionist and adventurous aims, Atatürk managed to take the management of the Straits, which is of vital importance for Turkey, under his sovereignty with the Montreux Straits Convention, by using the revisionist discourses and actions of Italy and Germany in the conjuncture of the 1930s. While this situation was a huge geo-strategic gain for Turkey, Turkey did not enter into any conflict while achieving this gain, it only used the *rebus sic stantibus* principle existing in international law and thus gained international legitimacy.

The basis of the successes achieved in foreign policy during Atatürk's time lies in the fact that Atatürk and the founding staff were able to focus on the future of the country without being stuck in its Imperial past. By determining its future vision and goals, the newly established state was able to determine the interests of the country calmly and prudently and take the necessary steps for the interests of the state with courage. In addition, for the state to be successful both internally and externally, it has been able to provide an external environment that will allow comprehensive reforms and revolutions to take root within the country and to use its energy and resources in this direction. In this respect, the foreign policy of the Atatürk period has become a model for many countries, thanks to these features and the success it has achieved in practice.

Although there was no change in the general line of Turkish foreign policy after Atatürk's death, a fully independent foreign policy could not be followed as in the Atatürk period, due to the effects of World War II. Because Turkey's geopolitical position was important

for both the UK-France and Germany-Italy blocs, the countries in both blocs tried to persuade Turkey to join the war on their side. However, Turkey, under the Presidency of İsmet İnönü, tried to keep its relations with both blocs as good as possible, but did its best to avoid going to war and was successful in this. Although Turkey followed the “policy of active neutrality” during World War II, this neutrality was closer to the British-French Bloc with the prediction that it would win the war.

Turkey, seeking a place for itself in the new international system that emerged after World War II, had to pay the price of not actively participating in the war in post-war loneliness. For this reason, after the war, it did not take part in the Western Bloc at first and then tried to find a place for itself in the bipolar structure that emerged in the world. Frankly, although Türkiye did not actively participate in the war, its economy suffered great damage. In addition to the economic difficulties, the USSR, its northern neighbor, which emerged on the world stage as a superpower during this period, claimed rights over Kars and Ardahan, as well as demanded a military base in the Turkish Straits, which caused the Turkish government to worry and pushed it to seek an alliance against the Soviets. In this context, Turkey wanted to find a place for itself in the capitalist Western Bloc that emerged under the leadership of the USA, the other superpower that emerged after the war. In fact, due to its weakness and low capacity in this period, Turkey was forced to do this to balance itself against the USSR. However, it has never been easy for Turkey to be accepted within the Western Bloc. Because Turkey has been governed by a single-party system by CHP, the founding party, since the proclamation of the Republic, and this is not seen as a democratic administration by Western countries, Turkey switched to a multi-party system for the first time with the elections held in 1946. Although these elections were not fair and equal according to international standards, Turkey managed to transition to a multi-party system.

As a result of the elections held in 1950, the Democratic Party, founded by deputies from the CHP, managed to come to power on its own and then quickly tried to integrate Turkish foreign policy into the Western Bloc. In this context, Turkey first sent troops to Korea by the decision taken by the UN Security Council and lost around 750 martyrs in the Korean War. After that, it became a member of the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the collective defense organization of the Western Bloc, together with Greece, in 1952, within the scope of the Containment Policy implemented by the USA to prevent the expansion of the USSR during the Cold War. With this membership, Turkey balanced the distrust it felt from the USSR by entering this defense organization and gained a place for itself within the Western Bloc. However, after NATO membership, Turkish foreign policy almost completely lost its autonomy and began to follow a foreign policy that was dependent on the Western Bloc and even prioritized the interests of the West over its national interests.

The Cuban Crisis, which broke out in 1962 when the Cold War reached its peak, made it clear that Turkey's Pro-West policy was wrong. Because the Jupiter missiles carrying medium-range nuclear warheads placed in Turkey before the Cuban Crisis were dismantled without asking Turkey. This situation has been an important development as it shows that one cannot always rely on the West, especially in defense and security issues. Similarly, after the incident that went down in political history as the Johnson Letter, which took place approximately 2 years after this incident, the US administration openly threatened Turkey and stated that Turkey could not intervene in Cyprus with the weapons given by the US and that if it intervened, the Soviet Union would have to intervene in the incident. He clearly stated that he would not protect Turkey in this situation. This incident caused a rupture in Turkish foreign policy, and it was seen that a pro-US or one-sided foreign policy would not coincide with Turkey's national interests. Approximately 10 years after this incident, on July 20, 1974, the arms embargo against Turkey following the Peace Operation organized by Turkey against the

coup by the Greek junta in Cyprus, in a way, revealed Turkey's foreign dependency on the defense industry. At this point, Turkish governments also saw how vital domestic and national defense systems could be and laid the foundations of the Turkish defense industry, which will show itself better in the 2000s. After this incident, companies such as ASELSAN (1975), TUSAŞ-TAİ (1973), HAVELSAN (1982), and ROKETSAN (1988) were established, which constitute the backbone of the Turkish Defense Industry today, and attempts were made to reduce foreign dependency in this field. Greece left NATO's military wing to protest the situation after the Cyprus Peace Operation. On the other hand, as a result of the US pressure on the military administration in Turkey, Turkey lifted the veto on Greece's return to the military wing of NATO. This essentially means that in the following years, Turkey will use its last trump card to balance Greece against Greece after becoming an EU member. In other words, if the military administration in Turkey had not allowed Greece to enter NATO's military wing. This situation could have been used to prevent the damage it caused to Turkey regarding the EU. Although the USA does not openly support one side of the Cyprus issue, its aim in this process is to prevent the tension between Turkey and Greece from harming NATO.

In the 1980s, while Turkey was added to the global capitalist system with the decisions of January 24, 1980, the economy also transitioned to the Export Oriented Economy Model. Following this, with the military coup that took place on September 12, 1980, Turkey remained isolated from the world for a while. After the coup, relations with the European Communities, as they were called at that time, were frozen until 1987.

In the 1990s, the collapse of the USSR caused a great power vacuum in Turkey's immediate surroundings, especially Central Asia and the Caucasus, the Balkans, and the Middle East, and this led to the emergence of new opportunities for Turkey. The Turkish World discourse, from the Adriatic to the Great Wall of China, which came to the agenda in this period, became the basic discourse of Turkish foreign policymakers. However, although this discourse was a very visionary project and discourse for that period, it could not be evaluated due to Turkey's ineffectiveness and lack of capacity. Undoubtedly, in this situation, Turkey could not focus on the process due to the economic and political crises experienced in domestic politics.

In Turkey, which entered the 2000s with economic and political crises, the process that started with the Constitution booklet throwing crisis in February 2001 resulted in early general elections on November 3, 2002. Following the elections, the AK Party, which was founded approximately 18 months ago, came to power on its own. AK Party, which uses a liberal-conservative discourse and emerged as the first party despite losing votes in all elections since 2002, has left its mark on Turkish political life with the policies it pursues in both domestic and foreign policy.

During the AK Party period, between 2002 and 2015, a foreign policy was followed that was outside the traditional Westernist and Status Quo Turkish foreign policy line, which was criticized for being overly idealistic, in parallel with the Strategic Depth understanding created by Ahmet Davutoğlu. During this period, Turkey developed bilateral and multilateral relations with the Middle East, North Africa, and the Balkans, which remained in the Ottoman sphere of influence during the Ottoman Empire, and tried to create an attraction on these regions by using soft power elements. In addition, within the scope of the principle of zero problems with neighbors, it tried to solve the existing problems with its close neighbors, including Armenia, and was generally successful in this policy until 2011. However, the Arab Spring that started in the Middle East and North Africa in 2011 and the subsequent popular uprisings caused breaks in the idealist foreign policy line followed by Turkey based on humanitarian principles. Turkey, which had difficulty coping with the increasing number of refugees, especially after the civil war that started in Syria, could not receive the support it expected from the international community. While Turkey's open-door policy towards refugees increased the number of

refugees to approximately 4 million, the other hand, education and health expenses for refugees put the AK Party governments in a difficult situation. Refugees going to Europe via Turkey also affected Turkey's relations with the EU. During periods when relations deteriorated, Turkey was accused by the politicians of the EU countries of using immigrants as a foreign policy tool (Temir, 2023, p. 37).

The last 15 years of Turkish foreign policy have been very active, and dizzying events have occurred. Of course, the most important of these events is the coup attempt that took place on July 15, 2016. After this incident, Turkey's failure to receive the necessary support from Western countries, especially the USA, and even their discomfort with the failure of the coup process caused disappointment in Turkey. After the coup attempt, the deterioration of bilateral relations and the loss of trust, especially with the USA, since the March 1, 2003 Memorandum, left its mark on the following process. Bilateral relations, which have come to the brink of a diplomatic and political crisis, especially with the recent Pastor Bronson Crisis, have caused both intervention in the Turkish judiciary and great damage to Turkey's reputation, as well as a significant decline in the Turkish lira in economic terms. In addition, Turkey was included within the scope of CAATSA sanctions because it did not want to sell Patriot Missile Defense Systems and other military equipment to Turkey, but Turkey met its military needs from the Russian Federation, and the S-400 Air Defense systems were incompatible with NATO systems and would render NATO's defense systems dysfunctional. Therefore, Turkey was removed from the new generation F-35 Fighter program. All these developments are very important in terms of revealing a type of relationship within NATO that the USA sees as its ally. At this point, it would of course be appropriate to ask the following question. What would happen if Türkiye were not an ally of the USA and a member of NATO?

One of the countries with which Turkey has had recent problems has undoubtedly been Greece. A new problem has been added to the existing problems between Greece and Turkey, such as the Cyprus Problem, the Continental Shelf, the Armament of the Islands, and the FIR Line after the hydrocarbon resources were discovered in the Eastern Mediterranean. Greece, which is disturbed by Turkey's search for resources in this region, is trying to prevent it despite the right of exploration given to Turkey by international law. Greece constantly makes decisions against Turkey in the EU, both on this issue and in other problem areas and on illegal immigration, and uses accusatory rhetoric against Turkey

After the AK Party came to power, it almost went beyond the traditional Turkish Foreign Policy and followed a libertarian approach to the Cyprus issue. In this context, the Annan Plan, which came to the agenda in the early 2000s and proposed a single-state solution, was supported by the AK Party governments. It is possible to say that the change in the domestic politics of the TRNC and the ongoing positive developments for the membership process between the EU and Turkey had an impact on this process.

Left parties began to emerge in TRNC as an alternative to Turkish Cypriot nationalism. These parties embraced the idea of a common homeland shared with the Greek Cypriots and defended the ideology of "Cypriotism". In this context, they questioned the presence of Turkey and the Turkish soldiers on the island. Internal economic problems caused leftist groups to find a base on the island. Here, CTP-BG came to the fore under the leadership of Mehmet Ali Talat. Turkey's presence in the TRNC is essential for the right-wing nationalist parties on the island (Çolak, 2013, p. 7-10). The plan, which was revised four times and presented to the parties by the then UN Secretary-General Kofi Annan within the framework of his goodwill mission, includes different regulations in terms of basic issues. If we examine the plan for the Turkish side, it has been relatively positive compared to what it was before it was revised, but it is still not clear that it is an ideal solution. The plan does not recognize the sovereignty of the TRNC,

and after the acceptance of the plan, it does not grant sovereignty to the Turkish constituent power. It is not based on the previously observed principle of bi-zonality.

As seen in the plan, the Turkish Cypriot people are losing their existing rights and privileges, and dichotomy is being eliminated. Thus, the structure created by the Zurich, London, and Nicosia Agreements and the existence of two communities are rejected. The property regulation in the plan and approaches to EU norms, the significant number of Greek population to be settled in the region to be left to the Turkish Cypriot State within the specified periods, and how issues such as land concessions are arranged, not only eliminate the bi-zonality but also force a significant part of the Turkish Cypriots to migrate. As Rauf Denktaş stated, the Annan Plan will turn Turkish Cypriots into a “protected minority” on the island, just like our compatriots in Greece (Denktaş, 2007, p. 12). Following the rejection of the Annan Plan by the Greek Cypriots with a rate of 65%, its unconditional acceptance as a member of the EU, and the problems experienced with the Greek Cypriot administration of Southern Cyprus and the deterioration of relations with the EU, Turkish foreign policy was redefined in the intervening period of approximately 20 years. It has reached the point of the bi-communal, two-state solution advocated by Denktaş.

After Turkey applied to the European Economic Community, then known as the European Economic Community, in 1959 for full membership, both within the scope of the principle of Westernism, which is one of the principles of the Republic's foreign policy and within the scope of the vision of the European Union, which was determined by the founding leader Atatürk as a modern civilization, it failed to become a member in the intervening time. In addition to the EU's prejudiced and ambivalent attitude towards Turkey, Turkey's shortcomings and flaws are responsible for this situation. However, despite all this, the inclusion of countries that are economically and politically behind Turkey as members shows a double standard towards Turkey. Turkey also has deficiencies, especially in terms of democracy, and is subject to criticism regarding human rights and freedom of expression. Such deficiencies are expressed in both EU progress reports and European Council reports.

While the Russia-Ukraine war, which has been going on around Turkey lately, once again reveals Turkey's strategic importance, Turkey can pursue a pro-active foreign policy due to both its bilateral relations with Russia and its increasing importance in international politics. It contributes to the solution of many international problems with its mediation role on many issues. In this context, for example, it has gained the appreciation of the whole world due to the grain corridor agreement established with the initiative of Turkey and the UN. On the other hand, although Turkey uses both soft power policies and diplomatic channels to solve problems, it has not hesitated to use hard power elements to realize its national interests by international law in cases where these are not sufficient. So much so that Turkey has recently sent soldiers and military aid to Libya upon the invitation of the UN-recognized legitimate Government of National Accord to disrupt the steps aimed at restricting its sovereignty and jurisdiction in the Mediterranean and to defend Turkey's rights. Similarly, in 2020, it provided Azerbaijan, with which it has close allied relations with the “one state, two nations” discourse, to Nagorno-Karabakh, which has been occupied by Armenia since 1994, by providing state-of-the-art UAVs andUCAVs to liberate it from the occupation in 44 days. On the other hand, to end the threats from its Southern Neighbor Syria, it organized 4 cross-border military operations, despite the USA and Russia, and created a 30 km deep safe zone on the border.

While we are living in the second decade of the 21st century, Turkey's foreign policy, which is celebrating its hundredth anniversary, generally showed a status quo and Western-oriented tendency until the 2000s and has started to follow a multifaceted policy since the 2000s. Changing international conditions and the proactive policies followed by the AK Party have a great impact on the formation of this situation. The AK Party governments and Erdogan's

leadership initiated the development of an Ankara-centered, that is, independent foreign policy orientation. Having given up its traditional ideological understanding, Turkey seems to have tried to highlight its national interests on many issues, taking the risk of angering its “allies” during the AK Party period. In this process, Turkey is trying to follow a rational, pragmatic, interest-oriented, and sectoral foreign policy, establishing direct dialogue with all countries in the world and acting according to its interests, instead of the traditional status quo and Western-centered foreign policy. While trying to maintain its relations with its traditional allies, Turkey has begun to redefine its foreign policy goals and relations with its allies. In this process, Turkey abandoned its hierarchical relationship with the West and started relations based on equality. In other words, Turkey has started to sit at the table with all actors as equal partners and redefined its relations based on the principle of equal partnership (Ataman, 2022).

This change lies behind the recent tensions and axis change discussions that Turkey has experienced with its Western allies in foreign policy. When Turkey begins to follow policies independent of the West, it is punished and marginalized by its so-called allies. The biggest obstacle between Turkey and Western countries on this issue is undoubtedly that Western allies evaluate Turkey according to their conditions. As a result, Turkey is located in a region where constant wars and conflicts occur, where crises constantly break out around it, and this situation inevitably causes Turkey to follow more security-oriented policies. The biggest problem for Turkish foreign policy in the coming period will be whether it has the economic and military capacity to support its increasing weight in the international system. If Turkey achieves this, it will become a state that can realize its national interests, pursue an independent foreign policy, have a say in the international system, and set the agenda.

References

- Adamson, F. B. (2001). Democratization and domestic resources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus crisis, *Political Science Quarterly*, 116 (2), 277-303.
- Alperen, T. (2013). Başbakan'ın başdanışmanı 'değerli yalnızlık'ı açıkladı: Yalnız değiliz ama, <https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizliki-acikladi-yalniz-degiliz-ama,237875> (E.T: 11.09.2023)
- Altunışık M. and Tür Ö. (2005). *Turkey: Challenges of continuity and change*. New York: Routledge.
- Ataman, M. (2022). AK Party foreign policy: The national context, <https://www.setav.org/en/ak-party-foreign-policy-the-national-context/>(E.T: 14.10.2023)
- Ateş, N. Y. (2015). *Cumhuriyet dönemi Türk dış politikaları*. Bıyıklı, M. (Ed.). *Türk dış politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Aydın, M. (2000). Determinants of Turkish foreign policy: Changing patterns and conjunctures during the Cold War, *Middle Eastern Studies*, 36 (1), 103-139.
- Aydın, A. (2016). Haydar Aliyev'e Darbe Girişimi, <https://siyasalhayvan.com/aliyeve-yapilan-darbe-ve-ciller/> (E.T: 04.09.2023)
- Babacan, M. (2011). Whether an axis shift: A perspective from Turkey's foreign trade, *Insight Turkey*, 13 (1), 129-157.
- Bahadıroğlu, Y. (2018). Üç kıtadan anadolu hapsine, <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/yavuzbahadiroglu/uc-kitadan-anadolu-hapsine-24920.html> (E.T: 04.09.2023)
- Bal, İ. (2006). *Türk dış politikasının ana hatları*. Bal, İ. (Ed.), *Değişen dünyada uluslararası ilişkiler: Uluslararası siyaset uluslararası hukuk ve temel sorunlar*. Ankara: Lalezar Kitabevi,

- Balta, E. ve Özkan, B. (2016). Türkiye-Rusya ilişkilerine tarih ile bakmak. *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu*, Rapor No 01.
- Baran, Z. (2008). Turkey: Partnership on the brink, *The Journal of International Security Affairs*, (15), 7-14.
- Baran, Z. (2013). *Torn country: Turkey between secularism and Islamism*. Hoover Press.
- Barlas, D. (1998). *Etatism and diplomacy in Turkey, 1929–1939: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World*, Leiden: Brill.
- Barlas, D. (2004). Friends or foes? diplomatic relations between Italy and Turkey, 1923-1936, *International Journal of Middle East Studies*, (36), 231-252.
- BBC, (2022). Tahıl koridoru anlaşması: Beyaz Saray ve AB, İstanbul'daki anlaşmayı 'memnuniyetle' karşıladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62261317> (E.T: 14.10.2023)
- Berber, E. (2008). *Dönemin dış politika değerlendirmesi*. Çakmak, H. (Ed.) *Türk Dış Politikası 1919-2008*. Ankara: Platin Yayınları.
- Berberakis, S. (2021). Kardak krizinin 25. yılı: Türkiye ve Yunanistan nasıl savaşın eşiğine geldi?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55882481>, (E.T: 14.09.2023)
- Bulut M. ve Bulut, S. (2021). Türkiye ve Libya arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat muhtırası: Anlaşmanın Türkiye-İsrail ilişkilerinin geleceğine muhtemel etkileri, *Bilge Strateji*, 12 (22), 25-52.
- Coulombis, Theodore A. (2013). *Greek foreign policy: Debates and priorities*, Theodore Coulombis, Theodore C. Kariotis, and Fotini Bellou (Ed.), *Greece in the twentieth century*, Portland: Frank Cass.
- Çalış, Ş. H. (2001). *Ulus, devlet ve kimlik labirentinde Türk dış politikası*. Çalış Ş. H. vd. (Ed.), *Türkiye'nin dış politika gündemi: Kimlik, demokrasi, güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Çınar, Y. (2011). Turgut Özal ve AK Parti dönemi Türk dış politikasına teorik bakış örneği: Liberal düşüncenin Türk dış politikasına etkisi. *Akademik Bakış Dergisi* (26), 1-10.
- Çolak, Y. (2013). KKTC siyaseti ve Kıbrıs sorunu, *SDE Analiz*, http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE_Analiz-Kibris.pdf (E.T: 14.10.2023)
- Dal, E. P. (2014), On Turkey's trail as a rising middle power in the network of global governance: preferences, capabilities, and strategies, *Perceptions* 19 (4), 107-136.
- Dal, E. P. (2016), Conceptualising and testing the emerging regional power of Turkey in the shifting international order. *Third World Quarterly* 37 (8), 1425-1453.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's foreign policy vision: an assessment of 2007, *Insight Turkey*, 10 (1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2009). The principles of Turkish foreign policy. *The Panel of SETA Foundation's Washington D.C. Branch*, <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/14808.pdf> (E.T: 14.09.2023)
- Davutoğlu, A. (2010). Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun İkinci Büyükelçiler Konferansı Açılış Oturumunda Yaptığı Konuşma, (04.01.2010), https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu-nun-ikinci-buyukelciler-konferansi-acilis-oturumunda-yaptigi-konusm--4-ocak-2010_-ankara.tr.mfa (E. T: 14.09.2023)
- Denktaş, R. R. (2007). *Son çağrı*, Ankara: Remzi Kitabevi.

- Dicle, B. (2019). *Turkish foreign policy during the Cold War, 1945-1990*, Doğan, N. ve Sözen, (Ed.), A. *Turkish foreign policy I*, Eskişehir, T.C. Anadolu University, Open Education Faculty Publication.
- Doğan, S. (2021). *AK Parti dönemi Türk dış politikası ve Ahmet Davutoğlu etkisi (2002-2016)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Duran B. (2009). Türk dış politikası ortadoğululaşılıyor mu?, İnat K., Duran B. ve Ataman (Ed.), M. *Ortadoğu Yıllığı 2008*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Duran B. (2023). Erdoğan's pioneer role in Ukraine grain deal, [https://www.setav.org/en/erdogans-pioneer-role-in-ukraine-grain-deal/\(E.T:15.09.2023\)](https://www.setav.org/en/erdogans-pioneer-role-in-ukraine-grain-deal/(E.T:15.09.2023))
- Esen, M. E. (2022). Why does Turkey not impose sanctions on Russia?, <https://www.institute.org/opinion/why-does-turkey-not-impose-sanctions-on-russia> (E.T: 15.09.2023)
- Euronews, (2017). Hollanda ile Türkiye arasındaki kriz had safhada, <https://tr.euronews.com/2017/03/12/hollanda-aile-bakani-kaya-yi-sinir-disi-ederken-turk-konsoloslugu-onunde-toplanan-kalabalik-dagitildi> (E.T: 15.09.2023)
- Evered, Kyle, T. (2005). Regionalism in the Middle East and the case of Turkey, *Geographical Review*, 95 (3), 463-477.
- Fırat, M., *Yunanistan'la ilişkiler*. Oran, B. (Ed.) *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar*, (Cilt 1 1919-1980), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan küresel aktörlüğe Türkiye'nin dış politikası*. Ankara: Palme Yayınları.
- Gülmez, S.B. (2019). *Turkish foreign policy in the early years, 1923-1938*, Doğan, N. ve Sözen, A. (Ed.), *Turkish foreign policy I*, Eskişehir, T.C. Anadolu University, Open Education Faculty Publication.
- Gürbey, G. (1995). Özal dönemi dış politikası. *Dış Politika Dergisi*, 6 (2).
- Güreşçi, E. (2006). Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri sürecinde kamuoyunun tutumu ve değerlendirilmesi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (1), 72-85.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*, (Demir, P. Çev.) İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Heper, M. and Çınar, M. (1996). Parliamentary government with a strong president: The post-1989 Turkish experience. *Political Science Quarterly*, 111 (3), 483-503.
- Haugom L. (2019) Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation? *Comparative Strategy*, 38 (3), 206-223, DOI: 10.1080/01495933.2019.1606662
- Hürriyet Gazetesi, (2002). Türkiye 45 koyup 3 aldı, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-45-koyup-3-aldi-38422864>, (E.T: 13.09.2023)
- Işık, O. (2020). Johnson Mektubu'nun sırrı!, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/02/18/johnson-mektubunun-sirri>, (E.T: 12.09.2023)
- İzmir, B. (2017). İki müttefik, bir kriz: Türk-Amerikan ilişkilerinde jüpiter füzeleri krizi, *HUMANITAS – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 177-192.
- Kalaitzaki, T. (2005). US mediation in Greek–Turkish disputes since 1954, *Mediterranean Quarterly*, 16 (2), 103-124.

- Kalın, İ. (2010). Kamu diplomasisi için mola, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ibrahim_kalin/2010/03/27/kamu_diplomasisi_icin_mola (E.T: 14.09.2023)
- Kalın, İ. (2011). *Turkish foreign policy in 2011: An assessment*. Bechev, D. (Ed.), *What does Turkey think?* London: The European Council on Foreign Relations, 51-56.
- Kalın, İ. (2011). Turkish foreign policy: Framework, values, and mechanisms, *International Journal*, 67 (1), 7-21.
- Kalın, İ. (2021). Türk dış politikası ve kamu diplomasisi, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/66920/turk_dis_politikasi_ve_kamu_diplomasisi (E. T: 14.09.2023)
- Kapucu, D. (2021), ABD'nin ortadoğu politikasına kendi ulusal güvenlik doktrinleri ekseninde bir bakış. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 220-234.
- Kara, M. (2019). *Turkish foreign policy between 2007 and 2017: The Strategic Depth*, Doğan, N ve Sözen, A. (Ed.) *Turkish foreign policy I*, (Eskişehir, T.C. Anadolu University, Open Education Faculty Publication.
- Karaosmanoğlu, A. (2014). NATO'nun dönüşümü, *Uluslararası İlişkiler*, 10 (40), 3-38.
- Kardaş, Ş. (2013). Turkey: A regional power facing a changing international system, *Turkish Studies*, 14 (4), 637-660.
- Koçak, C. (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Koyuncu, H. (2019). Hangi ülkeler Türkiye'ye silah satışını durdurdu?, <https://tr.euronews.com/2019/10/15/hangi-ulkeler-turkiyeye-silah-satisini-durdurdu-bu-ulkeler-ne-kadar-silah-ihrac-ediyordu> (E.T: 15.09.2023)
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk dış politikası: İslam, milliyetçilik ve küreselleşme*. (İnanç, H Çev.) Ankara: Bigbang Yayınları.
- Morrison, A. (2006). The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy, *Middle Eastern Studies*, 42 (6), 945-964.
- Nye Jr, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
- NTV, (2023). Cumhurbaşkanı Erdoğan: AB ile gerekirse yolları ayırabiliriz, https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganab-ile-gerekirse-yollari-ayirabiliriz,7D88olv4zk6A_1I0FIW29g (E.T: 16.09.2023)
- Oran, B. (1996). Türk dış politikası: Temel ilkeleri ve soğuk savaş ertesindeki durumu üzerine notlar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51 (01), 353-370.
- Özbay, F. (2013). *Türk – Rus ilişkileri*, İstanbul: Bilgesam Yayınları Rapor No 58.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (29), 253-269.
- Özdemir, H. (1997). *Siyasal tarih (1960-1980)*, Akşin, S. (Ed.), *Türkiye tarihi 4 bugünkü türkiye (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özden, H. (2019) *Turkish foreign policy during the Second World War, 1939-1945*, Doğan, N ve Sözen, A. (Ed.) *Turkish foreign policy I*, Eskişehir, T.C. Anadolu University, Open Education Faculty Publication.
- Öztürk, N. K. (2017). *Bürokrasi siyaset ilişkileri ve türkiye*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Robins, P. (2007). Turkish foreign policy since 2002: Between a 'post-Islamist' government and a Kemalist State, *International Affairs*, 83 (2), 289-304.
- Rothstein, R. L. (1968). *Alliances and small powers*, New York: Columbia University Press.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (4), 1755-1777.

- Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), Cilt 1*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk dış politikası analizi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Şöhret, M. (2013). *Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi Türk dış politikası*, Çomak, H. ve Sancaktar, C., (Ed.), *Türk dış politikasında yeni yönelimler: İki kutuplu sistem sonrası Türk dış politikası*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Şöhret, M. (2022). *The effects of the Turkish defense industry on Turkish Foreign policy*, Cihat Yılmaz (Ed.) *Dış politikanın sert güç unsuru; savunma sanayi*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 57-102.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü, (2019), Trump Türkiye'ye hak verdi: "Bu hiç adil değil", <https://www.sde.org.tr/amerika/trump-turkiyeye-hak-verdi-bu-hic-adil-degil-haberi-10468> (E.T: 15.09.2023)
- Taşpınar, Ö. (2008). *Turkey's Middle East policies between neo-ottomanism and Kemalism*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace Paper, No. 10.
- Temir, H. (2023). Türkiye'de göçün dış politika perspektifinden değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* 21 (1), 26-40.
- TRT Haber, (2016). Başbakan Yıldırım partisinin ilk grup toplantısında konuştu, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-yildirim-partisinin-ilk-grup-toplantisinda-konustu-252287.html> (E. T: 15.09.2023)
- Türkten F. vd. (2023), Cumhurbaşkanı Erdoğan: Savunma sanayinde yerlilik oranını yüzde 20'den yüzde 80'e çıkardık, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-savunma-sanayinde-yerlilik-oranini-yuzde-20den-yuzde-80e-cikardik/2875323> (E.T: 15.09.2023)
- Vanderlippe, J. M. (2001). A cautious balance: The question of Turkey in World War 2, *The Historian*, 64 (1), 63-80.
- Weisband, E. (1973). *Turkish foreign policy, 1943-1945: Small state diplomacy and great power politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Yeşiltaş, M. (2013). The transformation of the geopolitical vision in Turkish foreign policy, *Turkish Studies*, 14(4), 661-687.
- Yılmaz, M. (1998). İnönü dönemi Türk dış politikası. *Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (8), 14-31.

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyetimizin Yüzüncü Yılında Asker-Sivil İlişkilerine Yeniden Bakmak: Sivillerin Darbe Destekleri ve Cunta Girişimleri*Revisiting Military-Civilian Relations in the Centennial of the Republic: Civilian Support for Coups and Junta Attempts*Özgür Mutlu ULUS^{a*}^a Dr. Öğretim Üyesi, Acıbadem Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3588-3096

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 18 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Askerî darbeler,
Asker-sivil ilişkileri,
Darbelere sivil destek,
Cuntacılık,
Kemalizm.

ÖZ

Cumhuriyet, siyasi iktidarın halk ve temsilcileri tarafından paylaşıldığı, egemenliğin kaynağının millet olarak kabul edildiği bir rejim türüdür. Cumhuriyet'in kuruluşundan 100 yılına dek geçen sürede, çok partili demokratik sisteme geçildikten sonra millî egemenliğe yönelik en büyük tehdit 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden bu yana periyodik olarak gerçekleşen askerî darbeler, darbe girişimleri ve ordunun siyasete müdahaleleri olmuştur. Bu çalışma, 1960'taki ilk askerî darbeden günümüze kadar askerî darbeler verilen çeşitli sivil destek biçimlerini incelemektedir. Sivil destek, askerî vesayetin devam etmesi için çok önemli ancak sıklıkla ihmal edilen, akademik olarak az çalışılmış unsurdur. Bu çalışma, asker-sivil ilişkilerindeki ikilik ve çatışmaya odaklanmak yerine, bu iki alan arasındaki ilişkileri vurgulamayı amaçlamaktadır. Darbelere özellikle elit desteği askerî vesayetin sürülebilmesinin unsurlarından biridir. Diğer yandan sivil destek askerî yönetimlerin görece kısa sürmesine neden olmuştur. Bu çalışma sivil destekleri belgelerken bunların nasıl meşrulaştırıldığını irdedecektir. Ordunun özerlik kazanarak siyasi bir aktör olarak ortaya çıkması ile sivillerin hangi tarihsel-toplumsal koşullar içinde cuntalara neden, nasıl dahil oldukları incelenecektir. Türkiye'de sivil desteğin temel nedenlerinden biri, ordunun Cumhuriyet'in kuruluşunda yer almasının bir sonucu olarak "modernleştirici" hatta "özgürlükçü" bir öze sahip olduğu inancı ve algısıdır. Ordu siyasete karıştığında bunu "Kemalizm", "Cumhuriyet değerlerinin restorasyonu" "Atatürkçülüğün restorasyonu" ile açıklayarak toplumsal destek ve meşruiyet sağlamıştır. Atatürk'ün en önemli siyasi doktrinlerinden biri askerî ve siyasi görevlerin birbirinden ayrılmasıdır. "Kemalizm" ironik bir şekilde darbeler meşruiyet sağlamanın ve sivil desteğin kilit unsurlarından biri olmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 18, 2023

Keywords:

Military coups,
Military-civilian relations,
Civilian coup support,
Coup,
Kemalism.

ABSTRACT

Military coups, coup attempts, and military interference in politics have represented the most serious threat to Turkey's republican governance since its establishment 100 years ago. This study explores various kinds of citizen support for military coups from 1960 to the present, an academically understudied subject. Civilian support is an important but frequently overlooked basis for the continuation of military tutelage. Rather than emphasising the duality and conflict in military-civilian relations, the study seeks to highlight the relationships between these two domains. Elite support for coups, in particular, has been a major role in the maintenance of military tutelage on the one hand, and has resulted in the relatively short tenure of military regimes on the other. This article aims to explain why and how civilians were drawn into juntas. One of the main reasons for civilian support in Turkey is the perception that the military has a "modernising" and even "liberal" essence as a result of its role in the establishment of the Republic. When the military participated in politics, it gained social support and legitimacy by citing "Kemalism," "restoration of Republican values," and "restoration of Atatürkism." While the separation of military and political obligations was one of Atatürk's most important political doctrines, "Kemalism" ironically became one of the primary reasons in providing legitimacy and public support for coups.

EXTENDED ABSTRACT

Historically, A republic is a type of state in which political power is shared by the people and their representatives, and the nation is recognised as the source of sovereignty. The sine qua non of democracies is that the government should be civilian, and the military should be under the control of civilian authority. However, maintaining this delicate balance is not always easy, as historical examples have shown. Instances of military coups and interventions in politics have disrupted democratic processes and undermined civilian rule. One of the most decisive elements of Turkish political life and the 100-year Republic has been the role played by the military in the political sphere and the position it has acquired in the institutional architecture of the state. While the Republic's transition to multi-party democracy was a smooth transition called the "white revolution," military interventions since 1960 have been a major challenge to the democratic course. In this study, the different roles of civilians in maintaining the military's political role and autonomy are examined from the military coup of 27 May 1960 to the coup attempts of 15 July 2016. The relationship between civilians and the military is one of the most problematic areas in the formation process of the modern state and political organization. This study examines civilian support for coups and its function in legitimising coups rather than analysing military-civilian relations from a military-civilian dualism and conflict perspective. This approach allows for a deeper understanding of the complex dynamics between military and civilian actors in the context of coups. By examining civilian support for coups, we can shed light on the underlying factors that contribute to the success or failure of such interventions and potentially identify strategies to prevent future military disruptions of democratic processes. Additionally, analyzing the role of civilians in legitimizing coups can provide insights into broader societal attitudes toward democracy and governance. It recognizes that the military's interventions have not occurred in a vacuum but rather have been influenced by civilian attitudes and perceptions. This study demonstrates that many forms of civilian coup support have existed in Turkey, particularly among the elite. Furthermore, there was a joint leftist civilian-military junta in the 1960s, and another by a religious community appears to be nearing July 15, 2016. When the military establishes its authority as a political actor, citizens strive to guide this force towards its ideology. One of Atatürk's most important convictions was that the military should not be involved in politics. Rather than becoming a military dictator, Atatürk chose to establish a republic. Although there were difficulties in transitioning to a multi-party system in the early years of the Republic, and democracy was delayed for a time in order to safeguard the Republic and implement swift reforms, the ultimate goal was the establishment of democracy. However, whenever the military intervened in politics, it explained this violation ironically in terms of "Kemalism," "restoration of republican values," or even "restoration of democracy," thereby gaining social support and legitimacy. While civilian backing helped to the maintenance of military tutelage, it also assured that military governments lasted only a limited time. The failure of the last coup attempt by people's rebellion in 2016 constituted a watershed moment in Turkish history, as it resulted in a substantial shift in popular perception regarding the military's involvement in politics. This signified a significant shift away from the past pattern of civilian support for coups, and hence a renewed emphasis on civilian control over the state apparatus. It also underlined the importance of public reaction to a military coup, and so the job of defending democracy does not rely just on the army remaining in barracks, but also on how people approach and embrace civilian authority. This study used primary sources, such as historical documents and firsthand accounts and secondary sources, such as scholarly articles and books. This comprehensive approach allows for a nuanced analysis of the complex dynamics between civilians and coup plotters, ultimately leading to a deeper understanding of the factors that shape the outcomes of these political upheavals.

Giriş

Modern devletin oluşum sürecinde ve modern devletin siyaset örgütlenmesinde en gerilimli alanların başında ordu-siyaset ilişkisi gelmektedir. Demokrasilerin olmazsa olmazı yönetimin sivil olması, ordunun sivillerin kontrolünde olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önder ve kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk, özellikle İttihat ve Terakki Partisi iktidarı sırasında ordunun siyasileşmesinin olumsuz sonuçlarını bizzat gördüğü için kendisi ile beraber Kurtuluş mücadelesinde yer alan, önderlik eden silah arkadaşlarına siyaseti veya askerliği seçmesi gerektiğini bildirmiştir. 100. yaşını kutlayan bize millî egemenliği armağan eden cumhuriyetimizin en büyük sorunlarından biri çok partili siyasete geçtikten sonra sık sık askerî müdahalelerle karşılaşmamızdır. Türkiye'deki devlet yapısı için bu nedenle "praetorian devlet" kavramı sıklıkla kullanılır. 1980 darbesinden sonra daha sık rastladığımız biçimde ordunun doğrudan siyasete müdahale etmediği ancak "perde arkasından" sürece dahil olduğu durumlar göz önüne alınarak Shpak (2022) "dolaylı praetorianlık" kavramını kullanılmıştır.

Sivil-asker ilişkileri genellikle Türkiye'de ordunun egemen olduğu düzlemde rekabet ve çatışma temelli açıklanmaktadır. Ancak asker-sivil ikiliği ve çatışma temelli olarak analizlerle bu ilişki düzlemi, örneğin 15 Temmuz girişimi tam olarak anlaşılabilir. Bu çalışma sivillerin ordunun egemen gücünü sürdürmesindeki rolüne ve katkısına odaklanacaktır. Çalışmada Türkiye'de darbelerde sivillerin, özellikle elitlerin 1960, 1971, 1980, 1997 müdahalelerinde çeşitli ölçülerde destek olmasının ordunun Türkiye'de giderek özerklik kazanmasında ve praetorian yönetimin etkili olmasında belirleyici etkenlerden biri olduğu ileri sürülmüştür. Sivillerin rolüne ilişkin darbe destekçiliği ve cuntacılığın nedenleri tarihsel bağlarıyla beraber irdelenmektedir. Türkiye'de askerî vesayetinin sürmesinde sadece orduya odaklanılırken darbe bağlamı içerisinde sivillerin rolünü hatırlamak ordu-sivil ilişkileri ve demokrasiyi korumak açısından daha kapsamlı düşünmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır.

Her askerî darbenin aynı olduğu yönünde popüler kanının aksine özellikle sivillerle etkileşim yönünden darbeler büyük farklılık göstermektedir. Türkiye'deki darbelerin ayırıcı özelliklerinden biri askerlerin toplumsal-sivil destek ve meşruiyet sağlamaya gayret göstermeleridir. Hemen her müdahale sonrası yönetim sadece askerlerden değil asker-sivil birlikteliğinden oluşmuştur. Dolayısıyla siviller ordu yönetimine hem meşruiyet sağlamış hem de destek olmuşlardır. Ordunun Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilanı, Kurtuluş Savaşı'nın planlanması ve yürütülmesi ile Cumhuriyet'in kurulması sürecindeki rolünden dolayı "modernleştirici" hatta "özgürlükçü" bir öze sahip olduğuna duyulan güven 2000'li yıllara kadar sivillerin, özellikle elitlerin desteğini sağlamıştır. Ordu her siyasete müdahalesinde bunu "Atatürkçülük" "cumhuriyet değerlerinin restorasyonu" hatta "demokrasinin restorasyonu" ile açıklamıştır ve böylelikle toplumsal destek ve meşruiyet sağlamıştır. Ancak Atatürkçülük ordunun siyasete karışmaması ilkesi ile kurulmuştur. Atatürkçülük söylemi ile ordunun yönetimde olması birbiriyle çelişmektedir. Bu nedenle ordu meşruiyet aramıştır ve siviller ile yönetimi paylaşmayı tercih etmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinde olduğu gibi sivil destek alan askerler kısa süre içinde sivil yönetime geçmişler veya 12 Mart 1971'de olduğu gibi muhtıra ile yetinip doğrudan müdahale etmemişlerdir. Türkiye'de askerî darbeler sık olmakla beraber askerî yönetimler görece kısa sürmüştür.

Darbelerine sivil desteğin nedenleri üzerine henüz teorik bir çerçeve oluşturacak kadar akademik çalışma yapılmamıştır. Casper ve Tyson (2014) farklı ülkeleri ele alarak protesto hareketleri ile darbelerine elit desteği üzerine bir kuram oluşturmuştur. Türkiye'de 27 Mayıs ve kısmen 28 Şubat Süreci buna uygun görülmektedir. Seligson ve Carrion, (2002) Peru'da halkın askerî darbeye destek nedenlerini incelemiştir. Bu makalede Seligson ve Carrion Peru örneği üzerinden demokrasisi iyi işlemeyen ve hükümetlerin sıklıkla demokrasiye aykırı davranışlar içinde bulunduğu toplumlarda halkın darbelerine destek olabildiği yönünde bir kuram ileri

sürmüşlerdir. Bu çerçevede Türkiye’de özellikle 27 Mayıs-12 Eylül darbelerine olan halkın farklı kesimlerinin desteğini açıklar niteliktedir. Seligson ve Carrison hükümetin başarısız yönetimine olan tepkinin yanında siyasette fiziksel güç kullanılmasına olumlu bakan kesimler ile darbe süreçleriyle ilgili kişisel deneyimin de darbeleri desteklemek veya karşı olmayı belirlediğini ileri sürmüşlerdir. 28 Şubat-15 Temmuz girişimi bu etkenlere örnek olarak gösterilebilir. Myers ve O’Connor (1998) Venezuela üzerine olan çalışmalarında demokrasinin iyi işlemediği ve sivil hükümetlerin başarısız olduğu durumlarda halkın bir bölümünün darbelerle destek olduğu sonucuna varmıştır. Ancak demokratik değerlere olan yüksek bağlılığın zor durumlarda bile halkın demokrasiye sadık kaldığını ve böylelikle sivil demokrasilerin korunduğunu göstermektedir (Inglehart, 1990; Linz ve Stepan, 1996). Ayrıca son yıllarda, basın ve akademik çevrelerce Afrika kıtasında askerî darbelerle halkın destek olduğu gözlemlenmekte ve bu durum sorgulanmaktadır (Hood, 2023; Aina ve Nyei, 2022; Kumah-Abıwu F. ve Stafack D. 2023; Asadu 2023, Melly, 2023).

Darbelerle destek dışında sivil cuntacılık olgusal olarak hem daha az görülmüş hem de akademik olarak daha az incelenmiştir. Sınırlı çalışmalar Ortadoğu ve Asya ülkelerinde darbelerle ilişkindir (Kinney, 2018, 2021a, 2021b; Ben Hammou, 2023; Lorch 2017). Kinney’in son makalelerinden biri (2016) Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde sivillerin darbe planında oynadığı rol üzerinedir. Sudan üzerine bir çalışma yapan Ben Hammou, Sudan’da sivillerin askerî yönetimlerle ortaklığını “sivil praetorianizm” olarak adlandırmıştır. Türkiye için de bu kavram kullanılabilir.

Kinney’in 2016 darbe girişimi dışında Yaprak Gürsoy’un (2009) 1967 Yunanistan darbesi ile Türkiye 1980 darbesi üzerine karşılaştırmalı olarak bir makalesi mevcuttur. Gürsoy (2009) 1967 yılında Yunanistan’da sivillerin darbeye karşı çıkmaları nedeniyle askerî yönetimin uzun sürdüğünü göstermiştir. Yaprak sivillerin direnişi nedeniyle süreç içerisinde ordunun sivillerin denetimi ve kontrolü altına girmeyi kabul etmek zorunda kaldıklarına dikkat çekmiştir. Türkiye’de ise 12 Eylül 1980’deki askerî darbeye sivil bir mukavemet olmamış, bürokratlar, aydınlar kurulan hükümette çalışmayı kabul etmiştir. Bu durum Gürsoy’a göre (2009) yarı sivil-yarı asker bir yönetime neden olmuş, askerî yönetim görece kısa sürmekle beraber ordunun özerkliğini korumasına hizmet ederek Türkiye siyasetinin militarizasyonunu beraberinde getirmiştir. Mevcut çalışma Gürsoy’un bu konudaki çıkarımını destekler niteliktedir.

Bu çalışma 1960, 1971, 1980 müdahaleleri ile 28 Şubat “post-modern darbe” olarak adlandırılan müdahale sürecini ele almaktadır ve bu bağlamda Gürsoy’un öncü makalesine göre daha kapsamlıdır. Sivillerin darbelerde hangi biçimlerde yer aldığı ve hangi söylemlerle darbelerle destek verdiği daha ayrıntılı irdelenmiştir. Bu bakımdan bu makale konuyla ilgili öncü çalışmalardan biridir. Çalışmada birincil kaynaklar, dergi ve gazete yazıları, anılar, kurum bildirimleri ile ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

1960 Askerî Darbesinde Siviller

27 Mayıs 1960 müdahalesi cumhuriyet tarihimizin ilk askerî darbesidir. Bu darbenin “başarılı” sonuçlanması yani istediği hedefe ulaşması arkasından gelen darbelerle de zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla darbeye sivillerin yaklaşımı çok belirleyici olmuştur. Bu müdahaleyi özellikle toplumun elitleri, bürokrasi, hukukçular, öğretim üyeleri, aydınlar olumlu karşılayıp destek vermişlerdir. Hatta darbeden günümüze dek aydınlar arasında 27 Mayıs’ın niteliği üzerine bu bir darbe midir ihtilal mi tartışması yaşanmıştır. Müdahale “ilerici” olarak görülmüş, 1961 anayasasının görece özgürlükçü oluşu ve anayasada ve “sosyal devlet” vurgusu nedeniyle bazı aydınlar “ihtilal” sözcüğünü tercih etmişlerdir. Aydın ve Taşkın’ın da belirttiği gibi (1989, s.79) 1960’lı yıllar boyunca çoğu aydın müdahaleyi olumlayarak “ihtilal” kavramını

kullanmıştır. 27 Mayıs resmi devlet evraklarında “inkılap” kavramı ile nitelendirilmiştir (Yüksel, 2021, s. 2).

Anayasa değişikliği cunta tarafından “göreve çağrılanların” olumlu yanıt vermeleri ile gerçekleştirilmiştir. 28 Mayıs günü, darbeden bir gün sonra, darbenin hukuki altyapısını hazırlamak üzere İstanbul’dan bazı hukuk profesörleri uçakla Ankara’ya getirilmiş ve onların bir “Bilim Heyeti” oluşturmaları istenmiştir (Aydın ve Taşkın, 1989, s. 65). Bu heyet “Anayasa Komisyonu Raporu” hazırlayacaktır. Komisyon İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi profesörlerinden oluşuyordu. Komisyonun Başkanlığına o sırada İstanbul Üniversitesi Rektörü olan idare hukuk profesörü Sıddık Sami Onar getirilmiştir. Prof. Dr. Nazi Şensoy, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya gibi Türkiye’nin önde gelen hukuk profesörlerinden oluşan bu komisyon raporunda Demokrat Parti (DP) iktidarının meşruiyetini kaybettiğini belirterek darbenin meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. Komisyon “Anayasa Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar” başlıklı bir rapor hazırlamış raporda hükümetin meşruiyetinin kaybı şöyle ifade edilmiştir:

Devlet, hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet hâline getirilmiştir. Her şeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lazım gelen devlet kudreti olan ordusu ile adliyesiyle ve büroları ile, vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurları ile üniversiteli ile umumi efkarın mümessili olan basın ve öteki sosyal ve müesseseler ve kuvvetleri ile her türlü manevi bağlantısını kaybederek Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye’nin dünya devletler camiasında medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna düşmüştür (BCA, f.30.1.y.16.4).

Metinde “Atatürk inkılaplarına karşı olmak” dikkat çekmektedir. DP iktidarına karşı özellikle aydınların darbeye olumlu yaklaşması DP’nin Atatürkçülüğe karşı hareketlerde bulunduğu algısı ile çok yakından ilgilidir.

Komisyonun üyesi olan öğretim üyeleri hükümetin üniversitelere, öğretim üyelerine ve üniversite gençliğine karşı “harekete” geçtiğini vurgulamışlardır. Darbeden hemen önce üniversiteler ile hükümet arasında gerginlikler yaşanmıştı. Gençlik hükümeti protesto ediyordu. Eylemler sırasında İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar polis şiddetine uğramış yaralanmıştı (Aydemir, 2016, s.15). Polis orantısız güç kullanarak silah kullanınca seken kurşunlardan biri sonucunda Turan Emeksiz adlı öğrenci hayatını kaybetmişti. Olaylar sırasında gergin ortamı yumuşatmak yerine Başbakan Adnan Menderes basını ve üniversiteleri adeta tehdit etmiş “biz üniversiteye gireceğiz, temeline gireceğiz” demişti. Gazeteleri kapatacağını söyleyen Menderes “Babıali’den de geçeceğiz” gibi sert ifadeler kullanmıştı. İstanbul Üniversitesi tatil edilerek basına da yayın yasağı getirilmişti. Öğrenci protestoları sürmüş, Ankara ve İstanbul’da “Kahrolsun Diktatör, Hükümet İstifa” sloganları atılmıştı.

27 Mayıs’a gençlik örgütleri destek verdi. Darbenin ilk gününde Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı bir bildiri ile müdahaleyi kutladı. 1960’lı yıllar boyunca “ordu gençlik el ele” sloganı çok kullanılacaktı. Hatta T.M.G.T bildirisinde müdahaleyi ordu ile “iş birliği” içinde yaptıklarını öne sürüyordu:

Demokrasi mücadelesinde Türk gençliği ile Silahlı Kuvvetlerinin iş birliği yapmış olması memleketimizi mutlu yarınlara götüreceği yolda milletçe aşamayacağımız bir engel bulunmadığını dünyaya göstermiştir.

Genç arkadaşlarımızı heyecanla kucaklar, temsil ettiğimiz Türk gençliği adına bütün Silahlı Kuvvetler mensuplarına ve değerli kumandanlarına sonsuz hürmet, bağlılık ve sevgilerimizi sunarız (Cumhuriyet, 1960, 28 Mayıs, ss.1,7).

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı da benzer mesajlar ilettiler. Teknik Üniversite öğrencileri marşlarla yürüyüp Taksim Anıtına çelenk koydu (*Cumhuriyet*, 1960, 30 Mayıs, s. 1, 3). Generaller ile beraber bazı profesörler ve öğrenciler Anıtkabir’i ziyaret edip çelenk bıraktı.

Aydınlara göre DP iktidarı ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar devleti kötü idare etmiş, yolsuzluk ve savurganlık yapmış, aydınları hor görmüş ve antidemokratik hareketlerde bulunmuştu. Devleti iyi yönetememişti. Örneğin önemli yazarlarımızdan Ahmet Hamdi Tanpınar 27 Mayıs’ta İspanya’dan Paris’e yeni dönmüştü ve darbe günü günlüğüne “Kurtulduk” diye not düşmüştü (aktaran, Altıntaş, 2023). 14 Haziran 1960’ta “Suçüstü” başlığıyla yazdığı yazıda Tanpınar çoktan devlet idaresi olmaktan çıkmış bir sistemi ordunun kurtardığını belirterek şöyle diyordu:

Hakikatte bu idare, bir devlet idaresi olmaktan çoktan çıkmıştı. O Oyjias’ın ahırları idi. Ordumuz uyanıklığı ve iyi niyetiyle bu şenaatten, bu taaffünden milletimizi kurtardı. Vatanda esen sevinç havası beyhude değildir. Bu bayram, en güzel bayramlarımızdan biridir. Tarihimizde döviz devri diye anılacak şeni bir devir açan bu idareyi Atatürk’le başlayan Cumhuriyet tarihimiz kolay kolay içine alamayacaktır. Burada bütün kronolojiler iflas eder.

Kamuoyunun darbeye yaklaşımında basın çok belirleyici olacaktı. DP’nin basına yönelik sansürleri, bazı gazetecilerin tutuklanması, özellikle muhalif basının askerî ideolojiyi içselleştirmesinin yolunu açtı (Ozkır, 2015). *Cumhuriyet* gazetesi darbeyi “Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı” manşetiyle kamuoyuna duyurdu (*Cumhuriyet*, 1960, 28 Mayıs, s. 1). Gazetenin başyazarı Nadir Nadi (28 Mayıs, s.1, 3) haberi şu şekilde orduya iltifatlar düzerek ve müdahaleyi kutlayarak yorumladı:

Milletimizin gözbebeği, kahraman ordumuzun yaptığı ilk hamlenin vatandaş kanı dökülmeksizin başarılması bize iyi yarınlar müjdeleyen bir talih eseridir. Fakat aylardan beri içine saplandığımız çıkmazı aşabilmek ve hakkımız olan aydınlığa temiz alınla kavuşabilmek için bundan böyle de elbirliği ile ve temkinle çalışmaya, hem de çok çalışmaya mecburuz. Yaşasın Türk milleti! Yaşasın Onun Kahraman ve Şerefli Ordusu!

Hürriyet gazetesinde 14 Haziran 1960 günü devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Devrik Başbakan Adnan Menderes köpek şeklinde çizildi (Ekiz, 2019). Ordu darbe sonrası toplumsal meşruiyete önem verdi ve basını bunun için önemli araç olarak gördü. İçişleri Bakanı olarak atanan Tümgeneral Muharrem Kızıloğlu basın toplantısında gazetecilere yönelik konuşmasını şu sözlerle bitirmişti: “Biz silahları kullandık, şimdi siz fikri kullanacaksınız”. Kızıloğlu “artık silahımız basındır” demişti (*Cumhuriyet*, 1960, 3 Haziran). Basın darbeyi halk nezdinde meşru göstermek için yalan haberlerin yer almasını sağladı. Buzhanelerden toplu cesetler çıktığı, öğrencilerin cesetlerinin makinelerde kıyılıp toz hâline getirdiği yönünde bazı yalan haberler yayımlandı.

Giriş kısmında belirtildiği üzere darbelerden sonra yönetim biçimi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Türkiye’de kabinede yer almaları için siviller çağrılmış onlar da bu görevleri kabul etmişlerdi. Bu örneğin 1974 yılındaki Yunanistan’daki darbeden farklı bir durumdu (Gürsoy, 2009). Kabinede 14 sivil bulunuyordu. Türkiye’nin üst düzey bürokratları kabinede görev üstlendiler. Örneğin, Dışişleri Bakanı Selim Sarper olmuştu. Kendisi NATO nezdinde de müsteşarlık görevi üstlenmiş, üst düzey bir bürokrat ve diplomattı. Darbenin NATO üyeleri nezdinde sorunla karşılaşmamasında onun Bakanlığa atanması çok önemli bir etkendi.

6 Ocak 1961’de “Temsilciler Meclis”i adıyla bir Kurucu Meclis’in oluşturulması yönüne gidilmişti. Aslında bir Kurucu Meclis oluşturulması ve Orgeneral Cemal Gürsel’in konuşmalarında “İkinci Cumhuriyet” söylemini kullanması DP iktidarının cumhuriyeti yıkmış olduğu gibi bir izlenim ortaya çıkmasına yol açarak darbeyi, yine halk nezdinde meşruiyet zeminine oturtmak içindi. Müdahaleye önemli desteklerden biri ise ordunun çok saygı duyduğu muhalefet partisi CHP Başkanı İsmet İnönü’nün Orgeneral Gürsel’i ziyaret etmesiydi.

(*Cumhuriyet*, 30 Mayıs, s.1,3). İsmet İnönü Gürsel'e üç ay içinde demokrasiye geri dönülmesi önerisinde bulunmuştu. Temsilciler Meclisi içinde meslek kuruluşlarından, üniversitelerden, işçi örgütlerinden ve yargı organlarından üyeler bulunuyordu. Çoğunluk CHP eğilimdeydi. Bu kişiler de darbe ile gelen bir yapının içerisinde çalışmayı kabul etmiş oldular. Hatta CHP bir parti olarak darbenin baş destekçisi konumuna geldi.

Adnan Menderes halkın bir bölümü tarafından çok sevilen bir liderdi ancak onu destekleyenler genellikle örgütlülük içinde olmayan ve protesto geleneği bulunmayan köylü halktan oluşuyordu. Bu kesim darbeye tepkisini 1961 yılında oylanan yeni anayasa için seçime gitmeyerek ve beklenen onayın epey altında bir destekle, %38, 26 "hayır" oyu ile gösterdiler (Aydın ve Taşkın, 1989, s. 87). Ayrıca bazı illerde protestolar olmuştu ve Başbakan Menderes'e destek mektupları yollanmıştı (Yiğit, 2020).

Darbeciler baştan beri darbenin demokrasi için yapılmış olduğunu öne sürdüler ve kamuoyuna söz verdikleri gibi bir yıl içinde sivil yönetime geri dönüldü. Ancak ordu bu süreçte siyasette sürekli rol oynayabileceği kurumları oluşturdu. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) bunların başında geliyordu. MGK güya iç-dış tehditler konusunda bilgi paylaşılacak bir kurumken ordunun sık sık siyasete müdahale etmesi, "ayar" vermesini sağladı. Anayasadaki bu yönde değişim ile beraber ikinci bir meclis Senato kuruldu. Burada emekli subaylar geniş yer buldu. Böylelikle vesayet kurumlarının oluşturulmasıyla ordu bizzat siyasetinin içine dahil olmuş oldu. Ardından OYAK'ın kurulması ve gündün güne büyümesi ile ordu, ekonominin de önemli bir parçası hâline geldi ve özellikle yüksek rütbeli subayların sınıfsal boyutu da giderek değişti. OYAK'la beraber ordunun çıkarları burjuvazi ile bir hâle geldi.

27 Mayıs'a sivil destek kurucu ideolojiye, ordu ve elitler arasında ideolojik ve sınıfsal yakınlığa bağlanabilir. Ordunun gücünden ve tarihsel olarak ilerici misyonundan, orduyu Atatürkçülükle özdeşleştirmeden etkilenme bu durumu açıklar niteliktedir. Bunun yanında son yıllardaki askerî darbelerde Afrika kıtası ülkelerinde de görülen (Hood, 2023; Aina ve Nyei, 2022; Kumah-Abıwu F. ve Stafack 2023; Asadu 2023; Melly, 2023) sivil idarecilerin özellikle yolsuzluk ve anti-demokratik uygulamaları karşısında halkın bu yönetimleri deviren cuntalara olan desteğiyle gençliğin, aydınların ve bürokratların tutumları benzerlik içermektedir. İsmet İnönü'ye yönelik saldırılar, Tahkikat Komisyonu kurulması iktidarın demokrasiden uzaklaştığı hatta diktatörlük kurmaya yöneldiği izlenimini doğurmuştu. Darbe sonrası bazı aydınların, üniversite yönetimi ve öğretim üyelerinin, gençliğin rejimin demokratik niteliğini kaybettiği algısı yukarıda yer alan ifadelerden de belli olduğu üzere yüksekti. DP hükümetinin büyük ölçüde demokrasiye alışkın olmamaktan kaynaklanan hataları bulunuyordu. Yolsuzluklar özellikle büyük sorundu ve bazı ekonomik politikalar nedeniyle 1957 sonrası enflasyon artmış, kentli nüfusu çok etkilemişti. Hükümet demokratik toplumlarda olağan karşılanması gereken tepkilerle karşılaşınca baskıya baş vurdu ve toplumu kutuplaştırdı. Devlet radyosundan "vatan cephesine" katılanların isimlerinin okunması buna bir örnektir. 27 Mayıs darbesine olan sivil destek Kinney'in makalelerinde belirttiği (2018, 2021a, 2021b,) toplum aşırı kutuplaştığında sınıfsal veya ideolojik bir yakınlıktan dolayı askerî darbelerin desteklenmesine uygun örnek oluşturmaktadır.

Tarihsel-toplumsal-ekonomik gelişmeler darbeye desteğin arkasında yatan olgulardır. Ancak bütün bunların ötesinde yukarıdaki ifadelerde çok açık görüldüğü gibi Türkiye'de bağımsızlığı sağlayan, millî egemenliği tesis eden, Cumhuriyet'i kuran önder kadronun asker kökenli olması ve Atatürkçülük ideolojisinin özellikle elitler tarafından kabulü, orduya duyulan güven ve desteğin en önemli nedenlerinden ve Türkiye'ye özgü nedenlerinden biridir. Ordu yönetiminde iş birliği yapan siviller olunca hükümeti devirdiğinde verdiği söz gibi yönetimi hızla sivillere bırakmıştır. Darbeden DP'liler dışında toplumun çok az bir kısmı etkilenmiştir. Bu da sonraki darbelerde de orduya sivil destek sağlamıştır. Ancak ordu kurumsal müdahale olanağını

yine sivillerin hazırladığı anayasa ile sağlamıştır. Bunların ötesinde subaylar gibi sivil elitlerin de halk yönetimini henüz içine sindirememiş olması da elbette olasıdır. İktidar, elitler, halk bütün toplum demokrasi yönetiminde henüz toydu. Bunun bedelini demokrasimiz ile Adnan Menderes ve iki devrik bakan canlarıyla ödediler.

1960-1971 Yılları Arası Asker-Sivil İlişkileri: Sol Cuntacılık

1960'lı yıllar tüm dünyada eşitlik, özgürlük mücadelelerin yükseldiği, sol rüzgârların estiği yıllardı. 1961 anayasası darbe ile gelmesine rağmen özgürlükçü bir anayasaydı. Anayasada örgütlenme özgürlüğü genişlemiş, sosyalist partilerin kurulmasına izin verilmişti. Bu süreçte *Yön-Devrim* hareketi olarak adlandırılan Sol-Kemalist/Kemalist Marksist bir sol aydın grubu cuntalarla ilişkiye geçti ve devrim programını gerçekleştirebilmek için ordu ile ittifak yaptı (Atılğan, 2002; Alathlı, 2002; Ulus, 2016). Aslında Ortodoks Marksizm-Leninizm'e göre ordu egemen sınıfların baskı aracıdır. Ancak Karl Marx ve Engels Bonapartizm tezleri olarak bilinen eserleri ile (1852) ordunun bazı çok olağanüstü koşullarda sınıflar üstü özerklik kazandığını belirtmişti. 20. Yüzyılda birçok askerî darbeye Bonapartizm kavramı siyaset bilimciler tarafından kullanıldı. Sovyetler Birliği 1950'li yıllarda bazı gelişmeler üzerine, özellikle de Mısır'da Albay Nasır darbesi etkisiyle Leninist "ordunun burjuvazinin baskı aracı" olduğu yönündeki tezlerde revizyona gitti (Ulus, 2016, s. 385). Henüz sanayileşmesi cılız, burjuvazisi pek gelişmemiş ülkelerde kapitalizm öncesi artıklara karşı mücadele eden ve ulusal çıkarları koruyan, anti-emperyalist-modernleştirici güç olarak ordunun ilerici bir rol oynayacağı üzerine yeni tezler oluşturuldu. Üstelik ordu kapitalist-olmayan-kalkınma yolunu benimserse emperyalizm ve kapitalizmle bağların koparılmasıyla sosyalizme giden yolu da açabilirdi. 1960'lı yıllar boyunca sol hareketlerce Türkiye'de ordunun bu tür bir rol oynayıp oynayamayacağı tartışıldı. Ordunun böyle bir rol oynayabileceğini savunan *Yön* hareketine Türkiye'nin henüz sosyalist devrim değil Milli Demokratik Devrim (MDD) sürecinde olduğunu öne süren MDD hareketi olarak bilinen çevre de katıldı. Birlikte 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) emekçi sınıfları örgütleyerek ve demokrasi yoluyla seçimlerle, halkın arzusuyla sosyalizme ulaşma stratejisine karşı mücadele verdiler. Mihri Belli önderliğindeki MDD hareketinin en büyük başarılarından biri büyük çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan devrimci gençliği de saflarına katabilmeleriydi. Ancak gençler zamanla "darbe kuyrukçusu" olarak gördükleri stratejiyi reddedip kendi örgütlerini kurdular.

Yön-Devrim hareketi ve MDD'ye göre ülkenin "zinde kuvvetler" olarak adlandırılan ilerici kuvvetleri aydınlar ve asker-sivil bürokrasydi. Türkiye'nin gerici ve sömürücü kuvvetlerini ordu 27 Mayıs'ta devirmişti (Ulus, 2016, ss. 44-45). Bu bağlamda *Yön* ve MDD hareketi orduyu gerici ve sömürücü sınıflar karşısına ilerici bir tabaka olarak koymuştu. Orduya ilişkin "zinde kuvvetler" yanında "ara tabakalar" "asker-sivil aydın zümre" kavramları da kullanılıyordu (Ulus, 2016, s. 49). Ordu Marksist-Leninist ideolojide genellikle toplumsal baskı ile özdeşleştirildiği için Türkiye'de ordunun farklılığını sol çevrelere anlatmak gerekiyordu. Bu bağlamda Türkiye'de ordunun tarihsel misyonuna özel anlam yüklendi ve ordu "cumhuriyet ordusu" "Atatürk ordusu" olarak tanımlandı. Ordunun Tanzimat'tan beri modernleşmeci rol üstlendiği belirtilerek ilerici, devrimci olarak tanımlandı. Bunların yanında yeni anayasanın sosyal adalete olan vurgusu ile halkçı, emekçi niteliği olduğu da iddia edildi. Örneğin, *Yön* hareketinden (aynı zamanda 1960'lı yıllarda *Cumhuriyet* gazetesinde çok okunan köşesi olan) İlhan Selçuk *Yön* dergisinde "Türkiye'de Ordu" başlıklı yazısında Türk ordusunun halkla örtüşme hâlinde olmasına işaret ediyordu. Selçuk bunu şu şekilde ifade etmişti:

Her ordunun bir anlamı vardır. Bu anlam kuruluşundan doğar, baktığı ufka göre büyür. ...Türk Ordusu Cumhuriyet Ordusudur. Atatürk ordusudur...İran'da ordu saray ordusudur. Türkiye'de ordu halkın sigortasıdır. Tanzimat'tan beri Batılılaşma devrimlerinde ve hürriyet hareketlerinde hep halkın önünde yürümüştür ordu...Ordunun bu devrimci karakteri Türkiye'nin geleceğinde kurtuluş sigortasıdır.

Türkiye’de ordu, eski ve müstehase düzenin değil yeninin, ilerinin, devrimlerin, sosyal adaletin ve sosyal güvenliğin yanındadır. Bunun içindir ki eskinin muhafazakarları ve gerinin gericileri her devirde ve harekette ordunun yumruğunu akılsız kafalarında hissetmişlerdir. Tarihi gerçek şu ki, her ileri harekette ordu halk, halk ordu olmuştur. (*Yön*, 1961, s. 3)

Ordunun yumruğunu 12 Mart’tan sonra İlhan Selçuk da hissedecekti. 12 Mart’ın yönü belirgin hale gelene kadar ordu sol akımlarca başka ülkelerin ordularından farklı “halk çocuklarından oluşmuş” “halk ordusu” Atatürk ordusu olarak anıldı (Ulus, 2016, ss. 50-51).

MDD hareketi daha pasif davrandı; Mihri Belli TKP davasından hapis yatmış olduğu için komünizm ile sosyalizmi/sol devletçiliği farklı bulunan subaylar kolay kolay onunla ittifak kurmazdı. *Yön-Devrim* hareketi ordudaki cuntalarla bir araya geldi ve sol darbe için çaba gösterdi. Öncelikle Albay Talat Aydemir ile buluşuldu. Aydemir’in daha radikal bir devrim için kurduğu cunta ile *Yön* dergisi yazarlarından akademisyen-hukukçu Mümtaz Soysal’ın deyişle “sıcak temaslar başlamıştı” (Ulus, 2016, s. 51). Albay Aydemir gerçek demokrasinin ancak sosyal adalet için radikal değişimler yapılmasıyla geleceği kanısındaydı. *Yön* dergisinin başyazarı Doğan Avcıoğlu Aydemir’in darbe girişiminden hemen önce yazdığı “Rejim Buhranı” adlı yazısında, parlamentoya İrkçuların ve Turancıların girdiğine işaret ederek onların “sosyal adalet”i boğmaya çalıştığını ancak ordunun buna izin vermeyeceğini vurgulamıştı (Avcıoğlu, 1961). Bu aslında 10 yıllık süreçte ordu ile yakınlaşmanın temel nedenlerinden biriydi. *Yön* hareketindeki aydınlar darbe sonrasında Temsilciler Meclisi’nde çalışmışlardı ancak orada büyük reformlarının yapılamadığını fark etmişlerdi (Ulus, 2016, s. 25). Avcıoğlu arzu edilenin demokratik yolla değişim olsa da bunun egemen “gerici kuvvetler” tarafından engelleneceği kanısındaydı. Dolayısıyla bu kuvvetleri yenecek güce ihtiyaç vardı.

DP milletvekillerinin affı gündeme gelince bazı gençler ile ordu mensupları protesto yürüyüşlerinde bulunmuştu. Gençlerin omuzlarında subayların olduğu bir fotoğrafı yayımlayan *Yön* “Atatürkçüler Şahlandı” başlığıyla haberi manşete koymuştu. Ordu gençlerle beraber “Atatürk izindegiz” diye haykırıyordu. İlhami Soysal da “ilerici güçlere” orduyu desteklemek üzere çağrıda bulundu:

Türkiye’nin bütün ilericilerine, bütün zinde kuvvetlerine düşen iş, memleketimizin en kudretli, en organize ve en güvenilir kuruluşu olan Ordu’nun etrafında kenetlenmektedir. İçten veya dıştan gelecek gerici veya sömürücü her tecavüzü önleyecek, def ve yok edecek bu kuvvetin değerini bilelim (Soysal, 1962, s. 7).

Albay Aydemir iki kez kalkıştığı darbe girişimlerinde başarılı olamadı. *Yön* dergisi darbe başarılı olsaydı kapakta Aydemir’in olduğu bir sayı hazırlamıştı, başarısızlık sonrası bu sayı imha edildi (Aydınöğlü, 1992, s. 41). *Yön* dergisi Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından 14 aylık kapatma cezasına çarptırıldı. Bu çok partili sisteme geçtikten sonra bir basın organına verilen en uzun cezaydı. İlginç olan *Yön* dergisinin 27 Mayıs’a karşı çıkmaktan kapatılmasıydı. *Yön* hareketi cezaya karşı dava açılrsa da başarılı olamadı ve dergi 14 ay kapalı kaldı.

Yön hareketi Aydemir cuntasının başarısızlığına ve sol içinde Türkiye İşçi Partisi (TİP)’in muhalefetine rağmen cunta girişimlerini sürdürdü. İki önemli gerekçe öne sürüldü: 1) Ordu eğer sosyalist bir dönüşümü desteklemezse ülkenin egemen güçleri ve ABD bu dönüşüme izin vermez. Ancak “kılıç gücüyle” bu düzen yıkılabilir. 2) Ülkenin devrimci olması beklenen kesimi, işçi sınıfı henüz son derece cılız, güçsüz ve bilinçsizdir. Emekçi kesimler ve köylü yığınları adına aydınlar, asker-sivil aydın zümre bu devrimi yapmalıdır, aksi takdirde emekçiler örgütlenip güç kazandıkça ülkeye faşizm gelecektir. *Yön-Devrim* hareketinin önderi ve dergi ile gazetenin baş yazarı Doğan Avcıoğlu bunu “kapitalist emperyalizmin ‘Dünya tekeli’ni kaybettiği bugünkü durumda, Zinde Kuvvetler, kalkınmamızın ilk şartı olan bağımsızlık savaşını yürütecek güce ve yeteneğe sahiptir” (Avcıoğlu, 1966) sözleriyle açıklıyordu. İşçi-burjuvazi biçiminde sınıf çelişmesi Batı toplumları için geçerliydi. Yukarıdaki alıntıda da

görüldüğü gibi ordu organize ve kudretli bir kuvvetti. *Yön-Devrim* hareketi bu gücü emekçi sınıflar lehine kullanmaya çalıştı. Mısır'da Albay Nasır yönetimi altında yapılan değişimler örnek gösterildi. Mısır'daki rejime işçi sınıfının bastırılmasından dolayı eleştiriler de getirildi.

Yön hareketi aslında 1965 seçimlerinden önce demokrasiden umutluydu ancak seçim sonuçları tamamen bu umutların tükenmesine neden oldu. DP'nin devamı saydıkları Adalet Partisi (AP) iktidara geldi. Aslında Türkiye tarihinde ilk kez bir sosyalist parti TİP meclise girmişti, bu büyük bir başarıydı. Ancak *Yön* dergisi seçimlerde ilk parti olarak AP'nin çıkmasını "Seçim Sonuçları Washington'ı sevindirdi: Sosyalizmin romantik dönemi mutlaka kapanmalıdır" başlığıyla (1965, s. 4-5) sert bir yazıyla yorumladı. Parlamenter sistem komprador burjuvazi-feodal ağalar ittifakını koruyordu; emperyalist çıkarlara uyumlu biçimde sistem işliyordu. TİP'in halka dayanmak, halka doğruları anlatmak ile uzun süreçte sosyalizmin demokrasi ile gelişmesi yolunu *Yön* "bilimdışı kötü bir romantizm" olarak tanımladı. Ancak *Yön*'de seçim sonrası bir ayrılış oldu: Mümtaz Sosyal demokratik stratejiyi benimseyerek *Yön* çevresinden ayrıldı (Ulus, s. 71-72). *Yön* dergisinde dönemin ünlü siyaset bilimcileri Jacques Lambert, Maurice Duverger'in araştırmaları ve Türk sosyologlar Mübaccel Kıray ile İbrahim Yasa'nın saha araştırmaları doğrultusunda demokrasinin feodal kalıntıların kültürün sürdüğü toplumlarda ancak muhafazakâr partilerin seçimle iş başına gelebileceği yönünde yorumlandı (Ulus, s. 72-73). Bu nedenle Türkiye'nin kalkınması için gerekli görülen köklü radikal sosyoekonomik dönüşümlerin yapılabilmesi için tek seçenek cunta stratejisini olarak görüldü.

TİP tarafından bu stratejinin "demokratik" olmaması yönündeki eleştirilere karşı *Yön*, önemli olan, yönetimin sınıf niteliğidir, iktidara nasıl geldiği değil yanıtını veriyordu. Üstelik Türkiye'deki demokrasi zaten gerçek demokrasi değildi, "Filipin demokrasisi", "sandık demokrasisi", "cici demokrasi" gibi terimlerle hor görülen bir yönetim mevcuttu. Sosyal yapıda köklü bir değişim olmadıkça parlamento "tutucu güçlerin egemenliğini sağlayan bir aldatmaca" olmaktan öteye gidemeyecekti (Avcıoğlu, 1966). Aslında bazı açılardan batı demokrasisinde bile zor bulunan özgürlüklere karşı aydınların bir kısmı özellikle sosyalistler mevcut demokrasi rejimini yetersiz buluyordu. Bunda komünist parti kurulmasının hâlâ yasak olmasının payı büyüktü. Bunun dışında Leninizmin kapitalist ülkelerde demokrasiyi "burjuva demokratik diktatörlük" olarak kavramlaştırmasının rolü büyüktü. *Yön* dergisinde birçok kez biçimsel demokrasinin önemli olmadığı, yönetimin hangi sınıfların çıkarlarını koruduğuna bakmak gerektiği vurgulanmıştı. Türkiye'de ağalık sisteminin etkin olduğu bölgelerde köylerde halka zorla toplu oy verdiriliyordu. Halk geleneksel bağlılıklarından kopmamıştı dolayısıyla kendi sınıfsal çıkarları yerine "halk düşmanlarına" örneğin AP'ye oy veriyordu (Ulus, s. 182-183).

Bir cunta girişimi kuran *Yön-Devrim* hareketi darbeden sonra bir "Devrim Partisi" oluşturularak toplumun bütün kesimlerini temsil eden bir parti ile ülkeyi yönetmeyi ve gerekli devrimleri yapmayı planlıyordu. Bu harekete göre ülkenin sosyal adalet içinde kalkınma için tek kurtuluş reçetesi subayları anti-emperyalist, geçekten milliyetçi, kalkınmacı, sosyalist bir dönüşüme ikna etmektir. *Yön-Devrim* hareketinin içinde yer alan Hasan Cemal otobiyografik kitabında Doğan Avcıoğlu'nun "*Yön* ile Türkiye'nin yönünü belirledik. Şimdi o yöne gitmek için *Devrim*'le devrimi yapacağız" (1999, s. 204) dediğini aktarır. Binbaşı Bilbilik'e göre ordu bir anayasa taslağı hazırlanmasını istemişti. *Devrim*'in sahibi Cemal Reşit Eyüboğlu tarafından anayasa hazırlanmış ve Doğan Avcıoğlu tarafından düzeltilmişti (Ulus, 2016, s. 123). Doğan Avcıoğlu, cunta girişimini *Devrim* gazetesinde şu şekilde "son çare" olarak açıklıyordu.

Durum şudur: Cici demokrasi iflas etmiştir. İktidar koltuğu boştur. Bu boşluğu yakın gelecekte hangi güçlerin dolduracakları bellidir. Bilinçli ve örgütlü bir halk desteğini sağlamadıkça, bunun için de sağlam devrimci kadrolara dayanmadıkça, bu güçlerin bocalamalarından kurtulmaları çok zordur. Bocalamaların az çok önlenbilmesi için, devrimci kadroların hayalciliği bırakarak, gerçekçi bir tutumla bu güçler safında, bütün ağırlıklarını koymaları gereklidir...Gerçekten devrimciyssek, gönlümüz çok daha fazlasını arzuluyor diye, hayatın bizi, karşı karşıya bıraktığı tercihlerden kaçamayız: Ya büyük hayaller içinde

keskin devrimcilik iddiasıyla, olup bitene seyirci kalarak her iki tarafa da kayması mümkün bulunan kuvvetlerin, dış destekli tutucu güçlerin yörüngesine sürüklenmesini kabulleneceğiz, ya da bunu ‘mukadder akıbet’ saymayı reddederek, bütün gücümüzle ‘mümkün olanı’ gerçekleştirmek için mücadele edeceğiz. Türkiye’de devrimci eylem, bu dar kapıdan geçerek gelişecektir (*Devrim*, 1970).

27 Mayıs’ın önde gelen subaylarından Osman Köksal *Devrim* dergisinde bu birlikteliği “fikir-kılıç kenetlenmesi” olarak değerlendiriyordu ve ordunun aydınlara olan gereksinimini şu şekilde anlatıyordu:

Kuvvet ne yön tayin edebilir ne de mimarlık yapabilir. Ayrıca kuvvet yenilebilir de...Yenilmeyen tek güç ise, fikirdir. Fikir, yenilmeyen başlı başına bir güç ise de Kuvvet’le (kılıçla) kenetlenen fikrin başaramayacağı ihtilal, devrim yoktur...İhtilalleri Fikir-Kuvvet (kılıç) kenetlenmesi yapar (1971).

Yön-Devrim hareketinin cunta girişimi 1931 yılında Irak’ta Hikmat Suleyman ve Jama’at al-Ahali hareketinin çoğunlukla yabancı ülkelerde eğitim görmüş Iraklı bir grupla beraber askerî darbeye başvurması, General Bakr al-Sidqi ile anlaşmaya varması olgusuna çok benzemektedir (Kinney, 2018, s. 7). Irak’ta aydınlar seçimlere müdahale edildiği ve dolayısıyla seçimle iktidara gelemeyecekleri kanısındadırlar. Bu nedenle Irak’ın geleneksel düzenini değiştirmek ve onu modern, demokratik bir topluma dönüştürecek bir reform için darbe girişiminde bulunmuşlardır. Suleyman bu durumu Avcıoğlu’na benzer biçimde “bize ordu dışında bir seçenek bırakmadılar... biz de orduya başvurduk” sözleriyle açıklamıştır. *Yön-Devrim* hareketi gibi Irak’ta da amaç ülkenin kalkınmasını, modernleşmesini ve tezat gibi gözüke de demokratikleşmesini sağlamaktır. Sivillerin darbeciliği üzerine makaleleri bulunan Kinney aşırı kutuplaşmış toplumlarda ve/veya ülkenin geleceği konusunda fikir birliğine varılamadığında bazı siyasetçilerin darbeye başvurduğunu öne sürer. *Yön-Devrim* cuntacılığı da bu olguya bir örnektir. Suriye’de de benzer bir girişim olmuştur. Kinney’e göre (2018, s.11) toplumun aşırı kutuplaşması Suriye’de radikal değişim isteyen Akram Al Hawrani’nin Albay Adib al-Shishakli’nin yönetime gelmesine destek olmasını açıklar niteliktedir.

12 Mart’a doğru süreçle ilgili farklı iddialar bulunmaktadır. Çelik Gürkan’a göre ordudaki üç kuvvet de müdahale için uğraşıyordu ve anayasa taslakları hazırlanıyordu. Ancak bazı cuntalar aralarına sivil almak istemediği için uzlaşmamışlardı (Alatlı, 2002, s. 252). Deniz Binbaşı Erol Bilbilik’in açıklamasına göre darbeden sonra oluşturulacak olan 50 kişilik Devrim Konseyine hiç sivil almama kararı alınmıştı. Madanoğlu cuntası olarak bilinen cunta 1970 Haziran’ı gibi etkisizleşmişti. Zaten Mümtaz Sosyal daha önceden, İlhan Selçuk ise 12 Mart öncesinde cunta ile yolunu ayırmıştı.

Devrim dergisi 12 Mart’a doğru ordu içindeki gelişmelerden haberdar olması nedeniyle sol bir darbe konusunda pek de ümitli değildi. Hatta Avcıoğlu 1971)12 Mart’ın hemen öncesindeki bir yazısında “faşizmin en koyusuna” doğru gidildiğini de yazmıştı. *Devrim* gazetesinde yine de ümitli bir başlıkla “Ordu Anti-Kemalist gidişe ‘artık dur’ dedi” manşetiyle kamuoyuna 12 Mart muhtırası duyuruldu (1971, s. 1). Dergi sonra hemen kapatılmadı, 27 Nisan 1971 tarihli 79. Sayısından sonra sıkıyönetim tarafından kapatıldı. 7 Temmuz 1971’de General Cemal Madanoğlu, Emekli Albay Osman Köksal, 6 emekli, 6 muvazzaf subay, 17 siville beraber tutuklandılar. (Ulus, 2016, s. 128). Tutuklanan siviller arasında Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Ali Sirmen bulunuyordu. Tutuklanan siviller MİT’in Ziverbey Köşkünde işkenceli sorgulardan geçirildiler. İlhan Selçuk ve Avcıoğlu işkenceli sorguyu daha sonra kaleme aldılar. Bu sorgularda MİT’in Hava Kuvvetleri Komutanı Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler’in Marksist-Leninist bir cunta kurduklarını itiraf ettirmek için uğraştığını açıkladılar. Ancak Avcıoğlu, Soysal ve Selçuk bu konuda konuşmamışlardı.

Ocak 1973’te aydınlar “Madanoğlu cuntası” adıyla Marksist rejim kurma amacıyla hükümeti yıkmaya ve orduda karışıklık yaratmaya çalışmak suçuyla askerî mahkemede

yargılandılar (*Madanoğlu Dosyası*, 1973). Davayla ilgili tek kanıt grubun içine sızmış bulunan ve kimliği mahkemede deşifre edilen MİT ajanı Mahir Kaynak'ın toplantılarda gizlice aldığı ses kayıtlarıydı. Mahkemelerde gizli kayıtlar delil kabul edilmiyordu. Avukatlar onun sunduğu kasetlerde oynama olduğunu, kimi yerlerin silinmiş olduğunu ve boşluklar bulunduğunu göstermişti. Özellikle bir kasetin General Gürler'i suçlu gösterecek biçimde değiştirildiği tespit edildi. Delil yetersizliğinden bütün sanıklar beraat ettiler.

Yön-Devrim hareketi çok tehlikeli bir oyunun içine girmişti. Grubun ülkenin kalkınması, toplum içindeki adaletsizlerin giderilmesi gibi idealist amaçları vardı ancak benimsenen stratejinin ne kadar yanlış olduğu muhtıra sonrası daha açık olarak anlaşıldı. Ordunun sol darbeyi engellemek dışında bir muhtıra gerekçesi pek de yoktu. 12 Mart ile beraber ordu içindeki sol görüşlü subaylar ordudan atıldılar veya yaşları uygun olanlar emekli edildiler. “Balyoz operasyonu” ile demokratik strateji öneren ve sol içinde darbeciliğe 10 yıl boyunca şiddetle karşı çıkan, bunun olumsuz sonuçları konusunda kamuoyunu ve solcuları uyaran TİP yöneticileri de tutuklandılar. 12 Mart muhtırası hem ordudan hem de siyasetten solu tasfiye etmenin bir aracı oldu. Muhtıra solu tamamen ezmeyi başaramadı, bu 12 Eylül darbesi ile yapılacaktı.

12 Mart Muhtırasına Sivil Destek

12 Mart'ta genç subayların baskısına rağmen üst kademe askerler doğrudan yönetimi üzerlerine almadılar, muhtıra ile sisteme müdahale ettiler. Başbakan Süleyman Demirel istifa etti. Onun istifasını sanki bir darbe tehdidiyle olmamış gibi muhalefet partisi başkanı İsmet İnönü “demokratik” bulduğunu açıkladı. Güya tarafsız ve “sivil” Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da kendisinin Başbakan'ın uzun süredir istifasını istediğini belirterek bu istifayı destekledi.

Muhtıra tam bir darbeye dönüşmedi, bunda yine hükümet içinde yer almayı kabul eden sivillerin rolü büyüktü. Hem CHP hem de AP oluşturulan kabineye bakan verdi ve CHP içinden Nihat Erim başbakan oldu. CHP'de Bülent Ecevit buna karşı çıktı ve partisinden istifa etti.

12 Mart Muhtırasını uzun süredir kamuoyunda sözü edilen sol yönde darbe zanneden birçok sivil toplum örgütü, basın kuruluşları, bazı aydınlar, akademisyenler, yazarlar destekledi. 16 sivil toplum kuruluşu¹ İnşaat Mühendisleri Odası'nda toplantı yaparak parlamentonun kendi kendisini fes etmesini istediler. Bunu bazı sol çevrelerin özellikle *Yön-Devrim* hareketinin bu dönemde çok kullandığı terminolojiyle “gerici parlamentoculuk ve cici demokrasi iflas etmiştir” sözleriyle açıkladılar. (*Cumhuriyet*, 17 Mart, s. 1,7.) Örgütler ortaklaşa yayınladıkları bildiri ile ordunun görevini yerine getirdiğini öne sürerek “ileri atılımı onaylıyoruz” sözleriyle muhtıraya destek verdiler. Bu kuruluşlara göre muhtıranın asıl sorumlusu iktidardı. Ortak bildiride bu durum şu şekilde açıklanmıştı:

Emperyalizmin egemenliğindeki işbirlikçi iktidarlar tarafından çeyrek yüzyıllardır uygulanan gerici parlamentoculukla yoksul ve geri bırakılmış olan ülkemiz kesin bir sosyal ve ekonomik bunalımın içine itilerek, ancak olağanüstü girişimlerle kurtarılabilir bir duruma sokulmuştur. Halkımızın, devrimci ve Atatürkçü kuruluşların yıllardır işbirlikçi iktidarlara karşı yürüttükleri mücadele ülkemizin sosyal ve ekonomik sorunlarından emperyalizme bağımlı gerici parlamentarizmin sorumlu ve suçlu olduğunu açıkça ortaya koydu. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen ultimatoma da bu gerçeğin, Ordumuz tarafından benimsendiğini belgeledi. Karşı devrimci cephenin bayraktarları çeyrek yüzyıldır demokrasi dediler emperyalizme bağımlılığı getirdiler, demokrasi dediler köylülerimizi yoksun, topraksız ve işsiz

¹ Bu sivil toplum kuruluşları şunlardı: TÖS, Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, O.D.T.Ü Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası ve Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası.

kurdular, demokrasi dediler öğretmenleri taşlı, sopalı, bıçaklı saldırganlarla yok etmek istediler. Açık ki “gerici parlamentoculuk ve cici demokrasi” iflas etmiştir.

Bu bildirin okunduğu toplantıdan sonra Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) adına görüşünü açıklayan ikinci Başkan Dursun Akçam seçimlere gidilme fikrini eleştirerek “bizim gerici parlamentarizmden beklediğimiz hiçbir şey kalmamıştır” demişti. Bu durumda seçimler yerine askerî bir yönetim tercih ediliyordu.

O günkü Devrimci Gençlik (Dev-Genç) Başkanı Ertuğrul Kürkçü yıllar sonra o bildiriye aslında yarım ağız desteklediklerini belirterek muhtırayı olumluyan ortak bildiriye katıldığı için pişmanlığını dile getirmişti (Ulus, 2016, s. 282). *Devrim* gazetesinde ihtiyatlı bir bekleyiş varken MDD hareketinin öncüsü Mihri Belli muhtırayı yine Mustafa Kemal geleneğine bağlı olarak değerlendirerek desteklemiş ve müdahaleyi şu şekilde yorumlamıştı:

Biz Türkiye işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün özlemlerinin temsilcisi olarak 12 Mart 1971 tarihli muhtırayı, Kurtuluş Savaşı’mızdan doğmuş olan ve her şeye rağmen Mustafa Kemal’in millici ve ilerici geleneğini geniş ölçüde sürdürebilen Türk Ordusu’nun, faşizmi tezgahlama çabası içinde bulunan, devrimci kanı dökmüş, cana kıymış olan ve üstelik “şaiabeli” unvanını kazanmış bulunan işbirlikçi Demirel iktidarına karşı ve ona hükümet etme yetkisi vermiş olan işbirlikçi sermayenin ve feodal mütegalibenin hakim bulunduğu bir parlamentoya karşı tepkisinin bir ifadesi sayıyoruz. (Aktaran, Sargın, 2001, s.1051).

Belli, bu şartlar altında emekçileri gerçek reformlar için bilinçli ve örgütlü olarak orduya desteğe çağırıyordu. Devrimci gençlik liderlerinden Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKP-C) önderi Mahir Çayan ise 12 Mart’tan hemen sonra bu desteğe karşı çıkmıştı (Ulus, 2016, s. 265). Çayan ordu içinde de örgütlenmişti ve muhtemelen gelişmelerden yakından haberdardı. 12 Mart’ın alt rütbeli sola yakın subayları ordudan tasfiye etmek için tezgâhlanan bir oyun olduğunu ileri süren bir yazı kaleme alan Çayan, orduya bel bağlayan hareketleri ihanet içinde olmakla ve değişen sınıf dinamikleriyle beraber ordunun “emperyalizmin ve yerli hâkim sınıfların kontrolü altına girmeye” başladığını fark etmemekle suçlamıştı.

Cumhuriyet gazetesinde darbe sonrası başyazısında Nadir Nadi muhtırayı “Devrimci Ordunun Sesi” başlığıyla kutlamıştı. Nadi “aylardan beri beklenen olay nihayet gerçekleşme yoluna girmiştir” şeklinde girişini yaptığı yazısında (1971, 13 Mart, s. 1) Başbakan Demirel’i suçlayarak “son muhtıra göstermelik demokrasinin belini kırmıştır” demişti. Nadi de yukarıda belirtilen kuruluşlar gibi meclisin kendisini feshetmesini önermişti. Nadi Demirel’i anayasaya aykırı davranmakla, Atatürkçülüğü ihmal etmekle ve antidemokratik uygulamalarla suçlamıştı.

İlhan Selçuk 16 Mart’ta “Süleyman Bey ile Şapkası” yazısında “demokrasinin gerçekten var olmadığı” iddiasıyla 27 Mayıs sonrası idamlar olmamış gibi muhtırayı şu şekilde yorumlamıştı:

Eğer ortalıkta bir demokrasi olsaydı, şerefli ve haysiyetli davranış, demokrasiyi korumak için muhtıraya direnmek olurdu. Demokrasi gerçekten var olmadığı ve Anayasa rafa kaldırıldığından ötürüdür ki, Bay Süleyman şapkasını giyip savuşmuştur (*Cumhuriyet*, 1971, s.2).

27 Mayıs’ta olduğu gibi 12 Mart’ı da aydınlar, öğretim üyelerinin bir bölümü, özellikle hukukçular, anayasa profesörleri onaylamıştı. Üstelik ortada 27 Mayıs öncesinde olduğu gibi yaygın protestolar, “Tahkikat Komisyonu Kurulması” gibi acaba Türkiye anti-demokratik bir yöne mi gidiyor şüphesi uyandıracak türde sorunlar da yoktu. Örneğin 1961 anayasasının yazarlarından Ordinaryüs Prof. H. V. Velidedeoğlu “Dikkat Gerektiren Önemli Günler” (17 Mart, s. 2) başlıklı yazısında 12 Mart muhtırasını okuyan kuvvet komutanlarını radyoda duyduğunda Atatürk’ün “iman dolu gür sesini yeniden duyar gibi oldum” diyerek yazısına şu şekilde devam ediyordu:

Radyodaki bu ses, sanki karanlıklara keskin ışığını tutarak menfaat mehzecelerinin izbe köşelerinde barınan yarasaları şaşkına çeviren Atatürk evlatlarının sesiymi.

Ordunun girişimini Atatürk gibi “sabır ve soğukkanlılıkla hazırlanmış bir vatan kurtarıcılığı” olarak nitelendiren Velidedeoğlu yine meseleyi ilerililik-gericilik düzlemi içinde değerlendirerek muhtırayı desteklemiştir:

Eğer Türkiye yaşayacaksa, Türk Ordusu, Yasanın kendisine yüklediği bu görevde mutlaka başarı kazanmalıdır ve bütün Türk aydınları sabırlı, soğukkanlı ve yürekli olarak Türk ordusuyla kenetlenmelidir. Orta çağ düşüncesinin paslı zincirleriyle tutsak edilmiş olan halk uyanıp kendi çıkarımını ne yanda olduğunu anlayınca, asalak politikacılığa paydos borusunu zaten kendi çalar.

Hukuk Profesörlerinden Bahri Savcı “yeni devrim doğrultusu” içine girildiğini iddia ederek (*Cumhuriyet*, 1971, 16 Mart, s.2) subaylara ve gençliğe önerilerde bulunurken görüşlerine başvuru Anayasa Profesörlerinden Muammer Aksoy muhtıra konusunda şöyle beyanatta bulunmuştu:

Ordu, bu muhtıra ile Anayasa çizgisinden sapmış olanları o çizgiye çağırıştır. Sandıktan çıkmakla Anayasa'nın uygulanması arasında büyük bir fark olduğu, bir kere daha görülmüştür (*Cumhuriyet*, 1971, 17 Mart, s. 7).

Bu ifadelerde görülebildiği üzere “sandıktan çıkma” ilkesi önemsenmemiş bazı aydınlarca “gerici hükümet ilerici ordu” denklemi kurularak muhtıra desteklenmişti. Aydınlar ve yukarıda belirtilen meslek örgütleri, dernekler dışında iş çevreleri de muhtıraya olumlu yaklaşmıştı. Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, muhtıranın ikinci maddesinin “Türk milletinin istek ve duygularını” yansıttığını belirterek destek vermişti (*Cumhuriyet*, 1971, s. 7).

Ordu 12 Mart muhtırası sonrası yönetimi teknokrat kabineye bıraktı ve perde gerisinden işleri yürüttü. Demokrasiye “ayar” verildi, bazı özgürlükler kırıldı. Nihat Erim bir sivil hükümetin başındayken sol hareketlere karşı “Balyoz operasyonu” nu destekledi. Ülkedeki solcu aydınlar, sendikacılar tutuklandı, kötü davranışlara, işkencelere maruz kaldı. Devrimci gençlik idamlarla, katliamlarla sindirilmeye çalışıldı. Özellikle henüz 25 yaşında olan ve ciddi bir suç işlememiş bulunan Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın meclis tarafından onaylanan idamları Türkiye halkının en azından bir bölümünün vicdanlarında ağır yük bıraktı.

Sivillerin muhtıra sonrası kurulan teknokrat hükümette yer almayı ve anayasadaki bazı özgürlükleri “budamayı” kabul etmesiyle 12 Eylül 1980 yılına kadar ordunun doğrudan müdahalesine gerek kalmadı. Muhtıra sonrası hükümet içinde yer almayı reddeden ve partisinden istifa eden genç Ecevit CHP Başkanı olan İsmet İnönü'yü devirdi ve parti genel başkanı oldu. 1973 yılındaki seçimlerde sosyal demokrat bir çizgiyi temsil eden CHP hem yükselen solun etkisi hem de muhtemelen muhtıraya karşı çıkmış olmanın yarattığı halk desteğiyle seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Ancak 1973-80 arası siyasal açıdan bir hayli sorunlu bir dönemdi. Toplumun aşırı kutuplaştığı, farklı siyasal-ideolojik görüşlerin şiddetle ifade edildiği ve ekonomik buhranın vurduğu bu dönem yeni bir askerî darbe ile kapandı.

12 Eylül Askerî Darbesi Sürecinde Siviller

12 Eylül darbesi hiyerarşik darbelerden biridir ve en uzun süreli- 3 yıl- askerî yönetim bu darbeden sonra görülmüştür. Bu müdahale ile hem ülkenin ekonomi politikası liberalleşme yönünde değiştirilmiş, hem de anayasa değiştirilerek sivil hakları çok daha sınırlayan devlet güvenliğinin ön planda olduğu yeni bir anayasa getirilmiştir. 1970'li yıllarda yükselen emek-sol ve Kürt hareketine karşı Türk-İslam sentezi denilen politika uygulanmıştır.

Darbeye sivil destek henüz darbe hazırlığı aşamasında başlamıştır. Bu evrede ordu yönetim kademesi ile siyasetçiler arasında birçok görüşme yapılmıştır (Gürsoy, 2009, s. 55). General Evren'in iddialarına göre darbeden önce kendisine bazı bakanlar, milletvekilleri ve muhalefet partisi içinden siyasetçiler darbe taleplerini iletmişlerdi (Evren, 2005). Ümit Cizre'ye (2002, s. 239-45) göre siviller generallere parti başkanlarını şikâyet ederek kurulacak yönetimde yer almak için görüşmeler yapmışlardır. CHP Genel Başkanı Ecevit kendi

kabinesinde bazı bakanların kendisiyle ilgili şikâyetlerini dile getirip çözüm bulmak yerine generallere şikâyette bulduklarını anlatmıştır (Gürsoy, 2009, s. 55). General Evren sivillerin darbe yapması yolunda taleplerinin nihai karar almada etkili olduğunu bildirmiştir (Evren, 1990, s. 437-8). Türkiye'nin önde gelen gazetecileri darbe sonrası röportajlarda en az üç bakanın ordunun müdahalesini “şükür” diyerek karşıladığını belirtmiştir (Demirel, 2003, s. 271). Dolayısıyla darbe öncesinde de sonrasında da bazı sivil siyasetçiler darbeye destek vermiş, hatta bir ölçüde darbeyi provoke etmiştir.

1980 darbesinde örneğin Yunanistan'da 1974 darbesinde olduğunun aksine sivil pozisyonlar için kendisinden talepte bulunanlardan karşı çıkanlar olmamıştır. Öncelikle darbe yürütücü kadrosu Başbakanlık için Turhan Feyzioğlu'na öneride bulunmuş, kendisi bu teklifi kabul etmiştir (Gürsoy, 2009, s. 58). Cunta daha sonra fikir değiştirmiştir. Darbe sonrası kabine büyük oranda sivillerden oluşturulmuş, çoğu eski müsteşar, bürokrat olan bu siviller sunulan görevlere karşı çıkmamıştır. Yunanistan'da ise 1974 darbesinde siviller ordu ile çalışmayı reddettiği için hükümet tamamen ordudan oluşturulmuştur.

Bazı üniversiteler 27 Mayıs ve 12 Mart'ın acı tecrübesine rağmen darbeyi desteklemiştir. Öncelikle darbenin ikinci gününde Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu Orgeneral Evren'e kutlama mesajı göndermiştir. Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu hürriyet ve hukuktan söz ederek orduyu kutlamıştır:

Tarihinin her döneminde olduğu gibi, hürriyet ve hukuk rejimine sahip çıkan, Atatürk ilkelerinin koruyucusu, devlet otoritesinin garantisi Türk Silahlı Kuvvetlerimizin 12.9.1980 günü Türkiye Radyo ve Televizyonlarında Aziz Türk Milletine duyurmuş olduğu bildirilen anlam ve ruhuna gönülden katılır, içten tebriklerimizi, başarı isteklerimizin ve en derin saygılarımızın kabulünü arz ederiz (*Cumhuriyet*, 14 Eylül, s. 1,7).

Bu mesajın ardından İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu da Atatürk ilkelerine gönderme yapan bir kutlama telgrafi yollamıştır. Askerî müdahaleyi destekleyen ve “göreve hazırız” mesajını da ileten Rektör Cem Demiroğlu imzasını taşıyan mesajın giriş kısmı şu şekildeydi:

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve onun çok değerli komutanlarının emir ve komuta zinciri içinde yeniden Atatürk ilkelerini güçlendirmeye ve başarılı kılmaya, ülkemizin parçalanmasını ulusun bölünmesini önlemeye ve çoğulcu demokrasiye işlerlik kazandırmaya yönelik girişimini İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu ulusal varlığımızın güvencesi olarak görmekte ve gönülden desteklemektedir. (*Cumhuriyet*, 15 Eylül, s. 1,7).

27 Mayıs ve 12 Mart'ın aksine muhtıra sonrası gelişmelerden tahmin edileceği üzere 12 Eylül'e sol kesimden destek gelmemiştir ancak bazı sol görüşlü yazarlar arasında da darbeyi “doğal” görenler vardı. Örneğin Uğur Mumcu 13 Eylül tarihinde “Bundan Sonra” başlıklı yazısında (*Cumhuriyet*, s. 1,7). “Silahlı kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde yönetime tümüyle el koyması, yağmurun yağması gibi doğal bir olaydır” demişti. Mumcu bunu bir türlü Cumhurbaşkanı seçemeyen meclise ve ülkenin “örtülü bir iç savaşın kanlı arenasına” dönüşmesine bağlıyordu.

Darbe öncesi basının “korku iklimini” yaratarak darbeye meşruiyet kazandırmaya çalıştığını iddia eden akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Evin Katerman darbe öncesinde tirajı en yüksek olan gazetelerde *Hürriyet*, *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazetelerinde yayınlanan haberlerde ve köşe yazılarında ülkenin içinde bulunduğu “kaostan” çok sık olarak büyük puntolarla bahsedildiğine ve kaosun mevcut hükümet tarafından sona erdirilemeyeceği

yorumunun çok sık yapıldığına işaret etmektedir (Katerman, 2007)². 12 Eylül darbesine güvenlik endişesi nedeniyle halkın da rıza gösterdiği yaygın bir kanıdır. *Hürriyet* gazetesinde 10 Eylül'den itibaren "Lider" isimli "araştırma dizisi" yayımlanmaya başlanmıştı. Bu dizide kaos yaşanan ülkelerde otoriter tedbirlerin devreye girilebileceği ve sivil idarecilerin yetersizlerine ilişkin gözlemler belirtilirken Mustafa Kemal'e atıfta bulunarak "lider" in önemine dikkat çekiliyordu:

Liderlerin sınırları çelik gibi olmalı. Lider, kendisini izlemekten pişman olmayacağımız Mustafa Kemal gibi sabırlı, akılcı, insanı ve toplumu bilmeli. Lider iç tehlikeleri saptamasını bilmeli. Lider iç tehlikeleri saptamasını bilmeli. Lider halkın bütününe zafere ulaştıran adamdır. Siyasal ekonomik ve sosyal işlerimiz kötü gittikçe iyi yönetilmediğimiz düşüncesine daha fazla saplanıyor ve politik liderlerimizin böyle zamanlar için yeterince hazırlıklı olmadıkları kuşkusuna kapılıyoruz. Kamu düşüncesinde paylaşılan ortak fikir, iyi bir yönetimle bu güçlüklerden kolayca sıyrılabileceğimizdir. Rejim neredeyse 'iyi bir yönetim kurulmasına olanak vermiyor' damgasını yemek üzeredir. Yönetim, hangi sisteme bağlı olursa olsun, insan haysiyetine yaraşır bir yaşam düzenini kurup işletmelidir.

Darbe sonrasında ana akım gazetelerin darbeyi desteklediği görülmektedir. 12 Eylül darbesi *Hürriyet* gazetesinde yine Atatürkçülük ile savunulmuştu. 13 Eylül tarihinde darbe haberi "Terörün sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyi'nde Atatürk yoluna devam" başlığıyla okurlara duyurulmuştu (Aktaran, Enson Haber, 2021). Habere Atatürk posteri ile beraber son derece militarist, güya Atatürkçülük ve cumhuriyet rejimi adına özgürlüklerin kısıtlanmasını kutsayan bir şiir de eklenmişti³. Toplumca "kanaat önderi" kabul edilen köşe yazarlarından Oktay Ekşi'nin 17 Eylül 1980 tarihli köşe yazısında "Türkiye tam bir onarım yönetimi altına girmiş bulunmaktadır. Bu yönetim, özgürlükçü demokratik sisteme ve Atatürk ilkelerine bağlı olanları tatmin edecek bir tutum içindedir" ifadesiyle darbe yönetimine destek çağrısında bulunduğu dikkat çeken Katerman *Tercüman* gazetesinde köşe yazarı Nazlı Ilıcak'ın da 14 Eylül'de TSK hareketinin başarıyla sonuçlanmasını ümit ettiğini okurlarına duyurduğunu belirtmektedir. Darbenin birinci yılında *Milliyet* gazetesinin manşeti "Sağol Mehmetçik", *Hürriyet*'in "El ele, kol kola mutlu günlere gidiyoruz...Ve Evet! Düzlüğe çıkıyoruz" şeklindeydi (Aktaran Katerman, 2007). Darbe sonrasında birçok gazete ve derginin aylarca kapatılmasına, birçok gazetecinin yargılanmasına rağmen müdahale bir yıl sonra yine kutlanıyordu.

Darbenin en büyük sivil destekçisi ana basın organlarının arkasında olan iş çevreleri, burjuvazi sınıfıydı. 12 Eylül darbesi genellikle 24 Ocak kararları ile, ekonomide yeni bir evreye geçiş, liberalleşme programı çerçevesinde okunur. İşçi sınıfının bir hayli örgütlü olduğu dönemde liberalleşme kararlarının uygulanması imkânsızdır. Ordu hem iç istikrar sağlamak, yükselen Kürt hareketini, siyasal şiddeti durdurmak hem de sınıf hareketini engelleyebilmek için devreye girmiştir. Ordunun müdahalesi sınıfsal olarak burjuvazinin çıkarıdır. 12 Eylül'ün "beyin takımında" yer alan Tuğamiral Erhan Gürçan hükümet kurma aşamasında Sakıp Sabancı, Vehbi Koç, İbrahim Bodur ve Halit Narin'in sürekli Kenan Evren'e gelip görüşmeler yaptığını aktarmıştır (Erdem, 2005). Hatta onun iddiasına göre Turgut Özal'ı ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı yaptıranlar da bu iş insanlarıdır.

² Şiddet olayları basın tarafından büyütülmekte miydi? Gerginliğin iyice tırmandığı 1979 yılında yaklaşık 1000 kişi siyasal şiddete kurban gitmişti ancak Türkiye'de son on beş yılda her yıl yaklaşık 300 kadın aile yakınları tarafından öldürülmekte ve 300 kadar kadın da ağır yaralanmaktadır. Acaba kadınların güvenliği kalmadığı gerekçesiyle bir darbe yapılırsa meşruiyeti olur mu sorusu kıyaslama için sorulabilir.

³ Şiir şöyleydi: "Ne sağ ne de sol/Atatürk Türkiye'si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız/Şuna asla şüphen olmasın, Senin emanetin Cumhuriyet, ilelebet payidar olacaktır/Hainler, gafiller, tüm iç ve dış düşmanlar hakkettiklerini bulacaktır/ Müsterih ol Atam".

İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçu, ordunun yönetime el koymasına ilişkin “müspettir zamanında yapılmıştır” yorumunda bulunmuştu. (*Cumhuriyet*, 1980, 14 Eylül, s. 7) Nuh Kuşçu, parlamentonun kilitlendiğinden, orta sınıfın ezildiğinden söz ederek ordunun zamanında müdahale ettiğini vurgulamıştı. Türkiye Odalar Birliği Başkanı bir telgrafla Evren’i kutlamıştı (*Cumhuriyet*, 1980, 15 Eylül, s. 1, 7). Darbeye yönelik burjuvaziden en çarpıcı açık destek ise Koç Holding’in kurucusu Vehbi Koç’tan gelmişti. 12 Eylül’ün hemen ardından darbenin lideri Kenan Evren’e bir mektup gönderen Koç “emrinize amadeyim” diyerek adeta polis devleti kurulmasını öneriyor, bazı sendikaları, partileri, halk kesimlerini hedef göstererek darbecilere akıl veriyordu. Mektup şöyleydi:

Yakalanan anarşistlerin ve suçluların mahkemeleri uzatılmamalı ve cezaları süratle verilmelidir. Polis teşkilatını teçhiz ederek ve kuvvetlendirerek imkanlar genişletilmeli, gerekli kanunlar bir an önce çıkarılmalıdır. İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan kanunlar asgari hata ile çıkarılmalıdır. Bazı sendikaların Türk Devleti’ni ve ekonomisini yıkmak için bugüne kadar yaptıkları aşırı hareketler göz önünde bulundurulmalıdır. DİSK’in kapatılmış olmasından dolayı bir kısım işçiler, sendikal münasebetler yönünden bekleyişi içindedirler. Militan sendikacılar bu işçileri tahrik etmek ve faaliyeti devam eden sendikaların yönetim kadrolarına sızarak kendi davalarını devam ettirmek niyetindedirler. Bu durum bilinmeli, hazırlanacak kanunlarda gerekli tedbirler alınmalıdır. Komünist Parti’nin, solcu örgütlerin, Kürtlerin, Ermenilerin, birtakım politikacıların kötü niyetli teşebbüslerini devam ettirecekleri muhakkaktır, bunlara karşı uyanık olunmalı ve teşebbüsleri mutlaka engellenmelidir. Zatalilerine ve arkadaşlarınıza muvaffakiyetler temenni ediyorum. Emrinize amadeyim (Sol TV, 2018).

Sermaye sınıfı sözcülerinden TİSK Genel Başkanı Halit Narin darbeden sonra işçileri kast ederek “bugüne kadar onlar güldü, şimdi gülme sırası bizde” sözüyle darbenin sınıfsal yönüne ve amacına işaret ederek darbeyi desteklemişti (UID-DER, 2020). Bu iş insanları dışında sözde işçi temsilcileri olan Türk-İş ve Hak-İş yöneticileri darbecileri övmüştü. Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier darbeyi “el koyma mecburiyetinde” kaldınız diyerek meşrulaştırmış “milletin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışı” için Evren’e hayırlar ve başarılar dilemişti (UID-DER, 2020)⁴.

12 Eylül’den sonra kurulan hükümette yine siviller yer aldı. Evren halk desteğini sağlamak için propaganda aracını kullanmaya çalıştı. Memleket gezilerindeki söylevleri ve sık sık televizyon karşısına çıkarak darbenin gerekçelerini sıralayarak yeni yönetimin halk nezdinde meşruluğunu sağlamaya çalıştı. Hazırlanan yeni anayasa halk oylamasına sunulduğunda 1960 müdahalesine kıyasla halkın “evet” oyu çok daha yüksek oldu. Kürt halkının yoğun yaşadığı bölgelerde baskıdan söz edildi ama yine de yüzde 91,4’lük evet oyu halkın yüksek onayına işaret ediyordu (Aydın ve Taşkın, s. 334). Darbecilerin tek yanlı propagandayı kullanmalarının payı dışında 1961 anayasasına göre büyük destekte 12 Eylül öncesi artan siyasal şiddet ve kaosu rolü büyüktü.

Bazı üniversitelerin darbeyi meşru görmesi ve darbecilere desteği askerî yönetim sırasında da sürdü. 12 Eylül darbesinin en ağır bedellerinden birini üniversitelerin ödemesine rağmen İstanbul Üniversitesi senatosu kararıyla Hukuk Fakültesi tarafından 14 Aralık 1983’te

⁴ İş çevrelerinin 12 Eylül’e desteği nedeniyle 2012 yılında darbeciler yargılanırken aralarında 78’liler Girişimi, Alevi Bektaşî Federasyonu, İnsan Hakları Derneği ve Sosyal Demokrasi Vakfı’nın da bulunduğu “12 Eylül’ü Yargılama Platformu” duruşma öncesi bir çağrı metni hazırlayarak 12 Eylül Davası kapsamında TÜSİAD’ın da yargılanması gerektiğini savundu. Bildiride darbeye tek suçluların askerler olmadığı, işkenceciler, doktorlar gibi sivillerin ve başta Halit Narin, Vehbi Koç ile TÜSİAD’ın da yargılanması gerektiğini savunuldu (*Milliyet*, 2012). Evren’in bir sergide Picasso’nun eserlerini görüp ressam olabileceğine karar vermesi ardından yaptığı resimler Sakıp Sabancı’dan Koç ailesine kadar iş insanları tarafından çok büyük meblağ ile satın alınmıştır. Bir anlamda burjuvazi vefa göstermiştir. Hatta dönemin kuru ile 422 000 dolara satılan “Atatürk” tablosu ile Evren Türkiye’de “yaşayan en pahalı ressam” statüsüne bile yükselmiştir (T24, 2015).

Kenan Evren'e "Fahri Profesörlük" ve "Hukuk Doktorluğu" unvanı verildi. Gerekçe "haiz olduğu ahlaki faziletler" ve "ilmi kıymet ve meziyetlerinin tescili için" diye açıklanmıştı (*Bianet*, 2021). Bu durumu bazı öğretim üyeleri protesto ederken 28 üniversite rektörü törene katılmıştı, hatta benzer unvanlar verilmesi için adeta birbiriyle yarışmıştı. Konunun yargıya taşınması ardından o günün Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yılmaz Altuğ unvan verilme gerekçesini "okulun ihtiyaçları vardı. Kadro lazımdı, para gerekliydi" şeklinde oportünizmle açıklamıştı⁵.

Üniversite dışında bazı ünlü sanatçılar da Evren'i desteklemişti. Aralarında Sezen Aksu, Zerrin Özer ve Ferdi Tayfur'un yer aldığı bazı sanatçılar darbe sonrası *Milliyet* gazetesinin magazin eki *Hey* dergisinde darbeden "memnuniyet duyduklarını" dile getirmişlerdi (Aslangül, 2014). Bu duygular kendi ifadeleriyle 1970'li yılların sonunda giderek artan siyasal şiddet olayları, güven ortamının bozulması, kötü yönetimin sonucuydu.

12 Eylül'ü mümkün kılan, toplumsal meşruiyeti sağlayan, ordu ile sınıfsal çıkar birliği yapan ve faşist yöntemlerle işçi sınıfının, emekçilerin ezilmesini destekleyen burjuvazi ve diğer sivil kesimlerdi. Bu bağlamda darbeciler yargılanırken darbenin meşruiyet kazanmasını sağlayan, darbecileri sözleriyle öven, hatta ona değerli unvanlar veren sivillerin de yargılanması gerekmez miydi sorusunu tartışmak gereklidir. Siviller neden darbeye destek vermişti? Orduya olan güven, bağlılık, militarist değerlerin Türk toplumunca yüceltilmesi, kısmen Atatürkçülük ve ordunun Atatürkçülüğü temsil ettiğinin düşünülmesi yanında 1970'lerin sonunda toplumun aşırı kutuplaşması, sivil yönetimlerin toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunları çözmekte yetersiz kalışı öne çıkan etkenlerdir. Burjuvazinin desteği sınıfsal çıkarla ilişkiliyken, bürokratların ve üniversitelerin tutumunda oportünizm dikkat çekmektedir. 27 Mayıs'a kıyasla üniversitelerden destek görece zayıftır. Aydınların, sanatçıların ve halkın bir bölümünün anayasaya evet oyuyla desteği son yıllarda Afrika kıtasındaki ülkelerde görülen yozlaşmış ve sorunları çözmekte yetersiz kalan sivil yönetimlere karşı halkın darbecileri "kurtarıcı" olarak görmesi ile benzerlik taşımaktadır (Hood, 2023; Aina ve Nyei, 2022; Kumah-Abıwu F. ve Stafack D. 2023; Asadu 2023, Melly, 2023). Darbe özellikle basın tarafından "Atatürkçülük" ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır ancak Atatürk'ün siyasete ordunun karışmasına karşı olduğunu ve cumhuriyeti orduya değil gençliğe emanet ettiğini hatırlamak gereklidir.

Askerî Vesayette Son Perde Mi? 28 Şubat'tan 15 Temmuz'a

12 Eylül darbesi ile Türkiye'nin en uzun askerî yönetimi yaşandı ve sokaktaki şiddetle baş etmek yolu olarak devlet şiddeti -idamlar işkenceler- uygulandı. Darbe ile hem Cumhurbaşkanlık kurumunun yetkileri arttırıldı hem de MGK yasal güçler kazandı ve yürütmeye de bazı işlevler yüklendi; dolayısıyla askerî yönetim üç yıl sürmesine rağmen darbe sonrası yıllarda "sürekli darbe rejimi"nden söz edilebiliyordu (Aydın ve Taşkın, 1989, s. 335). TSK yürütme ve yargı alanlarında özerkleşti. Demokrasiye geçildikten sonra da rejimin özgürlük alanı bir hayli daraldığı için ancak "otoriter demokrasi"den söz edilebilirdi. Darbe ile solun gücü büyük ölçüde kırılmıştı. 12 Eylül restorasyonun öngörmediği aktörler güç kazanmaya başladı. Darbenin Türk-İslam senteziyle sınırlarını çizmek istediği İslami hareket giderek toplumsal, ekonomik ve siyasal gücünü arttırdı. Bunun sonucunda ordu bu sefer

⁵ Eczacılık Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nedime Ergenç, Senato'da kendisi ile beraber sadece iki öğretim üyesinin Evren'e fahri doktoru unvanı verilmesi için yapılan oylamaya "hayır" oyu verdiğini ve kendilerine baskı yapıldığı hâlde "bu utanca ortak olmayacağım" diyerek ret kararını sürdürdüğünü açıklamıştır. 2011 yılında İzmir Barosundan üç avukat bu unvanın geri alınması için İstanbul Üniversite'sine başvurmuştur (İlhan, 2011).

doğrudan yönetime el koymadı, “post-modern darbe” gibi kavramlarla ifade edilen biçimlerle demokrasiyi şekillendirmeye çalıştı.

MGK 28 Şubat 1997 tarihinde Refahyol hükümetinin Başbakanı Erbakan’a “anti-laik hareketlere karşı alınmasını istedikleri 18 maddelik önlem paketini” imzalattı. Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir’in “demokrasiye balans yaptık” diyerek açıkladığı müdahale askerlerin zorla hükümeti devirmemesi nedeniyle tarihimizde “post-modern darbe” olarak tanımlanmaktadır. Erbakan bir süre direndi ancak 18 Haziran 1997’de istifasını sundu. Dolayısıyla 28 Şubat süreci tipik doğrudan bir askerî müdahaleden çok baskı ve tehdit ile hükümete el çektirilmeydi.

28 Şubat üzerine akademik yazın henüz çok kapsamlı değildir ve sivillerin rolü üzerine çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak mevcut çalışmalar ordunun “Silahsız kuvvetleri” sürece dahil etmeye çalıştığını göstermektedir. Özellikle basın ve basının arkasında burjuvazinin, TÜSİAD çevresinin “yeşil sermayeye” karşı sürece desteği dikkat çekmektedir (Aydın ve Taşkın, 1989, ss. 433-435). 28 Şubat müdahalesi “şeriat karşı” laiklik vurgusuyla açıklanırken TÜSİAD çevresinin ideolojik bir kaygıdan çok (veya onun yanında) sınıfsal bir rekabet ile desteğinden söz edilebilir. Yeşil sermaye denilen Anadolu kökenli küçük ve orta ölçekli işletmelerin ortaya çıkışına dek TOBB ve TÜSİAD neredeyse rakipsizdir. Refah partili belediyeler bu “yeşil sermaye” için önemli bir büyüme kaynağı oluşturmuştur. Hükümette yer almaya devam edilse TÜSİAD ve TOBB’a karşı yeşil sermaye ciddi bir rakip olarak karşısına çıkacaktı. Ayrıca TÜSİAD Refahyol’un ekonomi programlarını da eleştiriyordu (Şekerli ve Akçetin, 2020, s. 130). Özellikle AB üyelik süreci ve Gümrük Birliği gibi konularda hükümetin yavaş davrandığını düşünen dernek hükümeti eleştiriyordu. TÜSİAD ekonomik liberalizmi siyasi liberalizm ile tamamlamak istiyordu. Büyük ihtimalle bunlardan dolayı iş çevreleri 28 Şubat’a destek verdiler⁶.

Ana akım medya olarak *Hürriyet* ve *Sabah* gazetelerinin 28 Şubat MGK toplantısına giden bu süreçte kamuoyu yaratmada oldukça güçlü bir etkiye sahip oldukları ve kamuoyunun gözünde, ordunun siyasi iktidara müdahalesi biçiminde gelişen bu süreci doğallaştırdıkları görülmektedir. Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi’nin koalisyon kurduğu tarihten itibaren, ordunun rahatsızlığının sürekli olarak medyaya yansıtılması ve medyada ordu-Refahyol arasında bir gerilim olduğu izleniminin yaratılması söz konusu olmuştur. Ordunun rejimi koruma iddiasıyla siyasal alana yaptığı bu müdahale, medyanın ve kamuoyunun desteğini de aldığından meşruiyet kılıfına sokulmak istenmiştir. Cizre, bu dönemin siyaset yapılanmasında medyanın büyük rol oynadığını ve vatandaşların demokrasiye, topluma ilişkin anlayışları yeniden yapılandırıldığını dile getirmektedir (2009, s. 172-173). 12 Eylül darbesi öncesinde nasıl “Kızıl İhtilal” tehdidi ile toplum ürkütüldüyse ve darbeye destek vermesi sağlanmaya çalışıldıysa, 27 Mayıs sonrasında Menderes’in protestocu “öğrencileri kıyma makinesinden geçirdiği” gibi korku salacak ve gerçeklikle örtüşmeyen haberler yapıldıysa, 28 Şubat öncesinde de topluma “Şeriat tehlikesi” endişesi yayacak biçimde haberler ve yorumlar kamuoyuna sunulmuştu.

28 Şubat sonrasında “Beşli Sivil İnisiyatif” topluluğu adıyla TOBB, TİSK, Türk-İş, TESK ve DİSK müdahalenin sivil toplum tarafından meşru görüldüğü izlenimi vermek için çalışmalar başlatmışlardı (Özipek, 2005, s. 648). Bu beş sivil toplum örgütü ve sendika 28 Şubat’tan hemen sonra MGK kararlarına destek olarak okunabilecek bildiri yayımladılar.

⁶ Bir TÜSİAD toplantısında İshak Alaton TÜSİAD’ın 28 Şubat müdahalesindeki tutumunu eleştirirken konuşması engellendi ve dernek bu konudaki iddiaları reddetti (*Yeniakit*, 2014).

Askerî müdahaleye “sivil destek” olarak okunan süreç toplumda daha önce olmadığı kadar bir tartışma yarattı. Bu bildiriye DİSK’in de imza vermesi bazı sol çevrelerce eleştirildi⁷. 5’li girişim birçok dernek, sendika ve örgütten eleştiri aldığı hâlde 6 Haziran 1997 günü tüm işyerlerinde çalışma durdurma kararı aldı ve bir bildiri okunmasını kararlaştırdı. Bu eylem arzu edildiği kadar destek toplamadı. 28 Şubat müdahalesine ilişkin toplum desteği diğer darbelere kıyasla zayıftı. Bu müdahaleyi destekleyebilecek olan sol kesimin 12 Mart ve 12 Eylül sonrasında orduya duydukları güven büyük ölçüde azalmıştı.

Ancak yukarıda belirtilen kesimler dışında büyük bir destek yine üniversitelerden geldi. İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu 23 Şubat 1998 tarihli genelgesiyle üniversite öğrencilerinin baş örtü takmasını yasakladı. Öğrencilerin direnişine karşı “ikna odaları” kuruldu. Bu yasak birçok üniversitede uygulanmaya başlayınca başta genç kadın öğrenciler ve onlara destek olan on binlerce yurttaş aylarca protesto eylemi yaptı (Şanlı ve Çoşgun, 2020). 28 Şubat sonrası üniversitelerdeki bu gelişmelerle baş örtülü öğrencilerin eğitim hakları elinden alındı ve onlara yıllarca travma yaşatacak baskılarla bu süreç kolektif hafızalarda yer etti. 90’lı yıllar “baş örtüsü mücadelesi” ile anılır hâle geldi. 28 Şubat’ın ve destekçilerinin hedefi Siyasal İslam’ın gücünü kırmaktı ancak süreç tam tersine işledi.

15 Temmuz 2016 askerî darbe girişimi ile ilgili dava devam ettiği için bu yazıya dahil edilmemiştir ancak mevcut hâliyle sivillerin iktidara gelme aracı olarak orduyu kullandığı girişimlerden biri olarak tarihe geçecek gibi durmaktadır. Ordu özerk ve güçlü bir siyasi aktör olarak varlığını koruduğu sürece kolay yoldan iktidara gelme yolu olarak darbelerin denenebileceğini 15 Temmuz bir kez daha göstermiştir. Dolayısıyla asker-sivil ilişkileri üzerinde tekrar düşünülmesi ve demokratik toplumlara özgü çerçeveler çizilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti “hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” sözü ile kurulmuştu. Ancak yüz yıllık tarihimizde özellikle çok partili sisteme geçişle millî egemenliğinin sınırlarını ordunun çizdiği “kayıtlar şartlar” belirledi. Cumhuriyet ve demokrasi rejimi sık sık askerî müdahaleler ile bölündü. Ordu siyasetin ayrılmaz bir parçası hâline geldi. Sivillerin bu darbelere rolü askerî vesayetinin uzun sürmesine olanak sağladı. Doğrudan askerî yönetimlerin kısa sürmesine hatta 12 Mart muhtırası-28 Şubat sürecinde olduğu gibi darbeye yönelmemesini de beraberinde getirdi. Sivillerin militarizasyonu diyebileceğimiz süreç ile siviller siyasi görevleri üstlenmede orduya destek oldular. Basın, sivil toplum kuruluşları, toplumun elitleri, aydınları ve egemen güçleri, üniversiteler darbelerin meşrulaştırılmasında çok önemli işlevler üstlendiler. Ordu özerkleştiğinde ve siyasette önemli bir aktör hâline geldiğinde olağan

⁷ Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği gibi bazı sivil toplum örgütleri 10 Mart’ta bir bildiri yayınlarak “siyasal İslam’a karşı darbeleri desteklemenin” çözüm olmadığını belirttiler. *Emek* gazetesi 6 Haziran 1997 günü yapılacak olan eyleme ilişkin kararı manşetten şöyle duyurdu: “TÜRK-İŞ, DİSK, TESK, TİSK ve TOBB Başkanları MGK’nın istekleri doğrultusunda eylem kararları aldı. Patron-Sendika Ağası Elele.” *Emek* gazetesi “sivil inisiyatif”in “dört yıldızlı himaye” altında olduğunu iddia ederek emeği temsil eden örgütlerin “hiçbir sivillliği yoktur” demişti. Gazete beşi inisiyatifin görüşlerine yönelik “biz müdahale etmezsek darbe gelir” demagoji, büyük sermayeye dalkavukluk, MGK’ya yaltaklanma ve emekçilere” ihanet tanımladı. *Milliyet* gazetesinde 68’li devrimcilerden kendisi de eski subay olan akademisyen-gazeteci-yazar Atilla Özsever “Türk-İŞ ve DİSK’in bir yandan darbeye karşı çıktığını söylerken, diğer yandan MGK bildirisine destek vermesi ve sorunu esas itibarıyla laiklik boyutunda ele alması, ilkeli bir demokratik tavır olarak gözüküyor” dedi. Özsever yazısının devamında sendikaları “geçmişteki hatalarına düşmeden” demokrasiyi savunmaya davet etti.

demokratik yollarla iktidar olma imkânı pek bulunmayan bazı sınıf veya zümrelerin orduyla ittifak yapması 9 Mart girişimi ve 15 Temmuz müdahalesine, statü veya sınıfsal çıkar için destek de bütün darbelerle özellikle 12 Eylül ve 28 Şubat'a uygun görünmektedir. Bunların dışında demokratik yönetimlerde sorunlar, toplumun ekonomik-toplumsal sorunlarını çözemeyen basiretsiz hükümetler, yolsuzluklar son yıllarda Afrika ülkelerinde görüldüğü üzere Türkiye'de 27 Mayıs ve 12 Eylül darbelerine halkın bir kısmının sivil desteklerini açıklar niteliktedir. Bu durumlarda halk ordu-sivil yönetim ayrımı yapamamaktadır. Sivil yönetimler halk nezdinde veya halkın bir bölümü tarafından güvenilirliğini ve meşruiyetini yitirmekte ve bir "kurtarıcı" aranmaktadır. Sivil politikacıların "partizan" davranırken orduların bütün milleti temsil edebileceği kanısı birçok toplumda mevcuttur. 27 Mayıs'ta 12 Eylül'de dile getirilen darbe desteği ifadelerinin çok benzerleri son yollarda Afrika'daki darbelerde ifade edilmiştir.

Çalışmada özellikle elitlerin ve halkın büyük kısmının orduya duyduğu güvende Atatürk'ün Cumhuriyet'i kurması ve Atatürkçülük ideolojisi ile orduyu bunun temsilcisi olarak görmesinin rolünün büyük olduğu bulgulanmıştır. Ancak Atatürkçülük değişen şartlara göre keyfi yorumlanmaktadır ve 27 Mayıs ile 12 Eylül darbesinde açık olarak görüldüğü gibi zümre/sınıf çıkarlarını gizlemek için kullanılan işlevsel ideolojik bir aygıt dönüşmüştür. Hâlbuki Atatürk'ün en büyük ve önemli ilkelerinden biri ise askerlik ile siyaseti birbirinden ayırmaktı. Bunun farkında olan darbeciler mümkün olduğunca yönetimi sivillere bırakmaya veya iktidarı sivillerle paylaşmaya gayret ettiler. Sivillerin de bu durumu kabul etmesi ile tarihimizde uzun süreli açık askerî yönetimler yerine sivil ve askerlerden oluşan otoriter rejimler yer aldı.

Son yıllarda askerî vesayeti sivil kontrol altına alma konusunda demokraside yol alındı gibi görünüyor. 15 Temmuz darbe girişimine halkın, meclisin, bütün partilerin, basının ortak tutumla ve kararlılıkla karşı duruşu ordunun siyasetteki yeri konusunda geliştirmeye işaret etmektedir. Sivil destekten tamamen yoksun bir darbenin hedefine ulaşması güç görünmektedir. Elbette askerî darbeleri önlemekte sivillerin darbelerle destek vermemesi tek ve yeterli etken değildir. Çeşitli badirelerle 100 yılına erişen değerli cumhuriyetimizi korumak, demokrasimizi her bakımdan geliştirmek konusunda görevin ordu-sivil hepimize düştüğünü tarihimiz bize hatırlatmaktadır.

Kaynakça

- Aina, F., Nyei, I. A. (2022, 12 Şubat). Why have civilians welcomed the recent coups in West Africa?. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/2/11/why-have-civilians-welcomed-the-recent-coups-in-west-africa> adresinden edinilmiştir.
- Aktaş M. (2017), Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî darbeler, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, 37.
- Alatlı E. (2002). *Belgeleriyle 9 Mart 1971 "Antiparlamentarist-Baasçı" darbe girişimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alexander, A. (2011). Brothers-in-arms? The Egyptian military, the Ikhwan and the revolutions of 1952 and 2011. *The Journal of North African Studies*, 16(4), 533-554.
- Altıntaş, S. (2023, 28 Mayıs). Tanpınar Ne Zaman Gelecek? <https://birikimdergisi.com/guncel/11415/tanpınar-ne-zaman-gelecek> adresinden edinilmiştir.
- Asadu, C. (2023, 31 Ağustos). Some in Africa are celebrating the coups. Many are fed up and desperate for change, analysts say. *ABC News*. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/africa-celebrating-coups-fed-desperate-change-analysts-102828308> adresinden edinilmiştir.

- Aslangül, A. (2014, 20 Temmuz). Sanatçıların siyasetle imtihanı; 12 Eylül darbesine kim, ne demişti? *T24*. <https://t24.com.tr/haber/sanatcilarin-siyasetle-imtihani-1980-darbesine-kim-ne-demisti,264981>. adresinden edinilmiştir.
- Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu Orgeneral Evren'e kutlama mesajı gönderdi. (1980, 14 Eylül). *Cumhuriyet*, 1-7.
- Atılğan, G. (2002). *Kemalizm ile Marksizm arasında geleneksel aydınlar: Yön-Devrim hareketi*, İstanbul: TÜSTAV.
- Avcıoğlu, D. (1965) 27 Mayıs, *Yön*, 165, 3.
- Avcıoğlu, D. (1966). Üçüncü Dünya, *Yön*, 159, 3.
- Avcıoğlu, D. (1970). Dar Kapı, *Devrim*, 58, 1.
- Avcıoğlu, D. (1971). Bekleyiş. *Devrim*, 71, 1.
- Aydemir, S. (2016). 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden süreçte üniversitenin etkisi. *IJOEEC (International Journal of Eurasian Education and Culture)*, 1.
- Aydın S., Taşkın Y. (1989). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*, İstanbul: İletişim Yn.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler: Üç dönemin perde arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ben Hammou, S. (2023). The Varieties of Civilian Praetorianism: Evidence From Sudan's Coup Politics. *Armed Forces & Society*. <https://doi.org/10.1177/0095327X231155667>
- Casper B. A., Tyson, S. A. (2014). Popular protest and elite coordination in a coup d'état. *The Journal of Politics*, 76 (2), 548-564.
- Cemal, H. (1999). *Kimse kızmasın kendimi yazdım*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu ilişkileri: Bir ikilemin anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cömert, H. (2014, 01.24). TÜSİAD'da 'darbeci' kavgası. *Yeniakit*. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/tusiadda-darbeci-kavgasi-9979.html> adresinden edinilmiştir.
- Derpanopoulos, G., Frantz, E., Geddes, B., & Wright, J. (2017). Are coups good for democracy? A response to Miller. *Research and Politics*, 4, 1–4.
- Ekiz, A. (2019, 19.05), Darbenin, gazete kupürlerindeki ayak sesleri, AA.com.tr/demokrasi
- Esen, N. (1971, 13 Mart). *Cumhuriyet*, 7.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları, Cilt 1*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gürkan, C. (1986). *12 Mart'a beş kala*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2009). Civilian support and military unity in the outcome of Turkish and Greek military interventions. *Journal of Political & Military Sociology*, 37 (1), 47-75.
- Hood, L. (2023, 20 Ağustos). "Civilian support for military coups is rising in parts of Africa: why the reasons matter", The Conversation, <https://theconversation.com/civilian-support-for-military-coups-is-rising-in-parts-of-africa-why-the-reasons-matter>, Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2023.
- İçişleri Bakanı "artık silahımız basındır" dedi. (1960, 3 Haziran), *Cumhuriyet*, 1,5.
- İlhan, G. (2011, 10 Ekim). Evren'in doktorluğu geri alınsın, ismi her yerden kaldırılınsın. <https://m.bianet.org/haber/evren-in-doktorlugu-geri-alinsin-ismi-her-yerden-kaldirilsin-133330> adresinden edinilmiştir.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu ve Odalar Birliği Başkanı Evren'e başarı telgrafı gönderdi. (1980, 15 Eylül). *Cumhuriyet*, 1-7.
- Katerman, E. (2007, 10 Mart). 12 Eylül askeri darbesi ve basın. <https://m.bianet.org.haber/12-eylul-askeri-darbesi-ve-basin-93099> adresinden edinilmiştir.
- Kinney, D.H. (2016). Civilian actors in the Turkish military drama of 2016, *Eastern Mediterranean Policy Note*, http://www.emgr.unic.ac.cy/wp-content/uploads/EMPN_10.pdf adresinden edinilmiştir.

- Kinney, D. H. (2019). Politicians at arms: Civilian recruitment of soldiers for Middle East coups. *Armed Forces and Society*, 45(4), 681-701.
- Kinney, D. H. (2021a). Civilian coup advocacy. Thomson W.R., Bou Nassif H. (Ed.), *The Oxford encyclopedia of the Military in politics* (1-15). Oxford University Press.
- Kinney, D. H. (2021b). Sharing saddles: Oligarchs and officers on horseback in Egypt and Tunisia. *The International Studies Quarterly*, 65 (2), 512-527.
- Köksal, O. (1971), İhtilal. *Devrim*, 32, 3.
- Kumah-Abıwu F., Stafack D. (2023, 26 Nisan). Why are citizens celebrating military coups in West Africa. *African Liberty*, <https://www.africanliberty.org/2023/04/26/why-are-citizens-celebrating-military-coups-in-west-africa> adresinden edinilmiştir.
- Linz, J., Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lorch, J. (2017). Civil society support for military coups: Bangladesh and the Philippines. *Journal of Civil Society*, 13(2), 184-201.
- Madanoğlu dosyası*. (1973), Ankara: Töre Yn.
- Marx, K, Engels F. (1852). The Eighteenth Brumaire of Luis Bonaparte, *Die Revolution*, New York: International Publishers. [18th Brumaire of Louis Bonaparte. Marx 1852 \(marxists.org\)](https://www.marxists.org) adresinden edinilmiştir.
- Melly, P. (2023, 31 Ağustos). Gabon coup: Why young Africans are celebrating military takeovers? BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-africa-66657571> adresinden edinilmiştir.
- Mumcu, U. (1980, 13 Eylül). Bundan sonra. *Cumhuriyet*, 1.
- Myers, D. J., O'Connor, R. E. (1998). Support for coups in democratic political culture: A Venezuelan exploration. *Comparative Politics*, 30(2), 193-211.
- Nadi, N. (1971, 13 Mart). Devrimci ordunun sesi. *Cumhuriyet*, 1,7.
- On İki Eylül davasında TÜSİAD da yargılansın. (2012, 28 Mart). 12 Eylül davasında TÜSİAD da yargılansın. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/12-eylul-davasinda-tusiad-da-yargilansin-1520753> adresinden edinilmiştir.
- On İki Eylül'ü en net anlatan mektup: Emrinize amadeyim. (2018, 12 Eylül). Sol TV. <https://haber.sol.org.tr/turkiye/12-eylulu-en-net-anlatan-mektup-emrinize-amadeyim-247389> adresinden edinilmiştir.
- Otuzsekiz yıl önce bugün Evren'e 'fahri hukuk profesörü' unvanı verildi. (2021, 14 Ocak) *Bianet*. bianet.org/bianet/haber/38-yil-once-bugun-evren-e-fahri-hukuk-profesoru-unvani-verildi-237588 adresinden edinilmiştir.
- Özkır, Y. (2015, 24 Mayıs). 27 Mayıs darbesi ve basın. *SETA*, <http://setav.org>. 27-mayis-darbesi-ve-basin adresinden edinilmiştir.
- Perlmutter, A. (1969). The Praetorian state and the praetorian Army: Towards a taxonomy of civil-military relations in developing countries. *Comparative Politics*, 1(3), 382-404.
- Pro-military protestors for dissolution of Sudan's government. (2012, 18 Ekim) *Al Jazeera* <https://www.aljazeera.com/news/2021/10/18/pro-military-protestors-call-for-dissolution-of-sudans-govt> adresinden edinilmiştir.
- Thyne, C.L., Powell J.M., Parrott S. and Van Meter E. (2017). Even generals need friends: How domestic and international reactions to coups influence regime survival. *Journal of Conflict Resolution*, 62(3):002200271668561.
- Sargın, N. (2001). *TİP'li yıllar (1961-1971) Anılar, belgeler, Cilt 2*, İstanbul: Felis Yayınları.
- Savcı, B. (1971, 16 Mart). Devrim doğrultusunun prensipleri. *Cumhuriyet*, 2.
- Selçuk İ. (1961). Türkiye'de ordu. *Yön*, 5, 3.
- Selçuk, İ. (1971, 16 Mart). Süleyman Bey ile şapkası. *Cumhuriyet*, 2.

-
- Seligson, M., Carrion J.F. (2002) Political support, political scepticism and political stability in new democracies: An empirical examination of mass support for coups d'etat in Peru, *Article in Comparative Political Studies*, 35 (1), 58-82. DOI: 10.1177/001041400203500106.
- Shpak V. (2022). Indirect praetorianism: The case of Turkey's military, *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*, 54, 4(206), 624-638.
- Soysal, İ. (1962). Çıkmazlar içinde bir ışık: Ordu, *Yön*, 10, 7.
- Şanlı, A. S., Çoşgun (2020), Yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri: 90'lı yıllar Türkiye'sinde başörtülü öğrencilerin mücadelesi, *Mukaddime 11(2)*, 382-409.
- T24 (2015, 12 Mayıs). Kenan Evren'in o tablolarına hangi ünlü isimler servet ödemişti. <https://t24.com.tr/haber> adresinden edinilmiştir.
- Ulus, Ö. M. (2016). *Türkiye'de sol ve ordu (1960-1971)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (2020), Türkiye'de askeri darbeler ve nedenleri üzerine bir analiz denemesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/Özel Sayı (2020), 77-96.
- Velidedeoğlu, V. (1971, 17 Mart). Dikkat gerektiren önemli günler. *Cumhuriyet*, 2.
- Yiğit, Y. (2020). Bazı illerden 27 Mayıs askeri darbesine karşı yapılan tepkiler ve ihbarlar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41 (2020-Güz), 799-819.
- Yön* (1965), "Seçim Sonuçları Washington'ı sevindirdi: Sosyalizmin romantik mutlaka kapanmalıdır", 133, 4-5.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in 100. Yılında Şûra-yı Devlet

Council of State on the 100th Anniversary of the Republic

Ayşe Almıla TANRIVERDİ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5215-1527

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Eylül 2023

Kabul tarihi: 20 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Şûra-yı Devlet,

Danıştay,

Cumhuriyet,

İdari yargı.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 18, 2023

Accepted: October 20, 2023

Keywords:

State Council,

Council of State,

Republic,

Administrative judiciary.

ÖZ

İdarenin yargısal denetiminde şüphesiz ki çok önemli bir yeri bulunan Danıştay'ın geçmişi Osmanlı Devleti'ne kadar dayanmaktadır. Günümüz Danıştay'ı Osmanlı döneminde de Şûra-yı Devlet adında örgütlenmiştir. Ancak o dönemdeki konumu ve görevleri günümüz Danıştay'ından oldukça farklıdır. Osmanlıdaki kuruluş amacından oldukça uzaklaşmış ve neredeyse tek görevi yargılama yapmak olmuştur. Oysa Osmanlı'da yönetime danışma organı olarak görev yapması için kurulmuştur. Devletin tüm işlerinin görüşüleceği makam olması tasarlanmıştır. Her ne kadar idare zamanla yargısal denetime almış olsa da yaptığı işlerle ilgili görüş sunulmasını en azından başlangıç aşamasında istemeyecektir. Osmanlı Devleti'nde 1868 yılında kurulan Şûra-yı Devletin yönetime görüş verme görevi şu andakinden çok daha fazlaydı. Ancak zamanla bu görev sembolik olarak kalmıştır. Kanun yapma sürecine ciddi katkılar sağlaması beklenmiştir. Ancak üzerinde yaşanan siyasi çekişmeler görevini tam anlamıyla yapmasını zorlaştırmıştır. Ülkenin yönetiminde söz sahibi olması istenen bir kurumun tartışmaların odağında olması kaçınılmazdır. Zaman zaman kesintilere uğramış, zaman zaman sert eleştirilere göğüs germiş ve nihayetinde köklü bir geçmişe sahip olarak bugünlere gelmiştir. Elbette ki bu süreçte Osmanlı Dönemindeki Tanzimat sonrası reform hareketleri etkili olmakla birlikte Cumhuriyet'in ilanı ve sonraki süreçler de hem Danıştay'da hem de idari yargıda değişmelere ve gelişmelere sebep olmuştur. Kimi uygulamalar Osmanlı'dan taşınmış kimileri de Cumhuriyet'le birlikte kazanılmış ve Şûra-yı Devlet'in nüfuzuna etki etmiştir. Bu çalışmada Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Şûra-yı Devlet, cumhuriyet kazanımları temelinde incelenmiştir.

ABSTRACT

The history of the Council of State, which undoubtedly has a very important place in the judicial supervision of the administration, dates back to the Ottoman Empire. Today's Council of State was also organized under the name of Şûra-yı Devlet during the Ottoman period. However, its position and duties at that time were quite different from today's Council of State. It has moved far away from its founding purpose in the Ottoman Empire and almost its only duty has been to judge. However, it was established in the Ottoman Empire to serve as an advisory body to the government. It is designed to be the authority where all affairs of the state will be discussed. Even though the administration has become accustomed to judicial control over time, it will not want to submit opinions on its work, at least in the initial stages. The duty of the State Council, which was established in 1868 in the Ottoman Empire, to give opinions to the administration was much greater than it is today. However, over time, this task remained symbolic. It was expected to make serious contributions to the law-making process. However, political conflicts made it difficult for him to fulfill his duties fully. It is inevitable that an institution that is wanted to have a say in the management of the country will be at the center of discussions. It has been subjected to interruptions from time to time, has faced harsh criticism from time to time, and has ultimately come to this day with a deep-rooted history. Of course, although the post-compensation reform movements in the Ottoman Period were effective in this process, the proclamation of the Republic and subsequent processes also caused changes and developments in both the Council of State and the administrative judiciary. Some practices were carried over from the Ottoman Empire and some were acquired with the Republic and affected the influence of the State Council. In the centennial year of the Republic, the Council of State was examined on the basis of the achievements of the republic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: almilaayse@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The subject of this study; The process of the development of the Council of State from the Ottoman Empire to the present day and the changes that took place in the Council of State with the Republic after this process. The Republic undoubtedly caused many changes in both the State Council and the Turkish administrative justice system. An attempt was made to include some of these changes in the study. Apart from this, the duties of the State Council in the Ottoman Period and the duties of the State Council of the Republic were examined by comparing them. It has been determined that over time, there have been changes in the scope of duty of the State Council and that its duties related to examination and giving opinions have almost disappeared. At this point, it is claimed that the Council of State should perform its duties regulated by the Council of State by restructuring. It is thought that the deep-rooted history and established tradition of the Council of State will become even more meaningful with the redesign. At this point, what is inevitable is the reoccurrence of the debates that the State Council has been exposed to throughout history. In fact, it has become the subject of political conflicts again. The biggest gain of the Republic to the State Council was to end the concept of pre-trial justice. Prison justice was implemented in the Council of State throughout the Ottoman period. With the Law No. 669 enacted during the Republic period, pretrial justice was put to an end in the practice of the State Council. With this end, the Council of State gained its independence. The obligation to submit decisions to management approval is no longer present. In terms of the understanding of the rule of law, the Republic has contributed to the administrative judiciary through the Council of State. In fact, the understanding of the rule of law started during the Gulhane Line Empire. However, of course, changing the rule of law in laws, practices and management approach requires a long time and effort. We are still progressing towards becoming a state of law. When we look at the issue from the perspective of separation of powers and administrative regime, it can be seen that the foundations of both were laid during the Ottoman Empire. However, the development of the principles was possible with the Republic period. In fact, it is somewhat expected that the administrative regime is underdeveloped. While the idea of auditing the legality of the administration has not yet been fully accepted, the question of whether this judicial review will be carried out in the judicial or administrative jurisdiction remains in the background. Ultimately, over time, the administration got used to this judicial control over its transactions and actions and accepted it. This facilitated the work of the State Council. In this sense, it can be said that the foundations of the administrative regime were laid with the Council of State. The State Council opened an area for the supervision of the administration's operations. The principle of separation of powers means the separation of powers in the State administration from each other. At this point, the idea of separating the administration from the judiciary was effective in the establishment of the State Council. The State Council has a number of duties over the administration. However, these duties cannot be considered as intervention of the judiciary in the administration. The administrative duties of the Council of State are not of an executive nature. In light of all this information, the importance of the Council of State in terms of administrative law and administrative justice, both in the past and today, is obvious. Serious struggles were made for the Council of State to exist in the administrative law and administrative justice system both during the reform movements during the Ottoman period and in the first years of the establishment of the Republic. Despite all the oppositional attitudes and even political and political conflicts, the State Council existed. In fact, this is still the case today. Considering the place, function and duties of the Council of State in administrative law and administrative judiciary, it can be said that this is inevitable. Although the state of law requires the administration to be bound by the law and its administrative transactions and actions to be subject to judicial review, the administration will not want to be limited. This has been the case in many periods of history. However, the fact that the administration does not want to be limited does not mean that the necessary legal regulations or judicial control will not be made to limit it. In fact, the reason for the existence of judicial control of the administration is to limit the administration. No matter how you look at it, the Republic has been very influential on the State Council, even though it may have shortcomings or criticisms. This means seeing the effects of the republic on the administrative judiciary and administrative law practices. Of course, these gains are important in both matters. Some principles began to be implemented during the Ottoman period and were tried to be made more effective with the Republic. At this point, current practices should be shaped by taking strength from this historical process without forgetting it. Considering that the roots of the Council of State are very strong, that it has resisted all the conflicts and criticisms and still remains standing, it is clear that it will maintain its position much stronger in the future.

Giriş

Günümüzde Danıştay'ı anlamak; tarihini incelemekle mümkündür. Çok köklü bir geçmişe sahip olan Danıştay; bugüne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi başta olmak üzere pek çok ağır tartışmanın konusu olmuş, kuruma pek çok haklı haksız eleştiri yöneltilmiş, yangınlar ve saldırılara maruz kalmış, çalışmaları kesintiye uğramış ya da uğratılmış ve daha pek çok olumsuz durum yaşamıştır. Yaşanan tüm bu olaylar Danıştay'ın kurum kültürünü oluşturmuştur. Bu kültürün başlangıcı, Şûra-yı Devlet'in Osmanlı döneminde kurulması olarak görülebilir. Elbette ki tarihî süreçte Şûra-yı Devlet'in kurulmasını hazırlayan pek çok olay da yaşanmıştır.

Osmanlı döneminde kurulan Şûra-yı Devlet, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşadığı bazı zorluklara rağmen varlığını bu dönemde de kabul ettirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yılları Danıştay'ın kendini kabul ettirme süreci olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet de Şûra-yı Devlet'in kurum kültürünü geliştiren pek çok ilkenin kurumca kabulünü sağlamıştır. Elbette ki bu ilkelerin bir kısmının başlangıcı Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Cumhuriyet ise bu ilkelerin gelişmesine yol açan bir sistem oluşturmuştur. Kimi ilkelerin de ilk kez ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti Döneminde Şûra-yı Devlet

Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye; Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olarak 5 Mart 1868'de ikiye ayrılmıştır (Akyıldız, 2010, s. 236.). Nizâm-nâme-i Esâsî 1 Nisan 1868 tarihinde yürürlüğe giren Şûrâ-yı Devlet'in kuruluş kanunudur. Bu kanunla Şûrâ-yı Devlet'in teşkilat yapısı ile görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Hem Cumhuriyet Döneminde Şûra-yı Devlet'in yeniden kurulduğu 1925 yılından günümüze hem de Osmanlı döneminde geçirilen sürede bu Nizamnamenin etkileri vardır (Eraslan, 2020, s. 2). Şûra-yı Devlet'in açılışını Sultan Abdülâziz gerçekleştirmiştir. Açılış 10 Mayıs 1868 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Akyıldız, 2010, s.236). Açılışta Sadrazam Âlî Paşa tarafından bir nutuk okunmuştur (Özdeş, 1986, s. 52).

Şûra-yı Devlet'in kurulmasından hemen sonra teşkilat ve görevlerine yönelik bazı değişiklikler yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar da yapılmaya devam edilmiştir (Canatar & Baş, 1998, s. 119). 1868-1922 yılları arasında Şûra-yı Devlet sık sık yapısal değişim geçirmiştir (Eraslan, 2021, s. 1025; Altındağ, 2020, s.37). Şûra-yı Devlet'in süreç içerisinde yaşadığı değişimler zaman zaman yıpratsa da Şûra-yı Devlet'in kurumsallaşmasına ciddi katkılar sağlamıştır (Eraslan, 2021, s. 1065).

Şûra-yı Devlette yapılan değişikliklerin hem pratik gereklilikler hem de politik çekişmeler nedeniyle olduğu görülmektedir (Yücesoy, 2017, s. 187). Şûra-yı Devlet başkanlarının sık sık değişmiş olması da bu nedenlerle anlatılabilir. Kırk dört yıl yedi ay süresinde bazıları birkaç kez yeniden göreve getirilmiş olmakla toplam on sekiz defa on iki başkanın değiştiği görülmektedir (Canatar & Baş, 1998, s. 112).

Bu çekişmeler; Şûra-yı Devlet'in yapısında, işleyişinde bazı değişiklikler doğurmakla birlikte kurumun fiziken yaşamak zorunda olduğu değişiklikler de olmuştur. Şûra-yı Devlet; ciddi hasar gördüğü iki yangın geçirmiştir. Biri, 23 Mayıs 1878 tarihinde yaşanmış ve diğeri 6 Şubat 1911'de yaşanmıştır (Akyıldız, 2009, s. 238; Eraslan, 2021, s.1049). Bu yangınlar neticesinde pek çok evrak tahrip olduğu gibi kuruma ait bir bina da oluşmamıştır.

Osmanlı döneminde Şûra-yı Devlet, yapılması plânlanan ıslahatların icrası için kurulmuştur (Gedikli, 2017, s. 66). Osmanlı bürokrasisinde yeni kurumlar 19. Yüzyılda oluşturulmaya başlanmıştır (Altındağ, 2020, s. 26). Bu bağlamda Osmanlı merkez teşkilatında değişim ve dönüşüm yaşanırken modernleşmenin ve yapısal reform sürecinin devamı amacıyla Şûra-yı Devlet kurulmuştur (Eraslan, 2021, s. 1025). Devlet'in yeniden yapılandırıldığı bir

zamanda Şûra-yı Devlet doğmuştur (Gedikli, 2017, s. 65). Şûra-yı Devlet, yeniden yapılandırılırken tamamıyla idari yapının içerisinde olması plânlanmıştır (Akyıldız, 2009, s. 191). Aynı zamanda Şûra-yı Devlet de yönetim anlayışının değiştirilmesinde etkin bir rolü bulunmaktadır (Yücesoy, 2017, s. 212).

Osmanlı Devleti, modern bir yönetim sistemi geliştirmeyi amaçlayarak Tanzimat döneminde Şûra-yı Devleti bir reform meclisi olarak tasarlamıştır (Yücesoy, 2017, s. 187). Aslında Şûra-yı Devletin kurulması Osmanlı Devleti'nin iç dinamikleri sonucu olmamış (Çora, 2015, s.346), batının etkisiyle olmuş olsa da millî bir kurum olarak kurulmuştur (Özdeş, 1986, s. 61).

Şûra-yı Devletin Kuruluş Amacı

Şûra-yı Devletin kuruluş amacı, yeni siyasi kuralların belirlendiği bir zamanda devletin ve kamunun düzenini sağlamak için kuralların olgunlaştırılması için görüş bildirilmektir (Gedikli, 2017, s. 71). Şûra-yı Devlet; kendisine yüklenen görevlerden dolayı o dönemin koşullarında kamu yararını tespit eden en önemli ve icrai tek mekanizmadır (Gedikli, 2017, s. 89). Kamu hizmetinden yararlanan durumunda bulunan vatandaşların korunmasının, Danıştay'ın danışma ve inceleme faaliyetiyle uyuşmazlık çıkmasının önüne geçerek sağlayabileceği düşünülmektedir (Sezginer, 2017, s. 128).

Şûra-yı Devletin Kuruluş Sürecindeki Görevleri

Danıştay 1868'de danışma ve idari yargılama organı olarak kurulmuştur (Akyıldız, 2009, s. 236). Şûra-yı Devletin danışma görevi hem kuruluş kanununda hem de gerekçesinde belirtilen temel görevlerindedir (Yücesoy, 2017, s. 198). Şûra-yı Devlet ülkenin genel işlerinin görüşülme merkezi olarak oluşturulmuştur (Karahanoğulları, 2005, s. 178). Şûra-yı Devletin çok geniş bir alana yayılan inceleme ve danışma işlevi bulunmaktadır (Gedikli, 2017, s. 89). Kuruluş aşamasında her türlü kanun ve nizamnamenin hazırlanması, düzenlenmesi görevleri arasındadır (Canatar & Baş, 1998, s. 115). Aslında Danıştay'ın yerine getirdiği görevler günümüzdeki Devlet Denetleme Kurulu, Kamu Başdenetçiliği, Danıştay İdare Dairesi gibi kurumlarda karşılık bulmaktadır (Altındağ, 2020, s. 30). Aslında Şûra-yı Devletin “devlet aklına yön vermek” için kurulduğu ifade edilmektedir (Sezginer, 2017, s. 101).

O dönemde Şûra-yı Devletin en temel görevi kanunlara ilişkin yapılan reformlarda görüş vermek olarak görülmektedir (Gedikli, 2017, s. 89). Elbette ki Şûra-yı Devlet kanun çıkaran bir meclis değildir fakat meclisin çıkaracağı kanunları inceleyen padişahın kanun çıkarma yetkisine görüş bildirerek katılan bir kurumdur (Gedikli, 2017, s. 89).

Şûra-yı Devlet, Osmanlı Devlet bürokrasisinde kanun tasarıları hazırlanırken aldığı görevlerden, idareyi denetleme yetkisinden ve bazı yargısal görevleri nedeniyle önemlidir (Altındağ, 2020, s. 23). Şûra-yı Devlet, devletin ülke yönetimine ilişkin konularda kendisine danışılma ihtiyacı bulunan bir kuruma duyulan boşluğu doldurmaktadır (Altındağ, 2020, s. 29). Belirtmeden geçilmemesi gereken Şûra-yı Devletin görevlerinden biri de memurların kendi aralarında ve hükümetle kişilerin aralarındaki davaları görmek görevidir (Akyıldız, 2009, s. 236).

Şûra-yı Devletin Görevlerinde Yaşanan Değişim

Bugün “Danıştay” denildiğinde, “yargılama faaliyeti” akıllara gelse de Danıştay hem tarihsel varoluşunu hem de bu isimle anılmasını “ikincil” görülen yargılama dışı faaliyetlerine borçludur (Sezginer, 2017, s. 101). İnceleme ve danışma Şûra-yı Devletin esas görevi olarak kabul edilmektedir (Gedikli, 2017, s. 69). Ancak bir yüksek mahkeme olma yolunda Şûra-yı

Devlet, Fransız hukukundan farklı bir biçimde sahip olduğu idarî görevleri aynı şekilde koruyamamıştır (Sezginer, 2017, s. 114,122).

Esasen Şûra-yı Devlet ne Osmanlı Devleti'nde 1868'de ne de Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1924 Anayasası) yargı görevini yerine getirecek bir mahkeme gözüyle kurulmamıştır (Yıldız, 2018, s. 220). Aksine kurulduğu günden beri danışma görevi yapması amaçlanmıştır (Sezginer, 2017, s. 127). Ancak son yıllarda merkezi yönetim için üstlendiği danışma görevi, sistematik bir biçimde erimiş ve hatta yargılama dışı görevleri sembolik ve şeklen kalmıştır (Eraslan, 2021, s. 7; Sezginer, 2017, s.102). Kuruluş aşamasında idari görevleri önemli bir yer tutarken günümüzde Danıştay'ın idari görevleri neredeyse temsili kalmıştır.

Şûra-yı Devletin anayasalarda düzenlendiği bölümler de o dönemlerde Danıştay'ın nasıl algılandığına, beklentilere ilişkin fikir vermektedir. Örneğin; 1876 tarihli Kanun-u Esasî, Şûrâ-yı Devlet'i ayrı bir başlık altında olmasa da düzenlemiştir (Sezginer, 2017, s. 115). 1924 Teşkilat-ı Esasiye'de de Şûra-yı Devlet yürütme bölümünde düzenlenmiş, Bakanlar Kurulu tarafından çıkartılan tüzüklerin yargısal denetimine ilişkin görev verilmemiş, dolayısıyla danışma Şûra-yı Devletin görev alanı olarak kabul edilmiştir (Çora, 2015, s. 364). Yasa ve tüzüklerin uygulanmasına müdahale etmemekle birlikte uygulamada gördüğü aksaklıkları bildirebilirdi (Akyıldız, 2009, s. 237). Yargı bölümünde düzenlenmesi ise 1961 Anayasası ile ilk defa gerçekleşmiş (Çora, 2015, s. 367) ve "Yüksek Mahkemeler" başlığı altında Danıştay düzenlenmiş ve 1961'den itibaren yargılamanın Danıştay'ın asli görevi olduğu, idari görevlerinin ise istisnai hâle geldiği söylenmektedir (Sezginer, 2017, s. 118).

Danıştay'ın danışma görevinin yeniden çok daha etkin biçimde var olması gerektiği düşünülmektedir. Yeni bir yapılanmayla aynı zamanda hukuk devleti amacına da uygun biçimde, yapının işler hâle gelmesinin mümkün olduğu hukuki uyumsuzlukların azaltılması ve dava stokunun eritilmesinin hukuka uygun işlem yapılmasının sağlanmasıyla mümkün olduğu bu anlamda da Danıştay'ın bu görevi hakkıyla yapabilecek nitelikte olduğu ifade edilmektedir (Sezginer, 2017, s. 131).

Tüm bu geçmiş deneyimlerin ışığında günümüz Danıştay'ının görev alanına ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Günümüzde Danıştay'ın canlı bir idare hukuku oluşturabilmesi için yorum mahkemesine dönüşmesi gerektiği ve hükümete yardımcı olma ve hatta kurulduğu ilk yıllarda olduğu gibi yasama organının danışmanı olarak büyük görevler verilmesi ve kurumun bu şekilde tasarlanması gerektiği ifade edilmektedir (Akıllıoğlu, 2012, s. 192).

Danıştay'ın "danışmanlık" görevinin bir yan etkisi olarak "yargılama" görevinin olduğu geçmiş de yaptığı görevler göz önüne alınarak söylenmektedir (Sezginer, 2017, s. 101).

Cumhuriyet Şûra-yı Devletine Geçiş

Şûra-yı Devlet 20. Yüzyıl politika geliştiricilerine bırakılan anlamlı ve önemli bir miras olarak görülmektedir (Eraslan, 2021, s. 4). Şûra-yı Devlet Osmanlı Devletinden Cumhuriyet'e geçen kurumlar arasında en önemlilerinden biridir (Altındağ, 2020, s. 40). Bugünkü Danıştay'ın yerine getirdiği işler açısından 150 yıllık kurum tarihinin kökünü oluşturması nedeniyle önemlidir (Altındağ, 2020, s. 41). Türk idari yargı tarihinde Danıştay, önemli bir mihenk taşı olarak görülmektedir (Altındağ, 2020, s. 23).

Cumhuriyet Şûra-yı Devletinin geçirdiği aşamalar; Atatürk dönemini kapsayan 1927-1938 yılları alışma ve uyarlama, 1940 ve 1950'li gelişme ve güçlenme ve 1961 Anayasasıyla başlayan olgunluk aşamalarıdır (Duran, 1981, s. 17). 1982 Anayasası dönemi de Şûra-yı Devletin günümüzde Danıştay'ın yargı organı olarak görev aldığı aşama olarak görülmektedir

(Şenlen, 1994, s. 411). Bu süre zarfında 1922-1925 yılları arasında kesintiye uğrasa da Şûra-yı Devlete duyulan ihtiyaç devam etmiştir (Eraslan, 2020, s. 4).

Danıştay'ın 1924 anayasasıyla yargı merciine dönüşmesi ve idare hukukunun gelişmesine Cumhuriyet'in idari faaliyetlerinin nitelik ve nicelik olarak uygun oluşu Cumhuriyet dönemiyle Danıştay'ın gerçek fonksiyonuna dönüşmesini sağlayan iki neden olarak görülürken üçüncü bir neden de hukuk sisteminin laikleştirilerek herkese uygulanabilir bir sisteme dönüşmesi olarak görülmektedir (Yıldız, 2018, s. 219).

Cumhuriyet Şûra-yı Devletinin Kurulması

Devlet Şurası, Kurtuluş savaşı sırasında kendiliğinden ortadan kalkmıştır (Taplamacıoğlu, 1951, s. 723). Her ne kadar 1923 yılında Şûra-yı Devlet'in idari yargı ile görevli olarak kurulması için hükümetçe meclise tasarı sunulmuşsa da bu tasarı kanunlaşmamıştır (Yıldız, 2018, s. 16). Cumhuriyet Şûra-yı Devletine 1924 Anayasasında yer verilmiş¹, 669 sayılı Şûra-yı Devlet Kanunuyla 23 Kasım 1925 tarihinde kurulmuş ve fiilen de 6 Temmuz 1927 tarihinde görev yapmaya başlamıştır (Akyıldız, 2009, s. 193).

Danıştay yeniden kurulurken 669 sayılı Danıştay Kanunu ile yapılmasında Fransız Devlet Şurası örnek alınmıştır (Duran, 1981, s. 6). Bu anlamda Türkiye'deki idari yargı sistemi Fransa'daki gibi idari yapı içerisinde dönüşerek oluşmuştur (Akyıldız, 2009, s. 189). Fransa'da idari yargı sistemi bir süreklilik sonucu zaman içerisinde oluşurken ülkemizde müdahale ve düzeltmelerle sistem oluşmuştur (Yıldız, 2018, s. 221).

Conseil d'Etat hem kuruluş felsefesi hem de teşkilat yapısı anlamında Şûra-yı Devlet ile benzerlikler taşımaktadır (Eraslan, 2020, s. 2). Ancak elbette ki bazı farklılıklara da rastlanmaktadır. Fransız Devlet Şurası ile Cumhuriyet Dönemi Şûra-yı Devletinin oluşturulmasında amaç farklılığı göze çarpmaktadır (Akıllıoğlu, 2012, s. 192). Fransa'da idarenin yargının müdahalesinden kurtulması amaçlanmaktayken ülkemiz örgütlenmesinde yargının idarenin müdahalesinden kurtarılması amaçlanmaktadır (Çora, 2015, s. 356).

Her ne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Şûra-yı Devletin varlığını baştan beri gerekli görse de Mecliste Osmanlıdan kalma bu kuruma oldukça sert muhalefet edilmiştir (Akyıldız, 2009, s. 193). Tartışmalar Şûra-yı Devletin gerekli olup olmadığı fikirleri üzerinden son derece sert yaşanmıştır (Eraslan, 2021, s. 1051).² Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçen kurumlar arasında Şûra-yı Devlet kadar Türkiye Büyük Millet Meclisinde sert tartışmalara neden olan başka bir kurum olmamıştır (Eraslan, 2020, s. 4).

Şûra-yı Devletin Türkiye Büyük Millet Meclisinin altında ve onun kontrolünde bir makam olarak görülmesinin sebebi; Şûra-yı Devletin yüksek mahkeme oluşuna alışmama, kurtuluş savaşını kazanmış olmanın Meclis üzerindeki psikolojik etkisi, üyelerinin meclis tarafından seçiliyor olması ve hatta Anayasada "yürütme görevi" başlıklı bölümde Şûra-yı Devletin düzenlenmiş olması olarak görülmektedir (Akyıldız, 2009, s. 194).

İdare ile ilgili şikayetler Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk döneminden 19. Yüzyıldaki yenilenme hareketlerine kadar idareye yapılmaktaydı, idare hem davanın tarafı hem de adalet

¹ 1924 Anayasası 51. Maddesinde "İdari davalara bakmak ve idari uyuşmazlıkları çözmek üzerine Danıştay kurulur." hükmü yer almıştır.

² Tartışmalar, "şûrâ-yı devlet ehem ve elzemdir" (en önemli ve gerekli) görüşü ve "köhnemiş şûrâ-yı devlet ortadan kaldırılmalı" görüşü üzerinden yaşanmıştır.

talep edilen yer olmaktadır (Yıldız, 2018, s. 213). Cumhuriyet dönemi Şûra-yı Devleti aynı zamanda ülkemizde idari yargının oluşum süreci açısından da önemlidir (Yıldız, 2018, s. 216).

Cumhuriyet Şûra-yı Devletinin İlk Yıllarında Yaşanan Sorunlar

Şûra-yı Devlet, Cumhuriyet döneminin başlarında bazı güçlüklerle karşılaşmıştır.³ Cumhuriyet döneminde Danıştay kurulurken yaşanan sorunlardan bazıları, Osmanlı'dan aktarılan idari yargı sisteminin ve böyle bir geleneğin olmayışı ve yine çeşitli nedenlerle yetişmiş personelin bulunmamasıdır (Duran, 1981, s. 7).

Ülkede kadı sayısı şer'î hukukun yaygın uygulandığı zamanda yeterliken Tanzimat'tan sonra yeni kurulan mahkemelerde yetersiz kalmış; kanunlara hâkim yargılama yapabilen yetişmiş personel bulunamamaktaydı (Çora, 2015, s. 357). İdari yargı alanında yetişmiş personel ihtiyacı Cumhuriyet Şûra-yı Devletinin ilk yıllarında adli yargıda çalışan hakimlerce karşılanmıştır (Duran, 1981, s. 11). Yalnızca idare hukukunda eğitilmiş kadıların bile yetişmesi oldukça uzun zaman alacak bir sorundu. İdare hukuku alanında yazılan ilk eserin 1896 yılında olduğu düşünüldüğünde durum daha anlaşılır olacaktır (Çora, 2015, s. 357).⁴

1927'den 1928 yılının başına kadar yani altı aylık bir sürede Cumhuriyet Şûra-yı Devletinde 823 dava açılmıştır (Duran, 1981, s. 4). Şûra-yı Devletin ilk kurulduğu yıllarda da dava sayısı artan bir seyir izlemiştir. Zamanla dosyalar birikmeye başlamıştır. Şûra-yı Devlette uyuşmazlıklar hakkında geç karar verilmesinde; kendisinden kaynaklanan sebepler, dosyaların birikmesi ve artan dava sayıları etkili olmuştur (Duran, 1981, s. 6). Aslında açılan dava sayılarının artması, yürütmenin uzun zamandır yargı denetimi dışında kalması ve bunun bir sonucu olarak idareye karşı başvuruda bulunulmasıyla açıklandığından doğal karşılanması gerektiği ifade edilmiştir (Duran, 1981, s. 5).

1924 Anayasası; Şûra-yı Devleti bir yargılama makamı olarak kurmamakla birlikte idari davaların Şûra-yı Devlete havale edilmesi idari yargının dönüşümünde bir eksiklik ve Cumhuriyet Şûra-yı Devletine getirilebilecek bir eleştiri olarak ifade edilmektedir. Şûra-yı Devlet, Osmanlıdan kalma "işlevsiz" olarak görülürken Teşkilatı Esasiye'de yer almasıyla idari davalara bakmakla görevlendirilmiş ve artık idari yargının varlığı kabul edilmiştir (Yıldız, 2018, s. 216).

Bu dönemde idare açısından da Danıştay'ın varlığını kabul noktasında sorunlar yaşanmıştır (Duran, 1981, s. 9). İdarenin denetlenmesinde aşama kaydedilmesi çok zaman ve emek gerektirmiştir (Şenlen, 1994, s. 411). Ancak zamanla idare de denetlenmeye alışmış hatta denetlenme olasılığına karşı hukuka aykırı davranmaktan kaçınmaya çalışmıştır (Şenlen, 1994, s. 411). Anlaşılıyor ki çalışmaya başladığı 1927 temmuz ayından itibaren ilk 7 yıllık süreç Danıştay'ın kişiliğini kabul ettirme mücadelesiyle geçmiştir (Akyıldız, 2009, s. 195).

Cumhuriyet'in Şûra-yı Devlet Üzerindeki Etkileri

Ülkemizce idari yargının oluşumu, kesintilere ve kopukluklara rağmen başarılı olmuş ve idari yargı rejimi kurulmuş, bağımsız idari yargı sistemi de Cumhuriyet'le birlikte

³ Danıştay'ın faaliyete geçtiği ilk yıllarda karşılaştığı güçlüklerle, eleştiriler ve mensuplarına hâkim olduğu anlaşılan idare yargısı anlayışı hakkında bkz. Mimaroglu, M. Reşit; "Cumhuriyet Devrinde Danıştay ve İdare Davaları", Ankara, 1945.

⁴"Osmanlı Devleti'nde idare hukuku eğitiminin verilmesi Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Mekteb-i Mülkiye'nin âli sınıfında *Usul-i İdare-i Mülkiye* dersi adı altında idare hukuku okutulmaya başlanmıştır. 1880 yılında açılan Hukuk Mektebi'nde *Hukuk-ı Siyasîye* adında ilk idare hukuku dersi verilmeye başlanmıştır. İdare hukuku alanındaki ilk eser 1896 yılında İbrahim Hakki Paşa tarafından yazılan *Hukuk-ı İdare* isimli kitaptır."

oluşturulabilmiştir (Yıldız, 2018, s. 221). İdare hukuku da etkin bir yargı ile desteklenmiştir (Akıllıoğlu, 2012, s. 194). Aynı zamanda Danıştay'ın, idare hukukunun gelişmesi ve uygulamada kararlılığın sağlanmasında da birinci derecede rol oynadığı kabul edilmektedir (Özdeş, 1986, s. 41). İdare edilenler açısından da idari yargının hukuka uygunluğunu sağlama, hak ve özgürlükleri koruması ve bunda başarılı olması memnuniyet vericidir (Duran, 1981, s. 17). Zaten idari yargının ve Danıştay'ın da varlık sebebi budur.

İdari yargı sisteminde Danıştay'ın varlığı, yürütme ve idarenin kanuniliğini denetlediğinden, bu mercilerin hukuka bağlı olduklarının ve bağlanmak istediklerinin delili olarak görülmektedir (Aral, 1986, s. 225). Tarihî sürece bakıldığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bu ifadenin doğruluğu görülecektir. Bu anlayışla Cumhuriyet'in Şûra-yı Devlete katkıları ve Şûra-yı Devletin de Cumhuriyet'e katkılarının olduğu muhakkaktır.

Hukuk Devleti ve Şûra-yı Devlet İlişkisi

Çağdaş ve yeni kavramlar olan idare hukuku, idari yargı ve hukuk devleti kavramları aynı dönemde varlık kazanan kavramlardır (Akyıldız, 2009, s. 186). Çağdaş devletlerde Devletin organlarının hukuka uygun işlem ve eylem yapması (Aral, 1986, s. 225) ve idarenin yargısal denetiminin yapılması hukuk devletinin bir sonucudur (Şenlen, 1994, s. 401). Bu anlamda Danıştay da idarenin hukuka tâbi olması açısından tarihimizde önemli bir yerde durmaktadır (Altındağ, 2020, s. 40). Danıştay günümüzde kurulduğu 1868'deki mantığından oldukça uzaklaşmış ve neredeyse tamamen yargısal bir görev üstlenmişse de, hukuk devleti anlayışının gelişmesinde ve yerleşmesinde ciddi katkılar sağlamıştır (Eraslan, 2020, s. 7).

Danıştay'ın idareyi denetlemesine, cumhuriyet öncesi dönemde geniş takdir yetkisiyle hatta serbest biçimde davranmaya alışan idareciler tepki göstermişler ancak bu tepkiler olağan karşılanmıştır (Duran, 1981, s. 5). Danıştay, Devletin hukuk devleti anlayışından uzaklaşmamasını sağlayan mekanizma olması açısından da önemlidir. Bir devlette yürütme ve idarenin davranışları yargı denetimi dışındaysa hak ve hürriyetler kişisel takdirler değerlendirmeler nedeniyle garantiden yoksun kalır ve bu da devletlerin kolayca bir güce hatta "zabıta devleti"ne dönüşebilir (Aral, 1986, s. 226).

Şûra-yı Devletin açılış gününde 1868'de yapılan konuşmada hukuki güvenlik ilkesine de yer verilmiştir. Hukuki güvenlik ilkesi hukuk devletinin bir sonucudur. Bu anlamda Şûra-yı Devletten beklentinin oldukça yüksek olduğu bilinmekle birlikte konuşmada geçen hukuki güvenlik ilkesinin bir kez daha vurgulanması halk açısından Şûra-yı Devletin taşıdığı önemi de göstermektedir (Eraslan, 2020, s. 3).

İdari yargının kuruluş amacı aslında burada ifade edildiği gibi idarenin işlem ve eylemlerinden etkilenen ilgisinin başvurabileceği aynı zamanda hak ve adaletin sağlanacağı bir yargı organı oluşturmaktır. Bu düşünce yapısı aslında idari yargının temelini de oluşturmaktadır. İdari yargı, idarenin denetlenmesi ve sınırlandırılması için vardır. Aksi kabul, vatandaş karşısında güçlü konumda yer alan idarenin yargı yoluyla da bunun pekişmesini sağlaması anlamına gelecektir. Bu bakış açısı aslında Cumhuriyet'in kazanımlarındandır.

Cumhuriyet Türkiye'si, halkın şikâyetlerinin dinlenmesi için yer göstererek idari yargıyı kurmuş, adalet ve hak kavramları üzerinde ısrarla durmuştur (Duran, 1981, s. 13). İdari yargının doğum sürecindeki zorlukların iz bırakan ve izi kısmen hâlâ süren bütün olumsuzluklarına rağmen Cumhuriyet döneminde idari yargının yargısallaşma süreci, hukuk devletine ciddi katkılar sağlayarak sürmüştür (Akyıldız, 2009, s. 204).

Tutuk Adalet Anlayışı ve Şûra-yı Devlet İlişkisi

Cumhuriyet döneminde 1924 Anayasasında Şûra-yı Devlete yer verilince buna uygun olarak 669 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu kanunun kabulüyle “tutuk adalet usulü” terkedilmiştir (Şenlen, 1994, s. 417).

Osmanlı Devleti döneminde Şûra-yı Devlet hep tutuk adalet anlayışıyla çalışmıştır (Akyıldız, 2009, s. 192). Şûra-yı Devlet Nizamnamesi uyarınca Şûra-yı Devletin kararları Sadrazam ve Padişah onayıyla yürürlük kazanmaktaydı (Yıldız, 2018, s. 14).⁵ Tutuk adalet anlayışı, Şûra-yı Devletin aldığı kararlar Sadaretin onayına ve Padişahın da iradesine sunulup karara ekleniyor oluşuyla kendini göstermektedir (Yücesoy, 2017, s. 213). Şûra-yı Devletin kararlarının uygulanması da Şûra-yı Devlete başvurulması da idare aracılığıyla olmuştur (Akyıldız, 2009, s. 192). Şûra-yı Devlete gelen tüm işler yargısal konularda dahil havale üzerine gelmekte ve karara bağlandığında yine havale eden mercie geri gönderilmektedir (Altındağ, 2020, s. 41).

Şûra-yı Devletin kurulmasına Fransa’da var olan Conseil d’Etat ilham olmakla birlikte Conseil d’Etat’ın tutuk adaletten ayrılması Şûra-yı Devletten daha öncedir. 1872’de tutuk adalet anlayışı Fransa’da terk edilmiş Conseil d’Etat bağımsızlık kazanmıştır (Eraslan, 2021, s. 1064). Şûra-yı Devletin Fransa gibi doğrudan yargı yetkisini elde edebilmesi için Cumhuriyet’in kurulması hatta üzerinden biraz daha zaman geçmesi gerekmektedir (Akyıldız, 2009, s. 192).

Yargının bağımsız ve tarafsız olması gerektiğinden Şûra-yı Devlete ilişkin temel sorun yargısal yetkisi olan bu makamın bağımsızlık düzeyidir (Yıldız, 2018, s. 216). Esasen Osmanlı Şûra-yı Devletinde tutuk adalet sistemi uygulanıyordu ve Şûra-yı Devletin yargı görevi diğer görevleri gibi sınırlıydı (Yıldız, 2018, s. 14). Osmanlı Şûra-yı Devletin yargılama görev ve yetkileri ne denli önemli olursa olsun bağımsız bir yargı organı olmayışı kurum olarak Sadaret makamına hiyerarşik olarak bağlı olması nedeniyledir (Altındağ, 2020, s. 41). Şûra-yı Devletin bağımsız bir mahkeme oluşu, 669 sayılı Kanun ile 1925 tarihinde gerçekleşmiştir (Şenlen, 1994, s. 417).

Yine aynı kanunla Cumhuriyet Dönemi Şûra-yı Devletinde yargısal nitelikleri haiz Deâvî Dairesi kurulmuştur.⁶ Bu dairenin kurulmasıyla idari yargıda tutuk adalet anlayışına son verilmiştir. Şûra-yı Devlete bağımsızlık kazandıran ve cumhuriyet Dönemi Şûra-yı Devletini Osmanlı Dönemindeki yapıdan ayıran en temel fark dava dairesinin hukuki statüsüyle Şûra-yı Devletin bağımsızlığıdır (Eraslan, 2020, s. 5).

Kuvvetler Ayrılığı ve Şûra-yı Devlet İlişkisi

Devlet yönetiminde üç ayrı güç varsa bu güçlerin her biri kendi görevlerini ifa etmeli bunu yaparken de bir diğerinin alanına girmemelidir (Akyıldız, 2009, s. 185). Bu üç gücün bir diğerinden ayrılmasına dair somut adım Şûra-yı devletin kuruluşuyla olmuştur (Canatar & Baş, 1998, s. 116).

Şûra-yı Devletin kendisinin geçirdiği değişim ve dönüşüm süreci idare hukukun doğuşu ve gelişimi ve kuvvetler ayrılığına dayalı hukuk devleti anlayışına geçişte oldukça önemli bir

⁵ Şurayı Devlet Nizamnamesi Dahili madde 8, I Tertip Düstur, cilt I, s.707.

⁶ 669 Sayılı Kanun madde 48: “İdarî davalar hakkında Şûrâ-yı Devletten sadır olan hükümler hiç bir makamın tasdîkine muhtaç olmaksızın lâzîmü’l-înfâz olup icrâ dairelerince ale’l-usûl tenfîz olunur” şeklinde yer alan hüküm Cumhuriyet Türkiye’si Şûrâ-yı Devletin Osmanlı Döneminden en belirgin farklılığını ortaya koymakta ve Şûrâ-yı Devlete müstakil bir yargı mercii niteliği için yasal dayanak sağlamaktadır”.

konumdadır (Eraslan, 2020, s. 1). İdare ve yargının birbirinden ayrılması düşüncesi Şûra-yı Devlet'in kuruluşunda etkili olmuştur (Altındağ, 2020, s. 27). Zaten Şûra-yı Devlet'in kurulmasındaki amaç da budur (Akyıldız, 2009, s. 237).

Şûra-yı Devlet icra işlerine yani yürütmeye müdahale etme yetkisine sahip olmayıp kendisine havale olunan konuları değerlendirme ve incelemekle görevliyken, kanun ve nizamnamelerin uygulanmasını izlemeye ve yanlış şekilde uygulandığını gördüğünde ilgili mercilere durumu beyan etmeye yetkiliydi (Canatar & Baş, 1998, s. 120). Bu açıdan değerlendirildiğinde kanun ve nizamnamelere ilişkin görüş bildirmeye yetkili oluşu; Şûra-yı Devlet'in Anayasa Mahkemesine benzetilmesine neden olmuştur (Canatar & Baş, 1998, s. 120).

Adli ve idari işler, taşra idaresinde kurulan meclisler ve mahkemeler yoluyla birbirinden ayrılmış ve bu ayrımda da başarılı olunmuş, bu başarının merkeze taşınması istenince de yeni bir düzenleme yapmak gerekmiş ve Şûra-yı Devlet'in kurulması fikri oluşmuştur (Karahanoğulları, 2005, s. 136). Merkezde kuvvetler ayrılığının uygulanma ihtiyacı, taşrada temellerinin atılmasından sonra ortaya çıkmıştır (Yücesoy, 2017, s. 192).

Kuvvetler ayrılığı ilkesi de Devlet yönetimindeki güçlerin birbirlerinden ayrılığı anlamına gelmektedir. Bu noktada idarenin yargıdan ayrılması düşüncesi Şûra-yı Devlet'in kurulmasında etkili olmuştur. Şûra-yı Devlet'in idare üzerinde birtakım görevleri bulunmaktadır. Ancak bu görevler yargının idareye müdahalesi olarak değerlendirilemeyecek niteliktedir. Şûra-yı Devlet'in idareye yönelik görevleri icrai nitelikte değildir. Şûra-yı Devlet idareye görüş vermekle görevlidir. Görevinin sınırı görüş vermeye çizilmiştir. Bundan öte müdahaleye geçecek bir görev tanımlaması yapılmamaktadır.

İdari Rejim ve Şûra-yı Devlet İlişkisi

Osmanlı Devleti döneminde idari yargı ya da idarenin yargısal denetimi fikrine ilişkin ilk adım Şûra-yı Devlet ile başlar (Yıldız, 2018, s. 14). Şûra-yı Devlet idari yargı sisteminin temelini hem kendinden önceki deneyimlerle hem de kendisine verilen görev, yetki ve sorumluluklar ile hem de hukuki düzenlemelerin de katkısıyla elde ettiği “sistematik çalışma becerisi”yle oluşturmuştur (Eraslan, 2021, s. 1027). Aynı zamanda Şûra-yı Devlet ikili yargı sisteminin temellerini de atmıştır (Erslan, 2021, s. 1064). Osmanlı Devleti'nin idari rejime geçişi Şûra-yı Devlet'inin kuruluş ve görevlerini düzenleyen “Şûra-i Devlet Nizamname-i Esası”nın kabulü ile olmuştur (Şenlen, 1994, s. 404).

İdari rejimin Osmanlı Devleti'nde kabul edilmesinin bir sebebi de Osmanlı'nın batılılaşma hareketiyle birlikte Fransız kültürünün Osmanlı'da etkin olmasıdır (Özdeş, 1986, s. 41). Bu farklılık aslında iki ülkenin sisteminin idari rejime geçişinde yaşanmaktadır (Eraslan, 2020, s. 2). Fransa'da Conseil d'Etat'ın idari uyumsuzluklara bakması idare hukukunun doğmasına neden olmuş dolayısıyla idare hukuku idari yargı organını değil idari yargı organı idare hukukunu doğurmuştur (Çora, 2015, s.356).

Şûra-yı Devlet'in görevlerinin zamanla değişmesinde idari rejimin de etkisinin olduğu söylenebilir. İdari rejimi benimseyen devletlerde Danıştay yargılama göreviyle birlikte idareye “görüş bildirme”, “inceleme” gibi görevleri ve bazı idari konularda karar verme yetkisi bulunmaktadır (Sezginer, 2017, s. 101). Danıştay biçiminde örgütlenme olarak ifade edilen bu sisteme Ülkemiz de dâhildir.

Aslında idari rejimin gelişmemiş olması biraz da beklenen bir durumdur. İdarenin hukuka uygunluğunun denetlenmesi fikri henüz tam olarak kabul edilmemişken bu yargısal denetimin adli yargıda mı yoksa idari yargıda mı yapılacağı sorunu ikinci plânda kalmaktadır. Nihayetinde idare zamanla işlem ve eylemleri üzerinde gerçekleşecek bu yargısal denetime

alışmış ve bunu kabul etmiştir. Bu da Şûra-yı Devletin çalışmasını kolaylaştırmıştır. Şûra-yı Devlet idarenin işlemlerinin denetimi için bir alan açmıştır.

Sonuç

Cumhuriyet, şüphesizdir ki hem Şûra-yı Devlette hem de Türk idari yargı sisteminde pek çok değişikliğe sebep olmuştur. Cumhuriyet'in Şûra-yı Devlete en büyük kazanımı, tutuk adalet anlayışının son bulmasını sağlamak olmuştur. Tutuk adalet anlayışı, Osmanlı dönemi boyunca Şûra-yı Devlette uygulanmıştır. Cumhuriyet döneminde çıkarılan 669 sayılı Kanun ile Şûra-yı Devlet uygulamasında tutuk adalet anlayışına son verilmiştir. Bu sona erişle birlikte Danıştay, bağımsızlığına kavuşmuştur. Artık kararlarının yönetimin onayına sunulması zorunluluğu kalkmış bulunmaktadır.

Konuya kuvvetler ayrılığı ve idari rejim açısından bakıldığında, her ikisinin temellerinin de Osmanlı Devleti döneminde atıldığı görülmektedir. Ancak ilkelerin gelişimi Cumhuriyet dönemi ile mümkün olabilmektedir.

Hukuk devleti ilkesi açısından da Cumhuriyet'in Şûra-yı Devlet aracılığıyla idari yargıya kazandırdıkları olmuştur. Ancak elbette ki hukuk devletinin kanunlarda, uygulamalarda ve yönetim anlayışında değişmesi uzun zaman ve emek gerektirmektedir. Hâlen de hukuk devleti olma yolunda ilerlenmektedir. Hukuk devleti, varılacak bir yer değil, bir yol bir süreç olarak görülmelidir.

Her ne kadar hukuk devleti; idarenin hukuka bağlı olmasını, idari işlem ve eylemlerinin yargı denetimine tâbi olmasını gerektirse de idare, hiçbir dönemde sınırlandırılmak istemeyecektir. Ancak idarenin sınırlandırılmak istememesi elbette onu sınırlandırmak için gerekli yasal düzenlemeler ya da yargısal denetimin yapılmayacağı anlamına gelmemelidir. Zaten bakıldığında idarenin yargısal denetiminin varlık sebebi de idareyi sınırlandırmaktır. Şûra-yı Devlet, bu anlamda son derece önemli bir yargısal makam konumundadır. Diğer taraftan idarenin yalnızca sınırlandırılması değil kimi zaman da idarenin yapacağı işlemlerde “yol gösterilmesi” gerekmektedir. Ancak elbette bu görev de anayasal sınırlar ve kuvvetler ayrılığının gerekleri uyarınca yerine getirilmelidir.

Zamanla Şûra-yı Devletin görev alanında değişiklikler yaşandığı, inceleme ve görüş bildirmeye ilişkin görevlerinin neredeyse hiç kalmadığı görülmektedir. Bu noktada Danıştay'ın Şûra-yı Devlette düzenlenen görevlerini yeniden yapılandırılarak oluşturulması gerektiği ileri sürülmektedir. Danıştay'ın köklü geçmişinin ve yerleşmiş olan geleneğinin yeniden dizaynla birlikte daha da anlamlı hâle geleceği düşünülmektedir. Bu noktada kaçınılmaz olan Şûra-yı Devletin tarih boyunca maruz kaldığı tartışmaların tekrar yaşanmasıdır. Hatta siyasi çekişmelerin yeniden konusu olmasıdır. Tarihî süreç incelendiğinde Şûra-yı Devletin kurulma amacının; idare ile yargı arasındaki ayrılığı sağlamak olduğu görülecektir. Günümüzde de bu ayrım korunmadan yapılacak her türlü değişim, yeniden tarihin tozlu sayfalarına geri dönmek anlamına gelecektir. Ancak hem idare hem de yargı, tarihî birikimle hareket ettiğinden böyle bir sonucun ortaya çıkmayacağı düşünülmektedir. Bu anlamda, günümüzde Danıştay'ın eskiden olduğu gibi görüş verme görevinin artırılması önerilmektedir. Böylesi bir yol izlenmek istendiğinde Cumhuriyet'in idare hukukuna ve idari yargıya kazanımları göz önünde tutulmalı, idarenin bu anlamdaki anlayışı değerlendirilmeli ve Danıştay'ın yapısal durumu göz önüne alınmalıdır.

Tüm bu bilgiler ışığında, Danıştay'ın hem geçmişte hem de günümüzde idare hukuku ve idari yargı açısından önemi ortadadır. Danıştay'ın hem Osmanlı dönemindeki reform hareketleri sırasında hem de Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda idare hukuku ve idari yargı sisteminde var olabilmesi için ciddi mücadeleler verilmiştir. Bütün muhalif tavırlara hatta siyasi

ve politik çekişmelere rağmen Şûra-yı Devlet var olmuştur. Aslında bu durum günümüzde de böyledir. Danıştay'ın idare hukukundaki ve idari yargıdaki yeri, işlevi, görevleri düşünüldüğünde bunun kaçınılmaz olduğu da söylenebilir.

Eksikleri ya da eleştirileri yapılabilecek olsa da Cumhuriyet, Şûra-yı Devletin üzerinde çok etkili olmuştur. Bu da beraberinde idari yargının üzerinde ve idare hukuku uygulamalarında cumhuriyetin etkilerinin görülmesi demektir. Kimi bazı ilkeler, Osmanlı döneminde uygulanmaya başlanmış Cumhuriyet'le birlikte de daha da etkin hâle getirilmeye çalışılmıştır. Geldiğimiz noktada bu tarihî süreç unutulmadan, ondan güç alarak, mevcut uygulamalar şekillendirilmelidir. Danıştay'ın köklerinin çok sağlam olduğu, tüm çekişmelere ve eleştirilere direndiği ve yine de ayakta kaldığı düşünüldüğünde ileride de çok daha güçlü bir şekilde konumunu koruyacağı açıktır.

Kaynakça

- Akıllıoğlu, T. (2012). İdare hukukunun ortaya çıkışı konusunda bir karşılaştırma. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi Onar-Sarıca-Duran Hukuk Devleti Günü: 5 Mart 2012*, 15 (2), 171-195. (E.T. 10/08/2023) Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuihid/issue/1265/14857>
- Akyıldız, A. (2009). *Hukuk devleti, yargı bağımsızlığı ve danıştay*. Ankara: Anıttepe Yayıncılık.
- Akyıldız, A. (2010). Şûrâ-yı Devlet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (39), 236-239. (E.T. 10/09/2023) Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sura-yi-devlet>.
- Altındağ, İ. (2020). Osmanlı Devleti döneminde Şûra-yı Devlet, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* (44), 23-43. (E.T. 09/08/2023) Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/59540/873935>.
- Aral, R. (1986). Yargı organı olarak Danıştay. *Yüzyıl boyunca danıştay* (2. Baskı b.). Ankara: Danıştay Matbaası.
- Canatar, M., & Baş, Y. (1998). Şûra-yı Devlet Teşkilatı ve tarihi gelişimi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* (9), 111-148.
- Çora, E. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Danıştay'ın gelişim süreci. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duran, L. (1981). Atatürk Dönemi Danıştay, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 2(3), 19-39. (E.T. 10/08/2023) Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuihid/issue/1260/14803>.
- Eraslan, Z. (2021). Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş sürecinde Şûra-yı Devlet, *Belleten*, 85(304), 1025-1071.
- Eraslan, Z. (2020). Danıştay. *Atatürk Ansiklopedisi*, (E.T. 09/09/2023). Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/danistay/?pdf=3702>.
- Gedikli, F. (2017). Somut olay örnekleri ile Şûra-yı Devletin tarihsel süreç içerisindeki inceleme ve danışma işlevinin önemi. *Danıştay ve İdari Yargı Günü 149. Yıl Sempozyumu* (s. 65-100). Ankara: Danıştay Yayınları.
- Karahanogulları, O. (2005). *Türkiye'de idari yargı tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mimaroglu, M. R. (1945). *Cumhuriyet devrinde Danıştay ve idare davaları*. Ankara: Zerbamat.
- Özdeş, O. (1986). Danıştayın Tarihçesi. *Yüzyıl boyunca danıştay* (2. baskı b.). Ankara: Danıştay Matbaası.
- Sezginer, M. (2017). Düünden bugüne Conseil D'etat ve Danıştayın inceleme ve danışma fonksiyonu. *Danıştay ve İdari Yargı Günü 149. Yıl Sempozyumu* (s. 101-133). Ankara: Danıştay Yayınları.

-
- Şenlen, S. (1994). Türkiye'de idari yargının doğuşu ve tarihi gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 401-413.
- Taplamacıoğlu, M. N. (1951). Türkiye'de idari kaza ve Danıştay'ın gelişmesi. *Adalet Dergisi*, 42(5), 719-738. (E.T. 10.08.2023). Erişim adresi: <https://adaletdergisi.adalet.gov.tr/arsiv/adaletdergisi/1951/s5-mayis-1951-sene42-sayfa154-cilt1.pdf>.
- Yıldız, H. (2018). İdare hukukunun kısa tarihçesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(4), 197-223. (E.T. 10.08.2023). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuhfd/issue/44348/548129>.
- Yıldız, N. (2020). İdari rejimin doğuşu, tarihçesi ve gerekçeleri. *Korkmaz Hukuk ve Danışmanlık*, 1-26. (E.T. 10.08.2023). Erişim adresi: idare_hukukunun_dogusu.pdf (simsir.av.tr).
- Yücesoy, A. A. (2017). Şûra-yı Devlet (1868-1876). *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 187-216.
-

Araştırma Makalesi • Research Article

Kurtuluş Savaşı'ndaki Kadın Kahramanların Cumhuriyet Dönemi'ndeki Tematik Bir Müze Bağlamında İncelenmesi*Analysing the Female Heroes in the War of Liberation in the Context of a Thematic Museum in the Republic Period*Zeynep YAMAÇ ERDOĞAN^{a*}^a Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Bilecik / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7677-8738

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 23 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Kurtuluş Savaşı,

Cumhuriyet,

Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar

Müzesi,

Turizm.

ÖZ

Kurtuluş Savaşı'ndaki Millî Mücadele Dönemi, erkeklerin cephede gösterdiği üstün mücadelenin yanı sıra kadınların da elinden gelenin ötesinde, çoğu zaman erkeklerin görevlerini de paylaşarak ve üstlenerek büyük bir kahramanlık sergiledikleri bir dönem olmuştur. Bu dönemde Halide Edip Adıvar başta olmak üzere, Kara Fatma ve daha birçok kadın kahraman verdikleri bağımsızlık mücadelesiyle Cumhuriyet'in temellerinin atılmasında da önemli role sahip olmuştur. Bu çalışmada, Kurtuluş Savaşı'ndaki kadın kahramanlar hakkında çeşitli bilgilere yer verilerek Ankara'da tematik bir müze olarak açılan Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi yerinde incelenmiş ve ziyaretçilerin müze deneyimiyle ilgili yorumları nitel analiz programı ATLAS.ti aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; müze tarihi ışık tutmasıyla millî bilinci pekiştirerek Millî Mücadele Dönemi'nin anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, ziyaretçilerin müzede yaşadıkları turizm deneyiminden memnun oldukları, müzede millî duygular yaşadıkları anlaşılmıştır. Tematik bir müze olarak kurulmuş olan Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi'nin, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Millî Parkı içerisinde yer almasının önemli bir avantaj olduğu düşünülmektedir. Müzenin içeriğinde yer alan canlandırmalar, maketler, ses sistemi, izletilen belgeler de görsel açıdan ziyaretçilerin deneyiminin kalitesinin artmasına ve gerçeklik duygusuyla adeta zamanda bir yolculuk yaparak çeşitli duygular hissetmesine hizmet etmektedir. Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan zulme karşı özgürlük mücadelesi vermede ve vatani düşman işgalinden kurtarmada halk, büyük fedakârlıklar göstermiştir. Bu fedakârlıkların içselleştirilmesinde ve kadınların Millî Mücadele'deki rolünün anlaşılmasında Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi ağırlıklı bir konumda bulunarak Türk kadınına da onurlandırmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 23, 2023

Keywords:

War of Liberty,

Republic,

Halide Edip Adıvar and Women Heroes

Museum,

Tourism.

ABSTRACT

The National Struggle Period in the War of Liberation is a period in which, in addition to the superior struggle of men at the front, women also displayed great heroism, often sharing and undertaking the duties of men. In this period, Halide Edip Adıvar, Kara Fatma and many other heroines played an important role in laying the foundations of the Republic with their struggle for liberation. In this study, Halide Edip Adıvar and Women Heroes Museum (Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi), which was opened as a thematic museum in Ankara, was examined on-site and visitors' comments about the museum experience were analysed through the qualitative analysis programme ATLAS.ti. According to the results obtained from the research; the museum contributes to the understanding of the National Struggle Period by reinforcing national consciousness by shedding light on history. In addition, it was understood that the visitors were satisfied with the tourism experience they had in the museum and that they experienced national feelings in the museum. It is thought that the location of the Halide Edip Adıvar and Women Heroes Museum, which was established as a thematic museum, within the Sakarya Battlefield Historical National Park is an important advantage. The reenactments, models, sound system, and documentaries in the content of the museum also serve to increase the quality of the experience of the visitors visually and to feel various emotions by travelling through time with a sense of reality. In the War of Liberation, the people showed great sacrifices in the struggle for freedom against the oppression and in liberating the homeland from enemy occupation. In internalizing these sacrifices and understanding the role of women in the National Struggle, Halide Edip Adıvar and Women Heroes Museum has a dominant position that also honours Turkish women.

^{*} Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: zeynep.erdogan@bilecik.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Anatolian women played many roles during the National Struggle Period (1919-1923). In addition to the eastern, southern and western fronts, women heroes who supported Turkish soldiers and fought against the enemy behind the fronts fought for independence and tried to protect the integrity of the homeland by organising rallies, working as patient carers and nurses, carrying cannons and bullets, collecting aids for the army, sewing the soldiers' rips, cooking food, and personally fighting with weapons (Sarıçoban, 2017, p. 1331). The fact that women in the occupied territories called men to duty due to the attacks they suffered by foreign soldiers also played a role in the resistance of the people with a social unity. In addition, women also created a driving force for the people to start resistance by awakening large masses through associations and the press (Kurnaz, 1991, p. 107).

Within the scope of the General Directorate of Nature Conservation and National Parks, there are martyrdoms, monuments, trenches and hills as well as the Halide Edip Adivar and Women Heroes Museum within the Sakarya Battlefield Historical National Park located in Sakarya Village (formerly known as Tırnaksız Village) in Polatlı/Ankara district. Halide Edip Adivar and Women Heroes Museum was opened as a thematic museum in 2017. Since the museum is located in a national park, it is a museum affiliated to the Republic of Türkiye Ministry of Agriculture and Forestry, not the Ministry of Culture and Tourism.

The research was conducted in two stages. Qualitative research method was used in both stages. In the first stage, in order to use the descriptive case study technique, which is one of the qualitative research methods, Halide Edip Adivar and Women Heroes Museum, which honours Turkish women who contributed significantly to the National Struggle together with men, was visited and examined on site. In order to understand the contents used in the creation of the museum and the purpose and function of the museum, written and visual documents that the museum contains visited and examined by the researcher on 1 July 2023 in the first place. Then, various information was noted, the museum examined on-site, and photographs were recorded to be presented in the findings section.

In the second stage, content analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. In this context, the comments on the Google platform about Halide Edip Adivar and Women Heroes Museum were analysed. On 21 July 2023, a total of 71 Google comments about the museum could be viewed. Of these comments; 36 of them are comments consisting of texts in which visitors express their thoughts, 3 of them are photos recorded by visitors in the museum, and the remaining 32 are stars given for scoring purposes. In this direction, 36 visitor comments were evaluated and the data were analysed using the content analysis technique.

In the light of the results obtained from the study, it is thought that the location of the Halide Edip Adivar and Women Heroes Museum, which was established as a thematic museum, within the Sakarya Battlefield Historical National Park is an important advantage. The reenactments, models, sound system, and documentaries in the content of the museum also serve to increase the quality of the experience of the visitors visually and to feel various emotions by travelling through time with a sense of reality. The written documents and photographs inside the museum are also of particular importance and attract attention since they are not documents that visitors can easily access in their daily lives.

When the results of the analysis of visitor comments about the museum are evaluated, the fact that the most repeated word in the comments is "tourism" also serves the objectives of the study. As a matter of fact, among the objectives of the study is to make inferences about the contributions that a thematic museum of this type will provide in terms of tourism and the role it will play in the product diversification of the destination. The tourism experience that people experience by visiting this thematic museum and the museum's function of shedding light on history reveal a satisfaction.

Increasing the number of thematic museums such as Halide Edip Adivar and Women Heroes Museum in the focus of various subjects is important in meeting the demands of visitors. As a matter of fact, such historical thematic museums have a significant function in helping individuals belonging to a society to learn their own culture and history, to be proud of their past, to internalise and compass the heroism in their history, and to see their own national values and past heroism through the eyes of foreigners. In addition, the fact that Halide Edip Adivar and Women Heroes Museum has unique features as being witness to history and sharing some authenticity play a role in the diversification of destinations, differentiation from other destinations and providing an identity for the destination. In future studies, it is recommended to address issues that will reveal the contributions of thematic museums to visitors, destinations and cultural tourism and help to reveal the achievements of the Republic with the research associated with the period of the National Struggle.

Giriş

19 Mayıs 1919 tarihi her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak kabul görse de bu tarih öncesinde de Anadolu'da bölgesel direnişler ve yerel direniş örgütlerinin faaliyetleri başlamıştır. Bu noktada 19 Mayıs'ın asıl temel özelliğinin, Anadolu'nun pek çok yerinde birbirinden habersiz ve bağımsız nitelikteki yerel direniş örgütlerin birleşmesini amacıyla ulusal bir hareket planını hayat geçirmeye muvaffak olacak kişinin yani Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu'ya adım atması olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim tüm direnişçiler Anadolu'da kendi bölgesinde silahlanıp direnmeyi ve ardından İstanbul'dan gelecek talimatları bekleme yolunda ilerlerken Mustafa Kemal, İstanbul'dan değil Anadolu'dan yönetilecek bir Millî Mücadele'yi tasarlamıştır (Gürkan, 2023a, s. 90).

Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen direniş, Anadolu halkının kadın-erkek, genç-yaşlı demeden kenetlenmesi ve bağımsızlık ruhuyla birlikte mücadele ederek şekillenmiş ve muvaffakiyete erdirilmiştir. Millî Mücadele sonunda ulaşılan zaferde ve düşmanın Anadolu topraklarından atılmasında erkekler kadar rol sahibi olan fedakâr Anadolu kadınının Cumhuriyet'in temellerinin atılmasındaki katkıları da aşikârdır.

Müzeler, sergilenen nesnelere vasıtasıyla geçmişle, günümüzle ve gelecekle bağlantı kurulması, sergilenenlerin toplanması, korunması, benzerliklerin ya da farklılıklarının anlaşılması, eğitim ve kültür aktarımlarının kavranılması gibi ortak bileşenleri kapsamının yanı sıra kişiler üzerinde hayranlık ve zevk uyandıran mekânlardır (Öztürk, 2018). Tematik müzeler ise; bir temanın, konunun ya da coğrafi bir bölgenin özelliklerini ya da içeriğini yansıtan koleksiyonlardan oluşan müzelerdir. Bununla birlikte tematik müzeleri, toplumlara özgü ve bölgesel olarak farklılaşan taşınabilir mirasları canlandırma, belgeleme, tanımlama işlevlerini sağlayan müzeler olarak da ifade etmek mümkündür (Altunöz ve Salderay, 2020 s. 1599; Hubard, 2014). Bu noktada tema olarak kabul edilen kavramların niteliğinin her müzeye göre önemli ölçüde farklılaşabileceği unutulmamalıdır (Hubard, 2014). Gelişmiş ülkelerle kıyas yapıldığında, tematik müzelerin Türkiye'de gecikmeli şekilde de olsa hızla yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir (Öztürk, 2018). Müze çeşitliliğindeki artışla birlikte eser koleksiyonları da çeşitlenmiş farklılaşmıştır. Bunun sonucu olarak da içerik, tür ve konsept bakımından birbirinden farklı eserlerin sergilendiği çok sayıda tematik müze açılarak ziyaretçileri ağırlamaya başlamıştır (Engin, 2023 s. 285).

Bu çalışmada, önce Kurtuluş Savaşı'ndaki Millî Mücadele Dönemi'nde kahramanlık göstermiş Anadolu kadınlarına yer verilmiştir. Sonrasında tematik müze kavramı üzerinden Ankara'nın Polatlı ilçesinde 2017 yılında açılmış olan Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi araştırmaya konu edilmiş ve incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; Kurtuluş Savaşı'ndaki kadın kahramanların Millî Mücadele'ye katkıları ve bu kahramanlara ait bilgiler ışığında, tematik bir müze olan Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi'nin içeriğinin incelenerek, müze hakkındaki yorumların analiz edilmesiyle çıkarımlar elde edilmesi ve öneriler getirilmesidir. Çalışmanın bir diğer amacı da; bu tür bir tematik müzenin turizm açısından ne tür katkı sağlayacağı ve destinasyonun ürün çeşitlendirmesinde oynayacağı rol hakkında incelemede bulunmaktır. Çalışmanın önemi; Cumhuriyet'in 100. yılında Millî Mücadele'de yaşananların ve kadınların kahramanlıklarının, bu tür bir tematik müze aracılığıyla tarihe ışık tutmaya ve millî bilincin yerleşmesine hizmet etmesindeki rolünün vurgulanmasıdır. Çalışmanın özgün yönü ise; daha önce Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi'nin içeriği, işlevi ve ziyaretçilerin düşünceleriyle ilgili alanyazında daha önce yapılmış bir çalışma bulunmamasıdır.

Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında, öncelikle Kurtuluş Savaşı'nda bağımsızlık mücadelesi veren Anadolu kadınının rolü irdelenecek, daha sonra Kurtuluş Savaşı'ndaki faaliyetleri ve mücadeleleriyle en çok öne çıkan kadın kahramanlara yer verilecektir. Ardından çalışmada Millî Mücadele'de rolü olan tüm kadın kahramanlardan söz edebilmek adına haklarında kısıtlı bilgi bulunan ve isimsiz kadın kahramanlardan bahsedilecektir. Son olarak çalışmanın yöntem ve bulgular başlığında yer verilen Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi'yle ilgili bilgilere geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılmasına hizmet edeceği düşünüldüğünden tematik müze kavramı bir başlık altında incelenecektir.

Kurtuluş Savaşı'nda Kadınların Rolü

Anadolu topraklarının yabancı kuvvetlerce adım adım işgali süreci, toplumsal açıdan Türk milletinin öncelikle kendi bölgesi olmak üzere direnişe başlaması, gönüllü olarak genç-yaşlı, kadın-erkek demeden direnişçilere ve sonrasında da düzenli orduya desteklerini fedakârca sunmasıyla geçen bir süreci ifade etmektedir.

Çok geniş perspektiften alındığında nice kahramanlık ve fedakârlık öyküleriyle bezeli Kurtuluş Savaşı'ndaki Millî Mücadele Dönemi, erkeklerin cephede gösterdiği üstün mücadelenin yanı sıra kadınların da elinden gelenin ötesinde, çoğu zaman erkeklerin görevlerini de paylaşarak ve üstlenerek bir kahramanlık sergiledikleri bir dönem olmuştur. Çalışmanın odağını oluşturması bakımından Kurtuluş Savaşı'nda kadınların üstlendiği görevlerden ve önemli rollerden bu başlık altında bahsetmek yerinde olacaktır. Savaş yıllarında kahramanlık gösteren Türk kadınlarından bazıları isimleri ve konumlarıyla ön plana çıksa da bu mücadelede önemli fedakârlıklar yapmış çok sayıda isimsiz kadın kahramanın olduğu da bilinmektedir.

Türk kadınının, tarih boyunca pek çok savaşa katılıp mücadele ettiği bilinmekle birlikte, Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar Türk ordularında resmî bir vazifeye ve rütbeyle görev almaları söz konusu olmamıştır. Halide Edip Adıvar başta olmak üzere Fatma Seher Erden (Kara Fatma) gibi bağımsızlık ruhuyla harekete geçen kadınlar söz konusu teamüle son vererek orduya resmî askeri rütbelerle katılmıştır. Bir başka deyişle Türk kadını ilk kez Kurtuluş Savaşı'yla rütbeli olarak orduya girmiştir. Millî Mücadele'nin lideri olan Mustafa Kemal Paşa da Türk kadınlarının Millî Mücadele'deki faaliyetlerini ve kahramanlıklarını büyük takdirle karşılamıştır (Gürkan, 2023b, s. 400; Kurnaz, 1991, s. 124).

Millî Mücadele Dönemi'nde (1919-1923) Anadolu kadınları pek çok rol üstlenmiştir. Doğu, güney, batı cephelerinin yanı sıra cephe arkasında da Türk askerlerine destek verip düşmanla mücadele eden kadın kahramanlar mitingler düzenleyerek, hastabakıcılık ve hemşirelik yaparak, top, mermi taşıyarak, orduya yardımlar toplayarak, askerlerin söküklüklerini dikerek, aş-ekmek pişirerek ve bizzat silahlarla çarpışarak tüm gücüyle bağımsızlık için savaşmış ve vatanın bütünlüğünü korumaya çalışmıştır (Sarıçoban, 2017, s. 1331). İşgal bölgelerinde kadınların yabancı askerler tarafından uğradıkları saldırılar sebebiyle erkekleri göreve çağırmaları da toplumsal bir birleşmeyle halkın direnişe geçmesinde rol oynamıştır. Bununla birlikte kadınlar, dernek ve basın aracılığıyla geniş kitleleri uyandırarak halkın direnişe başlamaları hususunda da itici bir güç oluşturmuştur (Kurnaz, 1991, s. 107).

Temel olarak kadınların Kurtuluş Savaşı'na katkıları düşünüldüğünde, Kahraman Anadolu kadınının, Millî Mücadele'ye erkeklerle omuz omuza savaşarak hizmet etmiş, türlü zorluklara ve fedakârlıklara katlanmış, kimi zaman düşman askerlerine esir düşmüş, ışkence görmüş fakat tüm bu sıkıntılara rağmen bağımsızlık mücadelesinden vazgeçmemiş, savaşımaya son ana kadar devam etmiş kahraman kadınlar olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Cephe gerisindeki kadınların da bilinçli şekilde yürüttüğü faaliyetlerle savaşın yaralarını sarmışlardır

(İçli, 1992, s. 67-68). Bu özgürlük mücadelesinde sayısız kadın kahraman da şehit düşmüş ve yaralanmıştır.

Kurtuluş Savaşı'ndaki Kadın Kahramanlar

Bu başlık altında Kurtuluş Savaşı'ndaki Millî Mücadele'de gösterdikleri çabayla üstün başarılarla imza atmış olup kayıtlara ismi geçen ve ismi bilinmeyen kadın kahramanlara yer verilecektir.

Halide Edip Adıvar

1884 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş olan Halide Edip, Batılı tarzda eğitim görmüş ve hem Kurtuluş Savaşı yıllarında hem de siyasi sahnede kendine yer bulmuş nadir Osmanlı kadınlarından biridir. Ülkenin geleceğinin şekillenmesinde rol sahibi olacak nesillerin nitelikli ve iyi şahsiyetler olabilmesi hususunda öncelikle kadınların yetiştirilmesinin gerekli olduğu düşüncesinden hareketle ilk dönem eserlerinde özellikle kadın ve çocuk eğitimine ağırlık vermiştir (Gürkan, 2023b, s. 177).

Halide Edip'in, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali sonrası Fatih, Üsküdar ve Sultanahmet mitinglerinde konuşmacı olarak katılması, kamusal bir figür olarak öne çıkmasında ve işgal karşıtı hareketin bir sembolü olmasında önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Halide Edip, Meclis-i Mebusan'ın dağılmasının ardından gizli yollarla Anadolu'ya giderek Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Millî Mücadele hareketinin ilk sivillerinden biri olmuş ve Mustafa Kemal'in karargâhında göreve başlamıştır. Bununla birlikte İzmir'e ilk girenler arasında da yerini almıştır. Halide Edip'in erkeklerin arasında bağımsız bir kadın olarak Anadolu'da üstlendiği görevler ana hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir (Gürkan, 2023b, s. 180; Özkırmı, 2004, s. 28):

- Kızılay hastanelerinde hemşirelik yapmak,
- Anadolu'ya gizlice silah kaçırılmasında görev almak,
- Ankara'da Hakimiyet-i Millîye gazetesine yazılar yazmak, İstanbul gazetelerine gönderdiği yazılar ile işgale karşı ülkenin her tarafında direnişi örgütlemeye çalışmak,
- Millî Mücadele'nin hedef ve eylemlerini dünyaya duyurmak amacıyla Anadolu Ajansı'nın kurulmasında rol oynamak,
- Kurtuluş Savaşı'nda ileri düzeydeki İngilizcesi sayesinde Ankara'ya gelen yabancı gazetecilere ve siyasetçilere rehberlik ederek tercümanlık yapmak,
- Yunan ordusunun Anadolu'da işledikleri suçları tespit etmek amacıyla kurulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda görev almak.

Cumhuriyet tarihinde daha çok yazar kimliğiyle ön plana çıkan Halide Edip Adıvar, Cumhuriyet Dönemi'nin de önemli ve ilk yazarları arasında yer almaktadır. Halide Edip'le birlikte Cumhuriyet Dönemi'nin ön plana çıkan yazarlarından Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Tanzimat Dönemi'nde başlayan Anadolu'ya ve köy yaşamına yönelmeyi, bu dönemde daha da geliştirmiştir (Önertoy, 1998, s. 117). Halide Edip'in Kurtuluş Savaşı yılları, O'nun romanlarında toplumsallığa yönelerek vatan sevgisini ve kurtuluş ülküsünü destanlaştırmasında önemli bir rol oynar. (Özkırmı, 2004, s. 29). Cumhuriyet'in kuruluşu olan 1923 yılından 1950 yılına kadarki süreci, yapılan inkılapların toplumda benimsetilmeye ve yaşatılmaya çaba sarf edildiği bir dönem olarak nitelemek mümkündür. Bu yıllarda yazılan romanların çoğunun dönemin siyasi söylemleriyle ortak paydada seyrettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yazarların ve edebiyatın, toplumsal değişimi sağlayacak

fonksiyonu kullanılmış, estetik yönünden ziyade, toplumu etkileme rolü üzerinden yazarların ‘toplum mühendisliği’ görevi üstlenmesi de söz konusu olmuştur (Akyol Aycan, 2012, s. 173).

Halide Edip’e Kurtuluş Savaşı yıllarındaki gönüllü ve resmî hizmetlerinin karşılığı olarak savaş esnasında “onbaşı”, savaş sonrasında ise; “çavuş” rütbesi verilmiştir (Gürkan, 2023b, s. 180). Halide Edip Adıvar, hem Millî Mücadele Dönemi’nde gösterdiği çabalarla hem de edebiyat dünyasının önde gelen yazarları arasında gösterilmesi ve devrinin fikir adamlarıyla isminin sık sık yan yana gelmiş olmasıyla hakkında çokça yazılan ve söylenen bir şahsiyettir. Bunların yanı sıra Türk kadınının ilim sahasında gösterdiği başarının da bir timsali niteliğinde olup çok yönlü kişiliği ve biyografisi ile edebiyata, fikir dünyasına ve kültür tarihine olan katkıları gerek hayatı boyunca gerekse ölüm tarihi olan 9 Ocak 1964 tarihinden sonra da üzerindeki ilginin hiç eksilmemesiyle sonuçlanmıştır (Cobutoğlu, 2019, s. 39).

Kara Fatma (Fatma Seher Erden)

Erzurumlu Yusuf Ağa’nın kızı olan Fatma Seher Hanım, 4 Eylül 1919 tarihinde başlamış olan Sivas Kongresi’ne giderek Mustafa Kemal Paşa’ya orduya katılmak istediğini belirtmiş ve 700 erkeğin ve 43 kadının oluşturduğu birliği komuta etmiştir (Gürkan, 2023b, s. 400). Binbaşı Derviş Efendi’nin eşi olan Fatma Seher, Millî Mücadele’de oğluyla birlikte Kurtuluş Savaşı’na bilfiil katılarak cephelerde önemli başarılar elde etmiş bir askerdir. Mili Mücadele Dönemi’nde İzmit, Adana, Dinar, Afyonkarahisar, İzmir, Nazilli, Sarayköy ve Tire’de askerî rütbe ile vazifesini yapmıştır. Kara Fatma’nın aktif olarak savaştığı cepheler İzmit-Bursa ve İzmir cepheleri olup komuta ettiği birliğin Karşıyaka bölgesini denetim altına aldığı bilinmektedir (Gürkan, 2023b, s. 400; Sarıçoban, 2017, s. 1339-1340).

Fatma Hanım, bazı görüşlere göre, “gözü kara” olduğu için “Kara Fatma” olarak isimlendirilmiş (Gürkan, 2023b, s. 400), bazı görüşlere göre ise; 19. Yüzyıldan itibaren vatan mücadelesi veren Türk kadınlarının “Kara Fatma” adıyla anıldığı ve Millî Mücadele Dönemi’nde de vatanını korumak için mücadele veren tüm kadınların ortak adının “Kara Fatma” olduğu düşünüldüğünden bu lakabı almıştır. Tarihte ilk kez “Kara Fatma” lakaplı savaşta kahramanlık göstermiş kadınlara Kırım Savaşı’nda rastlanılmış olup Millî Mücadele Dönemi’ne kadarki savaşlarda kadın kahramanlar hep var olmuş ve “Kara Fatma” lakaplarıyla kahramanlıkları anılır olmuştur. Fatma Seher Hanım’ı da Mustafa Kemal’in “Kara Fatma” olarak çağırdığı ve “Kara Fatma” lakabının Mustafa Kemal tarafından verildiği öne sürülmektedir. Öyle ki, Millî Mücadele Dönemi’ndeki Kara Fatmaların en bilineni Fatma Seher Hanım’dır (Çalışkan, 2016, s. 78; Kutluata, 2007, s. 81; Torun Çelik, 2016, s. 131, 154).

Kurtuluş Savaşı esnasında iki kez Yunan ordusuna esir düşmüş ve her defasında tutulduğu hapisanelerden kaçmayı başarmıştır. Birinci İnönü (21 Şubat-12 Mart 1921) ve İkinci İnönü (31 Mart-1 Nisan 1921) savaşlarına katılmış olan Kara Fatma komutasındaki 18 kadının şehit olduğu kendisinin de göğsünden yaralandığı bilinmektedir. İyileşmesinin ardından Düzce çevresine asker kaçaklarını vatanî görevlerine davet etmeye gitmiş, 28 Haziran 1921 tarihinde İzmit’in düşman işgalinden kurtuluşuna kadar orada kalmıştır. Naim imzası ile gelen bir yazıda ise Fatma Seher Hanım’ın kahramanlığı açık bir şekilde takdir edilmiş ve diğer birliklere de örnek olarak gösterilmiştir. Fatma Seher Erden Kurtuluş Savaşı’nda gönüllü olarak katıldığı ordudaki vazifesine “onbaşı” rütbesiyle başlamış, kimi kaynaklara göre “teğmen” kimi kaynaklara göre ise; “üsteğmen” rütbesiyle emekli olmuştur. Tarihi kaynaklarda savaş cephelerindeki başarılarından sıklıkla söz edilmektedir (Gürkan, 2023b, s. 400; İçli, 1992, s. 67-68; Sarıçoban, 2017, s. 1340).

Millî Mücadele Dönemi’nin önemli sembollerinden biri olan Fatma Seher Hanım, kendisine “Kara Fatma” lakabını vermiş olan Mustafa Kemal Atatürk’ü Dolmabahçe Sarayı’nda birçok kez ziyaret etmiştir. Savaş sonrası yıllarda yoksulluk çeken Fatma Seher

Hanım, ömrünün son günlerini Darülaceze’de geçirmiş ve 2 Temmuz 1955 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi de askerî tören düzenlenerek defnedilmiştir (Torun Çelik, 2016, s. 153).

Diğer Kadın Kahramanlar

Kurtuluş Savaşı Dönemi’nde ön plana çıkan ve göstermiş oldukları kahramanlıklara yönelik kaynakların sayıca zenginlik arz ettiği kadın kahramanların yanı sıra cephede türlü mücadeleler ve fedakârlıklar göstermiş fakat hakkında yeterli bilgi bulunamayan kadın kahramanlar da mevcuttur. Bu kahramanlardan bazılarının isimleri; Ayşe Çavuş, Nakiye Elgün, Şerife Bacı, Müfide Ferit, Melek Reşit Hanım, Nezahet Onbaşı” olarak sıralanabilir (Aslan, 2022, s. 1029). Hakkında bazı bilgilere ulaşılabilen kadın kahramanlara ise aşağıda kısaca yer verilmiştir (Kurnaz, 1991; Sarıçoban, 2017):

1) *Asker Saime*; asıl adı Münevver Saime olup Darülfünun öğrencisiyken Kurtuluş Savaşı başladığında, Kadıköy Mitingi’nde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın ardından hakkında çıkan tutuklama emri, Anadolu’ya geçmesine ve Millî Mücadele’ye katılmasına zemin teşkil etmiştir. Cephenin ardında ve istihbarat konularında çeşitli başarılar elde edilen Asker Saime, Garp cephesinde görev almıştır. Özellikle cephe gerisinde ve istihbarat işlerinde önemli başarılar göstermiştir. Asker lakabını arkadaşları vermiş olup savaşın ardından öğretmen olmuştur.

2) *Kılavuz Hatice*; Millî Mücadele’ye Pozantı’da katılmıştır. Kumcu Veli ile birlikte 8 Mayıs 1920 tarihinde gece vakti Fransız kuvvetlerine kılavuzluk eder gibi görünerek Fransızları, Türk ordusunun ateş hattı içerisine sokmuştur. Bu sırada Kılavuz Hatice kaçarak Türk tarafına geçmiş ve Fransız askerleri esir edilmiştir.

3) *Halime Çavuş*; savaş mühimmatları taşıyan yardım kollarında görev almış, İnebolu’dan Ankara’ya ve Sakarya’ya savaş gereçlerinin getirilmesinde olağanüstü özveri göstermiştir. 9 Haziran 1921 tarihinde Panter ve Kılıç isimli Yunan Zırhlısı İnebolu’ya bombardıman düzenlediğinde Halime Çavuş ayağından yaralanmıştır. İstiklal madalyası ve çavuşluk rütbesiyle ödüllendirilmiştir.

4) *Nazife Kadın*; Bigadiç ilçesindeki Bozbük köyünden güneye sevk edilmiş Halil Efe müfrezesinin Ulus dağ etekleri üzerindeki karargâha ekmek, su taşımıştır. Nazife kadın, Türk askerlerinin yerini Yunan askerlere söylemediğinden ötürü Yunanlılar tarafından vahşice fırına atılmış ve şehit edilmiştir.

5) *Süreyya Sülün Hanım*; Vanlı olup Başkale ilçesine bağlı Erek kasabasındaki beş yüz kişiden oluşan bir çeteye dâhil olmuştur. Murat Irmağı civarında bir buçuk ay boyunca düşmanla çarpışıp Karaköse’de Zivervey taburuna katılmıştır. Yaralandığı zaman Erzurum’a dönmüştür.

6) *Nezahat Hanım*; 70. Alay Komutanı Hafız Halit Bey’in kızı olup Gördes ve İnönü’deki meydan muharebelerine katılmıştır. Sekiz yaşındayken öksüz kaldığı için babasının yanında cephelerde bulunmuştur. Cephedeki askerlere çeşitli hizmetlerde bulunarak cesaret vermiştir.

7) *Binbaşı Ayşe*; aslen Selanikli olup 15 Mayıs 1919’da İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde ilk direnişçiler arasında yerini almıştır. Aydın’da oluşturduğu çeteye birlikte Köpekçi Nuri Efe’nin çetesine katılmıştır. İzmir’e ilk giren birlikler arasında yer alan Binbaşı Ayşe, Kurtuluş Savaşı’nın başından sonuna kadar direnişte bulunmuş ve yaralanmış, ardından tekrar müfrezesine dönmüştür.

8) *Mudurnulu Fatma Kadın*; I. İnönü Savaşı’nda oğlu İsmail’in birliğinden kaçıp asker firarisi olarak eve dönüşünü kabul etmeyerek oğlunu orduya geri teslim etmiştir. Oğluna, O’nu

saklayarak vatana ihanet etmesinin mümkün olmadığını ve vatanî hizmetini yerine getirmediği taktirde O’nu hain olarak görüp evlat olarak da tanımayacağını söyleyen Mudurnulu Fatma Kadın, Anadolu kadınlarının Millî Mücadele’deki vefakârlıklarına ve çektiği cefalara da bir örnek teşkil etmiştir.

9) *Gördesli Makbule*; henüz bir yıllık evliyken eşinin yanında savaşa katılmıştır. 1922 yılında Manisa-Kocayayla’da gerçekleşen bir çatışma esnasında çete için cesaret olması amacıyla hızlı şekilde öne atılarak şehit olmuştur.

10) *Tayyar Rahmiye*; Güney Cephesi’nde 9. Tümen’deki bir müfrezinin gönüllü komutanlığını yaparak Osmanlıya’da Fransızlara saldırmak için 1 Temmuz 1920 tarihinde harekete geçmiştir. Askerler duraklayınca ise; “ben kadın olduğum halde ayakta duruyorum da, siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz?” sözleriyle askerlere cesaret vermiştir. Tayyar Rahmiye Fransız karargâhının ele geçirildiğini göremeden şehit olmuştur. Fransız karargâhının alınmasıyla seksen adet tüfek, iki adet makinalı tüfek ele geçirilmiştir.

10) *Maraşlı bir hanım*, Bitlis defterdarının eşi olup Maraş’ta bulunan Kayabaşı Mahallesi’nde ikamet etmiş, tam adı kayıtlara geçmemiştir. Maraş’taki Fransızların ve orada yaşayan yerli Ermenilerin, Müslüman kadınlara saldırılarına dayanamamış ve ateş açmıştır. Akşama kadar çarpışarak sekiz kişiyi öldüren hanım, birçok kişiyi de yaralanmış ve akşam karanlığında erkek kıyafetleri giyerek Türk askerlerine katılmıştır.

İsmi geçen kadın kahramanların haricinde Kurtuluş Savaşı’nda Millî Mücadele’ye katılarak çeşitli başarılarla imza attıkları için madalya verilen on iki kadın kahraman ise; Ali Kızı Ayşe, Ali Kızı Alime, Besim Kızı Şükriye, Hacı Mustafa Kızı Fatma, Hacı Osman Kızı Fatma, Kara Bektaş Kızı Fatma, Mehmet Ali Kızı Hafize, Mehmet Kızı Ümmühan, Molla Hasan Kızı Fatma, Molla İbrahim Kızı Fatma, Musa Kızı Ayşe, Veli Onbaşı Kızı Ayşe’dir (İnan’dan akt. Kurnaz, 1991, s. 124).

Kurtuluş Savaşı’nın elbette nice isimsiz kadın kahramanları da mevcuttur. Bu kahramanların isimleri, günümüzde resmî kayıtlara geçmemiş olsa da Türk kadınının fedakârlığının ve bağımsızlık için gösterdiği mücadele ruhunun yaşamasında ve yaşatılmasında, her biri bir timsal olarak Cumhuriyet’in temellerindeki varlığını sonsuza dek sürdürmektedir.

Tematik Müzeler

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından müze; “somut ve somut olmayan mirası araştıran, toplayan, koruyan, yorumlayan ve sergileyen, toplumun hizmetinde olan, kâr amacı gütmeyen kalıcı bir kurum” olarak tanımlanmaktadır. Müzeler kamuya açık, erişilebilir özelliği ve kapsayıcı çeşitliliği ile sürdürülebilirlik olgusunun benimsenmesine teşvik ederek eğitim, eğlence ve bilgi paylaşımı hususunda ziyaretçilerle iletişim kurmakta ve farklı deneyimler sunmaktadır (ICOM, 2023).

Temel olarak bir konu, olay ya da bir uzmanlık alanı odağında hazırlanan ve ziyarete açılan müzeler “tematik müze” olarak adlandırılır. Tematik müzeler, özel kurum ve kuruluşlar tarafından açılacağı gibi kamu destekli olarak da açılabilir (Yavuz, 2017, s. 265, 273). Dünyada ve Türkiye’de satranç, araba, pul, peynir, kadın, çocuk gibi oldukça farklılık ve çeşitlilik arz eden temalar odağında oluşturulmuş pek çok tematik müze bulunmaktadır. Sosyal açıdan halka birtakım etkinlikler ve tematik aktiviteler sunan müzeler, çok sayıda ziyaretçi ağırlamasıyla, yerel toplumun kalkınması, istihdam fırsatları yaratılması, ekonomik büyüme, çevrenin korunması ve toplumsal refaha olumlu katkılar sağlanması gibi pek çok işleve sahiptir. Bununla birlikte tematik müzeler ilgili konuların; anlaşılması, toplumdaki rollerinin farkına

varılması ve katkılarının yakından incelenmesi gibi işlevler de görerek ziyaretçilere çok boyutlu bakış açıları sunmaktadır (Panagiotis ve Stavros, 2021, s. 48-49). Yine de destinasyonların yapaylaşması, ticarileşmesi ve tek tip forma bürünmesi; turizm faaliyetleri vasıtasıyla toplumsal kültür edinim/kültürleme sürecini büyük ölçüde kayba uğramaktadır (Erdoğan, 2022). Bu olumsuzluğun önüne geçilmesinde gerek kültürün öğrenilmesi hususunda gerekse geçmişe yabancılaşmanın aşılmasında, tematik müzelerin teşkil ettiği önem net bir şekilde kendini göstermektedir (Yamaç Erdoğan ve Erdoğan, 2022).

Alanyazına bakıldığında tematik müzelerle ilgili farklı açılardan ele alınmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların özellikle müzelerin temaları açısından farklılaştığı görülmektedir. Hubart (2014), tematik müze eğitimini ele aldığı çalışmada, müzelerde seçilen temaların ya da temaların yokluğunun ziyaretçilerin eserlerle etkileşime girmesiyle bireysel sanat eserlerinin hayat bulma biçimini şekillendirdiğini tespit etmiştir. Kabassi ve Martinis (2017), tematik müzelerin web sitelerini analiz ettiği çalışmada, Yunanistan'daki tematik zeytin ve zeytinyağı müzelerinin web sitelerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada yazarlar, özellikle kültür turistlerini çekmede teknolojiyi doğru kullanmanın ve avantajları değerlendirme deneylerinin yapılmasının önemini altını çizmiştir. Öztürk (2018), tematik bir müze olarak müzik müzelerini ele almış ve müzik müzelerinde genel olarak çalgıların sergilendiğini ya da müzikle alakalı obje koleksiyonlarına yer verildiğini belirtmiştir. Bu kapsamda Bursa Enerji Müzesi'ndeki müzik deneyimini aktararak müzelerin eğitim işlevini irdelemiştir. Gül (2022), gastronomi teması çerçevesinde Kahramanmaraş Tematik Mutfak Müzesi ve Dondurma Müzesi'ni incelediği çalışmada; gastronomi temasıyla kurulmuş müzelerin önemine vurgu yaparak bu tür müzelerin gastronomi turizmi açısından bir çekicilik unsuru oluşturduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte gastronomi temalı müzelerin somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarılması hususunda da önemli bir role sahip olduğunun altını çizmiştir. Altunöz ve Salderay (2020) tematik bir müze olarak Malta Şövalyeleri Yerel Tarih Müzesi'ni incelediği çalışmada, üç boyutlu figürlerin, görsel içeriklerin ve işitsel sunuların gizli propaganda çağrıştırmacı özellikler içerdiğini tespit etmiş ve tematik müzelerin içerik bakımından din, ırk, kültür gibi yapılar üzerinden ayrımcılık tutumuna yer vermeyecek biçimde objektif bakış açısıyla sunulması gerektiğini önermiştir. Ayrıca müzelerin eğitsel işlevine de vurgu yapan yazarlar, müzede bilimsel ve etik değerlerin gözetilerek sunumun yeniden ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Panagiotis ve Stavros (2021) tematik müzelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyum sağlayabilmesi hususunda yenilikçi yollar araştırdığı çalışmada, tematik müze turizminin sürdürülebilirliğinin, bir bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel ortamının korunmasının sağlanması ışığında gelişeceğini ifade etmiştir.

Ceyhun Sezgin ve Akbıyuk (2021) çalışmada dünyadaki gastronomi müzelerini tematik olarak incelemiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya'nın gastronomi müzeleri açısından oldukça farklılık ve çeşitlilik arz ettiğini, Akdeniz ve çevre ülkelerinde ise zeytinyağı müzelerinin sayıca çok olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte yazarlar, gastronomi müzelerinin sahip oldukları turizm potansiyeli bakımından destinasyon pazarlamasında da önemli bir çekicilik unsuru olduğunu vurgulamıştır. Aslan ve Gangal (2023); taşkınlarla ve çeşitli doğal afetlerle ilgili interaktif uygulama ve görsel sunuların yer aldığı tematik bir müze olan Taşkın Müzesi'yle ilgili hazırladığı çalışmada, müzenin dünyadaki ilk taşkın müzesi olduğunu ve ziyaretçilere farklı deneyimler sunarak bilgi ve farkındalık sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca yazarlar, müzenin deneyimsel ve katılımcı öğrenmeyi de kolaylaştırdığını vurgulamıştır. Engin (2023), tematik bir müze olan Malatya Radyo Gramofon Müzesi'ni incelemiş ve müzenin sergilediği eserler ve geçmişe ışık tutarak ziyaretçilere yaşattığı nostaljik deneyimlerle aktardığı mesaj bakımından bölgede yer alan diğer müze

türlerinden ayrıştığını belirlemiştir. Atalay Tohumcu ve Saatçı Savsa (2023), tematik bir müze olarak Ayvalık Zeytin Müzesi'ni incelemiş olup müzedeki sergileme biçimleri üzerinde durmuştur. Yazarlar çalışmada müzenin, gastronomik olarak kültürel miras ve sürdürülebilirlik hususlarında ilk olma özelliğini vurgulamış ve yapılan gözlem sonucu müzede ziyaretçilere sergilenmekte olan ürünlerin hem mekânsal olarak hem de tematik olarak müzenin kuruluş amacıyla örtüştüğünü tespit etmiştir.

Bu çalışmada 2017 yılında tematik bir müze olarak açılan Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi ele alınacaktır. Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçelerinin sınırları içinde olan ve Millî Mücadele'nin dönüm noktalarından birini teşkil eden Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği 13.850 hektarlık alan, 2015 yılında Millî Park ilân edilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi Tarihî Millî Parkı; on dört bölümden oluşmakta olup 100 km'lik bir sahada yer almaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 9. Bölge Müdürlüğü, 2023). Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü kapsamında Polatlı ilçesindeki Sakarya Köyü'nde (eski adıyla Tırnaksız Köyü) yer alan Sakarya Meydan Muharebesi Tarihî Millî Parkı içerisinde şehitlikler, anıtlar, siperler ve tepelerin yanı sıra Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi de yer almaktadır. Müze, millî park içinde yer aldığından T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na değil T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı bir müze niteliği taşımaktadır. Çalışmanın devam eden başlıkları altında araştırmaya konu olan tematik müze hakkında detaylı bilgilere yer verilecektir.

Yöntem

Araştırma, iki aşamalı şekilde gerçekleştirilmiştir. Her iki aşamada da nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yönteminin gerek esnek bir zemin arz etmesiyle derinlemesine keşif imkânı sunan gerekse içeriği anlamayı ve yorumlamayı kolaylaştıran yapısı (Karataş, 2015, s. 63) araştırmanın amacına uygunluğu doğrultusunda tercih edilme sebebinin oluşturmıştır.

İlk aşamada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan açıklayıcı (tanımlayıcı) durum çalışması tekniği kullanılmak üzere, Millî Mücadele'ye erkeklerle birlikte önemli derecede katkıda bulunmuş Türk kadını gururlandırmak adına 2017 yılında Ankara'da açılan Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi ziyaret edilerek yerinde incelenmiştir. Müzenin oluşturulmasında kullanılan içeriklerin ve müzenin ortaya çıkarılma amacı ile işlevinin anlaşılması için 1 Temmuz 2023 tarihinde araştırmacı tarafından ziyaret edilen müzeyle ilgili ilk etapta yazılı ve görsel dokümanlar incelenmiştir. Ardından yerinde incelenen müzede çeşitli bilgiler not edilmiş ve fotoğraflar bulgular bölümünde sunulmak üzere kaydedilmiştir.

İkinci aşamada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda, Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi ile ilgili Google platformu üzerinde yer alan yorumlar incelenmiştir. 21 Temmuz 2023 tarihinde müzeye ilişkin toplam 71 adet Google yorumu görüntülenebilmiştir. Bu yorumların; 36 tanesi ziyaretçilerin düşüncelerini ifade ettiği metinlerden oluşan yorumlar, 3 tanesi ziyaretçilerin müzede kaydettiği fotoğraflar ve geri kalan 32 tanesi ise puanlama amaçlı verilen yıldızlardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda 36 ziyaretçi yorumu değerlendirmeye tâbi tutulmuş olup veriler içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen 36 yorum, 2017 yılından (gün ve ay görüntülenememektedir) 21 Temmuz 2023 tarihine kadar yapılmış tüm yazılı yorumları içermektedir. İçerik analizi yapılacak yorumlar, Word dosyasına aktararak ve numaralandırılarak düz yazı hâline getirilmiştir. Yorumlar araştırmacı tarafından dikkatle okunarak araştırmanın odağını oluşturan ana tema (Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi) kapsamında kodlar ve alt kodlar oluşturulmuştur. Pilot bir kodlama yapılarak veriler kodlara ve alt kodlara işlenmiş, bu kısımda gerek duyulan bazı kodlar birleştirilerek yeniden

isimlendirilmiş ve kodlarla alt kodlar yeniden isimlendirilerek son hâl verilmiştir. Böylece ana teması Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi olan 8 tane kod, 3 tane de alt kod oluşturulmuştur. Kodlar ve alt kodlar, çevrimiçi zihin haritalama yazılımı “Mindmeister” aracılığıyla zihin haritasına aktarılmış ve ana temayla birlikte her birinin görülmesi sağlanmıştır.

Şekil 1. Ana tema-Kod-Alt Kod Zihin Haritası

Şekil 1’de yer alan zihin haritasındaki kodlara ve alt kodlara ham veriler işlenerek verilerin analiz süreci başlatılmıştır. Kodların ve alt kodların içerdiği verilerin analizinde ise; bilgisayar destekli nitel veri analiz programı ATLAS.ti kullanılmıştır. Gerekli görülen kısımlarda kod ve alt kodların içeriğinde yer alan yorumlar da analizlerdeki şeffaflığı gösterebilmek adına veri alıntıları şeklinde bulgular başlığı altında sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmanın ilk aşamasında, açıklayıcı (tanımlayıcı) durum çalışması kapsamında doküman incelemesi yapılmış ve 1 Temmuz 2023 tarihinde araştırmacı tarafından ziyaret edilen Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi yerinde incelenerek müzenin kadın kahramanlar odağında oluşturulmuş içeriğinin ve günümüz koşullarındaki işlevinin betimlemesi yapılmıştır.

Fotoğraf 1. Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Millî Parkı

Ankara’nın Polatlı ilçesindeki Sakarya Köyü’nde yer alan Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Millî Parkı içerisinde tematik bir müze olan Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi Cumhuriyet’in 100 yıllık tarihi içinde 2017 yılında açılmış olup tarihe ışık tutmaktadır. Gerek Türk kadınlarının Kurtuluş Savaşı’ndaki mücadeleleri ve orduya destekleri gerekse

dönemin atmosferini yansıtan mimarisi ve müze içindeki yazılı ve görsel içerikleriyle ziyaretçilere önemli bilgiler sunarak Millî Mücadele ruhunun anlaşılmasını sağlamaya hizmet etmektedir.

Fotoğraf 2. Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusu hem yaptığı işgaller sırasında hem de muharebenin ardından bölgeden çekilirken Haymana, Polatlı ve Sivrihisar bölgesinde köylülere zulmetmiş, birçok insanın canına kıymış, köyleri ve sürüleri dâhi yakarak bölgeden ayrılmışlardır. Savaş sonrasında Yunan ordusunun köylerde yapmış oldukları mezalimi incelemek üzere, İsmet Paşa'nın emriyle TBMM tarafından Tetkik-i Mezalim Heyeti (Yunan Mezalimini Araştırma Komisyonu) kurulmuştur. Bu komisyonda; Halide Edip Adıvar, Yusuf Akçura ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu yer almaktadır. Komisyon üyelerinin ofis olarak kullandığı ev, muharebeler sırasında 12. Grup Karargâhı olarak da kullanılmıştır. Günümüzde ise aynı ev, Millî Mücadele'ye erkeklerle birlikte önemli boyutta katkıda bulunmuş Türk kadını onurlandırmak amacıyla müze olarak ziyaretçileri ağırlamaktadır ([Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi müze panosu], 2023).

Halide Edip Adıvar Yunan Mezalimini Araştırma Komisyonu'nda görevi yaparken bir süre şu an müze olan bu evde kalmıştır. Yazarın, Millî Mücadele Dönemi'nde yaşananları ve hatıratlarını anlattığı "Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıratları)" adlı eserinin bir bölümünde bu evde kaldığı zamanlara şu şekilde değinmiştir:

Bir hafta kadar bir Tatar köyünde kaldım. Onları Rus saydıkları için Yunanlılar bir şey yapmamışlardı. Köy çok temiz bir yerdi. Kadınları yorgun değil, çocukları okuyup yazıyordu. Mektep hocaları vardı... (Adıvar, 2022, s. 254).

Halide Edip'in eserinde yer alan anlatımından da anlaşıldığı üzere Tatar köyü halkı işgal esnasında Rusça konuşarak Yunan zulmüne uğramaktan kurtulmuştur. Bu köyde yer alan ve şu an müze olarak ziyaret edilen ev iki katlı bir ev olup bir bahçe içinde yer almaktadır. Bahçede; sıhhiye çadırında bir yaralı ve hemşire, kağnılarla cepheye mühimmat taşıyan kadınlar, tren raylarını tamir eden kadınlar ve cepheye su taşıyan kadınlar maketlerle tasvir edilmiştir. Buradaki amaç, daha müzeye girmeden Türk kadınlarının ulusal bağımsızlık mücadelesinde ne tür zorluklara ve fedakârlıklara katlanarak bağımsızlığın kazanılmasında sahip oldukları önemli payı ziyaretçilere aktarabilmektir.

Fotoğraf 3. Müze Bahçesi Kadın Kahramanların Tasvirleri

Eve girildiğinde ise; giriş katta mutfak, tekâlifi millîye odası, cephe gerisi odası yer almaktadır. Ahşap merdivenlerden üst kata çıkıldığında müzede; iki Yunan askeri ve Türk bir köylünün yer aldığı Yunan mezaliminin tasvir edildiği bir oda, Tetkik-i Mezalim Heyeti Odası, Halide Edip Adıvar odası ve sergi odası yer almaktadır. Yunan mezalimi tasvirinde; iki Yunan askerinin bir Türk köylüsünün vahşi bir şekilde canını alması o döneme ait gerçek bir fotoğraftan yola çıkılarak maketlerle canlandırılmış olsa da çocuk ziyaretçilerin de müzeyi ziyaret etmesi düşüncesinden hareketle bu tasvir yumuşatılmıştır.

Tetkik-i Mezalim Heyeti odasında; bir ahşap masa etrafında, Halide Edip Adıvar, Yusuf Akçura, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve bir subayın görevleri esnasındaki bir tasvir maketlerle ziyaretçilere sunulmaktadır. Halide Edip Adıvar odasında da masa başında Halide Edip'in bir maketi yer almakta olup odaya girildiğinde bir fon müziği eşliğinde kadınlara seslendiği ve onları millî mücadeleye katılmaya, destek olmaya teşvik ettiği bir ses kaydı duyulmaktadır. Sergi odasında; kahraman kadınlarının fotoğrafları, belgeler ve Türk kadınının cephede verdiği mücadelenin görüntülerinin yer aldığı anlatımlı bir video yayınlanmaktadır.

Fotoğraf 4. Tetkik-i Mezalim Heyeti Odası

Müzenin ikinci katında odaların açıldığı orta alanda ise duvarlarda çok sayıda belgeler çerçeveletilerek asılmış durumdadır. Tekâlifi millîye emirleri, orduya gönderilen telgraflar, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya mareşal rütbesi ve gazi unvanı verilmesi hakkındaki

kanun teklifi gibi önemli belgelerin yanı sıra cephede çarpışan askerlerin ve cepheye destek sağlayan kadın kahramanların fotoğrafları sergilenmektedir. Bu fotoğraflar arasında Sakarya Meydan Muharebesi'nde savaşan Türk kadını Kara Fatma başta olmak üzere, cephede silahlarıyla çarpışan Türk kadınlarının, müzenin bahçesinde maketlerle tasvir edilen demiryolu yapımında çalışan Türk kadınlarının ve cepheye mühimmat taşıyan Türk kadınlarının gerçek fotoğrafları ziyaretçilere sergilenmektedir. Orta alanda ziyaretçilerin anı defterine duygu ve düşüncelerini yazması için koyulmuş bir masa ve sandalye de yer almaktadır.

Fotoğraf 5. Cephedeki Kahraman Türk Kadınları

1 Temmuz 2023 tarihinde yerinde ziyaret edilen ve incelenen müzede, araştırmacı tarafından kaydedilen yazılı ve görsel belgeler ve bilgiler kapsamında Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi'nin içeriğini ve bu tür bir tematik müzenin günümüzdeki işlevini açıklayan notlar kaydedilmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndaki kadın kahramanların rolünün de bu bilgiler ışığında değerlendirilmesi ve irdelenmesi bu bölümün kapsamını aştığından, sonuç ve öneriler başlığı altında daha geniş şekilde irdelenecektir.

Araştırmanın ikinci aşamasında, içerik analizi yapmak üzere, bilgisayar destekli nitel veri analiz programı ATLAS.ti vasıtasıyla analize tâbi tutulan yorumlardan kelime bulutu oluşturulmuştur. En az 5 kez tekrar eden kelimelerin dâhil edildiği kelime bulutu Şekil 2'de yer almaktadır. Bu kapsamda yorumlarda en fazla "turizm" kelimesi tekrar etmiştir.

Şekil 2. Kelime Bulutu

Tablo 1'de yer alan kod-doküman analizi incelendiğinde, analize tabi tutulan yorumlarda en fazla "memnuniyet" koduna uygun olacak ifadeler yer almaktadır. "Memnuniyet" kodunun alt kodları olan "beğeni", "mutluluk" ve "tavsiye" alt kodlarının (küçük harfle başlatılarak yazılması, kodlardan ayrılarak alt kod olduğunun anlaşılması içindir) kimi zaman birlikte ortak kodlanması sebebiyle frekans toplamı "memnuniyet" üst çatısında 28 yerine 23 olarak çıkmıştır. Bunları takiben "turizm" ve "tarihe ışık tutma" kodları da yorumlarda müze ile ilgili olarak en çok vurgulanan ifadeleri içermektedir.

Tablo 1. Kod-Doküman Analizi

	35	
● ◆ Hizmet Yetersizliği	4	4 3,77%
● ◆ Kahramanlık	6	6 5,66%
● ◆ Memnuniyet	23	23 21,70%
● ◆ Memnuniyet: beğeni	12	12 11,32%
● ◆ Memnuniyet: mutluluk	2	2 1,89%
● ◆ Memnuniyet: tavsiye	14	14 13,21%
● ◆ Millî Mücadele	9	9 8,49%
● ◆ Personel	4	4 3,77%
● ◆ Tarihe Işık Tutma	13	13 12,26%
● ◆ Turizm	17	17 16,04%
● ◆ Ücretsiz Giriş	2	2 1,89%
Totals		106 100,00%

Verilerin şeffaflığını sağlamak adına, frekans değeri en yüksek çıkan kodlara işlenen yorumlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir. Yorumlar, Word dosyasına aktarılarak ayrı ayrı numaralandırıldığı için her veri alıntısının başına, yorum olduğunun anlaşılmasını sağlaması bakımından “yorum” kelimesini kısaltmak amacıyla “Y” harfi ve numarası eklenmiştir.

Memnuniyet

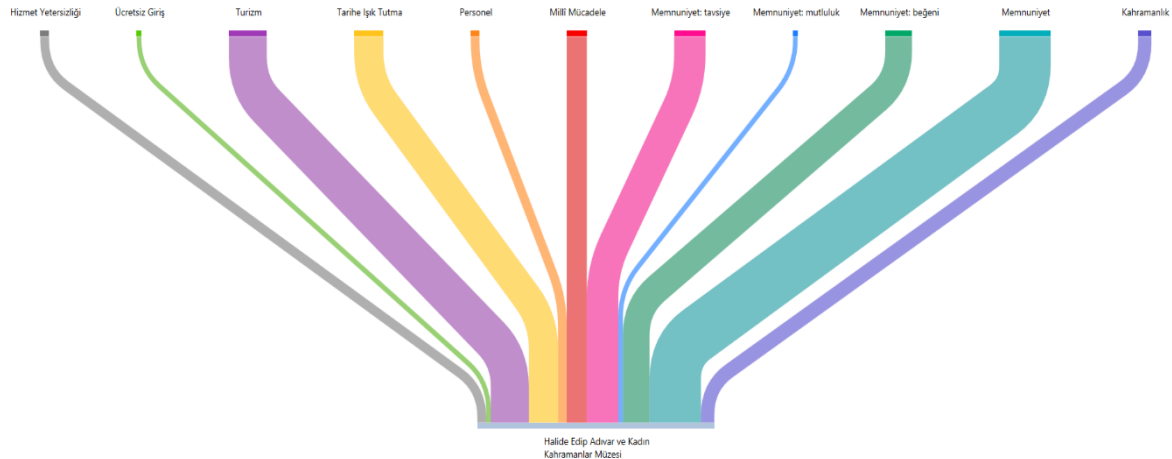
Y25: “Çok güzel bir başlangıç olmuş millî mücadelemizin yaşatılması adına. Devamını ve daha fazlasını bekliyoruz.”

Turizm

Y18: “Ankara'ya bu kadar yakın. Herkesin görmesi gereken bir müze. Ben ilk görüşte basit bir yer sandım. Ama gezince etkilendim. Emeği geçenlerden Allah razı olsun. Çok emek vermişler.”

Tarihe Işık Tutma

Y29: “Çok güzel düzenlemiş. Tarihi yeniden yaşamak için gerekli. Emeği geçenleri kutluyorum.”

Şekil 3. Kod-Doküman Sankey Diyagramı

Şekil 3'te Kod-Doküman Sankey Diyagramı yer almaktadır. “Sankey” ismi; İrlandalı bir kaptan olan Matthew Henry Phineas Riall Sankey’den gelmektedir. Sankey, 1898 yılında bir buhar motorundaki enerji verimliliğinin gösteriminde bugün kullanılan Sankey diyagramına benzer bir diyagram kullanmıştır. Sankey diyagramı farklı disiplinlerce kullanılan, verilerin net ve kolay anlaşılır olmasını sağlayan bir görselleştirme aracıdır (ATLAS.ti, 2023). Şekil 3'teki Kod-Doküman Sankey diyagramında, şeritler farklı renklerde ve kalınlıklarda görselleştirilmiştir. Verilerin kodlama sıklığı ya da tekrarının yüksek oluşu ilgili kodu temsil eden şeridin kalın olarak görselleşmesini sağlarken, az sayıda kodlanan verilerin yer aldığı kodlar ince şeritler şeklinde görselleştirilmiştir. Tablo 1’den yola çıkılarak en çok kodlanan ifadelerle ilişkin veri alıntıları yukarıdaki kısımda verildiğinden, Kod-Doküman Sankey Diyagramı kapsamında da en az kodlanan ve ince şeritler hâlinde görülen “Ücretsiz Giriş”, “Personel” ve “Hizmet yetersizliği” kodlarına işlenen veri alıntılarında aşağıda yer verilmiştir:

Ücretsiz Giriş

Y9: “Ücretsiz gezilen içinde bölümü heykellerin ve ses efektlerinin bulunduğu bir müze. Çok kapsamlı olmasa da yakındaki şehitlik ile beraber gezilebilir.”

Y27: “Polatlı ya gelerseniz mutlaka uğrayın. Ücretsizdir.”

Personel

Y10: “Müzedeki özellikle "kahraman Türk kadını" adına daha birçok şey yapılabilir. Müzenin gayet nazik bir görevlisi var.”

Y24: “Gayet güzel bir yer. Görevli arkadaş çok ilgiliydi. Kendisine çok teşekkür ederim.”

Hizmet Yetersizliği

Y15: “Henüz tamamlanmamış, özellikle resim ve yazılı materyaller ile desteklenmesi faydalı olur.”

Y26: “Cumartesi 11.00’de gittik kapıda asma kilit telefon yok bir şey yok. Hiç gidip vakit kaybetmeyin.”

Tablo 2. Kod Ortak Oluşum Tablosu

	◆ Hizmet Yetersizliği ④ 4	◆ Kahramanlık ⑥ 6	◆ Memnuniyet ② 23	◆ Millî Mücadele ⑨ 9	◆ Personel ④ 4	◆ Tarihe İlişkin Tutma ⑬ 13	◆ Turizm ⑰ 17	◆ Ücretsiz Giriş ② 2
◆ Hizmet Yetersizliği ④ 4					2			
◆ Kahramanlık ⑥ 6			2	3	1	2	3	
◆ Memnuniyet ② 23		2		6	1	10	14	1
◆ Millî Mücadele ⑨ 9		3	6			6	4	
◆ Personel ④ 4	2	1	1				2	
◆ Tarihe İlişkin Tutma ⑬ 13		2	10	6			4	
◆ Turizm ⑰ 17		3	14	4	2	4		2
◆ Ücretsiz Giriş ② 2			1				2	

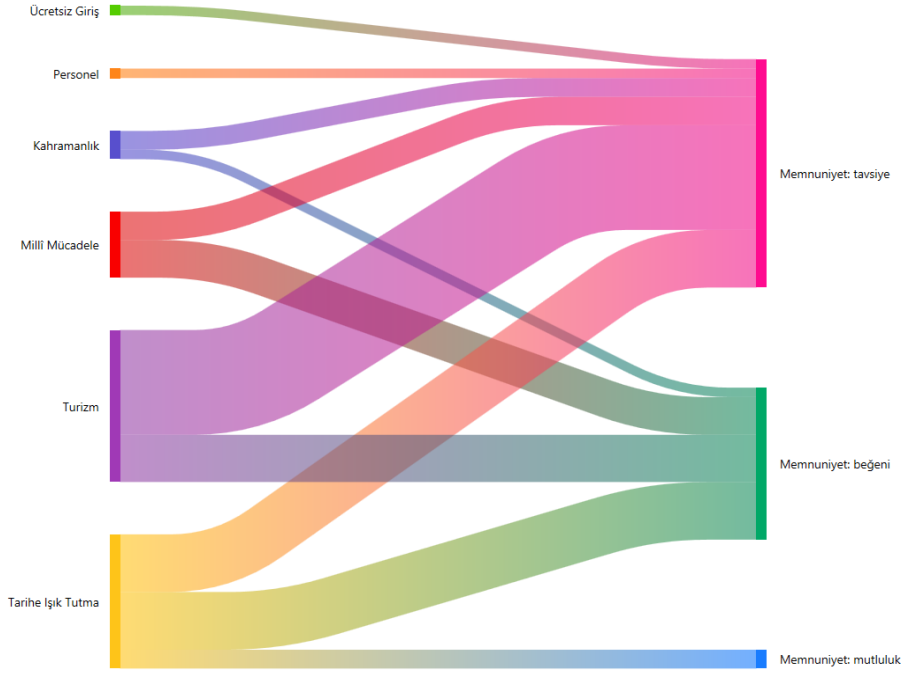
Tablo 2’de, arasında ilişki bulunan kodların birlikte kodlanma sayıları yer almaktadır. Mavi renk ile gösterilen koyu bölgeler, en yüksek ilişkili kodların kesiştiği hücreleri işaret etmektedir. Kodlar arası ilişkinin yüksekte aza doğru gidişi de koyu maviden daha açık tonlara doğru kademeli olarak görülebilmektedir. Koyu renk tonunda gösterilen en yüksek ilişkili kodlar çapraz olarak “Turizm” ile “Memnuniyet” kodları arasında çıkmıştır. Bir başka deyişle; “Turizm” ve “Memnuniyet” kodları (“beğeni”, “mutluluk” ve “tavsiye” alt kodlarıyla) en çok ortak kodlanmış olan kodlardır. Ziyaretçilerin hem turizm hem de beğenileri, mutlulukları ve tavsiyeleri kapsamında memnuniyetlerini ifade ettikleri yorumlarla ilgili veri alıntılarında birkaçı şunlardır:

“Turizm” & “Memnuniyet”:

Y7: “Çok şirin güzel bir köyün içerisinde yapılmış, millî mücadele ve meydan muhaberesinden sonra Yunan mezalimini araştırmak için kurulan komisyonu anlatan tematik yer.”

Y8: “Polatlı’nın Sakarya köyünde olan müze Sakarya savaşı sırasında sivil halkın askerlerimize nasıl destek verdiği ve tedavi merkezinin bulunduğu ve yakınında şehit mezarlarının olduğu mutlaka görülmesi gereken bir müzedir.”

Y32: “Gezip görülecek yerler arasındadır.”

Şekil 4. Kod-Alt Kod Ortak Oluşum Sankey Diyagramı

Şekil 4’te farklı renklerle kodların, alt kodlarla ortak oluşumlarının yüksekliğine göre şerit kalınlığıyla ifade edildiği “Kod-Alt Kod Ortak Oluşum Sankey Diyagramı” yer almaktadır. Buna göre; kodlar ile alt kodların ortak oluşumunda en yüksek ilişki; “Memnuniyet: tavsiye” alt kodu ile “Turizm” kodu arasında çıkmıştır. Buradan, ziyaretçilerin turistik bir deneyim olarak gerçekleştirdikleri müze ziyaretlerinden memnun kalarak başkalarına da tavsiye ettikleri yorumunu yapmak mümkündür. “Memnuniyet: beğeni” alt kodunun ise en yüksek ilişkili çıktığı kod “Tarihe Işık Tutma” kodu olarak tespit edilmiştir. Buradan da; ziyaretçilerin, müzenin tarihe ışık tutma işlevine sahip olmasına yönelik beğenilerini ifade ettikleri yorumlar bağlamında bir memnuniyet duydukları çıkarımı yapılabilir. “Memnuniyet: mutluluk” alt kodunun da sadece “Tarihe Işık Tutma” koduyla ilişkisi tespit edilmiştir. Bu da yine; ziyaretçilerin müzenin tarihe ışık tutma işlevinden mutlu olarak memnuniyet duymalarıyla açıklanabilir. Aşağıda, Şekil 4’te yer alan görselin ve yapılan çıkarımların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, ortak oluşumlara sahip alt kod ve kod gruplarının kaynağı olan birer veri alıntısına yer verilmiştir:

“Turizm”, “Millî Mücadele”, “Tarihe Işık Tutma” Kodları ile “Memnuniyet: tavsiye” Alt Kodu Ortak Oluşumu

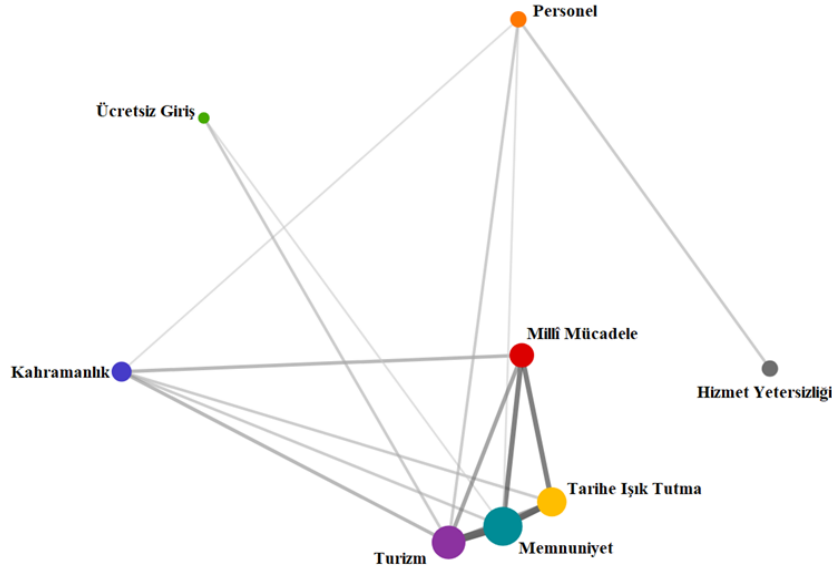
Y8: “Polatlı’nın Sakarya köyünde olan müze Sakarya savaşı sırasında sivil halkın askerlerimize nasıl destek verdiği ve tedavi merkezinin bulunduğu ve yakınında şehit mezarlarının olduğu mutlaka görülmesi gereken bir müzedir.”

“Millî Mücadele”, “Tarihe Işık Tutma” Kodları ile “Memnuniyet: beğeni” Alt Kodu Ortak Oluşumu

Y2: “Sakarya Meydan Muharebesi Milli Parkı Alanı 12. Grup Şehitliği ve buradaki Halide Edip Adivar Kadın Kahramanlar Müzesi gerçekten görülmeye değer bir müze olmuş durumda. Büyük ölçüde tamamlanmaya yakın olan müze, savaşın olduğu topraklarda olması nedeniyle ayrı anlam taşıyor. Çünkü aynı müze Ankara’da ve Anıtkabir’de de olabilirdi. Tıpkı Duatepe ve Kartaltepe’deki Mehmetçik gibi burası tamamlayıcı bir parçadır.”

“Tarihe Işık Tutma” Kodu ile “Memnuniyet: mutluluk” ve “Memnuniyet: tavsiye” Alt Kodları Ortak Oluşumu

Y4: “Bu ev benim dedemin evi. Sakarya Savaşı sırasında dedem evini karargâh olarak hizmete açmış. Halide Edip Adivar ve birçok komutan bu evde günlerce kalmışlar. Bizler ..... torunları ve çocukları olarak bu evi müze olması kaydıyla bağışladık. Şu anda müze haline getirilmesinden de büyük onur ve gurur duyuyoruz. Fotoğraflarda görülen kişi annem, 88 yaşında doğup-büyüdüğü evinin bu halini görünce gözyaşlarını tutamadı Mutluluktan... Gezdiğiniz de gerçekten insanın tüyleri ürperiyor. Emeği geçen herkesin eline sağlık... Başta Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere tüm şehit ve gazilerimizin ruhları şad olsun.”

Grafik 1. Kodların Ortak Oluşumu ve İlişkisel Pozisyonları

Grafik 1’de tüm kodların birbiri ile ilişkisinin yanı sıra ilişkisel pozisyonları yer almaktadır. En yüksek ilişkili kodlar arasındaki çizgiler daha kalın olarak görselleştirilmiştir. Bu kapsamda en yoğun ilişkinin “Turizm”, “Memnuniyet”, “Tarihe Işık Tutma” ve “Millî Mücadele” kodları arasında olduğunu görmek mümkündür. “Hizmet Yetersizliği” kodu yalnızca “Personel” kodu ile ilişkili çıkmıştır. Bu durumun sebebi, hizmet yetersizliğine işaret edilen bir yorumda personelin de yetersiz olduğunun vurgulanması sebebiyle her iki kodun ortak kodlanmasıdır. Bahsi geçen yorum şu şekildedir:

Y31: “Özenle elden geçirilip, yetkin elemanlarla ve değerli materyallerle donatılmalı.”

“Kodların Ortak Oluşumu ve İlişkisel Pozisyonları” grafiğine göre, “Hizmet Yetersizliği” kodu haricinde diğer tüm kodların birbiri ile doğrudan ya da dolaylı/yüksek ya da düşük olmak üzere ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Yine kodları işaret eden renklerin şeklinin büyüklüğü de, kodun içeriğinin ne kadar veri ile yüklü olduğunu bir başka deyişle en çok verinin o koda işlendiğinin bir göstergesidir. Bu bakımdan en çok kodlamanın yapıldığı kod, alt kodlarıyla birlikte “Memnuniyet” kodu iken (F: 23; %21,7) en az kodlamanın yapıldığı kod ise “Ücretsiz Giriş” kodu (F:2, %1,89) olarak tespit edilmiştir.

Bu başlık altında iki aşamalı bir nitel veri analizi yürütülmüştür. İlk aşamada araştırmacı tarafından yerinde ziyaret edilen Halide Edip Adivar ve Kadın Kahramanlar Müzesi ile ilgili açıklayıcı (tanımlayıcı) durum çalışması tekniği kullanılarak müzenin amacı ve içeriği hakkında dokümanlar sunularak işlevi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ardından ikinci aşamada müze hakkında yapılan yorumların, bilgisayar destekli nitel veri analizi programı ATLAS.ti aracılığıyla düzenlenerek görselleştirilmesi sağlanmıştır ve içerik analizi tekniğiyle veriler analiz edilmiştir. Bir sonraki başlık altında ise bu bölümde elde edilen bulguların sonuçları değerlendirilerek öneriler sunulacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Kahraman Anadolu kadınlarının Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında, düşmanın Anadolu topraklarından atılmasında ve Cumhuriyet'in kurulmasında şüphesiz çok büyük payları vardır. Millî Mücadele Dönemi'nde halkın mücadele azmini ve gayretini diri tutmaya çalışan kadınlar, Anadolu insanının kenetlenmesinde de birer ana, eş, kardeş olarak birleştirici bir toplumsal role sahip olmuştur. Bununla birlikte Anadolu kadını, Türk halkının bağımsızlık mücadelesindeki direnişinin önemli sembollerinden biri olarak Cumhuriyet'in 100 yıllık tarihi boyunca kadınlara her alanda kahramanlıklarıyla örnek teşkil etmiş ve mücadele ateşinin sönmemesinde öncülük etmiştir.

Tematik bir müze olarak kurulmuş Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi'nin, çalışmadan elde edilen sonuçlar ışığında Sakarya Meydan Muharebesi Tarihî Millî Parkı içerisinde yer almasının önemli bir avantaj olduğu düşünülmektedir. Müzenin, ziyaretçiler tarafından Millî park içinde yer alan diğer tarihî alanların ziyaretiyle bütünleştirilen bir deneyim sunması, işlevinin ve içeriğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Müzeye çevrilen evin, Halide Edip Adıvar'ın Mücadele Dönemi'ndeki bir zaman diliminde bizzat kalmış olduğu ev olması ve şahsî eşyalarıyla odasının görülebilmesi sunduğu gerçeklik deneyimiyle ziyaretçileri ayrıca etkileme potansiyeline sahiptir. Müzenin içeriğinde yer alan canlandırmalar, maketler, ses sistemi, izletilen belgeler de görsel açıdan ziyaretçilerin deneyiminin kalitesinin artmasına ve gerçeklik duygusuyla adeta zamanda bir yolculuk yaparak çeşitli duygular hissetmesine hizmet etmektedir. İçeride yer alan yazılı belge ve fotoğraflar da ziyaretçilerin gündelik hayatlarında rahatlıkla ulaşabileceği dokümanlar olmadığından ayrı bir önem taşımakta ve ilgi çekmektedir.

Müzenin giriş katındaki odalarda, cephe gerisinde ekmek-aş yapan kadınların, bahçede tren yolunu tamir eden kadınların, kağını süren, mermi taşıyan kadınların, bir çadırdaki yaralı askere hemşirelik yapan kadınların maketlerle sergilenmesi de nice isimsiz Anadolu kadınının yapmış olduğu fedakârlıkları görselleştirerek ziyaretçilere sunması bakımından önem arz etmektedir. Böylece ziyaretçilerde önemli bir farkındalık oluşması ve Türk kadınının Millî Mücadele'de verdiği emeklerin azımsanamayacak olduğu bilincinin yerleşmesi sağlanacaktır. Bunlara ek olarak, müzenin tarihe ışık tutma işleviyle birlikte bölgede gerçekleşen Yunan zulmünün anlaşılması, ne tür zorluklarla zafere ulaşılması, millî bilincin ve Cumhuriyet'in öneminin benimsenmesi de önem arz etmektedir. Geçmişte yaşanan zorluklara karşı bağımsızlık ruhuyla verilen mücadele sonucunda kadınların gerek Cumhuriyet'in temellerinin atılmasındaki katkıları gerekse bugün sahip olduğu hakları elde etme sürecinde gösterdiği fedakârlıkların içselleştirilmesinde Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi ağırlıklı bir konumda bulunarak Türk kadınını onurlandırmaktadır.

Müzeyle ilişkin yapılmış ziyaretçi yorumlarının analiz sonuçları değerlendirildiğinde ise; yorumlarda en çok tekrarlanan kelimenin "turizm" olması, çalışmanın amaçlarına da hizmet etmektedir. Nitekim çalışmanın amaçları arasında, bu türde bir tematik müzenin turizm açısından sağlayacağı katkılar ve destinasyonun ürün çeşitlendirmesinde oynayacağı rol hakkında çıkarım yapılması da yer almaktadır. Kişilerin bu tematik müzeyi ziyaret etmeleriyle yaşadıkları turizm deneyimi ve müzenin tarihe ışık tutma işlevi bir memnuniyet ortaya çıkarmaktadır. Memnuniyet kodunun alt kodları olan "beğeni", "mutluluk" ve "tavsiye" kodları da ziyaretçilerin bu turizm deneyiminden mutluluk duyduğunu, müzeyi beğendiğini ve çevresine tavsiye edeceğini ortaya çıkarmaktadır. Müze girişinin ücretsiz olması da her kesimden ziyaretçinin müzeyi görebilmesine olanak sağlamakta bu da ziyaretçilerin memnuniyet gerekçelerinden birini teşkil etmektedir. Müzeyle ilgili az sayıdaki olumsuz yorum da personel sayısının ve hizmetin yetersizliğinden ileri gelmektedir. Bu sebeple ziyaretçiler tarafından millî duygularla ziyaret edilen müzedeki eksiklerin ivedilikle giderilmesi elzemdir.

Müzenin daha çok kişi tarafından ziyaret edilmesi, destinasyonun doğal güzelliklerinin yanı sıra bu türde bir tematik müze ve içinde yer aldığı millî park sayesinde daha fazla kişi tarafından ziyaret edilmesi destinasyona da önemli katkılar sağlayacaktır. Destinasyondaki ziyaretçi sayısının artmasıyla kişilerin yeme içme, hediyelik eşya satın alma gibi taleplerini de karşılayacak işletmelerin açılmasıyla hem turist memnuniyeti arttırılmış olacak hem de yerel halka çeşitli istihdam fırsatları oluşmuş olacaktır.

Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi gibi tematik müzelerin çeşitli konular odağında sayısının arttırılması ziyaretçilerin taleplerinin karşılanmasında önem arz etmektedir. Nitekim bu tür tarihî tematik müzeler bir topluma ait bireylerin kendi kültürünü ve tarihini öğrenmesinde, geçmişiyile gurur duymasında, tarihindeki kahramanlıkları içselleştirmesinde ve pusula edinmesinde, yabancıların gözünden de kendi millî değerlerini ve geçmişteki kahramanlıkları görebilmesinde kayda değer bir işleve sahiptir. Bununla birlikte Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi'nin yaşanmışlığa sahip, tarih kokan ve kendi içinde eşsiz özelliğe sahip olması, destinasyonların çeşitlenmesinde, diğer destinasyonlardan ayrışmasında ve destinasyonun bir kimliğe sahip olmasında rol oynamaktadır. Daha geniş kapsamda ele alındığında bu tür tematik müzelerin çoğaltılmasının kültür turizmine sağlayacağı faydalar da aşikârdır. Turizmin yılın her dönemine yayılması ve mevsimselliğe bağlı kalınmamasının önünde kültür turizmi öğelerinin arttırılması önemli bir fırsattır. Kişilerin kendi geçmişine ve kültürüne yabancılaşmanın aşındırılmasında da bu tür kültür turizmi öğeleri anahtar bir turizm ürünü niteliğindedir. Yeni yapılacak çalışmalarda, tematik müzelerin ziyaretçilere, destinasyonlara ve kültür turizmine sağladığı katkıları ortaya çıkaracak ve Cumhuriyet'in kazanımlarının, Millî Mücadele Dönemi'yle ilişkilendirilecek araştırmalarla ortaya konulmasına yardımcı olacak konuların ele alınması önerilmektedir.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (2022). *Türk'ün ateşle imtihanı İstiklal Savaşı hatıraları*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Altunöz, A. ve Salderay, B. (2020). Müzelerde sergilenen envanterlerin propaganda amaçlı kullanımında Malta Şövalyeleri Müzesi örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (3), 1598-1607.
- Akyol Aycan, G. (2012). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk romanlarında edebiyat algısı ve Türk edebiyatının dönemlerine bakış. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (3), 173-181.
- Aslan, E. (2023). 1003 TÜBİTAK öncelikli alanlar: Tarih eğitiminin iyileştirilmesi kapsamında tamamlanmış olan TK218 numaralı "Kadınlar da Oradaydı" başlıklı projenin tanıtımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 22 (45), 1027-1030.
- Aslan, A. ve Gangal, M. (2023). Okul öncesi öğretmen adaylarının Taşkın Müzesi deneyimleri. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 21-41.
- Atalay Tohumcu S. ve Saatçı Savsa, G. (2023). Ayvalık Zeytin Müzesi sergileme şekillerinin incelenmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11 (2), 1600-1620.
- ATLAS.ti. (2023). Visualizing the code-document table: Sankey diagram, <https://doc.atlasti.com/ManualWin.v9/CodeDocumentTable/CodeDocumentTableVisualization.html> (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- Ceyhun Sezgin, A. ve Akbıyık, T. (2021). Dünyadaki gastronomi müzelerinin tematik analizi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 9 (1), 153-184.
- Cobutoğlu, S. A. (2019). *Ölümünün ardından Halide Edib için yazılanlar*. Kefeli A. E. (Ed.). *Halide Edib Adıvar-anma ve armağan kitapları dizisi* (s. 39-47). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

- Çalışkan, S. (2016). Cihat Burak'ın resimlerinde Türk bayrağı imgesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (17), 75-88.
- Engin, H. (2023). Nostaljinin yaşatıldığı bir müze: Malatya Radyo Gramofon Müzesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 282-297.
- Erdoğan, Ç. (2022). McDisneyleşme odağında iç turizmin kültürlenme işlevindeki aşınma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6 (Ek.2), 104-114.
- Gül, M. (2022). Kahramanmaraş Tematik Mutfak Müzesi ve Dondurma Müzesinin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), 312-334.
- Gürkan, E. S. (2023a) *Cumhuriyet'in 100 günü- inkılabın ayak sesleri*. İstanbul: Mundi Kitap.
- Gürkan, E. S. (2023b). *Cumhuriyet'in 100 ismi-büyük devrimin portreleri*. İstanbul: Mundi Kitap.
- Hubard, O. (2014). Concepts as context: Thematic museum education and its influence on meaning making. *International Journal of Art & Design Education*, 33 (1), 103-115.
- ICOM, (2023). Museum Definition. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- İçli, T. (1992). Atatürk ve Türk kadını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9 (25), 67-72.
- Kabassi, K. ve Martinis, A. (2017). Evaluating thematic museums' websites: The case of olive museums. *International Journal of Culture and Digital Tourism*, 4, 40-54.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 62-80.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Kutluata, Z. (2007). Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal cinsiyet ve savaş: Kara Fatma(lar). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 2, 73-90.
- Önertoy, O. (1998). *Cumhuriyet Döneminde roman*. İleri C. (Ed.). *Çağdaş Türk edebiyatı* (s. 115-135). Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Özkırmı, A. (2004). *Türk edebiyatı tarihi cilt 1 ansiklopedik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Öztürk, A. (2018). Müzede müzik uygulamalarına bir örnek: Bursa Enerji Müzesi. *Journal of Awareness (JoA)*, 3 (Special), 301-308.
- Panagiotis, I. ve Stavros, V. (2021). Sustainable development goals: Tourism and sustainability challenges in the case of Greek thematic museums. *European Journal of Research Development and Sustainability*, 2 (11), 46-57.
- Sarıçoban, G. (2017). Milli Mücadele'de Anadolu kadını. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (4), 1331-1346.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 9. Bölge Müdürlüğü, 2023, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı, <https://bolge9.tarimorman.gov.tr/Menu/40/Sakarya-Meydan-Muharebesi-Tarihi-Milli-Parki> (Erişim Tarihi: 25.07.2023).
- Yamaç Erdoğan, Z. ve Erdoğan, Ç. (2022). Toplumsal organlara yabancılaşmanın aşılmasında müzelerin işlevi: T.C. Polis Müzesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10 (4), 3774-3797.
- Yavuz, S. (2017). *Müzecilik: Dünya ve Türkiye müzeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- [Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi müze panosu]. (2023, 1 Temmuz). Halide Edip Adıvar ve Kadın Kahramanlar Müzesi, Ankara, Türkiye.

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet Dönemi'nde Turizm Eğitimi

Tourism Education in the Republican Period

Müjdat ERTÜRK^{a*}^a Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6627-3605

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Ekim 2023

Kabul tarihi: 21 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet Dönemi,

Turizm eğitimi,

Örgün turizm eğitimi,

Yaygın turizm eğitimi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 11, 2023

Accepted: October 21, 2023

Keywords:

Republican Period,

Tourism education,

Formal tourism education,

Non-Formal tourism education.

ÖZ

Turizm sektörü 1950'li yıllardan sonra en hızlı gelişen sektörlerden biri olmuştur. Olağanüstü gelişmelerin yaşandığı istisnai dönemler dışında, her geçen yıl turizm hareketlerine katılan turist sayısı artmış, buna paralel olarak turistlerin bu turizm hareketlerini gerçekleştirirken yapmış oldukları harcamalar da büyük artış göstermiştir. Küresel çapta büyük artış gösteren turizm gelirlerinden istenen payı alabilmek ülke ekonomileri açısından oldukça önemli hâle gelmiştir. Bununla beraber, ülkelerin ekonomilerinde, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, her geçen gün önemini ve ağırlığını artıran turizm sektöründe rekabet de hızla artmıştır. Bu rekabette öne çıkmak için müşteri memnuniyetinin sağlanması ve sunulan hizmet kalitesi en önemli faktörler olarak kabul edilmektedir. Yoğun insan emeği gerektiren sektörlerin başında gelen turizm sektörü, müşteri ile direkt etkileşimin de en üst düzeyde olduğu sektörler arasındadır. Bu özellikler nedeni ile turizm sektöründe çalışanların niteliklerinin istenilen düzeyde olması müşteri memnuniyeti ve sunulan hizmet kalitesi açısından önem arz etmektedir. Turizm sektöründe istenilen nitelikte çalışanların yetiştirilebilmesi için ülkelerin uyguladıkları turizm eğitimi politikaları ve uygulamaları önem arz etmektedir. Planlı döneme kadar turizm eğitimi sistemi kurulamayan Türkiye'de, planlı dönemler esnasında yapılan çalışmalarla bu amaca ulaşılmıştır. Türkiye'de başlangıçta yaygın eğitim faaliyetleri ile başlayan turizm eğitimi önce ortaöğretim düzeyinde örgün eğitim, daha sonraları önlisans, lisans, lisansüstü düzeyde olmak üzere örgün eğitimin tüm kademelerine yayılmıştır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak planlı dönemler olmak üzere, Türkiye'de gerçekleştirilen turizm eğitiminin tarihçesi, yapısal durumu, yaygın ve örgün turizm eğitimi çalışmaları ele alınmıştır.

ABSTRACT

After the 1950s, one of the fastest growing sectors has been the tourism sector. Except for exceptional periods of extraordinary developments, the number of tourists participating in tourism movements has increased every year, and in parallel with this, the expenditures made by tourists while performing these tourism movements have also increased significantly. It has become very important for the economies of countries to get the desired share from tourism revenues, which have increased significantly on a global scale. In the tourism sector, which increases its importance and weight day by day in the economies of countries, especially in underdeveloped and developing countries, competition has also increased rapidly. In order to stand out in this competition, ensuring customer satisfaction and service quality are recognized as the most important factors. The tourism sector, which is a labor-intensive sector, is among the sectors where face-to-face interaction with customers is at the highest level. Due to these characteristics, it is extremely important that the qualifications of employees in the tourism sector are at the desired level in terms of customer satisfaction and service quality. In order to train employees with the desired qualifications in the tourism sector, tourism education policies and practices implemented by countries are important. In Türkiye, where a tourism education system could not be established until the planned period, this goal was achieved with the studies carried out during the planned periods. Initially, tourism education in Turkey started with non-formal education activities and then spread to all levels of formal education, including formal education at the secondary level, associate, undergraduate and graduate levels. In this study, the history, structural status, non-formal and formal tourism education activities in Türkiye, mainly in the planned periods, are discussed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mujdat.erturk@hbv.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The tourism sector has an important place in the economies of underdeveloped and developing countries due to its income-generating effect, multiplier effect that creates demand for other sectors, its effect on the balance of payments, its employment generation effect and its effect on balanced development between regions. As a result of the increasing expectations of tourists in the services provided due to their increasing awareness, customer satisfaction and service quality have become important. As in other service sectors, while providing services in the tourism sector, tourists and employees need to be in constant face-to-face communication. From this point of view, employees serving in the tourism sector must have the desired qualifications in order to ensure customer satisfaction. In order to train qualified employees, there is a need for quality vocational tourism education.

Vocational education is defined as the education given to individuals to acquire the knowledge, skills, attitudes and professional practice that are the requirements of a profession (Şahinkesen, 1992). Vocational tourism education is one of the fields within the vocational education system. Vocational tourism education is all kinds of activities carried out to give students at all levels the awareness of tourism and the basic principles of hospitality, to increase the general and professional knowledge of the personnel working in the tourism industry and to train specialists, practitioners and technicians in the tourism industry in the qualities of managers, researchers (Olalı, 1973). However, when it comes to tourism education, in addition to vocational education, there is type of tourism education such as general tourism education. General tourism education is the provision of general tourism education through 2- to 3-hour courses in order to instill tourism awareness in students studying in schools other than vocational tourism education institutions. In order to achieve the above-mentioned objectives, serious studies have been carried out in the field of tourism education from the foundation of the Republic until today, when we have reached the 100th anniversary of the Republic, and tourism education has been an important field in the Turkish Education System, especially after the planned period.

Until 1890, there was no regulation on tourism education, but with the regulation made on October 29, 1890 for the first time, the "Regulation No. 190 on Interpreters for Travelers" was put into effect (Ünlüönen, 1990). Shortly after the establishment of the government of the Republic of Türkiye, the "Decree on Interpreters and Guides for Foreign Travelers" dated November 8, 1925 and numbered 2730 was published and an 11-article regulation on interpreters and guides was introduced. Immediately after the proclamation of the Republic, the "Turkish Society of Travelers" was established on November 6, 1923 in order to prevent the guide business, which was mainly carried out by minorities, from becoming a negative propaganda tool for foreign tourists. With the Decree No. 2730 issued in 1925, the task of organizing the evaluation and training of guides, which was under the authority of the municipalities, was given to this institution due to the inadequacies of the municipalities.

Until 1953, training activities were carried out only for tourism guides, but for the first time in 1953, tourism vocational courses were opened in Ankara and Izmir Trade High Schools. In these courses, which were opened in cooperation with the Ministry of National Education and the General Directorate of Press and Publication and Tourism, tourist waiter training was provided (Ünlüönen and Boylu, 2005). Again in the early 1950s, two short-term courses were organized in Ankara and Istanbul to train waiters and cooks, and these courses were continued for a period and then closed (Çiçek et al., 2014).

The Sixth National Education Council held in 1957 was one of the turning points in terms of tourism education. In the council, it was suggested that the legislation on training personnel for the tourism sector should be organized according to new conditions, courses should be opened for the needs of touristic places, and the Ministry of National Education should open a modern school for the training of tourism personnel in the long term (Toker, 2018). Taking this suggestion into consideration, the establishment of a school was initiated and the Ankara Hotel Management School was opened in 1961. This school was the first school to provide formal vocational tourism education. Tourism education at the associate degree level was first offered in 1974-1975 academic year at Aydın Associate Degree School affiliated to Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences. Tourism education at the undergraduate level started for the first time in 1965 with the addition of a tourism department to the Higher Teachers College of Commerce established in 1956 and named Ankara Higher Teachers College of Commerce and Tourism. Postgraduate education in the field of tourism started in 1964 with the establishment of the Tourism Institute at Izmir Academy of Economic and Commercial Sciences. In 1969, the Institute of Economic Geography and Tourism was established under the Faculty of Economics at Istanbul University.

As of the 2022-2023 academic year, a total of 299,551 students, including 16,742 students in the field of Accommodation and Travel Services and 93,772 students in the field of Food and Beverage Services at the secondary education level, 117,972 students in 15 different programs in associate degree programs, 64,095 students in 16 different programs in undergraduate programs, 5,894 students in 26 different programs in master's programs, and 1,076 students in 8 different programs in doctoral programs, are receiving formal vocational tourism education.

Although there are many institutions providing vocational tourism education in Türkiye, the fact that the sector still needs qualified labor force can be evaluated as the fact that the vocational tourism education is not reaching its goal. Today, approximately 300,000 students receive vocational tourism education at secondary and higher education levels. Despite this number of students, the reasons for the shortage of qualified labor force in the sector should be investigated in all aspects and solutions should be found.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası havayolu taşımacılığının gelişmesi, enformasyon kaynaklarının çeşitlenmesi ile bilgiye ulaşımın kolaylaşması, çalışma hayatında meydana gelen iyileşmeler sonrası gelişim ivmesi artan turizm sektörü, ekonomik büyüklük açısından önemli sektörlerin arasına girmiştir. Turizm sektörü; gelir yaratıcı etkisi, diğer sektörlerle talep yaratan çarpan etkisi, dış ödemeler dengesine etkisi, istihdam yaratma etkisi ve bölgeler arası dengeli kalkınmaya etkisi gibi nedenler ile ülke ekonomilerinde ve global ekonomide önemli bir ağırlığa sahiptir.

Turizm sektöründeki hızlı gelişme ve her geçen gün artan turizm gelirleri, bu gelirden daha fazla pay almak isteyen ülkeler arasındaki rekabeti de artırmıştır. Turistlerin giderek daha bilinçli olmaları nedeni ile sunulan hizmetlerde beklentilerinin yükselmesi müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesini önemli hâle getirmiştir. Yoğun bir işgücü gereksinimi duyan turizm sektöründe müşteri memnuniyetini sağlayabilecek kalitede hizmetin sunulabilmesi için nitelikli çalışanlar önemli bir rol oynamaktadır. Farklı hizmet kollarında olduğu gibi turizm sektöründe de üretilen hizmetlerin turistlere sunumu doğrudan çalışanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum da turistler ile çalışanların hizmet üretimi ve tüketimi sırasında direkt iletişim hâlinde olmalarını gerektirmektedir. Bu gereklilik nedeni ile çalışanların tutumları, müşteriye karşı davranışları ve performansları; müşteri memnuniyetini, müşteri bağlılığını ve hizmet kalitesini etkileyen önemli unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında; turizm sektöründe hizmet veren çalışanların müşteri memnuniyetini sağlayabilmeleri için istenen niteliklerle donatılması önemli hâle gelmektedir. İstenen nitelikleri taşıyan işgörenlerin sektöre kazandırılabilmesi için ise kaliteli mesleki turizm eğitimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Eğitim; “yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken gereken bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etmek etkinliğidir” (Başaran, 1992) olarak tanımlanmaktadır. “Sosyal ve ekonomik anlamda gelişme ve ilerlemenin ilk koşullarından biri, bireyin iyi bir şekilde yetiştirilmesi ve geliştirilmesidir. Bu nedenle en basit anlatımla eğitim, gerekli nitelik ve nicelikteki bu insan gücünün yetiştirilmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir” (Kocabaş, 1994).

Ülkelerin üretimlerini sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları nitelik ve nicelikteki insangücünü yetiştirebilmeleri için mesleki eğitim önem arz etmektedir. “Mesleki eğitim, bir mesleğin gereklilikleri olan bilgi, yetenek, tavır ve mesleki pratiğin kazanılması için bireye verilen eğitim olarak tanımlanmaktadır” (Şahinkesen, 1992). “Mesleki eğitim, henüz yeterli uzmanlığı edinmemiş ya da belirli bir oranda edinmiş işgücünü uzmanlık gerektiren işlere hazırlamak için verilen eğitim olarak da tanımlanabilir” (Olçay, 2008). “Mesleki eğitimin temelini insan, sürecini eğitim, amacını da istihdam oluşturmaktadır” (Hacıoğlu, 1992). Böylece işgücüne ihtiyaç duyan sektörlerin beklentileri doğrultusunda potansiyel işgücü yetiştirilerek istihdam edilebilir hâle gelmesi sağlanmaktadır.

Turizm eğitimi, mesleki eğitim sisteminin içinde yer alan alanlardan biridir. “Turizm eğitimi; her düzeydeki öğrencilere turizm bilincini, misafirperverliğin temel prensiplerini vermek, turizm endüstrisinde çalışan personelin; genel ve mesleki bilgilerini artırmak ve turizm endüstrisine yönetici, araştırmacı niteliklerinde uzman, uygulayıcı, teknisyen yetiştirmek için yapılan her türlü faaliyetlerdir” (Olalı, 1973). Ancak turizm eğitimi denilince, mesleki eğitimin yanı sıra, genel turizm eğitimi, sosyal düzeyde turizm eğitimi başlıkları altında incelenen çeşitlere rastlanmaktadır. “Genel turizm eğitimi; mesleki turizm eğitimi veren meslek okullarının dışında kalan diğer okullarda öğrenim gören öğrencilere turizm bilincinin aşılması amacıyla 2-3 saatlik derslerle genel turizm eğitiminin verilmesidir” (Olalı, 1990).

Sosyal turizm eğitimi ise; toplumda turizm bilincini oluşturmak, doğal ve kültürel kaynakları koruma farkındalığını geliştirmek, dil, din, ırk vb. yönlerden ayırım yapmadan bütün turistlere eşit ve dürüst bir şekilde davranma alışkanlığını yerleştirmektir. Sosyal turizm eğitimi için; kamu ve özel kuruluşların hizmetiçi eğitim programlarından, turizm ile ilgili bakanlıkların çalışmalarından, yerel yönetimlerin çalışmalarından, basın ve yayın organlarından yararlanılmaktadır (Olalı, 1990). Turizm eğitiminin amaçları; turizm sektöründeki işletmelerin ihtiyaç duydukları nitelikli personel temini, meslek eğitimi yoluyla teori ve uygulama arasında bir köprü olmak, turizm sektörünün gelişimine yardımcı olmak, toplumlar arasında sevgi ve kardeşliği güçlendirmek, turizm sektöründe çalışan kişilerin deneyimlerini geliştirmek, insanların turizm sektörüne yakın olmalarını sağlamak, vatandaşlar arasında olumlu turizm bilincini teşvik etmek olarak sıralanmaktadır (Sezgin, 2001).

Yukarıda sayılan amaçların gerçekleştirilebilmesi için Cumhuriyetin kuruluşundan, 100. Yılına geldiğimiz bugünlere kadar turizm eğitimi alanında ciddi çalışmalar yapılmış, özellikle planlı dönem sonrası Türk Eğitim Sistemi içinde turizm eğitimi önemli bir alan olmuştur. Bu çalışmada ağırlıklı olarak planlı dönemler olmak üzere, Türkiye’de gerçekleştirilen turizm eğitiminin tarihçesi, yapısal durumu, yaygın ve örgün turizm eğitimi çalışmaları ele alınmıştır. Bu bağlamda; kanun, yönetmelik, raporlar ve daha önce yapılmış konu ile ilgili bilimsel araştırmalar ikincil kaynak olarak kullanılmış, çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır.

Planlı Dönem Öncesi Türkiye’de Turizm Eğitimi

Osmanlı Dönemi ve planlı dönem öncesi turizm eğitime yönelik bazı adımlar atılmış olsa da günümüzde Türkiye’de uygulanan turizm eğitiminin temelleri planlı dönemle birlikte atılmaya başlanmıştır. 1890 yılına gelene kadar Osmanlı Dönemi’nde turizm eğitimi ile ilgili çalışmaya rastlanmazken, ilk defa 29 Ekim 1890’da yapılan düzenleme ile 190 Sayılı “Seyyahlara Tercüman Edenler Hakkında Nizaname” yürürlüğe konmuştur (Ünlüöner, 1990). Altı maddelik bu nizannamede rehberlik yapmak isteyenlerin taşınması gereken şartlar ve rehberlik belgesi almak için uygulanacak prosedürler belirlenmiştir (Ahipaşaoğlu, 2001). Nizannameye göre rehberlik belgesi almak isteyenlerin bilgi düzeylerinin bir komisyon tarafından değerlendirilmesi, yeterli bilgisi olmayanların eğitime alınması hükme bağlanmıştır. Adayların değerlendirme ve eğitim yetkisi belediyelere verilirken, nizannamenin yürütme yetkisi İçişleri Bakanlığına verilmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra, “8 Kasım 1925 tarih ve 2730 sayılı Ecnebi Seyyahlara Tercümanlık ve Rehberlik Edecekler Hakkında Kararname” yayınlanarak tercümanlık ve turist rehberliği yapacaklara ilişkin 11 maddelik bir düzenleme getirilmiştir. Bu kararname ile rehberlik mesleğinde eğitimin önemi de vurgulanmış, rehberlere eğitim ve sınav sonrası belge verme yetkisi belediyelere verilmiştir (Değirmencioğlu, 2001). Ancak o günün koşullarında belediyeler bünyesinde hem eğitim verecek, hem de değerlendirme yapacak yeterlilikte personel bulunmaması ve belediyelerin konuya yeterli hassasiyeti göstermemeleri nedeni ile (Ünlüöner, 1990) istenilen gerçekleştirilememiş, aksine usulen yapılan sınavlarla yetersiz kişilere rehberlik belgeleri verilmiştir (Değirmencioğlu, 2001).

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra ağırlıklı olarak azınlıklarca sürdürülen rehberlik işinin yabancı turistlere yönelik olumsuz bir propaganda aracı olmasını önlemek amacıyla 6 Kasım 1923 tarihinde “Türk Seyyahin Cemiyeti” faaliyetlerine başlamıştır. Gönüllü olarak turist rehberliği ve tercümanlık yapma arzusunda, yabancı dil bilgisine sahip bir grup Türk tarafından kurulan bu cemiyet, 1926 yılında “Türkiye Turing Klubü” 1930 yılında ise “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu” adını almıştır (Gülersoy, 1990). 1925 yılında çıkarılan 2730 sayılı kararname ile belediyelerin yetkisinde olan rehberlerin değerlendirme ve eğitim işlerinin

düzenlenmesi görevi belediyelerin yetersizlikleri nedeni ile bu kuruma verilmiştir. Bu yetkinin verilmesi ardından Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, bütün tercüman-rehberleri eğitimden geçirmiş, sınavlara almış ve rehberlik mesleğini lisansla yapılan bir meslek hâline getirmiştir (Ahipaşaoğlu, 2001). Kurum ayrıca; Türkiye'nin ilk tanıtım afişlerini, şehir rehberlerini, müze broşürlerini, karayolları haritasını bastırarak, yabancı dil kursları açarak, turizm araştırmaları hazırlayıp ve yayımlayarak, turizm ile ilgili kongre ve konferanslar düzenleyerek Türkiye'de turizmin gelişmesi noktasında öncü ve önemli bir rol oynamıştır.

1928 yılında İstanbul Vilayeti İktisat Müdürlüğü tarafından, 1935 yılında belediye turizm şubesi tarafından rehber yetiştirmek için kurslar açılmıştır (Çimrin, 1995). 1951 yılında Türkiye Milli Talebe Federasyonu üniversitelerde okuyan iyi derecede yabancı dil bilgisine sahip olan öğrencilere yönelik kurslar açarak 129 öğrencinin rehber olmasını sağlamıştır (Değirmencioğlu, 2001). Aynı federasyon sonraki yıllarda da rehberlik kursları açmaya devam etmiştir.

1953 yılına kadar sadece turizm rehberliğine yönelik eğitim çalışmaları yapılırken ilk defa 1953'te Ankara Ticaret Lisesi ve İzmir Ticaret Lisesi'nde turizm meslek kursları açılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı ve Basın Yayın Turizm Genel Müdürlüğü işbirliğiyle açılan bu kurslarda turistik garsonluk eğitimleri verilmiştir (Ünlüöner ve Boylu, 2005). Yine 1950'li yıllarda Ankara, İstanbul'da garson ve aşçı yetiştirmeye yönelik iki kurs düzenlenmiş, bu kurslar bir dönem devam ettirildikten sonra kapatılmıştır (Çiçek vd., 2014). Aynı yıllarda belediye ve talebe birliklerinin turist rehberi yetiştirme kursları da devam etmiştir.

18 - 23 Mart 1957 tarihlerinde gerçekleştirilen VI. Millî Eğitim Şûrası turizm eğitimi açısından dönüm noktalarından biri olmuştur. Şûrada turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu çalışanların yetiştirilmesi için gerekli mevzuatın günün şartlarına göre düzenlenmesi, turistik yerlerdeki yoğun ihtiyaç için o bölgelerde kurslar açılması, Millî Eğitim Bakanlığı'nın uzun vadede turizm personelinin yetiştirilmesi için modern bir okul açması önerilmiştir (Toker, 2018). Öneri dikkate alınarak Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulacak turizm dairelerinin kuruluşu için tahsis edilen 6 Milyon Liralık hibenin 1,5 Milyon Lirası Millî Eğitim Bakanlığı'na aktararak otelcilik okulu kurulması çalışmalarına başlanır. Açılacak okulun idareciliğini yapacak kişi olan Yunus Arslan 1960 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Cornell University School of Hotel Administration bölümüne eğitime gönderilir (Toker, 2018). Bu esnada Ticaret Turizm Öğretmen Okulunda görevli hocalar ve Ankara Otelcilik Okulunun açılması ile bizzat ilgilenen Uluslararası Kalkınma Teşkilatı Başkan Yardımcısı Anthony R. Lanza tarafından müfredat programı hazırlanarak 1961 yılı Eylül ayında ortaokul mezunu 50 öğrenci hem yazılı sınav hem de sözlü sınava alınarak ilk öğrenciler olarak okula kayıtları yapılır. 1961 yılından 1969-1970 eğitim öğretim yılına kadar “teknik” (servis ve mutfak) ve “idari” (resepsiyon ve kat hizmetleri) olarak isimlendirilen bölümler, 1969-1970'den sonra resepsiyon, servis, mutfak ve kat hizmetleri bölümü şeklinde ayrılır. Öğrenim süresi üç yıl olan okulda ülkenin ihtiyaç duyduğu turizm personelinin sistemli bir şekilde eğitimi amaçlanır, bu aynı zamanda örgün eğitim yoluyla verilen ilk turizm eğitimi olması açısından önemli bir gelişmedir.

Ankara Otelcilik Okulu'nun ilk iki eğitim öğretim yılında (1961-1962 ve 1962-1963) “Teksifiler” ismi verilen, lise öğrenimini ülkenin iyi okullarında tamamlamış, 48 lise mezunu genç de bir yıllık yoğunlaştırılmış eğitim için alınmıştır (Toker, 2018). Buradaki ana amaç, ülkede açılmaya başlayan zincir otellerin ihtiyaç duyduğu kalifiye turizm personelinin bir an önce yetiştirilmesidir. Yoğunlaştırılmış program için farklı bir müfredat belirlenir ve bir yıllık eğitimin ardından öğrenciler çalışmak için otellere gönderilir (Toker, 2018). Okul kendi mezunlarını vermeye başlayınca yoğunlaştırılmış program sona erdirilir.

OTELCİLİK OKULUNUN HAFTALIK DERS DAĞITIM CETVELİ					
	Temel	Yemek ve İçki kontrolü, hazırlığı Teknik		Otel İdaresi, Resepsiyon ve Kat Hizmetleri İdari	
	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	2. Yıl	3. Yıl
KÜLTÜREL					
Türkçe	2	2	2	2	2
Birinci Yabancı Dil	5	4	4	4	4
İkinci Yabancı Dil	—	2	2	2	2
Matematik I ve II	2	2	—	2	—
Etiket (Münferet adalı)	2	—	—	—	—
Turistik Coğrafya	2	—	—	—	—
Müze Psikolojisi I - II	—	2	2	2	2
Türk Turizm Tarihi	—	2	—	2	—
Ekonomi	2	—	—	—	—
MESLEK DERSLERİ (NAZARİ)					
Otel ve Lokanta Teşkilat Prensipleri	4	—	—	—	—
Temizlik ve Hijyeni	2	—	—	—	—
Oda Kimyası I ve II	—	2	2	—	—
Personel İdaresi ve Eğitim	—	—	2	—	2
Yemek ve İçki Kontrolü	—	—	2	—	2
Muhabere ve İlaçlık	—	—	—	2	2
Muhasebe I ve II	—	—	—	4	4
Otel Hukuku	—	—	—	—	2
MESLEKİ DERSLER (PRATİK)					
Kat Hizmetleri	4	—	—	2	—
Temel Yemek Hazırlığı ve Servisi	6	—	—	—	—
Yemek ve İçki Hazırlığı I, II	—	4	4	—	—
Yemek ve İçki Servisi I, II	—	4	4	4	4
Şaraplar ve İçkiler	—	2	—	—	—
Otel için Tattik Fen Bilimleri	—	—	4	—	4
Veçihurçluk	—	—	2	—	—
Daktilo	—	4	—	4	—
Resepsiyon	—	—	—	2	2
Beden Eğitimi	1	1	1	1	1
Askerlik	1	1	1	1	1
Seminer Saatleri (Saatler duruma göre ayarlanacaktır)	—	—	—	—	—
	34	34	34	34	34
İş Tecrübesi (Kararıştırlıcağı gibi)	6	6	6	6	6
	40	40	40	40	40

Resim 1. Ankara Otelcilik Okulu'nun İlk Ders Dağıtım Çizelgesi

Kaynak: Toker, 2018

Ankara Otelcilik Okulu'nun açılması planlı dönem öncesi turizm eğitimi alanındaki en önemli gelişmelerden biri olmuş, planlı dönemlerde turizm eğitimi konusunda yapılacak çalışmaların da altyapısını oluşturmuştur.

Planlı Dönemlerde Türkiye'de Turizm Eğitimi

Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasında yaşadığı plansız ve programsız büyüme hamlesinin sonucu olarak yaşadığı ekonomik ve toplumsal sorunlardan sonra yapılacak işlerin bir plana bağlanması gerekliliği genel kabul gören bir görüş olmuştur. Bu görüş toplumun ilgili kesimlerinin ve akademisyenlerin katkısı ile 1961 Anayasasına alınarak, Türkiye'de planlı kalkınma dönemleri başlamıştır. 1961 Anayasası ile ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı planlı, programlı, denetlenebilir bir şekilde gerçekleştirebilmek, ülkenin imkânlarını daha verimli kullanabilmek için Kalkınma Planlarının hazırlanarak uygulanması hükme bağlanmıştır. Ayrıca ekonomik sistemin karma sistem şeklinde yürütülmesi, kamu ve özel sektördeki işletmelerin faaliyetlerini birbirlerini tamamlayacak şekilde sürdürmeleri gerektiği prensibi benimsenmiştir. Bu amaçları gerçekleştirebilmek, plan ve programları yapmak, kurumlar arası koordinasyonu sağlayabilmek için 1960 yılında Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Bu tarihten sonra, belirlenen amaçları gerçekleştirmek için hükümetlere yol gösterici olmak amacıyla, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından beş yıllığına

hazırlanan kalkınma planları hazırlanmaya ve uygulanmaya başlamıştır. 2011 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kapatılması ile bu görev önce Kalkınma Bakanlığı'na, daha sonra da Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na verilmiştir.

Turizm eğitimi konusunda beş yıllık kalkınma planlarında çeşitli hükümler yer almış, turizm sektörünün gelişimine paralel olarak turizm eğitiminin de gelişimi sağlanmaya çalışılmıştır. Beş yıllık kalkınma planlarının yanı sıra, turizm eğitimi konusu Milli Eğitim Şûraları ve Turizm Şûralarında da gündeme gelmiş, turizm eğitiminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için bu şûralarda tavsiye kararları alınmıştır.

Kalkınma Planlarında Turizm Eğitimi

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967); "Turizm personeli eğitimine öncelik verilecektir, eğitim ve halk eğitim programlarında bölgedeki turistik eserlerin tanıtılması ve benimsetilmesi hususları göz önünde tutulacaktır." hedeflerine yer verilmiş, bu hedefe ulaşabilmek için ortaöğretim çağındaki gençlerin mesleki ve teknik yönlendirilmesi, en alt kademeden en üst kademeye kadar tamamı ile sektörler ile bağlantılı, sektörlerin altyapı ve gereksinimleri ile uyuşan bir sistemin kurulması ve yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (a),t.y.).

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972); turizm eğitimi ve öğretimi çalışmalarının yürütülmesi, turizm teşvik politikalarının uygulanması için gereken düzenlemelerin istenilen düzeyde yapılamadığı, turizmi teşvik edici malî ve hukukî tedbirlerin yetersiz olduğu tespiti yapılarak "Çeşitli kamu kuruluşları tarafından yürütülen turizm eğitimi ve öğretimi çalışmalarının koordine hâlde ele alınabilmesi için bir «Turizm Eğitimi ve Öğretimi Millî Merkezi» kurulacaktır." hedefine yer verilmiştir (T.C.C.SBB (b),t.y.).

III. Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977); "Turistik konaklama tesisleri personel eğitiminin başarıya ulaştırılması gayesiyle eğitimin akademik eğitim yerine beceriye dönüştürmesi sağlanacak, konaklama tesislerinde resmi eğitim görmüş personel istihdamı sağlamak yanında bu personelin yıl boyunca istihdamını sağlayıcı tedbirler de alınacaktır." hedefine yer verilmiş, bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için meslek lisesi öğrencilerine meslekleriyle ilgili alanlarda yükseköğretime geçişlerinde imkan sağlanması, otelcilik okullarının orta kademe yönetici yetiştirmek için "Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi"ne dönüştürülmesi, alt kademelerde çalışacak turizm personelinin yetiştirilmesi için "Pratik Otelcilik ve Turizm Okulları" açılması planlanmıştır (T.C.C.SBB (c),t.y.).

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983); eğitimli işgücü hedefine uygun olarak, meslek eğitimin ve teknik öğrenimin önceleneceği belirtilerek, "turizm alanındaki atılımlarda zaman yitirmemek için, varolan kamu kuruluşlarıyla özel kuruluşlardan en verimli şekilde yararlanılacaktır; ev turizmi özendirilecek ve turizm eğitimi yaygınlaştırılıp hızlandırılacaktır." ifadesi yer almıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının öngördüğü ilkeler gereğince, turizm eğitimi politikasının yeniden değerlendirilerek, Türkiye'nin ihtiyaçlarını giderecek biçimde düzenlenmesi ve turizm eğitimi veren kurumlar arasındaki koordinasyonun Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından sağlanması öngörülmüştür (T.C.C.SBB (d),t.y.).

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989); eğitim öğretim faaliyetlerinin yaşama hazırlar nitelikte olması, ülke kalkınmasının temeli olan işgücünün sağlanması ve Türk Eğitim Sisteminde yer alan her kademe eğitimin niteliğinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda ana hedefi meslek erbabı yetiştirmek olan mesleki eğitim sisteminin günün şartlarına göre tekrar planlanması gerektiği belirtilmiş, ağırlıklı olarak İngilizce eğitim veren "Anadolu Mesleki ve Teknik Liseleri"nin açılması kararı alınmış, bu karardan sonra Otelcilik ve Turizm Liseleri, "Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri"ne dönüştürülmüştür. Turizm alanında

işletmecilik eğitime ağırlık verilmesi, devletçe desteklenmesi ise planda yer alan turizm eğitimi ile ilgili diğer bir husustur (T.C.C.SBB (e),t.y.).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994); turizm sektörü için tahsis edilen kamu kaynaklarının, eğitim ve alt yapının geliştirilmesine ayrılacağı belirtilmiştir. Bu sayede turizm sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak çalışanların sektörün ihtiyacına cevap verecek yeterli sayıya ulaştırılması ve eğitimler verilerek mesleki beceri ve bilgilerinin artırılması hedeflenmiştir. Mesleki ve teknik eğitimde, endüstri meslek liseleri ile otelcilik ve turizm meslek liselerinin açılmasının öncelenmesi, özel sektörün de bu tür okulları açması için teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yükseköğretime devam edecek olan meslek lisesi öğrencilerinin kendi alanlarında bir yükseköğrenim kurumunu seçmelerine yönelik özendirici tedbirlerin alınması, ara kademede çalışacak liyakatlı işgücü sağlayan meslek yüksekokulları ile teknik ve mesleki liselerin birbirilerini tamamlayan biçimde programlarının hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Talep olmayan dalların kapatılması ve çok sayıda farklı alan açılmasından kaçınılarak, elektronik, bilgisayar, turizm, hemşirelik, sağlık teknisyenliği alanlarına öncelik verilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (T.C.C.SBB (f),t.y.).

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000); eğitim öncelikli sektör kabul edilmiş, hem örgün eğitim, hem de yaygın eğitimin geliştirilerek ekonomik kalkınma ve sosyal refahın artmasının koşullarından biri olan, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu işgücünün yetiştirilebilmesi amaçlanmıştır. Sektörlerde hizmet kalitesinin yükseltilebilmesini sağlamak adına sertifikasyon sisteminin hayata geçirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu amaçla meslek standartlarının belirlenmesi, standartların gerektirdiği sınav ve sertifikasyon sistemini hayata geçirilebilmek amacı ile Meslek Standartları Kurumu'nun kurulacağı belirtilmiştir. Sağlık, eğitim, bilim ve araştırma, turizm ve çevre sektörlerinin gelişimi dikkate alınarak, öncelikli olarak ilgili sektörlerin ihtiyacı olan nitelikleri taşıyan işgören yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Sekizinci Planda Mesleki Eğitimde aksaklıkların giderilmesi için "3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu"nda, değişiklikler yapılmıştır (T.C.C.SBB (g),t.y.).

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005); "Örgün ve yaygın mesleki-teknik eğitime ağırlık verilecek, ortaöğretimde mesleki-teknik eğitimin payı artırılacak, üniversitelere giriş sınavlarında normal liseler ile meslek ve teknik lise mezunları arasındaki farklı değerlendirmeler kaldırılarak, mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaşması teşvik edilecek, mesleki-teknik eğitim programlarının meslek standartlarına dayalı olarak yapılması sağlanacak ve çalışma hayatı ile işlevsel işbirliği geliştirilecektir." ifadesi yer almıştır. Kademeler arası meslek eğitiminin daha verimli hâle gelmesi için "Meslek yüksekokulları ile mesleki ve teknik ortaöğretim kurumları arasında program bütünlüğünü esas alan iş bölümü ve işbirliği kurulacak; nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde önemli yeri olan meslek yüksek okullarında öğrencilerin uygulamalı eğitim almaları sağlanacaktır." hedefine yer verilmiştir. Turizm eğitiminde halen mesleki belgelendirme sisteminin kurulamamış olmasının hizmet kalitesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu belirtilerek, "Turizm eğitimi ve kalitesinde standardizasyonu, verimlilik ve iş kalitesinin gelişmesini ve istihdam için gerekli beceri düzeylerinin belirlenmesini sağlayacak belgelendirme sistemi getirilecektir" hedefi yinelenmiştir (T.C.C.SBB (h),t.y.).

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2007-2013); Turizm eğitiminde hâlâ belgelendirme sisteminin hayata geçirilememiş olmasının hizmet kalitesini olumsuz etkilediği bu planda da dile getirilmiştir. "Sektörde yeni kapasite yaratmanın yanı sıra mevcut ürünün niteliğinin yükseltilmesine ağırlık verilecek, yeni aktörlerin, tanıtım, pazarlama, altyapı, turizm eğitimi ve çevre konularında görevleri ile kamunun turizm sektöründeki rolü yeniden tanımlanacaktır." ifadesi planda yer almıştır. Turizm sektörünün sağlıklı bir gelişim gösterebilmesi için uzun vadeye yayılan "Turizm Sektörü Ana Planı'nın hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Turizm eğitiminde ve kalitesinde standardizasyonun sağlanması, verimliliğin artırılarak ve hizmet

kalitesinin geliştirilmesi, nitelikli işgücü için gerekli beceri düzeylerinin belirlenmesi ve bu becerilerin belgelenmesine olanak verecek belgelendirme sisteminin uygulamaya geçirilmesi hedefi ortaya konmuştur (T.C.C.SBB (i),t.y.).

X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2014-2018); mesleki belgelendirme sistemi ile alakalı yürütülen faaliyetlerin sektördeki tüm alanları içine alacak düzeyde yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Turizm sektöründeki çalışanların meslek bilgilerinin artırılarak, liyakatlı turizm işgörenleriyle turistlere daha kaliteli hizmet sunmaya gayret edileceği, sağlık turizmi sektöründe faaliyet gösteren işgörenlerin nitelik ve nicelik açısından geliştirilmesi hususu gündeme alınmıştır (T.C.C.SBB (i),t.y.).

XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2019-2023); “Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan protokol çerçevesinde yürütülecek uygulamalı eğitim programı ile turizm sektörünün ihtiyacı olan nitelikli ara eleman ihtiyacı karşılanacaktır.” ifadesi yer almış, turizm sektöründe çalışan işgörenler için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından verilen işbaşı eğitimlere işletmelerin aktif olarak katılımının sağlanarak ve işletmelerden gelen her türlü eğitim talebinin karşılanacak eğitimlerin düzenlenmesi hedeflenmiştir (T.C.C.SBB (j),t.y.).

Milli Eğitim Şûraları'nda Turizm Eğitimi

Türk Eğitim Sistemi'ni şekillendirmek amacıyla, paydaşların fikir ve önerilerinin sunulup, tartışıldığı Millî Eğitim Şûraları, Millî Eğitim Bakanlığı'nın en yüksek danışma kurulu olarak kabul edilmektedir (Durmuş, 2018). “Şûralar, Türk Millî Eğitim Sistemini geliştirmek, niteliğini yükseltmek için eğitim ve öğretimle ilgili konuları tetkik eder; tavsiye niteliğinde kararlar alır” (Resmi Gazete, 2014a). “Millî Eğitim Şûraları, eğitimle ilgili paydaşların yanı sıra kamu kurum temsilcileri, yerel yönetim temsilcileri, sivil toplum örgütleri, sendikalar ve yabancı uzmanların katılımcı olarak gündem konularına veya eğitimin genel sorunlarına çözümler aradığı demokratik bir yapıya sahiptir” (Durmuş, 2018). İlk olarak 1921 yılında Heyet-i İlmiye adıyla yapılan şûra çalışmaları, 1939 yılında Millî Eğitim Şûrası adıyla düzenlenmiş, günümüze kadar da düzenlenmeye devam etmektedir.

1939, 1943, 1946, 1949, 1953 yıllarında yapılan Millî Eğitim Şûralarında mesleki ve teknik eğitime yönelik tavsiyeler yapılsa da, turizm eğitimine yönelik bir tavsiye kararı alınmamıştır. Millî Eğitim Şûraları'nda turizm eğitimi ilk defa 18-13 Mart 1957 tarihlerinde düzenlenen VI. Millî Eğitim Şûrası'nda gündeme gelmiştir. Şûranın dördüncü bileşiminde Ticaret Eğitimi Komisyonu Raporunda turizm eğitimi ile ilgili ilk tavsiye kararı alınmıştır (TTKB (a),t.y.).

III. Turizm Endüstrisine Personel Yetiştirme Mevzuu:

Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğünün turistik personel yetiştirilmesi mevzuundaki tebliği Komisyonumuzda okunmuştur: Bu tebliğde son seneler zarfında turizmin memleketimizde süratle gelişmesi dolayısıyla otel, lokanta ve eğlence yerlerinde çalışacak kalifiye personele şiddetle ihtiyaç hissedildiği bildirilmekte ve bu ihtiyacın mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda ve en mükemmel bir şekilde karşılanması mevzuunun incelenmesi istenmektedir.

Komisyonumuz bu mevzu ile yakından ilgili Maarif Vekâleti, Çalışma Vekâleti, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Matbuat Umum Müdürlüğü Turizm Dairesi ve Turizm Bankası gibi teşekküllerin yetkili temsilcilerinden mürekkep bir komisyon tarafından yer yer kurslar açılması hususunda alınacak tedbirlerin incelenmesi, İş ve İşçi Bulma Kurumunca İstanbul'da inşa ettirilmekte olup birkaç aya kadar bitirilerek devamlı olarak faaliyette bulunacağı bildirilen Garson Mektebinin faaliyete geçirilmesi için Maarif Vekâletinin muzaheretini ve ayrıca memleketimizde turizm personeli yetiştirilmesi gayesiyle modern manada bir mektebin açılması hususunda yakın alakasını temenniye şayan görmüştür.

Resim 2. Ticaret Eğitimi Komisyonu Raporu'nda İlgili Bölüm (TTKBa)

18-13 Mart 1957 tarihlerinde yapılan VI. Millî Eğitim Şûrası'nda; ülkemizde hızla gelişen otel, lokanta, eğlence işyerlerinin ihtiyaç duyduğu kalifiye personelin eğitilebilmesi için kurslar açılması, İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından İstanbul'da açılacak olan Garson Mektebi'nin açılması için Milli Eğitim Bakanlığı'nın yardımcı olması ve turizm personeli yetiştirmek için mesleki eğitim veren bir okulun açılması tavsiye edilmiştir (TTKB(a),t.y.). Bu gelişmenin ardından Ankara Otelcilik Okulu'nun kuruluş çalışmalarına başlanmıştır.

5-15 Şubat 1962 tarihlerinde düzenlenen VII. Millî Eğitim Şûrası'nda; "Turizm endüstrisinin memleketimiz için arz ettiği büyük önem karşısında bu alanda yüksek seviyede elemanlar yetiştirmek için yüksek dereceli turizm okulları açılmalıdır. Memleketimizin önemli turistik bölgelerinde olmak üzere şimdilik 2-3 yerde orta dereceli Otelcilik Okulu açılmalıdır. Bu okulların dersleri bazı genel bilgi dersleri dışında tamamen tatbiki olmalı ve öğrencilerin otel ve lokanta gibi iş yerlerinde bilfiil çalışmaları sağlanmalıdır." tavsiyesi yer almıştır (TTKB(b),t.y.).

28 Eylül 3 Ekim 1970 tarihlerinde düzenlenen VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda; "İkinci devre ortaöğretimde, turizm (tercüman rehberlik) az masraflı tesis, araç ve gereç isteyen programlar arasında yer almakta; öğrenciye hangi programı seçerse seçsin ikinci devre ortaöğretim seviyesinde asgari bir genel kültür kazandırılması, iş alanının tanıtılması, sevdirilmesi ve kabiliyetlerin geliştirilmesi esastır. Otelcilik ve turizm ise masraflı tesis ve atelyeler gerektiren programlar arasında yer almakta; öğrenciye seçtiği programda nitelikli işçi seviyesinde bir meslek formasyonu kazandırmak esastır." ifadesi yer almıştır (TTKB(c), t.y.).

24 Haziran 4 Temmuz 1974 tarihlerinde düzenlenen IX. Millî Eğitim Şûrası'nda; ortaöğretim okullarında turist rehberliği dersi seçmeli dersler arasına koyulmuş, turizm kolu da eğitsel kol çalışmaları kapsamına alınmıştır (TTKB(d), t.y.).

23 26 Haziran 1981 tarihlerinde düzenlenen X. Millî Eğitim Şûrası'nda; çok amaçlı ortaöğretim kurumlarının açılması tavsiye edilmiş, bu okullarda öğrencilerin yükseköğrenime hazırlanırken, aynı zamanda bir mesleğe hazırlamak amacıyla akademik müfredatla birlikte teknik, tarım, ticaret, turizm vb. meslek alanlarındaki müfredatların en az bir tanesini uygulamaları karara bağlanmıştır (TTKB(e), t.y.).

18-22 Haziran 1988 tarihlerinde düzenlenen XII. Millî Eğitim Şûrası'nda; mesleki, teknik ortaöğretim kurumları öğretim programlarının, günün şartları ve ilgili sektörlerin ihtiyaçları gözetilerek devamlı bir şekilde geliştirilmesi; ilgili okulların eğitim sonrası mezunlarının istihdamının sağlanması amacına ulaşabilmesi için, tarım, sanayi ve hizmet sektörleri ile gereken işbirliğini kurmaları gerektiği belirtilmiştir. “3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu” uygulamalarının yükseköğretime olan aşırı talebi azaltabilmek için ekonomik ve sosyal düzenlemelerin yapılmasına karar verilmiştir. Aynı şûrada, üniversitelerin meslek dersleri öğretmeni yetiştiren teknik eğitim, mesleki eğitim vb. fakülte ve yüksekokullarına öğrencilerini, kız meslek, endüstri meslek, ticaret meslek, otelcilik ve turizm meslek lisesi mezunları arasında ÖSS ve Mesleğe Yatkınlık Testi ile almalarının daha verimli olacağı belirtilmiştir (TTKB(f), t.y.).

27-29 Eylül 1993 tarihlerinde yapılan XIV. Millî Eğitim Şûrası'nda; eğitim, işgücü, istihdam arasındaki ilişkiler gözetilerek, güncel iş hayatının gereksinimleri ile okul müfredatlarının birbiriyle uyumlu olmasının sağlanması, bunun sağlanabilmesi için de meslek standartlarının geliştirilmesi gerekliliği belirtilmiştir (TTKB(g), t.y.).

13-17 Mayıs 1996 tarihlerinde yapılan XV. Millî Eğitim Şûrası'nda; meslek lisesi mezunlarının, mezun oldukları alanlarda yükseköğrenim kurumlarına devam etmeleri hususunda teşvik edilmeleri tavsiye edilmiştir. Meslek liseleri ve meslek yüksekokullarının sayılarının artırılarak, meslek eğitimi verilirken öğrencilerin birden fazla mesleği yapacak donanımda yetiştirilmesinin hedeflenmesi gerektiği belirtilmiştir (TTKB(h), t.y.).

22-26 Şubat 1999 tarihlerinde yapılan XVI. Millî Eğitim Şûrası'nda; Avrupa Birliği ile uyum sürecinde mesleki ve teknik eğitim programlarının uluslararası kriterleri sağlayacak bir şekilde yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı ve YÖK işbirliği ile mesleki ve teknik eğitim programlarından mezun olan öğrencilerin kendi alanlarındaki meslek yüksekokullarına sınavsız geçiş imkanı sağlayacak düzenlemelerin yapılması tavsiye edilmiştir. Önceki şûralarda gündeme gelen meslek standartlarının hâlâ hazırlanamadığı belirtilerek meslek standartlarının hazırlanmasının kurumsal bir temele oturtulması gerektiğinin altı çizilmiştir. Meslek standartlarının eğitim müfredatlarının ve ders içeriklerinin belirlenmesinde çok önemli olduğunun altı çizilmiştir. Mesleki ve teknik eğitim yapan okullara öğretmen yetiştiren fakülteler ile yüksekokullardaki öğrencilerin kendi sektörlerinde işbaşı eğitim görmelerinin kurumsallaştırılarak, yükseköğretim kurumlarının da ortaöğretimdeki mesleki ve teknik liseler gibi 3308 sayılı kanun kapsamına alınmaları gerektiği belirtilmiştir (TTKB(1), t.y.).

13-17 Kasım 2006 tarihlerinde yapılan XVII. Millî Eğitim Şûrası'nda; mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarından mezun olan öğrencilerin öğrenim gördükleri alanın devamı niteliğindeki yükseköğretim programlarına geçişlerinde ek puan almaları sağlanması tavsiye edilmiştir. Mesleki eğitim veren okullara meslek odaları ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının daha fazla destek vermesinin sağlanması ve mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında meslek dersleri öğretmenlerinin belirli sürelerle sanayi deneyimi edinmesi için çalışmalar yapılması gerektiği belirtilmiştir. Yeni gelişmeye başlayan inanç ve kültür turizmi çalışmaları bağlamında ulusal kültürümüzü tanıtmak amacıyla yetkin rehberler yetiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kırsal kesimde yaşayan insanlara yaygın eğitim yoluyla tarım, hayvancılık, el sanatları ve turizm alanlarında eğitilmesi gerektiği, bu kişilere dünya standartlarında üretim yapmanın yolları öğretilmesi gerektiği belirtilmiştir (TTKB(i), t.y.).

1-5 Kasım 2010 tarihlerinde yapılan XVIII. Millî Eğitim Şûrası'nda; mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarına meslek dersleri öğretmeni yetiştiren eğitim fakültelerinin kapatılacak olması nedeni ile mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarının öğretmen ihtiyacının

karşılabilmesi için, yeni kurulan turizm fakültesi, sanat ve tasarım fakültesi ile teknoloji fakültesi öğrencileri ile çocuk gelişimi ve eğitimi bölümü öğrencilerinin YÖK'ün belirlediği kriterler çerçevesinde pedagojik formasyon eğitimi almaları sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Mesleki ve teknik ortaöğretim öğrencileri için ÖSS'nin akademik ve mesleki alanda da yapılması gerektiği, öğrencilerin alanı ile ilgili yükseköğretim kurumlarına yerleştirilirken hem akademik hem de mesleki sınav sonuçlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiği, mezunların kendi alanlarındaki yükseköğretim programları yeniden belirlenerek yüksek öğretime geçişte ek puan verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Mesleki ve teknik eğitim ile ilgili altı genel müdürlüğün tek çatı altında birleştirilmesi için çalışmalar yapılması tavsiye edilmiştir (TTKB(j), t.y.).

2-6 Aralık 2014 tarihlerinde yapılan XIX. Millî Eğitim Şûrası'nda; (TTKB(k), t.y.). Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerinin öğretim programları ve ders çizelgelerinden "Alkollü İçki ve Kokteyl Hazırlama" dersinin kaldırılması; Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerinde 10. sınıftan itibaren staj amacıyla tesis ve kurumlara gönderilen öğrencilerin alkollü içki servisi yapılan ya da alkollü içecek hazırlanan bölümlerde staj faaliyeti yapmalarının kaldırılması tavsiye edilmiştir.

1-3 Aralık 2021 tarihlerinde yapılan XX. Millî Eğitim Şûrası'nda; farklı kurum ve kuruluşlarca yürütülen meslek edindirme ve belgelendirme faaliyetlerinin mesleki eğitim veren okul/kurumlar tarafından yürütülen programlar ile uyum ve entegrasyonunun sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin meslek edinimine ilişkin teorik ve uygulamalı eğitimlerin zenginleştirilmesi tavsiye edilmiş, bu tavsiye kararından sonra özel eğitim meslek okullarında konaklama ve seyahat hizmetleri ile yiyecek ve içecek hizmetleri yaygınlaştırılmıştır. Resmî ve özel tüm mesleki ve teknik eğitim kurumları ile yükseköğretim kurumları bünyesindeki meslek yüksekokulları arasındaki geçişler, beceri mükerrerliğini azaltacak ve verimliliği artıracak şekilde yeniden düzenlenmesi, birbirinin devamı niteliğindeki programların güncellenmesinde meslek standartları (seviye 4-5-6 mesleki yeterlikleri) dikkate alınarak Millî Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu iş birliği içinde program geliştirme çalışmaları yapılması gerektiği belirtilmiştir. Mesleki ve teknik eğitimin öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere sayılı sayıda mesleki ve teknik eğitim enstitüsü kurulması da şûrada alınan kararlardandır (TTKB(l), t.y.).

Turizm Şûralarında Turizm Eğitimi

İlk olarak 20-22 Ekim 1998 tarihlerinde yapılan Turizm Şûrasında; turizm eğitimiyle ilgili tüm kurum ve kuruluşların temsilcilerinin katılımı ile "Turizm Eğitimi Yüksek Koordinasyon Komisyonu" kurulması ve ülkede turizm eğitimi veren tüm kurumlarda geniş kapsamlı planlama yapılması ve programların birbiri ile uyumunun sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Turizm potansiyelinin yüksek olduğu destinasyonlarda "Otel-okul" modeli benimsenerek, gerekli donanımlar sağlanarak yeni okulların açılması gerektiği belirtilmiştir. Turizm eğitimi veren öğretim programları arasında yatay ve dikey geçişlere olanak verecek düzenlemelerin yapılması gerektiği savunulmuştur. İşgücü kaynakları ile istihdamın planlanması ve geliştirilmesinde önemli bir araç olan meslek standartları ve belgelendirme sisteminin, turizm sektöründe de etkin olarak uygulanması için Turizm Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Meslek Standartları Komisyonu (MSK) arasındaki işbirliği ve koordinasyonun artırılması gerektiği belirtilmiştir. Turizm rehberliğinde uzmanlaşmanın hedeflenmesi ve turizm çeşitlerinin artırılması amacına paralel olarak, alternatif turizm türleri üzerine eğitim programlarının geliştirilerek rehberlerin bu alanlarda uzmanlaşmalarının sağlanması gerektiği ifade edilmiştir (T.C. Turizm Bakanlığı, 1998).

12-14 Nisan 2002 tarihlerinde yapılan II. Turizm Şûrasında; turizm eğitiminde kalite, standardizasyon, verimliliğin sağlanabilmesi için sertifikasyon sisteminin gerçekleştirilmesi, “Ulusal Meslek Standartları Kurumu Kanun Tasarısı”nın en kısa zamanda yasalaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Üniversitelerin ön lisans düzeyinde turizm eğitimi veren meslek yüksekokullarının turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu, turizm işletmelerinin bulunduğu yerlerde açılması gerektiği ifade edilmiştir. Turizm eğitimi hususunda; üniversiteler, sivil toplum örgütleri, kamu kurumları ve sektördeki işletmelerle işbirliğine gidilerek, ortak projelerin hazırlanmasına ağırlık verilmesi, turizm alanında akademik araştırmaların desteklenmesi, turizm eğitiminde rekabetin artırılması ve akredite edilen turizm eğitim programlarının uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Sektörün istihdam yapısını ve ihtiyaçlarını belirlemek amacı ile Turizm Bakanlığı koordinatörlüğünde düzenli olarak işgücü araştırmalarının yapılması, bu araştırmalara turizm eğitimi ile ilgili kurumların ve sektörün de katılımının sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Profesyonel turizm rehberi yetiştirebilmek için, üniversitelerde lisans programlarının açılabilmesi hususunda mevzuat düzenlemelerinin yapılması, rehberlerde uzmanlaşmanın sağlanması ve rehberlik eğitim programlarının güncellenerek eko turizmle alakalı derslerin eklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Her kademedeki eğitim programlarına turizm bilincini sağlamaya yönelik zorunlu turizm derslerinin ilave edilmesi, yükseköğretimdeki turizm programlarına eko turizm derslerinin konulması gerektiği ifade edilmiştir (T.C. Turizm Bakanlığı, 2002).

1-3 Kasım 2017 tarihlerinde yapılan III. Turizm Şûrasında; halkta turizm bilincinin geliştirilmesi, kültürel miras farkındalığının artırılabilmesi için eğitim kurumları, STK’lar, merkezi ve yerel yönetimlerin işbirliği ile eğitimlerin düzenlenmesi, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki eğitim programlarına, turizm bilinci oluşturulması amacıyla yönelik derslere yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çalışanların mesleki gelişimlerinin sağlanması, eğitim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yaygın eğitim programlarına yönlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Tüm turizm eğitim kurumlarında eğitimcilerin eğitimi programlarının zorunlu tutularak, turizm eğitimi almış ve sektör tecrübesi olan eğitimcilerin turizm eğitimi veren okullarda görev yapabilmelerinin sağlanması kararı alınmıştır. Her düzeydeki turizm eğitimi kurumlarında dil eğitimine önem verilmesi, Avrupa dillerinin yanı sıra Türkiye’ye turist gönderen diğer ülke dillerinin de eğitim programlarına alınması gerektiği belirtilmiştir. Turizm alanında verilecek eğitimlerde ulusal meslek standartları ve yeterliliklerin dikkate alınarak düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Üniversitelerdeki turizm ile ilgili bölümlerin kontenjanları belirlenirken arz/talebe ve ihtiyaca göre kontenjanların belirlenmesi gerektiği, ilgili bölüm ve programların akreditasyonlarının teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Turizm eğitimi veren okullarda, uygulama eğitimlerinin yapılabilmesi için fiziki alanların ve araç gereçlerin eksiksiz şekilde tamamlanması, bunu sağlayamayan okullardaki programların kapatılması gerektiği ifade edilmiştir. TUREM benzeri yaygın eğitimin, sivil toplum kuruluşları, belediyeler işbirliği ile, belgelendirme de yapılabilecek şekilde bakanlık bünyesinde tekrar kurgulanması, halk eğitim ve mesleki eğitim merkezlerinde İşkur ve diğer ilgili kurumlarla sektöre ara eleman yetiştirmeye yönelik eğitimlerin yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Sektördeki işletmeler ve turizm eğitimi veren okullar arasında anlaşmalar imzalanarak, öğrencilerin mesleki uygulamaları gerçek iş ortamlarında yapmalarının sağlanması, stajlara gereken önemin verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Turizm eğitim kurumları arasında kademeler arasındaki amaç ve misyon farklılıklarının dikkate alınması ve kademeler arası geçişte ilgili alan mezunlarına avantajlar sağlanması gerektiği ifade edilmiştir (Turizm Bakanlığı,2017).

Turizm Eğitiminin Genel Yapısı

Türkiye’de planlı ve sistemli turizm eğitimi kavramı 1950’li yıllarda gündeme gelmiş, 1953 yılında mesleki turizm kursları ile, 1961 yılında Ankara Otelcilik Okulu’nun açılması ile hayata geçirilmiştir. Türkiye’de uygulanan turizm eğitim politikaları genel ve mesleki turizm eğitimi olmak üzere iki temel amaca göre şekillendirilmiştir (Güçer,2004).

Genel turizm eğitimi; toplumda turizm bilincini oluşturmak, doğal ve kültürel kaynakları koruyarak kullanımının sağlanması farkındalığını yaratmak, turistlere karşı dürüst ve etik hizmet etmenin önemini kavratmak, turistlere karşı saygılı, hoşgörülü, samimi ve sıcak bir konukseverlik gösterecek davranışları kazandırmak amacı ile verilen turizm eğitimidir (Üzümcü ve Bayraktar,2004). Bu açıdan bakıldığında genel turizm eğitimi ülkedeki tüm vatandaşları kapsamaktadır.

Mesleki turizm eğitimi ise; turizm sektöründeki işletmelerin ihtiyaç duyduğu bilgilere sahip, mesleğinin gerektirdiği becerileri kazanmış, üretken, dinamik işgörenleri liyakatlı bir şekilde mesleki olarak hazırlamak amacıyla pratik ağırlıklı, verimlilik temel alınarak, bilimsel metotlara dayanan bir eğitim türüdür (Hacıoğlu, 1990). “Mesleki turizm eğitimi; bir hizmet sektörü olarak becerili işgücüne dayanan turizmde verimliliği artırmak, insanlara doğrudan hizmet eden kişinin insancıl özelliklerini geliştirmek, personelin yetki-yetenek ve sorumluluğu arasında denge kurmak, personele karşılaştıkları olayları çözümleyecek ve sonuçları kontrol edecek belli yetenekleri kazandırmak amacıyla verilen eğitimi ifade etmektedir” (Olalı, 1982). İki tanım da gözönüne alındığında “mesleki turizm eğitimi; turizm işletmelerinde ihtiyaç duyulan teorik ve pratik bilgi ve becerilere sahip personeli yetiştirmek, personele işini daha iyi yapabilmesi için gerekli bilgileri sistemli bir şekilde kazandırmak amacıyla verilen eğitimi ifade etmektedir” (Aymankuy ve Aymankuy, 2002). Genel turizm eğitimi ile kıyaslandığında, mesleki turizm eğitimi daha spesifik ve uzmanlaşmayı sağlayan bir eğitim olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de hem genel turizm eğitimi hem de mesleki turizm eğitimi yaygın ve örgün olmak üzere iki şekilde verilmektedir. Yaygın eğitim, örgün eğitimin dışında yapılan her türlü planlı eğitim olarak tanımlanmaktadır. Turizm eğitimi açısından bakıldığında, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları dışında yapılan eğitimler yaygın turizm eğitimi olarak kabul edilmektedir. Örgün eğitim; eğitim ve öğretim kurumlarında gerçekleştirilen, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim gibi kademelere ayrılan, diplomaya yönelik, planlı öğretim faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Güçer, 2004). Turizm eğitimi açısından bakıldığında, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim kurumlarında yapılan turizm eğitimi faaliyetleri örgün turizm eğitimi olarak kabul edilmektedir.

Genel Turizm Eğitimi

Yukarıda da ifade edildiği gibi, genel turizm eğitiminin ana gayesi halkta turizm bilinci oluşturmak, turizm kaynaklarının toplum tarafından korunmasını sağlamak, gelen konuklara daha iyi hizmet sunulabilmesi için yerel halkı turizm hareketlerine hazırlamaktır.

Yaygın genel turizm eğitimi; televizyonlar, radyolar, yazılı basın, seminerler, konferanslar ve benzer faaliyetler yoluyla verilmektedir. Yaygın genel turizm eğitimi; başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere bakanlıklar, yerel yönetimler, üniversiteler, turizm eğitimi ile ilgili ortaöğretim kurumları, halk eğitim merkezleri, ilgili sivil toplum kuruluşları aracılığı ile verilmektedir. Yaygın genel turizm eğitimi toplumun bilinçlendirilmesi kadar, direk turizm sektörü içinde yer almasa bile turistlere hizmet veren esnaf, kolluk güçleri, destinasyonlarda ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren işletme ve bireylere de verilmektedir.

Bu sayede turistlere sunulan hizmet kalitesinin sadece turizm işletmelerinde değil, destinasyonun tamamında artırılması hedeflenmektedir.

Türkiye’de ilk defa 1970 yılı programında yaygın genel turizm eğitimi çalışmalarına başlanması düşünülmüş ancak Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nın yetkisinde yürütülen çalışmalar tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Sonraki yıllarda turizmle ilgili yakın ilişkisi olan yerel yöneticiler, gümrük memuru, kolluk kuvvetleri, diğer hizmet sektörlerinde hizmet veren işgörelere yönelik yoğun bir şekilde seminer, kurs, konferans gibi eğitim faaliyetleri düzenlenmiştir. Yaygın genel turizm eğitimi konusunda yapılan en önemli faaliyetlerden biri ilk defa 1976 yılında yapılmaya başlayan Turizm Haftası Etkinlikleri olmuştur. 1976 yılında yapılmaya başlayıp, günümüzde hâlâ devam eden Turizm Haftası etkinlikleri kapsamında turizm bilincinin oluşturulmasına yönelik afiş, broşür, yayın, seminer, panel, konferans ve çeşitli yarışmalar düzenlenmektedir (Ünlünen, 1990). Yine 1970’li yıllar ve sonrasındaki yıllarda TRT tarafından yapılan turizm ağırlıklı programlar da yaygın genel turizm eğitimi konusunda önemli çalışmalarır.

Örgün genel turizm eğitimi; okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim kurumlarında verilmektedir. Örgün genel turizm eğitimi, 1960’lı yıllarda genel turizm derslerinin ticaret liseleri ve üniversitelerin programlarına konmasıyla başlamıştır. 1970’li yıllarda da diğer liselerin eğitim programlarına genel turizm dersleri eklenmiştir. Yine aynı yıllarda eğitici kol çalışmalarına turizm kolu da eklenmiştir. 1980’li yıllara gelindiğinde ise ilkökul ve ortaokullarda verilen hayat bilgisi, sosyal bilgiler, coğrafya derslerinin içeriğine turizm ile ilgili üniteler ve konular eklenmiştir (Tüylüoğlu, 2003).

Türkiye’de Mesleki Turizm Eğitimi

Mesleki eğitim; teorik ve pratik eğitim yoluyla öğrencilere mesleğin etik ilkelerinden, mesleğin gerekliliklerine kadar uzanan bilgi ve becerilerin verildiği, belli bir işin yapılabilmesinin sağlanması için gerekli bir eğitim türü olarak tanımlanmıştır (Ağaoğlu, 1991). Bir başka tanıma göre “mesleki eğitim; bir toplumdaki bireylerin meslek sahibi olabilmeleri ve mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve pratik uygulama yetenekleri kazandırmak suretiyle birey kabiliyetlerini fiziksel, entelektüel, duygusal, sosyal ve ekonomik yönlerden geliştirme süreci olarak tanımlanabilir” (Hacıoğlu, 1992). Geniş bir ifadeyle “mesleki eğitim; kişilere verilen eğitim ve öğretim ile kişilere belirli bir meslek dalında yeterli kılmak ve o mesleği icra edebilmek için gerekli olan girdileri verebilmektir” (Güçer, 2004). Mesleki eğitim çeşitli aşamalardan oluşur, öncelikli olarak bireylere meslekle ilgili temel bilgiler verilir. Bu aşamadan sonra ise eğitim alan kişilerin ilgili meslekte uzmanlaşması sağlanır (Hacıoğlu, 1992).

Mesleki turizm eğitimi; bir hizmet sektörü olan ve insan ilişkilerinin çok yoğun olduğu turizm işletmelerinde verimliliği arttırmak, turistlere hizmet veren çalışanların kişisel özelliklerini geliştirmek, işgörelenin sorumluluk ile yetkileri arasındaki dengeyi kurmak, işgörelere olası sorunları çözebilecek, süreçleri kontrol edebilecek yeteneği vermek amacı ile verilen eğitimidir (Timur, 1992). Hem hizmet alanlar açısından, hem de hizmet verenler açısından turizm sektöründe ana unsurun insan olması, insanın insana hizmet sunması turizm sektöründe eğitimin önemini daha da artırmaktadır. Turizm sektöründe ürünlerin eş zamanlı üretilip tüketilmesi, turist ile işgörelenin hizmet üretimi ve alımı esnasında hep yüz yüze olması nitelikli insangücü ihtiyacını artıran bir etkidir. Bu durum da turizm eğitimini daha da önemli hâle getirmektedir.

Türkiye’de mesleki turizm eğitimi yaygın ve örgün olmak üzere iki şekilde verilmektedir.

Yaygın mesleki turizm eğitimi

Türkiye’de mesleki turizm eğitimi yaygın eğitim yoluyla verilmeye başlanmıştır. 6 Kasım 1923 tarihinde kurulan daha sonra “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu” adını alan “Türk Seyyahin Cemiyeti”, 1925 yılında çıkarılan “2730 sayılı Ecnebi Seyyahlara Tercümanlık ve Rehberlik Edecekler Hakkında Kararname”de yer alan rehberlere eğitim ve belge verme yetkisini, ilerleyen zamanlarda belediyelerin bu görevi çeşitli nedenlerle yerine getirememesinden dolayı, belediyelerden devralarak cumhuriyet döneminin ilk sistemli yaygın mesleki turizm eğitimini vermeye başlamıştır (Ahipaşaoglu, 2001). 1923 yılından 1950’li yıllara kadar Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ve az sayıda belediye tarafından turist rehberlerine yönelik yaygın mesleki turizm eğitimi verilmiştir. Üniversitelerde okuyan iyi yabancı dil bilgisine sahip öğrencilere Türkiye Milli Talebe Federasyonu 1951 yılında turist rehberliği kursları açarak yaygın mesleki turizm eğitimi çalışmalarına başlamış, sonraki yıllarda da bu kurslarda eğitim vermeye devam etmiştir (Değirmencioğlu, 2001).

1953 yılına kadar sadece turist rehberlerine yönelik verilen yaygın mesleki turizm eğitimi, ilk defa bu yılda Ankara ve İzmir Ticaret Liselerinde Millî Eğitim Bakanlığı ve Basın Yayın Turizm Genel Müdürlüğü işbirliği ile mesleki turizm eğitimi kursları açılarak garsonluk eğitimi verilmiştir (Ünlüönen ve Boylu, 2005). Yine aynı yıllarda Ankara ve İstanbul’da düzenlenen iki kursla garsonluk ve aşçılık eğitimi verilmiş, ancak kurslar devam ettirilmemiştir (Çiçek vd.,2014).

Sonraki yıllarda daha planlı ve düzenli bir şekilde yaygın mesleki turizm eğitimine devam edilmiş, bakanlıklar ve sivil toplum örgütleri tarafından yaygın mesleki turizm eğitimi çalışmaları devam ettirilmiştir. Aşağıdaki bölümde Türkiye’de yaygın mesleki turizm eğitimi kapsamında yapılan çalışmalara yer verilecektir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan yaygın mesleki turizm eğitimi çalışmaları

1957 yılında “Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı” ismiyle kurulan, 1963 yılında “Turizm ve Tanıtma Bakanlığı” ismini alan, bugünkü adıyla “Kültür ve Turizm Bakanlığı”, ilk kurulduğu günden itibaren hem genel turizm eğitimi hem de mesleki turizm eğitimi alanında önemli bir rol üstlenmiştir. Bakanlık bünyesinde turizm eğitimi ile ilgili çalışmalar Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı Turizm Eğitimi Dairesi Başkanlığı’nca yürütülmektedir. Turizm Eğitimi Daire Başkanlığının ana görevleri; toplumda turizm bilincini oluşturacak çalışmaları yürütmek, turizm sektörünün işgücü ihtiyacını tespit ederek, bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik çalışmaları yapmaktır (T.C. KTB, t.y.). Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde günümüzde bazı çalışmalar başka bakanlık ya da kurumlara devredilmiş olsa bile, profesyonel turist rehberliği eğitimi, turizm eğitim merkezleri aracılığı ile sektöre işgören yetiştirme, işletmelerde çalışanlara işbaşı eğitimi, eğiticilerin eğitimi gibi yaygın mesleki turizm eğitimi faaliyetleri yürütülmüştür.

Monitör ve eğitici kursları

Turizm ve Tanıtma Bakanlığı müstakil bir bakanlık olarak kurulduktan sonra, mesleki turizm eğitimi çalışmalarına başlamadan önce, bu eğitimlerde görev alacak monitor, şef ve öğretmenlerin eğitimlerine öncelik vermiştir. Bu amaçla ilk olarak 31 Ocak – 9 Şubat 1966 tarihleri arasında monitor yetiştirme semineri düzenlenmiştir. Bu seminere bakanlığın bölge müdürleri ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından seçilen 16 kişi katılmıştır. 11–17 Nisan 1966 tarihinde düzenlenen seminere ise 21 kişi katılmıştır (Kozak, 2020). Burada yetiştirilen monitörler 1967 yılında açılan TUREM’lerde görev almışlardır.

Yine mesleki turizm eğitimi alanında eğitmen açığını giderebilmek için, turizm sektöründe genel müdür, departman müdürü, şef konumunda görev yapan personeli eğitici olarak yetiştirmek için kurslar açılmıştır. Sahip oldukları mesleki bilgileri ve deneyimleri öğrencilere etkili bir şekilde aktarmalarını sağlayacak yöntemlerin verildiği bu kurslar 6 gün, toplam 24 saat sürmekteydi (Tüylüoğlu, 2003). Bu kurslarda başarılı olanlar öncelikle Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından turistik işletmelerde yapılan işbaşı, hizmetiçi eğitim çalışmalarında görevlendirilmiştir. Günümüzde aynı kurs devam ettirilmekte olup, yöneticilerin mesleki bilgi ve deneyimlerini işletmedeki astlarına daha etkili bir şekilde aktarmalarını sağlama amacı taşımaktadır.

Profesyonel turizm rehberliği kursları

Turizm sektöründe çalışan rehberlerin seçimi ve eğitimi çok daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü gelen turistlere ülkeyi ve bölgeyi tanıtan rehberlerin yapacağı hatalar, yanlış anlatımlar telafisi zor sorunlar yaratabilir. Bu yüzden profesyonel turist rehberlerinin çok iyi derecede yabancı dil bilmesinin yanı sıra, yaşadığı ülkenin inançlarını, yaşam tarzlarını, tarihini de çok iyi bilmesi gerekmektedir. Bu nedenle cumhuriyetin kuruluşundan itibaren profesyonel turizm rehberliği eğitime ve seçimine önem gösterilmiş, sıkı devlet denetimi altında tutulmuştur.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde belediyelerin yetkisinde olan profesyonel turizm rehberlerinin seçimi ve eğitimi, daha sonra Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na verilmiş, 1950'li yıllarda öğrenci dernekleri de profesyonel turizm rehberi yetiştirmeye yönelik kurslar açmışlardır. “20 Ağustos 1963 tarih ve 265 sayılı Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Kuruluş Kanunu”na göre bakanlık, yetkisi altında olan alanlarda işgören yetiştirebilmek amacı ile kurslar ve okullar açabilir hükmüne istinaden 1964-1968 yılları arasında açılan profesyonel turizm rehberliği kursları açmıştır (Değirmencioğlu, 2001). “3 Eylül 1971 gün ve 13945 sayılı Tercüman Rehber Kursları ve Tercüman Rehber Yönetmeliği” çıkarılmış, yönetmelik 21 Mart 1974'de değiştirilerek “Profesyonel Turist Rehberliği Kursları ve Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği” ismini almıştır. 1988 yılında yönetmelikte yapılan değişiklikle profesyonel turist rehberlerinin yetiştirilmesi amacı ile Turizm Bakanlığı dışındaki kişi ve kurumlara da kurs açma yetkisi tanınmıştır (Değirmencioğlu, 2001). Çeşitli kişi ve kurumlarca açılan rehberlik kurslarının suistimal edildiği, yeterli yabancı dil bilgisi ve genel kültür bilgisine sahip olmayan kişilere turizm rehberi ünvanı verildiği anlaşılarak, profesyonel turizm rehberliği eğitimi ve belgelendirme yetkisi 1990 yılında yeniden sadece bakanlığa verilmiştir.

Profesyonel turist rehberliği eğitimi ve belgelendirme yetkisi bakanlığa verildikten sonra, bakanlık ülke geneli ve bölgesel olmak üzere iki türde kurs düzenlemeye başlamıştır. Ülke geneli kurslarda Türkiye'de yer alan 7 bölgede turizm rehberliği yapabilecek rehberler yetiştirilirken, bölgesel kurslarda ise kursun açıldığı ilin bulunduğu coğrafi bölgede turizm rehberliği yapabilecek rehberler yetiştirilmiştir. Ülke geneli kurslarda teorik eğitim altı ay, uygulama gezisi otuz gün (2005'de 36 güne, 2013'de 45 güne çıkarılmıştır) sürerken, bölgesel kurslarda teorik eğitim üç ay, uygulama gezisi ise on gün (2013'de 8, 2014'de 6 güne indirilmiştir) sürecek şekilde uygulanmıştır (Ünlüönen, 1990). İlgili kurslara katılabilmek için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, 18 yaşını doldurmak, lise veya dengi bir okulu bitirmek (2005 yılında önlisans, 2012 yılında lisans mezunu olma şartı getirilmiştir), sabıkası olmamak, bakanlıkça belirlenen dillerden birini bilmek olarak belirlenmiştir (Ünlüönen, 1990). Genel kültür, yazılı ve sözlü yabancı dil sınavına girip başarılı olan adaylar daha sonra mülakata alınarak kazanan adaylar tespit edilmiştir. Kazanan adaylar teorik eğitime alınarak “Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı, Turist Rehberliği Meslek Etiği ve Meslek Dersi, Türkiye'nin Turizm Coğrafyası, Arkeoloji ve Müzecilik, Sanat Tarihi, Mitoloji ve İkonografi, Dinler Tarihi ve Sosyolojisi, İletişim Becerileri, Anadolu Medeniyetleri Tarihi, Türk Halk Bilimi ve

Geleneksel El Sanatları, Türkiye'nin Flora ve Faunası, Doğa Tarihi, Genel Türk Tarihi ve Kültürü, Türk Dili ve Edebiyatı, Genel Sağlık Bilgisi ve İlk Yardım” derslerinden oluşan müfredata tabi tutulmuşlardır. Teorik dersleri başarı ile tamamlayanlar uygulama gezisine katılarak kokart almaya hak kazanmışlardır (Tüylüoğlu, 2003).

“9 Ağustos 1995 tarih ve 22369 sayılı Resmi Gazete”de yayımlanan değişikliklerle birlikte bir ek madde eklenmiş, fakülte ve yüksekokulların rehberlik bölümlerini bitiren öğrencilere Turizm Bakanlığı veya ÖSYM tarafından yapılan yabancı dil sınavlarında başarılı olmaları ve bakanlık tarafından yapılan uygulama gezilerine katılmaları koşulu ile kokartlarının verileceği hükme bağlanmıştır (Çokişler, 2021). Bu değişiklikle birlikte sadece bakanlığın yetkisinde olan turizm rehberliği eğitimi yetkisi üniversitelere de verilmiştir .

“14.12.2000 tarih ve 24260 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği’ne Bir Ek Madde Eklenmesine Dair Yönetmelik”e göre, vize yaptırmak isteyen turizm rehberlerinin yılda en az üç adet hizmet içi eğitime katılması zorunlu hâle getirilmiştir. Bu düzenlemeden sonra bakanlık tarafından turizm rehberlerine yönelik hizmetiçi eğitimler vermeye başlanmış, 2013 yılında bu zorunluluk kaldırılmıştır (Çokişler, 2021). “25.11.2005 tarih ve 26004 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği’nde turizm rehberliğinde uzmanlaşma eğitimleri yapılması hükme bağlanmıştır. Yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihten sonra bakanlık ve bölgesel rehber odaları turizm rehberlerine yönelik uzmanlaşma eğitimi vermeye başlamıştır (Çokişler, 2021).

“22.06.2012 tarih ve 28331 sayılı Resmi Gazete’de Turist Rehberliği Meslek Kanunu” ile birlikte profesyonel turizm rehberliği eğitiminde köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu kanunla profesyonel turizm rehberliği eğitiminin bakanlık gözetim ve denetiminde olmak şartı ile Turist Rehberleri Odaları Birliği (TUREB) tarafından yapılması hükme bağlanmıştır. 2013 ve 2014 yıllarında çıkarılan Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği ile eğitimlerin içeriği ve detayları belirlenmiştir. Bu yönetmeliklerle birlikte “Turist Rehberliği Sertifika Programı” adı altında turizm rehberliği eğitimi vermeye başlanmıştır. Teorik eğitimler önlisans, lisans, lisansüstü düzeyde üniversiteler tarafından verilirken, uygulama gezileri bakanlığın denetim ve gözetimi altında TUREB tarafından düzenlenmeye başlanmıştır (Resmi Gazete, 2013, 2014b). Bu değişikliklerle turizm rehberlerine yönelik hizmet içi eğitim ve uzmanlaşma eğitimlerinin de TUREB tarafından verilmesi hükme bağlanmıştır.

Turizm eğitim merkezleri (TUREM)

Turizm Bakanlığı bünyesinde OTEM (Otelcilik ve Turizm Eğitim Merkezi) ismiyle faaliyete başlayan otelcilik ve turizm meslek kursları, “8 Eylül 1981 tarih ve 17452 sayılı Resmi Gazete”de yayınlanan yönetmelikle TUREM (Turizm Eğitim Merkezi) adını almıştır (Resmi Gazete, 1981). 1967-1968 eğitim öğretim yılında eğitimine başlayan bu kurslar ilk defa İstanbul’da açılmıştır. 1968’de İzmir, 1970’de Ankara, 1974’de Antalya, 1981’de Nevşehir/Ürgüp, 1992’de Trabzon/Vakfikebir, Kütahya, İzmir/Selçuk, İzmir/Alaçatı, 1993’de Antalya/Kemer, Burdur, Kastamonu, 1998’de Isparta TUREM açılmıştır (Özdemir, 2020).

TUREM’lerde açılacak kurslar ilgili yönetmeliğe göre; “konaklama ve yeme - içme işletmeleri personeli yetiştirme temel eğitim kursları, hizmetiçi eğitim kursları, profesyonel turist rehberliği kursları, enformasyon memurluğu kursları, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’na gerekli görülecek diğer kurslar, seminerler ve konferanslar, meslek monitörleri seminerleri, mihmandarlık seminerleri” olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 1981).

TUREM’lere her yıl yapılan sınavlarla önbüro, kat hizmetleri, mutfak, servis bölümlerine öğrenci alınmıştır. Başkangıçta 17-19 yaşları arasındaki erkekler, 18-22 yaş arası kızlar bu kurslara başvurabilirken (Ünlüönen, 1990), daha sonra hem kız hem erkek öğrenciler

için 21 yaşından gün almamış olma şartı getirilmiştir (Özdemir, 2020). Yaş koşulu birlikte adayların evli olmamaları da gerekmektedir. Önbüro bölümü adaylarında lise mezunu olmak, iyi derecede bir yabancı dili bilmek şartlar arasındayken, servis, kat hizmetleri, mutfak bölümüne müracaat edenlerin en az ortaokul mezunu olması istenmiştir (Ünlüöner, 1990). Adaylar kurslara; dış görünüm, iletişim ve kavrama yeteneği, sağlık durumu, istediği bölüm hakkında iş bilgisi, deneyimi ve istekliliğinin değerlendirildiği bir mülakata alındıktan sonra bu mülakatta başarılı olanlar genel kültür sınavına tabi tutularak kabul edilirdi (Özdemir, 2020).

TUREM’lerde, eğitim Eylül ayı sonlarına doğru başlayarak 30 hafta devam eder, Nisan ayında sona ererdi. Öğrenim döneminde öğrenime bir haftalık ara verilirdi. Kursiyerlere öndört saati yabancı dil, öndört saati uygulamalı meslek dersleri, yedi saati de teorik meslek ve kültür dersleri olmak üzere haftada 35 saat ders verilirdi (Ünlüöner, 1990). Kursiyerlerin eğitimi iki grup hâlinde verilir, birinci gruba dersliklerde teorik dersler verilirken, ikinci gruba uygulama oteli olan merkezlerde uygulama otelinde, uygulama oteli olmayan merkezlerde ise ağırlıklı olarak TURBAN ve Emekli Sandığı’na bağlı otellerde uygulamalı eğitim verilirdi. Bu sayede kursiyerlere kursu tamamlamadan mesleki deneyim ve tecrübe kazandırıldı (Özdemir, 2020).

TUREM’lerde eğitim tamamen ücretsiz olup, merkezin bulunduğu bölge dışından gelen kursiyerlere yatılı kalma olanağı da sağlanmaktaydı. Kız ve erkek kursiyerlerin karma eğitim gördüğü merkezlerde, yatılı öğrencilerin üç öğün yemek ihtiyacı da ücretsiz olarak sağlanırken, gündüzlü öğrencilere de öğle yemekleri ücretsiz verilmekteydi. Merkezlerdeki kursiyerlere yönelik konaklama ve yemek hizmetleri eğitimcilerin gözetiminde yine kursiyerlerin kendileri tarafından sağlanmaktaydı.

Teorik dersleri ve uygulamalı eğitimleri başarı ile tamamlayan kursiyerlere başarı belgesi verilerek, eğitim gördükleri süre kadar mecburi hizmet şartı koşulu ile, TUREM Müdürlükleri tarafından tam zamanlı çalışan olarak turizm işletmelerinde istihdamları sağlanmaktaydı. Bu sayede örgün eğitimini devam , ettirememiş gençlere; kısa sürede bitirebileceği, hiçbir ücret ödemediği, tüm ihtiyaçlarının karşılandığı, iş garantili kurslarla meslek sahibi olma olanağı sağlanmıştır. Ayrıca örgün mesleki turizm eğitiminin yaygın olmadığı 1970’li, 1980’li yıllarda turizm işletmelerinin nitelikli personel ihtiyaçları TUREM’ler tarafından karşılanmıştır. Aynı zamanda TUREM’lerde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu yurtlarında kalan gençlere özel kontenjanlar ayrılarak, örgün eğitimin dışında kalmış korunmaya muhtaç gençlere de meslek edinme imkanı sağlanmıştır. TUREM’lerde 1985 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu ile yapılan anlaşmalarla da İşgücü ve Beceri Yetiştirme Kursları açılmıştır (Tüylüoğlu, 2003).

Ankara TUREM 1997 yılında, İstanbul TUREM 1999 Depremi sonrasında, Kütahya TUREM 2000 yılında kapatılmış, sayısı ona düşen TUREM’ler “03.02.2006 tarih ve 26069 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5450 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Bağlı Okulların Milli Eğitim Bakanlığına Devredilmesi ile Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” gereğince Milli Eğitim Bakanlığı’na devrolmuştur (Resmi Gazete, 2006). Önce Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü’ne bağlanan TUREM’ler, 2012 yılında Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü’ne bağlanmış, 2017 yılında da tamamen kapatılarak binaları farklı eğitim kurumlarına dönüştürülmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı olarak açık kaldığı 1967-2006 yılları arasında TUREM’lerde 20.855 kursiyer mezun edilmiş, turizm sektöründeki değişik işletmelerde istihdamları sağlamıştır (Özdemir, 2020).

Turizm işletmelerinde çalışanlara yönelik düzenlenen eğitim programları

Kültür ve Turizm Bakanlığınca turizm işletmelerinde çalışan işgörenlerin mesleki bilgilerinin geliştirilmesi, yenilikler hakkında bilgi sahibi olmaları amacı ile kurslar

düzenlemektedir. Bu kurslar İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri tarafından organize edilmektedir. Kursları veren eğitmenler turizm sektörü kökenli olup, monitör ve eğitici eğitiminden geçtikten sonra bu kurslarda görevlendirilmişlerdir.

İlk defa 1967 yılında düzenlenen sektör çalışanlarına yönelik bu kurslarda önbüro, servis, kat hizmetleri ve mutfak kursları açılmıştır. Bu kurslara daha sonra ev pansiyonculuğu, turist sağlığı kursu, yöneticileri eğitici olarak yetiştirme kursu, kişisel gelişim kursları da eklenmiştir. Ev pansiyonculuğu eğitimi, önbüro, servis, kat hizmetleri ve mutfak kursları başlangıçta 9 gün 27 saat eğitim, 1 gün sınav şeklinde 10 gün sürerken, günümüzde ise 6 gün 18 saat ders, 1 gün sınav şeklinde 7 gün sürmektedir. Yöneticileri eğitici olarak yetiştirme kursu 6 gün 24 saat, kişisel gelişim kursu ise 2 gün 6 saat sürmektedir. Günümüzde turist sağlığı kursları düzenlenmemektedir.

Eğitim talep eden işletmelerin eğitim talep formunu doldurarak üst yazı ile bakanlığın Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü'ne başvurmaları gerekmektedir. Eğitimlerin verilebilmesi için önbüro kursu için minimum 7, kat hizmetleri, mutfak ve servis kursları için minimum 15, yöneticileri eğitici olarak yetiştirme kursu ve ev pansiyonculuğu kursu için minimum 10, kişisel gelişim kursu için minimum 20 çalışanın katılması gerekmektedir. Söz konusu eğitimler tamamen ücretsiz olup, kurs sonunda yapılan sınavlarda başarılı olanlara başarı belgesi verilmektedir (KTB, t.y.)

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan yaygın mesleki turizm eğitimi çalışmaları

Daha önceki adı ile “Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü”, şimdiki adı ile “Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü” uhdesinde yürütülen yaygın mesleki turizm eğitimi; halk eğitim merkezleri, çıraklık eğitim merkezleri (şimdiki adı ile mesleki eğitim merkezleri) ve olgunlaşma enstitüleri aracılığıyla verilmektedir.

Halk eğitim merkezlerinde sürdürülen çalışmalara her yaş grubundan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları katılabilmektedir. Ancak açılacak kursun özelliğine göre merkez müdürlükleri yaş kısıtlaması getirebilmektedir. Halk eğitim merkezinde mesleki turizm eğitimi kursu açılabilmesi en az oniki kişilik grup oluşturulması ve kurs açılacak dalda usta öğretici bulunması gerekmektedir (Resmi Gazete, 2018).

Halk eğitim merkezlerinde ilk olarak 1960'lı yıllarda genel turizm eğitimine yönelik kurslar verilmiş, yerel halkın turizm bilincinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. İlerleyen yıllarda mesleki turizm eğitimi de verilen halk eğitim merkezlerinde günümüzde yiyecek içecek hizmetleri alanında 59 dalda, konaklama ve seyahat hizmetleri alanında ise 23 dalda kurs açılmaktadır (MEB, t.y.).

Halk Eğitim Merkezlerinde verilen kursların programları Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'ne uyumlu olarak hazırlanmaktadır. Merkezlerde yapılan sınavlar “Mesleki Yeterlilik Kurumu Sınav, Ölçme, Değerlendirme ve Belgelendirme Yönetmeliğine” uygun olarak yapılmakta, kursları başarı ile tamamlayanlara kursun türüne göre ikinci seviye, üçüncü seviye, dördüncü seviye mesleki yeterlilik belgesi verilmektedir. Aynı zamanda kursu başarı ile bitirenler tüm Avrupa Birliği ülkelerinde geçerli olan Europass sertifikası almaya da hak kazanmaktadır (Resmi Gazete, 2017).

Çıraklık Eğitim Merkezleri (şimdiki adı ile Mesleki Eğitim Merkezleri), sektöre çırak, kalfa ve usta yetiştirmek amacı ile açılmış yaygın eğitim kurumlarıdır. Çıraklık Eğitim Merkezlerinde birçok alanda eğitim verildiği gibi mesleki turizm alanında da eğitimler verilmektedir.

Çıraklık Eğitim Merkezlerine kayıt olabilmek için en az ortaokul mezunu olmak, sağlık durumunun mesleğin öğrenime elverişli olması, kayıt olacağı meslek dalı ile bir işyeri ile sözleşme imzalaması, şayet kayıt anında bir işyerinde çalışmıyorsa merkezin de yardımcı olmasıyla iki ay içinde sözleşme imzalaması gerekmektedir (Resmi Gazete, 2016). Kayıt için bir yaş sınırı bulunmamakla birlikte, yıl boyu kayıt yaptırılabilir.

Çıraklık Eğitim Merkezlerinde bir gün teorik eğitim, dört gün ise işletme eğitimi verilmektedir. Merkez idaresinin uygun görmesi hâlinde teorik dersler iki güne çıkarılabilir. Merkezlerde çıraklık eğitimi üç, kalfalık eğitimi ise bir yıl sürmektedir. Eğitim süreleri sonunda yapılacak sınavlarda başarılı olanlara kalfalık ve ustalık belgesi verilmektedir. Çıraklık Eğitim Merkezlerine devam eden öğrencilerin meslek hastalıklarına ve iş kazalarına karşı sigortaları merkezler tarafından yapılmaktadır. Merkeze devam eden öğrenciler yaşlarına göre asgari ücretin %30'u ile %50'si arasında maaş alırlar (Resmi Gazete, 2017). Çıraklık Eğitim Merkezlerinde ilk defa 2000-2001 eğitim öğretim yılında mesleki turizm eğitimi vermeye başlanmış, otelcilik alanında resepsiyon ve servis, yiyecek içecek hazırlama alanında aşçılık, fırıncılık, pasta ve tatlıcılık, et ürünleri ve et işletmeciliği, süt ve süt ürünleri işletmeciliği dallarında eğitim verilmiştir (Tüylüoğlu, 2003).

Çıraklık Eğitim Merkezleri 2000'li yıllarda Mesleki Eğitim Merkezi adını almıştır. “9 Aralık 2016 tarih ve 29913 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 6764 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Mesleki Eğitim Merkezleri yaygın eğitim kurumu olmaktan çıkarılıp, örgün eğitim kurumu hâline getirilmiş ve zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. Daha önce “Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü” uhdesinde faaliyetlerini sürdüren mesleki eğitim merkezleri, “Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü” uhdesine verilmesi kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 2016). “26 Mart 2017 tarih ve 30019 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”le birlikte mesleki öğretim merkezleri mesleki ve teknik ortaöğretim kurumu olarak kabul edilmiştir ve “Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü”ne bağlanmıştır (Resmi Gazete, 2017).

Olgunlaşma Enstitüleri yaygın mesleki turizm eğitiminin verildiği diğer kurumlardır. Olgunlaşma enstitülerine, zorunlu öğrenim çağı dışında bulunanlardan ilköğretim okulu, ortaokul veya imam hatip ortaokulunu tamamlayanlar ile 13 yaşını dolduranlardan açıköğretim liselerine devam edenler kayıt yaptırabilmektedir. Bir yıl yüz yüze eğitim verilen enstitülerde, ikinci yılın başından itibaren uygulamaya yönelik bir konuda araştırma/inceleme yaparak bitirme projesi hazırlar ve komisyona sunar. Bitirme projesi uygun görülenler, bitirme belgesi almaya hak kazanır. Bitirme projesi uygun görülmeyenlere dersleri bitirdiğine dair belge verilir (Resmi Gazete, 2018). Olgunlaşma Enstitülerinde Yiyecek İçecek Hizmetleri alanında mutfak, servis, pastacılık, bar kursları açılmaktadır. Olgunlaşma Enstitülerinde verilen kursların programları Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi’ne uyumlu olarak hazırlanmakta, sınav iş ve işlemleri Mesleki Yeterlilik Kurumu Yönetmeliği’ne uygun olarak gerçekleştirilmekte, kursları başarı ile tamamlayanlara kursun türüne göre ikinci seviye, üçüncü seviye, dördüncü seviye mesleki yeterlilik belgesi verilmektedir (Resmi Gazete, 2018).

Bu yaygın eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, 1990 yılında Lise Mezunlarına Meslek Edindirme Projesi (LİMME) kapsamında önbüro, servis ve mutfak kursları açılmıştır. Yabancı dil ve teorik, uygulamalı meslek derslerinin verildiği bir program uygulanmıştır. Lise mezunlarının kabul edildiği kurslarda kursu bitirenlere meslek lisesi diploması verilmiştir. 17 haftalık 3 dönem derslerden oluşan kurslarda, staj zorunluluğu da bulunmaktaydı (Kahraman, 2016). 1992 yılında ilk mezunlarını veren LİMME Projesi aynı yıl sona erdirilmiştir.

TUGEV tarafından yapılan yaygın mesleki turizm eğitimi çalışmaları

Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı (TUGEV) 1984 yılında “1984/685 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı” ile vergi muafiyeti tanınarak kurulan, ülke turizmini geliştirici faaliyetlerde bulunmak ve mesleki turizm eğitime destek vererek turizm sektörüne nitelikli işgören kazandırmak amacıyla kurulan bir vakıftır (ICVB, t.y.). Dönemin önemli iş adamlarının yanı sıra vakfın kuruluşunda Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Bankası, Hilton ve Sheraton Otelleri de kurumsal üye olarak yer almıştır. Finansmanı kuruculardan ve mütevelli heyeti üyelerinden alınan bağışlarla sağlanan vakfın ilk mütevelli heyeti başkanı zamanın Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrerem Taşçıoğlu, başkan vekilleri ise önceki Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu ve Vehbi Koç olmuştur (Çiçek vd., 2014).

1980’li yıllarında başından itibaren hızla artan yatak kapasitesine cevap verecek eğitimli turizm personeli bulmada sıkıntılar yaşandığı için vakıf öncelikli olarak yaygın mesleki turizm eğitimine ağırlık vermiştir. TUGEV öncelikli olarak uluslararası turizm eğitimi kurumları ve eğitim uzmanları ile iletişime geçerek Türkiye’de uygulanacak mesleki turizm eğitimi ile ilgili programlar oluşturma gayreti içine girmiştir. Turizm eğitimi ile ilgili kurum ve kuruluşlarla bir araya gelerek turizm eğitiminin programlaması yapılmış, Bakanlık ve Birleşmiş Milletler uzmanları ile mesleki turizm eğitim planı hazırlanmıştır. Bu planlar hazırlanırken Türkiye’de turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücünü tespitine yönelik çalışmalar yapılmış, eğitim planı ve programların bu ihtiyaca göre hazırlanması sağlanmıştır (Çiçek vd. 2014). Eğitim planlarının ve programlarının sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için öncelikli olarak Eğiticilerin Eğitimi programı uygulanmış, bu programla 249 öğretmen ve monitöre eğitim verilmiştir (ICVB, t.y.).

Birleşmiş Milletler finansmanı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Kemer’de yaptırılan 60 otel odası bulunan, 240 öğrencilik yatakhane kapasiteli hem otel hem okul olarak inşa edilen bina TUGEV’e verilmiştir. Otelcilik ve Turizm Eğitim Merkezi (OTEM) adı verilen bu binada TUGEV 14.11.1987 tarihinde eğitime başlamıştır (Doğantan, 2019). Hem fiziki şartlar açısından hem de ekipmanlar açısından dönemin en modern tesisi olan OTEM’de otel odaları ve öğrenci yatakhanesinin yanı sıra konferans salonu, kütüphane, uygulama atölyeleri, derslikler, yabancı dil laboratuvarı bulunmaktaydı. Mutfak, servis, kat hizmetleri ve önbüro eğitimlerinin verildiği OTEM’de, kurslar beş buçuk ay sürmekte, yılda iki gruba eğitim verilmekteydi. Yabancı uzmanların da yer aldığı eğitimci kadrosunda sektör deneyimi yüksek eğitimciler görev yapmaktaydı. Yapılan işbirliği anlaşmaları ile öğrencilere Almanya’da staj yapma olanağı da sağlanmıştı (Doğantan, 2019). OTEM’de turizm işletmelerinde çalışanlara yönelik ekim ve nisan ayları arasında, kısa dönemli “Türk Mutfak Sanatı, Pastacılık Sanatı, Yiyecek ve İçecek Servisi, Yiyecek-İçecek Yönetimi, Restoran Yönetimi, Satış ve Pazarlama” vb. eğitimler verilmiştir (Aker, 2019). TUGEV, Dünya Turizm Örgütü (UNTWO) ve Dünya Turizm Eğitimi Birliği’ne üye olmuş, yurtdışındaki üniversitelerle işbirliği yaparak dünyada etkili olmuş ve mesleki turizm eğitime katkılarda bulunmuştur. TUGEV’in uyguladığı eğitim programları Türkiye’deki diğer turizm eğitimi kurumları tarafından da benimsenmiş ve uygulanmıştır (Çiçek vd., 2014).

OTEM’i işletme esnasında maddi kaynakları yetersiz kalan TUGEV, Turizm Bankasından kredi almış ancak ödemede güçlükler yaşayınca krediler Türkiye Kalkınma Bankası’na devredilmiş ve Türkiye Kalkınma Bankası OTEM’e ortak olmuştur. Bir süre sonra Türkiye Kalkınma Bankası hissesini Turizm Bakanlığı’na devretmiştir (Çiçek vd., 2014). Ancak maddi sorunlardan kurtulamayan OTEM 1993 yılında kapatılarak eğitim ve yatakhane binasına Kemer TUREM açılmış, OTEM Otel bir müddet daha TUGEV tarafından işletildikten sonra 2007 yılında özelleştirilmiştir (Doğantan, 2019).

TUGEV, OTEM'in yanı sıra mesleki turizm eğitimi alanında başka çalışmalar da yapmıştır. Bunlardan biri olan Boğaziçi Üniversitesi ile yürütülen sertifika programı en çok ilgi gören eğitim çalışmalarından biri olmuştur. Yurtdışındaki üniversitelerle işbirliği içinde yürütülen bu programlarda yabancı hocalar görev almıştır. Daha sonra Uludağ ve Trakya Üniversiteleri ile de benzer programlar yürütülmüş, bu sertifika programları 2012 yılına kadar devam etmiştir. TUGEV aynı zamanda Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin turizmle ilgili programlarına da teknik danışmanlık yapmıştır (Çiçek vd., 2014).

TUGEV turizm sektöründe meslek standartlarının hazırlanması hususunda Turizm Bakanlığı işbirliği ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nde (ILO) görevler üstlenerek dökümanlar hazırlamıştır. Turizm sektöründe sertifikasyon çalışmalarında da danışmanlık hizmetlerinde bulunmuştur. Türkiye'de ilk defa turizm ile ilgili bir dökümantasyon merkezi kurarak turizm alanında çalışmalarını sürdüren akademisyenlere destek olmuştur (ICVB, t.y.).

Örgün Mesleki Turizm Eğitimi

Örgün mesleki turizm eğitimi; turizm işletmelerindeki işgücü ihtiyacı karşılamak için yeterli bilgi ve beceriye sahip işgörenler yetiştirmek amacıyla yürütülen, eğitimin sonunda öğrencilerin diploma sahibi oldukları, planlı, programlı, eğitim kurumlarında gerçekleştirilen eğitimidir. Türkiye'de mesleki örgün turizm eğitimi, MEB bünyesindeki ortaöğretim kurumları ile YÖK bünyesinde yer alan üniversitelerde, önlisans, lisans, lisansüstü programlarda verilmektedir.

Ortaöğretimde örgün mesleki turizm eğitimi

18 - 23 Mart 1957 tarihlerinde yapılan VI. Milli Eğitim Şûrası'nda, turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücünü yetiştirmeye yönelik mevzuatın günün şartlarına göre düzenlenmesi, turistik bölgelerdeki yoğun işgücü ihtiyacı için kurslar açılması, Milli Eğitim Bakanlığı'nın uzun vadede turizm personelinin yetiştirilmesi için modern bir okul açması önerilmiştir. Öneri dikkate alınarak otelcilik okulu kurulması çalışmalarına başlanır ve 1961 yılında Ankara Otelcilik Okulu Türkiye'deki ilk örgün mesleki turizm eğitimi kurumu olarak açılır (Toker,2018). 1967-1968 öğretim yılında İstanbul, 1975-1976 öğretim yılında Kuşadası Otelcilik Okulu açılır. 1968-1969 öğretim yılında İstanbul'da ilk özel okul olan İstanbul Özel Turizm ve Otelcilik okulu açılır. 1975 yılına gelindiğinde otelcilik okullarının adı "Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi" olarak değiştirilir, mezunlarının üniversite sınavlarına girebilmelerine imkan tanınır (Ünlüöner, 1990). 1979-1980 öğretim yılında Bursa, Mersin, Muğla, 1983-1984 öğretim yılında Ordu Perşembe Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri eğitime başlar. Bu okullarda eğitim süresi 3 yıl olup, birinci sınıfta tüm öğrenciler aynı dersleri alırken, ikinci sınıfta servis, mutfak, resepsiyon bölümlerinden birini seçerek ağırlıklı olarak seçtiği bölümün dersleri almaktaydı. Öğrenciler nisan ayında okulun kapanmasıyla dokuzuncu ve onuncu sınıflarda işletmelerde meslek eğitimi yapmak üzere eylül sonuna kadar turizm işletmelerine stajyer olarak gönderilmekteydi. Dokuzuncu sınıf stajında öğrencilere tüm departmanlarda staj yaptırılarak rotasyonu tabii tutulup, böylece onuncu sınıfta bölüm seçimini daha bilinçli bir şekilde yapmaları sağlanmaktaydı. Staj bitiminde öğrenciler meslek dersleri öğretmenlerinden oluşan komisyon tarafından işletmelerde beceri eğitimi sonrası beceri sınavına tabii tutulmaktaydı.

1984-1985 öğretim yılında turizm sektöründe yabancı dilin gerekliliği dikkate alınarak Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerine bir sene hazırlık sınıfı eklenerek öğrenim süreleri 4 yıla çıkarılmış ve bu okullar "Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi" adını almıştır. 1985-1986 öğretim yılında "Bolu Mengen Aşçılık Lisesi", 1986-1987 öğretim yılında "Antalya Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi", 1987-1988 öğretim yılında "Nevşehir ve Tekirdağ Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri" eğitime başlamıştır.

1987-1988 öğretim yılında resepsiyon, servis ve mutfak bölümlerine ilave olarak kat hizmetleri bölümü açılmıştır. 1988-1989 öğretim yılında “Gaziantep ve Tokat Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri”, 1989-1990 öğretim yılında “Rize Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi” faaliyete geçmiştir. 1990 yılından sonra Anadolu Otelcilik Turizm Meslek Liselerinin sayısı hızla artmıştır.

1993-1994 eğitim öğretim yılında seyahat acenteciliği bölümleri açılarak Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerindeki bölüm sayısı beşe çıkmıştır. Bu süreçte “Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü”ne bağlı Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerinin yanı sıra “Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü”ne bağlı Kız Meslek Liselerinde de mesleki turizm eğitime yönelik bölümler açılmıştır.

2004-2005 öğretim yılında pilot okullarda, 2006-2007 öğretim yılında tüm mesleki ve teknik okullarda MEGEP Projesi kapsamında alan bazlı modüler eğitim sistemine geçilerek, klasik üniter eğitim sistemi değiştirilmiş, otelcilik turizm meslek liselerinde hazırlık sınıfı kaldırılmıştır. Alan bazlı modüler eğitim sistemine göre öğrenciler dokuzuncu sınıfta genel lise eğitimi alırken, onuncu sınıfta alan eğitimi, onbir ve onikinci sınıfta ise dal eğitimi alacaktır. İlk uygulamada “Yiyecek İçecek Hizmetleri Alanı”, “Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanı”, “Eğlence Hizmetleri Alanı” olmak üzere üç alanda modüler sistem uygulanmıştır. Yiyecek İçecek Hizmetleri Alanında; servis, mutfak, pastacılık, bar ve hosteslik dalları yer alırken, Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanında; önbüro, kat hizmetleri, operasyon ve rezervasyon dalları yer almaktaydı. Eğlence Hizmetleri Alanında; animatörlük, çocuk animatörlüğü dalları bulunmaktaydı.

2011’de yürürlüğe giren “652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile Millî Eğitim Bakanlığı’nda mesleki ve teknik eğitimi yürüten altı genel müdürlük, “Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü (MTEGM)” ismiyle birleştirilmiş, diğer tüm meslek liseleri gibi otelcilik turizm meslek liseleri de “Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi”ne dönüştürülmüştür. Bu dönüşümden sonra turizm programları, özellikle yiyecek içecek hizmetleri alanındaki programlar, daha fazla sayıda mesleki ve teknik anadolu lisesinde uygulanmaya başlamıştır.

2018 yılı ve sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı ile özel sektör kuruluşları arasında protokoller imzalanmış, okullar özel sektör kuruluşları ile eşleştirilerek sektör-okul işbirliği güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu protokoller tüm mesleki ve teknik anadolu liselerini kapsamadığı için iki farklı program uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte Eğlence Hizmetleri Alanı kapatılmış, animatörlük dalı protokol okullarda Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanına alınmıştır.

Anadolu Meslek Programı uygulayan okullarda Yiyecek İçecek Hizmetleri Alanında servis, aşçılık, pasta ve tatlı yapımı, hosteslik dalları yer alırken, Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanında önbüro, kat hizmetleri, rezervasyon dalları yer almıştır.

Protokol okullarda ise Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanında konaklama dalı, seyahat acenteciliği dalı, animatörlük dalı yer almış, Yiyecek İçecek Hizmetleri Alanında ise sadece yiyecek içecek hizmetleri dalı kalmıştır. 2022-2023 eğitim öğretim yılında Anadolu Meslek programı uygulayan okullarda da Yiyecek İçecek Hizmetleri Alanında sadece yiyecek içecek hizmetleri dalı kalmıştır.

“Protokol AMP uygulanan okullarda 9. sınıftan sonra, AMP uygulanan okullarda 10. sınıftan sonra öğrenciler tarafından dal seçimi yapmaktadır. Her iki türdeki okulda da öğrenciler 9. ve 10. sınıflara ait teorik ve uygulamalı derslerinin eğitimlerini okulda almakta ve 11. ve 12. sınıflarda da işletmelerde meslek eğitimi (İME) için işletmelere gitmektedirler. Turizm eğitimi verilen meslek liselerinde yoğunlaştırılmış eğitim, yani Ekim ve Nisan ayları arasında teorik eğitim okulda, Mayıs ve Eylül ayları

arasında pratik eğitim işletmelerde uygulanmaktadır. Normal eğitim uygulanan mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında, Eylül – Haziran ayları arasında haftalık 40 saatlik dersin 2 gün 16 ders saati teorik eğitim olarak okulda, 3 gün 24 ders saati pratik eğitim olarak işletmede uygulanmaktadır. Turizm eğitimi verilen ortaöğretim kurumlarında yıllar içerisinde müfredat, program, ders, alan, dal ve eğitim süresi değişse de İME dersi hep uygulanmıştır” (Tuncer, 2022).

2022-2023 resmi eğitim istatistiklerine bakıldığında Konaklama ve Seyahat Hizmetleri alanında eğitimi veren 223 lise, Yiyecek ve İçecek Hizmetleri alanında ise 645 lise eğitime devam etmektedir (MTEGM, 2023). Ekim 2023 itibari ile Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanında 16.472 öğrenci, Yiyecek İçecek Hizmetleri Alanında 93.772 öğrenci öğrenim görmektedir (MEB, t.y.).

Daha önce yaygın eğitimde yer alan Mesleki Eğitim Merkezleri “9 Aralık 2016 tarih ve 29913 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 6764 Sayılı Kanun” ile örgün eğitim kurumu hâline getirilmiş, zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. Daha önce “Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü” uhdesinde faaliyet gösteren mesleki eğitim merkezlerinin, “Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü” uhdesine verilmesi kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 2016). “26 Mart 2017 tarih ve 30019 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”le birlikte mesleki eğitim merkezleri mesleki ve teknik ortaöğretim kurumu olarak kabul edilerek “Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü”ne devredilmiştir (Resmi Gazete, 2017). Bu değişikliklerle birlikte Mesleki Eğitim Merkezlerindeki kursları başarı ile tamamlayan öğrenciler kalfalık ve ustalık belgesi alma hakkının yanı sıra, fark derslerini vermeleri koşulu ile meslek lisesi diploması almaya hak kazanmışlardır. 2021-2022 eğitim öğretim yılının ortasında alınan kararla Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri de Mesleki Eğitim Merkezi olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Mesleki Eğitim Merkezi turizm eğitimi ile ilgili programlarda Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanında; kat hizmetleri, operasyon, halı temizleme ve bakım, kuru temizleme, önbüro, rezervasyon dallarında, Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Alanında; aşçılık, fırıncılık, kantin işletmeciliği, kasaplık, pasta ve tatlı yapımı, servis dallarında eğitim verilmektedir (MEB, t.y.).

Yükseköğretimde örgün mesleki turizm eğitimi

Türkiye’de yükseköğretimde örgün mesleki turizm eğitimi “2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu” uyarınca Yükseköğretim Kurulu’na bağlı devlet ve vakıf üniversitelerinde yürütülmektedir. Üniversitelerde örgün mesleki turizm eğitimi; önlisans, lisans ve lisansüstü olmak üzere üç ayrı düzeyde verilmektedir. Önlisans düzeyinde eğitim meslek yüksekokullarında, lisans düzeyinde eğitim fakülte ve yüksekokullarda, lisansüstü eğitim ise enstitülerde verilmektedir. Lisansüstü eğitim; yüksek lisans, doktora olmak üzere iki kademedir oluşmaktadır.

Önlisans düzeyinde örgün mesleki turizm eğitimi

Önlisans eğitimi; ortaöğretim sonrası, dört yarıyılık programı kapsayan yükseköğretimdir. Önlisans programları yükseköğretimin ilk kademesini oluşturan yükseköğrenim programlarıdır. Önlisans düzeyinde eğitim, üniversitelere bağlı meslek yüksekokullarında verilmektedir. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’na göre “meslek yüksekokulu; belirli bir mesleğe yönelik ara insan gücünü yetiştirmeyi amaçlayan, dört yarıyılık eğitim öğretim sürdüren yükseköğretim kurumudur” (Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, t.y.).

Önlisans düzeyinde mesleki turizm eğitimi veren programların amacı, sektörün ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlayacak işgörenlerin yetiştirilmesini sağlamaktır (Güçer, 2004). Ancak

mesleki turizm eğitimi veren meslek yüksekokullarının yeterli akademik kadro, yeterli uygulama alanları, yeterli donanım olmadan açılması istenen amaca ulaşmasında en büyük engel olarak göze çarpmaktadır. Meslek yüksekokulları, meslek liseleri ile birlikte turizm sektörüne ara insan gücü yetiştirmek için en önemli kurumlardır, dolayısı ile bu okullardaki eğitimin kalitesi direk olarak turizm sektörünün hizmet kalitesini de etkileyecektir (Ünlüöner, 1990).

Önlisans düzeyinde turizm eğitimi ilk defa 1974-1975 öğretim yılında Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne bağlı Aydın Önlisans Yüksekokulu'nda verilmeye başlanmıştır. Bu program 1978 yılında Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü'ne bağlanarak Aydın Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu adını almış, eğitim süresi dört yıla çıkmıştır. 1982 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlanmış, 1992 yılında ise Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'ne bağlanmıştır. 2013 yılında ise fakülte olmuş, halen Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi adı ile eğitime devam etmektedir (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, t.y.).

1975 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulan Mersin Meslek Yüksekokulu bünyesinde önlisans düzeyinde turizm eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu okul 1982 yılında Çukurova Üniversitesi'ne, 1992 yılında da Mersin Üniversitesine bağlanmıştır (Mersin Üniversitesi, t.y.). Üniversite bünyesinde turizm eğitimi ile ilgili ilk önlisans programı 1976 yılında Boğaziçi Üniversitesinde açılmıştır. İki yıllık, Türkçe eğitim veren program Turizm ve Otel Yöneticiliği adı altında açılmış, 1982 yılında öğretim dili İngilizce'ye dönmüştür. 1984 yılında Otel İşletmeciliği ve Seyahat İşletmeciliği adını alan program, günümüzde Boğaziçi Üniversitesi Yönetim Bilimleri Fakültesi çatısı altında Turizm İşletmeciliği Bölümü adı altında lisans düzeyinde eğitime devam etmektedir (Boğaziçi Üniversitesi, t.y.).

1976 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde turizm eğitimi veren 4 önlisans programı açılmıştır. Bunlardan ilki Turizm ve Otelcilik programı adı ile Balıkesir'e açılmıştır. Daha sonra Uludağ Üniversitesi'ne bağlanan okul, günümüzde Balıkesir Üniversitesi çatısı altında önlisans programı olarak eğitime devam etmektedir.

Diğer bir önlisans programı Edirne'de açılmıştır. 1978-1979 eğitim öğretim yılında meslek yüksekokullarının kapatılması kararı ile öğrencilere diğer okullara nakledilmiş, 1981 yılında ise Trakya Üniversitesi çatısı altında tekrar eğitime başlamıştır (Trakya Üniversitesi, t.y.).

Bir diğer önlisans programı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Antalya'da açılmış, 1982 yılında Akdeniz Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Günümüzde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu çatısı altında eğitime devam etmektedir (Akdeniz Üniversitesi, t.y.).

Dördüncü açılan önlisans programı Ankara'da açılmıştır. Ankara Meslek Yüksekokulu adı ile Demirlibağçe İlköğretim binasında eğitime başlayan kurum çatısı altında eğitime başlayan program, 1981 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yüksekokulun Ankara Yabancı Diller ve Meslek Yüksekokuluna çevrilmesi ile eğitimine devam etmiştir. 1982 yılında yabancı diller yüksekokulu Gazi Üniversitesi'ne, meslek yüksekokulu da Hacettepe Üniversitesi'ne devredilince Hacettepe Üniversitesi Ankara Meslek Yüksekokulu olarak eğitime Gazi Üniversitesi yerleşkesinde devam etmiştir. Meslek yüksekokulu 1997 yılında günümüzde kullanılan Opera'daki binasına taşınmış, 2004 yılında da Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu adını almıştır. Program günümüzde bu meslek yüksekokulu çatısı altında eğitime devam etmektedir (Hacettepe Üniversitesi, t.y.).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan son önlisans programı 1981 yılında Bolu'da açılmıştır. 1976 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan Bolu Meslek Yüksekokulu'nda 1981 yılında turizm programı eğitime başlamıştır. 1982 yılında Gazi Üniversitesi'ne bağlanan yüksekokul, 1992 yılında da Abant İzzet Baysal Üniversitesine bağlanmıştır. Program günümüzde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Meslek Yüksekokulu çatısı altında eğitime devam etmektedir (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, t.y.)

1982 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksekokulu'nda (Dokuz Eylül Üniversitesi, t.y.), 1986 yılında İstanbul Üniversitesi'nde (İstanbul Üniversitesi, t.y.), Selçuk Üniversitesi Niğde Meslek Yüksekokulu'nda (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (t.y.), Fırat Üniversitesi Elazığ Meslek Yüksekokulu'nda (Fırat Üniversitesi, t.y.) turizm eğitimi ile ilgili önlisans programları açılmıştır.

1987 yılında Ege Üniversitesi'nde açılan önlisans turizm programı, 2004 yılında yüksekokul, 2019 yılında ise fakülte olmuş, günümüzde Ege Üniversitesi Çeşme Turizm Fakültesi adı altında eğitime devam etmektedir (Ege Üniversitesi, t.y.). 1987 yılında Marmara Üniversitesi'nde turizm önlisans programı açılmış ancak ilk öğrenci alımı 1988-1989 eğitim öğretim yılında yapılmıştır (Marmara Üniversitesi, t.y.).

1988 yılına gelindiğinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon Meslek Yüksekokulunda turizm önlisans programı açılmış, ilk öğrenci alımı 1989-1990 eğitim öğretim yılında yapılmıştır. 2003 yılında Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu'nun kurulması ile program bu yüksekokula aktarılmıştır. Turizm Meslek Yüksekokulu'nun 2019 yılında Trabzon Üniversitesi'ne devredilmesi nedeni ile eğitime bu üniversite çatısı altında devam etmektedir (Trabzon Üniversitesi, t.y.).

1989 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Muğla Meslek Yüksekokulu'nda turizm önlisans programı açılmıştır. Muğla Meslek Yüksekokulu 1992 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'ne bağlanmış, önlisans programı eğitime bu üniversite ve meslek yüksekokulu çatısı altında devam etmektedir (MSKÜ, t.y.).

1990 yılından itibaren ülkemizde açılan üniversite sayısına paralel olarak turizm önlisans programı sayıları da artmış, bu artış yeni üniversite ve meslek yüksekokulların açılması ile günümüzde de devam etmektedir. Tablo 1.'de 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili önlisans programlarındaki öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 1: 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili önlisans programlarındaki öğrenci sayıları

Program Adı	Cinsiyet	Ağırlama Hizmetleri	Açılık	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	İkram Hizmetleri	Kültürel Miras ve Turizm	Marina İşletmeciliği	Marina ve Yat İşletmeciliği	Pastacılık ve Ekmekçilik	Sağlık Turizmi İşletmeciliği	Turist Rehberliği	Turizm Animasyonu	Turizm Rehberliği	Turizm ve Otel İşletmeciliği	Turizm ve Seyahat Hizmetleri	Turizm ve Seyahat İşletmeciliği	
Programın Uygulandığı Üniversite Sayısı		2	89	1	7	7	1	4	6	6	28	9	8	90	37	1	Toplam
Örgün Eğitim	E	2	5.962		366	158	1	229	66	260	2.071	534	18	11.711	3.685	1	25.064
	K		8.530		222	98		42	181	265	1.713	183	17	6.370	1.953		19.574
	T	2	14.492	1	588	256	1	271	247	525	3.784	717	35	18.081	5.638	1	44.639
İkinci Öğretim	E		1.970		4	1		83			351	111	4	2.650	936		6.110
	K		1.849	1	2			13			188	18	4	979	359		3.413
	T		3.819		6	1		96			539	129	8	3.629	1.295		9.522
Uzaktan Eğitim	E		48								599			359			1.006
	K		58								300			240			598
	T		106								899			599			1.604
Açık Öğretim	E		10.345			5.678								6.697	1.585		24.305
	K		23.432			9.549								3.950	971		37.902
	T		33.777			15.227								10.647	2.556		62.207
Toplam	E	2	18.325	0	370	5.837	1	312	66	260	3.021	645	22	21.417	6.206	1	56.485
	K	0	33.869	1	224	9.647	0	55	181	265	2.201	201	21	11.539	3.283	0	61.487
	T	2	52.194	1	594	15.484	1	367	247	525	5.222	846	43	32.956	9.489	1	117.972

Kaynak: YÖK 2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistiklerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Tablo 1.den de anlaşılacağı gibi önlisans programlarında birbirine çok yakın isimlerle eğitimlerini sürdüren programların karıştırılmaması için Yükseköğretim Yürütme Kurulu'nun 25.12.2019 tarihinde aldığı karara göre, halen öğrenciliği devam edenlerin kayıt olduğu program adı ile mezun olması koşulu ile, 2020 yılında yapılacak YKS Sınavından itibaren program adlarının sadeleştirilmesine karar verilmiştir. Bu karar sonrasında turizm alanında yürütülebilecek önlisans program adları; "Açılık, İkram Hizmetleri, Kültürel Miras ve Turizm, Marina ve Yat İşletmeciliği, Pastacılık ve Ekmekçilik, Sağlık Turizmi İşletmeciliği, Turist Rehberliği, Turizm Animasyonu, Turizm ve Otel İşletmeciliği, Turizm ve Seyahat Hizmetleri" olarak belirlenmiştir.

Lisans düzeyinde örgün mesleki turizm eğitimi

Lisans eğitimi, ortaöğretim sonrası dayalı, sekiz yarı yıllık programı kapsayan yükseköğretimdir. Lisans programları yükseköğretimin ikinci kademesini oluşturan yükseköğrenim programlarıdır. Lisans düzeyinde eğitim, üniversitelerin fakülte ve yüksekokullarında verilmektedir. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na göre fakülte; "yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan, kendisine birimler bağlanabilen bir

yükseköğretim kurumudur”. Yüksekokul ise, “belirli bir mesleğe yönelik eğitim-öğretime ağırlık veren bir yükseköğretim kurumudur”.

Lisans seviyesinde mesleki turizm eğitiminin amacı; turizm sektörünün ve kamunun ihtiyaç duyduğu, mesleği yapmak için gereken bilgi, beceriye sahip, her türlü turizm işletmesi ile ilgili yönetim, organizasyon, planlama, koordinasyon gibi konulara hakim, işletmeci, yönetici, araştırmacı ve eğitimci yetiştirmektir (Güçer, 2004). Başka bir deyişle, Türk Turizminin gelişmesi için yapılan yatırımlar sonrası kurulan tesis ve olanakları en iyi şekilde idare ederek, rakip ülkeler ile rekabet edebilecek pozisyona getiren orta ve üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi lisans düzeyinde verilen turizm eğitiminin ana amacıdır. Ancak günümüzdeki üniversite yerleştirme sistemine bakıldığında, temel mesleki turizm eğitimi almamış öğrencilerin lisans programlarına kabul edilmesi bu amacın gerçekleştirilmesindeki en büyük engel olarak durmaktadır. Ayrıca özellikle öğrencilerin en çok tercih ettikleri bölüm olan gastronomi alanında verilen uygulama derslerinde; yetersiz fiziki şartlar, ekipman eksikliği, yetersiz altyapı, bütçe imkanlarının kısıtlılığı, nicelik ve nitelik olarak yetersiz öğretim elemanları sorunu temel problemler olarak göze çarpmaktadır (Demirci vd., 2020).

Lisans düzeyinde turizm eğitimi ilk defa 1956 yılında kurulan “Ticaret Yüksek Öğretmen Okuluna” 1965 yılında turizm bölümünün de ilave edilerek “Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu” adını verilmesi ile başlamıştır. Başlangıçta öğrenim süresi üç yıl olan okulun öğrenim süresi 1967-1968 öğretim yılı itibarıyla dört yıl olmuştur. 1982 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı “Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu” ile “Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu” birleştirilerek “Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi” kurulmuştur. 1992 yılında Mesleki Eğitim Fakültesi’nden ayrılarak “Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi” ismini almıştır. YÖK’ün 2009 yılında aldığı meslek dersleri öğretmenleri yetiştiren tüm eğitim fakültelerinin kapatılması kararından sonra Turizm Fakültesi adını almıştır. 2018 yılında Gazi Üniversitesi’nden ayrılmış Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi çatısı altında eğitime devam etmektedir (AHBVÜ, t.y.).

1969 yılında Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari İlimler Fakültesi’nde “Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü” eğitime başlamış, 1982’de 41 sayılı kanun hükmünde kararname ile kapatılmıştır. 1975’de Endüstriyel Sanatlar Yüksek Öğretmen Okulu’nda ortaokullarda verilen seçmeli ticaret, turizm derslerine girecek öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulan “Ticaret ve Turizm Bölümü” yine aynı kararname ile kapatılmıştır (Ünlüöner, 1990).

1975-1976 öğretim yılında Bursa İktisadi ve İdari İlimler Akademisi bünyesinde “Balıkesir İşletmecilik ve Otelcilik Yüksekokulu” eğitime başlamıştır. 1992 yılında Balıkesir Üniversitesi’ne bağlanan yüksekokul 2013 yılında turizm fakültesi olmuş ve halen Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi adı altında eğitime devam etmektedir (Balıkesir Üniversitesi, t.y.).

1979-1980 öğretim yılında Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi bünyesinde “Mersin İşletmecilik ve Turizm Yüksekokulu” eğitime başlamıştır. 1982’de Çukurova Üniversitesi’ne bağlanan yüksekokul, 1992 yılında Mersin Üniversitesi’ne bağlanmıştır. 2012 yılında fakülte olan yüksekokul halen Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi adı altında eğitime devam etmektedir (Mersin Üniversitesi, t.y.).

1982 yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde “Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu” ile “Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu” kurulmuştur. Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu 1984-1985 öğretim yılında, Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ise 1986-1987 öğretim yılında ilk öğrencilerini alarak eğitim faaliyetlerine başlamışlardır (Ünlüöner, 1990). Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik

Yüksekokulu 2007 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'ne bağlanmış ve aynı yıl fakülte olmuştur. Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ise 2012 yılında fakülte olmuştur.

1988 yılında kurulan “Bilkent Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu” lisans düzeyinde turizm eğitimi veren ilk vakıf üniversitesi programıdır. 1990 yılından sonra önlisans programlarında olduğu gibi lisans programlarında da turizm ile ilgili programların sayısı hızla artmış, bu artış günümüzde de devam etmektedir. Tablo 2’de 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili lisans programlarındaki öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 2: 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili lisans programlarındaki öğrenci sayıları

Program Adı	Cinsiyet	Gastronomi	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	Konaklama İşletmeciliği	Konaklama İşl. Öğretmenliği	Otel Yöneticiliği	Rekreasyon Yönetimi	Seyahat İşletmeciliği	Seyahat İşl. ve Turizm Rehberliği	Turist Rehberliği	Turizm Rehberliği	Turizm Animasyonu	Turizm İşletmeciliği	Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	Turizm ve Otel İşletmeciliği	Turizm ve Otelcilik	Yiyecek İçecek İşletmeciliği	
Programın Uygulandığı Üniversite Sayısı		5	85	17	1	1	18	8	7	1	37	1	64	13	11	3	7	TOPLAM
Örgün Eğitim	E	283	8.951	624	2	72	1.704	273	401	1	4.432	2	6.744	494	393	70	243	24.689
	K	200	10.942	221		53	1.020	131	325		4.080		4.159	197	154	13	232	21.727
	T	483	19.893	845	2	125	2.724	404	726	1	8.512	2	10.903	691	547	83	475	46.416
İkinci Öğretim	E		1.095	208			89	65	12		760		639	107	70		41	3.086
	K		1.088	74			35	24	5		542		203	27	18		16	2.032
	T		2.183	282			124	89	17		1.302		842	134	88		57	5.118
Uzaktan Eğitim	E																	0
	K			3														3
	T			3														3
Açık Öğretim	E			5.323									4.324					9.647
	K			1.398									1.513					2.911
	T			6.721									5.837					12.558
Toplam	E	283	10.046	6.155	2	72	1.793	338	413	1	5.192	2	11.707	601	463	70	284	37.422
	K	200	12.030	1.696	0	53	1.055	155	330	0	4.622	0	5.875	224	172	13	248	26.673
	T	483	22.076	7.851	2	125	2.848	493	743	1	9.814	2	17.582	825	635	83	532	64.095

Kaynak: YÖK 2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistiklerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Önlisans programlarında olduğu gibi birbirine çok yakın isimlerle eğitimlerini sürdüren programların kargaşa yaratmaması için Yükseköğretim Yürütme Kurulu’nun 11.03.2020 tarihinde aldığı karara göre, halen öğrenciliği devam edenlerin kayıt olduğu program adı ile mezun olması koşulu ile, 2020 yılında yapılacak YKS Sınavından itibaren program adlarının sadeleştirilmesine karar verilmiştir. Bu karar sonrasında turizm alanında yürütülebilecek lisans program adları: “Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Rekreasyon Yönetimi, Turizm İşletmeciliği, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Öğretmenliği, Turizm Rehberliği, Yiyecek ve İçecek İşletmeciliği” olarak belirlenmiştir.

Lisansüstü düzeyinde örgün mesleki turizm eğitimi

Lisansüstü eğitim; yüksek lisans (tezli, tezsiz), doktora, sanatta yeterlilik ve tıpta uzmanlık eğitimlerini kapsamaktadır. Lisansüstü eğitimler üniversitelere bağlı enstitüler aracılığı ile yürütülmektedir. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’na göre “enstitü,

üniversitelerde ve fakültelerde birden fazla benzer ve ilgili bilim dallarında lisansüstü eğitim öğretim, bilimsel araştırma ve uygulama çalışmalarını yürüten yükseköğretim kurumlarıdır”.

Turizm alanında verilen yüksek lisans eğitimi ile, “öğrencilerin turizm alanında araştırma yaparak bilgiye ulaşmaları, bilgiyi analiz edip yorumlama becerileri kazanmaları, mesleki alanda bilgi birikimi kazanmaları ve bu bilgiyi uygulamada ne şekilde kullanacaklarının gösterilmesi amaçlanmaktadır. Doktora eğitimi ile ise bireye turizmle ilgili serbest araştırma yapma, bilimsel olaylara farklı perspektiften yaklaşma, yorum yapma ve yeni sentezlere erişmek için gereken safhaları belirleme becerisi kazandırmak amaçlanmaktadır” (Özdoğan ve Çavuş, 2009).

Turizm alanında verilen lisansüstü eğitim 1964 yılında İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nde “Turizm Enstitüsü” kurulması ile başlamıştır. Ege Bölgesi’nin yüksek turizm potansiyeli konusunda araştırmalar yapmak, özel sektör ve devlet yetkililerinin turizm konusunda daha detaylı bilgi sahibi olması amacıyla kurulan enstitü etkili ve faydalı çalışmalar yapamamıştır (Ünlüönen, 1990). Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümünde yürütülen doktora ve yüksek lisans eğitimi 1982-1983 öğretim yılına kadar devam etmiştir. 2547 sayılı kanun hükmünce lisansüstü eğitimin enstitüler aracılığı ile yapılması öngörülmüş, böylece Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümünde yürütülen lisansüstü eğitim çalışmaları sona ermiştir. İlgili kanun çıkmadan önce “Hacettepe Üniversitesi Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesinde” de turizm ve otel işletmeciliği dalında lisansüstü eğitim verilmekteydi (Ünlüönen, 1990). 1969 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’ne bağlı olarak “İktisadi Coğrafya ve Turizm Enstitüsü” kurulmuştur. 2547 sayılı kanundan sonra İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde lisansüstü programlar devam ettirilmiştir.

Tablo 3.’de 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili yüksek lisans programlarındaki öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 3. 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili yüksek lisans programlarındaki öğrenci sayıları

Program Adı	Prog. Uyg. Üni. Say.	Yüksek Lisans											
		Örgün Eğitim			İkinci Öğretim			Uzaktan Eğitim			Toplam		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Deniz Turizmi	1	7	2	9				12	7	19	19	9	28
Ekoturizm	1	7	6	13							7	6	13
Ekotur. Rehberliği	2	29	22	51	21	9	30				50	31	81
Gastronomi	2	48	102	150							48	102	150
Gast. ve Mut. Kül.	1	1	4	5							1	4	5
Gast. ve Mutf. San.	38	475	778	1.253	83	132	215				558	910	1.468
İnanç Turizmi	3	24	15	39							24	15	39
İnanç Tur. Reh.	1	6	3	9							6	3	9
Konaklama İşletmeciliği	2	7	8	15				62	24	86	69	32	101
Kültürel Mir. Yön. ve Tur.	2	65	84	149							65	84	149
Otel Yöneticiliği	1	2	3	5							2	3	5
Rekreasyon Yönetimi	6	83	81	164	108	74	182				191	155	346
Sağlık Turizmi Yönetimi	1				29	24	53				29	24	53
Seyahat İşletmeciliği	1	5	3	8							5	3	8
Sey. İşl. ve Tur. Reh.	3	65	69	134							65	69	134
Sürdürülebilir Tur. Yön.	2	13	30	43							13	30	43
Turist Rehberliği	5	65	56	121	91	78	169	82	50	132	238	184	422
Turizm Rehberliği	16	132	136	268	143	92	235				275	228	503
Turizm İşletmeciliği	50	854	692	1.546	158	106	264	83	31	114	1.095	829	1.924
Turizm İşl. Uzmanı	1	5	1	6							5	1	6
Turizm İşl. ve Otelcilik	4	86	77	163							86	77	163
Tur. İşl. Yönetim ve Liderlik	1				3	1	4				3	1	4

Turizm ve Otel İşletmeciliği	5	75	74	149	12	12			87	74	161
Turizm Yönetimi	1	30	27	57					30	27	57
Uluslararası Turizm Yönetimi	1	6	4	10					6	4	10
Yiyecek İçecek İşletmeciliği	1	2	8	10	1	1	2		3	9	12
TOPLAM		2.092	2.285	4.377	649	517	1.166	239	112	351	2.980 2.914 5.894

Kaynak: YÖK 2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistiklerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Tablo 4.'de 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili doktora programlarındaki öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 4. 2022-2023 eğitim öğretim yılında turizmle ilgili doktora programlarındaki öğrenci sayıları

Program Adı	Programın Uygulandığı Üniversite Sayısı	Doktora		
		Örgün Eğitim		
		E	K	T
Gastronomi	1	12	17	29
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	9	91	116	207
Rekreasyon Yönetimi	2	17	27	44
Sağlık Turizmi	1	12	14	26
Turizm İşletmeciliği Eğitimi	1	1		1
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	4	27	23	50
Turizm İşletmeciliği	31	355	348	703
Turizm Rehberliği	2	10	6	16
TOPLAM		525	551	1.076

Kaynak: YÖK 2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistiklerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Tablo 3.'de de görüleceği gibi 26 farklı programla yüksek lisans düzeyinde turizm eğitimi verilmektedir. Bu programlarda 5894 öğrenci öğrenim görmektedir. Doktora düzeyinde ise 8 farklı programda 1076 öğrenci öğrenim görmektedir. Yüksek lisans düzeyindeki programlar özel alanlara yönelik çeşitlilik gösterirken, doktora programlarında aynı çeşitliliğe rastlanmamaktadır. Özel alanlara yönelik doktora programlarının açılarak, uzmanlaşmanın sağlanması daha faydalı sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

Sonuç ve Öneriler

Tüm ekonomik sektörlerde olduğu gibi, turizm sektöründe de mesleki eğitim önem arz etmektedir. Turizm sektörünün hem emek yoğun bir sektör olması, hem de hizmet sunumu esnasında müşterilerle direk etkileşim içinde bulunulması, turizm sektöründe mesleki eğitimi daha da önemli hâle getirmektedir. Farklı kültürlerden gelen misafirlere hoşgörülü, açık fikirli, kolay iletişim kurabilen, misafirlere nazik davranan, görgü kurallarına uyan, mesleğinin etik değerlerine bağlı işgörenler yetiştirebilmek ancak eğitimle mümkün olabilmektedir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde başlayan genel ve mesleki turizm eğitimi ile ilgili çalışmalar planlı dönemler sonrası daha da hızlanmış, 1990 yılından sonra iyice yaygınlaşmıştır. Yaygın ve örgün eğitimler sayesinde çok sayıda kişi mesleki turizm eğitimi almış, günümüzde de almaktadır.

Türkiye'de çok fazla sayıda mesleki turizm eğitimi veren kurum olmasına rağmen sektörün hâlâ nitelikli işgücüne ihtiyaç duyması ise verilen mesleki turizm eğitiminin amacına ulaşamaması olarak değerlendirilebilir. Günümüzde yaklaşık 300.000 öğrenci ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde mesleki turizm eğitimi almaktadır. Eğitim gören bu öğrenci sayısına

rağmen sektörde nitelikli işgücü sıkıntısı yaşanmasının nedenlerinin tüm yönleri ile araştırılması ve çözümler bulunması gerekmektedir. Turizm sektöründe iş güvencesinin olmaması, turizm sektöründe çalışabilmek için herhangi bir mesleki yeterlilik aranmadığı için işgören bulmanın kolay olması dolayısı ile ücretlerin düşük olmasının bu nedenlerin başında geldiği söylenebilir. 1990'lı yıllardan itibaren hem Kalkınma Planlarında, hem Milli Eğitim Şûralarında gündeme getirilen mesleki kriterlerinin her seviyede hâlâ hazırlanamamış olması, mesleki belgelendirme sistemine halen geçilememiş olması çözüm bekleyen sorunların başında gelmektedir.

Mesleki turizm eğitiminde en önemli konuların başında gelen yabancı dil eğitimi konusunda tüm eğitim kademelerinde istenen sonucun hâlâ alınamamış olması bir diğer sorun olarak göze çarpmaktadır. Programlardaki yabancı dil ders saatlerinin yüksekliğine rağmen öğrencilerin istenilen seviyede yabancı dil öğrenememesinin de nedenlerinin araştırılarak yapılan değerlendirme sonrasında gerekli düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir.

Mesleki turizm eğitiminin bir diğer sorunu olan eğitim kademeleri arasındaki koordinasyonsuzluk, eğitim kademelerindeki programların birbirini takip eder şekilde değil, birbirini tekrar eden şekilde uygulanıyor olması hem ülkenin kaynaklarının hem de öğrencilerin zamanlarının boşa geçirilmesi anlamına gelmektedir. Mesleki turizm eğitiminin içinde yer alan tüm eğitim kurumlarının temsilcilerinin yer aldığı bir komisyon çalışması ile ortaöğretim ve yükseköğretimin tüm kademelerini kapsayan, birbirinin devamı niteliğinde olan çerçeve programlarının hazırlanarak uygulamaya konulması mesleki turizm eğitimi daha verimli hâle getirebilir.

2000'li yıllardan sonra çok hızlı bir şekilde sayıları artan ortaöğretim ve yükseköğretim sistemin yer alan mesleki turizm eğitimi veren kurumların, eğitimin gerektirdiği fiziksel ve donanımsal imkânlarla sahip olmaması, öğrencilere uygulama eğitimi yaptırılacak imkanların yetersiz olması, özellikle uygulamalı dersleri veren eğitimcilerin yetersiz olması mesleki turizm eğitiminin niteliğini azaltan etkenlerin başında gelmektedir. Bunu önleyebilmek adına mesleki turizm eğitimi veren kurumların fiziki, donanımsal ve uygulama alanları, eğitimci kadrosu tam olmadan açılmalarına izin verilmemeli, eksikleri olan kurumların eksiklerinin en kısa sürede tamamlanması verilen eğitimin kalitesinin artırılabilmesi için önem arz etmektedir.

Turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücü ihtiyacı uzun vadeli olarak tespit edilerek okul ve öğrenci sayılarının buna göre belirlenmesi, turizm potansiyeli düşük olan bölgelere mesleki turizm eğitimi veren kurumların bu kadar fazla sayıda açılmaması gerekmektedir.

Turizm sektörünün ana ihtiyacı olan nitelikli ara eleman ihtiyacının karşılanabilmesi için ortaöğretim ve önlisans programlarına ağırlık verilmeli, bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin temel mesleki turizm eğitimi tam olarak almış olmasını sağlayacak programların uygulanması sağlanmalıdır. Lisans ve lisansüstü eğitim düzeyinde ihtiyacın çok üstünde öğrenciye eğitim verildiği görülmektedir. Temel mesleki turizm eğitimi almamış kişilerin lisans eğitimi verilerek orta ve üst düzey yönetici olarak yetiştirilmeye çalışılması, lisansüstü eğitim verilerek turizm akademisyeni yapılmaya çalışılması eğitimin hazırbuluşluk ilkesi ile çelişen bir durum arz etmektedir. Ortaöğretim veya önlisans düzeyinde turizm eğitimi almamış öğrencilerin turizm ile ilgili lisans programlarına kabul edilmemesi, kabul edilecekse de bir yıllık yoğunlaştırılmış temel mesleki turizm eğitimi verildikten sonra lisans programlarına devamlarının sağlanması bu sorunun çözümü olabilir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, O.K. (1991). *Türkiye’de turizm eğitimi ve etkenliği*, Ankara: Yeniçağ Basın Yayın.
- Ahipaşaoğlu, S. H. (2001). *Turizmde rehberlik*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akdeniz Üniversitesi (t.y.). Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Turizm ve otel işletmeciliği programı, https://sosyal.akdeniz.edu.tr/tr/turizm_ve_otel_isletmeciligi_programi-1090
- Aker, A. (2019). *OTEM Oteli*, içinde, Kozak, N. (Editör), Online Türkiye turizm ansiklopedisi, <https://www.turkiyeturizmansiklopedisi.com/otem-oteli> (Erişim tarihi: 10.10.2023).
- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (t.y.). Turizm fakültesi, tarihçe, <https://hacibayram.edu.tr/turizm/tarihce>
- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (t.y.). Turizm fakültesi, tarihçe, <https://akademik.adu.edu.tr/fakulte/turizm/default.asp?idx=343236>
- Aymankuy, Y. ve Aymankuy, S. (2002). *Önlisans ve lisans düzeyindeki turizm eğitimi veren yüksek öğretim kurumlarının buldukları yerlerin analizi ve turizm eğitimi için bir model*, Turizm Eğitim Konferansı-Workshop, s.29-41, Ankara.
- Balıkesir Üniversitesi (t.y.). Balıkesir Meslek Yüksekokulu, Otel ve lokanta hizmetleri bölümü, Tarihçe. <https://www.balikesir.edu.tr/site/icerik/otel-lokanta-ve-ikram-hizmetleri-bolumu-3273>
- Balıkesir Üniversitesi (t.y.). Turizm fakültesi, tarihçe, <https://www.balikesir.edu.tr/site/icerik/turizm-fakultesi-467>
- Başaran, İ.E. (1992). *Eğitime giriş*,. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Başaran, İ.E. (1993). *Eğitim yönetimi*, Ankara: Kadıoğlu Matbaası
- Boğaziçi Üniversitesi (t.y.). Turizm işletmeciliği bölümü, tarihçe, <https://tourism.bogazici.edu.tr/tr/content/tarihce>
- Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (t.y.). Bolu Meslek Yüksekokulu, tarihçe, <http://bmyo.ibu.edu.tr/bmyo/tarihce>
- Çiçek, D., Zencir, E., Kozak, N. (2014). *Türkiye’de turizm eğitimi alanında bir öncü: TUGEV* . III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi (248-260). Aydın.
- Çimrin. H. (1995). *Turizm ve turist rehberliğinin abcsi*. Antalya: Akdeniz Kitabevi.
- Çokişler, N. (2021). Turist rehberliği mevzuatının tarihsel değişimi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6 (1): 17-28 . DOI: 10.37847/tdtdad.862927
- Değirmencioglu, A. Ö. (2001). Türkiye’de turizm rehberliği eğitimi üzerine bir araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12 (2): 189-196.
- Demirci, B., Sarıkaya, G. S. ve Erol, E. (2020). Türkiye’de gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin değerlendirilmesi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4): 3311-3324. DOI: 10.26677/TR1010.2020.564
- Doğantan, E. (2019). *Otelcilik ve Turizm Eğitim Merkezi (OTEM)*, içinde, Kozak, N. (Editör), Online Türkiye turizm ansiklopedisi, <https://www.turkiyeturizmansiklopedisi.com/otelcilik-ve-turizm-egitim-merkezi-otem> (Erişim tarihi: 09.10.2023).
- Dokuz Eylül Üniversitesi (t.y.). İzmir Meslek Yüksekokulu, Turizm ve otel işletmeciliği programı, <https://imyodeu.edu.tr/tr/turizmveotel/>
- Durmuş, A. (2018). Milli Eğitim Şûraları ve öğretim programlarında özel yetenekli çocukların eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, Üstün-özel yeteneklilerin eğitimi özel sayı, 445-448.
- Ege Üniversitesi (t.y.). Çeşme Turizm Fakültesi, tanıtım, tarihçe, <https://turizm.ege.edu.tr/tr-4076/tanitim.html>
- Fırat Üniversitesi (t.y.). Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, tarihçe, <https://sosyalmyo.firat.edu.tr/page/3157>

- Güçer, E. (2004). *Türkiye'deki turizm eğitimi ile Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki turizm eğitiminin karşılaştırılması ve sektörün turizm eğitiminden beklentileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gülersoy, Ç. (1990). Reşit Saffet Atabinen'i anma toplantımız, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 79-358.
- Hacettepe Üniversitesi (t.y.). Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, tarihçe, <https://sbmy.hacettepe.edu.tr/tr/menu/tarihce-6>
- Hacıoğlu, N. (1990). *Örgün turizm eğitimi ve sorunları*. 1. Ulusal Turizm Kongresi (16-18 Kasım 1990) Kuşadası.
- Hacıoğlu, N. (1992). *Balkan Ülkeleri turizm eğitim semineri*, İstanbul.
- Hacıoğlu, N. (1996). *Turizmin güncel sorunları ders notları*. Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu. Balıkesir.
- İstanbul Convention and Visitors Bureau (t.y.). Turizm Eğitim ve Geliştirme Vakfı, <https://www.icvb.org.tr/tr/tugev-tr/>
- İstanbul Üniversitesi (t.y.). Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, tanıtım, <https://sosyalbilimlermyo.iuc.edu.tr/tr/content/yuksekokulumuz/tanitim>
- Kahraman, A. (2016). Tekerleği yine ve yeniden icat etmek: dil eğitimi politikaları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı:18-25 .
- Kocabaş, İ. (1994). Eğitimde verimlilik için hedeflerle yönetim. *Verimlilik Dergisi*, Milli Produktivite Merkezi, Sayı:1994/2, Ankara: Mert Matbaacılık.
- Kozak, N.. (2020). *Monitör yetiştirme semineri*, içinde, Kozak, N. (Editör), Online Türkiye turizm ansiklopedisi, <https://www.turkiyeturizmansiklopedisi.com/monitor-yetistirme-seminerleri> (Erişim tarihi: 09.10.2023).
- Marmara Üniversitesi (t.y.). Eğitim-Öğretim bilgi sistemi, Sosyal Bilimler Yüksekokulu, Turizm ve otel işletmeciliği, <https://meobs.marmara.edu.tr/ProgramTanitim/sosyal-bilimler-meslek-yuksekokulu/onlisans-2-yillik-turkce-132-171-0>
- Mersin Üniversitesi (t.y.). Sosyal Bilimler Yüksekokulu, tanıtım sayfası, <https://www.mersin.edu.tr/akademik/sosyal-bilimler-meslek-yuksekokulu>
- Mersin Üniversitesi (t.y.). Turizm fakültesi, <https://www.mersin.edu.tr/akademik/turizm-fakultesi>
- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (t.y.). Muğla Meslek Yüksekokulu, hakkımızda, <https://muglamyo.mu.edu.tr/tr/hakkimizda-993>
- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (t.y.). Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Turizm ve otel işletmeciliği, Genel bilgi, <https://www.ohu.edu.tr/sosyalbilimlermyo/turizmotelismetme/sayfa/genel-bilgi>
- Olalı, H. (1973). *Turizm eğitim ve öğretimi*, İktisadi Coğrafya ve Turizm Enstitüsü Konferansları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul: Güler Matbaası.
- Olalı, H. (1982). *Turizm olayı-Turizmin önemi*, İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Olalı, H. (1990). *Turizm politikası ve planlaması*. İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları
- Olçay, A. (2008). Türk turizmde eğitimin önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(2): 383-390.
- Orhaner, E. ve Tunç, A. (2001). *Ticaret ve turizm eğitiminde özel öğretim yöntemleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özdemir, Cezdim. (2020). *Turizm eğitim merkezleri (TUREM)*, içinde, Kozak, N. (Editör), Online Türkiye turizm ansiklopedisi, <https://www.turkiyeturizmansiklopedisi.com/turizm-egitim-merkezleri-turem> (Erişim tarihi: 09.10.2023).

- Özdoğan, O.N. ve Çavuş, Ş. (2009). *Türkiye’de turizm eğitiminin yapısı ve gelişimi*. Ş. Çavuş, Z. Ege ve O.E. Çolakoğlu, (Ed.), içinde Türk turizm tarihi yapısal ve sektörel Gelişim (s. 221-253). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Resmi Gazete (1981). Turizm Eğitim Merkezleri Kuruluş Yönetmeliği. Sayı: 17452. Ankara. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17452.pdf>
- Resmi Gazete (2006). 5450 Sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Bağlı Okulların Millî Eğitim Bakanlığına Devredilmesi ile Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Sayı: 26069 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060203-1.htm>
- Resmi Gazete (2013). Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği. Sayı: 28568. Ankara. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130223-10.htm>
- Resmi Gazete (2014a). Millî Eğitim Şûrası Yönetmeliği. Sayı: 29054. Ankara. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140708-4.htm>
- Resmi Gazete (2014b). Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği. Sayı: 29217. Ankara. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141226-25.htm>
- Resmi Gazete (2016). 6764 Sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı: 29913, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161209-5.htm>
- Resmi Gazete (2017). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. Sayı: 30019. Ankara. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/03/20170326-2.htm>
- Resmi Gazete (2018). Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği. Sayı: 30388. Ankara. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141226-25.htm>
- Sezgin, O.M. (2001). *Genel turizm ve turizm mevzuatı*, Ankara: Detay Yayıncılık
- Şahinkesen, A. (1992). *Eğitimde ikili sistem*. Türk Eğitim Derneği. Türkiye’de meslek eğitimi ve sorunları, Bilim Dizisi No.6, Ankara.
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (a) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Altıncı Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/6_sura.pdf
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (b) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Yedinci Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/7_sura.pdf
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (c) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Sekizinci Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/8_sura.pdf
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (d) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/9_sura.pdf
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (e) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Onuncu Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/10_sura.pdf
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (f) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Onikinci Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/12_sura.pdf

- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (g) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Ondördüncü Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/14_sura.pdf
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (h) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/15_sura.pdf
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (ı) (t.y.). Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları, Onaltıncı Milli Eğitim Şûrası Dokümanları, http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/suralar/dokumanlar/16_sura.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547&MevzuatTur=1&MevzuatTip=5>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (a) (t.y.). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (b) (t.y.). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (c) (t.y.). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma_Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (d) (t.y.). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani_1979_1983.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (e) (t.y.). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani-1985-1989.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (f) (t.y.). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (g) (t.y.). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (h) (t.y.). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (ı) (t.y.). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (i) (t.y.). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (j) (t.y.). Onbirinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.). Turizm Eğitimi Daire Başkanlığı görevleri, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-11830/turizm-egitimi-dairesi-baskanligi.html>.

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.). Mesleki Turizm Eğitimi ve Başvurusu <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-13202/mesleki-turizm-egitimi-ve-basvurusu.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017). 3. Turizm Şurası: Turizm Eğitimi, İstihdamı ve Turist Rehberliği Komisyonu Raporu, 1-3 Kasım 2017, Ankara. Erişim adresi: <https://turizmsurasi.ktb.gov.tr/TR-204583/turizm-egitimi-istihdami-ve-turist-rehberligi-komisyonu-.html>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (t.y.). Mesleğim Hayatım, Alan dal Listesi, https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/photos/2022/02/23/34-alan-184-dal-listesi_pdf_62166c70c0c59.pdf
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim Haritası (t.y.). Türkiye Geneli Alan detayları, <http://meslekiegitimharitasi.meb.gov.tr/alanbilgi.php>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (t.y.) Yaygın Eğitim Programları, <https://e-yaygin.meb.gov.tr/pagePrograms.aspx>
- T.C. Turizm Bakanlığı (1998). Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yılı 1. Turizm Şurası: alt komisyon raporları genel kurul görüşmeleri ve 1. Turizm Şurası kararları: 20-22 Ekim 1998, Ankara.
- T.C. Turizm Bakanlığı (2002). 2. Turizm Şurası: alt komisyon raporları genel kurul görüşmeleri ve 1. Turizm Şurası kararları: 12-14 Nisan 2002, Ankara.
- Timur, A. (1992). *Türkiye'de turizm eğitiminin yapısı, uygulanan politikalar ve sonuçları*. Turizm Eğitimi Konferansı/Workshop, 9-11 Aralık Ankara, Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayını.
- Toker, A. (2018). *Türkiye'de Bir İlk: Ankara Otelcilik Okulu (1961-1974)*. Düünden bugüne Türkiye'de turizm kurumlar kuruluşlar turizm bölgeleri meslekler (pp.565-602), Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Trabzon Üniversitesi (t.y.). Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu, hakkında, <https://turizm.trabzon.edu.tr/S/3770/turizm-ve-otelcilik-meslek-yuksekokulu>
- Trakya Üniversitesi (t.y.). Edirne Sosyal Bilimler Yüksekokulu, hakkımızda, <https://esbmyo.trakya.edu.tr/pages/hakkimizda>
- Tuncer, K. (2022). *Lise düzeyinde mesleki turizm eğitimi ve işletmelerde beceri eğitimi yapan öğrencilerin yeterlilikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüylüoğlu, T. (2003). *Türkiye'de turizm eğitiminin niteliği*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlüöner, K. (1990). *Turizmin iktisadi kalkınmaya etkileri ve Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi turizm politikaları*, Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlüöner, K. ve Boylu, Y. (2005). "Türkiye'de yükseköğretim düzeyinde turizm eğitimindeki gelişmelerin değerlendirilmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), 11-32.
- Üzümçü, P. T., Bayraktar, S. (2004). *Türkiye'de turizm otel işletmeciliği alanında eğitim veren yükseköğretim kuruluşlarındaki eğitimcilerin turizm mesleki eğitiminin etiksel açıdan incelenmesine yönelik bir alan araştırması*, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi. (25-26 Kasım) Eskişehir.
- Yükseköğretim Kurulu (t.y.). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, Öğrenci İstatistikleri, 2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/>.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Review Article

Turizm Politikalarının Sürdürülebilir Turizm İlkeleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında 41 Yıllık Turizm Politikaları)

Evaluation of Tourism Policies in Line with Sustainable Tourism Principles (41 Years of Tourism Policies on the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye)

Cüneyt TOKMAK^{a*}

^a Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Eskişehir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1377-3531

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Eylül 2023

Kabul tarihi: 13 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Sürdürülebilir turizm ilkeleri,
Turizm politikaları,
Kalkınma planları,
Türkiye turizm stratejisi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 16, 2023

Accepted: October 13, 2023

Keywords:

Principles of sustainable tourism,
Tourism policies,
Development plans,
Türkiye tourism strategy.

ÖZ

Sürdürülebilir turizm gelişimi, turizmin olumsuz etkilerini azaltmanın en önemli yollarından bir tanesidir. Bu çalışmanın amacı gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin son 41 yıldaki turizm politikalarının sürdürülebilir turizm ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesidir. Literatürden yararlanarak sürdürülebilir turizm ilkelerinin neler olabileceği tartışılmış ve çalışma kapsamında esas alınan ilkeler ortaya konulmuştur. Türkiye'nin 41 yıllık turizm politikalarını tespit etmek amacı ile beşinci beş yıllık kalkınma planından itibaren toplam yedi adet kalkınma planı metni incelenmiş, ayrıca Türkiye'nin en önemli uzun vadeli turizm planı olan Türkiye Turizm Stratejisi aynı amaçla değerlendirilmiştir. Temel turizm politikaları, sürdürülebilir turizm ilkeleri ile kıyaslanmıştır. Sonuç olarak sürdürülebilir turizm ilkelerine uygun düşen politikaların tüm planlarda yer almasına rağmen özellikle 2000'li yıllardan (Sekizinci beş yıllık kalkınma planı) itibaren sürdürülebilir turizm ilkelerine uygun düşen politikaların daha fazla vurgulandığı tespit edilmiştir. Tüm kalkınma planlarında nicel hedeflerden olan turistik yatak arzının artırılması, turist sayısının artırılması, turizm gelirlerinin artırılması, turizmin tüm bölgelere yayılması ve çeşitlendirilmesi gibi hedeflerin olduğu görülmüştür. 2023 Türkiye Turizm stratejisinde kalkınma planlarında belirtilen temel hususların ayrıntılı olarak planlandığı; turizm bölgesi, turizm kenti, turizm konseyi, turizm koridoru gibi yeni kavramların işlendiği görülmüştür. Sürdürülebilir turizm ilkelerinin daha başarılı bir şekilde uygulanması adına ziyaretçi yönetim sistemi uygulamaları, küçük ölçekli esnek konaklama tesislerinin yaygınlaştırılması, sürdürülebilir turizm göstergelerinin hayata geçirilmesi ve bölgelerin taşıma kapasitelerinin belirlenmesi konuları önerilmiştir.

ABSTRACT

Sustainable tourism development is one of the most important ways to reduce the negative effects of tourism. The aim of this study is to evaluate Türkiye's tourism policies as a developing country in the last 41 years within the framework of sustainable tourism principles. Using the literature, what the sustainable tourism principles could be was discussed and the principles based on the scope of the study were put forward. In order to determine Türkiye's 41-year tourism policies, a total of seven development plan texts, starting from the fifth five-year development plan, were examined, and Turkey's most important long-term tourism plan, Türkiye Tourism Strategy, was evaluated for the same purpose. Basic tourism policies are compared with sustainable tourism principles. As a result, it has been determined that although policies in line with sustainable tourism principles are included in all plans, policies in line with sustainable tourism principles have been emphasized more, especially since the 2000s (Eighth five-year development plan). It has been observed that all development plans include quantitative targets such as increasing the supply of tourist beds, increasing the number of tourists, increasing tourism revenues, spreading and diversifying tourism to all regions. In the 2023 Türkiye Tourism strategy, the basic issues specified in the development plans are planned in detail; It was observed that new concepts such as tourism region, tourism city, tourism council and tourism corridor were used. In order to implement sustainable tourism principles more successfully, visitor management system applications, dissemination of small-scale flexible accommodation facilities, implementation of sustainable tourism indicators and determination of carrying capacities of regions have been suggested.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cuneyttokmak@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Sustainable tourism is one of the approaches that should be preferred to ensure that tourism and touristic areas can survive in the future. Governments that make money from tourism and see it as an important catalyst of the economy often ignore the negative aspects of tourism when developing policies. In terms of its principles, sustainable tourism is an approach aimed at reducing the negative aspects of tourism and supporting the positive aspects. While this understanding is frequently expressed in political discourses, deviations can be observed during the determination of targets and policies in line with truly sustainable tourism principles. The main purpose of this study is to evaluate the tourism policies put forward in terms of sustainable tourism in these years when the Republic of Türkiye celebrated its 100th anniversary. Although the study is a conceptual evaluation, it aims to examine the documents in which tourism policies are put forward, especially in written form, and to evaluate these policies put forward in various periods in line with the sustainable tourism principles accepted in the literature. The approximately 41-year period starting with the 1982 "Tourism Encouragement Law", which is considered the turning point of the development of tourism in Türkiye, and continuing until 2023, is covered within the scope of the study. It is possible to come across other studies examining all development plans made since 1963, the beginning of the planned period in Türkiye (Yaşar & Çetinkaya, 2022; Yıldırım & Keleş, 2022; Can & Emir, 2021; Tuncel, 2019; Kervankiran, 2015; Gülbahar, 2009). ; Nohutçu, 2002). However, since this study is based on examining policies within the framework of sustainable tourism principles, the 1980s, when the concept of sustainability began to become widespread all over the world, were considered as the starting period. For this reason, examinations have been made since the "Tourism Encouragement Law" enacted in 1982 and the fifth five-year development plan corresponding to these years. In this respect, it differs from other studies.

Due to the subject of the study, Türkiye's tourism policies are based on the period after the TEL enacted in 1982. An important reason for this is that the concept of sustainable tourism came to the fore in the world after the 1980s and even with the 1990s. Tourism policies in Türkiye are generally evaluated in the sources on the basis of before and after the planned period. At this stage, it is useful to examine the planned period starting with the "Fifth Five-Year Development Plan" within the planned period and ending with the "Eleventh Development Plan". It is worth mentioning that in the planned period, mass tourism was given more importance until the fifth five-year development plan period (Yıldırım & Keleş, 2022, p.154). However, this determination should not mean that mass tourism was abandoned in other periods. The tourism sector in Türkiye has never given up on mass tourism due to its structure, and other types of tourism as well as mass tourism have been included in tourism policies since the fifth five-year development plan.

It can be stated that policies towards sustainable tourism principles became more evident in the 2000s and with the eighth development plan. Local participation and satisfaction of local people, which is very important for sustainable tourism, have been addressed to a limited extent. Carrying capacity studies are a primary criterion for the sustainable development of tourist areas. It seems that this issue was only mentioned in the eleventh development plan period. Therefore, the lack of concern and study regarding the carrying capacity of tourist areas in the tourism sector, which is known to have developed very rapidly since the 1980s, is a major deficiency.

Türkiye Tourism Strategy, which created great excitement for those working in the field of tourism at the time it was published, is an important document as it is the first comprehensive study ever done, addressing the targets to be achieved by 2023 and how to develop and diversify tourism in Türkiye. First of all, it is useful to evaluate the main issues and targets in the strategy in accordance with the scope of the study.

Sustainable tourism development is a form of development that should be addressed especially for developing countries. Because in developing countries, the economic dimension of tourism and the negative effects of tourism are handled in a shadowy way. In this regard, some governments consider economic indicators more than environmental impact indicators (He, He & Hu, 2018, p.77). Türkiye, as a developing country, shows a similar tendency in terms of the importance it attaches to tourism in the period included in the scope of the study. It can be clearly stated that there is no analysis that evaluates the negative developments and effects in this context in the texts in which tourism policies are reflected. This is mainly due to the fact that since the 1960s, Türkiye sees tourism as a main sector that meets its foreign exchange needs and creates employment (Nohutçu, 2002). When we look at the development plans and tourism strategy, it can be easily understood that the economic contributions of tourism are taken into account. In the evaluations made at the end of the plan periods, it is seen that issues such as the number of tourists reached, tourism income obtained, and total bed capacity are emphasized more. Although the goals related to sustainable tourism are included in the development plans, it can be said that this issue is not a basic policy, but rather the effect of the conditions and Europeanization (Cavlak & Cavlak, 2019) adventure that has been put forward as a result of Türkiye's accession to the European Union.

Giriş

Sürdürülebilir turizm, turizmin ve turistik alanların gelecekte de var olabilmesinin sağlanması adına tercih edilmesi gereken yaklaşımlardan bir tanesidir. Turizmden kazanç sağlayan, turizmi ekonominin önemli bir katalizörü olarak gören yönetimler politika geliştirirken turizmin negatif yönlerini çoğu zaman göz ardı etmektedirler. Sürdürülebilir turizm anlayışı ilkeleri itibarı ile turizmin negatif yönlerini azaltmaya, pozitif yönlerini desteklemeye dönük bir anlayıştır. Bu anlayış politik söylemlerde sıklıkla dile getirilirken, gerçek anlamda sürdürülebilir turizm ilkelerine uygun hedeflerin, politikaların belirlenmesi esnasında sapmalar görülebilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılını kutladığı bu yıllarda, ortaya konulan turizm politikalarının sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesidir. Çalışma kavramsal bir değerlendirme olmakla birlikte, turizm politikaların özellikle yazılı olarak ortaya konulduğu dokümanların incelenmesi ve çeşitli dönemlerde ortaya konulan bu politikaların literatürde kabul edilen sürdürülebilir turizm ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesini hedeflemektedir. Turizmin Türkiye'de gelişiminin dönüm noktası olarak kabul edilen 1982 "Turizmi Teşvik Yasası" ile başlayan ve 2023 yılına kadar devam eden yaklaşık 41 yıllık dönem çalışmanın kapsamı içerisinde ele alınmıştır. Türkiye'de planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılından bu yana yapılan tüm kalkınma planlarının incelendiği başka çalışmalara rastlamak mümkündür (Yaşar & Çetinkaya, 2022; Yıldırım ve Keleş, 2022; Can ve Emir, 2021; Tuncel, 2019; Kervankiran, 2015; Gülbahar, 2009; Nohutçu, 2002). Ancak bu çalışma sürdürülebilir turizm ilkeleri çerçevesinde politikaların incelenmesini esas aldığı için sürdürülebilirlik kavramının tüm dünyada yaygınlaşmaya başladığı 1980'li yıllar başlangıç dönemi olarak düşünülmüştür. Bu nedenle de 1982 yılında çıkarılan "Turizmi Teşvik Yasası" ve bu yıllara karşılık gelen beşinci beş yıllık kalkınma planından itibaren incelemeler yapılmıştır. Bu yönü itibarı ile diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, turizme erken dönemde önem veren ülkeler arasında yer almaktadır. Tüm dünyada turizm sektörü özellikle ikinci dünya savaşından sonra ivme kazanırken, kamu sektörü bu hususta gerekli teşvikleri yapmaya çalışmıştır. Esasen turizmi teşvik yasası ilk kez 1953 yılında çıkarılmış ve 1957 yılında kamu otoritesi turizmi bakanlık düzeyinde bir teşkilat haline dönüştürmüştür (Yıldız, 2011). İlerleyen dönemlerde bir takım kesintiler olsa da 1980'li yıllarla birlikte turizm sektörüne olan destek ciddi bir düzeye ulaşmıştır. Bu çalışmada özellikle 1982 yılından sonraki dönemin esas alınmasının nedeni, Türkiye için bu yılda çıkarılan Turizmi Teşvik Yasası'nın bir dönüm noktası olması ve tüm dünyada da 1987 yılı itibarı ile sürdürülebilir kalkınma felsefesinin devreye girmiş olmasıdır. 1990'lı yıllarla birlikte sürdürülebilir turizm literatürü oluşmaya başlarken, turizm sektöründe sürdürülebilir kalkınma felsefesine uygun gelişmeler sağlanması adına kamu ve özel sektör giderek bilinçlenmeye başlamıştır. Bu bilinç özellikle son 41 yılda Türkiye Cumhuriyeti'nin kamusal turizm politikalarına yeterince yansıyor yansımadağı çalışma içerisinde değerlendirilmiştir.

Türkiye sahip olduğu konum itibarı ile turistik arz çekicilikleri açısından oldukça avantajlı bir ülkedir. Diğer taraftan Avrupa turizm pazarına yakın oluşu ve geleneksel turizm türleri açısından doğal avantajlara sahip olması nedeni ile turizm sektörü öncelikli geliştirilmesi gereken sektörler arasında yer almıştır. Turizm sektörünün büyük ölçüde doğal kaynaklardan yararlanıyor olması, ekonomiye ciddi katkılarının oluşu kamu yöneticilerinin de bu sektöre olan ilgisini artıran ve turizm sektörünün cazibesini açıklayan sadece birkaç nedendir. Turizmin ödemeler dengesine olan katkısı, istihdam olanaklarının yüksek oluşu ayrıca sektörün çok da uzman personel gerektirmeden hızlıca faaliyete geçebilme kapasitesi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin turizme olan ilgisini açıklayan diğer nedenler olarak bahsedilebilir. Tosun'a göre

(2001) Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin turizm sektörünün sürdürülebilir turizm ilkeleri doğrultusunda geliştirilmesi oldukça güçtür. Bunun önemli gerekçelerinden bir tanesi, sürdürülebilir turizm ilkelerinin bizzat kalkınma hedefleri ile çelişmesidir. Zaten sürdürülebilir turizmin esas kaynağı olan sürdürülebilir gelişme kavramının da kendi içinde bir çelişki içerdiği aşikârdır. Bu husus Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından ele alındığında daha da problemlili hale gelmektedir. Esasen temel kaygısı kalkınma sürecini tamamlamak olan bu tür ülkelerde turizmin sürdürülebilir ilkeler çerçevesinde yönetilmesi ve politikaların bu bağlamda geliştirilmesi ya söylemde kalmakta ya da yanlış yorumlanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı özellikle bu konuda Türkiye’de son 41 yıl içerisinde ortaya konan politikaların sürdürülebilir turizm ilkeleri çerçevesinde değerlendirilerek ne gibi sapmaların olduğunu açıklamaya çalışmaktır.

Turizm Politikası

Politika gidilecek, izlenecek yol anlamında kullanılan ve özellikle karar vericilere kolaylık sağlayan kurallar bütünüdür. Daha geniş anlamda insan hayatını düzenleyen genel kurallar ve faaliyetler (Aköz, 2018) olarak da politikayı tanımlamak mümkündür. Kimi kaynaklarda politikanın alternatif eylemler içerisinde seçilen, şimdi ve gelecekte alınacak kararlara rehberlik eden açık söylem ve eylem yöntemi (Edgell, Allen, Smith ve Swanson, 2008) olarak da tanımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda politika, ilgili olduğu alanla birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir. Turizm politikası da turizm sektörünün geliştirilmesi ve desteklenmesi ile ilgili olarak alınacak kararlara rehberlik yapan kurallar, ilkeler veya karar alma esasları olarak tanımlanabilir. Makro düzeyde kamunun ve özel sektörün kontrol alanları ile ilgili olarak kendi turizm politikalarını geliştirmeleri mümkündür. Bu çalışmada turizm politikası ile sektöre en büyük etkiyi sağlayan kamu yönetiminin turizm politikası kastedilmiştir. Devlet bir ülkenin turizm politikasını belirleyen ve turizm sektörünü büyük ölçüde şekillendiren en önemli otoritedir. Devlet yasal düzenlemelerle, örgütsel yapıları oluşturarak, plan yaparak bütün sektörlerin gelişimini biçimlendirmektedir. Dolayısıyla ülkelerin turizm politikalarını, çıkarılan turizmle ilgili yasalardan, planlardan, strateji ve hedeflerden tespit etmek mümkündür. Turizm politikası tek düze bir uygulama veya kural olmaktan ziyade kapsamlı düzenlemeleri içerir. Aşağıda Goeldner ve Ritchie’nin yaptığı turizm politikası tanımına yer verilmiştir:

Turizm politikası, bir destinasyondaki uzun vadeli turizm gelişimini ve günlük faaliyetleri doğrudan etkileyen toplu ve bireysel kararların bir çerçeve içinde alındığı, bir çerçeve sağlayan bir dizi düzenleme, kural, yönerge, direktif ve geliştirme/tanıtmaya hedefleri ve stratejileri olarak tanımlanabilir. (Goeldner ve Ritchie, 2009, s. 414).

Tanımlamada dikkati çeken en önemli husus bir destinasyonun gelişiminde turizm politikasının ne kadar önemli olduğunu vurgulamasıdır. Dolayısıyla turizm politikaları sürdürülebilir turizm açısından vazgeçilmezdir. Nitekim Olalı ve Timur (1988, s. 317) turizm politikasını tarif ederken “Devlet tarafından turistik gelişmenin gidişine bilinçli bir şekilde müdahale etmektir” şeklinde bir izah getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında turizmin ülke ekonomisindeki görünümü ve bütün yönleriyle etkisini şekillendiren hususların devlet politikasının bir sonucu olduğu kabul edilebilir. Elbette turizm politikası sadece kamunun etkili olduğu bir alan değildir (Yaşar ve Çetinkaya, 2022). Ancak özel sektörün politika belirleme ve uygulamada oldukça sınırlı etkisi vardır denilebilir. Edgell ve diğerlerinin (2008) de turnak içinde belirtilen turizm politikası tanımlaması yaptığını görülmektedir. O halde turizm politikasını sektörü bilinçli olarak etkileyen, yönlendiren ve şekillendiren devlet otoritesi

tarafından ortaya konulan düzenlemeler, kurallar, hedefler ve stratejiler olarak ele almak mümkündür. Devlet uyguladığı turizm politikaları ile sürdürülebilir bir turizm anlayışı sergileyebilir. Ya da tam tersine sürdürülebilir turizmden uzaklaşarak daha çok ekonomik çıktıları önceleyen, hızlı ve kontrolsüz bir gelişmenin de kaynağı olabilir. Bu konuda değerlendirme yapabilmek için sürdürülebilir turizmin ve ilkelerinin ne olduğu açıkça ortaya konulmalıdır.

Sürdürülebilir Turizm İlkeleri

Sürdürülebilir turizmin geçmişi elbette ki büyük oranda sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilidir. Ana kavram her zaman sürdürülebilir kalkınma olmuştur. 1987 Brundtland kararları ile tüm dünyada kabul görmeye başlayan sürdürülebilir kalkınma kavramı, bütün sektörleri etkilediği gibi turizm sektörünü de etkilemiştir. Sürdürülebilir turizmin ilkeleri, sürdürülebilir gelişmenin ilkeleri ile bu yönü ile çelişmesi beklenemez. Tersine bir uyumluluğun olduğu söylenebilir. Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen sürdürülebilir gelişmede 2030 yılına kadar ulaşılması gereken 17 hedefe turizm sektörü de katkı sağlamak durumundadır.

Sürdürülebilir turizmin ilkeleri, çeşitli kaynaklarda küçük farklarla bahsedilen ancak genel ortak hususların yer aldığı bir bütün olarak algılamak mümkündür. Bunlardan Tosun (2001), beş ilkedden, Demir ve Çevirgen (2006) on ilkedden, Garrad ve Fyall (1998) on ilkedden, Dünya Turizm Örgütü ise sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutuna vurgu yaparak üç temel ilkesinden (Dünya Turizm Örgütü, 2023) bahsetmektedir. Bu ilkelere sırasıyla değinmekte yarar vardır. Tosun (2001) sürdürülebilir turizm gelişiminin aşağıdaki beş ilkedden oluşabileceğini belirtmiştir:

1. Sürdürülebilir turizm, yerel turistik destinasyonlarda şimdiye kadar dışlanmış olanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmalıdır.
2. Sürdürülebilir turizm, yerel turistik destinasyonlardaki eşitsizliği ve mutlak yoksulluğu azaltmalıdır.
3. Sürdürülebilir turizm, turistik destinasyonlarda yerel halkın özgüven kazanmasını, yoksulluk, cehalet ve sefaletten kurtulmasını sağlayacak gerekli koşulların ortaya çıkmasına katkıda bulunmalıdır.
4. Sürdürülebilir turizm sadece ulusal ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda bölgesel ve yerel ekonomik büyümeyi de hızlandırmalıdır. Bu büyümenin sosyal yelpazede adil bir şekilde paylaşılması gerekmektedir.
5. Sürdürülebilir turizm, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme kabiliyetinden ödün vermeden yukarıdaki hedef veya ilkelere belirsiz bir süre içinde ulaşmalıdır.

Yukarıdaki ilkeler ele alındığında sürdürülebilir turizmin yerel toplum açısından önemini vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca sürdürülebilir turizmin literatürde kabul gören tanımının beşinci maddede bir ilke olarak belirtildiği görülmektedir. Açıklanan ilkelere çevresel sürdürülebilirlik konusu eksik kalmış gibi görünmektedir. Garrad ve Fyall (1998); Demir ve Çevirgen (2006) sürdürülebilir turizmle ilgili olarak on ilkedden bahsetmektedirler. Bunlar:

1. Kaynakların sürdürülebilir kullanımı,
2. Fazla tüketimin ve atıkların azaltılması,
3. Çeşitliliğin korunması,
4. Turizmin planlama ile bütünleştirilmesi,
5. Yerel ekonomilerin desteklenmesi,
6. Yerel toplulukların dâhil edilmesi,

7. Paydaşlara ve halka danışılması,
8. Çalışanların eğitimi,
9. Turizmin sorumlu bir biçimde pazarlanması,
10. Araştırma yapılması.

Buradaki ilkelerin bir öncekine kıyasla daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konarak ilgili kaynaklarda açıklandığı görülmektedir. Ortak bir biçimde destinasyonda yaşayan yerel toplumun sürdürülebilir turizmde ne kadar önemli olduğu, turizm açısından araştırma, eğitim, planlama ve sorumlu pazarlama anlayışlarının vurgulandığı görülmektedir.

Dünya Turizm Örgütü (2023) sürdürülebilir turizm ilkelerine biraz daha farklı yaklaşmış, çok ayrıntıya girmeden, literatürde sürdürülebilir gelişme ve sürdürülebilir turizmin boyutları olarak da bilinen üçlemeden (sosyal, ekonomik ve çevresel) yola çıkarak açıklama getirmiştir:

1. Temel ekolojik süreçleri sürdürerek, doğal mirasın ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yardımcı olarak, turizmin gelişmesinde önemli bir unsur oluşturan çevresel kaynaklardan en iyi şekilde yararlanın (Çevresel Sürdürülebilirlik).
2. Ev sahibi toplulukların sosyo-kültürel özgünlüğüne saygı gösterin, yerleşik ve yaşayan kültürel miraslarını ve geleneksel değerlerini koruyun ve kültürlerarası anlayış ve hoşgörüyü katkıda bulunun.
3. Sürdürülebilir istihdam ve gelir kazanma fırsatları ile ev sahibi topluluklara sosyal hizmetler de dâhil olmak üzere; tüm paydaşlara âdil bir şekilde dağıtılan sosyo-ekonomik faydalar sağlayarak, yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunarak uygulanabilir ve uzun vadeli ekonomik operasyonlar sağlayın.

Bahsi geçen ilkelerden yararlanarak aşağıda ortak kabul görenleri mümkün olduğunca açık ve öz bir biçimde belirtmekte yarar vardır.

1. Çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel değerleri dikkate almak, korumak ve geliştirmek.
2. Kaynakları sürdürülebilir bir biçimde kullanmak, taşıma kapasitesini dikkate almak, aşırı tüketimi ve atıkları azaltmak.
3. Yerel ekonominin, yerel toplumun ve ilgili grupların dikkate alınması ve desteklenmesi.
4. Eğitime ve araştırmaya önem verilmesi.
5. Bütüncül, toplum merkezli, dinamik ve başarı odaklı bir planlama anlayışı ile turistik alanların yönetilmesi (Godfrey, 1996).
6. Hızlı ve sert olmayan yavaş ve kontrollü gelişimi esas almak (Godfrey, 1996).
7. Yerel turist destinasyonundaki eşitsizliği, fakirliği azaltmak.
8. Mevcut turistik ihtiyaçlar giderilirken, gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermemek.

Yukarıda farklı kaynaklardan derlenerek ortaya konulan ilkelerin daha da detaylandırılması ve çoğaltılması mümkündür. Ancak detaya inildikçe meselenin özünün anlaşılması güçleşebilmektedir. Bu nedenle gerek sürdürülebilir turizmin özelliklerinden, gerekse de ilkelerinden yola çıkılarak turizm politikalarının da nasıl olması gerektiği konusunda fikirler elde edilebilir. Sürdürülebilir turizm yerel toplumu ve destinasyonu önemsemektedir. Turizm, turistik alan var olduğu müddetçe yapılabilen bir faaliyettir. Turistik alanların geleceği ancak bu alanlar sürdürülebilir bir anlayışla yönetildiği vakit var olabilmektedir. Bu nedenle turistik alanlarda yaşayan yerel toplumun sürdürülebilir turizm açısından en önemli grup olduğunu söylemek mümkündür. Yerel halkın desteğinin olmadığı durumlarda turizm politika ve planların kesintiye uğraması söz konusudur (İnanır, 2019, s.530). Yerel toplumun nasıl destekleneceğini de doğrudan ilkelerden çıkarmak mümkün olmayabilir. Burada kastedilen, sürdürülebilir turizm açısından yerel toplumun ana merkeze oturtulması gerekliliğidir.

Kaynaklar olabildiğince yerelden karşılanmalı, öncelikle yerel ekonomiler desteklenmeli, yerel kültür korunmalı, turizmden gelir elde eden kesim de öncelikle yerel toplumun insanları olmalıdır. Turizmin gelişiminde nicelikten ziyade niteliğe önem verilmez. Hızlı ve sert gelişim turizmin sürdürülebilirliğine en büyük engellerdendir. Kitle turizm tercih edilmesi gereken en son seçenek olmalı, planlamalarda bölgesel taşıma kapasitesi dikkate alınarak hedefler ortaya konulmalıdır. Tüm bu ilkelerden yola çıkılarak Türkiye’de 1982 yılı sonrasında geliştirilen politikaların değerlendirilmesi mümkündür.

1982’den 2023’e Türkiye’nin Turizm Politikaları ve Sürdürülebilir Turizm İlkeleri ile Kıyaslama

Turizm hareketlerinin Türkiye açısından önemi 80’li yıllardan bu yana her zaman büyük olmuştur. Bunun önemli göstergelerinden bir tanesi turizmi teşvik etmek maksadı ile çıkarılan “Turizmi Teşvik Yasası (TTY)” olarak bilinen hukuki düzenlemedir. Dünyada turizm hareketleri 2. Dünya Savaşından sonra hareketlenmeye başlarken, Türkiye bu hareketlenme sayısal anlamda 1980’li yıllardan sonra olmuştur denilebilir. Esasen dünyada sürdürülebilir turizm 1990’lı yıllarda gündem olmaya başlamış iken Türkiye’de 1980’li ve 1990’lı yıllarda ortaya konan politikaların ilkelere uygun düşmesi çok da beklenmeyebilir. TTY ile birlikte Türkiye’de turistik yatırımlar çok hızlı gelişmiş, özellikle geleneksel turizm türü (Deniz, Kum, Güneş) bakımından elverişli olan bölgelerde çok büyük yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Yatak kapasitesi ve buna paralel uluslararası turist sayısı çok hızlı artmaya başlamıştır. Bu anlamda eylemsel düzeyde sürdürülebilir turizm gelişiminden uzaklaşıldığı da söylenebilir. Ancak turizm politikalarının büyük ölçüde yazılı metinlere yansıtıldığı kalkınma planları içerisinde sürdürülebilir turizm ilkelerinin yansımaları görmek mümkündür. Bu hususta Can ve Emir’in (2021) yaptığı çalışmada ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmacıların eriştiği sonuca göre kalkınma planlarının ilk beşinde (1963-1989) kitle turizmine ağırlık verildiği, diğer altı kalkınma planında (1990-2023) alternatif turizm ve sürdürülebilir turizm ilkelerine ağırlık verildiği belirtilmektedir.

Çalışma konusu gereği Türkiye’nin turizm politikalarını 1982 yılında çıkarılan Turizmin Teşvik Yasası sonrası dönemi esas almaktadır. Bunun önemli bir gerekçesi sürdürülebilir turizm kavramının dünyada da 1980’li yıllardan sonra, hatta 1990’lı yıllarla birlikte gündeme gelmesidir. Türkiye’de turizm politikaları genellikle kaynaklarda planlı dönem öncesi ve sonrası esas alınarak değerlendirilmektedir. Bu aşamada planlı dönem içerisinde yer alan “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” ile başlayarak “On Birinci Kalkınma Planı” ile sona eren planlı dönemi incelemekte yarar vardır. Planlı dönemde beşinci beş yıllık kalkınma planı dönemine kadar daha çok kitle turizmine önem verildiğini (Yıldırım ve Keleş, 2022, s.154) belirtmekte yarar vardır. Ancak bu tespit diğer dönemlerde kitle turizminden vaz geçildiği anlamına gelmemelidir. Türkiye’de turizm sektörü yapısı gereği kitle turizminden hiçbir zaman vaz geçmemiş, kitle turizminin yanı sıra diğer turizm türleri de beşinci beş yıllık kalkınma planından itibaren turizm politikalarına dâhil edilmiştir.

Kalkınma planları ile ilgili bilgiler Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı’nın sitesinden alınmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985 ile 1989 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem turizm hedefleri ve politikası:

- Belgili tesis sayısını ve yatak kapasitesini artırma,

- Türkiye'nin tarihi ve doğal kaynakları çevresel değerlere dikkat edilerek turizm doğrultusunda değerlendirmek,
- OECD, OOEC, OPEC, Balkan ve Üçüncü Dünya Ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi,
- Kitle turizmin ve bireysel turizmin geliştirilmesi, çalışanlara tatil imkânları sağlanması,
- Yurda gelen ve yurt dışına gidenlerle ilgili turizm istatistiklerinin tutulması,
- Doğal ve kültürel değerlerin koruma-kullanma dengesi ile turizm stratejilerini bütünleştirmek,
- Turizm bankası yatırımları yerine fonların kredilendirilmesi.

Turizmin teşvik edilmeye başladığı beşinci kalkınma planında doğal olarak doğrudan sürdürülebilir turizmle ilgili bir politikanın olmaması anlaşılırdır. Yine de çevresel ve kültürel değerlerin hassasiyeti vurgulanmıştır. Turizm yatırımlarının hızla geliştirilmesinin politik olarak bir tercih olduğu bu kalkınma planında görülmektedir. Bu dönemde belgeli yatak kapasitesinin 100.000'e çıkarılması hedeflenmiştir. Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994) turizm politikası ve hedefleri:

- Yatak kapasitesini, turist sayısını ve turizm gelirlerini arttırma,
- Farklı turizm türlerinin geliştirilmesi,
- Altyapı ve üstyapının geliştirilmesi,
- Charter taşımacılığının geliştirilmesi, yerli tur operatörü ve seyahat acentacılığının geliştirilmesi,
- Doluluk oranı, mevsimsellik ve nitelik konularında iyileştirmeler,
- Küçük işletmeler ve aile işletmelerinin teşvik edilmesi,
- Toplumun tatil şartlarının geliştirilmesi.

Altıncı kalkınma planında bir öncekinden farklı olarak küçük kapasiteli işletmelerin ve aile işletmeciliğinin geliştirilmesi, yerli tur operatörlüğü ve seyahat acentacılığının geliştirilmesi, sosyal turizme dönük iyileştirmelere örnek verilebilir. Turizmin nicel gelişimi konusunda benzer politikalar söz konusudur. Bu dönemde yatak kapasitesinin 350.000'e çıkarılması hedeflenmiştir. Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000) turizm politikası ve hedefleri:

- Turist sayısında ve yatak kapasitesinde artışların gerçekleştirilmesi,
- Yerel halk ve turistlerin beklentilerinin karşılanması, doğal ve kültürel zenginliğin geliştirilerek sürekliliğin sağlanması,
- Mevcut üst yapılardan yararlanılması ve doğal sermayenin korunması,
- Turizmde çeşitlilik,
- Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimin ve yerel halkın turizm ile ilgili kararlara katılmasının sağlanması,
- Kullanan-kirleten öder ilkesinin devreye alınması,
- Hizmet kalitesinin yükseltilerek sertifikasyona geçilmesi,
- İkincil konutların pazarlanması.

Bu dönemde yapılan planlamada politik ifadeler ve açıklamalarda bir parça değişiklikler görülmektedir. Yatak kapasitesindeki artış hedeflerinde seviye oldukça yukarı taşınmış ve belediye belgelilerle birlikte 1,3 milyon yatak seviyesine ulaşılması hedeflenmiştir. ATAK (Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi) projesindeki olumsuz gelişmeler ve kaynak sorunlarının beklenen gelişmelere engel olduğu belirtilmiştir. Sürdürülebilir turizmin önemli bir ögesi olan yerel katılımın bu dönemde dile getirildiği görülmektedir. Turizm sektöründe çeşitli birliklerin kurulması (Türkiye Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği, Deniz Turizmi

Birliği, Pansiyon İşletmeleri ve Türkiye Pansiyon İşletmecileri Birliği, Rehberler Birliği gibi) ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması da bu dönemde hedeflenmiştir. Sekizinci Kalkınma Planı “Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)” olarak adlandırılmış turizm politikası ve hedefleri turizm ve tanıtma bölümü altında ele alınmıştır:

- Turizmin kriz dönemlerine dirençli bir sektör haline dönüştürülmesi,
- Turizmin tüm yıla ve farklı bölgelere yayılması,
- Yatırımların doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi koruyucu bir biçimde yapılması,
- Dünya turizm gelirlerinden alınan payın artırılması,
- Kararlara yerel yönetimin ve halkın dâhil edilmesi,
- Küçük ölçekli işletmelere desteğin sağlanması,
- Turizm eğitiminde kalitenin artırılması ve mesleki belgelendirme sisteminin getirilmesi,
- Turizm Sektörü Ana Planının (TUSAP) uygulamaya geçirilmesi,
- Ekolojik olarak aşırı duyarlı Milli Parklarda sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamak.

Bir önceki kalkınma planı ile benzer politikalar içermesine rağmen sekizinci kalkınma planında turizm ve tanıtma politikaları birlikte ele alınmıştır. Önceki dönemlerde turizmin gerek gelir gerekse de turist sayısı olarak hızlı gelişmesinden memnuniyetler ortaya konulmuş bu konuda daha yüksek hedefler belirlenmiştir. Sürdürülebilir turizmin sadece hassas bölgeler ve milli parklar için ele alınması bu dönemdeki sürdürülebilir turizm anlayışının eksikliği olarak görülebilir.

Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013) öncelikle turizmle ilgili gelişmelerin ve değerlendirmelerin yer aldığı görülmektedir. Daha önceki kalkınma planlarından farklı olarak turizmle ilgili hedefler toplu olarak değil farklı sektörlerle birlikte ele alınmıştır. Sürdürülebilir turizm gelişimini özendirmek maksadı ile 2008 yılında çevreye duyarlı konaklama tesislerine dönük standartlar belirlenmiş ve belgelendirme çalışmaları bu dönem itibarı ile başlamıştır. Ayrıca 2023 Türkiye Turizm Stratejisi bu dönemde (2007) yayınlanmıştır. Bu dönemde hedefler:

- Turist sayısı, yatak sayısı ve turizm gelirlerinin artırılması,
- Turizmin ekonomik dengesizlikleri giderici yönüne ağırlık verilerek farklı bölgelerde turizmin geliştirilmesi,
- Ürün niteliğinin artırılarak kamunun sektördeki yerinin yeniden tanımlanması,
- Sağlık turizminin geliştirilmesi,
- Turizm Sektörü Ana Planının hazırlanması.

Bu dönemde de benzer hedefler ortaya konulması ile birlikte tekraren Turizm Sektörü Ana Planının hazırlanması hedefinin olduğu görülmektedir. 2007 yılında yayınlanan “Turizm Turizm Stratejisi (2023)” belgesinin giriş kısmında “Turizm Sektörü Ana Planı Hazırlanması” hedefinin bu belge ile gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Türkiye Turizm Stratejisi (2023), 2007). Turizmin ekonomik dengesizlikleri giderici yönünden azamî ölçüde faydalanılması da diğer bir hedef olarak ortaya konulmuştur. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) durum analizinde turizm gelirlerinde, turist sayısında ve yatak kapasitesinde gerçekleştirilen artışlardan bahsedilmektedir. 2012 yılı itibarı ile ulaşılmak istenen 1,2 milyon yatak kapasitesine ulaşıldığı belirtilmektedir. Bu dönem hedefleri:

- Sağlık turizmin geliştirilmesi,
- Nitelikli işgücünün artırılması,
- Turizmin sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda geliştirilerek öncü sektör haline getirilmesi,

- “Varış Noktası Yönetimi” kapsamında yeni projelerin geliştirilmesi,
- Tanıtıma ağırlık verilmesi,
- Halkın kararlara katılımının sağlanması.

Onuncu kalkınma planında daha önceki planlara benzer şekilde turizm bağımsız olarak bir bölümde ele alınmış, sürdürülebilir turizmle ilgili önemli ilkelerin politika ve hedeflerde yer aldığı görülmüştür. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) cumhuriyetin 100. Yılı münasebeti ile “100. Yıl Türkiye Planı” olarak adlandırılmıştır. Turizm sektörü tarım ve savunma sanayii ile birlikte “Öncelikli Gelişme Alanları” başlığı altında ele alınmıştır. Bu dönem hedefleri:

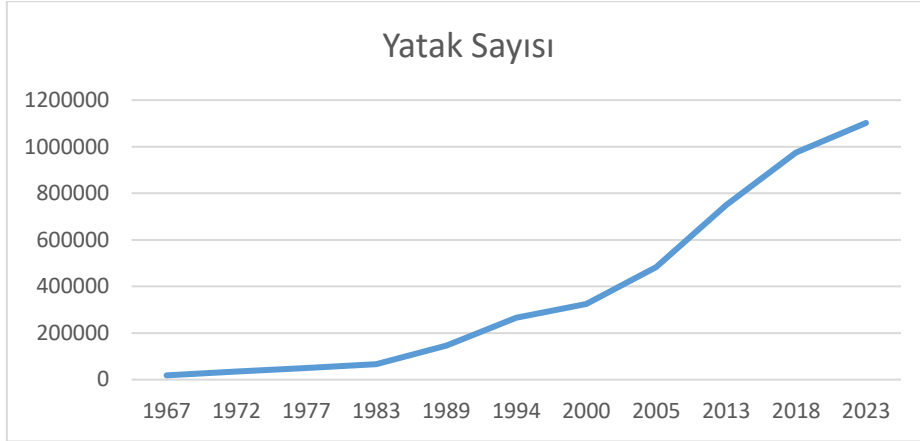
- Yüksek düzeyde harcama eğilimi olan ziyaretçilerin ülkeye çekilmesi,
- Uzak doğu ülkeleri başta olmak üzere yükselen pazarlara yönelmek,
- Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansının kurulması,
- Plan döneminde yatak kapasitesinin 300.000 adet arttırılması,
- Kriz yönetim planlarının hazırlanması,
- Turizmin çeşitlendirilmesi ve ortalama konaklama sürelerinin arttırılması,
- Büyük ölçekli turizm yatırımları için arazi tahsisi,
- Yat limanı kapasitesinin arttırılması, İstanbul’a kruvaziyer limanı yapılması,
- Sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi,
- Turizm alanlarının taşıma kapasitelerinin tespit edilmesi.

Önceki planlardan farklı olarak on birinci kalkınma planı daha ayrıntılı olarak hedeflerin açıklandığı bir plan şeklindedir. Sürdürülebilir turizm açısından çok önemli olduğu bilinen turistik alanların taşıma kapasitesinin belirlenmesi hedefi ilk defa bu planda dile getirilmiştir. Genel anlamda kalkınma planlarında turizmle ilgili değişmeyen hedeflerin yatak kapasitesinin arttırılması, turist sayısının ve turizm gelirlerinin arttırılması, turizmin çeşitlendirilmesi, turizmin tüm sezona yayılması, ürün ve hizmet kalitesinin arttırılması gibi hedeflerin olduğu görülmektedir.

Sürdürülebilir turizm ilkelerine dönük politikalar daha çok 2000’li yıllarla birlikte ve sekizinci kalkınma planı ile belirginleştiği belirtilebilir. Sürdürülebilir turizm açısından çok önemli olan yerel katılım, yerli halkın memnuniyeti sınırlı düzeyde ele alınmıştır. Taşıma kapasitesi çalışmaları, turistik alanların sürdürülebilir gelişimi açısından öncül bir ölçüttür. Bu konuya sadece on birinci kalkınma planı döneminde değinildiği görülmektedir. Haliyle 1980’lerden bu yana çok hızlı geliştiği bilinen turizm sektöründe turistik alanların taşıma kapasitesi ile ilgili bir kaygının ve çalışmanın olmaması büyük bir eksikliklerdir.

Konuyu daha iyi değerlendirmek adına turizm işletme belgeli konaklama tesislerinin yatak sayısının gelişimini incelemekte yarar vardır. Yatak kapasitesi ile ilgili gelişim durumu, hedeflenen gelişimin yönünü anlamak açısından faydalı olabilir.

Grafik: Türkiye’de Planlı Dönem Sonları İtibarı ile Yatak Kapasitesinin Gelişimi

Kaynak: TURSAB, 2023; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023 ve TUROB, 2023 kurumlarının resmi sitelerinden veriler toplanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte turizm işletme belgeli tesislerin yatak kapasitelerinin dönemler itibarı ile gelişimi gösterilmektedir. Toplamda 11 kalkınma planının dönem sonuna tekabül eden yıllar dikkate alınarak grafik oluşturulmuştur. Görüldüğü üzere 1983 yılına kadar yavaş bir gelişim seyreden yatak kapasitesi hızlı bir artış ivmesine geçmiş ve 2023 yılına kadar hızlı artış sürmüştür. Toplam 1.102.066 olan yatak kapasitesinin 497.977 adedi beş yıldızlı otellere aittir. Toplam yatak kapasitesinin %45’e yakını beş yıldızlı oteller oluşturmaktadır. Hazırlanan grafikte, yatırım belgeli, belediye belgeli ve basit belgeli konaklama tesislerindeki yatak kapasiteleri dâhil edilmemiştir. Buna rağmen yatak kapasitesinin ciddi düzeyde artışı göze çarpmaktadır. Bu hızlı artışın sürdürülebilir turizm açısından dikkate alınması gerekmektedir.

2023 Türkiye Turizm Stratejisinin Sürdürülebilir Turizm İlkeleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Yayınlandığı dönemde turizm alanında çalışanlar açısından büyük bir heyecan oluşturan Türkiye Turizm Stratejisi, 2023 yılına kadar erişilmesi gereken hedefleri, Türkiye’de turizmin nasıl geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi konularını ele alan ve o zamana dek yapılmış ilk kapsamlı çalışma olması bakımından önemli bir belgedir. Öncelikle stratejide yer alan temel konuları ve hedefleri çalışmanın kapsamına uygun bir şekilde değerlendirmekte yarar vardır (Türkiye Turizm Stratejisi 2023, 2007).

Türkiye Turizm Stratejisinde önemli noktalardan bir tanesi turizmin planlama doğrultusunda geliştirilme hedefidir. Turizmin sürdürülebilir turizm ilkesi doğrultusunda planlanacağı belirtilmektedir. “Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi” ve “Turizm Merkezi” kavramları bu metin ile geliştirilmiştir. Varış yeri odaklı planlama ve “Ulusal Turizm Konseyi” teşkilatları kurulması hedefi, sürdürülebilir turizm anlayışının bölgesel temelde ele alınması bakımından değerlidir. Bu bakımdan turizm literatüründe bahsedilen “Destinasyon Yönetimi, Destinasyon Planlaması” kavramları ile uyumlu çalışmaların yapıldığı söylenebilir. Özellikle ulusal turizm konseyi, il turizm konseylerinin oluşturulma hedefi turizmin bütüncül planlamasına, katılımcı karar alma mekanizmasına hizmet etmesi beklenen bir örgütlenme biçimidir.

Stratejide ele alınan konulardan bir tanesi de iç turizm kavramıdır. İç turizmi geliştirmek için alternatif turizm olanaklarının geliştirilmesi ve sosyal turizm çalışmalarının yapılması

öngörülmektedir. Araştırma-geliştirme, ulaştırma ve altyapı stratejileri ele alınan konulardandır. Tanıtım ve pazarlamada varış yeri odaklı çalışmaların yapılması ve markalaşma hedeflenmiştir. Turizm eğitiminde meslek odaklı olmak ve ölçülebilir sonuçlar elde etmek hedeflenmiştir.

Kent turizmi ve kentsel düzeyde markalaşma konusu turizm stratejisinin önemli konularından bir tanesidir. Ayrıca kentsel markalaşma turizmin çeşitlendirilmesi, tüm bölgelere yayılması hedeflerine uyumlu bir strateji olarak görülmektedir. Turizmin çeşitlendirilmesi stratejisi somutlaştırılarak turizm türlerinden bahsedilmiş ve bu türlere uygun olan şehirlerin tespiti yapılmıştır. Sağlık turizmine ve termal turizme özel bir yer verilerek termal turizm master planının hazırlanması öngörülmüştür. Bu bağlamda Güney Marmara, Güney Ege, Frigya ve Orta Anadolu termal turizm bölgeleri tanımlanmıştır.

Çalışmada yeni sayılabilecek konulardan bir tanesi de turizm gelişim bölgelerinin oluşturulmuş olmasıdır. Turizmin farklı alanlarda gelişebilmesi için 9 adet tematik bölge ve bu bölgelerin dâhil olduğu iller tespit edilmiştir. Benzer şekilde 7 adet turizm gelişim koridoru oluşturulması önerilmiştir. Ayrıca 10 turizm kenti ve eko-turizm bölgeleri belirlenmiştir.

Genel anlamda turizmin planlama kapsamı içerisine alınması bakımından Türkiye Turizm Stratejisi bir dönüm noktasıdır denilebilir. Daha çok turizmin çeşitlendirilmesi, tüm bölgelere turizm hareketlerinin yayılması konusu stratejinin odak noktalarından bir tanesidir. Turistik alanların sürdürülebilir gelişimine katkı sağlaması bakımından “Ulusal Turizm Konseyi” kurulması düşüncesi, sürdürülebilir turizmin yerel katılım ve karar alma ilkesi ile uyumludur denilebilir. Ancak bu belgede de turistik alanların taşıma kapasitelerinin çok dikkate alınmadığı söylenebilir. Yeni turizm bölgeleri oluşturulması planlanırken koruma-kullanma dengesine dikkat edilmesi belirtilmiş ancak bunun nasıl olacağı ile ilgili bilgiler verilmemiştir. Bu açıdan turizmin olumsuz etkilerinin çok göz önünde bulundurulmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkiye’de uygulanan turizm politikaları, bu çalışmada özellikle kalkınma planları ve Türkiye Turizm Stratejisi belgeleri üzerinden değerlendirilerek sürdürülebilir turizm ilkeleri ile uyumluluğu tartışılmıştır. Sürdürülebilir turizm gelişimi özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ele alınması gereken bir gelişim biçimidir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik boyutu, turizmin ortaya çıkardığı olumsuzlukları gölgeler bir biçimde ele alınmaktadır. Bu konuda kimi yönetimler ekonomik göstergeleri, çevresel etki göstergelerinden daha fazla dikkate almaktadırlar (He, He ve Hu, 2018, s.77). Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak çalışmanın kapsamı içerisinde yer alan dönemde turizme verdiği önem bakımından benzer bir eğilim göstermektedir. Turizm politikalarının yansıtıldığı metinlerde bu bağlamda olumsuz gelişmeleri ve etkileri değerlendiren bir analize rastlanmadığı açıkça söylenebilir. Bu husus esasen 1960’lardan bu yana Türkiye’nin turizmi döviz ihtiyacını karşılayan ve istihdam oluşturan ana bir sektör olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Nohutçu, 2002). Kalkınma planlarına ve turizm stratejisine bakıldığında turizmin daha çok ekonomik katkılarının dikkate alındığı rahatlıkla anlaşılabilir. Plan dönemleri sonunda yapılan değerlendirmelerde ulaşılan turist sayısı, elde edilen turizm geliri, toplam yatak kapasitesi gibi konuların daha çok vurgulandığı görülmektedir. Sürdürülebilir turizmle ilgili hedeflerin kalkınma planları içerisinde yer almasına rağmen, bu hususun temel bir politika olmaktan ziyade Türkiye’nin Avrupa Birliğine girme sürecinin bir sonucu olarak ortaya konulan koşulların ve Avrupalılaştırma (Cavlak ve Cavlak, 2019) serüveninin etkisiyle ilgili olduğu söylenebilir.

Sürdürülebilirlik tartışmalı, uygulamadan uzak ve daha çok politik söylemin bir konusu haline dönüştürülmesi boyutu ile eleştirmektedir (Roosa, 2008). Oysa yapılan planlamalar, geliştirilen sürdürülebilir turizm göstergeleri ve denetlemeleri, alanların taşıma kapasitelerinin belirlenmesi, kontrollü gelişim mekanizmaları, ziyaretçi yönetim sistemleri gibi uygulamalar sürdürülebilir turizm politikalarına eylemsel işlev kazandıracak yöntemler arasında sayılabilir. Bu yöntemlerin turizm plan ve politikalarına da yansması sürdürülebilir turizm gelişimine işlevsellik kazandıracaktır.

Türkiye'nin turizm planları ve politikalarında turizmin çeşitlendirilmesi, tüm yıla yayılması ve yatak kapasitesinin artırılması çok sık vurgulanmaktadır. Türkiye'deki yatak kapasitesi 1 milyonun üzerine ulaşmış ve bu kapasitenin yaklaşık %45'ini beş yıldızlı otellerin oluşturduğu hesaplanmıştır. Dolayısıyla kalite düzeyi yüksek sayılabilecek bir turizm hizmetinin Avrupa ve Ortadoğu pazarında rekabet ettiği söylenebilir. Bu husus nitelikli tesislerin aşırı rekabet ve kriz dönemlerinde fiyat rekabeti ile ayakta kalmalarını zorlamakta ve düşük maliyetli tatil yapmak isteyen turist kesimini ülkeye yönlendirmektedir. Bir haber sitesine göre Türkiye tatil bakımından dünyanın en ucuz 10 ülkesinden birisidir ve aynı habere göre üçüncü sırada yer almaktadır (Aktan, 2021). Yatırım sermayesi büyük ve çok miktarda kaynak gerektiren beş yıldızlı otellerin bu denli ucuza pazarlanması da sürdürülebilir turizm açısından uygun değildir. Bu nedenle turizm gelişiminde daha düşük kaynak gerektiren, çabuk pazarlanabilir, esnek ve küçük ölçekli konaklama tesislerine önem verilmesi önerilebilir. Ayrıca sayfiye alanlarındaki büyük otellerin her şey dâhil sistemi ile ilişkili olarak ortaya çıkan ve sürdürülebilir turizm anlayışına ters düşen uygulamaların orta ve uzun vadede düzenlenmesi gerekmektedir. Bu husus kaynak israfının ve atıl kapasitenin önüne geçilmesi açısından da önemlidir.

Yeni turizm bölgeleri, alanları ilan edilirken öncelikle her bölge için kaynakların korunmasını esas alan, bölgelerin taşıma kapasitelerini vurgulayan kontrollü gelişimin başarılması gerekmektedir. Diğer taraftan daha önce önemli turizm merkezlerinin yaşadığı olumsuz gelişmeler kayıt altına alınmalı ve yeni ilan edilen turizm bölgesi, turizm koridoru, turizm kenti olarak nitelendirilen ve teşvik edilen yerlerin aynı olumsuzlukları yaşamaması engellenmelidir. Bunun olabilmesi için de her kalkınma planı sonunda yapılan değerlendirmelerde sadece hedeflere ne düzeyde erişildiği değil, ortaya çıkan olumsuzlukların kayıt altına alındığı ve bu olumsuzlukların nasıl giderilmeye çalışıldığı da belirtilmek durumundadır.

Türkiye'de turizm sektörü uzunca bir süre (1990'lı yıllara kadar) kitle turizmini geliştirmek üzere kurgulanmış (Gülbahar, 2009), daha çok kitle turizmine hizmet eden tesisler teşvik edilmiştir. Bunun doğal sonucu olarak Antalya, Alanya, Manavgat, Fethiye, Bodrum, Kuşadası gibi gözde turizm alanları kitle turizminin yapılandığı destinasyonlar haline dönüşmüştür. Clarke'a (1997) göre ölçeğine bakılmaksızın tüm turizm türlerinin sürdürülebilir olması için çaba sarf edilebilmesi gerekliyse de kitle turizminin miktarı ve yaygınlığı bu çabaları oldukça zorlaştırır. Bu nedenle eğer kitle turizminden vaz geçilemiyor ise başka alanların bunun bir parçası olmasını önlemek adına planlar ve politikalar geliştirilmelidir.

Türkiye Turizm Tanıtma ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2019 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş ve turizm tesislerine "Sürdürülebilir Turizm" sertifikası veren bir kuruluştur. Belli düzeyde sürdürülebilir turizm gelişimine katkı sağlayacak bu uygulama, sürdürülebilir turizmle belirlenen kriterlerin gerçekleştirilmesini firmalara

yüklemektedir. Oysa sürdürülebilir turizm bütün bir destinasyonla ilgilidir ve tüm paydaşların sorumluluğunu, eşgüdümünü ve organizasyonunu gerektirir. Bu nedenle sürdürülebilir turizm gelişiminde Türkiye Turizm Stratejisinde kurulması düşünülen ulusal turizm konseyi ve bağlı birliklerin sürdürülebilir turizm ilkelerini gerçekleştirmek adına daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Aşılama teorisine göre turistlerin tutumları iletişim araçları vasıtası ile ziyaret öncesinde olumlu yönde etkilenebilir ve destinasyon yöneticileri risk yönetim stratejisi olarak bu kuramdan yararlanabilirler (Ivanov vd. 2018, s.32). Aşılama teorisinden yararlanmak adına turistik alanların çevresel hassasiyeti, sürdürülebilirlik açısından önemi turistik tanıtım ve pazarlama çabalarında önemsenmelidir. Bu sayede çevreye duyarlı turist davranışı geliştirilebilir. Turistlerin turistik alanların ziyaret ettikten sonraki yorumları da sürdürülebilir turizm gelişimi açısından önemlidir. Doğal ve kültürel açıdan bozulmamış değerli destinasyonlarla ilgili pozitif yorumlar turistlerin eğitimlerini arttırmakta ve uygun davranışlara teşvik etmektedir (Huang, Weng ve Bao, 2022, s.11). Turizm plan ve politikalarında belirtilen yöntemleri içeren “Ziyaretçi Yönetimi” anlayışının olması beklenir.

Kaynakça

- Aköz, S. (2018). Politika kavramının siyaset kavramı yerine kullanılması ve bilimsellik tartışmaları bağlamında devlet olgusuyla ilişkisi, *Van YYÜ İİBF Dergisi*, 3 (5), 160-180.
- Aktan, S. (2021). Türkiye 2021’de dünyanın en ucuz seyahat destinasyonlarından biri oldu, <https://tr.euronews.com/2021/11/25/turkiye-2021-de-dunyan-n-en-ucuz-seyahat-destinasyonlar-ndan-biri-oldu#:~:text=Freebirds%20isimli%20derginin%20a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20,3%20%C3%BCIkenen%20biri%20T%C3%BCrkiye%20oldu>. Erişim Tarihi: 10.08.2023
- Can, İ. I. & Emir, O. (2021). Beş yıllık kalkınma planları kapsamında kitle turizmi ve alternatif turizme bakışın değerlendirilmesi, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 125-155.
- Cavlak, N. & Cavlak, H. (2019). Avrupa erişilebilir turizm politikası ve Türkiye, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15), 29-41.
- Clarke, J. (1997). A Framework of approaches to sustainable tourism, *Journal of Sustainable Tourism*, 5 (3), 224-233
- Demir, C. & Çevirgen, A. (2006). Turizm ve çevre yönetimi, sürdürülebilir gelişme yaklaşımı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dünya Turizm Örgütü (2023). Sustainable development, <https://www.unwto.org/sustainable-development#:~:text=Sustainability%20principles%20refer%20to%20the,guarantee%20its%20long%20term%20sustainability>. Erişim Tarihi: 12.08.2023
- Edgell, S. D. L., Allen, M. D., Smith, G. & Swanson, J. R. (2008). Tourism policy and planning, yesterday, today and tomorrow, Burlington: Butterworth-Heinemann.
- Garrod, B. & Fyall, A. (1998). Beyond the rhetoric of sustainable tourism? *Tourism Management*, 19 (3), 199-212.
- Godfrey, K. B. (1996). Towards sustainability? Tourism in the Republic of Cyprus, L. C. Harrison & W. Husbans (Eds.), *Practicing responsible tourism*, (p. 58-79), USA: John Wiley & Sons Inc.
- Goldner, C. R. & Ritchie, J. K. B. (2009). Tourism, principles, practices, philosophies, Eleventh Edition, New Jersey: John Wiley & Sons.

- Gülbahar, O. (2009). 1990'lardan günümüze Türkiye'de kitle turizminin gelişimi ve alternatif yönelimler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 151-177.
- He, P., He, Y. & Xu, F. (2018). Evolutionary analysis of sustainable tourism, *Annals of Tourism Research*, 69, 76-89.
- Huang, Z., Weng, L. & Bao, J. (2022). How do visitors respond to sustainable tourism interpretations? A further investigation into content and media format, *Tourism Management*, 92, 104535, 1-13.
- Ivanov, B., Dillingham, L. L., Parker, K. A., Rains, S. A., Burchett, M. & Geegan, S. (2018). Sustainable attitudes: Protecting tourism with inoculation messages, *Annals of Tourism Research*, 73, 26-34.
- İnanır, A. (2021). Turistik destinasyon yönetiminde paydaşlar arası ilişkiler: Göller Yöresi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 517-541.
- Kervankiran, İ. (2015). Contribution of the five-year development plans to tourism in Turkey, *Turkish Studies, International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (2), 587-610.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201136_/turizm-yatirim-ve-isletme-bakanlik-belgeli-tesis-istatistikleri.html Erişim Tarihi:13.08.2023
- Nohutçu, A. (2002). Development of tourism policies in Turkey throughout the republican period in socio-political, economic and administrative perspective: From state-sponsored development to various forms of cooperation, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz, 9, 1-25.
- Olalı, H. & Timur, A. (1988). Turizm ekonomisi, İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Roosa, S. A. (2008). Sustainable development handbook, 2nd Edition, London: Taylor & Francis Ltd.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). Kalkınma planları, <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> Erişim Tarihi:11.08.2023
- Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development in the developing world: the case of Turkey, *Tourism Management*, 22, 289-303.
- Tuncel, V. (2019). Kalkınma planlarının turizm politikaları perspektifinde değerlendirilmesi, *Tourism and Recreation*, 1 (2), 58-66.
- Türkiye Turizm Stratejisi, 2023. (2007), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, Erişim Adresi: https://www.kuzka.gov.tr/dosya/turizm_stratejisi_2023.pdf Erişim Tarihi:15.08.2023
- TÜROB (2023). Türkiye Otelciler Birliği, <https://www.turob.com/assets/Istatistikler-Dosyalari-image/tr-2019/2018-yili-12-ay-aNTALYA-SON.pdf> Erişim Tarihi: 15.08.2023
- TÜRSAB (2023). Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/yatak-kapasitesi> Erişim Tarihi:15.08.2023
- Yaşar, İ. & Çetinkaya, Ç. (2022). Turizmde popüler ülkelerin turizm politikaları ve Türkiye ile karşılaştırmalı analizi, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3), 1018-1036.
- Yıldırım, G. & Keleş, Y. (2022). Avrupa Birliği turizm politikaları ile Türkiye turizm politikalarının karşılaştırılması, *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 145-169.
- Yıldız, Z. (2011). Turizm sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (5), 54-71.